PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

20. YÜZYIL SİYASÎ TARİHİ

(1914-1995)

20. YÜZYIL SİYASİ TARİHİ (1914-1995)

—

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

KRONİK KİTAP: 41
Dünya Tarihi Dizisi: 4

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
M. Murtaza Özeren

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, 1983, İş Bankası Kültür Yayınları
24. Baskı, Şubat 2018, İstanbul

ISBN
978-975-2430-28-0

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. No6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
A Blok Kat: 2 Haramidere/İstanbul
Telefon: (0212) 412 17 77
Matbaa Sertifika No: 12027

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

20. YÜZYIL SİYASÎ TARİHİ

(1914-1995)

Kronik

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

(1924-1998)

22 Eylül 1924'te Gelibolu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Balıkesir'de aldıktan sonra, 1943'te o zamanki adıyla Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi ve 1947'de bu okulun Siyasi Şubesi'nden (Diplomasi Şubesi) mezun oldu. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı Kültürel Dış Münasebetler Şubesi'nde çalışan Armaoğlu 1948 Haziran'ında S.B.O. Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1949'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde fark sınavları vererek bu fakülteden hukuk diploması aldı ve sonra da hukuk lisansiyesi olarak doktora çalışmalarına başladı. 1953'te "Seçim Sistemleri" adlı doktora tezi ile bu fakülteden Hukuk Doktoru unvanını aldı. Prof. Armaoğlu, 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Doçenti ve 1963'te de Siyasi Tarih Profesörü oldu.

1953-1954'te ABD'nin Minnesota Üniversitesi'nde Amme İdaresi (Kamu Yönetimi) öğrenimi gördü ve 1959-1960'ta Harvard Üniversitesi'nin Russian Research Center'ında ve 1960-1961'de de Stanford Üniversitesi'nin Hoover Institution on War, Peace and Revolutions'ında Sovyet Rusya üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı.

Prof. Armaoğlu 1965-66'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, 1968-69'da Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü, 1968-71'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyeliği, 1971-73'te ODTÜ Mütevelli Heyeti Başkanlığı ve 1966-75'te Türkiye İş Bankası İdare Meclisi Üyeliği yaptı.

1976 Ekim'inde Ankara Üniversitesi'nden ayrılan Prof. Armaoğlu, Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Atatürk Yüksek Kurumu üyeliği görevlerinde bulundu. Prof. Armaoğlu İngilizce ve Fransızcanın yanında Rusça da biliyordu. 10 Haziran 1998'de vefat etti.

Prof. Armaoğlu'nun pek çok bilimsel makalesi ile günlük gazete yazılarının yanında, yayımlanmış eserleri şunlardır:

19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914
20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995
Siyasi Tarih, 1789-1960
Seçim Sistemleri
Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941
Kıbrıs Meselesi, 1954-1959
Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)
Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYIL AVRUPASI

1- GİRİŞ 15
2- 1815-1871 DEVRESİ 16
A) LİBERALİZM 16
B) NASYONALİZM 19
C) SOSYALİZM 23
3- 1871-1914 DEVRESİ 26
A) AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ: 1871-1890 27
a) Birinci Üç İmparatorlar Ligi 30
b) 1879 Almanya-Avusturya İttifakı 31
c) 1881 İkinci Üç İmparatorlar Ligi 31
d) 1882 Üçlü İttifakı 32
e) 1887 Alman-Rus Antlaşması 33
B) AVRUPA'DA DENGE: 1890-1904 (1907) 33
a) Bismarck'ın İşbaşından Ayrılması ve Alman Dış Politikasının Değişmesi 33
b) 1894 Fransız-Rus İttifakı 35
c) 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması 35
d) 1907 İngiliz-Rus Antlaşması 38
C) BLOKLARIN ÇATIŞMASI: 1904-1914 40

İKİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

1- 19. YÜZYILIN OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİN HUSUSİYETİ 43
2- OSMANLI DEVLETİ'NİN TAKİP ETTİĞİ DENGE POLİTİKASI 44
A) 1791 (1798)-1878 DEVRESİ 44
B) 1888-1918 DEVRESİ 46
C) 1920-1936 DEVRESİ: ATATÜRK'ÜN DENGE POLİTİKASI 47
D) 1936-1945 DEVRESİ 47
E) 1945'TEN BUGÜNE 48

3- OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜZERİNDE BÜYÜK DEVLETLERİN MÜCADELESİ 50
A) BOĞAZLAR ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-RUS MÜCADELESİ 50
B) BALKANLAR ÜZERİNDEKİ AVUSTURYA-RUSYA MÜCADELESİ 52
C) MISIR ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-FRANSIZ MÜCADELESİ 52
D) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ORTADOĞU TOPRAKLARI ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-ALMAN MÜCADELESİ 52
4- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HÜRRİYET HAREKETLERİ 52
BİRLEŞİK AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN GELİŞMELERİ

1- BİRLEŞİK AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI 57
2- BAĞIMSIZLIK SAVAŞI KARŞISINDA AVRUPA DEVLETLERİ VE AMERİKA'NIN İNFİRAT POLİTİKASI 59
3- MONROE DOKTRİNİ 61
4- MONROE DOKTRİNİ'NİN TATBİKATTAKİ ÖZELLİKLERİ 62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÖMÜRGECİLİK

1- SÖMÜRGECİLİĞİN GELİŞMESİNDE ROL OYNAYAN FAKTÖRLER 67
2- AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ 69
A) İNGİLTERE'NİN SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ 70
B) FRANSA'NIN SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ 71
3- UZAKDOĞU'DA SÖMÜRGE HAREKETLERİ 72
A) GÜNEYDOĞU ASYA'DAKİ MÜCADELE 72
B) ÇİN'İN BATI'YA AÇILMASI 73
C) JAPONYA'NIN BATI'YA AÇILMASI 75
D) ÇİN-JAPON SAVAŞI: 1894-1895 76
E) RUS-JAPON SAVAŞI: 1904-1905 77

BEŞİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1914-1918)

1- 1914 YILI 81
A) SAVAŞIN ÇIKMASI 82
B) JAPONYA'NIN SAVAŞA KATILMASI 85
C) SAVAŞ DURUMU 86
D) OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA KATILMASI 87
2- 1915 YILI 90
A) OSMANLI DEVLETİ'NİN CEPHE DURUMU 90
B) BOĞAZLAR'IN RUSYA'YA VERİLMESİ 93
C) İTALYA'NIN SAVAŞA KATILMASI 95
D) BULGARİSTAN'IN SAVAŞA KATILMASI 96
E) AVRUPA'DA CEPHE DURUMU 98

3- 1916 YILI 98
A) CEPHE DURUMU 98
B) ROMANYA'NIN SAVAŞA KATILMASI 100
C) ANADOLU'NUN PAYLAŞILMASI 101
D) ORTADOĞU'NUN PAYLAŞILMASI 102
4- 1917 YILI 103
A) CEPHE DURUMU 103
B) RUSYA'DA BOLŞEVİK İHTİLÂLİ 104
C) BİRLEŞİK AMERİKA'NIN SAVAŞA KATILMASI 108
D) YUNANİSTAN'IN SAVAŞA KATILMASI 109
E) ST. JEAN DE MAURİENNE ANLAŞMASI 110
5- 1918 YILI: SAVAŞ SONA ERİYOR 111
A) BAŞKAN WİLSON'UN 14 NOKTASI 111
B) BREST-LİTOVSK BARIŞI 113
C) ROMANYA'NIN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ 113
D) BULGARİSTAN'IN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ 114
E) OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ 114
F) AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ VE İMPARATORLUĞUN DAĞILMASI 115
G) ALMANYA MÜTAREKE İMZA EDİYOR 116
6- BARIŞ ANTLAŞMALARI 116
A) PARİS KONFERANSI 116
B) ALMANYA İLE BARIŞ ANTLAŞMASI: VERSAILLES 117
C) AVUSTURYA İLE BARIŞ ANTLAŞMASI: SAINT GERMAIN 118
D) BULGARİSTAN'LA BARIŞ ANTLAŞMASI: NEUILLY 119
E) MACARİSTAN'LA BARIŞ ANTLAŞMASI: TRIANON 119

ALTINCI BÖLÜM
GEÇİCİ BARIŞ (1919-1929)

1- NİÇİN GEÇİCİ BARIŞ? 121
2- ALMANYA MESELESİ 122
A) FRANSA VE ALMANYA 122
B) ALMANYA'NIN İÇ DURUMU 123
C) TAMİRAT BORÇLARI 125
D) LOKARNO ANTLAŞMALARI 127
3- SOVYET RUSYA 129
A) SOVYET RUSYA VE BATILILAR 129
B) SOVYET RUSYA VE ALMANYA: RAPALLO 131
C) SOVYETLER'İN "SALDIRMAZLIK VE TARAFSIZLIK" POLİTİKASI 133
4- FAŞİST İTALYA 135
A) İTALYA'DA FAŞİZM 135
5- TUNA VE BALKANLAR 138
A) AVUSTURYA 138
B) MACARİSTAN 140
C) ÇEKOSLOVAKYA 141

D) YUGOSLAVYA 142
E) ROMANYA 144
F) BULGARİSTAN 145
G) YUNANİSTAN 146
H) KÜÇÜK ANTANT 147
6- BALTIK MEMLEKETLERİ 149
A) FİNLANDİYA 149
7- ORTADOĞU 154
8- BİRLEŞİK AMERİKA'NIN İNZİVAYA ÇEKİLMESİ 166
9- SİLAHSIZLANMA MESELESİ 169
A) WASHINGTON DENİZ SİLAHSIZLANMASI KONFERANSI 170
B) LONDRA DENİZ SİLAHSIZLANMASI KONFERANSI 171
C) KELLOGG PAKTI 172
D) KARA SİLAHSIZLANMASI MESELESİ 174

YEDİNCİ BÖLÜM
BUHRANLAR VE BARIŞIN YIKILMASI (1929-1939)

1- DÖNEMİN ÖZELLİĞİ 177
2- JAPONYA'NIN MANÇURYA'YA SALDIRMASI 177
A) JAPONYA VE MANÇURYA 177
B) JAPONYA VE ÇİN 178
C) JAPONYA'NIN MANÇURYA'YI İŞGALİ 180
3- ALMANYA'DA NASYONAL-SOSYALİZM VE SONUÇLARI 181
A) NAZİ PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELMESİ 181
B) NAZİ ALMANYA'SINA KARŞI İLK TEPKİLER 185
C) ALMANYA'NIN AVUSTURYA'YI İLHAK TEŞEBBÜSÜ 186
D) ALMANYA'NIN VERSAY KAYITLARINDAN KURTULMASI 188
4- İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İŞGALİ 191
A) İTALYA VE HABEŞİSTAN 191
B) İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'A SALDIRMASI VE DEVLETLER 194
C) İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İLHAKI 196
D) ALMANYA'NIN REN BÖLGESİNE ASKERİNİ SOKMASI 196
E) BERLİN-ROMA MİHVERİ 198
F) ANTİ-KOMİNTERN PAKT 199
5- İSPANYA İÇ SAVAŞI 201
A) İSPANYA'NIN DURUMU 201
B) İÇ SAVAŞIN PATLAMASI 202
C) MİLLİYETÇİLERİN ZAFERİ VE İÇ SAVAŞIN SONU 205
6- JAPONYA'NIN ÇİN'E SALDIRMASI 205
A) ÇİN'DEKİ GELİŞMELER 205
B) JAPONYA'NIN ASYA'DAKİ FAALİYETLERİ 207
C) JAPONYA'NIN ÇİN'E SALDIRMASI VE DEVLETLER 208
7- ALMANYA'NIN AVUSTURYA'YI İLHAKI (ANSCHLUSS) 211
8- ÇEKOSLOVAKYA'NIN PARÇALANMASI 214

9- SAVAŞ YILI: 1939 ... 217
A) ÇEKOSLOVAKYA'NIN SONU ... 218
B) ALMANYA'NIN MEMEL'İ ALMASI ... 219
C) ALMANYA-ROMANYA TİCARET ANLAŞMASI ... 219
D) BATILILARIN TEPKİSİ: POLONYA'YA GARANTİ ... 220
E) İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİ ... 222
F) BATILILARIN TEPKİSİ: ÇELİK PAKT ... 223
G) BATILILARIN BARIŞ CEPHESİ ÇABALARI ... 225
H) RUS-ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI ... 227
I) SAVAŞIN ÇIKMASI ... 230

SEKİZİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI (1919-1939)

1- MİLLI MÜCADELEDE DIŞ MÜNASEBETLER ... 233
A) SOVYET RUSYA İLE MÜNASEBETLER ... 233
B) BATILILARLA MÜNASEBETLER ... 241
2- GEÇİCİ BARIŞ DEVRİNDE TÜRKİYE 1923-1930 ... 244
A) LOZAN'IN BIRAKTIĞI MESELELER VE ÇÖZÜMÜ ... 244
B) TÜRK-YUNAN "ETABLİ" ANLAŞMAZLIĞI ... 248
D) TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ ... 251
E) DOĞULU DEVLETLERLE MÜNASEBETLER ... 253
3- BUHRANLAR DEVRİNDE TÜRKİYE 1931-1939 ... 254
A) MİLLETLERARASI İŞBİRLİĞİ VE TÜRKİYE ... 254
B) BALKANLAR'DA İŞBİRLİĞİ: BALKAN ANTANTI ... 256
C) İTALYA-HABEŞ SAVAŞI VE TÜRKİYE ... 259
D) MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ ... 260
E) SAADABAD PAKTI ... 263
F) SANCAK (HATAY) ANLAŞMAZLIĞI ... 264
G) TÜRKİYE VE ALMANYA ... 267
H) 1939 YILINDA TÜRKİYE ... 269

DOKUZUNCU BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1- AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ ... 275
A) POLONYA'NIN PAYLAŞILMASI ... 275
B) SOVYETLER'İN BALTIK'A YERLEŞMESİ ... 276
C) ALMANYA'NIN DANİMARKA VE NORVEÇ'İ İŞGALİ ... 278
D) FRANSA'NIN ÇÖKMESİ ... 279
E) İNGİLTERE MUHAREBESİ ... 281
F) KUZEY AFRİKA CEPHESİ ... 282
G) İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI ... 283
H) BALKANLAR MÜCADELESİ VE RUS-ALMAN SAVAŞI ... 283
2- SAVAŞ DURUMUNDA DENGE ... 287
A) İNGİLİZ-SOVYET İTTİFAKI ... 287

B) BİRLEŞİK AMERİKA'NIN SAVAŞA KATILMASI 288
C) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER 291
D) CEPHE DURUMLARI, 1942-1943 292
E) İTALYA'NIN ÇÖKMESİ 295
3- MÜTTEFİKLERİN ZAFERİ 1944-1945 296
A) CASABLANCA KONFERANSI 296
B) WASHINGTON KONFERANSI 297
C) QUEBEC KONFERANSI 298
D) MOSKOVA KONFERANSI 298
E) KAHİRE KONFERANSI 299
F) TAHRAN KONFERANSI 299
G) İKİNCİ CEPHENİN AÇILMASI 301
H) RUSLARIN BALKANLAR VE ORTA AVRUPA'YA GİRMESİ 302
I) MOSKOVA KONFERANSI 304
J) YALTA KONFERANSI 304
K, ALMANYA'NIN TESLİM OLMASI 307
L) UZAKDOĞU CEPHESİ 307
M) POTSDAM KONFERANSI 308
N) JAPONYA'NIN TESLİM OLMASI: SAVAŞIN SONU 309
4- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE 310
A) FRANSA'NIN YENİLMESİ VE TÜRKİYE 310
B) İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI VE TÜRKİYE 311
C) BALKANLAR'DA ALMAN FAALİYETİ VE TÜRKİYE 311
D) TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİNİN DÜZELMESİ 312
E) TÜRKİYE ÜZERİNDE ALMAN BASKISI 312
F) TÜRKİYE ÜZERİNDE YENİ ALMAN BASKISI 313
G) TÜRKİYE ÜZERİNDE MÜTTEFİKLERİN BASKISI 314
H) YALTA KONFERANSI 316
I) POSTDAM KONFERANSI 317

ONUNCU BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ (1945-1960)

1- DÖNEMİ ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER 319
2- RUS EMPERYALİZMİNİN CANLANMASI "AVRUPA'DA SOVYET ÜSTÜNLÜĞÜ" 321
A) SOVYETLER'İN İRAN'A YERLEŞME ÇABALARI 322
B) TÜRKİYE ÜZERİNDE SOVYET TEHDİDİ 324
C) YUNANİSTAN İÇ SAVAŞI 327
D) AVRUPA'DA SOSYALİST BLOĞUN KURULUŞU 328
a) Sovyet İşgali 329
b) Koalisyon Kabineleri 329
c) Komünist Partilerin Hükümetlere Hâkim Olması 329
d) Muhalefet Partilerinin Tasfiyesi 330
e) Ekonomik ve Sosyal Düzenin Sovyet Modeline Göre Kurulması 331
E) FİN-SOVYET İTTİFAKI 332

F) COMINFORM'UN KURULUŞU ... 332
G) ÇİN'DE KOMÜNİZM ... 333
3- BATILILARIN AVRUPA'DA DENGEYİ KURMALARI ... 336
A) TRUMAN DOKTRİNİ ... 336
B) MARSHALL PLANI ... 337
C) BATI AVRUPA BİRLİĞİ ... 339
D) BERLİN BUHRANI ... 339
E) NATO'NUN KURULUŞU ... 341
F) YUGOSLAVYA'NIN COMINFORM'DAN ÇIKARILMASI ... 343
G) BEŞ BARIŞ ANTLAŞMASI ... 344
4- UZAKDOĞU ÇATIŞMALARI (1950-1954) ... 345
A) KORE SAVAŞI ... 346
B) AMERİKA'NIN UZAK DOĞU'DA YENİ TEDBİRLERİ ... 347
C) HİNDİÇİNİ SAVAŞI ... 349
D) NATO'NUN KURULUŞU ... 351
5- SOSYALİST BLOKTA SARSINTILAR ... 352
A) SOVYET RUSYA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ ... 352
B) ÇEKOSLOVAKYA'DA PILSEN AYAKLANMASI ... 354
C) DOĞU BERLİN AYAKLANMASI ... 355
D) 20. KONGRE ... 356
E) POLONYA'DA POZNAN AYAKLANMASI ... 359
F) MACAR MİLLİ AYAKLANMASI ... 362
G) ROMANYA GELİŞMELERİ ... 366
6- ORTADOĞU ÇATIŞMALARI (1955-1959) ... 368
A) İSRAİL'İN KURULUŞU VE ARAP-İSRAİL SAVAŞI: 1948-1949 ... 368
B) İNGİLİZ-İRAN PETROL ANLAŞMAZLIĞI: 1951-1954 ... 372
C) BAĞDAT PAKTI VE DOĞURDUĞU NETİCELER ... 374
D) SÜVEYŞ BUHRANI ... 375
E) EISENHOWER DOKTRİNİ ... 383
F) ÜRDÜN HADİSELERİ ... 385
G) 1957 SURİYE BUHRANI ... 386
H) 1958 LÜBNAN BUHRANI ... 390
I) IRAK'TA MONARŞİNİN YIKILMASI ... 391
J) SONUÇ ... 393
7- SAVAŞTAN SONRA TÜRKİYE 1945-1960 ... 394
A) TÜRKİYE'NİN NATO'YA KATILMASI ... 394
B) BALKAN İTTİFAKI ... 397
C) BAĞDAT PAKTI ... 400
D) KIBRIS MESELESİ ... 403

ON BİRİNCİ BÖLÜM
BLOKLARDA YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

1- ARA DÖNEM ... 409
2- DOĞU BLOĞU GELİŞMELERİ ... 409
A) MOSKOVA KOMÜNİST PARTİLER KONFERANSI ... 409

B) MOSKOVA-PEKİN ÇATIŞMASI 412
C) ROMANYA'NIN BAĞIMSIZLIK POLİTİKASI 422
D) SOVYET RUSYA'NIN ÇEKOSLOVAKYA'YI İŞGALİ 429
E) ÇİN'DE PROLETER KÜLTÜR İHTİLÂLİ VE SONRASI 436
F) ÇİN-AMERİKAN MÜNASEBETLERİNİN DÜZELMESİ 445
3- BATI BLOĞU GELİŞMELERİ 450
A) 1958 BERLİN BUHRANI 451
B) U-2 HADİSESİ 457
C) KÜBA FÜZELERİ BUHRANI 459
D) FRANSA'NIN NATO'DAN UZAKLAŞMASI 468
E) NATO'NUN GÜNEYDOĞU KANADINDA ÇATLAMA 471
F) VİETNAM SAVAŞI VE BATI 473

ON İKİNCİ BÖLÜM
YUMUŞAMAYA (DETANT) DOĞRU

1- YENİ GELİŞMELER 475
A) BANDUNG'TAN BAĞLANTISIZLIĞA 475
B) SİLAHSIZLANMA ÇABALARI 484
C) SALT-I ANLAŞMASI 488
D) NETİCESİZ KALAN SALT-II 491
E) AVRUPA'DA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ, KARŞILIKLI VE DENGELİ KUVVET İNDİRİMİ VE HELSİNKİ DEKLARASYONU 495

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ASYA GELİŞMELERİ

1- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ASYA 501
2- PAKİSTAN VE HİNDİSTAN 502
3- HİNDİSTAN VE ÇİN 508
4- VİETNAM SAVAŞI 512
5- VİETNAM SAVAŞI'NDAN SONRA 518
6- VİETNAM'IN KAMPUCHEA'YI İŞGALİ 519
7- ÇİN'İN VİETNAM'A SALDIRISI 521

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜNYA POLİTİKASINDA ORTADOĞU (1960-1980)

1- YEMEN İÇ SAVAŞI 525
2- GÜNEY YEMEN 530
3- 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI 530
4- ÜRDÜN İÇ SAVAŞI 538
5- 1973 ARAP-İSRAİL SAVAŞI 540
6- 1973 PETROL KRİZİ 547
7- LÜBNAN İÇ SAVAŞI 1975-1976 549
8- CAMP DAVİD ANLAŞMALARI VE İSRAİL-MISIR BARIŞI 1978-1979 553

9- İRAN'DA ŞAH'IN DEVRİLMESİ: YENİ REJİM 563
A) SEBEPLER 564
B) GELİŞMELER 566
C) AYRILIKÇI AYAKLANMALAR 569
D) DIŞ MESELELER 570
10- SOVYET RUSYA'NIN AFGANİSTAN'I İŞGALİ 573
11- IRAK-İRAN SAVAŞI 581
A) İRAN-IRAK MÜNASEBETLERİ 581
B) SAVAŞ 584
C) SAVAŞ KARŞISINDA DEVLETLER 585
D) SAVAŞI DURDURMA ÇABALARI 586

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1960-1980)

1- GENEL GÖRÜNÜM 589
2- KIBRIS BUHRANLARI 590
A) 1963-1964 KIBRIS BUHRANI 590
B) 1967 KIBRIS BUHRANI 598
a) Sovyetler'in Tepkisi 608
b) Amerika'nın Tepkileri 610
c) Kıbrıs Meselesinin Gelişmeleri 614
3- TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİ 617
4- TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ 622
5- TÜRK-YUNAN MÜNASEBETLERİ 627
A) KITA SAHANLIĞI MESELESİ 628
B) EGE'DE HAVA KONTROL SAHASI 631
D) YUNANİSTAN'IN NATO'YA DÖNMESİ 634
6- TÜRKİYE VE ORTADOĞU 635

ON ALTINCI BÖLÜM
YENİ YAPILANMAYA DOĞRU

1- YENİ YAPILANMANIN FAKTÖRLERİ 641
2- ORTADOĞU GELİŞMELERİ, 1980-1995 641
A) ARAP-İSRAİL SORUNU VE BARIŞLAR 642
B) SURİYE'NİN LÜBNAN "EYALETİ" 649
C) IRAK-İRAN SAVAŞI VE SONUÇLARI 653
a) Savaşın Gelişmeleri 653
b) Irak-Iran Savaşı ve Devletler 655
D) KÖRFEZ SAVAŞI, 1990-1991 657
a) Irak-Iran Savaşı'nın Etkileri 658
b) Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı 658
c) Krizin Gelişmeleri 660
d) Körfez Savaşı 664
e) Körfez Savaşı ve Türkiye 666

3- ASYA GELİŞMELERİ 669
A) SOVYETLER'İN AFGANİSTAN HEZİMETİ 669
a) Afgan Direniş Örgütleri 671
b) Afganistan'ın İşgali ve Devletler 672
c) BM'nin Barış Çabaları 674
B) ÇİN'DE YENİ YAPILANMA 675
a) Deng Şaoping'in Yükselişi 675
b) Reformlar 676
c) Tienanmen'deki Kırmızı Işık 678
d) Tienanmen'e Tepkiler 679
4- SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI: YENİ DÜNYA 680
A) STALİN'DEN GORBAÇOV'A 680
B) GLASNOST VE PERESTROYKA 682
C) SOVYET-AMERİKAN SİLAHLANMA YARIŞI 684
D) UYDULUKTAN BAĞIMSIZLIĞA: AVRUPA'DA 1989 İHTİLALLERİ 686
a) Çekoslovakya 687
b) Macaristan 688
c) Polonya 689
d) Doğu Almanya 690
e) Bulgaristan 692
f) Romanya 694
g) Yugoslavya'da İç Savaş: 695
h) Baltık Ülkeleri 697
i) Moldova 699
j) Ukrayna 700
k) Beyaz Rusya (Belarus) 701
l) Kafkaslar 701
m) Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 706
n) Rusya Federasyonu 711
o) Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Gorbaçov'dan Yeltsin'e 712
5- TÜRK DIŞ POLİTİKASI, 1980-1990 716
A) TÜRK-YUNAN MÜNASEBETLERİ 716
B) KIBRIS SORUNU 719
C) BATI TRAKYA SORUNU 723
D) TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİ 725
a) Amerikan Yardımı Konusu 725
b) Ermeni Sorunu 725
c) SEİA Tartışması 726
E) BULGARİSTAN VE SOYDAŞLARIMIZ 727
F) TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU 728

HARİTALAR 730
İNDEKS 741

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL AVRUPASI

1- GİRİŞ

Günümüz dünyasındaki milletlerarası münasebetlerin yapısını ve niteliğini oluşturan gelişmelerin başlangıcı, 1914-18 arasında cereyan etmiş olan Birinci Dünya Savaşı ve onun sonuçlarına kadar gitmektedir. Fakat Birinci Dünya Savaşı da durup dururken patlak vermiş olan bir milletlerarası buhran değildir. Bu savaş, 1789-1815 arasında Avrupa'yı alt üst etmiş olan ve bundan da daha mühim olarak insanın siyasal yaşayışında tesirlerini günümüze kadar sürdüren çeşitli siyasal fikir akımlarını ortaya çıkarmış bulunan Fransız İhtilâli'nden sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Yani, Birinci Dünya Savaşı'nın kökleri, 1815-1914 arasının siyasal ve diplomatik gelişmelerinde yatmaktadır. Bu sebeple, 19. yüzyılın panoramasını çizmeden, Birinci Dünya Savaşı'nı ve onun sonuçlarını anlamaya imkân yoktur. Bu kısımda, bu panoramayı çizmeye ve 19. yüzyılın temel siyasal ve diplomatik unsurlarını vermeye çalışacağız.

1815-1914 devresini ele aldığımızda, bu devrenin, nitelikleri itibariyle birbirinden farklı iki kısma ayrıldığını görürüz. Birincisi, 1815-71 devresi, ikincisi de 1871-1914 devresidir. Birinci kısım, doğrudan doğruya Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı fikir akımlarının gelişme ve tesirlerini içine almaktadır. Buna karşılık, ikinci kısım da, bu fikir akımlarından nasyonalizm veya milliyetçilik dediğimiz, milli birlik hareketlerinin gerçekleşmesi sonucu, Avrupa'nın kuvvet yapısında meydana gelen büyük değişmenin doğurduğu yeni kuvvet münasebetlerini veya yeni yapıdaki milletlerarası münasebetleri ihtiva etmektedir.

Tabiatıyla bu söylediklerimiz sadece Avrupa'daki gelişmelerle ilgili bulunmaktadır. Hâlbuki bilhassa 19. yüzyılın sonlarına doğru milletlerarası münasebetlere Afrika ve Uzakdoğu gibi yeni alanlarla, Birleşik Amerika ve Japonya gibi iki tane Avrupa dışı kuvvet de dâhil olmuştur. Milletlerarası münasebetlerin bu yeni alan ve unsurlarını gözden geçirmemek 19. yüzyılın genel tablosunu eksik çizmek olur. Bu sebeple Avrupa'nın, yukarıda belirttiğimiz iki kısımdaki gelişmelerini ana çizgilerle ele aldıktan sonra, bu yeni olan ve unsurlara da kısaca değinmeye çalışacağız.

Tabii bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl içindeki durumunu ve gelişmelerini de gözden geçireceğiz.

2- 1815-1871 DEVRESİ

Bu devrede Avrupa gelişmelerine hâkim olan faktörler, Fransız İhtilâli'nin doğurduğu fikir akımlarıdır ki, bunlar da liberalizm, nasyonalizm ve sosyalizmdir. Bu akımlar nereden çıkmıştır, nitelikleri nelerdir, tesirleri ve güçleri ne olmuştur? Şimdi sırası ile bunları ele alalım.

A) LİBERALİZM

Bilindiği gibi, Ortaçağ'da Rönesans hareketi sanat alanında ve Reformasyon hareketi de din alanında insan düşüncesine bir serbesti, bir çeşit hürriyet getirme amacını gütmüştür. Rönesans ile birlikte sanatkârlar tabiata daha geniş bir serbestlik ve hürriyet içinde bakmaya, ilhamlarını daha geniş sınırlar içinde işlemeye başlamıştır. Reformasyon hareketi ise, o zamana kadar egemen mezhep olarak Katolikliğin sert, katı ve hoşgörüsüz din kalıbını kırarak, Tanrı ile insan arasındaki münasebetlere bir hürriyet getirmek amacını gütmüştür. Bunun sonucu olarak, Protestanlık denen yeni bir din şekli ve onun da çeşitli mezhepleri ortaya çıkmıştır. Protestanlık ve onun çeşitli mezhepleri, Tanrı-insan münasebetlerine, Katoliklikten çok farklı yeni şekiller getirmiştir.

Fakat şu var ki, ne sanat alanındaki ne de din alanındaki hürriyet gelişimi, insanın toplum içindeki siyasal yaşayışına herhangi bir serbestlik veya hürriyet getirmekten çok uzak kalmıştır. Sanat ve din alanında insan düşüncesine bir dereceye kadar hürriyet gelmiş fakat hürriyet insanın toplum içindeki siyasal durumunu değiştirememiştir. İnsanlar yine, kudretini ve yetkisini Tanrı'dan aldığını iddia eden kral, imparator, prens veya hükümdar denen bir tek insanın sert, mutlak ve sınırsız otoritesine tâbi olarak ve onun keyfi idaresi altında yaşamaya devam etmişlerdir. Daha açık bir deyişle, toplum içinde kişinin insan olarak hiçbir değeri tanınmamıştır.

İşte 1789 İhtilâli iledir ki, toplumların bu siyasal düzeni yıkılmaya başlamıştır. Şimdi hükümdarın sınırsız otoritesine karşı, kişinin varlığı ve bu varlığın, insan olmak haysiyeti dolayısı ile sahip bulunduğu temel hak ve hürriyetler, sınırlayıcı bir unsur olarak çıkıyordu. Siyasal düzen, hükümdarın otoritesi ile kişinin insanca yaşama ilkesi arasında kurulan bir dengeye dayandırılmak isteniyordu. Fransız ihtilâlcileri daha ihtilâl kaynaşmalarının ilk aylarında, 28 Ağustos 1789'da yayımladıkları "İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci" ile bu dengeyi açıkça ilan ettiler. Bu demecin esasları şöyle idi:

İnsanlar hakları bakımından hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme haklarıdır. Her türlü egemenlik esas olarak millettedir. Kanun, millet egemenliğinin ifadesidir. Her vatandaş hür bir şekilde konuşabilir, yazabilir ve yayında bulunabilir. Kamu düzenine dokunmadıkça, kimse dini ve siyasi inançlarından dolayı kınanamaz.

Görülüyor ki bu demeç, insanın insan olmak dolayısı ile daha doğduğu andan itibaren, birtakım temel hak ve hürriyetlere sahip bulunduğunu ortaya

koyuyor ve hükümdarın otoritesini de bu temel hak ve hürriyetlerle sınırlıyordu. Bu, Avrupa'da insanların ilk defa gördükleri ve işittikleri bir şeydi.[1]

Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan bu yeni siyasal düzen anlayışına liberalizm veya hürriyetçilik hareketi denmektedir. Fakat kişinin bu temel hak ve hürriyetlerinin gerek hükümdar, gerek insanlar tarafından kabul edilmesi yeterli değildi. Bu haklar ve hürriyetler bir anayasada açıkça belirtilmedikçe ve yine bu anayasada hükümdarın otorite ve yetkilerinin ne şekilde ve nasıl kullanılacağı belirlenmedikçe, kişinin siyasal varlığı yeterli bir teminata sahip olamazdı. Onun içindir ki, liberalizm hareketinin en mühim unsuru anayasacılık olmuştur. Yani, liberalizm, anayasalı bir hürriyet düzeni kurma amacını gütmüştür. Bu anayasalı düzende hükümdar yine hükümdar olarak kalmaktadır. Fakat yetkilerinin sınırı ve kullanılma şekli bir anayasa ile çizilecektir. Hemen ilave edelim ki, 19. yüzyılın liberalizm hareketleri içinde cumhuriyetçilik eğilimi çok az görülmüştür.

Fransa'da meydana gelen bu hürriyetçilik hareketini Avrupa'nın diğer mutlak hükümdarlarının hemen kabul etmesi beklenemezdi. Çünkü Fransa'da kralın otoritesini yıkan bu hareket, kendilerine de bulaşırsa, otoritelerinden yoksun kalabilirler ve hatta tahtlarını kaybedebilirlerdi. Bu sebeple Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere gibi büyük devletlerle Avrupa'nın küçük krallıkları daha ilk günden itibaren Fransız İhtilâli'ne cephe aldılar ve bu da İhtilâl Fransa'sı ile bu devletler arasında 1792'de başlayıp 1815'e kadar devam edecek uzun savaşların patlamasına sebep oldu.

1792-1815 arasındaki Fransız İhtilâli savaşları, Napolyon'un elinde, bütün Avrupa'yı Fransız hegemonyası altına almak isteyen bir kuvvet emperyalizmi niteliği kazanmışsa da, şurası da bir gerçektir ki, bu savaşlar hürriyet kavramının bütün Avrupa'ya ve özellikle kitlelere yayılmasını da kolaylaştırmıştır. 1815 Avrupa'sında, siyasal düzen konusundaki insan düşüncesi yirmi beş yıl öncesinden artık çok farklıydı.

Bununla beraber, mutlak hükümdarlar bu önemli değişikliğin gerçek mahiyetini anlamamış görünüyorlar. 1815'te Napolyon Fransa'sını yenerek Fransa'yı ihtilâlden önceki sınırları içine sokan Avrupa'nın büyük devletleri (İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya) hürriyetçilik fikirlerini de yenilgiye uğrattıklarını sanmışlardır. Hatta küçük krallıklar bile aynı düşünceyi taşıyorlardı. Mamafih hürriyetçilik (liberalizm) akımının tehlike ve korkusunu da içlerinde hissetmiş olmalılar ki, 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'nın toprak ve sınır düzenlemelerini kendi politik çıkarlarına göre yaparlarken, aynı zamanda, bundan sonra patlak verebilecek herhangi bir hürriyetçilik hareketini beraber bastırmak hususunda da anlaşmışlardır.

1 İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci'nin ortaya attığı bu hürriyet ilkeleri, daha önce 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Demeci'nde de ortaya atılmıştı. Fakat o zamanın ulaşım imkânlarının yetersizliği ve iki kıta arasında geniş bir deniz parçasının bulunması dolayısı ile Amerika'daki bu hürriyetçi hareket Avrupa'ya fazla tesir edememiş ancak birkaç Avrupalı aydının dikkatini çekmiştir. Mamafih, Fransız İhtilâli liderlerinin Amerikan Bağımsızlık Demeci'nden örnek aldıkları da bir gerçektir.

Bu işbirliğinin rahatlığı içinde Avrupa'nın mutlakiyetçi hükümdarları 1815'ten sonra toplumlarını yine eski düzen üzerinden idare etmeye başlamışlardır. Bu ise, toplumların değişen düşüncesi ile tam bir çelişki hâline gelmiş ve bunun neticesi olarak, Avrupa 1818-22, 1830 ve 1848'de olmak üzere, üç devre halinde bir dizi ayaklanma ve ihtilâle sahne olmuştur.

Biraz aşağıda da değineceğimiz gibi, bu üç devreli ayaklanma sadece liberalist mahiyette değil, aynı zamanda nasyonalist mahiyette de kendisini göstermiştir.

1818-22 devresinde liberalist ayaklanmalara Almanya'da, İtalya'da ve İspanya'da rastlamaktayız. Bilhassa Alman üniversiteleri hürriyetçi ayaklanmaların bir beşiği hâline gelmiştir. Fakat büyük devletlerin işbirliği bu ayaklanmaların kısa bir sürede bastırılmasını sağlamıştır.[2]

1822'den sonra Avrupa kısa bir süre içinde bir sükûnete girmişse de, 1830'da birçok ülkede yeniden patlamalar meydana gelmiştir.[3]

Fransa'da basın hürriyetinin kısıtlanmasından sonra patlak veren ve birkaç gün süre ile Paris'i kanlı çarpışmalara sahne yapan ayaklanma hemen başka ülkelere de sıçramıştır. Belçikalılar bir yandan Hollandalıların egemenliğinden kendilerini kurtarırken aynı zamanda, zamanın en ileri hürriyetçi anayasasını da kabul ediyorlardı. 1830'un hürriyetçi ayaklanmaları Almanya ve İtalya'nın küçük krallıklarının birçoğunda da görüldü. Birçok Alman devletinde hürriyetçi anayasalar kabul edildi. İtalyan devletlerindeki hürriyetçi hareketleri ise Avusturya sert bir şekilde bastırdı. Ne olursa olsun, liberalizm hareketi 1830 ihtilâllerinde önemli bir adım atmıştır.

---

2 1818-1822 devresi için başlıca şu kaynaklara bakılabilir: Metternich, *Memoires, Documents et Ecrits divers*, c. III, Paris, Pion, 1881, s. 103-630. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangere*, Paris, Eugene Belin, 1946, c. II, s. 612-754. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1814-1878*, c. I: La Sainte Alliance, Paris, Felix Alcan, 1925, s. 125-191. Harold Nicholson, *Le Congrés de Vienne-Histoire d'une Coalition, 1818-1822*, Paris, Hachette, 1945, s. 257-274. Georges Weill, *L'Eveil de Nationalités et le Mouvement liberal, 1815-1848*, Paris, Felix Alcan, 1930, s. 46-67. Pierre Renouvin, *Histoire des Relations International*, Paris, Hachette, 1954, c. V, s. 42-60. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, c. X: Les Monarchies Constitutionnelles, 1817-1847, Paris, Armand Colin, 1898, s. 63-84. Frederick B. Artz, *Reaction and Revolution, 1814-1832*, New York, Harper, 1950, s. 149-214. *The Cambridge Modern History*, c. X: The Restoration, Cambridge University Press, 1934, s. 1-39. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1919*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961, s. 91-102.

3 Avrupa'da 1830 ihtilâlleri için bkz.,Metternich, *Memoires, Documents et Ecrits divers*, c. V, Paris, Pion, 1882, s. 1-420. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, c. X: Les Monarchies Constitutionnelles, 1815-1847, Paris, Armand Colin, 1898, s. 267-366. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangére*, c. III, Paris, Eugene, Belin, 1948, s. 1-91. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, c. I: La Sainte Alliance, Paris, Félix Alcan, 1925, s. 274-308. Victor Bibi, *Metternich (1773-1859)*, Paris, Payot, 1935, s. 207-244. Georges Weill, *L'Eveil des Nationalités et le Mouvement liberal, 1815-1848*, Paris, Felix Alcan, 1930, s. 97-141. *The Cambridge Modern History*, c. X: The Restoration, Cambridge University Press, 1934, s. 71-103, 445, 474, 514-544, 573-619. Frederick B. Artz, *Reaction and Révolution, 1814-1832*, New York, Harper, 1950 (9. baskı), s. 263-292. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1919*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961, s. 102-117.

1848-49'larda Avrupa yeniden bir dizi ayaklanma içine girdi.[4] Nasyonalist hareketin ağır bastığı bu ayaklanmalarda liberalizm artık önemli bir zafer sağlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında anayasalı rejimler artık normal bir siyasal düzen hâline gelmektedir. Fransa'da işçi hakları ve toplantı hürriyeti meselesinden doğan 1848 Ayaklanması, Cumhuriyet rejiminin kurulması ile sonuçlanmış fakat bu cumhuriyet ancak dört yıl kadar sürerek 1852'de imparatorluğa dönüşmüştür. Fakat ne var ki, 1848'de cumhurbaşkanı seçilen Louis Napoléon (Napoléon Bonaparte'ın yeğeni), 1852'de imparatorluk rejimini ancak bir halk oylaması ve halkın tasvibi ile kurabilmiştir. Avusturya'da ise, 1848 İhtilâli, 1815'ten beri mutlakiyetçiliğin bayraktarlığını ve liberalizm düşmanlığının öncülüğünü yapan Başbakan Metternich'in ülkesinden kaçması ile neticelenmiştir. Mutlakiyetçi Prusya ise, 1850'de bir anayasa kabul etmek zorunda kalmıştır. Keza Hollanda, İsviçre ve Danimarka'da da gayet liberal anayasalar kabul edilmiştir.

Hâsılı 19. yüzyılın ortalarında artık hürriyetçilik ve anayasalı rejim, Avrupa ülkelerinin ciddi bir meselesi olmaktan çıkmıştır.

B) NASYONALİZM

Nasyonalizm veya milliyetçilik akımının esası, milli bağımsızlıktır. Başka devletlerin hegemonyası altında yaşayan milletlerin milli bağımsızlıklarını kazanmaları ve kendi bağımsız devletlerini kurmaları hareketidir.

Bu hareket de kaynağını Fransız İhtilâli'nden almaktadır. Bir bakıma kişi hürriyeti kavramının milletlere de tatbikidir. Nasıl bir insan, insan olması dolayısıyla birtakım temel hak ve hürriyetlere sahip bulunuyorsa, bir millet de, bir bütün olarak, hürriyetine, yani bağımsızlığına sahip olma hakkına sahiptir.

Öte yandan, milliyetçilik hareketinin ortaya çıkmasında, İhtilâl Fransa'sı müessir bir rol oynamıştır. Bilhassa ihtilâl Fransa'sının kaderine 1797'den itibaren hâkim olan Napolyon Bonapart, Avrupa'nın büyük devletleri ile savaşırken ve bu devletlerin topraklarına girerken, bu topraklardaki milletleri bağlı oldukları devletlere karşı ayaklandırmış ve Fransa'nın bu milletlere hürriyet getirdiğini söylemiştir. Bu kışkırtmaların söz konusu milletler üzerinde tesirsiz kaldığını söylemeye imkân yoktur.

---

4 Avrupa'da 1848 ihtilâlleri için bkz., Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, c. XI: Revolutions et Guerres nationales, 1848-1870, Paris, Armand Colin, 1898, s. 1-192. Georges Weill, *L'Eveil des Nationalités et le Mouvement liberal, 1815-1848*, Paris, Félix Alcan, 1930, s. 365-468. Pierre Renouvin, *Histoire des Relations internationales*, c. V, Paris, Hachette, 1954, s. 155-175, 177-217. Emile Tersen, *Histoire Contemporaine, 1848-1939*, Paris, Librairie Delagrave, 1946, s. 7-72. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangére*, c. III, Paris, Eugene Belin, 1948, s. 247-360. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1814-1878*, c. II: La Revolution, Paris, Félix Alcan, 1925, s. 1-47. Edmond Rossier, *Histoire Politique de l'Europe, 1815-1919*, Paris, Payot, 1931, s. 55-92. Jules Bertaut, *1848 et la Second République*, Paris, Artheme Fayard, 1937. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 1-45. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1919*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961, s. 117-133.

Fakat 1815 Viyana Kongresi'nde, büyük devletler Avrupa haritasını kendi çıkarlarına göre düzenlerken, nasyonalizm bakımından, liberalizm konusunda yaptıkları aynı hatayı işlemişlerdir. Milletler ya parçalanmış ve bu parçalar başka devletlerin sınırları içine sokulmuş ya da çizilen sınırlar içinde çeşitli milletler bulunmuştur. Mesela, Polonya toprakları bir kere daha Avusturya, Rusya ve Prusya arasında paylaşılmış ve Polonyalıların büyük bir kısmı Rusya'nın hegemonyası altına girmiştir. Hâlbuki Napolyon 1807 yılında, Prusya ile Rusya arasında bir tampon bölge olmak üzere, Varşova Büyük Dukalığı adı ile bağımsız bir Polonya devleti kurmuştu. Polonyalılar bağımsızlığın tadını almışlardı. 1815 Viyana Kongresi'nde ise, bu bağımsız Polonya bir kere daha ortadan kaldırılarak toprakları üç devlet arasında bölüşülmüştür, öte yandan, Avusturya İmparatorluğu'nun sınırları içinde, başta Macarlar olmak üzere, Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar ve Romenler gibi birçok millet bulunmaktaydı. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları için de aynı şey söylenebilir. Bu topraklar içinde pek çok yabancı millet yaşamaktaydı. Nasyonalizm hareketi bunlara da tesir etmekten geri kalmamış, 1829'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Karadağ ve Romanya, 1908'de Bulgaristan ve 1913 yılında da Arnavutluk, bağımsız birer devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuştur.

Bu sebepten ötürü 1830-1848 ihtilâllerinde milli bağımsızlık teşebbüslerine de rastlamaktayız. Mesela 1830 yılında Rusya sınırları içinde yaşayan Polonyalılar bağımsızlıklarını almak için ayaklanmışlar ve tam bir yıl süre ile Rus ordularına karşı savaşmışlardır. Fakat kanlı bir yenilgiye uğramışlardır. 1848-49'da ise Macarlar bağımsızlıklarını almak için Avusturya'ya karşı savaşmışlardır. Avusturya Macarlarla başa çıkamayınca Rusya'dan yardım istemiş ve Macaristan'a giren 150.000 kişilik bir Rus ordusu, 1849 yazında Macar milli bağımsızlık hareketini çok kanlı bir şekilde bastırmıştır.

1815'ten sonra milliyetçilik akımının en önemli meselesi Alman ve İtalyan milli birlikleri olmuştur. Bu mesele de kaynağını, 1815 Viyana Kongresi kararlarından almaktaydı ve burada da başrolü Avusturya oynuyordu. Avusturya sınırları içinde çeşitli milletler bulunduğu için, Fransız İhtilâli'nin milliyetçilik konusundaki tesirlerini göz önünde tutan bu devlet, milliyetçi akımlara karşı da kuvvetle cephe almıştır. Çünkü Avusturya sınırları içindeki milletler bağımsızlıklarını alacak olurlarsa, Avusturya İmparatorluğu'nun dağılması işten bile değildi. Avusturya bu noktayı çok iyi görmüştür. Nitekim 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya yenilip de bütün bu milletler bağımsızlıklarını kazanınca, geriye bugünkü küçücük Avusturya Devleti kalmıştır. Aynı şey Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde imparatorluk sınırlarının Meriç Nehri'ne kadar gerilemesinde, Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları başrolü oynamıştır.

Alman ve İtalyan milli birliklerinin kurulması ihtimali ise, Avusturya için fazlasıyla korkutucu olmuştur. Bu iki milli birliğin kurulması ve birer devlet olarak ortaya çıkmasının Avusturya sınırları içindeki çeşitli milletlere yapacağı tesir bir yana, Avusturya'nın, biri batısında, diğeri de güneyinde iki güçlü devletin kurulması, bu devletin Avrupa'daki durumunu zayıflatırdı. Avusturya böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini önlemek için, 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla, hem Almanya'yı ve hem de İtalya'yı dağınık tutmaya muvaffak olmuştu. Kutsal Germen İmparatorluğu'nun 360 devleti, Viyana Kongresi'nde 36'ya indirildi. Yani Almanya'da 36 ayrı devlet bulunuyordu. İtalya'da da aynı durum vardı. İtalya denen topraklar üzerinde birçok krallık bulunduğu gibi, Avusturya, bazı İtalyan krallıklarının başına Avusturya imparator ailesinden prensleri getirdi. Bu suretle bazı İtalyan krallıkları vasıtasıyla İtalya üzerinde doğrudan doğruya kontrol tesis etmiş olmaktaydı. Avusturya, Almanya için de aynı şeyi yaptı. Almanya'daki 36 devlet Germen Konfederasyonu'nu teşkil ediyordu ve bu konfederasyonun başına da Avusturya prensleri getirilmişti. Yani, Avusturya, Alman devletleri üzerinde de doğrudan doğruya kontrole sahip bulunuyordu.

Fakat Avusturya'nın her iki ülkede de önemli bir problemi vardı. Almanya'da Prusya ve İtalya'da Piyemonte devletleri, biri Alman, diğeri de İtalyan milli birliğinin kurulmasını istiyorlardı. Onun içindir ki, Avusturya 1815'ten itibaren her iki devletle de sinsi bir mücadele içine girmek zorunda kaldı.

1848 Mart'ında Viyana sokaklarında halkın hürriyet için, Macarların da bağımsızlık için ayaklanmaları Avusturya'yı güç duruma sokunca Almanya'daki milliyetçiler Alman milli birliğini kurmak için harekete geçtiler ve Prusya'yı da lider olarak seçtiler. Hatta bir Alman İmparatorluğu Anayasası yapılarak Prusya kralı, Alman imparatoru ilan edilmek istendi. Fakat Avusturya'nın Prusya'ya yönelttiği tehdit o kadar şiddetli oldu ki, Prusya, gerilemek zorunda kaldı. O günün şartları içinde Prusya Avusturya ile bir savaşı göze alamadı. Prusya geri çekilince Alman milli birliği için yapılan bu teşebbüs de neticesiz kaldı.

İtalya'da ise, Piyemonte harekete geçti. Fakat Piyemonte'nin teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Piyemonte 1848 ve 1849 yıllarında iki defa Avusturya ile savaşa girişti fakat her ikisinde de yenildi. Bu yenilgiler diğer İtalyan devletlerinin de cesaretini kırdı. Fakat bu iki teşebbüs Piyemonte'ye bir şeyi öğretmişti; İtalyan milli birliği ancak Avusturya'nın savaş meydanında yenilmesiyle gerçekleştirilebilir ve böyle bir savaşı da küçük Piyemonte tek başına yapamazdı. Avusturya'yı yenmek için Piyemonte'nin bir büyük Avrupa devletini yanına alması gereklidir. Gerçekten, 1854-56 Kırım Savaşı'na Fransa ve İngiltere'nin yanında katılarak bu iki büyük devletin sempatisini kazanan Piyemonte, milliyetçi hareketleri destekleyen III. Napolyon Fransa'sı ile[5] 1858 yılında bir ittifak yapmaya muvaffak oldu. Fransa'yı ittifakına alan Piyemonte 1859 yılında

5 1848 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilen Louis Napoléon, 1852'de imparator olunca III. Napoléon adını almıştır.

Avusturya'ya savaş açtı ve Avusturya'yı, Fransa ile birlikte, iki defa savaş meydanında yenilgiye uğrattı.

Piyemonte'ye bu zaferi üzerine, diğer İtalyan devletleri Piyemonte'ye katılarak İtalyan milli birliğini kurdular. 1861 Şubat'ında Torino'da ilk İtalyan Parlamentosu açıldı ve İtalya Krallığı ilan edildi.[6]

İtalyan milli birliğinin kuruluşunu Alman birliğinin kuruluşu takip etmiştir.[7] Bu birliğin kuruluşu da Prusya'nın ve onun başbakanı Bismarck'ın eseri olmuştur. Alman birliği üç safhada gerçekleşmiş olup, bunların her biri bir savaştır. 1864 Prusya-Danimarka savaşı ile Prusya, Danimarka'nın elindeki bazı Alman topraklarını geri alıp Germen Konfederasyonu'na katmıştır.

1866 Prusya-Avusturya Savaşı ise, Avusturya'nın Prusya karşısında yenilgisi üzerine, bu devleti Germen Konfederasyonu'nun dışında bırakmak suretiyle, Almanya üzerindeki Avusturya kontrolünü sona erdirmiştir. Fakat buna rağmen Bismarck için Alman milli birliğini kurmak hemen mümkün olamadı. Çünkü Fransa'nın nüfuzu altında bulunan Katolik Güney Alman Devletleri birliğe yanaşmadıkları gibi, şimdi kuzeyinde kuvvetli bir Almanya'nın ortaya çıkmasından endişe etmeye başlayan Fransa'nın Prusya'ya karşı durumu sertleşmişti.

---

6 İtalyan milli birliği için bkz., Georges Bourgin, *La Formation de l'Unite Italienne*, Paris, Armand Colin, 1948. Paul Matter, *Cavour et l'Unite Italienne*, Paris, Felix Alcan, 1922 (3 cilt), Ch. de Mazade, Le Comte Cavour, Paris, 1877. Emile Olivier, *L'Empire liberal. Napoleon III*, Paris, Gamier Freres, 1898, s. 430-590. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1848-1878*, c. II: La Revolution, Paris, Félix Alcan, 1925, s. 159-227. A. Savell, *Histoire d'Italie*, Paris, Pavot, 1936, s. 230-322. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, c. XI: Revolutions et Guerres Nationales, 1848-1870, Paris, Armand Colin, 1905 (2. baskı), s. 254-300. Maurice Vaussard, *Histoire d'Italie contemporaine, 1870-1946*, Paris, Hachette, 1950, s. 7-31. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 99-125. Robert C. Binkley, *Realism and Nationalism, 1852-1871*, New York, Harper, 1935, s. 197-226. D.M. Ketelbey, *A History of Modern Times, from 1789 to the Present Day*, London, Harper, 1935, s. 211-231.

7 Alman milli birliğinin kuruluşu için bkz., Pierre Lehautcourt, *Histoire de la Guerre de 1870-1871*, Paris, Berger-Levraut, 1908. Charles Sorot, *Juillet 1870: Le Drame de la Depeche d'Ems*, Paris, Payot, 1930. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangére*, Paris, Eugene Belin, 1948, c. III, s. 649-755. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, c. III: La Revolution, Paris, Felix Alcan, 1925, s. 243-444. Paul Gueriot, *Napoleon III*, c. II, Paris, Payot, 1934, s. 140-298. Hermann Pinnow, *Histoire d'Allemagne*, Paris, Payot, 1931, s. 353-415. Pierre Benaerts, *l'Unite Allemande, 1806-1938*, Paris, Armand Colin, 1948, s. 9-124. Pierre Renouvin, *Histoire Exterieure du Second Empire*, Cours de Sorbonne, Paris, Centre de Documentation universitaire, 1948, s. 102-191. Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, c. V, Paris, Hachette, 1954, s. 351-372, 374-391. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Histoire Generale*, c. XI: Revolutions et Guerres Nationales, 1848-1870, Paris, Armand Colin, 1905 (2. baskı), s. 303-347. Emile Tersen, *Histoire Contemporaine, 1848-1939*, Paris, Librairie Delagrave, 1946, s. 156-188. F. Darmastaedter, *Bismarck and Creation of the Second Reich*, London, Methuen, 1948. Erich Eyck, *Bismarck and the German Empire*, London, Ailen and Unwin, 1951, s. 11-186. A.J.P Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 126-227. Robert C. Binkley, *Realism and Nationalism, 1852-1871*, New York, Harper, 1935, s. 241-302. D.M. Ketelbey *A History of Modern Times, From 1789 to the Present Day*, London, Harper, 1955, s. 231-286. Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hatıralar*, çev. Nijad Akipek, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1952, c. II, s. 3-181.

Alman birliği yolundaki Fransa engelini bertaraf etmek, Bismarck için, ancak, Fransa'yı 1870-71 savaşında ağır bir yenilgiye uğratmakla mümkün oldu. Bismarck'ın dediği gibi, Alman milletinin milli bütünlüğü ancak "kan ve demirle" gerçekleştirilebilmiştir.

İtalya ve Almanya'nın bağımsız devletler olarak Avrupa'daki milletlerarası münasebetlere girmesiyle, nasyonalizm akımı çok büyük bir adım atmış olmaktaydı. Fakat milliyetler meselesi de tamamen çözülmüş değildi. Milliyetler meselesinin milletlerarası münasebetleri bulandırması, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile devam edecektir. Yalnız şu var ki, bilhassa Alman milli birliğinin kuruluşu ve Alman İmparatorluğu'nun Avrupa'daki kuvvet münasebetleri içinde 1871'den itibaren birdenbire sivrilmesi, kıtada milletlerarası münasebetlere yepyeni bir yapı ve gelişme seyri vermiş ve bundan sonra da Almanya etrafında şekillenmeye başlayan diplomatik gelişmeler, fikir akımlarının etkisini geri plana itmeye başlamıştır. 1871'in Avrupa'sı, 1815'in Avrupa'sından artık çok farklıdır.

C) SOSYALİZM

Sosyalizm akımı da, diğerleri gibi, kaynağını Fransız İhtilâli'nden almaktadır. 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci'nin ortaya atmış olduğu kanun önünde bütün vatandaşların eşitliği, yani siyasal eşitlik ilkesinin, bilhassa 1815'lerden itibaren, yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe de dönüştürülmesi, sosyalizm akımının doğmasına yol açmıştır. Bu yazarlar siyasal eşitliğin, toplumdaki kişiler arasındaki eşitliğin gerçekleştirilmesi için yeterli olmayacağını, tam eşitlik için kişiler arasında ekonomik eşitliğin de bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tabiatıyla, bir istek, bir ideal olarak fikrin ortaya atılması yeterli değildi. Bir toplumda ekonomik eşitliğin gerçekleştirilmesi için nasıl bir düzen ve sistemin tatbik edilmesi gerektiği de gösterilmeliydi. İşte bu güç meseleye cevap bulma çabası, birçok düşünür ve yazarları çok çeşitli sosyalist fikirler ileri sürmeye yöneltmiştir. Herkes kendisine göre bir sosyalist düzen tasarlamıştır. Bu fikir çeşitliliği ise, sosyalizmi belirli bir sistem hâlindeki bir fikir bütünlüğünden yoksun bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki, sosyalizm bütün 19. yüzyıl boyunca fikir planında kalmış ve bir fikri tartışmadan öteye gidememiştir. Liberalizm ve nasyonalizmde gördüğümüz fiili hareketlere ve kitle ayaklanmalarına, 19. yüzyılda sosyalizmde hemen hemen hiç rastlanmaz. Bu da sosyalizmi fiili güçten yoksun bırakmıştır. Ancak Rusya'da 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilâli ile sosyalizm milletlerarası münasebetlere yeni bir unsur olarak girmeye başlayacaktır.

Karl Marx ile birlikte sosyalist düşüncede önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Marx'ın sosyalist akımın gelişmelerindeki tesiri de, daha önceki sosyalist yazarlara nispetle çok daha derin olmuştur. Marx, kendi sosyalist sistemini işçi sınıfı esasına dayandırdığı ve bu sistemi evrensel veya enternasyonel açıdan ele aldığı için bütün dünya işçilerinin örgütlenmesi konusuna

çok önem vermiştir. Bu çabaların sonucunda, I. ve II. Enternasyoneller[8] dediğimiz sosyalist enternasyonaller ortaya çıkmıştır. Bu enternasyoneller ne işçi sınıfını ne de sosyalist düşünceyi örgütlendiremediği gibi, kendi içinde çıkan fikir ayrılıkları ve çatışmaları ile sosyalizm akımının fikir planında tam anlamıyla parçalanmasına da sebep olmuştur. Şimdi bu gelişmeleri kısaca ele alalım.

Karl Marx, *Das Kapital*'in birinci cildini 1856'da yayınlamıştır. Bununla beraber, Karl Marx ve yakın arkadaşı F. Engels 1848 ihtilâllerinde fikri bakımdan gayet aktif olmuşlardır ve 1848'de Engels'le Marx meşhur "Komünist Manifestosunu" yayımlamışlardır. Bunun yayınlanmasından sonra Engels ve Marx işçileri bir milletlerarası teşekkülde birleştirmeye çalışmışlardı. Bu suretle milletlerarası proletaryayı organize etmek suretiyle komünist ihtilâline gitmeyi düşünmüşler ve bu amaçla da Marx ve Engels'in çabasıyla, 1864'te ilk defa olarak İngiltere'de I. Enternasyonel adını verdiğimiz bir Milletlerarası İşçi Federasyonu kurulmuştur.

I. Enternasyonel uzun ömürlü olamamıştır. Çünkü Marx ve bir Rus olan Mikhail Bakunin şiddetli bir fikir mücadelesine girmişlerdir. Karl Marx kendi sistemini kurarken. Alman Feuerbach ve Hegel'den büyük ölçüde yararlanmıştır. Hegel siyasi felsefesi itibariyle bir otoriteye taraftardır. Marksist sistemin otoriteye dayanan kısmı Marx tarafından bilhassa Hegel'den alınmıştır. Fakat ekonomik düşünce sisteminde Feuerbach, Marx'ı büyük ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla, Marksist sistemde siyasi otorite hâkimdir. Buna karşılık Mikhail Bakunin bir anarşisttir ve bir anarşist olarak da her türlü otoritenin karşısındadır. Ona göre her örgüt insan hürriyetine indirilmiş bir darbedir.

O devletin de şiddetle aleyhindedir. Bir siyasal örgüt olarak devlet, insan hürriyetini kısıtlamaktadır. Bu yüzden ortadan kaldırılmalıdır. Bu sebepten I. Enternasyonel içinde Bakunin ve Marx şiddetli bir çatışmaya girdiler. Bakunin son derece zeki, dinamik ve ateşli bir insandı. Marx, Bakunin ile mücadelesinde I. Enternasyonel'in parçalanacağını görünce, 1872'de Lahey Kongresi'nde Bakunin'i Enternasyonel'den attı. Fakat bu olay, denebilir ki, I. Enternasyonel'in de sonunu getirmiştir. Çünkü Karl Marx, I. Enternasyonel'i Bakunin'in nüfuzundan kurtarmak için Enternasyonel'in merkezini Amerika'da Philadelphia'ya taşıdı. I. Enternasyonel Amerika'ya taşınmakla Avrupa politikasıyla ister istemez bağlarını kesmiş oluyordu. Bunun için de 1872 Lahey

8 I. ve II. Enternasyoneller için bkz., Franz Borkenau, *World Communism, A History of the Communist International*, The University of Michigan Press, 1962. *Documents of the First International, 1864-1866*, London, Lawrence and Wishart, 1964. James W. Hulse, *The Forming of the Communist International*, Stanford University Press, 1964. G.M. Stakloff, *History of the First International*, London, Martin Lawrence, 1928. G.D.H. Cole, *The History of Socialist Thought*, c. III, 1954. James Joll, *The Second International, 1889-1914*, London, Weldenfeld and Nicholson, 1955. J. Lenz, *The Second International*, New York, 1932. Julius Braunthal, *History of the International*, New York, Praeger, 1967. Jacques Duclos, *Birinci Enternasyonel*, çev. Ö. Ufuk, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1969. Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, çev. Zühtü Uray, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 427-467.

Kongresi I. Enternasyonel'in sonu olarak kabul edilir. Fakat 1876 Philadelphia'ya Kongresi'nde I. Enternasyonel kendi kendisini feshetti.

Mamafih milletlerarası proletarya hareketinin teşkilatlanmasının arkası kesilmedi. 1889'da II. Enternasyonel kuruldu. II. Enternasyonel birinciye nispetle daha uzun ömürlü olmuş ve 1914'e kadar devam ermiştir. Yalnız, II. Enternasyonel birincinin hatasını tekrar etmemek için daha hoşgörülü hareket etmiş ve yalnız Marksistleri değil, ılımlı sosyalistler de dâhil sosyalizmin her şeklini benimseyenleri içinde toplamıştır. Fakat çeşitli şekillerdeki sosyalist fikirlerin II. Enternasyonel'de toplamış olması, bu Enternasyonel içinde de görüş ayrılıklarının daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüş ayrılıkları içinde, bugün günümüzde de sosyalist ülkeler tarafından birbirlerini itham etmek için kullanılan Revizyonizm, II. Enternasyonel'de bilhassa göze çarpmaktadır.

Revizyonizm akımının önderliğini Alman sosyalistlerinden Bernstein yapmıştır. Bernstein'e göre, Marksizm'i birçok olaylar birçok bakımdan yalanlamıştır ve gerçekten gösterdiği örnekler Marx'ın kehanetini yanlış çıkarmıştı. Marx'a göre, endüstriler geliştikçe ve her ülkede endüstri kuruluşları büyüdükçe işçi biraz daha sefalete gidecektir. İşçi kitleleri gittikçe çoğalacak ve sermaye monopollerinin sayısı gittikçe azalacaktır. Bu suretle genişleyen proletarya, sermayedarları devirip üretim araçlarına toplumsal olarak sahip olacaklardır-ki Karl Marx buna "Catastrophe final" (Nihai felâket) diyordu.

Bernstein Marx'ın bu düşüncesinin yanlış olduğunu ileri sürdü. Verdiği örnek ise şuydu: Marx'a göre endüstriler geliştikçe işçi kitlesi zayıflayacaktır. Fakat Bernstein'e göre, 1873-95 arasında geçmiş olan devrede, gıda maddeleri fiyatları %35-40 kadar düşmüştür. Aynı devrede işçi ücretlerinde %5 bir artış meydana gelmiştir. Böylece işçi ücretlerinin reel artışı %40'tır. Dolayısıyla endüstrinin gelişmesiyle proleteryanın fakirleşeceği iddiası doğru değildir.

İkinci olarak, Karl Marx endüstri büyümesinin monopole yol açacağını, sermayenin sayılı ellerde toplanacağını söylüyordu. Hâlbuki bu sırada endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkan başka bir gelişme Karl Marx'ın bu söylediklerinin doğru olmadığını ortaya koydu. Bernstein bu noktayı da gösterdi. Bu yeni gelişme şu idi: 1890'larda endüstri ülkelerinde gayet hızlı bir endüstri gelişmesi ortaya çıkarken, sermayenin yapısında da değişiklikler oldu. Hakikaten endüstrinin klasik gelişmesi sırasında, yani *Das Kapital* yazıldığı sırada, sermaye kişilerin elindedir. Fakat 1890'lardan itibaren endüstrinin gelişmesi daha geniş sermayeleri gerektirdiğinden, anonim şirketler ortaya çıktı. Bu şirketlerin birdenbire gelişmesi gerçekten sermaye sahipliğini bölmüştür. Yani bu şekilde Marx'ın dediği gibi sermaye sahipliği azalmıyor, aksine çoğalıyordu.

Bernstein'in ileri sürdüğü üçüncü bir nokta da şuydu: 1848 Komünist Manifestosu'nda Marx ve Engels'in ortaya attığı bir çağrı vardı: "Dünya işçileri birleşiniz." Marx'a göre işçinin vatanı yoktur, sınıfı vardır. Bernstein bunu da kabul etmedi. Bernstein'e göre, bir vatandaş olarak işçinin de vatanı vardır.

İşte bu üç noktadan hareketle Bernstein, Marksizm'i yumuşatmak istedi. Kapitalist bir düzende işçinin durumunun düzelebileceğini ve sosyalizmin mevcut olabileceğini söyledi. Yani Karl Marx gibi İhtilâl metodu kullanmak şart değildi.

Demokratik metotlarla da sosyalizm gerçekleştirilebilirdi. İşte Bernstein'in bu düşünce sistemi Marksistler tarafından Revizyonizm diye adlandırılmıştır.

II. Enternasyonel'in karşılaştığı diğer bir mesele de Fransız sosyalistleridir. Bernstein, Alman sosyalistlerinin sağ kanadını temsil ediyordu. Ortodoks olmayan Marksist bir grup merkezdeydi. Tam anlamıyla Marksist olan Alman sosyalistlerinin sol kanadının lideri Karl Liebnecht'ti. Fransız sosyalistleri ise Fransız siyasi düşüncesinin tarih içindeki gelişimi dolayısıyla gayet ferdiyetçi idi. Bu bakımdan demokratik usullere yatkındı. Fransız endividüalizmi de II. Enternasyonel'de Marx ve Engels'in karşısında yer alır. Endividüalizm, enternasyonelin tam zıddı bir kavramdı.

Bunlar II. Enternasyonel'in temel meseleleri olmuştur. Bunun dışında ayrıntılar konusunda da pek çok görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Ama II. Enternasyonel buna rağmen 1914 yılına kadar devam etmiştir. II. Enternasyonel, Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla Bernstein'in dediği gibi önemli bir mesele karşısında kaldı. Daha savaş çıkmadan, savaştan önceki yıllarda siyasi hava gerginleşmeye başladığı zaman, Marx genel bir savaşın çıkacağını ve bu savaşın kapitalistlerin savaşı olduğunu, bu sebeple de işçilerin ve proletaryanın bu kapitalist savaşta hiçbir çıkarı bulunmadığını, bundan dolayı savaş çıktığı zaman işçilerin askere gitmemelerini söyledi. Birinci Dünya Savaşı patlak verince bütün memleketlerdeki işçiler askere alındıklarında tereddütsüz düşmanla savaşmak için cepheye koştular. Bernstein'in işaret ettiği gibi, işçiler enternasyonalizmi bir tarafa bırakıp her şeyden önce düşmana karşı vatanlarını savunmaya koştular. İşte bu durum II. Enternasyonel'in sonunu getirdi.

3- 1871-1914 DEVRESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1871-1914 devresi, artık Fransız İhtilâli tesirlerinin geride kaldığı ve Avrupa'da diplomatik münasebetler ile bu münasebetler içindeki mücadele ve çatışmaların yoğunluk kazandığı safhadır. Devrenin bu niteliğinde, İtalyan ve Alman milli birliklerinin kurulması fakat özellikle ve birinci planda Alman İmparatorluğu'nun bir kuvvet olarak sivrilmesi başlıca rolü oynamıştır. Diplomatik münasebetlerin bu yeni yapısı ve bu yapı içindeki gelişmeler, daha sonra açıklayacağımız sömürgecilik mücadelelerinin de ilavesi ile 1914 yılında genel bir dünya savaşına varmıştır.

Olayların gelişmesine baktığımızda, 1871-1914 devresi tabii olarak üç kısma bölünmektedir. Şimdi bu üç kısmı tek tek ele alalım:

A) AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ: 1871-1890

Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra, bilhassa İmparatorluk Başbakanı Bismarck'ın izlemiş olduğu diplomasi, Almanya'ya, Bismarck'ın başkanlıktan ayrıldığı yıl olan 1890 yılına kadar, kesin bir diplomatik üstünlük kazandırmış ve bunun neticesi olarak da Almanya'nın etrafında Üçlü İttifak dediğimiz bir kuvvetler bloku ortaya çıkmıştır.[9]

Bismarck, 1870-1871 Savaşı'nda Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratıp 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu ilan edildikten sonra, içeride ve dışarıda olmak üzere iki önemli problemle karşı karşıya kaldı.

Birinci mesele, gerçekleştirilmiş olan Alman milli birliğinin sağlam temellere oturtulması idi. Alman birliği, İtalyan birliğinin aksine, diğer Alman devletlerinin Prusya'ya kendiliğinden katılması ile gerçekleşmiş değildi. Prusya'nın, sırasıyla, Danimarka, Avusturya ve Fransa karşısında kazandığı askeri başarılar Alman devletlerini birliğe katılmak zorunda bırakmıştı. Bilhassa, Katolik güney devletleri için bu çok daha doğru idi. Yani, güney devletleri birliğe, Fransa'nın desteğinden yoksun kaldıkları için, âdeta istemeyerek katılmışlardı. Şu hâlde Alman birliği çok sağlam temellere oturmuyordu. Birliğin temellerinin sağlamlaşması için ancak zamanla güçlenecek bir kaynaşmaya ihtiyaç vardı. Böyle olunca, Bismarck için dışarıda ciddi mesele çıkmamalı veya çıkarılmamalı ve dıştaki bu barış devresinden yararlanarak, birliğin iç yapısı kuvvetlendirilmeliydi. Demek ki, dış münasebetlerde barışın egemen olması, birliğin güçlenmesi için zorunlu idi.

İkinci mesele de Fransa meselesi olmuştur. Bismarck, Fransa'nın Almanya karşısındaki ağır yenilgisini, milli haysiyetine düşkün Fransız milletinin kolay kolay hazmetmeyeceğini ve bu yenilginin intikamını bir an önce almak için ilk fırsatta faaliyete geçeceğini biliyordu. Üstelik yenilginin acısından başka, Almanya Fransa'dan Alsace ve Lorraine gibi iki toprağı da almıştı. Fransızların bu toprak kaybına da uzun süre tahammül etmeleri beklenemezdi.

Bu sebeplerden ötürü, Fransa'nın bir intikam savaşına girişmesi ihtimali Bismarck'ın başlıca endişesi olmuştu. Çünkü Bismarck biliyordu ki, Fransa'nın Almanya'ya karşı girişeceği bir savaşta, 1870-71'de olduğu gibi, diğer

9 Avrupa'da Alman üstünlüğü devresi için bkz., Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, c. I: 1871-1890, Paris, Presses Universitaires de France, 1929, s. 21-116, 173-204, 242-271. Pierre Renouvin, *l'Empire Allemand au Temps de Bismarck*, Cours de Sorbonne, Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1950. Fascicules lit et IV. Pierre Renouvin, La Politique Extérieure de la Illâ Republique de 1871 a 1904, Cours de Sorbonne, Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1939, s. 78-224. Paul Cambon, *Correspondance 1870-1924*, Paris, Bernard Crasset, 1940, c. I. Sidney Bradshow Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, c. I: Avant Sarajevo, Causes Profondes, Paris Les Editions Rieder, 1930, s. 63-109. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangére*, c. IV, Paris, Eugene Belin, 1949, s. 9-63. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, (Depuis le Congrés de Berlin Jusqu'â nos Jours), Premiére Partie: 1878-1904, Paris, Félix Alcan, 1929, s. 1-52, 121-146. Edmond Vermeil, *l'Empire Allemand, 1871-1900*, Paris, Editions de Boccard, 1926, s. 80-127. Erick Eyck, *Bismarck and the German Empire*, London, Ailen and Unwin, 1951, s. 187-323. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 255-324.

büyük Avrupa devletleri seyirci kalmayacaklar ve bu savaşa bulaşacaklardı. Eğer Almanya Fransa ile yine tek başına kalırsa, o zaman mesele yoktu ve Almanya ikinci bir zaferden de ümitli olabilirdi. Fakat diğer devletlerin de katılacağı bir savaşın sonucu Almanya için zafer olabilir miydi? Ve o zaman Alman birliği devam edebilir miydi? Dağılmaz mıydı? Öte yandan şu da bir gerçekti ki, 1870-71 tecrübesinden sonra Fransa, Almanya'nın karşısına tek başına çıkamayacak ve muhakkak yanına bir büyük Avrupa devletini alacaktı.

Şu hâlde, Almanya'nın dış münasebetlerinde barışa sahip olabilmesi için, Fransa'nın bir intikam savaşı açması önlenmeli ve bunun için de Fransa'nın birleşebileceği devletleri Almanya'nın yanına çekmek suretiyle Fransa'yı yalnız bırakılmaya çalışılmalıydı. Kısacası 1871'den sonra Alman dış politikasının iki temel ilkesi barış ve barışın korunması için de Fransa'nın yalnız bırakılması olmuştur.

Fransa, Almanya'ya karşı hangi devletlerle birleşebilirdi? İlk akla gelen, 1866'da Prusya'dan ağır bir darbe yemiş olan Avusturya idi. Fakat Bismarck 1866'dan itibaren Avusturya ile yakın münasebetler kurmaya dikkat etmişti. 1871'den sonra ise bu münasebetler daha yakın bir çerçeve içine girdi. Çünkü daha 1866'da Bismarck, Avusturya'nın kendisine lazım olacağını biliyordu. Avusturya'ya gelince, o da Almanya'nın kendisine yaklaşma çabalarını cevapsız bırakmadı. Çünkü Avusturya şunu gördü ki, 1815'ten beri harcadığı çabalara rağmen Alman ve İtalyan birliklerinin kurulmasına mani olamamış ve batısında Almanya, güneyinde de İtalya birer devlet olarak ortaya çıkmıştı. Yani Avusturya diplomasisinin batıda ve güneyde işi kalmamıştı. Bu durum karşısında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu[10] diplomatik faaliyetlerini Balkanlar'a yöneltti ve topraklarını Balkanlar'da genişletmeye karar verdi. Bu yeni genişleme politikasının iki temel doğrultusu, doğuda Selanik ve Ege Denizi, güneyde de Adriyatik Denizi olmuştur. 1870'lerden itibaren Avusturya bu iki denize açılmaya çalışmıştır.

Fakat Avusturya bu yeni Balkan politikasını şekillendirirken, Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlar'dan atmak ve Balkan Slavlarını kendi etrafında birleştirmek amacı ile Pan-İslavizm (Slav Birliği) politikasına girişmiş bulunmaktaydı. Böylece kuzey-güney doğrultusunda Balkanlar'a inmeye çalışan Rusya ile batı-doğu doğrultusunda Balkanlar'da yayılmaya çalışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bir çatışma durumuna girmiş oluyorlardı. İkinci olarak, Avusturya-Macaristan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkma çabaları, daha sonraları kendisini, 1878'de bağımsızlığını alan Sırbistan ile de bir çatışma içine sokacaktır. Sırbistan da bir Slav devletiydi. Böyle olunca,

10 1866'da Prusya karşısında yenilmesi üzerine Avusturya, Macar meselesini kesin olarak çözümlemek için 1867'de Macarlara bağımsızlık verdi. Yalnız Macaristan, Avusturya'dan tamamen kopmadı. Avusturya ve Macaristan'ın maliye, savunma ve dışişleri bakanlıkları ortak olacak, bunun dışında her iki devlet kendi içişlerini kendileri yöneteceklerdi. Avusturya imparatoru aynı zamanda Macaristan kralı oluyor ve devletin resmi adı da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adını alıyordu.

Avusturya-Macaristan'ın Rusya karşısında Almanya'ya dayanması ve Pan-İslavizm karşısında bir Pan-Cermen Bloku meydana getirmesi zorunlu oldu. Bismarck Avusturya meselesini bu şekilde çözümledi.

Fransa'nın birleşeceği ikinci devlet İtalya olabilirdi. Fakat Bismarck bu nokta üzerinde fazla durmadı. Çünkü İtalya milli birliğini kurmuştu ama Almanya gibi güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmamıştı. İkincisi, İtalya'nın Almanya ile ortak sınırı yoktu ki, bir Fransız-İtalyan bloku Almanya üzerinde etkili bir baskı aracı olabilsin. Üçüncüsü, her ne kadar İtalya milli birliğini kurarken Fransa'nın askeri yardımından yararlanmış ise de, bazı İtalyan topraklarının (Venedik gibi) Avusturya'nın elinden alınmamış olması ve Fransa'nın bu konuda da yardımını devam ettirmemiş olmasıdır. Ve ayrıca, Fransa'nın yaptığı yardıma karşılık, 1860'ta, İtalyanların İtalyan toprağı saydıkları Nice ve Savoie topraklarını alması Fransız-İtalyan münasebetlerinin bozulmasına sebep oldu. Fransız-İtalyan münasebetlerinin bu bozuk durumu 19. yüzyılın sonuna kadar devam edecektir.

Şu hâlde, Bismarck'a göre, Fransa'nın İtalya ile birleşmesi Almanya üzerinde bir ağırlık meydana getiremeyeceği gibi, o günkü şartlar içerisinde böyle bir birleşmenin ihtimali ve hatta imkânı da yoktu. Bu sebepten İtalya'yı Almanya'nın yanına çekmenin bir gereği yoktu.

Geriye İngiltere ile Rusya kalıyordu. Bismarck bu iki devletin durumlarını ele aldığında, İngiltere için şu noktaları tespit etti: Fransa'nın İngiltere ile de birleşip Almanya'ya karşı bir cephe birliği kurmasına imkân yoktu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmelerini ele aldığımızda ayrıntılı bir şekilde açıklayacağımız üzere, İngiltere ile Fransa bu sırada Mısır üzerinde bir çatışma hâlindedirler ve bundan dolayı da münasebetleri iyi değildi. Bu şartlar içinde de İngiltere'nin Fransa ile birleşmesi mümkün değildi.

Rusya'ya gelince: Bismarck, Rusya bakımından gerçekten endişe duydu. Çünkü bir Fransız-Rus birleşmesi Almanya için iyi olmazdı. Zira Fransa ile Rusya, Almanya'ya karşı birleştikleri takdirde, Almanya bu iki kuvvetin arasında sıkışmış olacaktı. Yani bir savaş hâlinde Almanya iki cepheli bir savaş karşısında kalacaktı. Böyle bir savaşın sonucu ise Almanya için herhâlde pek parlak olmazdı. İşte böyle bir ihtimal, yani Fransa ile Rusya'nın birleşmesi ihtimali Bismarck için korkutucu olmuş ve buna Bismarck'ın kâbusu denilmiştir.

Demek oluyor ki, Fransa'nın yalnız bırakılması ve dolayısıyla Fransa'nın bir intikam savaşına girmesini önlemek suretiyle Avrupa'da barışın korunmasında, Avusturya ve Rusya'nın Almanya'nın yanında yer alması, daima Almanya'nın yanında bulunmaları çok önemli ve zorunlu idi. Bundan dolayı Bismarck, 1871'den 1890'da başbakanlıktan ayrıldığı yıla kadar daima bu iki devleti Almanya'nın yanında tutmak için çaba harcamış ve bu konuda çeşitli kombinasyonlar kurmuştur. Bu ise, Almanya'ya aynı devre içinde, yani 1871-1890 arasında, Avrupa diplomasisinde kesin bir üstünlük sağlamıştır.

Şimdi bu çeşitli kombinasyonlar nelerdir, ana çizgileri ile bunları görelim:

a) Birinci Üç İmparatorlar Ligi

Bismarck Alman milli birliğini kurmak için 1866'da Avusturya'yı savaş alanında yenerken, bu Alman devletinin ileride kendisine lazım olacağını görmüş ve ona yenik bir devlet muamelesi yapmamıştı. 1866'dan sonra da Avusturya ile münasebetlerini geliştirmeye ehemmiyet vermişti. Hele 1871 ve 1872 yıllarında, iki devlet imparatorlarının karşılıklı ziyaretleri ile bu münasebetler daha da gelişmiştir. Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki münasebetlerin bu hızlı gelişmesini Rusya endişe ile izlemiştir. Çünkü iki devletin münasebetlerinin artması, Rusya'nın güneyinde güçlü bir Pan-Cermen blokunun kurulması demekti. Bu blokun ağırlığına karşı Rusya bir denge formülü bulabilir miydi?

Bu konuda ilk akla gelen, bir Pan-İslav blokunun kurulması olabilirdi. Fakat o tarihte Balkanlar'ın Slav milletleri henüz bağımsızlıklarını almamışlardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında idiler. Böyle olunca Pan-İslav blokunun kurulması uzun zaman alacak bir mesele oluyordu.

İkinci imkân, Rusya'nın Fransa ile bir cephe birliği ve bir blok kurmasıydı. Fakat Rusya bunu göze alamadı. Çünkü Fransa'nın bu sırada tek arzusu Almanya'dan intikam almak ve bir intikam savaşına gitmekti. Hâlbuki Rusya, Almanya ve Avusturya ile bir savaşı düşünmüyordu, öte yandan Fransa 1871 yenilgisinden yeni çıkmış ve zayıftı. Bundan dolayı, Pan-Cermen bloku karşısında Fransa, Rusya için bir denge unsuru olamazdı.

İngiltere'ye gelince, Rusya'nın İngiltere ile birleşmesi ise, büsbütün imkânsızdır. Çünkü bu sırada İngiltere ve Rusya bir çatışma içindedir. 1854-56 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Hazar Denizi'nin kuzeyinden sarkarak Orta Asya'ya doğru genişlemeye başlamıştır ve Orta Asya'daki birçok Türk devletini ortadan kaldırarak güneye doğru gitmeye çalışmaktadır. Rusya, Orta Asya'daki Türk devletlerini ele geçirdikten sonra Hindistan'ın komşusu olan Afganistan'a sızmaya çalışıyordu.

Öte yandan, Kafkaslar'ı ele geçiren Rusya, İran'a girmek için çaba harcıyordu. Gerek Afganistan, gerekse İran, Hindistan'a bitişik topraklardı ve Rusya'nın buralardaki faaliyetleri İngiltere'yi korkutuyordu. Bu sebepten İngiltere ile Rusya arasında bir çatışma başlamıştı ve İngiliz Rus münasebetleri iyi değildi. Tabiatıyla bu çatışmaya, ileride göreceğimiz üzere Boğazlar üzerindeki İngiliz-Rus mücadelesini de eklemek gerekir.

Görüldüğü gibi, Rusya tam bir yalnızlık içindeydi. Bu durum karşısında çıkar yolu Pan-Cermen bloku ile yakın münasebetler kurmak suretiyle, bu blokun kendisi üzerindeki ağırlığını bertaraf etmekte gördü. Bu ise Bismarck'ın aradığı şeydi. Onun içindir ki, 1872 Eylül'ünde Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorları bir araya gelerek bir toplantı yaptılar. Buna "Birinci Üç İmparatorlar Ligi" diyoruz. Bu toplantıda yazılı bir anlaşma imzalanmamıştır. Anlaşma sözlü olmuştur. Bu sözlü anlaşmanın esasını da, üç devletin Avrupa'da ortak politika izleme kararları teşkil ediyordu. Yani Almanya, Rusya'yı politikasına çekmiş oluyordu. Avrupa'nın bu üç büyük devleti arasındaki yakın münasebetler ve ortak politika dolayısıyla da Fransa yapayalnız kalıyordu.

Yalnız ne var ki, Birinci Üç İmparatorlar Ligi uzun ömürlü olmamıştır. Bismarck politikasının zayıf tarafı şuydu ki, Almanya, şimdi Balkanlar'da karşılıklı bir mücadele içine girmiş olan iki devleti ortak bir kombinasyon içinde tutmaya çalışmaktaydı. Nitekim kısa bir süre sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının gelişmeleri içinde, Avusturya ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını paylaşma konusunda anlaşamadılar ve iki devletin münasebetleri bozuldu. Bu da Üç İmparatorlar Ligi'nin bozulması ve dağılması demekti.

b) 1879 Almanya-Avusturya İttifakı

Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar mücadelesi dolayısıyla bu iki devleti ortak bir anlaşma kombinasyonu içinde tutmanın güçlüğünü Bismarck da görmüştü. Bu iki devleti bir ortaklık içinde tutamayınca da, ikisinden birini tercih etmek zorunda kaldı ve tercihini Avusturya'dan yana yaptı. Çünkü Pan-Cermen blokunun muhafaza ve devam ettirilmesi politik bakımdan çok daha önemliydi. Bu sebepten, 1879 Ekim'inde Avusturya ile bir ittifak yaptı. Bu bir savunma ittifakıydı. Yani taraflardan birine, herhangi bir devlet (Rusya veya Fransa) saldıracak olursa, birbirlerine bütün güçleriyle yardım edeceklerdi.[11]

c) 1881 İkinci Üç İmparatorlar Ligi

1879 ittifakı ile Almanya tercihini Avusturya'dan yana yapmakla birlikte, Rusya'yı da büsbütün gözden çıkarmış değildi. Bismarck Rusya'yı da kendi yanından ayırmak istemiyordu. Bir bakıma, 1879 ittifakını, Rusya'yı kendi yanına çekmek için bir vasıta olarak kullanmak istiyordu. Nitekim gizli olan bu ittifakı, münasip bir biçimde, Rusya'ya duyurdu. Rusya, bir Alman-Avusturya ittifakından çok telaşlandı. Çünkü Pan-Cermen bloku sadece siyasal münasebetler alanında kalmayıp şimdi bir de askeri ittifak hâline geliyordu. İngiltere ve Fransa ile birleşme imkânlarında bir değişiklik olmadığına göre, Rusya'nın yapabileceği tek şey, yine Pan-Cermen bloku ile münasebetlerini düzeltmekti. Onun için, Rusya'nın başvurması üzerine 1881 Haziran'ında üç devlet arasında İkinci Üç İmparatorlar Ligi anlaşması yapıldı.[12] Bu anlaşma yazılıdır ve yine ortak politika ilkelerini tespit ediyordu. Bu ortak politikanın temel ilkesi de yine Avrupa'da barışın korunmasıydı. Bu ise, Fransa'nın bir intikam savaşına gitme hevesine karşı bir uyarı idi.

İkinci Üç İmparatorlar Ligi de fazla yaşamadı. Balkanlar mücadelesi Avusturya ile Rusya'nın münasebetlerini yine bozdu. 1878 Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin muhtar bir eyaleti hâline getirilen Bulgaristan'da 1885-86'da bazı olayların çıkması ve Avusturya ile Rusya'dan her birinin Bulgaristan'ı kendi kontrolleri altına almak istemeleri, bu iki devleti yine bir çatışma durumuna getirdi ve münasebetler tekrar kötüleşti. İkinci Üç İmparatorlar Ligi de dağıldı.

11 İttifakın metni için bkz., Alfred Francis Pribram, *Les Traites Politiques secrets de l'Autriche-Hongrie, 1879-1914*, Paris, Alfred Costes, 1923, c. I, s. 8-11.

12 Antlaşmanın metni için bkz., aynı eser, s. 47-49.

d) 1882 Üçlü İttifakı

İkinci Üç İmparatorlar Ligi ile Bismarck, Rusya'yı tekrar yanına çektikten sonra, 1882 yılında Almanya, Avusturya ve İtalya arasında üçlü ittifakın imzası, Bismarck politikasını en yüksek noktasına çıkarıyor ve Avrupa'da Almanya'nın tartışmasız üstünlüğünü kuruyordu.

Üçlü İttifak, İtalya'nın teşebbüsü ile gerçekleşmiştir. İtalya'yı, Almanya ve Avusturya ile bir ittifak istemeye götüren sebep şuydu: Daha aşağıda açıklayacağımız sömürgecilik konusunu ele aldığımızda görüleceği üzere, 1880'lerde Avrupa devletleri bir sömürgecilik faaliyetine girişmişlerdir. Bu faaliyetten İtalya da geri kalmadı. İtalya da günün modasına uyarak, büyük devlet olmanın şartını sömürgecilikte görüyordu. Fakat İtalya başlangıçta büyük devletler gibi Afrika ve Asya gibi uzak ülkelere el atmaya cesaret edemedi. Kendisine mesafe bakımından çok yakın olan Tunus'a gözlerini çevirdi. Fakat İtalya, Tunus'u almaya hazırlandığı sırada, 1881 yılında Fransa, Tunus'u birdenbire işgal ediverdi. Tunus, Osmanlı Devleti'nin himayesindeydi. Fransa 1830'da Cezayir'i aldıktan sonra, bu toprağa bitişik olan Tunus'a gözlerini çevirmişti. 1881'de de Tunus'u kuvvet zoruyla işgal etti. İtalyanlar bu işe çok sinirlendi. Zaten iyi gitmeyen Fransız-İtalyan münasebetleri bu olaydan sonra daha da kötüleşti. İşte bir yandan Fransa korkusu, bir yandan da sömürgecilik yapabilmesi için sırtını Almanya gibi büyük bir devlete dayama zorunluğu, İtalya'yı Almanya ile bir ittifak istemeye yöneltti. Yalnız ne var ki, bazı toprak meselelerinden dolayı İtalya'nın Avusturya ile de münasebetleri iyi değildi. Bismarck, bir ittifakın yapılabilmesi için, İtalya'nın Avusturya sınırları içindeki bazı topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçmesini isteyince, İtalya bunu kabul etti ve İtalya-Avusturya münasebetleri düzeldi.

Daha önce, Bismarck'ın İtalya üzerinde durmadığını söylemiştik. O hâlde İtalya ile bir ittifakı neden kabul etti? Sebebi şudur: 1879 Alman-Avusturya ittifakı ile Rusya iki cepheli bir savaş karşısında kalacaktı. Fakat İtalya-Avusturya münasebetleri kötü olursa, İtalya Avusturya'yı arkadan vurabilirdi. İtalya ile bir ittifak bir defa bunu önleyecekti, öte yandan, bir gün Fransa ile Rusya birleşirlerse, Almanya iki cepheli savaş karşısında kalacaktı. Fakat İtalya, Almanya ile müttefik olursa, Fransa'nın Almanya'ya saldırısı hâlinde bu kere, Fransa, hem İtalya hem de Almanya ile savaş yapmak zorunda kalacak ve dolayısıyla iki cepheli bir savaş durumunda Fransa'nın Almanya üzerindeki ağırlığı azalacaktı. Bismarck'ı İtalya ile bir ittifaka götüren sebepler bunlardır.

Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak 1882 Mayıs'ında imzalanmıştır. Bu da bir savunma ittifakıdır. Buna göre, üç devletten birine bir Avrupa devleti saldıracak olursa, diğer ikisi saldırıya uğrayan tarafa bütün güçleriyle yardım edecektir.[13]

Üçlü İttifak'ın yapılmasından sonra Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü artık kesin bir durum almıştır. Çünkü 1879 ittifakı ile Avusturya'yı, 1881 İkinci

13 Üçlü İttifak'ın metni: Alfred Francis Pribram, *Les Traites Politiques secrets de l'Autriche-Hongrie, 1879-1914*, c. I, s. 33-36.

Üç İmparatorlar Ligi ile Rusya'yı ve 1882 Üçlü İttifak ile de İtalya'yı kendisine bağlamış bulunuyordu.

e) 1887 Alman-Rus Antlaşması

Almanya'nın 1882 Üçlü İttifakı ile Avrupa'da kurmuş olduğu kesin üstünlük, 1885-86 Bulgaristan olaylarında Avusturya ile Rusya'nın çatışması ve dolayısıyla İkinci Üçlü İmparatorlar Ligi'nin dağılmasıyla zayıflamış bulunuyordu. Zira Bismarck Rusya'yı bir kere daha elden kaçırmıştı. Bu sebeple Bismarck durumu yine düzeltmek istedi. Yalnız şuna artık kesin kanaat getirdi ki, üçlü bir kombinasyon içinde Avusturya ile Rusya'yı bir arada tutmak mümkün değildi. O hâlde işin çıkar yolu, bu iki devleti ikili anlaşmalarla kendisine bağlamaktı. 1879 ittifakı ile Avusturya'yı kendisine bağlamıştı. Bu sebeple 1887 Haziran'ında Rusya ile ikili bir anlaşma yaptı ve 1887 Rus-Alman Antlaşması ile politikasını Rusya'ya tekrar kabul ettirdi. Bu anlaşma ile Bismarck Rusya'yı Almanya'nın yanına çekebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu feda etmiş ve Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesini kabul etmiştir.

1887 Alman-Rus Antlaşması, Avrupa'daki milletlerarası münasebetlerde ve kuvvet dengesi münasebetlerinde Almanya'nın üstünlüğünü devam ettiren son anlaşma olmuştur. 1890 yılından itibaren gelişmeler başka bir yön almaya başlayacak ve Almanya'nın üstünlüğü sona ererek, Üçlü İttifak karşısında yeni bir denge bloku kurulacaktır.

B) AVRUPA'DA DENGE: 1890-1904 (1907)

Şurası bir gerçektir ki 1871-1890 arasında Almanya'ya Avrupa'da üstünlük sağlayan temel faktör, Başbakan Bismarck'ın takip etmiş olduğu ustaca politika idi. Fakat 1890'da Bismarck'ın başbakanlıktan ayrılması, Alman dış politikasının temel yapısında büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu da Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünün sona ermesi ve bir denge durumunun ortaya çıkması neticesini verdik. Şimdi bu konuları ele alalım.[14]

a) Bismarck'ın İşbaşından Ayrılması ve Alman Dış Politikasının Değişmesi

1887 Alman-Rus Antlaşması Bismarck'ın son anlaşması olmuştur. Çünkü 1888 yılından itibaren Almanya'nın yönetiminde meydana gelen bir değişme,

14 Bu konular için bkz., Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914,* Paris, Presses Universitaires de France, 1929, c. I, s. 323-414. Sidney Bradshaw Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, c. I: Avant Sarajevo, Causes Profondes, Paris, Les Editions Rieder, 1930, s. 110-220. Pierre Renouvin, *La Politique Extérieure de la IIIé République, de 1871 â 1904*, Cours de Sorbonne, Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1939, s. 225-337. *Répétitions Ecrites sur l'Histoire diplomatique*, Cours de Droit, Paris, 1939, c. II, s. 43-195. Alexandre Iswolsky, *Correspondance Diplomatique*, Paris, Les Editions Internationales, 1939, c. I: s. 293-414, c. II: s. 11-115. Edmond Rossier, *Histoire Politique de l'Europe, 1815-1919*, Paris, Payot, 1931, s. 197-259. Frederic Stieve, *L.AIlemagne et la Politique européenne, 1890-1914*, Paris, Les Editions Rieder, 1929, s. 3-123. *Mémoires d'Edward Crey*, Paris, Payot, 1927, s. 19-165.

hem Bismarck'ın başbakanlığının sonunu getirmiş hem de Avrupa'daki Alman üstünlüğüne son vermiştir.

1888 yılında Alman İmparatorluğu'na, birkaç aylık bir hükümdarlıktan sonra, III. Friedrich'in ölmesi üzerine, oğlu II. Wilhelm geldi. Yeni hükümdar 28 yaşındaydı, genç, dinamik ve ataktı. Daha önemlisi yeni imparatora göre, taht boş bir koltuktan ibaret değildi. Bu sebeple de ülkenin iç ve dış yönetimini kendi eline almaya kararlıydı. Hâlbuki Bismarck 1862 Eylül'ünden beri, yani 26 yıldır Almanya'nın ve Alman milletinin kaderini elinde tutmuştu. Bu süre içinde gelen geçen bütün hükümdarlar her şeyi Bismarck'a bırakmışlar ve Bismarck'ın iç ve dış politikalarına hiç karışmamışlardı. Bu sebepten ötürü, II. Wilhelm'in hükümdarlığının ilk gününden itibaren yeni imparatorla, yaşlı ve tecrübeli başbakan arasında görüş ayrılıkları ve çatışmalar başladı. Çünkü II. Wilhelm her geçen gün Bismarck'ın politikasına biraz daha fazla karışıyordu. Bilhassa dış politikada genç imparator ile yaşlı başbakan arasında esaslı görüş ayrılıkları bulunuyordu. Bu görüş ayrılıklarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Bismarck, Avusturya'dan başka Rusya'nın da Almanya'nın yanında yer almasına çok ehemmiyet veriyordu. (Bunun sebeplerini yukarıda açıkladık.) II. Wilhelm ise bu görüşü paylaşmadı. Ona göre, Rusya o kadar mühim değildi. Mühim olan, Alman-Avusturya ittifakıydı ve bir Pan-Cermen blokunun devam ettirilmesiydi. Pan-Cermen blokunun Avrupa'nın en güçlü kara ordusuna sahip olması karşısında Rusya'nın ehemmiyeti yoktu.

2. II. Wilhelm'e göre, Pan-Cermen blokuna Rusya değil, denizlerde son derece güçlü olan İngiltere katılmalıydı. Karada güçlü olan Pan-Cermen bloku ile denizlerde güçlü olan İngiltere birleşirse, bir Fransız-Rus birleşmesinden korkmak ve çekinmek için hiçbir sebep kalmazdı.

3. Bismarck, Alman dış politika faaliyetlerini Avrupa kıtası dışına taşırmamaya bilhassa dikkat etmiş ve Almanya'nın denizaşırı topraklarda uğraşmasının, Avrupa'daki durumunu zayıflatacağına inanmıştı. Fakat II. Wilhelm, Bismarck'ın aksine, Almanya'nın büyük bir devlet olabilmesi için, diğer büyük devletler gibi sömürgecilik yapması ve münasebetlerini dünya çapında genişleterek bir dünya politikası (weltpolitik) takip etmesi gerektiğine inanıyordu.

Dış politikadaki bu görüş ayrılığına, ayrıca bir de iç politikadaki farklı düşünceler eklenince, II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki uyuşmazlık adamakıllı şiddetlendi ve nihayet Bismarck 1890 Mart'ında başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı.

Bismarck'ın ayrılması ile dış politikanın sevk ve idaresi II. Wilhelm'in eline geçti. Fakat II. Wilhelm, benimsediği dış politikayı da istediği gibi tatbik edemedi. Bir defa, 1890 yılında süresi biten 1887 Alman-Rus Antlaşması'nı, Rusya'nın isteğine rağmen yenilemedi ve Rusya'nın Almanya'dan koparak Fransa'ya dönmesine sebep oldu. İkinci olarak, Wilhelm'in İngiltere'yi Almanya'nın yanına çekmek için harcadığı çabalar da hiçbir netice vermedi. Üçüncü olarak, II. Wilhelm, gayet aktif bir sömürgecilik politikası takip ederek,

Almanya'nın hemen bütün dünya yüzüne yayılmasına sebep oldu ki, bu durum Almanya'nın çok geniş alanlara yayılıp diğer devletlerle çatışmalar içine girmesine sebep oldu. Kısacası, Alman dış politikası radikal bir değişim geçirdi ve bunun sonunda da, Üçlü İtilaf dediğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya bloku, Üçlü İttifak karşısında bir denge unsuru olarak ortaya çıktı.

Üçlü İttifak blokunda olduğu gibi Üçlü İtilaf bloku da birdenbire ortaya çıkmış olmayıp bu bloku meydana getiren devletler arasındaki münasebetlerde süregelen uzun gelişmelerden sonra biçimlenmiştir. Üçlü İtilaf üç anlaşma ile olmuştur. Bunlar, 1894 Fransız-Rus İttifakı, 1904 İngiliz-Fransız sömürge anlaşması ve 1907 İngiliz-Rus sömürge anlaşmasıdır. Şimdi ana çizgileri ile bunları ele alalım;

b) 1894 Fransız-Rus İttifakı

II. Wilhelm'in Rusya'ya önem vermeyip onu boşlaması, Rusya'yı tekrar bir yalnızlığın içine itmişti. Bu durumda Rusya, başlangıçtaki düşüncesine, yani Pan-Cermen bloku karşısında bir denge unsuru arama zorunluluğuna döndü. Fransa bundan yararlanmakta gecikmedi.

1890 yılı geldiğinde Fransa 1870-71 yenilgisinin ezikliğini ve izlerini artık çok geride bırakmıştı. Ayrıca, yıllardan beri Rusya ile bir ittifakın özlemi içinde idi. Çünkü Almanya'ya karşı intikam duygusu, Fransa'nın kafasından hiçbir zaman çıkmamıştır. Rusya'nın yalnız kalması ve bir denge bulması zorunluluğu üzerine Fransa, Rusya'ya yanaştı ve Bismarck'ın işbaşından ayrılmasından iki yıl sonra, yani 1892 yılında Fransız ve Rus genelkurmayları arasında, bir Alman saldırısına karşı askeri bir işbirliği anlaşması imzalandı. Fransa birinci adımı atmıştı ama asıl istediği hükümetler arasında resmi bir ittifaktı. Neticede buna da muvaffak oldu ve 1894 tarihinde, Fransa ve Rusya arasında Almanya'ya karşı resmi ve askeri bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu ittifak Üçlü İtilaf'ın ilk halkasını teşkil eder.

c) 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması

Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını, İngiltere ve Fransa arasında 1904 yılında sömürgeler konusunda imzalanmış olan anlaşma meydana getirmiştir. Bu bir ittifak değildir. Fakat ehemmiyeti şuradadır ki, bu anlaşma ile yıllardan beri devam eden İngiliz-Fransız mücadele ve çatışmaları sona eriyor ve iki devlet arasında çok sıkı ve yakın münasebetler devresi başlıyordu. Denebilir ki, 1904 Antlaşması ile başlayan İngiliz-Fransız yakın münasebetleri, günümüze kadar, yani 1960'lara kadar, daha açık bir deyimle, Başkan De Gaulle'ün NATO'nun askeri işbirliğinden ayrılmasına kadar devam edecektir.

1904 Antlaşması'nın ortaya çıkması kolay olmamıştır. Bu oldukça uzun bir hikâyedir. 1904 Antlaşması'na varabilmeleri için, İngiltere ve Fransa'nın çeşitli alanlarda, çok uzun yıllardan beri süregelen çatışmalarını sona erdirmeleri gerekmiştir. Bu çatışmaların esası, Napolyon zamanından beri iki devlet

arasında cereyan eden sömürge mücadeleleridir. Şimdi ana çizgileri ile bunları özetlemeye çalışacağız.

İngiltere ile Fransa'nın çatışmalarının en eskisi Mısır üzerinde olmuştur. Bu çatışma 1978'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Bu olay İngiltere'yi Mısır konusunda ilk defa telaşlandırmıştır. Zira 1756-63 yılları arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları sonunda İngiltere, Fransa'dan iki mühim toprağı ele geçirmişti. Bunlardan biri Kanada, diğeri de Hindistan'dır. Bilhassa Hindistan'ın İngiltere için ekonomik bakımdan büyük ehemmiyeti vardı. Bunun için İngiltere Hindistan'la Britanya Adaları arasındaki deniz yolu bağlantısının güvenliğine büyük ehemmiyet veriyordu. Bu bağlantıya İmparatorluk Yolu denilmiştir. İngiltere'nin bu İmparatorluk Yolu Mısır'dan geçiyordu. 1798'de Mısır'ın Fransa'nın eline geçmesi, İngiltere'ye şunu göstermiştir ki, bu yolun güvenlik altında olabilmesi için, Mısır'ın ya İngiltere'nin elinde olması ya da başka güçlü bir devletin elinde olmaması gerekir. Bu sebepten İngiltere 1799'da Osmanlı Devleti ile bir ittifak yaparak Fransa'yı Mısır'dan çıkarmayı başarmıştır.

Buna karşılık Napolyon'un Mısır'ı işgali, bundan sonra Fransa'da Mısır'ın Fransa için tabii bir yayılma alanı olduğu duygusunu uyandırmıştır. Fransa her fırsatta Mısır ile yakından ilgilenmeyi bir ödev ve görev saymıştır. 1830'da Kuzey Afrika'daki Cezayir'i aldıktan sonra Fransa, Mısır ve bu sırada Mısır'a hâkim olan Mehmet Ali ile yakın münasebetler kurmaya çalışmıştır. Bu suretle Fransa, Mehmet Ali'ye dayanarak Kuzey Afrika'da kendi kontrolü altında bir Arap İmparatorluğu kurmayı tasarlıyordu. Bundan dolayı, 1831-1841 tarihleri arasında yer alan Mehmet Ali İsyanı sırasında, İngiltere ile Fransa yoğun bir mücadele içine girmişlerdir. Fransa Mehmet Ali'yi desteklerken, İngiltere de, Fransa'nın Mısır'da etkili olmasını önlemek ve dolaysıyla Mehmet Ali'yi zayıflatmak için Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. İngiltere bu politikasında başarılı da olmuştur.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız mücadelesinde yeni bir devir açmıştır. Fransa Süveyş Kanalı'nı açma çalışmalarına 1859'da başlamıştır. Bu çalışmaları yapan bir anonim şirketti. Fakat şirketin hisselerinin büyük kısmının sahibi Fransa'ydı. İngiltere kanalın açılmasını kösteklemek için bu hisse senetlerinden satın almadığı, yani şirkete ortak olmadığı gibi, bir yandan çalışmaları sabote etmeye ve Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmaya çalışmıştır. İngiltere bu çabalarının hiçbirinde başarı kazanamadığı gibi, Süveyş Kanalı 1869 yılında dünya gemiciliğine açıldı. Kanal, Asya ve Uzakdoğu ile Avrupa arasındaki deniz bağlantısını son derece kısaltıyordu. Fakat ne var ki, Süveyş Kanalı'nı işleten Fransa idi. Yani, İngiltere'nin şimdi Süveyş Kanalı'ndan geçen İmparatorluk Yolu Fransa'nın kontrolü altına girmişti, İngiltere bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için fırsat aramaya başladı. Valilerin israfi yüzünden Mısır maliyesi iflâs durumuna gelince, 1875 yılında, Kanal Şirketi'nde sahip bulunduğu hisse senetlerini satışa çıkardı ve fırsatı kaçırmayan İngiltere bunları satın alarak, azınlıkta da olsa, şirkete girdi. Fransa bir şey yapamadı, çünkü bu

sırada 1870-71 yenilgisinin tesiri altındaydı. İngiltere için Kanal Şirketi'ne girmek yeterli değildi. Bu sebepten, Mısır'da bu sıralarda başlayan Arap milliyetçiliğinin sonucu olarak baş gösteren karışıklıklardan yararlanarak 1882 yılında Mısır'ı işgal etti. İşin ilginç yanı, bu işgale Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden fazla kıyamet koparmasıydı. Bundan ötürü, İngiliz-Fransız münasebetleri 1904 yılına kadar sürecek şiddetli bir gerginlik içine girdi.

Mısır meselesinden sonra İngiltere ile Fransa'nın ikinci çatışma alanı Sudan oldu. İngiltere Mısır'ı ele geçirdikten sonra, bu ülkenin ekonomik hayatının can damarı olan Nil Nehri'nin bütününü de eline geçirmek istedi. Sudan'a yerleşmek üzere harekete geçti. Daha aşağıda belirteceğimiz gibi, bu sıralarda Afrika'nın Avrupa tarafından sömürgeleştirilmesi hızlanmıştı. İngiltere de, 1815'ta Hollanda'dan aldığı Güney Afrika'daki Cape Colony'den kuzeye doğru hareket ederek, İskenderiye ile Cape Town arasındaki Afrika topraklarını bir şerit hâlinde sömürge imparatorluğuna katma çabasındaydı.

İngiltere bu şekilde Afrika'da kuzey-güney doğrultusunda bir sömürgecilik faaliyetinde bulunurken, Fransa da, eski sömürgesi olan Senegal'den hareket ederek Afrika'da doğu-batı doğrultusunda sömürgelerini genişletmeye çalışıyordu.

Fransa, Nijer Nehri'nin kuzeyindeki alanları ve Büyük Sahra'yı ele geçirdikten sonra Sudan'a kadar uzandı. Hatta 1898 yılında Sudan'a girdi. Fakat bu sırada İngiltere de Sudan'a girmişti. Bu şekilde Sudan üzerinde, 1898 yılında İngiltere ile Fransa arasında şiddetli bir buhran patlak verdi. İngiltere, Fransa'yı Sudan'dan çıkarmak ve Sudan'ı bir bütün olarak elde etmek için o kadar kararlıydı ki, bir savaşı bile göze almıştı. Bu durum karşısında Fransa bir savaş tehlikesini göze alamadı ve Sudan'dan çekildi. Fransa'yı bu davranışa götüren iki sebep vardı: Birincisi, İngiltere ile devamlı çatışma içinde olması, Almanya karşısındaki durumunu zayıflatıyordu. İkincisi 1830'da Cezayir'i ve 1881'de de Tunus'u işgal eden Fransa bu sıralarda Fas'a yerleşmek için çaba harcamaktaydı ve Fas, Fransa'nın gözünde Sudan'dan daha ehemmiyetli idi. Bu iki sebepten ötürü, Fransa artık İngiltere ile münasebetlerine yeni bir biçim vermek zorunluğunu duydu.

İngiltere ile Fransa'nın üçüncü çatışma alanı Güneydoğu Asya yani Hindiçini oldu. Hindiçini denen bu bölge, bugünkü kuzey ve güney Vietnam ile Laos, Kamboçya, Tayland ve Birmanya'yı kapsamakta idi. Fransa bu bölge ile geçmiş yüzyıllarda ve özellikle Ortaçağ'da dinsel fanatizmi sırasında ilgilenmiş ve buraların halkını Hıristiyan yapmak için Katolik misyonerleri buralarda faaliyet göstermişlerdir. Fakat Fransız İhtilâli ve Napolyon savaşları ve ondan sonraki Avrupa gelişmeleri, Fransa'nın bu bölge ile olan bağlarının zayıflamasına sebep olmuştu.

1880'lerde Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri hızlanınca, Fransa Hindiçini ile olan münasebetlerini arttırdı. Hindiçini'nin doğu kısmında büyük bir Annam İmparatorluğu vardı. 1883'ten itibaren Annam İmparatorluğu

üzerindeki faaliyetlerini arttıran Fransa, bu bölge üzerindeki kontrolünü kurduktan sonra, batıya doğru ilerleyerek Siyam (bugünkü adı Tayland) ile ilgilenmeye başladı. Fransa'nın doğu-batı doğrultusundaki bu faaliyeti İngiltere'yi ürküttü. Çünkü Fransa ilerlemesine devam ederse Hindistan'a yaklaşacaktı. Onun için İngiltere de Hindistan'a bitişik olan Birmanya ile ilgilenmiş ve bu ülkeyi ele geçirerek 1885'te Hindistan'a kattığını ilan etmişti. Bu şekilde batı-doğu doğrultusunda ilerleyen İngiltere ile doğu-batı doğrultusunda ilerleyen Fransa, Siyam üzerinde bir mücadele ve çatışma durumuna girdiler. Bu çatışmanın en yüksek noktası 1896 yılında oldu. Fakat İngiltere, Fransa'yı Hindistan'a yaklaştırmamaya o kadar kararlıydı ki, Sudan'da olduğu gibi, Fransa bu meselede de boyun eğmek zorunda kaldı. Çünkü Siyam meselesinde de İngiltere, Fransa ile bir savaşı göze almıştı. Bunun sonucu olarak 1896 yılında iki devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Annam İmparatorluğu kısmı Fransa'nın, Birmanya da İngiltere'nin oluyordu. Bu iki ülke arasında kalan Siyam ise üç kısma ayrıldı. Annam'a bitişik olan kısmı Fransız nüfuz alanı, Birmanya'ya bitişik olan kısmı da İngiliz nüfuz alanı oluyordu. Ortada tarafsız bir tampon bölge bırakılıyordu. Bu suretle İngiltere, Hindistan ile Fransa arasında bir tampon bölge oluşturarak, Fransa'nın Hindistan'a yaklaşmasını önlemiş olmaktaydı.

Görüldüğü gibi İngiltere, Fransa'nın giriştiği bütün sömürge çatışmalarını başarısızlığa uğratmış bulunuyordu. Bunun yanında, bu denizaşırı topraklardaki çatışmalar Fransa'nın Avrupa'daki durumunu zayıflatmaktaydı. Hâlbuki bu sıralarda bir silahlanma yarışı başlamıştı ve Almanya ile Üçlü İttifak devletleri devamlı olarak silahlanmakta idiler. Bu sebepten, Fransa, İngiltere ile münasebetlerini düzeltmeye ve yumuşatmaya karar verdi. Bunun sonucu olarak, 1904 Nisan'ında İngiltere ile Fransa arasında Samimi Antlaşma (Entente Cordiale) adını alan bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Fransa Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakıyor ve buna karşılık İngiltere de Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesini kabul ediyordu.[15]

İngiliz-Fransız münasebetlerinin 1904 Antlaşması ile düzelmesi. Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını meydana getirmiştir. Çünkü bundan sonra bu iki devlet arasındaki münasebetler artan bir gelişme ve yakınlaşma gösterecektir.

d) 1907 İngiliz-Rus Antlaşması

Üçlü İtilaf'ın üçüncü halkasını meydana getiren 1907 İngiliz-Rus Antlaşması da, 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması gibi iki devletin sömürgelerde cereyan eden çatışmalarını sona erdiren ve bu suretle iki devlet arasında yakın münasebetlerin kurulmasını sağlayan bir antlaşmadır. Bu sebeple, İngiltere ile Rusya'nın çatışmalarına değinmeden 1907 Antlaşması'nı açıklamak mümkün değildir.

15 Bu anlaşmanın hükümleri için bkz., Debidour, *Histoire Diplomatique da l'Europa 1878-1904*, s. 292-295; Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, s. 410-411; Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War*, New York, Macmillan, 1950 (14. baskı), c. I, s. 162-163; Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (Documents Choisis)*, Paris, Domat-Montchrestien, 1950, s. 427-434.

İngiltere ile Rusya'nın bütün 19. yüzyıl boyunca süren geleneksel çatışma alanı Boğazlar Bölgesi olmuştur. 20. yüzyılda da Boğazlar üzerindeki bu mücadele devam etmekteydi. Bu mücadelenin ayrıntılarına Osmanlı İmparatorluğu'nu ele aldığımızda daha fazla gireceğiz.

19. yüzyılla birlikte başlayan Boğazlar üzerindeki İngiliz-Rus mücadelesine, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya ve Uzakdoğu'daki mücadeleler de eklendi. Orta Asya'daki İngiliz-Rus mücadelesine Rusya'nın Birinci Üç İmparatorlar Ligi'ne katılması meselesinde biraz değinmiştik. Yüzyılın sonlarına doğru bu mücadele daha da şiddetlendi ve bilhassa üç ülke üzerinde yoğunlaştı. Bunlar İran, Afganistan ve Tibet'tir. Rusya'nın bu üç bölgeye sızmaya çalışması, İngiltere'yi Hindistan açısından endişelendirdi. Çünkü her üç ülke de Hindistan'ın sınırları üzerinde bulunuyordu. Rusya'nın, gerek İran'a doğru sarkması, Orta Asya'daki bağımsız Türk devletlerini ortadan kaldırarak ve buraları kendi topraklarına katarak Afganistan'a girmeye çalışması ve nihayet, yine Orta Asya'dan ilerleyerek Çin'e ait bir toprak olan Tibet'e de girmek için çaba harcaması, İngiltere'yi Hindistan'ın güvenliği bakımından korkuttu. Bu sebeple, İngiltere de bu üç ülke üzerinde faaliyette bulunarak Rusya'nın buralara girmesini önlemeye çalıştı. Böylece, 19. yüzyılın ikinci yarısında İran, Afganistan ve Tibet üzerinde yoğun bir İngiliz-Rus mücadelesi kendisini gösterdi.

İki devlet arasındaki bu mücadeleye, 19. yüzyıl sonlarına doğru bir de Çin ve Uzakdoğu üzerindeki mücadele eklendi. Sömürgecilik ve Çin'in sömürgeleşmesi konularını açıklamaya başladığımız zaman, daha iyi görüleceği üzere, Çin Batı'ya açıldıktan sonra Avrupa devletlerinin sömürüsüne konu teşkil etti ve İngiltere, Yang-Tze Nehri vadisini kendisi için bir ekonomik sömürü alanı olarak seçti. Yani İngiltere Çin'e doğu-batı doğrultusunda girdi.

Buna karşılık Rusya Çin'in Mançurya topraklarına göz dikmişti. Rusya Mançurya'ya ve oradan da Kuzey Çin'e girmek istiyordu. Yani Rusya, Çin'e kuzey-güney doğrultusunda girmeye çalışıyordu. Rusya'nın Kuzey Çin'e inmek istemesini İngiltere hoş karşılamadı. Çünkü Kuzey Çin'e giren Rusya, İngiltere'nin sömürme alanı olan Yang-Tze Vadisi'ni tehdit edebilirdi.

Tam bu sırada Japonya Uzakdoğu'da bir kuvvet olarak sivrildi ve o da Çin'i sömürmek için Avrupalı devletlerin arasına katıldı. Fakat ne var ki, Japonya da kendisine sömürme ve yayılma alanı olarak Mançurya'yı seçmişti. Böylece Mançurya üzerinde bir Rus-Japon mücadelesi ortaya çıktı. Rusya'nın güneye sarkmasını istemeyen İngiltere, Japonya'yı Rusya'nın üzerine saldırtmak için 1902'de onunla bir ittifak yaptı. Bu suretle İngiltere'nin desteğini sağlayan Japonya 1904'te Rusya'ya savaş açtı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Rusya'nın çok ağır yenilgisi ile sonuçlandı ve Rusya Mançurya'daki bütün haklarını Japonya'ya bırakarak Uzakdoğu'dan çekildi.

Japonya önündeki yenilgi, İngiliz-Rus münasebetlerinde de büyük bir değişiklik yaptı. Rusya gördü ki, Japonya'yı üzerine saldırtan İngiltere'dir. Öte yandan, Asya kıtasında da İngiltere ile mücadele hâlindedir. Bütün bu çatışmalar

Rusya'ya bir şey kazandırmamıştı. Hâlbuki kendisinin geleneksel faaliyet alanı Balkanlar ve Boğazlar'dı. Buraları Rusya için çok daha mühimdi. Asya ve Uzakdoğu'da yayılma uğruna bu bölgeleri ihmal etmiş ve sonunda da ağır bir yenilgiye uğramıştı, öte yandan Rusya'nın yine Balkanlar ve Boğazlar'da kendisi için olumlu faaliyette bulunabilmesi için de İngiltere ile münasebetlerine yeni bir biçim vermesi ve bu münasebetleri yumuşatması gerekliydi. İşte bu sebepler 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1907 İngiliz-Rus Antlaşması üç toprağı konu alıyordu. İran, Afganistan ve Tibet. Anlaşmaya göre: İran üç bölgeye ayrılıyor. Kuzey İran-Rus nüfuz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan Güney İran, İngiliz nüfuz bölgesi oluyor ve orta kısımda bir tampon bölge oluşturuyor, yani buraya ne Rusya ne de İngiltere sızmaya çalışmayacaktı. Afganistan tüm olarak İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu. Tibet ise, Çin'in bir toprağı olarak kabul ediliyor ve buraya ne Rusya ve ne de İngiltere'nin girmeye çalışmayacağı konusunda anlaşmaya varılıyordu.

Böylece, 1907 Antlaşması ile İngiltere Rusya'yı Hindistan'dan bir hayli uzaklaştırmak suretiyle, Hindistan'a Rusya'dan gelecek bir tehlikenin tesirini ortadan kaldırıyordu. 1896'da Hindiçini konusunda Fransa ile yaptığı anlaşma ile de Fransa'yı da Hindistan'dan uzaklaştırdığına göre, İngiltere için Hindistan bakımından artık bir korku kalmamıştı.

Bu anlaşmadan sonra İngiliz-Rus münasebetleri daha fazla bir yakınlık içine girerek İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Üçlü İttifak'a karşı bir Üçlü İtilaf bloğu ortaya çıkmış olmaktaydı.

C) BLOKLARIN ÇATIŞMASI: 1904-1914[16]

Avrupa'daki büyük devletler bu şekilde iki büyük bloğa bölünmüş oluyordu. Avrupa'nın 1870'lerden başlayıp 1904-1907'ye gelinceye kadar geçen devrede bu şekilde iki bloğa ayrılmış olması, denebilir ki Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında en mühim sebeplerden birini teşkil eder. Çünkü 1904 yılında İngiliz-Fransız antlaşmasının imzalanmasından itibaren Üçlü İttifak ve

16 Avrupa diplomasisinin bu devresi için bkz., Raymond Poincare, *Le Lendemain d'Agadir (1912)*, Paris, Pion, 1926. Gabriel Hanotaux, *La Politique de Vequilibre, 1907-1912*, Paris, Pion, 1912, s. 31-80, 327-446. Raymond Poincare, *Les Origines de la Guerre*, Parla, Pion, 1921, s. 14-132. A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Seconde Partie: Vers ta Grande Guerre, 1904-1916, Paris, Felix Alcan, 1920, s. 1-63, 95-172. Frederick Stieve, *Allemagne et la Politique européenne, 1890-1914*, Paris, Les Editions Rieder, 1929, s. 124-229. Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, Paris, Presses Universitaires de France, 1929, c. II, s. 18-104, 135-195. Sidney Bradshaw Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Paris, Les Editions Rieder, 1930, s. 211-385. Alexandre Iswolsky, *Correspondance Diplomatique, 1906-1911*, Paris, Les Editions Internationales, 1939, c. II, s. 117-312. *Mémoires d'Edward Crey*, Paris. Payot, 1927, s. 78-104, 166-233, Pierre Renouvin, *La Crise européenne et la Grande Guerre, 1904-1918*, Paris. Félix Alcan, 1934, s. 5-127. *Répétitions Ecrites sur l'Histoire Diplomatique*, Cours de Droit, Paris, 1939, c. II, s. 195-246. Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique etrangére*, c. IV, Paris, Eugéne Belin, 1949, s. 480-515, 552-563. Maurice Vaussard, *Histoire de l'Italie contemporaine, 1870-1946*, Paris, Hachette, 1950, s. 61-100. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 427-482.

Üçlü İtilaf blokları tam bir çatışma içine girmişlerdir. On yıl süren bu çatışma devresi, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuçlanacaktır.

Bu devredeki çatışmaların ana noktalarını şu şekilde belirtebiliriz: II. Wilhelm, İngiltere'yi yanına alamadığı gibi, 1904 İngiliz-Fransız anlaşması ile gördü ki, Almanya 1894 Fransız-Rus ittifakıyla bu iki devlet arasında sıkışmış durumda iken, şimdi Fransa dünyanın en büyük deniz gücüne sahip İngiltere'yi de yanına alıyordu. Karada güçlü olan Fransa ve Rusya ile denizlerde güçlü olan İngiltere, Almanya'nın karşısında yer almış bulunuyorlardı. Bu durum II. Wilhelm'i çok korkuttuğu için, 1904 yılından itibaren birinci planda İngiliz-Fransız münasebetlerini bozmaya çalışmış, fakat bu çabalar tamamen aksi netice vererek, bir yandan Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile münasebetleri daha kötüye gitmiş ve bir yandan da İngiliz-Fransız münasebetleri daha da güçlenmiştir.

İkinci olarak Almanya, karşısındaki bu güçlü bloktan daha üstün duruma geçmek ve askeri bakımdan güçlü olmak için silahlanmaya yönelmiştir. 19. yüzyılın son yılları ve 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Almanya'nın hem karada hem de denizlerde kuvvetlenmek için yoğun bir silahlanma çabası içine girdiğini görüyoruz. Almanya'nın ve müttefiki Avusturya'nın bu şekilde hızlı bir silahlanma içine girmesi, Üçlü İtilaf Devletleri'ni tabiatıyla hareketsiz bırakmadı. Bilhassa Almanya'nın denizlerde silahlanmaya başlaması, deniz üstünlüğünü başkalarına kaptırmaktan korkan İngiltere'yi donanma bakımından hızlı bir silahlanmaya yöneltti.

Silahlanma yarışının neticesi şu oldu ki, bu yarış içerisinde her iki taraf da kendisini diğerinden üstün gördüğü için, en ufak anlaşmazlıklarda dahi sert bir tutum aldılar ve ufak meselelerden büyük buhranlar doğdu. Buhranlar sertleşip büyüdükçe silahlanma yarışı daha da hızlanmış ve silahlanma yarışı da buhranları şiddetlenmiştir. O kadar ki 1914 yazı geldiğinde iki blok arasındaki münasebetler artık adamakıllı gergin durumdadır. Bu atmosfer içinde, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırplı tarafından öldürülmesi gibi basit bir suikast olayı, Birinci Dünya Savaşı gibi büyük ve genel bir savaşın patlaması için yeterli olmuştur.

Bu blokların çatışması olayında göze çarpan bir diğer nokta da Avusturya ile Rusya arasındaki Balkanlar çatışmasıdır. Avusturya'nın bir yandan Rusya ve bir yandan da Sırbistan ile Balkanlar'da çatışması o kadar şiddetli olmuştur ki, Birinci Dünya Savaşı da bu yüzden patlak verecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

1- 19. YÜZYILIN OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİN HUSUSİYETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmeleri derken, Osmanlı Devleti'nin bütün 19. yüzyıl boyunca geçirmiş olduğu gelişmelerin ve olayların, ayrıntılarını ele alacağımızı kastetmiyoruz. Burada söz konusu olan imparatorluğun 19. yüzyıl içindeki genel bir tablosunu ortaya koymaktır. Bunun için Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bazı önemli konuları belirtmekle yetineceğiz.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti 1299'da kuruluşundan 1579 yılına kadar sınırlarını devamlı olarak genişlettiği için, bu devre Yükselme Devri denir. Fakat imparatorluk sınırlarının genişlemesi 1579'da durmuş ve bu tarihten 1699 yılına kadar bir Duraklama Devri'ne girmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra 1815'e, yani ihtilâl savaşlarının sonuna kadar olan devrede ise Osmanlı İmparatorluğu yapmış olduğu savaşlarda devamlı olarak toprak kaybetmiş, sınırları gerilemeye başlamıştır. Burada söz konusu olan Avrupa'daki sınırlarının daralması yani gerilemesidir. Bu sebepten bu devreye de Gerileme Devri denir.

19. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılma Devri'dir. 19. yüzyılın imparatorluk için hususiyeti şuradadır ki, bu yüzyıl içinde yaptığı savaşlarda da toprak kaybetmekle birlikte, bilhassa Fransız İhtilâli'nin doğurduğu nasyonalizm akımının tesiriyle, kendi sınırları içindeki yabancı milletler birer birer bağımsızlıklarını alarak imparatorluktan kopmuşlardır. Bu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve çöküşünü hızlandırılan bir faktör olmuştur. Mesela 1829'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Romanya ve Karadağ, 1908'de Bulgaristan ve 1912'de de Arnavutluk bağımsızlıklarını almışlardır. Dikkat edilirse bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman olmayan azınlıklarıdır. Şurası bir gerçektir ki nasyonalizm akımı etkisini ilk önce ve en fazla imparatorluğun bu Müslüman olmayan unsurları üzerinde göstermiştir, öte yandan bu yabancı milletlerin, imparatorluğun Avrupa topraklarında yaşaması, milliyetçilik akımının tesirini kolaylaştırdığı gibi, Avrupa devletlerinin müdahalelerini de tahrik etmiştir.

Fakat milliyetçilik akımının tesiri bu kadarla da kalmış değildir. Daha geç de olsa, bu akım, imparatorluğun Müslüman azınlıkları, yani Araplar üzerinde

de tesir yapmaktan geri kalmamıştır. İmparatorluğun sonu yaklaştığında, Arap halkları arasında da bir bağımsızlık hareketi başlamış bulunmaktaydı. Böylece, 19. yüzyılın milli bağımsızlık hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve yıkılmasına giden yolu açmıştır. Osmanlı idarecilerinin biraz aşağıda göreceğimiz gibi bunu önlemek için başvurdukları tedbirler ve çareler ise, imparatorluğu yıkılmaktan kurtaramamıştır. Bu tedbirlerden bir tanesi de güvenliğini ve varlığını koruyabilmek için takip etmiş olduğu denge politikasıdır.

2- OSMANLI DEVLETİ'NİN TAKİP ETTİĞİ DENGE POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu 1699'dan sonra bilhassa Rusya'nın tehdidi ve baskısı altına girmeye başlamış ve buna 18. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar'da Avusturya da eklenmişti. Bunun neticesi olarak da, 18. yüzyıl içinde, birkaç defa bu devletlerle savaşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'ya karşı yaptığı bu savaşlarda, başka bir devlete dayanmak zorunluluğunu duymamıştı. Bu savaşlarda çoğunlukla yenilmesine ve hatta bazen galip gelmesine rağmen, bu savaşları kendi gücü ile yürütebilmiştir. Çünkü imparatorluk, 19. yüzyıldaki kadar zayıf değildir. Fakat 19. yüzyılın şartları böyle olmamıştır. 19. yüzyıl geldiğinde, bir yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük bir değişim geçirmiş, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin kendisi zayıflamıştır. İşte bu durum karşısında Osmanlı Devleti dışarıdan kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı, yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır. Buna Denge Politikası diyoruz. Şunu da hemen ilave etmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu denge politikası Cumhuriyet devrinde de Atatürk tarafından devam ettirilmiş ve bugüne kadar sürmüştür.

Denge politikası başlıca şu devrelere ayrılmaktadır:

1791 (1798)-1878: Rus tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma.
1888-1918: Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanma.
1920-1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya'ya dayanma.
1938-1945: Faşist İtalya tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma.
1945-Günümüze kadar: Sovyet tehlikesine karşı Amerika'ya dayanma.

Şimdi bu denge politikası ile ilgili gelişmeleri açıklayalım:

A) 1791 (1798)-1878 DEVRESİ

Bu devre Osmanlı Devleti'nin kendisine yönelen Rus tehlikesine karşı İngiltere'ye dayandığı devredir. Tabiatıyla, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye dayanabilmesi ve Rus tehlikesine karşı İngiltere ile bir denge kurabilmesi için, İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ni desteklemesi gerekirdi. O hâlde İngiltere, Osmanlı Devleti'ni destekleme gereğini neden duydu?

Bu sorunun cevabı, Hindistan meselesi ile ilgilidir. İngiltere 1756-63 Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa'dan Hindistan sömürgesini almıştı. Bu büyük sömürge İngiltere'nin ekonomik hayatında önemli bir yer tutmaya başladı. İngiltere'nin bu sömürgesi ile bağlantısı ise, Mısır, Akdeniz ve Cebelitarık Boğazı'ndan geçmekteydi ve buna İngiltere'nin İmparatorluk Yolu deniyordu. 1787-92 arasında bir yanda Osmanlı İmparatorluğu ve bir yanda da Avusturya ve Rusya arasındaki savaşa gelinceye kadar, İngiltere bu İmparatorluk Yolu'nda herhangi bir tehdit ve tehlike ile karşılaşmadı. Fakat bu savaşta Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak ve onun yerine eski Bizans'ı kurmak suretiyle, özellikle Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmek istemesi, İngiltere'yi ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bıraktı. Çünkü bu sırada Kuzey Karadeniz kıyılarına iyice yerleşen Rusya, Boğazlar'ı ele geçirip Akdeniz'e inecek olursa, bu, İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'nun bu devlet tarafından tehdit edilmesi ve hatta kesilmesi demek olabilirdi. Şu hâlde İngiltere için, şimdi Rusya'nın Boğazlar'dan Akdeniz'e inmesini önlemek önem kazanıyordu. Bunu nasıl yapabilirdi? İngiltere şunu açıkça anladı ki; Osmanlı Devleti'nin varlığı ve devamı, Rusya'nın Boğazlar'dan güneye, yani Akdeniz'e inmesini önlemekte önemli, bir engel teşkil ediyordu. Bu sebepten, 1791 yılından itibaren İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını engellemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, koruma politikasını benimsedi.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin bu yeni politikasını görmesi ve kendisine yönelen tehlikelere karşı büyük bir devlete dayanarak bir denge politikası takibine başlaması, ancak 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden itibaren mümkün olabilmiştir. Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi hem İngiltere'yi hem de Rusya'yı telaşlandırdı. İngiltere telaşlandı, çünkü Mısır'ı işgal eden Fransa, İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını kesiyordu. Rusya telaşlandı, çünkü Napolyon Mısır'dan sonra Suriye'yi işgal ederek kuzeye doğru çıkmaya başlayınca, Rusya Napolyon'un Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmasından korkuyordu. Sebebi gayet açıktı: Rusya, zayıf bir Osmanlı Devleti'nden Boğazlar'ı alabilir fakat kuvvetli bir Fransa'nın elinden alması ise her hâlde pek kolay olmazdı. Bu sebeplerden dolayı, hem İngiltere hem de Rusya Osmanlı Devleti'yle birer ittifak yaparak Napolyon'u Mısır'dan çıkardılar.

Bu olay, büyük devletlerin kendi toprakları üzerindeki çıkar mücadelelerini Osmanlı Devleti'ne açık olarak gösterdi. Şu hâlde Osmanlı Devleti, kendisine yönelen tehlikelere karşı bu devletleri birbirine karşı kullanabilirdi. O sırada Osmanlı Devleti için esas tehlike Rusya'dan geldiğinden bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, İngiltere'ye dayanma yoluna gitmiştir.

İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruma politikası 1878'e kadar devam etti. Bu tarihten sonra İngiltere bu politikayı terk etti. Çünkü 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı İngiltere'ye şunu gösterdi ki, Osmanlı İmparatorluğu artık çok zayıftır ve yıkılmaya mahkûmdur; İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun

bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışması bundan sonra boşunadır. İmparatorluğu ayakta tutmak artık mümkün değildir. O hâlde, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını önlemek için şimdi ne yapılmalıdır? İngiltere yeni bir politika olarak şunu kabul etti: Osmanlı İmparatorluğu nasıl olsa yıkılacağına göre, bu devleti Rusya yıkıp, yıkıntıları üzerine o yerleşeceği yerde, İngiltere yıkmalı ve bu yıkıntılar üzerine kendisi yerleşip, bu suretle Rusya'nın güneye sarkmasını önlemelidir. Bunu da iki yolla gerçekleştirecekti. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kendisine bağlı veya kendi kontrolü altında bağımsız devletler kurmak. Mesela, 1878'den itibaren Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlığa kışkırtmak suretiyle, Doğu Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Ermeni devletini, Rusya'nın Anadolu'ya girmesini önleyecek bir tampon olarak kullanmak istemiştir. İkincisi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı stratejik noktalarına kendisinin yerleşmesidir. 1878'de Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Kıbrıs'a yerleşmesi bundandır. Kıbrıs'a yerleşen İngiltere hem Ege Denizi'nin Akdeniz'e açılan noktasını, hem Doğu Anadolu'yu ve hem de Süveyş Kanalı'nı buradan kontrol etmek imkânını kazanıyordu.

İngiltere'nin bu yeni politikasının Osmanlı Devleti bakımından sonucu şu oluyordu ki; şimdi hem İngiltere ve hem de Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının devamı için iki büyük tehlike hâline geliyordu. Her ne kadar İngiltere'nin yeni politikası Rusya'ya yöneltilmiş idiyse de Osmanlı Devleti için netice aynıydı. İki devlet, birbirlerine yönelen amaçlar için Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalışıyordu. Bu duruma göre, yeni bir dayanak unsuru aramak gerekliydi. 1888'den itibaren II. Wilhelm Almanya'sının yeni politikası, Osmanlı Devleti için Almanya'yı yeni bir denge unsuru olarak ortaya çıkardı.

B) 1888-1918 DEVRESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1888'de İmparator II. Wilhelm, Bismarck'ın aksine, bir dünya politikası izlemeye başlamıştı. Bu politika çerçevesi içinde II. Wilhelm, Osmanlı Devleti ile de yakın münasebetler kurdu. Amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan toprakları ile İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'nu vurmaktı. Bunun için de Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'ni ortaya atmış ve Osmanlı toprakları içinde Bağdat'a kadar uzanan bir demiryolu yaparak Basra Körfezi'ne çıkmak istemiştir. Bu demiryolu işi İngiltere'yi gerçekten endişelendirmiştir.

Almanya'nın bu yeni politikası Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetleri günden güne geliştirerek, denge politikası içinde Osmanlı Devleti'nin yeni bir dayanak bulmasını sağlamış ise de, Birinci Dünya Savaşı, birlikte savaşan her iki imparatorluğun da sonunu getirmiştir. Yani Osmanlı İmparatorluğu yıkılmaktan kurtulamamış ve tarih içindeki tabii ömrünü tamamlamıştır.

C) 1920-1936 DEVRESİ: ATATÜRK'ÜN DENGE POLİTİKASI

Bu devre Milli Mücadele ile başlayan Atatürk devresidir. Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Milli Mücadele'yi başlattığı zaman son derece olumsuz şartlar içinde bulunuyordu. Bir defa, memleketin her tarafı, Birinci Dünya Savaşı'nın galip büyük devletleri tarafından işgal edilmiş idi. Yeni bir Türk devletinin kurulabilmesi için, mücadelenin, her şeyden önce bu büyük devletlere karşı yürütülmesi gerekiyordu. Bu işgalin üstüne, İngiltere tarafından silahlandırılan ve kışkırtılan Yunanistan da, galip devletlerin bir maşası olarak Anadolu'ya saldırmıştı. Bu saldırının ters yüz edilmesi ancak silah gücü ile mümkün olabilirdi. Hâlbuki Türk milleti ve Türk askeri sekiz yıldan beri savaştan savaşa koşmuştu. 1911-12'de İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nı, 1912-13'te dört Balkan devletiyle (Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan) Balkan Savaşlarını yapmış ve arkasından 1914-18 yıllarında Birinci Dünya Savaşı'na girmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk milleti, Kafkaslar, Irak, Kanal Cephesi ve Çanakkale olmak üzere dört cephede savaştı. Bu yetmiyormuş gibi, Avusturya'nın Rusya cephesine de (Galiçya Cephesi) asker göndermişti. Savaş sona erdiğinde Türk milleti sekiz yıllık bir yorgunluğun içindeydi. Üstelik galip devletler Osmanlı Devleti'nin bütün askerini silahsızlandırmıştı. Ankara hükümetinin elinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği az bir kuvvet vardı.

Bu şartlar içinde, yeni Türk devletinin kurulabilmesi için başta İngiltere olmak üzere, galip büyük devletlere karşı yapılacak silahlı bir mücadelede dışarıdan bir yardım alınması zorunlu idi. Atatürk bu durumda dayanabileceği yeni bir kuvvet olarak, 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra kurulan Sovyet rejimini gördü. Çünkü bu sırada, yeni Sovyet rejimi de Milli Mücadele'nin şartları içinde bulunuyordu. Bolşevik İhtilâli'nden sonra Batılı devletler, yeni Sovyet rejimini yıkmak için çeşitli mücadele yollarına başvurmuştu. Kısacası, gerek Milli Mücadele, gerekse Sovyet Rusya aynı düşmana karşı mücadele etmekteydi. Atatürk'ün "avamil-i tabiiyeden mütehassıl" (tabii şartlardan doğan) dostluk dediği, Türk-Sovyet dostluğu ve yakınlaşması 1920 yılından itibaren bu şekilde başladı. Yani Atatürk, Batı'ya ve özellikle İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna bu sebeplerle girmiştir.

Milli Mücadele başarıya ulaşıp Lozan Barışı'ndan sonra kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923'ten sonra da Batılılarla normal münasebet düzeni içine giremedi. Çünkü Batılılar Yeni Türkiye gerçeğini kolay kabul etmediler ve 1930 yılına kadar, özellikle İngiltere ve Fransa ile münasebetler, zaman zaman şiddetli safhalardan geçti. Türkiye'nin Batılılarla münasebetleri böyle bozuk gittiği sürece, Sovyet Rusya, Türk dış politikasının temel dayanağı olmakta devam etti. Fakat 1936'dan itibaren durum değişmeye başladı.

D) 1936-1945 DEVRESİ

1935-36'da faşist İtalya Habeşistan'ı işgal etti. Bu olay Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesindeki kuvvet dengesinin yapısında önemli bir değişiklik

meydana getiriyordu. Çünkü İtalya denizaşırı bir ülke olan Habeşistan'ı kuvvetli bir donanma ile ele geçirmeyi başarmıştı. Yani şimdi İtalya Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olarak ortaya çıkıyordu. Hâlbuki bütün 19. yüzyıl boyunca İngiltere, Akdeniz'de hâkim olan tek kuvvet idi. İtalyan deniz gücünün ortaya çıkışı İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğüne ve hâkimiyetine karşı bir meydan okuma olduğu kadar, İngiltere'nin İmparatorluk Yolu bakımından da büyük bir tehlike ortaya çıkıyordu. İngiltere bu yeni duruma bir çare aramak zorunda kaldı ve bunun sonucu olarak Doğu Akdeniz'in yeni bir devleti olan Türkiye ile münasebetlerini düzeltip Türkiye'ye dayanma yoluna gitmek istedi. Atatürk, İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşma isteğini olumlu karşıladı. Çünkü faşist İtalya şimdi Doğu Akdeniz'de sadece İngiltere için değil, Türkiye için de bir tehlike olarak hâline geliyordu. Faşist Partisi 1922 yılında İtalya'da iktidara geldi. Faşist partisinin lideri ve başbakan Mussolini, daha ilk günlerden itibaren gözlerini Anadolu'ya da çevirdi. Mussolini eski Roma İmparatorluğu'nu canlandırmaktan söz ediyordu. Bilindiği gibi; Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına Anadolu'nun Ege ve Akdeniz sahilleri de dâhildi. Tasarıları böyle olan İtalya'nın Akdeniz'de bir deniz gücü olarak ortaya çıkması, Türkiye'ye yakın bir İtalyan tehlikesinin yönelmesi demekti. Akdeniz'de güçlü olan, deniz gücü kuvvetli olan İtalya'ya karşı, deniz gücü zayıf olan Sovyet Rusya bir denge unsuru olabilir miydi? Tabii ki olamazdı. Türkiye denizlerde güçlü olan İngiltere'ye dayanabilirdi. Bundan dolayı, 1936 yılından itibaren Türk-İngiliz münasebetleri hızlı bir gelişme gösterdi.

Türkiye, İtalya'ya karşı İngiltere'ye dayanma yoluna giderken dış politikasının temel unsuru olarak Sovyet Rusya'dan vazgeçmek niyetinde değildi. Türkiye hem İngiltere'ye hem de Rusya'ya dayanarak güvenliğini daha da güçlendirmek isliyordu. Fakat Türk-İngiliz münasebetlerinin gelişmesi Rusya'yı hoşnut bırakmadı. Sovyetler Türkiye'nin kendilerinden başka hiçbir devletle yakın bağlar kurmasını istemedi. Bu sebepten, Türk-İngiliz münasebetleri artan bir şekilde gelişirken, 1936'dan itibaren, Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen Sovyet Rusya, Türkiye'den uzaklaşmaya başladı. Bu uzaklaşma 1939-46 arasında en şiddetli safhasına varacak ve bugüne kadar devam edecektir.

E) 1945'TEN BUGÜNE

1936'dan itibaren Türkiye'nin bütün iyi niyetlerine rağmen Sovyet Rusya'nın Türkiye'den uzaklaşması, 1939 yılından yani İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye üzerinde bir Sovyet Rusya tehdidinin yeniden ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Daha ileride ayrıntıları ile göreceğimiz gibi 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlamadan biraz önce Sovyet Rusya, Nazi Almanya'sı ile bir işbirliğine girişmiş, saldırganlık ve emperyalizm konusunda Nazi Almanya'sı ile ortaklık kurmuş ve bu çerçeve içinde de Türkiye'ye karşı eski tutumunu tamamen değiştirerek bir düşmanlık ve emperyalizm politikası içine girmiştir. Sovyet Rusya'nın Nazi Almanya'sı ile işbirliği kısa sürmüş 1941 yılından

Nazi Almanya'sının Rusya'ya saldırmasına rağmen Sovyetler, Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirmemişlerdir. Bu şartlar içerisinde 1945 yılına kadar İngiltere, Türk dış politikasının temel dayanak noktası olmaya devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından itibaren dünya şartları, bilhassa Avrupa'daki kuvvet dengesi münasebetleri tamamıyla değişmeye başladı. Savaş milletlerarası politikanın kuvvet merkezi olan pek çok devleti tasfiye etti. Nazi Almanya'sı, faşist İtalya ve militarist Japonya savaşın yenilen devletleriydi. Fransa daha savaşın başında Nazi Almanya'sına yenilmiş ve Alman işgali altında kalmıştı. İngiltere galip devletlerdendi; fakat altı yıllık savaştan sonra o da perişan durumdaydı. Savaşın sonunda iki büyük kuvvet ayakta duruyordu: Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya. Fakat savaşın sonunda Birleşik Amerika'nın tekrar infirat politikasına dönmeyi tasarlaması, özellikle Avrupa'da Sovyet Rusya'yı tek sivrilen kuvvet merkezi olarak bırakıyordu. Sovyet Rusya savaş sonrasının bu şartlarından yararlanarak, kendi yayılma isteği ve komünizm emperyalizmini gerçekleştirmek için harekete geçti. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Bulgaristan gibi kendi sınırları üzerinde bulunan ülkeleri, Almanya'nın hegemonyasından kurtarmak bahanesiyle askeri işgal altına aldı ve buralarda komünist rejimler kurdu. Bütün Avrupa'da bir tehdit durumu yarattı. Keza ta Çarlık Rusya'sının emeli olan Akdeniz'e inme amacını gerçekleştirmek üzere, İran, Türkiye ve Yunanistan üzerine ağır baskılar yaptı ve tehditler yarattı. Türkiye'den İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yerleşme hakkını ve ayrıca Kars, Ardahan gibi Doğu Anadolu topraklarımızın kendisine terk edilmesini istedi. Hatta bu toprak istekleri Trabzon ve Gümüşhane'ye kadar uzanıyordu. O kadar ki, 1945-46 yılları Türkiye ve Türk Milleti için bir hayat-memat zamanı oldu. Türkiye her an bir Sovyet saldırısı bekledi.

Bu şartlar altında savaştan yorgun çıkan İngiltere'nin, Sovyetler'in bu baskı ve tehditlerine karşı bir denge unsuru olması beklenemezdi. Nitekim İngiltere de bu durumu Türkiye ve Birleşik Amerika'ya açıkça bildirmişti.

O zaman ki Türk yöneticileri de, daha İkinci Dünya Savaşı sırasında görmüşlerdir ki, İngiltere Türkiye'ye yönelen Sovyet tehlikesine karşı bir denge unsuru olamayacaktır. Bu sebeple, daha o tarihten itibaren Sovyet Rusya karşısında Birleşik Amerika'ya dayanma ve Birleşik Amerika'da bir destek bulma imkânlarını aramaya başlamışlardır. Birleşik Amerika, 1945-46 yıllarında Sovyet Rusya tehlikesinin ve milletlerarası komünizm emperyalizminin niteliğini ilk önce kavrayamamıştır. Fakat sonra, 1946'da İran'ı Sovyet Rusya'ya karşı savunduğu gibi, Türkiye ve Yunanistan'ı da 1947 yılından itibaren Sovyetler'e karşı desteklemeye karar vermiştir. Bu olay Birleşik Amerika'nın bir destek ve dayanak unsuru olarak Türk dış politikasına girmesinin başlangıcını teşkil eder. Avrupa'daki Sovyet yayılma ve emperyalizmine karşı 1949 yılında Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) kurulduktan sonra, 1952 yılında Türkiye de bu ittifaka dâhil olmuş ve ancak bu suretle Sovyet Rusya karşısında güvenliğini sağlayabilmiştir.

3- OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜZERİNDE BÜYÜK DEVLETLERİN MÜCADELESİ

19. yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli alanları büyük devletler arasındaki mücadelelere konu olmuştur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

A) Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi;

B) Balkanlar üzerinde Avusturya-Rusya mücadelesi;

C) Mısır üzerinde İngiliz-Fransız mücadelesi;

D) Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarında İngiliz-Alman mücadelesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli alanları üzerindeki büyük devletler mücadelesine, bundan önce ele aldığımız çeşitli konularda yeteri kadar değinmiştik. Bu sebeple, bu kısımda bunlara kısaca değinip daha ziyade, o konular içinde dokunmadığımız noktaları belirtmekle yetineceğiz.

A) BOĞAZLAR ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-RUS MÜCADELESİ

Bu mücadelenin mahiyetini, Osmanlı Devleti'nin denge politikasının ilk devresi olan 1791-1878 devresini açıklarken belirtmiştik. Rusya'nın Türk Boğazları'nı ele geçirerek Akdeniz'e inmek istemesini İngiltere, Hindistan'la bağlantısını sağlayan İmparatorluk Yolu'nun güvenliği bakımından endişe ile karşılamış ve bunu her vasıta ile önlemeye çalışmıştır. Rusya bakımından ise mesele şuydu: 15. yüzyılın sonunda kurulan Rus Çarlığı, başlangıçta tamamen bir kara devleti idi ve denizlerle bağlantısı yoktu. Rus Çarlığı'nın deniz kıyılarına ulaşabilmesi için iki istikamette topraklarını genişletmesi gerekiyordu: Biri, Baltık Denizi, diğeri de Karadeniz. Fakat her iki istikamette de karşısına birer engel çıktı. Baltık Denizi'ne çıkmasında İsveç ve Karadeniz'e ulaşmasında da, Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı, yani Osmanlı Devleti.

1699'da Karlofça Antlaşması ile Azak Kalesi'ni alan Rusya, ilk defa olarak, Karadeniz kıyılarına ayak basıyordu. İsveç ile yaptığı savaş sonunda 1721'de imzalanan Nystad Barışı ile de Rusya Baltık kıyılarına çıktı. Bundan sonra Rusya, bütün 18. yüzyıl boyunca, hem Kafkaslar, hem de Balkanlar doğrultusunda olmak üzere Karadeniz'deki kıyılarını genişletmiş ve Balkanlar'da Osmanlı-Rus sınırı 1792 Yaş Anlaşması ile Tuna'nın kollarından Prut Nehri olmuştu. Böylece bütün kuzey Karadeniz kıyılarını ele geçiren Rusya'nın 19. yüzyıl içindeki çabaları İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ele geçirilmesine, hiç değilse, bu boğazların kendisine devamlı olarak açık olması amacına yönelmiştir. Bununla beraber Rusya'nın bu Boğazlar politikasına paralel olarak yürüttüğü diğer bir politika da Balkanlar politikası olmuştur. Çünkü Rusya Balkanlar'ı ele geçirdiği ve Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan çıkarıp Balkan Yarımadası'na hâkim olduğu takdirde, Ege Denizi ve Akdeniz'e çıkabileceği gibi Boğazlar üzerinde bir baskı imkânı da elde edecekti. Bu sebeple, Rusya'nın sadece Boğazlar konusundaki faaliyeti değil, Balkanlar'daki faaliyetleri de İngiltere'yi 19. yüzyılda endişeye sevk eden bir faktör olmuştur.

İngiltere, Rusya'nın Boğazlar'dan Akdeniz'e inmesini önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışmakla birlikte, Boğazlar'la ilgili başka bir nokta da vardı. Boğazlar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı ve egemen bir devlet olarak da Osmanlı Devleti Boğazlar'ı istediği devletin savaş gemilerine açmaya ve kapamaya yetkili idi. Osmanlı Devleti'nin bu yetkisi, İngiltere için zaman zaman hoşlanmadığı durumlar ortaya çıkarmıştır. Mesela, Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Rusya 1798'de Osmanlı Devleti ile yaptığı ittifak antlaşması[1] ile Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi hakkını elde etmiş ve 1805'te yapılan ikinci bir antlaşma[2] ile de bu hak devam ettirildiği gibi, ayrıca Rusya Boğazlar'ı başka bir devlete karşı Osmanlı Devleti ile birlikte savunacaktı.

Mehmet Ali isyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin sıkışık durumundan istifade ederek Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle imzaladığı 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ise, gerçekte bir ittifak antlaşması olmakla beraber, aynı zamanda Rusya'ya yönelecek biri saldırıya karşı Osmanlı Devleti'nin Boğazlar'ı kapamasını da öngörmekteydi. Fakat diğer Avrupa devletleri bu antlaşmanın Boğazlar'ı Rusya'ya açtığı inancında olmuşlardır.[3]

Bu anlaşmalar İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Bu sebepten, bu tarihten sonra İngiltere, barış zamanında başka devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi meselesini Osmanlı Devleti'nin yetkisinden çıkarıp, bunu milletlerarası bir statüye bağlamak istemiştir. İngiltere buna 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile muvaffak olmuştur.[4] Bütün Avrupa devletlerinin imzaladığı bu sözleşmeye göre; barış zamanında, hiçbir yabancı devletin savaş gemileri Boğazlar'dan geçmeyecekti. Yani, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi kabul ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin kendisi savaşa girerse, Boğazlar'ı istediğine açar, istediğine kapardı. Bu suretle, İngiltere 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'e çıkmasını önlemiş olmaktaydı. Boğazlar'ın bu statüsü 1923 Lozan Boğazlar sözleşmesine kadar devam edecektir.

1907 İngiliz-Rus antlaşması bu iki devletin münasebetlerine yeni bir biçim getirdiği için Boğazlar üzerindeki mücadeleyi de sona erdirmiştir. Tabiatıyla İngiltere Boğazlar konusundaki Rus amaç ve isteklerini hemen kabul etmedi. Fakat her iki devletin de Birinci Dünya Savaşı'na ortak cephede katılmaları, Boğazlar konusundaki Rus emellerine, kâğıt üzerinde de olsa, bir gerçekleşme sağladı. 1915 yılında İngiltere ve Fransa, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'ya vermeyi kabul ettiler. Fakat ne var ki 1917 yılında Çarlık Rejimi'nin yıkılması, 1915 Antlaşması'nın fiiliyat alanında gerçekleşmesine imkân vermedi.

---

1 Bu ittifakın açık kısmının metni için bkz., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, s. 197-200. İttifakın gizli kısmının esasları için bkz., Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri: VIII, 1938, s. 100-101. 19. yüzyıldaki Boğazlar Meselesi için bkz., Dr. Cemal Tilkin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, 1947.

2 1805 Osmanlı-Rus İttifakı'nın metni için bkz., Nihat Erim, a.g.e., s. 221-232.

3 Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın metni için bkz., Erim, aynı eser, s. 297-299.

4 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin metni için bkz., Erim, aynı eser, s. 311-313.

B) BALKANLAR ÜZERİNDEKİ AVUSTURYA-RUSYA MÜCADELESİ

Bu mücadelenin 1870'lerden itibaren nasıl ortaya çıktığını, daha yukarıda Bismarck politikasını ve 1871'den sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun niçin yeni Alman İmparatorluğu'na dayanmak zorunda olduğunu açıklarken belirtmiştik. Bu sebeple bu konuyu tekrar etmeyeceğiz. Fakat şu kadarını ilave edelim ki; Rusya'nın 1870'lerden itibaren Pan-Cermen bloğuna karşı takibe başladığı Pan-İslavizm politikası dolayısıyla, Balkanlar'dan kuzey-güney doğrultusunda inmeye çalışması, Balkan Yarımadası'nda bir Avusturya-Rusya mücadelesini ortaya attı. Öte yandan Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek topraklarını alarak Adriyatik Denizi'ne çıkmak istemesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru kendisini, yine Adriyatik Denizi'ne Bosna-Hersek üzerinden çıkmak isteyen Sırbistan'la da çok daha şiddetli bir çatışma içine sokmuştur. Bu çatışma o kadar şiddetli olmuştur ki, Birinci Dünya Savaşı neredeyse 1914 yılında değil 1908 yılında çıkacaktı. Bu konuyu, Birinci Dünya Savaşı'nın geniş ve derin sebeplerini açıklarken daha ayrıntılı bir şekilde belirteceğiz.

C) MISIR ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-FRANSIZ MÜCADELESİ

Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını teşkil eden 1904 İngiliz-Fransız antlaşmasını ve bu anlaşmadan önce iki devletin içinde bulunduğu çatışma ve mücadelelerini açıklarken bu, mücadeleyi de yeteri kadar belirtmiştik. Bu sebeple bu konuyu da tekrar etmeyeceğiz. Yalnız şu kadarını da eklemek isteriz ki, 1904 İngiliz-Fransız antlaşması bu iki devletin sadece Mısır üzerindeki mücadelesini sona erdirmekle kalmamış, 1904'ten sonra ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu iki devlet Ortadoğu bölgesinde bir sömürgecilik işbirliğine girmişler ve bu işbirliği 1960'lara kadar devam etmiştir.

D) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ORTADOĞU TOPRAKLARI ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ-ALMAN MÜCADELESİ

Bu konuya da biraz yukarıda; Osmanlı Devleti'nin denge politikasının 1888-1918 devresini incelerken değinmiştik. Fakat şu kadarını belirtelim ki, bu mücadele uzun ömürlü olmayıp, Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki en kısa ömürlü büyük devletler mücadelesidir.

4- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HÜRRİYET HAREKETLERİ

19. yüzyılın büyük bir kısmına hâkim olan ve yıllarca Avrupa ülkelerini kaynaşma içinde tutan liberalizm yani hürriyetçilik hareketi, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etki yapmaktan geri kalmamıştır. Yalnız şurası muhakkaktır ki, Fransız İhtilâli'nin doğurmuş olduğu hürriyetçilik akımı Avrupa ülkelerinde çabuk ve yoğun bir etki yapmasına karşılık, bu etki, Osmanlı

İmparatorluğu'nda daha geç ve yavaş olmuştur. Osmanlı toplumu ile Avrupa toplumları arasındaki hem din ve hem de kültür farklılığını bu duruma temel bir sebep olarak almak herhâlde yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan hürriyetçilik akımının her biri öncekinden daha yoğun olmak üzere, dört gelişmede açıkça tespit edilmektedir. Bunlar, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 I. Meşrutiyet Anayasası ve 1908 II. Meşrutiyet Hareketi.

1839 Tanzimat Fermanı ve bununla başlayan Tanzimat hareketi[5] esasında Avrupa'daki 1830 İhtilâllerinin tesiri altında kalmış bir harekettir. Böyle olmakla beraber Tanzimat Fermanı hiçbir zaman Avrupa'daki hürriyetçi akımlarla kıyaslanamaz. Arada büyük farklılıklar vardır. Bir defa; 1830 İhtilâlleri Avrupa'da aşağıdan yukarı doğru, yani alttan gelen bir hareket şeklinde olmuştur. Halkların, hürriyet için yukarıdaki otoriteye karşı ayaklanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Tanzimat hareketinde böyle bir nitelik mevcut değildir. Tanzimat Fermanı başta Büyük Reşit Paşa olmak üzere, Padişah Abdülmecit'in iyi niyetiyle Osmanlı uyruklarına bahşettiği bir lütuftur. Bununla beraber, mutlak otoritenin sahibi, kendi otoritesini bazı bakımlardan sınırlayacağını uyruklarına tek taraflı bir irade beyanı ile taahhüt etmiştir. Bu sınırlama padişahın, kişisel yönetiminde, bazı ilkelere bağlı kalacağını belirtmesi ile oluyordu. Mesela vatandaşların ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve korunması, vergi adaletsizliğinin, askerlik hizmetinde haksızlık ve adaletsizliklerin giderilmesi, suç ve cezaların şahsileştirilmesi, adli kovuşturmanın açıklığı gibi... Tanzimat Fermanı, o derece yukarıdan verilen bir lütuftur ki, padişah fermanında bütün bu saydığımız ilkeler için "Müsaadat-ı Şahane" yani kendisi tarafından verilen özel müsaadeler deyimini kullanmaktaydı.

İkinci olarak, Avrupa'daki hürriyetçi hareketler her şeyden önce bir anayasalı rejimin kurulmasını amaç gütmüştür. Tanzimat Fermanı'nda ise bir anayasa söz konusu değildir.[6] Bu fermanla daha ziyade, vatandaşın kişiliğine ve güvenliğine zarar veren birtakım yönetim aksaklıklarının düzeltilmesi öngörülmekteydi. Bununla beraber, Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasalı düzene doğru atılmış bir ilk adım sayılabilir. Çünkü imparatorluk içinde bundan önceki yüzyıllarda yapılan birçok yenileşme teşebbüslerinden çok farklı olarak, siyasal düzende ve siyasal otoritenin işlemesinde bir yenilik getirmekteydi.

1856 Islahat Fermanı, Avrupa'daki liberal akımlara benzetilemez ve bir anayasacılık hareketi ile de ilgisi yoktur.[7] Bundaki farklılığı da şu iki noktada

5 Tanzimat Fermanı'nın Türkçe metni: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1947, s. 263-266. Fransızca metin (fotokopi): Tanzimat, c. I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 48-49.

6 Tanzimat Fermanı'nın hukuki tahlili için bkz., Dr. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat*, s. 31-58; Dr. Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat*, s. 97-128.

7 Islahat Fermanı'nın metni: Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, s. 266-272.

toplamak mümkündür: Bir defa, Islahat Fermanı kendiliğinden ortaya çıkmış olmayıp, yabancı devletlerin baskısı ile padişah tarafından yayınlanmıştır ve esas amacı da, 1854-56 Kırım Savaşı'nın sebepleri ile bağlantılı olarak, Hıristiyan uyrukların birtakım hak ve yetkilerini arttırmak suretiyle onları Müslüman uyruklarla eşit seviyeye getirmekti.

İkinci olarak Islahat Fermanı da incelenirse görülür ki, bu belgenin de bir anayasal niteliği yoktur. Fermanda sözü edilen ve Hıristiyan uyruklara "bahşedilen" hak ve yetkiler, gerçekten Hıristiyan uyrukların yönetimi ve onlara yapılacak muamele ile ilgiliydi.

1876 I. Meşrutiyet hareketi ile Osmanlı İmparatorluğu'na ilk defa anayasalı bir rejim girmiştir.[8] 1876 Osmanlı Anayasası, 1848 İhtilâlleri sonucu Prusya'nın kabul etmek zorunda kaldığı, nispeten liberal olan Prusya anayasasından mülhem olarak hazırlanmıştır. 1851 Prusya anayasası ise, Prusya'nın disiplin ruhunu muhafaza ederek, o zamanki Avrupa'nın en liberal anayasası olan 1831 Belçika anayasasından kaynağını almıştı.

1876 Anayasası Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa olarak anayasalı rejimi başlatmakla beraber, bu I. Meşrutiyet hareketi de bir halk hareketi; aşağıdan yukarıya yönelen bir baskı ve istek sonucu olarak ortaya çıkmış değildir. Padişahlığın mutlak otoritesini bir dereceye kadar törpüleyerek ve Osmanlı vatandaşları için de bazı esas hak ve hürriyetler getirmek suretiyle, monarşiye dayanan bir anayasalı rejim kuran ve bundan dolayı da adına Meşrutiyet denen 1876 düzeni, esasında Yeni Osmanlılar denen bir avuç Osmanlı aydınının teşebbüsü ile ortaya çıkmıştır. Bu bir avuç aydın, Osmanlı Devleti'nin gittikçe artan çöküntüsüne karşı çare ararlarken, bu çareyi anayasalı bir rejimde bulmuşlar ve bu rejimi, Padişah II. Abdülhamid'i tahta çıkarırlarken, onunla yaptıkları pazarlık sonucu gerçekleştirmişlerdir. Avrupa'daki liberal hareketlere oranla farklılık, bir daha burada da kendisini göstermiştir.

---

8 I. ve II. Meşrutiyet için bkz., Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956. Dr. Şerif Arif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964. *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi, 1980. *Armağan, (Kanunu Esasinin 100. Yılı)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, c. VII, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII. *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962. Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution and Republic*, c. II: The Rise of Modern Turkey, Cambridge University Press, 1977. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, c. V, 1774-1912, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1948. Tarık Z. Tunaya, *Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, Baha Matbaası, 1959. Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, İstanbul, Fono Matbaası, 1969. Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,1970. Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945. Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (Ali Cevat Bey'in Fezlekesi), Türk Tarih Kurumu Yayını, 1960.

1876 I. Meşrutiyet hareketi fazla yaşamamıştır. I. Meşrutiyet, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na varan Balkan buhranı içinde ilan edilmişti. Sonradan görülmüştür ki, II. Abdülhamid de, Meşrutiyeti ilan etmek için bir avuç Osmanlı aydını ile yaptığı pazarlıkta samimi değildi. 1876 Aralık ayında ilan edilmiş olan 1876 Anayasası'nı, II. Abdülhamid 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğurduğu şartları bahane ederek, 1878 Şubat'ında yürürlükten kaldırmıştır. Bundan sonra II. Abdülhamid, 30 yıl sürecek olan despotik ve otoriter yönetimine başlamıştır.

Fakat Abdülhamid'in bütün despotizmine rağmen, Osmanlı aydınları arasında gelişmekte olan anayasacılık ve hürriyetçilik hareketinin arkası kesilmemiştir. Bu gelişmede, 1889 yılında beş askeri tıbbiye öğrencisi arasında gizli olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması mühim bir dönüm noktası olmuştur. Bu cemiyetin faaliyeti, bir yandan İstanbul'daki yüksek öğrenim gençliği arasında yayılıp destek bulurken, bir yandan da, II. Abdülhamid'in kovuşturmasından kaçıp Avrupa'da yaşamak zorunda kalan Osmanlı aydınları arasında da yayılmıştır. Bunun sonucu olarak da memleket dışında geniş bir teşkilata sahip olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetinin 20. yüzyılın ilk yılları ile birlikte Rumeli'deki Selanik ve Manastır'daki subaylar arasında da hızla yayılması, bir bakıma bu harekete askeri bir güç kazandırmış ve II. Meşrutiyet hareketinin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır. Bu gelişmenin sonucu olarak da, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikinci defa olarak anayasalı rejimin (Meşrutiyet) ilan edilmesi, askerler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1908 Temmuz'unda Manastır'daki subaylar kendiliklerinden anayasalı rejimi ilan etmişler ve padişah II. Abdülhamid, subayların bu hareketine bir süre karşı koyduktan sonra, çaresiz kalarak II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından altı yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve bu savaş da Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih içindeki ömrünü tamamlamıştır. Bundan sonra milli mücadele ve Cumhuriyet devrinin anayasaları gelir ki, bunlar 1921, 1924,1961 ve 1982 anayasalarıdır.

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl boyunca, varlığını devam ettirebilmek için, hem dışarıda ve hem içeride birtakım tedbirlere başvurmuştur. İmparatorluk, dışarıdan yönelen tehlikelere karşı varlığını sürdürebilmek için dış politikada bir denge politikası izleme yoluna giderken öte yandan da, iç yapısını daha sağlam temellere dayandırmak için hürriyetçi ve anayasacı tedbirlere başvurmuştur. Fakat ne var ki, bu tedbirler Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtaramamış ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte sona ererek, çetin bir mücadeleden sonra yeni bir Türk devleti ortaya çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN GELİŞMELERİ

1- BİRLEŞİK AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

19. yüzyıl gelişmeleri içinde ele almak istediğimiz bir diğer konu da, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ve bu devletin geçirdiği bazı mühim gelişmelerdir. Bu konuyu ele almamızın sebebi, günümüzün milletlerarası politikası ile olan yakın bağlantısıdır. Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili olarak ele alacağımız gelişmeler şunlardır: bu devletin bağımsızlığını kazanması ve bunun dış politikası üzerindeki tesiri, yeni kurulan Birleşik Amerika'nın çok uzun süre devam eden ve dünya politikasına girmeme amacını güden dış politikası ve yüzyılın ortalarında bu devletin bütünlüğünü parçalama tehdidini gösteren iç savaş.[1]

Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulmasından sonra Amerika kıtaları Avrupa devletlerinin sömürgecilik alanı hâline gelmiştir. Denizlerde güçlü olan devletler, bu yeni dünyanın keşfinden sonra bu topraklar üzerine üşüşmüşler ve her biri kendi gücü oranında kuzey ve güney Amerika'da sömürgeler kurmuşlardır. Bunun sonucu olarak bugünkü Kanada Fransa'nın sömürgesi olmuş, hatta Fransızlar daha güneye de inip, Mississippi Nehri'ni takiben Meksika Körfezi'ne kadar uzanarak Louisiana sömürgesini kurmuşlardır.

1 Amerika Birleşik Devletleri'nin 19. yüzyıl gelişmeleri için bkz., Merrill Jensen. *The Founding of a Nation: A History of the American Revolution, 1763-1776*, New York, Oxford University Press, 1968; Gordon S. Wood, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1969. Richard B. Morris (Ed.), *Encyclopedia of American History*, New York, Harper, 1953. Allan Nevins and Henry Steele Commager, *The Pocket History of the United States*, New York, Pocket Books, Inc., 1945 (7. Baskı), s. 140-443. *The Cambridge Modern History*, c. VII: The United States, Cambridge University Press, 1934, s. 349-686. Richard D. Heffner, *A Documentary History of the United States*, New York, Mentor Books, 1952, s. 44-223. Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, New York, Appleton-Century Crofts, 1955 (5. Baskı), s. 91-531. L. Ethan Ellis, *A Short History of American Diplomacy*, New York, Harper, 1951, s. 102-329. Arthur Charles Cole, *The Irrepressible Conflict, 1850-1865*, New York, Macmillan, 1956 (8. Baskı). Fletcher Pratt, *A Short History of the Civil War*, New York, Pocket Books Inc., 1953 (3. Baskı). George F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1956*, New York, The New American Library, 1953 (2. Baskı), s. 9-56. Samuel Flagg Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, New York, Holt, 1946.

Kuzey Amerika kıtasının Atlantik kıyılarına ise İngilizler yerleşmiş ve bu bölgede 13 parça hâlinde sömürgeler (koloni) kurmuşlardır. Koloni denilen bu toprak parçaları, sömürgenin idaresi bakımından kurulmuş bir çeşit idari ünitelerdi. İşte Amerika Birleşik Devletleri dediğimiz yeni devlet, bu 13 koloninin İngiltere'ye karşı ayaklanmasından doğacaktır.

Kuzey Amerika'nın güney kısımlarına bakacak olursak, bugünkü Birleşik Amerika'nın güney eyaletleri olan Kaliforniya, Texas, Yeni Meksika, Arizona ve Florida eyaletleri İspanya'nın sömürgesidir. Sadece buraları değil, Orta Amerika dediğimiz bölge ile Güney Amerika kıtasının çok büyük kısmı da yine İspanyol sömürgeleridir. Güney Amerika'da yalnız Brezilya Portekiz'in sömürgesi idi. Amerikan bağımsızlık hareketi başladığı zaman Amerika kıtalarının durumu ana çizgileri ile böyleydi.

Amerika'nın bağımsızlık hareketine gelince: Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık hareketi ile Fransız İhtilâli arasında ilgi çekici bir benzerlik vardır. Şu manada ki, iki ihtilâl hareketi de, belirli bir siyasal amaca ulaşmayı gütmeyen birer hareket olarak başlamış ve bu başlayış da, her iki ülkede de vergi meselesinden olmuştur. Fransız İhtilâli, XVI. Louis'nin Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucu hazinesinin tamtakır hâle gelmesi ve maliyenin durumunu düzeltmek için birtakım vergilere başvurmak istemesi ile başlayan gelişmelerin, halk ile arasını açarak kralın mutlakiyetçi yönetimine karşı bir ayaklanmaya dönüşmesinden doğmuştu. Birleşik Amerika'nın bağımsızlık hareketi de hemen hemen aynı şekilde başlamıştır. Bu bağımsızlık hareketi de, Yedi Yıl Savaşları sonucu İngiliz hazinesinin sarsılması ve yeni gelir kaynakları elde etmek için, Amerika'daki kolonilerden yeni vergiler almak istemesiyle başlamıştır.

Burada bir noktayı belirtmek gerekir: Amerika'daki İngiliz kolonilerinin bir özelliği vardı. Bu koloni halkaları, aynen İngiltere'deki gibi demokratik ilkeleri benimsemişlerdi ve bu ilkelerin başında da, verginin ancak halkın veya temsilcilerinin rızası ile konulabileceği ilkesi geliyordu. Her koloninin başında bir vali bulunmakla birlikte, bu valiye bir çeşit danışmanlık görevi yapan ve halk tarafından seçilmiş temsilcilerden meydana gelen temsil organları vardı.

Durum böyle iken, 1756-1763 arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları, İngiltere ile bu koloniler arasında bir çatışmanın doğmasına sebep oldu. İngiltere her ne kadar Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa'dan Kanada ve Hindistan sömürgelerini ele geçirdiyse de, bu savaşlar İngiliz hazinesi üzerinde bir hayli sıkıntı ve sarsıntılar doğurmuştu. İngiltere, hazinenin durumunu düzeltmek için başvurduğu tedbirler arasında, Amerika'daki kolonilerinde de 1765 yılından itibaren birtakım yeni vergiler koydu. Koloniler halkı kendilerinin rızası alınmaksızın konulan bu vergilere karşı çıktılar. Bu tepki üzerine İngiltere bu vergileri geri almak zorunda kaldı. Tabii bu davranış İngiliz hükümeti için prestij sarsıcı idi. Bu sebeple İngiltere kralının danışmaları, hem prestijin sağlanması ve hem de yeni gelir kaynakları bulunması bakımından bu vergiler üzerinde ısrar ettiler ve bunun sonucu olarak İngiltere 1774 yılında Amerika'daki kolonilerine

bu kere başka vergiler koydu. İngiltere'nin hareketi bardağı taşıran damla oldu ve koloniler halkı, bu vergi meselesinden ötürü İngiltere'ye karşı ayaklanınca, İngiltere ile koloniler arasında bir silahlı çatışma başladı.

Koloniler halkının vergi meselesinden doğan bu silahlı çatışması kısa bir sürede bir bağımsızlık hareketine dönüştü. İngiltere'ye karşı savaşan 13 koloni halkı bir araya gelerek mücadelelerini yürütmeye başladılar ve 4 Temmuz 1776'da yayınladıkları bir Bağımsızlık Demeci ile Amerika Birleşik Devletleri adı ile bağımsızlıklarını ilan ettiler.[2]

Böylece 1776 Bağımsızlık Demeci ile koloniler halkı ile İngiltere arasındaki mücadele bir bağımsızlık mücadelesi hâline geliyordu. Amerikalıların bu bağımsızlık savaşı 1783 yılına kadar sürdü ve İngiltere hem karada ve hem de denizde yapılan savaşları kaybedince, 1783 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kaldı. Amerika Birleşik Devletleri milletlerarası politika alanına bağımsız bir devlet olarak bu şekilde girmiş oluyordu.

2- BAĞIMSIZLIK SAVAŞI KARŞISINDA AVRUPA DEVLETLERİ VE AMERİKA'NIN İNFİRAT POLİTİKASI

Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık savaşına bazı Avrupa devletleri de dolaylı veya dolaysız bir şekilde karışmak zorunda kaldılar. Avrupa devletlerinin Amerikan bağımsızlık savaşı karşısındaki bu tutumları, Amerikalılara Avrupa diplomasisi konusunda bazı gerçekleri göstermiş ve bundan sonra bir buçuk yüzyıla yakın bir süre Amerika Birleşik Devletleri Avrupa politikasına bulaşmamaya bilhassa dikkat etmiştir. Bu dikkatin sebebini anlayabilmemiz için, önce hangi Avrupa devletinin Amerika Bağımsızlık savaşı karşısında nasıl bir tutum aldığını görmemiz gerekir.

Amerika'nın bağımsızlık savaşına dolaylı ve dolaysız olarak üç Avrupa devleti karışmıştır. Bunlar; Fransa, İspanya ve Hollanda'dır. İşin ilginç yanı da, bu üç devletin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na karışma ve bulaşmalarında sadece ve sadece kendi öz çıkarlarının rol oynamış olmasıdır. Her üç devlet de bu savaşa karışırlarken hiçbir zaman bir idealizmden, yani bir sömürge halkının bağımsızlığını desteklemek ilkesinden hareket etmemişler ve yalnızca İngiltere ile olan meselelerinden hareket etmişlerdir.

Fransa 1774 yılından itibaren Amerikalılara el altından yardım etmeye başlamıştır. Mademki İngiltere, Fransa'dan Kanada ve Hindistan gibi iki büyük sömürgeyi almıştı. Şimdi Fransa da istiyordu ki, Amerikalılar bağımsızlıklarını alarak İngiltere de önemli bir sömürgesini kaybetsin. Yardımın gizli ve el altından yapılmasının sebebi ise; doğrusu başlangıçta Fransa da Amerikalıların bu bağımsızlık işini başaracaklarına ihtimal vermiyordu. Onun için yardımlarını gizli yapmak suretiyle Amerikalıları İngiltere'ye karşı tahrik etmek

2 Bağımsızlık Demecinin metni: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, Philadelphia, Chilton Book Company, 1967 (3. Baskı), s. 166-169.

istemiştir. Fakat 1777 yılı sonunda yapılan önemli bir muharebeyi Amerikalılar kazanınca Fransa Amerikalıların bu işi başaracaklarına inandı ve 1778 yılı başında Amerikalılarla bir ittifak yaparak, Amerika'ya gönüllüler gönderdiği gibi yardımlarını bundan sonra açık bir hâle getirdi. Görüldüğü gibi, Fransa'nın Amerikalıları desteklemekteki bütün amacı, İngiltere'den Yedi Yıl Savaşları'nın intikamını almak olmuştur.

1779 yılında İspanya da İngiltere'ye savaş açtı ve bu suretle İngiltere bir yandan Amerika ve Fransa ile uğraşırken; bir yandan da İspanya ile uğraşmak zorunda kaldı. Tabiatıyla İspanya'nın bu hareketi Amerikalılara dolaylı bir yardım oluyordu. Çünkü İspanya Amerikalılarla ittifak yapmadı. Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, Amerika kıtalarının büyük bir kısmı İspanya'nın sömürgesi idi. İspanya'nın, bir sömürge halkı olan Amerikalılarla ittifak yaparak onların bağımsızlığına doğrudan doğruya yardım etmesi demek, kendi sömürgelerine de, "siz de bağımsızlık için harekete geçin" demek olurdu.

İspanya'nın İngiltere'ye savaş açmasının sebebi ise, yine bir sömürge meselesi idi. Yedi Yıl Savaşlarında İngiltere, İspanya'dan Cebelitarık ile Minorka Adası'nı almıştı. Şimdi İngiltere'nin zor durumundan yararlanmak isteyen İspanya, kaybettiği bu toprakları geri almak istiyordu.

Hollanda da 1781 yılında İngiltere'ye savaş ilan etti. Bağımsızlık savaşının başından itibaren Amerikan ihtilâlcileri Hollanda ile geniş ticaret yapıyorlardı Çünkü savaş dolayısıyla ihtiyaçları fazlaydı ve Hollanda da deniz ticaret filosu kuvvetli bir tüccar ülkeydi. Hollanda'nın, ticaret amacı ile de olsa, Amerikan ihtilâlcileri ile ticaret yapmaları İngiltere'nin hoşuna gitmedi. Çünkü bu, Hollanda'nın Amerikalılara dolaylı bir yardımı idi. Öte yandan, Fransa 1778'de Amerikalılarla ittifak yapmadan önce Hollanda'dan aldığı mal ve malzemeyi Amerika'ya sevk ediyordu. İngiltere, Hollanda'dan Amerika ile yaptığı ticaretini kesmesini istedi. Hollanda ise tarafsız bir devlet olarak, milletlerarası hukuk kurallarına göre herkesle ticaret yapabileceği cevabını verdi. Bu şekilde İngiltere ile Hollanda'nın münasebetleri bozuldu ve İngiltere'nin baskısı karşında 1781 yılında Hollanda İngiltere'ye savaş ilan etti. Fakat bu savaş uzun sürmedi ve 1783 yılında İngiltere Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.

Üç Avrupa devletinin, Amerika'nın bağımsızlık savaşına dolaylı veya dolaysız olarak karışma şekilleri göstermektedir ki, bu devletlerin Amerikan bağımsızlığı ile hiçbir ilgileri yoktur. Hiçbiri Amerika'nın bağımsızlığını, bir sömürge halkının sömürgeci devlete karşı yürüttüğü bağımsızlık idealiyle ele almış değildir. İşte bu durum Amerikalılara şunu gösterdi ki, Avrupa devletlerinin kendilerine özgü birtakım çıkarları ve bu çıkarlardan doğan politik oyunları vardır. Bu politik çıkarlar ve oyunlar, Amerika'nın kendi çıkarlarına tamamen yabancıdır. Şu hâlde, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni bir bağımsız devlet olarak, bu oyunlar içine girmesinde hiçbir yararı yoktur. Bu sebeple, Amerika Avrupa'dan uzak durmalı, Avrupa ile ticaretini devam

ettirmeli; fakat Avrupa politikasının, oyunlarının içine aktif bir şekilde girmemeli, karışmamalı ve bulaşmamalıdır. Amerika'nın ilk cumhurbaşkanı George Washington'dan itibaren Amerikan yöneticileri, Amerika'yı Avrupa politikasından uzak tutmaya dikkat etmişler ve önem vermişlerdir ki; bu politikaya Amerika'nın infirat (Isolation) politikası denmektedir.

3- MONROE DOKTRİNİ

Birleşik Amerika, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren bu politikayı izlemekle beraber, Avrupalılar Amerika'nın yakasını bir türlü bırakmak istemedi. Birleşik Amerika'nın çabalarına rağmen Avrupalılar, şu veya bu vesile ile Amerika'yı kendi politik oyunlarının içine çekmeye çalıştılar. Mesela; 1789'da Fransız İhtilâli patlak verdikten sonra ihtilâl hükümetleri, bağımsızlık savaşında Amerika'ya yaptıkları yardımdan destek bularak, Avrupa devletlerine karşı yaptıkları savaşlarda Birleşik Amerika'yı da kendi yanlarına almak için çok çalıştılar. Amerika ise ihtilâl Fransa'sına sempati duymakla birlikte, Avrupa savaşlarına katılmamak için her türlü direnmeyi gösterdi.

Yine Fransız İhtilâli ve Napolyon savaşları sırasında İngiltere de Birleşik Amerika'yı kendi yanına çekmek için çalıştı. Her ne kadar şimdi bağımsız ise de, Amerika ile İngiltere arasında geleneksel ve kültürel bağlar mevcuttu. İngiltere bundan yararlanmak istedi. Fakat Amerikalılar İngiltere'nin bu çabalarına da karşı koydu.

1818-1822 Kongreler Devri dediğimiz dönemde, Avrupa'daki liberal hareketler bilhassa Almanya, İtalya, İspanya'da kendisini göstermiştir. Denebilir ki İspanya'daki liberal baskı ve ayaklanmalar en şiddetlisi olmuştur. İspanya'daki hürriyetçi harekete İspanya kralı hâkim olamayınca Dörtlü İttifak (İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya) devletlerinden yardım istedi ve bu devletler de, şimdi Dörtlü İttifak'ın yeni üyesi olan (yani ittifak artık beşli olmuştu) Fransa'yı bu işle görevlendirdiler. Gerçekten Fransa, İspanya'daki ayaklanmaları bastırdı. Fakat İspanya kralı, Avrupa'nın büyük devletlerinden bu kere yeni bir istekte bulundu: İspanya, ihtilâl savaşları sırasında Napolyon'un işgali altına girmiş ve bu işgal durumu 1815'e kadar sürmüştü. Bu süre içinde İspanya'nın Amerika kıtalarındaki sömürgeleri ile olan bağları zayıfladığı için ve öte yandan, hem birleşik Amerika'nın bağımsızlık hareketi ve hem de Fransız İhtilâli'nin etkisi ile sömürgeler de bağımsızlık için ayaklanmışlardı. İspanya, büyük devletlerden, sömürgelerdeki bu bağımsızlık hareketlerinin bastırılması için de kendisine yardım edilmesini istedi. Başta İspanya'daki liberal hareketi bastıran Fransa olmak üzere İngiltere ve Rusya da, Latin Amerika'daki bu bağımsızlık hareketlerini, bastırmak isteği ile öne atıldılar. Gerçekte her üç devletin de hesabı aynı idi: Bu bağımsızlık hareketlerini bastırdıktan sonra, sömürgeci devletler olarak Latin Amerika'da İspanya'nın yerini almaktı. Böylece geniş sömürge kaynaklarına sahip olacaklardı.

Avrupa'daki bu gelişmeyi Birleşik Amerika endişe ile izledi. Çünkü bağımsızlığının ilk gününden beri Amerika Avrupa'dan uzak durmaya ve hatta Avrupa'dan kaçmaya çalışmıştı. Şimdi ise, Latin Amerika halklarının bağımsızlık savaşını bastırmayı bahane eden Avrupa ülkeleri, birer sömürgeci devlet olarak gelip Amerika kıtalarına, Orta ve Güney Amerika'ya yerleşeceklerdi. Bunun sonucunda da, Avrupalıların bu kıtada oynayacakları politik oyunların içine Birleşik Amerika da çekilmiş olacaktı. Kısacası Birleşik Amerika, Avrupa'dan kaçarken Avrupa âdeta Amerika kıtalarında Birleşik Amerika'nın eteğine yapışıyordu. Bu durumu Birleşik Amerika'nın selâmeti bakımından tehlikeli bulan 5. Cumhurbaşkanı James Monroe, 2 Aralık 1823 günü Amerikan Kongresi'ne bir mesaj gönderdi.[3] Bu mesajda Başkan Monroe Amerikan dış politikasının temel ilkeleri olarak şu iki hususu belirtiyor ve Kongre'nin de bu iki temel ilkeyi onaylamasını istiyordu.[4]

1) Başkan Monroe'ye göre Birleşik Amerika, Avrupa'nın işlerine karışmamaktadır. Amerika'nın Avrupa ile hiçbir politik ilgisi yoktur ve Avrupa işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık; Avrupa devletleri de Amerika kıtalarının içişlerine karışmamalıdırlar ve Amerika kıtalarından uzak durmalıdırlar.

2) Amerika'nın bu isteğine rağmen, eğer herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtalarına ayak basar ve bu kıtalarda bir sömürgecilik teşebbüsünde bulunursa, Amerika Birleşik Devletleri bu hareketi düşmanca bir hareket sayacak ve Avrupa devletleri Birleşik Amerika'yı karşısında bulacaktır.

Amerikan Kongresi, Başkan Monroe'nin teklif ettiği bu iki dış politika ilkesini onayladığı ve Amerikan dış politikasının esasları olarak kabul ettiği gibi Avrupa devletleri ve özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere de Amerika'nın bu sert tutumu karşısında İspanyol sömürgelerindeki bağımsızlık ayaklanmalarını bastırmak için herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemediler.

Amerikan dış politikasında Monroe Doktrini adını alan bu dış politikanın ilk sonucu şu oldu ki; Avrupa devletlerinin İspanya'ya yardım edememesi dolayısıyla, 1820-1830 arasında, bütün İspanyol sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandılar. Kısacası Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlığı Birleşik Amerika'nın Avrupa karşısındaki sert tutumu ve Monroe Doktrini sayesinde gerçekleşmiş olmaktaydı.

4- MONROE DOKTRİNİ'NİN TATBİKATTAKİ ÖZELLİKLERİ

Monroe Doktrini denen Avrupa işlerine karışmama, Avrupa'dan uzak kalma ve buna karşılık da Avrupa devletlerini Amerika kıtalarının işlerine

3 Amerikan siyasi sisteminde Kongre, Temsilciler Meclisi ile Senato'dan meydana gelmektedir.

4 Mesajın metni için bkz., Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization,* s. 176-177; John Bassett Moore, *A Digest of International Law*, Washington, 1906, c.: VI, s. 401-403; Samuel Flagg Bemis, *A Diplomatic History of the United States,* New York, Henry Holt and Co., 1942, s. 210-211. Fransızca tercüme metin: Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (Documents choisis),* Paris, Editions Domat-Montchrestien, 1950, s. 408-410.

karıştırmama politikası bundan sonra İkinci Dünya Savaşı'na, daha açık bir deyişle 1941 yılına kadar devam etmekle beraber, bu doktrin uygulama alanında bazı ilgi çekici gelişmeler geçirmiş ve bazı özellikler göstermiştir. Şöyle ki:

1) Monroe Doktrini, Amerika'nın Avrupa işlerine karışmamasını ve Avrupalıların da Amerikalıların işlerine karışmamalarını öngörmek suretiyle, Amerika Birleşik Devletleri'ni âdeta dünya politikasının dışında tutmuştur. Fakat böyle bir politikanın önemli bir şartı vardı: Herhangi bir şekilde Birleşik Amerika'nın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne bir devlet veya devletler tarafından bir tehdit yöneltilirse, Amerika herhangi bir Avrupa devleti ile siyasal veya askeri işbirliğine girebilirdi. Nitekim 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na Amerika'nın katılmasının sebebi, Almanya'nın, Amerika'nın toprak bütünlüğünü parçalayabilecek bazı tertip ve teşebbüslere girişmiş olmasıydı. Keza, Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'na katılması da, Japonya'nın 1941 yılında Birleşik Amerika'ya saldırıda bulunması üzerine olmuş ve Amerika Avrupa devletleri ile birleşerek saldırganlara karşı savaşmıştır.

2) Monroe Doktrini'nin tatbikattaki ikinci özelliği, Birleşik Amerika'nın Latin Amerika ülkeleri üzerinde kurduğu ekonomik ve siyasi nüfuz ve hatta kontroldür. Gerçekten, Latin Amerika ülkelerinin İspanyol sömürgeciliğinden yakalarını kurtarıp bağımsızlığını kazanmalarında, Birleşik Amerika'nın Avrupa devletleri karşısında takındığı tutum ve Monroe Doktrini çok önemli ve müessir bir rol oynamıştı. Bundan dolayı Latin Amerika ülkeleri Birleşik Amerika'ya bundan sonra bir ağabey olarak bakmışlardır. Bu ise, Avrupa'yı Amerikalılardan çıkaran ve uzaklaştıran Birleşik Amerika'ya bu ülkeler üzerinde siyasal bir nüfuz ve etki kurmak imkânını sağlamıştır, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikan ekonomisi gelişip güçlendikçe Amerika bu ülkeler üzerinde bir de ekonomik etki ve kontrole sahip olmaya başlamıştır. Birleşik Amerika, Latin Amerika ülkeleri üzerindeki bu etkisini, çıplak bir nüfuz ve kontrol şeklinden çıkarmak için 1880'lerden itibaren Pan-Amerikanizm, yani bir Amerikalılar Birliği fikrini ortaya atmıştır. Bu fikir Pan-Cermanizm, Pan-İslavizm gibi, bütün Amerikalıların bir araya gelmesini ifade ediyordu. Pan-Amerikanizm, bütün Amerikan ülkeleri arasında bir kader ortaklığı yaratmaya ve her iki kıtadaki milletlerin ortak meseleleri üzerine eğilmeye çalışmıştır.[5]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası politikanın yapısında ve şartlarında meydana gelen değişmeler sonucu Birleşik Amerika'nın Latin Amerika ülkeleri üzerindeki etki ve kontrolü bir hayli azalmış bulunmaktadır.

3) Monroe Doktrini ile Amerika, Avrupa'dan kaçmakla beraber, 19. yüzyıl boyunca Amerikan dış politikasının geçirdiği gelişmeler Amerika'yı

5 Pan-Amerikanizm için bkz., Zeki Mesud Alsan, *Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm*, Ankara, Hukuk Fakültesi Yayını, 1949. 19. yüzyılda Amerika'nın Latin Amerika ülkeleri ile münasebetleri için bkz., J. Lloyd Mecham, *A Survey of United States-Latin American Relations*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1965. Wilfrid Hardy Callcott, *The Western Hemisphere: Its Influence on the United States Policies to the End of World War II*, Austin, University of Texas Press, 1968. J. Fred Rippy, *Latin America*, Ann Arbor, Michigan University Press, 1968.

Atlantik'in ötesinde değil, Pasifik'in ötesinde Avrupa devletleri ile karşı karşıya getirmiş ve Amerika, Avrupa devletlerinin politikalarına dolaylı olarak katılmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeyi şu şekilde özetleyebiliriz:

Amerika bağımsız olduğu zaman, sadece Atlantik kıyılarında 13 koloni hâlindeydi. 1803 yılında Napolyon, bütün Mississippi Nehri bölgesini kapsayan ve bir Fransız sömürgesi olan Louisiana sömürgesini Birleşik Amerika'ya para ile sattı ve bu suretle Amerika'nın toprakları kıtanın ortalarına kadar genişlemiş oldu. Bundan sonra Amerika yeni ekonomik kaynaklar bulmak amacı ile Pasifik kıyılarına doğru topraklarını genişletmeye çalıştı. İlk önce Florida'yı İspanya'dan alan Amerika, 1840'larda İspanya ile yaptığı savaşlarla bugün Amerika'nın güney eyaletlerini teşkil eden Kaliforniya, New Meksiko, Arizona ve Texas topraklarını ele geçirdi. Böylece yüzyılın ortaları geldiğinde, Birleşik Amerika Pasifik kıyılarına kadar ulaşmış ve yayılmış bulunmaktaydı. Amerikan halkı Pasifik kıyılarına ulaştıktan sonra, denizcilik ve balıkçılık sebebi ile Pasifik Okyanusu'nda faaliyette bulundular ve bunun sonucu olarak başta Hawaii Adaları olmak üzere birtakım adaları ele geçirdiler. 1842'den itibaren Çin'in ve 1854'ten itibaren de Japonya'nın Batı'ya açılması sonucu, diğer Avrupa devletlerinin yaptığı gibi, Amerika da özellikle Çin ile ilgilenmeye başladı. Çin'de yatırımlar yaparak bu ülkede birtakım ekonomik çıkarlar kurdu. Bu sırada bütün Avrupa devletleri de Çin'i sömürmek için Çin'in başına üşüşmüşler ve sömürmeye başlamışlardı.

Öte yandan, 19. yüzyılın sonunda Amerika'nın İspanya ile yaptığı bir savaşın sonucu Amerika, Uzakdoğu'ya daha fazla girdi. Bu savaş Küba yüzünden çıkmıştır. Küba bir İspanyol sömürgesiydi. Kübalılar 1868 yılından beri bağımsızlık için İspanya ile mücadele etmekteydiler. Birleşik Amerika, Küba'nın bağımsızlık mücadelesine doğrudan karışmamakla beraber, bu bağımsızlık hareketini destekliyordu. Çünkü bir defa İspanya'nın Küba'dan çıkması demek, son Avrupa devletinin Amerika kıtalarından uzaklaşması demek olacaktı, ikincisi Küba çok şeker üretiyordu ve Amerika, Küba'da şeker kamışı tarımına önemli yatırımlar yapmıştı. Üçüncüsü, İspanya'nın Küba'da bulunmasını Amerika kendi güvenliği ve aynı zamanda Orta Amerika'nın güvenliği bakımından da hoş karşılamıyordu. Küba hilâl şeklindeki Meksika Körfezi'nin ağzında bulunuyordu ve İspanya, hem Birleşik Amerika'nın güney kısımlarını hem de Orta Amerika'daki ülkeleri kontrol edebilecek durumdaydı. Yani Amerika için Küba'nın stratejik ehemmiyeti vardı.

Söylediğimiz gibi, Küba'nın bağımsızlık mücadelesine Amerika doğrudan doğruya karışmak istemedi. Fakat 1895 yılından itibaren Küba'daki bağımsızlık mücadelesi şiddetlenince işin şekli değişti. Kübalı milliyetçilerle İspanyollar arasındaki silahlı mücadele, Küba'da bulunan Amerikalıların can ve mal güvenliğini tehdit eder bir hâl alması üzerine Amerika Havana Limanı'na, Amerikalıları korumak amacı ile bir savaş gemisi gönderdi. Bu gemi 1898 Şubat'ında bir gece bilinmeyen sebeplerle infilâk etti ve battı, 260 kişi öldü. Bu

olay Amerikan kamuoyunda büyük tepki yarattı ve bu işi İspanyolların yaptığı kanısına varıldı. Bunun üzerine Amerika 1898 Nisan'ında İspanya'ya savaş açtı. Bu savaş birkaç ay sürdü ve İspanya ile Amerika arasında barış yapıldı. Bu barış ile İspanya Filipinleri, Pasifik'teki Guam Adası'nı ve Karayipler Denizi'nde bulunan ve Küba'ya yakın olan Puerto Rico Adası'nı Amerika'ya terk etti. Bu toprak kayıplarına karşılık Amerika da İspanya'ya 20 milyon dolar ödedi.[6]

Filipinler'in Amerika'nın eline geçmesi. Amerika'nın Uzakdoğu politikasının içine daha fazla girmesinde yeni bir faktör olmaktaydı. Başka bir deyimle, Filipinler'i ele geçiren Amerika şimdi bir Uzakdoğu devleti oluyordu.

6 10 Aralık 1898 tarihli olan ve Paris'te imzalanan bu barışın metni için bak. Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 417-422.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖMÜRGECİLİK

1- SÖMÜRGECİLİĞİN GELİŞMESİNDE ROL OYNAYAN FAKTÖRLER

Sömürgecilikle emperyalizm deyimleri arasında kesin bir ayrım yapılamamıştır. Günümüzde sömürgecilik deyimi kullanılmaz olmuştur. Sebebi ise, dünyadaki sömürge alanlarının pek az olmasıdır. 1945'te Birleşmiş Milletler kurulduğu zaman 53-54 üyesi vardı. Bugün ise 151 üyesi vardır. Yirmi yıl önce Afrika'da bağımsız devlet sayısı beş veya altı idi, bugün 51 olmuştur. Bu devletlerin çoğunluğu 1960'tan sonra bağımsız olmuştur. Asya ve Ortadoğu da aynı şekildedir. Ortadoğu devletleri 1945-1946'da bağımsızlıklarını almışlardır. Asya ülkelerinde ise Çin ve Japonya hariç tutulursa İkinci Dünya Savaşı sonunda bağımsız devlet yoktu. Bugün ise Asya'da sömürge kalmamıştır.

Bugün "sömürgecilik" yerine "emperyalizm" deyimi kullanılmaktadır. O hâlde emperyalizm nedir? Emperyalizm, bir devletin diğer bir devlet üzerinde, ister maddi, ister manevi bir kontrol, nüfuz kurması veya bir üstünlük sağlaması demektir.

Tarihte sömürge kurmak, büyük toprak kazanmak, büyük devlet olmak için gerekli sayılmaktaydı. Sömürgecilik bazen dini sebeplere dayanarak da olmuştur. Osmanlı Devleti de din faktörüyle yayılmaya çalıştığı zaman başka devletlerle çatışma hâline gelmiş ve askeri zorunluklar ortaya çıkınca birtakım topraklar stratejik ve askeri bakımdan önem kazanmıştır. Bunun için sömürgecilik hareketleri bazen askeri ve stratejik sebeplere de dayanmaktadır, İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesi gibi. Asıl ekonomik ve siyasal faktörler sömürgecilikte rol oynamaktadır.[1]

---

1 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa sömürgeciliğinin hızlı gelişmesinde başlıca rolü oynayanlar, Belçika Kralı Leopold, Fransa Başbakanı Jules Ferry ve Alman Şansölyesi Bismarck'tı: Bismarck, Jules Ferry ve Leopold için şöyle demişti: "Onlar Tanrı'nın eteğinden tutmasını bildiler." Jules Ferry'ye göre de, "Sömürgecilik politikası sanayi politikasının doğurduğu bir çocuktur." Yine Jules Ferry 1881'de şöyle diyordu: "Yarınki istikbal değil, fakat 50 yıl sonraki, 100 yıl sonraki ve hatta vatanımızın istikbali, çocuklarımızın mirasının ve işçilerimizin ekmeğinin istikbali söz konusu olmaktadır." Belçika Kralı Leopold ise sömürgecilik konusundaki fikirlerini şöyle ifade etmekteydi: "Mademki tarih bize sömürgelerin, esas itibariyle devletlerin kudretinin ve refahının mühim bir unsuru olduğunu öğretiyor, o hâlde bizim de kendimize bir sömürge sağlamayı çalışmamız gerekir." (Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, s. 209-211).

19. yüzyılda doğan ve günümüze kadar tesirlerini devam ettiren sömürgecilik tamamen ekonomik faktörlere dayanmaktadır. 1875 yılında Afrika'nın Avrupa sömürgeciliğine konu olan kısmı kıtanın 1/10'u kadardır. 1895 yılında Afrika'nın Batı sömürgeciliğine konu olmayan kısmı 1/10'dur. 1890 ile 1913 arasında Avrupa sömürgeciliğinin gelişmesi sonucunda Avrupa devletlerinin sömürgecilik yoluyla kazandıkları toprak ve nüfus şöyledir:

	Kazandığı topraklar	*Kazandığı nüfus*
İngiltere	4.250.000 mil²	66.000.000
Fransa	3.500.000 mil²	26.000.000
Rusya (Asya)	500.000 mil²	6.500.000
Almanya	1.000.000 mil²	13.000.000
Belçika (Kongo)	900.000 mil²	8.500.000
İtalya	185.000 mil²	750.000

Avrupa'yı 1890'lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. 1870'lerden sonra endüstrinin gelişmesi başlıca ekonomik faktör olarak görünmektedir. Endüstrinin gelişmesi ortaya birtakım önemli problemler çıkarmaktadır. Endüstri geliştikçe üretim artmıştır, üretim arttıkça endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlardır. Bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Bu üretim fazlasını dağıtacak alanlar aramaya başlamışlardır.

Öte yandan endüstrinin ham madde problemi ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın sınırlı ham madde kaynağı karşısında yeni ham madde kaynakları, ham madde sağlayacak topraklar elde etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ekonomik gelişme bakımından 1913 yılında Almanya'nın ithalatının %87'sini ham madde ve yiyecek teşkil ediyordu. Bu nispet Fransa için %80 ve İngiltere için de %80'dir. Bu ülkelerde görüldüğü gibi gittikçe artan bir ham madde ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1913 yılında Alman ihracatının %66'sını endüstri mamülleri, Fransız ihracatının %60'ını ve İngiliz ihracatının %66'sını teşkil etmiştir.

Endüstrinin bu gelişimine paralel olarak milletlerarası ticaret de aynı şekilde genişlemiştir. Mesela dünya ticaretinin hacmi 1870 yılında 58 milyar Frank iken, 1913 yılında 200 milyar Frank'tır. Aynı paralelde olmak üzere, 1800 yılında Avrupa'nın kömür üretimi sadece 15 tondur. 1900 yılında 700 milyon ton, 1913'te 1.2 milyar tondur. 1890 yılında petrol üretimi 10 milyon ton iken 1900 yılında 20 milyon tona, 1910 yılında 44 milyon tona ve 1913 yılında da 52.600.000 tona çıkmıştır. Petrol üretimindeki bu artış sömürgecilik bakımından yeni mücadelelere yol açmıştır.

Sömürgecilik ve emperyalizm konusunda ayrıca bkz., Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, c. VI, s. 136-143. William L. Lenger, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, New York, Knopf, 1965 (2. Baskı). Parker Thomas Moon, *Imperialism and World Politics*, New York, Macmillan 1926. Earl Micajah Winslow, *The Pattern of Imperialism-A Study in the Theories of Power*, New York, Columbia University Press, 1948.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, sömürgeciliğin en etkili vasıtalarından biri demiryoludur. Demiryolu, bilhassa Asya ve Afrika'da sömürgeciliğin gelişmesinde en müessir vasıta olmuştur. 1890 yılında dünyadaki demiryollarının uzunluğu 617.000 km ve 1913'te %80 nispetinde artmak suretiyle 1.104.000 km oluyor. 1890-1913 devresinde Asya'da demiryolu artışı %127'dir. Afrika'da ise bu oran %270'tir.

19. yüzyılda sömürgeciliğin iki aktif alanı, Afrika ile Uzakdoğu olmuştur. Orta ve Güney Amerika, yani Latin Amerika, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuzu altına girmiş ise de, bu durum, Afrika ve Uzakdoğu'dan farklı olarak, doğrudan doğruya bir sömürgecilikten ziyade, özel bir münasebet düzeni şeklinde ortaya çıkmıştır.

2- AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ

Afrika'nın sömürgeleşmesi[2] gayet kısa bir sürede olmuştur. O kadar ki, 1870'te Afrika'nın ancak onda biri sömürge iken, 1890'da sömürge olmamış kısım ancak onda bir miktarında idi.

Afrika'nın insanlığın bilgisine açılması devre devre olmuştur ve burada da üç devreyi tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilk devreyi teşkil eden ilk çağlarda, Kuzey Afrika'da Mısır ve Kartaca medeniyetlerine rastlamaktayız. Daha sonra bunların yerini Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ile Kuzey Afrika, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir.

8, 9 ve 10. yüzyıllarda ise Arap Yarımadası'nın Doğu Afrika ile temasa geçtiğini görüyoruz. Somali, Kenya ve Kızıldeniz kıyıları 10. yüzyıldan itibaren Arapların sömürgesi olmuştur. Doğu Afrika'nın Arapların sömürgesi olması, bu bölgelerde Arap dil ve kültürünün ve aynı zamanda Müslümanlığın yayılması neticesini vermiştir. Arap dil ve kültürünün bu bölgelerdeki tesiri günümüze kadar devam etmiş ve bugün dahi buralarda mahalli dillerle Arapçanın karışmasından meydana gelen ve "Sahil Dili" manasına gelen Swahili dili konuşulmaktadır.

Ortadoğu'nun Arap kuşağının Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmesinden sonra Doğu Afrika'daki Arap kontrolü de zayıflamıştır. Fakat

2 Afrika'daki sömürgecilik gelişmeleri için bkz., Harry A. Cailey, *History of Africa from 1800 to Present*, New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1972. L.H. Gann and Peter Duignan (Eds.), *Colonialism in Africa, 1870-1960*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970. George Padmori, *Africa. Britain's Third Empire*, London, Dennis Dobson Ltd., 1946. Roland Anthony Oliver and J. D. Fage, *A Short History of Africa*, Baltimore, Penavin Books, 1962 (Çok klasikleşmiş bir kitaptır). William E. B. du Bols, *The World and Africa*, New York, Viking, 1947. Baron William M. Hailey, *An African Survey-A Study of Problems arising in Africa South of Sahara*, New York, Oxford University Press (for the Royal Institute of International Affairs), 1957. George H. T. Kimble, *Tropical Africa*, New York, Twentieth Century Fund. 1960, 2 cilt. Basil Davidson, *A History of East and Central Africa (to the late Nineteenth Century)*, New York, Doubleday and Co. Inc., 1969.

tam bu sıralarda, Avrupalılar Afrika ile alâkadar olmaya başlamışlardır. 15. yüzyıldan itibaren Portekizliler Angola ve Mozambik kıyılarını ele geçirirken, Hollandalılar da Güney Afrika kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır. Fransızlar ise Afrika'ya, 16. yüzyıldan itibaren ve Batı Afrika kıyılarında Senegal'den itibaren Afrika'ya girmeye çalışmışlardır. İngilizler ise, genellikle Gine Körfezi kıyılarına yerleşmişlerdir.

Denizcilikte ilerlemiş olan Avrupa ülkeleri Afrika'nın kıyılarına yerleşmekle beraber, iklim ve tabiat şartlarının güçlüğü dolayısıyla, kıtanın içerilerine girmeye cesaret edememişlerdir. Bu sebeple, 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, Afrika'nın iç kısımları ve buralardaki hayat, insanların bilgisine kapalı kalmıştır.

Afrika'nın insanlığın bilgisine açılmasında Nil Nehri büyük rol oynamıştır. Çok eski çağlardan beri Nil nehri ve bilhassa Nil'in kaynağı insanların merakını çekmekte idi. 19. yüzyılda Nil'in kaynağını araştırma teşebbüsünde bulunan İngiliz John Speak'tir. 1850'de Samuel Baker de bu nehrin kaynağını bulma teşebbüsüne girişmiş, fakat başarılı olamamıştır. Nil'in kaynağını bularak insanlığın bilgisine ilk defa açan David Livingstone'dur. Livingstone 1842 yılından 1873 yılına kadar Afrika'nın içerlerinde yaptığı gezilerde Nil'in kaynağını bulmuş ve Afrika'nın bilinmeyen kısımlarını insanlığın bilgisine açmıştır. Bu gezileri sırasında Kongo ve Zambezi nehirlerini de bulmuştur.

Livingstone öldükten sonra, Henry Morton Stanley onun gezilerini devam ettirerek, 1870-1894 yılları arasında Uganda, Kenya ve Kongo'nun iç kısımlarını gezmiştir.

Afrika'nın bir bakıma "keşfedilmesi", Avrupa devletlerinin kıyılardan içerilere hücumuna sebep olmuştur. Bu, sömürgeleşmenin hızlanmasıdır. Kıyıda bir yeri ele geçiren, içerilere kadar olan geniş toprakların kendisinin olduğunu ilan ediyordu. Bu ise, anlaşmazlıkları arttırdı. Bu sebeple Avrupa devletleri, 1885 yılında Berlin'de toplanıp "Berlin Senedi" adı ile bir belge imzaladılar. Bu senet, sömürgecilikte "fiili işgal" prensibini kabul ediyordu. Yani, Afrika'da bir toprağı fiilen işgal etmedikçe, oraya sahip olunamayacaktı.

"Fiili işgal" prensibi Afrika'ya hücumu daha da hızlandırdı. Her devlet, diğerlerinden önce harekete geçip, daha geniş topraklan işgale çalıştı. Avrupa politikasına ağırlık veren Bismarck bile bu sömürgeciliğe koşuştan geri kalmadı. Doğu Afrika'da Tanganyika (bugünkü Tanzanya) 1884'te Almanya tarafından işgal edilmişti. Bunun arkasından Almanya Güney-Batı Alman Afrika'sını (bugünkü Namibya) ve Gine Körfezi'nde Togo ve Kamerun'u ele geçirdi.

A) İNGİLTERE'NİN SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ

Afrika'nın sömürgeleşmesinde aslan payını İngiltere almıştır. İngiltere, Avrupa'da Napolyon Savaşlarını sona erdiren ve Avrupa haritasına yeni bir şekil veren 1815 Viyana Kongresi kararları ile Hollanda'nın elinden Güney Afrika'daki Cape sömürgesini almıştır. Bundan sonra, 1840'larda, Güney Afrika'dan

daha yukarılara çıkıp, bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Oranj ve Transvaal topraklarını da Cape sömürgesine (Cape Colony) kattı.

Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal etmekle Afrika'nın kuzey ucuna da yerleşmiş olmaktaydı. 1885 Berlin Konferansı'ndan sonra ise, Nil Nehri'nin bütünlüğünü korumak için, Mısır'dan güneye inip Sudan'ı da ele geçirmek istedi. Fakat buradaki Müslüman halkın silahlı mukavemeti ile karşılaşıp iki kere de yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Sudan meselesine bir süre ara verip, tekrar güneye döndü. 1885-1895 arasında, Transvaal'dan kuzeye çıkıp Rodezya (bugünkü Zimbabwe) ile Nyasaland'ı (bugünkü Malawi) aldı ve buradan da daha yukarılara çıkarak Kenya ve Uganda'ya girdi. Şimdi arada tek boşluk olarak Sudan kalmıştı. Onun için 1895-96'da yaptığı silahlı mücadele ile 1896'da Sudan'ı da işgal etti. Sudan'ın işgali ile İngiltere, Afrika'nın kuzeyinde İskenderiye'den güneyinde Cape Town'a kadar geniş bir şerit hâlinde uzayan büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş olmaktaydı.

B) FRANSA'NIN SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ

Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyeti, İngiltere'nin aksi istikamette olmuştur. Yani İngiltere Afrika'da kuzey-güney istikametinde hareket ederken Fransa, Afrika'ya batı-doğu istikametinde girmek istemiş ve bunun için de Senegal'den hareket etmiştir. Fransa'nın 1880'lerde Senegal'den hareketle batıya doğru ilerlemesi İngiltere'yi endişelendirmiştir. Zira bu sırada Gine Körfezi'ne de İngiltere hâkimdir ve Fransa'nın Nijer Nehri istikametinde ilerlemesi dolayısıyla İngiltere, Fransa'nın Nijer Nehri'ni takiben güneye Gine Körfezi'ne sarkmasından korkmuştur. Fakat Fransa'nın İngiltere ile yapmış olduğu bir anlaşma ile Nijer Nehri'nden güneye inmemeyi vaat etmesi, bir çatışmayı önlemiş ve İngiltere'yi rahatlatmıştır.

Fransa'nın güneye inmesinin İngiltere tarafından engellenmesi, bu devleti doğu istikametinde ilerlemeye âdeta mecbur bırakmış olmaktaydı. Bu sebepten ilerlemesine devam ederek bugünkü Mali, Nijer, Çad ve Merkezi Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirip Sudan'a girdi ve Nil'in iki büyük kolundan olan Beyaz Nil kıyılarına dayandı. Tam bu sıradadır ki İngiltere de kuzeyden ve güneyden Sudan'ı işgale başlamıştır. Her iki devletin kuvvetleri Beyaz Nil üzerinde Kodok'ta (Fachoda) karşı karşıya geldiler. Neredeyse aralarında bir savaş çıkacaktı. Çünkü İngiltere, Fransa'nın Sudan'dan çıkmasında ısrar etti. Fransa İngiltere ile bir savaşı göze alamadığı için, 1898 yılında Sudan'dan çekildi ve İngiltere de Nil'in bütünlüğünü kendi eline geçirmeye muvaffak oldu.

İngiltere ile Fransa, Madagaskar üzerinde de çatıştılar. Fakat Sudan, İngiltere için daha mühim olduğundan, Madagaskar'ı Fransa'ya bıraktı ve oradan çekildi.

3- UZAKDOĞU'DA SÖMÜRGE HAREKETLERİ

Uzakdoğu'da batılıların sömürgecilik faaliyetleri[3] bilhassa iki alanda cereyan etmiştir, Güneydoğu Asya ve Çin. Fakat Çin'i sömürgeleştirme ve kontrol altına alma çabaları, Avrupa diplomasisine en fazla tesir eden bir unsur olmuştur.

A) GÜNEYDOĞU ASYA'DAKİ MÜCADELE

19. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'daki mücadele esas itibariyle İngiltere ile Fransa arasında cereyan etmiş ve bu mücadelede Hindistan başrolü oynamıştır.

İngiltere 1756-63 Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa'nın elinden Hindistan'ı almaya muvaffak olmuştu. Bundan sonra da Hindistan, İngiltere'nin dış politikasında ağırlıklı bir unsur hâline gelmiştir. Zira İngiliz ekonomisi için çok ehemmiyetli idi.

19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Hindistan'a doğrudan doğruya bir tehlike yönelmemiştir. Fakat 1854-56 Kırım Savaşı'nda Rusya'nın yenilip, faaliyetlerini Avrupa'dan Sibirya ve Orta Asya'ya naklederek buraları sömürgeleştirmeye başlamasıyla, Hindistan için bir tehlike ortaya çıkmaya başlıyordu. Çünkü Orta Asya'daki Türk devletlerini birer birer yıkıp buraları sınırlarına katan Rusya, güneye Hindistan istikametine inmeye başlamıştı. Bu ise İngiltere'yi korkuttu ve Orta Asya'da Rusya ile İngiltere arasında bir mücadele başladı. Bu mücadele yarım yüzyıla yakın sürdü ve ancak 1907 İngiliz-Rus anlaşması ile Rusya'nın Afganistan'ın ötesine atılmasıyla sona erdi. İngiltere bu antlaşması ile Hindistan'ın Rusya'ya karşı güvenliğini korumuş olmaktaydı.

Fakat 1880'lerden itibaren bu kere Hindistan doğudan bir tehlike ile karşılaştı. Fransa, Güneydoğu Asya'da yayılmaya başlamıştı.

Fransa, Ortaçağ'ın din fanatizminin tesiriyle 16. yüzyılda Hindiçini ile yakından ilgilenmiş ve bu topraklara birtakım misyonerler göndererek buralar halkını Katolik yapmaya çalışmıştı. Fakat araya 1789 Fransız İhtilâli'nin girmesi ve bunu takip eden gelişmeler, sonraları Fransa'nın Hindiçini ile ilgilenmesini engellemişti. Günün gelişmelerine paralel olarak nasıl Fransa 1880'lerden itibaren Afrika'da sömürgecilik faaliyetlerini arttırmış ise, aynı zamanda

3 19. yüzyılın Uzakdoğu gelişmeleri için bkz., Roger Levy, *Extreme-Orient et Pacifique*, Paris, Armand Colin, 1948. Pierre Renouvin, *La Question d'Extreme-Orient, 1840-1940*, Paris. Hachette, 1946. Jean-Jacques Brieux, *La Chine, du Nationalisme au Communisme*, Paris, Editions du Seuil, 1950, s. 17-88. Ballou Morse and Harley Famsworth MacNair, *Far Eastern International Relations*, Boston, Houghton Mifuin, 1931, s. 21-567. Harold M. Vinacke, *A History of the Far East in Modem Times*, New York, F.S. Crofts, 1944, s. 29-227. Li Chiennung, *The Political History of China, 1840-1928*, New York, Practice Hail, 1955 (2. Baskı), s. 42-372. G. Nye Steiger, *A History of the Far East*, Boston, Ginn and Co., 1944, s. 420-744. George W. Keeton, *China, The Far East and the Future*, London, Stevens, 1949 (2. Baskı), s. 12-138. Kenneth Scott Latourette, *The History of Japan*, New York, Macmillan, 1951, s. 90-159. Werner Levi, *Modern China's Foreign Policy*, Minneapolis, Minnesota University Press, 1953, s. 3-136. D.G.E. Hail, *A History of South-East Asia*, New York, St. Martin's Press, 1968.

tekrar Hindiçini ile de ilgilenmeye başladı. O zamanki Hindiçini denen topraklar, bugün Vietnam, Laos ve Kamboçya'yı ihtiva etmekte idi ve burada Annam İmparatorluğu bulunuyordu. Fransa Annam İmparatorluğu'nu kontrolü altına aldıktan sonra batı istikametinde ilerleyerek Siyam'a (bugünkü Tayland) girmeye başladı. Fransa'nın Siyam'a girmesi İngiltere'yi harekete geçirdi. Çünkü Fransa batıya doğru, yani Hindistan istikametinde ilerlemekteydi. İngiltere, Hindistan'ın doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için, Hindistan'ın doğusundaki Birmanya'yı işgal etti ve oradan ilerleyerek Siyam'a girmeye çalıştı. Bu suretle iki devlet Siyam üzerinde bir mücadele ve çatışma durumuna girdiler. İki devletin münasebetleri o derece gerginleşti ki, 1895-96'da neredeyse ikisi arasında bir savaş çıkacaktı. Fakat Fransa burada da bir savaşı göze alamadı ve 1896'da İngiltere ile Siyam konusunda bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşma ile Siyam üç bölgeye ayrıldı. Doğusu Fransız, batısı İngiliz nüfuz alanı oluyordu ve ortada boş bir tampon bölge bulunacak ve hiçbir devlet buraya girmeyecekti. Bu suretle İngiltere, Hindistan ile Fransa arasına böyle bir tampon bölge sokmuş ve Fransa'yı belirli bir mesafede Hindistan'dan uzak tutmuş olmaktaydı.

B) ÇİN'İN BATI'YA AÇILMASI

Çin'in Avrupa ile teması, 13. ve 14. yüzyıllara kadar, yani Marco Polo zamanına kadar gitmektedir. Avrupa'nın Çin ile bir hayli geniş ticareti vardı ve Çin'in ipekli kumaşları ile Uzakdoğu'nun baharatı Avrupa'da çok tutulan tüketim malları idi.

Fakat Ortaçağ'dan itibaren gerek Çin'in, gerek Japonya'nın Avrupa ile münasebetleri kesilmiştir. Bu iki devlet kapılarını Batı'ya kapamıştır ve bu durum bilhassa 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bunun da sebebi, Avrupa devletlerinin Çin'de ve Japonya'da Hıristiyanlığı yaymak için yaptıkları propaganda ve çalışmalardır. Hıristiyan papazların Çin ve Japon halkı arasında yaptıkları din propagandası, din konusunda en az Avrupa kadar fanatik olan bilhassa Çin'de büyük tepkiyle karşılandı. Hıristiyan papazlara (misyonerlere) karşı duyulan bu tepki neticesi, Çin ve Japonya 17. yüzyıl sonlarında kapılarını Batı'ya kapayıp, Avrupa ile her alandaki münasebetlerini en asgari seviyeye indirmeye çalışmışlardır. Mesela Çin, bütün limanlarını Avrupa'ya kapamış ve sadece Canton Limanı'nı Avrupa ile ticaretine açık bırakmıştır. O da limanın tamamı değil, ancak bir kısmı Avrupa'dan gelen gemilere ayrılmıştı. Gemiler mallarını buraya getirip belirli Çinli tüccarlara satarlar ve alacakları malları da yine bu tüccarlardan alırlar, fakat hiçbir şekilde halkla temasta bulunmazlardı.

Japonya ise Çin'den daha sıkı davranmış ve tüm limanlarını Batılılara kapamıştı. O kadar ki, bir deniz kazasından kurtulan bir yabancı dahi, Japon kıyılarına çıktığında derhal öldürülürdü.

Fakat 19. yüzyıldan itibaren Uzakdoğu için işler değişmeye başladı. Avrupa devletlerinin sanayileşmeye başlaması, bu ülkeler için ham madde

kaynağı ve pazar meselesini ortaya çıkardı ve bu gelişme de sanayileşen Avrupa devletlerini sömürgeciliğe itti.

Avrupa ülkeleri içinde daha 18. yüzyılda sanayi inkılâbını tamamlayan İngiltere olmuştur. Diğer devletlerin sanayileşmeyi tamamlamaları 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, İngiltere'nin 1763'te Hindistan'ı ele geçirmesi kendisini Çin'e komşu yapmış oluyordu. Bu sırada Hindistan'da afyon yetişiyordu ve afyonun en iyi pazarı da, halkın afyon içtiği Çin'di. İngiltere bu afyon ticaretinden bir hayli para kazanmaktaydı. Fakat bir süre sonra Çin imparatorlarının afyon içilmesini ve dolayısıyla ticaretini yasaklaması İngiltere'nin hoşuna gitmedi. Hindistan'dan Çin'e kaçak afyon sokulması meselesi Çin'le İngiltere'nin arasını açtı ve İngiltere 1839'da Çin'e savaş açtı. Bu savaşa "Afyon Savaşı" da denir.

Savaş üç yıl kadar sürdü ve Çin yenilerek 1842 yılında İngiltere ile Nanking Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Çin bu antlaşma ile Canton Limanı'ndan başka beş limanını daha Avrupa'ya açıyordu.

İngiltere'nin arkasından Birleşik Amerika ve Fransa da 1844'te Çin'le imzaladıkları anlaşmalarla İngiltere'nin elde ettiği ticari hakları elde ettiler.

Çin'in Avrupa devletleri tarafından sömürülmesinde rol oynayan mühim bir faktör de, bugün de tatbik edilmekte olan bir milletlerarası ticaret sistemidir. "En ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi" (most favoured nation clause) denen bu sisteme göre bir millet ticari münasebetlerinde herhangi bir devlete imtiyazlar tanıyacak olursa, bundan otomatik olarak diğer devletler de yararlanmaktadır. Tabii anlaşmalarında böyle bir prensip kabul edilmiş ise...

Avrupa devletlerinin hepsi Çin'le yaptıkları anlaşmalarda, bu prensibi Çin'e kabul ettirmişlerdir. Dolayısıyla, 1842'den sonra Çin ne zaman herhangi bir devlete bir imtiyaz verse, bundan derhal bütün öbürleri de yararlanmışlardır. Bu ise, biraz aralanmış olan kapının sonuna kadar açılması demek olmuştur.

Çin'in 1842'den itibaren Avrupa'nın sömürüsüne maruz kalması ve Avrupa devletlerinin Çin'in başına üşüşmeleri, Çin halkı tarafından tepki ile karşılandı ve 1851'de Taypingler Ayaklanması denen bir ayaklanma çıktı. Hareket Avrupa, yani yabancı düşmanlığına dayanıyordu. Bunun için Avrupa devletleri derhal bir menfaat birliği yaparak Çin sularına donanmalarını gönderdiler. Bu baskı karşısında Çin imparatoru, Taypingler Ayaklanması'nı bastırmakla beraber, 1858'de İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Tien-Tsin Anlaşması ile 11 limanını daha Avrupa ticaretine açmak zorunda kaldı.

İngiltere ve Fransa donanmalarını çektikten sonra Çin, Tien-Tsin Anlaşmasını savsaklamak istedi. Bunun üzerine bütün Avrupa devletleri 1860 yılında müşterek bir askeri kuvvet kurup bunu Çin'e sevk ettiler. Çin bu durum üzerine geriledi ve 1860'ta Avrupa devletleri ile Pekin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Pekin Antlaşması, Çin'in sadece limanlarını değil, bütün iç kısımlarını ve her tarafını Avrupa'ya açmaktaydı.

Çin, Avrupa devletlerinin bu sömürü hücumu karşısında, bu devletleri birbirine karşı oynamak suretiyle kendisini korumak ve kurtarmak istemiş ise de, her gün biraz daha batağa saplanmaktan kendisini kurtaramamıştır. Zira menfaatleri tehlikeye düştüğünde, birbirleriyle rakip olan Avrupa devletleri, derhal işbirliğine girmekten kaçınmamışlardır.

C) JAPONYA'NIN BATI'YA AÇILMASI

Japonya'yı Batı'ya açan 1854'te Birleşik Amerika olmuştur. Japonya, Çin gibi açılmaya karşı koymamıştır. Amerika'nın baskısı karşısında Japonya, bu devletle baş edemeyeceğini görmüş ve kapılarını Amerika'ya açmayı kabul etmiştir. Tabii Amerika'nın arkasından diğer devletler gelmiştir.

Bununla beraber Çin ve Japonya, Batı'ya açıldıktan sonra çok farklı gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmeler birbirine ters istikamette olmuştur.

Biraz önce de belirttiğimiz gibi Çin, Batı'ya açıldıktan sonra her gün biraz daha sömürü bataklığının içine gömülmüştür. Bunun da sebebi Çin, Batı ile temasa gelmesine rağmen Batı medeniyet ve tekniğine tepki göstermiş hatta Çin halkı Avrupalı ile temas etmekten daima kaçınmıştır. Körü körüne bir Avrupa düşmanlığı politikası takip etmiştir.

Japonya ise Çin'in tamamen aksi bir politika takip etmiştir. Japonlar, Batı'ya açıldıktan sonra şu noktayı gayet iyi görmüşlerdir: Eğer kendilerini kısa sürede toparlamaz ve Batı tekniği seviyesine ulaşamayacak olurlarsa, Avrupa tarafından sömürülüp ezileceklerdir. Bundan dolayı, Japonya bir an önce Batı tekniğini almak zorundadır.

Böyle bir yol takip eden Japonya 40 yıl sonra, 1894-95'te Avrupa devletlerinin karşısına, sömürgeleşmiş bir ülke olarak değil sömürgeci bir devlet olarak çıkacaktır.

Japonya 1854'ten sonra Batı'nın seviyesine çıkabilmek için Amerika ve Avrupa'ya yüzlerce ve yüzlerce öğrenci göndermiştir. Batı teknik ve teknolojisine ulaşabilmek için bununla da yetinmemiş, tamamen feodaliteye dayanan iç idari ve sosyal yapısını da değiştirmeye başlamıştır. İmparator Mutsihito'nun 1868'de kabul ettiği Meiji Restorasyonu (yani Aydın Hükümet) ile Japonya bir dizi hızlı ve köklü değişiklik geçirmeye başlamıştır. Bir dizi reformla ülkenin ve toplumun çehresi değişmiştir. Bir iki örnek verelim: 1872'de çıkarılan bir kanunla kadın ve erkek her Japon için ilköğretim zorunlu oldu. 1871'de ilk gazete yayımlandı. 1873'te mecburi askerlik sistemi kabul edildi. Yine 1871'de "Daymiyo" denen derebeylik sistemine son verilerek ülke çağdaş bir şekilde idari bakımdan organize edildi. Ekonomik alandaki gelişmeler de aynı hızlı tempo ile gerçekleştirildi. 1870'te ilk demiryolu yapımına başlanmış iken yirmi yıl sonra, 1890'da demiryollarının uzunluğu 7200 kilometre oldu. 1868-1898 arasındaki otuz yıllık devrede 2190 fabrika yapıldı.

Ne var ki, Japonya'nın bu hızlı gelişmesi bu ülkeyi de bir sömürgeci devlet hâline getirdi. Şimdi Japonya gözlerini dışarıya çevirmiş ve hemen yakınındaki Kore'ye göz dikmişti. Kore meselesi Japonya'yı Çin ile savaşa götürecektir.

D) ÇİN-JAPON SAVAŞI: 1894-1895

Japonya'nın Çin'e ait bulunan Kore ile ilgilenmesinin sebeplerini şu şekilde belirtebiliriz:

a) Kore gelişmekte olan Japon ekonomisi için hem bir ham madde kaynağı ve hem de iyi bir pazar olabilirdi. Kore'nin yeraltı ve yerüstü zenginlikleri genişti.

b) Japonya ileride Asya'da da yayılacak ise, Kore bu iş için iyi bir atlama taşı olabilirdi. Asya'ya adım atabilmek için ilk önce Kore'ye ayak basmak gerekirdi.

c) Asya'dan Japonya'ya yönelebilecek bir tehdit ve tehlikede keza Kore'yi bir atlama taşı olarak kullanabilirdi.

Bu sebeplerin tesiriyle Japonya 1870'lerden itibaren Kore ile ilgilenmeye başladı. Bu ülkedeki faaliyetlerini her gün biraz daha arttırdı. Bu durum yirmi yıl kadar sürdü. Fakat bu yirmi yıl içinde de Japonya'nın Çin'le münasebetleri her gün biraz daha bozulmaya başladı. Ve sonunda Çin 1894'te Japonya'ya savaş ilan etti.

Savaş fazla sürmedi. Japonya kendi adalarından kalkıp Çin'e asker çıkardı ve kara muharebelerinde inanılmaz bir askeri güce sahip olduğunu gösterdi. Çin yenildi ve 1895 Nisan'ında Japonya ile Shimonoseki Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Japonya, Mançurya'nın Pechili Körfezi'ndeki Liaotung Yarımadası ile daha güneydeki Pescadores Adalarını ele geçirdi. Yani Japonya, Mançurya'nın güneyine yerleştiği gibi, buradan Kore'yi de kontrol altında tutabilecek duruma gelmiş oluyordu.

Japonya'nın Mançurya'nın güneyine yerleşmesi en fazla Rusya'yı sinirlendirdi. Çünkü Rusya, Mançurya'yı kendisinin tabii yayılma alanı olarak görmekteydi. Bu sebeple, Japonya'nın Liaotung'u almasına itiraz etti.

Bu sırada Avrupa devletlerinin Uzakdoğu'daki sömürgecilik faaliyetlerinin durumu şudur: İngiltere, Çin'deki Yang-Tze vadisine yerleşmeye çalışmaktadır. Rusya'nın da Mançurya'ya girip buradan güneye Yang-Tze Nehri vadisine sarkması ihtimalinden korkmakta ve bundan dolayı da Japonya'yı Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır.

Fransa, Hindiçini'de çok meşguldür ve Hindiçini'den güney Çin'e girmeye çalışmaktadır.

Bu sebeplerle İngiltere, Japonya'nın Liaotung'u almasına hiç sesini çıkarmadı. Fakat 1894'te Rusya ile bir ittifak imza etmiş olan Fransa ise Rusya'yı destekledi. Keza, Almanya da Rusya'yı destekledi. Çünkü Almanya, Rusya'nın Avrupa'dan uzaklaşıp Uzakdoğu'da başının derde girmesini istemektedir. O zaman Rusya'nın Avrupa'daki baskı ve ağırlığı da azalmış olurdu.

Japonya, Fransa ve Almanya'nın da Rusya'yı desteklediğini görünce üç devletle birden bir savaşı göze alamayarak geriledi ve Liaotung Yarımadası'ndan çekilmeye razı oldu. Fakat bu hadise 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın da tohumlarını atmaktaydı.

1894-95 Çin-Japon Savaşı, Uzakdoğu politikası açısından birtakım gerçekleri ve neticeleri ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki:

1- Japonya bu savaş ile Uzakdoğu'daki kuvvetler dengesine dâhil olmaktaydı. Batı'ya açıldıktan kırk yıl sonra bir büyük kuvvet olarak ortaya çıkan Japonya, Uzakdoğu politikasının bundan böyle hesaba katılması gereken bir unsuru oluyordu.

2- Bu tarihe kadar Uzakdoğu'da sömürgecilik faaliyetinde sadece Avrupalılar rol almıştı. Şimdi Avrupa sömürgeciliğinin arasına bir de bir Asyalı devlet katılmaktaydı. Bu ise, Uzakdoğu'da Avrupa ile Japonya ve Amerika ile Japonya arasında uzun sürecek bir rekabet ve mücadele devresinin açılmasıydı.

3- Japonya'nın Batı'ya açıldıktan sonra kısa sürede gösterdiği bu başarı ve Batı teknolojisi ile Batı'nın seviyesine çıkması, Asya'da sarı ırk milliyetçiliğini başlatacaktır. Japonya örneği Asya milletlerine Avrupa seviyesine çıkmada sarı ırkın yeteneği konusunda bir güven duygusu ve inancı vermiştir.

E) RUS-JAPON SAVAŞI: 1904-1905

Rus-Japon Savaşı Mançurya yüzünden ve Çin'de meydana gelen gelişmeler neticesinde patlak vermiştir.

1894-95 savaşında Japonya'nın Çin karşısında gösterdiği üstünlük ve güç, Çin'de birtakım tepkilere sebep olmuştur. Çinli aydınlar da, ülkelerinin sömürgeleşmeden kurtulmasını Japonya gibi Avrupa metotlarıyla kalkınmada gördüler. Aydınların baskısı ile Çin imparatoru birtakım reform hareketlerine girişti. Fakat bu çok kısa sürdü. Çünkü bu yenileşme hareketlerine karşı bu kere muhafazakârlar tepki gösterdi. Yenileşmeye karşı bu tepki bir süre sonra yabancı düşmanlığına dönüştü. Bu düşmanlığın öncülüğünü de "Haklı Yumruklar" manasına gelen I Ho Chuan adlı bir teşkilat yapmaktaydı ki, Avrupalılar bu teşkilata "Boxerler" demiştir.

1900 Haziran'ında Boxerler ayaklandılar ve Avrupalıları öldürmeye başladılar. Hareket kısa zamanda genişledi. Bunun üzerine Avrupa devletleri ortak bir ordu kurup bunu Boxerların üzerine sevk ettiler. Sonunda Boxer ayaklanması bastırıldı.

Boxer ayaklanması sırasında Rusya da Mançurya'ya asker sevk etti. Çünkü 1895'te Japonya'yı Liaotung'dan çıkardıktan sonra Rusya, Çin'le yaptığı anlaşmalarla Mançurya'da demiryolu yapma ve yeraltı kaynaklarını işletme hakkı elde etmişti. Bu demiryollarını ve madenleri korumak için Rusya, Mançurya'ya asker sevk ediyordu. Bahanesi buydu.

Gerçekte Rusya bu fırsattan ve karışıklıktan istifade edip Mançurya'ya iyice yerleşmek istiyordu. Rusya'nın bu niyeti hem Japonya'yı hem de İngiltere'yi endişelendirdi. Bu sebeple bu iki devlet birbirine yaklaştı. Her ikisi de Rusya'dan, Mançurya'daki askerini geri çekmesini ve bu toprakları tekrar Çin'in egemenliğine bırakmasını istedi. Rusya çekilmeyi kabul etmiş gibi görünüp, işi oyalama yoluna soktu. Bu ise en fazla Japonya'yı sinirlendirdi. İngiltere,

Japonya'yı Rusya'nın üstüne saldırtmak için, 1902 Ocak ayında Japonya ile ittifak yaptı. Buna göre Japonya, Rusya ile bir savaş yaparken, Rusya'ya başka bir devlet de yardım ederse, o zaman İngiltere de Japonya'nın yardımına gelecekti.

Bu ittifaka rağmen Japonya, Rusya ile meseleyi anlaşma yoluyla halletmek istedi. Mançurya'ya Rusya'nın, Kore'ye de kendisinin yerleşmesini teklif etti ise de Rusya bunu kabul etmedi. Bu sefer Japonya, Rusya'ya, Kore'yi paylaşmayı teklif etti. Rusya bunu da reddetti. Bunun üzerine Japonya 1904 Şubat'ında Rusya'ya savaş ilan etmekten başka çare görmedi.

Savaş 18 ay kadar sürmüş ve hem karada ve hem deniz muharebelerinde Rusya için tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Japonya, Liaotung Yarımadası'na asker çıkarıp Rusya'yı kara muharebelerinde perişan etti. Ayrıca Port Arthur Limanı'ndaki Rus donanmasına da ani bir baskın yapıp bu donanmayı da yok etti. Rusya bunun üzerine Baltık donanmasını Uzakdoğu'ya gönderdi. Fakat Japonlar, Tsushima Boğazı'nda bu donanmayı da kıstırdılar ve tamamen yok ettiler. Neticede Rusya yenilgiyi kabul edip 1905 Eylül'ünde Portsmouth (Amerika'da) barışını imzaladı.

Portsmouth barışı ile Rusya, Mançurya üzerinde elde ettiği bütün haklarını Japonya'ya devrediyor ve ayrıca Kore'nin de bağımsızlığını tanıyordu. 1910 yılında Japonya Kore'yi işgal edip burasını kendi topraklarına ilhak edecektir.

Rus-Japon savaşının gerek Uzakdoğu, gerek Avrupa politikası bakımından birtakım mühim neticeleri olmuştur.

Uzakdoğu politikası açısından şüphesiz en mühim netice, Japonya'nın, dünyanın bu bölgesinde büyük bir kuvvet olarak sivrilmesiydi. Japonya, Rusya karşısında elde ettiği kesin zafer ve büyük başarı ile milletlerarası politikanın büyük devletleri arasındaki yerini almaktaydı.

Bundan başka, bir yandan Rusya'nın, Çin'e ait Mançurya toprakları üzerinde sahip bulunduğu ekonomik hak ve imtiyazları aynen devralması ile bu topraklar üzerinde kurduğu kontrol, öte yandan da, 1910'da Kore'nin bağımsızlığına son verip bu ülkeyi de kendisine ilhak etmesi ile Japonya Asya kıtasına ayak basmış olmaktaydı. Bu ise, Japonya'nın önünde yeni emperyalizm ufukları açıyordu. Bundan sonra Japonya, Asya'da genişlemeye çalışacak ve 1932'de Mançurya'yı ilhak ettiği gibi, 1937'de de Çin'i işgal etmek üzere harekete geçecektir. Kısacası, şimdi bir Uzakdoğu devleti de, Uzakdoğu'daki sömürgecilik faaliyetlerinin aktif unsuru hâline geliyordu.

Rus-Japon savaşının Uzakdoğu gelişmeleri açısından bir üçüncü neticesi de Asya'da sarı ırk milliyetçiliğine bir güç ve hareketlilik, bir dinamizm ve hız kazandırmasıdır. Japonya diğer sarı ırk milletlerine de örnek oluyor ve sarı ırkın da neler yapabileceğini göstermiş oluyordu.

Rus-Japon savaşının Avrupa politikası bakımından mühim neticesi ise, Rus politikasının cephe değiştirerek, Asya ve Uzakdoğu'dan tekrar Avrupa'ya dönmesidir. Zira Kırım Savaşı yenilgisinden sonra faaliyetlerini Asya ve Uzakdoğu'ya aktaran Rusya şunu görmüştü ki, Asya'nın her tarafında İngiltere

karşısına çıkmaktaydı. İran'da, Afganistan'da ve Tibet'te karşısında İngiltere'yi bulmuş ve onunla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Mançurya üzerindeki mücadelede de, Japonya ile çatışma durumuna girmiş ve Japonya'nın arkasında da yine İngiltere yer almıştı. Eğer İngiltere, Japonya'yı desteklememiş olsa idi, Japonya Rusya ile bir savaşı göze alamazdı.

Hâsılı, Rusya'nın Asya'daki ve Uzakdoğu'daki faaliyetlerinin hepsinde İngiltere bir duvar gibi karşısına dikilmiş ve kendisini her yerde başarısızlığa uğratmıştı. O hâlde Rusya dünyanın bu bölgesinde İngiltere ile olan anlaşmazlıklarını sona erdirip, kendisinin geleneksel faaliyet alanı olan Boğazlar'a ve Avrupa'ya dönmeliydi.

İşte bunun içindir ki, Japon yenilgisinin hemen arkasından Rusya 1907'de İngiltere ile bir anlaşma yapıp, Üçlü İtilaf'ın üçüncü halkasını meydana getirdi. Şimdi İngiltere ile Rusya aynı safta bulunuyordu. Bu ise Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştıracaktı. Bundan dolayıdır ki, 1907'den sonra Rusya'nın ağırlığı Osmanlı Devleti üzerine çökecektir. Bir başka deyişle, Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir durum ortaya çıkarıyordu.

Japonya'nın Rusya karşısındaki başarısı, Çin'e de tesir etmiş ve bu ülkede de yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler günümüze kadar uzanmıştır.

Japonya'nın Batılılaşma ile gerçekleştirdiği ilerleme ve bir büyük kuvvet olarak ortaya çıkması, Çin'de de bir kısım aydınları harekete geçirmiştir. Bunlardan Dr. Sun Yat Sen, bu yeni reformculuk hareketinin lideri olmuştur. Dr. Sun Yat Sen, kafasında oluşturduğu çağdaşlaşma düşüncesini, 1894-95 Çin-Japon savaşından sonra harekete geçirdi. Fakat 1904-1905 Rus-Japon savaşı ve Japonya'nın büyük zaferi bu hareketi daha da hızlandırdı. 1911 yılında Çin'de patlak veren ayaklanmalara askerler de katılınca, 1912 yılında Mançu Hanedanı yıkıldı ve cumhuriyet ilan edildi. Fakat iktidarı askerler ele geçirdi, Dr. Sun değil. Askerler 1916 yılında tekrar imparatorluk ilan ederek bir general imparator oldu. Bu ise Dr. Sun'un mücadelesini daha da hızlandırdı. Dr. Sun, Çin için kafasında oluşturduğu demokratik bir düzen düşünmekteydi.

Bu arada, Mao Tse-Tung ve arkadaşları 1921'de Çin Komünist Partisi'ni kurdular. Şimdi mücadeleye yeni bir unsur katılmış oluyordu. Dr. Sun Yat Sen'in ve o öldükten sonra Chi-Ang Kal-Shek'in liderliğindeki Kuomintang Partisi ile Mao Tse-Tung'un Komünist Partisi, bazen birbirleriyle mücadele ederek, bazen de işbirliği yaparak, 1945 yılına geleceklerdir. Fakat 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Japonya'nın yenilmesi üzerine, komünistlerle Kuomintang milliyetçilerinin mücadelesi tekrar başlayacak ve mücadele 1949 Ekim'inde Çin'de komünist rejimin kurulmasıyla kapanacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1914-1918)

1- 1914 YILI

Birinci Dünya Savaşı'nın[1] sebep ve sonuçları, Fransız İhtilâli ve bir çeyrek yüzyıl süren ihtilâl savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve tabii bir sonucundan başka bir şey değildir. Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı yeni fikirler, telakkiler ve siyasal ve sosyal müesseseler, devletlere olduğu kadar, milletlerin davranışına da yeni yeni istikametler vermiştir. Denebilir ki, devletlerin kendi sınırları içinde olduğu kadar, devletler arasındaki münasebetler de yeni bir çerçeve içinde akmaya başlamıştır. Bu yeni çerçevenin ana unsurlarını şu noktalar üzerinde toplamak mümkündür: Liberalizm hareketleri, sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay şeklinde kalmayıp, münasebetlerde yeni çatışma konuları meydana getirmiştir. Milliyetçilik hareketleri ise liberalizmden daha etkili olmuştur. İtalyan milli birliğinin kuruluşu ve bundan daha önemli olmak üzere Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkması, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermekle kalmayıp. Balkanlar'daki milli duyguları da kamçılamış ve 1870'ten sonra Balkanlar Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur. 1908-1909 Bosna-Hersek Buhranı ve 1912-13 Balkan Savaşlarından sonra, 1914'te Birinci Dünya Savaşı da infilâk ettirici kıvılcımını bu bölgeden almıştır. Mamafih, Balkan kaynaşmalarını ve buhranlarını, Birinci Dünya Savaşı'nın tek sebebi olarak görmek yanlış olur. Modern dünyanın gelişmesinde bir dönüm noktası teşkil eden bu savaşın derin ve geniş sebeplerini görebilmek için 1815'ten sonraki gelişmelerin yeni unsurlarını saymaya devam etmemiz gerekir. Burada diğer önemli bir unsur da, 1871'den sonraki Alman dış politikasıdır. Bismarck'ın, Alman İmparatorluğu'nu korumak için uyguladığı barış kombinasyonları, sonuçları itibariyle, Avrupa'yı bloklaşmaya ve bloklar arasındaki rekabet ve silahlanma yarışına götürmüştür. Alman dış politikası Bismarck'ın elinde daha uzun bir süre kalmış olsaydı, olaylar belki bir başka istikamet alabilirdi. Fakat birbirine bağlı faktörler zincirindeki diğer halkaları burada göz önünde tutmak zorunluluğu vardır. Endüstrileşmenin 19. yüzyıl içinde

1 Birinci Dünya Savaşı sebeplerinin bilimsel bir incelemesi için bkz., Doç. Dr. A. Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.

kazanmış olduğu yeni hız ve bunun sonucu olarak gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanını, Avrupa'nın dar sınırlarından çıkararak yeni kıtalara, Afrika ve Uzakdoğu'ya yaydığı gibi, çeşitli kombinasyonlarla bloklaşan büyük devletler arasındaki çatışma alanlarını ve imkânlarını da arttırmıştır, öyle görünür ki, devletler arasında karışık, kompleks bir örgü hâline gelen münasebetlerde ortaya çıkacak herhangi bir buhranın, şu veya bu zamanda bir patlama ile sonuçlanması beklenebilirdi.

Yeni zamanlar tarihinde Fransız İhtilâli'nden sonra Birinci Dünya Savaşı, sonuçları bakımından son derece önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 1815'in dünyası 1789'un dünyasından nasıl çok farklı olmuşsa, 1919'un dünyası da 1815'tekinden çok daha farklı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ise, bundan da farklı bir görüntü ortaya çıkaracaktır.

A) SAVAŞIN ÇIKMASI

Birinci Dünya Savaşı'nın birinci sebebi, 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesidir. Bu olay karşısında Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ve Rusya, Sırbistan ve Almanya'nın da Avusturya'yı takip etmesi, Avrupa'yı bir hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir. Olayların bu kadar hızlı akımında ise, 1908 Bosna-Hersek Buhranı'ndan beri gittikçe gerginleşen Sırbistan-Avusturya münasebetleri başlıca rolü oynamıştır.

Balkan savaşları ve bu savaşların sonunda Sırbistan'ın genişleyip kuvvetlenmesi, Avusturya için korkutucu olmuş ve Avusturya'nın Sırbistan'a karşı durumunun daha fazla sertleşmesine sebep olmuştur. Fakat Balkan savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve imparatorluğun milletlerarası plandaki zayıflığı Rusya'nın da Boğazlar üzerinde iştahını kamçılamıştır. Bu ise, Sırbistan ile Rusya'yı birbirine daha fazla bağladığı gibi Rusya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri karşısında Avusturya-Macaristan ile Almanya'yı bu devletin karşısına dikilmeye sevk etmiştir. Bu gelişmelerin başlangıcını, Osmanlı Devleti'nin Birinci Balkan Savaşı'nın sonundan itibaren giriştiği askeri reform hareketleri ve bunun doğurduğu milletlerarası çatışmalar teşkil eder.

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin Balkanlılar karşısında çok kısa bir sürede ağır yenilgilere uğraması Osmanlı Devleti'ne, askeri teşkilatının düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi zorunluluğunu açık bir şekilde gösterdi. Bunun için donanmasının ıslahını İngiliz Amiral Limpus'a verdi. Jandarmanın düzenlenmesi ise İtalyan subaylarına verildi. Maliye ve gümrüklerin düzeltilmesi Fransız uzmanlarına verildi, öte yandan, Almanya'ya da başvurup kara ordusunun düzeltilmesi için Almanya'dan askeri uzmanlar istendi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Almanya büyükelçisi Wangenheim ile 24 Nisan 1913 tarihinde bu meseleyi konuşurken şöyle demişti: "Türkiye, ancak Almanya ve İngiltere'ye dayandığı takdirde yeniden canlanabilir. Bu iki devletin şimdiye kadar birbiriyle çatışır durumda olması bizim için başlıca talihsizlik sebebi olmuştur. Fakat

Türkiye'nin, bir Alman-İngiliz uzlaşmasını sağlayacak bir zemin olmasına da çalışmalıyım."[2] Bu suretle Osmanlı Devleti bir yandan ordusunu ıslah ederken, bir yandan da dış politikasını bu iki devlete dayamak amacını güdüyordu. Fakat Alman büyükelçisi, Osmanlı Devleti'nin bu teklifini, memleketinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki menfaatleri açısından ele almış ve Berlin'e gönderdiği, raporunda şunları yazmıştır: "Orduyu kontrol eden kuvvet Türkiye'de en büyük kudret olacaktır. Hiçbir Alman düşmanı hükümet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe, iktidar mevkiinde kalamayacaktır."[3]

Bununla beraber Almanya ile bu konuda yürütülen görüşmeler, 1913 yılının sonuna kadar devam etti. Alman hükümeti özellikle İngiltere'den çekindiği için, teklifi hemen kabul etmemişti. Fakat gerek İngiltere'ye, gerek Rus çarına danıştıktan sonra teklifi kabul etti ve General Liman Von Sanders komutasında bir Alman askeri heyeti 1913 Kasım'ında İstanbul'a geldi. Liman Von Sanders, rütbesi dolayısıyla, İstanbul'daki Birinci Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. Yani bir Alman generaline Türk ordusunda fiilen bir komutanlık verilmişti. Bu durum Rusya'yı telaşlandırdı ve bir Rus generalinin de Türk ordusuna tayin edilmesini istedi. Fransa da Rusya'yı destekledi. İstanbul'da hava bir süre gerginleşti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Almanya'nın bu hareketinin Rusya'ya karşı "hasmane" bir hareket teşkil ettiğini söylüyor[4] ve Fransa da Rusya'ya, Osmanlı Devleti'ni bu teşebbüsten vazgeçirmek için İstanbul'a bir savaş gemisi göndermesini tavsiye ediyordu.[5]

Fakat İngiltere'nin, Rusya'nın bu derece ileri gitmesini istememesi ve Almanya'nın da itidalli hareketi sayesinde mesele 1914 Ocak ayında çözümlendi. Liman Von Sanders, Kolordu komutanlığından alınarak ordu müfettişliğine getirildi ki, bu, komuta yetkisinin fiilen elinden alınması demekti. Rusya bu formülü tatminkâr buldu ve mesele de böylece kapandı. Fakat bu olay Almanya üzerinde iz bırakmadan geçmedi. İmparator II. Wilhelm, "Rusya-Prusya münasebetleri artık ebediyen ölmüştür. Artık birbirimizin düşmanı olduk" diyordu.[6]

Almanya'nın İstanbul'da kazandığı bu nüfuz Rusya üzerinde korkutucu bir tesir yaptı. Şimdi Rusya'nın İstanbul üzerindeki bütün tasarıları önemli bir engelle karşılaşmış oluyordu. Bu engeli bertaraf etmek için Rusya iki yola gitti. Birincisi, bir buhranın doğuracağı ilk fırsatta Boğazlar'ı ele geçirmeye karar verdi ve bunun hazırlıklarına başladı.[7] İkincisi, Rusya, 1914 Mart'ından itibaren, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya arasında yeni bir Balkan Ligi kurmak ve Üçlü İttifak'ın bir üyesi olan Romanya'yı bu kombinasyona çekmek

2 Fay, *The Origins of the World War*, c. I, s. 504.
3 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951, s. 281.
4 Fay, a.g.e., c. 1, s. 500.
5 Aynı eser, c. I, s. 522.
6 Baron de Taube, *La Politique russe d'avant de Guerre*, s. 341.
7 Bu konuda bkz., Fay, a.g.e., c. I, s. 524-541 ve Bayur, a.g.e., cilt II, kısım III, s. 307-326.

için çaba harcamaya başladı. Romanya, Transilvanya'yı ele geçirmediği için Avusturya'ya sempati beslememekle beraber, Üçlü İttifak'tan ayrılmayı da göze alamadı.

Rusya'nın kurmak istediği Balkan Ligi, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'ne yönelecekti. Bunun için, Rusya'nın bu faaliyeti Avusturya'nın gözünden kaçmadı ve o da Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'ni ittifak ettirerek Balkanlar'da Sırbistan ve Rusya'ya karşı bir blok kurmak istedi. Fakat Saraybosna suikastı olduğu zaman Avusturya'nın çabaları hâlâ devam etmekteydi.[8] Avusturya ile Rusya Balkanlar'da bu şekilde yeni bir mücadele safhasına girdikleri sıradadır ki, Saraybosna olayı patlak verdi.

Veliaht François Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Principe adlı bir Sırplı tarafından öldürülmesi, Avusturya'nın 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin Sırbistan'da ve Bosna-Hersek Sırpları arasında uyandırdığı tepkinin bir sonucu idi ve Avusturya imparatoru artık çok ihtiyarladığı için, François-Ferdinand'ın hükümdarlığa geçmesi bahis konusu idi.[9]

Suikast olayı karşısında Avusturya'nın tepkisi gayet sert oldu. Bu sefer Sırbistan'a ağır bir ders vermeye karar verdi ve bir savaşı da göze aldı. Yalnız, işe Rusya'nın da karışacağını bildiğinden Almanya'nın durumunu öğrenmek istedi. Almanya ise buhran genişlese bile, Avusturya'nın yanında yer alacağını kesin olarak bildirdi. Almanya, Avusturya'yı desteklemeye karar verirken, Uzakdoğu'da ağır bir yenilgiye uğrayan Rusya'nın, durumunu henüz düzeltemediğini ve bir savaşı kolaylıkla göze alamayacağını hesaplamıştı.[10]

Almanya'nın desteğini sağlayan Avusturya, 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a 48 saat süreli sert bir ultimatom verdi.[11] Ultimatomda, özellikle suikast olayının kovuşturulması bakımından birçok şey isteniyordu ve bunlar arasında, Avusturya aleyhtarı olan subay ve Tiemurların Sırbistan ordu ve idaresinden azledilmesi, kovuşturmanın Avusturya ile birlikte yürütülmesi, alınan tedbirlerden Avusturya'ya derhal bilgi verilmesi gibi hususlar bulunuyordu. Sırbistan 25 Temmuz'da verdiği cevapta, bu isteklerin bir kısmını kabul etmemiş ve kabul etmiş göründüklerini de, kaçamaklı bir kabule bağlamıştı. Bunun üzerine Avusturya aynı gün Sırbistan'la diplomatik münasebetlerini kesti ve 26 Temmuz'da Sırbistan'ın seferberlik ilan etmesi üzerine, bu devlete hazırlanma fırsatını vermemek için, 28 Temmuz'da Belgrad'ı bombardıman ederek savaşa başladı. Sırbistan'a savaş ilan etmekle Avusturya, diplomatik bir çözüm yolu ile kendisinin durdurulmayacağını ve Sırbistan'ı "cezalandırmaya" kararlı olduğunu Avrupa'ya göstermek istemişti ki, bu, Rusya'yı da kesin bir durum almaya itmek demekti.[12]

8 Rusya ve Avusturya'nın bu faaliyetleri için bkz., Fay, a.g.e., c. I, s. 475-498.

9 Suikast olayının vesikalara göre tahlili için bkz., Fay, a.g.e., c. II, s. 43-168.

10 Bkz., Fay, a.g.e., c. II. s. 204.

11 Ultimatomun metni: Fay, a.g.e., c. II, s. 269-273.

12 Pierre Renouvin, *La Crise européenne et le Prémiere Guerre Mondiale*, Paris, Presses Universitaires de Franco, 1962, (4. Baskı), s. 205.

Gerçekten İngiltere, diplomatik yolla buhranı yok etmek için, Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatom vermesi üzerine, Almanya nezdinde teşebbüste bulundu ve bir milletlerarası konferans toplamak istedi. Almanya bu teklife yan çizdiği gibi, İngiltere'nin sorusuna karşılık Belçika'yı işgal etmeyeceğine dair teminat vermekten de kaçındı.[13] Bu, İngiltere'nin üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Zaten Rusya da kendisini sıkıştırmaktaydı.

İngiltere'nin diplomatik teşebbüsü sonuçsuz kalınca, Rus çarı, askerlerin baskısı ile 31 Temmuz'da seferberlik ilan etti. Rusya'nın seferberliği Alman genelkurmayının hesaplarına ters düşüyordu. Genelkurmayın Rusya'ya karşı elinde tuttuğu koz, Almanya'nın, Rusya'ya oranla daha çabuk seferberlik hâline geçebilmesindeydi.[14] Hâlbuki Rusya kendisinden önce davranmıştı. Bu sebeple Almanya, Rusya'ya 31 Temmuz'da bir ultimatom verip seferberliği durdurmasını istedi. 12 saat süreli ultimatoma Rusya cevap vermeyince, Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etti.

Rusya'nın seferberliği üzerine Fransa da seferberliğe geçmişti. Almanya 31 Temmuz'da Fransa'ya da bir ultimatom verip, seferberliğin durdurulmasını istedi. Fransa cevabını geciktirdiği gibi, Almanya'ya kaçamaklı bir cevap verince, Almanya 3 Ağustos'ta Fransa'ya da savaş ilan etti.

Şimdi Almanya, Bismarck'ın korktuğu gibi iki cepheli savaş karşısında kalıyordu. Fransa'ya karşı kısa sürede zafer kazanıp Rusya'ya dönmek isteğinden, Belçika'dan geçmesi gerekiyordu. Bu sebeple 2 Ağustos'ta Belçika'ya başvurup bu memleketten geçit istedi. Belçika İngiltere'ye danıştıktan sonra, bu isteği reddedince, Almanya, 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etti.

Almanya'nın Belçika'ya saldırması İngiltere'yi harekete geçirdi. Almanya'nın Belçika'ya girmesi İngiltere için bir tehditti. İngiltere böyle bir tehlikeyi önlemek için 1839'da Belçika'nın tarafsızlığını milletlerarası teminat altına aldırmıştı. Almanya şimdi bunu çiğniyor ve İngiltere'yi tehdit ediyordu. Bunun için, Almanya'nın Belçika'ya savaş ilan ettiğini öğrenince 4 Ağustos 1914 tarihinde o da Almanya'ya savaş ilan etti.

6 Ağustos'ta Avusturya, Rusya'ya savaş ilan etti.

B) JAPONYA'NIN SAVAŞA KATILMASI

Avrupa devletlerinin birbirine girmesi ve büyük bir buhran içine yuvarlanmaları, tabiatıyla Uzakdoğu ile ilgilerini zayıflatıyordu. Japonya, Asya'daki yayılmasını hızlandırmak ve genişletmek için bunu iyi bir fırsat olarak gördü. 15 Ağustos 1914'te Almanya'ya bir nota vererek Çin denizindeki donanmasını geri çekmesini ve 15 Eylül'den önce de Kiaochow'u kendisine teslim etmesini istedi. Japonya, Almanya'dan 1895'in intikamını alıyordu.[15] Rusya'dan intikamını 1905'te almıştı.

13 Bkz., *Mémoires de Edward Grey*, s. 289-305.
14 Walter Coerlitz, *History of the German General Staff, 1657-1945*, New York, Praeger, 1964, s. 153.
15 Renouvin, *La Question d'Extreieure-Orient*, s. 286.

Almanya, Japonya'nın bu isteğine cevap vermeyince, 23 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etti ve Shantung Yarımadası'na asker çıkararak 7 Kasım'da bütün Shantung Yarımadası ile Kiaochow'u ele geçirdi, öte yandan Japon donanması Pasifik'teki Alman sömürgeleri olan Caroline, Marianne ve Marshall adalarını işgal etti. Bu suretle Japonya 1914 Kasım'ında savaşını bitirmiş oldu.[16]

Japonya bununla da yetinmeyerek, Ocak 1915'te Çin'e verdiği bir notada, yirmi bir tane istekte bulundu ki bu istekler Çin'i Japonya'nın himayesi altına koyacak mahiyetteydi. Amerika'nın müdahalesi ile Japonya bu isteklerini hafiflettiyse de, Mayıs 1915'te Çin'le yaptığı bir anlaşma ile bu memlekette birçok imtiyaz elde etti.

1916 Temmuz'unda Rusya, 1917 Şubat'ında İngiltere ve 1917 Mart'ında da Fransa ile yaptığı anlaşmalarla bütün bu kazançlarını bu devletlere de tanıttı. Nisan 1917'de Birleşik Amerika da savaşa katılınca 1917 Kasım'ında Birleşik Amerika ile de bir anlaşma yapıp, Açık Kapı prensibine saygı göstermesine karşılık Çin'de "özel menfaatleri" bulunduğunu bu devlete de kabul ettirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı fırsat, Japonya'nın iştahını kamçılamış ve Çin üzerindeki faaliyetine hız vermişti.

C) SAVAŞ DURUMU

Kara kuvvetleri bakımından Merkezi Devletler (Almanya ve Avusturya-Macaristan) savaşa daha kuvvetli bir şekilde katıldılar. Her ne kadar Merkezi Devletler'in 150 tümen askerine karşılık, İtilaf Devletlerinin 170 tümeni var idiyse de, kara silahları ve özellikle topçu bakımından Merkezi Devletler çok üstün durumdaydı. Buna karşılık, denizlerde İtilaf Devletleri ve hatta tek başına İngiltere bile çok üstün durumdaydı.

Almanya ve Avusturya'nın iki cepheli savaş yapmaları da İtilaf Devletlerine bir avantaj sağlamaktaydı. Almanya iki cepheli bir savaşı çok daha önceden düşündüğünden, planlarını buna göre hazırlamıştı. Bu planlar 1900 yılında Alman Genelkurmay Başkanı Schlieffen tarafından hazırlanmıştı. Buna göre, Rusya'nın demiryollarının azlığı ve yüzölçümünün genişliği sebebiyle, Rusya'nın seferberliği uzun sürecekti. Bunun için, Almanya ilk önce asıl büyük kuvvetiyle Fransa'ya yüklenecek ve bu devleti altı haftada yendikten sonra, Rusya'ya dönecek ve onu yere serecekti. Bu altı haftalık süre içinde Avusturya da Rusya'yı oyalayabilirdi.

Fakat savaş başladıktan sonra bu planı gerçekleştirmek mümkün olmadı. Zira Fransa ile Rusya da planlarını buna göre hazırlamışlar ve Almanya'nın önce Fransa üzerine yürüyeceğini hesaplamışlardı, Bu sebeple, onların planlarına göre de Rusya üç hafta içinde seferberliğini tamamlayacaktı.

Alman orduları Belçika'ya girdikten sonra Fransa'ya sarktı. Fransız ordularının yapmak istedikleri bir iki taarruz teşebbüsü sonuç vermeyince,

16 A.g.e., s. 287.

Fransızlar ağustos sonlarından itibaren çekilmeye başladılar ve Paris'in kuzeyinde bulunan Marne Nehri üzerinde kuvvetli bir savunma hattı kurdular. Almanlar bu hattı yarmak ve Paris'e girmek için 6-9 Eylül arasında üç gün şiddetli taarruzlarda bulundularsa da, Marne Cephesi'ni yaramadılar ve taarruzu durdurdular. Schlieffen planı başarısızlığa uğramış oluyordu.

Bu karşılık Almanlar, Doğu Cephesi'ne ve Ruslara döndüler. Ağustos 1914 sonunda Hindenburg komutasındaki Alman orduları Tannenberg'de ve eylül sonunda da Matzurya bataklıklarında (Polonya'da) Rusları iki defa ağır yenilgilere uğrattılar Avusturya'ya gelince, iyi bir savaş yapamadı. Avusturya orduları ilk önce Belgrad'ı ele geçirdilerse de, bu Sırpların milli duygularını kamçıladığı için savaşa büyük bir hırsla devam ettiler ve Belgrad'ı tekrar geri aldılar.

Avusturyalılar Ruslar karşısında da yenildiler ve Galiçya Rusların eline geçti.

Deniz muharebelerine gelince: Savaş çıktığı zaman Alman donanmasının bir kısmı açık denizlerde bulunuyordu. Bunlardan Güney Amerika'nın batı kıyılarında bulunan Alman gemileri ile İngiliz donanması arasında iki savaş oldu. Birincisi kasım ayında Coronel muharebesi olup, bunu Almanlar kazandı. Aralık ayında yapılan Falkland muharebesinde ise Alman donanması altı gemi kaybetti. Denizlerde İngiltere hâkimdi.

D) OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA KATILMASI

Osmanlı Devleti, yukarıda da açıkladığımız gibi. Balkan savaşlarındaki yenilginin etkisi ile ordu ve donanmasını ıslâh etme işlerine girişirken, bir yandan da iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için birtakım ittifak teşebbüslerinde bulunmuştu.

Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü, geleneksel dostu saydığı İngiltere nezdinde yapmıştı. İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması, Osmanlı Devleti adamlarında Üçlü İttifak'a karşı bir antipati uyandırmıştı. Tabii, ayrıca Avusturya'nın Balkan politikası ve Bosna Hersek'i ilhak etmiş olması da bu antipatide rol oynuyordu. Bu şartlar içinde Maliye Nâzırı Cavit Bey 1911 Ekim'inde İngiltere Bahriye Bakanı Winston Churchill'e bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında bir ittifak yapılmasını teklif etmişse de, Churchill, Dışişleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra verdiği cevapta, "Şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" diyerek[17] ittifak teklifini reddetmiştir.

İkinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan'la oldu. İttifak teklifi Bulgaristan'dan geldi. İstanbul'da 1913 yazında Türk-Bulgar barış görüşmeleri yapılırken, Bulgarlar Osmanlı Devleti'yle bir ittifak yapmak istediler. Zira Bulgaristan, Makedonya üzerindeki geniş ihtiraslarını gerçekleştiremediği gibi, Birinci Balkan Savaşı'nda kazandığı toprakların bir kısmını da İkinci Balkan Savaşı'nın sonunda elinden kaçırmıştı. Osmanlı Devleti de Balkan savaşlarının sonunda kaybettiği

17 M. Cemil (Bilsel), *Lozan*, c. I, İstanbul 1933, s. 139.

Limni, Midilli, Sakız gibi adaları Yunanistan'ın elinde bırakmamak için Yunanlılarla bir mücadeleye kararlı olduğundan[18] bu teklifi kabul etti ve İstanbul'da görüşmeler yapıldı ve bir ittifak tasarısı hazırlandı. Fakat bu tasarı gerçekleşemedi ve sonraki görüşmeler de uzayarak bir sonuca varamadı. Çünkü bir defa Bulgarlar Makedonya'dan çok geniş topraklar istiyorlardı. Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne sırtını dayayıp topraklarını genişletmek istiyordu, öte yandan Bulgaristan, Türk-Bulgar ittifakına Almanya'yı da sokmak istemiş, fakat Almanya bu ittifaka katılmaya yanaşmamıştı. Böylece ikinci teşebbüs de sonuçsuz kaldı.

Osmanlı Devleti'nin üçüncü ittifak teşebbüsü Fransa nezdinde oldu. Bahriye Nâzırı ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa, 1914 Temmuz'u başlarında Fransız donanmasının manevralarına davet edilmişti. Cemal Paşa, Fransız Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile temasa geçerek, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifakı gerçekleştirmek istedi. Cemal Paşa'ya göre, Saraybosna olayı bir genel savaşa varacaktı ve İtilaf Devletlerinin Merkezi Devletler'i çember içine almak için bir boşluk kalmıştı, o da Osmanlı Devleti'ydi. Eğer İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni de kendi ittifaklarına alırlarsa, o zaman Merkezi Devletler tamamen sarılmış olurdu.[19]

Fransız hükümeti Cemal Paşa'nın teklifine verdiği cevapta Rusya razı olmadıkça bu ittifakın gerçekleşemeyeceğini belirtti. Bu, teklifin reddi oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri bloğuna katılmak için yaptığı bu ikinci teşebbüsün de gerçekleşmemiş olması, Osmanlı Devleti'ni ister istemez Almanya'nın kucağına atmıştır. Kabinede Alman ittifakına taraftar olanların başında Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dahiliye Nâzırı Talât Bey ve Meclis Reisi Halil Bey geliyordu. Bununla beraber, Üçlü İttifak bloğuna katılma teklifi ilk önce Avusturya'dan gelmiş, bu teklif üzerine Osmanlı Devleti 22 Temmuz'da ittifak için Almanya'ya başvurmuş ve II. Wilhelm'in isteği üzerine Almanya, Osmanlı Devleti'yle ittifak görüşmelerine başlamıştır.

İttifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başlamış ve 2 Ağustos 1914'te de Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır. İtilaf Devletleri taraftarı olarak bilinen Maliye Nâzırı Cavit Bey ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve kabinenin diğer birçok üyeleri, bu gizli görüşmelerden haberdar edilmemişler, ancak ittifak imzalandıktan sonra kendilerine haber verilmiştir.

Bu ittifaka göre:[20]

1) İki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık göstereceklerdir.

2) Rusya'nın aldığı askeri tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşa tutuşur ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır.

18 Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, Selek Yayınları, 1959, s. 67.

19 Aynı eser, s. 118-119.

20 İttifakın metni: M. Cemil, *Lozan*, c. I, s. 154 ve J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, (A Documentary Record, 1914-1956)*, c. II, Princeton, D. Von Nostrand Co., 1956, s. 1-2.

3) Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa Almanya, Osmanlı Devleti'ni silahla savunacaktır.

4) İttifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri feshetmezse, beş yıl için yeniden yürürlükte olacaktır.

4 Ağustos 1914 günü Dünya Savaşı patlak verdiği zaman Osmanlı Devleti bu şekilde zarlarını kesin olarak atmak zorunda kalmıştı. Fakat savaşın patlamasıyla birlikte, Türk-Alman ittifakının varlığını bilmeyen İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamak için çaba harcadılar. Çünkü Osmanlı Devleti tarafsız olursa, Müttefikler (yani İtilaf Devletleri) Rusya'ya yardım edebilmek için Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdi. Gerçekten Osmanlı Devleti de ittifak imzalamakla beraber, hemen savaşa girmeye taraftar değildi ve bunun için de savaşın patlaması karşısında tarafsızlığını ilan etmişti. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığına özellikle Rusya önem veriyordu. Bu sebeple Müttefikler, Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca tarafsız kalması için bu devlet nezdinde bazı teşebbüslerde bulundular. Fakat Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığa karşılık ileri sürdüğü isteklerin en hafifi sayılabilecek olan, kapitülasyonların kaldırılması konusunda bile kesin bir taahhüde girişmek istemediler. Ege Adaları'nın tekrar Osmanlı Devleti'ne verilmesi, Mısır meselesinin çözümlenmesi gibi toprak isteklerine ise hiç yanaşmadılar. Bu istekler karşısında dik başlılık özellikle İngiltere'den gelmiştir.[21] Bir yazarın dediği gibi İngiltere, Türkleri bile bile kızdırmak ve onları Kayzer'in kollarına itmek isteseydi, bundan daha başka türlü hareket edemezdi.[22]

Osmanlı Devleti savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmekle beraber, ağustosun ilk haftasından itibaren olaylar ve Almanya'nın çabaları Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmaya sürüklemiştir.

Bu olayların ilkini, iki Alman savaş gemisinin Boğazlar'a sığınması teşkil eder. Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibine uğrayan *Goeben* ve *Breslau* adlı iki Alman savaş gemisi 10 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığındı. Osmanlı Devleti'nin tarafsız devlet olarak bu gemileri enterne etmesi, yani bu gemilerin silahlarını sökmesi ve personelini de gözaltına alması gerekirdi. Fakat Almanya buna şiddetle itiraz etti. Bunun üzerine, güya Osmanlı Devleti bu gemileri daha önce Almanya'dan satın almış oldu ve gemilere Türk bayrağı çekilerek, tayfalara da fes giydirildi ve *Goeben*'e *Yavuz* ve *Breslau*'a da *Midilli* adları verilerek Osmanlı donanmasına katıldı. Bu tevil, İtilaf Devletlerinin gözünden kaçmadıysa da, Osmanlı Devleti'ni tarafsızlıktan ayırmak istemediklerinden seslerini çıkarmadılar.

Bu olaydan sonra Osmanlı donanması, bu iki geminin komutanı olan Amiral Souchon'un komutası altına verildi ki, bu durum Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasında büyük rol oynayacaktır.

---

21 Bu görüşmeler için bkz., Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 138-142; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. II, Ankara, 1953, s. 133-181; W.W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, London, Ailen and Unwin, 1957, s. 39-42, 53-57; *Mémoires de Edward Grey*, s. 458-465.

22 Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, s. 43.

Öte yandan Almanya da Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorlamaya başlamıştı. Bunu özellikle Avusturya istiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti savaşa girerse, Kafkas Cephesi'nde bir kısım Rus kuvvetlerini üzerine çekeceğinden, Avusturya ve Almanya'nın yükü hafifleyecekti. Osmanlı Devleti bu baskılara karşı koymaya çalıştı. Bir defa, seferberlik henüz tamamlanmamıştı. İkincisi, Bulgaristan savaşa katılmadıkça ve Romanya'nın tarafsızlığı sağlanmadıkça, savaşa katılmaya niyetli değildi, özellikle bu son sebepten ötürü, Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ı da savaşa sokmak için bu devlet nezdinde teşebbüste bulundu. Fakat Bulgaristan, Romanya'dan çekiniyordu ve onun tarafsız kalmasını istiyordu. Osmanlı Devleti Romanya'nın tarafsızlığını sağlamak için de çaba harcadıysa da, bu devlet tarafsızlık konusunda bir taahhütte bulunmaya yanaşmadı.

Bu sırada eylül ayı gelmişti. Marne muharebeleri, Almanya'nın Fransa'yı altı haftada yere serme planını suya düşürmüştü. Onun için Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni de savaşa sokmak için baskıları arttı. Almanya şimdi Rusya ile esaslı bir mücadeleye girdiğine göre ve Avusturya da Rusya karşısında pek bir şey yapamadığına göre, Osmanlı Devleti'nin de Rusya'ya bir cephe açmasını istiyordu. Şimdi Osmanlı Devleti seferberliğini de tamamladığı için, elinde savaşa atılmamak hususunda bir sebep de kalmamıştı. Fakat yeni bir bahane bulmaktan da geri kalmadı. Devletin mali durumu iyi değildi ve borç paraya ihtiyacı vardı. Almanya bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne borç verdi. Fakat Osmanlı Devleti yine Almanya'yı oyalamak için uğraştı.[23]

Almanya bu şekilde Osmanlı Devleti için baskıda bulunurken öte yandan İstanbul'daki Alman askeri yardım heyeti de Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için çabalıyordu. Başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere, kabinenin bazı üyeleri de devletin savaşa girmesini istiyorlardı. Bunun sonucu olarak Enver Paşa'nın emri ile miralay Souchon, Osmanlı donanmasını alarak 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıktı ve Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tuttu.

Bu olay üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na böyle giriyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu yaklaşıyordu.

2- 1915 YILI

A) OSMANLI DEVLETİ'NİN CEPHE DURUMU

Gerek Almanya ve gerek Osmanlı Devleti, savaşa katılırken, Rusya ile İngiliz İmparatorluğu içindeki Müslümanları ayaklandırmanın bu iki devlete büyük gaileler çıkaracağını ümit etmişlerdi. Çünkü Osmanlı padişahının halifelik sıfatı ve bu sıfatla Müslümanlık âleminin dinsel lideri olması dolayısıyla, Cihad-ı Mukaddes ilan edildiği takdirde, bütün Müslümanlığın Hıristiyanlara

23 Bkz., Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, kısım I, s. 110-121.

karşı ayaklanacağı sanılıyordu. Gerçekten şeyhülislâm 23 Kasım 1914'te Cihad-ı Mukaddes ilan ederek, Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını Hıristiyan milletler olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet etti. Fakat bundan hiçbir sonuç çıkmadı. Irak'ta Türk askeri sadece İngiliz kurşunu ile değil, Müslüman Arapların kurşunu ile de çölde şehit düşecektir. Çanakkale'de kanlarını ve hayatlarını verenler Müslümanlığı değil, vatanlarını savunanlar olacaktır. Hint Müslümanları ise, Irak ve Mısır cephelerinde halifenin Müslüman-Türk askerine karşı çarpışmakta tereddüt göstermeyecektir.

Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte yaptığı savaş planının esasları şöyleydi:

1) Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya bir darbe vurmak. Cihad-ı Mukaddes sebebiyle, bu cephede Kafkasya ve Orta Asya Türklerinin ayaklanmasına güvenilmişti.

2) İngiltere'nin ana imparatorluk yolunu kesmek için Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a karşı harekete geçmek. Bu cephede de Trablusgarp ve Sudan Müslümanlarına güvenilmekteydi.

3) Ege ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmaları egemen olduğundan, Çanakkale'yi korumak için Trakya'da önemli bir kuvvet bırakılması.

Bu Türk-Alman planına karşılık, İngiltere de Osmanlı Devleti'ni hassas noktalarından vurmak için ilk önce Güney Irak'ta ve ondan sonra da Çanakkale'de iki cephe açınca, Osmanlı Devleti daha savaşın başında dört cephede savaşmak zorunda kaldı. Daha sonraları cephelerin sayısı artacaktır.

Kafkasya Cephesi: Güney Kafkasya ve Kuzey İran'a girip Rusların arkasını çevirmek için, Başkomutan Enver Paşa, 20 Aralık 1914'te, 150.000 kişilik bir Türk kuvvetine Sarıkamış-Ümraniye istikametinde taarruz emri verdi. Bu cephede Rusya'nın da 160.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Bu taarruz 22 Aralık 1914'ten 19 Ocak 1915'e kadar devam ettiyse de, yüksek dağlar, yolsuzluk, soğuk, açlık ve tifüs sebebiyle Türk kuvvetleri 90.000 kişilik bir kayıp vermesine rağmen, Rus cephesinin arkasına düşemedi ve plan gerçekleşemedi.

Ruslar da bir şey yapamamakla beraber, güneye sarkarak Malazgirt-Van bölgesine uzandılar.

Doğu cephesinde faaliyet, Çanakkale teşebbüsünün başarısızlığı sebebiyle, Rusların 1916 yılı başından itibaren taarruza geçmesiyle başlamıştır. 1916 Şubat'ında Ruslar Erzurum'u, nisanda Trabzon'u, temmuzda da Erzincan ve Muş'u düşürdüler.

Doğu cephesinde Türk-Alman planı suya düşmüş oluyordu.

Kanal Cephesi: Bu cepheye verilen önem dolayısıyla Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı da kendisinde kalmak üzere, Suriye'deki 4. ordu komutanlığına getirilmişti. Cemal Paşa 1915 Şubat'ında kanalı geçmek için iki teşebbüs yaptı ise de, demiryolu ulaşımı olmaması ve iyi bir su ikmali yapılmadıkça çölü aşmanın mümkün olmayacağını gördü.

Çanakkale savaşları dolayısıyla bir kısım kuvvetin bu cepheden alınması ve İngilizlerin de Çanakkale'ye önem vermeleri sebebiyle, 1915 yılında bu cephede önemli bir gelişme olmadı.

Irak Cephesi: Bu cephe, iki amaçla İngilizler tarafından açılmıştır. Biri, Abadan petrollerini korumak, ikincisi de kuzeye çıkıp Ruslarla birleşerek Türk kuvvetlerinin İran'a girip Hindistan'ı tehdit etmesini önlemekti.

İngiltere 1914 Kasım'ında Hindistan'dan getirdiği kuvvetleri Basra'ya çıkardı ve kuzeye ilerledi. 1915 Eylül'ünde İngilizler, Bağdat'ın 160 kilometre güneyindeki Kutü'l-Amare'ye girdiler. Fakat Türk kuvvetleri biraz kuzeyde Selman-ı Pak'ta kuvvetli bir savunma kurmuşlardı. Kasım ayında burada İngilizlerin yaptıkları taarruz kendilerine çok pahalıya mal oldu ve kuvvetlerinin üçte birini kaybeden İngilizler, yılın sonunda tekrar Kut üzerine çekildiler.

Çanakkale Savaşları: Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na karşı teşebbüsleri daha 1914 Ağustos'undan itibaren bahis konusu olmuş, fakat Osmanlı Devleti henüz tarafsız olduğu için bu mesele üzerinde fazla durulmamıştı. Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra ise, yapılacak askeri bir teşebbüsle Boğazlar'ın ele geçirilmesi tasarısı daha ciddiyetle ele alındı. Bu fikrin şampiyonu, İngiliz Bahriye Bakanı Winston Churchill idi ve ona göre Çanakkale Boğazı donanma ile zorlanırsa Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmek mümkün olurdu. Askerler bu fikre katılmamakla beraber ve Boğazlar'ın işgali için muhakkak asker çıkarmak gerekeceğine inanmalarına rağmen, Churchill fikrini kabineye ve askerlere kabul ettirmeye muvaffak oldu.

Çanakkale teşebbüsünün gayesi şu noktalarda toplanmaktaydı:

1) Boğazlar ve İstanbul müttefiklerin eline geçerse, Osmanlı Devleti için barışı kabullenmekten başka çare kalmaz ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun açmış olduğu ve müttefiklerin açtığı bütün cepheler tasfiye edilmiş olurdu.

2) Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile yakın temas kurulmuş olur, Rusya'ya silah ve malzeme şevki ve Rusya'nın da buğdayından faydalanma sağlanmış olurdu.

3) Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi ve müttefiklerin Boğazlar'a yerleşmeleri, henüz savaşa katılmamış diğer Balkan devletleri üzerinde de etki yapar ve bu devletler Merkezi Devletler safında savaşa katılmaya cesaret edemezlerdi.

Bu amaçlarla ortak bir İngiliz-Fransız donanması, 19 Şubat 1915'ten itibaren, dış denizden, Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Türk tabyalarını bombardımana başladılar. Zaman zaman çok şiddetli olan bu bombardımanlar 18 Mart'a kadar devam etti. Nihayet, 18 Mart 1915 günü, havanın güneşli, rüzgârsız ve denizin sakin olduğu bir sırada müttefik donanması Çanakkale Boğazı'na girerek, boğazı geçme teşebbüsünde bulundu. Fakat bu teşebbüs bir felaket oldu. Boğazı geçme teşebbüsü sabah 10.45'te başlamıştı. Akşam güneş batarken yedi müttefik gemisi boğazın sularına gömülmüş bulunuyordu. Bu durum karşısında müttefik donanması geri çekilmek zorunda kaldı.

Müttefiklerin bu başarısızlığı bütün dünyada büyük yankı uyandırdı. Olay müttefiklerin prestijine bir darbe idi. Bunun tarafsız devletlerle bütün Müslüman âleminde geniş politik etkileri olabilirdi. Bu sebeple müttefikler işi sonuna kadar götürmeye karar verdiler ve nisan ayı sonlarına doğru 70.000 kişilik bir İngiliz-Fransız kuvveti Gelibolu Yarımadası'nın güney burnundaki plajlara çıkarılmaya başlandı. Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmek suretiyle Çanakkale Boğazı'na hâkim olunmak isteniyordu.

Gelibolu Yarımadası'nda Türk askeri istilacı kuvvetlere karşı son derece şiddetli bir mukavemet gösterdi. Müttefikler bunu hiç beklemiyorlardı. Türk askeri istilacı kuvvetleri denize atamadı, fakat düşman da iki buçuk ayda ancak üç kilometre ilerleyebildi. Çok kanlı muharebeler oldu.

Müttefikler güneyden ilerlemeyeceklerini görünce, 6 Ağustos'tan itibaren, Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarındaki Suvla plajlarına yeni kuvvetler çıkardılar. Ağustos ayı Çanakkale muharebelerinin en şiddetli safhasını teşkil eder. İlerlemeye çalışan düşman kuvvetleri ile Mustafa Kemal'in komutanı bulunduğu Anafartalar Grubu arasında çok kanlı muharebeler oldu ve düşman yine ilerleyemedi. Müttefik kuvvetleri Anafartalar'da üç hafta içinde 40.000 kişi kaybetti.

Müttefikler bu sefer de muvaffak olamayınca ve devamlı olarak asker kaybetmeye başlayınca, bu teşebbüsten vazgeçtiler ve aralık ayından itibaren çekilmeye başladılar. Müttefikler ölü ve yaralı olarak 250.000 kişi kaybetmişlerdi.

Çanakkale muhabereleri aynı zamanda 250.000 Türk erine de mal oldu. Fakat Boğazlar da düşmana verilmemişti. Çanakkale ruhu milli mücadele ruhunun başlangıcı oldu.[24]

B) BOĞAZLAR'IN RUSYA'YA VERİLMESİ

Müttefiklerin Çanakkale'yi zorlama teşebbüslerinin önemli bir sonucu da Rusya'nın, kâğıt üzerinde de olsa, nihayet Boğazlar üzerindeki geleneksel ve tarihi emellerini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmek suretiyle, İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmesidir.

Savaş patladıktan kısa bir süre sonra ve daha Osmanlı Devleti tarafsız iken, Rusya Boğazlar, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini, bu fırsattan faydalanarak gerçekleştirmek için birtakım planlar hazırlamak suretiyle faaliyete geçmiş bulunuyordu.[25] Bu hazırlıkları yaparken de, müttefikleri İngiltere ve Fransa nezdinde zemin yoklamalarına girişmişti.

---

24 Çanakkale Savaşları için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955; *Hans Kannengiesser Pasha The Campaign In Gallipoli*, London, Hutchinson, 1927; Sir lan Hamilton, *Gallipoli Diary*, London, Edward Arnold, 1920 (2 cilt); Alan Moorehead, *Gallipoli*, London, Hamish Hamilton, 1956; Admiral Roger Keyes, *The Fight for Gallipoli*, London, Eyre and Spotlesswoode, 1941.

25 Bkz., A de Lapradelle, L. Elsenmann, B. Mhkine-Guetzivitch, P. Renouvin, *Constantinople et les Detroit (Documents secrets de Tancien Ministere des Allaires étrangeres de Russie)*, ilk baskı, Paris, Editions internationales 1930, s. 41-106.

Fakat Osmanlı Devleti Ekim 1914 sonunda savaşa katıldıktan sonra, Rusya bu konudaki faaliyetlerini arttırdı. Rusya kasım ayı içinde yaptığı teşebbüslerine, müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan olumlu cevaplar aldı. Yalnız İngiltere, İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'nın yararına bir şekilde çözümleneceğini bildirmekle beraber bu çözümün kesin şeklini Almanya'nın yenilgisine bırakmak istedi.[26] Çünkü Rusya, İstanbul ve Boğazlar'ı Osmanlı Devleti yıkılır yıkılmaz ele geçirirse, Almanya ile savaştan çekilmesinden İngiltere korkuyordu. Fransa'ya gelince, bu devlet de Rusya'nın ileri sürdüğü istekler karşısında, kendisinin de Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini belirtmiş ve Rusya da bunları kabul etmişti.

Rusya bu diplomatik teşebbüslerle zemini hazırlamaya çalışırken Müttefiklerin Çanakkale'yi geçme tasarıları ortaya çıktı. Müttefikler, Çanakkale'yi zorlarken Rusya'nın da bir filosunu İstanbul Boğazı'na gönderip İstanbul'a girmeye çalışmasını teklif ettiler. Fakat Rusya donanmasını bu işe yeterli görmedi ve böyle bir teşebbüse cesaret edemedi. Onun üzerine İngiltere ve Fransa da Çanakkale macerasına atıldılar. İngiltere ile Fransa'nın tasarılarının gerçek hâline getirilmesi Rusya'yı endişeye sevk etti. Çünkü İngiltere ve Fransa, kendisinden önce Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirirse, bu toprakları bu iki devletin elinden almak güçleşirdi. Bu sebeple Rusya, 1915 Şubat'ından itibaren iki müttefikini Boğazlar konusunda bir anlaşmaya zorlamaya başladı. 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalarda şu istekleri ileri sürdü.[27]

İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'nin batı kıyıları ve Midye-Enez çizgisine kadar Güney Trakya ile İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin sonradan tespit edilecek bir noktası arasında kalan topraklar, Marmara Denizi'ndeki adalar Rusya'ya ilhak edilecektir. İmroz ve Bozcaada'nın kaderi de Rusya'ya danışılmadan tayin edilmeyecektir.

Rusya'nın bu baskısı İngiltere ile Fransa'nın hoşuna gitmemesine rağmen, müttefiklerin ortak davası için yaptığı hizmetlerden ve batı cephesinin yükünü hafifletmek için harcadığı çabalardan ötürü, Rusya'nın hakkını teslim etmek için,[28] Boğazlar ve İstanbul konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere 12 Mart 1915'te[29] ve Fransa da 10 Nisan 1915'te[30] Rusya'ya verdikleri notalarla, Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler.

Bu sonuca varan diplomatik müzakerelerde Rusya da, İngiltere ile Fransa'nın Asya Türkiye'sindeki özel haklarını ve ayrıca Osmanlı egemenliğinden ayrılacak Arap ülkelerinin bağımsız bir varlık olmasını kabul etmiştir.

26 Bkz., *Constantinople et les Detroits*, ilk baskı, s. 161-152.

27 Bkz., *Constantinople et les Detroits*, s. 173-176 ve Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, s. 7-11, 27; *Mémoires de Edward Grey*, s. 475.

28 *Mémoires de Edward Grey*, s. 475.

29 İngiliz notasının metni: *Constantinople et les Detroits*, ilk baskı, s. 206-208.

30 Fransa'nın cevabı: aynı eser, s. 232.

C) İTALYA'NIN SAVAŞA KATILMASI

Osmanlı Devleti'nden sonra savaşa katılan ikinci tarafsız devlet İtalya olmuştur. Saraybosna suikastının doğurduğu gerginlik sırasında Avusturya, Sırbistan'a karşı savaş hazırlıklarına girişirken ve 28 Temmuz ultimatomunu hazırlarken, Üçlü İttifak hükümlerine göre gerektiği hâlde, İtalya'ya hiç danışmamıştı. Almanya ise, İtalya'nın bir kısım Fransız kuvvetlerini Alplerde tutmasına önem verdiği için, Avusturya, Sırbistan'a karşı savaşa girmeden önce İtalya'ya da bir taviz vermesini istemiş, fakat Viyana'ya sözünü dinletememişti. Avusturya, İtalya'nın yardımına değil, sadece tarafsızlığına önem verdiğinden ve İtalya'nın birtakım isteklerle karşısına çıkıp kendisini uğraştırmasından endişe ettiğinden, "yumurta kırılmadan omlet yapılmaz" diyerek[31] İtalya'ya hiç aldırmadan kendi yolunda devam etti.

Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanı sonucu Almanya ve Avusturya, İtilaf Devletleri ile savaşa tutuşunca İtalya da kendisini Üçlü İttifak'la bağlı saymayıp, 3 Ağustos'ta tarafsızlığını ilan etti. Mamafih, bunu yaparken bir yandan Almanya'ya kendisinin de müttefiklerinin yanında savaşmasının muhtemel olduğunu söylüyor, öte yandan da 4 Ağustos'tan itibaren Rusya nezdinde teşebbüsü geçip, toprak isteklerinin onlar tarafından tatmin edilmesine karşılık İtilaf Devletleri'yle birlikte savaşmayı teklif ediyordu. Gerçekte İtalya'nın gayesi, kim kendisine fazla toprak vaat ederse onun yanında savaşa katılmaktı. Öte yandan İtalya'nın Merkezi Devletler'e de fazla güveni yoktu. Dışişleri Bakanı San Gulliano şöyle düşünüyordu: Merkezi Devletler mutedil bir zafer kazanırlarsa, İtalya'ya yeteri kadar taviz vermek imkânına sahip olamazlar. Eğer İtilaf Devletleri'ne karşı kesin bir zafer kazandırsa, o zaman da, İtalya'ya taviz vermekte ne menfaatleri olacak ne de böyle bir şey için arzu duyacaklardı.[32]

Bu sebeplerden ötürü İtalya ilk teşebbüsünü İtilaf Devletleri nezdinde yaptı. İtilaf devletleri, İtalya'nın bu teşebbüsünü gayet uygun bir davranışla karşıladı. Ağustos ayının ortalarından itibaren bir yandan Rusya, İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler başladı. İtilaf Devletleri İtalya'ya, Trieste, Trentino ve Arnavutluk'ta Valona bölgesini verebileceklerini bildirdiler. Bunun karşılığında da İtalya hemen savaşa katılacaktı. Fakat İtalya'nın, savaşa girmek için, İtilaf Devletleri'nden askeri yardım da istemesi görüşmelerin kesilmesine sebep oldu.

Görüşmelerin kesilmesinden başka bir sebep de Merkezi Devletler'in savaş durumunda üstünlüğe sahip olması ve İtalya'nın bu durumdan faydalanarak İtilaf Devletleri'nden mümkün olduğu kadar fazla pay koparmak istemesiydi. İtilaf Devletleri ile İtalya arasında görüşmeler durunca, İtalya bu sefer Avusturya'ya döndü ve onunla anlaşmak istedi. Eylül başında Almanya'nın Marne muharebelerini kesin bir sonuca ulaştıramaması İtalya'nın önemini arttırmıştı ve onun için, Almanya Avusturya'nın İtalya ile anlaşmasını istedi. Almanya'nın

31 Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, s. 163.
32 Aynı eser, s. 153.

aracılığı ile Avusturya-İtalya görüşmeleri 1915 Ocak ayının ortasında başladı. İtalya Avusturya'dan çok şeyler istedi: Avusturya sınırları içinde bulunan fakat halkı İtalyan olan Güney Tirol, Gradisca, Trentino ve Izonzo Nehri'nin batısındaki topraklar derhal İtalya'ya terk edilecek, İtalya Arnavutluk'ta Valona'yı ve Adriyatik adalarını alacak ve ayrıca On İki Ada da İtalya'nın olacaktı.

Avusturya bu toprakları İtalya'ya vermeyi kabul etti, fakat bunlar savaş bittikten sonra İtalya'ya geçecekti. Hâlbuki İtalya hemen istiyordu. Avusturya bunu kabul etmeyince, pazarlık görüşmeleri kesildi.

1915 Mart'ının ortalarından itibaren müttefiklerin Çanakkale cephesini açmaya teşebbüs etmeleri, bu sefer İtalya'yı tekrar müttefikler tarafına yöneltti. İtalya, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazlar'ı Rusya'ya vereceğini ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarını paylaşmakta olduklarını da haber almıştı.[33] İtalya'nın İtilaf Devletleri ile yaptığı bu seferki görüşmeler[34] başarı ile sonuçlandı ve İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 26 Nisan 1915'te Londra'da bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İtalya, Tirollerin bir kısmını, Trieste ile İstiryayı, Arnavutluk'ta Valona ile Saseno adasını, Dalmaçya adalarından bir kısmını ve On İki Ada'yı alıyordu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları bölüşüldüğünde Antalya bölgesini İtalya alacak, Alman sömürgeleri paylaşıldığında İtalya'nın Trablusgarp ve Eritre sömürgeleri genişletilecekti. Buna karşılık İtalya da bir ay içinde savaşa katılacaktı.

Gerçekten İtalya 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan etti. Çanakkale muharebelerinin şiddetlendiği bir sırada da yani 1915 Ağustos'unda, Almanya ile Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan edecektir.

İtalya esas itibariyle Avusturya'ya karşı savaş açmakla beraber, ne 1915 yılında ve ne de bundan sonraki yıllarda başarılı bir savaş yapmış değildir. Yalnız, Avusturya ile savaşa tutuşmakla Avusturya'ya yeni bir cephe açtırmış ve dolayısıyla Avusturya'nın diğer cephelerindeki durumunu zayıflatmıştır.

D) BULGARİSTAN'IN SAVAŞA KATILMASI

Bulgaristan da savaşa katılırken İtalya gibi, toprak ihtiraslarını gerçekleştirmek amacı ile hareket etmiştir. Bulgaristan, İkinci Balkan Savaşı sonunda kaybettiği toprakları tekrar kazanmak istiyordu ki, bunlar Romanya'ya kaybettiği Dobruca, Yunanistan'a kaybettiği Kavala ve Serez ile Sırbistan'a kaybettiği Makedonya topraklarıydı.

İtalya meselesinde olduğu gibi Bulgaristan meselesinde de, savaşan taraflar bu devleti kendi yanlarına almak istemişlerdir. Her iki tarafın da gayesi, Bulgaristan'ı yanlarına almak suretiyle Balkanlar'daki kuvvet dengesini kendi taraflarına çevirmekti. Kaldı ki Bulgaristan'ın şu veya bu tarafta savaşa girmesinin, Yunanistan ile Romanya'nın da durumlarını etkileyeceğine inanılıyordu.

33 İtalya ve Boğazlar meselesi için bkz., *Constantinople et les Detroits*, ilk baskı, s. 248-288.

34 Bu görüşmeler için bkz., Gottlieb, a.g.e., s. 312-358 ve Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, kısım 2, s. 260-274.

Bu sebeplerin yanında, Merkezi Devletler için rol oynayan başka bir sebep daha vardı. O da Osmanlı İmparatorluğu idi. 1915 Mart'ında Çanakkale cephesinin açılması, Osmanlı Devleti'ni güç durumda bıraktığı gibi askeri bakımdan da zayıflatmıştı. Osmanlı Devleti Almanya'dan yardım istiyordu. Bulgaristan ise, Osmanlı Devleti'ni Merkezi Devletler'e birleştiren bir geçitti.

İtalya meselesinde nasıl İtilaf Devletleri, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin sırtından İtalya'ya toprak vaat ederek avantajlı bir durum sağladıysalar, Bulgaristan meselesinde de Merkezi Devletler avantajlı durumdaydılar. Çünkü Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açmasıyla Sırbistan güç durumdaydı ve Bulgaristan'ın istediği Makedonya toprakları da Sırbistan'daydı. İkinci olarak, Merkezi Devletler Balkanlar'da üstün durumda bulunduğundan, Bulgaristan'ın istediği toprakların ele geçirilmesi bu devletler için daha mümkün görünmekteydi. Nihayet, Almanya ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı yaptığı savaşlar bu iki devletin üstünlüğü ile devam etmekteydi. Yani Bulgaristan'ın Rusya'dan korkusu yoktu.

Bununla beraber, Bulgaristan'ı tereddüde sevk eden tek nokta Müttefikler Çanakkale'yi ele geçirirlerse, durum önemli bir şekilde onların lehine dönebilirdi. Bunun için Bulgaristan Çanakkale savaşlarının sonucunu bekledi ve bu savaşlarda Müttefiklerin bir şey yapamayacağını görünce, 1915 Ağustos'undan itibaren Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'yle görüşmelere başladı.[35]

Bu görüşmeler sonunda Bulgaristan, Osmanlı Devleti'yle 3 Eylül 1915'te imzaladığı bir anlaşma ile Meriç'in batısında bulunan Dimetoka'yı Osmanlı Devleti'nden aldı. Yani Türk-Bulgar sınırı Meriç oluyordu.

Bulgaristan 6 Eylül 1915'te Almanya ve Avusturya ile imzalamış olduğu anlaşmalarla, 35 gün içinde Sırbistan'a karşı savaşa girmeyi kabul etti. Buna karşılık kendisine bütün Sırbistan Makedonya'sı verilecekti. Bundan başka, Romanya ve Yunanistan Müttefikler yanında yer alırsa, o zaman da Dobruca ile bütün Yunan Makedonyası'nı alacaktı. Yani bu anlaşma gerçekleştiği takdirde Bulgaristan bütün Makedonya topraklarını ele geçirmiş olacaktı ki, bu Ayestefanos Bulgaristan'ının yeniden kurulması idi.

Bu anlaşmalar üzerine Bulgaristan 12 Ekim 1915'te Sırbistan'a karşı savaşa başladı. Bu şekilde Sırbistan kuzeyde ve güneyden iki cepheli savaş durumuna girmiş oluyordu. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ın tarafsızlığına aldırmayarak Sırbistan'a yardım etmek amacı ile Selanik'e asker çıkardılarsa da Sırbistan'ı kurtaramadılar. Sırp kuvvetleri bütün Sırbistan'dan çekildiler ve Avusturya kuvvetleri Sırbistan ile Arnavutluk'u tamamen işgal ettiler. Bu suretle Bulgaristan da Sırbistan Makedonya'sını ele geçirmiş oluyordu. Fakat savaşın genel sonucu Bulgaristan'ın beklemediği bir biçim alacak ve bu kazançları elinden kaçırdığı gibi, Dedeağaç'ı da kaydedecektir.

35 Bulgaristan'ın Merkezi Devletler'le olan görüşmeleri için bkz., Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, kısım 2, s. 476-492.

E) AVRUPA'DA CEPHE DURUMU

Batı Cephesi: Bu cephenin önemli iki olayı, Joffre komutasındaki İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Mayıs 1915'te ve Eylül 1915'te Alman cephesine karşı girişmiş oldukları iki büyük taarruz hareketidir. Bu taarruzlar Müttefikler için başarısızlıkla sonuçlanmakla beraber Müttefiklerin 250.000 ve Almanların da 140.000 kişi kaybettikleri bu taarruzların sonunda ne Müttefikler ne de Almanlar askeri durumu kendi lehlerine çevirmeye muvaffak olabildiler.

Doğu Cephesi: Bu cephe ise Merkezi Devletler için çok daha iyi bir şekilde gelişmiştir. 1915 Nisan ortalarında başlayan ve iki ay kadar süren ortak Alman-Avusturya taarruzu sonunda Galiçya, Ruslardan tamamen temizlenmiştir. Bundan sonra Almanlar, Ruslara karşı Polonya'da bir imha muharebesine girişmişler ve fakat Rus kuvvetlerini çevirip imha edememişlerdir. Bununla beraber, temmuz ortalarında başlayan bu Alman taarruzları sonunda Ruslar daima geri çekilerek önce Varşova, ağustosta Kovno ve eylülde de Vilna Almanların eline geçti.

Deniz Savaşları: 1915 yılının en önemli deniz savaşı 1915 Ocak ayında Dogger Bank'ta oldu. İngilizlerin bu muharebede hiç gemi kaybetmemelerine karşılık, Almanya'nın bir gemisi battı ve iki gemisi de ağır hasara uğradı.

Dogger Bank muharebesi üzerine Almanya, İngiltere'yi abluka altına aldığını ilan etti. İngiltere etrafında yakalayacağı bütün gemileri batıracağını bildirdi. Almanya bu ablukayı denizaltılarla uyguluyordu. Buna karşılık İngiltere daha savaşın başından itibaren Almanya'yı abluka altına almıştı.

İki devlet arasındaki bu abluka savaşı Birleşik Amerika, İsveç, Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi tarafsız devletlerin itirazı ile karşılaştı. Çünkü Alman denizaltıları, İngiltere'yi aç bırakmak için İngiltere'ye mal götüren bütün ticaret gemilerini batırıyordu. Bu arada bazı yolcu gemileri de batırıldı ve birkaç Amerikan vatandaşı da öldü ki, bu olaylar Amerika-Alman münasebetlerine kötü bir etki yaptı. Bu noktaya, Amerika'nın savaşa katılmasında tekrar değineceğiz.

3- 1916 YILI

A) CEPHE DURUMU

Batı Cephesi: Müttefikler, 1915 yılı sonunda, Almanya'nın bir cepheden öbür cepheye kuvvet göndermesini önlemek amacı ile Batı, Doğu ve İtalya cephesi olmak üzere Merkezi Devletler'e karşı üç cephede birden taarruza geçmeye karar vermişler ve taarruz tarihini de, gerekli hazırlıkları yapmak için Temmuz 1916 başı olarak tespit etmişlerdi.

Alman Başkomutanı Falkenhayn da Batı cephesini yıpratmak ve müttefikleri ağır kayıplara uğratmak için Verdun kesiminde bir taarruza karar vermiş bulunuyordu. Bu sebeple, Alman taarruzu 1916 Şubat'ında başladı ve haziran sonlarına kadar devam etti. General Petain tarafından savunulan Verdun,

Almanlara teslim olmadı ve Fransızların 275.000 kişi kaybetmesine karşılık, Almanlar da 240.000 kişi kaybettiler. Falkenhayn'ın hesapları yanlış çıktı.

Alman taarruzlarının başarısızlığı üzerine Müttefikler de, Haziran 1916 sonlarından itibaren Somme Nehri kesiminde geniş bir taarruza kalktılar. Bu sefer Almanların mukavemeti sert oldu. Taarruzlar kasım ayı ortalarına kadar devam etmesine rağmen, Müttefikler de bir şey yapamadı ve Batı cephesinde önemli bir değişiklik olmadı.

Doğu Cephesi: Verdun savaşları üzerine Rusya da hazırlıklarını yaptıktan sonra, nisan ayı sonlarından itibaren Galiçya cephesinde 150 kilometrelik bir kesimde geniş bir taarruza girişti. Bu taarruz Avusturyalıları güç duruma soktu ve gerilemeye başladılar. Almanya bir kısım kuvvetini Galiçya cephesine gönderdi. Bu da yetmeyince Osmanlı Devleti 33.000 kişilik bir Türk kuvvetini gönderdi. Galiçya'da çetin muharebeler oldu, Türk kuvvetleri de ağır kayıplar verdiler. Buna rağmen Rus taarruzları, Galiçya ve Bukovina cephesinde Avusturyalıların 100 kilometre gerilemelerine sebep oldu. Doğu cephesi Merkezi Devletler'in aleyhine gelişmişti.

İtalya Cephesi: Avusturyalılar 1916 Nisan'ında İtalya cephesinde bir taarruzda bulundular ve taarruz iyi gelişerek İtalyanlar 30.000 esir verdiler ve 300 top bıraktılar. Fakat Avusturya bu taarruzun arkasını getiremedi. Bunun üzerine ağustos başında İtalyanlar İzonzo cephesinde taarruza geçtiler. İlk başarılardan sonra, onlar da taarruzun arkasını getiremediler.

Merkezi Devletler'in Avrupa'daki cepheleri 1916 yılında aleyhte bir gelişme gösterdiğinden, Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn azledildi ve yerine Hindenburg getirildi. 1916 Kasım'ında da Avusturya-Macaristan İmparatoru François-Joseph öldü ve yerine Karl geçti.

Irak Cephesi: Bu cephe Osmanlı Devleti için başarılı olmuştur. Kutü'l-Amare'deki İngiliz kuvvetleri 1915 Kasım'ında Türk kuvvetleri tarafından sarılmıştı. İngiliz komutanı General Townshend, birkaç ay dayanıp, bu muhasarayı yarmak için birkaç teşebbüste bulunduysa da muvaffak olamadı ve bunun üzerine 18.000 kişilik kuvvetiyle, 1916 Nisan'ında, Türklere teslim oldu. Fakat Başkomutan Enver Paşa, Almanların isteğine uyarak İran'ı Rus kuvvetlerinden temizlemeye karar verdiği için, Irak cephesindeki taarruzları devam ettirmedi. Bunun üzerine İngilizler yeniden Irak'a kuvvet sevk edip hazırlıklarını yaptıktan sonra. 1916 Aralık ayında taarruza geçtiler ve 1917 Mart'ında Bağdat'a girdiler.

Kanal Cephesi: Çöl şartları dolayısıyla, Kanal cephesindeki harekâtın gayet iyi hazırlanması gerekmekteydi. Bu cephedeki ilk çarpışmalar bunu göstermişti. Fakat Enver Paşa'nın baskıları dolayısıyla Cemal Paşa 1916 Nisan ve Ağustos aylarında Kanal'a mümkün olduğu kadar yaklaşmak için iki taarruz teşebbüsünde bulunduysa da, her ikisi de başarısızlıkla sonuçlandı. Buna karşılık, İngilizler Kanal cephesindeki kuvvetlerini takviye ederek karşı harekete geçtiler ve 1916 yılının sonunda İngiltere, Sina Yarımadası'nı ele geçirip Suriye sınırlarına dayandı.

Kafkas Cephesi: Bu cephede esas faaliyet, 1916 yılının Nisan-Eylül ayları arasında olmuştur. Ruslar 1916 yılının başlarında taarruza geçerek şubatta Erzurum'u ve nisan ayında da Trabzon'u düşürmüşlerdi. Rusların Trabzon'u alması üzerine 3. Türk Ordusu Rus kuvvetlerini çevirmek için mayıs ve haziran aylarında taarruzlarda bulunduysa da, Rusların haziran sonunda Erzurum'da karşı taarruza geçmeleri üzerine 3. Ordu çözüldü ve Ruslar Temmuz ayında Gümüşhane, Kelkit ve Erzincan'ı da ele geçirdiler. Eylül ayında da, her iki taraf da yeni hazırlık yapmak istediğinden harekât durdu.

Deniz Savaşları: 1916 yılının en önemli deniz savaşı, mayıs ayı sonunda İngiliz ve Alman donanmaları arasında Skaggerak'ta yapılmıştır. Almanların, İngiliz donanmasının bir kısmını tahrip etmek ve bu suretle İngiliz ablukasını zayıflatmak için yaptıkları bu muharebede, İngilizlerin üç kruvazör kaybetmelerine karşılık Almanların 1 kruvazör kaybetmek suretiyle başarı kazanmalarına rağmen, Alman donanması ancak Alman limanlarına sığınmak suretiyle kendisini kurtarabilmiştir. İngiltere 1916 yılında da denizlerdeki egemenliğini ve üstünlüğünü kesin olarak devam ettirmiştir.

B) ROMANYA'NIN SAVAŞA KATILMASI

Romanya 1883 yılında Üçlü İttifak'a katılmakla beraber Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan ettiği zaman Avusturya'nın arkasından gitmedi. Çünkü Üçlü İttifak savunma esasına dayanıyordu; hâlbuki savaşı Avusturya açmakla saldırgan duruma girmişti. Bundan ötürü savaş karşısında Romanya tarafsızlığını ilan etti.

Gerçekte Romanya'nın davranışı da İtalya ve Bulgaristan'dan farklı değildi. Diğerleri gibi o da kendisine en fazla toprak tavizi verecek tarafı kollamaktaydı. Romanya'nın toprak isteklerinin başında Avusturya'dan ahalisini Romenlerin teşkil ettiği Transilvanya, Banat ve Bukovina ile Rusya'dan Besarabya geliyordu.

1915 yılından itibaren Romanya, Rusya'nın baskısına uğradı. Rusya, Avusturya'ya karşı Balkanlar'da daha üstün duruma geçmek için Romanya'yı kendi yanında savaşa sokmak istedi. Çanakkale'nin Müttefikler tarafından açılması teşebbüsü sırasında bu baskı daha da ağırlaştı. Bununla beraber, Romen-Rus görüşmelerinde Romanya mukavemet gösterdi ve Çanakkale savaşlarının sonunu beklemeye karar verdi. Çünkü Boğazlar açılacak olursa Romanya, savaşa girmesi için gerekli silah ve cephaneyi Müttefiklerden daha kolaylıkla sağlayabilirdi.

Romanya'nın bu durumu 1916 Haziran'ına kadar sürdü. Bu tarihte Rusya'nın Doğu cephesinde taarruza geçmesi ve bütün Bukovina ile Galiçya'nın bir kısmını ele geçirmesi Romanya'yı etkiledi. Bu sırada Batı cephesinde de Müttefikler Somme cephesinde geniş bir taarruza kalkmışlardı. Genel durum Müttefiklerin lehine idi. Şimdi Fransa da Romanya üzerinde baskıya başlamıştı.

Romanya'nın İtilaf Devletleri'ne eğilim göstermesi Merkezi Devletler'in gözünden kaçmadı. Fakat Romanya'ya taviz vermek hususunda enerjik

davranacakları yerde, onu tehdit etmek suretiyle İtilafa katılmaktan alıkoymaya çalıştılar. Avusturya'nın Bükreş'teki elçisi Romen başbakanına, "Ölmüş olduğu sanılan aslan, bir pençe darbesiyle Romanya'yı da ikinci bir Sırbistan yapabilir"[36] dediyse de, bu tehdit Romanya'nın durumunu değiştirmedi ve Romanya, Rusya ve Fransa ile savaşa katılmanın şartları konusunda görüşmelere başladı. Bu görüşmeler[37] 17 Ağustos 1916'da Romanya ile İtilaf Devletleri arasında bir antlaşmanın imzası ile sonuçlandı. Buna göre Transilvanya, Bukovina ve Banat Romanya'ya verilecek ve bu toprakların ele geçirilmesinde Müttefik kuvvetleri de Romanya'ya yardım edecekti. Yani Romanya bu toprakları Avusturya'dan kendi gücü ile alamayacağını görmüştü.

Bu anlaşma üzerine Romanya 28 Ağustos 1916'da İtilaf Devletleri tarafında savaşa katıldı. Hemen Transilvanya'yı ele geçirmek için harekete geçmesi, Avusturya'yı çok güç durumda bıraktıysa da Bulgaristan'ın da güneyden Romanya'ya karşı taarruza geçmesi ve 1917 yılı başlarında Rusya'da ihtilâlin patlaması ve Rus ordusunun bozulması Romanya'yı güç durumda bırakmıştır. Bu sebeple 1917 ilkbaharında Romanya mütareke imzalamaya mecbur kalmışsa da, Müttefiklerin zaferi kazanması Romanya'yı kurtardı.

C) ANADOLU'NUN PAYLAŞILMASI

İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesi, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ihtiraslarını kamçıladı ve birtakım paylaşma anlaşmalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu görmüşler ve daha savaş sona ermeden bu imparatorluğun topraklarını paylaşmayı düzenleme yoluna gitmişlerdir.

Kâğıt üzerinde de olsa, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı almış olması, kendi hissesini elde etme bakımından Fransa'yı da harekete geçirdi ve Rusya ile yapılan anlaşmadan sonra Fransa İngiltere'ye başvurup, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu toprakları hakkında da bir anlaşma yapılmasını istedi. İngiltere, bu konuda Fransa'nın ilk önce Rusya ile anlaşması gerektiği cevabını verdi. Gerçekten Fransa 1915 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Rusya ile görüşmelerde bulundu ve Rusya, Suriye ile Adana bölgesinin Fransa'ya verilmesini prensip olarak kabul etti.

1915 yılı sonlarında iki yeni faktörün ortaya çıkması, Anadolu'nun paylaşılması konusundaki anlaşmanın yapılmasını hızlandırdı. Bu faktörlerin birincisi Rusya'ya aittir. Çanakkale savaşlarının başarısızlığı Rusya'da bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Rusya, Doğu Anadolu'dan toprak elde etmek suretiyle, Rus halkındaki hoşnutsuzluğu gidermek istedi. İkinci faktör Fransa'ya aittir. 1915 yazından itibaren İngiltere, Araplarla anlaşarak Ortadoğu'ya yerleşmek için faaliyete geçmiş ve Araplarla görüşmelere başlamıştı. Gizli yürütülen bu

36 Pierre Renouvin, *La Crise européenne et le Premiere Guerre Mondiale*, s. 374

37 Rus-Romen görüşmeleri için bkz., *Documents Diplomatiques secrets russes, 1914-1917*, Paris, Pavot, 1928, s. 167-211.

görüşmelerden İngiltere son haftada Fransa'yı da haberdar edince, Fransa'nın çok canı sıkıldı ve o da Suriye ve Adana üzerinde ısrar etti.

Bu şekilde 1915 yılı sonbaharından itibaren bir yandan İngiltere ile Fransa, bir yandan da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında görüşmeler başladı. İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki üçlü görüşmelerin esas konusu Anadolu idi. Bu görüşmeler 26 Nisan 1916'da bir anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşma ile:

Rusya, bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulmasını ve Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını kabul ediyordu. Buna karşılık, Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilayetleri arasında kalan toprakları ve Trabzon'un batısında sonradan tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını Rusya alıyordu.

Fransa, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan Anadolu topraklarını alacaktı. Alınan toprakların kesin sınırları sonradan tespit edilecekti.

D) ORTADOĞU'NUN PAYLAŞILMASI

Savaşın çıktığı ilk günlerden itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Merkezi Devletler'e eğilim gösterdiğini fark edince, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmak için bütün Arap âlemini Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak istemiş ve bunun için de Mekke Şerifi Hüseyin ile temasa geçmişti. Şerif Hüseyin'in Hicaz'ın bağımsızlığını ilan etmek istemesi ve hilâfetin de padişahtan alınması hususunda İngiltere'nin kendisine yardım etmesini şart koşması üzerine İngiltere işin üstüne düşmekten vazgeçti. Bunun üzerine Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne başvurup, Hicaz Emirliği'nin babadan oğula geçmek üzere kendisine verilmesini istediyse de bu isteği kabul edilmedi.

Osmanlı Devleti de savaşa katıldıktan sonra ve savaş gün geçtikçe şiddetlenince, İngiltere Şerif Hüseyin ile anlaşmak için çabalarını arttırdı. Hüseyin, bütün Arap Yarımadası ile bütün Suriye'yi ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurulmasını ve başına da kendisinin geçirilmesini istedi. 1915 yılı içinde yapılan uzun müzakerelerden sonra, İngiltere ile Hüseyin arasında 1916 Ocak ayında bir anlaşmaya varıldı. Lübnan hariç İngiltere, Hüseyin'in isteklerini kabul etti.

İngiltere, Hüseyin ile yaptığı bu müzakerelerden Fransa'yı ancak 1915 Kasım'ında haberdar etti. Bunun üzerine Fransa Ortadoğu'yu da paylaşma meselesi üzerinde ısrarla durdu ve sonunda, İngiltere ile Fransa arasında 9 ve 16 Mayıs 1916'da teati edilen notalarla bir anlaşmaya ulaşıldı. Bu anlaşmaya göre:

Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beyrut dâhil), Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktı. Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Mamafih bu Arap devleti, Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da

İngiliz nüfuz alanı olarak nüfuz alanlarına ayrıldı. Ayrıca İskenderun serbest liman ve Filistin de milletlerarası bölge oluyordu.

Bağımsız Arap devletinin nüfuz alanı olması ve Suriye'nin kıyı bölgelerinin Fransa'ya verilmesiyle İngiltere Şerif Hüseyin'e karşı iki yüzlü bir oyun oynamış oluyordu.

İngiltere ile Fransa arasında yapılan antlaşmanın müzakerelerini Fransa adına Georges Picot ve İngiltere adına da Sir Mark Sykes yürüttüğü için, bu antlaşmaya Sykes-Picot Antlaşması da denir.

İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e oynadığı oyun bu kadarla da kalmadı. Bir yandan da Necd Emiri İbni Suud ile de görüşmelere girişmişti. Bu görüşmeler sonunda İbni Suud ile İngiltere arasında Aralık 1915'te bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile İngiltere, Necd toprakları ve Basra Körfezi'nin güney kıyılarında (Kuveyt hariç) İbni Suud'un bağımsızlık ve egemenliğini tanıdı. Hâlbuki bu topraklar üzerinde İngiltere, Şerif Hüseyin'in egemenliğini tanımıştı.[38]

İngiltere ile anlaştıktan sonra İbni Suud, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmedi. Fakat Basra Körfezi'nde İngiltere'yi rahat bıraktığı için, İngiltere'nin Irak'taki muharebelerini çok kolaylaştırmış oldu.

Şerif Hüseyin'e gelince, o 1916 Haziran'ında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 1916 Ekim'inde de kendisini Arabistan kralı ilan etti ki, İngiltere bunu hemen tanıdı.

1917 yılında Bolşevik İhtilâli ile Çarlığın yıkılması ve Bolşeviklerin, Çarlık diplomasisinin bütün gizli vesikalarını açığa vurması Araplar için soğuk bir duş oldu ve İngiltere'nin oyunlarını bütün çıplaklığı ile gördüler.

4- 1917 YILI

A) CEPHE DURUMU

Batı Cephesi: Marne muharebelerinden beri bir yıpratma savaşı şeklinde devam eden Batı cephesi, bu karakteristiğini 1917 yılında da muhafaza etmiş ve durumda büyük bir değişiklik meydana gelmemiştir. Müttefikler, Alman cephesini yarmak için 1917 Nisan'ında Arras-Lens kesiminde kırk kilometrelik bir cephede taarruzda bulundularsa da istediklerini elde edemediler. Bundan sonra, hazirandan ekime kadar İngilizler ve Fransızlar birçok münferit taarruzlar yaptılarsa da yine bir sonuç alamadılar.

Doğu Cephesi: Rusya'da Bolşeviklerin Şubat (Mart) ve Ekim (Kasım) ihtilâlleri Doğu cephesinde Rus kuvvetlerinin durumunu adamakıllı sarstı. Cephedeki askeri birlikler içinde karışıklık ve düzensizlik baş gösterdi. Asker bir an önce evine dönmek istiyordu. Çünkü Bolşevikler mütemadiyen barış propagandası yapıyordu. Şubat ihtilâline rağmen Rusya savaşa devama karar

38 Şerif Hüseyin meselesinin ayrıntıları için bkz., Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, kısım 3, s. 236-350.

verdi ve hatta geçici hükümetin Harbiye Bakanı Alexandre Kerensky temmuz ayında Rus kuvvetlerini taarruza geçirdi. Taarruz iki hafta kadar devam etti, fakat askerin savaşmak istememesi ve ihtiyatlarında savaşa gitmek istememeleri üzerine taarruz durdu. Bunun üzerine Alman kuvvetleri bir karşı taarruza kalktılar. On gün sonra Galiçya Ruslardan temizlendi ve Ruslar, 47.000'i esir olmak üzere 160.000 kişi kaybettiler. Almanlar kuzeyde de harekete geçerek eylülde Riga'yı ele geçirdiler.

İtalya Cephesi: Mayıs ayında İtalyanların yaptığı mahalli çaptaki hücumlarda başarı elde edildi ve Avusturya kuvvetleri bazı kayıplar verdiler. Bu durum Avusturya'nın moralini bozdu. Avusturya şimdi barış için Müttefiklerle temas aramaya başlamıştı. Bu sebeple, Almanlar İtalya cephesine kuvvet göndermek zorunda kaldılar. Almanya'dan yardım alan Avusturya, ekim ayında Caporetto'da İtalyanlara karşı büyük bir taarruza girişti. Taarruzun başlamasından 24 saat sonra Caporetto'da İtalyan cephesinde gedik açıldı ve İtalyanlar geri çekildikleri gibi ağır kayıplara uğradılar. Avusturyalılar 283.000 esir ve üç bin top ele geçirmişti. İtalyanların Piave Nehri'nde savunma kurmaya muvaffak olmaları üzerine, bir kısım toprağı ele geçiren Avusturya taarruzu kasım ayında durdurdu.

Kanal Cephesi: 1917 yılında bu cephenin önemli savaşları Gazze'de olmuştur. İngilizler, Gazze'de kurulmuş bulunan Türk savunmasını kırmak için mart ve nisan aylarında iki teşebbüs yaptılarsa da sonuç alamadılar. Bunun üzerine iyice hazırlandıktan sonra, ekim sonlarında üçüncü bir taarruzda bulundular. 191.000 kişilik İngiliz kuvvetine karşı 40.000 Türk askeri çarpışıyordu. On günlük bir savaştan sonra kasım başında İngilizler Gazze'ye girdiler. İlerlemelerine devam ederek aralık ayında da Kudüs'ü düşürdüler.

Irak Cephesi: 1916 Nisan'ındaki Kut hezimetinden sonra İngilizler iyice hazırlanmaya başlamışlardı. Bu uzun hazırlıklardan sonra 1917 Şubat'ında Kut'tan yukarı doğru ilerlemeye başladılar ve Türk kuvvetleri Bağdat'ı savunmak için geri çekildi. Mart ayında yapılan Bağdat muharebelerinde İngilizler üstün geldiler ve Bağdat'a girdiler. Bundan sonra, 1918 yazına kadar Irak cephesinde önemli bir gelişme olmadı.

Kafkas Cephesi: Rusya'daki Şubat İhtilâli Rusların Kafkas cephesindeki durumunu da adamakıllı sarstı. Fakat bu cephedeki Türk kuvvetlerinin daha önceki muharebelerde zayıflamış olması, bir kısım kuvvetlerin Irak ve Filistin cephelerine gönderilmiş bulunması ve nihayet tifüs salgını dolayısıyla, Türk kuvvetleri bu durumdan faydalanıp taarruza geçemediler. Ancak Muş ve Bitlis'i alabildiler. Aralık ayında da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında mütareke yapıldı.

B) RUSYA'DA BOLŞEVİK İHTİLÂLİ

1917 yılının ve yeni zamanlar tarihinin en önemli olayını şüphesiz Rusya'daki Bolşevik İhtilâli teşkil etmektedir. Bu ihtilâlin derin sebeplerini, Fransız İhtilâli'nden beri Rusya'nın içinde meydana gelen uzun gelişmelerde aramak

gerekir. Bu gelişmeleri de üç ana nokta etrafında toplayabiliriz; Fikir akımları, köylü meselesi ve işçi meselesi.

Rusya'daki Fikir Akımları: Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı liberal akımın etkisiyle Rusya'da, 1825'in Aralık ayında Dekabrist ayaklanması denen gayet dar çerçeveli bir ayaklanma olmuş fakat bu ayaklanma çabucak bastırılmıştır. Bu hareketin çabuk söndürülmüş olması, Rusya'da fikir akımlarının gelişmesini önleyememiştir. Rusya'nın otokratik siyasal düzenine karşı fikir tepkileri genişleyerek devam etmiştir. Yalnız bu fikir akımlarının bir özelliği olmuştur. Rus aydınları, Rusya'nın otokratik düzenini yıkarak yerine başka bir siyasal düzen getirme işi üzerinde düşündüklerinde meseleye sadece siyasal düzen açısından bakmamışlar, siyasal düzenin ıslahını sosyal düzene yeni bir biçim verilmesinde aramışlardır. Çünkü sosyal yapının durumu ve başlangıçta özellikle köylünün durumu aydınları böyle bir düşünce şekline götürmüştür.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da Marksizm'in ortaya çıkması, ilgi çekici bir özellik olmak üzere Rus aydınları arasında bu doktrinin geniş bir şekilde yayılması sonucunu vermiştir. Hâlbuki Karl Marx, kendi fikir sistemini kurarken, hiç önem vermediği memleket Rusya idi. Marx, bir proleter ihtilâlinin gerçekleşmesi için en elverişli atmosferi, en ileri endüstriye ulaşmış olan İngiltere'de görmüştü. Rusya'nın tarımsal ekonomik yapısı, Marx'ın düşünce ve ümitlerinde yer almamıştır. Fakat Marksizm'i gerçekleştiren de bu Rusya olmuştur.

Mamâfih şunu da belirtelim ki, sosyalizm konusunda Rus aydınları arasında da çeşitli fikir ve düşünce farklılıkları olmuştur.

Köylü Meselesi: Köylü meselesi ve bu meselenin geçirdiği gelişmeler de Rusya'da Marksist fikirlerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İlk Rus aydınları, otokrasinin yerine kuracakları yeni siyasal düzenin temelini köyde (mir) ve köylüde görmüşlerdir. Topraksızlık ve açlık köylünün devamlı ve temel problemiydi. Rus halkının beşte dördü tarımla geçiniyordu. Buna karşılık toprakların ancak dörtte birine sahipti. Toprakta feodal düzen hâkimdi. Kulak denen zengin köylü nüfusun %10'unu teşkil ettiği hâlde, toprağın %35'ine sahipti. Öte yandan köylü, asilzadenin toprağında bir serfti. Âdeta bir esirdi.

Bu durumu düzeltmek için, Kırım Savaşı'ndan sonra 5 Mart 1861'de "Kurtuluş Kanunu" yayınlandı. Bu kanunla köylü esir durumdan kurtarılıyor ve köylüye toprak veriliyordu. Fakat bu tedbir yürümedi. Çünkü bir defa, köylüye kötü topraklar dağıtılmıştı. İkincisi, köylüye toprağın mülkiyeti değil kullanma hakkı verilmişti. Bu hak için de köylü toprağın sahibine karşılığını ödeyecekti. Bu ödeme ise Barşçina ve Obrok sistemine göre olacaktı. Barşçina sisteminde köylü, aldığı toprağa karşılık her yıl bu toprak sahibi için bir süre çalışacaktı. Obrok sisteminde ise, her yıl toprağın sahibine belli bir para ödeyecekti. Köylüye verimsiz ve kötü toprak verilmesi sebebiyle köylü, ne hizmet ne de para borcunu ödeyebildi ve toprak sahibi ile yaptığı anlaşmalarla bir süre sonra yine eskisi gibi esir durumuna düştü.

Bu durumdan ötürü köylünün bir kısmı toprakla uğraşmaktan ve toprak almaktan vazgeçti ve şehirlere akın etti ki dört milyon kadar tutan bu insan kitlesi Rus proletaryasının temelini teşkil etmiştir.

Kurtuluş Kanunu'nun bu başarısızlığı, Narodnik veya Narodniçestvo denen Halkçı Hareket'in ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Sosyal değişmeyi gerçekleştirmenin çaresini aydınlar köylüyü aydınlatmada buldular ve 1870'lerden itibaren köylere akın ettiler. Bir yandan hükümetin bunu hoş karşılamaması, bir yandan da köylünün aydına olan güvensizliği bu hareketi başarılı kılamadı. 1881'de II. Aleksandr'ın Narodnaya Volya (Halkın İsteği) adlı aşırı bir derneğin üyeleri tarafından öldürülmesi üzerine, Halkçılar Rusya'dan kaçmak zorunda kaldılar.

İşçi Meselesi: Halkçı hareketin başarısızlığı Marksist hareketi kuvvetlendirdi. Çünkü 1800'lerden itibaren Rusya'da endüstri gelişmeye ve bir işçi kitlesi ortaya çıkmaya başladı. Endüstrinin gelişmesi ve Kurtuluş Kanunu'nun başarısızlığı birçok köylüyü şehirlere çekti ve şehirlere akın başladı. Bu köylüler şehirlerde gayet kötü şartlar içinde yaşıyorlardı. İşçilerin durumu da köylüden iyi değildi. 12-14 saatlik iş gününe rağmen iş ve yaşama yerlerindeki sağlık şartlarının kötülüğü, ücretlerin azlığı, birçok hâllerde ücretin yüksek fiyatla hesaplanan mal şeklinde ödenmesi, çocukların çalıştırılması, işçi kitlesinin göze çarpan özelliği idi. Bu sebeplerle 1880'lerden itibaren sık sık grevlerin çıktığı görüldü ve bunun sonucu olarak da sendikacılık faaliyeti ortaya çıktı. 1907 yılında sendikaların üye sayısının 250.000 olduğunu söylemek, işçi sınıfının kuvveti hakkında bir fikir vermeye yeter.

Bu temel faktörlerin etkisiyle Marksizm günden güne kuvvetlendi. Rus Marksizm'inin ilk hareketini Narodnik hareketi teşkil eder. Bu hareketin etkisiyle Rusya'da çeşitli Marksist dernekler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de 1895'te Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov) tarafından Petersburg'da kurulan İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği'dir. Fakat bu faaliyeti dolayısıyla Lenin tevkif edilip Sibirya'ya gönderildi. Lenin Sibirya'da iken Rus Marksistleri 1898'de Minsk Kongresi'nde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdular ki, bu Bolşevik veya bugünkü Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başlangıcıdır.

Lenin de Sibirya'dan döndükten sonra, İsviçre'de Plehanov'un etrafında toplanmış olan Rus Marksistlerine katıldı. Fakat biraz sonra bunlar ikiye bölündüler. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903'te Brüksel ve Londra'da yaptığı ikinci kongrede, Rusya'da Marksist ihtilâlin gerçekleştirilmesi ve bunun için de partinin nasıl bir nitelik kazanması meselesi görüş ayrılığına sebep oldu. Rus Marksistleri, Lenin ve etrafında toplanan çoğunluk grubu (Bolşevikler) ile azınlık grubu (Menşevikler) diye ikiye ayrıldı. Zaman zaman yapılan uzlaşma çabaları sonuç vermedi ve 1912 Prag Kongresi bu ayrılığı kesin şekle soktu. Bolşevikler Partiye hâkim oldular.

Bu ayrılığa rağmen gerek Bolşevikler, gerek Menşevikler gizli bir şekilde dışarıdan, Rusya'da Marksist akımın gelişmesi için yoğun faaliyette bulundular.

Bu faaliyetlerin sonucu olarak Menşeviklerden Troçki'nin liderliğinde 1905 Ocak ayında Petersburg'da bir ayaklanma oldu. Petersburg ve Moskova'da İşçi Sovyetler'i kuruldu. Hükümet 1905 Aralık ayında bu ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu. Bununla beraber. Çar II. Nikola da bazı hürriyetler vermeyi ve Duma'yı (Rus Meclisi) açmayı zorunlu gördü.

Savaş başladığı zaman Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunuyordu. Duma'nın açılması, fikir akımlarının su üstüne çıkmasını kolaylaştırmış fakat aynı zamanda da kaynaşma ve çatışmaları şiddetlendirmişti. Savaşın güçlükleri, savaşta başarı elde edilememesi, Boğazlar'ın açılmaması ve Rusya'nın müttefiklerden yardım alamaması iç şartları günden güne gerginleştirdi ve halkın gıda sıkıntısı da buna eklenince, 8 Mart 1917'de Petersburg sokaklarında halk gösterilere başladı. İşçiler de işlerini bırakıp greve başladılar ve gösterilere katıldılar. İki gün içinde bütün şehir ayaklandı ve hükümet kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar oldu. Şimdi ekmek istenmiyor "Kahrolsun İstibdat!" diye bağırılıyordu. Bolşevik ve Menşevik bütün Marksistler faaliyete geçmişti. 10 Mart'ta durum gerçek bir ihtilâl hâlini aldı. 12 Mart'ta Petersburg'da işçilerin ve askerlerin sovyeti kuruldu ve hükümet görevlerini üzerine aldığını ilan etti. Petersburg Sovyeti cumhuriyet ilan edilmesini istiyordu. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük görüşmelerden sonra, 14 Mart'ta liberal bir geçici hükümetin kurulmasına ve çarın istifa etmesine karar verildi. Prens Lvov başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. İhtilâlci sosyalistlerden Kerensky Harbiye bakanı oldu.

Çar II. Nikola tahttan çekilme kararını kabul etmedi ve askerle Petersburg üzerine yürümek istedi. Generallerden hiçbiri buna yanaşmayınca 16 Mart sabahı tahttan feragat etti. Üç yüz yıldan beri devam eden Romanof hükümdarlığı sona eriyordu.

Geçici hükümet, işe başlar başlamaz savaşa devam kararı verdi. Fakat şimdi Bolşeviklerin ve Menşeviklerin hücumu altındaydı. Bolşevikler azınlıkta olmakla beraber, nisan ayında Petersburg'a gelen Lenin'in "Ekmek, Barış, Hürriyet" ve "Bütün İktidar Sovyetler'e" propagandası ile Bolşeviklerin kuvveti gün geçtikçe gelişti. Temmuz ayında Kerensky'nin Doğu cephesinde yapmak istediği taarruz başarısızlıkla sonuçlanınca, yeni bir ayaklanma patlak verdi. Bunun üzerine Lvov çekildi ve Kerensky başbakan oldu. Ayaklanma dolayısıyla sıkı tedbirler aldı ve Lenin kaçmak zorunda kaldı. Şimdi Bolşeviklere katılan Troçki ise tevkif edildi. Mamafih eylülde serbest bırakıldı.

Eylül ayında generallerden Kornilov'un bir askeri diktatörlük kurmak için ayaklanması, solcuları korkuttu ve hükümeti desteklediler. Kornilov'un teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmakla beraber, Kerensky 14 Eylül 1917'de cumhuriyet ilan etti.

Fakat memleketin durumu karmakarışıktı. Ne orduda disiplin kalmıştı, ne idarede düzen ve otorite. Köylü zenginlerin çiftliklerine hücum edip her tarafı yağma ediyor ve yangına veriyordu. Bolşevikler bu karışık durumdan

faydalanarak Troçki'nin liderliğinde bir Askeri İhtilâl Komitesi kurarak, 5 Kasım'da bir hükümet darbesine teşebbüs ettiler. 7 Kasım akşamı hükümet darbesi muvaffak olmuş ve Bolşevikler iktidarı ele geçirmişlerdi. 8 Kasım'da Lenin gizlendiği yerden çıkıp Petersburg'a geldi. Rusya'da Bolşevik rejim başlamıştı.

Bolşevik hükümetin ilk işi çarlığın gizli anlaşmalarını açığa vurmak oldu. Bundan sonra da Almanya ile barış için teşebbüse geçti.

C) BİRLEŞİK AMERİKA'NIN SAVAŞA KATILMASI

1917 ilkbaharından itibaren Rusya'daki ihtilâl Rusya'yı fiilen savaş dışına çekerken, Rusya'dan meydana gelen boşluğu Birleşik Amerika'nın savaşa katılması doldurmuştur.

Birleşik Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması, Almanya'nın 1915 yılından itibaren açmış olduğu denizaltı savaşının bir sonucudur.

İngiltere, savaşın başından itibaren donanması ile Almanya'yı abluka altına alarak, Almanya'nın diğer memleketlerle ticaret yapmasını önlemek ve bu suretle bu devletin savaş gücünü kırmak istemişti. Almanya da İngiltere'nin bu ablukasını kırmak için geniş bir denizaltı savaşı açmış ve denizaltılarla, İngiltere'ye mal götüren gemileri batırmaya başlamıştır.

Bu denizaltı savaşının sonucu olarak, 1915 Mayıs'ında *Lusitania* ve 1915 Ağustos'unda da *Arabic* adlı İngiliz yolcu gemileri Alman denizaltıları tarafından batırıldı ve birçok Amerikan vatandaşı öldü. Bu olaylar Amerikan-Alman münasebetlerini gerginleştirdi ise de Almanya, bu çeşit olayların tekerrür etmeyeceği hususunda teminat verince, Amerika daha ileri gitmedi.

Bununla beraber, 1916 Mart'ında *Sussex* adlı bir Fransız yolcu gemisinin batırılması ve bazı Amerikan vatandaşlarının ölmesi, iki devletin münasebetlerine yeni bir gerginlik getirdi.

Öte yandan, Amerika'nın genel olarak müttefiklere sempati göstermesi ve onlarla ticaret yaparak onları ekonomik bakımdan âdeta beslemesi Almanya'nın hoşuna gitmiyordu. Bu sebeptendir ki, Almanya birçok para harcayarak ve yoğun bir propaganda ile Amerika'da hem karışıklık çıkarmaya ve hem de Amerikan kamuoyunu Almanya tarafına yöneltmeye çalışmıştır. Almanya, Latin Amerika memleketlerinde de Amerika aleyhtarı kışkırtma faaliyetlerine girmişti. Tabiatıyla bu faaliyetleri Amerika hiç hoş karşılamıyordu. 1917 yılı başından itibaren Almanya'nın denizaltı savaşına yeni bir hız vermesi Amerika tarafından hoş karşılanmadı.

Tam bu sırada meydana gelen başka bir olay Amerika için yakın bir Alman tehlikesini ortaya koydu. Bu sırada Meksika ile Amerika'nın münasebetleri iyi değildi. Bundan faydalanmak isteyen Almanya, Amerika'ya karşı bir harekete girişmek istedi. Buna göre Amerika Almanya'ya karşı savaşa katılırsa Meksika Almanya'nın ittifakına girecek, Almanya Meksika'ya ekonomik yardım yapacak ve ayrıca Amerikan topraklarından olan Texas, Yeni Meksiko ve Arizona eyaletleri de Meksika'ya verilecekti. Buna karşılık Meksika, Japonya

ile Almanya arasında aracılık yaparak Amerika'ya karşı bir Japonya-Meksika-Almanya ittifakının kurulmasını sağlayacaktı.

Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann'ın bu tasarıyı ihtiva eden ve Washington'daki Alman büyükelçisine çekilen ve Zimmermann Telgrafı adını alan telgraf, İngiltere tarafından ele geçirilerek, şifresi çözüldükten sonra Amerika'ya bildirildi. Amerika Almanya'nın komplosu ile karşı karşıya idi. Başkan Wilson bu telgrafı Amerikan halkına açıkladı. Amerika'nın güvenliği bir Avrupa devleti tarafından tehdit ediliyordu ki, Monroe Doktrini'ne göre artık Amerika hareketsiz kalamazdı. Amerikan-Alman münasebetleri gerginleşti.

Mart ayında Rusya'da çarlığın yıkılması ve iki Amerikan ticaret gemisinin Alman denizaltıları tarafından batırılması üzerine, Amerika'nın sabrı tükendi ve Kongre'nin kararı ile 2 Nisan 1917'de Amerika Almanya'ya savaş ilan etti.

Amerika bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'na katılınca müttefiklere yardım etmek üzere Avrupa'ya askeri kuvvetler göndermiştir. Çünkü Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurması gerekiyordu. Bu gelişme, Amerika'nın Monroe Doktrini'nden ilk ayrılışını teşkil etmiştir. Bununla beraber, savaştan sonra Amerika tekrar Monroe Doktrini'ne dönecek ve Avrupa'yla ilgisini kesecektir.

D) YUNANİSTAN'IN SAVAŞA KATILMASI

Yunanistan'ın savaşa katılması, Kral Konstantin ile Başbakan Venizelos arasındaki uzun bir mücadelenin sonunda ve zaferi bu sonuncunun kazanmasıyla mümkün olabilmiştir.

İkinci Balkan Savaşı'ndan Yunanistan iki komşusu ile münasebetleri bozuk olarak çıkmıştı. Bulgaristan'dan Kavala'yı aldığı için bu devletle münasebetleri iyi değildi. Midilli, Limni ve Sakız adalarını da işgal altında tuttuğundan ve ayrıca şimdi Anadolu'ya da göz dikmeye başladığından Osmanlı Devleti'yle de iyi münasebetlere sahip değildi. Buna karşılık, Sırbistan'la İkinci Balkan Savaşı'nın arifesinde imzalanmış bir ittifakı vardı. Fakat bu ittifaka rağmen Yunanistan, Avusturya Sırbistan'a saldırdığı zaman müttefikinin yanında yer alıp savaşa katılmadı.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında, Kral Kostantin ve başbakan da Venizelos idi. Konstantin, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in eniştesi oluyordu ve Merkezi Devletler'e sempatisi vardı. Bununla beraber, Akdeniz'de müttefiklerin kuvvetli olduğunu bildiği için ihtiyatlı bir politika izlemeye karar verdi. Buna karşılık Başbakan Venizelos, Müttefiklerin hararetli bir taraftarıydı ve Yunanistan'ın derhal itilaf tarafında savaşa katılmasını istiyordu. Bunun için de kral üzerinde baskıda bulundu. Müttefikler Venizelos'un bu durumunu bildiklerinden, ona Anadolu'da toprak vaat ederek Yunanistan'ı kendi yanlarına çekmek istediler. Böylece kral ile başbakan arasında bir mücadele başladı.

Müttefikler Çanakkale teşebbüsüne giriştiklerinde, Yunanistan'a da İzmir ve bölgesini vaat ederek Yunanistan'ın da bu teşebbüse katılmasını teklif ettiler. Venizelos bu fırsatı kaçırmak istemedi. Fakat kral ile genelkurmay bunu uygun görmedi ve Venizelos'un baskısına karşı koydular.

1915 Ekim'inde Bulgaristan savaşa katılıp Sırbistan'a karşı harekete geçince Venizelos, Balkanlar'da kuvvet dengesinin Yunanistan aleyhine bozulduğunu ileri sürerek yine savaşa katılmak istediyse de yine başarı kazanamadı. Venizelos, Bulgaristan'ın savaşa katılması üzerine İngiltere ile Fransa'nın Selanik'e asker çıkarmalarına hiç itiraz etmedi. Bunun üzerine kral, Venizelos'u başbakanlıktan uzaklaştırdı.

Bu durum 1916 Ağustos'una kadar devam etti ve Romanya'nın da savaşa katılacağı bir sırada, Venizelos Selanik'e kaçarak orada bir ayaklanma çıkardı ve ayrı bir hükümet kurdu. Kuzey Yunanistan ile Adalar Venizelos'u destekliyordu. Ayrıca Venizelos, Yunanistan'ın müttefikler yanında savaşa katıldığını da ilan etti. Bu gayet garip bir durumdu.

Müttefikler Venizelos'un teşebbüsünden hoşnut kalmakla beraber, kralı iş başından uzaklaştırmadıkça arkalarından emin olamayacaklarını gördüklerinden nihayet 1917 Haziran'ında Atina'ya İngiliz ve Fransız askerleri çıkarıldı ve iki devlet Kral Konstantin'den, tahttan çekilmesini istediler. Kral bu baskıya boyun eğdi ve hükümdarlığı oğlu Aleksandr'a bırakarak çekildi. Venizelos Atina'ya gelerek yeni hükümeti kurdu ve arkasından da 26 Haziran 1917'de Merkezi Devletler'e savaş ilan etti.

E) ST. JEAN DE MAURIENNE ANTLAŞMASI

1916 Nisan ve Mayıs'ında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan İtalya haberdar edilmemişti. Fakat İtalya bu anlaşmayı sezmiş ve bunu müttefiklerine de bildirmişti. Bunun üzerine müttefikler de kesin bir anlaşmanın bahis konusu olmadığını, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hakkında bir fikir teatisi yapıldığı cevabını vermişlerdi. İkinci olarak İtalya, İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerini de kıskanıyor ve müttefikler tarafından girişilen her teşebbüse kendisinin de alınmasını istiyordu. Bu arada, özellikle Anadolu'da Antalya ve Mersin ile İzmir'in kendisine kesin olarak bırakılmasını istiyordu. Nihayet, Rusya'da Şubat (Mart) İhtilâli'nin çıkması ve çarlığın yıkılması İtalya'yı korkuttu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında Rusya başlıca rolü oynayacaktı. Bu sebeple, isteklerinin hepsini kaplayan yeni bir anlaşmanın yapılması için İngiltere ve Fransa üzerinde baskıda bulundu. Fransa, Antalya ile Mersin'in İtalya'ya bırakılmasını hiç istemiyordu. Fakat İtalya'nın ısrarları üzerine, üç devlet arasında 19-21 Nisan 1917'de St. Jean De Maurienne'de görüşmeler yapıldı ve sonunda şu kararlara varıldı: İtalya 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmış olan anlaşmaları kabul ediyordu. Buna karşılık Mersin hariç, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya veriliyordu. İngiltere ve Fransa İzmir'de birer serbest liman kurabileceklerdi. Keza İtalya da Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limana sahip olacaktı.

Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi Rusya'nın da onaylamasına bağlı tutulmuştu ki, Geçici Hükümet iktidardan düşünceye kadar bunu onaylamamıştır. Bu olay, barış konferansında İtalya ile müttefiklerin arasını bozacaktır.

5- 1918 YILI: SAVAŞ SONA ERİYOR

A) BAŞKAN WİLSON'UN 14 NOKTASI

1917 yılı geldiğinde ister Merkezi Devletler olsun, ister Müttefikler olsun savaşan bütün taraflarda ve özellikle kamuoylarında bir yorgunluk ve savaşa karşı bir bıkkınlık ortaya çıkmaya başlamıştı. Üç yıldır yapılan savaş henüz kesin bir yenilgi veya zafer işareti taşımıyordu. Çünkü bahis konusu olan bir cephede bir muharebenin kazanılması değil, düşmanın tam yenilgiyi kabul etmesi idi. 1917 yılı geldiğinde hiçbir taraf için de bunun işareti kesin olarak belirmemişti. Bu durum kamuoylarında savaşın sona ermesi için duyulan arzuyu gittikçe şiddetlendirmekteydi. Savaş uzadıkça yaşama şartları da güçleşiyordu.

Savaş karşısındaki yorgunluğun ilk işaretini Avusturya verdi. Avusturya savaşın başından beri Doğu cephesinde Rusya'nın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiş ve tek başına Rusya'ya karşı savaşmadığından Almanya ve Osmanlı Devleti'nden yardım almıştı. Avusturya İtalya'ya karşı bile kesin bir zafer kazanamamış, bu cephede de Almanya'dan yardım alarak İtalyanları Caporetto'da hezimete uğratabilmişti. Çarlığın yıkılması Avusturya'yı ümitlendirmiş ise de, geçici hükümetin savaşa devam kararı vermesi bu ümitleri suya düşürmüştü.

Öte yandan Almanya için de savaş ağır gelmeye başlamıştı. Doğu cephesinde durumu iyi olmakla beraber, kazanılan zaferler ucuza elde edilmediği gibi Rusya da dize getirilememişti. Batı cephesinde ise durum her iki taraf için de değişmemekle beraber, yıpratma savaşı Alman kuvvetlerini günden güne eritmekteydi. Üstelik 1917 Nisan ayından itibaren Amerika da karşı tarafta savaşa katılmış, Batı cephesine kuvvet göndermeye başlamıştı.

Bu sebeplerden ötürü Avusturya ve Almanya 1917 yılı yazında çeşitli kanallardan, Müttefikler nezdinde barış teşebbüslerinde bulundular. Fakat barış şartları üzerinde anlaşma meydana gelmemesi, bir sonuç elde edilmesini önledi.[39]

Müttefiklere gelince, aynı şeyler onlar için de bahis konusuydu. Avrupa cephesi onlar için de parlak değildi. Rusya'da Şubat ihtilâlinin çıkması ve 1917 yılı sonundan itibaren Rusya'nın Merkezi Devletler'le barış görüşmelerine girişmesi, Sırbistan'ın yenilmesi, İtalya'nın Caporetto hezimeti, Romanya'nın yenilgisi. Müttefikler için de iyi işaretler değildi.

Herkesin barışa özlem duyduğu bu atmosferi Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson fark etmekte gecikmedi ve barışın düzenini tespit etmek üzere ortaya atılarak Kongre'de 8 Ocak 1918'de verdiği bir söylevde,

39 Avusturya ve Almanya'nın barış teşebbüsleri için bkz., Prince de Bourbon-Parma Sixte, *L'Offre de paix séparée de l'Autriche, 5 Decembre 1916-12 Octobre 1917*, Paris, Plon-Nourrit, 1920; Raymond Recouly, *Les Negociations secretes Briand-Lancken*, Paris, Les Editions de France, 1933; Peace Proposals, *December 12th 1916 to November 11th 1918*, Washington DC Carnegie Endovement for International Peace, 1919; Georges de Manteyer, *Austria's Peace Offer, 1916-1917*, London, Constable, 1921; Pierre Renouvin, *La Crise Européenne et la Premiére Guerre Mondiale*, s. 488-506.

barışın temel ilkeleri olmak üzere 14 Nokta'yı açıkladı. Bu 14 Nokta'dan her birinin özü şöyleydi.[40]

1. Açık barış antlaşmaları ve gelecekte de açık diplomasi
2. Karasuları dışında, savaşta ve barışta denizlerin mutlak serbestisi
3. Bütün ekonomik engellerin mümkün olduğu kadar kaldırılması
4. Milli silahlanmaların azaltılması için gerekli ve yeter garantiler
5. Sömürge isteklerinin ilgili halkların menfaatleri ile yetkileri sonradan tespit edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede göz önünde tutulmak suretiyle, mutlak bir tarafsızlıkla çözümlenmesi
6. Bütün Rusya toprakları boşaltılması ve devletlerin de yardımı ile Rusya'ya kendi gelişmesini sağlamak için her türlü imkân verilmesi
7. Belçika'ya tam ve bağımsız egemenliğinin geri verilmesi
8. İşgal edilen Fransız topraklarının boşaltılması ve Prusya'nın 1871'de Alsace-Loraine meselesinde yaptığı hatanın düzeltilmesi suretiyle barışın teminat altına alınması
9. İtalyan sınırlarının milliyet prensibine göre düzeltilmesi
10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına muhtar gelişme imkânlarının verilmesi
11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ toprakları boşaltılması ve Sırbistan'a denizden mahreç verilmesi, Balkan devletlerinin münasebetleri milliyetler prensibine göre düzenlenmesi
12. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanması fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkânları verilmesi, Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olması ve bunun milletlerarası garanti altına konması
13. Bağımsız bir Polonya kurulması
14. Büyük ve küçük bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkânını sağlamak amacı ile bir milletler teşkilatı kurulması

Wilson bu 14 noktayı sadece bir Müttefik zaferini göz önünde tutarak değil, ister Müttefik zaferi olsun, ister Merkezi Devletler zaferi olsun ve hatta isterse iki tarafın anlaşmasına dayanan bir barış olsun, sadece genel bir barışı göz önüne alarak hazırlamıştı.[41] Bunun dışında Wilson'un önem verdiği bazı esas meseleler vardı. Bunların başında bir milletlerarası barış teşkilatının kurulması geliyordu. İkincisi, toprak sınırlarının milliyetler ilkesine göre düzenlenmesiydi. Avrupa barışının bozulmasını Wilson, bu ilkenin uygulanmamasında görüyordu. Nihayet denizlerin serbestisi, önem verdiği esaslı noktalardan biriydi. Bu

40 14 Nokta için bkz., Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (Documents choisis)*, s. 441-443; G. M. Gathorne-Hardy, *The Fourteen Points and the Treaty of Versailles*, London, Oxford, at the Clarendon Press, 1939, s. 8-11; Bernis, *A Diplomatic History of the United States*, s. 625-626.

41 Bernis, *A Diplomatic History of the United States*, s. 625.

ilke, Amerika'nın bütün dünya ile ticaretini yakından ilgilendiriyordu ve Amerika'yı savaşa sürükleyen de Almanya'nın bu ilkeyi ihlâl etmesi olmuştu.

Mamafih barış konferansında barışlar düzenlenirken, Wilson'un bu ilkelerine çok az önem verilecek ve bu da onun için büyük hayal kırıklığı olacaktır. Avrupa'nın tecrübeli ve haris ihtiyar diplomasisi Yeni Dünya'nın tecrübesiz idealizmine boyun eğmeyecektir.

B) BREST-LITOVSK BARIŞI

Bolşevik Hükümet daha iktidarı ilk ele aldığı gün halka barış yapacağını vaat etmişti. Gerçekten Dışişleri Komiseri Troçki, 21 Kasım 1917'de Müttefik elçilerine verdiği notalarda bütün cephelerde mütareke yapılmasını istedi. Ayrıca hükümet, çarlık hükümetinin bütün gizli anlaşmalarını açıkladı. Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşan anlaşmalar da bu suretle açığa vurulmuş oluyordu. Gizli anlaşmaların açıklanmasının amacı gerek Rus halkına, gerek Batı memleketleri işçilerine yapılan savaşın bir emperyalizm savaşı olduğunu anlatmak ve onları savaşa karşı yöneltmekti.

Sovyet Rusya'nın Almanya'ya da yaptığı müracaata Almanya 27 Kasım'da cevap vererek mütarekeye hazır olduğunu bildirdi. Mütareke 15 Aralık 1917'de yapıldı ve barış görüşmeleri 22 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta açıldı. Bu görüşmelere Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan da katıldı. Görüşmeler uzun sürdü. Bunda, Sovyet Rusya'nın Almanya'nın isteklerini aşırı bulması kadar Almanya'da da yakında bir komünist ihtilâlinin çıkmasını ümit eden Troçki'nin görüşmeleri kasten uzatması da rol oynadı.

Barış 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta imzalandı. Buna göre Sovyetler, Polonya, Litvanya, Courlande, Estonya ve Litvanya'dan çekiliyorlardı ve buraların mukadderatı Merkezi Devletler tarafından tayin edilecekti. Rusya ise Kars, Ardahan ve Batum'u da Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Bütün Doğu Anadolu'dan çekileceklerdi. Nihayet Ukrayna, Almanların yardımı ile bağımsızlığını ilan etmişti. Rusya bu bağımsızlığı da tanıdı.[42]

Brest-Litovsk barışı Merkezi Devletler için büyük bir başarı ve kazançtı. Fakat 1918 yazından itibaren olayların gelişmesi, Merkezi Devletler'in ve özellikle Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının yıkıntısını bir gerçek hâline getirecektir.

C) ROMANYA'NIN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ

Romanya, 1916 Ağustos ayında savaşa katıldıktan kısa bir süre sonra, birkaç ay içinde peş peşe yenilgilere uğramış ve memleketin büyük bir kısmı Merkezi Devletler'in işgali altına düşmüştü. Ancak arkasını Rusya'ya vererek Sereth hattında bir savunma kurabilmişti. Fakat Rusya'da ihtilâlin çıkması Alman kuvvetlerinin Ukrayna'ya girmesi ve Bolşeviklerin Aralık 1917'de

42 Brest-Litovsk barışı hakkında en yetkili kaynak olarak bkz., J.W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, London, Macmillan, 1938.

Merkezi Devletler'le mütareke yapmaları, Romanya'yı çok güç duruma soktu. Müttefiklerle de bağlantısı kesildiğinden, onlardan herhangi bir yardım almasına da imkân kalmamıştı. Bu sebeplerle Merkezi Devletler'le 1918 Mart ayında mütarekeyi kabul etti ve 7 Mayıs 1918'de de Bükreş'te barış imzaladı. Bu barış ile Romanya, Almanya ve Avusturya'nın ekonomik nüfuzu altına giriyor, Avusturya'ya Karpatlar'da toprak veriyor ve bütün Dobruca'dan çekiliyordu. Fakat Merkezi Devletler'in müttefikler karşısındaki yenilgisi, bu barışı hükümsüz bırakacaktır.

D) BULGARİSTAN'IN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ

1918 yılı geldiğinde, bütün memleketlerde olduğu gibi Bulgaristan'da da savaşa karşı bıkkınlık başlamıştı. Fakat Bulgaristan'ın iç durumu çok kötüydü. Almanya'ya devamlı olarak gıda maddesi göndermesi, halkı yiyecek sıkıntısı içine sokmuştu. Üretimci kuvvetlerin silah altına alınmış olması, tarıma dayanan ekonomiyi adamakıllı sarsmış ve tarım üretimi çok düşmüştü. Bulgaristan savaşa katıldıktan sonra Almanya'dan hem mali ve hem de askeri yardım alıyordu. Fakat Almanya 1918 Ocak ayında mali yardımı ve martta da cephane yardımını kesmek zorunda kaldı. Öte yandan, Bulgar ordusunun durumu da iyi değildi. Levazım ve ulaştırmanın iyi çalışmaması askerin beslenmesini güçleştirdi ve dolayısıyla askerler arasında hoşnutsuzluğun artmasına sebep oldu.

Bu güçlüklerin üstüne 1917 Haziran'ında Yunanistan'ın savaşa katılması, durumun kötülüğünü daha da arttırdı. 1918 yazı sonlarına doğru müttefiklerin bütün cephelerde taarruza geçmesi, Bulgaristan'la beraber Merkezi Devletler'in de sonunu getirdi. İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetleri de 14 Eylül 1918'de Vardar bölgesinde Bulgarlara karşı genel bir taarruza geçince, Bulgaristan çözülüverdi. 29 Eylül 1918'de mütarekeyi kabul ederek savaştan çekildi.

E) OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ

Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk barışı ile doğudaki topraklarını istiladan kurtardığı gibi Kafkasya'da Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerbaycan Türklerinin Bolşevik rejimi tanımayarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bu durumdan faydalanarak Bakü petrollerini ele geçirmek üzere harekete geçti. Aynı amaçla İngiltere de Kafkasya'ya asker göndermişti. Gürcüler de Almanya'ya dayanıyordu. Osmanlı Devleti ve Enver Paşa, Bakü'yü ele geçirdikten sonra Türkistan'a sarkarak Ortak Asya Türklerini de imparatorluk içine katarak bir Pan-Türkist Birliği kurmak istiyordu. Bu hareket gerçekten başarılı oldu ve 1918 Eylül'ünde Türk Kuvvetleri Bakü'ye girdi. Buradan daha öteye gidilirken, Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti Kafkas cephesinde ilerlerken, Filistin ve Irak cephelerinde durumu kötüleşmekteydi. Filistin cephesinde İngilizler 1918 Nisan'ında Amman'ı ele geçirmek için harekete geçtilerse de bir şey yapamadılar. Bunun üzerine iyice hazırlandıktan sonra eylülde tekrar taarruza başladılar.

İngilizlerin 40.000 kişilik Türk kuvvetine karşı 200.000 kişilik bir kuvvetle yaptıkları taarruzlar sonunda, eylül ve ekim aylarında Amman, Beyrut ve Şam düştü. Yıldırım Orduları Komutanlığı'na getirilmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu savunmak için kuvvetlerini Toroslara çekmeye başladı.

Filistin cephesindeki başarılar üzerine Irak cephesinde bulunan 447.000 kişilik İngiliz kuvvetleri de Musul'u almak üzere harekete geçti ve İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden altı gün sonra, 5 Kasım 1918'de Musul'a girdiler.

Osmanlı Devleti'nin mütarekeyi kabul etmesinde Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi büyük rol oynadı. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ve Filistin ve Irak cephelerindeki yenilgiler üzerine, 1918 Şubat'ında sadarete gelmiş bulunan Talat Paşa kabinesi ekim ayında istifa etti. İttihat ve Terakki'nin on yıllık iktidarı bu şekilde sona erdi. Yeni kabineyi İzzet Paşa kurdu.

Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine İngiliz ve Fransızlar Trakya'da yedi tümenlik bir kuvvet kurup, İstanbul ve Boğazlar üzerine harekete hazırlanıyorlardı. Bu sebeple İzzet Paşa hemen mütareke aradı ve mütareke 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalandı.

F) AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ VE İMPARATORLUĞUN DAĞILMASI

Avusturya yukarıda da belirttiğimiz gibi daha 1916-1917'den itibaren barış aramaya başlamış, Almanya'nın yardımı ve barış teşebbüslerinin sonuçsuz kalması dolayısıyla savaşa devam zorunda kalmıştı. Fakat 1918 yılında Avusturya'nın durumu daha da kötüleşti. İçerideki ekonomik sıkıntıların üstüne 1918 yazında Çeklerin, Sırp-Hırvat-Slovenlerin bağımsızlık hareketleri başladı. İmparator Karl 18 Ekim'de milli azınlıkların muhtariyetini kabul ile federal bir sistem kuracağını ilan ettiyse de durumu kurtaramadı. Transilvanya Romenleri de milli birlik hareketine geçmişlerdi. 18 Ekim'de Paris'teki geçici Çek Hükümeti, Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilan etti. Arkasından 24 Ekim'de Macarlar da ayrı bir devlet kurduklarını ilan ettiler. İmparatorluk dağılıyordu.

Bu şartlar altında İtalyanların ekim sonunda taarruza geçmeleri üzerine Vittorio-Veneto'da Avusturya cephesi yarıldı. Asker silahını bırakıp kaçıyordu. Mütarekeden başka çare görmeyen İmparator Karl, 3 Kasım 1918'de İtalyanlarla Padova civarında Villa Gusti'de mütarekeyi imza etti.

Mütareke imparatorluğun parçalanmasını hızlandırdı. 29 Ekim'de Prag'da Çekoslovakya Devleti'nin yine 29 Ekim'de Zagreb'de Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) Devleti'nin kurulduğu ilan edildi. Bunun üzerine Avusturya Almanları da 30 Ekim'de Avusturya Cumhuriyeti'ni kurdular. Kasım ayı ortalarında da Macarlar cumhuriyet ilan edince, İmparator Karl tahtsız kaldığından, 18 Kasım'da devlet işlerinden çekildiğini bildirdi. Hanedan da imparatorlukla beraber çökmüştü.

G) ALMANYA MÜTAREKE İMZA EDİYOR

Almanya'nın Batı cephesindeki durumu eylül ayına kadar iyi gitti. 1918 Mart'ından itibaren Alman kuvvetleri bu cephede taarruza geçti ve bu taarruzlar temmuz ortalarına kadar devam ederek bazı başarılar elde ettiler. Fakat bu başarılar sonucu etkileyecek nitelikte değildi. Buna karşılık eylül ayından itibaren müttefiklerin ağır taarruzları karşısında Almanya 3 Ekim'den itibaren yani Osmanlı Devleti'nden çok önce İsviçre vasıtasıyla Müttefikler nezdinde barış teşebbüslerinde bulundu. Bu teşebbüsler hemen sonuç vermedi ve bu arada Almanya'nın iç durumu karıştı. Sosyalistler memleketin birçok yerlerinde ayaklanmalar çıkardılar. 3 Kasım'da Kiel'de donanma askerleri sosyalistlerin kışkırtması ile ayaklanarak Bahriyeliler Konseyi'ni kurdular. 7-8 Kasım gecesi de Münih'te "İşçi ve Askerler Konseyi" kuruldu. 9 Kasım sabahı Berlin'de bir sosyalist ayaklanması çıktı. Yine 9 Kasım günü, Başbakan Max De Bade imparatora danışmadan, II. Wilhelm'in tahttan çekildiğini ilan etti ve başbakanlığı sosyalistlerden Ebert'e bıraktı. Aynı günün akşamı Ebert, Reichstag'da Alman Cumhuriyeti'ni ilan etti. İkinci Reich'ın tarihi bu şekilde kapanıyordu.

11 Kasım 1918'de Almanya Rethondes'de mütarekeyi kabul ve imza etti. Birinci Dünya Savaşı sona ermişti.

6- BARIŞ ANTLAŞMALARI

A) PARİS KONFERANSI[43]

Barış antlaşmaları Müttefik (Allied), Daha Az Müttefik (Lesser Allied) ve Ortak (Associated) devlet gibi garip ve sun'i bir sınıflamaya ayrılmış 32 devletin temsilcilerinin katıldığı Paris Barış Konferansı'nda hazırlandı. Bu devletler Merkezi Devletler'le savaşmış veya onlara savaş ilan etmiş devletlerdi. Konferans 18 Ocak 1919'da yani Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun yıldönümü günü açıldı.

Konferansın kararlarına hâkim olan sadece beş devletti: Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından meydana gelen bir Onlar Konseyi (Conseil Des Dix) kuruldu. Fakat bu konseye de esas itibariyle Fransa ve İngiltere hâkim oldu. Çünkü konferansa şahsen katılan Başkan Wilson için bütün mesele, milletlerarası münasebetlerde devamlı bir barışı sağlayacak ve koruyacak bir Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Hâlbuki Fransa ve İngiltere barışı düşünmekten çok barış düzeninde kendi menfaatlerini

43 Paris Barış Konferansı ve antlaşmalar için bkz., Paul Mantom, *Les Deliberations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin 1919)*, Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1955, (2 cilt); *La Paix de Versailles*, Paris, Les Editions Internationales, 1930 (12 cilt); Harid W.V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, London, Hodder and Stoughton, 1920-1924 (6 cilt, Published under the auspieces of the Royal Institute of International Affairs); *The Treaties of Peace, 1919-1923*, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1924 (2 cilt); Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (Document choisis)*, s. 444-516; Walter C. Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe since 1918*, New York, J. B. Lippincott, 1961, s. 12-38.

en iyi şekilde gerçekleştirecek yolu arama endişesinde idiler. Wilson'un idealizmine ve gerçeklerden uzak tutumuna karşılık, Fransa Başbakanı Clemenceau (Tigre) ve İngiliz başbakanı Lloyd George, Avrupa'nın klasik diplomasisini temsil etmekteydiler. Konferansta Fransa'nın bütün amacı, Almanya'yı bir daha başını kaldıramayacak derecede ezmekti. Clemenceau bir Fransız-Alman dostluğuna zaten inanmıyordu ama İngiltere'ye gelince, onun da birinci amacı Alman donanmasını ortadan kaldırmak ve ondan sonra da Almanya'nın bir kere daha Avrupa dengesini bozmasını önleyecek tedbirleri almaktı. Japonya ise konferansta pasif bir rol oynadı. Çünkü Avrupa ile pek ilgilenmiyordu. İtalya da konferansta bir üvey evlat muamelesi gördü.

Clemenceau ve Lloyd George, Wilson'u başlarından savmak için ilk önce Milletler Cemiyeti statüsüne öncelik verdiler ve Şubat 1919'da Milletler Cemiyeti statüsü tespit edilir edilmez Wilson, Amerikan kamuoyunu bu fikre ikna etmek için hemen Amerika'ya gitti. Bu suretle Clemenceau ile Lloyd George'un elleri de; kendi menfaatlerini gerçekleştirmek için tamamen serbest kaldı.

Onlar Konseyi bütün meselelerin esasına karar verdikten sonra, ayrıntıların tespitini komisyonlara havale ettiler. Barış antlaşmaları bu şekilde düzenlenip hazırlandı.

B) ALMANYA İLE BARIŞ ANTLAŞMASI: VERSAY

İlk hazırlanan barış, önemi dolayısıyla Almanya'nınki oldu. Barış antlaşması 7 Mayıs 1919'da Dışişleri Bakanı Brockdorff-Rantzau başkanlığındaki Alman delegasyonuna verildi. Brockdorff-Rantzau, "Bizden, savaşa sebep olmanın yegâne suçlusu bizim olduğumuzun kabulü isteniyor. Kendi ağzımdan böyle bir itirafı yaparsam, yalan söylemiş olurum" diyerek[44] ve Wilson ilkelerinden medet umarak, barışın birçok noktalarına itiraz etti. Fakat Müttefikler bu itirazı dinlemediler ve barış Almanlara bir ultimatom şeklinde imzalattırıldı.

Almanya ile Müttefikler arasında barış antlaşması 28 Haziran 1919'da Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda imzalandı. Almanların Diktat adını verdikleri 440 maddelik barışın esas noktaları şöyledir:

Sınırlar: Barışın 26 maddelik birinci kısmı Milletler Cemiyeti paktını teşkil ediyordu ve Almanya bunu itirazsız kabul ediyordu. Bundan sonraki kısım sınırlara ve toprak düzenlemelerine geçiyordu. Almanya Belçika'ya Eupen, Malmedy ve Moreset'yi; Fransa'ya Alsace ve Lorraine'ı veriyordu. Saar bölgesi de Fransa'ya terk ediliyordu fakat 15 yıl sonra burada plebisit yapılarak kesin durumu tayin edilecekti. Polonya'ya Poznan ile Batı Prusya veriliyor ve Polonya denize çıkıyordu. Burada Danzig serbest şehir oluyor ve Milletler Cemiyeti'nin himayesi altına konuyordu. Yukarı Silezya'da plebisit yapılacaktı. 1920'de yapılan plebisit sonunda buranın kuzey kısmı Danimarka'ya, güney kısmı Almanya'ya geçti.

44 C.E. Black and E.C. Helmreich, *Twentieth Century Europe*, New York, Alfred A. Knopf, 1952, s. 110.

Siyasal Hükümler: Belçika'nın tarafsızlığı kaldırılıyor ve Almanya da bunu kabul ediyordu. Ren Nehri'nin doğu ve batı kıyılarında 50 kilometrelik bir şerit dâhilinde Almanya hiçbir askeri tahkimat ve tesisat yapamayacaktı. Yani Ren bölgesi askerlikten tecrit ediliyordu. Bundan başka, Almanya Avusturya ile birleşmemeyi taahhüt ediyor ve Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıyordu.

Sömürgeler: Almanya bütün denizaşırı topraklarından vazgeçiyordu. Bu sömürgelerde manda rejimi adı altında, Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında yeni sömürgecilik rejimleri kuruluyordu. Togo ile Kamerun İngiliz-Fransız mandasına, Doğu Alman Afrika'sı (Tanganyika) İngiliz ve Ruanda-Urundi Belçika, Güney-Batı Alman Afrika'sı Güney Afrika Birliği, Marianne, Marshall ve Caroline adaları ile Çin'de Kiaochow Japon, Yeni Gine'nin Almanya'ya ait olan kısmı ile Solomonlar'daki Alman adaları Avustralya mandalarına bırakıldı. Almanya, Müttefikler'in Bulgaristan ve Türkiye'de elde edecekleri hakları şimdiden tanıyordu.

Silahsızlanma: Almanya'da mecburi askerlik kaldırılıyordu ve Alman ordusu 100.000 kişiye indiriliyordu. Deniz kuvvetleri çok sınırlandırılıyordu. Almanya denizaltı ve uçak yapamayacaktı. Bütün gemilerini Müttefikler'e teslim edecekti.

Tamirat Borçları: Almanya'ya tamirat borcu adı altında savaş tazminatı da yüklendi. Bu borcun miktarı sonradan bir Müttefikler arası komisyon tarafından tespit edildi ki, bu miktar 1921'de 56 milyar dolar olarak tespit edilmiş iken, aynı yıl içinde bir süre sonra 33 milyar dolara indirildi. Bu miktar Almanya'nın ödeme kabiliyetinin çok üstündeydi ve Almanya'yı ekonomik yıkıntıya mahkûm ediyordu.

C) AVUSTURYA İLE BARIŞ ANTLAŞMASI: SAINT GERMAIN

Avusturya ile 381 maddelik barış antlaşması, 10 Eylül 1919'da St. Germain-En-Laye'de imzalandı.

Avusturya; Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanıyordu. Ayrıca Galiçya'yı Polonya'ya, Hırvatistan'ı Yugoslavya'ya, Tirol ile Trieste'yi İtalya'ya ve Bukovina'yı Romanya'ya bırakıyordu. Milletler Cemiyeti'nin rızası olmadıkça Almanya ile birleşemeyecekti.

Mecburi askerlik kaldırılıyor ve Avusturya ordusu 30.000 kişiye indiriliyordu. Ayrıca tamirat borcu ödeyecekti.

St. Germain barışı ile Avusturya'nın toprakları 576.000 km²'den 84.000 km²'ye ve nüfusu da 50 milyondan 7 milyona düşüyordu. Bu nüfusun iki milyonu Viyana'da bulunuyordu ki bu, ekonomik bakımdan son derece garipti. Zengin tarım ve endüstri bölgeleri olan Bohemya ve Tirolleri kaybeden Avusturya ekonomik bakımdan güç duruma düşüyordu.

D) BULGARİSTAN'LA BARIŞ ANTLAŞMASI: NEUILLY

Bulgaristan'la 296 maddelik barış antlaşması, 27 Kasım 1919'da Neuilly-Sur-Seine'de imzalandı.

Bu barış ile Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trakya'da Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a ve Tsaribrod ile Sturmitsa bölgesini Yugoslavya'ya terk etti. Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kalmıyordu.

Ordusu 25.000 kişi olacaktı. Deniz ve hava kuvveti bulunmayacaktı. Mecburi askerlik kaldırılacaktı.

1920 yılından başlamak üzere, 37 yılda iki milyar 250 milyon altın Frank tamirat borcu ödeyecekti.

E) MACARİSTAN'LA BARIŞ ANTLAŞMASI: TRIANON

Macaristan ile barış antlaşması en son imzalandı. Çünkü mütarekeden sonra Macaristan'da kurulmuş olan Karolyi'nin cumhuriyetçi hükümetine karşı komünistler bir ayaklanma çıkarmışlar ve Bâlâ Kun idaresinde bir hükümet kurmuşlardı. Romanya ve Çekoslovakya, Macaristan'a yürüyerek bu komünist rejimi tasfiye ettiler.

364 maddelik barış antlaşması, 4 Haziran 1920'de Trianon'da imzalandı. Bu barışla Macaristan Presburg bölgesini Çekoslovakya'ya, Bosna-Hersek'i Yugoslavya'ya, Transilvanya'yı Romanya'ya ve Burgerland'ı Avusturya'ya terk ediyordu.

Savaştan önce toprakları 330.000 km² iken, şimdi 92.000 km²'ye, nüfusu da 22 milyondan 7,5 milyona düşüyordu. Endüstrisinin %80'ini, buğdayının %6'sını, şeker pancarının %85'ini ve ormanlarının %83'ünü kaybetmiş oluyordu.

Macaristan ordusu, 35.000 kişiye indiriliyor ve mecburi askerlik kaldırılıyordu.

Tuna'daki donanmasını Müttefiklere teslim edecek ve deniz ve hava kuvvetleri bulunmayacaktı. Macaristan'a da tamirat borcu ile birtakım ekonomik ve mali yükler de yüklenmekteydi.

ALTINCI BÖLÜM

GEÇİCİ BARIŞ (1919-1929)

1- NİÇİN GEÇİCİ BARIŞ?

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu ile barış antlaşmaları birlikte göz önünde tutulduğunda, Avrupa diplomasisinin ve kuvvetler dengesinin temel unsurlarını teşkil etmiş olan üç büyük imparatorluğun yani Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu'nun tarih içindeki ömürlerini tamamlayarak Avrupa'da bir boşluk meydana getirdikleri ulaşılması gereken ilk sonuçtur. Barışın sağlanabilmesi için kuvvetler dengesinin Avrupa'da yeniden kurulması gerekirdi. Barış antlaşmalarının toprak hükümlerine ilk bakıldığında, milliyetler ilkesinin uygulaması ile yeni devletlerin kuruluşunun milli birlikler üzerine dayandırılması suretiyle dengesizlik faktörlerinin ortadan kaldırılmak istendiği gibi bir görüntü ortaya çıkar. Fakat bu ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde yapılmıştır. Bu da tam olarak değil. Çekoslovakya ve Yugoslavya farklı unsurları kapsamaktan geri kalmamıştır. Balkanlar'ın toprak düzenlemeleri ise tatmin edilmemiş ihtirasları ve doyurulmamış iştahları kamçılamaktan başka bir şey yapmamıştır.

Çarlık Rusya'sının yıkılmasına ve komünist rejimin kurulmasına Avrupa'nın büyükleri egemen olamayınca bu devlet, sade Avrupa'da değil bütün dünyada da kuvvetler dengesini ileride köklü bir şekilde değiştirmek üzere kabuğuna çekilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ise Ortadoğu kuvvetler dengesinde boşluk bırakmıştır. Savaşın galipleri İngiltere ve Fransa, bu boşluğu daha makul bir düzenle dolduracakları yerde kendi emperyalizmleri için bakir bir alan olarak ele almışlardır.

Alman İmparatorluğu'na gelince; savaşın sonunda imparatorluk yıkılınca, müttefikler cezalandırmak için Alman milletini ellerine almışlardır. Versay Barışı bu kin ve intikamın ağır bir belgesi olmuştur. Almanya'nın kuvvetler dengesinde bıraktığı boşluk, kin ve intikam tedbirleriyle doldurulmak istenmiştir. Bu ise bizatihi bir dengesizlik yaratmaktan başka bir şey olmamıştır.

Böylece, barış antlaşmaları harita üzerinde bir düzen yaratmakla beraber milletlerarası hayatta istikrarsız ve sallantılı düzenin bütün iç unsurlarını kapsamıştır. Bunun içindir ki, barış 1929-30 yıllarına kadar birtakım kaynaşmalarla ancak korunabilmiş fakat bu yıllardan sonra olaylar bir eğik düzey üzerinde hızla yuvarlanarak 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın sert kayasına çarpmıştır.

2- ALMANYA MESELESİ

A) FRANSA VE ALMANYA

Birinci Dünya Savaşı sonunda dört imparatorluğun yıkılmasının önemli sonuçlarından biri de Fransa'nın kara Avrupa'sında kuvvetler dengesinde sivrilmiş olmasıydı. Bununla beraber çarlığın yıkılması, İngiltere'nin bir kıta devleti olmayışı ve Amerika'nın tekrar infirat politikasına dönmesi, Fransa'yı güvenliği için duyduğu endişeden uzaklaştıramadı. Fransa Almanya'dan almış olduğu ağır intikamın, Almanya'da bir karşı intikam duygusunu kışkırtacağını pek güzel anlamıştır. Bu sebeple, Almanya'dan duyduğu korku ve bu korku dolayısıyla ortaya çıkan güvenlik meselesi 1919'dan itibaren Fransız dış politikasına egemen olan temel faktörler olmuştur. Fransa 1919'dan itibaren gelecekteki bir Alman saldırısına karşı tedbirler aramaya başlamıştır. Bu tedbirlerin başında "fiziki garantiler" geliyordu. Fransa daha barış konferansında, bir Alman saldırısını imkânsız değilse bile etkisiz bırakacak maddi tedbirler peşinde koşmuş ve bunların en etkilisini de Ren bölgesini (Rheinland) Almanya'dan alarak kendi sınırları içine katmakta görmüştür. Fakat İngiltere ve Amerika, "yeni bir Alsace-Lorraine" meydana getirmekten korktukları için Ren Bölgesi'nin Almanya'dan ayrılmasına razı olmadılar.[1] Bunun yerine Fransa'ya, bir Alman saldırısına karşı ortak garanti vermeyi teklif ettiler. Fransa Ren'i alamayınca bu teklife razı oldu ve 28 Haziran 1919'da İngiltere, Amerika ve Fransa, bir Alman saldırısı hâlinde Fransa'ya askeri yardım vaat eden anlaşmaları imzaladılar. Fakat Amerikan Senatosu; hem Versay Antlaşması'nı ve hem de bu anlaşmayı tasdik etmeyi reddedince, İngiltere'nin taahhüdü de yürürlüğe girmedi. Çünkü İngiltere, Amerika ile birlikte ortak garanti vermişti.

Bundan sonra İngiltere, 1922 Ocak ayında Fransa'ya tek taraflı garanti vermeyi teklif etti. Fransa ise, İngiltere'nin askeri yardımını açık bir şekilde tespit edecek bir konvansiyonun imzası şartıyla bu teklifi kabul edeceğini bildirdi.[2] İngiltere bu kadar ileri gitmeye hazır değildi ve yaptığı teklifle Fransa'ya karşı şeref borcunu ödemişti.[3] İngiltere, Fransa ile bir ittifak imzalaması hâlinde bunun bir Rus-Alman ittifakına sebep olmasından korkuyordu.[4]

---

1 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-39)*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 6.

2 İngiltere ile Fransa'nın birbirlerine teklif ettikleri anlaşma tasarılarının metinleri için bkz., Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs, 1924*, London, Oxford University Press, 1928, s. 10 ve 11.
İngiliz-Fransız görüşmeleri için bkz., *Survey of International Affairs*, 1924, s. 2-16; *British Blue Book: Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact*, Cmd. 2169 (1924) ve Livre Jaune Français: documents relatifs aux negociations concernant les garanties de securité contre une agression.

3 E.H. Carr, *International Relations between the Two World Wars (1919-39)*, London, Macmillan, 1947, s. 30.

4 Bkz., *Survey of International Affairs*, 1924, s. 15

Fransa, Almanya'ya karşı İngiltere ile Amerika'yı yanına alamayınca Almanya etrafındaki küçük devletlerle ittifak antlaşmaları sistemi kurma yoluna gitti. Bunun için daimi tarafsızlığına rağmen Almanya'nın saldırısına uğramış olan ve Almanya'ya karşı Fransa kadar korku duyan Belçika ile 7 Eylül 1920'de bir ittifak imzaladı.

İkinci ittifakı Polonya ile imzaladı. Polonya, Almanya ve Rusya'dan toprak alarak kurulmuştu ve ayrıca Rusya'daki Bolşevik rejimle de bir savaş yapmıştı. Bu sebeple hem Almanya'dan ve hem de Rusya'dan çekiniyordu. Fransa'nın ittifak teklifi Polonya'nın bu korkusuna karşı bir garanti idi. Fransa'ya gelince, Alman tehlikesine karşı Rusya'nın yerine Polonya'yı ikame etmek istedi. Fransa-Polonya Anlaşması 19 Şubat 1921'de imzalandı.[5] Buna göre, taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa topraklarının korunması için alınacak tedbirler konusunda birbirlerine danışacaklardı.

Fransa bundan sonra Küçük Antant devletleri denen ve Macaristan ile Bulgaristan'ın barış antlaşmalarına karşı duydukları hoşnutsuzluktan (revizyonizm) çekinen Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile bir saldırıya karşı birbirleriyle danışmayı öngören anlaşmaları imzalamıştır. Fransa-Çekoslovakya anlaşması 25 Ocak 1924'te[6] imzalanırken Fransa-Romanya anlaşması 10 Haziran 1926'da ve Fransa-Yugoslavya anlaşması da 11 Kasım 1927'de imzalanmıştır.[7]

Fransa'nın bu ittifaklar sistemi, 1815'ten sonra Metternich'in almış olduğu tedbirlere benziyordu. Belçika, Polonya ve Küçük Antant devletleriyle yapmış olduğu bu anlaşmalarla modern bir Kutsal İttifak meydana getirmişti.[8]

B) ALMANYA'NIN İÇ DURUMU

Savaşın sonunda kıta Avrupa'sında Fransa kesin bir üstünlüğe sahip iken ve yukarıda belirttiğimiz kombinasyonlarla da bu üstünlüğünü daha da kuvvetlendirirken Almanya, mütareke gününden itibaren iç siyasal ve ekonomik durumu itibariyle her gün biraz daha çöküntüye doğru gitmekteydi.

1918 Kasım ayının ilk günlerinden itibaren Almanya'nın çeşitli yerlerinde sosyalist ayaklanmaların çıktığını, Almanya'nın savaştan çekilmesini açıklarken belirtmiştik. Mütarekenin imzasından ve cumhuriyetin ilanından sonra bu ayaklanmalar gittikçe arttı ve Almanya içeride tam bir keşmekeşe uğradı. Rusya'daki Bolşevik rejimin de kışkırtmasıyla komünistler de bu karışıklıklarda aktif bir rol oynuyordu.[9] Bu atmosfer içindedir ki Karl Liebknecht'in

5 Fransa-Polonya anlaşmasının metni: Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 516-517.

6 Fransa-Çekoslovakya anlaşmasının metni: Colliard, a.g.e., s. 534-535 ve *Survey of International Affairs, 1924*, s. 504-505.

7 Fransa'nın Küçük Antant ile anlaşmaları konusunda bkz., *Survey of International Affairs, 1924*, s. 440-456.

8 Carr, a.g.e., s. 43.

9 Bu sırada solcuların faaliyeti için bkz., Gilbert Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine, 1917-1962*, c. I, Paris, Editions Sociales 1962, s. 104-138.

(örtülü adı Spartacus) liderliğinde bulunan Alman Sosyal Demokratları, 29 Aralık 1918'de Berlin'de yaptıkları bir kongrede Alman Komünist Partisi'ni (Kommunistiche Partei Deutschands-Spartakusbund) kurdular ve 4 Ocak 1919'da 150.000 işçinin katılmasıyla çıkarttıkları bir grevle beraber sosyalist hükümeti devirmek için bir darbeye teşebbüs ettiler. Bu ayaklanma 10 gün kadar sürdü ve 13 Ocak'ta hükümet kuvvetleri tarafından bastırıldı. Komünist liderlerinden Liebknecht kaçarken ve Rosa Luxemburg da hapishaneye götürülürken öldürüldü. Bu hareket bu şekilde bastırılmakla beraber, solcuların çıkarttığı bu karışıklıklar nisan ayına kadar devam etti.

Bu arada 19 Ocak 1919'da da Kurucu Meclis seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde Sosyalistler, Merkez Partisi (Zentrum) ve Demokratlar (Deutsche Demokratische Partei) en çok oy alan partilerdi. Kurucu Meclis, küçük Weimar kasabasında toplanmayı uygun buldu. Yeni Alman Anayasası 11 Ağustos 1919'da yayınlandı. Bu anayasa, Bismarck gelenekleri ile 1848 esprisi ve burjuva partileri ile sosyal demokrasi arasında bir kompromiye dayanmaktaydı.[10]

Almanya Weimar Anayasası ile ilk defa demokratik bir düzene kavuştuğu sırada Versay Antlaşması ortaya çıktı. Versay, demokrat devletler tarafından Almanya'ya empoze edilmişti. Bu şekilde Alman demokrasisi, Almanya'nın hezimeti ve Versay Barışı ile sıkı sıkıya bağlanmıştı.[11] Fakat devletlerin demokrat Almanya'ya zorla kabul ettirdikleri bu barış, sağ ve sol bütün Alman kamuoyunda büyük tepki ile karşılandı. Özellikle Almanya'nın savaştan sorumlu ve suçlu tutulması ve Hindenburg, Ludendorff, Von Tirpitz, Bethmann-Hollweg gibi 895 önemli kişinin Müttefikler'e tesliminin istenmesi bütün Alman milletini ayağa kaldırdı. Bu durum karşısında Müttefikler gerileyerek isteklerini birkaç önemsiz kişiye indirdilerse de bu, 1920 Mart'ında bazı generallerin bir sağcı hükümet darbesi yapmaları için bir fırsat oldu. Bu darbe bir yıl önceki solcu darbeye cevaptı. Askerlerin hükümet darbesiyle Dr. Wolfgang Kapp Berlin'e gelerek hükümeti ele geçirdi. Alman hükümeti Stuttgart'a kaçmak zorunda kaldı. Fakat bu darbe ancak birkaç gün devam edebildi. Halk ve ordu Kapp'ı desteklemediği gibi solcuların kışkırtmasıyla Berlin'de grevler çıktı. Dr. Kapp tutunamayacağını anlayınca kaçtı. Fakat Alman hükümeti de darbeye katılanları cezalandırmaya cesaret edemedi.

Alman demokrasisi bu şekilde sol ve sağdan gelen diktatörlük tehlikeleri içinde çalkanırken ekonomik durum da günden güne bir kaosa gitmekteydi. Versay ile yükletilen amansız tamirat borcu, enflasyonun bir çığ gibi büyümesine sebep oldu. Üretim ve ekonomik hayat felce uğradı. Siyasal çalkantılar da ekonomik hayatı tahrip ediyordu. 1923 yılı ekonomik krizin en yüksek noktasını teşkil etti. 1923 Şubat'ında Berlin'de bir kilo et 3.400 mark iken kasım ayında bu fiyat 280 milyar mark idi.[12] 1921'de bir dolar 70 mark iken, 1923

10 Maurice Baumont, *La Faillite de la Paix, 1918-1939*, Paris, Presses Universitaires de France, 1951, ilk baskı, s. 132.

11 Black and Helmreich, *Twentieth Century Europe*, s. 267.

12 Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine*, c. I, s. 186.

Kasım'ında bir dolar 840 milyar mark idi.[13] Vergiler devlet masraflarının ancak %2'sini karşılıyordu.[14] Solcuların kışkırtmasının da etkisiyle memlekette grevler artarken ve halk dükkânları yağma ederken, öte yandan Nasyonal-Sosyalist Partisi'nin lideri Adolf Hitler hükümeti "Soyguncular Hükümeti" diye adlandırıyor ve "diktatörlük istiyoruz" diye bağırıyordu.[15]

Ekonomik durum 1924'ten itibaren yavaş yavaş düzelme işaretlerine kavuştu. Bunda tamirat borçlarının akla yatkın ve mantıki bir düzene sokulması büyük rol oynadı.

C) TAMİRAT BORÇLARI

Versay Antlaşması'na göre, Almanya, müttefik ve ortak devletlerin sivil halkına ve mallarına yaptığı zararları da ödeyecekti ki, savaş tazminatının adı bu suretle tamirat borcuna çevrilmiş olmaktaydı. Tamirat borcunu Müttefikler ve özellikle Fransa, Almanya'yı adamakıllı ezmek için bir vasıta olarak görmüş ve bunun için de borç son derece yüksek tutulmuştu.

Bu ise Alman milletinin Fransa'ya olan kızgınlığını şiddetlendirmekten başka bir şeye yaramadı. İki savaş arası devresinde Müttefikler'in hiçbir konferansı yoktur ki tamirat borçları söz konusu olmasın ve her seferinde de bu borç biraz daha indirilmiş bulunmasın.[16] Gerçekçi olmayan bu borçlar sonunda, çok az bir ödeme ile sıfıra ulaştı.

Tamirat borçlarını tespit etmek için bir Müttefikler arası komisyon kurulmuştu. Komisyon 1921 Ocak ayında borcun miktarını 56 milyar dolar olarak tespit etti. Almanya buna itiraz etti ve komisyon mayıs ayında borcu 33 milyar dolara indirdi. Fakat bu da Almanya'nın ödeme kabiliyetinin çok üstündeydi. Buna rağmen müttefik baskısı karşısında Almanya boyun eğdi ve ağustos ayında 250 milyon dolarlık ilk taksiti ödedi. Fakat bu, bundan sonraki üç yıl içinde Almanya'nın para olarak ve tam olarak ödeyeceği son taksiti de teşkil etti.[17] Çünkü bu tarihten itibaren Almanya'da ekonomik kriz ilk hızını almaya başladı. Sermaye sahipleri paralarına el konacağından korkarak paralarını dışarıya kaçırmaya başladılar. Mark kıymetini kaybetmeye başladı.

Bu durum karşısında 1921 yılı sonunda Almanya borçlarını ödeyemeyeceğini, kendisine beş yıllık bir tecil süresi tanınmasını istedi. İngiltere, Almanya'dan tamirat borcu alamayacağını gördüğü için, bu isteği olumlu karşıladı. Çünkü savaştan önce Almanya, İngiliz ekonomisi için iyi bir pazardı. Hâlbuki şimdi böyle değildi. İngiltere, Almanya'nın satın alma gücünün tekrar kurulmasını istiyordu. Fransa ise tamirat borçlarını Almanya'ya muhakkak ödetmek istiyordu. Bu sebeple İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılığı çıktı.

---

13 Black and Helmreich, a.g.e., s. 274.
14 Badia, a.g.e., c. I, s. 188.
15 William L. Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, London, Seeker and Warburg, 1962, s. 62.
16 Frank B. Chambers, Christina Phelps Harris and Charles C. Payley, *This Age of Conflict*, New York.
17 Carr, a.g.e., s. 55.

Borçların tecili konusunda yapılan görüşmeler 1922 yılı sonuna kadar sürdü. Fransa bir sonuç alamayınca, Belçika ile birlikte 1923 Ocak ayında Rhur bölgesini işgal etti.[18] Rhur sanayiine de el koyup Almanya'ya borçlarını bu şekilde ödetmek istiyordu. Rhur'un Fransa tarafından işgali, bir yandan İngiliz-Fransız münasebetlerini,[19] bir yandan da Fransız-Alman münasebetlerini gerginleştirdi. Fransa ile Almanya arasında bir savaş havası esiyordu. Rhur'daki Almanlar pasif mukavemete başvurdular. Alman işçileri işlerini terk ettiler. Demiryolu personeli Fransızlardan emir almayı reddettiler. Posta ve telgraf memurları Fransız ve Belçikalıların mektup ve telgraflarını göndermediler. Gönüllü Alman milisleri baltalama hareketlerine giriştiler. İngiltere ve Amerika, Fransa'nın bu hareketini tepki ile karşılamış ve kamuoyu Almanları destekliyordu. Fakat bu gelişmeler dolayısıyladır ki, Alman markı günden güne kıymetten düşü ve Almanya bir çöküntünün kenarına geldi.

Bu ekonomik krizle birlikte Almanya'nın içinde de siyasal durum tekrar karıştı. Fransızlar, Almanların mukavemetini kırmak için ayrılıkçı hareketleri kışkırttılar. Bunun sonucu olarak Rhur bölgesinde bir Ren Cumhuriyeti kuruldu. Fransa Rhur'u Almanya'dan ayırmak istiyordu. Palatinat muhtariyetini ilan etti. Saksonya ve Thuringen'de ayrılıkçı komünist hükümetler kuruldu.[20] Bavyera'da 1923 Kasım ayında Hitler ve Ludendorf liderliğindeki Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi bir hükümet darbesine teşebbüs etti ve birkaç gün için hükümeti ele geçirdi.[21]

Fakat bu karşılıklı sertlik içinde hem Almanya ve hem de Fransa, zorlama ile isteklerini gerçekleştiremeyeceklerini anladılar. 1923 Eylül ayında başbakanlığa gelen Gustav Stresemann pasif mukavemeti durdurdu. Fransa da baskı yoluyla Almanya'ya para ödetemeyeceğini gördü, öte yandan İngiltere ile Amerika da araya girmişler ve bu meselenin çözümlenmesini istiyorlardı. Her iki devlet de birer komite kurarak Almanya için bir ödeme planı hazırladılar.[22] Sonunda Amerikalı Charles G. Dawes'in ödeme planı, 1924 Ağustos ayında Londra'da imzalanan bir protokolle kabul edildi.[23]

Dawes Planı ile Almanya için toplam bir borç tespit edilmemiş, sadece 250 milyon dolardan başlamak üzere ve artan bir miktarda yıllık taksitler belirtilmişti. Ayrıca, Almanya'ya 200 milyon dolar borç verilecekti ki bunun yarısını Amerika üzerine aldı. Nihayet, Dawes Planı'na göre Rhur da boşaltılacak ve Almanlara geri verilecekti.

Dawes Planı, Almanya'ya bir rahatlık getirdi. Yeni bir para sistemi ile ekonomisini düzeltti. Markın kıymeti yükselmeye başladı. Üretim arttı ve

18 Rhur'un işgali için bkz., *Survey of International Affairs*, 1924, s. 268-300.

19 Rhur işgali sonrası İngiliz-Fransız müzakereleri için bkz., *Survey of International Affairs, 1924*, s. 323-339.

20 Bu separatist için bkz., *Survey of International Affairs, 1924*, s. 300-323.

21 Hitler'in Münih'te yaptığı darbe (putsch) için bkz., Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 62-80.

22 Bu çalışmalar için bkz., *Survey of International Affairs, 1924*, s. 341-359.

23 Londra protokolüne varan görüşmeler için bkz., *Survey, 1924*, s. 359-399.

Almanya'nın milletlerarası ticareti genişledi. "Made In Germany" dünya ticaretinde yeniden alışılan bir isim oldu.[24] Dawes Planı ile Fransız-Alman münasebetleri de düzeldi ve Lokarno'ya varan yolu açtı.

Dawes Planı dört yıllık bir ödeme sistemi kabul etmişti. Bu sebeple 1929 yılında tamirat borçları meselesi yine ele alındı. Fransız-Alman münasebetleri artık iyi olduğundan meseleye iyi niyetle girildi. Fakat tartışmalar yine çetin oldu. Sonunda, 1930 Ocak ayında Dawes Planı'nın hazırlanmasında rol oynamış bulunan Owen D. Young'un hazırladığı Young Planı kabul edildi.[25] Bu plana göre, Almanya yılda 391 milyon olmak üzere 22 taksit ödeyecekti ki, bunun tutarı 26 milyar dolar kadar yapıyordu. Fakat bu planı yürütmek mümkün olmadı. 1929-30 dünya ekonomik buhranı dolayısıyla Almanya borcunu yine ödeyemeyeceğini bildirdi.[26] Bunun üzerine Amerika Cumhurbaşkanı Herbert Hoover'in teklifi üzerine, 1931'de borçların bir yıl için tecili hususunda Hoover Moratoryumu kabul edildi.[27] Fakat bu tecil de fayda etmedi. Çünkü dünya ekonomik buhranı bütün memleketleri sarsmıştı. Bu sebeple, 1932 Haziran'ında Tamirat Komisyonu'nun Lousanne'da yaptığı bir toplantıda Almanya'nın son defa olarak 750 milyon dolar ödemesine ve borçların üzerinden sünger çekilmesine karar verildi. Almanya'nın ödediği tamirat borcunun tutarı bu suretle ancak 5,5 milyar dolar oluyordu. Tamirat borçları hikâyesi de bu şekilde kapandı.

D) LOKARNO ANTLAŞMALARI

Fransa'nın Almanya'yı zayıf tutmak için izlemiş olduğu tamirat borçları politikası dolayısıyla, Versay'ın hemen ertesinden itibaren bir gerginlik ve zorlama devresine giren Fransız-Alman münasebetleri ancak, 1925 Ekim ayında imzalanan Lokarno Antlaşmaları ile bir karşılıklı güven çerçevesi içine girebilmiştir.

Lokarno Antlaşmaları da Fransa'nın Almanya'ya karşı güvenliği sağlama çabalarının bir sonucu olmuştur. Fransa 1922 yılında İngiltere'den bir ittifak koparamayınca, güvenlik meselesinin peşini bırakmadı ve bunun için Milletler Cemiyeti'ne döndü. Milletler Cemiyeti, çalışmalarının ilk gününden itibaren silahsızlanma meselesi üzerine eğilmişti. Silahsızlanma meselesi ise güvenlik meselesiyle sıkı bir bağlantı hâlindeydi. Bunun için Milletler Cemiyeti 1923 yılında bir Karşılıklı Yardım Antlaşması hazırlayarak bunu devletlerin onayına sundu.[28] Buna göre, bir devletin diğerine saldırısı hâlinde Milletler Cemiyeti

24 Black and Helmreich, *Twentieth Century Europe*, s. 271.

25 Young Planı için bkz., Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs, 1929*, London, Oxford University Press, 1930, s. 111-166.

26 Dünya ekonomik buhranının para sistemleri üzerinde yaptığı etkiler için bkz., Toynbee, *Survey of International Affairs, 1931*, Oxford University Press, 1932, s. 161-242 ve Young Planı'ndan sonra tamirat borçları meselesinin gelişmesi için bkz., Toynbee, *Survey of International Affairs, 1930*, London, Oxford University Press. 1931, s. 495-551.

27 Hoover Moratoryumu ile ilgili belgeler için bkz., John W. Wheeler-Bennett (ed.), *Documents on International Affairs, 1931*, London, Oxford University Press, 1932, s. 109-202.

28 Bu konuda bkz., *Survey, 1924*, s. 16-36.

Konseyi kimin saldırgan olduğuna dört gün içinde karar verecek ve diğer devletler saldırıya uğrayan tarafa yardım edecekti. Fransa ve müttefikleri bunu kabul etti. Fakat İngiltere, Dominyonlar, İskandinav devletleri ve Hollanda taahhütlerini arttırdığı sebebiyle bunu kabul etmediler. Böylece bu güvenlik sağlama teşebbüsü suya düştü.

Fakat Milletler Cemiyeti bu işin peşini bırakmadı, özellikle Fransa'nın teşebbüsleriyle 1924 yılında Milletler Cemiyeti Asamblesi Cenevre Protokolü adını alan bir Milletlerarası Anlaşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü İçin Protokol'ü kabul ile yine devletlerin imzasına sundu.[29] Bu protokole göre devletler, aralarında çıkacak anlaşmazlıkları ya Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na ya da hakeme havale edeceklerdi. Bunu yapmazlarsa, saldırgan sayılacaklardı. İngiltere ve Dominyonlar, Milletler Cemiyeti Paktı'nın kendilerine yeteri kadar taahhüt yüklediklerini, üzerlerine daha fazla taahhüt alamayacaklarını bildirerek bunu da reddettiler.

Bu şekilde Fransa'nın güvenliği için, İngiltere'yi kendisine bağlama çabaları yine sonuçsuz kalmış oluyordu. Bunun üzerine Fransa, Almanya'nın iki yıl önce kendisine yapmış olduğu bir teklife döndü. Almanya 1922 yılı sonunda Fransa'ya, İngiltere ve Belçika'nın da katılmasıyla, karşılıklı olarak savaşa başvurmama taahhüdü almalarını teklif etmişti. Rhur'un işgalinin arifesinde yapılan bu teklifi Fransa, Almanya'nın kötü niyetli bir manevrası olarak karşılamış ve üzerinde durmamıştı. Fakat Milletler Cemiyeti'nin güvenliği sağlama teşebbüslerinin olumlu bir sonuç vermemesi üzerine, Fransa bu Alman teklifinde İngiltere'nin bir garantisini gördü ve teklifi tekrar ele aldı. Esasen Dawes Planı da şimdi Fransız-Alman münasebetlerini yumuşatmıştı, öte yandan 1923 Rhur Buhranı'nın giderilmesinde önemli rol oynayan Alman Başbakanı Stresemann da Fransa ile münasebetlerin düzeltilmesine taraftardı.

Fransa'nın Almanya'ya karşı durumunun yumuşaması üzerine Stresemann 1925 Şubat'ında Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'nın katılmasıyla bir saldırmazlık paktı imzasını Fransa'ya teklif edince, görüşmeler başladı[30] ve 16 Ekim 1925'te İsviçre'de Lokarno'da, Lokarno Antlaşmaları adını alan belgeler imzalandı.[31]

Bu belgelerden birincisi Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanmış olup Almanya ile Fransa ve Almanya ile Belçika arasındaki sınırların kesin olduğunu belirtmekteydi. Yine beş devlet arasında imzalanan ikinci bir antlaşma ile de İngiltere ve İtalya birinci antlaşmayı yani batı sınırları statüsünü garanti altına alıyorlardı. Bundan sonra, Almanya ile Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında ikili hakem anlaşma ve antlaşmaları imzalanmıştır.

29 Bu konuda bkz., *Survey, 1924*, s. 36-64.

30 Lokarno Antlaşmalarına varan görüşmeler için bkz., C. A. Macartney, *Survey of International Affairs, 1925*, c. II, Oxford University Press, 1928, s. 2-66.

31 Lokarno Antlaşmalarının metinleri: *Survey*, 1925, s. 439-462.

Görüldüğü gibi, birinci ve ikinci belgelerle Almanya'nın sadece batı sınırları söz konusu olmuş ve Almanya sadece bu sınırlar hakkında garanti vermiş, fakat doğu sınırları, yani Polonya ve Çekoslovakya ile olan sınırları hakkında teminat vermemişti. Bu sebeple yine aynı gün Lokarno'da, Fransa ile Polonya ve Fransa ile Çekoslovakya arasında imzalanan anlaşmalarla Fransa, bu iki devletin Almanya ile olan sınırları hakkında garanti verdi. Tabiatıyla bu garanti Almanya'ya yöneltilmişti.

Almanya'yı tekrar milletlerarası işbirliğine sokmuş olması bakımından Lokarno Antlaşmaları iki savaş arası devrinin tarihinde büyük önem taşımaktadır.[32] Gerçekten bu antlaşmaların arkasından, 1926 yılında Almanya Milletler Cemiyetine üye olarak kabul edildi. Antlaşmalardan Fransa da çok hoşnut kaldı. Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, "Biz Lokarno'da Avrupaca konuştuk. Bu, öğrenilmesi gerekecek olan yeni bir dildir" diyordu.

Bununla beraber Lokarno Antlaşmaları Versay Antlaşması'nı kuvvetlendiren değil, zayıflatan bir unsur olmuştur. Çünkü Versay'ın sınır hükümleri ancak bu antlaşmalarla teyit ve teminat altına alınmıştır. İkincisi Almanya, yine Versay'ın doğu sınırları için garanti vermemiş ve özellikle İngiltere de bunu kabullenmiştir.[33]

3- SOVYET RUSYA

A) SOVYET RUSYA VE BATILILAR

Lokarno Antlaşmalarının arifesinde dünya basınına da intikal eden ve İngiltere'nin güvenlik politikasını tespit eden bir İngiliz memorandumunda şöyle diyordu: "Avrupa bugün üç esaslı unsura bölünmüştür: Galipler, mağluplar ve Rusya... Rusya'ya rağmen ve belki de Rusya dolayısıyla, bir güvenlik politikası tespit etmek zorundayız."[34] 1925'te Avrupa'nın sakin bir havaya kavuştuğu bir sırada belirtilen bu görüş, Batılılar için daha Bolşevik İhtilâli'nin hemen ertesinden itibaren ortaya çıkmıştı.

Bolşeviklerin 1918 Mart'ında Almanya ile barış yapmaları, Müttefikler'i önemli bir tehlike ile karşı karşıya bıraktı: Doğu cephesinde serbest kalan kırk tümenlik bir Alman kuvveti Batı cephesine sevk edilebilirdi. Rusya'nın kendi cephesini kendisinin tasfiye etmesi karşısında Müttefikler, kendileri Rusya'da bir cephe açmaya karar verdiler. Bu cepheye ayıracak kuvvetleri olmadığından bu konuda Birleşik Amerika ile Japonya'ya dayanmak istediler. Fakat bu konuda da esaslı bir işbirliği ve anlaşma meydana gelmediğinden, Rusya'ya yapılan müdahale gayet dağınık oldu. 1918 Mart ayında İngilizler, Murmansk Sovyeti'nin Batılılara olan sempatik davranışından faydalanarak Murmansk'a bir kısım kuvvet çıkardılar. Uzakdoğu'da da Japonlar nisan ayı başında, küçük

32 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 40.

33 Carr, *International Relations between the Two World Wars*, s. 96-97.

34 Louis Fisher, *The Soviets in World Affairs*, New York, Random House Vintage Books, 1960, s. 428.

kuvvetlerle Vladivostok'a çıktılar. Ağustosta İngiliz ve Fransızlar, Bolşevik aleyhtarı unsurlara dayanarak, Arkhangelsk Limanı'nı işgal ettiler ve eylül ayında bunlara bir kısım Amerikan kuvvetleri de katıldı. Rusya'daki binlerce Çek esiri, 1918 ilkbaharında Vladivostok'a sevk edilirken Doğu Sibirya da ayaklanınca, 1918 Eylül'ünde Amerika ve Japonya binlerce kişilik bir kuvveti Doğu Sibirya'ya soktu.

1918 Kasım ayında Almanya'nın mütarekeyi kabul etmesi ile Müttefikler için son derece zayıf olan Rus cephesinin önemi de kalmıyordu. Fakat özellikle Fransa'nın ısrarı ile Rus cephesi için başka bir amaç ortaya çıktı. Bolşeviklerin daha önce yapmış oldukları self-determination vaatlerine[35] dayanan milli azınlıklar bağımsızlık veya muhtariyet için ayaklanmışlardı.[36] Öte yandan Çarlık taraftarı askerler de Rusya'da bir iç savaş çıkarmışlardı. Sibirya'da Amiral Kolçak, güney Rusya'da Denikine ve Wrangel Bolşeviklere karşı savaş yapmaktaydılar. Şimdi müttefikler bu Bolşevik aleyhtarlarını destekleme yoluna gittiler. 1918 Aralık ayında Fransa, Odessa'ya yeni kuvvetler çıkardı. Fakat Batılıların bu çabaları bir sonuç vermedi ve Bolşevikler 1921 yılında içerideki bütün mücadeleleri kazanıp tasfiye ettiler. Müttefikler de Rusya'dan kuvvetlerini çektiler.

Fakat Polonya meselesi Batılılarla Sovyet Rusya arasında daha çetin bir çatışma konusu oldu. Polonya barış antlaşmaları ile bağımsızlığını aldıktan sonra, 1772 Polonya'sını gerçekleştirmek için ve Rusya'nın da içinde bulunduğu güçlüklerden faydalanarak, 1920 yılı başında Ukrayna'ya girmek istedi. Sovyetler buna karşı koydukları gibi, yaz ortalarında Varşova'ya kadar geldiler. Polonya neredeyse gidecekti. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa Polonya'nın yardımına koştular ve Varşova önünde Sovyetler ağır bir yenilgiye uğradılar. Sovyet Rusya ile Polonya arasında 19 Mart 1921'de yapılan Riga Barışı ile[37] Polonya topraklarını daha da genişleterek bu savaştan ayrılıyordu. Polonya'nın doğu sınırları Paris Barış Konferansı'nda Curzon Çizgisi ile tespit edilmiş, fakat bu sınır Polonyalıları tatmin etmemişti. Riga Barışı Polonya'nın doğu sınırlarını şimdi bu çizginin çok daha doğusuna götürüyordu.

Açıktır ki, Batılıların bu davranışı Sovyet Rusya'da bir korku ve endişe ile Batılıların kendisini ortadan kaldırmak istedikleri gibi bir kanı uyandırmıştı.[38] Esasına bakılırsa, Sovyetler de, Batılılara güven verememişlerdi. Lenin

35 Bu konuda bkz., Fahir H. Armaoğlu, "Bolşevik İhtilali ve Self-Determination Prensibi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1963, XVII, sayı: 2, s. 211-250.

36 Bu ayaklanmalar için bkz., Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, Cambridge, Harvard University Press, 1954, s. 53-113; Edward Hallet Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, c. I, London, Macmillan, 1954, s. 286-363; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, Oxford, George Ronald, 1951.

37 Riga Barışı'nın metni: Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (Documents Choisis)*, s. 517-520; Leonard Shapiro, *Soviet Treaty Series*, Washington, DC Georgetown University Press, 1950, c. 1, 1817-1928, s. 105-116.

38 Bu konuda bkz., *Histoire du Parti Communiste de l'Union Sovietique*, Moscou, Editions en langues étrangeres, 1962, s. 307-340 ve V. Potiemkine, *Histoire de la Diplomatie*, c. III: 1919-1939, Paris, Librairie de Médicis, 1947, s. 64-99. Ayrıca bkz., Sovyet hükümetinin İngiltere,

ve Bolşevikler ihtilâli yaparken barış sloganını bol bol kullanmışlardı. Fakat bu barış ile aynı zamanda bir Dünya Proleter İhtilâli'ni de gerçekleştirmeyi düşünmüşler ve bu amaçla da 1919 Mart ayında III. Enternasyoneli (Comintern) kurmuşlardı.[39] Batılıların müdahalesi, iç savaş, ekonomik güçlükler ve özellikle 1919-20 yıllarında Almanya ve Macaristan'da yapılan komünist hükümet darbelerinin başarısızlığı karşısında bu fikirden vazgeçip, komünizmi önce Rusya'da yerleştirerek (socialism in one country), "Sovyet bahçesini" korumaya[40] karar verdiler. Komünizmi memlekette yerleştirebilmek için de, ekonomiyi ayağa kaldırmak, Batı ile ekonomik münasebetlere girmek ve Batı'dan ekonomik ve teknik yardım almak zorundaydılar.[41] Bunun içindir ki, Sovyetler Batı ile münasebet kurmak için büyük çaba harcadılar.

Batılılar bir süre Sovyet Rusya'yı resmen tanımaktan kaçındılar. Fakat ortada bir gerçek vardı ve bu gerçeğe de gözlerini kapayamazlardı. Bu sebeple ilk önce İtalya, Ocak 1924'te ve onun arkasından da Şubat 1924'te İngiltere, Ekim 1924'te de Fransa yeni Sovyet rejimini tanıdılar. 1922'den önce ve sonra da diğer devletler tarafından tanınmıştır.[42] Birleşik Amerika ancak 1933 yılında Sovyet rejimini resmen tanımıştır.

B) SOVYET RUSYA VE ALMANYA: RAPALLO

Sovyet rejiminin Batılılar tarafından tanınması Sovyet Rusya'yı Batı ile normal diplomatik münasebetlere kavuşturmuş olmaktaydı. Fakat bu tanıma işi iki taraf arasında karşılıklı güvenin kurulması için yeterli olmadı. Sovyetler, III. Enternasyonel vasıtasıyla milletlerarası komünist hareketlerini ve Batılı memleketler komünist partilerini Moskova'dan idare etmekten hiçbir zaman vazgeçmedikleri gibi, Batılılar da, doktrini itibariyle kendi düzenlerini yıkma amacını güden Sovyet Rusya'ya karşı bir türlü itimat duyamadılar. Bu durum, iki savaş arası devresinde Sovyetler'le Batılılar arasındaki münasebetlerin başlıca özelliğini teşkil eder.

Buna karşılık Versay düzeninin ilk yıllarından itibaren, intikamcılığın ezikliği altında bulunan Almanya ile Avrupa toplumu dışında bırakılmış olan Sovyet Rusya arasında bir yakınlaşma, belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta Almanya Sovyetler'le bir yakınlaşmayı düşünmüş değildi. Çünkü mütarekeden itibaren Almanya'da kuvvetli bir şekilde ortaya çıkan komünist faaliyetlerinde Moskova'nın oynadığı rol Weimar Cumhuriyeti'nin

---

Amerika, Fransa, İtalya ve Japonya emekçi kitlelerine 1 Ağustos 1918'de yayınladığı beyanname: Jane Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. I: 1917-1924, London University Press. 1951, s. 88-92.

39 Komitern'in kuruluş belgeleri için bkz., *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. I, s. 135-136 ve Jane Degras, *The Communist International, 1919-1943, (Documents)*, c. 1, 1919-1922, Oxford University Press, 1956, s. 17-24.

40 Black and Helmreich, *Twentieth Century Europe*, s. 340.

41 Yabancı sermayenin Rusya'ya gelmesi konusunda Sovyet hükümetinin 23 Kasım 1920'de yayınladığı kararname: *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. I, s. 220-221.

42 Bütün bu tanımalar için bkz., *Survey*, 1924, s. 228-262.

gözünden kaçamazdı. Fakat 1920 yılından itibaren, Batılıların tamirat borçları dolayısıyla Almanya'ya yönelttikleri sert muamele, Almanya'nın ümitlerini kırmış ve Alman kamuoyunda küçümsenemeyecek bir değişiklik meydana getirmiştir.[43] 1922 Nisan ayında Cenova'da toplanan dünya ekonomik konferansı, Almanya ile Sovyetler'i bir kader birliği içinde bıraktı. Bu konferansta Alman delegasyonu âdeta bir kenara atıldığı gibi, Sovyetler'le Batılılar arasında da gergin bir hava ortaya çıktı. Batılılar, özellikle Fransa'nın ısrarı ile Sovyetler'den, Çarlık Rusya'sının borçlarını ödemesini ve Rusya'da devletleştirilen Batılılara ait malların tazmin edilmesini istediler. Sovyetler hiçbirini kabul etmediler.

Almanların ve Sovyetler'in Cenova'da karşılaştıkları bu durum, ikisi arasında tabii bir yakınlaşma meydana getirdi ve Sovyetler'in teklifi üzerine başlayan görüşmeler sonunda, 16 Nisan 1922'de Cenova yakınlarında Rapallo'da bir antlaşma imzalandı.[44]

Rapallo Antlaşması, hükümleri itibariyle önemli değildi. İki taraf aralarında normal diplomatik münasebetleri kuruyorlar ve savaşın sonuçları itibariyle karşılıklı olarak her türlü iddialarından vazgeçiyorlardı. Fakat antlaşmanın siyasal önemi büyüktü. Versay Antlaşması'na imzasını koymayı reddedip istifa eden Dışişleri Bakanı Brockdorff-Rantzau'ın dediği gibi, bu antlaşma Almanya için, Versay'ın kötülüklerinin Moskova kanalı ile tashih edilmesiydi.[45] Gerçekten, Cenova Konferansı'nda Sovyet delegasyonunun sözcüsü Rakovsky, gazetecilerin bir sorusu üzerine, "Versay Antlaşması mı? Ben böyle bir şey bilmiyorum" demişti.[46] Sovyetler'e göre, Rapallo, Versay aleyhtarı devletlerin Versay devletlerine karşı sessiz bir protestosu idi.[47] Bundan başka, bu antlaşma "emperyalist devletler arasındaki bölünmeden" faydalanarak Sovyetler'i yalnızlıktan kurtarıyordu.[48]

Rapallo Antlaşması Batılılar arasında büyük heyecana sebep oldu. Fransa ve Polonya, Sovyetler'den, antlaşmanın gizli hükümleri olup olmadığını sordular. Hâlbuki antlaşmanın hiçbir gizli hükmü yoktu.[49]

Sovyetler Rapollo'dan büyük bir hoşnutluk duymakla beraber, Almanya'nın Lokarno Antlaşmalarını imzalamasını endişe ile karşıladılar. Almanya'nın Batı ile anlaşmasının Rapallo Antlaşması'nı etkisiz bırakmasından korktular. Lokarno Antlaşmalarına varan diplomatik müzakereler başladığı zaman Dışişleri Bakanı Çiçerin, 1925 Mayıs ayında Sovyetler Kongresi'nde verdiği bir söylevde Almanya'nın Batılılarla bir garanti antlaşması imzalaması ve Milletler Cemiyeti'ne girmesi hâlinde, eşyanın tabiatı icabı Sovyetler'le olan

43 George F. Kennan, *Soviet Foreign Policy, 1917-1941*, New York, Van Nostrano Anvil Books, 1960, s. 39.

44 Antlaşmanın metni: Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 168-169.

45 Edward Hallett Carr, *German-Soviet Relations between the Two World Wars, 1919-1939*, Baltimore, John Hopkins Press, 1951, s. 68.

46 Fisher, a.g.e., s. 247.

47 Fisher, a.g.e., s. 251.

48 *Histoire du Parti Communiste de l'Union Sovietique*, s. 383.

49 Bu konuda bkz., *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. I, s. 303-306.

münasebetlerini eskisi gibi devam ettirememek zorunda kalabileceğini bildirdi.[50] Bununla beraber Sovyetler, Almanya'yı ellerinden kaçırmamak için iki yola başvurdular. Biri, Polonya ile münasebetlerini düzeltmek oldu. Çiçerin 1925 Eylül ayında Varşova'yı ziyaret etti. İkincisi, Sovyetler'in ısrarı üzerine, 24 Nisan 1926'da, Berlin'de yeni bir Alman-Sovyet Antlaşması imzaladı. Buna göre, taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa, diğeri tam bir tarafsızlık güdecek ve bir devletler koalisyonu tarafından birine ekonomik ve mali sanksiyonlar uygulanacak olursa, diğeri buna katılmayacaktı. Esasen Almanya, Lokarno Antlaşmaları sırasında, Sovyetler'e karşı uygulanacak sanksiyonlara katılmayacağını Batılılara kabul ettirmişti.

Bu şekilde Sovyet Rusya, Almanya'nın Batı bloğuna katılıp kendisine cephe alması tehlikesini önlemiş oluyordu. Berlin Antlaşması, Almanya'da, Bismarck'ın 1887'deki karşılıklı teminat antlaşmasına benzetilmiştir.[51]

Alman-Sovyet münasebetlerinin bu durumu, 1933'te Hitler'in iktidara geçmesine kadar devam edecek ve bundan sonra iki devletin münasebetleri ters bir dönüş aldığı zaman, Sovyetler Rapallo ruhunu özlemle anacaktır.

C) SOVYETLER'İN "SALDIRMAZLIK VE TARAFSIZLIK" POLİTİKASI

Sovyetler'in Almanya ile imzaladıkları Berlin Antlaşması, kendilerini, ancak Almanya yönünden tatmin etti. Fakat İngiltere ve Fransa'nın Sovyet Rusya'yı yıkmak istediği ve her an savaş açabilecekleri korkusu yakalarını bırakmadı. Lokarno'yu, her şeyden önce, kendilerine yönelmiş olan bir blok olarak gördüler. İkinci olarak Sovyetler, Milletler Cemiyeti'ni de kapitalist devletlerin bir "emperyalist bloğu" olarak görüyorlar ve özellikle Milletler Cemiyeti Paktı'nın 16. maddesinde öngörülen sanksiyonların Batılılar tarafından kendileri aleyhine kullanılmasından kuşkulanıyorlardı. Nihayet İngiltere ve Fransa tarafından 1924 yılında tanınmasına rağmen, Sovyet Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında normal ve güven verici münasebetler kurulamadı. Çarlık Rusya'sının Fransa'ya olan borçları meselesi, Fransız-Sovyet münasebetlerinin gelişmesinde en büyük engel oldu. Fransa'nın, Sovyet Rusya'nın sınırlarında bulunan Polonya, Çekoslovakya ve Romanya ile yakından ilgilenmesi de Sovyetler'i hoşnut bırakmıyordu.

Buna karşılık Sovyet Rusya'nın davranışları da Batılılar için güven verici olmaktan uzak kaldı. Sovyet Rusya 1927 yılının sonuna kadar dünya ihtilâli tasarılarından vazgeçmedi ve III. Enternasyonel Sovyet diplomasisinde, Sovyet Dışişleri Bakanlığı'ndan daha nüfuzlu bir durumda bulunuyordu. 1927 yılı sonunda Troçki'nin Komünist Partisi'nden tasfiye edilmesinden sonradır ki, Sovyet Rusya dünya ihtilâli tasarısını ikinci plana attı.

Sovyet Rusya, Batılılardan duyduğu bu korku ile ve Lokarno'ya karşı bir tepki olarak, etrafını çevreleyen devletlerle bir "saldırmazlık ve tarafsızlık"

50 Carr, *German-Soviet Relations*, s. 83.

51 Antlaşmanın metni: Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 317-318; Carr, aynı eser, s. 86-87.

politikasına girişti, önemli olan, kendisine komşu olan devletlerin Batılıların bir saldırısına alet olmaması ve Sovyet Rusya'nın Batılılardan herhangi biriyle çatışması hâlinde bu komşu devletlerin tarafsız kalmaları idi.

Bu politikanın ilk uygulaması Türkiye ile oldu. Bu sırada Musul meselesinden ötürü Türk-İngiliz münasebetleri iyi değildi ve 1921'den beri Türkiye dış politikasında Sovyet Rusya'ya önem veriyordu. Bunun sonucu olarak 17 Aralık 1925'te Paris'te Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzalandı. Buna göre, taraflardan biri saldırıya uğradığı takdirde diğeri tarafsız kalacak ve birbirlerine saldırmayacakları gibi, birbirleri aleyhine yönelen ittifak veya siyasal anlaşmalara katılmayacaklardı. Bu anlaşma karşısında *İzvestiya* gazetesinin, "Paris'te imzalanan antlaşma savaş amacı ile değil, fakat barış amacı ile yapılmış olması bakımından, Lokarno aleyhtarı bir harekettir" demesi[52] Sovyetler bakımından ilgi çekicidir.

Sovyet Rusya 1926 yılında Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya ile 1927'de Fransa'ya, aynı şekilde tarafsızlık ve saldırmazlık paktları teklif ettiyse de, bunlardan sadece Litvanya ile 28 Eylül 1926'da bir antlaşma yapmaya muvaffak olabildi. Bunun üzerine Asya tarafına döndü ve 31 Ağustos 1926 Afganistan'la ve 1 Ekim 1927'de de İran ile saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmaları imzaladı.

Görüldüğü gibi, Avrupa'daki sınırlarını saldırmazlık yoluyla korumak için harcadığı çabalar başarısız kalmıştı. Bu durum Sovyetler'i, barış ve silahsızlanma politikasının üstüne daha fazla düşmeye sevk etti, 1928 Ağustos'unda, savaşı milli politika vasıtası olmaktan çıkarma amacını güden Kellogg Paktı'na katılmaya davet edildikleri zaman, Sovyetler, bu paktın silahsızlanmaya gereken önemi vermemiş olduğunu belirtmekle beraber,[53] buna katılmakta tereddüt göstermediler. Fakat bu paktın yürürlüğe girmesi için Birleşik Amerika'nın tasdik etmesi gerekiyordu. Sovyetler bunu beklemeden, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Danzig Serbest Şehri, Türkiye ve İran ile imzaladıkları "Litvinov Protokolü" ile anlaşmayı hemen yürürlüğe soktular.[54] Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamamış olan devletlerle Sovyet Rusya arasında, bu çeşit antlaşmaların yerini almış oluyordu.

Çiçerin'in yerine dışişleri bakanlığına 1929'da Litvinov'un gelmesi, Sovyet dış politikasında kollektif güvenlik politikasını açacaktır. Fakat 1933'te Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi, Sovyet Rusya için büyük bir korku kaynağı olacaktır. Batılıların Hitler'e karşı gereken sertlikte bir politika izlememeleri, Sovyet Rusya'yı, Batılıların Hitler'i Rusya üzerine saldırtmak istedikleri gibi bir şüphe içinde bırakacaktır.

52 Louis Fisher, *The Soviets in World Affairs*, s. 443.

53 Bkz., John W. Wheeler-Benett (ed.), *Documents on International Affairs, 1928*, London, Oxford University Press, 1929, s. 8-14.

54 Dışişleri Bakan Yardımcısı Litvinov'un adını alan bu protokol müzakereleri için bkz., *Survey of International Affairs*, 1929. s. 63-69.

4- FAŞİST İTALYA

A) İTALYA'DA FAŞİZM

Sovyet Rusya'dan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni rejimlerden biri de İtalya'da faşizm olmuştur. Rusya'da Bolşevikler, nasıl savaşın yarattığı iç karışıklık, düzensizlik ve hoşnutsuzluklardan yararlanarak bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirdilerse, faşizmin İtalya'da iktidarı ele geçirmesinde de İtalya'nın karmakarışık iç durumu başlıca rolü oynamıştır.

İtalya Birinci Dünya Savaşı'na büyük ümitlerle katılmıştı. 1915 Londra ve 1917 St. Jean De Maurienne anlaşmaları, Adriyatik ve Doğu Akdeniz'de İtalya'ya geniş ufuklar açmıştı. Müttefiklerinin zaferi, ümitleri daha da kuvvetlendirmişti. Fakat Paris Barış Konferansı'nın ilk günlerinden itibaren İtalya hayal kırıklıklarını, zaferin meyvesi olarak toplamak zorunda kaldı. 1915 Londra Anlaşması'nı Başkan Wilson tanımadı. 1917 Anlaşması'nı ise, Rusya tasdik etmediği için müttefikleri yürürlüğe koymadı. 1915 Anlaşması ile kendisine Alman sömürgelerinden pay vaat edildiği hâlde, sömürgelerin dağıtımında İtalya'ya hiçbir şey verilmedi. Savaşın bunca fedakârlıklarının bedeli İtalyan milleti için, ümitlerin yıkılması oldu.

Savaş sona erdiği zaman iç durum da karışmıştı. Savaş ekonomik hayatta sarsıntılar yapmıştı. Birçok fikir akımları ortaya çıkmıştı. İtalya'nın liberal demokrasisinin yanında şimdi, sendikalizm, sosyalizm, komünizm gibi akımlar ortada görünüyordu. Bu akımların etkisi altında, işçiler kaynaşmaya başlamıştı. İşçiler fabrikaların idare ve kârına ortak olmak istiyorlardı. Memleketin her tarafına dağılmış ve saklanan 500.000 asker kaçağı ise başka bir problemdi. Terhis olan asker ve aydınlar ise maddi ve manevi tatminsizlik içindeydi. Bunlar işsizdi. İç politikada istikrar kalmamıştı. 1919-1922 arasında iki defa seçim yapılmış ve dört hükümet değişmişti. Hükümetlerin otoritesi kalmamıştı.

Bu durum Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Partisi'nin (Partito Nazionale Fascista) işine yaradı. Faşist Partisi 1919 yılında Fascio Di Combattimento olarak kurulmuş ve 1921 Kasım ayında parti hâline gelmişti. Komünizmin olduğu kadar liberal demokrasiye de aynı derecede düşman, disiplin taraftarı, koyu milliyetçi bir parti idi. 1919 Kasım seçimlerinde bir tek milletvekili bile seçtiremeyen faşistler, 1921 seçimlerinde parlamentoya 35 milletvekili sokmaya muvaffak olmuşlardı. Bundan sonra aydınlar, askerler ve halk arasında hızla yayılıp gelişti. İtalya halkı, memleketin anarşik durumunda faşizmin disiplin ruhuna sarıldı. Solcu akımın da gittikçe kuvvetlenmesi, Monarşiyi ve Vatikan'ı da endişeye sevk ediyordu. 1922 Ağustos ayında işçilerin genel grevle ekonomiyi felce uğratmaları ve durumun karışması üzerine Faşist Partisi'nin Kara Gömleklileri Napoli'den Roma'ya bir yürüyüş yaparak hükümet darbesine hazırlanınca kral selameti, hükümeti faşist partisine vermekte buldu. 30 Ekim 1922'de Mussolini başkanlığa getirildi. Bu, İtalya tarihinde Mussolini ve Faşist diktatörlüğünün başlangıcıdır. Bu diktatörlük 1943'e kadar devam edecektir.

Mussolini'nin ilk işi, kısa bir sürede, muhalefeti ve demokratik müesseseleri ortadan kaldırarak, devleti Faşist Partisi'nde kişileştirmek oldu. Memleketin siyasal düzeni korporatif temsil esasına dayandırıldı.

Faşizmin İtalya'da egemen olmasının önemli sonuçlarından biri de, Avrupa'nın birçok memleketlerinde, iki savaş arası devresinde, diktatörlük akımlarının kuvvetlenmesi ve birtakım diktatörlüklerin kurulması olmuştur. Bu, savaş sonrası Avrupa'sının, 19. yüzyılın liberalizmine gösterdiği bir tepki idi. Savaşın kitlelerde yarattığı düzensizlik, anarşi ve istikrarsızlık, disiplin rejimlerinin modasını kuvvetlendirmiştir.

B) FAŞİZMİN DIŞ POLİTİKASI

Faşizmi iktidara getiren sadece iç faktörler değil, belki ondan da fazla dış faktörlerdi. İtalyan milletinin milletlerarası planda karşı karşıya bırakıldığı hayal kırıklığı ve tatminsizlik, faşizmin milliyetçi politika ve propagandasına kuvvetli bir destek oldu. Mussolini, Akdeniz'de eski Roma İmparatorluğu'nu yaratmak istiyordu. Paris Barış Konferansı'nda küçük düşürülen, bir kenara atılan İtalyan milletine, bir milli prestij, bir milli benlik vermeyi vaat ediyordu. İtalya'nın 1381'den beri gerçekleştirmek istediği sömürgecilik emelleri, "Roma İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşu" adı ile Mussolini'nin elinde bir milli idealizm hâline getirildi. Mussolini Akdeniz'e "bizim deniz" (mare nostrum) diyordu. Başbakan olduktan birkaç ay sonra 1923 Şubat ayında İtalyan senatosunda verdiği bir söylevde şöyle diyordu: "Şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekir ki, İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalamaz, bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatik'ten başka Akdeniz vardır."[55]

Esasına bakılırsa, Mussolini'nin, iktidarının ilk günlerinden itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı yayılma ve genişleme politikası, gerçekte 1915 ve 1917 anlaşmaları ile İtalya'nın göz koyduğu toprakları hedef tutuyordu. 1936'da Habeşistan'ı ele geçirecektir ki, bu İtalya için yeni bir şey değildi. Fakat ne var ki, Mussolini eski mailem "Roma İmparatorluğu" damgasını vurarak piyasaya sürdü. Yılardan beri küçüklük kompleksi içinde kıvranmış olan İtalyan milleti için Mussolini'nin bu yeni damgası küçümsenemezdi.

Faşist rejimin içeride İtalyan milleti için ne derece rahatsızlık doğurduğu bilinemez. Fakat faşist dış politikanın bütün Doğu Akdeniz milletleri için rahatsızlık ve huzursuzluk doğurduğu bir gerçektir.

Bu huzursuzluğu ilk duyan da Adriyatik bölgesi ve bu bölgede Yugoslavya oldu. Mussolini ilk önce Fiume (Yugoslavlar Rijeka derler) meselesini ele aldı. Fiume, 1920 Kasım ayında İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir antlaşma ile bir serbest şehir olarak bağımsızlık statüsüne kavuşturulmuştu. Fakat faşistler burada karışıklık çıkarmaktan geri kalmadılar. Bunun için Mussolini de iktidara geçer geçmez bu meseleyi ele aldı ve Yugoslavya üzerinde baskıda

55 Maxwell H.H. Macartney and Paul Cremona, *Italy's Foreign and Colonial Policy, 1914-1937*, London, Oxford University Press, 1938, s. 93.

bulunarak Ocak 1924'te bu devletle yaptığı bir anlaşma ile Fiume'nin İtalya'ya katılmasını sağladı. Yalnız Fiume'nin Baros Limanı Yugoslavya'ya verildi.[56]

İtalya'nın sertlik gösterisi ikinci olarak Yunanistan'a yöneldi. Yunanistan-Arnavutluk sınırını düzenlemek için kurulmuş bulunan milletlerarası komisyondaki İtalya temsilcisinin Yanya'da 1923 Ağustos ayında öldürülmesi üzerine, İtalyan donanması Corfu Adası'nı bombardıman edip, arkasından adayı işgal etti. İtalya, Yunanistan'dan elli milyon liret tazminat istedi. İtalya'nın bu kuvvet politikası küçük devletlerde korku uyandırdıysa da, Milletler Cemiyeti bu korkuyu gideremedi ve Yunanistan, İtalya'nın istediği bu elli milyon liret tazminatı vermek zorunda kaldı. Yugoslavya'dan sonra Yunanistan da Adriyatik'te bu yeni kuvvetin ortaya çıkışını endişe ile izliyordu.

Faşist İtalya'nın, Yugoslavya ile Yunanistan'ı korkutan daha önemli faaliyeti ise, İtalya'nın Arnavutluk üzerinde günden güne artan nüfuzu oldu. Doğrusu Mussolini, Arnavutluk konusunda, eski İtalyan hükümetlerinden çok daha başarılı oldu. 1924 yılı sonunda, eski başbakanlardan Ahmet Zogo'nun Arnavutluk'ta iktidarı ele geçirmesi ve 1925 Ocak ayında da cumhuriyet ilan etmesi, İtalya'nın işini çok kolaylaştırdı. Zogo, kendi diktatörlüğünü korumak için İtalya'ya dayandı, İtalya da Arnavutluk'a geniş ekonomik yardım yaptı. 27 Kasım 1926'da İtalya ile Arnavutluk arasında bir Dostluk ve Güvenlik Paktı imzalandı.[57] Mussolini, 1927 Şubat ayında faşist parlamentosuna bu paktı sunarken, "Arnavutluk'un bağımsızlık ve toprak bütünlüğü İtalya'nın Adriyatik'teki durumu için bir garantidir" diyordu.[58] Bu anlaşma Yugoslavya tarafından tepki ile karşılandı. Arnavutluk'un Yugoslav sınırları içindeki Arnavutlarla ilgilenmesi, bu münasebetlerin düğüm noktası idi. Bu sebeple Yugoslavya, İtalya-Arnavutluk antlaşmasına, 1927 Kasım ayında Fransa ile imzaladığı bir Dostluk ve İttifak Antlaşması ile cevap verdi. Yugoslavya, antlaşmayı İtalya ile bir savaş hâli için imzaladığını açıklamaktan çekinmedi. Bunun üzerine İtalya 22 Kasım 1927'de Arnavutluk ile ikinci Tiran Antlaşması'nı imzaladı.[59] 25 yıl için imzalanmış olan bu savunma ittifakı antlaşması ile Arnavutluk tamamen İtalya'nın kontrol ve himayesi altına girmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Zogo, İtalya'ya dayanarak 1928'de krallığını ilan etmiştir. Bundan sonra artık Arnavutluk için İtalya'nın Belçika'sı denilmiştir. İtalya'nın Arnavutluk üzerinde kurmuş olduğu bu durum İtalyan-Yugoslavya münasebetlerinin düzelmesini engellemiştir.

İtalya'nın Arnavutluk vasıtasıyla Balkanlar'a el atması Yunanistan için de bir endişe kaynağı olmuştur, öte yandan, Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu'yu da yayılma alanları arasında saymaktan çekinmemesi, Türk-İtalyan münasebetlerine daima bir soğukluğun egemen olmasına sebep olmuştur.

56 Fiume meselesi için bkz., Macartney and Cremona, a.g.e., s. 76-96 ve *Survey of International Affairs, 1924*, s. 408-422.

57 Antlaşmanın metni: Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe Since 1918*, s. 573-574 ve *Survey of International Affairs, 1927*, s. 169-170.

58 Macartney and Cremona, a.g.e., s. 106.

59 1927 Antlaşması'nın metni: *Survey, 1927*, s. 542-543.

1934 Balkan Paktı da, İtalyan tehdidinin önemli bir rol oynamış olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Faşist İtalya'nın İngiltere ile münasebetleri, 1935'e kadar iyi bir çerçeve içinde akmıştır. Fransa'nın savaş sonrası Avrupa'sında dengeyi kendi tarafına eğilmesi ve bir üstünlük sağlaması İngiltere'yi, İtalya'da bir denge unsuru aramaya götürmüştür. Buna karşılık İtalyan-Fransız münasebetleri on yıl kadar hiç iyi gitmemiştir. İtalya'nın bir deniz kuvveti olarak Akdeniz'de sivrilmesi Fransa'nın hiç hoşuna gitmemiştir, özellikle İtalya'nın barış antlaşmalarının kurduğu düzene karşı cephe alması (revizyonizm) bu hoşnutsuzluğun temel sebeplerinden biridir. Bunun içindir ki İtalya da Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi revizyonist devletlerle daima yakın münasebetler kurmaya çalışmıştır. Aynı sebeple, Küçük Antant'a (Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya) da cephe almış ve bunu Fransa'nın reaksiyoner bir bloğu olarak görmüştür. Fransa ile İtalya arasındaki sürtüşme ve rekabet ise, İtalya'nın Almanya'da Fransa'ya karşı bir denge unsuru görmesini sağlamıştır.

5- TUNA VE BALKANLAR

Savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, bu imparatorluğun mirasçısı olarak beş devlet ortaya çıktı. Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya. Bulgaristan ve Yunanistan'ı da içine katacağımız bu devletler topluluğu, iki savaş arası devresinde, içeride ve dışarıda çeşitli gelişmelere, davranışlara ve politikalara ve hatta büyük devletler arasında rekabetlere ve kombinasyonlara konu teşkil etmişlerdir. Bu gelişmelerin bazı ana özellikleri vardır. Bir defa, Versay düzeni bakımından bunları revizyonistler ve anti-revizyonistler diye ikiye ayırmak gerekir. Macaristan, Bulgaristan ve Almanya ile birleşme arzuları dolayısıyla Avusturya'yı revizyonistler arasında saymak gerekmektedir. Diğerleri Versay düzeninden hoşnut devletlerdir. İkinci olarak, Wilson prensiplerine rağmen, bunların etnik yapıları, Avusturya ile Macaristan'ı ve Bulgaristan'ı dışarıda tutarsak, çok unsurlu bir sisteme dayanmaktaydı. Romanya bile sınırları içinde bir kısım Macarlarla, bir kısım Bulgarlara sahipti. Üçüncü olarak, bu devletlerin ekonomik yapıları zayıf kalmıştır. Milliyetçiliğin etkisiyle savaştan sonra bunların hemen hepsinin "autarcie", yani kendi kendine yeterlik politikası izlemeleri, aralarında verimli bir ekonomik işbirliğini önlemiş ve dolayısıyla ekonomik güçleri zayıf kalmıştır. Bu unsurlar açısından bu devletlerin diplomatik gelişmeleri standart veya mütecanis olmaktan ziyade, çeşitli biçimler gösteren bir mozaik diplomasi olmuştur.

A) AVUSTURYA

St. Germain Barışı ile Avusturya, sadece Alman unsuruna dayandığından, bir milli birliğe kavuşmuş ve bu da onun için küçümsenemeyecek bir avantaj teşkil etmiştir. Fakat ekonomik bakımdan St. Germain düzeni Avusturya'yı

bir ekonomik garabet hâline sokmuştur. Avusturya ekonomik yapısı itibariyle endüstriye dayanıyordu ve imparatorluk zamanında Macaristan'ın tarımsal ekonomisi bir tamamlayıcı unsurdu. Avusturya şimdi bu tarımın desteğini kaybetti. Öte yandan, imparatorluk zamanında Viyana, imparatorluk ekonomisinin merkezi idi. İmparatorluğun parçalanmasıyla ortaya çıkan diğer devletler Viyana ile ilgilerini tamamen kestiler. Bunun yanında, barış düzeni ile ortaya çıkan Avusturya nüfusunun üçte biri Viyana'da bulunuyordu ki, bunlar sadece tüketici olan imparatorluk bürokrasisiydi. Viyana, ordusu olmayan bir genelkurmay, şirketi olmayan bir idare heyeti ve vücudu olmayan bir baş gibi kaldı.[60] Bu sebeple Avusturya'nın "yaşaması" (Lebensfaehigkeit) daha ilk günlerden itibaren bir problem olarak ortaya çıktı. Avusturyalılar bunun çaresini Almanya ile birleşmede (Anschluss) gördüler. Fakat Versay ve St. Germain antlaşmaları bunu yasaklamıştı. Üstelik Avusturya'ya bir de tamirat borcu yüklenmişti. Avusturya bu ekonomik sıkıntılardan kendisini kurtarmak için İtalya ile para ve gümrük birliğini teklif ettiyse de, gerek Avusturya'nın küçük komşuları için, gerek Fransa için İtalyan Anschluss'u Alman Anschluss'undan daha az tehlikeli değildi. Avusturya'nın Anschluss niyeti ile karşılaşan Milletler Cemiyeti, tamirat borcundan vazgeçip Avusturya için bir yardım programı kabul etti. Fakat bunu yapmadan önce Avusturya, 1922 Ekim ayında İngiltere, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya ile imzalamış olduğu Cenevre Protokolü ile herhangi bir devletle bağımsızlığını tehlikeye düşürecek bir şekilde, ekonomik veya mali anlaşma yapmamayı taahhüt etti. St. Germain Antlaşması siyasal Anschluss'u yasaklamıştı. Şimdi Cenevre Protokolü ekonomik Anschluss ihtimalini de ortadan kaldırıyordu.

Milletler Cemiyeti kanalı ile Avusturya'nın aldığı ekonomik yardım bir süre devam etti ve Avusturya ekonomisi 1925'ten itibaren bir düzene girdi. Fakat hiçbir zaman bir sağlamlığa kavuşmadı. 1929 ekonomik buhranı Avusturya'yı iflasla karşı karşıya bırakınca, 1931 yılında Almanya ile bir gümrük birliğine gitmek zorunda kaldı. Hatta bu birleşmenin protokolü de hazırlandı. Fakat özellikle Fransa'nın şiddetli itirazı ile karşılaştı. Fransa, Avusturya-Almanya birliğinin Küçük Antant'a karşı Orta Avrupa'da bir kuvvet olarak ortaya çıkmasından ve Orta Avrupa'da Almanya'nın ekonomik üstünlük sağlamasından korktu.[61] 1933'te Almanya'da Nazi Partisi iktidara geçince, Avusturya Nazi Partisi vasıtasıyla Anschluss fikrini daha da kışkırttı ve nihayet 1938'de Avusturya'yı Almanya'ya ilhak etti.

Avusturya'nın iç siyasal gelişmeleri de Anschluss eğilimlerini kışkırtıcı nitelikte olmuştur. Avusturya'nın iki temel siyasi partisi, Viyana'nın Yahudi, özel teşebbüs yanlısı, kapitalist ve bürokrat halkına dayanan Sosyal Demokrat Partisi ile köylü nüfusa dayanan, koyu Katolik, Yahudi aleyhtarı Hıristiyan

60 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 190.

61 John W. Wheeler-Bennet, *Documents on International Affairs, 1931*, London, Oxford University Press, 1932, s. 2.

Demokrat Partisi idi. Bu sonuncusu sonradan faşizme eğilim göstermiştir. Bu partinin Heimwehr adında bir milis teşkilatı vardı ki, bu sonradan Avusturya Nazi Partisi'nin temelini teşkil etmiştir. Sosyal Demokrat Parti de sonradan Schutzbund adı ile bir milis kurmuştur, iki parti arasındaki rekabet, her seçimde Heimwehr ile Schutzbund arasında çarpışmaların çıkmasına sebep olmuş ve Avusturya'nın iç politika hayatı 1933'e kadar istikrara kavuşmamıştır.

B) MACARİSTAN

Mütarekeden sonra Macaristan'ın da iç durumu karıştı. Michael Karolyi yeni Macaristan Cumhuriyeti'nin başbakanı idi. Fakat müttefiklerin baskısı ile Karolyi, Transilvanya'yı Romenlerin işgaline bırakmak zorunda kalınca 1919 Mart ayında istifa etti. Bolşeviklerin de kışkırtmasıyla duruma işçi ve asker Sovyetler'i hâkim oldu ve Lenin ve Kerensky'nin yakın arkadaşı Macar komünistlerinden Bela Kun Macaristan'ı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etti. Fakat Macar asilleri karşı harekete geçerek, Kont Julius Karolyi (Michael Karolyi'nin uzak akrabası), Kont Bethlen ve Amiral Horthy bir milli Macar ordusu hazırlayarak Bela Kun üzerine yürüdüler. Amiral Horthy 1919 Kasım ayında Budapeşte'ye girerek komünist rejimi tasfiye etti.

Amiral Horthy'nin komünistlere karşı bu başarısını müttefikler de destekliediler. Fakat Trianon Barışı Macarlar için bir şok oldu. Çekoslovakya'ya Presburg'u ve Burgerland'ı da Avusturya'ya vermekten daha çok, Yugoslavya'ya Hırvatistan ve Bosna-Hersek'i ve Romanya'ya da Transilvanya'yı bırakmak çok ağır geldi. Onun için Macaristan iki savaş arası devresinin en hararetli revizyonist devletlerinden biri oldu.

Bu revizyonizmin etkisi iledir ki, Macaristan 1920 yılında, tekrar krallık rejimini ilan etti. Amiral Horthy naib unvanını aldı. Kont Bethlen başbakan oldu ve 1931 yılına kadar başbakanlıkta kaldı. Macaristan'ın bu durumu, İsviçre'de yaşamakta olan son Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ı cesaretlendirdi ve Karl 1921 yılının mart ve ekim aylarında olmak üzere iki defa Macaristan Krallığı'na geçmek için teşebbüste bulundu. Fakat bu teşebbüsler Macar halkından destek görmediği için başarılı olmadı. Bundan daha önemlisi, Habsburgların tekrar Macaristan'ın başına geçmek istediğini gören, imparatorluğun mirasçıları Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya, her iki teşebbüs sırasında da Macaristan'a askeri müdahalede bulunmak için hazırlandılar. Böylece Küçük Antant devletleri Macar revizyonizmine karşı cephe aldılar. Küçük Antant'ın Macaristan'dan duyduğu korku İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecektir.

Macaristan'da Horthy-Bethlen rejimi bir diktatörlük rejimi idi. 1932'de General Gömbös Macar başbakanı oldu. Gömbös zamanında Macaristan Faşist Partisi iç politika hayatına hâkim oldu. Her iki memleketin de diktatörlük rejimine sahip bulunması ve her ikisinin de revizyonist olması İtalya ile Macaristan arasındaki münasebetlerin yakınlaşmasını kolaylaştırdı. Macaristan,

Küçük Antant'ın kendi etrafındaki çemberini kırmak için İtalya'ya dayandı. "Her iki milletin sayısız ortak menfaatlere sahip olması dolayısıyla", İtalyan ve Macar hükümetleri 5 Nisan 1927'de bir dostluk antlaşması imzaladılar.[62]

1933'te Hitler'in Almanya'nın dizginlerini eline alması sonucu Avrupa'da Almanya üstünlük kazanınca, Macaristan İtalya'dan fazla Almanya'ya dayanacaktır.

C) ÇEKOSLOVAKYA

Çekoslovakya 1918 Ekim ayında ortaya çıkmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun son saatlerinde İmparatorluk içindeki bütün milli azınlıklar ayaklanınca, Thomas Masaryk, Edouard Beneş ve Stefanik gibi Çek liderleri 18 Ekim 1918'de Paris'te Çekoslovak Milli Konseyi'ni kurdular. Prag'daki milliyetçilerden Kramar da 28 Ekim'de kansız ve başarılı bir ihtilâlle Prag'a hâkim olunca, Çekoslovakya'nın kurulması kolaylaştı. Prag ve Paris grupları arasında hiçbir çatışma olmadı ve Masaryk yeni Çekoslovak devletinin cumhurbaşkanı, Kramar başbakanı ve Beneş de dışişleri bakanı oldu. Masaryk 1935'te ölünce cumhurbaşkanlığına Beneş getirildi. Çekoslovakya, iki savaş arası devresinde Avrupa'da demokrasiyi en mükemmel şekilde ve başarı ile uygulayan devletlerden biri oldu. Bunda, liderlerin olgunluğu, vatansever idaresi ve Çekoslovakya'nın bağımsızlık ve bütünlüğünü korumadaki samimi inançları büyük rol oynamıştır.

Bununla beraber, Çekoslovakya içeride çeşitli problemlerden de yakasını kolaylıkla kurtaramadı. Bunların başında, bütün yeni küçük devletlerde olduğu gibi, ekonomik problemler geliyordu. Çekoslovakya kuvvetli bir endüstriye sahipti. Fakat aynı kuvvette bir tarımın yeterli desteğinden yoksun kalmış ve ham maddelerini ithal ve mamul maddelerini ihraç için pazar aramak zorunda kalmıştır. Mamul maddelerin ihracı zorunluğu Çekoslovakya'yı, Orta Avrupa memleketlerinin istikrarsız pazarları yerine Batı memleketlerine yöneltmiştir. Esasen dış politikada da Batı'yı benimsemiş bulunan Çekoslovakya ile Batı arasında böylece tabii bağlantılar da kuvvetini hissettirmiştir.

Çekoslovakya'nın diğer önemli bir problemi de birçok azınlıklara dayanan etnik bünyesi olmuştur. 1921 yılında 6,5 milyonluk Çek kitlesinden sonra en büyük azınlıklar 2,2 milyon ile Slovaklar, 3,1 milyon ile Almanlardı. Bundan sonra Macarlar (747.000), Rutenler (459.000), Polonyalılar (76.000) ve Yahudiler (180.000) geliyordu.

Çek Hükümeti, kuruluştan itibaren liberal ve iyi niyetli azınlık kanunları ile bunlar arasında iyi münasebetler kurulmasına çalışmış ise de, birtakım ayrılık duygularının gittikçe kuvvetlenmesine engel olamamıştır. Aslen Ukraynalı olan Rutenlerin tam muhtariyet (otonomi) çabaları Çekoslovakya'yı daima uğraştırmıştır. Polonyalılar en küçük azınlık olmakla beraber,

62 Antlaşmanın metni: *Survey, 1927*, s. 541.

Çekoslovakya'nın sınırları tespit edilirken 1920'de Teschen bölgesinin Polonya ile Çekoslovakya arasında paylaşılması, bütün olarak ele geçiremedikleri için, hiçbir tarafı tatmin etmemiş ve Teschen iki devletin münasebetlerinde bir yara olarak devam etmiştir.

En kuvvetli azınlık olan Almanlar (Südetler bölgesinde) ile Çekler arasında tarihi bir nefret ve düşmanlık vardı. Almanlar, 1920 anayasası ile kendilerinin bir azınlık durumuna düşürülmesine tahammül edemedikleri gibi, Çekoslovakya'nın dış politikada Fransa ve Küçük Antanta dayanmasına da daima muhalefet etmişlerdir. Almanların gözleri daima Berlin'e çevrili kalmıştır.

Slovaklarla Çekler arasında da tarihi geleneklere dayanan bir çatışma vardı. Çekler Avusturya idaresinde yaşamış, aydın, kültürlü insanlardı. Slovaklar ise Macaristan idaresinde yaşamışlar ve köylü kitleye sahiptiler. Her ikisi de Katolik olmakla beraber, Çekler antiklerikal, Slovaklar ise inançlı Katolik'ti. Bu sebepten, Çekoslovakya içindeki Slovaklar daima Macaristan'a katılmak için çaba harcamışlardır. Hâlbuki eskiden Macarları hiç sevmezlerdi. Fakat Çeklerin içinde erime ihtimalini hiç hazmedememişlerdir. Slovakların bu ayrılma istek ve çabaları karşısında merkezi hükümet, özellikle Slovakya'da sıkı tedbirler almak zorunda kalmış ve bu da Slovakları daha çok kızdırmıştır.

Bu problemler karşısında Çekoslovakya için en büyük tehlike revizyonist Macaristan'dan yönelmekteydi. Versay düzeninin bozulması, Macaristan'ın bu düzeni yıkması ve Macaristan'da Habsburg İmparatorluğu'nun yeniden kurulması hâlinde, Çekoslovakya'nın dağılması işten bile olmazdı. Metternich'in bir zamanlar o kadar korktuğu ihtimaller, şimdi Çekoslovakya'nın tam karşısındaydı. Bu kötü ihtimalleri bertaraf etmek için Çekoslovakya, ilk günden itibaren, Avrupa dengesinde şimdi üstünlük kazanmış olan Fransa'ya ve kader birliği içinde bulunduğu Küçük Antant'a sımsıkı sarılmış ve sonuna kadar da böyle kalmıştır. Yalnız, Almanya'da Hitler rejimi III. Reich'ı milli sınırlara kavuşturmak için faaliyete geçince, Çekoslovakya bir yandan da Sovyet Rusya'ya dayanmaya başlamıştır. Alman tehlikesi karşısında Fransa ile Rusya arasında bir yakınlaşma olması, Çekoslovakya'nın bu yeni politikasını da kolaylaştırmıştır. Buna rağmen, 1938'den itibaren Çekoslovakya parçalanmaktan kurtulamayacaktır.

D) YUGOSLAVYA

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1918 Haziran ayında, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan'ın Güney Slav eyaletleri temsilcileri Corfu Paktı'nı imzalayarak, Karcgeorgevich ailesinin hükümdarlığı altında bir birlik kurmaya karar vermişlerdi. 1918 Ekim ayında Zagreb'de Yugo Slav (Güney Slav) Milli Konseyi kuruldu ve Kasım ayında da Karadağ Milli Meclisi Karadağ Kralı Nikola'yı tahtından indirerek Sırbistan'a katıldığını ilan etti. 1921 Anayasası ile de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kuruldu ve başına da Sırbistan Kralı Aleksandr getirildi.

Kuruluşun ilk yıllarından itibaren yeni krallık iki önemli mesele ile karşılaştı. Birinci mesele, memleketin tabii bir limana sahip olmamasıydı. Adriyatik'teki iyi limanlardan Fiume'yi önce ele geçirmiş, fakat Mussolini İtalya'sının baskısı altında 1924 Antlaşması'yla Fiume'yi İtalya'ya terk ederek ancak çok küçük bir kısım almıştı. Zara Limanı da yine İtalya'nın elindeydi. Arnavutluk kıyılarına göz koyduysa da, Faşist İtalya Arnavutluk'u nüfuz ve himayesi altına aldı. Kendisi için en tabii mahreç saydığı Selanik'ten faydalanmak için Yunanistan'la 1923'te bir anlaşma yaptıysa da, Selanik'teki bu serbest bölgenin kullanılmasından iki devlet arasında çeşitli olaylar çıktı ve 1925 yılında buradan da çekildi. Bu gelişme Yunanistan'la münasebetlerini bozdu ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 1918 tarihli Sırbistan-Yunanistan ittifakını feshetti. Böylece tabii liman meselesi çözümlenmemiş olarak kaldı.

Karşılaşılan ikinci mesele içeride Sırp-Hırvat çatışması oldu. Yeni krallığın toprakları, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan-Slovenya, Dalmaçya, Bosna-Hersek ve bir kısım Banat'tan meydana gelmişti. Fakat bunların içinde, nüfusun yarısını teşkil eden Ortodoks Sırplarla, nüfusun üçte birini tutan Katolik Hırvatlar arasındaki geçimsizlik İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Sırpların ve Hırvatların tarihi gelişmeleri birbirinden ayrı olmuştu. Hırvatlar yeni krallık içinde de, Habsburg egemenliği zamanında olduğu gibi, tam bir muhtariyet istediler. Hâlbuki Sırbistan, Piyemonte'nin İtalya Birliği'nde oynadığı rolü oynamayı ve Güney Slav birliğinin kendi etrafında toplanmasını istiyordu. Hırvatlar istedikleri muhtariyeti alamayınca, memleketin politik hayatına bir süre katılmadılar. Hırvatların lideri Radiç 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nı kabul ettiyse de, 1928 Haziran ayında Skupçina'da (Yugoslav parlamentosu) bir tartışma sırasında Karadağlılar tarafından vurularak öldürüldü. Bunun üzerine bütün Hırvat milletvekilleri Skupçina'dan çekilerek Zagreb'de bir Hırvat parlamentosu kurdular. Kral Aleksandr Hırvatlarla anlaşmak istedi. Hırvatlar, federal bir sistem kurulmasını isteyince, Aleksandr bunu kabul etmedi ve 1929 yılından itibaren parlamentoyu feshederek diktatörlük rejimine başladı. 1931 Anayasası ile tek parti sistemi kabul edildi ve memleketin adı Yugoslavya oldu. Fakat Kral Aleksandr Fransa'yı ziyarete gittiğinde, 1934 Ekim ayında Marsilya'da Hırvat tedhişçileri tarafından öldürüldü.

Aleksandr'ın oğlu Peter küçük olduğundan Prens Pol naip olarak memleketi idareye başladı. Yugoslavya 1935 Mayıs'ı ile 1939 Şubat'ı arasında, Sırplar, Slovenler ve Bosna Müslümanlarının meydana getirdiği ve Dr. Milan Stoyadinoviç'in lideri bulunduğu Yugoslav Radikal Birliği Partisi'nin diktatörlüğü altında yaşadı. Muhalefette ise. Dr. Vlasko Maçek'in Hırvat Köylü Partisi bulunuyordu. Hırvat muhalefeti 1939'da çok kuvvetli bir hâle gelince Stoyadinoviç istifa etti ve 1939 Ağustos ayında Hırvatlar kültürel ve ekonomik alanlarda geniş bir muhtariyet elde ettiler.

Kral Aleksandr zamanında Yugoslavya, özellikle Macaristan'ın revizyonizmi karşısında, Fransa ile yakın münasebetler kurdu ve Küçük Antant'ın bir

üyesi oldu. 1934 Şubat ayında da Türkiye, Yunanistan ve Romanya ile Bulgaristan'ın revizyonizmi ile İtalya tehlikesine karşı Balkan Antant'ını kurdu. Fakat Aleksandr'ın ölümünden sonra, Stoyadinoviç zamanında Yugoslavya'nın Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya ile münasebetleri sıkılaştı. Hatta 1937 Ocak ayında da Yugoslavya, Bulgaristan'la bir "daimi dostluk" antlaşması imzaladı.

E) ROMANYA

Romanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan topraklarını en fazla genişleterek çıkan devletlerden biri oldu. Avusturya'dan Bukovina'yı, Macaristan'dan Banat'ı, Rusya'dan Besarabya'yı ve Bulgaristan'dan bir kısım Dobruca'yı aldı. Bu suretle Romanya, kendisine toprak kaybeden muhasım devletlerle sarılmış bulunmaktaydı. Bu ise Romanya'yı statükonun korunmasını savunan anti-revizyonist bir devlet yaptı ve Batılılara ve özellikle Fransa'ya kaydırdı.

Savaş ertesinin ilk yıllarında Romanya'da, Julius Maniu'nun Köylü Partisi işbaşındaydı ve bu devrede toprak reformu yapılarak köylüye toprak dağıtıldı. 1922'de Gratianu kardeşlerin liderliğinde bulunan ve özel teşebbüsü savunan Liberal Parti iktidara geçti ve 1928'e kadar iktidarda kaldı. 1928-30 arasında ise tekrar Maniu'nun Köylü Partisi memleketi idare etti. Kral Ferdinand'ın ölümü üzerine 1930 yılında oğlu II. Carol hükümdar oldu. 1930-33 arasında Romanya siyasal istikrarsızlık ve ekonomik buhranlar içinde kaldı. Avrupa'da faşizm ve Nazizm akımlarının kuvvetlenmesi, Romanya'yı da etkisiz bırakmadı ve Codreanu'nun liderliğinde faşist bir teşkilat kuruldu. Kral Carol bazı kişisel davranışları dolayısıyla halkın hoşnutsuzluğuna sebep olduğundan, bir süre Codreanu'nun faşist "Demir Muhafızlar" teşkilatına dayanarak bir monarşik diktatörlük yoluna gitti. Bu teşkilat kendisi için de tehlikeli olunca, bu teşkilatı yasakladı ve 1938 Şubat ayından itibaren Romanya Kral Carol'un monarşik diktatörlüğü altına girdi.

Gerek köylü, gerek liberal partileri Batılı taraftarı olduğu için, 1920'lerden itibaren Romanya, Fransa tarafına kaymış ve Küçük Antant'ın sadık bir üyesi olmuştur. Küçük Antant Romanya'yı Macaristan'ın revizyonizmine karşı koruyan bir tedbirdi. Fakat Besarabya yüzünden Rusya ile de münasebetleri iyi değildi. Bu sebeple, kendisi gibi Rusya'dan çekinen Polonya ile de yakın münasebetlere girişti.

1921'de iki devlet arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. 26 Mart 1926'da yapılan ikinci bir antlaşma ile bu ittifak yenilenmiş ve genişletilmiştir.[63] 10 Haziran 1926'da Romanya Fransa ile de bir ittifak imzalamıştır.[64] Bu ittifaklarla, sınırların barış antlaşmaları ile tespit edilmiş bulunan statükosunun korunması amacı güdülmekteydi.

Romanya'nın Polonya ve Fransa ile yapmış olduğu ittifaklar Rusya'ya yönelmişti. Küçük Antant ise kendisini Macaristan'a karşı korumaktaydı. Fakat

63 Romanya-Polonya 1926 ittifakının metni: *Survey, 1926*, s. 483-485.

64 Romanya-Fransa 1926 ittifakının metni: *Survey, 1926*, s. 485-487.

Romanya için Bulgaristan tarafı boş kalmıştı. Romanya bu tehlikeye karşı 1921 Haziran ayında Yugoslavya ile bir ittifak yapmıştı. 1934 Balkan Antantı ile Romanya, Bulgaristan tehlikesine karşı, Yugoslavya'dan sonra Yunanistan ve Türkiye'yi de yanına aldı.

F) BULGARİSTAN

Bulgaristan Balkan devletleri içinde en kötü gelişmelerle karşılaşmış olan bir devletti. Hem İkinci Balkan Savaşı'nda ve hem de Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve her ikisinde de komşularına toprak kaybetmişti. Bu sebeple, bu kaybedilen topraklar savaştan sonra Bulgaristan'ın komşuları ile münasebetlerine egemen olmuş ve dolayısıyla da Bulgaristan barış antlaşmalarının kurduğu düzene karşı en fazla hoşnutsuzluk göstermiştir. Makedonya meselesi Yugoslavya, Batı Trakya ve Dedeağaç Yunanistan ve Dobruca da Romanya ile münasebetlerinde bir çıbanbaşı olarak devam etmiştir. Barış antlaşmalarından sonra Yunanistan Dedeağaç'ta Bulgaristan'a bir serbest liman teklif etmiş ise de, Bulgarlar Dedeağaç bölgesi topraklarını istediklerinden, bir anlaşma meydana gelememiştir.

1919 yılında Bulgaristan'da Aleksandr Stambuliski'nin Çiftçi Partisi iktidara geçti ve 1923 yılına kadar iktidarda kaldı. Stambuliski geniş bir toprak reformu yaptı ve hatta krallığın topraklarını da köylüye dağıttı. Stambuliski, Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'nın çiftçi partilerinin katılması ile bir Yeşil Enternasyonel kurdu ise de bu Enternasyonel'in çiftçi ve köylü hareketi başarılı bir sonuç vermedi. Stambuliski, Yeşil Enternasyonel'e paralel olarak bir de Güney Slavları federasyonu kurmak istiyordu. Bu enternasyonelist düşünceleri dolayısıyla Stambuliski, komşuları ile ve özellikle Yugoslavya'ya karşı yumuşak bir politika izlemiştir. Fakat Makedonya'nın acısını unutamayan Bulgarlar Stambuliski'nin bu yumuşak politikasını beğenmediler. Çünkü Yugoslavya'ya terk edilen Makedonya'dan 300.000 göçmen Bulgaristan'a göç etmiş ve bunlar Makedonya meselesini devamlı olarak kışkırtmakta idiler. Göçmenlerin bu faaliyetine bazı politikacılar ve askerler de katılınca, 1923 Haziran ayında yapılan bir hükümet darbesinde Stambuliski düşürüldü ve birkaç gün sonra da öldürüldü. Bu olay komünistleri harekete geçirdi ve onlar da bir hükümet darbesi yapmak istedilerse de, bu teşebbüs önlendi.

Bundan sonra Bulgaristan bir süre karışık bir durum içinde kaldı. 1924 yılında Makedonya İhtilâl Komitesi'nin (VMRO) lideri Aleksandrof öldürüldü ve komite ikiye bölündü. Fakat her iki taraf da Yugoslav ve Yunan Makedonya'sında tedhiş hareketlerinden geri kalmadılar. 1925 Nisan ayında, 1918 Ekim ayında hükümdarlığa geçmiş olan Kral III. Boris'e karşı bir suikast yapıldı, fakat muvaffak olamadı. Yine aynı ay içinde komünistler Sofya Katedralini bomba ile tahrip etmek istediler. Yüzlerce kişi öldü veya yaralandı. Bunun üzerine Komünist Partisi kanun dışı ilan edildi.

Stambuliski'den sonra Çankof başbakanlığa getirilmişti. Çankof 1926'ya kadar bu görevde kaldı ve 1926'da iktidar Makedonya Komitesi liderlerinden Andrei Liapçef'e geçti. Liapçef beş yıldan fazla başbakanlıkta kaldı. 1935 yılında Kral Boris monarşik diktatörlüğünü kurdu.

Çankof ve Liapçef'in başbakanlıkları arasında Bulgaristan komşuları ile ve özellikle, Kral Aleksandr'ın çabaları dolayısıyla, Yugoslavya ile iyi münasebetler kurmaya çalıştı. Fakat Makedonya, Batı Trakya ve Dobruca meseleleri samimi münasebetlerin kurulmasına daima önemli bir engel teşkil etti.

Bulgaristan'ın en iyi münasebetler içinde olduğu devlet Türkiye oldu. Fakat buna rağmen Bulgarlar Trakya üzerinde de istekler ileri sürmekten geri kalmadılar ve hatta bir de Trakya Komitesi kurdular.

1930 yılında Kral Boris'in İtalya kralının kızı ile evlenmesi Bulgaristan ile İtalya arasındaki münasebetleri sıkılaştırdı. Bu durum Bulgar-Yugoslav münasebetleri üzerinde etkisiz kalmadı. 1930'dan itibaren Bulgar-Yugoslav münasebetleri iyileşmeye yüz tutmuş iken, bu durum Yugoslavya bakımından bir güvensizlik ve endişe konusu oldu.

G) YUNANİSTAN

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılması sırasında müttefikler Kral Konstantin'i hükümdarlıktan uzaklaştırmışlar ve yerine oğlu Aleksandr'ı getirmişlerdi. Bundan sonra memleketin kaderi Venizelos'un eline geçti. Fakat 1920 seçimlerinde Venizelos iktidardan düştüğü gibi, Kral Aleksandr da bir kaza neticesi öldü. Bunun üzerine Kral Konstantin tekrar hükümdarlığa geldi. Fakat Yunanistan'ın Anadolu macerası kesin bir hezimetle sonuçlanınca, Venizelos tarafından başlatılan bu macera Konstantin'in sırtına yüklendi ve tekrar çekilerek Venizelos yine işbaşına çağrıldı. Fakat Konstantin'in oğlu II. Yorgi'nin hükümdarlığına geçmesine fırsat kalmadan Yunan parlamentosu 1924 Mayıs ayında cumhuriyet ilan etti ve monarşi taraftarı Venizelos da işbaşından çekildi.

Bundan sonra Yunanistan düzensizlik içinde kaldı. Cumhuriyet hükümetleri birbirlerini izledi. Mussolini'yi taklit etmek isteyen General Pangalos 1925'te bir hükümet darbesi yapmak istedi ise de, 1926 Ağustos ayında General Kondilis tarafından yapılan karşı bir darbe ile iktidardan uzaklaştırıldı. Amiral Kunduriotis cumhurbaşkanı oldu ve 1926 Eylül ayında cumhuriyet anayasası ilan edildi.

1928 yılında başbakanlığa Venizelos getirildi ve 1932'ye kadar iktidarda kalarak Yunanistan bir istikrara kavuştu. 1935'te Kral Yorgi tekrar memleketin başına geldi ve memleket General Metaksas'ın diktatörlüğü altına girdi.

Yunanistan'ın uzunca bir süre en kötü münasebetlere sahip bulunduğu komşusu Türkiye oldu. Ahali mübadelesi meselelerinin 1930 yılında kesin olarak çözümlenmesine kadar, bu münasebetler bu şekilde devam etti. Fakat Atatürk'ün ileriyi gören politikası ile iki devlet arasındaki münasebetler günden güne gelişerek 1934 Balkan Antantı'na vardı.

Selanik'e mahreç meselesi Yugoslavya ile Yunanistan arasındaki münasebetleri bir dereceye kadar sarsmış ise de, Yugoslavya ile münasebetler bir problem olmamıştır. Buna karşılık Yunanistan-Arnavutluk sınırları meselesi iki devletin münasebetlerini bozduğu gibi, Faşist İtalya'nın Arnavutluk üzerinde kontrol ve himaye kurması İtalya'yı, Yunanistan için devamlı bir endişe kaynağı yapmıştır. Makedonya meselesi de Bulgar-Yunan münasebetlerinin en büyük çatışma konusunu teşkil etmiş ve zaman zaman iki devletin sınırlarında olaylar çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Bulgar-Yunan münasebetleri iyi bir düzene sahip olamamıştır.

Batılı devletler içinde Yunanistan'ın en sıkı münasebet kurduğu devlet İngiltere olmuştur. Bu, esasen Yunanistan'ın geleneksel politikası idi. Bu politikanın sonucu iledir ki, Yunanistan sırtını İngiltere'ye vererek Anadolu'yu ele geçirme macerasına atılmış, fakat sonuç her ikisi için de acı bir hezimet olmuştur. İki savaş arası devresinde Yunanistan dış politikasından İngiltere'yi esas unsur olarak almakta devam etmiştir.

H) KÜÇÜK ANTANT

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Tuna ve Balkanlar bölgesinin ilk önemli ittifak sistemi Küçük Antant olmuştur.[65]

Küçük Antant Fransa'nın iki savaş arası devresindeki dış politikasında önemli bir yer işgal etmekle beraber, başlangıçta Fransa tarafından ortaya çıkarılmamış, fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun mirasçısı devletler tarafından ortaya çıkarıldıktan sonra Fransa'nın nüfuz ve önderliği altına girmiştir. İşin gerçeği aranırsa, Fransa'nın 1920'de Macaristan ile bir işbirliği düşünmesi Küçük Antant'ın kurulmasını çabuklaştırmıştır.

Küçük Antant'ın kurulması teşebbüsü Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Dr. Beneş'ten gelmiştir. Çekoslovakya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasından ortaya çıkmış ve Yugoslavya ile Romanya da bu imparatorluktan büyük parçalar kazanmışlardı. Bu devletlerin, barış antlaşmalarının kurduğu statükoyu korumada büyük menfaatleri vardı. Bu sebeple Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Dr. Beneş, 1919 Aralık ve 1920 Ocak aylarında Yugoslavya ve Romanya'ya birer ittifak imzalamayı teklif etti. Görüşmeler yapılırken 1920 Ocak ayında Rusya ile Polonya arasında savaş çıktı ve Fransa Macaristan yoluyla Polonyalılara silah yardımı yapmaya başladı. Esasen bu sırada Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda, Almanya'nın muhtemel saldırısına karşı bir Tuna Bloğu kurma fikri vardı.[66] Ayrıca bir kısım Macar kuvvetleri de Polonyalılara yardım etti. Tabii bu hizmetine karşılık Macaristan da kendi lehine

65 Küçük Antant'ın kuruluş ve gelişmesi için bkz., *Survey of International Affairs, 1920-23*, s. 278-303; *Survey, 1920*, s. 440-456; *Survey, 1925*, c. 41, s. 250-256; *Survey, 1926*, s. 147-165; *Survey, 1927*, s. 201-217.

66 Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, c. VII, 1814-29, Paris, Hachette, 1957, s. 281.

sınır değişiklikleri beklemekteydi. Bu durum Çekoslovakya ile Yugoslavya'yı korkuttu ve 14 Ağustos 1920'de aralarında bir ittifak yaptılar. Bu ittifaka göre, Macaristan'ın taraflardan birine saldırması hâlinde birbirlerinin yardımına koşacaklardı.

Romanya bu ittifaka hemen katılmadı. Çünkü bu ittifakın Rusya ve Bulgaristan'ın bir saldırısı ihtimalini de kapsamasını istedi ve Çekoslovakya da bunu kabul etmedi. Fakat 1921 Mart ayında eski imparator Karl, Macaristan'da hükümdarlığı ele geçirmek için teşebbüste bulununca, bu durum Romanya'yı da korkuttu. Bu sebeple, Romanya ile Çekoslovakya arasında da 23 Nisan 1921'de bir ittifak imzaladı. Buna göre, iki taraf, sadece Macaristan'ın bir saldırısı hâlinde birbirlerine yardım etmekle kalmayacaklar, Macaristan'a ait bütün gelişmelerde birbirlerine danışacaklardı. Bu ittifakı 7 Haziran 1921'de Romanya-Yugoslavya ittifakı izledi. Bu sonuncu ittifak antlaşması, sadece Macaristan'ı değil, diğerlerinden farklı olarak, bir Bulgar saldırması ihtimalini de kapsamaktaydı. Bu sonuncu antlaşmayı izleyen sekiz ay içinde üç devlet arasında askeri işbirliğini düzenleyen anlaşmalar da imzalanmıştır.

Böylece Tuna bölgesinde kendiliğinden bir statükocu ve anti-revizyonist blok ortaya çıkmış oluyordu. Bu gelişme Fransa'nın görüşünde de değişiklik yaptı ve Almanya'ya karşı anlaşmalar düzeninin korunmasında Fransa, Küçük Antant adını alan bu ittifaklar sistemine dayandı. 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya,[67] 10 Haziran 1926'da Romanya[68] ve 11 Kasım 1927'de Yugoslavya[69] ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmaları ile Fransa Küçük Antant'ı kendisine bağladı ve bundan sonra Fransa ile Küçük Antant, bir blok hâlinde bütün milletlerarası gelişmelerde birlikte hareket ettiler. Fransa'nın Küçük Antant devletleriyle imzalamış olduğu ittifaklarda, antlaşmalarla tespit edilen Avrupa düzeninin korunması, temel amaç olarak yer almıştır. Şüphesiz, Fransa'nın Küçük Antant'ı kanadının altına alması kendisine, savaş sonrası Avrupa'sında belirli bir üstünlük sağlamış ve revizyonizm akımına karşı bir frenleme uygulamasını mümkün kılmıştır.

Küçük Antant ittifakları, üç devlet arasında 21 Mayıs 1929'da yapılan bir antlaşma ile süreli olmaktan çıkmış ve süresiz hâle getirilmiştir. 16 Şubat 1933'te imzalanan antlaşma ile de, Küçük Antant devamlı bir statü kazanmıştır.[70]

Küçük Antant devletleri arasında kurulan bu dayanışmaya rağmen, üye olan her üç devlet bakımından da bazı açık noktalar kalmıştır. Mesela bu ittifaklar Yugoslavya'yı İtalya'ya, Besarabya dolayısıyla Romanya'yı Sovyet

67 Antlaşmanın metni: *Survey, 1924*, s. 504-505 ve Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 534-535.

68 Antlaşmanın metni: *Survey, 1926*, s. 485-487.

69 Antlaşmanın metni: *Survey, 1927*, s. 539-541.

70 1933 Antlaşması'nın metni: John W. Wheeler-Bennett (ed.), *Documents on International Affairs, 1933*, London, Oxford University Press, 1934, s. 415-418 ve Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 537-640.

Rusya'ya ve Südet Almanları dolayısıyla Çekoslovakya'yı Almanya'ya karşı korumuş değildir. Bununla beraber, 1934 Balkan Antantı, sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak teminat altına almış olması dolayısıyla, Romanya ve Yugoslavya'nın bu konudaki eksikliğini bir dereceye kadar tamamlamıştır.

Öte yandan, Küçük Antant devletleri arasında, birçok çaba harcanmasına rağmen, mesela karşılıklı olarak tercihli gümrük tarifelerinin uygulanması gibi herhangi geniş bir ekonomik işbirliği sağlanamamıştır.

1925 yılında Yunanistan'ın da Küçük Antant'a girmesi söz konusu olmuş ise de, bu devletin Yugoslavya ile olan münasebetlerinin düzgün bir seviyeye girememiş olması dolayısıyla, Yunanistan Küçük Antant'a girmekten kaçınmıştır.

1921 yılında Bulgaristan'daki komünist faaliyetlerinin III. Enternasyonel'in eseri olması dolayısıyla Bulgaristan Rusya'dan korkmuş ve Küçük Antant devletlerine başvurarak bir anti-Bolşevik blok kurulmasını teklif etmiştir. Fakat bu komünist faaliyetleri karşısında Bulgaristan'ın askeri gücünü arttırması ve Makedonya'daki faaliyetleri, Romanya ve Yugoslavya'yı endişelendirdiğinden, Bulgaristan'ın isteğini kabul etmemişlerdir.[71]

6- BALTIK MEMLEKETLERİ

A) FİNLANDİYA

Finlandiya 12. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar İsveç'in egemenliği altında yaşamıştır. 1807 Tilsitt Antlaşması ile Napolyon Rusya'yı Finlandiya üzerine serbest bırakınca, Rusya Finlandiya'yı işgal altına almıştır. Mamafih, Rus egemenliği altındaki Finlandiya, bir Büyük Dukalık olarak ayrı bir varlık hâlinde yaşamış ve kendisine özgü bir parlamentosu olmuştur. Tabii bu durum Finlerin bağımsızlık isteklerini önleyememiş ve 19. yüzyılın milli birlik akımı Finleri de etkisi altına almıştır. 1890'lardan itibaren Rusya'nın Finlandiya üzerindeki kontrolü daha sert bir şekil alınca Finler 1905'te ayaklanmışlarsa da başarı elde edememişlerdir. Bolşevik İhtilâli üzerine Finler de 1917 Aralık ayında bağımsızlıklarını ilan etmişler ve Bolşevik rejimi de bunu tanımıştır. Fakat bu, Bolşeviklerin bir taktiği idi. Çünkü 1918 Ocak ayında komünistler bir darbe ile Helsinki'de iktidarı ele geçirdiler. Bunun üzerine, çarlık ordusunun Fin generallerinden Mannerheim komünistlere karşı dört aylık bir mücadele açtı ve sonunda komünistleri memleketten çıkarmaya muvaffak oldu. Krallık ilan edildi ve Alman prenslerinden Friedrich Karl Von Hesse kral oldu. Esasen Mannerheim'in bağımsızlık savaşında Almanlar kendisine yardım etmişlerdi. 1918 yılı sonunda Almanya da yenilince Alman kuvvetleri memleketten çıkarıldı ve 1919 Anayasası ile Finlandiya'da cumhuriyet ilan edildi.

71 *Survey, 1925*, c. II, s. 254.

Ekim 1920'de yapılan Dorpat (yahut Tartu) Antlaşması ile Sovyet Rusya Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı ve Doğu Karelia'yı Rusya'ya bırakarak Petsamo sıcak limanını sınırları içine kattı.[72]

Bundan sonra Finlandiya kendi iç ve ekonomik gelişmelerine yöneldi ve dış politikada bağımsız ve tarafsız bir politika izlemeye çalıştı. Fakat 1939'dan itibaren Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya arasında bir rekabet konusu olacak ve 1940 başlarında Sovyet Rusya'nın işgali altına düşecektir. Esasen Rusya Finlandiya'nın peşini bırakmamış ve komünistler Finlandiya için bir mesele olmuştur. Bundan ötürüdür ki, Finlandiya 1931 yılında Komünist Partisi'ni kanun dışı kılmıştır.

B) ESTONYA, LETONYA, LİTVANYA

Baltık'ın bu küçük memleketleri uzun yüzyıllar, sırasıyla, Tötonların, Polonya'nın ve İsveç'in egemenliği altında kaldıktan sonra, Deli Petro zamanında Rus egemenliği altına düşmüşlerdir. Buralar halkının etnik orijini Alman'dı.

19. yüzyılın milliyetçi akımları bu memleketler halkı üzerinde de etki yapmış ve 1905 ve 1907 yıllarında buralarda da ayaklanmalar olmuştur. Fakat bu topraklar 1915-18 arasında Alman işgali altına düştü. Almanya, yenilgi üzerine bu topraklardan çekilince, 1918 yılı sonunda, Estonya, Letonya (Latvia) ve Litvanya bağımsızlıklarını ilan ettiler. Fakat Rusya'daki iç durum buraları da etkisi altına aldı ve çarlık generallerinden Yudeniç Bolşeviklere karşı mücadelesinde Estonya'yı bir merkez olarak kullandı.

Sovyet Rusya, iç savaştan sonra, yaptığı anlaşmalarla bu memleketlerin bağımsızlıklarını resmen tanıdı. Bunun için de, Estonya ile 1920 Şubat'ında Dorpat, Litvanya ile 1920 Temmuz'unda Moskova ve Letonya ile de 1920 Ağustos'unda Riga antlaşmalarını imzaladı.[73]

İki savaş arası devresinde bu memleketleri ortak olarak karakterize eden gelişmeler, en liberal şekliyle uyguladıkları demokratik rejimlerin içeride doğurduğu siyasal istikrarsızlık ve karışıklıklar ve sonunda demokratik rejimin diktatörlüğe dönmesidir. 1920-34 arasında Estonya'da 12 kadar siyasal parti var olmuş ve 18 kabine gelip geçmiştir. Letonya'da ise aynı devrede 20-30 siyasal parti mevcut olmuş ve 16 kabine birbirini izlemiştir. Hâlbuki her birinin nüfusu ancak bir-iki milyon kadardı. Bunun sonucu olarak 1934'ten itibaren her iki memlekette de faşizmi örnek alan diktatörlükler kurulmuştur.

Öte yandan, bu iki memlekette siyasal istikrarsızlık içinde işçiler de bir problem olmuş ve bunlar daima Sovyet Rusya'ya katılma fırsatını gözlemişlerdir.

72 Barış antlaşmasının metni: Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 69-75.

73 Bu barış antlaşmalarının metinleri için bkz., Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 34-38, 60-64, 54-58.

Litvanya'ya gelince; bu memleket Baltık'ın bir enfant terrible'i olmuştur.[74] Bu memleket üç büyük komşusu olan Sovyet Rusya, Polonya ve Almanya ile devamlı bir çatışma içinde bulunmuş ve bu devletlere daima kafa tutmuştur.

Litvanya'nın Sovyet Rusya ile meselesi, Sovyet rejimine duyduğu antipati idi. Büyük toprak sahipleri Sovyet aleyhtarlığının devamlı bayraktarlığını yapmışlar ve bu yüzden de ilk yıllarda iki taraf arasındaki münasebetler bir gerginlik havası içinde kalmıştır. Fakat Polonya ile Vilna meselesinin çıkması, Litvanya'nın Sovyetler'e karşı davranışını yumuşatmış ve Sovyet Rusya'da da Dışişleri Bakanı Litvinov'un barışçı politikası dolayısıyla, 1926 Eylül'ünde iki taraf arasında saldırmazlık paktı imzalanmıştır.

Vilna Litvanya'nın eski başkenti idi. Polonya-Rusya Savaşı sonunda Ruslar yenilip buradan çekilince, buranın Litvanya'ya geçmesi gerekmekteydi ve Milletler Cemiyeti de bunu düşünüyordu. Fakat 1920 Ekim'inde Litvanya Polonyalılarından General Zeligovvski Vilna'yı işgal etti. Bu işgale karşı Milletler Cemiyeti bir şey yapamadı ve bir milletlerarası Elçiler Konferansı da 1923 Mart ayında Vilna'nın Polonya sınırları içine katılmasını kabul etti. Vilna, Litvanya-Polonya münasebetlerini zehirleyen bir konu olarak kaldı. Bundan sonra iki devlet birbirlerinin azınlıklarına karşı bir baskı kampanyası açtı. Hatta bu yüzden 1927'de iki devlet arasında neredeyse bir savaş bile çıkacaktı.

Litvanya'nın Almanya ile olan Memel Limanı meselesi ise, Vilna meselesinin aksi yönde gelişti. Memel halkı Alman'dı ve Almanya'ya katılmak istiyordu. Fakat Versay Antlaşması ile Memel Müttefiklere bırakılmıştı ve kaderini onlar tayin edeceklerdi. Litvanya bu kaderin tayinini daha fazla bekleyemedi ve Ruhr'un Fransızlar tarafından işgali sırasında Fransa Memel'deki askerlerini geri çekince, 1923 Ocak ayında, Litvanya da Memel'i işgal ile sınırları içine kattı. Müttefikler de bu işgali tanıdılar.

Nüfusu Alman olan Memel'in Litvanya'ya kaptırılmasını Almanlar hiçbir zaman kabullenemediler. Onun içindir ki, Hitler iktidara geldikten sonra "bir millet, bir devlet" politikasını uygulamaya başladığı için, söz konusu edeceği ilk topraklardan biri de Memel olacaktır.

Litvanya'nın iç durumuna gelince: Bu memlekette de demokrasi uzun yaşamadı. Hatta Estonya ve Letonya'dakinden daha kısa ömürlü oldu. 1926 Aralık ayında askerlerden Smetona ve Litvanya Üniversitesi tarih profesörlerinden Voldemaras bir darbe ile iktidarı ele aldılar ve bir diktatörlük kurdular. Bunlar 1928 Mayıs'ında yeni bir anayasa ilan ettiler ki, bu anayasaya göre Litvanya'nın merkezi Polonya'nın elinde bulunan Vilna idi. 1929 Eylül'ünde, Cumhurbaşkanı Smetona, Başbakan Voldemaras'ı da tasfiye etti ve 1930'da memleketten çıkararak memleketin tek hâkimi oldu.

74 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 183.

C) POLONYA

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Polonyalı milliyetçiler de bağımsızlık için harekete geçtiler. Yalnız bu bağımsızlık mücadelesinde garip bir durum ortaya çıktı. Joseph Pilsudski'nin Polonya Lejyonu Almanlar ve Avusturyalılarla birlikte oldu ve Ruslara karşı savaştı. Pilsudski o sıralarda sosyalist ve koyu bir Rus düşmanı idi. Almanya 1916 yılında bağımsız Polonya Krallığı'nın kurulduğunu ilan ettiyse de, bu bağımsız krallık Almanya'nın sıkı kontrolü altında kaldığından Pilsudski bundan hoşlanmadı ve Almanlar da kendisini hapse attılar. Bağımsızlık mücadelesinin öbür kolunun başında Roman Dmowski bulunuyordu ve Dmowski 1914'te Varşova'da Polonya Milli Komitesi'ni kurmuştu. Dmowski müttefiklerin tarafını tutmuş ve Ruslarla birlikte Alman ve Avusturyalılara karşı savaşmıştı. Bu sebeple, Almanya mütarekeyi imza edip de Polonya'nın bağımsızlığı ilan edildiği zaman müttefikler Dmowski'yi Polonya'nın sözcüsü olarak kabul ettiler.

Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Polonya'da bir sağ sol mücadelesi ortaya çıktı. Solu Pilsudski'nin Sosyalist Partisi, sağı da Dmowski'nin Milli Demokrat Partisi (yahut Endekler) temsil ediyordu. Ortada da bir kısım köylü partileri ve bunların dışında da komünistler ve solu veya sağı destekleyen partiler bulunuyordu, özellikle sağ-sol mücadelesi ve bu mücadeleye diğer partilerin ve kişisel mücadelelerin karışması, Polonya'yı uzun bir süre siyasal istikrardan yoksun bıraktı. Nihayet 1926'da Pilsudski kendi diktatörlüğünü kurdu ve bu durum 1935'te ölümüne kadar devam etti. Pilsudski'nin ölümünden sonra diktatörlüğü Mareşal Smigly-Rydz devam ettirdi.

Bu siyasal mücadelelerin yanında Polonya'yı uğraştıran diğer meseleler, ekonomik kalkınma, toprak reformu, işçi meseleleri ve anayasa meselesi olmuştur. Polonya savaş sırasında devamlı olarak muharebe alanı olduğu için memleket ağır tahribata uğramıştı. Nüfusun büyük kısmı köylüydü. Bu duruma çare olmak üzere birtakım toprak reformlarına başvurulmuşsa da, olumlu sonuç alınamamıştır. Anayasa meselesinde yürütme kuvveti ile yasama kuvvetinin yetkileri konusundaki tartışmalar birinci planda gelmiş ve nihayet diktatörlüğün kurulması bu işi kestirip atmıştır.

Savaşın bitmesinden sonra Polonya, sınırlarını düzenlemekle uğraşmıştır. Polonya milliyetçilerinin 1772 Polonya'sını yeniden yaratma iddiası, Polonya'yı bütün komşuları ile birkaç yıl mücadeleye sürüklemiştir. Sonunda geniş bir Polonya kurulmuştur, fakat bu Polonya'nın sınırları kendisi için güvensizlik doğurmuştur. 150.000 milkare olan topraklarının ancak 90.000 milkaresi gerçek Polonya toprağı idi. 30 milyon nüfusundan 20 milyonu gerçek Polonyalı, 10 milyonu ise azınlıklardı. Bir Polonya devlet adamının dediği gibi, Polonya sınırlarının %75'i devamlı bir tehdit altında, %20'si emniyetsiz ve ancak %5'i gerçek güvenlik altındaydı.[75]

Azınlıkların başında 4.250.000 Ukraynalı ile 900.000 Beyaz Rus gelmekteydi. Bunlar Polonya'nın Rusya'dan savaş ile kopardığı topraklardaydılar.

75 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 177.

Bundan sonra büyük şehirlerde yaşayan ve ticaret ve bankacılığı ellerinde tutan 2.500.000 Yahudi gelmekteydi. Bu Yahudi kitlesi Polonya'da Yahudi düşmanlığına sebep olmuş ve Milli Demokrat Parti'nin sağ kanadı bu düşmanlığın bayraktarlığını yapmıştır. Nihayet, Almanya'dan alınan topraklarla büyük bir Alman kitlesi de Polonya sınırları içine girmiştir. Polonya'nın, bu azınlıkları Polonyalılaştırmak için devamlı bir baskı politikası izlemesi azınlıkların devamlı tepkisine sebep olmuştur.

Polonya'nın dış politikası, Almanya'da nasyonal sosyalizmin iktidara gelmesine kadar, esas itibariyle Fransa'ya dayanmıştır. Almanya ile Sovyet Rusya arasında sıkışmış bulunan Polonya, daha ilk yıllardan itibaren Fransa'ya dayanma yoluna gitmiş ve 1921 Şubat'ında iki devlet arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Polonya Küçük Antant'a ilgi göstermemiştir; çünkü bu savunma sistemini kendi endişeleri bakımından yeterli görmemiştir. Buna karşılık, Besarabya dolayısıyla üzerinde yakın bir Rus tehdidini hisseden Romanya ile Polonya arasında bir yakınlaşma olmuş ve 1921'de iki devlet arasında bir karşılıklı yardım paktı imzalanmıştır.

1934'e kadar Polonya'nın Almanya ile münasebetleri iyi gitmemiştir. Bunda rol oynayan birinci sebep, Polonya sınırları içindeki Almanlardı. Bu azınlıklar yüzünden iki devlet arasında sınır olayları eksik olmamıştır. İkinci olarak, Müttefikler'in, Polonya'yı denize çıkarmak için Alman toprağından Koridor bölgesini Polonya'ya vermeleri ve bu suretle Doğu Prusya'nın Almanya ile direkt bağlantısını kesmeleri, Almanlar üzerinde kötü bir etki yapmıştır. Almanya ile olan bu münasebetleri dolayısıyla Polonya, bir Alman-Sovyet yakınlaşmasından daima çekinmiştir. Almanya ile Sovyet Rusya arasında sıkışmış bulunması Polonyalılar için devamlı bir sıkıntı konusu olmuştur. Bu sebeple, Polonya, Almanya ile Sovyetler arasında yapılan 1822 Rapallo ve 1926 Berlin antlaşmalarını hiç iyi karşılamamıştır. Bundan başka, Batılıların Almanya ile Lokarno Antlaşmalarını yapmaları ve âdeta Almanya'yı doğu sınırları konusunda serbest bırakmaları, Polonya'nın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Lokarno Antlaşmaları ile Fransa'nın Polonya'ya sınırlar bakımından garanti vermesi, Polonya'nın duyduğu boşluğu bir dereceye kadar doldurmuştur.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Sovyet Rusya Batılılarla işbirliği çabalarına başlayınca Polonya da Almanya ile münasebetlerini düzenlemek zorunda kalmıştır. 1930'dan itibaren Danzig'de Nazilerin gittikçe kuvvetlenmesi de Polonya'yı Almanya ile uzlaşmaya götürmüştür. Bunun sonucu olarak Almanya ile Polonya arasında, 26 Ocak 1934'te, aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı vasıtalarla çözme amacını güden bir saldırmazlık deklarasyonu imzalanmıştır.[76] İşin gerçeği aranırsa, bu deklarasyonla Almanya Koridor ve Danzig meselesini ancak sonraki bir tarihe bırakmaktaydı. Yoksa Polonya ile gerçekten iyi niyetli bir dostluğu göz önüne almış değildir.

76 Deklarasyonun metni: Coliard, *Droit international et Histoire Diplomatique (Documents Choisis)*, s. 540-541; *Documents on International Affairs*, 1933, s. 424-425.

7- ORTADOĞU

Birinci Dünya Savaşı'na ait gelişmeleri açıklarken belirttiğimiz gibi İngiltere Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için, özellikle Mekke Şerifi Hüseyin ile birtakım anlaşmalara girişmiş ve ona bir Arap İmparatorluğu veya bir Arap Devletleri Federasyonu kurmayı vaat etmek suretiyle Arapların bağımsızlık duygularını kışkırtmıştı. Fakat bir yandan bunu yaparken, öte yandan da 1916 yılında Rusya ve Fransa ile yaptığı anlaşmalarla Ortadoğu bölgesinin, yani Arap ülkelerinin kendisiyle Fransa arasında paylaşılmasını kabul ettirmişti. Fakat Bolşeviklerin çarlığın gizli anlaşmalarını açıklaması, Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız tasarıları bakımından soğuk bir duş oldu. Bunun arkasından 14 Nokta'yı Müttefikler'in de kabul etmeleri dolayısıyla Başkan Wilson da bu gizli antlaşmaları tanımayacağını belirtince, olayların bu baskısı karşısında, İngiltere ile Fransa 7 Kasım 1918'de Ortadoğu hakkında bir ortak deklarasyon yayınladılar.[77] "Uzun zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan hakların kurtuluşu için" savaştıklarını belirten iki devlet, Ortadoğu memleketlerinde, halkların kendi serbest seçimlerine dayanan milli hükümet ve idareler kuracaklarını bildirdiler. Oldukça müphem ifadelerin yer aldığı bu deklarasyonun Arap halkları üzerinde uyandırdığı izlenim şuydu ki, İngiltere ve Fransa Arap memleketlerinin bağımsızlıklarını kabul etmektedirler. Hâlbuki bu iki sömürgeci devlet Arap halklarını ikinci defa aldatmışlardı. Hicaz Kralı Hüseyin, oğlu Faysal'ı büyük ümitlerle Paris Barış Konferansı'na göndermiş ve Faysal'ın da konferansta Arap bağımsızlığını hararetle savunmuş olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa, Hüseyin'in Suriye üzerindeki monarşisini tanımakla beraber, Arap memleketlerinde manda rejiminin kurulmasına karar verdiler. 1920 Nisan ayında toplanan San Remo Konferansı'nda da İngiltere ve Fransa, Amerika'nın bu konferansa katılamamasından da yararlanarak, Ortadoğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaştılar. Suriye ve Lübnan Fransız; Irak, Ürdün ve Filistin de İngiliz mandalarına verildi. Arap halkları için bağımsızlık, şimdi, aşılması gereken çok uzun bir yol olmuştu.

Arapların İngiltere ve Fransa tarafından uğratılmış oldukları bu peş peşe aldatılmalar, iki savaş arası devresinde Ortadoğu'nun devamlı bir kaynaşma içinde kalmasına sebep olmuş ve Batı emperyalizminin bu kötü davranışları etkilerini günümüze kadar devam ettirmiştir.

A) ORTADOĞU'DA MANDA REJİMLERİ

Suriye ve Lübnan: San Remo Konferansı'ndan bir ay önce 1920 Mart ayında Şam'da bir eşraf kongresi toplanmış ve bu kongre Filistin ve Lübnan'ı da içine alan büyük Suriye krallığını ilan ederek, krallığa Hicaz Kralı Hüseyin'in

77 Deklarasyonun metni: *Great Britain and Palestine, 1915-1945*, London, Oxford University Press, (Royal Institute of International Affairs), 1946, s. 149-150 ve Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, Appendices Section, XII-XIII; J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II: 1914-1956, New Jersey, Princeton, D. Van Nostrand Co. Inc., 1956, s. 30.

oğlu Faysal'ı getirmişti. Fakat San Remo Konferansı bunu tanımadı ve Filistin'i Suriye'den ayırdı ve Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verildi. Fransa Suriye üzerinde kontrolünü kurabilmek için 90.000 kişilik bir kuvvet sevk etmek zorunda kaldı. Çünkü Suriyelilerin uğradığı hayal kırıklığı halkın Fransızlara karşı mücadele açmasına sebep oldu. Bu ayaklanma karşısında Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud, 1920 Temmuz'unda Şam'a girdi ve Faysal'ı da tahtından kovdu. Bundan sonra Suriye Fransa'nın gayet sıkı askeri idaresi altına girdi.

Fransa Suriye'nin kontrolünü eline aldıktan sonra, Arap muhalefetinin bütünlüğünü parçalamak için, Suriye'yi parçalama yoluna gitti. General Gouraud, Fransa'ya daha sadık ve Fransa ile tarihi bağları olan Lübnan topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu zamanındakinin iki misline çıkararak Lübnan'ı Suriye'den ayırdı. Bu ise Arapların kızgınlığını büsbütün arttırdı. Gouraud, geri kalan Suriye topraklarını da eyaletlere ayırarak bir federal sistem kurdu.

Fransa, Atraş ailesinin liderliği altında bulunan Dürzilerle de 1921'de bir anlaşma yaparak, Suriye federasyonu içinde Dürzilere bağımsızlık vaat etmişti. Gerçekten 1922 Nisan ayında Federasyon içinde Dürzilerin bağımsızlığını tanıdı. Fakat Gouraud'dan sonra Yüksek Komiser olan General Sarrail, bu anlaşmayı reddetti ve Atraşları tuzağa düşürerek tevkif etti. Bunun üzerine 1925 yazında Dürziler ayaklandılar. Bu ayaklanma, gerçek bir savaş hâlinde iki yıl sürdü. Sonunda Fransa ayaklanmayı bastırdı. Fakat uyguladığı politikanın hatasını da görmüştü. Bunun için 1926 Mayıs ayında Lübnan'a ve 1930 Mayıs ayında da Suriye'ye sözde bir bağımsızlık vererek her ikisini de cumhuriyet olarak ilan etti. Fakat her iki memleketin anayasasında da, Fransa'nın manda rejimi çerçevesi içindeki yetkileri geniş bir yer alıyordu. Bu sebeple, her iki memlekette de milliyetçilerin Fransa'ya karşı mücadelelerinin arkası kesilmedi. 1936'da Faşist İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirmesi Akdeniz'de büyük bir İtalyan tehdidini ortaya çıkardı. Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalya, Ortadoğu memleketlerinde İngiltere ve Fransa aleyhine yoğun bir propagandaya giriştiklerinden Fransa, Suriye ve Lübnan'la münasebetlerini daha yumuşak bir formüle bağlamak için, 1936 Eylül'ünde Suriye ve 1936 Kasım ayında da Lübnan ile ittifak antlaşmaları yaparak her iki memleketten çekilmeyi kabul etti.[78] Fakat İkinci Dünya Savaşı patladığında Fransa Parlamentosu bu antlaşmaları hâlâ tasdik etmemişti. Bu durum, savaş içinde ve savaş ertesinde Fransa-Suriye münasebetlerinde gerginlikler doğuracaktır.

Filistin: Araplar için bir başka hayal kırıklığı da, Filistin'in Suriye'den ayrılarak İngiltere'nin mandası altına konması ve İngiltere'nin de, Filistin'de bir Yahudi anavatanı kurulması için almış olduğu sempatik davranış oldu.

78 Fransa-Suriye ittifak antlaşmasının metni: Stephen Heald, *Documents on International Affairs, 1937*, London, Oxford University Press, 1939, s. 445-459. Fransa-Lübnan ittifak antlaşması ve eklerinin metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 459-464 ve J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II: 1914-1956, New Jersey, Princeton, D. Van Nostrand Co. Inc., 1956, s. 211-214.

Yahudilerin Filistin'de bir anavatana sahip olma faaliyetleri, yani Siyonizm hareketi, 1880'lerde Rusya'da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (anti-semitizm) karşısında Rusya Yahudilerinin Filistin'e göç etmek zorunda kalmaları ile başlamış ve Budapeşte'deki Yahudi gazeteci Dr. Theodor Herzl'in 1896'da yayınladığı "Yahudi Devleti" (Judenstaat) adlı eseriyle hızlanmıştır. Herzl 1897'de Dünya Siyonist Teşkilatı'nı kurmuş ve Avrupa ve Amerika'daki nüfuzlu ve zengin Yahudiler, büyük devletler nezdinde teşebbüslerde bulunarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için çalışmışlardır.

Siyonistler savaş sırasında Başkan Wilson'a da etki yapmışlar ve Wilson'un da Siyonizm davasına kazanılması, İngiltere'yi de bu davaya karşı sempatik ve destekleyici bir durum almaya götürmüştür.[79] Bunun sonucu Balfour Deklarasyonu adını alan belge, Yahudilerin anavatan davasında bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, 2 Kasım 1917'de, Siyonist Federasyonu Başkanı zengin bankacı Lord Rothschild'a gönderdiği bir mektupta, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi anavatanının kurulmasını kabul ettiğini resmen bildirmiştir.[80] Bu deklarasyon, 1918 yılı içinde, sırasıyla, Fransa, İtalya ve Birleşik Amerika tarafından da kabul edilmiş ve desteklenmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Emir Faysal, Halep'ten Mekke'ye kadar uzanacak Arap İmparatorluğu içinde Balfour Deklarasyonu'na uygun olarak, Yahudilere mahalli muhtariyet verileceğini bildirdiyse de, Faysal'ın bağımsız Arap devleti bile gerçekleşmedi. Buna karşılık San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Filistin'in mandasını eline geçirmesi ve ilk günden itibaren Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine göz yumması, Araplar üzerinde sert tepki yaptı. Araplarla Yahudiler arasında silahlı çatışmalar başladı. Bu çatışmaların en önemlileri 1921, 1929, 1933 ve 1937-39 yıllarında olmuştur. Almanya'da Hitler'in iktidara geçtikten sonra Yahudi düşmanlığı politikasına başlaması ile Almanya ve İtalya da Filistin'deki Arapları Yahudilere karşı kışkırtmışlar ve Araplara gizli olarak, para ve malzeme yardımında bulunmuşlardır. 1937'de başlayan çarpışmalar sırasında, 1938 yılında, 3.717 Arap ve Yahudi ölmüş bulunmaktaydı. 1937'de başlayan ayaklanma ancak 1939 Mayıs ayında sona erdirilebilmiştir.

Arapların tepkisinde rol oynayan etkenlerden önemli biri de, Filistin'e yapılan Yahudi göçleri olmuştur. Her ne kadar, İngiltere mandater devlet olarak bu Yahudi göçü için bazı sınırlamalar koymuş ise de, 1922 yılında 590.000 Araba karşı 84.000 kadar olan Yahudi sayısının, 1932'de 770.000 Arap'a karşılık 181.000'e yükselmesine engel olamamıştır.[81] 1933-35 yılları arasında Filistin'e 134.540 Yahudi göç etmiştir.[82] Bu ani Yahudi göçü, Kudüs Müftüsü

79 Bkz., George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Ithaca, Cornell University Press, 1953, s. 80.

80 Deklarasyonun metni: Langsam, *Documents and Readings In the History of Europe Since 1918*, s. 377 ve Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 26. *The Middle East in World Affairs*, s. 81 ve *This Age of Conflict*, Appendices Section, s. 39.

81 Bkz., Black and Helmreich, *Twentieth Century Europe*, s. 377.

82 *This Age of Conflict*, s. 251.

Hacı Emin El-Hüseyni liderliğindeki Filistin Araplarını daha da korkutmuş ve bunun içindir ki 1937-39 çarpışmaları hepsinin en şiddetlisi olmuştur.

Filistin'deki bu duruma bir çare bulmak ve Araplarla, Yahudilerin bir arada yaşamalarını sağlamak amacı ile İngiltere, Filistin için 1930, 1931, 1937, 1938 ve 1939 yıllarında bazı planlar ortaya atmıştır.[83] Mesela 1937 Peel Komisyonu'nun raporu Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimini, bu olmadığı takdirde, muhtariyete sahip kantonlara dayanan bir federal sistemin uygulanmasını tavsiye etmiştir. 1938 Woodhead Komisyonu raporu da taksimi tavsiye etmiş, fakat Filistin'de kurulacak Arap ve Yahudi devletleri arasında bir gümrük birliği kurulmasını ileri sürmüştür. İngiltere hükümeti taksim fikrini kabul etmediği gibi, kendisi tarafından ortaya atılan planlar da Yahudi ve Araplar tarafından reddedilmiştir. 1939 Şubat ayında Londra'da toplanan Yuvarlak Masa Konferansı da bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, İngiltere, 1939 Mayıs ayında yayınladığı bir planda, on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık vereceğini bildirmiş ve Filistin'e Yahudi göçünü de beş yıllık bir sürede 75.000 sayısı ile sınırlamıştır. Göçün sınırlanması Yahudilerin hiç hoşuna gitmediği gibi, Araplar da bu planı tatmin edici bulmamışlardır. Filistin, İkinci Dünya Savaşı'na bu şartlar içinde girdi.

Filistin meselesinin 1930'lardan itibaren şiddetlenmesinde, 1930'da Irak'ın ve 1936'da ise Suriye'nin hukuken bağımsızlıklarını almasından sonra Filistin Araplarıyla yakından ilgilenmelerinin de önemli etkisi olmuştur.

Irak: San Remo Konferansı ile Irak'ın manda idaresi de İngiltere'nin eline teslim edilmiştir. Yalnız San Remo Konferansı 1916'daki İngiliz-Fransız anlaşmalarında bir değişiklik yapmış ve Musul bölgesi de İngiltere'nin nüfuz alanı olarak kabul edilmişti. Yalnız Musul petrollerinden bir kısım hisse Fransa'ya veriliyor ve Fransa, Musul'dan Akdeniz'e uzanacak bir pipe-line'ın Suriye topraklarından geçirilmesini kabul ediyordu.

San Remo Konferansı sırasında Irak esasen İngiliz askeri kuvvetlerinin idaresi altında bulunuyordu. Emir Faysal, Fransızlar tarafından Suriye Krallığı'ndan indirilince, Irak halkının arzusunu göz önünde tutan İngiltere, 1921 Ağustos'unda yaptırdığı bir referandumla Faysal'ı Irak Krallığı'na geçirdi. Referandumda halk, hemen oyların ittifakı ile Faysal'ı Irak tahtına istemişti.

Bundan sonra İngiltere, kabile reislerine para yardımında bulunmak ve onları vergiden muaf tutmak suretiyle, feodal bir sisteme dayanarak memlekete egemen olmak istedi. Fakat bu idare şekli Iraklı aydınların şiddetli tepkisi

83 Bu İngiliz planlarına ait belgeler için bkz., Langsam, a.g.e., s. 378-396; *Palestine: Statement of Policy by His Majesty's Government in the United Kingdom*, Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty, October 1930, Cmd. 3692, His Majesty's Stationery Office, London, 1930; *Palestine Royal Commission*, Report; Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty, July 1937, Cmd. 5479, London, His Majesty's Stationery Office, 1937; *Palestine: Statement by His Majesty's Government in the United Kingdom*, Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty, November 1938, Cmd. 5893, London, His Majesty's Stationery Office, 1938.

ile karşılandı. Bu aydınlar iki gruba ayrılmıştı. Mekke Şerifi Hüseyin'le birlikte Türklere karşı savaşan Nuri Said, Cafer Askeri ve Cemil Madfai gibi Faysal üzerinde nüfuzlu olanlar İngiliz taraftarıydılar. Buna karşılık, Yasin Haşimi, Hikmet Süleyman (Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi), Raşit Ali Geylani ve Kâmil Çadırcı gibi Osmanlı Devleti'nde hizmet etmiş olan aydınlar İngiliz aleyhtarı idiler. Bunlar, İngiltere'nin Irak'taki nüfuzuna karşı mücadele etmek için 1930'da İhvan El-Vatani Partisi'ni kurmuşlardır.

Daha ilk günlerde beliren Irak milliyetçiliği karşısında İngiltere Irak'ta manda sistemini uygulamaktan vazgeçerek, Irak'la münasebetlerini antlaşmalar vasıtasıyla düzenlemek istemiş ve 10 Ekim 1922'de Irak'la bir antlaşma imzalamıştır.[84] Bu antlaşma İngiltere'ye Irak'ın iç ve dış işlerinin idaresinde geniş yetkiler vermekteydi. Bu antlaşma Irak milliyetçilerinin baskısını hafifletmeyince, 14 Aralık 1927'de, Irak üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeten ikinci bir antlaşma yaptı. Nihayet 30 Haziran 1930 Antlaşması ile[85] Irak'a tam bağımsızlık verdi. Mamafih bu antlaşma ile İngiltere ile Irak dış politikada daima birbirlerine danışacaklar, bir saldırı hâlinde İngiltere Irak'a yardım edecek ve Irak ordusunu İngiltere yetiştirecekti. Her şeye rağmen, Irak oldukça kısa bir sürede bağımsızlığa kavuşmuş olmaktaydı. Bundan sonra 1932'de Irak Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

Kral Faysal 1933'te öldü ve yerine oğlu Gazi geçti. Gazi zamanında Irak'ın iç politikası bazı kaynaşmalar gösterdi. Türkiye'de Atatürk reformları Iraklı milliyetçileri de etkiledi ve sosyalizmi ve demokrasiyi savunan Ahali Partisi kuruldu. Bunu bir kısım subaylar da destekliyordu. Bu subaylardan General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman 1936 Ekim'inde bir hükümet darbesi yaparak askerî bir diktatörlük kurdular. Bu asker hükümet Türkiye taraftarıydı ve Türkiye ile yakın münasebetler kurarak 1937'de Saadabad Paktı'na katıldılar. Fakat, General Bekir Sıtkı Türkiye'de yapılan manevralara davetli olarak giderken, 1937 Ağustos'unda Musul'da rakipleri tarafından öldürüldü. 1938'den itibaren Irak'ın idaresi hararetli bir İngiliz taraftarı olan Nuri Said'in eline geçti.

Kral Gazi, 1939 Nisan ayında bir otomobil kazasında öldü. Oğlu II. Faysal küçük olduğundan Prens Abdülillâh başkanlığında bir naiplik idaresi kuruldu.

Irak'ın içeride karşılaştığı önemli diğer meseleler, Kürt meselesi ile mezhep çatışmaları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde İngiltere, Kafkaslar, Türkiye, İran ve Irak üzerinde bir baskı aracı olarak bir Kürt devleti kurmayı düşünmüş ise de, sonradan kendisi de bu fikri tehlikeli bularak terk etmiştir. Fakat Türkiye ile Musul anlaşmazlığı sırasında, 1925'te, Doğu Anadolu'da bir Kürt ayaklanmasını kışkırtmaktan da geri kalmamıştır. 1932'de de

84 1922 antlaşmasının metni: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 111-114.

85 1927 Antlaşması'nın metni: Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs, 1928*, London, Oxford University Press, 1929, s. 440-443; 1930 Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 178-131 ve *Documents on International Affairs. 1930*, s. 132-139.

Irak'ta bir Kürt ayaklanması çıkmış ise de, şimdi Ortadoğu'ya iyice yerleşen İngiltere buna cephe almış ve ayaklanmanın bastırılmasında Irak kuvvetlerine yardım etmiştir. Irak Milletler Cemiyeti'ne üye olarak girerken Kürtlere azınlık haklarını garanti etmiştir.

Mezhep mücadelelerine gelince: Irak'ta Müslümanlığın iki esas mezhebi vardı. Şiiler ve Sünniler... Şiiler Sünnilerden biraz daha fazlaydı. Fakat Kral Faysal'ın Sünni olması ve Sünnilerin daha iyi yetişmiş ve kültürlü olmaları sebebiyle idarenin yüksek kademelerini ellerine alması, Irak'ta alttan alta bir Şii-Sünni mücadelesine sebep olmuştur.

Başka bir din meselesi de Süryanilerden doğmuştur. Süryaniler genel olarak Güney Anadolu'dan Irak'a göç etmişlerdi. Fakat Irak halkı tarafından hoş karşılanmadılar. Bunlara azınlık haklarının tanınmaması, 1933'te büyük bir Süryani ayaklanmasına sebep olmuşsa da, Irak hükümeti bu ayaklanmayı çok şiddetli bir şekilde bastırmıştır.

Ürdün: Ürdün, Kral Faysal'ın Büyük Suriye Krallığı'na dâhildi. Fakat Faysal Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılınca, 1922 Eylül'ünde Milletler Cemiyeti'nin kararı ile ayrı bir Ürdün Devleti kuruldu ve bu devlet İngiltere'nin mandasına verilerek başına Faysal'ın küçük kardeşi Abdullah getirildi. Ürdün'deki manda idaresi, doğrudan doğruya Filistin'deki İngiliz yüksek komiserine bağlıydı.

Ürdün'ün politika hayatı hemen hemen olaysız geçmiştir. Çünkü Ürdün'ün ekonomik kaynaklardan yoksunluğu, bu memleketi İngiltere'ye sıkı bir şekilde bağlanmak zorunda bırakmıştır. 1920'lerde yılda 100.000 sterlin olan İngiltere'nin para yardımı, 1940'larda yılda iki milyon sterline yükselmiştir.

İngiltere Ürdün'le münasebetlerini, manda rejimi yerine antlaşma münasebeti hâline getirmeyi tercih etti ve 10 Şubat 1928'de İngiltere ile Ürdün Emiri Abdullah arasında bir antlaşma imzalandı.[86] Bu antlaşma İngiltere'nin Ürdün'deki yetkilerini çizmekteydi.

Ürdün 22 Mart 1946'da İngiltere ile yaptığı bir ittifak antlaşması ile bağımsızlığını kazanmış ve Ürdün Emirliği, Ürdün Krallığı olmuştur. Fakat bu antlaşma Ürdünlüler tarafından hoş karşılanmadığından, 15 Mart 1948'de yapılan yeni bir antlaşma, 1946 Antlaşması'nın yerini almıştır.[87] Bu antlaşmadan sonra Ürdün'ün yeni adı Haşimi Ürdün Krallığı olmuştur.

B) MISIR

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması üzerine İngiltere, iki Osmanlı toprağı üzerinde egemenlik haklarını kurmuştur. Bunların birincisi, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ın İngiltere İmparatorluğu'na ilhak edilmesi olmuştur. İkincisi de 18 Aralık 1914'te Mısır üzerinde himaye kurmasıdır.[88]

86 Antlaşmanın metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 156-159 ve *Documents on International Affairs, 1928*, s. 213-219.

87 1948 Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 296-299.

88 Bkz., a.g.e., c. II, s. 5-7.

Arabi Paşa'dan beri gelişmekte olan Mısır milliyetçiliği için, İngiltere'nin Mısır üzerinde himaye kurması büyük bir şok oldu. Savaş içindeki gelişmeler ise Mısır milliyetçiliğini daha da hızlandırdı. Savaş sırasında Mısır'ın İngiltere için askeri bir üs hâline gelmesi ve İngiliz, Avusturya ve Yeni Zelanda askerlerinin âdeta istilasına uğraması Mısırlıların gururlarına dokunduğu kadar, Başkan Wilson'un 14 Noktası da Mısırlıların bağımsızlık ümitlerini kuvvetlendirdi.[89] Hâlbuki savaştan sonra Mısır'ın bu konudaki ümitlerinin hiçbiri gerçekleşmedi. Bunun üzerine Said Zaglül'ün 1919 başlarında kurduğu Vafd Partisi bütün memlekette ayaklanma ve gösterilere başvurarak, İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketin öncülüğünü ele aldı. İngiltere Zaglül ile diğer Vafd liderlerini Malta Adası'na sürdü. Fakat bu olay, ayaklanmayı yatıştıracağı yerde, büsbütün şiddetlendirdi. Bu durum karşısında İngilizler Zaglül'ü ve arkadaşlarını serbest bırakarak, onlarla, bir anlaşma düzeni üzerinde görüşmelere girişti. İngiltere'nin Mısır üzerindeki sıkı kontrolünden vazgeçmemesi ve Vafd liderlerinin de tam bağımsızlıkta ısrar etmeleri dolayısıyla, görüşmeler olumlu bir sonuç vermedi. 1921 yılında yine ayaklanmalar çıktı. Vafd Partisi ile anlaşamayacağını gören İngiltere, 28 Şubat 1922'de yayınladığı bir deklarasyonla,[90] Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti ve Hidiv I. Fuad da bu deklarasyonu kabul ile kral (melik) unvanını aldı. İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmekle beraber, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'daki yabancıların haklarının savunmasını üzerine alıyor ve Sudan üzerindeki kontrolünü elinde tutuyordu.

Kral I. Fuad'ın bu deklarasyonu kabul etmesi, Vafd liderliğindeki milliyetçilerle arasının açılmasına sebep oldu ve milliyetçiler mücadelelerini, İngiltere'den başka, Fuad'a da yönelttiler. Bu mücadelede Mısır halkı da Vafd Partisi'ni destekledi. 1923'ten 1930'a kadar yapılan bütün seçimleri Vafd Partisi kazandı. Kral Fuad, Vafd ile mücadele edemeyeceğini görünce 1930'da parlamentoyu feshedip monarşik diktatörlük kurdu.

Bu arada İngiltere'de 1927-28, 1929 ve 1930'da olmak üzere üç defa Vafd ile görüşmelere girişerek anlaşmaya çalıştı ise de başarı kazanamadı ve 1930'da görüşmeleri kesti.

1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve 1936'da da bu toprağı ele geçirmesi, gerek Kral Fuad'ın, gerek İngiltere'nin durumunda değişiklik meydana getirdi. Habeşistan'a yerleşen İtalya, Nil'in kaynaklarına egemen oluyor ve dolayısıyla Mısır üzerinde bir tehlike yaratıyordu. Esasen İtalya ve Almanya, Mısır'daki ve Ortadoğu'daki Arap milliyetçilerini İngiltere ve Fransa'ya karşı devamlı olarak kışkırtmaktaydılar.

1935 yılı sonunda Kral Fuad 1923 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydu ve dört ay sonra da öldü. Yerine 16 yaşındaki oğlu I. Faruk geçti. 1936 seçimlerini Vafd Partisi ezici bir çoğunlukla kazandı. Bu sefer Vafd ile İngiltere

89 Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 314.

90 Deklarasyonun metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 101-103; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (Documents Choisis)*, s. 525.

arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuç verdi ve İngiltere ile Mısır arasında 26 Ağustos 1936'da bir ittifak antlaşması imzalandı.[91] On yıl için imzalanan bu antlaşma ile İngiltere Mısır'dan çekiliyor, fakat kendisinin imparatorluk yolu olan Süveyş Kanalı'nda devamlı olarak asker bulundurma hakkını alıyordu. Ayrıca Mısır'ın bir saldırıya uğraması hâlinde İngiltere Mısır'ı savunacaktı.

1937 Mayıs ayında Mısır'da kapitülasyonlar kaldırıldı ve Mısır Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

C) ARABİSTAN YARIMADASI

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Arabistan Yarımadası'ndaki en önemli gelişme Vahhabi Devleti Suudi Arabistan'ın kurulması olmuştur. Müslümanlığın fanatik kolunu teşkil eden Vahhabiler, Suud ailesinin liderliğinde, yarımadanın batı kısmındaki Necd'e egemen bulunuyorlardı. Vahhabiler 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlar ve Mısır Valisi Mehmet Âli Paşa sekiz yıllık bir mücadeleden sonra Vahhabileri kontrol altına almaya muvaffak olmuştu.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ile bu kontrol de zayıfladı ve Necd Sultanı Abdülaziz İbni Suud, 20. yüzyılın başından itibaren, komşu kabilelerle mücadele ederek topraklarını genişletmeye başladı. İngiltere 1915 Aralık ayında Abdülaziz ile yaptığı bir anlaşma ile[92] Necd'in hayırhah tarafsızlığı karşılığında, bu yeni sınırları tanıdı. İngiltere'nin arzusu, Abdülaziz'in İngiltere'yi Basa'da rahatsız etmemesiydi.

Savaşla beraber, Necd Sultanı Abdülaziz ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında bir rekabet başladı. Hüseyin, İngiltere ile yaptığı anlaşmalara dayanarak 1916 Ekim'inde kendisini "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan edince, bu rekabet daha da şiddetlendi. Savaştan sonra Hüseyin'in bir oğlunun Irak, diğer bir oğlunun Ürdün ve kendisinin de Hicaz Kralı olması, Haşimi ailesine Arap dünyasında büyük bir ağırlık sağlıyordu. Abdülaziz bundan da hoşlanmadı. Nihayet, 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilâfetin ilgası üzerine Hicaz Kralı Hüseyin'in 7 Mart 1924'te kendisini halife ilan etmesi bardağı taşıran damla oldu. Abdülaziz 1924 Ağustos ayında Hicaz'a savaş açtı. Ekim ayında Suudi kuvvetleri Mekke'ye girdi. Hüseyin, oğlu Ali lehine tahttan feragat ederek, İngilizlerin yardımı ile Kıbrıs'a kaçtı. 1931'de de öldü. Oğlu Ali Abdülaziz'e karşı bir süre dayandıysa da, 1925 Aralık ayında Cidde'nin de Suudların eline geçmesiyle bütün Hicaz Abdülaziz'in eline düşmüş oluyordu. Abdülaziz İbni Suud, 1926 Ocak ayında kendisini "Hicaz Kralı ve Necd Sultanı" ilan etti. 1932'de de bütün bu topraklar üzerindeki Suud egemenliği Suudi Arabistan Krallığı adını aldı.

---

91 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., c. 11, s. 204-211; *Documents on International Affairs, 1936*, s. 478-492; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (Documents Choisis)*, s. 545-553.

92 Antlaşma için bkz., Hurewitz, a.g.e., s. 17-18.

Hicaz'ın Suud egemenliği altına düşmesinden sonra Suudi Arabistan'ın Irak ve Ürdün ile olan münasebetleri, sınır anlaşmazlıkları yüzünden, bir süre iyi gitmedi. İbni Suud İngiltere'den çekindiğinden bu iki devlete karşı herhangi bir harekete girişmedi. Nihayet İngiltere'nin İbni Suud ile 20 Mayıs 1927'de Cidde Anlaşması'nı[93] imzalayarak, Suud'u Necd Sultanı ve Hicaz Kralı olarak tanımasından sonra, Suud'un Ürdün ve Irak ile münasebetleri düzeldi. Suudi Arabistan ile Irak 2 Nisan 1936'da Arap kardeşliğine dayanan bir saldırmazlık antlaşması imzalamışlardır.

Suudi Arabistan 1933 ve 1936'da Amerikan petrol şirketi Aramco'ya (Arabian-American Oil Company) petrol imtiyazları vermiştir ki bu, Birleşik Amerika'nın Ortadoğu'ya girmesinin başlangıcını teşkil eder.

Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne en fazla sadakat gösteren Yemen olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Yemen'in bağımsızlığı fiili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat savaş ertesinin ilk yıllarından itibaren Yemen İngiltere ile çatışmıştır. Savaş sırasında İngiltere'nin Yemen'e ait Hudeyde Limanı'nı işgal etmesi bu çatışmanın başlangıcını teşkil eder. Yemen İmamı Yahya 1925 yılında Hudeyde'ye taarruz edip burasını sınırları içine kattı ve İngiltere buna karşı koyamadı. Fakat İmamı Yahya'nın bu sefer Aden üzerindeki emelleri iki devletin münasebetlerinin düzelmesini engelledi. İngiltere ile Yemen arasındaki bu durumdan İtalya faydalandı ve 2 Eylül 1926'da Yemen ile İtalya arasında bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Bundan sonra İtalya-Yemen münasebetleri gayet iyi bir şekilde gelişti. İtalya Yemen'e silah yardımı ve teknik yardımda bulundu. Yemen ise İngiltere'ye karşı İtalya'yı oynama politikası izliyordu.

İtalya Habeşistan'a yerleştikten sonra İtalya ile Yemen arasında 15 Ekim 1936'da 25 yıllık bir antlaşma daha imzalandı. Bununla Yemen, İtalyan doktor ve mühendislerine Yemen'de yerleşme hakkı veriyordu. Bu anlaşma ile İtalya, Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan kapısı olan Mendep Boğazı'na egemen bir hâle geliyordu. Çünkü Boğaz'ın öbür kıyısı Eritre de İtalya'nın elindeydi.

Arap Yarımadası'nda Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşu Yemen'i kuzeyden bir tehdit karşısında bıraktı. Bu sebeple Yemen 11 Şubat 1934'te İngiltere ile yaptığı bir dostluk antlaşması ile[94] İngiltere ile olan münasebetlerini düzeltme yoluna gitti. Bu antlaşma ile İngiltere ilk defa olarak Yemen'in bağımsızlığını resmen tanıyordu.

İngiliz-Yemen antlaşmasından bir ay sonra Yemen ile Suudi Arabistan arasında savaş patladı. Bu savaşta Yemen yenilince, kuzeydeki büyük komşusuna karşı daha yumuşak ve ihtiyatlı bir politika izlemeye başladı.

İkinci Dünya Savaşı'nda Yemen tarafsız kalmakla beraber İtalya-Almanya bloğuna karşı daha sempatik bir durum aldı. Çünkü 1934 Antlaşması'na rağmen, İngiliz-Yemen münasebetleri iyi bir çerçeveye girememişti.

93 Anlaşmanın metni: Hurewitz, a.g.e., s. 149-150; Toynbee, *Survey of International Affairs, 1928*, s. 439-440.

94 Antlaşmanın metni; Hurewitz, a.g.e., s. 147.

D) İRAN

1907 Anlaşması ile İran, İngiltere ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine paylaşılmıştı. Rusya'da çarlığın yıkılması üzerine, İngiltere tek başına İran üzerinde nüfuz kurma yoluna gitti ve İran'a 9 Ağustos 1919'da bir antlaşma imzalatmaya muvaffak oldu.[95] Bu antlaşma ile İngiltere, İran'ın idare ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üzerine alıyor ve ayrıca İran'a teknik ve mali alanlarda yardım vaat ediyordu. Fakat bu antlaşma İran milliyetçilerini kızdırdı ve İran Meclisi antlaşmayı tasdik etmedi. İngiltere, İran üzerinde baskı yapamadı; çünkü savaştan bıkan İngiliz kamuoyu, hükümetin doğuda peş peşe olaylarla karşılaşmasını istemiyordu.

Sovyet Rusya'nın ilk yıllardan itibaren uygulamaya başladığı, kendi sınırlarını çevreleyen devletlerle tarafsızlık ve saldırmazlık paktları imzalama politikası, İran'ı da içine aldı. Ve 26 Şubat 1921'de İran ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk antlaşması imzalandı.[96] Bu antlaşma ile Sovyetler ve İran birbirlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ediyorlardı. İngiltere'nin, yukarıda belirttiğimiz davranışı karşısında İran, bu antlaşma ile Sovyetler'le münasebetlerini yakınlaştırmayı tercih etti. Bu antlaşmanın özellikle 6. maddesi önemlidir. Bu maddeye göre, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, Sovyet Rusya'ya karşı İran'ı tehdit eder veya İran topraklarını bir harekât üssü hâline getirir ve İran da buna engel olamazsa Sovyet Rusya, İran topraklarına askerini sokmak hakkını kazanıyordu. Tabii bu hüküm birinci planda İngiltere'ye yöneltilmişti.

1 Ekim 1927'de Sovyet Rusya ile İran arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı da imzalanmıştır. Bu antlaşma da, 1921 Antlaşması'nın hükümlerini teyit etmiştir.[97]

1923 yılında İran Harbiye Bakanı Ahmet Rıza Han, bir hükümet darbesi yaparak başbakanlığı eline geçirdi. İran Şahı Ahmet'in dışarıda bulunduğu bir sırada da, 1925 Ekim ayında, Şah Ahmet'i tahttan indirerek, Kaçar ailesinin İran'daki egemenliğine son verdi, İran Meclisi Aralık 1925'te Ahmet Rıza Han'ı İran Şehinşahı ilan etti. Rıza Şah, son İran hükümdarı Muhammed Rıza Pehlevi'nin babasıdır.

Rıza Pehlevi'nin bu hükümet ve monarşi darbeleri ile amacı, kendisine örnek aldığı Atatürk gibi, İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi Batılılaştırmaktı. Gerçekten, İran'da pek çok reformları ve Batılılaşma hareketlerini gerçekleştirdi. Din adamlarının nüfuzunu kıramamakla beraber, özellikle eğitim alanında birçok yenilik yaptı. Eğitim sisteminde vatanseverlik, milliyetçilik ve Batılı düşüncenin yerleşmesine önem verdi. Orduyu düzenledi ve iyi bir disipline soktu. Kapitülasyonları kaldırdı. Ekonomik alanda, devletin

95 Bu antlaşmanın metni: Hurewitz, a.g.e., s. 64-66.

96 1921 Sovyet-İran Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., s. 90-94; Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. 1, s. 92-94.

97 1927 Antlaşması'nın metni: Shapiro, a.g.e., c. I, s. 340-341.

müdahalesi ile birçok işler yaptı. Atatürk ve Türkiye ile yakın ve samimi münasebetler kurdu.

İran'ın dış politikasına gelince: 1921 ve 1927 antlaşmalarına rağmen Sovyet-İran münasebetleri iyi bir şekilde gelişmemiştir. Her ne kadar 1921-33 devresinde Sovyetler İran'ın dış ticaretinde en geniş yeri işgal etmiş ise de, Sovyetler'in İran'daki komünist kışkırtma ve faaliyetleri İran'da bir güvensizlik doğurmuş ve siyasal münasebetlerin daha fazla gelişmesine imkân vermemiştir, öte yandan, İran'ın İngiltere ile münasebetleri de güvensizlik havasından kurtulamamıştır.

Üstelik Abadan petrolleri 1932 yılında İran ile İngiltere arasında şiddetli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Petrollerden daha yüksek bir hisse almak isteyen Rıza Pehlevi, 1901 tarihli imtiyaz anlaşmasını feshedince, iki devletin münasebetleri gerginleşmiş ve İngiltere Basra Körfezi'ne donanma göndermiştir. Nihayet Milletler Cemiyeti'nin aracılığı ile anlaşmazlık çözümlenmiş ve 29 Nisan 1933'te İran ile Anglo-Persian Petrol Şirketi (APOC) arasında yapılan bir anlaşma ile[98] İran'ın petrollerden alacağı hisse arttırılmıştır.

1933'te Almanya'da Hitler'in iktidara geçmesi ve hem Batılılara ve hem de Sovyet Rusya'ya cephe alması üzerine, İran dış politikasını Almanya'ya kaydırdı. Almanya ile İran arasında ekonomik münasebetler de genişleyerek, Almanya, İran'ın dış ticaretinde Sovyet Rusya'nın yerini aldı.

Almanya'nın 1941'de Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine İran, İngiltere ile Sovyet Rusya'nın işgaline uğrayacaktır.

E) AFGANİSTAN

Afganistan 1880 Temmuz ayında İngiltere ile imzaladığı bir anlaşma ile bu devletin nüfuz ve himayesi altına girmişti. 1907 İngiliz-Rus anlaşması ile İngiltere, Afganistan'daki bu durumunu Rusya'ya da kabul ettirmişti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan kendisini İngiltere'nin nüfuz ve vesayetinden kurtarmaya muvaffak oldu. Birtakım taht mücadelelerinden sonra 1919 Şubat ayında Afganistan tahtına geçen Emir Amanullah koyu bir İngiliz düşmanıydı. Amanullah, emir olur olmaz, 1919 Mayıs ayında İngiltere'ye karşı Cihad-ı Mukaddes ilan edip, ordusu ile Hindistan'a yürüdü. Amanullah'ın hareketi İngiltere için tehlikeli bir dert oldu. Ancak 140.000 kişilik bir kuvvet kullandıktan ve 16 milyon İngiliz lirası harcadıktan sonra Amanullah'ı Hindistan'dan çıkardı. Fakat 8 Ağustos 1919'da yapılan Ravalpindi Antlaşması ile de Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyarak bu memleketten çekilmek zorunda kaldı.

Amanullah bundan sonra Sovyetler'e yaklaştı. 28 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzaladı.[99]

Bu antlaşma ile Sovyetler, bir yandan Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyor ve öte yandan da Afganistan'a her yıl bir milyon altın ruble yardımda bulunmayı kabul ediyordu.

98 Bu antlaşmanın metni: Hurewitz, a.g.e., s. 188-196.

99 1921 Antlaşması'nın metni: Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. 1, s. 96-97.

Amanullah Sovyetler'e yaklaşmakla beraber, Afgan-Sovyet münasebetleri düzenli bir şekilde gelişemedi. Sovyetler'in Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan, Hive ve Buhara'yı Bolşevikleştirmek için kullanmış olduğu sert usuller, buralardaki Türk halkların ayaklanmalarına sebep oldu ve birçok Türk Bolşeviklerden kaçarak Afganistan'a sığındılar. 1922 yılında Enver Paşa'nın liderliğinde çıkan bu ayaklanmalara Amanullah büyük bir ilgi gösterdi ve hatta kendi, liderliği altında bir Orta Asya Konfederasyonu kurmak için harekete geçti. Tabiatıyla bu durum Sovyet-Afgan münasebetlerini bozdu. Fakat Enver Paşa öldürüldüğü gibi, Sovyetler de Orta Asya'da durumu kontrolleri altına aldılar.

Bundan başka iki devlet arasında sınır anlaşmazlık ve çatışmaları da eksik olmadı. Bununla beraber, Sovyetler Afganistan'la aralarını bozmamak ve ekonomik yardım yoluyla Afganistan'ı nüfuzu altına almak için özel bir çaba harcadı. 10 Nisan 1927'de Sovyet Rusya ile Afganistan arasında da bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalandı.[100]

Afgan hükümdarı Amanullah da, Rıza Şah'ın İran'da yaptığı gibi, Atatürk'ü kendisine örnek alarak memleketi Batılılaştırmak için 1923'ten itibaren faaliyete geçti. Memlekette birçok reformlar yaptı, özellikle eğitim ve kültür reformlarına önem verdi. Bu reformlar için Almanya ve Türkiye'den uzmanlar getirtti. Bunun sonucu olarak Afganistan ile Almanya arasındaki siyasal münasebetler de gelişti ve Sovyet nüfuzuna karşı Afganistan Almanya'ya dayandı. Hitler'le beraber Almanya ile Afganistan arasındaki münasebetler daha arttı.

Amanullah, 1926'da emirlik unvanını bırakıp kral unvanını aldı. Fakat yapmış olduğu reformlar, memleketteki koyu dindarlığın tepkisi ile karşılaştı ve 1928 Kasım ayında mollalar ve muhafazakâr kabileler ayaklandılar. Amanullah memleketten kaçmak zorunda kaldı. Habibullah Gazi muhafazakâr unsurların temsilcisi olarak idareyi eline aldı ve Amanullah'ın bütün reformlarını kaldırttı. Fakat Habibullah'ın idaresi de diktatörlüğe dayandığından, yeniden ayaklanmalar çıktı ve nihayet Muhammed Nadir Han 1929 Ekim ayında Afganistan Krallığı'nı eline geçirdi.

Muhammed Nadir, genel olarak Amanullah'ın yolundan gitti. Yalnız reformlara devam etmekle beraber, bunları mollaları ve dindarları ürkütmeden yaptı. Türkiye ve Almanya ile yakın münasebetlere o da devam etti.

Muhammed Nadir, 1933 Kasım ayında şahsi düşmanlarından biri tarafından öldürüldü. Fakat memlekette herhangi bir karışıklık çıkmadan, hükümdarlığı oğlu Muhammed Zahir Şah üzerine aldı.

1941'de İran'ın İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgali üzerine Afganistan da bu iki devletin baskısı altında kaldı ve bu baskı üzerine memleketteki bütün Alman uzman ve teknisyenlerini çıkarmak zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan tekrar Sovyet nüfuzu altına girmiştir.

100 1927 Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., c. I, s. 322-323.

8- BİRLEŞİK AMERİKA'NIN İNZİVAYA ÇEKİLMESİ

Birleşik Amerika Birinci Dünya Savaşı'na Almanya tarafından güvenliğinin yakın bir şekilde tehdit edildiğini gördüğü için girmişti. Fakat barış meselesinde özellikle Başkan Wilson, bir intikamcılık duygusu ile hareket etmemiş ve adil ve devamlı bir barış düzeninin kurulmasını samimiyetle arzu etmişti. Başkan Wilson'un 14 Nokta'sı böyle bir barışın ilk temel ilkelerinin ifadesi olmuş, barışın korunması ve bozulmasının önlenmesi için de devamlı bir barış teşkilatının kurulmasına birinci derecede önem vermişti. Bu milletlerarası barış teşkilatının kurulması Başkan Wilson için o kadar önemli olmuştur ki, Barış Konferansı'nın başında Milletler Cemiyeti Paktı'nı müttefiklere kabul ettirdikten sonra, Amerikan kamuoyunu Milletler Cemiyeti fikrine kazanmak için, barışın toprak, sınır ve sair meseleleri ile kendisi bizzat uğraşmayarak, hemen Amerika'ya dönmüştü. Wilson barışın korunmasını sağlayacak bu milletlerarası teşkilatta Amerika'nın öncülüğüne inanmıştı. Tabii bunun sonucu olarak Amerika dünya meselelerinin ve Avrupa diplomasisinin içine de girmiş olacaktı.

Fakat Wilson'un bu düşünce ve faaliyetleri daha ilk günlerden itibaren Amerika'da çeşitli tepkilerle karşılaştı. Daha Milletler Cemiyeti Paktı hazırlanırken, bu konuda Amerika'da çeşitli görüşler ortaya atılmış ve Wilson da bunları mümkün olduğu kadar göz önünde tutmaya çalışmıştı. Bu görüşlerden en önemlisi Milletler Cemiyeti Paktı'nın Monroe Doktrini'ni mahfuz tutan bir hükmü ihtiva etmesiydi ve Wilson da paktın 21. maddesinde, oldukça müphem bir şekilde de olsa, Monroe Doktrini'ni koruyan bir hükmün yer almasını sağlamıştı.

Nihayet Versay Antlaşması, Milletler Cemiyeti Paktı ile birlikte, 1919 Temmuz ayında, tasdik için Amerikan Senatosu'na geldi. Bu andan itibaren de Amerikan kamuoyunda uzun bir tartışma devresi açıldı. Esasına bakılırsa, başlangıçta kamuoyu Milletler Cemiyeti'ne ve Amerika'nın bu teşkilata katılmasına aleyhtar değildi. Fakat infiratçılar ve muhalefetteki Cumhuriyetçi Parti, hem Milletler Cemiyeti ve hem de Versay Antlaşması aleyhine geniş bir kampanya açtı. Gerçekten, birçok kimselere göre Versay Barışı Almanya için haksız bir şekilde ağır hükümler ihtiva etmekteydi. Bu barış İngiltere ile Fransa'nın Almanya'yı ezmek için hazırladıkları bir kombinasyon olarak göründü. Amerika'nın bunu tasdik etmesi, âdeta bu kombinasyona bir garanti verecekti. Milletler Cemiyeti Paktı ise, itirazların üzerinde yoğunlaştığı temel konuyu teşkil etti. Cumhuriyetçiler ve Milletler Cemiyeti'nin aleyhtarları, bu teşkilata girmekle Amerika'nın dış politikadaki bağımsızlığını kaybedeceğini ve Monroe Doktrini'nden uzaklaşmak zorunda kalacağını ileri sürüyorlardı. Bu konuda en fazla itiraz ettikleri nokta, paktın 10. maddesiydi. Bu maddeye göre, cemiyetin bütün üyeleri, birbirlerinin toprak bütünlüğü ile bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve bunları dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı

korumayı taahhüt ediyorlardı. Bu hüküm Birleşik Amerika'nın dış politikada, şu veya bu şekilde bir hareketine Milletler Cemiyeti'nin karar vereceği ve Birleşik Amerika'nın da buna uymak zorunda kalacağı ve uymak zorunda olduğu şeklinde yorumlandı. Cumhuriyetçi liderlerden Senatör Lodge, bu 10. madde dolayısıyla, "Hicaz kralı, Bedevilerin saldırısını defetmek için Amerikan askerlerinin gönderilmesini istemek hakkını kazanmaktadır" diyordu.[101] Hâlbuki Başkan Wilson ise, Senato Dışişleri Komisyonu'nda Milletler Cemiyeti Paktı hakkında yaptığı açıklamada, 10. maddenin, paktın "bel kemiğini" teşkil ettiğini söylemişti.[102] Senatör Lodge senatoda, Milletler Cemiyeti Paktı'nın kabul edilmesi için, 14 Nokta'da değişiklik yapılmasını istedi ki[103] bunlar arasında Milletler Cemiyeti'nin Monroe Doktrini'ne ilişkin hiçbir karar alamayacağı, Birleşik Amerika'nın hiçbir devletin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü garanti edemeyeceği ve Milletler Cemiyeti'nin bir devlet hakkında alacağı karar ve tedbirlerin, o devletle Birleşik Amerika arasındaki münasebetleri hiçbir şekilde etkileyemeyeceği gibi şartlar bulunmaktaydı.

Cumhuriyetçilerin ve infiratçıların günden güne teşkilatlanan ve şiddetlenen muhalefeti üzerine Başkan Wilson, Amerikan kamuoyunu kendi tarafına çekmek için 8.000 milden fazla süren 22 günlük bir iç gezide 37 söylev verdiyse de, başarı kazanamadı. Bu gezide hastalanarak felç olduğu gibi, Senato da Versay Antlaşması'nı ve ona bağlı Milletler Cemiyeti Paktı'nı reddetti. Bu iki belge için Senato'da Kasım 1919'da, Ocak 1920 ve Mart 1920'de olmak üzere üç defa oylamaya gidildi. Fakat hiçbirisinde, tasdik için gerekli üçte iki oy çoğunluğu sağlanamadı. Üçüncü oylamada 49 evet, 35 hayır çıkmıştı. Bu durum hasta yatağındaki Wilson'u çok üzmüş ve, "Şimdi onlar ne kaybettiklerini acı bir tecrübe ile öğreneceklerdir... Dünyanın liderliğini kazanmak için elimize bir fırsat geçmişti. Fakat bu fırsatı kaybettik ve yakında bu kaybın nasıl bir trajedi olduğunu göreceğiz"[104] demiştir.

Versay Antlaşması ve ona bağlı belgeleri ve özellikle Milletler Cemiyeti Paktı'nı tasdik etmeyi reddetmekle, Birleşik Amerika infirat siyasetine dönüyor ve inzivaya çekiliyordu.

1920 Kasım ayında yapılan başkanlık seçimlerini 9 milyona karşı 19 milyon oyla Cumhuriyetçiler kazandılar ve Warren G. Harding Başkan oldu. Seçim, Cumhuriyetçilerin infirat ve inziva politikasının kamuoyu tarafından da kabul ve desteklenmesini ifade ediyordu.

Versay Antlaşması'nın reddi ile Almanya ve müttefikleri ile Amerika arasında savaş hâli hukuken devam etmiş oluyordu. Bu sebeple Amerikan Kongresi 1921 Temmuz'unda Almanya ile savaş hâlinin sona erdiğini ilan ve birkaç

101 Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, c. VII, s. 204.

102 A.g.e., c. VII, s. 201.

103 Bu 14 değişiklik (reservations) teklifi için bkz., Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, s. 653.

104 Oscar Theodore Barck, Jr. and Nelson Manfred Blake, *Since 1900, A History of the United States in Our Times*, New York, Macmillan, 1952, s. 265.

ay sonra da Almanya, Avusturya ve Macaristan ile ayrı barış antlaşmaları imza etti. Bu 1815'te İngiltere'nin, Napolyon'u yenen Kutsal İttifak ve Dörtlü İttifak bloğu ile işbirliği yapmaktan kaçınmasına benzemekteydi.[105]

Birleşik Amerika Milletler Cemiyeti'ne katılmamakla beraber, bu teşkilattan tamamen de uzak kalmış değildir. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na katıldığı gibi, Milletler Cemiyeti'nin barış ve silahsızlanma faaliyetleri ile ilgilenmiş ve bu meselelerin görüşmelerine gözlemciler göndermiştir. Mesela 1922 Washington Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı ve 1928 Kellogg Paktı esas itibariyle Birleşik Amerika'nın eseri olmuştur. Bu iki teşebbüs, savaş sonrasının hiç değilse ilk yıllarında, barışın moral havasının kuvvetlendirilmesine önemli bir hizmet olmuştur. Bu iki konuyu, bundan sonraki kısımda ele alacağız.

İki savaş arası devresinde Birleşik Amerika ile Avrupa arasındaki münasebetleri zehirleyen ve Amerika'nın Avrupa'ya karşı kızgınlığını ve güvensizliğini arttıran bir mesele de, milletlerarası borçlar olmuştur. Amerika savaş sırasında yirmi kadar devlete borç para vermişti. Borçlular içinde 4.2 milyar dolarla İngiltere, 3.4 milyar dolarla Fransa, 1.6 milyar dolarla İtalya birinci planı işgal ediyordu ve bu borçların toplamı 10.3 milyar kadardı.[106] Almanya'nın tamirat borçlarından ayırt etmek için, devletlerin Amerika'ya olan bu borçlarına Milletlerarası Borçlar denilmekteydi. Fakat devletler bu borçları ödemeye bir türlü yanaşmadılar. Daha doğrusu, bu borçları ödemeyi, Almanya'dan alacakları tamirat borçlarına bağlamışlardı. Almanya'dan tamirat borcu alamayınca, Amerika'ya olan borçlarına da yan çizmeye başladılar. Kendilerinin, savaşın en ağır yükünü çektiklerini, Amerika'nın para kaybetmesine karşılık, kendilerinin kan ve insan kaybettiklerini ileri sürdüler. Tabii bu, Amerika'da kötü bir etki yaptı. Amerika bu devletlere borçlarını ödetmek için uzun yıllar uğraştı. Sadece Finlandiya borçlarını tam olarak ödedi. İngiltere, İtalya, Çekoslovakya, Romanya ve Letonya ise ancak "sembolik" ödemelerle yetindiler. Fransa, Belçika, Polonya, Estonya ve Litvanya ise hiç ödemedi. Nihayet Amerika 1934 yılında bu borçlar hikâyesinin üzerine sünger çekmek zorunda kaldı.

Monroe Doktrini'nde olduğu gibi, Versay'dan sonra da Amerika, Avrupa'yla ilgisini kesmekle beraber Latin Amerika ve Uzakdoğu ile daha fazla ilgilendi. Almanya'nın yenilmesi İngiltere ve Fransa'nın Avrupa meselelerinin içine dalması, bu devletlerin Latin Amerika ile ekonomik ve ticaret münasebetlerini azalttığından bu bölge Birleşik Amerika'nın ticaret ve ekonomisi için gayet avantajlı bir alan olarak ortaya çıktı. Ve Amerika, Latin Amerika'daki faaliyetlerini arttırdı. Öte yandan aynı durum Uzakdoğu için de söz konusu idi. Almanya'nın ve Çarlık Rusya'nın yıkılması, İngiltere ve Fransa'nın, Avrupa meseleleri dolayısıyla Uzakdoğu ile ilgilerinin zayıflaması, Uzakdoğu'yu da Amerikan ekonomisi için geniş ve rekabetsiz bir pazar olarak ortaya çıkarmıştı.

105 Bemis, a.g.e., s. 712.
106 A.g.e., s. 715.

Fakat bu bölgede şimdi Japonya bu avantajlı durumdan yararlanmak istediğinden Japonya Amerika için bir endişe konusu oldu. 1922 Washington Konferansı ile Japon deniz kuvvetinin sınırlanmasında, bu durum önemli bir faktör olmuştur Bununla beraber Uzakdoğu'da Japonya ile Birleşik Amerika arasındaki, önce sürtüşmeler ve sonra da çatışmalar, 1931'den itibaren başlayacaktır. Bu noktalara, bu konuları ele aldığımızda ayrıntılı olarak değineceğiz.

9- SİLAHSIZLANMA MESELESİ

Başkan Wilson'un 14 Noktası'nın birinci planda göz önünde tuttuğu amaç, savaş sonrası dünyasında insan toplumlarının savaşsız ve olumlu bir barış düzeni içinde yaşamalarıydı. Bu amacı sağlamak için de Başkan Wilson, milletler arasında çatışmalara ve dolayısıyla savaşlara en fazla sebebiyet veren meseleler üzerine dikkatini yöneltmiş ve bu meseleleri 14 noktada toplamıştı. Ele almış olduğu meseleler ve milletlerarası geçimsizlik sebepleri, gerçekleri karşılıyor muydu, karşılamıyor muydu, şüphesiz bu konu tartışılabilir. Fakat tartışamayacağımız bir husus varsa o da, Wilson'un 14 Noktası içinde, milletlerarası devamlı barış düzeninin bazı temel şartlarını görmüş olması ve bunlara parmak basmasıdır. 14 Nokta'nın dördüncüsünde yer almış olan silahsızlanma konusu da bunlardan biridir. Dördüncü noktaya göre, iç güvenliğin gerekleri göz önünde tutularak silahlanmalarda en büyük indirimler sağlanacaktı. Bu prensip Milletler Cemiyeti Paktı'nın 8. maddesinde de, hemen hemen aynı ifade ile yer almıştı. Öte yandan Versay Antlaşması ile Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan barış antlaşmalarına konan silahsızlanma zorunluluğuna ait hükümlerde, bu devletlerin silahsızlandırılmalarının genel silahsızlanma için bir başlangıç teşkil ettiği belirtilmişti.

Bu şekilde başlayan silahsızlanma meselesi, 1919'dan 1933'e kadar devletlerin çabalarında ve ümitlerinde büyük bir yer aldı. Sonuç şu oldu ki, silahlanma ne durdurulabildi ne de sınırlanabildi. Aksine 1933'ten itibaren silahlanma ve milletlerarası buhranlar birbirine paralel olarak hızla çoğaldı.

Dün olduğu gibi bugün de, genel bir silahsızlanma gerçekleştirilebilir mi? Bizden önceki kuşakların ve bizim kuşağımızın çabaları, bizi olumsuz bir cevapla karşı karşıya bırakmaktadır. Milletlerarası hayatın düzeni ve bu düzen içinde teker teker her milletin sosyal, siyasal, ekonomik ve jeopolitik durumları, tarih ve gelenek yapıları, standart veya birbirine benzeyen esaslar üzerine dayanmış olsaydı, dünün olduğu gibi bugünün çabaları da olumlu bir sonuca ulaşır veya hiç değilse geleceğin ümitlerine sahip olabilirdik. Milletlerarası şartların bu imkânlarına sahip olmadığımıza göre, bazı milletlerin haklılık veya haksızlıklarını ortaya koymak, bazı insanların iyi niyetli davranışlarını göstermek veya bu insanların görünüşte böyle davranmış olduklarını ispatlamak için, silahsızlanma meselesi, gelecek birçok kuşak için, tarih kitaplarında daima yer alacaktır. Bu meseleyi ele almakla, biz de burada bundan fazlasını yapamıyoruz.

A) WASHINGTON DENİZ SİLAHSIZLANMASI KONFERANSI

Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı, doğrudan doğruya Uzakdoğu meselelerinden doğmuş olup Uzakdoğu'da Japonya ile Birleşik Amerika arasındaki rekabetle yakından ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı çıkar çıkmaz Japonya, Uzakdoğu ile ilgili Avrupa devletlerinin savaşla meşgul olmalarından faydalanarak Çin üzerindeki faaliyetlerini arttırmış, bu konudaki emellerini açığa vurmuş ve 1915 Mayıs ayında Çin'le yaptığı bir anlaşma ile bu memlekette birçok hak ve imtiyaz kazanmıştı. Bu gelişmeden Birleşik Amerika hoşnut kalmadı. Bunun için, 1920'de Cumhuriyetçi Parti iktidara geçtikten sonra, Japonya'ya karşı Birleşik Amerika'nın gücünü göstermek için büyük bir deniz silâhları yapımı programını uygulamaya başladı. Japonya buna aynı şekilde bir programla cevap verdi. Bu suretle her iki taraf da silahlanmaya başladı. Fakat bu silahlanma yarışının doğurduğu mali yük her iki memlekette de tenkitlere hedef oldu.

Öte yandan, Japonya 20. yüzyılın başından beri Uzakdoğu'da gösterdiği bütün faaliyetlerde, 1902 tarihli İngiliz-Japon ittifakından destek almaktaydı. Şimdi Amerika ile Japonya arasında da rekabet başlayınca, âdeta İngiltere Amerika'ya karşı cephe alıyormuş gibi bir durum ortaya çıktı. Amerika bundan hoşlanmadığı gibi, bu durum, bir İngiliz-Amerikan çatışması hâlinde Amerika'ya karşı cephe almak istemeyen Kanada ile Avustralya'nın da hoşuna gitmedi. 1902 İngiliz-Japon ittifakı 1921 Temmuz ayında sona eriyordu. Amerika bunun yenilenmesini istemedi ve bu isteğinde Kanada ve Avustralya da kendisini destekledi. Bu durum karşısında İngiltere, Japonya ile Amerika'dan birini seçmek zorunda kaldı ve seçimini Amerika için kullanarak Japonya ile ittifakını yenilemedi.

Bu başarıdan sonra Amerika Cumhurbaşkanı Harding, Uzakdoğu meselesini bir bütün olarak ele almak üzere, bu bölge ile ilgili devletleri 1921 Kasım ayında Washington'da bir konferansa davet etti. Konferans, birçok anlaşmalar imzalanarak 6 Şubat 1922'de sona erdi.

Bu anlaşmaların birincisi Birleşik Amerika, İngiltere, Japonya ve Fransa arasında imzalanmış olup, Dörtlü Anlaşma adını alır.[107] Bu anlaşma ile taraflar, birbirlerinin Pasifik'teki ülkelerine karşılıklı saygıyı taahhüt ediyorlardı. Bu, Amerika için Japonya'nın emperyalist emellerine karşı Filipinler'in korunmasıydı.[108]

İkinci anlaşma 6 Şubat 1922'de Birleşik Amerika, İngiltere, Japonya, Fransa, Belçika, Çin, İtalya, Hollanda ve Portekiz arasında imzalanan Dokuz

107 Bu antlaşmanın metni: *Conference de Washington, (Documents Diplomatiques, No: 219, Livre Jaune Français)*, Paris, Ministére des Affaires Etrangéres do la France, 1922, s. 158-160; *Conference on the Limitation of Armement*, Washington. November 12, 1921-February 6, 1922, Washington, Government Printing Office, 1922, s. 1612-1618 (İngilizce ve Fransızca metin); Supplement to tha American Journal of International Lam, Vol. 16, 1922, s. 60-63.

108 Jacques *P., Les Grands courants d'Histoire universelle*, Tome VI. Neuchstei Editions Baconniere, 1955 s. 239

Devlet Anlaşması'dır (Nine-Power Treaty).[109] Bu antlaşmada devletler Çin konusunda uygulayacakları politika ve prensipleri tespit etmekteydiler. Buna göre taraflar Çin'in egemenliğine, bağımsızlığına, toprak ve idare bütünlüğüne saygı gösterecekler ve bütün Çin topraklarında ticaret ve endüstriyel fırsat eşitliği (equal opportunity) prensibini uygulayacaklardı. Böylece bu antlaşma, yine Birleşik Amerika için, mümkün olan en geniş ölçüde Açık Kapı politikasının bir zaferi oluyordu.[110]

Üçüncü anlaşma da yine 6 Şubat 1922'de Birleşik Amerika, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Deniz Silahlarının Sınırlanmasına ait anlaşmadır.[111] Bu anlaşma ile 35.000 tonu geçemeyecek olan ve "capital ships" denen büyük gemiler bakımından her devletin sahip olabileceği deniz gücü sınırlanmıştı. Bu sınırları ile Birleşik Amerika 525.000, İngiltere 525.000, Japonya 315.000, Fransa 175.000 ve İtalya da 175.000 tonajında büyük gemilere sahip olabileceklerdi ki, bunun oran olarak ifadesi sırasıyla 5, 5, 3, 1.67 ve 1.57'dir.

Uzakdoğu'daki Japon emperyalizmi bu antlaşma ile bu emperyalizmin vasıtaları bakımından, sınırlanmış ve frenlenmiş olmaktaydı. Lakin antlaşmanın en az bunun kadar önemli tarafı da İngiltere'nin Trafalgar'dan beri elinde tuttuğu rakipsiz deniz üstünlüğü şimdi ilk defa Amerika ile paylaşmasıydı. Şüphesiz bu da Amerika için başka bir zaferdi.

Bu antlaşmalarla İngiltere de, Japonya ittifakından ayrıldıktan sonra, Uzakdoğu'da Birleşik Amerika'ya dayanmaya başlayacaktır. Uzakdoğu'daki Rus tehlikesi nasıl İngiltere'yi Japonya'ya çevirmiş ise, şimdi Japon tehlikesi de kendisini Amerika'ya dayanmaya götürüyordu.

B) LONDRA DENİZ SİLAHSIZLANMASI KONFERANSI

1922 Washington anlaşmaları ancak en büyük tipteki gemiler için tonaj ve oran sınırlamaları kabul etmiş, daha küçük gemiler için herhangi bir tespitte bulunmamıştı. Bunun sonucu şu oluyordu ki, her devlet gücünün yettiği miktarda daha küçük gemiler yapabilecekti. Bu ise, deniz silahsızlanmasının eksik kalması demekti. Bunun için, Birleşik Amerika'nın bundan sonraki çabası, bu küçük gemiler için de bir sınırlamanın gerçekleştirilmesine yöneldi. 1927 Haziran ayında Cenevre'de ikinci bir deniz silahsızlanması konferansı topladı. Fakat Fransa ve İtalya bu konferansa katılmadılar. Konferansta ağustos ayına kadar Birleşik Amerika, İngiltere ve Japonya arasında yapılan tartışmalarda ise

109 Dokuz Devlet Antlaşmasının metni: *Conference de Washington*, s. 165-170; *Conference on the Limitation of Armement*, s. 1621-1629 (İngilizce ve Fransızca metin); *Supplement to the American Journal of International Law*, c. 16, 1922, s. 64-69; *United States Relations with China*, Washington, Government Printing Office, 1949, Department of State Puplication, No: 3573, s. 438-442.

110 Raymond Cuillen, "Ocean Pacifique et la Politique exterieure des USA." in *Les Fondements, de la Politique extérieure des Etats-Unis*, Paris, A. Colin, 1949, s. 140.

111 Metin için bkz., *Conference de Washington*, s. 135-153; *Conference on the Limitation of Armament*, s. 1573-1604: *Supplement to the American Journal of International Law*, c. 16, 1922, s. 41-56.

olumlu bir sonuç alınamadı. Çünkü İngiltere, imparatorluk deniz yollarının uzaklığını ileri sürerek birçok gemi için sınırlamaya yanaşmadı.[112]

Cenevre Konferansı'nın başarısızlığı İngiliz-Amerikan münasebetlerine bir gerginlik getirdi. Fransa'nın kara silahları hakkındaki görüşünü desteklemesine karşılık, Fransa'nın da İngiltere'nin deniz silahları konusundaki görüşünü destekleyeceği hakkında iki devlet arasında bir anlaşma yapılmış olduğuna dair söylentiler ise[113] Birleşik Amerika'yı büsbütün sinirlendirdi ve İngiltere ile Amerika arasında bir deniz silahları yarışı başladı. Lakin 1928 yılında Kellogg Paktı'nın imzası ve 1929 Mart ayında İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi, İngiliz-Amerikan münasebetlerini tekrar yumuşattı. Bunun sonucu olarak 1930 Ocak ayında Londra'da üçüncü defa olarak bir deniz silahsızlanması konferansı daha toplandı. Bu konferansa Amerika, İngiltere ve Japonya'dan başka Fransa ve İtalya da katıldı. Fakat Fransa'nın kruvazörlerde kendisine 1922'deki orandan daha yüksek bir oranın tanınmasında ve İtalya'nın da Fransa ile eşitlikte ısrar etmeleri ve Fransa'nın isteğini Amerika'nın, İtalya'nın isteğini de Fransa'nın kabul etmemesi üzerine Fransa ve İtalya, 22 Nisan 1930'da Londra'da imzalanan Deniz Silahsızlanması Antlaşması'nın tonajlar ve oranlarla ilgili kısmını imza etmediler.

22 Nisan 1930 Londra Antlaşması ile kruvazör ve daha küçük gemilerde Birleşik Amerika'ya ayrılan tonaj 323.000, İngiltere'ye ayrılan tonaj 339.000 ve Japonya için de 208.850 idi. Amerika ve İngiltere ayrılan destroyer tonajı 150.000 ve Japonya'ya da 105.000 tondu. Her üç devletin de 52.700 ton denizaltısı olacak ve 1936 yılına kadar hiçbir zırhlı gemi yapılamayacaktı. Uçak gemilerinin oranı, Washington Antlaşması'na uygun olarak, Amerika ve İngiltere için 135.000 ve Japonya için de 81.000 tondu.[114] Bu suretle deniz silahsızlanmasındaki çabalar büyük ölçüde başarı ile sonuçlanmış bulunmaktaydı. Fakat bu başarılı sonuç kısa ömürlü oldu. Çünkü 1931 yılından itibaren milletlerarası buhranların peş peşe çıkması ile deniz ve kara silahlarında yarışma tekrar başlayacaktır.

C) KELLOGG PAKTI

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1930 Londra deniz silahsızlanmasına ait anlaşma, 1928'de Kellogg Paktı'nın birçok devletlerce imzalanmasının doğurduğu barışçı atmosfer içinde mümkün olabilmişti. Kellogg Paktı ise, Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu günden itibaren girişilen barış ve silahsızlanma çabalarında, hiç değilse kâğıt üzerinde önemli bir merhale teşkil eder.

112 1927 Cenevre Deniz Silahsızlanması için bkz., Toynbee, *Survey of International Affairs, 1927,* s. 21-82.

113 Bu konuda bkz., Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 48.

114 Londra Deniz Silahları Antlaşması'nın metni için bkz., John W. Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs, 1930*, London, Oxford University Press, 1931, s. 12-23. Londra Konferansı için bkz., Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs, 1930*, London, Oxford University Press, 1931, s. 81-82.

Birleşik Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılışının onuncu yıl dönümü dolayısıyla, Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand 6 Nisan 1927 günü basına verdiği bir demeçte, Amerika ile Fransa'nın, aralarındaki münasebetlerinde savaşı kanun dışı eden karşılıklı taahhütte bulunmalarını teklif etti. Fransa'nın amacı sadece bir jest yapmaktan ibaretti. Çünkü Fransa ile Amerika arasında, bir savaşa kadar gidebilecek bir menfaat çatışması yoktu ve böyle bir taahhüdün çok az önemi olabilirdi. Fakat Amerika'nın yakın bir dostu hâline gelmek suretiyle Fransa'ya Avrupa'da özel bir prestij sağlayabilirdi.[115]

Amerika'nın bu teklife tepkisi ilk önce yavaş oldu. Fakat pasifizm duygularının bu sırada Amerikan kamuoyunda gittikçe kuvvetlenmesi üzerine, Amerika Dışişleri Bakanı Kellogg, 1927 Aralık ayında Briand'ın teklifine verdiği cevapta, "savaşı bir milli politika âleti olarak kullanmaktan vazgeçme" taahhüdünün, dünya çapında, bütün devletlerce imzalanacak çok taraflı bir antlaşmada yer almasını ileri sürdü. 1928 Nisan ayında da Kellogg bu teklifini İngiltere, Almanya, İtalya ve Japon hükümetlerine resmen bildirdi. Almanya bunu derhal kabul etti. Onu İtalya ile Japonya izledi. Fakat Fransa ile İngiltere böyle geniş çapta bir taahhüdü kabulde bir hayli tereddüt geçirdiler. Çünkü bu sırada Fransa ittifak sistemleri politikası izlemekteydi ve böyle bir taahhüt de bu politikanın ruhuna aykırıydı. Fakat İngiliz ve Fransız kamuoyları Kellogg'un teklifini o kadar desteklediler ki, iki memleketin hükümetleri de bunu kabul zorunda kaldılar.

Briand-Kellogg Paktı veya Paris Paktı adlarını da alan Kellogg Paktı 27 Ağustos 1928'de ilk önce dokuz devlet arasında (Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya) imzalandı.[116] Bu antlaşma ile taraflar, savaşı milli politikalarına âlet etmeyeceklerini, anlaşmazlıkların çözümü için savaş yoluna gitmeyeceklerini, savaştan vazgeçtiklerini ve bütün anlaşmazlıkları için daima barışçı vasıtaları kullanacaklarını taahhüt ediyorlardı.

Bununla beraber, Fransa ve İngiltere bu antlaşmayı bazı rezervlerle kabul etmişlerdir. Fransa'nın rezervine göre, bu antlaşma ile alınan taahhüt, meşru savunma hakkını ortadan kaldırmayacaktı ve imzacı devletlerden birinin bu antlaşmadaki taahhüdünden vazgeçmesi hâlinde, diğerleri de otomatik olarak taahhütlerinden kurtulacaklardı. İngiltere ise imparatorluk bölgelerini kastederek, dünyanın bazı bölgelerinde hareket serbestisini mahfuz tuttu.[117]

1928 yılı sonuna kadar Kellogg Paktı'na, Sovyet Rusya da dâhil 46 devlet daha katılmıştır. Birleşik Amerika Sovyet Rusya'yı henüz tanımadığı için, Sovyetler orijinal imzacılar arasına davet edilmemişti. Bu sebeple Kellogg Paktı'nı Batılıların, Sovyet Rusya'yı izole etmek, çember içine almak ve Sovyet Rusya'ya karşı mücadele etmek için kurdukları bir kombinasyon olarak

115 Carr, *International Relations Between the Two World Wars*, s. 118.

116 Kellogg Paktı'nın metni: Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs, 1928*, s. 1-2; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 361-362.

117 Bu rezervler için bkz., *Documents on International Affairs, 1928*, s. 2-6.

karşılamışlardır.[118] Fakat Fransız hükümetinin daveti üzerine 1928 Ekim ayında Sovyet Rusya da bu pakta katılmıştır: Fakat paktın yürürlüğe girmesi için, bütün devletlerin tasdik belgelerini Amerikan hükümetine tevdi etmeleri gerekmekteydi ve bu da epey bir zaman alacaktı. Bu sebeple Sovyetler, Batılılardan da ileri giderek, bazı devletlerle, Kellogg Paktı'nın güttüğü aynı amacı kapsayan Utvinof Protokolü'nü imza etmişlerdir.[119]

Kellogg Paktı,[120] bütün dünyaya getirdiği yaygın barış havası dolayısıyla, iki savaş arası devresinin önemli bir olayını teşkil eder. Bununla beraber, bu barışçı hareket birçok noksanlıklara sahip bulunmaktaydı. Bir defa, antlaşmada savaşın ne olduğu tarif bile edilmemişti. Bu ise kötü niyetlilere açık bir kapı bıraktı. İkinci olarak, belki Amerika hariç, büyük devletlerin hemen hepsi samimiyetten yoksundu. Sovyetler'in davranışını biraz önce belirttik. Fransa ise bu paktı bir Amerikan-Fransız dostluğunun göstergesi hâline getirdi. Paktın imzasında, 1778 Amerikan-Fransız ittifakının imzasında kullanılan mürekkep hokkası kullanıldı. Fransa ile İngiltere'nin rezervlerini de yine yukarıda açıklamıştık.

D) KARA SİLAHSIZLANMASI MESELESİ

Deniz silahlarının sınırlandırılmasında ve Kellogg Paktı ile silahsızlanma esprisinde bazı başarılar elde edilmekle beraber, birinci planda önemi olan ve silahsızlanmanın temelini teşkil eden kara silahlarının sınırlandırılması çabalarında hemen hiçbir başarı sağlanamamıştır. Bu konudaki çalışmalar uzun yıllar bir yılan hikâyesi gibi devam etmiştir. Tıpkı bugünkü silahsızlanma çabalarında olduğu gibi. Milletler Cemiyeti, paktın 8. maddesine uyarak 1920 yılında, silahsızlanma meselesini ele almak üzere bir devamlı danışma komitesi kurmuş ise de, 1926 yılına kadar silahsızlanma meselesinin üzerine eğilmek mümkün olmadı. Ancak Lokarno Antlaşmaları imzalandıktan ve 1919'dan beri Avrupa'ya egemen olan gerginlik havası giderildikten sonra, yeni sükûnet ve işbirliği havası içinde silahsızlanma müzakerelerine başlamak mümkün olabildi. Milletler Cemiyeti, 1926 yılında, genel bir silahsızlanma konferansı hazırlamakla görevli olmak üzere bir Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu kurdu. Bu komisyon 1926 yılından 1931 yılına kadar, silahsızlanmanın esas ilkeleri üzerinde bir anlaşma meydana getirmek için çalıştı.[121] 1926'da Almanya ve 1927'de Sovyet Rusya bu çalışmalara ilk defa katıldılar. Almanya bu çalışmalara katıldığı ilk günden itibaren, silahsızlanmanın ilk ve en önemli meselesini ortaya çıkardı. Almanya'ya göre, ilk önce Milletler Cemiyeti'nin üyeleri arasında silahlanma

118 Bkz., Jane Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. II: 1925-1932, London, Oxford University Press, 1952, s. 322.

119 Bu konuda yukarıda s. 169'a bakınız.

120 Kellogg Paktı Türkçe metni: *Düstur*, III. tertip, c. 10, (2. basım), s. 200 (No: 1384 ve kabul 19 Ocak 1929).

121 Hazırlık Komisyonu'nun çalışmaları için bkz., *Survey of International Affairs, 1927*, s. 1-21; *Survey, 1928*, s. 48-60; *Survey, 1929*, s. 22-34; *Survey, 1930*, s. 91-130; *Survey, 1931*, s. 279-296.

konusunda mevcut dengesizlik ve nispetsizliğin ortadan kaldırılması sağlanmalıydı. Yani Almanya, Versay'ın kendisine yüklediği silahsızlanma kayıtlarından kurtulmak veya bütün devletlerin de kendisi derecesinde silahsızlanmasını elde etmek istiyordu ki, bu Almanya'nın sonuna kadar savunacağı eşitlik meselesi olacaktır. Almanya'nın bu isteği Fransa'nın mukavemetiyle karşılaştı. Çünkü Fransa 1919'dan sonra kendi güvenliğini ittifaklar sisteminde, dolayısıyla silahlanmada görmeye başlamıştı. Silahsızlanmada veya silahlanmada Almanya ile eşitliği kabul etmek, bu güvenliği zayıflatmak olurdu. Öte yandan, milletlerarası durumu gayet zayıf olan ve Batılıların ilk fırsatta kendisini yıkmak istedikleri korkusundan yakasını kurtaramayan Sovyet Rusya ise, bütün silahların yok edilmesini, harbiye bakanlıklarının ve genelkurmayların kaldırılmasını, harp okullarının kapatılmasını, bütün kara, deniz ve hava ordularının derhal terhisini teklif etti. Rusya'nın kendi menfaatlerinden doğan bu gerçekçi olmayan teklif herhangi bir yankı bulmadığı gibi, diğer devletlerin ileri sürdükleri görüşler arasında ortak bir nokta bulmak da mümkün olmadı.

Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu bu başarısız çalışmalarda bulunurken, öte yandan devletlerin de silahlanma harcamaları günden güne artmaktaydı. Mesela Birleşik Amerika 1913 yılında silahlanmaya 245.000.000 dolar harcamış iken, bu miktar 1930 yılında 728.000.000 dolar olmuştur. İngiltere için bu harcamalar 1913'te 375.000.000 dolardan 1930'da 535.000.000 dolara çıkmıştı.[122] Bu durum karşısında Milletler Cemiyeti, İtalya'nın teklifi üzerine, 1931 yılı Eylül ayında, devletlerin bir yıl için silahlanmalarını aktarmamalarını öngören bir silahlanma mütarekesini kabul etmiş ve 54 devlet de bu mütarekeye katılmıştır.[123]

Bu mütarekenin bir amacı da Silahsızlanma Konferansı'nın çalışmalarını kolaylaştırmaktı. Gerçekten, hazırlık komisyonu çalışmaları sırasında artık fikirler de yeteri kadar açıklığa kavuştuğu için, Silahsızlanma Konferansı 2 Şubat 1932'de Cenevre'de açıldı. Fakat konferans, başarısızlığa mahkûm bir şekilde işe başladı. Çünkü şimdi milletlerarası atmosfer çok değişmiş bulunuyordu. Uzakdoğu'da Japonya Mançurya'ya saldırmıştı. Dünya ekonomik buhranı bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Almanya Nazi hareketi dolayısıyla kaynaşma içindeydi.

Konferans açılır açılmaz Almanya yine eşitlik üzerinde ısrar etti. Fransa ise, bütün devletlerin silahsızlanmasına karşılık, Milletler Cemiyeti'nin emri altında bir milletlerarası kuvvet kurulmasını teklif etti. Bütün büyük ve ağır kara, deniz ve hava silahları ancak bu kuvvetin elinde bulunacaktı. İngiltere ve Amerika, Milletler Cemiyeti'ni silahlı bir organ hâline getirmek istemediklerinden bunu kabul etmediler. Çünkü o zaman Milletler Cemiyeti devletler üstü bir teşkilat hâline gelirdi ki, bunu da istemiyorlardı. Bunun üzerine Fransa, bütün dünya üzerinde bölgesel Lokarno Antlaşmalarının imzası suretiyle,

122 Chambers, Harris and Baytey, *This Age of Conflict*, s. 371.

123 Bkz., John W. Wheeler-Bennett, *Documents on International Affair*, Oxford Unversity Press, 1932, s. 39-40.

devletlerin sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmelerini teklif etti. Bu ise silahsızlanmayı gerçekleştirmek için yeterli değildi. Bu sebeple İngiltere niteleyici silahsızlanma görüşünü ortaya attı. Buna göre, bütün saldırgan silahlar yok edilecekti. Bu görüş biraz tutulmakla beraber, bir yanda İngiltere ve Amerika ile öte yandan Fransa arasında, saldırgan silahların hangilerinin olduğu konusunda fikirler birbiriyle çelişti. Amerika Cumhurbaşkanı Hoover ise, bütün devletlerin silahlanmalarında üçte bir oranında indirim yapmalarını ileri sürdü. Fakat bu fikir de birçok devlet tarafından tutulmadı.

Almanya ise eşitlikte ısrar edip durmaktaydı. Bu eşitlik ilkesini kabul ettiremeyince, 1932 Eylül ayında konferanstan çekildi, özellikle Fransa, Almanya'ya eşitliğin tanınmasından korkuyordu. Çünkü Almanya'nın endüstriyel potansiyeli Fransa için bir endişe kaynağı idi ve Almanya için silahlanmak gayet kolay ve çabuk olurdu. Nihayet büyük devletlerin araya girmesiyle Fransa, "bütün milletler için bir güvenlik sisteminin kurulması hâlinde" Almanya'ya eşitlik tanıyacağını bildirince, Almanya da Aralık 1932'de konferansa döndü. Bundan sonra konferans çalışmalarına bir süre ara verdi.[124]

Silahsızlanma Konferansı'nın Ocak 1933'te tekrar toplantılarına başladığı sırada Hitler ve Nazi Partisi de Almanya'da iktidara geçtiler. Bu sebeple, konferansın bundan sonraki çalışma safhasında Almanya'nın davranışlarına Hitler'in esprisi hâkim oldu. Almanya eşitlik konusundaki ısrarlarını tekrar arttırdı. 1933 Mart'ında İngiltere'nin ortaya attığı bir silahsızlanma planı, Almanya'nın eşitlik isteğini karşılayacak nitelikte oldu. Bu plan, bütün memleketlerin aynı standart silahlara sahip olmasını öngörüyordu, öte yandan bu plan her devlete belirli sayıda asker tahsis ediyordu. Mesela Sovyet Rusya'nın 500.000, Fransa, Almanya, İtalya ve Polonya'nın 200.000 askeri olacaktı. Fakat bu plana 125 kadar itiraz ve değiştirme teklifi ileri sürüldü. Bunun üzerine Fransa, İngiltere ve İtalya, dörder yıllık iki devrede silahsızlanmanın gerçekleştirilmesini sağlayacak bir anlaşmaya vardılar. Bu, Almanya'nın ancak sekiz yıl sonra eşitliğe kavuşması demekti. Çünkü eşitlik, güvenliğin sağlanmasına bağlı tutulmuştu. Böylece mesele, güvenlik mi önce gelecek, yoksa silahsızlanma meselesi mi önce gelecek şekline girdi. Artık Almanya daha fazla sabredemedi ve 14 Ekim 1933'te Silahsızlanma Konferansı'ndan[125] ve 21 Ekim'de de Milletler Cemiyeti'nden çekildi. 1933 Mart ayında da Japonya Milletler Cemiyeti'nden çekilmiştir.

Ekim 1933 Silahsızlanma Konferansı'nın fiilen sonu olmuştur.[126] Fakat 1935'e kadar yine bazı çabalar harcandı ise de bir sonuca ulaşılamadı. Zaten 1935'ten itibaren dünya, savaşın eğik düzeyine girmiş bulunuyordu.

---

124 Silahsızlanma Konferansı'nın 1932 yılı çalışmaları için bkz., John W. Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs, 1932*, London, Oxford University Press, 1933, s. 159-239.

125 Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilme belgeleri: Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs, 1933*, London, Oxford University Press, s. 279-281, 285, 286-298, 314-316, 328-354, 360-372, 384.

126 Silâhsızlanma Konferansı 1933 yılı çalışmaları için: *Documents on International Affairs*. 1933, s. 144-384.

YEDİNCİ BÖLÜM

BUHRANLAR VE BARIŞIN YIKILMASI (1929-1939)

1- DÖNEMİN ÖZELLİĞİ

1919 Versay Barışı'ndan sonraki on yıllık devrenin başlıca özelliğini belirtmek gerekirse, söyleyeceklerimiz iki noktada toplanır: 1925 Lokarno Antlaşmalarına kadar olan devrede, savaş sonrasının sarsıntıları ve barış antlaşmalarının kurduğu düzenin yerleştirilmesi, özellikle Avrupa'da milletlerarası münasebetlerin egemen görüntüsüdür. Lokarno ile açılan yumuşama ve işbirliği devresinde ise, barışın devamlı hâle getirilmesi için gerekli temellerin kurulması çabaları, yani silahsızlanma çabaları, bütün faaliyetlerin üzerinde toplandığı en önemli nokta olmuştur. Dünya bu şekilde devamlı bir barış için çabalarken, 1929'dan itibaren patlak veren dünya ekonomik buhranı etkilerini, dalga dalga yeryüzünün her köşesine ulaştırmıştır. Bu ekonomik sarsıntılar ise dünyanın siyasal atmosferini de etkilemiş ve siyasal buhranların peş peşe patlak vermesine ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar gidilmesine sebep olmuştur. Japonya'nın 1931'de Mançurya'ya saldırması ise buhranlar zincirinin ilk halkasını teşkil etmiştir.

2- JAPONYA'NIN MANÇURYA'YA SALDIRMASI

A) JAPONYA VE MANÇURYA

Mançurya'nın yüzölçümü 1.416.000 km^2 ve nüfusu da 1931'de 28-29 milyon kadardı. Mançurya'nın başlıca ekonomik zenginlikleri arasında, tarımda soya fasulyesi ve yağı, ormanlar ve kerestecilik ve maden kömürü en önemli yeri almaktaydı. Dünya soya üretiminin %63'ü Mançurya'dan çıkıyordu. Ormanları ise 376.000 km^2 olup, bu ormanlardan yılda dört milyar m^3 kadar kereste elde edilmekteydi. Kömür rezervleri ise dokuz milyar ton civarında olup, yılda dokuz milyon ton kömür elde edilmekteydi. Bu temel ürünlerin başlıca alıcısı ise Japonya'ydı.

Bu zenginliklerinden ötürü Japonya, daha kalkınıp kuvvetlenmesinin ilk günlerinden itibaren gözlerini Mançurya'ya çevirmişti. 1905'te Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratıp, bu devleti Mançurya'dan çıkararak kendisi buraya

yerleşince, Japonya Mançurya'da geniş ekonomik faaliyete girişti. Bu memleket üzerindeki ekonomik kontrolünü kuvvetlendirmek için, o zamanlar Avrupa sömürgeciliğinin klasik vasıtası olan demiryolu yapım ve işletmeciliğine başvurdu. Güney Mançurya Demiryolu Şirketi'ni kurmuş ve bu şirket Japonya'nın ekonomik nüfuzunun Mançurya'da dal budak salmasında en önemli rol oynamıştır. Bu şirketin demiryolu yapım ve bakımı için 1905'ten 1931'e kadar harcadığı para 262 milyon yen olmuştur. Şirket sadece demiryolları ile uğraşmamış, gerçek bir kolonizasyon şirketi hâline gelmiştir. Mançurya'nın birçok orman ve maden işletmeleri bu şirkete aitti. 1931'de şirketin yatırımlarının toplamı 716 milyon yen ve ortak olduğu teşebbüslerin yatırımı ise 318 milyon yen idi.[1]

Güney Mançurya Demiryolu Şirketi, Mançurya'nın dış ticaretinde de önemli bir rol oynamıştır. Şirket 1929 yılında 501.852.000 yen kıymetinde satın almada bulunmuş ve bunun %39 kadarını Japonya'ya, %26'sını Birleşik Amerika'ya ve geri kalanını da diğer memleketlere ihraç etmiştir.[2]

Japonya'nın Mançurya'daki diğer ekonomik faaliyetlerine gelince; diğer Japon şirketlerinin ve özel teşebbüslerinin Mançurya'daki yatırımları toplamı 554 milyon yeni bulmaktaydı. Güney Mançurya Demiryolu Şirketi'nin yatırımları da hesaba katılınca, Japonya'nın toplam yatırımı iki milyar yene yaklaşmaktaydı. 1895'te Mançurya'da hiçbir Japon fabrikası mevcut değilken 1909'da 152, 1914'te 244, 1919'da 450 ve 1929'da 789 Japon fabrikası vardı.[3]

Görülüyor ki, Japonya bu ekonomik faaliyetleri ile Mançurya'yı âdeta olgun bir meyve hâline getirmişti. Bütün mesele, şartların ilk müsait anında bu meyveyi koparmaya kalıyordu ki, bunu da 1931'de yaptı. Fakat Japonya'nın Mançurya'yı ele geçirmesinde Çin'e karşı izlediği politika önemli rol oynamıştır.

B) JAPONYA VE ÇİN

1922 Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı'nda Çin hakkında imzalanan antlaşmalar ve uygulanacak politika konusunda tespit edilen esaslar ve Japon deniz kuvvetlerinin sınırlanması, Japonya'nın Çin üzerindeki yayılma emellerini frenleyici nitelikteydi. Bu sebeple Washington antlaşmaları, Japon iç politikasında etkileri büyük olan ve emperyalist tasarıların yaratıcısı ve savunucusu olan askerleri hiç hoşnut bırakmadı. Fakat iktidarda Liberal Parti (Minseito) bulunduğu için, Japonya 1922'den itibaren Çin'e karşı yumuşak bir politika izlemeye karar verdi. Bu politikanın esası, Çin'in bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmamak ve iki millet arasında

1 J.C. Balet, *La Drame de l'Extreme-Orient: La Mandchourie*, Paris, Payot, 1932, s. 173. Not: O sıralarda 4 yen, 1 dolar kadardı.

2 *Les Incidents Sino-Japonals en Mandchourie*, publié par les Editions Internationales, Paris, 1932. s. 14.

3 Balet, a.g.e., s. 173 ve *Les Incidents Sino-Japonals en Mandchourie*, s. 14.

ekonomik yakınlaşma, işbirliği ve dayanışma kurmaktı.[4] Gerçekten Japonya'nın bu yeni ve yumuşak politikası Çin üzerinde de olumlu bir etki yaptı ve Dr. Sun Yat Sen'in liderliğindeki Çinliler, Japonya ile bir dayanışma yoluna bile girmek istediler.

Japonya'nın bu yumuşak politikası ancak 1927 yılına kadar devam edebildi. Bu tarihte, askerlerin de baskısı ile liberal hükümet düştü ve yeni kabineyi, müfrit militaristler tarafından desteklenen Giichi Tanaka kurdu. Tanaka'nın ilk işi, Çin'e karşı izlenecek politikayı gözden geçirmek üzere, 1927 Haziran ve Temmuz aylarında askerlerin de katıldığı bir konferans toplamak oldu. Bu konferansın sonunda varılan kararlar Tanaka Memorandumu adını alan bir belge hâlinde imparatora sunuldu.[5]

Tanaka Memorandumu, Japonya'nın Uzakdoğu'daki varlığı için Çin'in ele geçirilmesini zorunlu görüyordu. Bunun için de ilk adımın Mançurya'nın ve Moğolistan'ın ele geçirilmesi olduğunu, Japonya'nın bir "kan ve demir" politikası izlemesi gerektiğini, bu politikanın Birleşik Amerika'nın karşı koymasıyla karşılaşabileceğini söylüyor ve, "Eğer Çin'i kontrol altına almak istiyorsak, geçmişte Rusya'ya yaptığımız gibi, gelecekte de her şeyden önce Birleşik Amerika'yı ezmemiz lazımdır" diyordu. Memorandum ayrıca, Japonya'nın 1922 Washington antlaşmalarını imzalamasını da şiddetle tenkit ediyordu.

Tanaka'nın tespit etmiş olduğu ve askeri kuvvete dayanan bu sert politikaya Japonya'da "pozitif politika" denilmiştir. Pozitif politika ile birlikte Japonya'nın Çin'le olan münasebetlerinde çatışmalar başladı. Tanaka ve askerler Chiang Kai-Shek ve Kuomintang Partisi liderliğindeki hareketin Çin'i birliğe kavuşturma çabalarını hiç hoş karşılamadılar ve 1927 ve 1928'de Japonya iki defa Shantung'a asker çıkardı.

Liberal Parti'nin tenkitleri sonucu Tanaka, 1929'da başbakanlıktan çekildi ve iktidar yeniden liberallere geçti. Fakat askerler Tanaka politikasının peşini bırakmadı. Liberal Parti üzerinde de baskılar yaparak nüfuzlarını arttırmaya devam ettiler. 1929 ekonomik buhranı askerlere aradığı fırsatı verdi. Zira Avrupa ve Amerika bu buhranın yarattığı sarsıntılarla meşgul bulunuyorlardı, öte yandan ekonomik buhranın Japonya'da da sarsıntılar yaratması, askerlerin eline yeni bir silah verdi. Barışçı vasıtalarla izlenen ekonomik yayılma politikası, askerlere göre Japonya'ya bir şey kazandırmamıştı. Kaba bir vasıta olmakla beraber, insan elinin daha kolaylıkla kavrayabileceği ve gayelere erişmekte daha kolaylıkla kullanabileceği kılıca dönmek zorunluydu.[6]

---

4 Roger Levy, *Relations da la Chine et du Japon*, Paris, Centre d'Etudes de Politique Etrangére, 1938, s. 51.

5 Tanaka Memorandumu'nun metni için bkz., *The Memorial of Premier Tanaka (or a Japanese secret design for the conquest of China as well as the United States and the rest of the World)*, New York, World Peace Movement, 1931; Carl Crow, *Japan's Dream of World Empire, The Tanaka Memorial*, New York, Harper, 1942, s. 22-115; Tun Chang Hsu, *Secret Documents Relating to the Japanese Policy Toward Manchuria and Mongolia*, Peiping, China Institute of International Affairs, 1932, s. 39-80.

6 *Survey of International Affairs, 1931*, s. 403.

C) JAPONYA'NIN MANÇURYA'YI İŞGALİ

1931 yılı sonbaharı geldiğinde askerler, Mançurya'yı ele geçirmek için harekete geçmenin zamanı geldiği kanısına vardılar. Çünkü şartlar gayet müsait görünüyordu. Japonya, Mançurya teşebbüsünde özellikle iki devletten çekiniyordu: Sovyet Rusya ve Birleşik Amerika. Çin'de Mareşal Chiang Kai-Shek ve Kuomintang Partisi'nin Nanking'i ele geçirmesi ve duruma hâkim olması üzerine Mançurya diktatörü Chang Hsue-Liang, Nanking hükümetine dayanma yoluna gitmiş ve Nanking politikasının izinden giderek hem Sovyet Rusya'ya ve hem de Japonya'ya aleyhtar bir durum almıştı. Sovyetler'in hem Çin ve hem de Mançurya ile münasebetleri iyi değildi, öte yandan Sovyetler ancak 1929 yılında Uzakdoğu'daki askeri teşkilatlarını yeni bir düzene sokabilmişlerdi ve bu kuvvet de çok yeniydi.

1931 yılı yazında Mançurya'da Mukden hükümeti ile Japonlar arasında peş peşe çeşitli olaylar ve çatışmalar patlak verince, Japonya'da askerler daha fazla sabredemeyerek sivil hükümetin ihtiyatlı hareketi karşısında teşebbüsü ele aldılar. 18 Eylül 1931 gecesi Mukden'in istasyonlarından birinde bir bombanın patlaması sonucu demiryolunun küçük bir kısmının tahrip edilmesi üzerine 19 Eylül'den itibaren Mançurya'nın istilası hareketine giriştiler. Demiryollarını koruma bahanesi ile Japonya'nın zaten Mançurya'da bir askeri kuvveti bulunuyordu. Mukden olayının ertesi gününden itibaren Japonya'dan yeni kuvvetler de gönderilerek, 1932 Mart ayının başında bütün Mançurya işgal edildi. 1 Mart 1932'de, Mukden'de Japon taraftarı Mançuryalı liderlerin katıldığı bir kongre, bağımsız bir Manchukuo Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Kuruluş beyannamesinde, Mançurya'nın sınırları içine, Çin'e ait olan ve Japonların işgalinde bulunmayan Jehol eyaleti de sokulmuştu. Bu durum, Japonya'nın şimdi gözlerini Çin kıtasına da çevirmiş olduğunu gösteriyordu.

Japonya, devletlerin durumları dolayısıyla Manchukuo Devleti'ni hemen tanımaya cesaret edemedi. Fakat bu, askerleri kızdırdı ve 1932 Mayıs ayında bir hükümet darbesiyle sivil hükümeti düşürdüler. Yeni hükümet, askerler ve emperyalist siviller tarafından kuruldu ve Ağustos ayında bu kukla Manchukuo Devleti'ni resmen tanıdı. Gerçekten Manchukuo Devleti tamamen Japonların kontrolü altındaydı.

Japonya'nın Mançurya'yı işgale başlaması üzerine Çin Milletler Cemiyeti'ne şikâyette bulundu. Milletler Cemiyeti, 1933 Şubat ayına kadar bu mesele ile uğraştı.[7] Fakat bu uğraşma gayet üstünkörü oldu. Bir defa, kimse Milletler Cemiyeti Paktı'nın 16. maddesine göre Japonya'yı saldırgan ilan edip sanksiyonların uygulamasına girişmeye cesaret edemedi. İkincisi, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne hâkim olan büyük devletler, kendileri Japonya'nın karşısına çıkmayı göze alamadıklarından, Çin'le en fazla münasebete sahip bulunan

7 Mançurya meselesinin Milletler Cemiyeti'ndeki müzakereleri için bkz., Fahir Armaoğlu, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957, s. 40-76.

Birleşik Amerika'yı öne sürmek istediler. Amerika da bunu fark ettiğinden, "doğmuş olan bebeği" kucağına almamaya özellikle dikkat etti. Böylece Japonya'nın saldırganlığına karşı etkili bir tedbir almak mümkün olmadı. Milletler Cemiyeti'nin Manchukuo Devleti konusunda yaptığı tek iş, Birleşik Amerika tarafından ortaya atılan Tanımazlık Doktrini'ni kabul etmesi olmuştur. Bu ise, Japonya'yı yayılma ve saldırganlık politikasından vazgeçirebilecek kuvvette bir tedbir olmaktan çok uzaktı. Nitekim Japonya 1933 Şubat ayında Kuzey Çin eyaletlerinden olan Jehol'ü de işgal etti ve Milletler Cemiyeti'nden bir yardım göremeyen Çin de Japonya ile yaptığı bir anlaşma ile bu işgali de tanımak zorunda kaldı. 27 Mart 1933'te de Japonya Milletler Cemiyeti'nden çekildi.

Japonya'nın Mançurya'yı işgali Sovyet Rusya'yı güç durumda bırakttı. Çünkü 1907 yılında Rusya ile Japonya arasında yapılan bir anlaşma ile Kuzey Mançurya'daki Doğu Çin Demiryolları Rusya'nın elinde kalmıştı. Japonya Mançurya'ya hâkim olduktan sonra Sovyet Rusya bu demiryollarının işletilmesinde güçlüklerle karşılaşmaya başladı. Bu ise kendisini Japonya ile bir çatışmaya götürebilirdi. Bunu da istemediğinden, 1935 Mart ayında bu demiryollarını Manchukuo Devleti'ne satarak burası ile ilgisini kesti.

Birleşik Amerika ise Açık Kapı ilkesinin Menchukuo'da da uygulanması meselesinde Japonya ile devamlı sürtüşmeler içine girdi Fakat Amerika'nın bu konudaki faaliyet ve çabaları, Açık Kapı ilkesinin Manchukuo'dan tasfiye edilmesini önleyemedi. Amerika da buna boyun eğmek zorunda kaldı.

3- ALMANYA'DA NASYONAL-SOSYALİZM VE SONUÇLARI

A) NAZİ PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELMESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1919 Weimar Anayasası ile kurulan Alman Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, başlangıçta kuvvetli bir sol akım kendisini göstermiş ve özellikle Versay Antlaşması'nın doğurduğu tepkiler dolayısıyla, bir süre sonra milliyetçi sağcı akım bu solcu akımın karşısında yer almıştı. Aşırı sağ ve soldan gelen bu hücumlar karşısında Weimar Cumhuriyeti'nin hükümetleri mutedil sosyalist merkez partilerinden kurulmuş ve bu hükümetler, gerek sağın, gerek solun, çeşitli hükümet darbesi teşebbüslerini başarı ile bertaraf etmeye muvaffak olmuştur. 1924'te Dawes Planı'nın kabulü ile Almanya'nın tamirat borçları nispeten makul bir düzene sokulunca, ekonomik hayat da düzelmeye başladı ve iç politikaya da bir istikrar geldi.

Bununla beraber, sağ ve sol akım kuvvetlenmekten, teşkilatlanmaktan ve birbiriyle mücadele etmekten de geri kalmadı. Sosyalist merkezin kuvvetli oluşu, bu iki akımdan herhangi birinin birinci plana geçmesini önlediyse de, memleketin iç ve dış şartları, merkezi gittikçe zayıflattı ve sağcı akımı kuvvetlendirdi. Sonunda Hitler'in Nasyonal-Sosyalist Partisi'ni iktidara götürdü.

Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei) veya kısa adı ile Nazi Partisi'nin başlangıcını 1918'de

Münih'te kurulan Alman İşçi Partisi teşkil eder. Bu parti 1920'de Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve 1920-24 arasının karışıklıklarında sağcı akım içinde sivrilmeye başlamıştır. Fakat partinin kuvvetlenmesinde 1919 Eylül ayında Alman İşçi Partisi'ne üye olan Adolf Hitler'in partinin liderliğini ele alması ve mücadeleci faaliyeti başlıca rolü oynamıştır. Nazi Partisi daha ilk kuruluşundan itibaren, hücum kıtaları anlamına gelen SA'lar (Stum Abteilung) ile militarist bir yapıya dayanmıştır. 1925'te de, partinin kendi polis kuvvetini teşkil eden ve muhafız kıtaları anlamına gelen SS'ler (Schutz Staffeln) teşkil edilmiştir. Her iki teşkilat da, parti toplantılarında, sokak gösterileri ve yürüyüşlerinde ve özellikle komünistlerle mücadele ve çarpışmalarda partinin âdeta askeri gücünü teşkil etmiştir.

Nazi Partisi 1920-24 arasında bir kuvvet olarak sivrilmiş, fakat 1924-29 arasında ise gittikçe kuvvetten düşmüştür. Bunda memleketin ekonomik şartları büyük rol oynamıştır. Nazi Partisi, 1924 Mayıs seçimlerinde 1.918.000 oy (%6.6) ve 32 milletvekilliği ile ilk defa Alman parlamentosuna (Reichstag) girmiştir. Fakat Dawes Planı'nın kabulünden sonra yapılan 1924 Aralık seçimlerinde, 309.000 oy (%3) ve 14 milletvekilliğine düşmüştür.[8] Bundan sonraki dört yıllık devrede biraz daha zayıflamış ve 1928 Mayıs seçimlerinde ancak 810.000 oy ve 12 milletvekilliği kazanabilmiştir.[9] İlgi çeken bir nokta da, aynı devre içinde komünistlerin de belirli bir oranda gerilemesidir. 1924 Mayıs seçimlerinde Komünist Partisi 62 milletvekilliği kazanmış iken, 1924 Aralık seçimlerinde bu sayı 45'e düşmüş ve 1928 Mayıs seçimlerinde ise biraz yükselerek 54'e çıkmıştır.

1929 dünya ekonomik buhranının Alman ekonomisi üzerindeki kötü etkileri, Nazi Partisi'ne iktidar yolunu açtı. 1929 yılında endüstri üretimi yarı yarıya düştü. 15.000 kadar küçüklü büyüklü ticaret firması iflas etti. İşsizlik birdenbire artmaya başladı. 1929'da işsiz sayısı iki milyon kadar iken bu sayı 1932'de altı milyon olacaktır. Bütçe açığını kapatmak için vergilerin yükü artarken, Almanya bir yandan da tamirat borcu ödüyordu. Bu karamsarlık ve kötümserlik havası içinde Versay Antlaşması yine kinlerin üzerinde toplandığı en önemli mesele ve başlıca tartışma konusu oldu. Bu ise Nazi Partisi'nin silahını kuvvetlendirdi. Nazi Partisi'nin daha ilk günlerden itibaren kendisine amaç edindiği meselelerin başında Versay Antlaşması'nın yok edilmesi, komünist düşmanlığı, Alman ırkının üstünlüğü ve dolayısıyla Yahudi aleyhtarlığı geliyordu. 1925'in doğurduğu şartlar içinde, Nazilerin bu sloganları, birçok aydını Nazi Partisi'ne çekti. İşsiz üniversiteli Nazi Partisi'ne girdi. Yahudilerin rekabetinden şikâyetçi olan avukat, doktor, bankacı, tüccar bu partiye girdi veya bu partiyi destekledi. Vereinigte Stahlwerke Alman çelik tröstünün sahibi Fritz Thyssen, Ruhr'un kömür kralı Emil Kirdof ve Bavyeralı ve Rheinlandlı daha birçok sanayici, komünist düşmanlığı dolayısıyla Nazi Partisi'ne önemli

8 Bkz., Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine*, c. I, s. 220.

9 Aynı eser, c. I, s. 250.

para yardımları yaptılar.[10] Almanya'nın iç durumu tekrar 1919-23 arasındaki şekline dönmüştü. Bu durum karşısında merkezin lideri Heinrich Brüning kabinesi merkez partilerini kuvvetlendirmek ve kuvvetli bir hükümet kurmak için 1930 Eylül ayında genel seçimlere gitti.

Seçimler Nazi Partisi için beklenmedik derecede büyük bir zafer oldu. 1928 seçimlerinde ancak 12 milletvekili seçtirebilmiş iken, 1930 seçimlerinde 6.407.000 oy (%18,3) ile 107 milletvekilliği kazandı. Bir merkez partisi olan Sosyal Demokrat Partisi'nden (143 milletvekili) sonra en kuvvetli parti şimdi Nazi Partisi oluyordu. Komünist Partisi de bu seçimden kuvvetlenerek çıktıysa da, 54 milletvekilliğinden ancak 77'ye yükselebildi.[11]

Başbakan Brüning beklediğini elde edememişti. Bunun için, Nazilerin elinden silahını almak amacı ile Almanya'nın dış politikasını sertleştirdi. Versay Antlaşması'nın revizyonunu istedi. Silahsızlanma konferansında daha sert bir durum aldı. Avusturya ile bir gümrük birliğine gitmek istedi ise de, başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın şiddetli itirazı ile karşılaşınca bu işten vazgeçmek zorunda kaldı.[12]

Brüning'in çabalarına rağmen Nazi Partisi daha da kuvvetlenmeye devam etti. 1931 Mart ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, Nazi Partisi, Mareşal Hindenburg'un karşısına kendi adayı ve parti lideri Adolf Hitler'i çıkardı. Hindenburg'un 18.651.497 (%49.6) oyuna karşılık Hitler 11.339.446 (%30.1) ve Komünist Partisi'nin adayı Thaelmann 4.983.341 (%13.2) oy aldı. Hindenburg oyların salt çokluğunu alamadığından nisan ayında seçim yenilendi. Bu sefer Hindenburg 19.359.983 (%53) oyla cumhurbaşkanı seçildi. Fakat Hitler de oy sayısını iki milyondan fazla arttırıp 13.418.547 oy (%36.8) almıştı. Komünist Thaelmann ise 3.7 milyon (%10.2) oy kazanmıştı.[13]

Cumhurbaşkanı Hindenburg, Başbakan Brüning'in de telkini ile cumhurbaşkanı olur olmaz bir kararname aracılığıyla Nazi Partisi'nin SS ve SA teşkilatlarını kapattı. Fakat bu tedbir Nazilerin kuvvetini etkileyemedi. 1932 Temmuz ayında yapılan genel seçimlerde Nazi Partisi 13.745.000 oy ve Reichstag'ın 608 üyeliğinden 230'unu kazanarak Almanya'nın en büyük partisi oldu. Sosyal Demokratlar 133 milletvekili ile ikinci ve komünistler de 89 milletvekilliği ile üçüncü büyük parti oluyordu. Cumhurbaşkanı Hindenburg, Brüning'i başbakanlıktan uzaklaştırıp, kabineyi kurma görevini eski askerlerden Franz von Papen'e verdi. Von Papen'in Nazi Partisi'ne sempatisi vardı ve bu sebeple Nazi Partisi Von Papen hükümetini destekledi. Von Papen de, SS ve SA'ları yasaklayan karan derhal yürürlükten kaldırdı. Fakat Von Papen başbakanlıkta fazla tutunamadı ve Aralık 1932'de Schleicher kabinesi işbaşına

10 Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 134.

11 Badia, a.g.e., c. I, c. 277.

12 Avusturya ile gümrük birliği teşebbüsüne ait belgeler için: *Documents on International Affairs, 1931*, s. 3-16.

13 Bkz., Shirer, a.g.e., s. 158-159.

geldi. Fakat Schleicher parlamentoda devamlı olarak Nazilerin mukavemetiyle karşılaştı, öte yandan Von Papen de Hindenburg ve Hitler ile görüşmelerde bulunarak Nazi Partisi'ni iktidara getirmeye çalışıyordu. Von Papen de Schleicher'e cephe almıştı. Çünkü Von Papen'in başbakanlıktan düşmesinde Schleicher önemli rol oynamıştı. Schleicher'in işleri yürütemeyeceğini gören Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te, başbakanlığı Nazi Partisi lideri Adolf Hitler'e tevdi etti. Nazi Partisi nihayet iktidarı ele geçirmişti.

Hitler'in ilk işi Reichstag'ı feshedip seçime gitmek oldu. Bu arada 1933 Şubat ayında, Reichstag binasının bir gece esrarlı şartlar altında yanması üzerine, bunun suçunu komünistlere yükleyerek komünistlere karşı gayet sert tedbirler aldı. Fakat 1933 Mart ayında yapılan seçimde Naziler çoğunluğu elde edemediler ve ancak 288 milletvekilliği kazanabildiler. Bunun üzerine Hitler, 24 Mart 1933 de tevkif edilen komünist ve sosyal demokrat milletvekillerinin hazır bulunmadığı Reichstag'dan SA ve SS'lerin silahlarının gölgesinde,[14] dört yıl için olağanüstü yetkiler istedi ve bunu da aldı. Hemen arkasından bütün partileri yasaklayarak Nazi Partisi'nin diktatörlüğünü kurdu. 1945'e kadar yaşayacak olan Nazi Almanya'sına Hitler III. Reich adını vermiştir. Ona göre Mukaddes-Roma Germen İmparatorluğu I. Reich, Bismarck'ın 1871'den 1919'a kadar devam eden Almanya'sı da II. Reich idi.

Bundan sonra Almanya'nın Nazileştirilmesi başladı. Nazi Partisi Alman milletinin ekonomik, kültürel ve sosyal hayatının her yönünü kontrol altına aldı. Gençliğin Nazi Partisi'nin ideallerine göre disiplinli bir militarist organizasyon içinde yetiştirilmesine gidildi. Sendikalar kaldırılarak, işçi teşekkülleri Nazi Partisi'ne bağlandı. Bütün büyük endüstriler de Nazi Partisi'nin ve devletin kontrolü altına alındı. Nazi Partisi aleyhtarları, komünistler ve Yahudiler tevkif edilerek toplama kamplarına gönderildi. Gizli polis teşkilatı Gestapo (Geheime Staatspolizei) vatandaşın ve toplumun her türlü faaliyetini gözaltına aldı.[15]

Hitlerle beraber Almanya'nın dış politikası da hareketlendi. Bunu olayları ve gelişmeleri izlerken kolaylıkla göreceğiz. Hitler'in dış politika faaliyeti üç merhalede gelişmiştir:

1) Versay zincirlerinin kırılması, yani Almanya'nın Versay'ın kayıtlamalarından kurtarılması.

2) Ein Volk, Ein Reich: Bir Millet, Bir Devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi. Yani Almanya'nın sınırları dışında yaşayan bütün Almanların birleştirilmesi ve bir tek devlet altında toplanması.

3) Lebensraum: Hayat Sahası. Bu, Nazi emperyalizminin adı idi. Hitler Almanya'sı Almanların yaşamadığı birçok memleketi de kendi sınırları içine katma yoluna gidecektir.

14 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 466.

15 Almanya'nın 1933-1937 arasındaki iç gelişmeleri: Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 188-276.

B) NAZİ ALMANYA'SINA KARŞI İLK TEPKİLER

Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesi, Versay sistemine dayanan anti-revizyonist bütün memleketlerde endişe ile karşılandı. Çünkü bütün bu memleketler yıllardan beri Nazilerin Versay Antlaşması'nı ağızlarından düşürmediğini görmüşler ve her gün Versay'a yaptıkları hücumları dinlemişlerdi. Versay'ın iki cephesi vardı. Birincisi Almanya'ya yüklediği, özellikle silahsızlanma alanındaki kayıtlar, ikincisi de yapmış olduğu sınır düzenlemeleri idi. Hâlbuki bu ikisi birbirine bağlıydı, yoksa birinci kısım sadece Almanya'yı ilgilendiren bir konu değildi. Açıktı ki silahsızlanma kayıtlarından kurtulan ve silahsızlanan Almanya için, Versay'ın sınır ve toprak sistemini kendi lehine değiştirmek şüphesiz çok daha kolay olacaktı. Bu ihtimal, Versay'ın ortaya çıkardığı ve sınırları içinde bir kısım Almanları da kapsayan küçük devletleri özellikle endişelendirdi. Bu devletlerin başında Küçük Antant devletleri gelmekteydi. Bunun içindir ki, bu devletler aralarındaki işbirliğini daha kuvvetlendirmek için 1933 Şubat ayında Küçük Antant'ı devamlı bir teşkilat hâline getiren bir statü imza etmişlerdir.[16]

Almanya'nın Nazi Partisi'nin egemenliği altına girmesi en fazla Fransa ile Sovyet Rusya'yı korkuttu. Fransa 1919'dan beri Avrupa'da kurmuş olduğu üstünlüğü Versay Antlaşması'na borçlu idi. Çünkü Versay Almanya'nın elini kolunu kıskıvrak bağlamıştı. Hiç şüphe yoktu ki, Nazi Partisi'nin yıllardan beri tekrarladığı gibi, Almanya'nın ilk işi ellerini Versay'ın kelepçesinden kurtarmak olacaktı. Bu ise Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdirecek bir gelişmeden başka bir şey olamazdı.

Sovyet Rusya'ya gelince Nazi Partisi'nin, kuruluşundan beri bir yandan Versay sistemine karşı mücadele ederken, bir yandan komünistlerle mücadele etmesi ve Hitler'in iktidara geçer geçmez yaptığı ilk işlerden birinin komünist milletvekillerini tevkif ettirmesi karşısında, Sovyet Rusya'nın gelecek hakkındaki endişelerinin derinliğini anlamak kolaylaşır. 1931-32'de Uzakdoğu'da da Japonya'nın Mançurya'ya yerleşerek Sovyet Rusya'nın sınırlarının dibine gelmesiyle, Sovyetler iki tehdit arasında sıkışmış oluyordu. Bunun içindir ki Dışişleri Bakanı Litvinov Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde 29 Aralık 1933 günü yaptığı açıklamada, Almanya ile Japonya'ya önemli bir yer ayırmış, Japonya'dan duyulan endişeleri gizlememiş, Alman-Sovyet münasebetlerinin bir yıl öncesine nazaran "tanınmaz" hâle geldiğini söylemiş ve Sovyet Rusya'nın Almanya'ya karşı hiçbir saldırgan niyeti olmadığına dair teminat vererek elinden geldiği kadar yumuşak ve yatıştırıcı bir davranış almaya çalışmıştır.[17] Bununla beraber, 1933'e kadar artan bir şekilde gelişen Sovyetler'in Almanya'dan ithalâtı, 1933'te global ithalâtın %42.5'i iken 1934'te bu nispet %12.4'e düşecek ve Sovyet Rusya dış ticaretini İngiltere ile Birleşik Amerika'ya yöneltecektir.[18] Japonya'nın Mançurya'yı işgali

16 Statünün metni: *Documents on International Affairs, 1933*, s. 415-418.

17 Litvinov'un bu nutku için bkz., *Documents on International Affairs, 1933*, s. 425-442.

18 Max Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, c. I: 1929-1936, London, Oxford University Press, 1956 (4. baskı), s. 96.

Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'yı aynı tehlike karşısında bıraktığından, Sovyetler Birleşik Amerika'ya daha fazla eğilim göstermişler ve 1933 Ekim ayında Amerika'nın Sovyet Rusya'yı resmen tanımasını sağlamışlardır.

Öte yandan Sovyetler, kara Avrupa'sında ortaya çıkan Nazi tehlikesine karşı Fransa'ya kaymışlar ve III. Cumhuriyet Fransa'sının Bismarck Almanya'sına yaptığı gibi, Fransa da bir Fransız-Rus yakınlaşmasını hoşnutlukla karşılamıştır. Hitler'in Versay sistemini yıkmak için giriştiği teşebbüsler karşısında Fransız-Rus yakınlaşması daha da artacak ve 1935 yılında iki devlet arasında bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanacaktır. Öte yandan, Nazi Almanya'sı karşısında doğan Fransız-Rus yakınlaşmasının bir diğer sonucu da, gerek Fransa'nın ve gerek İngiltere'nin çabaları sonucu, 1934 Eylül ayında, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabulü ve Konsey üyeliğine seçilmesidir. III. Reich'ın komünist aleyhtarlığı Sovyetler'i, Batı ile ve Batı'nın Sovyet aleyhtarı bir bloğu saydıkları Milletler Cemiyeti ile bir işbirliğine götürüyordu.

Nazi Almanya'sından duyduğu korku Fransa'yı Küçük-Antant ile de daha sıkı bağlara ve bu ittifak sistemi ile daha yakından ilgilenmeye götürecektir.

Nazi Partisi'nin iktidara geçmesi, en az Fransa ve Sovyet Rusya kadar Polonya'da da korku uyandırdı. Çünkü Nazi Partisi'nin Danzig'deki kolu da yıllardan beri faaliyette bulunuyor ve Danzig ile Koridor'u Almanya'ya katmak için çaba harcıyordu. Fakat bu korku gerçekleşmedi ve Hitler Polonya ile 26 Ocak 1934'te, iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları barışçı vasıtalarla çözme amacını güden bir saldırmazlık deklarasyonu imzaladı.[19] Hâlbuki bütün Avrupa, Nazilerin iktidara geçmesiyle birlikte Almanya'nın Danzig ve Koridor meselesini ele almasını beklemekteydi. Hitler'in bunu yapmayışının sebebi, önce Batı tarafındaki işlerle uğraşmaya karar vermesi, Polonya'yı yatıştırmak suretiyle 1921 Fransa-Polonya ittifakını zayıflatmayı düşünmesi ve Avrupa'da Almanya hakkında barışçı izlenimler yaratmak istemesiydi.[20] Gerçekten 1934 Alman-Polonya Deklarasyonu bütün Avrupa'da bir ferahlık uyandırmıştır. Fakat birkaç ay sonra Almanya'nın Avusturya'yı ilhak için yaptığı teşebbüs bu ümitleri çabucak söndürecektir.

C) ALMANYA'NIN AVUSTURYA'YI İLHAK TEŞEBBÜSÜ

Nazi Almanya'sının Versay'a yönelttiği ilk hareketlerden biri, 1934 yılında Avusturya'yı ilhak etme (Anschluss) teşebbüsü olmuştur. Bunu da dışarıdan müdahale şeklinde yapmamış, bu işi Avusturya Nazileri vasıtasıyla gerçekleştirmek istemiştir.

19 Almanya-Polonya Deklarasyonu'nun metni: *Documents on International Affairs, 1933*, s. 424-425 ve Colllard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 540-541.

20 Pierre Renouvin, *Historie des Relations Internationales*, c. VIII: 1929-1945, Paris, Hachette, 1958, s. 69.

Avusturya'daki Nazi hareketinin gelişimi Almanya'dakine paralel olmuştur. Almanya'da olduğu gibi Avusturya'da da Nazi hareketi 1929'dan itibaren birdenbire kuvvetlenmeye başlamıştır. 1928'de Avusturya'da ancak yedi bin kadar Nazi varken, 1930'da bu sayı bir milyona yükselmiştir.[21] Naziler Almanya'da iktidara geçtikten sonra, Avusturya Nazilerini kışkırtmaya ve onlara her türlü yardımı yapmaya başlamışlardır. Daha ilk günden itibaren Münih Radyosu Avusturya aleyhtarı yayınlara girişmiş ve Avusturya hükümetinin Nazilere zulüm yaptığını ileri sürmeye başlamış ve Alman uçakları Avusturya sınırlarına Avusturya aleyhtarı beyannameler atmışlardır. Almanya'nın bu tutumu ve desteği şüphesiz, Avusturya Nazilerine büyük cesaret vermiş ve Naziler ortalığı karıştırmaya ve karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır. Orta Tuna bölgesinde beliren bu Nazi tehlikesi karşısında büyük devletler ve Küçük Antant devletleri Avusturya'yı desteklemişlerdir, özellikle faşist İtalya Avusturya'nın arkasında yer almıştır. Avrupa devletlerinin bu müsait durumunu gören Avusturya Başbakanı Dr. Engelbert Dollfuss, 1933 Mart ayından itibaren demokratik rejimi bir tarafa bırakarak diktatörlük yoluna gitmiş ve 1933 Haziran ayında da Nazi Partisi'ni kanun dışı ederek, eyalet meclislerindeki bütün Nazi temsilcilerini azletmiştir. Mussolini İtalya'sı Dollfuss diktatörlüğünü kanadı altına almış ve İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında 1934 Mart ayında, aralarında sıkı bir ekonomik ve siyasal işbirliği kuran bir antlaşma imzalanmıştır.[22]

Dollfuss diktatörlüğünün içeride ve dışarıda aldığı bu tedbirler Nazileri kesin harekete geçmekten alıkoyamadı. 25 Temmuz 1934 günü, Avusturya polisi üniforması giymiş olan bir grup Nazi, Viyana'daki başbakanlık binasına girerek başbakan Dollfuss'u öldürdüler ve Nazilerin iktidarı ele almış olduğunu ilan ettiler. Fakat hareket çok az bir kuvvetle ve zayıf bir şekilde yapıldığından, hükümet kuvvetleri derhal duruma hâkim oldular. Darbeye teşebbüs eden Naziler derhal tevkif edildi. Bunlardan Dollfuss'u öldüren Otto Planetta idam sehpasına giderken "Heil Hitler" diye bağırmıştı.[23]

Nazilerin başarısız kalan bu hükümet darbesi karşısında Almanya müdahaleye cesaret edemedi, öte yandan, İtalya da, Almanya'nın bir müdahale ihtimaline karşı Brenner Geçidi'ne 200.000 kişilik bir kuvvet yığmıştı. Bu sebeple Hitler Avusturya işini sonraya ve daha müsait bir zamana bırakmaya karar verdi ve Avusturya ile münasebetlerini düzeltmek istedi. 1936 Temmuz ayında Avusturya ve Almanya bir anlaşma imzaladılar. Buna göre, Almanya Avusturya'nın bağımsızlık ve egemenliğine saygıyı taahhüt ediyor ve her iki taraf memleketlerindeki Naziler meselesini kendi iç meselesi sayıyordu. Bunun anlamı, birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyecekleri idi. Bununla beraber, Avusturya Almanya'ya karşı daha "Alman" bir politika izleyecekti.[24] Fakat

21 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 481.

22 Antlaşmanın metni için bkz., *Documents on International Affairs, 1933*, s. 396-398.

23 *This Age of Conflict*, s. 484.

24 Bu anlaşmanın açık kısmına ait belgeler için bkz., Stephen Heald, *Documents on International Affairs, 1936*, Oxford University Press, 1937, s. 320-328.

anlaşmanın gizli hükümlerine göre, Avusturya hükümeti Nazilerin faaliyetine müsaade edecek ve "yakın bir gelecekte" Nazilerin de hükümette siyasi sorumluluk almalarına imkân verecekti.[25]

Avusturya'yı 1936'da Almanya ile böyle bir anlaşmaya götüren sebep, Almanya'nın 1935'ten itibaren Versay hükümlerini kaldırmaya başlaması ve buna karşılık devletlerin de buna etkili bir mukavemet göstermemiş olmasıdır.

D) ALMANYA'NIN VERSAY KAYITLARINDAN KURTULMASI

Hitler, Avusturya'yı Naziler vasıtasıyla ilhak ederek bu toprağı Almanya'ya kazandıramadıysa da, Versay'ın önemli meselelerinden olan Saar bölgesini Alman sınırları içine katmaya muvaffak oldu ve bunu da silah kullanmadan ve kan dökmeden yaptı.

Vureny Antlaşması'na göre Saar Fransa'ya bırakılmakla beraber burada yirmi yıl sonra plebisit yapılacak ve bu toprağın kaderi kesin olarak tayin edilecekti. Bu plebisit 13 Ocak 1935 tarihinde yapıldı ve plebisite katılan 539.000 Saarlıdan 477.000'i Almanya ile birleşme isteğini açıklayınca 1 Mart 1935'te Saar Almanya'ya teslim edildi. Bu şekilde Almanya Versay'ın bir yükünden kendisini kurtarmış oluyordu. Fakat bundan iki hafta sonra Almanya, Versay Antlaşması'nın mecburi askerlik sistemini yasaklayan hükümlerini de feshetti.

Hitler, iktidara geçtiği günden itibaren, Versay hükümlerini bir tarafa bırakarak, Almanya'yı gizliden silahlandırmaya karar vermiş ve 1934 yılından itibaren silahlanma faaliyetine girişmişti. 1933 Ekim ayında Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekilmesinin sebebi buydu. 1 Ekim 1934'e kadar Alman ordusunun 100.000'den 300.000'e çıkarılmasına karar verilmiş, 26.000 tonluk kruvazörlerin yapımına girişilmiş ve Hava Bakanı Goering'in giriştiği faaliyetlerle sivil havacılık ve hava sporları adı altında uçak yapımına ve askeri pilot yetiştirilmesine başlanmıştı.[26] Bu işler sıkı bir gizlilik içinde cereyan etmesine rağmen, devletler olup bitenleri sezinlemişlerdi. Bunun içindir ki, İngiltere hükümeti 1 Mart 1935'te yayınladığı bir Beyaz Kitap'la[27] silahsızlanma çalışmalarının sonuçsuz kalması ve Almanya'nın da silahlanma faaliyetine girişmesi karsısında İngiltere'nin de savunma gücünü arttırmaya karar verdiğini açıkladı. Öte yandan Fransa da, Almanya'nın bu silahlanması karşısında ve doğum nispetinin gittikçe düşmesi dolayısıyla, 15 Mart 1935'te, mecburi askerlik süresini uzatan bir kanun kabul etti. Başbakan Flandin, parlamentoda yaptığı konuşmada,[28] bu kanunun sebepleri arasında Almanya'nın silahlanmasını ve 1936'da 200.000 kişilik bir kuvvete sahip olacağını özellikle belirtiyordu.

25 *This Age of Conflict*, s. 484-485.

26 Bkz., Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 281-282.

27 Beyaz Kitap'ın metni: John W. Wheeler-Bennet and Stephen Heald, *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, London, Oxford University Press, 1938, s. 38-47.

28 Flandin'in konuşması: *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 56-58.

İngiltere ve Fransa'nın bu hareketleri Hitler'e aradığı fırsatı verdi ve Hitler 16 Mart 1935 günü Alman milletine yayınladığı bir demeçte, Versay Antlaşması'yla Almanya'ya yüklenen silahsızlanmanın diğer devletlerin de silahsızlanması için bir ilk adım teşkil edeceğinin söylenmesine rağmen, diğer devletlerin bunu yapmadığını, aksine silahlanmaların gittikçe arttırdığını, bu durum karşısında Alman hükümetinin de "Alman Reich'ının bütünlüğünü korumak", Almanya'ya karşı "milletlerarası saygıyı sağlamak" ve genel barışın garantisi olmak üzere, mecburi askerlik sistemini ihdas ettiğini açıkladı.[29] Aynı gün yayınlanan kanuna göre Almanya'nın 36 tümenden mürekkep on iki kolorduluk bir kuvveti olacaktı ki, bu yaklaşık olarak 550.000 asker demekti. Bu suretle Almanya, Versay'ın en ağır zincirlerinden birinden ellerini kurtarmış oluyordu.

Almanya'nın Versay Antlaşması'nın en önemli hükümlerini tek taraflı olarak feshetmesi bütün devletlerde endişe yarattı. Fransa ve İngiltere Almanya'yı protesto ettiler. Fransa'nın protestosu çok daha sert oldu. İngiltere Dışişleri Bakanı Berlin'i, Varşova'yı, Moskova'yı ve Prag'ı ziyaret ederek, Almanya ile bir uzlaşma sağlamaya ve diğerlerinin de endişelerini yatıştırmaya çalıştı.[30] Fakat Almanya'nın bu hareketi karşılıksız bırakılmadı ve Fransa, İtalya ve İngiltere arasında 14 Nisan 1935'te Stresa Anlaşmaları imzalandı.[31] Almanya'ya karşı ortak bir cephe kuran bu anlaşmalar, Almanya'nın hareketini protesto ediyor, Lokarno Antlaşmalarına olan bağlılığı belirtiyor ve Avusturya'nın bağımsızlığını koruma amacını ifade ediyordu.

Bununla beraber Almanya'nın silahlanma teşebbüsü karşısında İngiltere daha realist bir tedbire başvurmuş görünüyor. II. Reich zamanındaki İngiliz-Alman deniz silahları yarışının tekrar canlanmasından ve Almanya'nın denizlerde tekrar kuvvetlenmesinden endişe eden İngiltere, Alman deniz kuvvetini sınırlamak ve bu konuda Almanya ile anlaşmak istedi. 18 Haziran 1935'te teati edilen notalarla,[32] Almanya deniz kuvvetini İngiltere'ninkinin %35'inin üstüne çıkarmamayı kabul etti. Yalnız İngiltere Almanya'nın denizaltı gemileri yapmasını kabul ediyordu ki, Versay Antlaşması Almanya'ya denizaltı gemileri yapımını yasaklamıştı. Stresa'da kurulan cephe birliğinden sonra gelen bu anlaşma Fransa'da hayretle karşılandı. Stresa cephesi yıkılmış ve Versay sisteminin temeli çökmüştü.[33] İngiliz-Alman anlaşması İngiltere'nin bundan sonra Nazi Almanya'sına karşı uygulayacağı yatıştırma politikasının başlangıcını teşkil eder.

Esasında İngiltere'nin Almanya'ya karşı gösterdiği bu davranış Fransa'nın Nazi Almanya'sına karşı başvurduğu tedbirlerle yakından ilgiliydi. Nazi

29 Demecin metni: *Documents on International Affairs, 1935*, c. 1, s. 58-64.
30 İngiltere'nin bu faaliyetine ait belgeler için bkz., aynı eser, s. 64-80.
31 Stresa anlaşmaları için bkz., aynı eser, s. 80-82.
32 Notaların metni: Aynı eser, s. 142-145.
33 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 111.

Almanya'sı ortaya çıktıktan sonra ve özellikle 1934 Ekim'inde Dışişleri Bakanlığı'na gelen Pierre Laval ile birlikte, Fransız-İtalyan münasebetleri hızla gelişti. Fransa İtalya'ya daha fazla kaydı ve 1935 Ocak ayında iki devlet arasında Laval-Mussolini Anlaşmaları denen anlaşmalar imzalandı.[34] Bu antlaşmalar iki devletin sömürgelerinde bazı düzenlemeler yapıyor ve Avusturya'nın bağımsızlığını garanti altına alıyordu. Küçük Antant devletleri de Laval-Mussolini Antlaşmaları'ndan hoşnut kaldı.

Laval, bir yandan İtalya ile bir yakınlaşma kurarken, öte yandan da Almanya ile münasebetleri yumuşatmak ve Alman silahsızlanmasını etkisiz kılacak garantiler sağlamak istedi. İngiltere'nin de kabulünü elde ettikten sonra, 1935 Şubat ayında Almanya'ya, İtalya ve Belçika'nın da katılmasıyla beş devlet arasında bir Hava Lokarnosu imzasını teklif etti.[35] Buna göre, taraflardan birinin havadan bir saldırıya uğraması hâlinde, diğerleri ona bütün hava gücü ile yardım edeceklerdi. Yani bir hava saldırısına karşı birbirlerine garanti veriyorlardı. Fransa'nın buradaki amacı, Alman hava kuvvetlerinin bir saldırısına karşı İtalya ve İngiltere'nin yardımını sağlamaktı. Fakat aynı zamanda bu teklifin kapsadığı anlam da şuydu ki, Versay Antlaşması yasaklamış olduğu, hâlde, Almanya'nın hava kuvvetine sahip olması resmen kabul edilmiş oluyordu.

Almanya bu teklife yan çizdi ve arkasından 16 Mart 1935'te mecburi askerlik sistemini kabul ile kara kuvvetlerini arttırdı. Fransa Almanya ile bir anlaşma sağlayamayınca, Sovyet Rusya'ya döndü. Esasına bakılırsa, Almanya'da Nazizm'in iktidara gelmesiyle birlikte Fransa bir Fransız-Sovyet ittifakını düşünmüş ve onun için Sovyet Rusya'ya birdenbire yaklaşmıştı. Fakat İngiltere 1894 Fransız-Rus ittifakının tekrar canlanmasını istemedi. Çünkü böyle bir ittifak kara Avrupa'sında Fransa'ya bir üstünlük sağlayacak ve İngiltere'nin denge politikasına aykırı düşecekti. İngiltere'nin bu itirazını gidermek için Fransa, bir Doğu Lokarnosu planını ortaya attı. Fransa, Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, Baltık memleketleri ve Sovyet Rusya arasında imzalanacak olan paktın ana noktası şuradaydı: 1925 Lokarnosu'na Sovyet Rusya da teminatçı devlet olarak katılacak ve adı geçen bütün Doğu devletlerinin sınırları garanti altına alınacaktı. Fransa 1934 yazında bu planı ilgili devletlere bildirdi. Sovyet Rusya, İngiltere ve İtalya bunu hoşnutlukla karşıladılar. Fakat Almanya ve Sovyetler'le münasebetleri iyi olmayan Polonya, bu planı maskelenmiş bir Fransız-Rus ittifakı olarak gördüğü için[36] reddetti. İşin gerçeği aranırsa, Fransa da bu karışık kombinasyon aracılığıyla, Almanya ile olan sınırlarını Sovyet Rusya'nın garantisi altına sokmak istiyordu[37]

Doğu Lokarnosu projesi başarı kazanamayınca, Fransa Hava Lokarnosu projesinin üstüne düştüyse de, gördüğümüz gibi, o da olumlu bir sonuca ulaşamadı. Bunun üzerine Fransa 2 Mayıs 1935'te Sovyet Rusya ile ikili bir ittifak

34 Antlaşmalar için bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 15-24.
35 Bu konuda bkz., *Documents on International Affairs, 1936*, c. 1, s. 25-39.
36 Maurice Baumont, *La Faillite de ta Paix, 1918-1939*, c. 1, s. 529.
37 Doğu Lokarnosu için bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 252-264.

imzaladı.[38] Karşılıklı Yardım Paktı adını alan bu ittifaka göre, taraflardan biri bir Avrupa devletinin saldırısına uğrama tehdidi ve tehlikesi karşısında kalırsa, taraflar, alınacak tedbirler konusunda derhal birbirlerine danışacaklardır. Eğer taraflardan biri, kendisinin kışkırtması olmaksızın, bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, diğer taraf bütün gücüyle öbür tarafın derhal yardımına gidecektir.

Antlaşmadaki "Avrupa devleti" kaydı, açıktır ki, Almanya'yı birinci planda göz önünde tutmaktaydı ve ayrıca, bir Sovyet-Japon çatışması hâlinde Fransa'yı Sovyet Rusya'nın yardımına gitme zorunluluğundan kurtarmaktaydı.

16 Mayıs 1935'te Çekoslovakya ile Sovyet Rusya arasında da aynı nitelikte bir ittifak imzalandı.[39] Yalnız bu ittifakın özelliği, Çekoslovakya ile Sovyet Rusya arasındaki karşılıklı yardım taahhüdünün işlemesinin ancak Fransa'nın da yardıma gelmesine bağlanmış olmasıydı. Bu suretle ittifak üçlü bir şekil kazanmış olmaktaydı.

Fransız-Sovyet ittifakı Almanya tarafından tepki ve endişe ile karşılandı. Hitler 21 Mayıs 1935 de Reichstag'da verdiği söylevde,[40] bu ittifakı 1925 Lokarno anlaşmalarına aykırı buldu. Fransız-Sovyet ittifakı İngiltere'nin de canını sıktığından, Almanya'yı yumuşatmak ve deniz silahlanmasını frenlemek için 18 Haziran 1935 anlaşmasını yaptı. Fakat İngiliz-Alman anlaşması da İngiltere ile Fransa'nın birbirlerinden uzaklaşmalarının ve Avrupa gelişmeleri karşısında ayrı yollar izlemelerinin de başlangıcı oldu. Hâlbuki birkaç ay sonra çıkan İtalya-Habeş savaşı ile Avrupa büyük bir buhran içine giriyordu ve bir İngiliz-Fransız işbirliğine her zamandan fazla ihtiyaç vardı. Bu işbirliğinin kurulmaması faşist İtalya ile Nazi Almanya'sının işine yaradı. Bu sebeple 1935 yılı İngiltere ile Fransa'nın birbirinden ayrılması, faşist İtalya ve Nazi Almanya'sının birbirine yaklaşmasında bir dönüm noktasını meydana getirmiştir.

Fransız-Rus ittifakı karşısında Almanya Lokarno anlaşmalarını hemen feshetmek yoluna gitmedi. Bunu İtalya-Habeş buhranından faydalanarak yapacak ve ayrıca Versay'ın diğer hükümlerini de ortadan kaldıracaktır.

4- İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İŞGALİ

A) İTALYA VE HABEŞİSTAN

İtalya, Habeşistan ile 19. yüzyılın sonlarında ilgilenmiş, bu ülkeyi ele geçirmek istemiş, fakat başarısızlığa uğramıştı. Faşizmin iktidara gelmesinden sonra İtalya'nın karşılaştığı ekonomik problemler, bakışlarını ve ihtiraslarını tekrar bu toprağa yöneltti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya önemli bir nüfus problemi ile karşı karşıya geldi. 40 milyonluk İtalya'nın nüfusu yılda 700.000 artmaktaydı. 1932'de yapılan hesaplara göre, bundan sonraki 15 yıl içinde İtalya'nın

38 Fransız-Rus ittifakının metni: Aynı eser, s.116-119.
39 Sovyet-Çekoslovak ittifakının metni: Aynı eser, s. 138-139.
40 Hitler'in bu söylevinin metni: Aynı eser, s. 159-175.

nüfusu 8-10 milyon daha artacak ve 50 milyonu bulacaktı. Hâlbuki İtalya'nın kıta toprakları, Fransa, İspanya ve Almanya'nın yarısı kadardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İtalya bu probleme bir çare bulmuştu ve her yıl yarım milyon kadar İtalyan başta Birleşik Amerika olmak üzere başka memleketlere göç etmekteydi. Fakat savaştan sonra Amerika dışarıdan gelen göçlere karşı ağır sınırlamalar koydu.

İkinci ekonomik mesele, İtalyan endüstrisinin ham madde kaynakları idi. İtalya kuvvetli bir endüstriye sahip fakat bu endüstrinin ham madde kaynakları bakımından tamamen dışarıya bağlı idi. Kömür ve petrol ve diğer esas madenler bakımından durum böyleydi.

Üçüncü olarak, 1929 dünya ekonomik buhranı bütün memleketleri autarcie'ye, yani kendi kendine yeterlik, kendi yağı ile kavrulma politikasına götürmüştü. Bu, milletlerarası ticaretten âdeta kapalı ekonomiye dönüş demekti. Bu durum, tabii kaynakları zayıf olan İtalya üzerinde büyük etki yaptı. 1929'dan itibaren İtalyan ekonomisi sarsıntılar içine girmeye başladı. Bütçe ve dış ticaret dengesi devamlı açık veriyordu.

Bu ekonomik etkenler İtalya'yı, el değmemiş zenginliklere sahip olan Habeşistan'a doğru itti.

Habeşistan'a yönelişte, Doğu Afrika'daki İtalyan sömürgeleri Eritre ve Somali'nin Habeşistan'la olan münasebetleri de rol oynadı. Bu iki İtalyan sömürgesinin Habeşistan'la olan sınırları ve Habeşistan'ın bu iki sömürge arasında sıkışmış bulunması, bu memleketin İtalya'nın eline düşmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olarak görünmekteydi. Buna karşılık, Habeşistan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçirdiği iç gelişmeler de İtalya için endişe verici olmaya başlamıştı. 1916'da Habeşistan imparator naipliğine Ras Tafari Makonnen geçmiş ve 1930'da imparator olarak I. Haile Selassie adını almıştı. Haile Selassie Habeşistan'ın başına geçtiği andan itibaren İngiltere ve Fransa'ya dayanarak, memleketi Batılılaştırmak için birçok teşebbüse girişmiş ve memleketin ilkel görüntüsünü değiştirmeye başlamıştı. Yanı Habeşistan kuvvetleniyordu. Hâlbuki Habeşistan'ın Eritre ve Somali ile olan sınırlarında olaylar hiç eksik olmuyordu. Ayrıca Habeşistan'ın küçük bir mahreçten başka denizle hiçbir bağlantısının olmaması, denize çıkma konusunda, Eritre ve Somali üzerinde bir baskı yaratıyordu. İtalya, kendisinin Avrupa'da herhangi bir buhranla meşgul bulunmasından yararlanan Habeşistan'ın Eritre ve Somali'yi ele geçirmesinden endişe etmekteydi. Şu hâlde Habeşistan daha fazla kuvvetlenmeden İtalya bu meseleyi kendi lehine çözümlemeliydi.

Öte yandan, özellikle İngiltere'nin Habeşistan konusundaki tutumu da İtalya'yı cesaretlendirmişti. İngiltere Habeşistan'ın, Mavi Nil'in kaynağını teşkil eden Tana Gölü bölgesiyle ilgilenmekteydi ki, bu da Habeşistan gibi geniş bir toprağın küçük bir kısmını teşkil etmekteydi. Bunun için İngiltere, 1891, 1894, 1906 ve nihayet 1925'te İtalya ile yaptığı anlaşmalarla, İtalya'nın Habeşistan'daki özel menfaatlerini tanımıştı ki, özellikle sonuncu anlaşma İtalya'nın

kararını kesinleştirmiştir. Bunun içindir ki, Mussolini 1935'te, "1925 yılındadır ki, Habeşistan meselesini ele almaya başladım" demiştir.[41]

Bundan sonra İtalya Habeşistan üzerinde harekete geçmek için müsait zamanı beklemeye başlamıştır. 1929 ekonomik buhranının İtalya için yarattığı sıkıntılar, 1931'de Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti'nin bir şey yapamaması, Almanya'da Nazizm'in iktidarı ile Orta Avrupa'da Alman üstünlüğünün belirmesi ihtimali ve Almanya'nın Versay kayıtlarından kurtulma çabalarının İngiltere ve Fransa tarafından gereken şiddette bir tepki ile karşılanamaması, Mussolini'nin aradığı müsait zamanın işaretleri olmuştur. Avrupa'nın bu durumu karşısında, Mussolini, Avrupa dışı bir alanda toprak ele geçirme teşebbüsünün, engelleyici bir tepki ile karşılaşmayacağını hesaplamıştır. Bunun için de 1935 yılını seçmiştir. Çünkü görmüştür ki, Almanya'nın silahlanması karşısında İngiltere hareketsiz kalmayacak ve o da silahlanma yoluna gidecektir. Hâlbuki her şeye rağmen, Habeşistan teşebbüsünde İngiltere'den çekinmekteydi. Şu hâlde İngiltere askeri gücünü arttırmadan ve özellikle Akdeniz'de daha fazla kuvvetlenmeden teşebbüse girişmeliydi.[42]

Mussolini için ikinci bir tehlike, bir İngiliz-Fransız bloğu karşısında kalması ihtimaliydi. Fakat Almanya'nın daha 1934 yılında silahlanmaya başlaması üzerine Fransa İtalya'ya kayınca bu tehlike de bertaraf edildi. İki devlet arasında 7 Ocak 1935'te Mussolini-Laval Anlaşması veya Roma Anlaşmaları denen anlaşmalar imzalandı.[43] Bu anlaşmalarla İtalya Tunus üzerindeki iddialarından vazgeçiyor, Avusturya'nın bağımsızlığı teminat altına alınıyor, iki devlet Almanya'nın silahlanması karşısında ortak harekete karar veriyor ve Afrika'daki sömürgeleri konusunda bazı ufak tefek düzenlemeler yapıyordu. Bu anlaşmalarda Habeşistan hiç söz konusu olmamıştır. Fakat sonraki gelişmeler göstermiştir ki, Mussolini ile Laval arasındaki görüşmelerde Habeşistan da bahis konusu olmuş ve Laval Fransa'nın bu konudaki ilgisizliğini açıklamıştır.[44] Roma Antlaşmaları'nın imzalandığı gün Mussolini'nin General de Bono'yu Eritre Yüksek Komiserliği'ne tayin etmiş olması bu bakımdan ilgi çekicidir.

1935 Nisan ayında İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan ve Almanya'nın silahlanmasının görüşüldüğü Stresa Konferansı, Mussolini'nin harekete geçme kararını kesinleştirmiştir. Mussolini bu konferansta görmüştür ki, bu iki devletin dikkati Avrupa üzerinde toplanmıştır ve Almanya'ya karşı bu iki devlete yaptığı hizmet karşılığında Habeşistan'ı ilhak ederse, herhangi bir tepki ile karşılaşmayacaktır.[45]

Bu şartlar içinde artık Mussolini zarlarını atabilirdi.

---

41 Macartney and Cremona, *Italy's Foreign and Colonial Policy, 1914-1937*, s. 290.
42 Macartney and Cremona, a.g.e., s. 297.
43 Anlaşmalar için bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 19-24.
44 Bkz., Macartney and Cremona, a.g.e., s. 299-300.
45 Elizabeth Wiskemann, *L'Axe Rome-Berlin*, Paris, Payot, 1950, s. 56.

B) İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'A SALDIRMASI VE DEVLETLER

İtalya'nın Habeşistan'ı istilaya gitmesini sağlayacak sebep 1934 Aralık ayında ortaya çıkmıştı. Habeşistan-Somali sınırında bulunan Walwal'de Habeş ve İtalyan askerler arasında 5 Aralık 1934 günü çarpışmalar ve her iki taraftan da ölenler oldu. İtalya Habeşistan'dan tazminat isteyip Habeşistan da buna yanaşmayınca olay büyüdü. Habeşistan meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Milletler Cemiyeti aylarca süren incelemeler sonunda, 1935 Eylül ayında, her iki tarafın da suçsuz olduğuna karar verdi. Bu karar İtalya'yı tatmin etmedi. Daha doğrusu İtalya tatmin olmak istemedi. Bu arada İngiltere, Habeşistan'dan bir kısım toprağın İtalyan Somali'sine katılması esası üzerinden bir uzlaştırma formülü ileri sürdüyse de, İtalya bunu da kabul etmedi. Milletler Cemiyeti meseleyi yeniden ele almaya karar verdiği bir sırada, 3 Ekim 1935 günü, İtalyan uçakları kuzey Habeşistan'daki Adowa ve Adigrat şehirlerini bombardıman ederek Habeşistan'ı istilaya başladı. Her iki şehir de üç gün sonra İtalyanların eline geçti. Adowa'nın işgali ile İtalya 1896 yenilgisinin intikamını alıyordu.[46]

Milletler Cemiyeti İtalya'nın bu saldırısı karşısında, Mançurya meselesinde olduğundan daha enerjik davrandı ve İtalya'nın saldırgan olduğuna ve bu sebeple de paktın 16. maddesinde öngörülen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına karar verdi. Buna göre, İtalya'ya, silah, stratejik malzeme ve maddeler satılmayacak ve kredi açılmayacaktı. Bu maddeler arasında petrol, demir ve kömür istisna edilmişti. Milletler Cemiyeti'nin karar verdiği bu sanksiyonlara petrol ve kömür de sokulmuş olsaydı, İtalya'nın savaşı yürütmesi mümkün olmayacaktı. Fakat İtalya bir tehditte bulunmuş, petrol ve kömürün sanksiyonlara dâhil edilmesi hâlinde, bu sanksiyonları kendisine uygulayan devletlerle savaşa kadar gidebileceğini söylemişti. Sanksiyonlara dâhil edilen diğer maddelerin ise, İtalya'nın savaş gücü üzerinde etkileyici bir niteliği yoktu.[47]

Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği sanksiyonlar bütün küçük devletler tarafından desteklenmişti. Küçük devletler, barışın korunması garantisini Milletler Cemiyeti'nin kollektif güvenlik sisteminde bulmaktaydılar. Fakat İtalya'ya karşı kabul edilen sanksiyonların işleyebilmesi ve etkili olabilmesi ise ancak büyük devletlerin davranışına bağlı idi. Özellikle İngiltere ile Fransa'nın ortak hareketi önemliydi. İki devlet arasındaki bu ortak hareket ise kurulamadı. Çünkü Fransa Roma Antlaşmaları ile İtalya'yı zaten serbest bırakmıştı. Bunun için, sanksiyonlar meselesinde Fransa gayet gevşek davrandı. Sovyet Rusya ve diğer küçük devletler zorlama tedbirleri içine petrolün de sokulmasını istedikleri zaman Fransa buna karşı geldi. Bununla da yetinmeyip İngiltere'nin de İtalya'ya karşı sert harekete girişmesini önlemeye ve frenlemeye

46 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 131.

47 1934-1936 arasında Habeşistan meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görüşmesine ait belgeler şu eserdedir: Stephen Heald, *Documents on International Affairs*, 1936, c. II, London, Oxford University Press, 1937.

çalıştı. Fransa'nın bu durumu karşısında İngiltere de gerçekten ileri gitmeye cesaret edemedi. Esasında İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesi üç bakımdan İngiltere için bir tehlike ortaya çıkarıyordu. Bir defa, Habeşistan'ı ele geçiren İtalya Nil Nehri'nin önemli bir kaynağını da kontrolü altına almış olacaktı. Nil'in kollarından Mavi Nil, Habeşistan'daki Tana Gölü'nden çıkmaktaydı. İkincisi, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması İtalya'nın Akdeniz'deki deniz gücünü de ortaya çıkardı. Yıllardan beri Akdeniz'de deniz üstünlüğünü elinde tutan İngiltere şimdi kuvvetli bir rakiple karşı karşıya kalıyordu. Üçüncüsü, Habeşistan'a yerleşen İtalya, Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na çıkış kapısına da egemen bir duruma geçecekti.

İngiltere'nin imparatorluk menfaatleri bu derece önemli tehdit ve tehlike ihtimalleri ile karşılaşmasına rağmen, Fransa'nın yatıştırma politikası İngiltere'yi de frenledi. Belki Almanya ile Birleşik Amerika, özellikle ekonomik zorlama tedbirleri konusunda İngiltere'ye destek olabilirlerdi. Fakat bu da mümkün olmadı. İtalyan-Habeş savaşının çıkmasını Almanya kendi yararı için kullandı ve 1936 Mart ayında, Versay'ın, Ren bölgesinin askerlikten tecrit edilmesine ait hükümlerini ilga etti. Üstelik bu buhran sırasında Almanya ve İtalya birbirlerine yaklaştılar ve Berlin-Roma Mihveri kuruldu.

Birleşik Amerika'ya gelince: 1933'ten itibaren Avrupa'nın buhranlar içine sürüklenmesi karşısında Birleşik Amerika, Avrupa diplomasisinin bu buhranları içine sürüklenmekten korkmuş ve infirat politikasına daha fazla bağlanmıştır. Bunun için de 1935 Ağustos ayında Tarafsızlık Kanunu'nu çıkarmıştır.[48] Bu kanuna göre, bir savaş hâlinde, başkan, savaşan taraflara silah ve malzeme satılmasını yasaklayabilirdi. Amerika İtalya-Habeş savaşına bu kanunu uyguladı. Bu ise, Habeşistan'ın Amerika'dan silah satın almasını imkânsız kıldı ki, sonuç olarak, Tarafsızlık Kanunu İtalya'nın işine yaradı.[49]

Fransa, Almanya ve Birleşik Amerika'nın bu durumları İngiltere'nin öne atılmasını engelledi. İngiltere, Fransa'yı da beraberinde götürebildiği kadar Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapma politikasını tercih etti.[50]

Bununla beraber, İtalya-Habeş Savaşı'nın İngiltere'nin Akdeniz'deki politikası üzerinde bazı etkileri oldu. İtalya'nın zorlama tedbirleri konusunda küçük devletleri tehdit etmesi üzerine, İngiltere ile Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye birbirlerine karşılıklı garantiler verdiler. Herhangi birinin bir saldırıya uğraması hâlinde birbirlerine yardım vaat ettiler.[51] İkinci olarak, İngiltere Mısır ile anlaşma yoluna gitti ve Ağustos 1936 ittifakı ile Mısır'ın tam bağımsızlığını kabul ederek, Süveyş Kanalı bölgesi hariç, Mısır'dan tamamen çekildi.

48 Kanunun metni: *Documents on International Affairs, 1935*, c. II, s. 272-277.

49 Birleşik Amerika'nın İtalya-Habeş savaşındaki politikası için bkz., *The Memoirs of Cordell Hull*, New York, Macmillan, 1948, c. I, s. 418-443.

50 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1948, s. 169.

51 Bu konudaki belgeler için bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. II, s. 299-316.

C) İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İLHAKI

Milletler Cemiyeti'nin ve büyük devletlerin zorlama tedbirleri konusunda etkili ve ortak bir cephe kuramaması, politik şartlar bakımından İtalya'nın işini çok kolaylaştırdı. Çünkü İtalya'nın hareket serbestisi engellenemediği gibi, Habeşistan'a bir yardım yapılması ve mukavemetinin kuvvetlendirilmesi de mümkün olmadı. İş yine Habeşistan'ın kendisine düştü. Gerçekten, gayet zayıf ve hatta ilkel silahlarla çarpışmalarına rağmen Habeşler İtalyanlar karşısında çabucak ezilmedi. Fakat İtalyanlar en modern silahları kullanıyorlardı. Hatta bir ara Habeşlere karşı zehirli gaz bile kullandılar. Buna rağmen ancak yedi aylık bir savaştan sonra Habeşistan'ı işgale muvaffak olabildiler. 2 Mayıs 1936 da Habeş İmparatoru Haile Selassie bir İngiliz gemisiyle memleketini terk edip İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. 5 Mayıs'ta Adisababa İtalyanlar tarafından işgal edildi. 9 Mayıs'ta da Habeşistan'ın İtalya'ya ilhakı ilan edilip, İtalya kralı aynı zamanda Habeşistan imparatoru unvanını aldı. Böylece bütün dünyanın gözü önünde Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi, başka bir üyenin paktın teminatı altında bulunan bağımsızlık ve egemenliğini ve varlığını ortadan kaldırdı.

D) ALMANYA'NIN REN BÖLGESİNE ASKERİNİ SOKMASI

Almanya 2 Mayıs 1935 tarihli Fransız-Sovyet ittifakının Lokarno Antlaşmalarına aykırı olduğunu ileri sürmekle beraber, bu anlaşmaları hemen fesih yoluna gitmemişti. Çünkü bir defa, Fransız-Sovyet ittifakının Fransız parlamentosunca onaylanmayacağını tahmin ediyordu. Bundan başka, Versay'ın silahsızlanmaya ait hükümlerinin ilgasının arkasından, bir de Lokarno anlaşmalarını feshedecek olursa, Avrupa'daki tepkiler daha şiddetli olabilirdi.

Fransız hükümeti Fransız[52]-Sovyet ittifakını 9 Şubat 1936'da meclisin onaylanmasına sundu. Meclis 27 Şubat'a kadar yaptığı tartışmalardan sonra, 27 Şubat'ta bu ittifakı onayladı. Bu olay Almanya'ya, Versay'ın kayıtlarından kurtulmak için yeni bir fırsat verdi. 7 Mart 1936'da İngiltere, Fransa ve İtalya'ya verdiği aynı metinli notalarda,[53] Fransız-Sovyet ittifakının gerek Milletler Cemiyeti Paktı'nın hükümlerine, gerek Lokarno anlaşmalarının ruhuna aykırı olduğunu, çünkü bu ittifaka göre bir Sovyet-Alman çatışması hâlinde Fransa'nın, Milletler Cemiyeti kararını beklemeden Almanya'ya karşı savaşa geçmek zorunda olduğunu, bunun da Milletler Cemiyeti Paktı'na aykırı olduğunu, bu sebeplerle Almanya'nın da kendisini artık Lokarno anlaşmaları ile bağlı saymayıp batı sınırlarının güvenliğini ve savunmasını garanti altına almak üzere Ren Bölgesi üzerinde tam egemenliğini tesis etmeye karar verdiğini bildirdi. Aynı gün Alman askerleri Versay Antlaşması ile askerlikten tecrit edilmiş Ren bölgesine girmeye başladılar. Almanya bu suretle Versay'ın ağır bir yükünü daha sırtından atmış olmaklaydı.

52 Aynı eser, s. 263.

53 Notaların metni: Stephen Heald, *Documents on International Affairs, 1936*, London, Oxford University Press, 1937, s. 41-45.

Almanya bu işi yaparken zamanı çok iyi seçmişti. Milletler Cemiyeti İtalya-Habeş Buhranı ile meşguldü. Bu buhran içinde İngiltere ile İtalya arasındaki münasebetlerin bozulması, Roma anlaşmaları ile İtalya'yı serbest bırakan Fransa'nın İngiltere ile birlikte hareket etmemesi sonucu İngiliz-Fransız münasebetlerinin gevşemesi, Almanya'ya karşı kurulan Stresa Cephesi'ni parçalamıştı.

Almanya'nın Ren dolaylarına tekrar askerini sokması en fazla Fransa'da tepki uyandırdı. Şimdi Fransa'nın kuzeyinde silahlanmış ve tahkim edilmiş bir cephe ve silahlanmış bir Almanya ortaya çıkıyordu ki, bu Fransa'nın güvenliğini zayıflatacak bir gelişmeydi. Ayrıca şimdi Fransa bütün dikkatini bu tarafa yöneltmek zorunda kalacağından, kurmuş olduğu ittifak sistemlerini kuvvetle desteklemesi ve bu sistemleri işletebilmesi de kolay olmayacaktı. Kısacası Avrupa'daki Fransız üstünlüğü ve kuvvetler dengesi artık büyük bir değişiklik geçiriyordu.

Fakat Almanya'nın yapmış olduğu bir manevra, İngiltere ve Amerika'nın ve hatta birçok devletlerin tepkilerini yumuşattı. Almanya 7 Mart notasında, Lokarno anlaşmalarını feshettikten sonra, birçok barışçı teklif de ileri sürmüştü. Bunlar, Batı sınırlarında Almanya ve Fransa ile Belçika topraklarında askerlikten tecrit edilmiş bölgelerin kurulması, Hollanda'nın da dâhil olmasıyla, Hollanda, Belçika, Fransa ve Almanya arasında 25 yıllık bir saldırmazlık paktının imzası ve İngiltere ile İtalya'nın da bu paktı garanti etmesi, Almanya'nın doğu komşuları ile saldırmazlık paktı imzalaması, eşitlik haklarının ve bütün Alman topraklarında Almanya'nın egemenliğinin tanınması şartıyla Almanya'nın yeniden Milletler Cemiyeti'ne girmesi idi.

Bu barışçı teklifler dolayısıyla İngiltere Fransa kadar ileri gitmeye yanaşmadı ve Almanya'nın Versay'a aykırı olan bu hareketi Milletler Cemiyeti'ne havale edildi.[54] Milletler Cemiyeti Almanya'nın Versay Antlaşması'na aykırı hareket ettiğini ilandan başka bir şey yapamadı. Devletler Almanya'nın oldu bittisini kabul zorunda kaldılar.

Bu durum karşısında Belçika, 1936 Ekim ayında, Fransız ittifakından çıkarak tarafsızlık politikası izleyeceğini ilan etti.[55] Bu ise, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlemeye başladığı ittifaklar sistemine ağır bir darbeydi. Bu yeni politikası ile Belçika Lokarno bloğundan ayrılmış oluyordu. İtalya'nın da durumu meydanda olduğuna göre, yeni bir Lokarno kurulamazdı. Bu sebeple İngiltere, 27 Kasım 1936'da, kışkırtılmamış bir saldırı hâlinde Belçika'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü için tek taraflı olarak Belçika'ya garanti verdi[56] 4 Aralık'ta Fransa hem Belçika'ya ve hem de İngiltere'ye garanti verdi.[57] Bunun üzerine İngiltere de 14 Aralık'ta Fransa'ya garanti verdi. Böylece Lokarno'nun yerini karşılıklı garanti sistemi almış oluyordu. Yalnız Belçika, İngiltere ve Fransa'dan garanti almasına karşılık, herhangi bir garanti vermedi.

54 Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmeler için bkz., *Documents on International Affairs, 1936*, s. 82-120.
55 Bkz., *Documents on International Affairs, 1936*, s. 223-233.
56 Aynı eser, s. 274-284.
57 Aynı eser, s. 263-267.

Almanya'nın Ren'i militarize etmesi Küçük Antant tarafından da endişe ile karşılandı. Küçük Antant Konseyi, 7 Mayıs 1936'da Belgrad'da yayınladığı bir bildiride, milletlerarası durumu "çok ciddi" olarak nitelendirdi ve Küçük Antant'ın barış antlaşmaları sistemine olan bağlılığını bir kere daha teyit etti.[58]

Balkan Antantı da aynı endişeyi duymaktan geri kalmadı. Balkan Antantı Daimi Konseyi de, yine Belgrad'da 6 Mayıs'ta yayınladığı bildiride,[59] "güvenliğe saygı" ve "sınırların dokunulmazlığı" ilkelerine olan bağlılığını bir kere daha açıkladı.

1936 yılı sonunda İtalya ve Almanya'nın hareketleri sonucu, Lokarno anlaşmalarının açmış olduğu işbirliği ve barış havası artık sona eriyordu. Esasına bakılırsa Batı'nın bu gelişmeler karşısındaki tepkisi çok zayıf olmuştu. Bunun içindir ki, Almanya, 14 Kasım 1936'da, Versay Antlaşması ile enternasyonelize edilen Kiel Kanalı ile diğer Alman nehirlerine ait Versay hükümlerini de ilga ederek bu su yolları üzerindeki mutlak Alman egemenliğini tekrar kurdu.[60] Bahis konusu nehirler Elbe, Oder, Tuna, Niemen, Ren ve Moselle nehirleri idi.

E) BERLİN-ROMA MİHVERİ

İtalya-Habeş savaşının en önemli sonuçlarından biri de Nazi Almanya'sı ile faşist İtalya'nın birbirine yaklaşması ve iki devlet arasında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek sıkı bu bir işbirliğinin doğması olmuştur.

İtalya, Nazilerin Almanya'da işbaşına geçtiği günden itibaren Almanya'dan endişe duymuş ve Nazi Almanya'sının Avusturya ile birleşerek, kendi nüfuzu altında bulunan Orta Tuna bölgesine egemen olmasından daima çekinmişti. Bunun içindir ki Batılılarla Stresa Cephesi'ni kurmuştu. Fakat İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesi, İtalya'nın durumunda esaslı değişiklikler meydana getirdi; İtalya şimdi denizaşırı bir imparatorluk toprağını korumak zorundaydı. Bu ise kolay görünmüyordu. Bir yandan İtalya'nın Habeşistan üzerinden Mısır'ı tehdit eder duruma geçmesi, öte yandan Akdeniz'de kuvvetli bir deniz devleti olarak ortaya çıkması, İngiltere üzerinde tepkisiz kalmamış ve bundan sonra İngiliz-İtalyan münasebetleri bir rekabet çerçevesi içine girmiştir. Bundan başka, 1936'dan itibaren İtalya-Fransız münasebetleri de değişmeye başladı. 1936 ilkbaharında Fransa'da yapılan seçimlerle Radikal Sosyalistler (Edouard Daladier), Sosyalistler (Lêon Blum) ve Komünistler (Maurice Thorez) Halk Cephesi (front populaire) adı altında bir seçim İttifakı yapmışlar ve kesin bir zafer kazanmışlardı. Léon Blum bir Halk Cephesi kabinesi kurmuş ve komünistler buna aldırmamışsa da, Komünist Partisi, Moskova'dan Komintern'in verdiği talimata uyarak Blum kabinesini desteklemiştir. Halk Cephesi hükümeti zamanında Fransız-Sovyet münasebetleri daha da gelişmiş ve buna karşılık bu hükümetle beraber İtalya'ya karşı Laval Politikası da

58 Bildirinin metni: Aynı eser, s. 349-351.
59 Bildirinin metni: Aynı eser, s. 354.
60 Bkz., *Documents on International Affairs, 1936*, s. 283-286.

değişmiştir. Kısacası Stresa Cephesi ortakları ile münasebetleri artık tamamen değişmeye başlamıştı.

1936 Temmuz ayında İspanya'daki solcu Halk Cephesi hükümetine karşı sağcıların ayaklanması ve İspanya'nın solcuların egemenliği altına düşmesi ihtimali de İtalya'yı endişelendiriyordu. Fransa ve Sovyet Rusya ise solcuları destekliyorlardı.

Bu şartlar içinde İtalya Avrupa'da kendisine bir destek aramak zorunda kaldı. Bu destek ise Nazi Almanya'sından başkası olamazdı. Hitler daima İtalya ile bir yakınlaşma kurmak istemiş ve hatta İtalyan-Habeş savaşı sırasında Milletler Cemiyeti'nin zorlama tedbirlerine aldırmayarak, başta kömür olmak üzere birçok stratejik maddeleri İtalya'ya satmaya devam etmişti. Bu ise İtalya'yı hoşnut bırakmıştı. Yalnız iki devletin yakınlaşmasını önleyen önemli mesele, Almanya'nın Avusturya'daki faaliyeti idi. Fakat Mussolini şunu da gördü ki, Almanya'nın Avusturya üzerindeki emellerinin gerçekleşmesine engel olamayacaktır. Bu, Batılılardan sonra bir de Almanya ile münasebetlerini çıkmaza sokmak demek olurdu. Hâlbuki şimdi Batılılar karşısında İtalya ile Almanya'nın durumları arasında büyük bir paralellik ortaya çıkmıştı ve bir Alman-İtalyan bloğunun kurulmasında, İtalya'nın birçok menfaati olabilirdi. Nihayet Almanya'nın 11 Temmuz 1936'da Avusturya ile bir anlaşma yapıp,[61] kendisinin Avusturya'nın bağımsızlığına saygı gösterme taahhüdünde bulunmasına karşılık, Avusturya'nın da Naziler hakkında bazı hoşgörülü tedbirler alması, İtalya'yı bu konuda da ferahlatınca, iki devlet arasında bir yakınlaşma meydana geldi. İtalya ile Almanya arasında 1936 yılında birçok karşılıklı ziyaretler yapıldı. Mussolini'nin damadı ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano 1936 Ekim ayında Almanya'yı resmen ziyaret etti ve büyük gösterilerle karşılandı. Artık Avrupa'da bir İtalyan-Alman ortak cephesi ortaya çıkıyordu. Almanya'nın Avusturya ile yaptığı barış ve Macaristan'ın İtalya ile iyi münasebetleri göz önüne alınınca, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Üçlü İttifak tekrar kurulmuş gibi görünüyordu. Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan çok değişmiş şartlar altında tekrar buluşuyorlardı.[62]

Mussolini 1 Kasım 1936'da Milano'da verdiği bir söylevde,[63] "Berlin-Roma çizgisi bir taksim çizgisi olmayıp işbirliği ve barış isteyen bütün Avrupa devletlerinin etrafında toplanabileceği bir mihverdir" diyordu, Berlin-Roma Mihveri, bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar milletlerarası münasebetlerde çok sözü edilen bir deyim olacaktır.

F) ANTİ-KOMİNTERN PAKT

1936 Kasım ayında Berlin-Roma Mihveri kurulduğu bir sırada, öte yandan Berlin-Tokyo Mihveri de kuruldu. Bu, Almanya ile Japonya'nın Sovyet

61 Anlaşma için bkz., *Documents on International Affairs, 1936*, s. 323-324.

62 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 138.

63 Söylevin metni: *Documents on International Affairs, 1936*, s. 343-347.

Rusya'ya ve Komintern'in milletlerarası komünizm faaliyetine karşı imzalamış oldukları Anti-Komintern Pakt'tır.

1935 tarihli Fransız-Sovyet ittifakının Almanya üzerinde yarattığı tepki, sadece Ren boylarının Almanya tarafından militarize edilmesi sonucunu vermemiş, aynı zamanda Almanya 1936 Mart ayından itibaren komünizme ve dolayısıyla Sovyet Rusya'ya karşı geniş bir kampanya açmıştır. Fakat bu kampanya özellikle yaz aylarında şiddetlenmiştir. Bunun da sebebi, 1936 Ağustos'unda Sovyet Rusya'nın askerlik çağını 21 yaştan 19'a indirmesidir.[64] Fransız-Sovyet ve Sovyet-Çekoslovak ittifaklarından sonra Sovyet Rusya'nın bu askeri tedbirleri Almanya'yı sinirlendirmiştir. Hitler 12 Eylül 1936'da verdiği bir söylevde Ukrayna'nın, Uralların ve Sibirya'nın tabii zenginliklerinden ve nasyonal-sosyalizm sayesinde bu toprakların erişeceği refah seviyesinden söz ediyor[65] ve 14 Eylül'deki söylevinde de Bolşevizmi, "en büyük can düşmanımız" diye nitelendiriyordu.[66] Sovyet Savunma Bakanı Mareşal Voroşilov da 16 Eylül'deki söylevinde Sovyetler'in, nerede ve ne zaman olursa olsun, her türlü savaşa hazır olduğunu söylüyordu.[67]

Almanya'nın bu faaliyeti ve davranışı Japonya'yı Almanya'ya yaklaştırmıştır. Japonya, Mançurya ve Jehol'ü ele geçirdikten sonra, İç Moğolistan'da faaliyete geçmişti. Bu Japonya'nın Asya'nın ortalarına kadar ilerleme niyetinin bir işareti idi. Bunu fark eden Sovyet Rusya 12 Mart 1936'da Dış Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile bir ittifak antlaşması imzaladı.[68] Bu ittifak tabiatıyla Japonya'ya yöneltilmişti ve Sovyet Rusya Japonya'ya bunu açıkça bildirmişti.[69]

Öte yandan Japonya Çin'e girmek için de hazırlanmaktaydı. Böyle bir hareket ise, Çin komünistlerini destekleyen Sovyet Rusya ile Çin milliyetçilerini destekleyen Birleşik Amerika'nın tepkisine sebep olabilirdi. Yani, Almanya'nın Fransa ile Sovyet Rusya arasında kalması gibi, Japonya da kendisini Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika arasında sıkışmış gibi görmekteydi. Gerek Almanya, gerek Japonya için ortak tehlike Sovyet Rusya görünüyordu. Bu sebeplerle, 25 Kasım 1936'da iki devlet Anti-Komintern Paktı imza ettiler. Anlaşma açık ve gizli olmak üzere iki kısımdı.[70] Açık kısma göre, taraflar Komünist Enternasyonali'nin (Komintern) faaliyetleri ve buna karşı savunma tedbirleri hakkında birbirlerine danışacaklar ve temas hâlinde bulunacaklardı. Memleketlerindeki komünist faaliyetlerine karşı sert tedbirler alacaklar ve bu

64 Bkz., aynı eser, s. 289-290.

65 Aynı eser, s. 294.

66 Aynı eser, s. 295.

67 *Documents on International Affairs, 1936*, s. 297.

68 İttifak metni: *Documents on International Affairs, 1936*, s. 472-473 ve Shapiro, *Soviet Treaty*, c. II, s. 162.

69 Ajax Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, c. I, s. 176.

70 Bu paktın açık kısmı için: *Documents on International Affairs, 1936*, s. 297-299. Aynı zamanda gizli kısmı için bkz., *Los Archives Secretes de la Wilhelmstrasse*, c. I, Paris, Plon, 1950, s. 381-382 ve *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series, c. I, London, His Majesty's Stationery Office, 1949, s. 734.

konudaki işbirliğini sağlamak için de devamlı bir komite kuracaklardı. Gizli kısma göre de, taraflardan biri Sovyet Rusya'nın kışkırtılmamış bir saldırısına veya saldırı tehdidine hedef olursa, ortak menfaatlerini korumak için alınacak tedbirler hakkında birbirlerine danışacaklar ve ayrıca, birbirlerine haber vermeden Sovyet Rusya ile hiçbir siyasal anlaşma yapmayacaklardı. Paktın süresi, III. Enternasyonel'in devamı süresince idi.

Anti-Komintern Pakt'a İtalya 6 Kasım 1937'de katılmış ve Berlin-Roma-Tokyo Mihveri teşekkül etmiştir.[71]

5- İSPANYA İÇ SAVAŞI

İspanya İç Savaşı'nın özelliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki blokların çatışması devresinde olduğu gibi, 1936'dan itibaren Berlin-Roma Mihveri'nin Sovyet Rusya ve komünizme açmış olduğu mücadelenin, iki taraf arasındaki uçurumu bu iç savaş sırasında daha da derinleştirmesi ve Batılı demokrasilerin de bu mücadelede son derece zayıf hareket etmeleridir. Berlin-Tokyo Mihveri'ne gelince, Japonya İspanya İç Savaşı'nı, Çin'e saldırmak için değerli bir fırsat olarak kullanacaktır.

İspanya İç Savaşı'nın sebepleri, bu memleketin 19. yüzyılın başından beri içinde yuvarlanmakta olduğu istikrarsızlık ve iç karışıklıklarda yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünizmin milletlerarası münasebetlere bir faktör olarak girmesi, İspanya'nın iç düzensizliğini daha da şiddetlendirmiştir.

A) İSPANYA'NIN DURUMU

1902 yılında İspanya tahtına 16 yaşındaki XIII. Alfonso gelmişti. Alfonso anayasalı monarşiyi benimsemiş olduğundan memlekete derhal bir anayasa vermişti. Fakat bu anayasa İspanya'yı daha fazla karıştırmaktan başka bir şeye yaramadı. 1902-1923 arasında 33 tane kabine düştü. Bu siyasal istikrarsızlığa, İspanya'nın kronik derdi hâline gelen ekonomik sıkıntılar da eklendi. Memlekete siyasal ve ekonomik bir düzen vermek isteyen ordu, 1923 Eylül ayında bir darbe ile iktidarı ele aldı ve monarşiye dokunulmaksızın, başbakanlığa General Primo de Rivera geçti. Rivera, Mussolini'den örnek alarak, faşist diktatörlük yoluna gitti ve bütün demokratik müesseselere son verdi. Bununla beraber, bir ekonomik kalkınma ve Batılılaşma çığırını da açmaya muvaffak oldu.

Rivera altı buçuk yıl iktidarda kaldı. Fakat İspanya'nın meselelerine köklü bir çözüm yolu getiremedi. Diktatörlüğü süresince, sağ daha şiddetli sağcı oldu, sol da daha çok sola kaydı. Bir denge unsuru olabilecek mutedil gruplar ise daha çok zayıfladı.[72] Rivera ordunun desteğini kaybettiğini görünce 1930 Ocak

71 İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a katılması: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 306-307; *Foreign Relations of United States Japan: 1931-1941*, Washington, Government Printing, 1943, c. II, s.159-160.

72 Chambers, Harris and Bayley, *This Age of Conflict*, s. 516.

ayında istifa etti ve onun ayrılmasından sonra İspanya'da tekrar anayasalı rejim başladı. Fakat anayasalı rejim İspanya'yı, tekrar, 1936'da iç savaşın patlamasına kadar sürecek karışıklıklar içine attı. Şimdi solcular birdenbire ortaya çıkarak cumhuriyetçiliği savunmaya başlamışlardı. 1930 ve 1931'de birçok cumhuriyetçi ayaklanma çıktı. 1931 Nisan ayında yapılan belediye seçimlerinde cumhuriyetçiler ezici bir zafer kazanınca Kral Alfonso, tahtından feragat etmeden memleketi terk etti ve cumhuriyet ilan edildi. Kurucu Meclis seçimlerinde solcular ve cumhuriyetçiler yine kesin bir zafer kazandı. Solcuların bu zaferi, sağın tepkisini şiddetlendirdi ve İspanya'yı iç savaşa götürecek gelişmeler akmaya başladı.

B) İÇ SAVAŞIN PATLAMASI

Cumhuriyet rejiminin ilk cumhurbaşkanı Alcalá Zamora ve başbakanı da Azana idi. Azana'nın ilk işi, meclisteki solcu çoğunluğa dayanarak çıkardığı bir dizi kanunla, kiliseye karşı hücuma geçmesi oldu. Kilise okulları kapatıldı ve kilisenin malları elinden alındı. Din adamlarına hükümetten yapılan yardımlar kesildi. Ayrıca, köylünün durumunu düzeltmek için toprak reformlarına girişilmek istendi. Bu reform işi ağır gidince köylüler kuvvet yoluyla zenginlerin topraklarını ellerinden almaya başladı. Bu ise halk arasında, öldürmelere kadar giden silahlı çatışmalara sebep oldu. Birçok ayaklanma çıktı. Hükümet köylülerin bu hareketini hoşgörüyle karşıladı.

Solun bu davranışına karşı sağcı tepkinin kendisini hissettirmesi kaçınılmazdı. 1933 Kasım ayında yapılan seçimleri solcular her yerde kaybettiler. Alfonso taraftarı kralcılar şimdi monarşi istiyorlardı. Primo de Rivera'nın oğullarından birinin liderliğinde bulunan sağcı Falanjistler bir kuvvet olarak belirdiler. Falanjist Parti, İtalya'daki Faşist Partisi'ni örnek almıştı.

Sağcı tepki, bu sefer solun hareketlerini şiddetlendirdi. 1934 Ekim ayında Asturias'daki maden işçileri ayaklandı ve yapılan çarpışmalarda üç bin kişi öldü. Memlekette bir yağmacılık başladı. Bu gelişmeler içinde 1936 Şubat ayında yapılan seçimleri solcular yine kazandı ve Azana, bir Halk Cephesi (fronte popular) hükümeti kurdu. Solcular hapisten çıkarılıp bu sefer hapishaneler sağcılarla dolduruldu. Ordu, Genelkurmay Başkanı General Francisco Franco'nun liderliğinde bir hükümet darbesi yapmak istediyse de başaramadı ve General Franco Kanarya Adaları'na vali atandı ve birçok subay da emekliye sevk edildi.

1936 Temmuz'unda solculardan Castillo adlı birisinin öldürülmesi üzerine, solcular da, Primo de Rivera'nın maliye bakanlarından ve monarşist muhafazakâr Calvo Sotelo'yu öldürünce, 17 Temmuz 1936'da, İspanyol askerler ayaklandı ve bu ayaklanma Güney İspanya'ya da yayıldı. General Franco Kanarya Adaları'ndan Fas'a gelerek ayaklanmanın liderliğini ele aldı. İspanya İç Savaşı nihayet patlak vermişti.

İspanya İç Savaşı'nda sağcılara milliyetçiler, solculara da cumhuriyetçiler denilmiştir.

İç savaş çıkınca, köylüler, şehirlerdeki işçiler, komünistler sosyalistler, sendikalistler ve anarşistler cumhuriyetçilere katılmışlardı. İspanya'nın maden ve tarım bakımından zengin bölgeleri cumhuriyetçilerin elindeydi. Cumhuriyetçiler, Valencia'da müfrit sosyalistlerden Largo Caballero başkanlığında bir hükümet kurdular. Fakat askeri kuvvet bakımından çok zayıftılar.

Buna karşılık, ordunun bütün subay kitlesi milliyetçilere katıldı. Milliyetçilerin ilk anda 27.000 kişilik muntazam bir askeri kuvveti vardı. Milliyetçiler de General Franco'nun başkanlığında Burgos'da bir hükümet kurdular ve bu hükümet 1936 Kasım ayında İtalya ve Almanya tarafından derhal tanındı.

İspanya İç Savaşı gayet karışık milletlerarası gelişmelerle üç yıl sürmüş ve 1939 Mart ayında milliyetçilerin Madrid'e girmeleri, yani zaferi ile sonuçlanmıştır.

İspanya İç Savaşı ile yakından ilgilenen başlıca devletler, Sovyet Rusya, İtalya ve Almanya olmuştur. Bunların savaşan taraflara yaptıkları yardımların niteliği bilinmemekle beraber, şurası muhakkaktır ki, her üç devlet de parmaklarını İspanya çöreğine daha 1936'dan önce sokmuş bulunmaktaydılar.[73] Sağ-sol mücadelesi sırasında Sovyet Rusya solcuları, İtalya ve Almanya sağcıları desteklemişlerdi. İç savaşın çıkması Sovyet Rusya'da cumhuriyetçiler lehine büyük gösterilerin yapılmasına vesile verdi. İspanya'daki Sovyet elçilik ve konsolosluk memurları cumhuriyetçilerin akıl hocaları oldular. Komintern, cumhuriyetçilerle sıkı temas kurarak cumhuriyetçilerin harekâtını idare etmeye çalıştı. Sovyet ajanları Avrupa pazarlarından cumhuriyetçiler için silah ve malzeme satın aldı. Sovyet Rusya'nın İspanya'ya uzaklığı ve deniz gücünün zayıf olması daha aktif katkısını engelledi.

İtalya'nın iç savaşa müdahalesi ve milliyetçilere yaptığı yardım çok daha geniş oldu. İtalya, İspanya'da solcuların egemenliğinden hoşlanmadığı gibi, milliyetçilerin zaferi Akdeniz'de İtalya'nın durumunu çok daha kuvvetlendirecekti. Buna karşılık, İngiltere ile Fransa'nın da durumları zayıflayacaktı. Birçok memleketten kişisel gönüllülerin İspanya'ya giderek cumhuriyetçilerin safına katılması İtalya'nın işini kolaylaştırdı ve gönüllü adı altında birçok İtalyan askeri milliyetçilerin yardımına gönderildi. Bundan başka İtalya deniz yoluyla milliyetçilere silah ve malzeme yardımında bulundu.

Almanya'ya gelince, o da milliyetçileri destekledi. Çünkü İspanya'da faşistlerin egemen olması hâlinde, Fransa İspanya ile Almanya arasında sıkışmış olacaktı. Bununla beraber Almanya'nın milliyetçilere yaptığı yardım İtalya'dan daha az olmuştur. Mamafih, İspanya İç Savaşı sırasında Almanya ile İtalya arasındaki bağlar, Avrupa'daki diğer buhranlara paralel olarak daha da kuvvetlenmiş ve ulaşmıştır.

Fransa'da bu sırada Halk Cephesi hükümetinin, yani solcuların darda bulunması, Fransız hükümetinin sempatisini cumhuriyetçilere kaydırmıştır.

73 *This Age of Conflict*, s. 521.

Hatta Fransız Hava Bakanı Cot, cumhuriyetçilere Fransız hava kuvvetlerinden uçaklar ve başka malzeme göndermiş[74] fakat bu işi gizli yapmıştı. Çünkü Fransa cumhuriyetçileri açıkça desteklemeye gidemedi. İngiltere'nin durumu Fransa'nın da hareket serbestliğini frenledi.

İngiltere'de İşçi Partisi cumhuriyetçilerin tarafını tuttu ve hükümet üzerinde bu yolda baskı da yaptı. Fakat İngiliz hükümeti İspanya İç Savaşı karşısında açıkça cephe alamadı. Çünkü İngiliz kamu barış taraftarıydı ve İngiltere'nin buhranlar içine karışmasını istemiyordu. Öte yandan 1937 Mayıs ayında başbakanlığa Neville Chamberlain'in gelmesi ile yatıştırma politikası büyük bir hız kazandı. İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra, bu devletin Almanya'nın kucağına atılmasını önlemek için İtalya'ya karşı yumuşak bir durum almış ve 2 Ocak 1937'de Gentlemen's Agreements yapmıştı.[75] Bu anlaşma ile iki devlet, birbirlerinin Akdeniz'deki menfaatlerine saygı göstereceklerdi. Bunu 16 Nisan 1938'de, aynı nitelikte ikinci bir anlaşma izlemiştir.[76] Bu sonuncu anlaşma ile iki devlet Afrika sömürgelerindeki münasebetlerini düzenliyorlardı ki, bu Habeşistan'ın İtalya'ya ilhakının İngiltere tarafından resmen tanınması demekti. Nihayet, 1937'de Japonya'nın Çin'e saldırması da İngiltere'yi Avrupa'da yumuşak bir politika izlemeye daha kuvvetle itmiştir.

İngiltere'nin bu durumu karşısında Fransa yalnız kalınca, 1936 Ağustos ayında İspanya İç Savaşı için "karışmazlık ilke"sini ortaya attı. İspanya iç savaşına hiçbir şekilde müdahalede bulunmayacaklar ve taraflardan hiçbirine yardım etmeyeceklerdi. İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Almanya ve İtalya'nın da dâhil olduğu 15 devlet bu ilkeyi benimsedi ve Londra'da 1936 Eylül ayında devamlı bir Karışmazlık Komitesi kuruldu. Komite karışmazlık ilkesinden doğan meseleleri ele alacaktı.

Karışmazlık Komitesi, Sovyet Rusya, İtalya ve Almanya'nın yardım ve müdahalelerine hiçbir değişiklik getiremedi. Komite, İspanyaya dışarıdan silah ve malzeme gönderilmesini önlemek için 1937 Nisan ayında, İspanya kıyılarını bölgelere ayırarak, her bölgenin kontrolünü Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'ya verdi. Fakat mayıs ayında bir Alman gemisinin cumhuriyetçi uçaklar tarafından batırılması üzerine, bir Alman uçak filosu cumhuriyetçilere ait Almeria'yı bombardıman etti ve arkasından da Almanya ve İtalya bu deniz kontrolünden çekildiler.

Denizaltı korsanlığı da başka bir mesele oldu. 1937 yazında bazı Sovyet, İngiliz ve Fransız gemileri Akdeniz'de meçhul denizaltılar tarafından batırıldı. Bu meseleyi ele almak için 1937 Eylül ayında Nyon Konferansı toplandıysa da, Sovyetler'in İtalyan denizaltılarını korsanlıkla itham etmesi üzerine, İtalya

74 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm*, s. 214.

75 Anlaşma için bkz., *Documents on International Affairs, 1937*, s. 87-89 ve Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (documents choisis)*, s. 555-557.

76 1938 İngiliz-İtalyan anlaşmaları için bkz., Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (documents choisis)*, s. 557-567.

ve Almanya bu konferansa katılmadı. Konferans, İngiltere ile Fransa'nın denizaltı korsanlığına karşı mücadele etmesine karar verince, bir daha denizaltı korsanlığı olayı olmadı.

Karışmazlık Komitesi, 1938 Nisan ayında, İspanya'daki bütün yabancı gönüllülerin kademe kademe çekilmesi için bir plan kabul ettiyse de, 1938 yılının başında milliyetçilerin hızlanan askeri harekâtı, 1939 başında iç savaşı sona erdirdi.

Birleşik Amerika İspanya İç Savaşı'na herhangi bir şekilde bulaşmamak için özel bir çaba harcadı.[77] Bunun için de 1937 Ocak ayında yeni bir tarafsızlık kanunu çıkararak, savaşan taraflara silah ve malzeme satışını yasakladı.[78]

C) MİLLİYETÇİLERİN ZAFERİ VE İÇ SAVAŞIN SONU

İspanya İç Savaşı üç yıl kadar sürdü. Sonunda milliyetçiler bütün İspanya'ya egemen olmaya muvaffak oldular. 1938'den itibaren milliyetçilerin ilerlemesi hızlandı. Barcelona ve Madrid cumhuriyetçiler tarafından inatla savunuluyordu. Fakat 1939 Şubat ayında Barcelona ve Madrid mart ayında milliyetçilerin eline geçti ve böylece cumhuriyetçilerin mukavemeti her tarafta kırılmış oldu. İtalya'nın çok istediği gibi Doğu Akdeniz'de yeni bir faşist rejim daha ortaya çıkmıştı.

6- JAPONYA'NIN ÇİN'E SALDIRMASI

A) ÇİN'DEKİ GELİŞMELER

1912 Şubat ayında Çin'de Mançu ailesinin hükümdarlığı sona erip cumhuriyet ilan edilmekle birlikte Çin Japonya'nın kendisine saldırdığı yıl olan 1937'ye kadar bir türlü siyasal istikrara ve bütünlüğe kavuşamadı. Çin'in bu durumu Japonya'nın bu ilke üstündeki ihtiraslarını kamçıladı. Cumhuriyetin ilanından sonra Çin'in kaderi orduya dayanan General Yuan Shih-Kai'nin eline geçti. Yalnız General Yuan Çin'in ancak kuzey kısmına egemendi. Güney ise Dr. Sun Yat Sen'in Kuomintang Partisi'nin nüfuzu altında idi. Kuomintang'ın merkezi Canton'da bulunuyordu. Kuzeyde General Yuan'ın asker diktatörlüğüne karşılık güneyde Dr. Sun 1921 Mart ayında verdiği bir söylevde Kuomintang'ın programını şu üç noktada topladı:

1)Milliyetçilik: Çin'deki bütün yabancı imtiyaz ve hakların tasfiye edilmesi.

2)Demokrasi: Kuomintang'ın geçici bir vesayet rejimi ile Çin halkının demokrasiye alıştırılmasından sonra tam demokrasiye geçiş.

3)Sosyal Adalet: Her Çinli aile için asgari bir refah seviyesi ve gelirin adil dağılışı.

77 İspanya İç Savaşı'nda Amerika'nın durumu için bkz., *Memoirs of Cordell Hull*, c. 1, s. 475-492, 504-517.

78 1937 Tarafsızlık Kanunu için bkz., *Documents on International Relations, 1937*, s. 604-614.

1920-21 yıllarında Komünist Partisi'nin de kurulması ile Çin'de iktidar mücadelesi yapan kuvvetlerin sayısı üçe çıkmış oluyordu. Fakat 1921 yılında Canton'da ayrı bir Çin Cumhuriyeti'nin ilanı ve Dr. Sun'un da cumhurbaşkanlığına getirilmesi üzerine yarı bağımsız bir hâlde bulunan mahalli derebeyleri Dr. Sun'un otoritesi altına girmek istemeyip ayaklandılar. Dr. Sun Canton'dan kaçıp Shanghai'a sığınmak zorunda kaldı. Bu gelişme Dr. Sun'u Sovyet Rusya'ya dayanmaya götürdü ve 1923 yılı başında Dr. Sun ile Sovyet Rusya arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Sovyet Rusya milliyetçilere yani Dr. Sun'a yardıma başladı. Milliyetçilerin ordusunu düzenlemek ve teşkilatlandırmak için Sovyetler birçok askeri uzman gönderdi. Sovyetler'in yardımı ile Dr. Sun ordusunu kuvvetlendirince Pekin'e karşı harekete geçti. Fakat 1925 Mart ayında Dr. Sun öldü ve milliyetçilerin liderliğini General Chiang Kai-Shek eline aldı. General Chiang askeri hareketlere devam ederek 1927 yılında bütün Yang-Tze vadisini ele geçirdi ve Nanking'i milliyetçi hükümetin merkezi yaptı. 1928 Haziran ayında Pekin'i düşürerek Kuomintang'ın Çin üzerindeki egemenliğini sağlamaya muvaffak oldu. Pekin'in adı değiştirildi ve kuzey barışı anlamına gelen Pei-Ping adı verildi. Fakat 1927 yılından itibaren Chiang Kai-Shek'in komünistlerle arası açıldı. Sovyet Rusya'nın milliyetçilere yaptığı yardım Kuomintang içinde komünist unsurların gittikçe artması sonucunu verdi ve bu da çoğunluğu teşkil eden muhafazakâr unsurların tepkisi ile karşılaştı. Esasen Chiang Kai-Shek Sovyet yardımını ancak zorunluluk dolayısıyla kabul etmiş bulunuyordu. Şimdi duruma egemen olduğuna göre Sovyet yardımına ihtiyacı kalmamıştı. Bunun için 1928 yılında komünistlere karşı birdenbire şiddetli tedbirler aldı. Sovyet uzmanları kaçmak zorunda kaldılar. Komünistler kaçarak Kiangsi ve Fukien eyaletlerinde toplandılar. Liderleri Mao Tse-Tung ve Chu The idi.

General Chiang'ın bu komünist aleyhtarı politikası başta İngiltere ve Amerika olmak üzere Batılıların kendisinin hemen yardımına koşması sonucunu verdi. Özellikle İngiltere ve Amerika Çin'e ekonomik yardıma başladılar. Hatta Almanya bile ilgisiz kalmadı ve Çin ordusunda Sovyet uzmanlardan boşalan yerler Alman generaller ile dolduruldu. General Chiang Batılıların desteğini kazanınca komünistleri kesin olarak tasfiye etmek için harekete geçti.

Komünistler ise Kiangsi'de siyasal ve askeri hazırlıklar yapıyordu. Chu The Kızıl Çin Ordusu'nu kurdu. Mao Tse-Tung ise köylüleri ve işçileri gerilla kuvvetleri olarak organize etti. Öte yandan zenginlerin geniş toprakları köylüye dağıtılarak fakir köylünün desteği sağlandı. İdari teşkilat için de mahalli sovyetler kuruldu. Nihayet 1931 Kasım ayında Kiangsi'de Çin Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi ve başkanlığa da Mao Tse-Tung getirildi. 1928'de Chiang'ın sağlamış olduğu bütünlük şimdi yine parçalanma yoluna giriyordu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Japonya 1931'de Mançurya'yı işgale başladı. Fakat "Japonlar bir cilt hastalığıdır, hâlbuki komünistler ise bir kalp hastalığıdır"

diyen[79] Chiang dikkatini Japonlardan fazla komünistlere yöneltti ve 1934'te Kiangsi'deki komünistlere karşı harekete geçti. Chiang'ın kuvvetlerine karşı koyamayan komünistler uzun yürüyüş adını alan 5000 millik bir yürüyüşle Sovyet Rusya'nın sınırlarına yakın olan ve Sovyet Rusya'dan kolaylıkla yardım alabilecekleri kuzeybatıdaki Shensi eyaletinde Yenan'a sığındılar.

General Chiang Kai-Shek'in komünistlerle uğraşması Japonlar için yeni bir fırsat oldu ve Mançurya ile Jehol üzerinden faaliyete geçerek Çin'in diğer kuzey eyaletlerine sızmak için çaba harcamaya başladılar. 1935-36 yıllarında Çin üzerindeki bu yeni Japon tehlikesi adam akıllı belirmeye başladı. Japon tehlikesini Chiang Kai-Shek'ten daha ağır bir tehlike olarak gören komünistler Chiang Kai-Shek'le anlaşıp Japonlara karşı kuvvetli bir birlik kurmak istediler. Komünistlerin bu çaba ve istekleri Sovyet Rusya tarafından da desteklendi ve uzun süren görüşmelerden sonra Çin-Japon Savaşı'nın sebebini teşkil eden Marco Polo Köprüsü üzerine 1937 Eylül'ünde komünistler ve milliyetçiler bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmayla Kızıl Çin Ordusu milliyetçilerin emir ve komutası altına giriyor, buna karşılık milliyetçiler de bir siyasal organizasyon olarak komünistlerin varlığını kabul ediyordu. Komünistler ile milliyetçiler arasındaki bu iş birliği İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecektir.

B) JAPONYA'NIN ASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Japonya'nın Mançurya'yı ele geçirmesi Asya kıtasındaki geniş ihtiraslarının ancak ilk basamağını teşkil ediyordu. Bu işgale karşı büyük devletlerin tepkisinin son derece zayıf olması ve Milletler Cemiyeti'nin de herhangi bir şey yapmaması Japonya'yı daha çok cesaretlendirdi. Bundan sonra faaliyetlerinde daha serbest kalabilmek amacıyla milletlerarası işbirliğinden çekilmek için teşebbüslerde bulundu. Bunun ilki 1933 Mart ayında Milletler Cemiyeti'nden çekilmesidir. Arkasından kendi deniz gücünü sınırlayan 1922 Washington anlaşmalarından yakasını sıyırmak istedi. İngiltere ve Amerika ile eşitlik iddiasını ileri sürdü. Bu iki devletle bu konuda yaptığı görüşmeler kendisi bakımından olumlu sonuç vermeyince 1934 Aralık ayında 1922 Washington anlaşmalarını feshetti. Ellerini bu iki bağlantıdan kurtarınca niyetlerini de açığa vurmaya başladı. 1934 yılında Asya'nın Monroe Doktrini'ni ortaya attı. "Asya Asyalılarındır" deyip Batılıların Çin ile olan her türlü ilgilerinin kesilmesini istiyordu. 1935 Ekim ayında Çin'e verdiği bir notada Çin-Japon münasebetlerinin düzelebilmesi için iki devletin komünizme karşı mücadelede işbirliği yapma şartını ileri sürdü. Bu şartın altında gizlenen gaye hiçbir şüpheye yer vermeyecek kadar açıktı. Komünizme karşı işbirliği adı altında Japonya Çin'i kontrol altına almak istiyordu. Yine 1935 yılından itibaren Çin'e ait Chahar ve Hopei'ye sızma faaliyetlerini arttırdı. Bu iki eyalette muhtariyet kışkırtmalarını hızlandırdı. Ayrıca Shansi ve Shantung valilerini de muhtariyete teşvik

79 *This Age of Conflict*, s. 434.

ettiler. Bu eyaletlerin muhtariyeti ve dolayısıyla Japon nüfuzu altına girmesi ile Japonya Yang-Tze vadisine çok yaklaşmış olacaktı. Mamafih Japonya'nın Hopei ve Chahar'daki muhtariyet kışkırtmaları başarılı oldu ve bu iki eyalette muhtariyet akım ve eğilimlerinin artması üzerine Çin hükümeti 1935 Aralık ayında Hopei-Chahar Muhtariyet Siyasal Konseyi'ni kurdu. Bu iki eyalet iç işlerinin idaresinde bağımsızlık kazanıyordu. Bunun arkasından Japonya bu iki eyalete ekonomik ve teknik uzmanlar göndererek buradaki nüfuz ve kontrolünü günden güne arttırdı.

1936 yılı başından itibaren Japonya'nın Kuzey Çin eyaletlerindeki faaliyetlerinde bir duraklama oldu ve duraklama 1937 yazına kadar sürdü. Bunun da sebebi Japonya'nın iç gelişmeleridir. 1935 yazında Japonya'da askerler arasında yeni bir doktrin yayılmaya başladı. Showa Restorasyonu adını alan bu doktrin, devletin idaresinin doğrudan doğruya imparatora verilmesi ve askerlerin sivil hükümetten değil, imparatordan emir alması amacını güdüyordu. Bu doktrinin sosyal düzen anlayışı ise faşizm ve nasyonal-sosyalizmden mülhem olmuştu. İmparatorun hâkimiyeti altında militarist-sosyalist-totaliter bir devlet anlayışına sahipti. Parlamentarizmin her türlü şekline düşmandı. Ordunun aşırı emperyalist unsurları bu doktrinden çok hoşlanmışlardı. Fakat hükümet orduyu bu doktrinden temizlemeye teşebbüs edince siyasal cinayetler arttı. 1936 Şubat ayında yapılan seçimlerde askerlerle sıkı bağları olan Seiyukai Partisi'nin kaybetmesi, mutedil ve liberal Minseito Partisi'nin kazanması üzerine yirmi kadar subayın liderliğinde ayaklanan 1500 kadar asker dört gün süre ile ortalığı karıştırdı ve birçok devlet adamını öldürdü. Hükümet bu ayaklanmayı bastırdı fakat bu olaydan askerlerin nüfuzu zayıflayarak değil, kuvvetlenerek çıktı. Askerler ilk kabinelere hâkim olamadıkları hâlde yine askerlerin baskısı ile Japonya 1936 Kasım ayında Almanya ile Anti-Komintern Pakt'ı imzaladı. Nihayet 1937 Haziran ayında Pan-Asyanizm taraftarı Prens Konoye kabinesinin iş başına gelmesi askerlerin işini kolaylaştırdı ve 7-8 Temmuz 1937 gecesi Pekin yakınlarında Marco Polo köprüsü olayını çıkartarak Çin'i istila teşebbüsüne giriştiler.

C) JAPONYA'NIN ÇİN'E SALDIRMASI VE DEVLETLER

Japonya 1937 Temmuz'unda Çin'i istilaya girişirken hem Çin'in iç durumu hem de milletlerarası durumdan faydalanarak zamanını iyi seçmişti. Çin'in iç durumunu ve buna ait gelişmeleri yukarıda açıklamıştık. Bundan başka 1935'ten itibaren Çin'de şiddetlenen milli duygular da Japonya'yı bir an önce harekete geçmeye sevk etmiştir. Japonya'nın Hopei ve Chahar'da muhtariyet eğilimlerini kışkırtması ve sonunda bu iki eyaleti muhtariyet kazanması Çin hükümeti ve Chiang Kai-Shek'ten fazla Çin halkı üzerinde tepki uyandırdı. Çinliler "Japonya bizi bir enginar gibi yaprak yaprak parçalıyor" diyorlardı.[80] Bütün Çin'de bir Milli Kurtuluş Hareketi meydana geldi. Halk Japonya'ya karşı tutumun sertleştirilmesini istiyordu. Hatta komünistler bile

80 *This Age of Conflict*, s. 433.

Japon tehlikesi karşısında Chiang Kai-Shek ile anlaşma ve birleşme yollarını aramaya başladılar. Çin'de bu milli birlik duygusu kuvvetlenmeden Japonya Çin meselesini bir sonuca ulaştırmak istedi.

Milletlerarası şartlar da Japonya'nın harekete geçmesi için müsaitti. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Milletler Cemiyeti'nin etkisini apaçık ortaya koymuştu. İtalya-Habeş Buhranı'nın İngiltere ve Fransa üzerinde yarattığı korku iki devletin iş birliği yapamaması, Almanya'nın Ren boylarına asker yerleştirmesi karşısında gerekli tepkilerin gösterilmemiş olması, Berlin-Roma Mihveri'nin kurulması ve İngiltere'nin yatıştırma politikasına başlaması Japonya'ya İngiltere ve Fransa'dan etkili bir tepkinin gelemeyeceğini göstermişti. Kaldı ki şimdi Avrupa'nın başına bir de İspanya İç Savaşı meselesi çıkmıştı. Çin ile en fazla ilgilenen devlet Birleşik Amerika idi ve bu devlet Japonya'nın karşısına dikilebilirdi. Fakat Amerika'nın İtalyan-Habeş Buhranı ve İspanya İç Savaşı karşısında çıkardığı tarafsızlık kanunları ile bu buhranlara bulaşmamak için gösterdiği dikkat ve Amerikan kamuoyunun ne olursa olsun savaştan kaçınma arzusu Amerika'nın da Japonya'nın önünde önemli bir engel olamayacağını göstermişti. Geriye bir Sovyet Rusya kalıyordu. Çin komünistleri dolayısıyla Sovyet Rusya'nın Çin'deki ilgileri açıktı. Fakat Almanya ile Anti-Komintern Pakt'ı imzalamak suretiyle Japonya, Sovyet Rusya'yı da baskı altına almış oldu.

Bu şartlar içinde 7-8 Temmuz 1937 gecesi Pekin-Hankow Demiryolu yakınlarında Marco Polo Köprüsü'nde Çin ve Japon askerleri arasında bir silahlı çatışma oldu. Ölen veya yaralanan olmadı. Fakat bu Japonya için yeterli bir sebepti. Çin hükümeti görüşme yoluyla olayı kapatmaya çalıştı. Fakat Japonya'nın görüşmelerle bir sonuca varmaya niyeti yoktu. 11 Temmuz'da bir anlaşmaya varılmıştı. Fakat Çin'in bu anlaşmaya uymadığını bahane ederek harekete geçti ve 26 Temmuz'da Japon kuvvetleri Pekin'i işgal ettiler. Çin'in istilası başlamıştı. Japonya Çin'e hiçbir zaman resmen savaş ilan etmedi. İstila hareketini sadece Çin Olayı (China Incident) diye adlandırdı.

Japonya'nın bu istila hareketi üzerine Çin, paktın 11. ve 16. maddelerine dayanarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Milletler Cemiyeti diğerlerinde olduğu gibi bu saldırı karşısında da aczini bir kere daha ortaya koydu. Japonya'ya karşı tedbir alacağı yerde, meseleyi 1922'de Washington'da Dokuz Devlet Antlaşması'nı imzalayan devletlere havale etti. Bu antlaşma Çin'in toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına almıştı. Dokuz Devlet Konferansı 1937 Kasım ayında Brüksel'de haftalık bir toplantı yaptı. Konferansa Japonya katılmadı. İtalya ise Japonya'yı savunmak için katıldı. İngiltere ve Amerika ise Japonya'nın hışmını üzerlerine çekmekten korktukları için kestaneleri ateşten çekme işini birbirleri üzerine yıkmaya çalıştılar. Fransa'nın durumu da onlardan farklı değildi.[81] Bu sebeple konferans ancak iki taraf arasında muhasamatın kesilmesi gibi son derece etkisiz bir karara vardı. Esasen daha konferans

81 Brüksel Konferansı için bkz., Fahir H. Armaoğlu, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin 10 Yılı, 1931-1941*, s. 109-115 ve *Documents on International Affairs, 1937*, s. 703-754.

toplanmadan önce İngiltere Japonya'nın konferansa katılmasını sağlamak için konferansta Japonya hakkında hiçbir zorlama tedbirine karar verilmeyeceği hususunda teminat vermişti.

Brüksel Konferansı bu kararı aldıktan sonra meseleyi tekrar Milletler Cemiyeti'nin omuzlarına iade etti. Fakat şimdi 1938 yılı gelmişti ve Avrupa Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı ve Çekoslovakya'nın parçalanması gibi bir dizi Alman darbesi ile karşılaşmıştı. Büyük devletlerin başlarını Çin'e çevirecek halleri yoktu. Böylece Japonya, Çin ile baş başa kaldı.

İngiltere ile Fransa dikkatlerini Avrupa gelişmelerine çevirdiklerinden İngiltere Çin'deki ekonomik menfaatlerini ve Fransa da Hindiçini'yi korumak amacıyla Japonya'yı kızdırmaktan özellikle kaçındılar. Geriye Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya kalıyordu.

Birleşik Amerika, Çin-Japonya silahlı çatışması karşısında Amerika'nın politikasını iki noktaya dayandırdı:

1) Anlaşmazlığa bulaşmaktan kaçınmak,

2) Amerikan vatandaşlarının can, mal ve haklarını korumak,[82]

Bununla birlikte başkan Franklin Roosevelt Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'nın bu görüşünden daha ileriye gitti ve 5 Ekim 1937'de verdiği bir söylevde[83] "İster ilan edilmiş olsun ister ilan edilmemiş olsun, savaş bulaşıcı bir hastalıktır. Çatışma noktasından çok uzak bölgelere de bulaşabilir." diyerek bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi saldırganlara karşı da bir karantina uygulanmasını ileri sürdü. Roosevelt'in bu Karantina söylevi gerek kamuoyunda gerek hükümet ve kongrede büyük tepki ile karşılandı. Çünkü saldırganlara karşı karantina uygulamak Amerika'yı saldırgan devletlerle bir çatışmaya götürebilirdi. Hâlbuki diğer buhranlarda olduğu gibi bu buhranda da Amerikan halkı ne olursa olsun bu çatışmalara bulaşmaktan korkuyordu. Bu sebeple Amerika, kasım ayındaki Brüksel Konferansı'ndan gayet çekimser kaldı. Yalnız Tarafsızlık Kanunlarını Çin-Japon savaşına uygulamadı. Bu esasında Çin'e yardım amacıyla yapıldıysa da Japonya da Amerika'dan ihtiyacı olan maddeleri satın almaya devam etti.

Sovyet Rusya'ya gelince, Çin'in Japonya'nın işgali altına girmesinin kendisi bakımından doğuran vahim sonuçları gördüğü için başlangıçtan itibaren Nanking hükümetini destekledi ve ona yardım etti. 21 Ağustos 1937'de Çin'le bir saldırmazlık antlaşması imzaladı.[84] Bu suretle Çin, Japonya'yla uğraşırken arkasından emin olmuş oluyordu. Bu antlaşmadan bir ay sonra da eylül ayında komünistlerle milliyetçiler anlaştılar ve komünistlerin Çin Kızıl Ordusu, Nanking hükümetinin emrine girdi. Komünistlerle milliyetçilerin bu işbirliği üzerine Sovyet Rusya Çin'e yardıma başladı. 1938 Mayıs ayında yapılan bir

82 *Foreign Relations of the United States, Japan: 1931-1941*, c. I, s. 362.

83 Karantina söylevinin metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 582-587 ve *Foreign Policy of the United States, Japan: 1931-1941*, c. I, s. 379-383.

84 Antlaşmanın metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 664-665 ve Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. II, s. 185.

anlaşma ile[85] Çin'e 50 milyon dolarlık bir kredi açtı. 1939 Haziran ayında yapılan bir anlaşma ile de 150 milyon dolarlık yeni bir kredi daha açtı.[86] Bu yardımlar Sinkiang ve Moğolistan yoluyla yapılmaktaydı.

Öte yandan Mançurya-Sibirya sınırında da Sovyet askerleriyle Japonlar arasında çarpışmalar eksik olmadı. 1938 ve 1939 yazında olan çarpışmalar küçük birer savaş niteliğinde olmuştur. Fakat 1939 Ağustos'unda Almanya ile Sovyet Rusya'nın bir saldırmazlık paktı imzalaması Sovyet Rusya ile Japonya arasındaki münasebetleri bir dereceye kadar yumuşatmıştır.

Çin-Japon savaşına gelince: Japonya'nın Çin'i ele geçirmesi kolay olmadı ve bu savaş İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Savaşın sonunda Japonya'nın yenilgisi ile milliyetçilerle komünistler arasındaki mücadele tekrar canlanacak ve 1949'da komünistler Çin'de idareyi ellerine alacaklardır.

7- ALMANYA'NIN AVUSTURYA'YI İLHAKI (ANSCHLUSS)

Avrupa devletlerinin Çin'e saldırması dolayısıyla Japonya'ya karşı sert bir tutum gösterememelerinde Çin Olayı'nın hemen arkasından ortaya çıkan Anschluss Buhranı da önemli bir rol oynamıştır.

Almanya'nın 1938 Mart ayında Avusturya'yı ilhakı Nazi Almanya'sının dış politikasında bir dönüm noktası olduğu kadar bunun sonucu olarak da iki savaş arası devresinin de önemli bir buhranını teşkil etmiştir. Almanya'nın 1935'ten itibaren silahsızlanmaya başlaması ve 1936'da Ren boylarına askerini sokması Nazizm'in Almanya'yı Versay'ın en ağır zincirlerinden kurtaran adımlarını teşkil ediyordu. Artık tamirat borçları da geçmişin malı olduğuna göre Almanya için bir Versay meselesi kalmamıştı. İşte bu durum Hitler'i dış politikasının ikinci merhalesine geçmeye sevk etmiştir: Almanya dışındaki bütün Almanların bir tek devletin sınırları içine alınması (ein Volk ein Reich). Tabiatıyla bu politikanın gerçekleştirilmesi ve özellikle Almanlardan meydana gelen Avusturya'nın Almanya'ya katılması, aynı zamanda Versay'ın son bir halkasının da koparılması olacaktı. Versay ve St. Germain antlaşmaları, Almanya ile Avusturya'nın birleşmelerini de yasaklamıştı.

Hitler Avusturya'yı ilhaka karar verirken İspanya İç Savaşı ile Japonya'nın Uzakdoğu'da Çin'e saldırmasının yarattığı atmosferden faydalanmış görünmektedir. 5 Kasım 1937 günü başbakanlıkta sivil ve askeri liderlerle birlikte yaptığı bir toplantıda şöyle diyordu: "Almanya bakımından Franco'nun yüzde yüz bir zaferi şayan-ı arzu değildir. Savaşın sürüp gitmesinde ve Akdeniz'de gerginliklerin devamında bizim çok büyük menfaatimiz vardır."[87] Hitler'e göre İspanya'da milliyetçilerin kazanması İtalya'nın Balear Adaları'na yerleşmesi demek olacaktı ki ne İngiltere ne de Fransa buna tahammül edemeyeceklerinden İtalya'ya savaş açacaklardı. Hâlbuki Almanya'nın Avusturya ve

85 Bkz., Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. II, s. 194.
86 Bkz., a.g.e., c. II, s. 203.
87 Elizabeth Wiskemann, *L'axe Rome-Berlin*, s. 98.

Çekoslovakya'ya taarruz etmesi işi böyle bir savaş çıkmadan yapılmalıydı.[88] Yine aynı toplantıda Hitler Japonya'nın Uzakdoğu'daki hareketi ile İngiltere'nin Uzakdoğu'daki durumunun çok zayıfladığını, Habeşistan dolayısıyla İtalya ile İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde bir çatışma içine girdiğini de özellikle belirtmekteydi.[89]

Bununla beraber Hitler, İngiltere ile Fransa'dan çekinmekle beraber Avusturya'nın ilhakı meselesinde İtalya'dan çekiniyordu. Çünkü 1922'den beri Avusturya dış politikasında İtalya'ya dayanmış ve 1934'te Naziler Viyana'da bir hükümet darbesine teşebbüs ettikleri zaman Almanya'nın bir müdahale ihtimaline karşı İtalya, Brenner sınırlarına büyük bir askeri kuvvet yığmıştı. Her ne kadar 1936'dan beri Berlin-Roma Mihveri işlemekte idiyse de Hitler yine Mussolini'den çekiniyordu. Fakat İtalya'nın 6 Kasım 1937'de Anti-Komintern Pakt'a katılması bu endişeleri epey hafifletti. İş bu kadarla da kalmadı, bu katılma işi Roma'da yapılırken Mussolini büyükelçi Ribbentrop'a İtalya'nın artık tam manası ile bir Akdeniz memleketi olması hasebiyle bundan böyle Avusturya ile meşgul olamayacağını eğer Avusturyalılar bir Anschluss'u arzu ederlerse İtalya'nın buna ses çıkarmayacağını söyledi.[90] Şüphesiz İtalya'nın bu durumu şüphesiz Almanya'nın cesaretini arttırdı.

Bununla beraber Hitler Avusturya'yı ilhak için birdenbire kuvvete başvurmayıp bunu içeriden Avusturya Nazileri vasıtasıyla gerçekleştirmek istedi. 1937 yılında Avusturya Nazileri faaliyetlerini yine arttırmışlardı. Bunlar devamlı olarak Berlin'den talimat almaktaydılar. Avusturya Nazileri 1934'te yaptıkları gibi yine bir hükümet darbesine hazırlandıkları bir sırada 25 Ocak 1938 tarihinde Avusturya polisinin baskınına uğradılar. Ele geçirilen belgelerde, Almanya'dan verilen talimatlar ele geçirildi ve Nazilerin 1938 ilkbaharında bir hükümet darbesine hazırlandıkları görüldü.[91] Nazilerin bu hükümet darbesi teşebbüsü sonuçsuz kalınca, Hitler yine kuvvete başvurmadan önce, ilhakı Avusturya üzerinde baskı yoluyla gerçekleştirme yoluna gitti ve Avusturya Başbakanı Schuschnigg'i Avusturya sınırları yakında Berchresgaden'daki şatosuna davet etti. Davetin sebebi, iki devlet arasındaki anlaşmazlık ve soğukluk noktalarının müzakeresi idi. Hitler-Schuschnigg buluşması 12 Şubat 1938'de gayet sert bir hava içinde geçti. Daha doğrusu sadece Hitler konuştu. Hatta konuşmadı da devamlı olarak bağırdı. Avusturya'nın Almanya'ya karşı düşmanca politikasından şikâyet ederek Avusturya'nın Almanya'dan ayrılamayacağını belirterek şöyle dedi: "Size bir kere daha söylüyorum ki, işler bu şekilde devam edemez. Benim tarihi bir misyonum var ve ben bu misyonu gerçekleştireceğim. Çünkü Tanrı bu misyonu yerine getirme görevini bana verdi... Benimle beraber olmayan ezilecektir." Hiçbir devletin Avusturya'nın

88 A.g.e., s. 99.
89 A.g.e., s. 100.
90 Wiskemann, a.g.e., s. 101.
91 Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 326.

yardımına gelmeyeceğini de hatırlatan Hitler, "İtalya mı? Mussolini'nin gözlerinin içini görüyorum... İngiltere mi? İngiltere Avusturya için bir tek parmağını bile kımıldatmayacaktır..." dedikten sonra, sözü Fransa'ya getirmiş ve Fransa Almanya'yı Ren boylarında durdurmaya kalkmış olsaydı, Almanya'nın gerileyeceğini fakat artık Fransa için de vaktin çok geçmiş olduğunu söyledi.[92]

Bundan sonra Avusturya başbakanına yedi maddelik bir ultimatom verildi. Buna göre Avusturya'da Nazi Partisi'nin faaliyetine izin verilecek, hapsedilmiş olan Naziler serbest bırakılacak, Avusturya Nazilerinden Dr. Seyss-Inquart İçişleri Bakanlığı'na ve diğer iki Nazi de Harbiye ve Maliye Bakanlığı'na getirilecek, Avusturya ordusu ve ekonomisi ile Alman ordusu ve ekonomisi entegre edilecekti. Schuschnigg'den bu istekleri dört gün içinde yerine getireceğine dair imza alındı.

Gerçekten Schuschnigg Viyana'ya döner dönmez bu istekleri yerine getirmeye başladı. Seyss-Inquart'ı İçişleri Bakanlığı'na getirdi ki, polis ve güvenlik kuvvetleri bu şekilde Nazilerin emrine girmiş oluyordu. Hitler Avusturya'nın ilhakı yolunda büyük bir adım atmıştı. Avusturya artık olmuş bir meyve gibi Almanya'nın eline düşebilirdi. Hitler 20 Şubat 1938'de verdiği bir söylevde, Almanya'ya komşu iki memlekette on milyondan fazla Alman'ın yaşadığını ve hürriyetlerine sahip olmayan bu Almanları koruma görevinin Almanya'ya ait olduğunu bildiriyordu.[93] Avusturya'nın yedi milyon nüfusa sahip olduğu ve Çekoslovakya'daki Südet Almanlarının da üç milyon kadar bulunduğu göz önüne alınınca, Avusturya'dan sonra sıranın Çekoslovakya'ya geleceği anlaşılıyordu.

Fakat Avusturya başbakanının bir hareketi Hitler'in ümitleri için büyük bir engel ortaya çıkardı ve dolayısıyla Anschluss metodunu da değiştirmek zorunda bıraktı. Schuschnigg 9 Mart'ta, Avusturya halkının bağımsızlığını korumak isteyip istemediği hakkında 13 Mart'ta bir plebisit yapılacağını ilan etti. Schuschnigg'in plebisit kararı Hitler'i son derece sinirlendirdi. Avusturya'yı askerle işgale karar verip, 11 Mart'ta Avusturya'ya verilen bir ultimatomda Schuschnigg'in başkanlıktan çekilip yerine Seyss-Inquart'ın getirilmesi istendi. Schuschnigg buna da boyun eğdi ve cumhurbaşkanı Miklas, 11 Mart akşamı Seyss-Inquart'ı başbakanlığa getirmek zorunda kaldı. Aynı anda Alman orduları Avusturya sınırlarından girerek memleketi işgale başladılar. 12 Mart günü Alman zırhlı kuvvetleri Viyana'ya giriyordu. Avusturya işgal edilmişti.

Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı üzerine, bu memleket II. Reich'ın bir eyaleti (Land) olarak ilan edildi ve bu eyalete Ostmark adı verildi. Anschluss karşısında Batılı devletlerin tepkisi çok zayıf oldu. Alman orduları Avusturya'yı işgale başladıkları gün Fransa hükümetsizdi. Siyasal istikrarsızlık ve hükümet buhranları Fransa'yı felce sürüklemişti. İngiltere'de Başbakan Chamberlain yatıştırma politikasına sımsıkı sarılmıştı. Daha 12 Şubat'ta Berchtesgaden'da

92 A.g.e., s. 327.
93 Bkz., a.g.e., s. 332-333.

Hitler Schuschnigg'e ultimatom verdiği zaman Chamberlain, hiçbir tepki göstermemiş ve bunda hayret edilecek bir şey olmadığını, iki devlet adamının aralarındaki münasebetleri geliştirmek için bazı tedbirler aldığını söylemekle yetinmişti.[94] 20 Mart'ta da, bir özel mektubunda, Almanya Çekoslovakya'yı da işgal etmek isterse, ne Fransa'nın ne de İngiltere'nin bir şey yapamayacağını, bunu anlamak için haritaya bakmanın yeterli olacağını, bu sebeple İngiltere'nin Çekoslovakya'ya herhangi bir garanti veremeyeceğini yazıyordu.[95]

Anchluss Amerika üzerinde bir tepki meydana getirmedi. Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 17 Mart'ta verdiği bir söylevde, milletlerarası hukuk düzenine saygının zorunluluğundan söz ettiyse de, Amerika'nın dünya üzerinde polis görevi yapmaya niyetli olmadığını da belirtmekten geri kalmadı.[96] Öte yandan Amerika, Avusturya'nın kendisine olan borçlarını şimdi Almanya'nın ödemesi gerektiğini bildirdiyse de, Hitler bunu tereddütsüz reddetti.[97]

Almanya'nın Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'ya dönmesi ihtimali Sovyet Rusya'yı endişelendirdi. Bunun için, İngiltere ve Fransa'ya başvurup, 1935 tarihli Fransız-Sovyet ittifakının Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde işletilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını teklif etti. Hatta İngiltere'de bazı çevreler bir Fransız-İngiliz-Sovyet ittifakının kurulmasını ileri sürdülerse de, ne Fransız ne de İngiliz hükümetleri bu fikirlere olumlu bir tepki gösterdi.[98] İngiltere ile Fransa'nın bu tutumları Sovyet Rusya için ümit kırıcı olduğundan, 1938 yazından itibaren Sovyet Rusya Almanya ile yakınlaşma imkânlarını aramaya başladı.[99]

Anschluss karşısında İtalya'nın hiçbir harekette bulunmaması Hitler'i âdeta minnettar bıraktı. Mussolini 16 Mart'ta Faşist meclisinde verdiği söylevde, İtalya'nın Avusturya'nın bağımsızlığı ile ilgilendiğini fakat son olayların Avusturya halkının Anschluss'u istediğini gösterdiğini, bu durumda da İtalya'nın bir şey yapamayacağını söylüyordu.[100]

8- ÇEKOSLOVAKYA'NIN PARÇALANMASI

Hitler 20 Şubat 1938 tarihli söylevinde, Avusturya'nın yanı sıra Çekoslovakya'ya değinerek, bu memleketteki Alman azınlığı ile de ilgileneceğini anlatmıştı. Bununla beraber Alman ordularının Viyana'ya girdiği gün, Mareşal Goering Çekoslovak elçisine, Avusturya'nın işgalinden ötürü Çekoslovakya'nın endişe etmesine lüzum olmadığını, Hitler'in Çekoslovakya ile münasebetlerini

94 Shirer, a.g.e., s. 344.
95 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 274.
96 *Memoirs of Cordell Hull*, c. I, s. 576-577.
97 A.g.e., c. I, s. 575.
98 Bkz., Churchill, *The Cathering Storm*, s. 274-275.
99 Bkz., Gustav Hilger ve Alfred G. Meyer, *The Incompatible Allies, German-Soviet Relations. 1918-1941*, New York, Macmillan, 1953, s. 288-289 ve George F. Kennan, *Russia and the West*, Boston, Little, Brown and Co.. 1961, s. 321.
100 Bkz., Wiskemann, *L'Axe Rome-Berlin*, s. 118.

geliştirmek istediğini, Avusturya meselesinin, "Bir aile meselesinden başka hiçbir şey" olmadığını söylemiş ve bu konuda şeref sözü vermişti.[101] Fakat Anschluss, Çekoslovakya'nın Südet Almanlarını da harekete geçirmekten geri kalmadı ve nisan ayından itibaren gelişen Çekoslovakya Buhranı bu memleketin parçalanması sonucunu verdi. Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinde 3.5 milyon kadar Alman vardı ve bunlar daha ilk günden itibaren Prag hükümeti ile çatışma içine girmişlerdi. Almanya'da Nazizm'in gelişmesi ile birlikte Südet Almanları da teşkilatlanmaya başladılar ve bunlar Konrad Henlein'in liderliğinde Vatan Cephesi'ni (Heimatfront) kurdular. Bu parti 1935 yılında Südet Almanları Partisi adını aldı ve o yılkı seçimlerde 44 milletvekilliği kazandılar. Avusturya'nın Almanya'ya ilhakından sonra bu parti, Almanya'daki Nazi Partisi gibi teşkilatlanarak birtakım milis ve tedhiş teşkilatları kurdu. Bunun arkasından da, Konrad Henlein 23 Nisan 1938'de Karlsbad'da verdiği bir söylevde, Südet Almanları için, Karlsbad Programı adını alan ve sekiz noktada toplanan istekleri ileri sürdü. Buna göre, Südetler bölgesine otonomi verilecek, Südet Almanları istedikleri siyasal doktrini seçecek ve Çekoslovakya Sovyetler Birliği ile bağlarını gevşetecekti. Bu sonuncu nokta ile anlatılmak istenen, Çekoslovakya'nın Sovyet Rusya ile ittifaktan uzaklaşması ve Almanya'ya yaklaşmasıydı.

Karlsbad Programı Almanya'da bütün Nazi basını tarafından hararetle desteklendi ve Alman basını Çekoslovakya aleyhine geniş bir kampanya açtı. Mayıs ayında Alman-Çekoslovakya münasebetleri bir buhran içine girdi. Almanya Çekoslovak sınırlarına asker yığmaya başlayınca, Prag hükümeti 21 Mayıs'ta kısmi seferberlik ilan etti. Bu durum ise Hitler'i büsbütün sinirlendirdi. 28 Mayıs'ta Çekoslovakya'yı istilaya karar verdi. 2 Ekim'de Çekoslovakya işgal edilecekti.[102] Almanya'nın Çekoslovak sınırlarına asker yığması, Südet Almanlarının cesaretini daha çok artırdı ve azınlıklar hakkında yeni bir kanun hazırlamakta olan Prag hükümetine 14 maddelik bir program vererek isteklerini daha da arttırdılar.

Südet buhranının bu gelişmesi İngiltere ile Fransa'yı harekete geçirdi. Fransa'nın Çekoslovakya ile 1924 tarihli bir ittifakı vardı. Fransa bu ittifakın gereğini yerine getireceğini ilan etmekle beraber İngiltere'den ayrılamıyordu. Öte yandan, Fransa'nın iç durumu karışıktı. Anschluss günü iktidara gelen Blum kabinesi ancak dört hafta dayanabilmiş ve yerini Edouard Daladier kabinesine terk etmişti. Yeni kabinenin Dışişleri Bakanı Georges Bonnet İngiliz Başbakanı Chamberlain gibi yatıştırma taraftarı idi. Buna rağmen Daladier Kabinesi Almanya'ya karşı kararlı davranmak istedi. Fakat İngiltere ihtiyatlı davranmak isteyince, Almanya'ya karşı etkili bir İngiliz-Fransız işbirliğini mümkün kılmak için, Fransa İngiltere'yi izledi.

Sovyet Rusya da 1935'te Çekoslovakya ile bir ittifak yapmıştı. Fakat bu ittifakın işlemesi Fransa'nın da yardımına gelmesine bağlıydı. Buna rağmen

101 Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 346.
102 Shirer, a.g.e., s. 365.

Sovyet hükümeti ittifaktaki taahhütlerini yerine getirmeye hazır olduğunu ilan etti.[103] Esasen Hitler de Çekoslovakya'yı işgale karar verirken Fransa ve İngiltere'nin Çekoslovakya'nın yardımına gitmeyeceklerini, Sovyet Rusya'nın ise Çekoslovakya'yı destekleyeceğini düşünmüştü.[104] Bu düşünce doğru çıktı. Sovyet Rusya Çekoslovakya'yı desteklemek istemesine rağmen, İngiltere ve Fransa buna yanaşmadılar. Bir defa, Sovyetler'in Çekoslovakya'nın yardımına gidebilmesi için Polonya ve Romanya'nın geçit vermesi gerekiyordu, iki devlet bu geçidi vermedi; ikinci olarak, 1937 yılında Stalin siyasal rakiplerini tasfiye için büyük bir temizlik hareketine girişmiş ve binlerce yüksek rütbeli subay ordudan tasfiye edilmişti.[105] İngiltere ve Fransa, Sovyet Rusya'nın askeri durumunun yeteri kadar yardıma imkân vermeyeceğini düşünüyorlardı.[106] Kaldı ki İngiltere'ye göre, Sovyetler yardıma gelse bile, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgaline engel olunamazdı ve üstelik Çekoslovakya'nın yardımına gitme yüzünden, sonucu belli olmayan genel bir savaş da çıkabilirdi.[107]

Üç devlet bu şekilde bir cephe birliği kuramadı ve İngiltere işi barışçı yolla çözümlemeye çalıştı. Prag hükümeti ile Südet Almanlarının arasını bulmak için ağustos başında Lord Runciman'i Prag'a yolladı. Runciman aracılık için uğraşırken, buhran yeniden şiddetlendi. Almanya Çekoslovakya'ya karşı bir sinir savaşı açtı. Bir milyon Alman silah altına çağrıldı ve Almanya Ren bölgesinde istihkâm yapımını hızlandırdı. 12 Eylül'de Hitler verdiği bir söylevde, Südet Almanlarına hürriyetleri verilmezse, bunu kendi eliyle vereceğini ilan etti. Bu söylev üzerine, Südet Almanları ile polis kuvvetleri arasında çarpışmalar başladı. Her iki taraftan da can kayıpları oldu. Şiddetlenen buhranı ortadan kaldırmak için İngiltere Başbakanı Chamberlain 15 Eylül'de Berchtesgaden'da Hitler'le görüştü. Hitler, Çekoslovak meselesini çözümlemek için bir dünya savaşını bile göze aldığını bildirince,[108] Chamberlain, Südetlerin Almanya'ya ilhakı için Fransa ve Çekoslovakya'yı ikna edeceğine söz verdi. Gerçekten Çekoslovakya boyun eğdi. Fakat bu sefer Polonya Teschen bölgesini ve Macaristan da Slovakya'dan toprak istedi. Hitler bu iki devletin isteklerini de benimsedi. Kendisini ziyarete gelen Macar başbakan ve dışişleri bakanına Çekoslovakya'yı parçalamak için son fırsatın ortaya çıktığını, Macaristan'ın tereddüdü bırakması gerektiğini söylüyordu.[109]

103 Çekoslovakya Buhranı'nda Sovyetler'in tutumu bkz., Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, s. 120-166.

104 Shirer, a.g.e., s. 362 ve 364.

105 Sovyet Rusya'daki bu tasfiye hareketi için bkz., Zbigniew Brzezinski, *The Permanent Purge*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, s. 65-115.

106 Bkz., Churchill, *The Gathering Storm*, s. 289 ve Robert Coulondre, *De Stalin a Hitler, Souvenirs de deux Ambassades, 1936-1939*, Paris, Hachette, 1950, s. 156-159.

107 Beloff, a.g.e., c. II, s. 132.

108 Shirer, a.g.e., s. 385-386.

109 Bkz., Shirer, a.g.e., s. 387-388.

Almanya'nın Macaristan ve Polonya'nın da isteklerini desteklemesi, Eylül ayı sonunda buhranı daha genel bir şekle soktu. Çekoslovakya genel seferberlik ilan etti. Fransa ile İngiltere arasında askeri görüşmeler başladı. Mussolini verdiği söylevlerle Hitler'i destekliyordu. Polonya Teschen bölgesini işgale hazırlanıyordu. Nihayet Hitler 23 Eylül'deki söylevinde, 1 Ekim'e kadar Südet bölgesinin Almanya'ya teslimini isteyince, genel bir savaş bir an meselesi gibi göründü. İngiltere donanmanın seferberliğine karar verdi.

Fakat İngiltere ve Fransa daha ileriye gitmeye niyetli değillerdi. Mussolini'ye başvurarak Almanya nezdinde nüfuzunu kullanmasını istediler. Bunun üzerine Mussolini'nin teşebbüsü ile Çekoslovak meselesinin bir konferansta görüşülmesine karar verildi. Konferans, Hitler, Mussolini, Daladier ve Chamberlain'in katılması ile 29 Eylül 1938'de Münih'te toplandı. Münih Konferansı, 30 Eylül sabahının ilk saatlerinde kararını verdi: Südetler dört merhalede Almanya'ya teslim edilecekti. Buna karşılık İngiltere ve Fransa Çekoslovakya'nın sınırlarını garanti ettiler.

Münih Konferansı'nın arkasından 2 Ekim'de Polonya Teschen bölgesini işgal etti. Almanya ve İtalya'nın aracılığı ile 2 Kasım 1938'de Macaristan ile Çekoslovakya arasında yapılan bir anlaşma ile de, Çekoslovakya, Slovakya'dan sınır boyunca bir toprak şeridini Macaristan'a terk etti. Barış antlaşmalarının eseri olan Çekoslovakya bu şekilde parçalanmıştı. Bu küçük devletin kurucularından Cumhurbaşkanı Dr. Beneş üzüntüsünden memleketini terk etmek zorunda kaldı. Çekoslovakya Buhranı'nın en önemli sonuçlarından biri de, Sovyetler'in Batılılara karşı güvensizliğinin artması olmuştur. Çekoslovakya'nın kaderi tayin edilirken, bu devletle ittifakı olan Sovyet Rusya'nın Münih Konferansı'na davet edilmemesi ve Sovyet Rusya'ya hiç danışılmaması Sovyetler'i kızdırmıştır. Sovyetler, Batılıların ve özellikle İngiltere'nin Almanya'yı Sovyet Rusya'ya karşı oynamak istediği kanısına varmışlardır.[110] İngiltere'ye duyulan bu kızgınlık dolayısıyladır ki, *Pravda* gazetesi 21 Eylül'de yayınladığı uzun bir başyazıda, "Alman ve İngiliz soyguncuları" arasında hiçbir fark bulunmadığını, İngiltere ve Fransa'nın ateşle oynadıklarını yazmıştır.[111] Bu durum Sovyet Rusya'nın Almanya ile anlaşmaya varma eğilimini daha da kuvvetlendirmiştir.

9- SAVAŞ YILI: 1939

Çekoslovak Buhranı'nın Batılıların göstermiş oldukları pasif davranış, Berlin-Roma Mihveri'nin yayılma ve genişleme emellerini daha fazla kamçılamış ve Almanya ile İtalya'nın peş peşe çıkardıkları buhranlarla Avrupa 1939 Eylül ayında nihayet savaşa varmıştır. Bu kısımda İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan gelişmeleri belirtmeye çalışacağız.

110 Beloff, a.g.e., c. II, s. 134.
111 Bkz., a.g.e., c. II, s. 153.

A) ÇEKOSLOVAKYA'NIN SONU

Çekoslovakya'nın Südetleri kaybetmesi, dış politikası üzerinde de etki yapmıştı. Dr. Beneş'in istifasından sonra cumhurbaşkanlığına Dr. Emil Hacha gelmiş ve dışişleri bakanlığına da Dr. Frantisek Chvalkovsky getirilmişti. Yeni Çekoslovak hükümeti Almanya'ya güven vermek ve Alman saldırısından kendisini korumak için, Almanya'ya yaklaşma ve onunla yumuşak münasebetler kurma yoluna gitti fakat bu politika Çekoslovakya'yı yok olmaktan kurtaramadı.

Münih Konferansı'nda İngiltere ve Fransa Çekoslovakya'nın sınırlarını garanti etmişlerdi. Dışişleri Bakanı Chvalkovsky, Almanya ile yaklaşma politikasına da dayanarak 14 Ekim 1938 günü Münih'te Hitler'le görüştüğü zaman, İngiltere ve Fransa gibi Almanya'nın da Çekoslovakya sınırları için garanti verip vermeyeceğini sormuş ve Hitler'den şu cevabı almıştı: "İngiltere ve Fransa'nın garantilerinin değeri yoktur... Yegâne etkili garanti Almanya'nınkidir."[112] Bu sözler Münih Konferansı'ndan iki hafta sonra, Hitler'in kafasındaki düşüncenin ifadesiydi. Hitler, bu garantiyi vermek şöyle dursun, daha o zaman Çekoslovakya'yı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Nitekim 21 Ekim'de Alman ordularına verdiği gizli talimatta Çekoslovakya'nın işgali için hazır olunması emrini vermiş ve bu işgal karşısında herhangi bir milletlerarası tepki beklemediğini de belirtmişti.[113]

Almanya'nın Südetleri sınırları içine katmasıyla birlikte, Çekoslovakya'daki azınlıklar da muhtariyet için harekete geçmişler ve bu durum karşısında Prag hükümeti de 19 Kasım 1938'de kabul ettiği bir kanunla Çekoslovakya için federal bir sistem kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu federal sistem içinde Slovakya ve Rutenya muhtariyetlerini kazanmışlardı. Slovak muhtariyet hareketinin öncülüğünü, Nazi eğilimli Slovak Halk Partisi yapmıştı. Slovakya muhtariyetini kazanır kazanmaz, Slovak hükümetinin başkanı ve Slovak Halk Partisi'nin lideri Dr. Tiso hemen Hitler ile temas kurdu. Öte yandan Almanya, Bohemya ve Moravya'da bulunan 350.000 kadar Almanı da Almanya ile birleşmek için kışkırtmaya başlamıştı.

Slovak liderlerinin, Berlin'in talimatına uyarak tam bağımsızlık için çaba harcamaları, Çekoslovakya'nın sonunu getiren buhranın başlangıcını teşkil etti. 9 Mart 1939'da Slovak hükümeti bağımsızlık isteyince, Cumhurbaşkanı Hacha ertesi günü Dr. Tiso'yu başbakanlıktan uzaklaştırdı. Slovakya'da sıkıyönetim ilan edildi. Bunun üzerine Dr. Tiso 13 Mart'ta Berlin'de Hitler'le görüştükten sonra, 14 Mart'ta Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etti.[114] Aynı gün Hitler Çekoslovak Cumhurbaşkanı Hacha'yı Berlin'e davet etti ve Hacha'ya, baskı altında, Çekoslovakya'nın Almanya'nın himayesi altına bırakıldığını belirten bir belgeyi 15 Mart sabahının ilk saatlerinde imza ettirmeye muvaffak

112 Shirer, a.g.e., s. 437.

113 Bkz., Arnold J. Toynbee, *Documents on International Affairs, 1939-1346*, c. I, London, Oxford University Press, 1951, s. 40.

114 Hitler-Tiso görüşmesi için bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 47-49.

oldu.[115] Bu sırada Alman orduları da Çekoslovak sınırlarından içeri esasen girmiş bulunuyorlardı. 15 Mart 1939 günü öğleyin Alman kıtaları Prag'ı işgal ettiler. Çekoslovakya haritadan silinmişti.

15 Mart günü Macar kıtaları da Rutenya'ya girerek 16 Mart'ta Rutenya'yı Macaristan'a ilhak ettiler. Çekoslovakya'nın Alman egemenliği altına düşmesi, Hitler'in politikasının üçüncü safhasını teşkil etmekteydi. Südetlerin alınması ile "bir millet, bir devlet" politikasının son adımlarından biri atılmıştı. Hâlbuki Çekoslovakya'nın Alman egemenliğine girmesiyle, Alman olmayan unsurlar da Almanya'nın sınırları içine katılmış oluyordu. Bu ise Hitler politikasının "Hayat Sahası" (Lebensraum) politikasını açıyordu. Hitler 15 Mart günü Alman milletine yayınladığı demeçte, Çekoslovakya'nın işgalini "Hayat Sahası" ve "Yeni Düzen" sebepleri ile açıklamaktaydı.[116] Almanya'nın bu yeni politikası şimdi korkutucu bir nitelik kazanıyordu. Çünkü Almanlarla meskûn bütün toprakları Almanya'nın sınırları içine katma politikasının bir sınırı vardı. O da Almanya dışında yaşayan Alman halkları idi. Fakat Hayat Sahası ve Yeni Nizam deyimlerinin ise sınırlayıcı bir niteliği yoktu. Bu, Almanya'nın kendi takdirine kalmış bir şeydi. Bu sebeple Almanya'nın Hayat Sahası ve Yeni Nizam sloganları, bundan sonra Batılıların Almanya'ya karşı tutumlarını sertleştirecek ve politikalarını değiştirecektir.

B) ALMANYA'NIN MEMEL'İ ALMASI

Hitler, 21 Ekim 1938'de Çekoslovakya'nın işgali için Alman ordularına verdiği talimatta, aynı zamanda Memel'in de Alman sınırları içine katılacağını söylemişti. Şimdi Çekoslovakya meselesi çözümlenince Memel meselesi de ele alındı. 21 Mart günü Litvanya devlet adamları Berlin'e davet edildiler. 22 Mart günü Berlin'de yapılan görüşmeler sonunda, 23 Mart sabahının erken saatlerinde Litvanyalılar Memel'i Almanya'ya terk eden anlaşmayı imzalamak zorunda kaldılar. Esasen kendilerine, dışarıdan yardım umarak kendilerini aldatmamaları söylenmişti.[117] Çekoslovakya'nın işgali karşısında Batılıların bir şey yapmadığını gören Litvanya da kendisini aldatmadı ve Almanya karşısında boyun eğdi.

23 Mart günü Hitler bizzat Memel'e girdi. Yeni bir Alman toprağı daha Alman sınırları içine katılmış ve Versay'dan bir sayfa daha yırtılmıştı.

C) ALMANYA-ROMANYA TİCARET ANLAŞMASI

Çekoslovakya'nın işgali ile Almanya bu memleketteki Skoda silah fabrikalarını ve Çekoslovak endüstrisini eline geçirmiş olmaktaydı. Bu, Almanya'nın Hayat Sahası politikasını da bir bakıma açıklamaktaydı. Yine aynı politika

115 Hitler-Hacha görüşmeleri ve himaye anlaşması için bkz., a.g.e., s. 50-56. Çekoslovakya'nın Alman himayesi altındaki statüsü, s. 62-65.

116 Bu demeç için bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. 1, s. 57.

117 Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 461.

çerçevesi içinde Almanya Romanya'yı da nüfuzu altına aldı. 1938 Şubat ayından beri Romanya kralı monarşik diktatörlüğünü kurmuş ve Nazi eğilimli bir politika izlemekteydi. Hitler bu fırsatı kaçırmadı ve 23 Mart 1939'da Almanya ile Romanya arasında bir ticaret anlaşması imzalandı.[118] Buna göre, Almanya'nın Romanya'ya endüstri teçhizatı ve kara, deniz ve hava silahları vermesine karşılık, Romanya'nın ormanları, petrolleri, pirit, krom, manganez ve alüminyum madenleri ortak Alman-Romen şirketleri tarafından işletilecekti.

Revizyonist Macaristan'ın Almanya ile işbirliği yaparak Rutenya'yı Çekoslovakya'dan alması, şüphesiz Romanya'yı korkutmuştu. Macaristan Almanya'ya dayanarak Transilvanya ve Bukovina'yı da ele geçirebilirdi. Şimdi Romanya da Almanya'ya yaklaşmak suretiyle bu tehlikeye karşı kendisini korumuş oluyordu.

Almanya'nın, Çekoslovak endüstrisini ele geçirdikten sonra şimdi Romanya'nın petrol, maden ve orman kaynaklarına el atması ve Romanya'nın Almanya'nın ekonomik nüfuzu altına düşmesi en fazla Sovyetler'i korkutmuş görünmektedir. 23 Mart günü gazete İngiltere ve Fransa kolektif güvenliğe daha fazla sadakat göstermediği takdirde, Sovyetler'in demokrasiler hakkında duyduğu şüphenin daha vahim bir hâl alacağını yazıyordu.[119]

D) BATILILARIN TEPKİSİ: POLONYA'YA GARANTİ

Almanya'nın Çekoslovakya'yı ortadan kaldırması ve Romanya'yı da ekonomik nüfuzu altına almak için çaba harcaması, genel olarak Batılıları ve özellikle İngiltere'yi yatıştırma politikasından ayıran bir dönüm noktası teşkil etti. Almanya doğuya doğru (Drang nach Osten) bir genişleme faaliyeti gösteriyordu ve bu da Orta Avrupa'da Almanya'yı gittikçe üstün duruma geçirecek nitelikte bir gelişmeydi. Bu gelişmenin en belirli işaretlerinden sonuncusu, şimdi Almanya'nın Polonya ile de uğraşması ve Danzig'i de Alman sınırları içine katmak için Polonya üzerinde baskıya geçmesiydi.

Esasına bakılırsa Danzig meselesini biraz da Polonya'nın kendisi kışkırtmış ve kamçılamıştır. Polonya'nın Berlin Büyükelçisi Lipski, 24 Ekim 1938 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile yaptığı bir görüşmede, Karpatlar Ukrayna'sı (Rutenya) halkının %80'inin cahil olması dolayısıyla komünizm için bir kışkırtma yuvası teşkil ettiğini, bu bölgenin Çekoslovakya ile Polonya arasında birtakım olaylara sebep olduğunu ve bundan dolayı Polonya'nın, halkının Macar ve Ruten olması dolayısıyla, buranın Macaristan'a ilhak edilerek Macaristan ile ortak sınırlara sahip olmayı arzu ettiğini bildirdi. Macaristan ile Polonya ortak sınıra sahip olursa Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya ile hiçbir bağlantısı kalmayacaktı.

Ribbentrop verdiği cevapta, bu teklifin Almanya için yeni bir şey olduğunu, bu meseleyi ele alacağını fakat Almanya için önemli olanın, kendisiyle

118 Ticaret anlaşmasının metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 117-118.
119 Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, c. I, s. 231.

Polonya arasındaki sürtüşme noktalarının ortadan kaldırılması olduğunu, bunun için de Danzig Serbest Şehri'nin Almanya'nın sınırları içine katılması ve Polonya'nın, Almanya ile Doğu Prusya arasında bir karayolu yapılması hususunda geçit vermesi gerektiğini söyledi. Ribbentrop'a göre, Polonya bu istekleri kabul ederse, iki devlet arasındaki 1934 Anlaşması 25 yıl için yenilenecek ve Anti-Komintern Pakt çerçevesi içinde Sovyet Rusya'ya karşı mücadele edeceklerdi.[120]

Polonya 25 Ekim 1938'de verdiği cevapta, Danzig'in Almanya'ya katılmasına razı olamayacağını, yalnız Danzig'in bağımsızlığının Milletler Cemiyeti'nin garantisi altından çıkarılıp ortak Alman-Polonya garantisi altına konulabileceğini bildirdi.[121] Almanya'nın istediği cevap bu değildi. Bununla beraber, bu konudaki görüşmeler 1939 Şubat ayının başına kadar sürdü.[122] Fakat Almanya, Danzig meselesinde Polonya'nın boyun eğmeyeceğini daha kasım ayında anlamış olmalı ki, Alman ordularına, 19 Kasım 1939 günü Danzig'i işgal için gerekli planların hazırlanması emri verildi.[123]

Danzig konusundaki görüşmeler devam ederken, bir yandan Alman basını da Danzig konusunda Polonya aleyhine bir kampanya açtı. Durum bu şekilde iken Almanya'nın Çekoslovakya'yı haritadan silmesi, Batılıları uyandırdı. Çünkü Hitler, Münih'te, İngiltere ve Fransa'ya, Südetlerin Almanya'nın son toprak isteği olduğunu söylemişti. Südetler Almanlarla meskûn olduğu için Batılılar da Südetlerin Almanya'ya geçmesini kabul etmişlerdi. Hâlbuki Çekoslovakya'nın geri kalan kısmının Almanlarla ilgisi yoktu. Şu hâlde Almanya, doğrudan doğruya topraklarını genişletme peşinde koşuyordu. Üstelik Hitler şimdi bir Hayat Sahası ve Yeni Düzen'den söz ediyordu. Artık bu gidişi durdurmak gerekiyordu. Bu sebeple, İngiltere Başbakanı Chamberlain, 17 Mart 1939'da Birmingham'da verdiği bir söylevde,[124] "Bu eski bir maceranın sonu mudur, yoksa yeni bir maceranın başlangıcı mıdır?" diye sorduktan sonra, İngiltere'nin barış için her şeyi feda edebileceğini fakat yüzyıllar boyu sahip bulunduğu hürriyetten vazgeçemeyeceğini söyledi. Arkasından, 21 Mart'ta Polonya, Fransa ve Sovyet Rusya'ya, herhangi bir Avrupa devletinin bağımsızlığına yönelen bir tehdit hâlinde, buna karşı koymak için alınacak tedbirler, hakkında birbirlerine danışmayı öngören bir Dörtlü Deklarasyon teklif etti.[125]

Bu teklife karşılık Sovyet Rusya verdiği cevapta, İngiltere, Fransa, Polonya, Romanya ve Türkiye ile kendisinin de katılmasıyla Bükreş'te bir konferans toplanmasını teklif etti.[126] İngiltere bu teklifi pratik bulmadı. Çünkü kritik durum için hemen etkili bir tedbir almak gerekiyordu.[127] Hâlbuki esasında

120 Bu görüşmeler için bkz.: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 87-89.
121 A.g.e., s. 89-93.
122 Bkz., a.g.e., s. 93-106.
123 Bkz., a.g.e., s. 97-98.
124 Söylevin metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 66-71.
125 Bkz., a.g.e., s. 113-114.
126 Bkz., a.g.e., s. 115.
127 Bkz., a.g.e., s. 411.

Chamberlain, Sovyet Rusya'nın askeri gücüne güvenemediği gibi, bu devletin niyetlerinden de şüphe ediyordu. Üstelik Romanya, Polonya ve Finlandiya gibi küçük devletlerin de Sovyetler'e güveni yoktu.[128] Bu sebeple Sovyet teklifi kabul edilmedi. Fakat Sovyetler'le bir anlaşmaya varılamadığı gibi, Polonya da İngiltere'yi sıkıştırmaya başladı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 31 Mart 1938'de Polonya'ya garanti verdiler.[129] Polonya'nın bağımsızlığı tehdit edilir ve Polonya da buna karşı koyarsa, İngiltere ve Fransa bütün güçleri ile Polonya'ya yardım edeceklerdi. 6 Nisan'da da Polonya İngiltere'ye garanti verdi.[130]

Batılıların bu şekilde yatıştırma politikasından ayrılarak Almanya'ya karşı koymaya karar vermeleri, 31 Mart'tan itibaren iki taraf arasında İkinci Dünya Savaşı'na varan gerginliği ve buhranları şiddetlendirmiştir. Çünkü Batılıların garantisi karşısında Almanya gerilemedi, aksine, 11 Nisan günü Alman ordularına verilen talimatta 1 Eylül 1939 günü Polonya'yı ezmek için harekete geçileceği bildirildi. Yine bu talimatta, İngiltere ve Fransa'nın harekete geçmeyeceği, Sovyet müdahalesinin ise Polonya'yı kurtaramayacağı söylenmekteydi. [131]

Almanya bu kararı verirken, İtalya'nın da 7 Nisan'dan itibaren Arnavutluk'u işgale başlamasını da göz önüne almıştı. Berlin-Roma Mihveri kendisini Avrupa'ya empoze ediyordu.

E) İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİ

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali garip bir nokta olmak üzere Berlin-Roma münasebetleri ile yakından ilgilidir. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano 1938'den itibaren Arnavutluk'un İtalya'ya katılması için Mussolini nezdinde ısrarda bulunmuşsa da, Mussolini bu işe hemen karar verememişti. Fakat Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali Mussolini'nin de durumunu değiştirmiştir. Çünkü bu olayla birlikte, Hırvatların da Almanya'nın himayesi altına girmek istediklerine dair söylentiler çıkmış ve bu da Mussolini'yi telaşlandırmıştır. Bu söylenti gerçekleştiği takdirde, Almanya Adriyatik'e kadar gelmiş olacaktı. Bunun içindir ki, bu söylentiler karşısında Mussolini, "Hiç kimse gamalı haçın Adriyatik'e yerleşmesini hoşgörüyle karşılayamaz" demiş ve Berlin-Roma Mihveri'nin önemli şartlarından birinin de, Akdeniz'in İtalyan nüfuzu altına bırakılması olduğunu Almanya'ya hatırlatmıştı.[132]

Almanya, kendisinin Akdeniz'de gözü olmadığı hususunda İtalya'ya teminat vermekle beraber, Hitler'in peş peşe kazandığı başarılar Mussolini'nin gururuna dokundu. İtalya sanki Almanya'nın bir peyki durumunda kalmıştı. Bu sebeple Mussolini, "Politik fahişe durumunda kalamayız" diyerek,[133] kendi

128 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 349.
129 Bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 125-126.
130 A.g.e., s. 129.
131 Bkz., a.g.e., s. 130-134.
132 Wiskemann, *L'Axe Rome-Berlin*, s. 155.
133 A.g.e., s. 156.

gücünü göstermek için Arnavutluk'u işgale karar verdi ve 5 Nisan 1939'da bu niyetini Almanya'ya da bildirdi. Almanya Mussolini'nin bu teşebbüsünü hararetle destekledi. Çünkü İtalya Arnavutluk'a yerleşince, Roma'nın, Londra, Paris ve Belgrad'la münasebetleri bozulacak ve İtalya Almanya'ya daha sıkı bir şekilde bağlanmak zorunda kalacaktı. Esasen bu sırada Almanya, İtalya ve Japonya arasında, Çelik Pakt adını alacak olan bir ittifakın görüşmeleri yapılmaktaydı. Böylece, İtalya kendi bağımsız gücünü ispat etmek için giriştiği Arnavutluk Anschluss'u ile kendisini daha fazla yalnızlığa mahkum ediyordu ve dolayısıyla kendi kaderini Almanya'nın kaderine daha sıkı bir şekilde bağlamak zorunluluğu karşısında kalıyordu.[134]

Alman ordularının Prag'a girdiği günden itibaren Bari ve Brindizi limanlarında hazırlanan İtalya donanma ve askerleri, 7 Nisan 1939 sabahından itibaren Arnavutluk'u işgale başladılar. Arnavutluk daha 1926'dan beri İtalya'nın nüfuzu altında bulunduğu için, bu işgal zor olmadı. 12 Nisan günü Tiran'da toplanan bir Arnavutluk Kurucu Meclisi, Arnavutluk tacını İtalya kralına tevdi etti ve bu şekilde İtalya Kralı III. Victor Emmanuel, Habeşistan İmparatorluğu'ndan sonra şimdi bir de Arnavutluk kralı unvanını kazanmış oldu.[135] 20 Nisan ayında Roma ve Tiran hükümetleri arasında imzalanan bir anlaşma ile iki memleket arasında bir gümrük, para ve ekonomi birliği kuruldu.[136] 3 Haziran'da yayınlanan bir kanunla da Arnavutluk'un statüsü tespit edildi.[137]

F) BATILILARIN TEPKİSİ: ÇELİK PAKT

İtalya'nın Arnavutluk'a girmesiyle Doğu Akdeniz ve Balkanlar statükosu ağır bir tehdit altına girmiş oluyordu. Bu gelişmenin yanında, Almanya'nın da Tuna bölgesinde doğuya doğru genişlemekte olduğu, 1939 Şubat ayında Macaristan'ın da Anti-Komintern Pakt'a katıldığı[138] ve Almanya'nın Romanya'yı da ekonomik kontrol altına almak için çaba harcadığı göz önüne alınınca Mihver'in Orta Avrupa'dan doğuya doğru yayılmakta olduğu belirli bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Çekoslovakya'nın yok olması karşısında ne Fransa ne de Yugoslavya ile Romanya bir harekette bulunabilmiş ve bunun sonucu olarak da Küçük Antant da dağılmıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 1934'te yapılmış olan Balkan Antantı'na ağır bir darbe indirdi, çünkü şimdi kendisini Mihver devletleriyle sarılmış gören Yugoslavya Batılıların garantisini reddedip Mihver'le iyi geçinme yolunu tercih etti ki, bu Balkan Antantı'nın etkisini kaybetmesi demekti.

Bu sebeplerden ötürü, İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdi.[139] Türkiye ise tek taraflı garanti yerine, karşılıklı

134 A.g.e., s. 157.
135 Bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 136.
136 Bkz., a.g.e., s. 137-141, 147.
137 A.g.e., s. 141-144, 147.
138 Bkz., a.g.e., s. 196.
139 *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 201-202.

yardımı öngören bir ittifakı tercih ettiği için, bu ittifakın ilk adımı olmak üzere, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile bir karşılıklı yardım deklarasyonu imzaladı.[140] Bu deklarasyon, İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline İngiltere'nin verdiği bir cevap oluyordu.[141]

Batılıların Mihver'in yayılmasına karşı bu kararlı politika ve davranışları en fazla Mussolini'yi sinirlendirmiş ve İtalya'yı Almanya'ya daha fazla iterek, iki devlet arasında Çelik Pakt adını alan ittifakın imzası sonucunu vermiştir. Bu ittifak Batılıların tepkisine karşı, Mihver'in karşı tepkisini teşkil ediyordu.

Batılıların Mihver'in yayılmasına karşı bu kararlı politika ve davranışları en fazla Mussolini'yi sinirlendirmiş ve İtalya'yı Almanya'ya daha fazla iterek, iki devlet arasında Çelik Pakt adını alan ittifakın imzası sonucunu vermiştir. Bu ittifak Batılıların tepkisine karşı, Mihver'in karşı tepkisini teşkil ediyordu.

Berlin-Roma-Tokyo arasında bir ittifak teklifi ilk önce Almanya'dan gelmiş ve ilk ittifak tasarısı İtalya'ya Münih Konferansı sırasında verilmiştir.[142] Bu tasarı, taraflardan birinin "kışkırtılmamış bir saldırıya" hedef olması hâlinde, diğerlerinin her türlü yardımını öngörmekteydi. Mussolini, bu teklifi müsait karşılamakla beraber, İtalyan kamuoyunun Almanya ile bir askeri ittifakı kabule hazır olmaması dolayısıyla[143] hemen kabul etmemiştir. Bununla beraber, bu konudaki görüşmeler devam etmiştir.[144] Fakat bu arada Japonya ittifak konusunda farklı bir görüş ileri sürdü. İttifak ancak Sovyet Rusya ile bir savaş hâlinde uygulanmalıydı ve Japonya bakımından önemli bazı ekonomik sebeplerle, bu ittifakın kendilerine yönelmemiş olduğu İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika'ya bildirmeliydi.[145] Hâlbuki Almanya bu ittifakı ileri sürerken, Sovyet Rusya'nın doğuda daha uzun yıllar zayıf bir durumda kalacağını, oradan bir tehlike gelmeyeceğini ve bu sebeple de ittifakın esas itibariyle Batı demokrasilerine yönelmesi gerektiğini düşünmüştü.[146]

Bu görüş farklılıkları sebebiyle üçlü ittifak işi uzadı. Ayrıca, nisan ayından itibaren Sovyet Rusya ile Almanya arasında uzlaşma ihtimali de belirince, Almanya Japonya'nın üstüne hiç düşmedi. Fakat Batılıların Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermeleri ve özellikle İngiltere'nin, karşılıklı yardım deklarasyonu için Türkiye ile müzakerelere girişmesi Mussolini'yi sinirlendirdi[147] ve ittifakın derhal imzası için Almanya'ya başvurdu. Almanya İtalya ile ikili bir ittifakı istememekle beraber, Hitler, Polonya ile olan Danzig anlaşmazlığında

140 Deklarasyonun Türkçe metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 20, s. 531-532; İngilizce metin: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 202-203.
141 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 371.
142 Tasarının metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 145-146.
143 Bkz., a.g.e., s. 148-149.
144 Bu görüşmeler için bkz., a.g.e., s. 150-168.
145 A.g.e., s. 158.
146 Bkz., a.g.e., s. 148.
147 Wiskemann, *L'Axe Rome-Berlin*, s. 161.

Batılılara gözdağı vermek ve bu suretle onların Polonya lehine müdahalelerini önlemek için[148] İtalya ile ittifakı kabul etti ve 22 Mayıs 1939'da Çelik Pakt (Patto d'Acciaio) adını alan Alman-İtalyan ittifakı imzalandı.[149] Her iki devletin "hayat sahası" sağlama amacına yönelen bu ittifaka göre, taraflar birbirlerini ilgilendiren bütün meselelerde birbirlerine yardım edecekler ve taraflardan biri, bir veya daha fazla devletle savaşa tutuşacak olursa, diğeri ona bütün gücü ile yardım edecekti. Hâlbuki Münih Konferansı sırasında Almanya'nın verdiği ilk tasarıda sadece "kışkırtılmamış savaş" hâli söz konusu idi. Mussolini Almanya ile ittifakın imzalanması için ısrar edince, Hitler bundan faydalanarak tasarıdan "kışkırtılmamış" deyimini çıkartmış ve bu suretle, kendisinin açacağı bir savaşa İtalya'nın da girmek zorunluluğunu kabul ettirmişti. Mussolini'nin bunu kabul etmesi ise, Batılıların Balkan devletlerine verdiği garantiyi bir onur meselesi yapması ve Batılılara her ne şekilde olursa olsun bir cevap vermek istemesiydi.[150] Yoksa ittifakın imzasından bir hafta sonra, İtalya'nın bir savaş için 1942'den önce hazır olamayacağını kendisi söylüyordu.[151]

Çelik Pakt'ın imzası ile Mihver'le Batılılar arasında uçurum adamakıllı derinleşmiş bulunmaktaydı. Almanya, 27 Nisan 1939'da, İngiltere'nin kendisini çember içine almak için çaba harcadığını ileri sürerek, 1935 İngiliz-Alman deniz anlaşmasını feshetmişti.[152] Yine aynı gün Polonya'ya verdiği bir nota ile de 1934 tarihli Almanya-Polonya saldırmazlık anlaşmasını feshetti.[153] Arkasından 31 Mayıs 1939'da Danimarka ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı.[154] Danimarka Napolyon'a karşı işlediği hatayı tekrar etmemek için, Hitler'e karşı İngiltere ile işbirliğine gitmeye cesaret edememişti.

Mihver'in bu faaliyetleri karşısında Batılılar, sadece küçük devletlere garanti vermenin yetersizliğini gördüklerinden, Sovyet Rusya ile bir Barış Cephesi ittifakı kurmak için de teşebbüse geçtiler.

G) BATILILARIN BARIŞ CEPHESİ ÇABALARI

İngiltere ve Fransa 31 Mart'ta Polonya'ya ve 13 Nisan'da da Yunanistan ve Romanya'ya, bir Alman saldırısına karşı garanti verdiyseler de, bu garantilerin etkili olabilmesi için Sovyet Rusya'nın da bu iki devletin yanında yer alması gerekli görülüyordu.[155] Gerçekte, Fransa ile Sovyet Rusya arasında 1935

148 A.g.e., s. 162.

149 İttifakın metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 168-170; Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe Since 1918*, s. 848-850; ve Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 576-577.

150 Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, c. VIII, Paris, Hachette, 1958, s. 177-178.

151 Bu konuda bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 170-172.

152 Bu konudaki Alman memorandumu için: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 212-213.

153 Notanın metni: A.g.e., s. 258-261.

154 Antlaşmanın metni: A.g.e., s. 256-257.

155 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 362 ve Georges Bonnet, *Fin d'une Europe*, Géneve, Les Editions de Cheval Aile, 1948, s. 175.

ittifakı mevcuttu. Fakat bu ittifak sadece Almanya'nın bu iki devletten birine saldırması hâlini öngörmekteydi. Hâlbuki, şimdi bahis konusu olan, küçük devletleri bir Alman saldırısından korumak ve bunun için işbirliği yapmaktı. Bu sebeple, ilk önce Fransa 9 Nisan'dan itibaren böyle bir anlaşma yapmak için Sovyet Rusya nezdinde teşebbüse geçmiş[156] ve 15 Nisan'dan itibaren de İngiltere Sovyetler'le müzakerelere girişmiştir.

İngiltere'nin teklifine göre, Sovyet Rusya da bir deklarasyonla, İngiltere ve Fransa'nın yaptığı gibi, Polonya ve Romanya'ya garanti verecek ve verdikleri garantiler sebebiyle İngiltere ve Fransa saldırgan devletle savaşa tutuşacak olurlarsa ve Polonya ve Romanya'da isterse, Sovyet Rusya Polonya ve Romanya'nın yardımına gidecekti.[157] Sovyetler 16 Nisan'da verdikleri cevapta,[158] mümkünse Polonya'nın da katılması ile İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya arasında bir ittifak imzasını, Sovyet Rusya'nın sınır komşusu olan bütün devletlerin de katılmasıyla, bütün Doğu ve Orta Avrupa devletlerine üç büyük devletin garanti vermesini ve birbirlerine ve ayrıca garanti verilen devletlere yapılacak yardımın ayrıntılarını tespit eden bir anlaşmanın yapılmasını, karşı teklif olarak ileri sürdüler.[159] Üç büyük devlet tarafından garanti verilecek devletler arasında Türkiye de bulunuyordu.

Sovyetler'in bu teklifi özellikle İngiltere tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Batılılarla Sovyetler arasında bir barış cephesi kurulması konusunda önemli görüş ayrılıkları doğurdu. Bu görüş ayrılıkları şu noktalarda toplanıyordu:

1) Batılılar küçük devletlerin yardımına gitme konusunda, bu yardımı bu devletlerin istemesini şart koştular. Sovyetler ise, bu devletler istese de istemese de, bunlara garanti verilmesinde ısrar etti. Çünkü Sovyet Rusya'ya sınır komşusu olan bu küçük devletlerin Alman işgali altına düşmesi, bu devleti büyük bir tehlike içine sokacaktı. Hâlbuki Polonya, Romanya, Finlandiya ve üç büyük Baltık devleti, Alman tehdidi ile Sovyet tehdidi arasında hiçbir fark görmüyordu ve Sovyet Rusya'nın, yardım bahanesiyle kendilerini işgal etmesinden korkuyordu. Gerçekten olaylar bu devletlerin ne kadar haklı olduğunu sonra gösterecektir.

2) Yine garanti konusunda, Batılılar, sadece Mihver'in "doğrudan doğruya" tehdidine maruz devletlere garanti verilmesine taraftardılar. Hâlbuki Sovyetler "dolayısıyla" tehdide maruz devletlere de garanti verilmesini istedi. Fakat "dolayısıyla tehdit"in anlamı neydi? Bu müphem ve sınırı ve kesin niteliği belli olmayan deyime dayanarak, Sovyet Rusya herhangi bir Baltık memleketine askerlerini sokamaz mıydı? Özellikle İngiltere böyle bir ihtimalden şiddetle irkildi.

156 Bkz., Bonnet, a.g.e., s. 177-180.
157 *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 413.
158 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 362.
159 *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 416.

Bu iki noktadaki görüş ayrılığı, Barış Cephesi görüşmelerini uzattı.[160] Özellikle İngiltere ile Sovyet Rusya'nın görüşleri arasındaki mesafe bir hayli uzundu. Fransa ise, bir an önce Barış Cephesi'nin kurulmasını istiyordu. Bu sebeple İngiltere'yi Sovyetler'in görüşüne katılmaya zorladı ve bunda da muvaffak olarak 24 Temmuz 1939'da, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya arasında imzalanacak ittifakın tasarısı hazırlandı.[161] Buna göre, taraflardan birinin bir Avrupa devletiyle savaşa tutuşması hâlinde veya bu Avrupa devletinin bir başka Avrupa devletine "doğrudan doğruya" veya "dolayısıyla" saldırması hâlinde, taraflar bütün güçleriyle birbirlerine yardım edeceklerdi. Gizli bir ek protokole göre, "doğrudan doğruya" veya "dolayısıyla" saldırıya uğraması söz konusu edilen devletler şunlardı: Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Belçika.

Görülüyor ki, Sovyetler görüşlerini Batılılara kabul ettirmişlerdi. Fakat buna rağmen ittifakı hemen imzaya yanaşmadılar. İmza işinin, ittifakın tamamlayıcı parçası saydıkları askeri anlaşmanın hazırlanmasından sonra yapılmasını ileri sürdüler ve Batılılar bunu da kabul ettiler. 6 Ağustos 1939'dan itibaren Moskova'da, İngiliz, Fransız ve Sovyet askeri heyetleri arasında askeri görüşmeler başladı. Fakat Sovyet delegesi Voroşilov, daha ilk günden itibaren, Almanya'ya karşı savaşın yapılabilmesi için Polonya'nın Sovyet ordularına geçit vermesini istedi. Polonya ise böyle bir taahhütte bulunmaktan kaçındı. Çünkü bir defa, Almanya Polonya'nın böyle bir taahhüdünden haberdar olduğu takdirde, Almanya'yı büsbütün kızdırabilir ve kendisine saldırmaya kışkırtabilirdi. İkincisi, Polonya topraklarına giren Sovyet ordularının daha öteye gitmeyip, Polonya'da temelli olarak yerleşmesinden korkuyordu. Polonya meselesi Moskova'daki askeri görüşmeleri çıkmaza soktu.

Olaylar ve belgeler sonradan göstermiştir ki Sovyetler'in 24 Temmuz 1939 ittifakını Batılılarla imzalamaktan kaçınmaları ve Moskova'daki askeri görüşmelerde Polonya meselesini ortaya atmak suretiyle bir anlaşmanın meydana gelmesini önlemeleri, samimiyetsiz ve ikiyüzlü bir politikanın sonucuydu. Sovyetler bir yandan Batılılarla ittifak ve Barış Cephesi görüşmeleri yaparken, öte yandan da Almanya ile uzlaşmak ve Doğu Avrupa'yı Almanya ile paylaşmak için müzakerelere girişmişlerdi. Moskova'da İngiliz-Fransız-Sovyet askeri görüşmeleri devam ederken, 23 Ağustos 1939 sabahı, Sovyet Rusya ile Almanya'nın bir saldırmazlık paktı imzaladıkları haberi bütün dünyada bir bomba gibi patladı.

H) RUS-ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI

Sovyet Rusya ile Almanya arasında, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını tayin etmek gerekirse, bunu, Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakına kadar götürmek mümkün olur.

160 Barış Cephesi görüşmeleri için bkz., Bonnet, *Fin d'une Europe*, s. 175-215 ve *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 410-437.

161 Bu tasarının metni için bkz., Bonnet, *Fin d'une Europe*, s. 401-403 ve *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 420-422.

Anschluss karşısında Batılıların gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden çıkarmadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş ve canlandırmıştır.[162] Fakat Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerin dönüm noktasını Münih Konferansı teşkil etmiştir. Bu konferansta Batılılar Çekoslovakya'nın parçalanmasını göz göre göre kabul ettikleri gibi, bu devletle bir ittifaka sahip olan Sovyet Rusya'yı konferansa davet etmek lüzumunu duymamışlardı. Batılıların bu tutumuna karşı Sovyet Rusya'nın tepkisi, Stalin'in 10 Mart 1939 günü Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde verdiği söylevde bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır.

Bu söylevin dış, politika kısmında[163] Stalin, Almanya, İtalya ve Japonya'ya da çatmakla beraber, esas hücumlarını Batılılara yöneltmiştir. Batılıların saldırganlar karşısındaki "karışmazlık" politikasını şiddetle tenkit ederek, bu politikanın bir tek anlamı olduğunu, bunun da Batılıların saldırgan devletleri Sovyet Rusya'nın üstüne saldırtmak için çalıştıklarını, "Sadece siz Bolşeviklere savaş açınız, ondan sonra her şey yolunda gidecektir" dediklerini söylemişti. Ve "Bununla beraber şunu da unutmamak gerekir ki, karışmazlık politikasının savunucuları tarafından başlatılan bu büyük ve tehlikeli oyun kendileri için fiyasko ile sonuçlanabilir" demiştir. Stalin söylevinin sonunda Rusya'nın menfaatlerini çiğnemeyen bütün devletlerle ticaret ve barış münasebetlerini kuvvetlendirmeye kararlı olduğunu da belirtmekteydi.

Nisan ayı başında Batılıların bir Barış Cephesi kurma teklifini Sovyet Rusya bu şüpheci ve güvensiz bir psikoloji içinde kabul etti ve müzakerelere girdi. Fakat öte yandan kendi kararını yürütmekten de vazgeçmedi. 17 Nisan'da Almanya'ya başvurarak, ideolojik farklılıkların iki devlet arasındaki ekonomik münasebetleri engellememesi gerektiğini söyleyip bu münasebetleri geliştirmek istedi. Sovyetler'in bu teşebbüsü ile Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzasına varan Sovyet-Alman görüşmeleri ilk adımını atmış olmaktaydı.[164]

Sovyetler'in bu ilk teşebbüsünün anlamını Almanya kavramakta gecikmedi, Hitler dış politika konusunda 28 Nisan'da Reichstag'da verdiği uzun bir söylevde,[165] Batılılara çattığı hâlde Sovyet Rusya'dan ve "Yahudi Marksizminden" hiç söz etmemişti. Bu, Hitler'in şimdiye kadar hiç yapmadığı bir şeydi. Hitler'in verdiği bu işareti, bu sefer Sovyetler cevapsız bırakmadı. On yıldır kolektif barış politikasının öncülüğünü ve savunuculuğunu yapan Dışişleri Bakanı Maxime Litvinov 3 Mayıs'ta azledildi ve yerine Vyaçeslav Molotov

162 Bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 430.

163 Bu söylevin dış politika kısmı için bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 361-370.

164 Saldırmazlık Paktı'nın imzasına varan Sovyet Alman görüşmeleri için bkz., Raymond James Sontag ve James Stuart Beddie (ed.), *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941, (Documents from the Archives of the German Foreign Office)*, New York, Didier, 1948, s. 1-78; *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 370-408 ve Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 479-544.

165 Söylevin metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 244-256.

getirildi. "Yahudi" Litvinov'un yerine "hakiki Rus" Molotov'un getirilmesi, kendisini Berlin'in Yahudi düşmanları nazarında şayanı kabul bir müzakereci yapıyordu.[166] Molotov'un Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi Sovyetler'in dış politikasında bir dönüşü ifade etmekteydi fakat özellikle Batılılar tarafından bu o zaman anlaşılamamıştı.

Sovyetler'in ekonomik münasebetleri geliştirme teklifini Almanya olumlu karşılamıştı. Fakat Molotov, Sovyet dış politikasının başına geçince işi ağırdan almaya başladı. 20 Mayıs günü Moskova'daki Alman Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşmede, bir ticaret anlaşmasının imzalanabilmesi için, bu hususta gerekli "politik esasların da kurulması gerektiğini" bildirdi.[167] Yani Sovyet Rusya Almanya ile bir de siyasal antlaşma yapmak istiyordu.

Sovyetler'in siyasal anlaşma yapma şartı, bir on gün kadar Nazi liderlerini tereddüde sevk etmiş görünüyor. Çünkü bir İngiliz-Rus antlaşması muhakkak görünmüş ve Almanya ile girişeceği görüşmeleri Sovyetler'in İngiltere'ye karşı bir koz olarak oynamasından korkmuştur.[168] Fakat Mussolini'nin 30 Mayıs'ta Hitler'e gönderdiği gizli memorandumda,[169] İtalya'nın 1942 yılı sonuna kadar savaşa katılamayacağını bildirmesi Hitler'in kararını değiştirmesinde önemli rol oynamıştır.[170] Bu sebeple, haziran başından itibaren, siyasal anlaşma konusunda Sovyetler'le müzakerelere girişilmiştir. Fakat bu sefer Moskova Almanya'dan şüphe ve Almanya'nın, Batılılarla yapılan müzakereleri kundaklayıp Sovyet Rusya'yı yapayalnız bırakmasından endişe etmiştir.[171] Bu sebeple Sovyetler Almanya ile müzakereleri sürüncemede bırakma yoluna gitmişlerdir. Fakat ağustos ayından itibaren her iki taraf için de durum değişmiştir. 6 Ağustos'ta Moskova'da başlayan İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinde, Polonya'nın Sovyet askerlerine geçit vermesinde Batılıların olumlu davranmaması Sovyetler'i Almanya'ya döndürmüştür. Bunun yanında, Almanya ile Polonya arasındaki Danzig buhranı gittikçe şiddetlenmekteydi ve Hitler 1 Eylül'de Polonya'ya karşı harekete geçmeye karar vermişti. Polonya meselesi Almanya'yı İngiltere ve Fransa ile de çatışmaya götüreceğine ve İtalya da savaşa katılamayacağına göre, Sovyet Rusya ile bir saldırmazlık paktı önem kazanıyordu. Bu sebeple, Sovyetler 12 Ağustos'ta Almanya'ya başvurup siyasal anlaşma görüşmelerine başlamasını teklif ettiği zaman,[172] Almanya buna dört elle sarıldı. Anlaşmanın müzakere ve imzası için Dışişleri Bakanı Ribbentrop derhal Moskova'ya gitmek istedi. Fakat Moskova, saldırmazlık antlaşmasının esasları hazırlanıp tespit edilmeden böyle bir ziyareti kabule yanaşmadı. Böylece bir

166 Harold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", çev. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Haziran 1954, c. IX, sayı: 2, s. 347.

167 *Nazi-Soviet Relations*, s. 6.

168 Shirer, *The Rise and Fail of the Third Reich*, s. 492.

169 Memorandumun metni: *Documents on International Affair, 1939-1946*, s. 170-172.

170 Shirer, a.g.e., s. 493.

171 Shirer, a.g.e., s. 494.

172 *Nazi-Soviet Relations*, s. 48-49.

hafta daha diplomatik müzakerelerle geçti. Hitler ise acele ediyordu. Nihayet dayanamayıp 20 Ağustos'ta Stalin'e bir mesaj göndererek, Almanya'nın Polonya'ya karşı harekete geçmek üzere olduğunu açıkça söyleyip saldırmazlık paktının hemen imzasını istedi.[173] Stalin bu isteği kabul etti ve 23 Ağustos günü öğleyin Moskova'ya ulaşan Ribbentrop derhal Sovyet liderleri ile görüşmelere oturdu. 24 Ağustos sabahının ilk saatlerinde Rus-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı. Bununla beraber antlaşmaya 23 Ağustos tarihi kondu.

Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'na göre[174] taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, birisi bir üçüncü devletle savaşa tutuşursa, diğer taraf bu üçüncü devlete hiçbir şekilde yardım etmeyecek, taraflardan birine yönelen bir devletler grubuna katılmayacaklar ve nihayet, ortak menfaatlerini ilgilendiren meselelerde birbirleriyle temas edeceklerdi. Antlaşma on yıl için imzalanmıştı.

Pakta ekli gizli bir protokol, Sovyetler'in Barış Cephesi müzakerelerindeki gerçek niyetlerini de açığa vurmaktaydı. Bu protokole göre, Litvanya'nın kuzey sınırının yukarısında kalan Baltık bölgesi, yani Finlandiya, Estonya ve Letonya, Sovyet nüfuz alanı oluyordu. Litvanya Almanya'nın nüfuzuna bırakılmıştı. Bununla beraber, her iki devlet, Polonya'nın Vilna bölgesinin Litvanya'ya ait olduğunu da kabul ediyordu. Polonya'ya gelince; bu devlet de Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşılmaktadır. Narev, Vistül ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılıyordu. Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak kalıp kalmayacağına, ileride duruma göre karar vereceklerdi. Nihayet, yine bu protokol ile Almanya, Sovyet Rusya'nın, Romanya'ya ait Besarabya'yı eline geçirmesine razı oluyordu.

Barış Cephesi müzakerelerinde Sovyet Rusya'nın, Baltık memleketlerine garanti verilmesinde ve Polonya'nın da Sovyet askerine geçit vermesinde ısrar etmesinde, gerçek niyetlerinin ne olduğunu bu protokol bu şekilde gün ışığına çıkarmış olmaktaydı.

Sovyetler Almanya ile bu kazançlı antlaşmayı yapınca, Moskova'daki İngiliz ve Fransız askeri heyetlerine, 25 Ağustos'ta, "şartların değişmiş olması dolayısıyla" artık görüşmelere devama lüzum kalmadığını bildirerek, aylardan beri oynamakta oldukları komediyi sona erdirdiler.

I) SAVAŞIN ÇIKMASI

Rus-Alman Saldırmazlık Paktı Hitler'i, Bismarck'ın kâbusundan kurtarmıştı. Almanya iki cepheli savaş tehlikesinden kurtulmuştu. Artık Polonya meselesini kesin olarak çözümleyebilir ve arkasından emin olduğu için de, Batılılarla savaşı rahatlıkla göze alabilirdi. Yıllardan beri Batılıların Almanya'yı kendi üzerine saldırtmak için çalıştıklarını iddia eden Sovyet Rusya, şimdi

173 A.g.e., s. 66-67.

174 Paktın metni: *Nazi-Soviet Relations*, s. 76-78; Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 208; *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 408-410; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (documents choisis)*, s. 578; Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe Since 1918*, s. 851-853.

son anda, herhâlde pek de ahlaki olmayan bir dönüşle, Almanya'yı Batılılara saldırmakta serbest bırakmış oluyordu.

İngiltere bu durumu açık olarak gördüğünden, Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'na cevap olarak, 25 Ağustos 1939'da Polonya ile bir ittifak antlaşması imzaladı.[175] Buna göre, bir Avrupa devleti tarafından, birine bir saldırı olursa veya kendilerinin veya Danzig Serbest Şehri'nin, Belçika ve Hollanda ile Litvanya'nın bağımsızlığı, yine bu Avrupa devleti tarafından "doğrudan doğruya" veya "dolayısıyla" tehdit edilirse, birbirlerine bütün güçleriyle yardım edeceklerdi. Burada "bir Avrupa devleti" ile sadece Almanya kastedilmişti.

31 Mart'ta yatıştırma politikasından ayrılan İngiltere artık zarlarını kesin olarak atmış oluyordu. Fakat İngiltere'nin 23 Ağustos Paktı'na vermiş olduğu bu cevap savaşı önleyemedi.

Almanya'nın 27 Nisan 1939'da, 1934 tarihli Almanya-Polonya Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetmesinden sonra Danzig buhranı, her gün şiddetini attıran bir hızla gelişti. Şimdi Batılıların da desteğini kazanan Polonya'nın Danzig ve Koridor bölgelerini Almanya'ya terk etmemekte diretmesi, Almanya'yı büsbütün sinirlendirdi. Avusturya ve Südetler meselesinde olduğu gibi, Danzig'deki Nazi Partisi'nin faaliyetlerini kışkırttı. Danzig Nazileri Berlin'den aldıkları direktifle mayıs ayından itibaren ortalığı büsbütün karıştırmaya başladılar. Bütün bu karışıklıkları Danzig Gauleiter'ı Forster idare ediyordu. Mayıs ayının sonlarından itibaren Danzig Nazileri saldırılarını Polonya gümrük memurlarına yönelttiler. Alman basını da durmadan Polonya'ya hücum ediyordu. Tabii Polonya basını da bu hücumları cevapsız bırakmadı. Durum gittikçe gerginleşiyordu. İngiltere ve Fransa Almanya nezdinde teşebbüslerde bulunarak buhranın giderilmesine çalıştılar.[176] Fakat Hitler'i yumuşatmak mümkün değildi. Ağustos başında durum daha da gerginleşti. Danzig hükümetinin, birçok yerde Polonya gümrük memurlarının geri çekilmesini istemesi, Danzig hükümeti ile Polonya'nın münasebetlerini gerginleştirdi ve Polonya Danzig hükümetine karşı sert bir durum aldı. Bunun üzerine Almanya da Polonya'ya ihtarda bulunarak, Danzig tehdit edildiği takdirde, Polonya-Almanya münasebetlerinin bozulacağını ve bundan da Polonya'nın sorumlu olacağını bildirdi.

Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzasından sonra Hitler'in durumu daha da sertleşti ve olaylar hızla akmaya başladı. Bir savaşı önlemek için diplomatik faaliyet birdenbire arttı.[177] Amerika Cumhurbaşkanı Franklin Roosevelt, 23 ve 24 Ağustos'ta Almanya, Polonya ve Oslo Grubu devletlerine (İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda) mesajlar göndererek

175 İttifakın metni; *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 469-471.

176 İngiltere ile Fransa'nın bu teşebbüsleri için bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 278-334 ve *Livre Jaune François (Documents Diplomatiques, 1938-1939)*, Paris, Ministére des Affaires Etrangéres, 1939, s. 169-296.

177 Bu diplomatik faaliyetler için bkz., *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 449-527 ve *Livre Jaune Français*, s. 296-413.

barışı kurtarmak için çaba harcamalarını istedi. Roosevelt aynı mesajları Papa XII. Pius ile Kanada'ya da göndermişti. Bütün bu devletler mesajlar yayınlayarak barışın kurtarılması ricasında bulundular. 28 Ağustos'ta Belçika kralı ile Hollanda kraliçesi, ortak olarak, aracılık teklifinde bulundular. İngiltere son bir çaba harcayarak, Almanya ile Polonya'yı müzakere masasına oturtmak istedi. İngiltere'nin 28 Ağustos'ta yaptığı bu teklife Almanya razı olmuş göründü ve "tam yetkili" bir Polonya temsilcisinin 30 Ağustos akşamına kadar Berlin'e gelmesini istedi. Açıktı ki, Hitler Avusturya Başbakanı Schuschnigg'e 1938 ve Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Hacha'ya 1939'da yaptığını şimdi aynen Polonya'ya da yapmak istiyordu. Fakat Polonya'nın "tam yetkili" temsilcisi Berlin'e ancak 31 Ağustos'ta gelebildi.

Hitler, vermiş olduğu sürenin geçmiş olduğunu ileri sürerek bu temsilci ile görüşmeyi reddetti. 1 Eylül 1939 sabahından itibaren, hazır bekleyen Alman orduları, savaş ilan etmeksizin Polonya topraklarına girmeye başladı.

Bu durum karşısında Polonya, İngiltere ve Fransa'dan vermiş oldukları garantiyi yerine getirmelerini istedi. İngiltere ve Fransa Almanya'ya ultimatom vererek, Almanya askerlerini Polonya topraklarından çekmediği takdirde, Polonya'ya karşı taahhütlerini yerine getireceklerini bildirdiler. Almanya bu ultimatoma cevap bile vermedi. Bunun üzerine 3 Eylül 1939 günü İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler.

İkinci Dünya Savaşı başlamıştı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI (1919-1939)

1- MİLLI MÜCADELEDE DIŞ MÜNASEBETLER

Türk milli kurtuluş mücadelesinin temel amacı, tarih içindeki ömrünü tamamlayarak savaşla beraber yıkılan, dağılan ve her taraftan istilaya uğrayıp Batı sömürgeciliğinin iştahına konu teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı ve yıkıntılarından Türk olan kısmı kurtarıp yepyeni ve milli bir devlet yaratmak olduğuna göre, kurtuluş mücadelesinin dış münasebetlerine de bu amacın egemen olması tabii idi. Atatürk'ün deyimi ile, milli kurtuluş mücadelesinin dış politikasının temel ilkesi "milletin dâhili ve harici istiklâlinin tanıtılması[1] ve her milletin kendi mukadderatına kendisinin hâkim olması, hakkımızın bilâ-kayd u şart tanınmasıdır."[2] Milli kurtuluş mücadelesi her şeyden önce dışarıya, istilacılara yönelmiş bir hareket olduğu içindir ki, bu mücadelenin teşkilatlanmasında ilk büyük adımı teşkil eden Erzurum Kongresi kararları da, Sivas Kongresi'nden farklı olarak, esas itibariyle, dışarıya, bütün dünyaya hitap etmiştir. Bu sebepledir ki, bu kararlar milli mücadele diplomasinin de temel ilkeleri olmuştur. "milli sınırlar dâhilinde bulunan bütün vatan parçalarının bütünlüğü", "birbirlerinden ayrılmazlığı", "her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı... milletin bir bütün olarak savunma ve karşı koyması", "manda ve himayenin kabul olmazlığı"[3] milli mücadele sırasındaki dış münasebetlerde daima göz önünde tutulacak esas ilkeler olacaktır.

A) SOVYET RUSYA İLE MÜNASEBETLER

Milli mücadele sırasındaki Türk-Sovyet münasebetleri, iki devlet arasında bugüne kadar mevcut olan münasebetlerin en ilgi çekici safhasını teşkil eder.

Daha Ankara'da 23 Nisan 1920'de Milli Hükümet kurulmadan önce Sovyetler Türkiye ile de ilgilenmişler ve gerçekleştirmek istedikleri "Dünya Proleter İhtilâlinde" Türkiye'ye de yer ayırmışlardı. Bu dünya ihtilâlini gerçekleştirmede Bolşevikler dünya memleketlerini iki kısma ayırarak, her kısımda

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945, s. 29.
2 A.g.e., s. 229.
3 Bkz., *Nutuk*, İstanbul Devlet Matbaası, 1934, c. 1, s. 47.

uygulanacak taktiği ve bunun desteğini de buna göre tespit etmişlerdi. Batı Avrupa'nın endüstriyel memleketlerinde bu ihtilâlin dayandığı sanayi işçileri (proleterler) ve bunları teşkilatlandıran komünist partileriydi. Ortadoğu ve Asya'yı içine alan Doğu'da bir sanayi ve dolayısıyla bir işçi kitlesi olmadığı için ve bu iki bölgedeki memleketler Batı sömürgeciliği altında bulunduğundan, buralarda dünya proleter ihtilâlinin öncülüğünü köylüler ve batı sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesini yürüten milliyetçi burjuvazi yapacaktı. Fakat bu arada, çekirdek hâlindeki komünist partileri, milliyetçi burjuvazinin milli kurtuluş mücadelesini bir proleter ihtilâline çevirecekti. Milliyetçi burjuvazinin milli kurtuluş hareketi gerçekleştiği takdirde Batı'nın sömürgeleri elinden çıkacağından, Batı kapitalizminin ham madde kaynağını ve dolayısıyla en kuvvetli desteğini teşkil eden bir unsur ortadan kalkarak Batı kapitalizmi zayıflayacak ve tam bu sırada işçilerin komünist partisinin ele alacağı bir ihtilâl ile yıkılarak, Doğu'da ve Batı'da bütün memleketlerde Sovyet rejimi bir anda kurulmuş olacaktı. Bütün bu faaliyetleri 1919 Mart ayında kurulan Komünist Enternasyonali (III. Enternasyonal) idare edecekti.

Sovyet Rusya 1919 Mart ayından itibaren Türkiye'ye de bu açıdan bakmış ve bu amaçlarını, bu konudaki ümitlerini bütün milli mücadele boyunca devam ettirmiştir. Milli mücadeleye karşı Sovyetler'in davranışının temel noktası budur.

Bu sebepledir ki, Komünist Enternasyonali'nin Yürütme Komitesi 1 Mayıs 1919 günü "dünya işçilerine" yayınladığı bir demeçte[4] birçok memleketi grup olarak ele aldığı ve bütün memleketlerde işçi ve askerlere hitap ettiği hâlde, Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerine" ayrı bir paragraf ayırmış ve Anadolu'daki milli kımıldanışları kastederek, başladıkları ihtilâlin sonunu getirmelerini, kendi Kızıl Ordusu'nu ve "işçi, asker ve köylü sovyetlerini kurmalarını" istemiştir. Demecin sonunda, "Büyük Komünist Enternasyonali 1919'da doğdu. Büyük Enternasyonal Sovyet Cumhuriyeti 1920'de doğacaktır" deniyordu.

Sivas Kongresi'nin sona ermesinden iki gün sonra, 13 Eylül 1919'da, Sovyetler, "Türkiye işçi ve köylülerine" hitaben, Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Sovyet Dışişleri Bakanlığı "Müslüman Yakın Doğu Dairesi" başkanı Neriman Nerimanov'un imzası ile ikinci bir demeç yayınladılar.[5] Oldukça uzun olan demeçte ilgi çeken nokta, doktriner konulara değinilmeksizin, esas itibariyle İngiltere'ye hücum edilmesiydi. İkinci önemli nokta da, satılmış paşa ve

4 Demecin metni: *Communist International (Moscow)*, No: 1, 1 Mayıs 1919, s. 21-28.

5 Demecin İngilizce metni: Xenia Joukoff Endin ve Robert C. North, *Soviet Russia and the East, 1920-1927*, Stanford, University Press, 1957, s. 184-186; Jane Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. I, London, Oxford University Press, 1951, s. 164-167; Demecin Rusça metni için bkz., Izvestiya, 13 Sentyabrya 1919 g., No: 203 (755), str. 1; Jizn Natsionalnostel, No: 36 (44), 21 Sentyabrya 1919 g., str. 2; I. V. Klyuçnikov i A Sabanin, *Mejdunarodnaya Politika noveisevo vremeni v dogovarakh, notakh i deklaratsiakh*, c. II, Moskova, N.K.I.D., 1926, s. 384-387.

vezirlerden söz edilerek İstanbul hükümetine hücumda bulunulmasıydı. Gerek bu hücumlar, gerek İngiltere'nin İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirdiğinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkaslar'ı egemenliği altına almak üzere olduğundan söz edilmesi, Rusya'da yine Batılıların kışkırtmasıyla başlamış olan iç savaş karşısında, Sovyetler'in, Erzurum ve Sivas kongreleri ile başlamış olan milli mücadeleyi desteklemeye hazırlandıkları kanısını vermektedir. Bu durum karşısında Türk anavatanının kurtarılmasının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığını belirten demeç, "Rus işçiler ve köylüler hükümetinin" "kardeşlik elini" uzatmaya hazır olduğunu da belirtiyordu, öte yandan, bu demecin, Komünist Enternasyoneli tarafından değil de Sovyet Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanmış olması da üzerinde durulacak bir noktadır.

Nitekim Sovyetler'in bu 13 Eylül 1919 demecinin anlamı, Dışişleri Bakanı Çiçerin'in, 1919 Aralık ayında bütün Rusya Sovyetler'inin VII. Kongresi'ne sunduğu raporda daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Çiçerin, raporunda, "Uyanan Doğu" dan söz ederek, İran, Çin, Kore, Türkiye ve Mısır'da "Avrupa ve Amerikan kapitalizmine karşı" kaynaşma ve hareketlerin gün geçtikçe daha somut bir hâl aldığını söylemiş ve "Kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimi arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına mutantan bir şekilde ilan ettik" demiştir.[6]

Mamafih, bu Sovyet uvertürlerine cesaret veren olayın, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nde, kuvve-i maneviyenin takviyesine medar olmak üzere,[7] istiklâl-i millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilâya maruz kalan Rus milletinin yapmış olduğu mücadeleyi ve kazandığı başarıyı[8] zikretmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, 1919 yılının sonu ile 1920'nin başında ortaya çıkan bir Türk-Sovyet yakınlaşması ihtimali özellikle İngiltere'de büyük bir endişe ile karşılanmıştı. Ve hatta 1920 Mayıs ayında Londra'da bir Sovyet-İngiliz anlaşmasının görüşmeleri yapılırken Başbakan Lloyd George bu anlaşmaya, Sovyetler'in "Kemalistlere" yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş ve Sovyetler de bunu reddetmişlerdir.[9] Fakat İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ile Meclis-i Mebusan'ı kapatmaları ve birçok milletvekilini tevkif etmeleri, Mustafa Kemal'i ister istemez Sovyet Rusya'ya dönmeye zorlayan bir olay teşkil etmiştir. Çünkü Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile Türk Milleti temsilsiz kalmış oluyordu. Bunun içindir ki, milli mücadelenin önemli bir adımı daha atılarak, 23 Nisan

6 *The Foreign Policy of Soviet Russia (Report submitted by the People's Commissariat for Foreign Affairs to the Seventh All Russian Congress of Soviets),* London, British Socialist Party, 1920, s. 31 ve *Otçet Narodnogo Komissariata polnostrannim Delam sedimomu siezdu sovetov,* Moskva, Cosudarstveunoe Izdatlestvo, 1919 g., s. 26.

7 *Nutuk*, c. I, İstanbul, 1934, s. 46.

8 Bkz., *Nutuk*, c. III, İstanbul, 1934, s. 28.

9 A. Miller, "From the History of Soviet-Turkish Relations", *International Affairs (Moscow),* February 1956, No: 2, s. 64.

1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve milli mücadele kendi hükümetine kavuşmuştur. Şüphesiz istilacılar milli hareketin bu gelişme ve kuvvetlenmesine karşı tepkisiz kalmayacaktı ve dolayısıyla mücadele de şiddetlenecekti. Bir yandan milli hükümetin diplomatik alanda tanınması meselesi, öte yandan, içinde bulunduğu her bakımdan yalnızlık dolayısıyla yardıma olan ihtiyaç, Sovyetler'le ilk elden temasa geçmeyi zorunlu kılmıştır.

TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, "askeri ve siyasi bir ittifak ile yabancı emperyalizmine karşı" birlikte mücadele edilmesini istemiş[10] ve Ankara hükümetinin Milli Misak'a dayanan politikasını açıklamıştır. Bunun arkasından, Sovyet hükümetinin 3 Aralık 1917'de "Rusya ve Doğu Müslümanlarına" yayınladığı demeç TBMM'nin 9 Mayıs 1920 günkü oturumunda alkışlarla okunmuştur.[11] Rusya içindeki ve dışındaki Müslüman halkları Bolşevik rejimini desteklemeye ve Avrupa emperyalizmine karşı ayaklanmaya davet eden bu demeçte, Çarlık Rusya'sının Türkiye'yi parçalayan anlaşmaları Bolşevik hükümetin tanımadığı ve özellikle İstanbul'un "Müslümanların" elinde kalması gerektiği belirtilmekteydi.

Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektuba, 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir.[12]

Bu mektupla Sovyet hükümeti, TBMM hükümetini resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur. Bununla beraber, Çiçerin'in cevabında herhangi bir ittifaktan söz edilmiyordu. Sovyetler'in Ankara ile ittifaktan kaçınmalarının sebepleri vardı. Bir defa, Sovyet hükümeti bu sırada İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmak için çalışıyordu, İngiltere'den almaya muhtaç bulunduğu birçok madde vardı. Türkiye ile İngiltere'ye karşı bir ittifak bu ticaret anlaşmasına engel olabilirdi.[13] İkincisi, Sovyetler komünist olmayan memleketlerle ittifakı kendi bakımlarından uygun görmüyorlardı. Üçüncüsü, bu sırada Polonya savaşı, Wrangel ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydılar. Türkiye ile ittifak, Rus askerlerinin de Yunanlılara karşı mücadelesini gerektirebilirdi. Hâlbuki bunu yapacak durumda

10 Bkz., Louis Fisher, *The Soviets in World Affairs*, s. 286.

11 Gotthard Jaeschke, "Kommunismus und İslam im Türkischen Befreiungs kriege", *Die Welt des Islams*, 1938, Band 20, c. III. Sovyet hükümetinin 3 Aralık 1917 demecinin metni: Jane Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, c. 1, s. 15-17; Klyuçnikov I Sabanın, *Majdunarodnaya Politika..*, c. II, s. 94.

12 Çiçerin'in cevabının İngilizce metni: Degras, a.g.e., c. I, s. 187-168; Eudin ve North, *Soviet Russia and the East, 1920-1927*, s. 186-187; Fransızca metin: W., "Les Relations russo-turques depuis Tavenement du Bolchevisme", *Revue du Monde Musulman*, Aralık 1922, c. III, s. 195-196; Rusça metin: Klyuçnikov i Sabanin, a.g.e., c. III, 1, str. 26-27, Izvestiya, 9 iyunya 1920 g.. No: 123 (970); *Dokumenti Vnesney Politik! SSSR*, c. II, Moskva, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1958, s. 554-555.

13 Bu husus Stalin tarafından da ifade edilmiştir. Bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1955, s. 138-139.

değildi.[14] Nihayet, Mustafa Kemal de mücadelenin daha başında idi. Sovyetler'e göre başarı kazanıp kazanamayacağı şüpheliydi.

Ankara ile Moskova arasında resmi münasebetler bu şekilde haziran başında kurulmuş olmakla beraber, mayıs ayı başında Şerif Manatov (aslen Başkır) adlı gayri resmi bir Sovyet temsilcisi Ankara'ya gelmiş bulunuyordu, öte yandan, Müttefikler Sevres Barış Antlaşması'nı da hazırlamışlar ve bu antlaşmayı imzalayacak İstanbul hükümeti temsilcileri 2 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmişti. Bu antlaşmanın uygulanmasına ancak kuvvetle karşı konabilirdi. Bu kuvveti sağlamak için de Sovyet Rusya'dan yardım almak zorunluydu. Bu sebeple, "Bir dostluk muahedesi akdetmek ve ihtiyacımız olan para ve her nevi harp malzemesini temin"[15] için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir delegasyon, 11 Mayıs'ta Ankara'dan hareketle 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaştı. Dostluk antlaşmasının esasları 24 Ağustos'ta hazır olmakla beraber, Bekir Sami Bey'in bu antlaşmayı imzalaması mümkün olmadı.[16] Çünkü Sovyetler, Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terk edilmesini istediler.[17] Bu suretle, Sovyetler'in Anadolu'daki doktriner emellerinden başka, siyasi ve emperyalist emelleri de ortaya çıkmıştı.

Fakat Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Kuvvetleri eylülde taarruza geçip Sarıkamış ve Kars'ı aldıktan sonra Gümrü'yü de ele geçirince, Menşevik iktidarı altındaki Ermeni hükümeti barışa yanaşmak zorunda kaldı ve 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la Gümrü Barış Antlaşması imzalandı. Bu arada, Bolşevikler de Ermenistan'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Bu şekilde Ermenistan meselesi kendiliğinden çözümlenmiş oluyordu. Kazanılan bu zaferler üzerine Sovyetler milli mücadeleye daha fazla önem vermeye başlamışlardır.[18]

Doğu cephesinde bu başarılar kazanılmakla beraber Batı'da şartlar kötüleşmeye doğru gitmekteydi. Hazırlanmış olan barış şartlarını Türk milletine zorla kabul ettirmek isteyen Müttefikler Yunanlıları serbest bırakmışlar ve Yunanlılar haziranda İzmir bölgesinden doğuya doğru hareket ederek Batı Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Yunanlılar ekim ayı sonunda Bursa'dan taarruza geçtiler. 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti Sevres Antlaşması'nı imza etti. Şimdi düşmana karşı muharebe alanlarında savaş başlamıştı. Silah, cephane ve askeri malzemeye ihtiyaç vardı. Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da Sovyetler'e bu konudaki ihtiyaç listesini de bildirmiş[19] fakat siyasal antlaşma imzalanamadığı için, yardım konusunda da bir şey elde edilememişti. Bu sebeple, Mustafa Kemal 29 Kasım 1920'de Dışişleri Bakanı Çiçerin'e bir telgraf göndererek, "Batılı emperyalistlere karşı" birlikte mücadele için "yakın

14 Fisher, *The Soviets in World Affairs*, s. 286.
15 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 61.
16 A.g.e., s. 80-81.
17 Bkz., a.g.e., s. 70-80.
18 A.g.e., s. 100.
19 Bkz., a.g.e., s. 78-79.

bir ittifakın kurulmasını" istemiştir.[20] Öte yandan General Ali Fuat Cebesoy, Moskova büyükelçiliğine atanmış ve elçilik heyeti 1920 Aralık ayı başında Ankara'dan Doğu Anadolu yoluyla Moskova'ya hareket etmiştir. Esasen Sovyetler de ekim ayında Budu Mdivani başkanlığındaki elçilik heyetlerini Ankara'ya göndermiş bulunuyorlardı.

General Ali Fuat Cebesoy başkanlığındaki Türk elçilik heyeti 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmış ve 26 Şubat'ta siyasal anlaşma müzakereleri başlamıştır, ittifak tekrar söz konusu olmuş ise de, yukarıda açıkladığımız sebeplerden ötürü Sovyetler ittifaka yine yanaşmamışlardır. Sadece 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.[21] Bu arada Moskova'da bulunan Afganistan heyeti ile de 1 Mart 1921'de bir dostluk antlaşması imzalanarak,[22] iki devletle birden münasebetler kurulmuş olmaktaydı. Şüphesiz, Sovyetler'le imzalanan dostluk antlaşması çok daha önemli olup TBMM hükümetinin Batı'ya karşı durumunu kuvvetlendirmekteydi.

16 Mart 1921 Antlaşması ile Sovyetler, Sevres Antlaşması'nı tanımayıp, 28 Ocak 1919 tarihli Misak-ı Milli'de belirtilen sınırlar içindeki Türkiye'yi tanıyorlardı. Antlaşmanın 4. maddesine göre iki devlet Doğu milletlerinin milli kurtuluş hareketleri ile Rus işçisinin yeni bir sosyal düzen kurma mücadelesi arasında ortak noktalar olduğunu kabul ve bütün milletlerin bağımsızlık, hürriyet ve arzu ettikleri hükümet sistemini seçme hakkını tanıyorlardı. Nihayet, (5. madde ile) Sovyetler, Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliğini tanıyorlar ve buna karşılık Türkiye de Boğazlar statüsünün sadece Karadeniz'e kıyıdar devletler tarafından tespitini kabul ediyordu.

Bu antlaşmanın yapıldığı gün Sovyet hükümeti İngiltere ile de istediği ticaret anlaşmasını yapmıştı. Bu sebeple, Türk-Sovyet antlaşmasından sonra Sovyetler'in milli mücadeleye yaptıkları yardım birdenbire artmıştır. Sovyetler milli mücadeleye hem askeri malzeme yardımında bulunmuşlar ve hem de para yardımı yapmışlardır.[23]

---

20 Bu telgrafın metni için bkz., Eudin ve North, *Soviet Russia and the East, 1920-1927*, s. 187-188; telgrafın Rusça metni: Izvestiya, 5 dekabrya 1920 g. No: 274 (1121); Mikh. Pavlovich (M. Weltman), *Revolyutsionnaya Turtsiya*, Moskva, Cosudarstvennoe İzdatelstvo, 1921, s. 100-101.

21 16 Mart 1921 Antlaşması'nın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 2, s. 102; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 269-272; Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. I, s. 100-102; Degras, *Soviet Documents on Foreign Poilcy*, c. I, s. 237-242; Rusça metin: *Dokumenti Vnesney Politik! SSSR*, c. III, Moskva, Gosudarstvenıioe Izdatelsfvo, 1959, s. 597-606.

22 Türk-Afgan Antlaşması'nın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 2, s. 99.

23 Sovyet belgelerine göre, Sovyetler'in yapmış oldukları yardımlar şöyledir: 1920 yazında altı bin tüfek, beş milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi; 1920 Eylül ayında 200.6 kg külçe altın (Erzurum'da teslim edilmiştir); 1921 Ocak-Şubat aylarında, bin atımlık top barutu, dört bin el bombası ve dört bin şarapnel mermisi ile daha bazı askeri malzeme verilmiştir. 1921 yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir: 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi; 3 Ekim 1921'de de *Jivoy* ve *Jutkly* adı iki destroyer Trabzon'da Ankara hükümetine devredilmiştir. Nihayet, 16 Mart 1921 Antlaşması'ndan önce on milyon altın rublelik akçalı yardım anlaşması yapılmış ve bu akçalı yardım şu şekilde verilmiştir: Nisan 1921'de dört milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1.4

Bununla beraber, dostluk antlaşmasının imzasına ve yapılan yardımlara rağmen, Türk-Sovyet münasebetleri sağlam bir güvenlik havasına girememiştir. Bunun da başlıca sebebi komünizm meselesi olmuştur. Mustafa Kemal, "Bizim Ruslarla olan münasebet ve muhadenetimiz ancak iki müstakil devletin ittihat ve ittifak esaslarıyla alâkadardır" demiş[24] ve Sovyet hükümetiyle olan münasebetlerle, komünizmin Anadolu'ya sokulması meselesini birbirinden ayırarak, birincisine ne kadar taraftar olmuş ise, ikincisine de o kadar karşı gelmiştir.[25] Hâlbuki Sovyetler, Türk milli kurtuluş hareketine yardım ederken, bunu bir proleter ihtilâli şekline sokmak için çalışmışlardır. Bunun için de daha 1919 yılından itibaren İstanbul'da ve Anadolu'da komünist propagandasına başlamışlar ve propaganda broşürleri dağıtmışlardır.[26]

Türk komünistlerinden Baytar Salih Zeki ile Şerif Manatov ise 1920 Haziran ayında Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Bu parti 14 Temmuz'da yayınladığı ilk demecinde, "sultanların mutlakiyeti ile olduğu kadar, Mustafa Kemal'in sahte politikası ile de mücadeleyi" ilan etmiştir.[27]

Bu durum karşısında Şerif Manatov sınır dışı edildiği gibi,[28] Komünist Partisi de yasaklanmıştır. Buna karşılık Mustafa Kemal, komünist propaganda ve kışkırtmaları kontrol altına almak için yakın arkadaşlarına Resmi Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur. "Allah'ın inayetiyle" kurulduğu ilan edilen bu fırka, başlangıçta açıkladığı beyannamesinde, komünizm, İslâmiyet ve milliyetçilik esaslarını birleştiren bir görüşü benimsediğini açıklamış ise de, esasında "Türk milletinin vahdetini korumak için alınmış bir tedbir" olmuştur. Mustafa Kemal de, Türk-Sovyet münasebetlerini, "İki devlet arasında avamil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüd" olarak nitelendirmiş[29] ve "Biz ne Bolşevik'iz ne de komünist, ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız" demiştir.[30] Mustafa Kemal ve Ankara hükümetinin komünistlere karşı bu tutumu, Sovyetler'de daha o zaman, "Dünkü dostu silkip atmak için münasip bir fırsat arayacağı" kanısını uyandırmış[31] ve bu sebeple Anadolu'daki milli kurtuluş hareketini bir komünist ihtilâli hâline getirmeye çalışmışlardır. Yardım meselesine gelince, Anadolu'daki milli zaferin kendi yardımları ile

---

milyon. Kasım 1921'de 1.1 milyon ve Mayıs 1922'de 3.5 milyon. (Bu konuda bkz., *Dokumenti Vnesney Politik! SSSR*, c. III, s. 675).

24 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1954, s. 21.

25 TBMM'de 3 Ocak 1921 günlü konuşması: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, İstanbul, Maarif Basımevi, 1945, s. 134.

26 Bkz., A. Noviçev, "Antikrestyanskaya politika Kemalistov v 1919-1922 godakh" (1919-1922 yıllarında Kemalistlerin köylü-aleyhtarı politikası), *Voprosi lotorii*, No: 9, 1951, s. 59-60.

27 Gotthard Jaeschke, "Kommunismus und Islam im türkischen Betreiungs-krieges", *Die Welt des Islams*, 1938, Baud 20, s. 111.

28 Jaeschke, a.g.m., s. 111.

29 1 Mart 1922'de TBMM'ndeki söylevi: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, s. 226-227.

30 2 Kasım 1922'de *Petit Parisien* gazetesine verdiği demeç: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III, s. 51.

31 Bkz., V.A. Gurko-Kryajin, "Politiçskie gruppirovki v Turtsil" (Türkiye'de siyasal gruplaşmalar), *Novyi Vostok*, 1923, c. 3, s. 35-36.

gerçekleşmesi hâlinde, bunun Batı sömürgeciliği altında bulunan bütün İslâm dünyası üzerinde yapacağı geniş etkiyi özellikle göz önünde tutmuşlardır. Bunun içindir ki, Ankara hükümeti ile diplomatik münasebetleri kurduktan sonra, 1-8 Eylül 1920'de Bakü'de bir "Doğu Milletleri Kongresi" toplamışlardır. 1891 kişinin katıldığı bu kongrede, Anadolu'dan gidenler 235 kişi ile en kalabalık grubu teşkil etmekteydi.[32] Mamafih, TBMM hükümeti bu kongreye resmi temsilci göndermemiş, sadece Dr. İbrahim Tali'yi gözlemci olarak göndermiştir. Bir dünya proleter ihtilâlinin yakın olduğu inancı ile düzenlenen bu kongrede Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin söylediği şu sözler ilgi çekicidir: "Mustafa Kemal'in hareketi bir milli kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilâle inkılâb edeceğine inanıyoruz."[33]

Komünizm meselesinin ilgi çeken yönlerinden biri de, milli mücadele savaş alanlarında gücünü gösterdikçe, milli hükümetin komünistlere karşı kovuşturmasının şiddetlenmesi olmuştur. Bu da Sovyetler tarafından tepkisiz kalmamıştır. 1922 Temmuz ayında Kari Radek Izvestiya'da şöyle yazıyordu: "Ankara hükümetinin Türkiye'yi kurtarabilmesi için, proleter ihtilâli ile birleşmekten başka bir politika izleyemeyeceğini anlaması kesin bir zorunluluktur."[34] Büyük Zafer'den sonra komünistler hakkında yapılan gayet sert kovuşturma ve tutuklamalar, Moskova'yı daha da sinirlendirmiş ve Moskova'da yayınlanmakta olan *Kızıl Şark* adlı derginin 7 Kasım 1922 günlü sayısında, "Türkiye Komünist Fırkası Umumi Kâtibi ve komünist enternasyonalin üçüncü kongresine katılan Türk delegasyonu reisi" Salih Hacıoğlu imzasıyla yayınlanan bir demeçte, "Burjuva Beyefendiler" diye Mustafa Kemal'e ve Ankara hükümetine şiddetle çatılarak şöyle denilmiştir: "Hayır beyler hayır! Türkiye Komünist Fırkası yaşıyor... Ve işçi ve köylü sınıfı mevcut oldukça yaşayacaktır. Türkiye Komünist Fırkası milletlerarası ihtilâlci proletarya ordusunun Türkiye'deki bir koludur. Sizler partiyi, polisin emri heyeti vekille kararı veya bir kanunla kapatsanız bile, sınıfımızın bir teşkilatı olarak parti, daima payidar olacaktır."[35] Kasım-Aralık 1922'de toplanan Komünist Enternasyonal'inin dördüncü kongresi de, kapanış toplanışında Türk komünistlerine hitaben yayınladığı bir mektupta, tutuklanan Türk komünistlerine sevgilerini göndermiş ve, "Unutmayınız ki Yoldaşlar, hapishane hücrelerinin hüznü ihtilâlin güneşini karartmaz" diyerek Komünist Enternasyonal'inin, onları "cellatlarının" elinden kurtarmayı kendisinin esaslı bir görevi saydığını bildirmiştir.[36] *İzvestiya*'nın başyazarı Yu Steklov da, "Körlük Politikası" başlığı

32 Bkz., *Perviy S'ezd Narodov vostoka*, Baku, 1-8 şentyabrya 1920 g. (stenografiçeskie otçet), Petrograd, Izdatelstvo Kommunistiçeşkogo Intematsionala, 1920, s. 5.

33 *Perviy S'ezd Narodov vostoka*, s. 159.

34 *İzvestiya*, 27 iyulya 1922 k., No: 166 (1605).

35 *Die Welt des Islams*, 1938, Band 20, s. 135-136.

36 *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale*, Petrograd-Moskau vom 5 November bis 5 Dezember 1922, Hamburg, Vertag der Kommunistischen Internationale, 1923, s. 531-532.

ile yayınladığı bir başyazıda, Türk komünistlerinin tevkifi dolayısıyla Ankara hükümetini protesto ve tehdit ederek, Ankara hükümetinin içeride ve dışarıda durumunu daha düzeltmediğini, bu sebeple komünistlere dayanmak zorunda olduğunu söylemiştir.[37]

Milli mücadele içindeki Türk-Sovyet münasebetlerinin hastalıklarından biri de, Mustafa Kemal'in Batılılarla uyuşma ve uzlaşma ihtimalinden duydukları endişe ve hatta korku olmuştur. Denebilir ki, Sovyetler, milli mücadele Türkiye'sinin Batılılarla hiçbir zaman uzlaşmamasını arzu etmişlerdir. Çünkü bu takdirde, yeni Türkiye Sovyetler'e daha fazla dayanma zorunluğunda kalacak ve bu da Anadolu'da bir proleter ihtilâlinin gerçekleşmesini kolaylaştıracaktı. Sovyetler'in bu tutumunu yine kendi belgelerinde görmekteyiz. Mesela, 16 Mart 1921 Antlaşması'nın görüşmeleri yapılırken, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Paris ve Londra'ya yaptığı ziyaretler, verdiği demeçler ve nihayet İtalya, İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalar, Sovyetler'i telaşlandırmış, sinirlendirmiş ve hatta Ankara hükümetini protesto etmişlerdir.[38] Aynı durum, Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi imzalandığı zaman da ortaya çıkmıştır.[39] Buna karşılık kendileri ise, menfaatleri bakımından Batılılarla münasebetlerini geliştirmek için çaba harcamaktan geri kalmamışlardır. Sovyet yardımı olmaksızın kazanılan İkinci İnönü Zaferi üzerine milli mücadeleye daha fazla yardımı durdukları gibi, Yunanistan'la diplomatik ve ticari münasebetlere girişmişler ve üstelik Yunanistan'ın isteği üzerine, milli mücadeleye karşı tarafsız kalmayı kabul etmişlerdir.[40]

Bütün bu meseleler, Türkiye'ye yardım konusunda Sovyet liderleri arasında görüş ayrılıkları doğurmuş ve 1922'de Stalin ve Ordjonikidze gibi Gürcü ve Kafkasyalı liderler yardımın kesilmesine taraftar olmuş iseler de, Lenin ve Troçki yardım fikrini savunmuşlardır.[41]

Boğazlar meselesi dolayısıyla Sovyetler Lozan Konferansı'na özellikle ilgi göstermişlerdir.[42] Fakat konferansa ancak Boğazlar Meselesi tartışılırken davet edilmişlerdir. Gerçekte, Batılılar karşısında yalnız kalmamak için Türkiye de Sovyetler'in konferansa katılmasını arzu etmiştir.

B) BATILILARLA MÜNASEBETLER

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılıp, milli kurtuluş mücadelesinin siyasal teşkilatlanma yoluna gidip, bağımsız bir hükümet olma gücünü göstermesi, 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal ve Meclis-i Mebusan'ı dağıtmalarına bir cevap olduğu kadar, o sırada

37 Yu Steklov, "Politika slepoti", *Izvestiya*, 14 noyabrya 1922 g., No: 257 (1966).

38 Bkz., *Dokumenti Vnesney Politiki SSSR*, c. III, s. 589-590; c IV, Moskva 1960, s. 14-15.

39 Bkz., a.g.e., c. IV, s. 513, 594, 603-604. Ayrıca bkz., Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, s. 263-267.

40 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 201-202.

41 Fisher, *The Soviets in World Affairs*, s. xiii-xiv.

42 *Izvestiya* ve *Pravda*'da Lozan Konferansı ve Boğazlar konusunda pek çok yazı çıkmıştır. Bunları burada saymayı gereksiz görüyoruz.

hazırlanmakta olan Sevres Antlaşması'nın lüzumsuzluğunu da Batılılara hatırlatan bir uyarıydı. Fakat Batılıların 10 Ağustos 1920'de Sevres barışını İstanbul hükümetine imzalatmalarının da, Ankara'ya bir cevap olduğu bir gerçektir. Fakat bu cevap etkisizliğe mahkum oldu. Eylül ayında Doğu cephesinde başlayan Türk taarruzları, Ermenilere karşı kazanılan zaferler, Türk askerinin Gümrü'ye girişi ve nihayet 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması, milli mücadelenin gücünü sadece müteredditi Sovyetler'e göstermekle kalmamış, milli hareketin gerçek gücünü anlamak istemeyen Batılılara da bu gücü anlatmak istemiştir. Bunun arkasından 10 Ocak 1921'de Yunanlılara karşı kazanılan Birinci İnönü Zaferi bu gerçeğe biraz daha ışık getirerek, Sevres Barışı'nın biraz değiştirilerek Ankara hükümetine de kabul ettirilmesi için, Batılıları, İstanbul ve Ankara temsilcilerini Londra'da bir konferansa davet etmeye sevk etmiştir. Davet sadece İstanbul hükümetine yapılmış, fakat İstanbul heyetine Ankara temsilcilerinin de dâhil olması istenmişti. Bu davranışları ile İtilaf Devletleri, TBMM hükümetini hâlâ meşru saymadıklarını, hiçbir şekilde tanıma yoluna gitmediklerini göstermek istiyorlardı.[43] Mustafa Kemal, İstanbul hükümetinin Ankara'dan da temsilci gönderme davetine, "Hâkimiyet bilâ-kayd u şart milletindir. İcra kudreti ve teşri salahiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder" diyen ve 20 Ocak 1921'de kabul edilmiş olan yeni anayasanın esaslarını bildirmek suretiyle cevap verdi.[44] Ankara hükümeti, Türk milletinin kendisinden başka temsilcisi olduğunu kabul edemezdi. Bunu nihayet, bir dereceye kadar, Batılılar da anlamış olmalıdır ki, İtalya'nın aracılığı ile Ankara'dan da ayrı bir heyet Londra'ya davet edildi ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Londra Konferansı'na gönderildi. Bekir Sami Bey'e verilen talimat şuydu: "Hudud-ı milliyemiz dâhilinde memleketimizin tamamiyetini ve milletin istiklâl-i tamamını temin etmek."[45]

Londra Konferansı 23 Şubat'tan 12 Mart 1921'e kadar sürmüştür. İtilaf devletleri, Sevres Antlaşması'nın esasında bir değişiklik yapmayıp, bir iki küçük değişiklikle yetindikleri gibi, Türkiye'de Misak-ı Milli'yi izah ile her şeyden önce Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istedi. Yunanlılar ise ne bunu ne de Sevres Antlaşması'nda yapılan küçük değişiklikleri bile kabul etmediklerinden herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Bununla beraber, "Şark mefkuresinin kuvvetli taraflarından" iken, 1920 yazında yapılan Moskova görüşmelerinde hayal kırıklığına uğrayıp, şimdi, "Garp mefkuresine dönmemiz ve garplılaşmamız gerektiğini" söyleyen[46] Bekir Sami Bey, Londra'da, İngiltere, Fransa ve İtalya ile birtakım anlaşmalar yaptı. 10 Mart 1921 tarihli

43 Doç. Dr. Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi*, (Ders Notları, teksir), Ankara, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1963-1964, s. 132.

44 Bkz., *Nutuk*, c. II, s. 92-94.

45 *Nutuk*, c. II, s. 113.

46 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Çan Yayınları, 1962, s. 183-184.

İngiliz-Türk Anlaşması esirlerin değişimine ait olup, İngilizler, "Ermenilere ve İngilizlere fena muamele etmemiş olan" Türk esirlerini geri vermeyi kabul ediyorlardı. 11 Mart 1921 tarihli Briand-Bekir Sami Anlaşması ile de Fransızlar, güney cephemizdeki çarpışmalara son vermeyi ve Sevres'den farklı olarak Urfa ve Gaziantep'i Türkiye'ye bırakmayı kabul ediyorlar fakat buna karşılık Elazığ, Diyarbakır ve Sivas bölgelerinde birtakım ekonomik imtiyazlar kazanıyorlardı. 12 Mart 1921'de İtalya ile yapılan anlaşmaya göre de, İtalya, İzmir bölgesi ile Trakya'nın Türklere geri verilmesi için çaba harcamayı kabul ediyor fakat karşılığında Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Aydın, Afyon, Kütahya ve Konya illerinde ekonomik imtiyazlar elde ediyorlardı.[47] Bütün bu anlaşmaları Bekir Sami Bey Ankara'ya danışmadan kendi inancına göre imzalamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin aralarında imzaladıkları ve Anadolu'yu paylaşma amacını güden anlaşmalara çok benzeyen ve her şeye rağmen o anlaşmaları gerçekleştirme amacını güden bu anlaşmalar, "Hükümet-i milliye prensipleriyle" bağdaşamayacağından, "redden başka bir muameleye maruz kalamazdı"[48] Bunlar kabul ve tasdik edilmediği gibi, Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanlığı'ndan uzaklaştırıldı ve yerine, Ali Fuat Cebesoy ile Moskova'ya giden Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey getirildi.

Londra Konferansı'nın önemli sonuçlarından biri de, İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılığını ortaya çıkarmış olmasıydı, İtalya'nın içi kaynıyordu ve İtalyan hükümeti Anadolu macerasından bir an önce yakasını kurtarmaya çalışıyordu. Nitekim Yunanlılara karşı İkinci İnönü Zaferi'nin kazanılması üzerine, haziran ayından itibaren Anadolu'daki kuvvetlerini çekmeye başlamışlardır. Aynı şey Fransa için de ortaya çıkmıştır. Daha önce de gördük ki, Fransa'nın bu sıradaki esas davası, Almanya'dan duyduğu korku dolayısıyla güvenlik tedbirlerini bir an önce almaktı. Ankara hükümetinin gücü ise her gün biraz daha kesin bir şekilde ortaya çıkıyordu. Ankara hükümeti Bekir Sami anlaşmalarını açıkça reddetmekten çekinmemişti. Üstelik Londra Konferansı'nın sonuçsuzluğu üzerine Yunanlılar, milli hükümete savaş alanında kesin darbe indirmek için harekete geçmişler, 30 Mart-1 Nisan 1921'de İnönü'de Türk cephesine karşı yeniden taarruz ederek ikinci defa yenilmişlerdi. İkinci İnönü Zaferi, Fransızların milli mücadeleye karşı politikalarında bir dönüm noktası oldu. Güney cephesinde ise Türk mücahitlerinin sert mukavemeti ile uğraşıyorlardı. Suriye'deki milli hareket de gerçek bir mesele olmaya başlamıştı. İşin kestirmesi, Ankara ile hesapların barışçı yolla tasfiyesi idi.

Bu sebeple Fransız hükümeti, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u Ankara hükümetiyle gayri resmi bir temas kurmak üzere 9 Haziran 1921'de Ankara'ya yollamıştır. Franklin Bouillon Ankara'da

47 Londra Konferansı ve bu anlaşmalar için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1938, s. 78-87.

48 *Nutuk*, c. II, s. 112.

iki hafta kalmış ve bizzat Mustafa Kemal kendisiyle görüşmelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal, Fransız temsilcisine, Misak-ı Milli'yi uzun uzun anlatmış, gerekli açıklamaları yapmış ve özellikle "siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ilâ... Her hususta istiklâli tam ve serbesti tam" üzerinde ısrar etmiştir.[49] Franklin Bouillon ise, ilgi çekici bir nokta olmak üzere, Misak-ı Milli'nin kapitülasyonlar maddesine fazla takılmıştır. Mustafa Kemal tarafından bu konudaki davanın esası da anlatılmakla beraber,[50] Fransa, "Türk mevcudiyet-i milliyesinin Birinci ve İkinci İnönü'nden sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olmasına" intizar[51] etmeyi tercih etti. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki zafer, Türk milli kurtuluş mücadelesinin gücünü bir kere daha ortaya koyunca Fransa, TBMM hükümeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'ni imzaladı.[52] Bu antlaşma ile "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ile Fransa arasında savaş hâli resmen sona eriyordu. Ayrıca, Türkiye-Suriye sınırı da çiziliyor ve Fransa Güney Anadolu'dan çekiliyordu. Yalnız İskenderun bölgesi Suriye sınırları içinde bırakılmakla beraber, 7. maddeye göre, burada özel bir idare kurulacak, Türkler milli kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan faydalanacaklar ve burada resmi dil Türkçe olacaktı.

Bu antlaşmanın imzası ile TBMM hükümeti ve milli kurtuluş mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden olan büyük bir Avrupa devleti tarafından ilk defa tanınmış oluyordu. Antlaşmanın asıl önemi buradadır. Fransa'nın Anadolu'dan çekilmesi ve Suriye içine katmasına rağmen İskenderun için kabul edilen milli kültür şartları, Misak-ı Milli'nin de tanınmasından başka bir şey değildi.

2- GEÇİCİ BARIŞ DEVRİNDE TÜRKİYE 1923-1930

A) LOZAN'IN BIRAKTIĞI MESELELER VE ÇÖZÜMÜ

Lozan Barış Antlaşması ile Yeni Türkiye, milletlerarası planda resmen tanınmış olmaktaydı. Fakat Türk milli varlığının bu tanınması, dört yıllık ağır ve kanlı bir mücadelenin sonunda kazanılan kesin bir zaferle mümkün olabilmişti. Fakat zafer, Türk vatanını paylaşmak ve parçalamak istemiş olan devletlerle Türkiye arasındaki münasebetleri hemen huzura ve düzene kavuşturamadı. Bunun başlıca sebeplerinden biri, iki taraf arasındaki güvensizlik duygusu idi. İkincisi de, Lozan Antlaşması'nda kesin çözüm formülüne bağlanmamış olan meselelerle diğer meselelerin çözümlenmesi sırasında ortaya

49 Nutuk, c. II, s.137.

50 Mustafa Kemal-Franklin Bouillon görüşmeleri için bkz., *Nutuk*, c. II, s. 135-137.

51 *Nutuk*, c. II, s. 137.

52 Ankara İtilafnamesi'nin metni için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 2, s. 152-158; ekleri: s. 158-171, Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 273-275; J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 98-100.

çıkan buhranlardır. Bu buhranlar özellikle Türkiye'nin güvensizliğini kuvvetlendirdiği gibi, bu güvensizlik duygusu da meselelerin çözümlenmesinde bir güçlük unsuru olmuş ve dolayısıyla iki taraf arasında normal münasebetlerin kurulması uzunca bir zaman almıştır.

Lozan'ın çözümlemeden bıraktığı üç temel mesele vardı: İngiltere ile Musul anlaşmazlığı, Fransa ile Osmanlı borçları meselesi ve diğer çeşitli meseleler ile Yunanistan'la da ahali değişimi meselesi idi. Bunlara kısaca değinelim.

Musul Meselesi: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Musul bölgesi, petrolleri dolayısıyla, İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Amerika arasında rekabet konusu olmuş fakat 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile bu bölge Fransa'ya bırakılmıştı. 1920 Nisan ayındaki San Remo Konferansı'nda Fransa, kendisini Ortadoğu'da desteklemesine karşılık, burasını İngiltere'ye bırakmıştı. Lozan Konferansı'nda Türk-Irak sınırının çizilmesi meselesi görüşme konusu olduğu zaman, Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkının büyük çoğunluğunun Türk olması hasebiyle, buraların Türk sınırları içine katılması gerektiğini ileri sürmüş ve Irak adına, mandater devlet olarak, İngiltere de buna itiraz etmişti. Bunun üzerine Lozan Antlaşması'nın 3. maddesiyle, bu meselenin çözümü, dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılmak üzere, Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştı. Bu görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul Konferansı ile başladı ve 5 Haziran'a kadar devam etti. Taraflar, Lozan'daki tutumlarında bir değişiklik yapmadıkları için bir uzlaşmaya varmak mümkün olmadı. Türkiye, yine Musul ve Süleymaniye'nin Türk sınırları içinde kalmasında ısrar etti, İngiltere ise bu fikre yanaşmadığı gibi, bir de Hakkari ilinin dinsel çoğunluğunun Süryani olduğunu, Süryanilerin ise Irak'a göç etmeleri dolayısıyla, Hakkari'nin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürdü.

İstanbul Konferansı'nın sonuçsuz kalması ve özellikle Türkiye'nin tutumunu yumuşatmaması üzerine, İngiltere Türk-Irak sınırları bölgesinde sınır olaylarını kışkırtıp, burada karışıklıklar çıkarmaya başladı. Bu durum Türk-İngiliz münasebetlerinin gerginleşmesine sebep oldu.

Yine Lozan Antlaşması'na göre, ikili görüşmeler başarılı sonuç vermezse, mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Milletler Cemiyeti 1924 Eylül ayında meseleyi ele aldı. Türkiye Musul ve Süleymaniye bölgelerinde plebisit yapılmasını teklif ettiyse de, İngiltere buna yanaşmadı, öte yandan Milletler Cemiyeti Musul meselesi hakkında inceleme yapıp, rapor vermek üzere bir komisyon teşkil etti. Komisyon raporunu Milletler Cemiyeti'ne 1925 Eylül ayında sundu. Rapor, Musul'un Irak'a katılması gerektiğini ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınmasını tavsiye ediyordu. Bu sırada İngiltere Milletler Cemiyeti'nde hâkim durumda olduğu için Milletler Cemiyeti Konseyi de bu tavsiyeyi aynen kabul etti. Komisyon raporu Hakkari'yi Türkiye'ye bırakmıştı.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı Türkiye'de büyük bir tepki yarattı ve İngiliz aleyhtarlığının yeniden kuvvetlenmesine sebep oldu. Hatta Türk

basını bir Türk-İngiliz savaşından bile söz etti. Fakat Türk hükümeti daha ileriye gidemedi. Çünkü yıllarca süren savaştan yeni çıkılmıştı ve tekrar savaşmak kolay değildi. Kaldı ki, içeride çözüm bekleyen bir sürü ekonomik ve sosyal mesele vardı. Bu sebeple, 5 Haziran 1926'da İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak Milletler Cemiyeti kararını kabul etti.[53] Bu antlaşma, bugünkü Türk-Irak sınırını çizmiş ve Musul buhranını sona erdirmiştir.

Musul buhranı, Türkiye ile Sovyet Rusya'yı birbirine daha fazla yaklaştırmıştır. Çünkü Sovyetler, Lokarno Antlaşmalarının imzasından hiç hoşnut kalmamışlardı. Bunun içindir ki, sınırlarını çevreleyen devletlerle saldırmazlık antlaşmaları imzalama yoluna gitmişlerdir. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, komisyon raporunu kabul ettiğinin ertesi günü, 17 Aralık 1925'te Paris'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imza edilmiştir.[54] Milli mücadele sırasında olduğu gibi, İngiltere ile münasebetlerin gerginleşmesi, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya tekrar yaklaştırıyordu.

Fransa ile Meseleler: Fransa ile Lozan'dan arda kalan esas mesele Osmanlı borçları meselesi idi. Fakat bu meselenin yanında başka meselelerin de varlığı, Türk-Fransız münasebetlerinin normale girmesinde önemli engel teşkil etmiştir.

Fransa ile birinci mesele, Türkiye-Suriye sınırının tespiti idi. 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi'ne göre, (8. madde), bu itilafnamenin imzasından bir ay sonra, Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı. Fakat bu mümkün olmadı. Komisyon ancak 1925 Eylül ayında kurulabildi ve sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bir kısım topraklar üzerinde taraflar karşılıklı iddialar ortaya attılar. Bunun üzerine Türk ve Fransız hükümetleri doğrudan doğruya diplomatik müzakerelere girerek, 18 Şubat 1926 Antlaşması ile bu meseleyi sona erdirdiler.[55] "Dostluk ve İyi Komşuluk" sözleşmesi adını alan bu antlaşma, sadece Türkiye-Suriye sınırını çizmekle kalmayıp, genel olarak Türk-Fransız münasebetlerini de düzenlemekteydi. Buna göre, taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecekler ve taraflardan birine yöneltilen silâhlı bir saldırı hâlinde diğeri tarafsız kalacaktı. Fakat bu anlaşma 18 Şubat 1926'da parafe edilmekle beraber, Fransa hemen imzaya yanaşmadı. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul anlaşmazlığının çözümlenmesini bekledi. San Remo Anlaşması'nın ruhuna uygun olarak Fransa Musul meselesinde İngiltere'yi destekliyordu. Türkiye Milletler Cemiyeti kararını kabule karar verince, Fransa da Türkiye ile "Dostluk ve İyi Komşuluk" sözleşmesini 30 Mayıs 1926'da, yani Türk-İngiliz Musul Antlaşması'ndan altı gün önce imzaladı.

Türk-Fransız münasebetlerinde sürtüşme çıkaran ikinci mesele de, Türkiye'deki Fransız misyoner okulları meselesi oldu. Türk hükümeti bir

53 Antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 7, s. 1512-1519; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 144-146.

54 Bu paktın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 7, s. 225-226.

55 Antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 7, s. 1495-1511.

yönetmelik hazırlayarak, bu okullarda ve genel olarak yabancı okullarda, tarih ve coğrafya gibi derslerin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması prensibini kabul etti. Bu okullar buna yanaşmak istemediler. Bunun üzerine Fransa ve Papalık işe müdahale etmek istediler. Türk hükümeti ise, sadece bu okulları kendisine muhatap tutarak, Fransa'yı ve Papalığı işe karıştırmadı. Fransa da daha ileri gidemedi fakat bu olay da iki devlet arasındaki münasebetleri zayıflattı.

Borçlar meselesi daha şiddetli oldu. Bu mesele yüzünden 1926 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'nın getirmek istediği hava yerleşemedi.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, tahvil çıkarmak suretiyle en fazla Fransa'dan borç almıştı. Lozan Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin borçları meselesi de ele alınmış fakat bu borçların Türkiye tarafından ödenmesi şeklinin, (46. maddeye göre), borç tahvilleri sahipleri ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelerde tespit edilmesine karar verilmişti. Çoğunluğunu Fransızların teşkil ettiği bu alacaklılarla Türkiye arasındaki müzakereler bir hayli uzadı ve zaman zaman gerginlikler doğurdu. Nihayet 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşmalarla,[56] ödenecek borcun miktarı ve ödeme şekli de bir formüle bağlandı. Bu anlaşmalarla Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi de tarihe karışıyordu. Fakat 1929 dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de zor duruma soktu ve ödeme güçlükleri ile karşılaştı. Amerika Cumhurbaşkanı Hoover, 1931'de kendi adını alan moratoryumu ilan edince, Türkiye de Hoover Moratoryumu'na dayanarak borç ödemeyi geciktirmek istedi. Alacaklılar, Osmanlı borçlarının tamirat borcu olmadığını ileri sürerek buna itiraz ettiler. Görüşmeler yeniden başladı ve 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir borç sözleşmesi imzalandı.[57] Bu seferki sözleşme Türkiye'nin daha lehine idi.

Borçlar meselesinin ilk çözümünü teşkil eden 1928 anlaşmalarının hemen arkasından, Fransa ile başka bir mesele daha patlak verdi. Bu da Adana-Mersin demiryolunun satın alınması meselesiydi. Türkiye Cumhuriyeti, kapitülasyon sisteminin kalıntılarını temizlemek amacı ile aldığı tedbirler arasında 1929'da çıkardığı bir kanunla, bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunu da satın almak isteyince, Fransa yine ortaya çıktı. Fransa yeni Türkiye'nin şartlarını bir türlü anlamak istemiyordu. Hâlbuki Fransa Batılılar içinde Misak-ı Milli'yi ilk tanıyan devletlerden biri olmuştu ve Misak-ı Milli'de kapitülasyonların tasfiyesi de öngörülmüştü. Mamafih, bu demiryolu meselesinde Fransa işi uzatmadı ve 1929 Haziran ayında yapılan bir anlaşma ile Fransızlar demiryolunu Türkiye'ye teslim ettiler.

Görülüyor ki, Fransa ile Türkiye arasında çıkan meselelerin arkasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyon sistemi yatmaktaydı ve Fransa'nın, her şeye rağmen bu sistemi devam ettirmek istediği sezilmekteydi. Bu durum,

56 1928 Osmanlı borçları anlaşmaları için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 10, s. 48-122 ve 122-125.
57 Sözleşmenin metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 14, s. 311-328.

tabiatıyla, iki devlet arasındaki münasebetlerin gelişmesi için önemli bir engeldi. Bu meseleler çözümlendikten ve özellikle Almanya'da Nazi partisi iktidara geçtikten sonra, Türk-Fransız münasebetleri bir gelişme ve yakınlaşma gösterdi. Türkiye'nin, Küçük Antantı'nı iki üyesi Romanya ve Yugoslavya'nın da katılması ile Balkan Antant'ını kurması Fransa tarafından da desteklendi. Fakat Türk-Fransız münasebetlerinin bu mutlu devresi kısa sürdü. 1936'da ortaya çıkan Sancak (Hatay) meselesi ile, Türk–Fransız münasebetleri 1939'a kadar tekrar bir gerginlik devresine girdi.

B) TÜRK-YUNAN "ETABLİ" ANLAŞMAZLIĞI

Lozan Konferansı'nda, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi de ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalanmıştı.[58] Bu sözleşmeye göre, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslüman-Türklerin değişimi yapılacak, yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde "yerleşmiş" (etabli) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar bulundukları yerlerde kalacaklardı. Yine bu sözleşmeye göre, bu sözleşmeyi uygulamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de dâhil bulunduğu bir milletlerarası karma komisyon kurulacaktı. Gerçekten bu komisyon kurulmuş ve Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır. Fakat sözleşmenin komisyonca uygulaması ve değişim işlerinin ele alınması ile birlikte, "yerleşmiş" (etabli) deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında, deyimin yorumlanması bakımından görüş ayrılığı çıktı. Türkiye'ye göre, "yerleşmiş" deyiminin anlamı Türk kanunlarına göre tayin edilecekti. İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan ise, her ne suretle olursa olsun 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan her Rum'un "yerleşmiş" sayılması gerekeceğini ileri sürdü. Bu görüş ayrılığından doğan anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne havale edildi ve o da meselenin hukuki niteliği dolayısıyla Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan "istişari mütalaa" istedi. Divan'ın 1925 Şubat ayında yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözümleyemedi. Türk-Yunan münasebetleri gerginleşti. Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumları yerleştirmesi ve buna karşılık olarak Türkiye'nin de İstanbul Rumlarının mallarına el koyması, gerginliği şiddetlendiren önemli bir gelişme oldu. "Etabli" anlaşmazlığı bu şekilde iki devletin siyasal münasebetlerine de yayılınca, her iki taraf da işi siyasal bir anlaşma ile çözümleme yoluna gitti ve Türkiye ile Yunanistan arasında 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalandı.[59] Bu antlaşma ile ahali değişiminin birçok meseleleri çözümleniyordu. Fakat bu antlaşmanın uygulanması ve yürütülmesi de kolay olmadı. Yine birtakım anlaşmazlıklar

58 Bu sözleşme ve protokolün metni: Cemil Bilsel, *Lozan*, ciltli, İstanbul, 1933, s. 666-672 ve *Düstur*, 3. tertip, c. 5, (2. basım), s. 84-89.

59 Bu antlaşma için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 8, s. 129-134 ve ekleri: s. 134-142.

çıktı. Türk-Yunan münasebetleri gerginleşti. Bir savaş havası esiyor ve her iki taraf da kendi görüşünü silah ve zor kuvveti ile yürütmek için hazırlanır gibi görünüyordu. Fakat Yunan Başkanı Etefterios Venizelos, Türk-Yunan münasebetlerinden bu gerginliğin özellikle Yunanistan'a vereceği siyasal ve ekonomik zararları göz önüne alarak büyük bir ileri görüşlülük göstererek, işi tatlıya bağlama yoluna gitti ve tutumunu yumuşattı. Yunanistan'ın yumuşak tutumu Ankara tarafından da olumlu bir şekilde karşılandı ve iki devlet arasında, ahali değişimi meselelerini yeni esaslara göre düzenleyen 10 Haziran 1930 Antlaşması imzalandı.[60] Bu antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi "etabli" deyiminin kapsamı içine alındı. Ayrıca her iki memleketin azınlıklarına ait mallar konusunda da birçok düzenleme yapıldı. Bu şekilde altı-yedi yıldır devam etmekte olan anlaşmazlık sona erdi.

1930 Antlaşması iki taraf arasındaki buzları kırdı ve Türk-Yunan münasebetlerinde birdenbire yeni bir dönem meydana getirdi. Türk hükümeti, "Samimi bir dostluğun temellerini atmak için" harekete geçiyor ve Yunan Başbakanı Venizelos da, "Ben itilafı yeni bir devrenin başlangıcı addediyorum" diyordu.[61] Türk hükümeti Venizelos'u Türkiye'yi ziyarete davet etti ve ziyaret 1930 Ekim sonlarında yapıldı. Bu ziyaret sırasında, 30 Ekim 1930'da iki devlet arasında üç tane anlaşma imzalandı: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol; İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi.[62] Bu sonuncu sözleşme, iki taraf uyruklarına kendi memleketlerinde birçok imtiyaz tanımaktaydı ki, bundan asıl yararlanan Yunanlılar olmuştur.

Türkiye Başbakanı İsmet Paşa (İnönü) ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), 1931 Ekim'inde Yunanistan'ı ziyaret ederek, Venizelos'un ziyaretini iade ettiler ve büyük gösterilerle karşılandılar. Türk-Yunan münasebetleri 1954 yılına kadar sürecek mutlu bir balayına girmişti.

C) TÜRKİYE VE FAŞİST İTALYA

Milli mücadeleye karşı en realist davranışı İtalya göstermiş ve kendi iç durumu sebebiyle, Anadolu'da bir maceraya atılmaya cesaret edemeyerek, askerini Anadolu'dan çekmişti. Fakat bunu yaparken, gerçekte İngiltere ve Fransa'dan farklı bir politika izlemek üzere harekete geçiyordu. Bu da, Ankara hükümetiyle iyi münasebetler kurup yeni Türkiye'yi ekonomik nüfuzu altına almaktı. TBMM hükümetinin 1921 Mart ayındaki Londra Konferansı'nda ayrı bir heyetle temsil edilmesinde İtalya'nın yaptığı aracılık ve Bekir Sami Bey'in İtalya ile imzaladığı ve İtalya'ya Anadolu'da birtakım ekonomik imtiyazlar veren anlaşma, İtalya bakımından bu politikanın başarılı bir sonucu

60 10 Haziran 1930 Antlaşması'nın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. II, s. 707-716.

61 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 210.

62 Bu anlaşmalar için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 12, s. 39-45 ve 62-73 ve ekleri: s. 73-81.

sayılabilirdi.[63] Fakat bu anlaşmanın TBMM hükümeti tarafından reddi, İtalya'nın düşündüklerini gerçekleştirmesine imkân vermedi.

Bununla beraber, Lozan'dan sonra ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Türk-İtalyan ticaret münasebetleri önemli bir gelişme göstermiş sayılabilir. Faşist İtalya ile Türkiye arasında ekonomik ve ticari münasebetlerin gelişmesine rağmen, siyasal münasebetler 1928'e kadar aynı görüntüye sahip olmaktan uzak kalmıştır. Bunun da başlıca sebebi, Mussolini İtalya'sının daha ilk günden itibaren, "Roma İmparatorluğu'nu canlandırmak için" sömürgecilik ve yayılma politikasına bir canlılık vermesi ve bunun da Türkiye'de uyandırdığı endişelerdir. Mussolini'nin mare nostrum'u, tabiatıyla, küçük ve zayıf devletlerin bulunduğu Doğu Akdeniz kıyılarını da kapsamaktaydı. Korfu ve Fiume meselesinden sonra İtalya'nın Arnavutluk'la yakından ilgilenmesi ve bu memleketi nüfuzu altına alması ve bu yüzden Yugoslavya ile münasebetlerinin bozulması, bu devletin birinci planda Doğu Akdeniz'i seçmiş olduğunu gösteren belirtilerdi. Üstelik İtalya'nın Anadolu'yu işgal için harekete geçeceğine dair söylentiler de eksik olmamış ve bu söylentiler Türkiye'de endişe ve İtalya'ya karşı devamlı bir güvensizlik doğurmuştur.

Bu güvensizliğin önemli kaynaklarından biri de Musul buhranı sırasında Fransa gibi İtalya'nın da İngiltere'yi desteklemesiydi. Hatta 1925'te, Türkiye'nin Musul bölgesini işgale teşebbüs etmesi hâlinde, İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkaracağına dair söylentiler çıkmıştır.[64]

1926-27 yılları hem Türkiye'nin hem de İtalya'nın durumunda bir dönüm noktası meydana getirmiştir. İngiltere ile Musul anlaşmazlığının sona erdirilmesi Türkiye'nin, Fransa ve İtalya ile de münasebetlerinin düzelme yoluna girmesini sağlamıştır, öte yandan, İtalya'nın Arnavutluk'u nüfuzu altına alması Yugoslavya'da korku uyandırmış ve Küçük Antant'ın bu üyesi de Fransa ile ittifak imzalamıştır. Küçük Antant'ın Fransa'ya dayanması, İtalya'da, kendisiyle Doğu Akdeniz'in iki önemli devleti olan Yunanistan ve Türkiye arasında Küçük Antant'a karşı bir üçlü bloğun kurulması fikrini doğurmuştur. Bu sebeple, Yunanistan ve Türkiye'ye karşı davranışını yumuşatmıştır. Bu sırada Türk-Yunan münasebetlerinin iyi olmaması üçlü bir bloğun kurulmasını mümkün kılmamışsa da bir Türk-İtalyan yakınlaşmasını sağlamış ve iki devlet arasında 30 Mayıs 1928'de bir tarafsızlık ve uzlaşma antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, (1. madde) taraflar, birbirlerine yönelmiş olan bir siyasal veya ekonomik antlaşma veya ittifaka katılmayacaklar ve (ikinci madde) taraflardan biri, bir veya daha fazla devletin saldırına uğrarsa, diğeri tarafsız kalacaktı. Taraflar, aralarında çıkan anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerdi.[65]

63 E.R. Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, Ambilly-Annemasse, Imprimerie Franco-Suisse, 1950 (Universite de Geneve, Thesis No: 69), s. 76.

64 Bkz., Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs, 1925*, c. I, London, Oxford University Press, 1928, s. 526-527.

65 Antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 10, s. 32-34 ve *Documents on International Affairs*, s. 122-123.

Türk-İtalyan antlaşmasının arkasından, Yunanistan ile İtalya arasında da 23 Eylül 1928'de aynı nitelikte bir antlaşma imzalandı.[66]

Türk-İtalyan antlaşması ile iki devlet arasındaki münasebetler normal düzene girmekle beraber, İtalya'nın beklediği gelişme olmadı ve Türk-İtalyan münasebetleri samimi bir yakınlaşmaya ulaşamadı. Çünkü bir yandan İtalya 1930'lardan itibaren sömürgecilik ve yayılma amaçlarını şiddetlendirdi ve Türkiye'de yeniden güvensizliğe sebep oldu; öte yandan da, 1930 Türk-Yunan antlaşmasından sonra Türkiye anti-revizyonist bir politika izleyerek kolektif güvenlik sistemine bağlandı.[67] İki tarafın yolları birbirinden ayrıldı. 1936'dan itibaren Türk-İngiliz yakınlaşmasının kuvvetlenmesi de Türk-İtalyan münasebetlerini zayıflattı. Hâlbuki gerçekte, Türk-İngiliz yakınlaşması Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişelerin bir sonucu idi.

D) TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ

Lozan'dan sonra buhranlar devrine gelinceye kadar Türk-Sovyet münasebetleri üç unsurun kuvvetli etkisi altında bulunmuş ve bu münasebetlere bu unsurlar egemen olmuştur: Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin Batı ile münasebetlerini düzeltmesi ve geliştirmesi.

Türk-Sovyet ticaret münasebetlerinin esas meselesi, Sovyetler'in şimdi ticari ve ekonomik münasebetler yoluyla Türkiye'yi nüfuzu altında tutma çabasıdır. Türkiye'nin ise dış ticaretini Sovyet Rusya'ya inhisar ettirmekten kaçınarak bu ticareti Batı'ya da yöneltmesi ve nihayet Sovyetler'in Türkiye'nin birçok yerinde ticaret temsilcilikleri açmak suretiyle bunları komünist propagandası için kullanmak istemesi ve Türkiye'nin de bu oyuna gelmemesidir.[68]

Komünizm meselesine gelince: Türkiye, Lozan Antlaşması ile milli varlığına kavuştuktan sonra, Türkiye'deki komünizm hareketine karşı daha hassas davranmış ve bu işi daha sıkı bir şekilde kovuşturmuştur. Türkiye, komünizm meselesi ile Türk-Sovyet münasebetlerinin hükümetler arasındaki niteliğini birbirinden ayırmaya Lozan'dan sonra da devam etmekle beraber, bu durum Sovyetler'i hoşnut bırakmamıştır. Sovyetler ise, daha önce olduğu ve daha sonra da olacağı gibi, Türkiye'deki komünizm propagandası ile hükümetler seviyesindeki Türk-Sovyet münasebetlerini, birbirinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almışlar ve bu sebepten de, Türk hükümetinin komünizme karşı aldığı tedbirleri tenkit etmekten ve hoşnutsuzluklarını açıklamaktan geri kalmamışlardır. 1929 yazında Sovyet basını ve özellikle Komünist Partisi'nin organı *Pravda* böyle bir tenkit kampanyasına giriştiği zaman, Türk hükümetinin organı durumunda bulunan *Milliyet* gazetesi, 6 Temmuz 1929 günlü sayısında, hükümetten aldığı direktifle, şu ilgi çekici cevabı vermişti: "*Pravda* gazetesi

66 Italyan-Yunan antlaşmasının metni: *Documents on International Affairs, 1928*, s. 148-154.

67 Vere-Hodge, a.g.e., s. 79-80.

68 Türk-Sovyet ticaret münasebetlerinin tahlili için: Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, s. 69-74.

komünistliği mukaddes sayabilir fakat dünyanın hiçbir davası Türkiye nasyonalistliğinin daha az mukaddes bir dava sayılmasına sebep olamaz."[69]

Ticaret münasebetleri konusunda olduğu gibi siyasal münasebetler alanında da Türkiye'nin yavaş yavaş Batılılarla münasebetlerini uzlaştırma ve düzenleme yoluna gitmesi ve bu suretle dış politikasını Sovyet Rusya'nın tekelinden kurtarması da Sovyetler'i hoşnut bırakmamıştır. Musul anlaşmazlığının çözümlenmesi ve İngiltere ile Türkiye arasındaki münasebetlerin gelişmeye başlaması, Fransa ile 1926'da imzalanan Suriye sınırları ile ilgili antlaşma ve 1930 Osmanlı borçları anlaşması ve İtalya ile de 1928 Antlaşması, Türk dış politikasının Sovyetler tarafından hoş karşılanabilecek gelişmeleri olmadı. Türkiye'nin Batılılarla münasebetleri düzelip geliştikçe, Sovyetler, Türkiye'nin Batı cephesinde kesin olarak yer almasından veya Batılıların Türkiye'yi kendi saflarına çekmesinden endişe etmişlerdir.

Hâlbuki o sıralarda Türkiye için böyle bir ihtimal mevcut değildi. Her ne kadar Türkiye bütün Batılı devletlerle karşılıklı olarak güven verici düzgün münasebetlere sahip olmayı da arzu etmişse de, bu arzu tamamen gerçekleşmemiştir. Türk-Fransız ve Türk-İtalyan münasebetlerinde bunu gördük. Bu sebepledir ki, iki savaş arası döneminde Türkiye Sovyetler'i dış politikasının temel bir unsuru olarak korumakta devam etmiştir. Hükümetler seviyesindeki Türk-Sovyet münasebetlerine önem vermiştir.

Türkiye'nin dış münasebetlerinden duydukları bu endişelere rağmen, Sovyet Rusya'nın o sıradaki milletlerarası durumu ve Batılılarla münasebetlerini, özellikle kendileri bakımından, güven verici bir düzene oturtmamış olması da, bu devleti Türkiye'ye önem vermeye götürmüştür. Musul anlaşmazlığı sırasında Türk-İngiliz münasebetlerindeki gerginlik ve buna karşılık Sovyet Rusya'nın da, Lokarno Antlaşmaları ile Almanya'nın Batılılar arasında yer almasından duyduğu endişe, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının imzası sonucunu vermiştir.[70] Üç yıl için imzalanmış olan bu antlaşmaya göre, taraflardan birine, bir veya birkaç devlet tarafından yöneltilen bir askeri hareket hâlinde, diğeri tarafsız kalacak ve taraflardan hiçbiri, birbirlerine saldırmayacakları gibi, birbirleri aleyhine yönelen ittifak veya siyasal anlaşmalara katılmayacaklardı. Türkiye için olduğu kadar, Türkiye'nin Batılılara katılmasından duyduğu endişe bakımından, Sovyet Rusya için de gayet tatmin edici olan bu antlaşma, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında, 17 Aralık 1929'da iki yıl daha uzatılmış ve çeşitli yenilemelerle, 1945 Mart ayında Sovyet Rusya tarafından feshedilinceye kadar devam etmişti. Ve Türk dış politikasının önemli bir unsurunu teşkil etmiştir.[71] 1929 yenilemeleri, 1925 antlaşmasına yeni bir hüküm ekleyerek, taraflar, karadan veya denizden komşu bulundukları devletlerle, birbirlerine danışmaksızın, herhangi bir siyasal anlaşma yapmama esasını kabul etmişlerdir.

---

69 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 204.

70 1925 Türk-Sovyet Antlaşması metni için: *Düstur*, 3. tertip, c. 7, s. 225-226 ve *Documents on International Affairs, 1928*, s. 128-199; J.C. Hurewitz, *Diplomacy in Near and Middle East*, c. II, s. 142-143.

71 1929 yenileme protokolü için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 11, s. 67-68

E) DOĞULU DEVLETLERLE MÜNASEBETLER

Türkiye'nin Doğulu devletler içinde ilk ve yakın münasebetler kurduğu devlet Afganistan olmuş ve iki memleket arasındaki münasebetler daima olumlu yönde gelişmiştir. Türkiye ile Afganistan arasında ilk resmi münasebetleri kuran belge, 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmış olan dostluk antlaşması olmuştur. Milli mücadele sırasında kurulan bu dostluk, Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası münasebetlerdeki yerini almasından sonra daha da gelişmiş ve Atatürk'ün reformları Afganistan'ın Batılılaşma hareketlerinde başlıca ilham kaynağını teşkil etmiştir. Bunun içindir ki, daha Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren Afganistan Türkiye'den öğretmen, subay ve doktor gibi teknik uzmanlar getirtmiş ve ayrıca Türk üniversitelerine öğrenci göndermiştir. Rusya ile İngiltere arasında daima nüfuz mücadelelerine konu teşkil etmiş olan Afganistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu tehlikenin yeniden canlanması ihtimaline karşı âdeta Türkiye'de bir dayanak aramıştır. 1928 yılı Mayıs ayında Afganistan Kralı Amanullah Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 25 Mayıs 1928'de Ankara'da Türk-Afgan dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır.[72] İki devlet arasında "ebedi" dostluk kuran bu antlaşma, esası itibariyle 1921 Antlaşması'ndan pek farklı değildir.

1928 Kasım ayında Amanullah'ın hükümdarlıktan düşürülmesi Türk-Afgan münasebetleri üzerinde radikal bir değişiklik meydana getirmiş değildir. İki taraf arasındaki münasebetler samimiyet ve dostluğunu muhafazaya devam etmiştir. Yalnız Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra Afganistan, Sovyet ve İngiliz tehlikelerine karşı Almanya'ya daha fazla dayanmış ve teknik yardım konusunda Almanya Afganistan için daha kuvvetli bir kaynak teşkil etmiştir. Şüphesiz, Türkiye ile Nazi Almanya'sı arasında doğrudan doğruya bir çatışma mevcut olmaması da bunda önemli rol oynamıştır.

İran ile münasebetlere gelince: Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türk-İran münasebetleri herhangi bir gelişme göstermemiştir. Bunun da sebebi, siyasal nitelikte olmaktan ziyade, Türk-İran sınırında eksik olmayan anlaşmazlıklar ve olaylardır. Bu olaylar, esasında, her iki tarafın da, sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretler üzerinde sıkı ve yeterli bir kontrol kuramamış olmalarından doğmaktaydı. Türkiye Musul meselesini tasfiye edip Türk-İran sınırını kesin şekline ulaştırdıktan sonra, Türkiye ile İran arasında da, sınır meseleleri konusunda 22 Nisan 1926'da bir güvenlik ve dostluk antlaşması imzalanmıştır.[73] Fakat bu antlaşma sınır meselelerine kesin olarak son verecek kadar yeterli olmadı. Sınır olayları huzursuzluk konusu olmaya devam etti ve hatta bir ara iki devletin münasebetleri adamakıllı gerginleşti. Fakat iki tarafın da iyi niyeti üstün geldiğinden, 1928 Haziran ayında imzalanan bir protokolle 1926 Antlaşması daha etkili bir hâle getirildiği gibi, 23 Ocak 1932'de de bir uzlaşma, adli tesviye

72 Bu antlaşma için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 10, s. 28-29.

73 Türk-İran 1926 Antlaşması için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 7, s. 926-927.

ve hakem antlaşması imzalandı[74] ve sınır da kesin olarak tespit edildi. Bu antlaşmadan sonraki, Türkiye ile İran arasındaki münasebetler gerçekten bir yakınlık, dostluk ve samimiyet içine girmiştir. 1934 Haziran ayında İran hükümdarı Rıza Şah Pehlevi Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret samimi gösterilere vesile olmuş ve Rıza Şah ile Atatürk arasında kişisel dostluk dahi kurulmuştur.

Türkiye'nin Ortadoğu'nun Arap memleketleriyle münasebetlerinde belirli bir gelişme söz konusu olmamıştır. Bu memleketler, manda rejimi altında Batı sömürgeciliğine konu teşkil ettikleri için, resmi münasebetler Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan münasebetlerinin etkisi altında kalmıştır, öte yandan, Atatürk'ün hilâfete son vermesi ve din alanında yapmış olduğu reformlar bu memleketlerin fanatik çevrelerinde Türkiye'ye karşı bir antipatiye sebep olmuştur. Fakat buna karşılık, yine bu memleketlerin İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesini yürüten aydınları için, Türk milli mücadelesi ve Atatürk en kuvvetli örnek ve desteği teşkil etmiştir. Mesela, Irak'ta 1936 Ekim'inden General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman'ın yaptıkları hükümet darbesi böyle olmuş ve bu askeri hükümet kısa ömrü içinde Türkiye ile gayet yakın münasebetler kurmuştur.

3- BUHRANLAR DEVRİNDE TÜRKİYE 1931-1939

Önceki bölümlerde yaptığımız açıklamalar göstermektedir ki, 1923-1930 devresinde Türkiye'nin bütün dış politika faaliyetleri, yeni bir kurtuluşun ortaya çıkardığı meseleleri çözümlemek ve yeni Türkiye'yi milletlerarası çevrede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelmiştir. Türkiye yedi yıl bu meselelerle uğraşmış ve nihayet 1930 yılından itibaren gerçekleştirmek istediği düzene kavuşmuştur. Fakat Türkiye bu meselelerden yakasını kurtardığı zaman, milletlerarası münasebetler 1931 yılından itibaren bir buhran devresine giriyor ve özellikle Avrupa'da patlak veren buhranlar ister istemez Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu. Bu durum karşısında Türkiye'nin izlediği dış politika gerçekten ilgi çekicidir. Açıktır ki, Lozan Antlaşması Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesinde eksiklikler meydana getirmiştir. Revizyonist Avrupa devletlerinin yaptığı gibi, Türkiye bu buhranları bencil çıkarlar için sömürme yoluna gitmemiş, aksine kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak, anti-revizyonist bir politika izlemiştir. 1935-1936'dan itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehlike karşısında da, bu politikaya daha fazla bağlanarak, barışın korunmasında ve saldırganlara karşı tedbir alınmasında Batılılarla işbirliğine özellikle önem vermiştir

A) MİLLETLERARASI İŞBİRLİĞİ VE TÜRKİYE

Türkiye'nin milletlerarası işbirliği ve kolektif barış çabalarına katılması, 1928'de silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonu çalışmalarına davet edilmesiyle başlamıştır. Bu komisyon çalışmaları sırasında Sovyet Rusya

74 Türk-İran 1932 Antlaşması için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 13, s. 537-542.

Dışişleri Bakanı Litvinov, "Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafya vaziyetine binaen"[75] Türkiye'nin de davet edilmesini istemiş ve bu teklif kabul edilerek, 1928 Mart ayında Türkiye de komisyon çalışmalarına davet edilmiştir. Komisyonda Sovyetler bütün silahların ilgasını teklif ettiği zaman, bu teklifi destekleyenlerden biri de Türkiye olmuştur. 1932 Şubat ayında toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda da Sovyetler gene tam silahsızlanma üzerine ısrar ettikleri zaman da, bu teklifi destekleyen tek devlet yine Türkiye olmuştur.

Briand-Kellogg Paktı meselesinde de aynı şey olmuştur. Savaşı kanun dışı ilan eden bu paktın ilk imzasına davet edilmediklerinden ötürü Sovyetler bunu, kendilerini çember içine almak için Batılıların bir kombinasyonu olarak görmekle beraber, sonradan Fransa tarafından katılmaya davet edilince, bir yandan bu daveti kabul etmişler ve öte yandan da, "barışın korunmasıyla samimiyetle ilgilenen" Türkiye, Afganistan ve Çin Cumhuriyeti'nin davet edilmemiş olmasından ötürü üzüntülerini bildirmişlerdir.[76] Bunun üzerine 1928 Eylül ayında Türkiye de davet edilmiş ve 1929 Ocak ayında katılmıştır.[77]

Briand-Kellogg Paktı'nın yürürlüğe girmesinin uzayacağını gören Sovyetler, bunu bir an önce yürürlüğe sokmak için Litvinov Protokolü'nü ortaya attıkları zaman da, bu protokole katılan birkaç devletten biri Türkiye oldu.

Görülüyor ki, Türkiye'nin milletlerarası işbirliğine ve kolektif barış faaliyetlerine katılmasında Sovyetler önemli bir rol oynamışlardır. Fakat Türkiye'nin bu faaliyet ve çabalara katılması, Batılılara ve diğer Avrupa devletleriyle münasebetlerini de genişletmiştir. Bunun içindir ki, 1930 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand bir Avrupa Birliği projesi ortaya atıp devletlere davetiye gönderdiği vakit, verilen cevaplarda, Bulgaristan, Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği ile birlikte Yunanistan ve Macaristan da Türkiye'nin katılmasını istemişlerdir.[78] Bu şekilde Türkiye diğer devletlerin de ilgisini çekmeye başlamıştı.

Türkiye'nin, milletlerarası işbirliğine katılmasında en önemli gelişme, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıdır. Sovyet Rusya gibi Türkiye de, Milletler Cemiyeti'ne bir süre güvenle bakamadı. Bunun birinci sebebi, İngiltere'nin bu milletlerarası teşkilatta egemen durumda bulunmasıydı. Öte yandan, bu devrede Türkiye Sovyetler Birliği'ne dayanmaya devam ettiğinden ve Sovyetler Birliği de bu teşkilata karşı güvensizlik duyduğundan, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasında bu da rol oynadı. Fakat 1930 yılından itibaren Türkiye'nin dış münasebetleri yeni bir görüntü almaya başlayınca Milletler Cemiyeti ile de ilgilendi. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Silahsızlanma Konferansı'nın 13 Nisan 1932 tarihli oturumunda Türkiye'nin

75 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 203.
76 Bkz., *Documents on International Affairs, 1928*, s. 11.
77 Kellogg Paktı'nın Türkçe metni için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 10, s. 200-203.
78 *Documents on International Affairs, 1930*, s. 74-79.

Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirince, Milletler Cemiyeti Konseyi 1932 Temmuz ayında Milletler Cemiyeti Asamblesi 43 devletin ittifakı ile Türkiye'yi üyeliğe kabul etti.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması Sovyetler'i pek hoşnut etmedi. Fakat Türkiye, Sovyetler Birliği herhangi bir devlete saldırmadıkça, paktın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen zorlama tedbirlerinin haksız bir şekilde Sovyetler'e karşı yöneltilmesine asla rıza göstermeyeceği hakkında teminat verdi.[79] Mamafih, Sovyetler'in hoşnutsuzluğunun asıl sebebi, Türkiye'nin kendisinden ayrılıp Batılı devletlerle işbirliğine gitmesi endişesi idi. Fakat bu endişe uzun süreli olmadı. Çünkü Nazi Almanya'sının ortaya çıkması ve Japonya'nın Mançurya'ya saldırması üzerine kolektif güvenlik ve barış sistemine bağlanan Sovyet Rusya da 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra, bu teşkilata sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kalmış ve barışın korunması çabalarında cemiyeti daima desteklemiştir.

B) BALKANLAR'DA İŞBİRLİĞİ: BALKAN ANTANTI

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldığı zaman, Balkan devletleri arasında da büyük bir yakınlaşma ve işbirliği başlamıştı. Bu gelişme 1934 yılında Balkan Antantı denen ittifakı ortaya çıkarmıştır. Balkanlılar arasındaki yakınlaşmanın esas unsuru ise 1930 Ekim'indeki Türk-Yunan anlaşmalarının doğurduğu Türk-Yunan yakınlaşmasıdır. Öte yandan, Lokarno Antlaşmaları, Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü gibi barışçı teşebbüslerle, Küçük Antant gibi statükocu ittifakların ortaya çıkması da Balkanlar'daki işbirliğinde teşvik edici etkenler olmuştur.

Balkan Birliği konusundaki ilk adımlar Balkan hükümetleri tarafından değil gayri resmi çabalarla atılmıştır. Dünya Barış Kongresi Derneği'nin 1929 Ekim'inde Atina'da yaptığı toplantıda kongre başkanı ve eski Yunan başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu devamlı bir Balkan Antantı kurulması fikrini ortaya atmış ve Türkiye dâhil bütün Balkanlı delegasyonların bu fikri kabul etmesiyle, 1930 Ekim'inde Atina'da Birinci Balkan Konferansı açılmıştır. Bundan sonra bu konferanslar Atina, İstanbul, Bükreş ve Selanik'te olmak üzere her yıl tekrarlanarak, Balkan milletleri arasında bir işbirliği kurulmuştur. Bu konferanslar sonunda, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Denizcilik Bürosu, Balkan Ziraat Odası, Balkan Turist Federasyonu, Balkan Hukukçuları Komisyonu, Balkan Tıp Federasyonu gibi teşekküller ortaya çıkmıştır. 1932'de yapılan Üçüncü Balkan Konferansı ise bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkarmıştır ki, bu suretle işbirliği faaliyetleri siyasal münasebetler alanına geçirilmiş olmaktaydı.

Bununla beraber, siyasal işbirliğinin gerçekleşmesi hemen mümkün olmadı. Balkan konferanslarında görülmüştü ki, özellikle Bulgaristan işbirliğinde

79 Bkz., Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 218.

çekingen davranmaktadır. Arnavutluk ile Bulgaristan Balkan konferanslarında, revizyonist gayelerini dolaylı bir şekilde belirterek azınlık meselelerinin de tartışmasında ısrar etmişler fakat Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya buna engel olmuşlardır. Bununla beraber, özellikle Türkiye uzlaştırıcı bir politika izleyerek Bulgaristan'ın tam işbirliğini sağlamaya çalışmış fakat muvaffak olamamıştır.

1933 Şubat ayında Küçük Antant'ın devamlı bir statü ve teşkilat kurması ve Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara geçmesi, Balkanlıları da harekete geçmeye sevk etmiş görünmektedir. Türkiye ve Yunanistan, siyasal alanda da Balkanlar'da bir işbirliği kurulmasına ve bu konuda bir paktın imzasına karar verip, 1933 Mayıs ayında bu düşüncelerini Bulgaristan'a da bildirdiler. Fakat Bulgaristan teklife yanaşmayınca, Türkiye ve Yunanistan 14 Eylül 1933'te bir Samimi Anlaşma Paktı (Pacte d'Entente Cordiale) imzaladılar.[80] On yıl için imzalanmış olan bu pakt ile iki devlet sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı. Bu hüküm, Makedonya üzerindeki emellerinden bir türlü vazgeçmek istemeyen Bulgaristan'da tepki uyandırdı. Bulgaristan'ın şüphelerini gidermek ve Bulgaristan'ı da pakta almak için Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya'ya gittilerse de olumlu bir sonuç elde edemediler.

Türk-Yunan Paktı Romanya'yı harekete geçirdi ve Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında, 17 Ekim 1933'te, Türkiye ile Romanya arasında dostluk, saldırmazlık, hakem ve uzlaşma antlaşması imzalanmıştır.[81] Romanya'yı bu antlaşmayı imzalamaya götüren sebeplerden biri, Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden çekinmesi, diğeri de, kendi deniz ticaretinin, Boğazlar'da serbest geçişin bekçisi olan Türkiye'ye bağlı bulunmasıydı.[82]

Türkiye'nin yaptığı bu anlaşmalar Bulgaristan'ı sinirlendirdiğinden, Bulgar basını Türkiye aleyhine kampanya açmış ve bu kampanya Türk basım tarafından cevapsız bırakılmamıştır. Fakat Bulgaristan'ın bu tutumu Yugoslavya'yı da korkuttuğundan, Türk dışişleri bakanının Belgrad'ı ziyareti sırasında Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933'te bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.[83] Yugoslavya'yı bu antlaşmayı imzalamaya götüren sebep, Bulgaristan'dan duyduğu endişe olduğu kadar, İtalya'nın Arnavutluk'ta kurduğu kontrolün kendisi bakımından yarattığı tehlike idi.

Görüldüğü gibi, bu ikili anlaşmaların hepsinin pivotunu Türkiye teşkil etmekteydi. Bu anlaşmaların her üçü de aynı gayeyi taşıdığına ve gayelerde bir farklılık olmadığına göre, yapılması gereken normal iş, dört devletin tek bir antlaşma ile birbirlerine bağlanmaları idi. İşte bu iş 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın imzası ile gerçekleştirildi.[84] Balkan Antantı ile taraflar,

80 Paktın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 15, s. 195-196 ve *Documents on International Affairs, 1933*, s. 407-408.

81 Türk-Romen antlaşmasının metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 15, s. 189-194.

82 Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, s. 95.

83 Türk-Yugoslavya Antlaşmasının metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 15, s. 199-207.

84 Balkan Antantı'nın metni için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 15, s. 118-119: Fransızca orijinal metin: *Documents on International Affairs, 1933*, s. 408-409.

sınırlarını karşılıklı olarak garanti ve birbirlerine danışmadan, herhangi bir Balkan devletiyle birlikte bir siyasal harekette bulunmamayı veya bir siyasal anlaşma yapmamayı taahhüt ediyorlardı.

Balkan Antantı'nın ortaya çıkmasında nasıl başrolü Türkiye oynadıysa, bu Antant'a sonuna kadar sadakatle bağlanan da Türkiye oldu. Fakat bu siyasal antlaşma, dört Balkan devleti arasında amaç edinilen sıkı siyasal işbirliğini gerçekleştiremedi ve başlangıçtan itibaren bazı zayıflık unsurlarına sahip oldu. Antant ile birlikte gizli bir protokol de imzalanmıştı. Buna göre, taraflardan biri Balkan olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve bir Balkan devleti de saldırgana yardım ederse, diğer taraftar bu Balkan saldırgana karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Fakat bu protokol üzerine Türkiye, bir Rus-Romen savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya'ya bildirmiş ve Yunanistan da bu protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği hususunda rezerv koymuştur.[85]

Öte yandan, Balkan Antantı Batılılar ve Küçük Antant'ın kurucusu Çekoslovakya tarafından büyük bir hoşnutlukta karşılanmakla beraber, 1936'dan itibaren Avrupa'da buhranların şiddetlenmesi ve Berlin-Roma Mihveri'nin ağır basmaya başlaması, Balkan Antant'ını da zayıflamaya doğru götürmüştür. Bu gelişme özellikle, 1937'den itibaren belirgin bir hâl almıştır. 1936'da Avrupa'da Almanya'nın üstünlüğü belirince, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'dan fazla Almanya'dan endişe duymuş ve Balkan Antantı'nı ile ilgisini zayıflatmıştır. Yugoslavya ise, Berlin-Roma Mihveri karşısında, İtalya ve Bulgaristan'la anlaşma yoluna gitmiştir. Bulgaristan'la Yugoslavya arasında 24 Ocak 1937'de bir "yıkılmaz barış ve samimi ve ebedi dostluk antlaşması" imzalandı.[86] Bunun arkasından Yugoslavya 25 Mart 1937'de İtalya ile de bir antlaşma imzaladı.[87] Beş yıl için imzalanan bu antlaşmada, bu antlaşmanın tarafların mevcut milletlerarası taahhütlerine halel getirmeyeceği belirtiliyor idiyse de, ikinci madde ile iki devlet, birbirlerini ilgilendiren ortak meselelerde birbirlerine danışma taahhüdünde bulunuyorlardı. Bu ise Yugoslavya'yı, Balkan işbirliğinde daima İtalya'yı hesaba katmak zorunluğunda bırakıyordu. Bulgar-Yugoslav antlaşmasının imzasından önce Yugoslavya, diğer Balkan Antantı ortaklarının muvafakatini almışsa da, Balkan Antantı birinci planda Bulgaristan'a yöneldiğine göre, Yugoslav-Bulgar antlaşması bu Antant'ın ruhuna aykırı idi. Nihayet, İtalya'nın gittikçe kuvvetlenmesi Yunanistan'ı da İtalya'ya karşı yumuşak bir tutuma götürmüştür. Münih Konferansı ile Çekoslovakya'nın parçalanması Küçük Antant'a son verdiği gibi, 1939 yılının olayları da Balkan Antantı'nı parçalayacaktır.

85 Bkz., Vere-Hodge, a.g.e., s. 96-97'den naklen: H. Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941,* Cambridge University Press, 1945, s. 373-375 ve *Survey of International Affairs, 1936,* s. 535.

86 Antlaşmanın metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 401-402.

87 İtalya-Yugoslavya antlaşmasının metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 302-303.

C) İTALYA-HABEŞ SAVAŞI VE TÜRKİYE

İtalya-Habeş Savaşı Türk-İtalyan münasebetlerindeki güvensizliği arttırdığı kadar, bu savaşın doğurduğu buhran içinde Türkiye'nin, barışın korunmasında, Batılılarla sıkı bir işbirliğine girme devresini de açmıştır, özellikle Türk-İngiliz münasebetleri bu buhrandan sonra önemli bir gelişme göstermiştir.

İtalya Habeşistan'a saldırıp da, Milletler Cemiyeti de İtalya'nın saldırganlığına ve dolayısıyla paktın 16. maddesinde öngörülen zorlama tedbirlerini uygulamaya karar verince, Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma çabalarında samimi bir işbirliği gösteren Türkiye de bu zorlama tedbirlerine katıldı. Bunun üzerine İtalya, 11 Kasım 1935'te, zorlama tedbirlerine katılan bütün devletlere ve bu arada Türkiye'ye de gönderdiği bir protesto notasında,[88] bu devletlerin hareketlerinin sadece İtalya ile olan ticaret münasebetlerine zarar vermekle kalmayıp, zorlama tedbirlerinin fonksiyonu sona erdikten sonra da, "moral ve psikolojik" alanda "çok vahim sonuçlar" doğuracağını bildirdi. Yani İtalya, bu devletlerle olan siyasal münasebetlerini tehdit etmekteydi. Çünkü Mussolini 2 Ekim'de verdiği bir söylevde, "Askeri nitelikteki sanksiyonlara askeri nitelikteki emirlerle cevap vereceğiz. Savaşa da savaşla cevap vereceğiz" demişti.[89]

İtalya'nın bu sert tutumu İngiltere'yi de endişeye sevk etti. İngiltere Fransa ile sıkı bir işbirliği kuramamakla beraber, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesinin kendi imparatorluk menfaatleri bakımından yarattığı tehlikeyi de gördüğünden, zorlama tedbirlerinde rijit hareket etmeye karar verdi. Fakat bu işte İtalya'nın karşısına tek başına çıkmaya da cesaret edemedi. Bu sebeple, İtalya 11 Kasım 1935 protestosu ile zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit edince, bu tehdit birinci planda Akdeniz devletleri için önemli olduğundan ve ekim ayında Fransa ile de esasen anlaşmış bulunduğundan,[90] aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti verdi. Bu garantiye göre, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın bir tehdit ve saldırısına uğrarlarsa İngiltere kendilerinin yardımına gidecekti.

İspanya bu garanti teklifini reddetti. Fakat Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye Ocak 1936'da bu garantiyi kabul ettiler.[91] Ayrıca, bu üç devlet de İngiltere'ye garanti verdi. İtalya'nın Akdeniz'de doğurduğu tehlike dolayısıyla ortaya çıkan bu karşılıklı garantiler sistemine Akdeniz Paktı adı verilmiştir. Akdeniz Paktı ile Türkiye, güvenliğinin korunması bakımından ve İtalyan tehlikesi karşısında İngiltere'ye bağlanmış oluyordu ki, bu, yeni Türkiye'nin İngiltere ile münasebetlerinde bir dönem noktası teşkil etmiştir. Türkiye İngiltere arasındaki bu yakınlaşma, 1939'da bir ittifaka varacaktır.

İtalya-Habeş Savaşı sona erdikten ve zorlama tedbirleri Milletler Cemiyeti kararı ile kaldırıldıktan sonra, Akdeniz Paktı'nın da sona ermesi gerekirdi.

88 Notanın metni: *Documents on International Affairs, 1935*, c. II, s. 216-219.

89 Bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. II, s. 170.

90 Bkz., a.g.e., c. II, s. 300-304.

91 Türkiye'nin cevabı için bkz., a.g.e., c. II, s. 308.

Fakat İngiltere kendi garantisini mahfuz tutarak, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi, kendisine vermiş oldukları garantilerden affetti. Bunun anlamı şuydu ki, İngiltere'nin kendisi bir saldırıya uğrarsa bu devletler yardım etmeye zorunlu olmayacak fakat bu devletler bir saldırıya uğrarsa İngiltere bu devletlere yardım edecekti. İngiltere'nin bu jestine, Balkan Antantı'nın bu üç Akdeniz üyesi, aynı şövalyece jest ile cevap verip, kendi tek taraflı garantilerini mahfuz tutup İngiltere'yi taahhütlerinden affettiklerini bildirdiler.

Mamafih, İngiltere ile Türkiye arasındaki bu karşılıklı tek taraflı garanti durumu kısa sürdü. Çünkü İngiltere ile Türkiye arasındaki bu yakınlaşma İtalya'yı sinirlendirdi, öte yandan, İtalya da Türkiye ile münasebetlerini düzeltmek arzusunu gösterdiğinden, Türk hükümeti İtalya'yı daha fazla kızdırmamak için, 1936 Temmuz ayında bu tek taraflı garanti durumuna son verdi. Fakat ne olursa olsun, Türk-İngiliz münasebetlerinde mutlu bir devir açılmıştı.

Türk-İtalyan münasebetlerine gelince: Bu münasebetler 1937 yılında iyileşme işaretleri gösterdi. Bunda İngiltere'nin İtalya ile anlaşması da rol oynadı. İki devlet 2 Ocak 1937'de Gentlemen's Agreement adını alan ve "Akdeniz bölgesindeki toprakların milli egemenliği bakımından statükoyu" değiştirmemeyi taahhüt eden bir antlaşma imzalamışlardı.[92] Bu taahhüt tabiatıyla Türkiye bakımından önem ifade ediyordu. Bunun için, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 2-3 Şubat'ta Milano'da İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile görüşmelerde bulundu. 3 Şubat'ta yayınlanan bildiride[93] iki devleti birbirinden ayıran hiçbir mesele bulunmadığı bildiriliyordu. Fakat Türk-İtalyan münasebetlerindeki bu düzelme yine geçici oldu: Çünkü İspanya İç Savaşı dolayısıyla Akdeniz'de yapılmakta olan denizaltı korsanlığı meselesini ele almak üzere 10-11 Eylül 1937'de toplanan Nyon Konferansı'na Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmamış, fakat Türkiye katılarak İngiltere'yi desteklemiştir. Türkiye'nin bu hareketi ise, yerini ve yönünü çizmiş olduğunu açık olarak gösteriyordu.

D) MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Lozan Konferansı'nda imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, Boğazlar'dan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacı ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyıları ve Marmara Denizi'ndeki adalar gayri askeri hâle getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Buna karşılık, bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de, sözleşmeyi imza eden devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştı. Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılması demek olan bu hükümleri istemeyerek kabul etmekle beraber, bir ümidi de, kolektif güvenlik alanında Milletler Cemiyeti'nin etkili bir rol oynayacağı ve aynı zamanda da silahsızlanmanın gerçekleşeceği idi. Fakat her iki konudaki ümit de gerçekleşmedi. Ne silahsızlanma yolunda olumlu adımlar atılabildi ne de kolektif güvenlik konusunda

92 Bu antlaşma için bkz., *Documents on International Affairs, 1937*, s. 87.
93 Bildirinin metni: a.g.e., s. 416-417.

Milletler Cemiyeti kendisinden bekleneni verebildi. Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti hiçbir şey yapamamıştı. Silahsızlanma çabaları ise tam anlamıyla sürüncemede idi. Bu durum karşısında Türkiye 1935 yılından itibaren Boğazlar'a ait demilitarizasyon hükümlerini kaldırmak için teşebbüse geçti. 1933'te Silahsızlanma Konferansı'nda ilk defa bu hükümlerin kaldırılmasını istedi. Fakat bu istek, silahsızlanma meselesiyle doğrudan doğruya ilgili görülmediğinden mesele geri kaldı.

1934'ten itibaren Almanya'nın silahsızlanmaya başlaması ve 1935 Mart ayında da mecburi askerlik sistemini ihdas ile silahlanmasını açık bir hâle getirmesi üzerine, Türkiye de bu meseleyi daha ısrarla ele aldı. Almanya'nın silahlanmasını görüşmek üzere olağanüstü toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde 17 Nisan 1935 günü yaptığı konuşmada, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yine Boğazlar'ın silahsızlandırılmış olması konusunu ele alarak, bu meselenin Türkiye'nin güvenliği ile yakından ilgili bulunduğunu, Boğazlar'ın askerlikten tecridi ile gerçekte Türkiye'nin savunmasının zayıflatılmış olduğunu ve bu sebeple bu hükümlerin kaldırılmasını istedi.[94] İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri meselenin konu ile doğrudan doğruya ilgili olmadığını ileri sürdüler. Sovyet delegesi Litvinov ise Türkiye'nin görüşünü destekledi.[95]

Türkiye Boğazlar konusundaki bu isteğini, mayıs ayında Balkan Antantı Konseyi'nin Bükreş toplantısında, Milletler Cemiyeti Asamblesi'nin eylül ayındaki toplantısında ve nihayet, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması dolayısıyla bu devlete uygulanacak zorlama tedbirleri konuşulurken yine Milletler Cemiyeti'nin kasım toplantısında tekrar söz konusu etti. Bu şekilde olumlu bir diplomatik atmosfer yaratmaya muvaffak olmuştu. Zorlama tedbirlerine rağmen İtalya, Habeşistan'ı işgal edince ve bu arada Almanya da Versay'a aykırı olarak Ren bölgesini militarize edince, Türkiye de, 10 Nisan 1936'da, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan devletlere verdiği notada[96] Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazlar'ın güvenliği için verilmiş olan kolektif garantiyi artık işlemez hâle getirdiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından bu statünün değiştirilerek Boğazlar'ın askerileştirilmesini istedi.

Antlaşmaların hiçe sayıldığı veya kuvvet zoru ile değiştirildiği bir sırada Türkiye'nin bu barışçı ve samimi davranışı sempati ile karşılandı. İlk olumlu cevap İngiltere'den geldi. Türkiye'nin bu işi müzakere yolu ile yapmak istemesi İngiltere'yi hoşnut bırakmıştı, öte yandan, şimdi İngiltere Türkiye'ye karşı politikasını değiştirmiş ve bu devleti kendisine bağlamak istiyordu. Akdeniz'de kuvvetli bir Türkiye İngiltere için değerli bir dost olacaktı. İngilizler bu sayede

94 Tevfik Rüştü Aras'ın bu konuşması için bkz., *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 111-112.

95 *Documents on International Affairs, 1935*, c. I, s. 112-113.

96 Nota metni: *Documents on International Affairs*, s. 645-648 ve *Ayın Tarihi*, Nisan 1936 No: 29, s. 47-50.

Türkiye'yi, Sovyetler Birliği'nden ziyade kendilerine daha yakın hâle getireceklerdi.[97] Sonraki olaylar bu ümitlerin boş olmadığını gösterecektir.

Türkiye'yi destekleyen ikinci devlet Sovyet Rusya oldu; Sovyetler Boğazlar'ın gayri askeri hâle getirilmesine ve Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğinin sınırlandırılmasına daha Lozan'da muhalefet etmişlerdi.

İtalya hariç, Fransa ve diğer devletler de Türkiye'nin isteğini kabul ettiler. İtalya, Avrupa'da kendisine karşı mevcut olan hava dolayısıyla şimdilik uzakta kalmayı tercih etti. Fakat Türk-İngiliz yakınlaşmasını da İtalya hoş karşılamıyordu.

1923 Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'de Montrö'de toplandı ve Montrö Sözleşmesi adına alan yeni Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalandı.[98] Sözleşme Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır.

Sözleşme ile Boğazlar hakkındaki silahsızlanma kayıtları kaldırılıyordu ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak kuruluyordu, öte yandan, 1923 Sözleşmesi'ne oranla, hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler de getirmiştir, özellikle savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi meselesinde, Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise, savaştan tarafların savaş gemileri Boğazlar'dan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi tamamıyla Türkiye'nin kendi takdirine kalacaktır. İsterse geçirecek, istemezse geçirmeyecektir.

Karadeniz devletleri lehine yapılan değişikliklere gelince: Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlanıyordu ki, bu hüküm güvenlikleri bakımından Karadeniz devletlerinin lehine idi. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi için de bir hayli geniş bir serbesti tanınmıştı.

Sözleşme yirmi yıl için imzalanmakla beraber, şimdiye kadar hiçbir imzacı devlet tarafından feshedilmemiş olduğundan, yürürlükte devam etmektedir.

İtalya Montrö Sözleşmesine 1938 Mayıs ayında katılmıştır.

Montrö Konferansı Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türk-İngiliz yakınlaşması bu konferansta en önemli gelişmesini kaydetmiştir. Açıktır ki, eğer İngiltere'nin rızası ve anlayışı olmasaydı, Türkiye'nin Boğazlar rejimini bu derece kendi lehine değiştirmesi mümkün olamazdı. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu sempatik davranışı ise, şimdi İtalya'nın Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkardığı tehditten

97 Esmer, *Siyasi Tarihi, 1919-1939*, s. 227.

98 Montrö Sözleşmesi'nin metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 17, s. 665-679; *Documents on International Affairs, 1936*, s. 648-667 ve Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 96-195; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 197-203.

doğmuştu. Böyle bir tehdide karşı İngiltere Türkiye'de sağlam bir dayanak görmüş ve Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istemişti. Aynı tehdit karşısında Türkiye'nin de, askeri güç bakımından zayıf bir Sovyetler Birliği yerine, denizlerde kuvvetli olan İngiltere'ye kayması tabii idi. İşte bu şartlar Montrö'den sonra Türk-İngiliz münasebetlerini daha da geliştirdi. 1937 yılında Karabük Demir-Çelik Fabrikası İngiltere'nin yardımı ile kuruldu. 1938 yılında İngiltere Türkiye'ye, on milyonu ticari kredi ve altı milyonu da savaş gemisi ve savaş malzemesi satın alınması için, 16 milyon sterlinlik bir kredi açtı. Türkiye ve İngiltere artık yollarını kesin olarak çizmişler ve barış yolunda beraber yürüyorlardı. Bunun içindir ki, 1939 ilkbaharında Avrupa tehlikeli buhranlar içine girmeye başlayınca, Türkiye tereddüt etmeksizin İngiltere'ye bağlanacak ve bir ittifakın ilk adımlarını atacaktır.

Türkiye Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi karşısında bu şekilde İngiltere'ye bağlanırken, Sovyetler Birliği'ni terk etmek niyetinde değildi ve bu devlet Türk dış politikasının temel unsuru olmakta devam ediyordu. Fakat Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetler'i hoşnut bırakmadı, öte yandan, Türkiye'nin Almanya ile de sıkı ticaret münasebetlerinde bulunması, bu hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır. Bununla beraber iki devletin münasebetlerinde herhangi bir gerginlik olmamıştır. Fakat gerçek şuydu ki, bu münasebetlerde birtakım soğukluk noktaları mevcuttu. 1939 yazında iki devletin yolları birbirinden kesin olarak ayrılacaktır.

E) SAADABAD PAKTI

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürürken, öte yandan Ortadoğu devletleriyle de birtakım savunma tedbirleri almaya götürmüştür.

İtalya-Habeş anlaşmazlığının ortaya çıkmaya başladığı ilk günden itibaren İtalya, yayılma ve sömürgecilik istekleri konusunda daha açık konuşmaya başlamış ve bu isteklerin toplandığı alanlar olarak Asya ve Afrika adı da sık sık söylenir olmuştur. Afrika deyimi ile neyin kastedildiği belliydi. İtalya'nın bu kıtada eskiden beri emelleri ve toprakları vardı. Fakat Asya ile anlatılmak istenen topraklar nereleriydi? Herhâlde Uzakdoğu veya Hindistan değildi. İtalya'nın coğrafya durumu dolayısıyla, Asya toprakları da olsa olsa Anadolu ve komşuları olabilirdi. Kaldı ki, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesiyle, şimdi Arap Yarımadası ve daha yukarıdaki memleketler de tehdit altına giriyordu. Şu hâlde İtalya'nın Habeşistan'a girmesiyle Ortadoğu bölgesi de kritik bir durum alıyordu. Bu durumu, başta Türkiye olmak üzere diğer Ortadoğu devletleri de görmüşlerdi. Balkanlar üzerindeki Bulgar ve İtalyan tehlikeleri dolayısıyla nasıl Balkan Antantı denen savunma sistemi kurulmuş ise, şimdi Ortadoğu'ya yönelen İtalyan tehlikesi için de böyle bir savunma sistemi kurmak zorunluydu.

Bu düşünceler, daha İtalya-Habeş anlaşmazlığının başında Ortadoğu memleketlerine egemen olmuş ve İran'ın teşebbüsü üzerine, Cenevre'de 2

Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma parafe edilmişti. Türkiye tarafından hararetle desteklenen bu antlaşmayı uygulamak hemen mümkün olmadı. Çünkü İran ile Irak arasında sınır anlaşmazlığı ile Türkiye ile İran arasında da bazı meseleler vardı. Zorlama tedbirleri konusunda İtalya'nın aldığı tehditkâr durum ve Habeşistan'ın istilasını gerçekleştirmesi, bu devletleri birbirine daha fazla yakınlaştırdı. Bu arada Türkiye komşularıyla olan münasebetlerini sıkılaştırdı. 1937 yılında İran ile çeşitli işbirliği konularında birçok anlaşma yapılarak, iki devlet arasındaki dostluk kuvvetlendirildi. 5 Haziran 1926'da Irak ile imzalanan ve süresi biten dostluk antlaşması 1937 Nisan ayında yenilendi ve süresi uzatıldı.[99] Aynı anda, 7 Nisan 1937'de Türkiye ile Mısır arasında "bozulmaz barış, samimi ve daimi dostluk antlaşması" imzalandı.[100] Nihayet İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da çözümlenince, 1935'te parafe edilmiş olan antlaşmayı imzalamak için herhangi bir engel kalmıyordu. Bu arada bu antlaşmaya Afganistan'ın da katılması sağlanmıştı. Bunun üzerine, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Saadabad Sarayı'nda, Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Saadabad Paktı adını alan antlaşma imzalandı.[101]

Beş yıl için imzalanan bu dörtlü antlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırma amacını güden hiçbir siyasal kombinasyona katılmamayı taahhüt ediyorlardı.

Böylece Türkiye Balkan Antantı ve Saadabad Paktı ile batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiş oluyordu.

F) SANCAK (HATAY) ANLAŞMAZLIĞI

Türkiye bu faaliyetleriyle kuvvetli bir barış taraftarlığı yaparak, saldırganlara karşı cephe alıp gittikçe Batılılara kayarken, 1936 yazından itibaren patlak veren Sancak anlaşmazlığı, esasen bir türlü bir düzene girememiş olan Türk-Fransız münasebetlerinde yeni bir buhran doğurdu.

Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Suriye sınırları içinde bırakılan İskenderun sancağına özel bir idare şekli tanınmıştı. Türk parası orada resmi niteliği haiz olacak ve Sancak halkı milli kültürlerinin korunmasında her türlü kolaylıktan yararlanacaktı. Daha önce de gördüğümüz gibi, Fransa'nın mandater devlet olarak Suriye'ye yerleşmesi kolay olmadı ve bunun için bir hayli uğraştı. Avrupa buhranlarının

99 Bu yenileme için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 18, s. 240-242.

100 Bu antlaşma için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 18, s. 541-546 ve *Ayın Tarihi*, Mayıs 1937, No: 41, s. 94-101.

101 Saadabad Paktı'nın metni için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 9, s. 298-303; *Ayın Tarihi*, c. 44, Ağustos 1937, s. 64-66; *Documents on International Affairs, 1937*, s. 531-533; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 215-216.

aldığı istikamet karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini yeni bir düzene sokarak 1936 Eylül'ünde Suriye'ye ve 1936 Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık verdi. Fakat Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 Eylül antlaşmasında İskenderun sancağı hakkında hiçbir hüküm yoktu. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terk etmekteydi. Bu sebeple, Türk hükümeti bu durumu kabul etmedi ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısı sırasında eylül ayında Cenevre'de Fransa ile yapılan görüşmeler müsait bir gelişme göstermeyince, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği resmi bir notada,[102] Suriye'ye yapıldığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi. Atatürk de 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında, "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz"[103] diyordu.

Fransız hükümeti 10 Kasım'da verdiği cevapta, sancağa bağımsızlık vermenin Suriye'ye parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak da buna yetkisi bulunmadığını bildirdi. Bundan sonra iki hükümet arasında birer nota daha teati edildi fakat görüşlerde herhangi bir değişme olmadı. Yalnız bu arada Fransa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif ve Türkiye de bu teklifi kabul etti.

Türkiye ile Fransa arasında bu tartışmalar olurken, bir yandan Türk kamuoyu, öte yandan da İskenderun'daki halk heyecanlanmış ve İskenderun'da halk ile polis arasında çarpışmalar olmuştu. Tabii bu çarpışmalar Türk kamuoyunda tepki uyandırmaktan geri kalmadı. Atatürk de Ocak 1937'de Konya'ya ve oradan da Ulukışla'ya kadar bir seyahat yaptı. Ankara'ya döndüğü zaman kabinenin toplantısına başkanlık etti. Türk-Fransız münasebetleri gergin bir safhaya girmişti.[104]

Milletler Cemiyeti meseleye 14 Aralık 1936'dan itibaren el koydu ve yapılan tartışmalardan sonra, özellikle İngiltere'nin de arabuluculuğu ile konsey, 27 Ocak 1937'de sancak için bir statü kabul etti.[105] Bu statüye göre İskenderun sancağı, içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" (entite distincte) olacaktı. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altına alınacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtasıyla yürütülecekti. Fransa ile Türkiye bir anlaşma yaparak, sancağın toprak bütünlüğünü birlikte garanti altına alacaklardı. Bundan sonra sancak, Hatay adını alacaktır.

Cemiyet-i Hatay için bir anayasa hazırlamak üzere bir de komisyon kurmuştu. Bu komisyonun, Türkiye ile Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı

102 Nota için bkz., *Ayın Tarihi*, Kasım 1936, No: 36, s. 92-94.
103 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, İstanbul 1945, s. 392.
104 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 235.
105 Statü için: *Ayın Tarihi*, Ocak 1937, No: 38, s. 95-99; *Documents on International Affairs, 1937*, s. 484-485.

anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937'de kabul edildi.[106] Aynı gün, Türkiye ile Fransa arasında da, Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan antlaşma imzalandı.[107]

Fakat bu anayasa ve anlaşmaları bağımsız Hatay'da uygulamak kolay olmadı. Hatay'daki Fransız temsilcisi, bunların uygulanmasını köstekleyici tedbirler alma yoluna gitti. Bağımsızlık dolayısıyla halk gösterilerde bulunmak isteyince Fransa'nın sömürge memurları bunu da önlemek istediler ve polisle halk arasında yeniden çarpışmalar oldu. Öte yandan, Fransızlar Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı da kışkırtma yoluna gittiler. Türk kamuoyu yine galeyana geldi. Türkiye'de Fransa aleyhine kuvvetli bir eğilim belirdi ve Türk-Fransız münasebetleri yine bozuldu. Suriye halkı da Hatay'a bağımsızlık verilmesinden ötürü hükümeti tenkit etti ve Suriye'nin bazı şehirlerinde hükümet aleyhine gösteriler oldu. Hatay Anayasası 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti ve ilk iş olarak seçimlerin yapılması gerekiyordu fakat bu şartlar içinde seçimler yapılamadı. Öte yandan seçim sistemi meselesinde Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılığı çıktı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komite, Türkiye'nin de itirazlarını göz önünde tutarak bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verdi. 1938 Mayıs ayı başından itibaren seçmen listelerinin hazırlanmasına başlandı. Fakat Fransız memurlarının davranışı Hatay'da olayların yeniden şiddetlenmesine sebep oldu. Türkiye Hatay sınırlarına 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı. Gerek bu durum karşısında, gerek Avrupa olaylarının gittikçe buhranlı bir hal alması dolayısıyla, Fransa Hatay meselesinde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum almayı tercih etti ve Hatay'ın Fransız valisini geri çekip yerine bir Türk vali tayin etti. Bunun üzerine durum biraz sükûnet buldu.

Almanya'nın 1938 Mart ayında Avusturya'yı ilhakı, Fransa'nın Hatay meselesindeki politikasını da etkilemiştir. Berlin-Roma Mihveri'nin ağırlığını gittikçe arttırmaya başladığı bir sırada, Fransa'nın Doğu Akdeniz'de stratejik önemi olan ve Boğazlar'ın kuvvetli bir bekçisi bulunan Türkiye'ye olan ihtiyacı da artmıştı. Bu sebeplerdir ki, 1938 yazından itibaren Hatay meselesindeki tutumunu da değiştirmiş ve gelişmeler Türkiye lehine bir yön göstermiştir. 13 Haziran'da Antakya'da Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir antlaşma ile[108] Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla da her iki devletin de Hatay'a 2.500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi esası kabul edilmiştir. Türk askeri 4 Temmuz'dan itibaren Hatay'daki görevine başlamıştır.

106 Komisyonun hazırladığı statü ve anayasa: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 490-501 ve 501-506.

107 Antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 18, s. 548 ve *Documents on International Affairs, 1937*, s. 506-507.

108 Antlaşma için bkz., *Aylık Tarihi*, Temmuz 1938, No: 56, s. 93.

Öte yandan, önce Paris'te başlayıp Ankara'da devam eden görüşmeler sonunda da, 4 Temmuz 1937'de Türkiye ile Fransa arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.[109] Bu antlaşmaya göre, taraflar, birbirleri aleyhine olan hiçbir politik veya ekonomik anlaşmaya ve birbirlerine yönelen herhangi bir kombinasyona katılmayacaklar ve taraflardan biri, bir veya birkaç devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğeri, saldırganlara hiçbir şekilde yardım etmeyecekti.

Bu Türk-Fransız yakınlaşmasından sonra ağustos ayında yapılan meclis seçimlerinde Türkler, 40 milletvekilliğinden 22'sini kazandılar. Meclis 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yaptı ve bağımsız devlet için Hatay Cumhuriyeti adını kabul etti. Yeni devletin resmi dili Türkçe ve Arapça olduğu hâlde, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir.

Hatay Devleti'yle Türkiye arasında gayet yakın temas ve bağlar kuruldu. Hatay Meclisi 1939 Ocak ayında Türk Medeni Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nu kabul etti. Türkiye'den mali müşavirler getirtti. Bunun yanında, Hatay idarecileri devamlı olarak Türkiye'ye katılmak arzusunda bulundular. Türkiye de bu isteği sempati ile karşıladı. Fakat 29 Mayıs 1937 Antlaşması ile Hatay, Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu sebeple, Hataylıların anavatana katılma istekleri iki devlet arasında yeniden mesele oldu. Fakat 1939 Mart ayından itibaren Avrupa'da olayların savaşa doğru bir yön alması, Türk-İngiliz ittifakının ilk adımlarının atılması ve Batılıların Barış Cephesi çabaları dolayısıyla, Fransa, Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul zorunda kaldı. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma ile[110] Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Buna karşılık Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecekti.

Temmuz ayında da Hatay Türkiye sınırları içine katıldı.

G) TÜRKİYE VE ALMANYA

Görüldüğü gibi, 1936'dan itibaren Türk dış politikasının gelişmeleri, Türkiye'yi devamlı ve müstakar bir şekilde Batılılara doğru götürmüş ve buna karşılık, özellikle İtalya ile Türkiye birbirinden daima uzaklaşmışlardır. Zaten bu uzaklaşmadır ki, Türkiye'yi Batılılara yöneltmiştir. Türkiye'nin Almanya ile münasebetleri nasıl gelişmiştir? Türkiye'yi, savaş yılı olan 1939 yılına getirmeden önce, bu noktayı ana hatları ile belirtmek gerekir.

Almanya'da Nazi Partisi iktidara gelinceye kadar, her iki memleketin de kendi iç ve dış meseleleriyle uğraşması yüzünden, Türkiye ile Almanya arasında, Birinci Dünya Savaşı'ndaki işbirliğinin hatıralarından başka, herhangi bir kuvvetli münasebet mevcut olmamıştır. İlgi çeken bir nokta olmak üzere, Nazi Partisi'nin iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin iç gelişmeleri arasında bir paralellik olmuştur. Nazilerin işbaşına geçtiği sırada Türkiye de iç kalkınmasında büyük

109 Antlaşma: *Ayın Tarihi*, Temmuz 1938, No: 56, s. 87 ve *Documents on International Affairs, 1937*, s. 515-516.

110 Bu antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 20, s. 1530-1539.

bir hamle ile ilk beş yıllık iktisadi planı kabul etmişti. Bu kalkınma planı ise, Türkiye'yi, sınai teçhizat bakımından dışarıya bağlamaktaydı. Hâlbuki bu tarihe gelinceye kadar Türkiye'nin Batılılarla olan siyasal münasebetleri düzgün bir çerçevede gitmemişti. Almanya bu fırsatı kaçırmadı. Hitler'in dış politikada kullandığı kuvvetli vasıtalardan biri de, Orta Avrupa ve Balkanlar'ı Almanya'nın ekonomik nüfuzu altına almaktı. Bu sebeple Hitler rejimi ile birlikte, Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik münasebetler de birdenbire bir artış gösterdi. 1932 yılında Türkiye'nin Almanyaya ihracat toplamı 13 milyon lira iken,[111] bu miktar 1933'te 19 milyon, 1934'te 29 milyon, 1935'te 35.5 milyon ve 1936'da da 41.7 milyon liraya çıktı.[112] Fakat 1936 yılı Türk-Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası oldu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini kurarken, bir yandan da bu olay Türk-İngiliz münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve bundan sonra Türkiye gittikçe İngiltere'ye kaymaya başlamıştı. Bu gelişme nasıl Sovyetler'in hoşuna gitmemişse, Almanya'nın da hoşuna gitmemiştir, öte yandan, siyasal münasebetlerin gelişmesi ile birlikte Türk-İngiliz ekonomi ve ticaret münasebetlerinin de gelişmesi, 1936 yılından itibaren Türkiye üzerinde bir Alman-İngiliz ekonomik rekabet ve mücadelesini açmıştır. 1936 yazında Almanya Ekonomi Bakanı Dr. Schacht Balkan memleketlerine yaptığı ziyaretlerden sonra kasım ayında Türkiye ve İran'ı da ziyaret etmiştir. Bu arada Almanların *Emden* savaş gemisi 1 Kasım 1936'da İstanbul'a gelmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın Türk-Alman ortak mücadele hatıralarının tazelenmesine vesile veren hararetli gösteriler sebep olmuştur. Almanya'nın Türkiye'deki bu faaliyetlerini İngiltere de yakından izlemiştir.

1937 yılında Türk-Alman münasebetleri bir soğukluk geçirdi. Çünkü Mihver'in Balkanlar'daki faaliyetleri Balkan Antantı'nı zayıflatmaya başlamıştı. Yugoslavya'nın İtalya ve Bulgaristan'la münasebetlerine yeni bir veçhe vermesi ve bu iki devlete yakınlaşma kurma çabaları ve Romanya'da Nazi eğiliminin belirgin bir hâl almaya başlaması Türkiye'yi endişeye sevk etti. Bu sebeple Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1937 yılı içinde Milano'yu, Atina'yı, Moskova'yı ve iki defa da Belgrad'ı ziyaret ettiler.[113] Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova'yı ziyareti sonunda 17 Temmuz 1937'de yayınlanan resmi bildiride, "milletlerarası hayatta ortaya çıkan saldırgan eğilimlerin yarattığı karışık durum"un her iki devlet için endişe yarattığı belirtilmekteydi.[114] Bununla beraber, Türkiye'nin Almanya ile özellikle ticaret münasebetlerini birdenbire kesmesi söz konusu değildi. Bu sebeple Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyareti sonucu, 1938 Temmuz'unda Almanya ile Türkiye arasında 150 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalandı.[115]

111 Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, s. 111.
112 A.g.e., s. 112.
113 Bu ziyaretler için bkz., *Documents on International Affairs, 1937*, s. 418-426.
114 Bildirinin metni: *Documents on International Affairs, 1937*, s. 425-426.
115 Vere-Hodge, a.g.e., s. 114.

Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik nüfuzu altına alma çabaları yanında kültür propagandası da geniş bir şekilde işlemekteydi.

Almanya bu çabaları ile Türkiye'yi Batılılardan ayırıp Berlin-Roma Mihveri'ne çekmek istemiştir. Bu gerçekleştiği takdirde Almanya Sovyetler'e karşı Boğazlar'da ve Anadolu'da üstün bir duruma geçtiği gibi, Türkiye'yi bir sıçrama tahtası olarak kullanmak suretiyle, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinin dayanaklarından olan Ortadoğu'ya da nüfuz etmesi gayet kolaylaşacaktı. Esasen bu yıllarda Almanya ve İtalya, İngiltere ve Fransa'ya karşı Ortadoğu'daki Arap milliyetçiliğini devamlı olarak kışkırtmaktaydılar.

Almanya Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikada başarı kazanamamıştır. Çünkü İtalyan tehlikesi Türkiye için başlıca endişe kaynağı idi ve Almanya bunu göremedi. Türkiye'nin 1939 ilkbaharında Batılılara kesin olarak bağlanmasında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi temel faktör olmuştur. Öte yandan, Almanya'nın "bir millet, bir devlet" politikası ile Avusturya'yı ve Südetleri ele geçirmesi ve kendisini Versay'ın zincirlerinden kurtarması Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır. Birincisi Türkiye'nin Misak-ı Milli'sine, ikincisi de Sevres Antlaşması'na benzemekteydi. Fakat Almanya 1939 Mart ayında bütün Çekoslovakya'yı ele geçirip Hayat Sahası politikasına başlayınca, doğuya doğru yayılan Alman tehlikesi Türkiye'yi ciddi endişeye sevk etti. Balkanlar'a yönelerek ve yayılan İtalyan ve Alman tehlikeleri Türkiye'nin kararını kesinleştirdi ve Batılıların yanındaki yerini aldı.

H) 1939 YILINDA TÜRKİYE

Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişti.

İngiltere aynı gün aynı teklifi Türkiye'ye de yaptı.[116] Türkiye bu İngiliz teklifine 15 Nisan'da verdiği cevabında,[117] İtalya'nın Arnavutluk'a yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlememiş ve "Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar, Türkiye için de açık bir tehlike teşkil eder" demiştir. Türkiye İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber, bunun tek taraflı değil, iki taraflı olmasını istemiştir. Çünkü İngiltere'nin garantisini kabul etmekle, yani Mihver'e karşı açıkça cephe almakla Mihver'in düşmanlık veya kızgınlığını üzerine çekmiş olacaktı. Bu ise, onun bir savaş tehlikesi karşısında kalması demekti. Bu sebeple, böyle bir durumda İngiltere'nin nasıl bir yardımda bulunacağı hakkında açık taahhütlere sahip olmak istedi. Türkiye'nin bu görüşü İngiltere tarafından da benimsendi ve iki taraf arasında görüşmeler başladı.

Türk-İngiliz görüşmeleri yapılırken, Almanya da Ankara büyükelçiliğine eski başbakanlardan Franz Von Papen'i tayin etti. Almanya o sırada Türkiye'ye "en kuvvetli diplomatını" tayin ederken, Türkiye'nin İngiltere cephesine

116 Bkz., *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, London, His Majesty's Stationery Office, Third Series, c. V, s. 179-181.

117 Türkiye'nin cevabı: A.g.e., c. V, s. 226-227.

katılmasına engel olmak islediğini anlatıyordu.[118] Von Papen'in gerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve gerek Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerde, İtalya'nın Arnavutluk'a otuz tümen asker yığmasının ve On İki Ada'da tahkimat yapmasının Türkiye'de uyandırdığı endişeler kendisine açıkça söylenmiştir.[119] Türkiye, Arnavutluk harekâtını Mihver Devletleri'nin daha önceden hazırlanmış olan planlarının bir kısmı olarak görmekte ve kendisini sürprizlere karşı korumak istemekteydi.[120] Bu sebeple Von Papen, Berlin'e, Arnavutluk'taki garnizonların asgari sayıya indirilmesini ve On İki Ada'dan Türk karasuları içinde bulunan iki adanın da Türkiye'ye terkini tavsiye etmiş fakat Berlin bu teklifi umursamamıştır.[121]

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin de 28 Nisan'da Ankara'ya gelmiş ve Türk hükümetiyle 5 Mayıs'a kadar süren görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerden sonra yayınlanan bildiride,[122] iki memleketi ilgilendiren konularda bir görüş birliği olduğunun müşahede edildiği söylenmiş ise de, arada birtakım anlaşmazlık noktaları da ortaya çıkmıştı. Bir kere, Sovyet Rusya, Türk-İngiliz görüşmelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olmasından duyduğu hayreti gizlememiştir.[123] İkincisi, Sovyetler Romanya ile yakından ilgileniyordu. Bulgaristan'ın Romanya'dan toprak istekleri vardı. Potemkin Türk dışişleri bakanına şunu sormuştu: "Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı yapacağı savaşta Romanya'nın yanında yer alırsa, Türkiye'nin de yardımına güvenebilir miydi?" Saraçoğlu ise şu cevabı vermişti: "Bulgaristan'ın durumundan tamamen emin olmadıkça, Türkiye'nin böyle bir yardım yapması imkânsızdır."[124]

Bununla beraber, Türkiye Sovyetler'den ayrılmak niyetinde değildi ve bunun için de Sovyetler'in İngiltere ve Fransa ile yaptığı Barış Cephesi görüşmelerini de hoşnutlukla karşılıyordu. İngiltere ile görüşmelere girerken, bu durumu da hesaba katmıştı. Fakat Potemkin ile yapılan görüşmeler, Türkiye'nin ümitlerini kuvvetlendirici nitelikte olmadı. Bu sebeple, Türk dışişleri bakanı Ankara'daki İngiliz büyükelçisine, Türk-Sovyet Paktı'nın ancak sonra gerçekleşebilecek bir mesele olduğunu üzülerek belirtiyordu.[125]

Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs 1939'da yayınlanan bir deklarasyonla sonuçlandı.[126] Bunun en önemli olan 4. maddesine göre, iki hükümet, "vuku

118 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 249.
119 Franz von Papen, *Mémoires*, Paris, Flammarion, *1953*, s. 289 ve *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, c. V, s. 355.
120 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series. c. V, s. 355.
121 Von Papen, *Mémoires*, s. 289.
122 Bildirinin metni: *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939, No: 66. s. 261.
123 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, c. V, s. 380.
124 A.g.e., s. 634.
125 A.g.e., s. 435.
126 Deklarasyonun metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 20, s. 531-532 ve *Documents on International Affairs, 1939-1949*, c. I. s. 202-203.

bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması hâlinde" birbirlerine her türlü yardımı yapacaktı, öte yandan Türkiye, İngiltere'nin askeri ve ekonomik yardımını da istemiş ve bu konuda da görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştı.[127]

Görüşmeler sırasında İngiltere, 4. madde hükmünün, Akdeniz'den başka Balkanlar'ı da kapsamasını istemiş fakat Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle Türkiye bunu kabul etmemişti.[128] Onun için, deklarasyonun 6. maddesinde, Balkanlar'ın güvenliği için de iki hükümetin görüşmelere devam edeceği bildiriliyordu. İngiltere'nin Balkanlar üzerinde durmasının sebebi şuydu: Verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, bunu ancak Boğazlar yoluyla yapabilirdi. Hâlbuki Montrö Sözleşmesi'ne göre, Türkiye'nin, savaşan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazlar'ı açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerekirdi.[129] Fakat Türkiye bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememişti.[130]

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi üzerine, Türkiye 23 Haziran 1939'da Fransa ile de aynı nitelikte bir deklarasyon imzalayarak[131] Batı Bloğu'na katılmıştır.

Türk-İngiliz deklarasyonu Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur. Deklarasyonun imzalanacağını haber alan Von Papen, Türkiye'ye, bundan vazgeçmesini, bunun savaş ihtimalini %40-60 oranında arttıracağını söylemiş ve Balkan Antantı'na İtalya ile Bulgaristan'ın da katılmasını, Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti edilmesini teklif etmiş fakat bu deklarasyona Arnavutluk olayının sebep olduğu ve artık geri dönülemeyeceği cevabı verilmiştir.[132] Bu suretle Von Papen, Türkiye'nin Batılılara bağlanmasını önleme görevinde başarı kazanamamıştı. Deklarasyon, bir ittifakın ilk adımını teşkil ediyordu. Bu sebeple, bu ittifakın gerçekleşmesini önlemek istedi. Almanya'nın Türkiye ile ticaretini keseceğini söyleyerek tehditte bulundu[133] ve Türkiye'ye Alman garantisini yeniden teklif etti.[134] Fakat Almanya'nın çabaları sonuç vermedi.

Sovyet Rusya ile Nazi Almanya'sı arasında 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı'nın imzası Türkiye için de büyük bir sürpriz oldu. Bir Türk-Sovyet Paktı konusundaki görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye Sovyetler'in de barış cephesine katılacağına inanıyordu ve İngiltere ve Fransa ile deklarasyonları da bu sebepten imzalamıştı. Hâlbuki şimdi Türkiye barış cephesinde iki devletle yalnız

127 Bak., *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, c. V, s. 242, 259, 548.
128 Bkz., a.g.e., c. V, s. 340, 363 ve 365.
129 A.g.e., c. V, s. 741.
130 A.g.e., c. V, s. 591.
131 Türk-Fransız Deklarasyonunu'nun metni: *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. I, s. 203-204.
132 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, c. V, s. 464.
133 A.g.e., c. V, s. 692.
134 A.g.e., c. V, s. 652.

kalmıştı. Milli Mücadele yıllarından beri beraber yürüyen Türkiye ile Sovyet Rusya'nın yolları artık ayrılmıştı. Bu ayrılık bugüne kadar devam edecektir.

23 Ağustos Paktı ile Sovyetler, diplomasi alanında da Almanya ile sıkı işbirliği içine girdi. Almanya Türkiye'nin Batılılarla ittifak etmesini önlemeye kararlı olmakta devam ediyordu. Boğazlar'ın Batılılar tarafından kullanılmasından korktuğundan, şimdi Türkiye üzerinde Sovyetler vasıtasıyla baskı yoluna gitti.[135] Şimdi Sovyetler de Boğazlar'ın Batılıların eline geçmesini istemiyordu. Bu sebeple Moskova, Potemkin'in nisan ayında Ankara'da yaptığı görüşmelerde söz konusu olan karşılıklı yardım paktı meselesini görüşmek için, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etti. Saraçoğlu 24 Eylül 1939'da Moskova'ya hareket etti ve 26 Eylül'de başlayan görüşmeler 16 Ekim'de sona erdi. Görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.

Başbakan Refik Saydam, 17 Ekim'de verdiği demeçte, görüşmelerin sonuçsuzluğu için, Sovyetler'in tekliflerinin Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarındaki esaslarla uzlaşmaz nitelikte olmasını, Sovyetler'in verdiği garantilerin Türkiye'den istedikleri taahhütleri karşılayamamasını ve Boğazlar konusundaki isteklerinin de, Türkiye'nin Boğazlar'daki milletlerarası taahhütlerine uygun olmamasını göstermiştir.[136] Boğazlar konusunda ise, Çanakkale Boğazı'nın birlikte savunulması için bir pakt yapılmasını ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Çanakkale'den geçemeyeceğine dair Türkiye'nin garanti vermesini istemişlerdir.[137]

Sovyetler'le anlaşma mümkün olmayınca, Türkiye 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzaladı. Bu ittifak, deklarasyonların hükümlerini aynen kapsamıştır. Yalnız, deklarasyonlardan farklı olarak, İngiltere ve Fransa'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması hâlinde, Türkiye "hayırhah tarafsızlık" izleyecekti. İkinci olarak, ittifaka şimdi Balkanlar bölgesi de dâhil edilmişti. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa giderse, Türkiye onların yanında savaşa katılacaktı.[138]

İttifaka ek iki no'lu protokole göre, antlaşma ile Türkiye'nin üzerine aldığı taahhütler, onu Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecekti. Görülüyor ki, Türkiye Sovyetler'den çekiniyor ve özellikle bu devletle bir çatışmaya gitmek istemiyordu. Buna rağmen Türk-İngiliz-Fransız ittifakı Sovyetler'i sinirlendirdi. *İzvestiya*, İngiltere ile Fransa'nın Türkiye'yi savaşın kenarına kadar sürüklediklerini söylüyor[139] ve Dışişleri Bakanı Molotov da, "Bunu yapmakla Türkiye tam ihtiyatkâr bitaraflık siyasetini

135 Almanya'nın Sovyetler kanalıyla Türkiye üzerinde yaptığı baskı için bkz., *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Séries D, c. VIII, London, His Majesty's Stationery, s. 114-118, 124-126, 173-175 ve *Nazi-Soviet Relations*, s. 110-11, 113, 117-118.

136 Rıfkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul, 1946, s. 99.

137 Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", *International Relations*, c. X, No: 4, 1947, s. 481.

138 İttifakın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 21, s. 15-18. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 227-228.

139 Esmer, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, s. 259.

iterek, inkişaf etmekte olan Avrupa harbinin mihrakına dâhil olmuştur... Türkiye acaba bir gün bu hareketine esef etmeyecek midir?" diyordu.[140] Komintern'in organı olan Communist International da 7 Aralık 1939 günlü sayısında şöyle yazıyordu: "İngiltere ve Fransa, harbi Balkanlar'a yaymak ve orada Almanya'ya karşı askeri bir cephe kurmak istediler. Bu planlarını yürütmek için de Türkiye'yi stratejik bir üs hâline getirmek istediler."[141]

Hâlbuki Türk-İngiliz deklarasyonu imzalandığı zaman Sovyetler bu belgeyi barışçı bir eser olarak karşılamışlardı. Şimdi ise, bu deklarasyondan hiç farkı olmayan ittifakı, bir savaş belgesi olarak görüyorlardı. Şüphesiz bunda, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın peşinden gitmemiş olması ve bu devletin, savaş durumundan faydalanarak gerçekleştirmeye çalıştığı emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan kızgınlık başlıca rolü oynuyordu. Sovyetler'in, Saraçoğlu'nun Moskova görüşmelerinde ileri sürdükleri isteklerle Türkiye'yi ne hâle getirmek istediği açıkça belli idi. Türkiye Sovyetler'in oyununa gelmemişti. Kızgınlıklarının sebebi buydu.

140 A.g.e., s. 260.

141 George Kirk, *The Middle East in the War (Survey of International Affairs, 1939, 1946)*, London, Oxford University Press, 1954 (3. baskı), s. 445.

DOKUZUNCU BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1- AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ

A) POLONYA'NIN PAYLAŞILMASI

1 Eylül 1939 sabahı Alman ordularının Polonya'yı işgale başlaması karşısında Polonya fazla dayanamadı. Çünkü Almanya yıllardan beri askeri hazırlık içindeydi. Savaş başlayınca beş tümeni zırhlı (panzer) olmak üzere, 52 tümenlik bir kuvveli bilfiil savaşa soktu. Alman hava kuvvetleri ise bu sırada Avrupa'nın en üstün kuvvetiydi. Alman Genelkurmayı şimdi yeni bir savaş metodu kabul etmişti. Bu da Yıldırım Savaşı (Blitzkrieg) idi. Esası zırhlı kuvvetlere ve sürate dayanmaktaydı. Buna karşılık Polonya'nın otuz tümenlik bir piyade kuvveti var idiyse de, bu ancak kâğıt üstünde mevcuttu ve gerçekten mevcut olanın silah ve teçhizatı da Alman ordusununki ile mukayese bile edilemezdi.

İttifaklara ve garantilere rağmen, İngiltere ve Fransa Polonya'nın yardımına gidemediler. Hem askeri hazırlıkları hem de stratejik şartlar dolayısıyla yardıma gidebilecek durumda değillerdi. Böyle olunca Polonya Almanya'nın karşısında yalnız kaldı. Savaşın onuncu gününden itibaren Alman orduları Varşova'yı muhasaraya başladılar.

Polonya'nın sonunun yakın olduğunu görünce, Sovyetler de emperyalist emellerini gerçekleştirmek, fırsattan faydalanmak ve 23 Ağustos Paktı'nın kendilerine ayırdığı parsayı ele geçirmek için harekete geçti. *Pravda* gazetesi, 14 Eylül 1939 günlü sayısında, Polonya'da sekiz milyon Ukraynalı ile üç milyon Beyaz Rus bulunduğunu ve Polonya hükümetinin bu azınlıklara kötü muamele yaptığını yazıyordu.[1] Ruslar üç gün sonra baklayı ağızlarından çıkardılar. Polonya'daki Ukraynalılarla Beyaz Rusları koruma bahanesiyle 17 Eylül sabahı Sovyet orduları da Polonya'ya girmeye başladı. Rusya'nın bu saldırganlığı karşısında İngiltere ve Fransa Sovyet Rusya'ya da savaş ilan etmeyi düşündülerse de, bu devleti Almanya'nın kucağına daha fazla itmek olacağından vazgeçtiler.[2] 27 Eylül'de Varşova'nın teslim olmasıyla Polonya haritadan siliniyordu.

1 William L. Langer and S. Everett Gleason, *Challenge to Isolation, 1937-40*, New York, Harper, 1952, s. 240.

2 A.g.e., s. 244.

Polonya bir yandan Almanya'nın, bir yandan da Sovyet Rusya'nın istilasına uğrayınca, şimdi 23 Ağustos Paktı'nın gizli anlaşmasına göre, iki devletin ganimeti paylaşması gerekiyordu. Bu amaçla Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 27 Eylül'de Moskova'ya gitti ve 28 Eylül'de Polonya'yı paylaşan antlaşma imzalandı.[3] Bu antlaşma 23 Ağustos Paktı'nda bir değişiklik yapmış ve Litvanya'yı Sovyet Rusya'ya bırakmıştır. Buna karşılık, Almanya'ya Polonya'dan ayrılan bölgenin sınırları genişletildi ve Varşova ile Lublin bölgeleri de Alman bölgesine katıldı. Bunun doğusunda kalan kısmı da Sovyetler aldı. Bağımsız Polonya'ya son verilmişti.

Almanya ve Sovyetler 28 Eylül'de Moskova'da ortak bir bildiri yayınlayarak, Polonya meselesinin Avrupa barışına devamlı bir temel teşkil edecek şekilde çözümlenmiş olduğunu, artık savaşa devam etmenin gereksiz bulunduğunu, eğer bu barış teklifi reddedilecek olursa, meydana gelecek olaylardan İngiltere ile Fransa'nın sorumlu olacağını bildirdiler.[4] Hitler 6 Ekim'de Reichstag'da verdiği bir söylevde barış teklifini tekrarladı. Bu teklife Fransa 7 Ekim'de ve İngiltere de 12 Ekim'de cevap verdi ve her ikisi de barış teklifini reddettiler. Fransa, gerçek barış elde edilinceye kadar silahı elden bırakmayacağını bildirdi, İngiltere ise Çekoslovakya ile Polonya'ya yapılan kötülüklerin düzeltilmesini istedi. İki devletin, barış teklifini reddetmelerinde, Alman-Sovyet işbirliğinin devamlı olamayacağına inanmaları önemli bir rol oynamıştır.[5]

Mamafih, teklifinin reddedileceğini bilen Hitler de, 10 Ekim'de komutanlarına verdiği talimatta, Alman kara, hava ve deniz kuvvetlerinin Belçika, Hollanda ve Lüksemburg üzerinden İngiltere ve Fransa'ya karşı harekete geçmek üzere en kısa zamanda hazır olmasını bildiriyordu.[6]

B) SOVYETLER'İN BALTIK'A YERLEŞMESİ

Sovyetler Almanya ile Polonya'yı paylaşan 28 Eylül Antlaşması'nı imzalamadan, yine 23 Ağustos Paktı ile kendilerine ayrılmış olan Baltık memleketlerini de ele geçirmek için harekete geçtiler. 27 Eylül'de Estonya'ya başvurup, bu memleketten, kendisine deniz ve hava üsleri vermesini istedi. Vermediği takdirde Estonya'yı derhal işgal edeceğini bildirdi. Almanya'nın kendisine herhangi bir yardımda bulunmayacağını bilen Estonya, bu isteğe boyun eğmek zorunda kaldı. 28 Eylül 1939'da Estonya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan "karşılıklı" yardım antlaşması ile Estonya, Sovyet Rusya'ya deniz ve hava üsleri veriyor ve 25.000 kişilik bir Sovyet kuvvetinin memleketinde bulunmasını kabul ediyordu.[7] Bu Estonya'nın Sovyetler tarafından işgalinden başka bir şey değildi.

---

3 Antlaşma metni: *Nazi-Soviet Relations*, s. 105-107; Shapiro, *Soviet Treaty Series*, c. II, s. 209-210.
4 Bildirinin metni: *Nazi-Soviet Relations*, s. 108.
5 Churchill, *The Gathering Storm*, s. 448.
6 William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 644.
7 Estonya-Sovyet Rusya antlaşması: *Soviet Treaty Series*, c. II, s. 210-211.

Sovyetler 5 Ekim'de Letonya[8] ve 10 Ekim'de de Litvanya[9] ile imzaladıkları "karşılıklı" yardım paktları ile, Estonya'da elde ettikleri hakları bu memleketlerden de aynen sağladılar. Bunlardan yalnız Litvanya, verdiklerine karşılık bir taviz alabildi. 28 Eylül 1939 tarihli Alman-Sovyet anlaşması Polonya'nın Vilna bölgesini Litvanya'ya vermişti. Fakat Litvanya vasıtasıyla Vilna bölgesi de Sovyetler'in fiili egemenliği altına geçmiş olmaktaydı.

Polonya ve küçük Baltık memleketlerinden sonra sıra Finlandiya'ya gelmişti. Fakat Finlandiya işi Sovyetler için o kadar kolay olmadı.

Sovyetler daha küçük Baltık memleketleri ile meşgulken Finlandiya durumu anlamış ve Almanya'dan medet ummuştu. Fakat Almanya'nın cevabı gayet kaçamak oldu ve Sovyetler'in Finlandiya hakkındaki politikalarını bilmediğini söylemekle yetindi.[10] Durum böyle iken 5 Ekim'de Sovyetler, "bazı müşahhas meselelerin" görüşülmesi için bir Fin heyetini Moskova'ya davet ettiler. Finlandiya başına geleceği bildiği için Amerika'dan yardım istedi. Finlandiya'yı İskandinav memleketleri de destekledi. Amerika'nın cevabı kısa oldu: Amerika başka devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmaz ve böyle bir müdahale de Kremlin'i daha fazla kızdırabilir.[11] Bununla beraber, İsveç Veliahdı Gustav Adolf'un ricası üzerine Başkan Roosevelt, Sovyetler Birliği Başkanı Kalinin'e bir mesaj gönderip, Finlandiya'nın bağımsızlığını bozabilecek isteklerde bulunulmamasını rica etti. Kalinin'in cevabı ise, Sovyet hükümetinin bütün devletlerin bağımsızlığına saygı gösterdiği idi.[12]

Fin-Sovyet görüşmelerine gelince: Bu görüşmeler 12 Ekim'de Kremlin'de başladı ve 14 Kasım'da Sovyetler için başarısızlıkla kapandı. Görüşmelerde Sovyetler, "karşılıklı yardım" paktından başka, Finlandiya'nın kuzeyinden bir kısım toprak ile Kareli bölgesinin kendilerine bırakılmasını istediler. Finliler bu isteklere hiç yanaşmadılar. Ancak bir karşılıklı yardım paktına razı oldular. Sovyetler isteklerini biraz daha hafiflettilerse de, Finlileri yine razı edemediler.

Sovyetler işin çıkmaza girdiğini daha görüşmeler sırasında fark ettiklerinden, 31 Ekim'den itibaren Sovyet basını Finlandiya aleyhine bir kampanya açmıştı. Görüşmeler kesildikten sonra, 28 Kasım'da Sovyetler, 1932 tarihli Fin-Sovyet saldırmazlık paktını feshettiler. 29 Kasım'da da sınır olaylarını bahane ederek, Finlandiya ile diplomatik münasebetlerini kestiler. 30 Kasım sabahı Sovyet orduları Fin sınırlarına saldırıyor ve Sovyet uçakları Helsinki'yi bombardıman ediyordu.

Fin-Rus savaşı üzerine İsveç, Norveç ve Danimarka tarafsızlıklarını ilan ettiler. Fakat bütün dünya kamuoyu Finlilere karşı geniş bir sempati gösterdi Milletler Cemiyeti Konseyi 14 Aralık 1939'da, Sovyet Rusya'yı üyelikten

8 Letonya-Sovyet Rusya antlaşması: A.g.e., s.213.
9 Litvanya-Sovyet Rusya antlaşması: A.g.e., s. 213-214
10 Bkz., *Nazi-Soviet Relations*, s. 111.
11 *Memoirs of Cordell Hull*, c. I, s.702.
12 A.g.e., s. 703.

çıkardı. Finlandiya'ya karşı Sovyet saldırısı Amerikan kamuoyunda da kötü bir etki yaptı. Başkan Roosevelt, 2 Aralık 1939'da, Sovyet Rusya'ya yapılan uçak ihracatına moral ambargo koydu. Fabrikaları Sovyetler'e uçak satmamaya davet etti. Öte yandan, İhracat-İthalat Bankası da, Finlandiya'ya, gıda satın alması için on milyon dolarlık kredi açtı.

İngiltere ve Fransa'ya gelince: Fin-Rus Savaşı karşısında, İsveç ve Norveç'ten Almanya'ya yapılan demir cevheri sevkiyatını kesmek ve aynı zamanda Finlandiya'ya yardım etmek için, Norveç'e çıkarma yapılması düşünüldü. İngiltere'de Bahriye Bakanı Churchill ve Fransız hükümeti bu fikre hararetle taraftardı. Fakat Başbakan Chamberlain buna yanaşmadı. Çünkü bir defa, İskandinav devletleri tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi; ikincisi de böyle bir hareketin Sovyetler'i kızdırmasından korkuldu.[13]

Bu şekilde Finlandiya savaşta yalnız kaldı. Fakat beklenmedik bir mücadele gücü gösterdi. Küçük Finlandiya Sovyetler'e iki buçuk ay inatla dayandı. Nihayet Rus kuvvetleri 10 Şubat 1940'ta Finlilerin Mannerheim Hattı'nda bir gedik açmaya muvaffak oldular. Bundan sonra Fin Cephesi yavaş yavaş çöktü.

Fin-Sovyet barışı 12 Mart 1940'ta Moskova'da imzalandı. Bu barışla, Viborg şehri ile Ladoga Gölü'nün kuzey kıyıları dâhil bütün Kareli'yi ve Petsamo şehri hariç, Petsamo Koyu'nun bir kısmını Sovyet Rusya alıyordu. Hangö Limanı da otuz yıl için Sovyetler'e bırakılıyordu ve burada deniz ve hava üsleri kurabileceklerdi.

Finlandiya bu kayıplara uğramakla beraber, bağımsızlığını şerefle korumasını bilmişti. Fin-Rus Savaşı, Sovyetler'in askeri gücünün gerçek niteliğini de ortaya koymuştur. Bu olay, Hitler'in Rusya'ya saldırma kararında etkili bir rol oynamıştır.

C) ALMANYA'NIN DANİMARKA VE NORVEÇ'İ İŞGALİ

Hitler Polonya meselesini çözümledikten sonra Batı'ya, İngiltere ve Fransa'ya dönmeye karar vermekle beraber, bu kararını hemen yürürlüğe koyamadı. Bir defa, komutanlar Fransa ile savaşın kolay olmayacağını söylüyorlardı. İkincisi Almanya Fransa'dan önce Norveç'e dönmeliydi. Çünkü savaşın çıkmasıyla birlikte İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi, Almanya'yı denizden abluka altına alabilirdi. Bu ablukaya karşı mücadele edebilmek için, Alman deniz kuvvetlerinin Norveç fiyordlarında denizaltı üslerine ihtiyacı vardı. Bu üsler ele geçirilirse Alman deniz kuvvetlerinin durumu kuvvetlenecekti. Nihayet, Norveç'in ele geçirilmesi için belki zor kullanmaya da ihtiyaç olmayacaktı. Çünkü Norveç Nazilerinden Vidkun Quisling bir hükümet darbesi de yapabilirdi.[14]

Hitler komutanlarının fikrini kabul etmeyip Batı'ya dönmekte ısrar etmekle beraber Fin-Rus savaşının ortaya çıkardığı gelişmeler Hitler'i harekete

13 Langer and Gleason, *The Challenge to Isolation*, s. 373-380.

14 Bkz., Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 673-683.

geçmekten alıkoydu. Quisling Norveç'te hükümet darbesini yapamadığı gibi, Fin-Rus savaşının son günleri Hitler'i de endişeye sevk etti ve Norveç'i işgal fikrini o da benimsedi, İngiltere ve Fransa, Fin-Rus savaşının başında İsveç ve Norveç'e çıkarma yapma fikrinden vazgeçtikten sonra, Finlilerin Rusya karşısında yenilmeye başlaması üzerine bu fikrin tekrar üstüne düştüler. Çünkü Mannerheim Hattı'nda 10 Şubat'ta gedik açılınca, Finlandiya, İsveç, İngiltere ve Fransa'ya başvurup 50-100.000 kişilik bir kuvvetle kendisine yardım edilmesini istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 2 Mart 1940'ta İsveç ve Norveç'e verdikleri birer nota ile geçit istediler. Her iki devlet de bu isteği reddetti. İngiltere ve Fransa, İsveç ve Norveç'ten zorla geçmeye karar verdilerse de, İsveç, Finlandiya ile Sovyet Rusya arasında hemen aracılık yaparak 12 Mart 1940 barışını sağladı.

Fin-Sovyet barışına rağmen İngiltere ve Fransa 5 Nisan 1940'ta İsveç ve Norveç hükümetlerine verdikleri notalarla, Finlandiya'ya yardım etmek için askerlerine geçit vermesini istediler. Her iki hükümet bu ikinci isteği de reddetti. Bunun üzerine 8 Nisan'da, İsveç ve Norveç sularına mayın döşeceklerini bildirdiler, iki İskandinav memleketi buna da itiraz ettiler. Fakat buna lüzum kalmamıştı. Çünkü 9 Nisan 1940 sabahından itibaren Alman kuvvetleri karadan ve denizden Danimarka ve Norveç'i işgale başladılar.

Batılıların 1939 Aralık ayından beri İsveç ve Norveç'le ilgilendiğini, Hitler kendi gizli haber kaynaklarından da öğrenmişti. Şubat sonunda Finlandiya Batılılardan yardım isteyip onlar da harekete geçince, Hitler Norveç işinin çözümlenmesi gerektiğini kabul etti ve kesin kararını verdi. Çünkü İskandinav Yarımadası'nın Batılıların eline geçmesi, Almanya'nın savaş durumu bakımından iyi olmayacaktı ve Batılılar burada kendisine ikinci bir cephe açabilirdi.

9 Nisan 1940 sabahı harekete geçen Alman kara ve deniz kuvvetleri, bir gün içinde Danimarka ve Norveç'i işgal ettiler. Mamafih Almanya Norveç'e tamamen egemen olmak için bir ay uğraşmıştır.

Finlandiya'nın Sovyet Rusya ile barışı imza etmesi üzerine Fransa'da Daladier kabinesi düşmüş ve Paul Reynaud kabinesi işbaşına gelmişti. Danimarka ve Norveç'in Alman istilasına uğraması üzerine de, İngiltere'de Chamberlain kabinesi düştü ve yerine Winston Churchill 11 Mayıs 1940'ta bir Milli Kabine kurdu.

Bir gün önce de Almanya Belçika ve Hollanda'yı işgale başlamıştı.

D) FRANSA'NIN ÇÖKMESİ

Norveç ve Danimarka'nın işgali ile Almanya'nın doğu ve kuzeyi artık güvenlik altına alınmış oluyordu. Bundan sonra Batı'ya dönülebilirdi. 10 Mayıs 1940 sabahının erken saatlerinde Alman orduları Belçika ve Hollanda'ya giriyordu. Bu, Hitler'in Batı'ya taarruz için verdiği on üçüncü emirdi. Fakat bu sefer gerçekten taarruz yapılıyordu. Batı taarruzu on tümeni zırhlı olmak üzere 104 tümen ve üç bin tankla yapılıyordu. Bu kuvvetler daha sonra 140 tümene kadar çıkacaktır.

Almanya'nın Batı taarruzu Batılılar için bir bakıma sürpriz olmuş, bir bakıma olmamıştır. Bazı Alman general ve subayları ile dışişleri bakanlığının bazı üyeleri, Hitler'in Fransa'ya taarruzunu tasvip etmemişler, bunun bir delilik olduğunu söylemişler ve bu sefer Almanya'nın yenileceğine inanmışlardı. Bu sebeple, Hitler'in Batı'ya taarruz için her emir verişinde, bu haber, bu kişiler tarafından özellikle Hollanda'ya uçurulmuştur.[15] Fakat Hitler'in on iki defa fikir değiştirmesi, bu haberlere olan güveni sarsmış ve Almanya'nın Batılılara bir tuzak kurmak istediği inancına varılmıştı. Bununla beraber, İngiltere ve Fransa, Norveç'ten sonra sıranın kendilerine geleceğini bildiklerinden, Nisan ayının ilk günlerinde Belçika'ya başvurup, Belçika topraklarına asker yığmak istediler. Çünkü Fransa'nın Maginot hattı dolayısıyla, Almanya'nın Belçika'dan sarkması bekleniyordu. Belçika tarafsız olduğundan ve Almanya'yı da kızdırmamak için müttefiklerin bu teklifini reddetti. Bunun üzerine onlar da Kuzey Fransa'da Belçika sınırlarına yığınak yaptılar.

İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda kuvvetlerinin toplamı belki Alman kuvvetlerine, sayı itibariyle, denk düşmekteydi. Fakat teşkilat, silâh ve teçhizat ile eğitim ve tecrübe bakımından Alman kuvvetlerinin üstünlüğü tartışılamazdı.

Alman saldırısı karşısında Hollanda ancak birkaç gün dayanabildi ve 15 Mayıs 1940'ta Hollanda teslim oldu. Mamafih 500 kadar Hollanda ticaret gemisi İngiltere'ye kaçmayı başardı.

Savaş başlar başlamaz İngiltere ve Fransa Belçika'ya 500.000 kişilik bir kuvvet soktukları için, Belçika biraz daha fazla dayandı. Belçika 27 Mayıs'ta teslim oldu ve müttefik kuvvetleri Manş kıyılarına çekildi. Fakat Almanlar müttefik cephesini de ikiye ayırmışlardı. Manş kıyılarına çekilen müttefik kuvvetlerini Almanlar Dunquerque'de muhasara ettiler. 665 gemi buradaki müttefik kuvvetlerini 28 Mayıs'tan itibaren denizden tahliyeye başladı ve tahliye 4 Haziran'da sona erdiği zaman 337.000 kişilik bir kuvvet kurtarılmıştı. Boşaltma sırasında şiddetli hava muharebeleri oldu. Almanya 300, İngiltere 130 uçak kaybetti. Bu, Alman Hava Kuvvetleri için ilk önemli kayıptı.

Diğer Alman kuvvetleri güneye sarkmalarına devam ederek, 14 Haziran'da Paris'e girdiler. Bu arada 10 Haziran 1940'ta İtalya da Fransa'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na katıldı. Fakat İtalyanlar Fransızlar karşısında herhangi bir başarı kazanamadılar.

Bu yenilgiler Fransız kabinesi içinde mütareke eğilimini kuvvetlendirdi. Başbakan Reynaud mücadeleye taraftar olduysa da, İngiltere'nin ve Amerika'nın yardım yapamaması, İngiltere'nin şimdi kendi adasını koruma endişesinde olması,[16] kabine içindeki mütareke görüşünü kuvvetlendirdi. Fransız hükümeti İngiltere'den özellikle uçak istemişti.

15 Bu konuda bkz., Shirer, a.g.e., s. 714-716.

16 Bkz., Winston S. Churchill, *Their Finest Hour*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1949, s. 177-189; *Memoirs of Cordell Hull*, c. I, s. 767-776 ve Langer and Cleason, *Challenge to Isolation*, s. 480-493.

Fransa, İngiltere ve Amerika'dan istediği yardımı alamayınca, 16 Haziran'da Başbakan Reynaud istifa etti ve yeni kabineyi mütareke taraftarı Mareşal Petain kurdu. Petain Almanlarla temasa geçti ve yeni Fransız hükümeti 22 Haziran 1940'ta Compiegne'de (Rethondes) Almanya ile mütareke imza etti. Mütareke, Almanya'nın 11 Kasım 1918'de mütareke imzaladığı vagonda imzalandı ve Almanlar bu vagonu Berlin'e götürdüler. Almanya Fransa'dan 1918'in intikamını almıştı.

Mütareke anlaşması ile Almanya, Fransa'da bağımsız bir hükümetin bulunmasını kabul etti. Bunun da sebebi, İngiltere'yi yalnız bırakmak ve ona da makul bir barış ümidi vermekti. Öte yandan, bu mütareke ile Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyıları Almanya'nın işgaline bırakıldı. Geri kalan kısımda, merkezi Vichy'de olan bir Fransız hükümeti bulunacaktı. Fransa 400.000 kişilik bir işgal ordusunu besleyecek ve Almanlara esir düşmüş olan 1.5 milyon Fransız askeri Almanya'nın elinde rehin olarak tutulacaktı. Almanya Fransız donanmasını da almayacak fakat bu donanma bir limanda kontrol altında tutulacaktı. Fakat Almanların Fransız donanmasına el koymasından korkan İngiltere 3 Temmuz 1940'ta, büyük kısmı Cezayir'de Mers el-Kebir'de bulunan Fransız donanmasını bombardıman edip batırdı.

Fransız-İtalyan mütarekesi 24 Haziran'da imzalandı. Fransa bir kısım toprağı İtalya'ya terk etti ve Fransa-İtalya sınırı gayri askeri hâle getirdi.

E) İNGİLTERE MUHAREBESİ

Hitler Fransa'nın sırtını yere getirdikten sonra, İngiltere'ye dönmeye karar vermişti. Fakat İngiltere'nin adada bulunması, askeri harekât planlarının da niteliğini değiştirmekteydi. İngiltere ancak istila suretiyle dize getirilebilirdi ve bu da İngiltere'ye çıkarma yapmakla mümkün olabilirdi. Fakat bundan önce İngiltere adası yoğun bir şekilde bombardıman edilecekti. Mareşal Georing "Bana iyi havalı beş gün veriniz, bir tane İngiliz uçağı bırakmam" diyordu.

Mamafih, esasında Hitler İngiltere'ye çıkarma yapmayı da pek göze alamamış fakat hava bombardımanları ile İngiltere ağır tahribata uğrayınca, barışa yanaşacağını ümit etmişti.[17]

İngiltere'nin istila planına Seelöwe (Deniz Aslanı) adı verilmişti. Hitler bu planı uygulamaya geçmeden önce İngiltere'ye birkaç defa barış teklifinde bulundu. İngiltere tarafından cevap alamayınca 19 Temmuz 1940'ta Reichstag'da verdiği uzun bir söylevde, yenilmiş bir devlet olarak değil, "akıl adına konuşan" galip bir devlet olarak, bu savaşın devamını gereksiz gördüğünü ve İngiltere ile Almanya'nın anlaşabileceğini bildirdi.[18] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, 22 Temmuz'da bu söyleve cevap vererek, İngiltere'nin tehdit ve kuvvet karşısında boyun eğmeyeceğini söyledi.

17 Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 761.

18 Bkz., Langer and Gleason, *Challenge to Isolation*, s. 654-655.

Hitler'in bu barış teşebbüsleri sonuçsuz kalınca 13 Ağustos 1940'tan itibaren Alman uçakları İngiltere'yi bombardıman etmeye başladılar. Buna İngiltere Muharebesi denir.

İngiltere Muharebesi 31 Ekim'e kadar sürdü. En şiddetli safhasını 6 Eylül-5 Ekim arası teşkil eder. Bu muharebede İngiltere teslim olmaya yanaşmadığı gibi, Alman Hava Kuvvetleri de ağır kayıplara uğradı. Bu durum karşısında Hitler, "gerekli olduğu takdirde" yapılması düşünülen çıkarmadan da vazgeçti. İngiltere muharebesi 31 Ekim'de sona erdiği zaman, kayıp bilançosu şöyleydi: İngiltere 733 uçak ve 375 pilot kaybetmiş ve Londra'da 14.280 kişi ölmüş, 20.235 kişi yaralanmıştı. Almanya'nın kaybı ise 1733 uçak ve bir o kadar da pilottu. İngiltere muharebesini İngiltere kazanmıştı.

F) KUZEY AFRİKA CEPHESİ

İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na katılması özellikle İngiltere'yi güç duruma soktu. Bir defa, İtalya'nın Akdeniz'deki kuvvetli donanması sebebiyle Malta ile Süveyş arasındaki bağlantı kesildi. İkincisi, Cezayir ve Tunus'un Vichy hükümetinin elinde bulunması da, Cebelitarık ile Malta arasındaki bağlantıyı tehlikeye sokuyordu. Bunlardan daha önemlisi de, İtalya'nın Libya'dan, Mısır'ı almak üzere harekete geçmesiydi ki bu şartlar içinde İngiltere'nin Cebelitarık-Malta-Süveyş-Aden stratejik yolu tehlikeye giriyordu. Fakat İtalyanların beceriksizliği, hiç değilse bir süre için bu tehlikeyi önledi.

İtalya Libya'da 200.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı. Hâlbuki İngiltere'nin Mısır'daki teçhizatı noksan, kuvvetleri bundan çok daha zayıftı. İtalyan kuvvetleri Mısır'a karşı 13 Eylül 1940'ta taarruza geçtiler. 60-70 millik bir ilerlemeden sonra, 16 Eylül'de Mısır toprakları içinde bulunan Sidi-Barrani'yi ele geçirdiler ve orada durdular. Bundan sonra iki ay kadar bu cephede bir savaş olmadı. Mısır'daki İngiliz kuvvetleri bu arada takviye alarak durumunu düzelttikten sonra, 8 Aralık'ta karşı taarruza geçti. İtalyanlar bu taarruza dayanamayıp geri çekilmeye başladılar ve İngilizler iki ayda 400 km ilerleyip, 1941 Şubat'ı başında Bingazi'ye girdiler.

İtalyanlar 130.000 esir vermişler ve 400 tank bırakmışlardı. İtalya'nın bu hezimeti karşısında, 1941 Şubat'ının sonundan itibaren Almanya da Kuzey Afrika savaşlarına katılacaktır ki, durum tekrar İngiltere'nin aleyhine bir dönüş alacaktır.

Öte yandan İtalya'nın Habeşistan'da da 200.000 kişilik bir kuvveti vardı. Bu kuvvetler temmuz ayında bir yandan Sudan'ı ele geçirmek için ve öte yandan da ağustos ayında İngiliz Somali'sini ele geçirmek için harekete geçtiler. İngiliz kuvvetleri çok az olduğundan başlangıçta geriledi fakat kasım ayı başında İngilizler bu bölgelerde de karşı taarruza geçince, İtalyanlar tekrar hezimete uğradılar. İngiliz kuvvetleri 1941 Nisan ayında hem İtalyan Eritre'sini ve hem de Habeşistan'ı işgal ettiler ve aynı zamanda da İngiliz Somali'sini İtalyanlardan kurtardılar. Doğu Afrika muharebeleri 1941 Mayıs ayında sona ermiştir.

G) İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI

Gerek Kuzey, gerek Doğu Afrika harekâtının İtalya bakımından birinci gayesi Süveyş'i ele geçirmekti. Mussolini bunun için üç kollu bir kıskaç uygulamak istemişti. Bu kıskacın iki kolu Kuzey ve Doğu Afrika cepheleriydi. Bundan başka, Yunanistan ile Girit'i de alıp kıskacın üçüncü kolunu Doğu Akdeniz'den yürütmek istedi.

İtalya, Almanya'ya haber bile vermeden ve İtalyan genelkurmayının muhalefetine rağmen, 28 Ekim 1940 sabahı saat ikide Yunan hükümetine verdiği bir ultimatomda Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanlarının kendisine teslimini istedi. Bu istek için ileri sürülen sebep, Yunanistan'ın İngiltere'ye üs vermesiydi. Yunanistan İtalya'nın bu isteklerini hemen reddedince, saat 5:30'dan itibaren, Arnavutluk'ta toplanan İtalyan kuvvetleri Yunan sınırlarından içeri girmeye başladı.

İtalya Arnavutluk'ta yüz bin asker toplamıştı. Fakat Yunan savaşı da İtalya için tam bir başarısızlık oldu. İtalyan kuvvetlerinin ilerlemesi, Yunan karşı koyması dolayısıyla 2 Kasım'da durdu. Yunanistan 10 Kasım'da seferberliğini tamamlayınca karşı taarruza geçti ve Yunan kuvvetleri kasım sonlarına doğru Arnavutluk topraklarına girdi. 1941 Mart ayında İtalyanlar karşı taarruza geçtilerse de yine bir şey yapamadılar. Fakat tam bu sırada Almanya bütün Balkanlar'a girip Yunanistan'ı da işgal etti.

H) BALKANLAR MÜCADELESİ VE RUS-ALMAN SAVAŞI

Fransa'nın yenilmesinden sonra Hitler'in kafasını işgal eden başlıca mesele, İngiltere'nin barışa zorlanmasıydı. İngiltere Muharebesi istenilen sonucu vermemişti. Bunun için Hitler birtakım tertiplere başvurdu. Bunların birincisi, İtalya, Japonya ve Almanya arasında 27 Eylül 1940'ta Üçlü Pakt denen ittifak antlaşmasının imzasıdır.[19] Bu pakt ile Avrupa'da "Yeni Düzen"in kurulması görevi Almanya ve İtalya'ya, Doğu Asya'da da Japonya'ya veriliyordu. Yeni Düzen denen şey, istilaya dayanan egemenlikten başka bir şey değildi. Ayrıca pakta göre, taraflardan biri Avrupa savaşına veya Çin-Japon anlaşmazlığına katılmamış bir devletin saldırısına uğrarsa, diğerleri bütün güçleriyle ona yardım edeceklerdi. Burada söz konusu olan devlet Birleşik Amerika idi. Bu suretle pakt birinci planda Birleşik Amerika'yı tehdit edip, onu savaş dışı tutma amacını gütmekteydi. Amerika savaşa katılamayınca da İngiltere yalnız kalacaktı. Öte yandan Birleşik Amerika'ya da, savaşa katıldığı takdirde, karşısında aynı zamanda Japonya'yı da bulacağı anlatılmak isteniyordu.

19 Üçlü Pakt'ın metni: Margaret Carlyle, *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. II, London, Oxford University Press, 1954, s. 81-82; Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe Since 1918*, s. 922-923; S. Shepard Jones ve Denys P. Myers (ed.), *Documents on American Foreign Relations*, c. III, Boston, World Peace Foundation, 1941, s. 304-305; *Foreign Relations of the United States, Japan: 1931-1941*, Washington (DC), Government Printing Office, 1943, c. II, s. 165-166; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 603-604.

Hitler Üçlü Pakt'ı yaptıktan sonra, Sovyet Rusya, İspanya, Vichy Fransa'sı, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ı da bu ittifaka sokarak, bütün Avrupa'nın İngiltere aleyhtarı bir blokta birleşmiş olduğunu bu devlete göstermek ve dolayısıyla bu devleti ümitsiz bir durumda bırakarak barışa zorlamak istedi.

Hitler önce İspanya'yı kendi yanında savaşa sokmak için teşebbüste bulundu. Bunu, daha Üçlü Pakt imzalanmadan yaptı. Eğer İspanya Almanya'nın yanında savaşa katılırsa İspanya'ya ait Kanarya Adaları ile Portekiz'e ait Açores Adaları, Atlantik'te İngiltere'ye karşı yapılan mücadelede Alman deniz kuvvetleri tarafından kullanılabilirdi. Fakat İspanya ile yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermedi. İspanya Almanya'dan çok şey istedi.

Bunun üzerine Hitler Vichy Fransa'sına döndü. Vichy hükümeti İngiltere'ye savaş ilan ederse, Fransa'nın Afrika'daki sömürgeleri, Süveyş'i ele geçirmek için Almanya tarafından kullanılabilirdi. Fakat Vichy hükümeti de savaşa girmeye yanaşmadı.

Şimdi Almanya için yapılacak iş Sovyet Rusya'nın Üçlü Pakt'a katılmasını sağlamaktı. Fakat bu da mümkün olmadı. Mümkün olmadığı gibi, Balkan meseleleri yüzünden iki taraf arasında 1940 yazından itibaren başlayan çatışmalar, 1941 yazında bu iki devleti savaşa götürdü.

Sovyet Rusya Almanya ile 23 Ağustos 1939 saldırmazlık paktını yaparken iki amacı gerçekleştirmek istemişti. Amaç önce, Rus-Alman işbirliğinden yararlanarak emperyalist genişlemesini gerçekleştirmek; sonra da Batılılarla Almanya'yı karşı karşıya bırakıp, her ikisinin de "birbirlerini adamakıllı yıpratmalarını" sağlamaktı. Sonunda, yıpranmamış kuvvetiyle ortaya çıkarak komünizmin dünya üzerindeki egemenliğini en geniş şekliyle gerçekleştirmeyi planlıyordu.

Bu amaçlar bakımından, Fransa ile Almanya arasındaki savaşın uzun sürmesi en kuvvetli ümidini teşkil ediyordu. Fakat Fransa'nın dört beş haftada yere serilmesi Sovyetler'in tasarılarını alt üst etti. Almanya'nın üstünlüğü tartışmasız olarak ortaya çıkıyordu. Bu sebeple, Almanya daha fazla üstün duruma geçmeden kendi çıkarlarını bir an önce sağlamak istedi. Daha Fransız-Alman savaşı devam ederken, 1940 Haziran ayında, Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal ile buralarını ilhak etti. Bunun arkasından 27 Haziran 1940'ta Romanya'ya ultimatom vererek, Besarabya ile Kuzey Bukovina'nın kendisine terkini istedi. Hâlbuki 23 Ağustos Paktı'nda Bukovina'nın hiç sözü geçmemişti. Almanya bu sırada Balkanlar'da bir savaş çıkmasını istemediğinden, Romanya'yı desteklemedi ve bu devlet de Besarabya ve Bukovina'yı Sovyetler'e terk etmek zorunda kaldı. Romanya'nın bu durumu komşularını harekete geçirdi. 19 Ağustos'ta Bulgaristan da Romanya'dan Güney Dobruca'yı aldı. Bunun arkasından Macaristan da Transilvanya'yı istedi. Romanya parçalanıyordu. Transilvanya konusunda Romanya boyun eğmeyince Macar-Romen münasebetleri gerginleşti. Bunun üzerine Almanya ve İtalya aracılık yaparak, 30 Ağustos 1940 Viyana Antlaşması ile Romanya Transilvanya'nın üçte ikisini Macaristan'a terk etti. Macaristan baştan beri Almanya'nın izinden gitmekteydi ve Almanya Macaristan'ı tahrik etmek

istemişti. Bununla beraber, Almanya, Romanya'nın geri kalan toprakları için garanti verdi. Bu garanti, Romanya'ya yerleşmeye karar vermiş olan Sovyetler'i sinirlendirdi ve 1 Eylül 1941'da Almanya'yı protesto etliler.[20] Protestonun sebebi, 23 Ağustos Pakt'ına aykırı olarak, Almanya'nın Viyana kararlarından Sovyetler'i haberdar etmemesiydi. Bundan başka, Sovyetler Romanya'ya verilen garantiyi kendilerine yöneltilmiş sayıyorlar[21] ve Romanya ile Tuna bölgesinde kendi ilgilerini belirtmekten geri kalmıyorlardı.[22]

Böylece 1940 yazından itibaren Sovyet-Alman çalışmasını geliştiren olaylar hızla akmaya başladı. Almanya'nın Üçlü Paktı imzası da, bu gelişmelerin başka bir sonucu idi ve şüphesiz bu pakt da Sovyetler'i hoşnut bırakmadı. Almanya Sovyetler'i Japonya vasıtasıyla tebdil eder duruma geçmişti. 1940 Eylül'ünde Almanya'nın "eğitim kıtaları" adı altında Romanya'ya ve ticaretini korumak bahanesiyle Finlandiya'ya asker göndermesi ise ateşi körükledi. Rusya dört bir taraftan sarılmıştı.

Mamafih Hitler Sovyet Rusya ile bir çatışmayı da hiç değilse şimdilik istemiyordu. Çünkü İngiltere'nin inatla muhalefet etmesinin sebebini, Sovyet Rusya ile Almanya arasında çıkacak bir çatışmaya bağladığı ümitte görüyordu.[23] Gerçekten Fransa'nın yenilmesi üzerine Başbakan Churchill, Avrupa'daki Alman hegemonyasına karşı Sovyetler'i bir işbirliğine davet elmiş fakat bu davet cevapsız kalmıştı.[24] Bu sebeple Hitler, Sovyetler'i Üçlü Pakt'a alarak dünyanın paylaşılmasına onları da ortak etmek ve bu suretle yeni bir işbirliği kurmak için Molotov'u Berlin'e davet etti. Berlin görüşmeleri 12-13 Kasım 1940'ta yapıldı.[25] Bu görüşmelerde Hitler'in Sovyetler'e yaptığı teklif, Üçlü Pakt'a katılması ve İran ve Hindistan'ı alarak Hint Okyanusu'na çıkmasıydı. Avrupa'nın Almanya ve İtalya arasında paylaşılmasından başka, İtalya Kuzey ve Kuzeydoğu Afrika'yı ve Almanya da Orta Afrika'yı alacaktı. Japonya'nın "hayat sahası" ise Doğu ve Güneydoğu Asya olacaktı.

Molotov bu paylaşmayı kabul etmekle beraber, Almanya'nın Finlandiya'dan askerini geri çekmesini, Sovyetler'in Bulgaristan'a garanti vermesini ve Boğazlar'da kara, deniz ve hava üslerine sahip olmasını istedi. Hitler bunları kabul etmedi. Dolayısıyla görüşmeler de bir sonuca ulaşmadı. Molotov Berlin'den ayrılırken Almanya ve Rusya, üç gün öncesine oranla birbirlerinden daha fazla uzaklaşmış bulunuyorlardı.

Molotov Berlin'den ayrıldıktan sonra, Sovyet Rusya'nın Üçlü Pakt'a katılması meselesi diplomatik müzakerelerle tartışılmaya devam edildi.[26] Fakat yine sonuç alınamadı. Bunun üzerine Hitler, Sovyetler'le uzlaşmanın mümkün

20 Bkz., *Nazi-Soviet Relations*, s. 180-181.
21 A.g.e., s. 191.
22 A.g.e., s. 192.
23 Bkz., Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, s. 798.
24 Bkz., Churchill, *Their Finest Hour*, s. 135-136.
25 Berlin görüşmelerinin tutanağı için bkz., *Nazi-Soviet Relations*, s. 217-254.
26 Bkz., a.g.e., s. 255-259.

olamayacağını anlayarak, 18 Aralık 1940'ta Alman ordularına, "Sovyet Rusya'yı ezmek için" 15 Mayıs 1941'de harekete geçmek üzere hazır olmaları emrini verdi.[27] Harekât planının adı "Barbarossa Planı" idi.

Hitler'in bu kararı Almanya'yı yeni faaliyete sevk etti. Rusya'ya savaş açılmadan önce sağ kanadın, yani Balkanlar'ın güvenliği sağlanmalıydı. Berlin görüşmeleri Sovyetler'in Balkanlar'a göz koyduğunu göstermişti. Bunun için, 20 Kasım 1940'ta Macaristan ve 23 Kasım 1940'ta da Romanya Üçlü Pakt'a alındı. Aralık 1940 ve Ocak 1941'de Romanya'ya büyük kuvvetler sevk edildi. Bulgaristan Önce mukavemet ettiyse de, 1 Mart 1941'de o da Üçlü Pakt'a katılmak zorunda kaldı. Hitler bundan sonra Yugoslavya'ya döndü ve bu devlet de 25 Mart 1941'de Üçlü Pakt'a katıldı. Fakat Yugoslavya hava generallerinden Simoviç, 27 Mart 1941 sabahı Almanya aleyhtarı bir hükümet darbesi yapınca iş değişti. Simoviç 6 Nisan 1941'de Sovyet Rusya ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzaladı.

Yugoslavya'daki bu gelişme Hitler'i Balkan seferini yapmaya sevk etti. 6 Nisan 1941 sabahı Alman hava kuvvetlerinin yoğun ve gayri insani bir şekilde Belgrad'ı bombardımanı ile Almanya Yugoslavya'yı işgale başladı. Bu memleketin işgali gerçekten bir "yıldırım savaşı" oldu. 17 Nisan'da Yugoslavya teslim oldu. Bunun üzerine Hitler, Yugoslavya'yı peykleri arasında paylaştırdı. Banat kısmını Macaristan'a, Makedonya'yı Bulgaristan'a ve Slovenya'yı da İtalya'ya verdi. Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsız oldu.

Bulgaristan'da toplanmış olan Alman kuvvetleri 6 Nisan sabahı aynı zamanda Yunanistan'a da girmeye başladı. Yunanistan şubat ayının sonunda İngiltere'den 57.000 kişilik bir kuvvet yardımı almıştı. Fakat o da fazla dayanamadı. Alman orduları hem Bulgaristan'dan hem de Yugoslavya'dan girerek 25 Nisan'da Atina'yı düşürdüler ve nisan sonunda bütün Mora'yı işgal ettiler. Havadan kuvvet indirme suretiyle 20 Mayıs'ta başlayan Girit'in işgali de 31 Mayıs'ta tamamlandı. Almanya şimdi bütün Balkanlar'a, Ege Denizi'ne ve Doğu Akdeniz'e egemen bulunuyordu. Çünkü Kuzey Afrika'daki Alman kuvvetleri de mart sonunda Mısır'a doğru taarruza geçmişti.

Şimdi sıra Sovyet Rusya'ya gelmişti. Almanya'nın müttefiki Japonya'nın Birleşik Amerika ile münasebetleri de bu sırada gittikçe gerginleşmekte ve bir savaş ihtimali artmaktaydı. Bu bakımdan Alman-Sovyet münasebetlerinin durumu şimdi önem kazanıyordu. Bunu öğrenmek için Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka Berlin'e geldi ve 25 Mart-4 Nisan arasında Hitler ve Ribbentrop'la görüşmelerde bulundu.[28] Almanya'nın Rusya'ya karşı harekete geçeceğini öğrenen Matsuoka, Berlin'den Moskova'ya gitti ve orada 13 Nisan 1941'de bir tarafsızlık paktı imzaladı.[29] Gerek Sovyet Rusya, gerek Japonya, iki cepheli

27 Bu emir için bkz., a.g.e., s. 260-264.

28 Matsuoka'nın Berlin görüşmeleri için bkz., *Nazi-Soviet Relations*, s. 280-316.

29 Sovyet-Japon Tarafsızlık Antlaşması'nın metni: *Documents on American Relations*, c. III, s. 243-246.

savaş karşısında kalmamak ve biri sadece Almanya ile diğeri de sadece Birleşik Amerika ile savaşabilmek için, birbirlerine saldırmamayı uygun gördüler. Bu, tabii Almanya'nın hiç hoşuna gitmedi.

Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi üzerine Türkiye'nin durumu önem kazandı. İngiltere ve Amerika Türkiye'yi savaşın içine çekmek için çaba harcadılar. Bu çabalar başarılı sonuç verirse, Almanya'nın Rusya savaşındaki durumu zayıflardı. Bu sebeple 18 Haziran 1941'de Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.[30]

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyet Rusya'ya savaş açtı. Bu savaş Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdiriyordu. Çünkü şimdi Sovyet Rusya Batılılarla işbirliğine giriyordu.

2- SAVAŞ DURUMUNDA DENGE

1941 yılında Alman-Rus savaşının çıkmasıyla birlikte, yılın sonunda Japonya'nın Birleşik Amerika'ya saldırmasıyla Japonya'nın ve Almanya'nın savaşa katılmasına karşılık, Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika da karşı tarafta yer alıyordu. Bu gelişmeler savaş durumunda, askeri bakımdan, 1943 yılında Almanya'nın Stalingrad Savaşı'nı kaybetmesine kadar bir denge kuracaktır.

A) İNGİLİZ-SOVYET İTTİFAKI

Almanya ile Sovyet Rusya arasında savaşın patlaması üzerine, şimdi Sovyet Rusya ile İngiltere ortak düşman karşısında bulunuyorlardı. İşbirliği yapmaları kadar tabii bir şey olamazdı. Buna rağmen, işbirliği teşebbüsü Sovyetler'den değil İngiltere'den gelmiştir. 22 Haziran 1941 akşamı İngiltere Başbakanı Churchill radyoda yaptığı bir konuşmada,[31] bu savaşın bir "sınıf savaşı" olmadığını, bu sebeple İngiltere'nin Sovyet Rusya ile işbirliği yapmaya ve ona elinden gelen yardımda bulunmaya hazır olduğunu bildirdi. Fakat Sovyetler Churchill'in bu teklifine cevap vermedi. Ancak Churchill'in Stalin'e başvurması iledir ki, Sovyetler'den olumlu bir cevap almak mümkün oldu.[32]

12 Temmuz 1941'de Moskova'da İngiltere ile Sovyetler arasında bir Ortak Hareket Antlaşması imzalandı.[33] Birbirlerine her türlü yardımı yapmayı ve ayrı mütareke ve barış imzalamamayı öngören bu anlaşmanın arkasından, Birleşik Amerika'nın savaşa katılmasından sonra 26 Mayıs 1942'de İngiltere ile Sovyet Rusya arasında bir de ittifak imzalandı.[34] Bu ittifak yirmi yıl için yapılmıştı.

---

30 Türk-Alman saldırmazlık antlaşmasının metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 22, s. 1355 ve Hurewitz, *Diplomacy In the Near and Middle East*, c. II, s. 231.

31 Konuşma metni: Winston S. Churchill, *The Grand Alliance*, Boston, Houghton Mimin Co., 1951, s. 371-373.

32 Bkz., Churchill, *The Grand Alliance*, s. 380-381.

33 Antlaşmanın metni: Langsam, *Documents and Readings...*, s. 900-901.

34 İttifakın metni: A.g.e., s. 902-904; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique (documents choisis)*, s. 606-608.

Birleşik Amerika savaşa katıldıktan sonra gerek İngiltere'ye, gerek Sovyetler'e geniş askeri yardım yapmaya başladı. Bu ise Sovyetler'i garip bir duruma düşürdü. Ortada bir III. Enternasyonel vardı ve bu milletlerarası komünizm teşkilatı, her şeyden önce İngiltere ve Amerika gibi "kapitalist" memleketlere yöneltilmişti. Hâlbuki şimdi Sovyet Rusya'nın savaş gücü ancak bu kapitalist memleketlerin yardımı ile sağlanabilmekteydi. Bu garip duruma son vermek için, III. Enternasyonel'in Yürütme Komitesi'nin Prezidyumu 22 Mayıs 1943'te aldığı bir kararla, "somut tarihi durumun özellikleri ile bu durumdan doğan meselelerden ötürü" ve "bütün memleketlerde komünist partileri ile bunların öncü kadrolarının eriştiği siyasal olgunluğu göz önünde tutarak", III. Enternasyonal'i lağvetti.[35]

İngiliz-Sovyet işbirliğinin ilk üç ayı içinde İngiltere Sovyet Rusya'ya 450 uçak, 22.000 ton kauçuk, üç milyon çift ayakkabı ve savaş endüstrisi için gerekli madenler vermiştir. Birleşik Amerika da ekim ayında, ilk partide altmış milyon dolarlık bir yardım yapmıştır ki, Amerika'nın bütün savaş içinde Sovyetler'e yaptığı yardım 11 milyar doları bulacaktır.

İngiliz ve Amerikan yardımlarının Rusya'ya gidiş yolu İran olmuştur. Diğer yollar Murmansk, Vladivostok ve Boğazlar'dı. Fakat ilk iki liman bu kadar geniş yardım için müsait değildi. Türkiye ise tarafsızlığı dolayısıyla, savaşan taraflara Boğazlar'ı kapamıştı. Kaldı ki, Ege Adaları'nın Alman işgali altında olması dolayısıyla, müttefik gemilerinin buradan geçmesi de imkânsızdı. En müsait yol olarak İran kalıyordu. Fakat İran, İngiltere ve Sovyetler'in baskılarına rağmen geçit vermek istemedi. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya ağustos ayında İran'ı işgal ettiler ve Rıza Şah'ı da tahtından indirip yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi geçirdiler. Tahran bölgesi tarafsız olmak üzere İran nüfuz bölgelerine ayrıldı. Kuzey İran Sovyet, diğer kısımlar İngiliz işgali altına gireli. Bu, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nı hatırlatıyordu. 29 Ocak 1942'de İngiltere, Sovyet Rusya ve İran arasında bir ittifak antlaşması imzalandı.[36] Bu suretle İran'daki İngiliz ve Sovyet askerlerinin durumu işgal statüsünden çıkarılarak bir ittifak statüsü içine sokuldu. İttifaka göre, Almanya ile savaşın sona ermesinden itibaren en geç altı ay içinde İran yabancı askerlerden arındırılacaktı.

Birleşik Amerika savaşa katılıp Sovyetler'e yardımını arttırınca, bu yardımı idare etmek üzere İran'a otuz bin kişilik bir Amerikan personeli gelmiştir.

B) BİRLEŞİK AMERİKA'NIN SAVAŞA KATILMASI

Birleşik Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'na katılması, 1937-1941 arasında Amerika ile Japonya arasında önce sinsi sinsi başlayan fakat savaşın çıkmasıyla birlikte gittikçe şiddetlenen bir mücadelenin sonucu olmuştur.[37]

35 Bkz: Langsam, *Documents and Readings...*, s. 905-908.

36 İttifakın metni: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 233-234.

37 1937-1941 arasında Amerikan-Japon münasebetleri için bkz., Fahir H. Armaoğlu, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941*, s. 115-207.

1937 yılında Japonya Çin'i istilaya başladıktan sonra, gerek savaş durumunun gelişmeleri dolayısıyla, gerek kasıtlı olarak Amerika'nın Çin'deki menfaatlerini devamlı olarak ihlâl etmeye başlamıştır. Kasıtlı hareketlerde, özellikle Amerika'nın Chiang Kai-Shek'e yardım etmesinin Japonya'da uyandırdığı kızgınlık başlıca rolü oynamıştır. Mesela, Japon Başbakanı Konoye, 3 Kasım 1938'de verdiği bir söylevde Doğu Asya'da "Yeni Düzen"i kabul edip, dolayısıyla Amerika'nın yıllar boyu savunduğu "Açık Kapı" ilkesine son verdiği zaman Birleşik Amerika, Uzakdoğu'nun Japonya'nın tekelci egemenliği altına girmesi demek olan bu doktrin karşısında, bir yandan yine "Tanımazlık Doktrinini" benimsemiş ve öte yandan da 15 Aralık 1938'de Çin'e 25 milyon dolarlık kredi açmıştı. Gerçekte Amerika'nın bu yardımı fazla olmamakla beraber, Çin'in mukavemet kararını kuvvetlendirdiği için Japonya'yı kızdırmıştır.

1939 Mart ayından itibaren Avrupa'da Batılılarla Almanya arasındaki münasebetler sertleşmeye başlayınca, Almanya'nın bir savaşa gitmesinden endişe eden Japonya, Amerika ile münasebetlerini düzeltmek için bu devlet nezdinde bazı teşebbüslerde bulundu fakat olumlu bir sonuç alamadı. Çünkü Amerika'nın bir yakınlaşma için ileri sürdüğü şart, Japonya'nın Çin'deki saldırısına son vermesiydi. Hâlbuki Japonya'nın da yaklaşmaktaki amacı, Çin'deki durumunu Amerika'ya tanıtmaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Amerika ile Japonya arasındaki münasebetler daha da kötüye giden bir dönüş almıştır. Her ikisi de savaş dışı kalmakla beraber, izledikleri yollar birbirinden ayrılmış fakat aynı zamanda da bir çatışmaya gitmişlerdir. Demokrasilerin Batı yarımküresinin Avrupa'daki kalesi olduğuna ve bu sebeple totaliterlere karşı koymakta Amerika ile demokrasilerin ortak menfaatleri bulunduğuna inanan Başkan Roosevelt,[38] Amerika'yı gittikçe Batılılara kaydırmış ve bu durumda da, Almanya'nın, bir an önce Amerika'ya karşı harekete geçmesi hususunda Japonya üzerinde baskı yapmasına sebep olmuştur. Buna karşılık Batılıların savaşla uğraşmalarından yararlanmak isteyen Japonya da, Asya'daki yayılmasını genişlettikçe Amerika ile daha fazla çatışma durumuna girmiştir.

Japonya 14 Mart 1940'ta Nanking'de sözde bağımsız bir kukla hükümet kurup bunu tanıyınca, Amerika da Çin'e yirmi milyon dolarlık bir kredi daha açmıştır.

Hollanda'nın Alman istilasına uğraması üzerine, Japonya, Hollanda Hindistan'ı (Endonezya) valisi üzerinde baskıda bulunarak, Haziran 1940'ta yaptığı bir anlaşma ile Hollanda Hindistan'ından yılda bir milyon ton petrol ile diğer kıymetli madenlerin Japonya'ya ihracını sağlamıştır. Fransa'nın da savaş durumundan faydalanarak, Tayland (Siyam) ile 12 Haziran 1940'ta yaptığı bir anlaşma ile de bu devleti nüfuzu altına almıştır. Fransa'nın yenilgisi üzerine Vichy hükümetiyle de 29 Ağustos 1940'ta bir anlaşma yaparak,

38 Langer and Gleason, *Challenge to Isolation*, s. 129.

hem Hindiçini'de diğer devletlere oranla çok daha fazla ekonomik imtiyazlar kazanmış hem de burada asker bulundurmak ve buradan Çin'e asker geçirmek hakkını elde etmiştir. Bu anlaşmalar Uzakdoğu statükosunu değiştirmesi sebebiyle Amerika'nın protestolarına sebep oldu fakat Japonya'yı da yolundan döndüremedi.

Fransa'nın yenilgisi üzerine Almanya'nın karşısında şimdi sadece İngiltere kaldığından durum Amerika için de tehlikeli oluyordu. Bundan dolayı, Amerika 2 Eylül 1940'ta İngiltere ile yaptığı bir anlaşmayla[39] İngiltere'ye elli destroyer vermesine karşılık, İngiltere'ye ait Newfoundland, Bermuda, Bahama, Jamaica, St. Lucia, Antigua, Trinidat ve İngiliz Guyanı'ndaki deniz üslerini 99 yıl süre ile kiraladı.

Amerika üzerinde en fazla tepki yaratan olay, Japonya'nın 27 Eylül 1940'ta Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt'ı imzalaması olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ittifak doğrudan doğruya Amerika'ya yöneltilmişti ve Amerika'nın İngiltere'nin yanında yer almasını önlemek istiyordu. Hâlbuki bunun Amerika üzerindeki tepkisi ters yönde oldu ve Amerika İngiltere ile daha yakın işbirliğine başladı. Bu ittifak karşısında Amerika, bir yandan askeri gücünü arttırmaya bir yandan da İngiltere'ye mümkün olduğu kadar geniş yardımda bulunmaya karar verdi.[40] Ocak 1941'den itibaren Washington'da toplanan Amerikan ve İngiliz askeri heyetleri, Güneydoğu Asya'nın bir Japon saldırısına uğraması hâlinde uygulanmak üzere ortak planlar hazırlamaya başladılar. Başkan Roosevelt bununla da yetinmeyerek, Kongre ile epey uğraştıktan sonra, 11 Mart 1941'de Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu çıkartmaya muvaffak oldu.[41] Başkan, bu kanuna dayanarak 27 Mart'ta İngiltere'ye yedi milyar dolarlık kredi açtı.

Almanya'nın Danimarka ve Norveç'i işgal ettiği gün de, 9 Nisan 1941'de, Danimarka'nın Washington büyükelçisiyle yaptığı bir antlaşmayla Grönland Adası'nda üsler kiraladı.[42] Norveç'in işgali Alman tehlikesini Amerika'ya daha yakın getiriyordu.

Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun çıkması üzerine Amerika 1941 Nisan ayından itibaren Japonya'ya karşı yeni bir politika izlemeye karar verdi. İngiltere'ye rahat bir şekilde yardım yapılabilmesi için, Japonya kışkırtılmayacak ve Japonlarla mümkün olduğu kadar uzlaşmaya gidilecekti. Bu sebeple, nisan ayından itibaren Amerika ile Japonya arasında, Uzakdoğu konusunda bir anlaşmaya varmak için diplomatik müzakereler başladı. Fakat Amerika'nın bu yeni politikasını Japonya bir zaaf olarak gördüğünden durumunu sertleştirdi. Amerika'nın Çin'e ve İngiltere'ye yaptığı yardımı kesmesini istedi. Yine

39 Bu anlaşma için bkz., *Documents on American Foreign Relations*, c. IV, s. 203-205.

40 Bkz., *Memoirs of Cordell Hull*, c. I. s. 910-912.

41 Kanunun metni: *Documents on American Foreign Relations*, c. III, s. 712-715 ve Langsam, *Documents and Readings...*, s. 915-918.

42 Danimarka ile yapılan antlaşmanın metni: *Documents on American Foreign Relations*, c. III, s. 232-235 ve *Documents on International Affairs, 1939-1946*, c. II, s. 216-219.

Amerika'nın bu yeni tutumundan faydalanarak, 29 Temmuz 1941'de Vichy hükümetiyle bir anlaşma yaptı ve Hindiçini'deki sekiz hava üssü ile iki deniz üssünü kullanma hakkını elde etti. Arkasından Hindiçini'ne elli bin kişilik bir kuvvet şevk etti. Amerika da buna cevap olmak üzere, Amerika'daki bütün Japon alacak ve mallarını dondurdu ve Japonya ile ticareti kontrol altına aldı.

Amerika'nın bu tutumu ve müzakerelerde yumuşaklık göstermemesi askerleri sinirlendirmekteydi. Askerlerin baskısı ile eylül ayında savaşa karar verildi ve 7 Aralık 1941 sabahı Japon uçaklarının Hawaii'deki Pearl Harbor'da bulunan Amerikan üslerine âni bir baskınla Amerika'ya savaş açıldı.

Japonya'nın saldırısı ile Birleşik Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'na katılması en fazla İngiltere'yi sevindirdi. Başbakan Churchill, "Haritadan silinmeyecektik. Tarihimiz sona ermeyecekti" demişti.[43]

11 Aralık 1941 tarihi de Birleşik Amerika ile Almanya birbirlerine savaş ilan etmişlerdir.

C) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

1941 yazında Amerika ile Japonya arasında yapılan görüşmelerde Amerika'nın tutumuna tesir eden önemli bir olay da şüphesiz Almanya'nın Rusya'ya savaş açması olmuştur. Bu olayla Sovyetler de Batılıların yanında yer almış olmakta ve dolayısıyla Birleşik Amerika için de iyi bir gelişme ortaya çıkmaktaydı. Bunun için Başkan Roosevelt, yeni durumu Churchill ile görüşmek istedi ve 9 Ağustos 1941'de Newfoundland'da Placentia Bay'de buluştular. 14 Ağustos'a kadar süren görüşmelerde Sovyet Rusya'ya yardım yapılmasına karar verildi ve 14 Ağustos'ta Atlantik Demeci (Atlantic Charter) adını alan bir bildiri yayınladılar. Bu demeç iki devletin milli politikalarının ilkelerini ilan etmiştir ki, bu ilkeler sonradan Birleşmiş Milletler Antlaşması'na da temel almıştır. Hürriyet ve demokrasi bu demecin temel ilkelerini teşkil etmekteydi.[44]

Amerika'nın savaşa girmesi üzerine iki devlet arasında yapılacak işbirliğini görüşmek üzere Churchill 22 Aralık 1941'de Washington'a gitti. Başkan Roosevelt ile yaptığı görüşmelerden sonra, Almanya'ya karşı savaşa katılan 26 devletin imzası ile 1 Ocak 1942'de bir Birleşmiş Milletler Demeci yayınlandı.[45] Bunda, 26 devletin Atlantik Demeci'ndeki ilkeleri aynen kabul ederek zafer elde edilinceye kadar işbirliği yapacakları bildirilmekteydi.[46] Böylece, savaştan sonra kurulacak olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın ilk adımı atılmış oluyordu.

---

43 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 607.

44 Atlantik Demecinin metni: Langsam, *Documents and Readings...*, s. 919-921 ve Colliard, *Droit International at Histoire Diplomatique*, s. 604-605.

45 Birleşmiş Milletler Demecinin metni: Langsam, a.g.e., s. 1119 ve Colliard, a.g.e., s. 605.

46 Bu 26 memleket şunlardır: Birleşik Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya, Çin, Avustralya, Belçika, Kanada, Küba, Kosta-Rica, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti, Salvador, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Honduras, Hindistan, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Polonya, Güney Afrika Birliği, Yugoslavya.

D) CEPHE DURUMLARI, 1942-1943

Doğu Cephesi: Almanya, Rus cephesinde taarruza 160 tümen piyade, her biri 350 tank ihtiva eden yirmi zırhlı tümen ve 3500 uçakla başlamıştır. Başlangıçta Rus kuvvetlerinin de insan gücü Almanya'nınki kadar olmakla beraber, silah ve malzeme bakımından Almanya ile kıyaslanamazdı. Bu sebeple, Leningrad, Moskova ve Kiev istikametinde üç koldan başlayan Alman taarruzu kolaylıkla gelişti. Eylül başında Leningrad'ı muhasaraya başladılar. 19 Eylül'de Kiev, 16 Ekim'de Odessa ve 21 Kasım'da Rostov ve bütün Kırım Almanların eline geçti, iklim şartlarını göz önünde tutmadan Kasım ayında Moskova'yı düşürmek için yapılan taarruz sonuç vermedi. 1941 yılı sonunda Almanya'nın doğu cephesi Leningrad'ın doğusundan-İlmen gölü-Kalinin-Moskova'nın batısı-Tula-Kharkov-Rostov çizgisi üzerinde bulunuyordu. Fakat Hitler'in Rusya'yı altı ile sekiz haftada işgal etme ümidi de suya düşmüştü.

Amerika savaşa katıldıktan sonra Rusya'ya Amerikan yardımının gelmesi ancak 1942 sonunda mümkün olacağından, Ruslar o zamana kadar inatla dayanmaya karar verdiler. Bundan dolayı 1942 Ocak ayının ilk günlerinden itibaren Ruslar birçok noktada karşı taarruza geçtiler ve Alman cephesini bir miktar gerilettiler.

Almanya, işgali altındaki memleketlerden de bir kısım kuvvet alıp, Doğu Cephesi'ndeki kuvvetini 240 tümene çıkardıktan sonra, 1942 Haziran ayında tekrar taarruza geçti. Bu taarruz cephenin güney kanadında yapılmıştı. Bunun sonucu olarak temmuz sonunda Almanlar Stalingrad'ı muhasaraya başladılar. Ağustos ayında Kafkas dağlarında Elbruz tepelerine Gamalı Haç'ı diktilerse de, Hazar Denizi'ne ulaşıp, Kafkasya'yı ve Bakü'yü Rusya'dan ayıramadılar.

Hitler, Rusya'ya bir prestij darbesi indirmek için Stalingrad'ı düşürmeye büyük önem veriyordu. Bu sebeple Temmuz 1942 sonundan itibaren dört safhada yapılacak olan Stalingrad muharebeleri başladı. Son ve en şiddetli safha 24 Kasım 1942'de başladı. Stalingrad düşürülemediği gibi, Ruslar Ocak 1943'ten itibaren karşı taarruza geçip, 2 Şubat 1943'te 6. Alman Ordusu'nu 190.000 kişilik bir kuvvetle esir ettiler. Ordu Komutanı Mareşal Paulus ile 22 Alman generali de teslim olmuştu. Stalingrad muharebesi Rusların zaferiyle sonuçlanmış oluyordu.

Doğu Cephesi'nde Almanya inisiyatifi Rusya'ya kaptırmıştı. Bundan sonra Ruslar ilerlemeye ve Almanlar da gerilemeye başlayacaktır. 1943 Mart ayında Kafkasya Almanlardan temizlenmiş, Leningrad ve Moskova üzerindeki Alman tehdidi bertaraf edilmişti. Stalingrad savaşın dönüm noktası oldu.

Uzakdoğu ve Pasifik Cephesi: Japonya Amerika'ya saldırarak savaşa katıldıktan sonra, onun da durumu 1942 yılı sonuna kadar iyi gitmiştir. Japon ilerlemesi de başlangıçta hızlı gelişmiştir. 1941 yılı kapanırken, Gilbert, Guam ve Wake adaları ile Hong Kong'u ele geçirmiş, Malezya, Filipinler ve Borneo'ya çıkarma yapmıştı. 1942 Nisan ayında bütün Filipinler, Mayıs 1942 ortalarında Birmanya, Şubat ve Mart'ta Cava ve Sumatra, yine Şubat ayında

Singapur Japonların eline geçti. Singapur'la birlikte 70.000 kişilik bir İngiliz kuvveti de Japonlara esir düştü. Japonlar ocak ayı sonunda da Borneo, Colebes adalarını ve Yeni Britanya'yı işgal etmişlerdi.

Birmanya'nın Japonya'nın işgali altına düşmesi, Hindistan bakımından çok tehlikeliydi. Bu sebeple, bu tehlikeyi önlemek için Hindistan'dan ve Chiang Kai-Shek vasıtasıyla Çin'den karşı taarruza geçildi. Pasifik'teki Japon yayılması da deniz savaşları ile önlendi.

1942 Şubat ayında Cava Denizi'nde yapılan bir deniz savaşını Müttefikler kaybettiler. 7-8 Mayıs 1942'de yapılan Mercan Denizi (Coral Sea) Deniz Savaşı'nda Japonya az kayıplara uğramakla beraber, savaşta zaferi sağlayamadı. 3-5 Haziran 1942'de yapılan Midway Deniz Savaşı ise Japonya için ağır darbe oldu. Japonlar dört uçak gemisi, dört kruvazör, sekiz nakliye gemisi ve 250 uçak kaybettiler. 13 Kasım 1942'de yapılan Guadalcanal Savaşı'nda da Japonya 28 gemi kaybetti. Japonların bu yenilgileri Amerika'nın deniz üstünlüğünü açık olarak ortaya koyuyordu. Bu deniz savaşları ile Japonların Pasifik'teki ilerleyişi durdurulmuştur.

Atlantik Muharebeleri: 1939 Eylül'ünde savaş başlayınca İngiltere denizden Almanya'yı abluka altına almak istedi. Fakat bunda başarı kazanamadı. Zira Almanya İngiltere'ye karşı denizaltı savaşına girişti. İngiltere'ye gelen bütün ticaret gemilerine saldırıp, bu memleketi ekonomik çöküntüye uğratmak istedi. 1939 yılının son dört ayında Almanya'nın dokuz denizaltı kaybetmesine karşılık, İngiltere 500.000 tonluk ticaret filosu kaybetti.

1940 yılında İngiltere'nin kaybettiği ticaret filosu 4.407.000 tondur.

Atlantik muharebeleri, Almanya'nın Avrupa'daki faaliyetinin sona ermesi ve denizaltı yapımını hızlandırması sebebiyle 1941 Mart ayından itibaren şiddetlenmiştir. Almanya denizaltı sayısını 200'e çıkardı ve ayda 15 denizaltı yapmaya başladı. Hâlbuki Almanya 1939'da dokuz, 1940 da 22 ve 1941'de de 35 denizaltı kaybetmiştir. Buna karşılık Almanya 1941'de de 4.398.000 ton ticaret gemisi batırdı.

Amerika'nın savaşa katılmasından sonra İngiliz ve Amerikan tezgâhları ticaret gemisi yapımını hızlandırdılar. Fakat 1942 yılında yapım ile kayıp arasındaki fark yine büyük oldu. Amerika'nın beş milyon ton kadar ve İngiltere'nin de iki milyon ton kadar gemi yapımına karşılık, kaybettikleri tonaj 8.245.000 idi. Fakat 1942 yılında da Almanya 85 denizaltı kaybetti.

1943 yılından itibaren durum müttefiklerin lehine döndü. Bu yıl içinde 14.5 milyon ton gemi yapmışlar, buna karşılık sadece 3.6 milyon ton ticaret gemisi kaybetmişlerdi. Almanya'nın denizaltı kaybı ise 237 idi. Üstelik 1943 yılından itibaren Amerikan ve İngiliz hava kuvvetleri Almanya'nın endüstri bölgelerini ağır bombardımana başlamışlardı. 1943 yazında gündüzleri 300 Amerikan uçağı, geceleri de 800 İngiliz uçağı Almanya üzerinde uçuyordu.

1944 yılı Almanya için çok daha kötü oldu, 241 denizaltı kaybetti. Müttefikler 1.4 milyon ton ticaret gemisi kaybetmelerine karşılık 13.3 milyon ton gemi yaptılar.

1945 yılının ilk dört ayında Almanya 153 denizaltı kaybetti. Müttefikler ise 458.000 ton gemi kaybetmelerine karşılık, 3.8 milyon ton yeni gemi yaptılar.

Hava Muharebeleri: Hava muharebelerinin ilk ve önemli safhasını, yukarıda sözünü ettiğimiz İngiltere muharebesi teşkil etmiştir. 31 Ekim 1940'ta Almanya'nın başarısızlığı ile sona eren bu muharebeden sonra da Alman uçakları 1941 Mayıs'ı sonuna kadar İngiltere'ye yapmakta oldukları hava akınlarına devam etmişlerdir. 1941 Mart'ı geldiğinde, son on ay içinde Almanya 4200 uçak, İtalya 1100 uçak ve İngiltere de 1800 uçak kaybetmişti.

1941 yılı sonunda Amerika'nın savaşa girmesi, hava muharebelerinde bir denge sağlamıştır. Bunun içindir ki, 1942 yılında İngiltere'nin Almanya'ya yaptığı hava akınları hem artmış hem de şiddetlenmiştir. Mesela, 30 Mayıs 1942 günü Köln üzerine yapılan bir buçuk saatlik akında 2.700 ton bomba atılmış, Köln'deki kimya endüstrisi büyük hasara uğramış ve yirmi bin kişi ölmüştür.

1942 Kasım ayında Amerikan kuvvetlerinin Kuzey Afrika'ya çıkması, bir yandan Kuzey Afrika muharebelerinin 1943 Temmuz'unda müttefiklerin zaferiyle kapanmasını sağlamış ve öte yandan da hava muharebelerinin bu alanda yoğunlaşması sonucunu vermiştir. Kuzey Afrika'dan kalkan Müttefik uçakları İtalya, Avusturya, Güney Almanya ve Romanya petrol alanlarını bombardımana başlamışlardır. Bununla beraber, Almanya burada havacılıkta bazı teknik gelişmeler elde etti. Bunların birincisi, Alman avcı uçaklarının radarla teçhiz edilmesi, ikincisi de şimdi roket kullanmaya başlamasaydı. Bu iki teknik gelişme Müttefikler'in bombardıman uçaklarının ağır kaybına sebep olmuştur.

1944 yılı geldiğinde havalarda inisiyatif artık tamamıyla Müttefikler'in eline geçmiştir. 1944 yılının en şiddetli hava muharebeleri şubat ve mart aylarında olmuş ve Müttefikler Almanya'nın bombardımanında 2.5 tonluk bombalar kullanmışlardır.

6 Haziran 1944'te Normandiya'da müttefiklerin ikinci cepheyi açmaları üzerine, stratejik hava bombardımanının yerini taktik bombardıman almıştır. Müttefik uçakları akınlarını Alman cephesi üzerine yöneltmişlerdir. İkinci cephenin açılması, Almanya'nın hezimetini tamamlamıştır.

Kuzey Afrika Cephesi: İngiliz kuvvetleri 1941 Şubat ayında Bingazi Körfezi'nde Agheila'ya ulaşmışlardı. İtalya'nın bu başarısızlığı üzerine Almanya General Rommel komutasında ve Afrika Korps adını alan bir kısım kuvvetini Kuzey Afrika'ya yolladı. Rommel kuvvetleri bir süre hazırlandıktan sonra 24 Mart 1941'de taarruza kalktılar. İngiliz kuvvetlerini geri iterek Libya-Mısır sınırında Sollum'a kadar ilerlediler. Fakat taarruza devam edemeyip orada durdular.

Rus-Alman savaşının çıkması dolayısıyla Almanya Kuzey Afrika'ya takviye kuvveti gönderemedi. Bu sebeple muharebede birkaç aylık bir duraklama oldu. Bu duraklamada her iki taraf da hazırlandı ve 18 Kasım 1941'de

İngilizler karşı taarruzda bulunup, aralık ayı başında tekrar Agheila'ya geldiler. Ocak ayında tekrar taarruza başlayan Alman kuvvetleri İngilizleri geriletti. Bundan sonra Rommel İngilizleri üç ay kadar rahat bıraktı. Mayıs 1942 sonunda tekrar taarruza başlayarak, haziran sonunda, İskenderiye'nin yirmi mil kadar batısında bulunan El-Alamein'e ulaştı. Bunun üzerine Hitler, Rommel'e mareşallik rütbesini verdi. Mihver'in Kahire'ye girmesi gün meselesi sayılıyor ve Mussolini de Mihver kuvvetlerinin başında Kahire'ye girmek için hazırlanıyordu. Mısır'ın ele geçirilmesi hâlinde bütün Ortadoğu petrolleri Mihver'in eline geçecekti.

Mareşal Rommel 1 Temmuz'dan itibaren, İngilizlerin kuvvetli bir savunma kurdukları El-Alamein cephesine tekrar taarruza girişti. Taarruz iki ay devam etti. General Montgomery komutasındaki İngiliz kuvvetleri inatçı bir mukavemet gösterdiler. Rommel İngiliz cephesini sökemedi. Bundan sonra Mihver için Kuzey Afrika'da hezimet başlıyordu.

23 Ekim 1942'den itibaren General Montgomery Mihver cephesine karşı taarruza başladı. Taarruz başarılı oldu ve Mihver kuvvetleri gerilemeye başladı. 23 Aralık 1942'de müttefik kuvvetleri Trablus'a (Tripoli) girdiler. Libya aşağı yukarı Müttefikler'in eline geçmiş oluyordu.

Öte yandan, 8 Kasım 1942 tarihinde General Eisenhover komutasındaki Amerikan kuvvetleri de, Fas'ın Atlantik kıyıları ile Cezayir kıyılarına çıkmaya başlamıştı. Bu çıkarmanın amacı, Almanya'nın İspanya üzerinden yapabileceği bir hareketi önlemekti.

Amerikan kuvvetlerine, Cezayir'deki Vichy kuvvetleri de katıldı. Bu kuvvetler Cezayir'i ele geçirdikten sonra, Tunus'a girdiler. 12 Mayıs 1943 günü Tunus'taki Mihver kuvvetleri Müttefikler'e teslim oldu. Teslim olan Mihver kuvvetlerinin sayısı 252.000 kişi, 16 Alman ve 10 İtalyan generali idi.

Kuzey Afrika muharebeleri sona ermiş ve Akdeniz'in güney kıyılarına Müttefikler egemen olmuşlardı.

E) İTALYA'NIN ÇÖKMESİ

Kuzey Afrika'yı ele geçiren Müttefikler, İtalya'yı işgal etmek üzere, 10 Temmuz 1943 günü Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Ağustos ortasında bütün adanın işgali tamamlandı. Mihver kuvvetleri burada yüz bin esir verdi.

Müttefikler'in Sicilya çıkarması İtalya'nın iç durumunda büyük bir değişiklik meydana getirdi. İtalya'nın, savaşın başından beri peş peşe uğradığı başarısızlık İtalyan halkında rejime karşı bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Sicilya çıkarması üzerine 24 Temmuz 1943 günü toplanan Büyük Faşist Konseyi, on saatlik tartışmadan sonra Mussolini'yi iktidardan düşürdü. Mussolini istifa etmek zorunda kaldı. Yeni hükümetin başına Mareşal Badoglio geçti ve Mussolini'yi tevkif ettirdi, Faşist Partisi'ni de lağvetti. Mussolini Abruzzes dağlarında bir otele hapsedildi.

Mareşal Badoglio İtalya'nın savaşa devam edeceğini ilan etmekle beraber, bir yandan da İspanya vasıtasıyla barış için Müttefikler nezdinde teşebbüste bulundu. Müttefikler mütarekeyi kabul etti ve mütareke 3 Eylül 1943'te imzalandı. Buna göre, İtalya Müttefik kuvvetlerine her türlü kolaylığı gösterecek, İtalyan donanması Müttefikler'e teslim edilecek ve İtalya hiçbir şekilde Almanya'nın yanında savaşmayacaktı.[47] 13 Ekim 1943'te de İtalya Almanya'ya savaş ilan etti.

İtalya'nın savaştan çekilmesi Almanya için bir darbe oldu. Şimdi bütün Akdeniz hemen hemen Müttefikler'in egemenliği altına giriyor ve Almanya İtalyan donanmasından yoksun kalıyordu. Bundan daha önemlisi, İtalya'nın çökmesiyle birlikte Yunanistan ve Yugoslavya'da milli kurtuluş hareketlerinin faaliyete geçmesiydi.

Badoglio hükümeti mütarekeyi imzalamakla beraber, İtalya'daki Alman kuvvetleri mukavemete devam ediyordu. Bu sebeple müttefikler, 3 Eylül'de Calabria'da Reggio'ya, 9 Eylül'de de Napoli'nin biraz güneyindeki Saerno ve Toranto'ya çıkarma yaptılar. 12 Eylül'de Almanlar Mussolini'yi Abruzzes dağlarından kaçırdılar. Alman kuvvetleri yarımadada gerilemekle beraber, Müttefikler'in Roma'ya girmesi ancak 4 Haziran 1944'te mümkün olabildi.

3- MÜTTEFİKLERİN ZAFERİ 1944-1945

1943 yılı İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktasını teşkil etmiştir. Şubat ayında Almanya'nın Stalingrad muharebesini kaybetmesi, bütün Doğu Cephesi'nde genel bir gerilemenin başlangıcını teşkil ederken, Mayıs ayında da Kuzey Afrika'nın müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çöküntüsünü çabuklaştırmış ve bu olayın sonunda da Alman işgali altındaki memleketlerde milli kımıldanışlar başlamıştır. Bu, Napolyon'un İspanya'da karşılaştığı başarısızlıklar üzerine Napolyon işgali altındaki bütün memleketlerde ortaya çıkan milli kurtuluş hareketlerine benziyordu. Napolyon için dönüş yılı nasıl 1808 olmuş ise, Hitler için de 1943 öyle olmuştur.

1943 yılından itibaren savaş durumu müttefiklerin lehine dönmeye başladıkça, savaşı bir an önce sona erdirmek için gerekli askeri tedbirleri almak ve aynı zamanda savaş sonrası düzenin esaslarını tespit etmek amacı ile Müttefikler arasındaki temaslar sıklaşmış ve bunun için de bir dizi konferanslar yapılmıştır. Bu kısımda, savaşın olduğu kadar, savaş sonrası gelişmelerinin de temelini hazırlayan bu konferansları ele alacağız.

A) CASABLANCA KONFERANSI

1941 yılı sonunda Birleşik Amerika'nın savaşa katılmasından sonra Sovyet Rusya'nın üzerinde en fazla ısrarla durduğu nokta, İngiltere ve Amerika'nın Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açmak suretiyle, üzerindeki Alman baskısını hafifletmeleriydi. Şimdi 1942 Kasım ayında Amerikan kuvvetlerinin Fas ve

47 Mütarekenin metni: Langsam, *Documents and Readings in the History ot Europe Since 1918*, s. 970-984.

Cezayir'e çıkmaları ile Kuzey Afrika savaşlarının sona erdirilmesi mümkün olacağına göre, bundan sonra ne yapılacaktı? Bu mesele Casablanca Konferansı'nın esas konusunu teşkil etmiştir.

Casablanca Konferansı 14-24 Ocak 1943'te Roosevelt ile Churchill arasında yapılmıştır. Stalin davet edilmişse de gelememiştir.

Konferansta şu kararlar alınmıştır:[48] Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkarma yapmak ve Almanya üzerindeki baskıyı arttırmak; Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılmasını mümkün kılmak için, Türkiye'nin de savaşa katılması konusunda gerekli askeri hazırlıkları yapmak; Almanya'nın mukavemeti yeteri kadar zayıflayınca Avrupa'da da bir cephe açmak ve nihayet, "Almanya, Japonya ve İtalya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar" mücadeleye devam etmek.

Mihver'in "kayıtsız şartsız" teslim konusunda konferansta alınan karar, Mihver devletlerine hiçbir ümit ışığı bırakmaması ve sonuna kadar dayanma kararını kuvvetlendirmesi ve dolayısıyla da savaşın uzamasına sebep olması gerekçesiyle, sonradan bazı tenkitlere konu olmuştur.

B) WASHINGTON KONFERANSI

Kuzey Afrika cephesinin tasfiyesi üzerine alınacak yeni tedbirleri görüşmek üzere 12-26 Mayıs 1943 tarihlerinde toplanan bu konferans da yine Roosevelt ile Churchill arasında olmuştur. Buna, şifre adı dolayısıyla Trident Konferansı da denir.

Alınan kararların esasları şöyledir:[49] 1) İtalya'nın saf dışı kılınması için bu memleketin işgali. Bu işgal gerçekleştirilirse, Almanya'nın bütün Balkanlar'daki durumu zayıflayacak, Almanya'nın Balkanlar'a yeni kuvvet göndermek zorunda kalması dolayısıyla Rusya üzerindeki baskısı hafifleyecek ve aynı zamanda, durumunu daima İtalya'ya göre ayarlayan Türkiye'nin savaşa katılması da mümkün olacaktır ki böyle bir durumda, Romanya petrollerinin bombardımanı için Türk hava alanlarının kullanılması sağlanacaktı. 2) İkinci cephenin Fransa'da açılması işi 1944 ilkbaharında tamamlanacaktır. 3) Savaş sonrası düzeni için Churchill tarafından ileri sürülen şu fikirler kabul edilmiştir: Barışı koruma sorumluluğu Birleşik Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilecekti. Bir dört devletin teşkil ettiği Dünya Konseyi'ne bağlı olmak üzere, Avrupa, Amerika ve Uzakdoğu Bölge Konseyleri kurulacaktır. Avrupa'da bir konfederasyon kurulacak ve bu, Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarını ihtiva edecektir. Türkiye, Balkan Federasyonu'na dâhil olacaktır. İngiltere ile Rusya arasında da kuvvetli bir Fransa bulunacak ve ayrıca, Polonya ile Çekoslovakya Sovyetler'le iyi geçineceklerdir.

48 Casablanca Konferansı için bkz., Winston S. Churchill, *The Hinge of Fate*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1950, s. 662-695 ve Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, New York, Bantam Books, 1950, c. II, s. 267-302.

49 Washington Konferansı için bkz., Churchill, *Hinge of Fate*, s. 182-811 ve Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, s. II, s. 337-345.

C) QUEBEC KONFERANSI

Bu konferans, İtalya'da Mussolini'nin birdenbire düşmesiyle ortaya çıkan yeni durum karşısında, ikinci cephe meselesini yeni bir açıdan ele almak amacı ile 14-24 Ağustos 1943'te Churchill ve İngiliz genelkurmayı ile Amerikan genelkurmayı arasında Quebec'de yapılmıştır.[50] Bu konferansta Churchill, İtalya'da ortaya çıkan yeni durum dolayısıyla, ikinci cephenin Fransa yerine, Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla Balkanlar'da açılmasında çok ısrar etmiş fakat görüşünü kabul ettirememiştir. İkinci cephenin Fransa'da Normandiya kıyılarında açılmasına karar verilmiş ve bunun hazırlanması sorumluluğu da Amerikalılara bırakılmıştır.

D) MOSKOVA KONFERANSI

Amerika'nın savaşa girmesinden sonra, Amerika ve İngiltere ile Sovyet Rusya arasında, ortak düşmana karşı sıkı bir işbirliği yapılmakla beraber, iki mesele Sovyetler'i Batılılara karşı şüpheye sevk etmiştir. Birinci mesele, ikinci cephenin açılmasından, Sovyetler'e göre, Batılıların gayet ağırdan almasıdır. Sovyetler, Amerika savaşa girer girmez, Almanya'ya karşı Avrupa'da derhal ikinci bir cephe açılmasını istemişlerdir. İkinci mesele de Amerikan yardımıydı. Yine Sovyetler, Amerika'nın kendilerine derhal geniş yardıma başlamasını istemişlerdir. 1942 yılında bu yardım yapılmışsa da, bunu yetersiz bulmuşlardır. Amerika'nın Sovyetler'e geniş yardımı ancak 1943'ten itibaren mümkün olabilmiştir. Bu iki meselede tatmin edilmemiş olmaları, Sovyetler'i, Batılıların kendisini Almanya karşısında yıpratmak istedikleri kanısına götürmüştür.

Öte yandan, Japonya da Uzakdoğu'da kazandığı genişlemeyi muhafaza edebilmek için, Almanya ile Rusya'nın anlaşması için çaba harcamıştır. Başlangıçta Ruslar Japonya'nın çabalarına olumlu cevap vermemişlerse de, Batılılar hakkındaki şüpheleri artınca, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak gösterdikleri faaliyetlerle, onlar da Almanya ile bir barışı aramışlardır.[51]

Roosevelt ile Churchill de Sovyetler'in bu şüpheciliğini, can sıkıntısını ve barış arama çabalarını fark ettiklerinden, konferanslarına Stalin'i de davet etmişler fakat ne o Rusya'dan ayrılabilmiş ne de onlar Rusya'ya gidebilmişlerdir. Bu sebeple, Ruslara durumu açıklamak üzere, Amerika Dışişleri Bakanı Cordell Hull ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 1943 Ekim'inde Moskova'ya gittiler. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile birlikte, 19-30 Ekim 1943 arasında toplantılar yaptılar.[52]

Moskova Konferansı kararları şu noktalarda toplanmıştır: 1) Savaşın kısaltılması: Bunun için Ruslar, ikinci cephenin en geç 1944 ilkbaharında açılmasını,

50 Quebec Konferansı için bkz., Churchill, *Hinge of Fate*, s. 80-98 ve *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1227-1246.

51 Bu konuda bkz., Maxima Mourin, *Les Tantatives de Paix dans la Seconde Guerre Mondiale*, Paris, 1949, s. 140-159 ve 176-187.

52 Moskova Konferansı için bkz., *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1274-1312 ve Winston S. Churchill, *Closing the Ring*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1951, s. 277-299.

Almanya'nın bombardımanı için İsveç hava alanlarının kullanılmasını ve Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir. İsveç hariç, diğer iki istek kabul edilmiştir. Türkiye'nin savaşa sokulmasının kabulü Sovyetler'i son derece hoşnut bırakmış ve Türkiye savaşa katıldığı takdirde, ikinci cephenin birkaç ay gecikmesine razı olacaklarını söylemişlerdir. 2) Dört Devlet Deklarasyonu.[53] Burada söz konusu dördüncü devlet Çin'di ve deklarasyon Amerika tarafından teklif edilmişti. Ruslar Çin'in çıkarılmasını istemişlerse de, kabul edilmemiştir. Bu deklarasyonla dört devlet, savaştan sonra barışın korunması ve silahsızlanma konularında işbirliğine devam edeceklerini belirtmekteydiler. Bu, Amerika'nın artık infirat politikasından ayrılacağı ve Sovyetler'in de Batılılarla işbirliğine devam edeceği anlamında alınmıştır. 3) Nüfuz alanları: Dört devlet savaştan sonra nüfuz alanı kurma politikası gütmeyeceklerdi. Buna karşılık Ruslar, Avrupa'da federasyonlar kurulmasını kabul etmediler. 4) Sömürgeler: Bütün sömürgeler milletlerarası vesayet rejimi altına konacaktı. 5) Savaş suçluları: Almanya'nın işgali altında tuttuğu memleketlerde zulüm ve işkence yapmasını önlemek için, savaş suçlularının cezalandırılacağı ilan edildi. Bunların dışında konferansta, birçok meselede de görüş ayrılığı çıkmıştır.

E) KAHİRE KONFERANSI

Dışişleri bakanlarının Moskova Konferansı'nda üç devletin hükümet başkanları arasında da bir toplantı yapılmasına karar verilmişti. Fakat bu toplantının yeri aylarca süren diplomatik müzakerelere konu oldu. Adı geçen yerler Ankara, Bağdat ve Tahran idi. Stalin'in ısrarı üzerine toplantının Tahran'da yapılmasına karar verildi. Müzakerelerde tartışılan ikinci konu da, Uzakdoğu cephesinin durumu da görüşüleceği için, Çin adına Mareşal Chiang Kai-Shek'in de toplantıya çağrılması idi. Stalin bunu da kabul etmedi.

Bunun üzerine Churchill ve Roosevelt, hem Chiang Kai-Shek'le görüşmek hem de Tahran'a bir görüş birliği içinde gitmek için, 22-26 Kasım 1943'te Kahire'de bir toplantı yaptılar ve buna Chiang Kai-Shek de katıldı. Churchill ile Roosevelt arasında yapılan görüşmelerde, Churchill yine ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasında ısrar ettiyse de görüşünü kabul ettiremedi. Roosevelt ise, her şeyden önce Uzakdoğu'daki mücadeleyi birinci planda tutuyordu. Chiang Kai-Shek'le yapılan görüşmelerde de bir karar verilmeyip, sadece görüş teatisi ve bilgi toplama yapıldı.[54]

Roosevelt ve Churchill Tahran'a bu atmosfer içinde gittiler.

F) TAHRAN KONFERANSI

Tahran Konferansı, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılmasıyla 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında yapıldı.[55] Buna şifre adı ile "Eureka" da denir.

53 Deklarasyonun metni: Langsam, *Documents and Readings...*, s. 933-934.

54 Kahire Konferansı metni: Churchill, *Closing the Ring*, s. 325-34; Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, s. 392-398.

55 Tahran Konferansı için bkz., Churchill, *Closing the Ring*, s. 342-407; Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, s. 399-428; William Hardy McNeill, *America, Britain and Russia, Their Cooperation*

Tahran Konferansı'nda söz konusu olan meselelerin en önemlileri şöyledir: 1) Ruslar ikinci cephenin açılmasında yine ısrar etmişler ve bu ısrarın sonucu olarak bu cephenin açılması tarihi 1 Mayıs 1944 olarak tespit edilmiştir. Churchill, ikinci cephenin Balkanlar'da açılması fikrini Ruslara da kabul ettirememiştir. 2) İkinci cephe ile ilgili olarak, Türkiye'nin de savaşa katılmasına karar verilmiştir. 3) Savaş sonrası barış düzeninin korunması için bir milletlerarası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmekle beraber, Ruslar, dört büyük devlet arasına Çin'in de katılmasına yine itiraz etmişler fakat onlar da isteklerini kabul ettirememişlerdir. 4) Moskova Konferansı'nda olduğu gibi bu konferansta da Polonya meselesi söz konusu olmuştur. Ruslar Londra'daki mülteci Polonya hükümetini tanımayı yine reddetmişlerdir. Polonya'nın sınırları meselesinde ise, Oder Nehri'ne kadar olan Alman topraklarının Polonya'ya verilmesi kabul edilmiştir.

Tahran Konferansı'nda birçok önemli mesele de, gayri resmi toplantılarda yapılan özel konuşmaların konusunu teşkil etmiştir. Bunların çoğu da Rusya ile ilgili olmuştur. Mesela Roosevelt, Rusların Baltık, Türk Boğazları ve Pasifik'in sıcak sularına çıkma arzusunu sempati ile karşıladığını belirtmiştir. Ruslar Finlandiya'dan da toprak istekleri olduğunu da belirtmişlerdir. Bir yemekte Churchill, Stalin'e, savaştan sonra Rusların toprak istekleri olup olmayacağını sorduğu zaman, Stalin, "Vakti geldiğinde konuşacağız" demiştir.[56] Bu konuşmalarda ortaya çıkan ilgi çekici noktalardan biri de, Sovyetler'in Almanya'dan duyduğu derin korku idi. Bu sebeple, Almanya'nın adamakıllı ezilmesini ve parçalanmasını istiyorlardı. Buna karşılık Churchill, Almanya'nın beş ayrı bağımsız devlete bölünmesini ileri sürmüştür. Yine bir yemekte Stalin, Almanya'nın tesliminden sonra elli bin Alman subayının kurşuna dizilmesini teklif edecek kadar ileri gitmiştir.[57]

Tahran Konferansı'nın önemli sonucu, zafere doğru yaklaşıldıkça müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının da belirmeye başlamasıydı. Churchill durmadan ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını ileri sürmüştü. Çünkü Sovyetler'in Balkanlar'a girip bir daha çıkmamalarından endişe etmekteydi. Tabii bunu Ruslar da fark ettiklerinden, bu fikre karşı gelmişlerdir. Roosevelt ise, Tahran'da mümkün olduğu kadar Stalin'e kur yapmaya çalışmış ve savaştan sonra Sovyetler'le sıkı bir işbirliği yapabileceği hayaline kapılmıştı. İngiltere ile Amerika arasındaki bu görüş ayrılığı, savaş sonrası tasarıları bakımından Sovyetler'i çok hoşnut bırakmış ve bu sebeple de Stalin Tahran Konferansı'nda, savaş sonrası için fazla bağlayıcı taahhütlere girişmekten özellikle kaçınmıştır.

---

and Conflict, 1941-1946 (Survey of International Affairs. 1939-1946), London, Oxford University Press, 1953, s. 348-368.

56 Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, s. 417.

57 Churchill, *Closing the Ring*, s. 373-374.

G) İKİNCİ CEPHENİN AÇILMASI

Bu cephenin açılmasından önce, Almanya'nın cephe durumunu kısaca belirtmemiz gerekir.

Stalingrad muharebelerinden sonra Almanlar gerilemeye başlamışlardır. Fakat 5 Temmuz 1943'te bir karşı taarruz denemesine giriştilerse de başarı elde edemediler. Aksine, Ruslar 15 Temmuz 1943'te bütün cephede genel bir taarruza kalktılar. Bu taarruz karşısında Almanların gerilemesi hızlandı. 1944 Nisan ve Mayıs aylarında Ruslar, bazı toprak kısımları hariç, savaş çıkmadan önceki sınırlarına ulaştılar.

Öte yandan, İtalya'nın çökmesinden sonra Balkanlar'da da milliyetçi hareketler hızlandı. Fakat bu hızlanış, Balkanlar'a da komünizmi getirmişti. Yunanistan'da Almanlara karşı çarpışan iki grup çeteci vardı: ELAS (Milli Halk Kurtuluş Ordusu) ve EDES (Yunan Demokratik Milli Ligi). ELAS komünistlerden mürekkep olup cumhuriyetçiydi ve Rusya'dan yardım alıyordu. Bunlar EAM (Milli Kurtuluş Cephesi) adlı bir siyasi komünist teşkilata dayanıyordu. EDES'ciler ise cumhuriyetçi olmakla beraber, komünist aleyhtarıydılar. ELAS ile çatışmaya başlayınca kralcı olacaklardır.

Bunlar Almanlara karşı beraber savaşırken, İtalya'nın çökmesinden sonra, 1943 Ekim'inde, Yunanistan'daki rejim meselesinden ötürü birbirlerinden ayrıldılar. İngiltere 1944 Şubat ayında bunları uzlaştırmaya çalıştıysa da başarı kazanamadı ve onun üzerine EDES'e yardım etmeye, ELAS'ın nüfuzunu kırmaya başladı.

Aynı durum Yugoslavya'da da mevcuttu. Orada da Almanlarla savaşan iki grup gerilla vardı. Biri Tito'nun Partizanları, diğeri de Mihailoviç'in Çetnikleri. Birincisi komünist ve cumhuriyetçi, ikincisi ise kralcı ve komünist aleyhtarıydı. Tito İngiltere ile gayet iyi geçindiğinden İngiltere Tito'yu desteklemiş ve ona yardım etmiştir. Fakat ikinci cephe açıldıktan sonra Tito'nun gerçek yüzü ortaya çıkmaya başlayınca İngiltere de politikasını değiştirecektir. Fakat o zaman da vakit geçmişti artık.

İngiltere'nin bu şekilde hareketinin bir sebebi vardı. Churchill Balkanlar'ın komünist egemenliği altına düşmesinden daima endişe ettiği için, ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını ve bu suretle Balkanlar'a Ruslardan önce Müttefik askerlerinin girmesini düşünmüştü. Bu fikrini Roosevelt'e ve Amerikalılara kabul ettiremeyince, 5 Mayıs 1944'te Rusya'ya bir teklifte bulunarak Balkanlar'ın İngiltere ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmasını ileri sürdü. Buna göre, Yugoslavya ve Yunanistan İngiliz, Romanya ve Bulgaristan Rus nüfuz alanı olacaktı. Bu teklifi prensip olarak Rusya da kabul etmekle beraber, Amerika'nın da fikrinin alınmasını istedi. Amerika'ya söylendiği zaman, tepki gayet şiddetli oldu ve Churchill'in tasarısı da suya düştü.[58] Hâlbuki bu sırada Rus orduları Romanya'ya girmeye başlamıştı.

58 Bkz., *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1451-1459.

Bunların yanında, Londra'daki mülteci Polonya hükümetini tanımayan Sovyetler, kendileriyle birlikte çarpışan Polonya Milli Kurtuluş Komitesi'ni de nüfuzları altında tutuyorlardı. İkinci cephe açıldıktan sonra, 25 Temmuz 1944'te bu komite ile, iki taraf arasında savaştan sonra dostluk, karşılıklı yardım ve işbirliğini öngören bir anlaşma imzaladılar.

Çeklerle de münasebetleri gayet iyiydi. Londra'daki mülteci Çek hükümeti ile de 12 Aralık 1943 ve 8 Mayıs 1944 de iki anlaşma imzalayarak savaş sonrası münasebetlerini düzenlediler. İkinci anlaşma Çekoslovakya'yı işgal edecek Rus orduları ile Çek sivil idarecileri arasındaki işbirliğini düzenlemekteydi.

Böylece Almanya yenilgiye doğru yol alırken, Sovyetler de komünizmin Avrupa'daki üstünlüğünü sağlayacak tedbirleri almakla meşgul bulunuyordu.

Avrupa'nın durumu bu şekilde iken, Müttefikler ikinci cepheyi açmak üzere, 6 Haziran 1944 sabahından itibaren Fransa'nın Normandiya plajlarına yüz km bir kıyı boyunca çıkarma yapmaya başladılar. Bin uçaktan mürekkep bir filo üç tümenlik bir kuvveti havadan indirdi. Aynı anda dört bin çıkarma gemisi de denizden çıkarma yaptı. Gerek havadan indirmeyi, gerek denizden çıkarmayı 11.000 avcı ve bombardıman uçağı ile yedi zırhlı, 13 kruvazör ve yüzlerce hafif savaş gemisi destekledi. Çıkarmayı izleyen ilk üç gün içinde yapılan çetin mücadeleden sonra Müttefik kuvvetleri kıyılarda tutunmaya muvaffak oldular. 11 Haziran'da çıkarma yapılan kıyılardaki 14 Alman tümenine karşılık 16 Müttefik tümeni bulunuyordu. 16 Haziran'da Müttefikler 700.000 asker, yüz bin kamyon, otomobil ve tank ile 245.000 ton malzeme çıkarmış bulunuyorlardı.

Bununla beraber, Almanların sert mukavemeti ağustos başlarına kadar devam etti. Bu mukavemet kırıldıktan sonradır ki, Müttefik ilerleyişi hızlandı. Müttefikler 24 Ağustos'ta Paris'e ve 3 Eylül'de de Brüksel ve Amsterdam'a girdiler.

15 Ağustos'tan itibaren de, çoğunluğunu Fransızların teşkil ettiği 11 tümenlik bir Müttefik kuvveti Güney Fransa kıyılarına çıkarıldı.

Müttefikler 25-26 Eylül 1944'te Ren Nehri'ni aşmaya başladılar. Artık Alman topraklarına girilmişti.

H) RUSLARIN BALKANLAR VE ORTA AVRUPA'YA GİRMESİ

Normandiya çıkarmasının başarılı olması üzerine Ruslar da 23 Haziran 1944'te Doğu Cephesi'nde genel bir taarruza giriştiler. Bu taarruz, Rus ordularının Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya girmesini sağladı.

Rus kuvvetleri daha mayıs ayında Romen topraklarına girmişti. Ağustosta burada da taarruza kalkıp bütün Romanya'yı işgale başladılar. Bu durum karşısında Kral Michel, Mihver taraftarı Başbakan Mareşal Antonescu'yu tevkif ettirdi ve Milli Köylü Partisi, Sosyalist Partisi ve Komünist Partisi'nin dâhil olduğu bir milli kabine kurdurdu. Bu kabine 12 Eylül 1944'te Sovyetler'le mütareke yaptı. Sovyetler mütarekeyi aynı zamanda Müttefikler adına da

imzaladı. Mütareke anlaşmasına göre, Romanya, Besarabya'yı Sovyet Rusya'ya terk ediyor ve Sovyet Yüksek Komutanlığı'na Romen topraklarında tam hareket serbestisi sağlıyordu. Romanya Sovyetler'e 300 milyon dolar savaş tazminatı ödeyecekti. Buna karşılık, Transilvanya da Romanya'ya geri verilecekti.

Aralık ayında Sovyetler Romen hükümeti üzerinde baskı yaparak İçişleri Bakanlığı'nı Komünist Partisi'ne verdirdi. Bu suretle polis kuvvetleri komünistlerin eline geçmiş oluyordu. Bunun arkasından, 1945 Mart ayında, Petru Groza başbakanlığa getirildi. Groza kabinesinde çoğunluk komünistlerdeydi.

Romanya'nın mütareke imzası, Bulgaristan'ı da mütarekeye götürdü. Fakat Sovyetler Bulgaristan'a savaş ilan etmemişlerdi. Bunun için, Rus askerlerinin Bulgaristan'ı işgale başladıkları bir sırada Sovyet Rusya 5 Eylül 1944'te Bulgaristan'a savaş ilan etti. Bu durum üzerine Bulgar hükümeti 8 Eylül'de mütareke istedi. 9 Eylül'de komünistlerin de dâhil bulunduğu Anavatan Cephesi bir hükümet darbesi ile iktidarı ele aldı. Nihayet mütareke 28 Ekim 1944'te imzalandı. Şartları, Romanya mütarekesinin hemen hemen aynıdır. Yalnız Sovyetler Bulgaristan'dan tazminat almadılar.

Rus kuvvetleri Bulgaristan'dan sonra Macaristan ve Yugoslavya'ya girdi. Macar generallerinden Miklos, elindeki Macar kuvvetleriyle birlikte Ruslarla birleşti ve bir geçici hükümet kurdu. Alman işgalinden kurtulan Macar topraklarından bir seçim yaptırarak bir meclis kurdu. Miklos hükümeti 20 Ocak 1945'te Müttefikler adına Sovyetler'le mütareke yaptı. Mütareke şartları bundan öncekiler gibiydi. Macaristan yüz milyon dolar Yugoslavya ve Çekoslovakya'ya, 200 milyon dolar da Sovyetler'e savaş tazminatı ödeyecekti. Bu tazminatlar hep mal olarak ödenecekti.

Rus kuvvetleri Çekoslovakya'ya ancak 1945 ilkbaharında girebildiler. Bununla beraber Londra'daki mülteci Çek hükümetinin üyesi Dr. Beneş daha önce Moskova'ya giderek memleketin sivil idaresi hakkında Sovyetler'le bir anlaşma yaptı.

Ekim 1944 başlarında Rus kuvvetleri Yugoslavya'ya girdi. Komünist Partizanların lideri Tito, Ağustos 1944'te Churchill ile yaptığı bir anlaşmada, Yugoslavya'yı komünistleştirmeyeceğine söz vermişti. Tito eylülde gizlice Rusya'ya gitti ve 29 Eylül 1944'te Sovyet Rusya ile bir anlaşma yaptı. Buna göre, Alman işgalinden kurtulan Yugoslavya topraklarının idaresi Yugoslavya Milli Kurtuluş Komitesi'ne, yani Tito'ya verilecek ve savaş biter bitmez Rus kuvvetleri geri çekilecekti.

Balkanlar'ın Rus işgali altına girdiğini gören İngiltere, Yunanistan'ı Sovyetler'e kaptırmamak için daha çabuk davrandı. 1944 Eylül'ünde Yunanistan'a dört bin kişilik bir kuvvet çıkardılar. Fakat komünist ELAS'cılarla İngiltere'nin arası açıldı ve Aralık ayında ELAS'cılar ayaklandılar. İngiltere bunlara karşı sert tedbirler aldı. Bunun üzerine, 1945 Şubat ayında, ELAS'cılar affedilmeleri karşılığında silahlarını bırakmayı kabul ettiler. İngiltere Yunanistan'da duruma hâkim olmuştu.

1944 Ekim'inde Arnavutluk da komünistlerin idaresi altına girdi. 8 Kasım 1941'de Arnavutluk'ta Komünist Partisi kurulmuştu. Bunun lideri Enver Hoca (Hoxha) idi. Komünist Partisi 1942 Eylül'ünde Milli Kurtuluş Hareketi adı ile bir de mukavemet teşkilatı kurdu. Arnavut komünistleri Tito'dan yardım alıyordu. Bunun üzerine, komünist olmayan Arnavut milliyetçileri de Balli Kombetar (Milli Birlik) adı ile bir teşkilat kurdular. Bunlar cumhuriyet taraftarı milliyetçilerdi.

İtalya'nın savaştan çıkması üzerine Almanlar Arnavutluk'u işgal ile bir Niyabet Konseyi kurdular. Bu konseye Balli Kombetar'ın kurucularından Mehdi Frasheri de dâhildi. Fakat ikinci cephenin açılması üzerine Almanlar Arnavutluk'tan çekilince komünistler duruma hâkim oldular ve Enver Hoca 1944 Ekim'inde Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti.

I) MOSKOVA KONFERANSI

Balkanlar'ın ve Orta Avrupa'nın bu durumu Churchill'in çok canını sıkmıştı. Sovyet yayılmasını önlemek için Stalin'le bir anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitti ve 9-20 Ekim 1944 de Stalin'le görüştü.[59] Balkan memleketlerinin iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılışı konusunda bir anlaşmaya varmaya muvaffak oldu. Romanya Rus, Yunanistan, İngiliz nüfuzuna terk edildi. Yugoslavya ve Macaristan %50 İngiliz %50 Rus nüfuzu altında olacaktı. Bulgaristan için bu oranlar, %75 Rus, %25 İngiliz idi. Bu yüzde oranlarının anlamı, kabinelere girecek ve orada temsil edilecek siyasal eğilimlerin oranlarıydı.

Polonya meselesinde uzlaşma olamadı. Konferansa, Londra'daki mülteci Polonya hükümetinin temsilcisi ile Rusların nüfuzu altında bulunan Lublin Komitesi'nin temsilcileri de davet edilmişti. Londra Komitesi, Polonya kabinesine bir miktar komünistin alınmasını kabul ettiyse de, Lublin Komitesi bu oranın yan yarıya olmasında ısrar edince bir anlaşmaya varılamadı.

Öte yandan, Moskova Konferansı'nda, Almanya için kurulacak Müttefik Kontrol Komisyonu'nda Fransa'ya da yer verilmesi ile Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi de kabul edildi.

J) YALTA KONFERANSI

1945 yılında başından itibaren artık zaferin ilk ışıkları da görünmeye başlamıştı. Fakat bu ışıkla beraber kötü niyetler de açığa çıkmaya başladı. Savaşın karanlığı bu niyetlerin gözlerden saklanmasını mümkün kılmıştı. Onun içindir ki Yalta Konferansı, 1815 Viyana Konferansı'na benzetilebilir. Barış düzeninin kurulması meselesinde her üç devlet de Yalta Konferansı'na, kendi kafalarındaki amaç ve tasarılarla katılmışlardır.

Başkan Roosevelt Yalta'ya gelirken kafasını meşgul eden başlıca iki mesele vardı. Birincisi, Başkan Wilson gibi, o da Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın

59 Bu konuda bkz., Winston S. Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1953, s. 206-243 ve McNeill, *America, Britain and Russia 1941-1946*, s. 493-501.

kurulmasına büyük önem veriyordu. Roosevelt'e göre, savaş bittikten sonra Amerikan kuvvetlerinin Avrupa'da kalmasına Amerikan kamuoyu razı olamazdı. Bu sebeple, savaştan sonra Amerika çekilmeli ve Avrupa devletlerini kendi anlaşmazlık ve meseleleri ile baş başa bırakmalıydı. Fakat Amerika'nın bunu yapabilmesi için, barışı etkili bir şekilde koruyacak bir milletlerarası teşkilat kurulmalıydı. Bu yapılırsa, Amerika'nın gözü arkada kalmazdı. Roosevelt bu endişelerini Yalta'da Stalin'e de söylemiştir. Stalin'in bundan büyük hoşnutluk duyduğuna şüphe yoktur.

Roosevelt'in ikinci meselesi de, Uzakdoğu savaşına Sovyet Rusya'nın da bir an önce katılması ve bu bölgede de savaşın en kısa zamanda sona erdirilmesiydi.

İngiltere'ye gelince: Churchill'e göre, milletlerarası teşkilat diğer meselelerden sonra geliyordu. Ona göre, önce Almanya'ya uygulanacak muamele, Polonya meselesinin çözümlenmesi, savaştan sonra Avrupa'daki kuvvetler dengesinde Fransa'nın yeri, Balkanlar'da ve İran'da İngiliz nüfuzu gibi meseleler her şeyden önce çözümlenmeliydi. Ancak bu meselelerden sonra milletlerarası teşkilat önemli olabilirdi.

Stalin'e gelince; onun hakkında o zamanki şartlara göre tahmin olunan şudur: Kafasında üç önemli mesele vardı. Birincisi, savaştan sonra Rusya'nın ekonomik kalkınmasını sağlamak. Bunun için gerekli iki kaynak da, Amerika'nın vereceği kredi ile Almanya'dan alınacak tamirat borcu olabilirdi. İkincisi, Çarlık Rusya'sının 1904-1905 savaşında Uzakdoğu'da uğramış olduğu kayıpları tekrar geri almak. Üçüncüsü de, Almanya'nın muhtemel saldırısına karşı Rusya'nın güvenliği için gerekli tedbirleri şimdiden almak. Bunun için de Doğu Avrupa memleketlerinde halk demokrasileri kurulmalıydı.

Tarafların bu tasarıların egemen olduğu Yalta Konferansı 4 Şubat'tan 11 Şubat 1945'e kadar sürdü.[60] Görüşülen meseleler ve sonuçları şöyledir;

Uzakdoğu: Sovyetler Uzakdoğu savaşına katılmayı kabul etti. Fakat birçok tavizler alarak. Güney Sakhalin ile civarındaki adalar, Port Arthur deniz üssü ve Kuril Adaları Sovyetler'e verilecek ve Mançurya Çin'in egemenliği altında kalmakla beraber, Doğu Çin Demiryolları ve Güney Mançurya Demiryolları Rusya ile Çin tarafından ortak olarak işletilecekti. Dairen milletlerarası liman olacak fakat burada Sovyet Rusya'nın üstün menfaatleri tanınacaktı. Dış Moğolistan'da statüko korunacaktı. Sovyetler'in kışkırtmasıyla Dış Moğolistan'da 1924'te bir halk cumhuriyeti kurulmuş ve Çin bunu bu tarihe kadar tanımamıştı.

Uzakdoğu hakkındaki bu anlaşma son derece gizli tutulmuş ve Chiang Kai-Shek'e bile haber verilmemiştir.

60 Yalta Konferansı için bkz., *The Conferences of Malta and Yalta, (Bohlen minutes)*, Department of State Publication No: 6199, Washington, 1955; *The New York Times*, 17 Mart 1955 (Bohlen minutes); Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 349-402; Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, c. II, s. 490-516; McNeill, *America, Britain and Russia, 1941-1946*, s. 539-566; Langsam, *Documents and Readings...*, s. 942-950; Colliard, *Droit International at Histoire Diplomatique*, s. 612-620.

Almanya: Almanya esas itibariyle üç işgal bölgesine ayrılacak fakat İngiltere ve Amerika kendi bölgelerinde Fransa'ya da bir kısım ayıracaklardı. Aynı şekilde Berlin şehri de ortak işgal altında bulunacaktı.

Tamirat Borçları: Rusların sunduğu plana göre, Almanya yirmi milyar dolar tamirat borcu ödeyecek ve bunun yarısını Sovyet Rusya alacaktı. Yirmi milyar doların yarısı, iki yıl içinde ve makine, sınai teçhizat şeklinde menkul sermaye olarak ödenecek ve geriye kalanı da on yıl içinde Almanya'nın çeşitli üretiminden alınacaktı. Alman ağır sanayiinin %80'i yok edilecekti.

Amerika ve İngiltere bu şartları çok ağır bulduklarından, bu işin müzakeresi sonraya bırakıldı. Fakat yirmi milyar rakamı müzakerelere esas teşkil edecekti.

Birleşmiş Milletler: Burada bahis konusu olan veto ve üyelik meselesiydi. Güvenlik Konseyi'nin devamlı üyeleri için veto ilkesi kabul edildi. Üyelik meselesinde ise Ruslar, Türkiye ile Rusya ile diplomatik münasebetler kurmamış olan Güney Amerika devletlerinin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olarak alınmamalarını istedi. Tartışmalardan sonra, 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan etmiş olanların üyeliğe alınması kabul edildi. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.

Polonya Meselesi: Varşova'da bulunan geçici Polonya hükümetinin en kısa zamanda gizli oya dayanan serbest ve demokratik seçimler yapmasına karar verildi. Fakat demokratik seçimle tarafların anladığı şey birbirinden çok farklıydı. Polonya'nın doğu sınırları için, 1919 Paris Barış Konferansı'nda tespit edilen Curzon Çizgisi kabul edildi. Batı sınırları için Ruslar, Oder-Neisse nehirleri çizgisini ileri sürdü. İngiltere Polonya'nın Almanya'dan toprak almasını istemediğinden, sınırların çizilmesi işi sonraya bırakıldı. Polonya meselesinde özellikle İngiltere ile Rusya çatışıyordu.

Kurtarılan Avrupa Hakkında Demeç: Bu demeçle, eski Nazi Almanya'sı peyki olan memleketlerde demokratik rejimlerin kurulacağı belirtilmekteydi.

İran: Bu sırada Kuzey İran'da Ruslar, bu bölgelerin Rus askerinin işgali altında bulunmasından faydalanarak, petroller dolayısıyla bu bölgeyi İran'dan ayırmak için birtakım ayrılıkçı hareketleri kışkırtıyorlar ve bu da İngiltere'nin canını sıkıyordu. Fakat Ruslar bu meselenin görüşülmesini sonraya bıraktılar.

Boğazlar: Boğazlar statüsünün Sovyet Rusya lehine değiştirilmesine, bu meselenin dışişleri bakanları tarafından ele alınmasına, bu durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verildi.

Sonuç: Yalta Konferansı'ndan Roosevelt gayet hoşnut olarak ayrıldı. Churchill ise hiç hoşnut değildi. Bunun içindir ki, Churchill, hatıralarının Yalta ile başlayan kısmına Demir Perde adını koymuş ve Yalta'yı final olarak nitelendirmiştir. Gerçekten Yalta, Büyük İttifak'ın sonu oluyordu, işbirliği devresi son buluyor ve şimdi rekabet ile mücadele başlıyordu.

K) ALMANYA'NIN TESLİM OLMASI

İkinci cephenin açılmasından sonra Almanya için artık kurtuluş imkânı kalmamıştı. Almanya doğudan ve batıdan müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başladı. Müttefik kuvvetlerinin Berlin'e girdikleri, Berlin'de sokak muharebelerinin yapıldığı ve bu muharebelerin başbakanlık binasının yakınına geldiği bir sırada, 30 Nisan 1945 günü öğleden sonra Hitler intihar etti. Yerine Amiral Doenitz'i bırakmıştı. 2 Mayıs'ta Berlin Müttefikler'e teslim oldu. 4 Mayıs'ta Hollanda, Kuzeydoğu Almanya ve Danimarka'daki Alman kuvvetleri Müttefikler'e teslim oldular. Doenitz, Almanya'nın idaresini eline alır almaz, ödevinin, Almanya'yı Bolşevizm'den kurtarmak olduğunu ilan etmişti. Bu sebeple Alman kuvvetleri kitle hâlinde İngiliz ve Amerikalılara teslim olmayı tercih ettiler. Doenitz de bu işi kolaylaştırmak için mütarekeyi geciktirdi. Nihayet, 7 Mayıs 1945 sabahının ilk saatlerinde, temsilcilerini Reims'de bulunan General Eisenhower'in karargâhına gönderip kayıtsız şartsız teslim belgesini imzaladı.[61] Avrupa savaşı sona ermişti.

L) UZAKDOĞU CEPHESİ

1942 yılında yapılan Midway ve Guadalcanal deniz savaşları ile Japonya'nın Pasifik'teki genişlemesi durdurulmuştu. 1943 yılından itibaren inisiyatif Pasifik'te Amerika'nın ve Güneydoğu Asya'da da İngiltere'nin eline geçecektir.

Japonya Pasifik'te durdurulunca, Japonlar Hollanda Hindistan'ı ile olan ham madde bağlantılarını korumak için, Çin kıtasını Kuzey-Güney doğrultusunda bir şerit hâlinde ele geçirmeye karar verdiler ve bunun için de 1944 Nisan ayında harekete geçtiler. Denizlerde üstünlüğü kaybettikleri için Hollanda Hindistan'ı ile kara bağlantısı kurulmak isteniyordu. Japonya'nın bu planı başarılı oldu ve Aralık 1944'te Çin-Hindiçini sınırına ulaştılar. Hindiçini zaten kendi işgalleri altındaydı. Japonlar bu işgal şeridine Asya Kalesi demişlerdir. Fakat Pasifik muharebelerinin aldığı durum Asya Kalesi'nin stratejik önemini zayıflattı.

1942 Kasım ayında Amerikalılar Yeni Gine'yi ele geçirmek için harekete geçtiler ve bir buçuk yıllık uğraştan sonra 1944 Temmuz'unda adayı tamamıyla işgal ettiler. Bundan sonra Aralık 1943'te Gilbert, 1944 Ocak ayında Marshall Adaları'ndan Kwajalein ve şubat ayında da Eniwetok Amerikalıların eline geçti. 1944 Temmuz'unda bütün Marianne Adaları işgal edildi. Mariannelardan sonra stratejik Guam Adası'na çıkarma yapıldı ve temmuz sonunda bunun da işgali tamamlandı.

Şimdi hedef Filipinler'di. Bunun ilk adımı 1944 Ekim'inde Leyte Adası'nın işgali oldu. Leyte'de yapılan bir deniz savaşında Japonlar ağır kayıplara uğradılar. Filipinler, gayet çetin muharebeler yapılarak ada ada işgal edildi ve 1945 Şubat ayında bütün Filipinler Amerikalıların eline geçti.

61 Almanya'nın teslim belgesi için bkz., Langsam, *Documents and Readings...*, s. 989-991 ve Colliard, a.g.e., s. 630-631.

1945 Mart ayında stratejik Iwo Jima Adası'nın işgali ile Amerikalılar Japonya'nın daha yakın mesafeden ve yoğun bir şekilde bombardımanı için stratejik bir nokta elde etmiş oldular. Mayıs ayında Okinawa Adası'nın işgali Amerika'yı Japonya'ya daha yaklaştırmış ve Japonya'nın bombardımanını daha da kolaylaştırmıştır.

Güneydoğu Asya'da da İngilizler 1944 Mart ayında, Birmanya'yı ele geçirmek için Hindistan'dan harekete geçtiler. Bu hareket iyi gelişti ve İngilizler 1945 Mayıs ayında bütün Birmanya'ya girdiler. Bunun üzerine Japonlar Güney Çin'deki bütün kuvvetlerini kuzeye çekerek Yang-Tzen üzerinde bir savunma hattı kurdular.

Postdam Konferansı toplandığı zaman Uzakdoğu ve Pasifik cephesi bu biçimi almıştı.

M) POTSDAM KONFERANSI

Almanya'nın savaştan çekilmesi Avrupa'da bir sürü problem ortaya çıkarmıştı. Barış düzeninde bunlara bir çözüm bulmak gerekiyordu. Bunun için üç devlet arasında 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınında Potsdam'da bir toplantı yapılmıştır.[62] Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945'te öldüğü için, başkanlık, yardımcısı Harry S. Truman'a geçmiş ve Potsdam'da Amerika'yı Truman temsil etmiştir. Temmuz sonunda İngiltere'de seçimler yapılmış ve Muhafazakâr Parti seçimi kaybettiğinden, İngiltere'yi konferansın yarısında Churchill, temmuz sonundan sonra da İşçi Partisi lideri ve yeni başbakan Clement Attlee temsil etmiştir.

Postdam Konferansı'nda görüşülen meseleler şunlardır:

Polonya Meselesi: Rus askerleri Polonya ve Almanya'yı işgal ettikten sonra, Curzon hattına kadar olan Doğu Polonya topraklarını kendisi almış, buna karşılık batıda, Oder-Neisse çizgisine kadar olan Alman topraklarını da Polonya'ya vermişti. Sovyetler bu sınırları Potsdam'da Amerika ile İngiltere'ye tanıtmak istediyseler de, bu iki devlet bu sınırları tanımadı. Bunun üzerine, Polonya'nın batı sınırları Almanya ile yapılacak barışa bırakıldı. Bu barış şimdiye kadar yapılmadığına göre, Polonya'nın bugünkü Batı sınırları fiili bir duruma dayanmaktadır. Öte yandan Sovyetler, 16 Ağustos 1945'te Polonya ile yaptıkları bir antlaşma ile Polonya-Rusya sınırını bu devlete Curzon çizgisi olarak kabul ettirdi.[63]

Almanya Meselesi: Almanya'daki bütün Nazi müesseseleri ortadan kaldırılarak, dört devlet kendi işgal bölgelerinde demokratik rejimin kurulmasına ve ayrıca, Alman savaş sanayiinin barış ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde organize edilmesine beraberce çalışacaklardır. İngiltere ve Amerika,

62 Potsdam Konferansı için bkz., Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 630-676; Harry S. Truman, *Year of Decisions*, New York, Doubleday, 1966, s. 332-412; James F. Byrnes, *Cartes sur Table (Speaking Frankly)*, Paris, Morgan, 1948, s. 139-178; McNeill, *America, Britain and Russia, 1919-1946*, s. 606-629; Langsam *Documents and Readings...*, s. 951-969; Colliard, a.g.e., s. 640-656.

63 Antlaşmanın metni için bkz., Colliard, *Droit International at Histoire Diplomatique*, s. 669-670.

Alman endüstrisinin kökünden yıkılmasına engel oldular. Tamirat borcu için de herhangi bir rakam tespit edilmedi. Sovyet Rusya, Amerikan, İngiliz ve Fransız işgal bölgelerinden tamirat borcu alamayacaktı. Ancak barış ekonomisi için gerekli olmayan sınai teçhizatın pek az bir kısmı Sovyetler'e verilecekti. Alman donanmasının çok büyük bir kısmı tahrip edilecekti. Savaş suçluları yargılanacaktı.

Avusturya: Almanya'da olduğu gibi, Avusturya ve başkenti Viyana da dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrıldı.

İtalya: İtalya'nın 1943'ten beri demokrasilerle işbirliği yaptığı göz önünde tutularak, bu devletle yapılacak barış ilk önce ele alınacak ve barış hükümleri mümkün olduğu kadar yumuşak tutulacaktı. İtalya meselesi tartışılırken Sovyetler İtalyan sömürgelerinden de pay istemişlerdir. Bu sömürgelerin Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarında bulunduğu düşünülürse, Sovyetler'in niyetlerinin ne olduğu açıkça meydana çıkar. Batılılar bu isteği kabul etmemekle beraber, meselenin barışın hazırlanması sırasında ele alınmasına karar verdiler.

Sovyet peykleriyle barış: Bu peykler, Sovyetler'in askeri emri altına düşmüş olup, hükümetlerinde komünistlerin egemen olduğu Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'dı. Sovyetler barış yapılmadan önce, Amerika ve İngiltere'nin bu memleketlerdeki hükümetleri tanımalarını istedi. Bu iki devlet ise bunlarla barış yapılmadıkça bu tanımayı reddettiler.

İspanya: Bu memleket savaşa katılmamakla beraber, Mihver'le sıkı işbirliği yaptığı için Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na alınmayacaktı.

İran: İran'ın derhal boşaltılmasına karar verildi.

Boğazlar: Sovyetler, Türkiye'nin zayıf olması hasebiyle, serbest geçiş için gereken garantiyi sağlayamadığını, bu sebeple Boğazlar'ın Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ortak kontrolü altına konulmasını istediler. Yani Ruslar Boğazlar'da üs istiyorlardı. Tabiatıyla bu istek kabul edilmedi. Amerika ve İngiltere ise Ruslar için ancak Boğazlar'dan tam geçiş serbestisine taraftardılar. Mesele hakkında karar alınmayıp her devletin kendi görüşünü Türkiye'ye bildirmesine karar verildi.

Tuna Nehri: Tuna Nehri üzerinde bulunan bütün memleketler şimdi Sovyetler'in askeri işgali altında bulunduğundan, Tuna Nehri fiilen Sovyet egemenliği ve kontrolü altına girmiş olmaktaydı. Bunun için Tuna'da gidiş-geliş serbestisinin sağlanması meselesinin de ele alınmasına karar verildi.

Rusya'nın Uzakdoğu Savaşına Katılması: Sovyetler, 1945 Ağustos ayının ikinci yarısında Uzakdoğu savaşına katılmayı kabul etmiştir. Fakat buna lüzum kalmadan Amerika Japonya meselesini kendisi çözümledi.

N) JAPONYA'NIN TESLİM OLMASI: SAVAŞIN SONU

Potsdam Konferansı'nın başladığı gün Amerikalılar New Mexico'da ilk atom bombası denemesini yapmışlar ve olumlu sonuç almışlardı. Bu haber, 24 Temmuz günü Truman tarafından özel bir konuşmada Stalin'e söylenmiş

fakat Stalin o zaman bu olayın önemini kavrayamamıştı.[64] Gerçekten Amerikan uçakları 6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve 9 Ağustos'ta da Nagazaki üzerine birer atom bombası attılar. Her iki şehirde de yüz binlerce insan öldü. Bu yeni silah Japonya'ya durumun vahametini gösterdiği için, 10 Ağustos'ta İsviçre'nin aracılığı ile Amerika'ya başvurup Japonya imparatorunun hak ve imtiyazlarına dokunulmamak şartıyla, teslim olacağını bildirdi. Amerika da bunu kabul etti.

Hiroşima'ya atılan atom bombası Rusları da şaşırttı. Onun için acele edip 8 Ağustos'ta Japonya'ya savaş ilan ettiler ve hemen Mançurya'yı işgale başladılar.

Japonya teslim belgesini 2 Eylül 1945 sabahı Tokyo Koyu'nda Amerika'nın *Missouri* zırhlısında imzaladı.[65]

İkinci Dünya Savaşı sona ermişti.

4- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE[66]

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefikler'in, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. Savaşan tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise, savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur. Türkiye'nin idarecileri bu gayenin gerçekleşmesinde gerçekten değerli bir başarı kazanmışlardır.

A) FRANSA'NIN YENİLMESİ VE TÜRKİYE

19 Ekim 1939 Ankara İttifakı'na göre, Türkiye'nin savaşa katılma zorunluğu, ilk defa olarak, Almanya'nın 1940 Mayıs ayında Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Çünkü İngiltere ve Fransa ile yapılmış olan bu ittifakın ilk maddesine göre, savaş şimdi Akdeniz'e de yayılmış olmaktaydı ve bu durumda da Türkiye'nin savaşa girmesi gerekiyordu. Bunu yapmadı; daha doğrusu yapamadı. Çünkü 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na uyarak meseleyi Sovyetler'e açtığı zaman Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi hâlinde, Türkiye'yi tehdit ettiler. Yani Türkiye savaşa girdiği takdirde Sovyetler'le bir çatışmaya maruz kalacaktı. Hâlbuki ittifakın iki nolu protokolüne göre böyle bir duruma Türkiye müttefiklerinin yanında yer almak zorunda değildi. Mamafih İngiltere ve Fransa da Türkiye'nin savaşa katılmasında fazla ısrar etmemişlerdir.

64 Churchill, *Triumph and Tragedy*, s. 670.

65 Japon teslim belgesi için: Langsam, a.g.e., s. 1001-1003 ve Colliard, a.g.e., s. 657-658.

66 Bu kısmı şu yazımızdan özetledik: Fahir H. Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XIII, 1958, sayı: 2, s. 139-179.

B) İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI VE TÜRKİYE

28 Ekim 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ise Türk-İngiliz-Fransız ittifakının 3. maddesinin işletilmesini gerektiriyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi ve ittifaka göre, bu garanti sebebiyle bu iki devlet Yunanistan veya Romanya'nın yardımına giderse, Türkiye de savaşa katılacaktı. Gerçekten İngiltere de Türkiye'nin "mümkün olan en kısa zamanda" savaşa katılmasını istedi.[67] Fakat bu sefer Türkiye Almanya'nın tehdidi karşısında kaldı. Bu tehdit Türkiye'yi savaşa katılmaktan alıkoydu. Bununla beraber, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, toprak emelleri dolayısıyla, Bulgaristan'ın da Yunanistan'a saldırması sonucunu verebilirdi. Bu sebeple, Türkiye Bulgaristan'a bir uyarıda bulunarak, Yunanistan'a saldırdığı takdirde, kendisinin de hareketsiz kalmayacağını bildirdi.[68] Bu uyarma karşısında Bulgaristan da kımıldamaya cesaret edemedi. Öte yandan, Türkiye, İtalya Selânik'i aldığı veya Bulgaristan da Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de savaşa katılacağını hem İngiltere'ye ve hem de Yunanistan'a bildirdi.[69] Her iki ihtimal de gerçekleşmediği için, Türkiye'nin savaşa girmesi de bahis konusu olmadı.

C) BALKANLAR'DA ALMAN FAALİYETİ VE TÜRKİYE

1940 yılının sonu ile 1941'in ilk aylarında Almanya'nın Balkanlar'da gösterdiği faaliyet ve özellikle Romanya ve Bulgaristan'daki faaliyetleri, İngiltere, Türkiye ve Sovyetler için endişe kaynağı oldu. Şimdi artık bozulmaya başlayan Alman-Sovyet münasebetleri karşısında Sovyetler Türkiye'ye yanaşmaya başladılar.[70] İngiltere'ye gelince, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesinin, bütün Ortadoğu'ya, özellikle İran ve Irak petrolleri ile Süveyş'e giden yolu Almanya'ya açmasından korktu.[71] Bunun için Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Hatta Churchill bu konuda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir de mektup yazdı.[72] Fakat Türkiye yine savaşa katılmaya yanaşmadı. Bir defa, Sovyetler'in durumundan emin değildi. İkinci olarak da, üzerindeki Alman baskısı devam ediyordu. Almanya tam bu sırada Türkiye'nin savaşa katılmasını hiç arzu etmiyordu.

Öte yandan, Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi ihtimali karşısında İngiltere başka bir kombinasyon da düşünmüştü. Bu da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve hatta Bulgaristan arasında bir Balkan Bloğu'nun kurulmasıydı. Türkiye böyle bir bloğu müsait karşıladı. Fakat bundan bir sonuç çıkmadı. Bir defa, Yugoslavya böyle bir teşebbüsü olumlu karşılamadı. Yugoslavya

67 Churchill, *Their Finest Hour*, s. 532.
68 William Langer ve S. Everett Gleason, *The Undeclared War*, New York. Harpei 1953, s. 107.
69 A.g.e., s. 113.
70 Bkz., Langer ve Gleason, *The Undeclared War*, s. 1,13.
71 Bkz., Churchill, *The Grand Alliance*, s. 28-30.
72 Mektubun metni: Churchill, *The Grand Alliance*, s. 33-35 ve Türkçe metin Hüseyin Cahit Yalçın, "İkinci Cihan Harbi ve İsmet İnönü", *Ulus*, 5 Temmuz 1950.

Almanya'yı kışkırtmaktan korkuyordu. İkinci olarak, burası gayet ilgi çekicidir Türkiye böyle bir bloğa Sovyetler'in de katılmasını ve bunu Birleşik Amerika'nın da desteklemesini istedi.[73] Çünkü İngiltere'nin, kendisine yeteri kadar silah ve malzeme yardımında bulunamayacağına inanıyordu.[74] Gerçekten Amerika Balkan Bloğu fikrine ilgi gösterdi ve Başkan Roosevelt, 1941 Şubat'ı başında, bir temsilcisini Ankara'ya yolladı. Fakat her nedense Amerika Türkiye'nin özellikle uçak ihtiyaçlarını çok yüksek buldu.[75] Hâlbuki Türkiye savaşa girmeyi göze alırken, ayağını sağlam yere basmak istiyordu.

D) TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİNİN DÜZELMESİ

Fransa'nın Almanya karşısında çabucak çökmesi, 1940 yazında Rusya'nın Romanya'dan Besarabya'yı alması, Macaristan'ın Transilvanya'yı ve Bulgaristan'ın da Dobruca'yı Romanya'dan almaları ve Almanya'nın Romanya'ya garanti vermesi, 1940 Kasım ayında Berlin'de Molotov-Hitler görüşmelerinde ganimetlerin paylaşılmasında uzlaşmaya varılamaması ve nihayet Balkanlar'da Almanya'nın gösterdiği faaliyet, Alman-Sovyet münasebetlerinin bozulmasında önemli rol oynayan başlıca faktörler olmuştur.

1941 yılının başından itibaren artık Alman-Sovyet münasebetleri adamakıllı bozulmaya başlamıştı. 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a katılması, Sovyetler'i harekete geçirdi. 25 Mart 1941'de Türk hükümetine başvurup, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyit ettiler ve Türkiye'nin, Almanya'ya karşı savaşa girmesi hâlinde, Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirdiler. Balkanlar'ın Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark etmişler ve 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun seyahatinin kötü hatıralarını silmeye çalışıyorlardı.

E) TÜRKİYE ÜZERİNDE ALMAN BASKISI

1941 Mart'ı sonunda Türkiye ile Sovyetler arasındaki münasebetler iyileşmeye doğru giderken, yeni bir olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskıya geçmesine ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına sebep oldu.

1941 Nisan ayında Irak'ta Mihver taraftarı Raşid Ali Geylani bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirdi. İngilizler Raşid Ali'ye karşı harekete geçtiler. Raşid Ali de Almanya'dan acele yardım istedi. Almanya bu yardımı hemen yapmak istedi. Çünkü Raşid Ali'nin iktidarda kalması Almanya'ya, bütün Ortadoğu petrollerini ele geçirmek imkânını sağlayacaktı. Bunun için, Almanya Irak'a göndermek üzere Türkiye'den, kamufle olarak, asker ve malzeme geçirmek istedi ve baskı yaptı.[76] Türkiye ise buna karşı koydu. Türkiye'yi razı etmek

73 Langer and Gleason, *The Undeclared War*, s. 113-114.
74 Churchill, *The Grand Alliance*, s. 97.
75 Langer and Gleason, *The Undeclared War*, s. 399.
76 Langer and Gleason, *The Undeclared War*, s. 511.

için Almanya, Batı Trakya ile Ege Adaları'ndan toprak teklif etti.[77] Türkiye yine boyun eğmedi. Hâlbuki bu sırada Hitler Rusya'ya saldırmaya hazırlanmış ve acele ediyordu. Türkiye'nin mukavemetini kıramayacağını anlayınca bu işten vazgeçti ve Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık antlaşması imzaladı.[78] 22 Haziran'da da Rusya'ya saldırdı.

Türk-Alman saldırmazlık paktı Almanya sağ kanadından emin olarak Rusya'ya saldırıyordu. Bu sebeple bu pakt İngiltere'nin çok canını sıktı. Fakat Amerika'yı daha çok sinirlendirdi ve Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesi içinde Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Daha realist düşünen İngiltere, bu durum karşısında, Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretti.

Hâlbuki ne İngiltere'nin ne de Amerika'nın kızmaya hakları yoktu. Almanya'nın Balkanlar'a yayılması karşısında kendileri ne yapmışlardı? Karşı koyabilmişler miydi? Türkiye'nin Almanya'ya tek başına kafa tutmasını nasıl isteyebilirlerdi? Kaldı ki, Türkiye Almanya'nın Irak'a yardım geçirmesine karşı koymakla bütün Ortadoğu'yu ve petrolleri, Almanya'nın eline geçmekten kurtarmış oluyordu. Ayrıca, Türkiye'nin Almanya'ya karşı koyması, Sovyet Rusya'nın güneyini ile tehlikeye girmekten kurtarmıştı. Bu, herhâlde küçümsenemeyecek bir hizmetti.

F) TÜRKİYE ÜZERİNDE YENİ ALMAN BASKISI

Almanya, Güney Rusya'yı işgal edip Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve Afrika'da da Rommel Süveyş Kanalı'nı eline geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan sarılmış olacak ve kendiliğinden Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferini açmadan dört gün önce Türkiye ile saldırmazlık paktını imzalamasındaki hesabı buydu. Fakat buna rağmen, Türkiye'yi kendi yanına çekmek için gerekli teşebbüs ve baskıyı yapmaktan da geri kalmadı. Amerika'nın savaşa katılmasından sonra bu baskının temposu daha da arttı. Bu baskıda çeşitli vasıtalar kullandı. Türkiye'nin Sovyetler'den duyduğu endişeyi istismar bunların başında geldi. Bunun için 1940 Kasım ayında Molotov-Hitler görüşmelerinde, Molotov'un Türkiye ve Boğazlar hakkında ileri sürmüş olduğu istekleri açıkladı. Boğazlar'ın savunması bakımından önemli Ege'deki bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti.[79]

Gerçekten Türkiye için Sovyetler'den duyulan endişe hiçbir zaman kaybolmamıştı. Türkiye bunu Almanya'dan gizlememişti.[80] Almanya'nın ezilmesinin ve dolayısıyla bir Sovyet zaferinin kendisi bakımından doğuracağı kötü

77 Langer and Gleason, *The Undeclared War*, s. 511.

78 Paktın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 22, s. 1355 ve Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 231.

79 Harry N. Howard, Germany, "The Soviet Union and Turkey During World War II", *The State Department Bulletin*, c. XIX, No: 472, 18 Temmuz 1948, s. 71.

80 George Kirk, *The Middle East in the War (Survey of International Affairs, 1939-1946)*, Lomion, Oxford University Press, 1954, 3. baskı, s. 451.

ihtimalleri gayet iyi görüyordu. Sovyetler'in 1939-1941 arasında Türkiye'ye karşı gösterdikleri kötü davranışın izlerini silmek kolay değildi. Fakat buna rağmen tarafsızlıktan ayrılmayı uygun bulmadı. Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 günü Alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini fakat bir başbakan olarak ve Türkiye'nin menfaatleri bakımından, Türkiye'nin kesin tarafsızlık izlemesinin zorunlu olduğuna inandığını belirtmiştir.[81]

Türkiye'nin mukavemetini kıramayan Almanya, 1942 yılı sonunda, bu devleti kendi yanında savaşa sokmak hususundaki çabalarından vazgeçti.

G) TÜRKİYE ÜZERİNDE MÜTTEFİKLERİN BASKISI

1942 yılı sonunda Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalktıysa da bunun yerini Müttefikler'in baskısı aldı. Bu konuda Sovyetler'in Stalingrad zaferi bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu, aynı zamanda, Türk-Sovyet münasebetlerinden yeniden terse dönüşün de başlangıcı olmuştur. 1943'ten itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı sert bir durum almaya başlayacaklar ve bu durum savaşın sonunda Türkiye üzerinde gerçek bir Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkacaktır.

Savaş sırasındaki Müttefikler arası konferanslarda da gördük ki, Türkiye'nin savaşa katılmasının söz konusu edilmediği hemen hemen hiçbir konferans olmamıştır.

Roosevelt ile Churchill arasındaki 1943 Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla bir Balkan Cephesi'nin açılmasına karar verilmesi üzerine, Başbakan Churchill, durumu Türk liderlerine açıklamak üzere, 30 Ocak-1 Şubat 1943 arasında, Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmelerde bulundu ve Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonunda savaşa katılmasını istedi.[82] Buna karşılık Türk devlet adamları şu iki nokta üzerinde özellikle durdular; 1) Türkiye, Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'ya egemen duruma geçecektir. 2) Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde takviyesi gerekir.

Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, komünizmin artık belirli bir ölçüde değişmiş olduğunu savaş sonrasında Rusya Türkiye'ye saldırsa bile, kurulacak milletlerarası teşkilatın (yani Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın) gereken tedbirleri alacağını bildirdi. İkinci noktaya gelince, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin istediği yardımı yapacaktır. Saraçoğlu ise, Churchill'e, Türkiye'nin fiili garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu ve Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen memleketlerin Bolşevikleşeceklerini söyledi.

81 George Lencowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1963, s. 142 ve Kirk, *The Middle East in the War*, s. 455.

82 Adana görüşmeleri için bkz., Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 705-716.

Mamafih ikinci cephe meselesinin daha önemli oluşu, Türkiye'nin savaşa girmesi meselesini zayıflattı. Fakat şimdi Sovyetler, Türkiye'ye karşı hoşnutsuzluklarını açıklamaya başladılar. Türkiye'nin tarafsızlığının Müttefikler'in değil, Almanya'nın işine yaradığını söylüyorlardı.[83]

1943 Ekim'indeki dışişleri bakanlarının Moskova Konferansı'nda da Ruslar, Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar etmişlerdir. Molotov'a göre, Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi, bir "telkin" şeklinde değil, bir "emir" şeklinde olmalıydı,[84] Amerikalılara ve İngilizlere göre, Türkiye'ye böyle bir emir verildiği takdirde, kendisine silah yardımı yapmak zorunluydu ki, o zaman bu yardım ikinci cephenin açılmasını geciktirebilirdi. Bunun için, 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmesine karar verildi.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, bu kararları bildirmek üzere, Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de görüştü. Eden'e verilen cevap, yeteri kadar yardım yapılmadıkça, Türkiye'nin savaşa katılamayacağı idi.[85] Eden, Türkiye'nin olumsuz cevabının Türk-İngiliz münasebetlerini gerginleştireceğini söylediyse de,[86] Türkiye savaşa katılmayı reddetti.

1943 Kasım ayındaki Tahran Konferansı'nda da Sovyetler Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar etti. Hatta Stalin, "gerekirse enselerinden yakalayarak" Türkleri savaşa sokmak gerektiğini söyledi.[87] Amerika ve İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesini istediklerinden, Churchill, 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüştü. Bu sefer müttefiklerin baskısı gayet ağır oldu. Onun için İnönü, "prensip olarak" savaşa katılmayı kabul etti. Fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyecekti. Churchill bu isteği kabul etti ve Ocak-Şubat 1944'te Ankara'da Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında bu konuda görüşmeler yapıldı. Görüşmeler şubat başında kesildi. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdi. Bu silah ve malzeme verilecek olursa, bunun sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu arada Türkiye de savaş dışında kalmış olacaktı.[88] Askeri görüşmelerin kesilmesi Türkiye ile İngiltere ve Amerika'nın münasebetlerini gerginleştirdi. Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir mevkie sahip olamayacağını söylüyordu.[89]

Bu durum tabii Türkiye'nin hoşuna gitmedi. Onun için 1944 Mayıs ve Haziran aylarında Sovyetler'le bir yakınlaşmaya teşebbüs etmek istedi. Fakat Sovyetler bu yakınlaşma için Türkiye'nin savaşa katılmasını şart koştu.[90]

83 Kirk, a.g.e., s. 458 ve Lenczowski, a.g.e., s. 145.
84 *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1297.
85 Churchill, *Closing the Ring*, s. 334-335 ve *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1369.
86 Von Papen, *Mémoires*, s. 310.
87 Kirk, *The Middle East in the War*, s. 460.
88 *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1370.
89 Howard, a.g.m., s. 72.
90 *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1373.

1944 yazında Almanya'nın askeri durumu artık adamakıllı kötüye gitmeye başladığından, Türkiye müttefiklerle münasebetlerini düzeltmek için 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesti. Fakat bunu yaparken, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi göreceğine dair İngiltere ve Amerika'dan da teminat aldı.[91]

Fakat Türk-Sovyet münasebetleri iyice soğumuştu. Türkiye üzerinde artık belirli bir Sovyet tehlikesi ortaya çıkıyordu. Onun için, 1944 sonbaharında İngilizler Yunanistan'a asker çıkardıkları vakit, Türkiye bundan çok hoşnut kaldı ve ayrıca Balkanlar'da Yunanistan'la yeniden bir işbirliği sağlamak için de, 1944 Kasım ayında, On İki Ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını Yunan hükümetine bildirdi.[92]

1945 yılına girerken Türkiye'nin başlıca endişesi, Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar şimdi Sovyetler'in askeri işgali altına düşmüştü. Saraçoğlu'nun Adana'da Churchill'e söyledikleri doğru çıkmıştı.

H) YALTA KONFERANSI

Yalta Konferansı'nda Türkiye, daha önce de belirttiğimiz gibi Boğazlar ve Birleşmiş Milletler dolayısıyla söz konusu olmuştur. Boğazlar konusunda Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin artık eskimiş olduğunu, değişmesi gerektiğini, bu sözleşmeye göre Japon imparatorunun Boğazlar'da Rusya'dan daha büyük bir role sahip bulunduğunu, Montrö Sözleşmesi'nin İngiliz-Rus münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmış olduğunu, herhâlde şimdi İngiltere'nin Japonya ile birleşerek Rusya'yı boğma niyetinde olmadığını ve Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Rusya'nın gırtlağına sarılmasına artık Rusya'nın tahammül edemeyeceğini söylemiştir.

Amerika ve İngiltere Boğazlar'da Rusya'ya daha geniş bir geçiş serbestisi tanınmasını kabul ettiler. Bununla beraber, Amerikan hükümeti, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlâl edecek bir statüye taraftar değildi.[93] İngiltere de, bağımsızlığı konusunda Türkiye'ye garanti verilmesi gerektiğini belirtti.

Konferans, Boğazlar meselesinin dışişleri bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verdi.

Yalta Konferansı'nın arkasından Sovyetler, 19 Mart 1945'te, 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshettiler. Türkiye'ye verilen notada, "Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değişmeler sebebiyle, bu antlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir" deniyordu.[94] Türkiye bakımından bu olayın önemi, feshedilen antlaşmanın bir "saldırmazlık" antlaşması olmasıydı ve fesih

91 *Memoirs of Cordell Hull*, c. II, s. 1372.
92 Kirk, *The Middle East in the War*, s. 463.
93 Bkz., *The Conferences of Malta and Yalta*, s. 328-329.
94 Kirk, a.g.e., s. 465.

ile Sovyetler'in böyle bir taahhütten yakalarını kurtarıp serbest kalmalarıydı. Türk hükümeti 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notasında,[95] antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri "dikkat ve hayırhahlıkla" tetkike hazır olduğunu bildirdi. Fakat Sovyetler, 7 Haziran 1945'te Türk hükümetine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak, Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlar'da Sovyetler'e üs verilmesini ileri sürdüler.[96] Molotov notayı verirken Türk Büyükelçisine, "Bu toprakları size 1921'de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı" demiştir.[97]

Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyetler, Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'ye karşı da emperyalist emellerini açığa vurmaktan çekinmiyorlardı. Artık Türk Sovyet münasebetleri kritik bir devreye girmişti. Potsdam Konferansı Türk-Sovyet münasebetlerinin bu atmosferi içinde yapıldı.

I) POSTDAM KONFERANSI

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalyan sömürgelerinden biri üzerinde vesayete sahip olmak istediklerini bildirdiler. Bu, Sovyetler'in Akdeniz'e yerleşmek istediklerini açıkça gösteriyordu. Bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak,[98] son Sovyet isteklerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basının Türkiye'ye karşı hücumlarının bu memleketi büyük bir korkuya sevk ettiğini, Rusya'nın Boğazlar meselesini Türkiye ile baş başa kalarak çözümlemeye çalışmasını tasvip etmediğini belirtti.

Molotov ise cevabında, Türkiye'nin kendisinin Rusya ile bir ittifak için teşebbüse geçtiğini, Rusya'nın da, şart olarak sınırlarının tashihini, yani Kars ve Ardahan'ın Ruslara verilmesini ileri sürdüğünü, çünkü bu iki bölgenin 1921 Moskova Antlaşması'yla Rusya'dan koparıp alınmış olduğunu söyledi.

Boğazlar'da üs elde etmek için Türkiye ile anlaşma meselesine gelince, Molotov, bunda bir gariplik olmadığını, zira Türkiye'nin Çarlık Rusya'sı ile 1805 ve 1833'te de aynı nitelikte antlaşmalar imzaladığını söyledi.

Churchill, Molotov'un bu sözlerine verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'yi, bu Sovyet isteklerini kabule zorlayamayacağını belirtti.

Görülüyor ki, Sovyetler Yalta'dan çok farklı olarak, Boğazlar'da üs istiyorlardı. Bu Sovyetler'in Türk toprağı olan Boğazlar'a gelip yerleşmesi demekti. Bunu da ne İngiltere ne de Amerika kabul edebilirdi. Bu sebeple, her üç devletin, Boğazlar hakkında görüşlerini, ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar verildi.

---

95 Bkz., *Ayın Tarihi*, Nisan 1945, No: 137, s. 83.

96 Harry S. Truman, *Year of Decisions*, s. 375; ayrıca bkz., Roger Cere et Henri Peyret, *L'Evolution du Monde*, Paris. 1946, s. 502; McNeill, *America, Britain and Russia*, s. 607-608; Necmeddin Sadak, "Turkey Faces the Soviets", *Foreign Affairs*, c. 27, No: 3, Nisan 1949, s. 458.

97 Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Sovyet Münasebetleri," *Ulus*, 9 Nisan 1958.

98 Potsdam'da Türkiye için bkz., Truman, *Year of Decisions*, s. 375-377, 385-386; Byrnes, *Cartes sur Table*, s. 159-160.

ONUNCU BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ (1945-1960)

1- DÖNEMİ ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER

İkinci Dünya Savaşı tarihin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olmuştur. Ülkeler yanmış, yıkılmış ve milyonlarca insan ölmüştür. Bu savaş tam bir "dünya" savaşı olmuştu. Savaşın tesirlerini hissetmeyen hiçbir ülke ve toplum kalmamıştır, dense yeridir. Fakat ne var ki, altı yıllık bu ıstıraplı dönemden sonra, dünyanın ve insanlığın barışa hemen kavuşabilmesi mümkün olmamıştır. Milletlerarası mücadeleler, büyük devletlerin çatışması ve mahalli savaşlar, insanlığı zaman zaman üçüncü bir dünya savaşının eşiğine kadar getirmiştir. Böyle bir "sıcak savaş" patlak vermemiştir fakat barış da olmamıştır. Dünya bir "soğuk savaş" atmosferi içinde, heyecanlı bir on beş yıl geçirmek zorunda kalmıştır.

Bu soğuk savaşın gelişmelerini ele almadan önce, bir başka mühim noktaya da temas etmek istiyoruz. Bu da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyamızın almış olduğu yeni şekil veya dünyamızı şekillendiren yeni faktörlerdir. Bu faktörler, bundan sonraki milletlerarası münasebetlerin zeminini oluşturacaktır.

Nasıl ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dünya, 19. yüzyılın dünyasından çok farklı olmuş ise, 1945'ten sonraki dünya da, 1918'in dünyasından çok farklı bir yapıda olmuştur. Bu farklılıkları ve yeni dünyamızı şekillendiren faktörleri şu noktalarda toplamak mümkündür.

1) Bir kere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve bugüne kadar devam eden milletlerarası politikanın yapısı çok değişmiştir. Savaştan sonra dünya politikasına iki yeni kuvvet, Süper Devlet (Super Power) adı verilen, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya hâkim olmuştur ve bu iki kuvvetin üstünlüğü günümüzde de devam etmektedir. Dikkat edilirse bu iki büyük kuvvetin her ikisi de daha önce dünya politikasında mühim roller oynamış değildir. Birleşik Amerika, savaştan sonra Monroe Doktrini'ni terk ederek bir dünya devleti olmuş ve milletlerarası politikada birinci plana geçmiştir.

1917 Bolşevik İhtilali'nden İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar çekingen bir politika takip eden ve büyük devletler topluluğunun dışında kalan Sovyet Rusya da, 1945'ten itibaren takip ettiği aktif, yayılımcı ve emperyalist

politikasının dışında, gerçekleştirdiği teknolojik gelişme ile o da milletlerarası politikanın birinci planına geçmiştir.

Daha önce milletlerarası münasebetlerin başlıca ağırlık noktaları olan, galip gelmiş İngiltere ve Fransa ile yenilmiş devletler olan Almanya, Japonya ve İtalya'nın kendilerini toparlamaları daha uzun bir zaman alacaktır. Toparlandıkları zaman da ancak ikinci planda kalacaklardır.

Kısacası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası politikanın yapısı değişmiş ve ikili bir yapı ortaya çıkmıştır.

2) Sovyet Rusya'nın sivrilmesinin bir mühim neticesi de, ilk defa olarak milletlerarası münasebetlere doktrin ve ideoloji unsurunun girmesidir. Sovyet sistemi, dünya proleter ihtilâli gibi, komünizmi bütün dünyada hâkim kılmak isteyen bir doktrine dayandığından, savaştan sonra Sovyet dış politikası tamamen bu hedefe yönelmiş ve bu da milletlerarası politikaya doktrin ve ideoloji unsurunun girmesine sebep olmuştur.

Komünist düzenin karşısında olan ülkeler, Sovyet Rusya'nın komünizmi bütün dünyaya yayma çabalarına karşı koyunca, milletlerarası mücadelenin konusu, farklı dünya görüşlerinin çatışması ve hürriyet düzeni ile totaliter komünist düzenin mücadelesi hâline gelmiştir. Milletlerarası münasebetler tarihinde böyle bir durum ilk defa ortaya çıkmaktaydı.

3) Günümüz dünyasının en mühim gelişmelerinden biri de, sömürgeciliğin tasfiyesidir. Bir iki yer istisna edilirse, Asya ve Afrika'daki sömürgelerin hepsi bugün bağımsız olmuşlardır. 1956 yılında Afrika'da bağımsız devlet sayısı altı iken, bugün bunların sayısı elliyi aşmaktadır. Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ise, daha ileride göreceğimiz üzere, milletlerarası politikaya Üçüncü Dünya veya Bağlantısızlar Bloğu denen yeni bir kuvvetin girmesi neticesini vermiştir.

4) İkinci Dünya Savaşı'nın en mühim neticelerinden biri de, milletlerarası politikanın alan genişlemesidir. 1945'e gelinceye kadar, milletlerarası münasebetlerin yoğunlaştığı başlıca alan Avrupa idi. Avrupa politikası demek, dünya politikası demekti. Asya, Afrika ve Latin Amerika, 20. yüzyılın ortalarına kadar milletlerarası politikanın bağımsız alanları değildi. Bu kıtalar ancak Avrupa politikasının çerçevesi içinde yer alırlardı.

Hâlbuki bugün artık böyle değildir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi geniş ülkeli ve kalabalık nüfuslu iki ülkenin ortaya çıkışı ve Japonya'nın Asya'da büyük bir ekonomik kuvvet olarak tekrar sivrilmesi ile Asya gayet mühim bir milletlerarası politika alanı hâline gelmiştir.

Elliyi aşan bağımsız devleti ile Afrika, artık sömürgeciliğin Kara Afrika'sı olmayıp milletlerarası münasebetlerin yeni bir ağırlık alanıdır.

Latin Amerika ise, 19. yüzyıldaki uyuşukluğundan silkinmeye başlamıştır. 1982 yılında Arjantin'in Falkland Savaşı ile İngiltere'ye kafa tutabilme cesaretini kendinde görmesi ve diğer Latin Amerika ülkelerinin tepkileri, küçümsenecek bir hadise değildir.

Nihayet, Üçüncü Dünya ülkelerine de Asya-Afrika-Latin Amerika grubu dendiğini de unutmayalım.

5) Milletlerarası münasebetlerin alan genişlemesi, sadece dünyanın düzeyi üzerinde olmayıp günümüzde bu münasebetler yukarıya doğru da bir alan genişlemesi yaparak, uzaya intikal etmiştir. Birinci Dünya Savaşı karada ve denizlerde yapıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda ise zaferi havada güçlü olanlar kazandı. Bu savaşta kara ve deniz muharebelerinin kaderini daima "hava" tayin etti. Yani, İkinci Dünya Savaşı, milletlerarası mücadeleyi dünyanın yüzeyinden atmosfere çıkardı.

Fakat ilk adımlarını İkinci Dünya Savaşı sırasında atan füze teknolojisi, savaştan sonra büyük bir gelişme hızı gösterince, büyük kuvvetler mücadelesi günümüzde atmosferi de aşarak uzaya intikal etmiştir. Uzay şimdi kuvvet üstünlüğü mücadelesinin yeni alanı olmuştur. Bir zamanlar nasıl sömürge sahibi olmak büyük devlet olmanın şartı gibi telâkki edilmiş ise, şimdi de uzayın derinliklerine önemli bir kuvvet olmanın şartı gibi görünmektedir.

6) Günümüzün dünyasının, bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan en mühim meselelerinden biri de, ekonomik meselelerdir. Denebilir ki, tarihin hiçbir döneminde ekonomik meseleler, milletlerarası münasebetlerde bugünkü kadar ağırlık kazanmamıştır. Bugün bütün dünya ülkeleri, siyasal kuvvet dengesi, güvenlik ve barış gibi meselelerden belki de çok daha fazla olarak, ekonomik kalkınma; refah, daha iyi bir yaşama seviyesi gibi meselelerle yoğun bir şekilde meşgul olmaktadır. Bunun neticesi olarak da, bugünkü milletlerarası münasebetlerde ekonomik faktör büyük bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Zengin ve fakir ülkelerle, iktisaden geri kalmış, gelişme hâlinde olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkları ekonomik ve ticari münasebetler ve ekonomik yardım münasebetleri yoluyla ortadan kaldırmak, bugünkü milletlerarası münasebetlerin temel meselelerinden birini teşkil etmektedir.

Yeni dünyamızı şekillendiren faktörler genel olarak bunlardır.

2- RUS EMPERYALİZMİNİN CANLANMASI "AVRUPA'DA SOVYET ÜSTÜNLÜĞÜ"

İkinci Dünya Savaşı sonunda Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'nın iki büyük kuvvet olarak ortaya çıkmalarında, milletlerarası politika arenasında meydana gelmiş olan boşluklar şüphesiz en büyük rolü oynamıştır. Savaştan önce milletlerarası kuvvet dengesinin temel unsurlarını teşkil eden devletler, 1945'in dünyasında artık mevcut değildir. Bunlardan Almanya, Japonya ve İtalya yenilmiş devletlerdir. Fransa ve İngiltere galip devletlerden olmakla beraber, savaşın bunların üzerinde yaptığı tahribat o kadar büyüktür ki, bunların değil eski yerlerini almaları, sadece milletlerarası politikada aktif hâle gelmeleri için 1970'lerin sonunu beklemek gerekecektir, ana hatları ile manzara şudur: Gerek

Asya kıtasında gerek Avrupa'da büyük kuvvet boşlukları teşekkül etmiştir. Her iki kıtada da bir tek kuvvet vardır: Sovyet Rusya. Her ne kadar Birleşik Amerika'nın 1944 Haziran ayından itibaren Avrupa muharebe alanlarına yığdığı askeri kuvvetleri henüz geri çekilmemiş ise de, savaş esnasında Sovyet Rusya ile yapmış olduğu askeri işbirliği Birleşik Amerika'yı Sovyetler'le olan münasebetlerinde birtakım ümit ve hayallere sevk etmiş ve bunun neticesi olarak da Avrupa'dan çekilerek tekrar kendi kıtasına kapanmaya hazırlanmaktadır.

Komünizmin evrensel tatbikçisi olarak ortaya çıkmış bulunan Sovyet Rusya için bu öyle bir manzaradır ki, belki tarihinin hiçbir döneminde böyle bir fırsat önüne tekrar çıkmayacaktır. Bu sebeple savaşın hemen ertesinde Sovyet Rusya'nın üç istikamette faaliyete geçtiğini görüyoruz. Bu üç istikametten biri Avrupa, ikincisi Ortadoğu ve üçüncüsü de Uzakdoğu veya Asya'dır.

Sovyetler savaşın son yılları olan 1944-45'te, Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle askerlerini soktukları Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimlerin kurulması için faaliyetlerine hız verirken, Uzakdoğu'da da, Kuominfag'ın milliyetçilerine karşı Mao Tse-Tung'un komünistlerine yardımlarını arttırmak Çin'i komünizmin kontrolü altına almak için harekete geçmişlerdi.

Bütün bunlar olurken İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde de çeşitli baskılara ve oyunlara girişerek, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na ve öte yandan Doğu Akdeniz'e inmek için çaba harcamaya başlamışlardı.

Bu üç istikametten sonuncusu, milletlerarası politikayı fazlasıyla hareketlendirip Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'nın münasebetlerinde krizlere sebep olduğu için, önce bu konuyu ele alacağız.

A) SOVYETLER'İN İRAN'A YERLEŞME ÇABALARI

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine, İngiltere ve Amerika Rusya'ya askeri yardım yapmaya karar verdiler. Yalnız bu yardım hangi yoldan yapılacaktı?

Almanya 1940 Nisan ayında Danimarka ve Norveç'i işgal ettiği için Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'nin girişi Almanya'nın kontrolü altında idi. Buradan yardım yapmak imkânsızdı, öte yandan, Almanya 1941'in ilkbaharında Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ederek bütün Balkanlar'a yerleşmiş ve Ege Denizi de Almanya'nın kontrolünde idi. Bu sebeple Türk Boğazları'ndan da Rusya'ya yardım gönderilemezdi. Kuzey kutbu üzerinden de yardım mümkün değildi, çünkü Murmansk Limanı yılın çok büyük bir kısmında buzlarla kaplı idi.

Geriye bir tek Basra Körfezi ile Kuzey İran kalıyordu. Amerika ve İngiltere bu yoldan Sovyet Rusya'ya yardım yapmaya karar verdiler. İran bu sırada Almanya taraftarı bir politika takip ettiğinden, Rusya'ya yapılacak yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermedi ve bunun üzerine Sovyet Rusya ile İngiltere İran'a asker sevk edip bu ülkeyi işgalleri altına aldılar. Fakat bu işgal de iyi bir görüntü vermediğinden, Sovyet Rusya ve İngiltere 29 Ocak

1942'de İran'la bir ittifak antlaşması imzaladılar. Güya İran bu ittifak çerçevesinde Sovyet ve İngiliz askerlerinin topraklarında bulunmasına ve Sovyetler'e yapılan yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermekteydi.[1]

Yalnız ittifak antlaşmasının 5. maddesine göre savaşın sona erdiği tarihten itibaren altı ay içinde Sovyet ve İngiliz askerleri İran topraklarını boşaltacaklardı.

Savaş resmen 2 Eylül 1945'te, yani Japonya'nın teslimi ile sona erdiğine göre, İran'ı boşaltma işinin de en geç 2 Mart 1946'ya kadar tamamlanması gerekmekteydi. Gerçekten savaş biter bitmez Amerika ve İngiltere askerlerini İran'dan çekmeye başladılar. Sovyetler'de bir hareket görülmediği gibi, 1945 Kasım ayında İran Azerbeycan'ında Cafer Pişaveri adında bir komünist bir ayaklanma çıkardı. Sovyet askerlerinin de yardımı ile Pişaveri, İran'ın komünist Tudeh Partisi üyeleri ile birlikte 12 Aralık 1945'te Tebriz valisini indirip Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan elli. İran hükümeti bu ayaklanmayı bastırmak için Tebriz'e asker göndermek istediğinde Sovyet askerleri bunu engellediler.

Yine aynı anda, Sovyetler'in ve komünistlerin yardımı ile daha güneyde Mehabad'da da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kuruldu.

Daha güneyde Abadan petrolleri bölgesinde de komünist Tudeh Partisi halkı tahrik ederek karışıklıklar çıkarmaktaydı.

Bu arada dikkati çeken bir nokta da Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hemen bir ittifak imzalamaları idi. Kısacası, Sovyetler, İran'ın bu topraklarını kontrolleri altına alarak Basra Körfezi'ne inmeye kararlıydı.

Bu gelişmeler üzerine İran meseleyi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Fakat Amerika ve İngiltere, yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in böyle ciddi bir mesele ile prestijinin sarsılmasını istemediklerinden İran'ı pek desteklemediler.[2] Bunun üzerine İran, Sovyetler'le olan meselesini görüşme yoluyla halletmeye karar verdi. Bu görüşmeler sonunda, gizli olarak, İran ile Sovyet Rusya arasında 4 Nisan 1946'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Sovyetler İran'dan askerlerini çekmeyi fakat buna karşılık İran da Kuzey İran petrollerini Sovyetler'le beraber işletip %51 hissesini de Sovyetler'e vermeyi kabul ediyordu.[3]

Bu anlaşma üzerine Sovyetler 1946 Mayıs ayında İran'ı tamamen boşalttı. Fakat bu anlaşmanın İran meclisince tasdik edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple anlaşma açığa çıkınca İran kamuoyu hükümetin yaptığı bu anlaşmaya

1 Bu anlaşmanın metni için bkz., Leland M. Goodrich (ed.), *Documents on American Foreign Relations*, c. IV, Boston, World Peace Foundation, 1942, s. 681-684; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 233-234,

2 Byrnes, *Cartes sur Tables*, s. 245.

3 Bu anlaşma için bkz., Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, s. 263-264. *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2128, 19 Ocak 1956, s. 8-9; *Ayın Tarihi*, Nisan 1946, No: 149, s. 206.

büyük tepki gösterdi. Bilhassa İngiltere'nin de kışkırtması ile Güney İran'daki kabileler hükümete karşı cephe aldılar.

Anlaşmanın tasdiki tehlikeye girince Sovyetler İran'a baskı yapmaya başladı. Amerika da hem hatasını anlamıştı hem de şimdi Sovyetler'in savaş sonrası niyetlerini görerek Sovyetler'in karşısına dikilmeye karar verdi. Amerikan hükümeti, 20 Eylül 1947'de yaptığı bir açıklamada, petrol anlaşmasını reddetmesinden dolayı İran beklenmedik neticelerle karşılaşacak olursa, İran'ın toprak bütünlüğünü koruyacağı hususunda teminat verdi.[4] Bunun üzerine İran meclisi 22 Ekim 1947'de anlaşmayı ittifakla reddetti.[5] Sadece iki komünist milletvekili müspet oy vermişti.

Amerika'nın bu tutumu karşısında Sovyetler, Amerika ile bir çatışmayı göze alamadığı için gerilemek zorunda kaldı. Bu mesele de şimdilik böyle kapanmış oldu.

B) TÜRKİYE ÜZERİNDE SOVYET TEHDİDİ

Daha Potsdam Konferansı sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehdit, bu devletin, Boğazlar'da üs istemesi ve Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkini ileri sürmesi ile ağır bir nitelik kazanmıştı. Fakat 1946 yılında, Türkiye üzerindeki bu tehdidin ağırlığı daha da artmıştır.

Potsdam kararlarına göre, her üç devletin Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türk hükümetine bildirmeleri gerekiyordu. Bu karara ilk uyan Amerika oldu ve 2 Kasım 1945'te Türk hükümetine verdiği notada bu konudaki görüşlerini açıkladı. Bu görüş Amerika tarafından daha Potsdam'da da belirtilmişti. Birleşik Amerika Boğazlar'da, ticaret gemileri için tam serbesti, Karadeniz'e kıyıdar devletlerin savaş gemilerinin geçişi için geniş serbesti ve Karadeniz'e kıyıdar olmayan devletlerin savaş gemilerinin ise, Karadeniz devletlerinin muvafakatiyle ve sınırlı tonilâto ile geçiş hakkına sahip olmasını istiyordu.[6] Hemen aynı nitelikteki İngiliz görüşü de 21 Kasım 1945'te Türk hükümetine bildirilmiştir. Dışişleri Bakanı Bevin'in 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda, "Şunu açıkça söylemeliyim ki, Türkiye'nin bir peyk devlet hâline geldiğini görmek istemem. İstediğim şey, Türkiye'nin bağımsız ve hür bir devlet olarak kalmasıdır"[7] demesi İngiltere'nin Boğazlar konusunun en esaslı noktası hakkındaki görüşünü açıklıyordu.

Sovyetler'e gelince, bu devlet Boğazlar hakkında görüşünü ancak bir yıl sonra bildirecektir. Fakat Sovyetler'in 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını 1945 Mart ayında feshetmesinden beri Türk-Sovyet

4 *Aylık Tarihi*, Eylül 1947, No: 166, s. 190.
5 A.g.e., s. 192.
6 Rıfkı Salim Burçak, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, cilt I, sayı: 1-2, s. 200-201 ve *Aylık Tarihi*, Kasım 1945, No: 144, s. 71.
7 *Aylık Tarihi*, Şubat 1946, No: 147, s. 96 ve Burçak, a.g.m., s. 203.

münasebetlerinde gittikçe artan soğukluk, İstanbul'da meydana gelen bir olayla gerginliğe dönmüştür. Bir süreden beri İstanbul'da yayınlanmakta olan birkaç gazete solcu yayında bulunmaktaydılar. Buna sinirlenen İstanbul Üniversitesi gençliği, 4 Aralık 1945 günü yaptığı büyük bir yürüyüşte, *Yeni Dünya*, *Tan* ve Fransızca çıkmakta olan *La Turquie* gazetelerinin idarehaneleriyle, Beyoğlu'nda bir Sovyet vatandaşına ait bulunan Berrak Kitabevi'ni tahrip etti. Sovyet hükümeti bu olayı protesto ederken, olaylarda Türk polisinin de işbirliği yaptığı iddiasını ileri sürüyor ve sorumluluğun Türk hükümetine ait olduğunu bildiriyordu.

Bu olaydan sonra, TBMM'de dışişleri bakanlığı bütçesi görüşülürken, İstanbul Milletvekili General Kâzım Karabekir, 20 Aralık 1945'te mecliste yaptığı konuşmada, "Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Ortaya saldırtmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki, Kars yaylası da milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz" demiş[8] ve meclis ile kamuoyu tarafından heyecanla alkışlanmıştı. Bu konuşmanın ertesi günü, 21 Aralık 1945'te başlıca Moskova gazeteleri bir Gürcü profesörünün mektubunu yayınlamışlardır. Bu mektuba göre, Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar olan Doğu Anadolu, Gürcistan topraklarından olması hasebiyle, bu bölgelerin Gürcistan Cumhuriyeti'ne iadesi gerekiyordu. Şimdi Sovyet basını ilk defa olarak Sovyet vatandaşlarının ağzından Türk toprakları üzerinde istekler ileri sürüyordu.[9] Türk basını Sovyet basınının bu gibi baskılarını tabiatıyla cevapsız bırakmadı.

Türk-Sovyet münasebetlerinin bu gergin durumu 1946 yazına kadar devam etti. Fakat 1946 yazında yeniden şiddetini arttırarak bir buhrana girdi. Potsdam kararlarına uygun olarak Sovyetler Boğazlar hakkındaki görüşlerini, Türk hükümetine 7 Ağustos 1946'da verdikleri bir nota ile açıkladılar.[10] Notada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlar'daki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihver'in savaş gemilerine geçiş verdiği belirtildikten sonra, yeni Boğazlar rejiminin alması gereken şeklin esasları olarak şunlar belirtiliyordu: 1) Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestisine sahip olması. 2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman geçiş serbestisi tanınması. 3) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletin savaş gemileri için, istisnai

8 Konuşmanın metni: *Ayın Tarihi*, Aralık 1945, No: 145, s. 83-89.

9 Burçak, a.g.e., s. 202.

10 1945-1946 yıllarında Türk-Sovyet münasebetlerinin geçirdiği ciddi buhranın birinci elden anlatımı için, 1946 yazında Sovyet Rusya'ya verilen o muhteşem notaların mimarı ve eski dışişleri bakanı ve Türkiye'nin yetiştirdiği müstesna diplomatlardan rahmetli Feridun Cemal Erkin'in şu eserine bakınız: *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 146-318. 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının metni: s. 414-415, Notanın metni için aynı zamanda bkz., *Ayın Tarihi*, Ağustos 1946, No: 153, s. 72-74. Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul 1948, s. 62-65 ve Fransızca metin için bkz., *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1899, 26 Juillet 1954, s. 11-12. Bu Sovyet notasının verilmesi üzerine, bir yandan Amerika ile Türkiye, bir yandan Amerika ile Sovyet Rusya arasında cereyan eden diplomatik müzakereler, Sovyet ve Türk notalarının İngilizce metinleri için bkz., *Foreign Relations of the United States*, 1946, c. II, Washington, Government Printing Office, 1969, s. 801-923.

bazı haller dışında barışta ve savaşta geçiş yasağı konması. 4) Yeni Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi. 5) Ticaret ve geliş-geçiş serbestliği ile Boğazlar'ın güvenliğinin, en ziyade ilgili ve bu işe en liyakatli devletler olan Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortak vasıtalarıyla sağlanması.

Bu suretle Sovyetler Boğazlar'ın kontrolünü ellerine almak hususundaki isteklerini resmen açıklamış olmaktaydılar. Bunun için Birleşik Amerika 19 Ağustos 1946'da Sovyet hükümetine verdiği bir nota ile dördüncü ve beşinci Sovyet isteklerine itiraz ederek, kendisinin bunu kabul edemeyeceğini bildirdi.[11] İngiltere de 21 Ağustos'ta Sovyet hükümetine verdiği notada dördüncü ve beşinci Sovyet isteklerini kabul etmedi ve "Boğazlar'daki yegâne kara kuvveti olması hasebiyle, Türkiye Boğazlar'ın kontrol ve savunmasının sorumlusu olarak kalmakta devam etmelidir" dedi.[12]

Sovyetler'in 7 Ağustos notasına Türk hükümeti 22 Ağustos 1946 tarihli bir nota ile cevap verdi.[13] Cevapta, İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar statüsünün Türkiye tarafından iyi korunmadığına dair ithamlar çürütüldükten sonra, Sovyet isteklerinin dördüncü, ve 5. maddeleri reddedilerek, 5. madde hakkında, bu Sovyet teklifinin "Türkiye'nin hiçbir bakımdan feragat edemeyeceği ve takyidini kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı" olduğu bildiriliyor ve bunun Türkiye'nin güvenliğinin imhası demek olacağı belirtildikten sonra şöyle deniyordu:"Tarih Türkiye'nin dâhil olup Türk milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misali kaydetmemiştir." Bu sonuncu cümle, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı açık bir meydan okumasıydı. Bununla denilmek isteniyordu ki, Sovyet Rusya Boğazlar üzerindeki ihtiraslarını gerçekleştirmek için kuvvete başvuracak olursa, Türk milleti buna aynı şekilde karşı koymaktan kaçınmayacaktır. Bu, Türk hükümetinin Sovyet tehdidine, her ne şekilde olursa olsun, karşı koyma azminin bir ifadesiydi.

Türkiye'nin bu notasına Sovyetler 24 Eylül 1946'da bir cevap verdiler.[14] Birinci notadaki ithamlar tekrar ediliyordu. Türk hükümeti 18 Ekim'de verdiği ikinci cevapta, 22 Ağustos notasındaki görüş ve azmini tekrar belirtti.[15]

Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye 24 Eylül notası üzerine, Amerika ve İngiltere 9 Ekim'de Sovyetler'e verdikleri notalarda, Potsdam kararlarına göre,

11 Amerikan notasının Türkçe metni: *Ayın Tarihi*, Ağustos 1946, No: 153, s. 74-75 ve Fransızca metin: *Documentation Française, N. ET E. DOC.*, No: 1899, s. 12-13.

12 Harry N. Howard, "Some Recent Developments in the Problem of Turkish Straits, 1945-1946", *The Department of State Bulletin*, c. XVI, No: 395, Ocak 26, 1947, s. 147.

13 Türk notasının metni: Erkin, a.g.e., s. 416-422. *Ayın Tarihi*, Ağustos 1946, No: 153, s. 76-83. Bilsel, *Türk Boğazları*, s. 65-76. Fransızca metin: *Documentation Française*, No: 1899, s. 13-16.

14 Sovyetler'in ikinci notasının metni: Erkin, a.g.e., s. 423-428. *Ayın Tarihi*, Eylül 1946, No: 154, s. 46-51. Bilsel, a.g.e., s. 76-86. Fransızca metin: *Documentation Française*, No: 1899, s. 16-19.

15 Türk notasının metni: Erkin, a.g.e., s. 429-440. *Ayın Tarihi*, Ekim 1946, No: 155, s. 58-70. Bilsel, a.g.e., s. 86-108. Fransızca metin: *Documentation Française*, No: 1899, s. 20-25.

tarafların Türk hükümetine ancak birer nota vererek görüşlerini bildireceklerini, yoksa cevaplaşma suretiyle meselenin tartışılmasına girişilemeyeceğini bildirdiler ve Türkiye'nin, Boğazlar savunmasının tek sorumlusu kalması gerektiği hususundaki görüşlerini tekrar ifade ettiler.[16]

Bu suretle Boğazlar konusundaki tartışma sona eriyordu. Şimdi meselenin bir konferansta görüşülmesi gerekmekteydi. Fakat bu konferans bugüne kadar toplanmamıştır ve Boğazlar'da Montrö rejimi egemen olmaya devam etmektedir. Fakat olayın önemli tarafı, şimdi Sovyet tehdit ve tehlikesinin Türkiye'nin üzerine en ağır bir şekilde çökmüş olmasıydı. Sovyetler, Türkiye'nin hem bağımsızlık ve egemenliğine hem de toprak bütünlüğüne yönelen istekler ileri sürmüşlerdi. Türkiye tarihinin en buhranlı zamanlarından birini geçiriyordu.

C) YUNANİSTAN İÇ SAVAŞI

Yunanistan'dan Alman kuvvetlerinin çekilmesi ile birlikte, Almanlara karşı mücadele eden Yunan çetecileri arasında da bir sağ-sol çatışması çıkmıştı ve solu EAM'cılar (Milli Kurtuluş Cephesi), sağı da EDES'ciler (Yunan Milli Demokratik Ligi) temsil etmekteydi. EAM'ın askeri kuvvetini ELAS, yani Milli Halkçı Kurtuluş Ordusu teşkil ediyordu.[17] Kurtuluştan sonra bu mücadele sağ ve sol partiler arasındaki mücadele şeklini aldı. Fakat bu arada 1944 sonlarından itibaren Yunanistan'a İngiliz kuvvetleri çıkmaya başlamıştı. 1945 Ocak ayında Yunanistan'daki İngiliz kuvvetleri Yunanistan'ı kontrolleri altına almaya başladığı zaman, komünistler ve bilhassa Tito'nun Yunan Makedonya'sını ele geçirmek için kurup Yunanistan'a sevk ettiği Slav Milli Kurtuluş Cephesi (SNOF) de Yugoslavya'ya sığınmak zorunda kalmışlardı.

1946 Mart ayında Yunanistan'da genel seçimler yapıldı ve solcu partilerin birliğini temsil eden EAM seçimleri boykot etti. Tabii seçimleri sağcılar kazandı. Bu durum sol için ilk hezimetti. Bunun arkasından kralın Yunanistan'a dönmesi hususunda yapılan plebisitte de yine monarşi taraftarları kazandı. Bu gelişmeler üzerine, General Markos (Markos Vafiedes) adındaki bir komünistin liderliğindeki komünistler Kuzey Yunanistan'da ayaklandılar.

Yugoslav lideri Tito, bu sefer Milli Kurtuluş Cephesi (NOF) adı ile teşkil ettiği ve komünistlerden müteşekkil bir kuvveti Markos'un yardımına gönderdi.[18] Tito'nun arkasından Arnavutluk ve Bulgaristan da Markos'a yardıma başladı. Markos'un ayaklanması Yunanistan'ı bir iç savaşa sürüklemiş olmaktaydı.

İşin dikkati çeken tarafı da, daha Yunanistan iç savaşa sürüklenmeden önce, 1946 Ocak ayında, Sovyet Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'ne başvurup,

16 Bkz., Howard, a.g.m., s. 149. Notaların Fransızcaları: *Documentation Française*, No: 1899, s. 12-20.

17 Yunanistan'ın 1944-1946 arasındaki gelişmeleri için bkz., L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961, s. 820-828.

18 Robert Lee Wolff, *The Balkans in our Time*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, s. 318.

Yunanistan'daki İngiliz kuvvetlerinin milletlerarası barış ve güvenliği tehdit ettiğinden şikâyet etmesi ve İngiliz kuvvetlerinin Yunanistan'dan çekilmesini istemesiydi. Sovyetler'in her şeyi önceden planladığı ve İngiliz kuvvetlerinin bu planların gerçekleşmesine engel olduğu anlaşılıyordu.

Markos'u Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un desteklemesi dolayısıyla Yunanistan 1946 Aralık ayında Güvenlik Konseyi'ne başvurarak bu üç komşusundan şikâyette bulundu. Güvenlik Konseyi konuyu incelemek üzere bir soruşturma komisyonu kurdu. Komisyon aylarca süren ve Yunanistan'ın üç komşusu ile sınırlarında yapılan soruşturmalardan sonra 767 sayfalık bir rapor hazırladı ve bu raporda bü üç devletin Markos'a yardım etmesi dolayısıyla bölgede barışı ihlâl ettikleri ve suçlu oldukları bildirildi. Fakat bu rapor Güvenlik Konseyi'nde Sovyet Rusya tarafından veto edildi. Bunun üzerine mesele 1947 Eylül'ünde BM Genel Kurulu'na havale edildi. Bu ise meselenin sürüncemede kalmasıydı.

Yunan İç Savaşı sona erdiren iki hadise olmuştur. Birincisi, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini'dir. Bir yandan Türkiye'nin, diğer yandan Yunanistan'ın uğramış olduğu bu Sovyet baskı ve oyunları karşısında Amerika Başbakanı Truman'ın Yunanistan'a 300 milyon dolarlık ve Türkiye'ye de yüz milyon dolarlık askeri yardım kararı Sovyetler'i gerilemek zorunda bırakmıştır.

Diğer taraftan, 1948 Mart ayından itibaren Tito'nun Moskova ile arasının açılması ve Sovyet bloğundan kopması, Markos'u gayet mühim bir dayanaktan yoksun bırakmaktaydı. Bu sebeple Markos, 1948 Haziran ve Temmuz aylarında Yunan hükümeti ile anlaşmaya teşebbüs etti ise de, kendisini dinleyen olmadı ve Kuzey Yunanistan'ı terk ederek Yugoslavya'ya sığınmak zorunda kaldı.

Böylece, Sovyetler'in Yunanistan'ı komünizmin kontrolü altına sokma teşebbüsleri de başarısızlıkla neticelenmiş olmaktaydı.

D) AVRUPA'DA SOSYALİST BLOĞUN KURULUŞU

Sovyetler bu faaliyetleri ile Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgelerine girmeye çalışırken, bir yandan da Avrupa'daki durumlarını sağlamlaştırmak için, askeri işgalleri altında tuttukları ülkelerde komünist rejimleri yerleştirmeye muvaffak olarak, bugünkü Sosyalist Blok veya Sovyet Uyduları dediğimiz durumu ortaya çıkarmak suretiyle Avrupa'da da gayet tehlikeli bir genişleme göstermiştir.[19]

19 Sosyalist Blok'un kuruluşu için bkz., Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, New York, Praeger, 1951, s. 167-229. Robert L. Wolff, *The Balkans In our Time*, Cambridge, 1956, s. 267-323. Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc*, Cambridge, Harvard University Press, 1960, s. 3-64. Stephen Kertesz (ed.), *The Fate of East Central Europe*, University of Notre Dame Press, 1956, s. 129-318. R.R. Betts (ed.), *Central and South East Europe, 1945-1948*, London, Royal İnstitute of International Affairs, 1950. Ayrıca bkz., Fahir H. Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı, 1945-1948", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, c. IV, 1949, sayı: 1-4, s. 375-445 ve c. V, 1950, sayı: 1-4, s. 186-236.

Bununla beraber, bu ülkelerde komünist rejimlerin yerleşmesi birdenbire olmuş değildir. Bu ülkelerin komünizmin hâkimiyeti altına girmesi birtakım merhalelerden, birtakım safhalardan geçerek olmuştur. Bu gelişimi beş merhalede tespit edebiliriz:

a) Sovyet İşgali

Doğrusu aranırsa, bu ülkelerin Sovyetler'in askeri işgaline girmesini bir bakıma Batılılar istemişlerdir. Çünkü 1944 yazından itibaren Almanlar Rusya cephesinde geri çekilmeye başladıkları zaman, gerek Amerika, gerek İngiltere, Sovyetler'in Almanları kendi topraklarından attıktan sonra savaştan çekilmelerinden endişe etmişler ve korkmuşlardır.[20] Onlara göre, savaşın bir an önce sona ermesi için Kızıl Ordu'nun Doğu Avrupa'da ilerlemesi ve Alman işgalindeki toprakları Almanlardan temizlemesi gerekliydi. Sovyetler bunu yaptılar. Fakat Kızıl Ordu ile beraber bu ülkelerin savaştan önceki dönemde yasaklanmış olan komünist partilerinin Moskova'da bulunan ve orada daha da eğitilmiş olan liderleri de ülkelerine dönmekteydi. Kızıl Ordu'nun bir kurtarıcı olarak bu ülkelere girmesi ve oralarda kalması, şüphesiz komünist partileri için büyük ve güçlü bir dayanak teşkil etmekteydi.

b) Koalisyon Kabineleri

1945 Şubat ayında Kırım'da Yalta'da Amerika, İngiltere ve Sovyet liderleri arasında yapılan toplantı sonunda yayınlanan Kurtarılmış Avrupa Hakkında Demeç, serbest ve demokratik seçimler için gerekli tedbirler alınıncaya kadar, Sovyet işgalindeki ülkelerde geçici hükümetlerin kurulmasını ve bu hükümetlerde bütün siyasi partilerin ve siyasi eğilimlerin temsil edilmesini öngörmekteydi. Esasına bakılırsa, bu ülkelerde hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek oy gücüne sahip değildi. Gerek bu demeç dolayısıyla, gerek yapılan Kurucu Meclis seçimlerinin oy neticeleri dolayısıyla, hükümetler bu ülkelerde genellikle koalisyon kabineleri şeklinde kuruldu. Fakat dikkati çeken nokta, bu kabinelerde komünistlerin hemen daima İçişleri, Adalet ve Enformasyon bakanlıklarını almaları idi. Bu suretle, İçişleri Bakanlığı ile ülkenin güvenlik kuvvetleri, Adalet Bakanlığı ile mahkemeler ve Enformasyon Bakanlığı ile de basın ve radyo gibi kitle haberleşme vasıtaları komünistlerin kontrolü altına girmiş olmaktaydı.

c) Komünist Partilerin Hükümetlere Hâkim Olması

Bir süre sonra komünistlerin hükümetleri tamamen ele geçirdikleri görüldü. Çünkü çeşitli hadiseler ve baskılar yüzünden, bazen de Sovyetler'in baskısı ile Komünist Partisi'nin dışındaki siyasi partiler hükümetlerden ayrılarak

20 Müttefikler'in bu endişelerini 1 Aralık 1943'te yapılan Tahran Konferansı kararlarında görmek mümkündür. Bu karara göre İngiltere ve Amerika Fransa'nın Normandiya kıyılarına asker çıkarınca, Almanların Doğu cephesinden Batı'ya asker sevk etmesini önlemek için Sovyet Rusya'ya Alman cephesinde büyük bir taarruza girişecekti.

muhalefete geçtiler. Böylece hükümetler bir süre sonra, tamamen komünistlerden meydana gelmiş oluyordu.

d) Muhalefet Partilerinin Tasfiyesi

Bu merhalenin, bilhassa 1947 yılında, yani 10 Şubat 1947'de barış antlaşmalarının imzasından sonra gerçekleştirildiğini görüyoruz. Çünkü Sovyet işgali altındaki ülkelerle barış antlaşmaları yapıldıktan sonra, artık Sovyet askerlerinin bu ülkelerden çekilmesi gerekiyordu. Hâlbuki komünist partileri iktidara sahip olmakla beraber, aynı zamanda komünistlerin karşısında da kuvvetli muhalefet partileri bulunuyordu. Sovyetler, bu muhalefet partilerini tamamen bertaraf edip komünist rejimleri yerleştirmeden bu ülkelerden çekilmek istemediler ve bu sebeple 1947 Şubat ayından sonra bu ülkelerde muhalefet partilerinin tasfiyesine girişildi.

Mesela, 25 Şubat 1947'de Macaristan'ın Küçük Emlâk Sahipleri Partisi'nin (bu parti 1945 seçimlerinde oyların %57'sini almıştı) Genel Sekreteri Bela Kovacs, ülkenin güvenliğine karşı komplo hazırlamakla suçlandı ve tevkif edildi. Partinin lideri ve Başbakan Ferenc Nagy o sırada İsviçre'de bulunuyordu ve başına geleceği bildiğinden ülkesine dönmedi.

Bulgaristan'da ise, bu ülkenin en güçlü partisi olan Çiftçi Partisi'nin lideri Nikola Petkov, vatana ihanet suçundan 1947 Haziran ayında tutuklandı ve ölüme mahkûm edilerek eylül ayında da idam edildi.

Romanya'da da, komünistlere karşı çetin bir mücadele açmış olan Köylü Partisi lideri Julius Maniu 1947 Temmuz'unda vatana ihanet suçundan tutuklanıp mahkemeye verildi ve kasım ayında da müebbet hapse mahkûm oldu.

Polonya'da ise, ülkenin en popüler partisi olan Polonya Köylü Partisi'nin lideri ve savaş sırasında Londra'daki mülteci Polonya hükümetinin başkanı Stanislav Mikolajczyk, komünistlerin kendisini tutuklamaya hazırlandıklarını fark edince, 1947 Kasım ayında Londra'ya kaçmaya muvaffak oldu ve bu şekilde hayatını kurtardı.

Çekoslovakya gelişmeleri ise biraz daha farklı oldu. Savaştan sonra, cumhurbaşkanlığına Çekoslovakya'nın eski devlet adamlarından Dr. Beneş ve başbakanlığa da Komünist Partisi lideri Klement Gottwald getirilmişti. Bakanların çoğu Komünist Partisi dışındandı. Çekoslovakya'nın kurucusu Thomas Masaryk'in oğlu Jan Masaryk Dışişleri Bakanı idi. Ülkenin yeni liderleri Sovyet Rusya ile iyi geçinme taraflısı oldukları için 1948 Şubat ayına kadar Çekoslovakya'da mühim bir gelişme görülmedi. Fakat Sovyetler yine de Çekoslovakya'dan emin değildiler. Çünkü yeni liderler aynı zamanda Batı taraftarı idiler. Bu sebeple, hükümeti tamamen komünistlere teslim etmek için Sovyetler Çekoslovakya'ya açıkça müdahale ettiler ve bir hadiseyi protesto eden 11 bakanın yerine komünistleri baskı ile hükümete soktular. Dr. Beneş'in direnmesi fayda etmedi. Bu kriz sırasında Dışişleri Bakanı Masaryk 10 Mart 1948 günü bakanlık binasının dördüncü katından kendisini atarak

intihar etti. Mamafih Masaryk'in komünistler tarafından öldürüldüğüne dair de iddialar vardır.

"Çekoslovak Darbesi" adı verilen bu hadise Batı'da büyük yankılar ve tepkiler uyandırdı. Bu hadise üzerine Batılılar, Sovyet emperyalizminin yayılmasına karşı tedbirler almak üzere 1948 Mart ayından itibaren harekete geçtiler.

e) Ekonomik ve Sosyal Düzenin Sovyet Modeline Göre Kurulması

Bu şekilde bu ülkeler komünist partilerinin tam kontrolü altına girdikten sonra, yapılan anayasalarla ekonomik, sosyal ve siyasal düzen Sovyet modeline göre kuruldu. Fakat ne var ki, bu ülkelerin milli ve tarihi hususiyetlerini göz önüne almadan kurulan bu Sovyet düzenine karşı, 1953 Mart ayında Stalin'in ölümünden sonra bu ülkelerde tepkiler ve başkaldırmalar ortaya çıkacaktır.

Komünist ülkelerden Yugoslavya ile Arnavutluk'ta komünist rejimlerin kurulması ise çok daha başka şekilde olmuştur. Her iki ülke de savaş sırasında Alman işgaline uğrayınca, bunların komünist partileri hemen direnme kuvvetlerini teşkil etmişler ve savaş boyunca Almanlara karşı çarpışarak, savaşın sonunda ülkelerinin kontrolünü ellerine almışlardır. Denebilir ki, bu gelişmelerde Sovyet Rusya'nın hiçbir yardımı ve tesiri olmamıştır. Bundan dolayı, Yugoslavya ve Arnavutluk Moskova'ya karşı bundan sonra daha bağımsız tutum alacaklar ve hatta bir süre sonra Moskova'dan kopacaklardır.

Sovyet Rusya böylece sınırları üzerindeki komşu ülkelerde komünist rejimleri tesis ederek, etrafında bir güvenlik çemberi meydana getirdiği gibi, Avrupa'ya komünizmi yaymak hususunda da birtakım illeri karakollar elde etmiş olmaktaydı.

Diğer taraftan, Sovyetler bu komünist uydularını kontrolleri altında tutmakla beraber, bunların kendi aralarında da birtakım dostluk, işbirliği, saldırmazlık gibi adlarla bir sürü anlaşmalar imzalamalarını sağlamak suretiyle yekpare (monolitik) bir blok teşkil etmekteydiler.[21]

21 Sovyet uydularının aralarında imzaladıkları anlaşmalar şunlardır: 10 Mart'ta Polonya ile Çekoslovakya arasında (*Documents on International Affairs, 1947-1948*, London, Oxford University Press, 1952, s. 287-290); 1 Ağustos 1947'de Bulgaristan ile Yugoslavya arasında (*Documents..., 1947-1948*, s. 290-292); 27 Kasım 1947'de yine Bulgaristan'la Yugoslavya arasında (*Documents...*, s. 294-296): 18 Haziran 1948'de Polonya ile Macaristan arasında (*United Nations Treaty Series*, c. 25, No: 370, s. 319-331); 16 Aralık 1947'de Bulgaristan ile Arnavutluk arasında (*Documentation Française*, No: 884, 21 Nisan 1948, s. 22-23); 16 Ocak 1948'de Bulgaristan ile Romanya arasında (*Documentation Française*, No: 884, s. 26-27); 23 Nisan'da Bulgaristan ile Çekoslovakya arasında (*Documentation Française*, No: 1001, 8 Ekim 1948, s. 3-4); 29 Mayıs 1948'de Bulgaristan ile Polonya arasında (*United Nations Treaty Series*, c. 26, No: 389, s. 213-225); 16 Temmuz 1948'de Bulgaristan ile Macaristan arasında (*Documentation Française*, No: 1001, s. 6-7); 8 Aralık 1947'de Macaristan ile Yugoslavya arasında (*Documentation Française*, No: 884, s. 21); 24 Ocak 1948'de Macaristan ile Romanya arasında (*Documentation Française*, No: 884, s. 28-29); 19 Aralık 1947'de Romanya ile Yugoslavya arasında (*Documentation Française*, No: 884, s. 24-25); 21 Temmuz 1948'de Romanya ile Çekoslovakya arasında (*Documentation Française*, No: 1001, s. 7-8).

E) FİN-SOVYET İTTİFAKI

Sovyet Rusya Avrupa'daki sınırları üzerinde bulunan ülkelerde komünist rejimleri kurarak bunları uydu hâline getirdikten sonra, bir tek nokta açık kalmaktaydı. Bu da Finlandiya ile olan sınırı idi.

Finlandiya savaşta Almanya ile işbirliği yaptığı için yeniden devlet sayılmış ve kendisiyle müttefikler arasında 10 Şubat 1947'de bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu barış ile Finlandiya, Petsamo bölgesini Sovyet Rusya'ya terk etti ve ayrıca Porkkala deniz üssünü de elli yıl için Sovyetler'e kiraladı. Finlandiya Sovyetler'e mal olarak ödenmek üzere, 300 milyon dolar tamirat borcu ödeyecekti.

Barış antlaşması esasen Finlandiya'yı Sovyet Rusya'ya karşısında esaslı bir şekilde zayıflamıştı. Çünkü Sovyetler hem Petsamo'yu hem de Porkkala'yı kontratlarına almışlardı. Bu durum, Finlandiya üzerinde küçümsenemeyecek bir baskı idi. Fakat Sovyetler bununla da yetinmek istemediler. Durumlarını daha sağlamlaştırmak ve Finlandiya'yı tesirsiz ve zararsız hâle getirmeye karar verdiler. Finlandiya ile bir ittifak antlaşması yapmak istediler. Finlandiya 1940 tecrübesinden ve diğer sosyalist ülkelerin başına geleni gördükten sonra, direnmenin faydasızlığım anladı ve Sovyet Rusya ile 6 Nisan 1948'de bir "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım" antlaşması imzaladı.[22] Bu, esasında bir ittifak antlaşmasıydı. Bu anlaşma ile Finlandiya Sovyet Rusya aleyhine olan hiçbir ittifak ve koalisyona katılmayacak ve iki devlet aralarındaki ticari ve kültürel münasebetleri sıkılaştıracaklardı.

F) COMINFORM'UN KURULUŞU

Sovyetler'in savaş biter bitmez, bir yandan İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskıya geçmesi ye öte yandan da işgalleri altındaki Avrupa ülkelerinde komünist rejimleri baskı ve tehdit metotları ile kurmaları, bilhassa Birleşik Amerika'nın, Sovyet Rusya ile barışta da işbirliği yapabileceği hususundaki ümitlerinin çabucak kaybolmasına sebep oldu. Amerika, tekrar Monroe Doktrini'ne dönmek için Avrupa'dan çekilmek şöyle dursun, Sovyet Rusya'nın şimdi yaratmaya başladığı tehlike ve tehdidi gayet açık olarak görmeye başladı. Bundan dolayı, 1947 Mart ayında Truman Doktrini'ni ve 1947 Haziran ayında da Marshall Planı'nı ortaya attı. Truman Doktrini, Amerika'nın Sovyet tehdidine maruz kalan ülkeleri destekleme kararını ve Marshall Planı da hür Avrupa'yı ekonomik bakımdan kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu.

Savaştan sonra Amerika'nın tekrar kendi kabuğuna çekilerek meydanı Sovyetler'e bırakacağına kesinlikle inanmış olan Moskova için, Amerika'nın bu yeni tutumu bir sürpriz oldu ve Sovyetler'i telaşlandırdı. Uydu ülkelerle Moskova arasındaki bağları daha da güçlendirmek ve aynı zamanda da milletlerarası komünist faaliyet ve hareketlerini bir merkezden idare etmek için yeni tedbirlere başvurmaya karar verdiler.

22 Antlaşmanın metni: *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 316-317; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 713-715.

1947 Eylül ayında Sovyet Rusya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya komünist partilerinin liderleri Polonya'nın Szklarska Poreba şehrinde toplandılar ve yayınladıkları belgelerle 5 Ekim 1947'de Cominform'un (Communist Information Bureau) kurulduğunu ilan ettiler. Gerek belgelerde, gerek verilen demeçler ve yapılan konuşmalarda, Birleşik Amerika'ya, Truman Doktrini'ne ve Marshall Planı'na çatılması, Cominform'un kuruluş sebebini açıklayan bir husus olsa gerektir.

Yayınlanan belgelere göre, kurulan bu milletlerarası komünizm teşkilatının amaçları şunlardı: 1) İşçilerin yegâne vatanı olarak Sovyetler Birliği'nin savunulması. 2) Birleşik Amerika tarafından temsil edilen emperyalizme karşı mücadele. 3) Bütün dünyayı kapsayacak olan bir Sovyetler Cumhuriyeti'nin kurulması.[23]

Bu amaçların gerçekleşmesi için kullanılacak vasıtalar olarak da, proleter hareketleri, sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi ve köylüler arasında propaganda gösterilmekteydi.

Yayınlanan bir "beyanname" üzerinde dünyanın artık iki bloğa ayrılmış olduğu bildirilmekteydi.

Cominform, 19. yüzyılda gördüğümüz I. ve II. Enternasyoneller'in devamından başka bir şey değildi. Lenin 5 Mart 1919'da III. Enternasyonel'i, yani Komünist Enternasyoneli'ni (Comintern) kurmuş ve bu teşkilat 1943 Mayıs ayında Stalin tarafından lağvedilmişti. Cominform şimdi bir çeşit IV. Enternasyonel olmaktaydı.[24]

G) ÇİN'DE KOMÜNİZM

Sovyet Rusya 1946-47 yıllarındaki faaliyetleri ile Avrupa'daki durumlarını iyice sağlamlaştırmışlardı. O kadar ki, bir Sovyet tehdidi Avrupa'nın üzerine iyice çökmüş bulunmaktaydı. Her ne kadar, Amerika 1947'den itibaren bu Sovyet tehlikesine karşı bir tepki göstermeye ve harekete geçmeye başlayacak ise de, bunun neticesini ancak 1949 yılında alabilecektir. Fakat Amerika'nın tepkilerinin başladığı 1947 yılından itibaren de Asya'nın kaderi çizilmeye başlamıştı. Zira Çin'de milliyetçilerle komünistler arasındaki mücadele 1943'ten itibaren milliyetçilerin aleyhine ve komünistlerin lehine dönmeye başlayacak ve Avrupa'da NATO ittifakının kurulduğu 1949 yılının sonbaharından itibaren Çin Komünist Partisi'nin kontrolü altına girecektir. Bu ise, Uzakdoğu kuvvet dengesinin gayet ağırlıklı bir biçimde Sovyetler tarafına eğilmesi demekti.

---

23 Cominform'un kuruluş belgeleri için bkz., *Committee on Foreign Affairs, Strategy and Tactics of World Communism Supplement I*, Washington, 1948, s. 207-211; *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 122-125; *Keesing's Contemporary Archives*, c. 1946-48, s. 8864; James P. Warburg, *Pourquoi le Plan Marshall?*, Paris, Editions Self, 1948, s. 248-255.

24 Cominform'un ilk merkezi Belgrad iken, Yugoslavya Moskova'dan 1948'de kopunca Bükreş'e nakledilmiş ve 1956 Nisan'ında da Cominform dağıtılmıştır. Bunun yerini, Sovyetler'in zaman zaman topladıkları Komünist Partiler Konferansları almıştır.

Japonya 1937 Temmuz'unda Çin'e saldırmaya başlayınca, bu müşterek tehlikeye karşı Chiang Kai-Shek'in milliyetçileri ile Mao Tse-Tung'un komünistleri bir işbirliği içine girdiler. İkinci Dünya Savaşı boyunca komünistler Çin'in kuzey eyaletlerinde milliyetçiler ise Çin'in güney eyaletlerinde Japonlara karşı savaştılar. Japonya 1945 Eylül'ünde teslim olduğunda durum böyle idi. Bu sebeple Amerika komünistlerin Kuzey Çin'e hâkim olmasından endişe ederek, Amerikan uçakları 80.000 kişilik bir milliyetçi kuvveti Shanghai, Nanking ve Pei-ping bölgelerine naklederek komünistlerin Kuzey Çin'e hâkim olmalarını engellemek istedi.

Milliyetçilerin durumu iyi idi. Bu sebeple Sovyetler, 1945 Ağustos ayında, Chiang Kai-Shek ile bir anlaşma imzalayarak[25] Chiang hükümetini Çin'in resmi hükümeti olarak tanıdılar ve Çin'in içişlerine karışmamayı taahhüt ettiler. Buna karşılık Chiang Kai-Shek de Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıyor, Doğu Çin demiryolları ile Güney Mançurya demiryollarının Sovyetler'le ortak olarak işletilmesini, Port Arthur ve Dairen limanlarını otuz yıl süre ile Sovyetler'e kiralamayı kabul ediyordu. Japonya'nın teslim belgesini imzalamasından üç hafta sonra da Sovyetler Mançurya'yı tamamen boşaltacaklardı.

Sovyetler'le anlaşan Chiang Kai-Shek, Mao Tse-Tung'a dönüp komünistlerle de bir anlaşmaya girmek istedi. Fakat mümkün olmadı. Chiang Çin'de merkezi idare sistemi kurmak isterken, Mao Çin'in gevşek bir federasyona sahip olmasını istiyordu. Görüşmelerde anlaşma olmayınca, 1945 Ekim'inden itibaren komünistlerle milliyetçiler tekrar birbirleriyle mücadeleye başladılar.

Bu mücadele milliyetçiler için hazin bir hikâye oldu. Amerika'nın yaptığı geniş ekonomik ve askeri yardımlarla 1946 ve 1947 yıllarında milliyetçiler üstün duruma geçtiler.

Fakat Chiang Kai-Shek ve generallerinin kötü idareleri ve Amerikan yardımlarını hem kötü kullanmaları hem de şahsi çıkarları için kullanmaları, 1948'den itibaren durumu değiştirmeye başladı. Amerika'nın milliyetçilere yardımına karşılık, Sovyet Rusya da Chiang Kai-Shek'ten kiraladıkları Port Arthur ve Dairen limanlarından komünistlere yardım ediyordu.

1948 sonunda Mançurya ve Yang-Tze Vadisi komünistlerin elinde bulunuyor ve Chiang rejimi de güneye çekilmeye başlıyordu. 1949 Nisan ayında komünistler Nanking'e girdiler ve Chiang da Canton'a çekildi.

Mao Tse-Tung bu zaferler karşısında 1 Temmuz 1949'da Çin'de Demokratik Halk Diktatörlüğü'nü ilan etti. 1950 Mayıs ayında Hainan Adası dâhil bütün Çin kıtası komünistlerin kontrolüne girmişti. Chiang Kai-Shek mücadelesine devam etmek üzere Formoza (bugünkü Taiwan) adasına geçti. Bu şekilde ortaya iki tane bağımsız Çin devleti çıkıyordu.

25 Bu anlaşmanın metni için bkz., *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1306, 4 Nisan 1950, s. 7-12.

1 Ekim 1949'da Mao Tse-Tung Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu resmen ilan etti ve aynı gün Sovyet Rusya tarafından tanındı. Batılı devletlerden ilk tanıyan İngiltere oldu ve İngiltere Çin Halk Cumhuriyeti'ni 1950 Ocak ayında tanıdı.

Böylece 1912'de Çin'de Mançu sülalesinin ve imparatorluğun yıkılması ile başlayan çalkantılar, Çin'de komünist bir rejimin kurulması ile sonuçlanmış olmaktaydı.[26]

Sovyet Rusya ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 14 Şubat 1950'de bir dizi anlaşma imzalandı. Bunlardan bir tanesi, "Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım" anlaşması, ikincisi, Sovyet Rusya'nın Çin'e on yılda ödenmek üzere 300 milyon dolarlık yardımını öngören bir anlaşma ve üçüncüsü de Sovyet Rusya'nın Doğu Çin demiryollarını, Port Arthur ve Dairen limanlarını Çin'e iade etmeyi öngören anlaşmadır.[27]

1949 yılı kapanırken, dünyanın global stratejisi Batılıların ve Batı dünyasının fevkalâde aleyhinedir. Sovyet Rusya Avrupa'da açık bir üstünlüğe sahip iken, şimdi Uzakdoğu ve Asya'da Çin gibi komünist devi ortaya çıkıyordu. 1949 yılında NATO'nun kurulması ile Avrupa belki dengelenmişti fakat Asya'da kuvvetler dengesinin durumu gayet açık bir şekilde komünist bloğun lehine idi.

---

26 Çin'de milliyetçilerle komünistler arasındaki mücadelenin gelişmeleri için bkz., J.J. Brieux, *La Chine, du Nationalisme au Communisme*, Paris, Seul, 1950. Charles P. Fitzgerald, *Des Mandchous a Mao Tse-Tung: Les Revolutions chinoise du XXe Slide*, Paris, Calmann-Levy, 1970. Mary Clabaugh Wright (ed.), *China in Revolution: The First Phase*, New Haven, Yale University Press, 1968. Abble Mary Sherman, *Sun Yat-sen*, New York, Day, 1934. Chiang Kai-Shek, *China's Destiny*, New York, Macmillan, 1947. Lyman P. Van Slyke (ed.), *The China Whits Paper*, Ağustos 1949, Stanford, Stanford University Press, 1907, c. 2 (Amerikan'ın 1944-49 arasındaki dönemde Çin politikasına ait belgeleri ihtiva etmektedir). Tang Tsou, *America s Failure in China*, 1941-1950, Chicago, Chicago University Press, 1963. Clarence Martin Wilbur ve Julia Lien-Ying, How, (ed.), *Documents on Communism, Nationalism and Soviet Advisers in China, 1918-1927*, New York Columbia University Press, 1956 (Çin makamlarının 6 Nisan 1927 günü Pekin'deki Sovyet askeri ataşesinin ofisine yaptıkları baskında ele geçirilen Sovyet belgelerinden 50 belge. Komünistler ve Kuomintang ile münasebetler hakkında). Robert C. North, *Moscow and the Chinese Revolution*, Stanford, Stanford University Press, (gözden geçirilmiş baskı) 1963. Harold I. Isaac, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, Stanford, Stanford-University Press, 1951 (gözden geçirilmiş baskı). Benjamin I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge, Harvard University, Press, 1951. Chalmers A. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China, 1937-1945*, Stanford, Stanford University Press, 1962. A. Doak Barnett, *China on the Eve of Communist Takeover*, New York, Praeger, 1963. Werner Levi, *Modern China's Foreign Policy*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1953, s. 211-324. Birleşik Amerika'nın 1945-1949 arasında Çin'e karşı takip ettiği politika ile ilgili belgeler için bkz., *US Department of State, Foreign Relations of the United States, 1946*, c. IX ve X, Washington, 1972; *Foreign Relations of the United States, 1947*, c. VII, Washington, 1972; *Foreign Relations of the United States, 1948*, c. VIII, Washington, 1973; *Foreign Relations of the United States, 1949*, c. VIII, Washington, 1978.

27 Bu anlaşmaların metinleri için bkz., *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1306, 4 Nisan 1950, s. 2-12 ve *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2062, 18 Ağustos 1955, s. 27-33.

3- BATILILARIN AVRUPA'DA DENGEYİ KURMALARI

A) TRUMAN DOKTRİNİ

Savaştan sonra, Amerikan kamuoyunda, Amerika'nın tekrar kabuğuna çekilerek ihtiyar Avrupa'nın karışık kombinasyonlarından yine uzak durması söz konusu olmuş ise de Sovyet Rusya'nın komünist emperyalizmine çabucak hız vermesi ve bundan doğan gelişmeler, Birleşik Amerika'yı, gerçekçi olmayan ümitlere kapılmaktan kısa sürede kurtarmıştır. Savaştan sonraki barış düzeninde Amerika Sovyetler'le işbirliği yapamayacağını vakit fazla gecikmeden anlamıştır. Komünizmin ortaya çıkardığı evrensel tehlike, Amerika'yı, sadece Avrupa gelişmelerinin içine değil fakat milletlerarası münasebetler düzeninin bütünü içine sürüklemiş ve milletlerarası politikanın global yapısı içinde ve hürriyet düzeninin korunmasında sorumluluklar almaya yöneltmiştir. Geleneksel Amerikan dış politikasındaki bu radikal değişmenin başlangıcını da Truman Doktrini teşkil eder.

Daha önce de işaret ettiğimiz veçhile, 1946 yılında Sovyet Rusya'nın üç ana istikamette yayılma çabalarına giriştiğini görmekteyiz, İran üzerinden Ortadoğu petrolleri ve Basra Körfezi'yle Hint Okyanusu, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ve Yunanistan üzerinden de keza Doğu Akdeniz.

Dikkat edilirse bu üç istikamet geleneksel olarak İngiltere'nin hayati alâka ve çıkar alanları idi. Her üç bölge de, İngiltere'nin Rusya'ya karşı 19. yüzyılda en hassas noktaları olmuştu. Fakat İkinci Dünya Savaşı İngiltere üzerinde öyle bir tahribat yapmıştı ki, artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunmak için Sovyet Rusya'nın karşısına çıkacak hâli yoktu. Ve İngiltere şunu da görüyordu ki, yeniden canlanan Rus emperyalizminin karşısına dikilebilecek tek kuvvet Birleşik Amerika idi.

Bundan dolayı İngiltere 1947 Şubat ayında Amerikan hükümetine, biri Türkiye ve diğeri de Yunanistan hakkında olmak üzere iki memorandum (muhtıra) verdi. Bu memorandumlarda, Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyeti belirtilerek Türkiye'ye hem ekonomik hem de askeri yardım yapılması gerektiği, İngiltere'nin bu yardımları yapamayacağı ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda bulunduğu ve dolayısıyla sorumluluğun Amerika'ya düştüğü belirtildi.[28]

Amerika kararını vermekte gecikmedi. Başkan Truman Amerikan Kongresi'ne 12 Mart 1947 günü gönderdiği mesajında, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istedi.[29] Bu mesajda Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının

28 A. Halûk Olman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947,* Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, No: 14, 1981, s. 93-94.

29 Mesajın metni: *Documents on International Affairs, 1947-1948,* s. 7. Raymond Dermett ve Robert K. Turner (ed.), c. IX, Princeton University Press (for the World Peace Foundation), 1949, s. 646-650. Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power-A Documentary*

Ortadoğu düzeninin korunması için bir zaruret olduğu belirtiliyor ve Türkiye ile Yunanistan'ın durumlarının birbirine bağlılığı şöyle ifade ediliyordu: "Eğer Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına düşerse, bunun Türkiye için neticeleri çok ciddi olur. Böyle bir hâlde karışıklık ve düzensizlik bütün Ortadoğu'ya yayılabilir."

Amerikan Kongresi 22 Mayıs'ta Yunanistan'a 300 milyon ye Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık bir askeri yardım yapılmasını kabul etti.[30] Yardımın Kongre'deki tartışmaları sırasında da, Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türkiye'nin Sovyet baskısı altında bulunmasının Boğazlar'dan Çin'e kadar olan bütün Ortadoğu ve Asya'yı tehlikeye soktuğunu belirtmişlerdir.

Truman Doktrini savaş sonrası Amerikan dış politikasında, neticeleri günümüze kadar ulaşan fevkalâde mühim bir dönüm noktasını teşkil eder. Bunun içindir ki, Truman Doktrini karşısında Sovyet basını büyük bir sinirlilik göstermiştir.[31]

B) MARSHALL PLANI

Truman Doktrini, esas itibariyle Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştür. Çünkü bu iki ülke Sovyetler'in doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altındaydı.

Fakat bu sırada Avrupa'nın durumu iktisaden son derece kötüdür. Altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiştir. Savaş bütün ülkelerde ağır tahribat yapmıştır. Bir bakıma toplumlar açlıktan kıvranmaktadır. Ekonomileri harekete geçirecek kaynak yoktur. Sovyet Rusya bu durumu fırsat bilerek komünizm propagandasını şiddetlendirmişti. Komünizm propagandası fakirliğin müsait zemininde çok müessir olmaktaydı. Sovyetler, komünist partilerinin bilhassa kuvvetli olduğu Fransa ve İtalya'yı seçmişlerdi. Bu iki ülkede komünist partilerinin kışkırtmasıyla çıkan grevler, bu ülkelerin ekonomisini felce uğratmıştı. Bu grevlerle komünist partilerinin iktidara gelmeleri amaçlanmıştı. Bu bakımdan, 1947 Eylül'ündeki Cominform toplantısına Fransa ve İtalya komünist partilerinin katılması ilgi çekicidir.

History of United States Foreign Policy, 1946-1973, c. I, New York, Chelsea House Publishers, 1973, s. 111-115. *Department of State Bulletin*, c. XVI, No: 403, Mart 23,1947, s. 534-537. Warburg, *Pourquol le Plan Marshall?*, s. 181-188.

30 Yardım kanununun metni için bkz., *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 10-13. *Documents on American Foreign Relations*, c. IX, s. 674-678. A.M. Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power*, c. I, s. 122-125. Bu kanun için Amerikan Kongresi'nde yapılan müzakereler için bkz., *US House of Representatives, Committee on International Relations, Selected Executive Session Hearings of the Committee*, c. VI, Military Assistance Programs, Part 1, Washington, DC, US Government Printing Office, 1976, s. 307-438 (Kanunun metni: s. 439-441). Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım konusunda bu iki ülke ile İngiltere ve Amerika arasındaki müzakereler için bkz., US Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1947*, c. V, US Government Printing Office, Washington, 1971.

31 Bkz., *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 7-10.

Amerika Batı Avrupa'nın bu ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için her şeyi yaptı. Amerika'nın 1945 Haziran'ı ile 1946 sonu arasında Batı Avrupa'ya yaptığı ekonomik yardım 15 milyar dolar olmuş fakat bu yardım bütçe açıklarının kapanması, ithalat için kullanılması gibi paranın verimli olmayan ve gidip de gelmeyeceği alanlara harcanmıştı. Bu işin sonu yoktu.

Bu sebeple Amerika Avrupa'ya yapacağı yardım için başka bir formül aradı ve bu formül Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir nutukta açıklandı.[32] Buna göre, Avrupa ülkeleri her şeyden önce kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girişmeli ve birbirlerinin eksikliklerini kendileri tamamlamalılardı. Bu genel işbirliği sonunda bir açık ortaya çıktığında Amerika bu açığın kapatılması için yardım etmeliydi. Bunun için de önce bir işbirliği programı yapılmalıydı.

Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere 27 Haziran 1947'de Paris'te bir toplantı yapıldı. George Marshall bu planına Sovyetler'le uydularını da dâhil ettiği için, Paris toplantısına Sovyetler de katıldılar. Fakat yapıcı bir katkıda bulunmak için değil, sabote etmek için. Sovyetler bunu da başaramayınca 2 Temmuz'da konferansı terk etti.

12 Temmuz'da İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'in katılmasıyla toplanan 16'lar konferansı 22 Eylül'de, Amerika'ya sunulmak üzere bir Avrupa Ekonomik Kalkınma programı hazırladı.[33] Bu program üzerine Amerika 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu çıkardı.[34] Amerika bu kanuna dayanarak daha ilk yılında 16'lara altı milyar dolarlık bir ekonomik yardım yaptı. Bu yardımlar daha sonraki yıllarda da devam edecektir.

Dış Yardım Kanun'un çıkması üzerine 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurdular.[35]

Marshall Planı'na karşılık Sovyetler de, uyduları ile kendileri arasındaki ekonomik münasebetleri ve işbirliğini sıkılaştırmak için Molotov Planı adını verdikleri ikili ticaret sistemini kurmuşlardır. Zira, bazı uydular ve bilhassa Çekoslovakya Marshall Planı'na katılmak için büyük istek göstermiştir. 1948 Şubat ayındaki Çekoslovak darbesinde bunun da büyük rolü olduğundan şüphe yoktur.

---

32 Nutkun metni: *Documents... 1947-1948*, s. 23-26. *Department of State Bulletin*, c. XVI, No: 415, 15 Haziran 1947, s. 1159-1160. Warburg, a.g.e., s. 222-226. Schlesinger, *The Dyrihmics of World Power*, c. I, s. 52-54.

33 Bu program için bkz., *Ayın Tarihi*, Eylül 1947, No: 166, s. 122-127. Marshall Planı ile ilgili Amerikan belgeleri için bkz., *Department of State, Foreign Relations of the United States, 1947*, c. III, Washington, US Government Printing Office, 1972, s. 197-514. Ayrıca bkz., John Gimbel, *the Origins of Marshall Plan*, Stanford, Stanford University Press, 1976.

34 Dış Yardım Kanunu ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşu ile ilgili Amerikan belgeleri için bkz., *US Department of State, Foreign Relations of the United States, 1948*, c. III, Washington, Government Printing Office, 1974, s. 352-501.

35 Bunun anlaşması için bkz., Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 715-724.

Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall'ın ismine karşılık Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un adını alan yeni ekonomik işbirliği sistemi, komünist uydularının Sovyet kontrolü altına daha fazla girmesinden başka bir şey değildi.

C) BATI AVRUPA BİRLİĞİ

Uydu ülkelerde Sovyetler'in yaptıkları komünist darbeleri içinde, Batılı devletler üzerinde en fazla tepki uyandıranı 1948 Şubat ayındaki Çekoslovak darbesi olmuştur. Çünkü Çekoslovakya şimdiye kadar Orta Avrupa'da Batılı anlamda demokrasinin en ileri öncüsü olmuştu. Sovyetler yaptıkları darbe ile bir Batı demokrasisini öldürmüş olmaktaydılar.

Diğer taraftan, bu darbe ile Sovyetler'in, Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlar'daki hâkimiyeti, egemenliği de tamamlanmış oluyordu. Bundan sonra sıra Batı Avrupa'ya gelecek demekti. Bu sebeple, Çekoslovakya hadisesi, gerek Avrupa'da, gerek bütün dünyada büyük heyecan ve tepki uyandırmıştır.

Komünistlerin Çekoslovakya'da iktidarı ele geçirmeleri, Sovyet Rusya'nın niyetleri bakımından, Batılılar için bir alarm oldu.

İşte bu şartlar içinde, İngiltere ve Fransa ile Benelüx grubu (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasında, 4 Mart 1948'de Brüksel'de başlayan toplantı, 17 Mart 1948'de Batı Avrupa Birliği'ni kuran bir antlaşmanın imzası ile sona erdi.[36] Bu antlaşmaya göre, beş devlet, aralarındaki her türlü işbirliğinden başka, taraflardan biri Avrupa'da bir silahlı saldırıya uğradığı takdirde, diğerleri her türlü vasıtalarla onun yardımına gideceklerdi.

Batı Avrupa Birliği'ne başlangıçta, İskandinav ülkeleri de dâhil edilmek istenmişse de, bu ülkeler, Sovyetler Birliği ile komşulukları dolayısıyla, bu devleti kışkırtmak istememişler ve bu ittifaka dâhil olmaktan kaçınmışlardır.

Batı Avrupa Birliği Avrupa'daki Sovyet tehdit ve yayılmasına karşı alınmış ilk askeri tedbir oluyordu. Fakat Amerika'nın bu ittifak içinde olmayışı, Batı Avrupa Birliği'ni Sovyetler karşısında bir denge unsuru olmaktan yoksun bırakıyordu. Muhtemeldir ki, İskandinav ülkeleri de bunun için bu ittifaka katılmamışlardı. Fakat 1948 yılının gelişmeleri, Batılıları ve Amerika'yı, daha geniş bir ittifak sistemi kurmaya sevk edecek ve NATO ortaya çıkacaktır.

D) BERLİN BUHRANI

1948 yılı gelişmeleri içinde en mühim hâdise Berlin Buhranı dediğimiz ve Sovyetler'in Batılıları Berlin'den çıkarmak için giriştikleri teşebbüs neticesinde ortaya çıkan buhrandır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'nın tümünde yapıldığı gibi, Berlin şehri de dört işgal bölgesine ayrılmıştı. Fakat ne var ki, Berlin şehri

36 Antlaşmanın metni için bkz., *Documents... 1947-1948*, s. 225 229. Schlesinger Jr., *The Dynamic of World Power*, s. 129-133. *Department of State Bulletin*, c. XVIII, No: 462, 9 Mayıs 1948, s. 600-802. Colliard, a.g.e., s. 710-713. *Ayın Tarihi*, Mart 1948, No: 17, s. 87-99.

Almanya'nın Sovyet işgal bölgesi içinde bulunuyordu. Batılıların Berlin'deki işgal bölgeleri ile Almanya'daki işgal bölgeleri arasındaki ulaşım, Sovyet işgal bölgesinden geçilerek yapılmakta idi. (Durum bugün de böyledir.) Batılıların, Sovyet işgal bölgesi içindeki Berlin'de bulunmaları Batılılara birçok yararlar sağladığı kadar, Sovyetler'in de canını sıkmakta idi. Bu durum Sovyetler'in kendi işgal bölgeleri içindeki hareket serbestisini kısıtlamakta idi.

Öte yandan, Batılıların Batı Berlin'deki ve Batı Almanya'daki faaliyetleri de Sovyetler için can sıkıcı olmaktaydı. Amerika, İngiltere ve Fransa, kendi işgal bölgelerinde gerçek anlamda demokratik bir rejim tatbik ediyorlar ve ayrıca ekonomik kalkınma için de her türlü çabayı sarf ediyorlardı. Üç müttefik bununla da kalmadı ve Amerika ve İngiltere 1946 Aralık ayında Almanya'daki işgal bölgelerini birleştirerek buna Bizonia adını verdiler. Berlin Buhranı çıkınca, Fransa 1948 Haziran ayında kendi işgal bölgesini Bizonia ile birleştirdi ve öylece üç müttefikin işgal bölgeleri Trizonia adını aldı.

Sovyetler nihayet Batılıları Batı Berlin'den atmaya karar verdiler ve Batı Almanya ile Batı Berlin arasındaki her türlü ulaşıma ön kısıtlamalar koydular ve 1948 Mart ayından itibaren de bütün ulaşımı kestiler. Ayrıca, Berlin'in elektrik santraline el koyarak Batılıların elektriğini dahi kestiler. Batı Berlin'de iki milyon kadar insan yaşamaktaydı ve bunların beslenmesi gerekiyordu. Bu durum Sovyetler'le müttefikler arasında büyük bir gerginlik doğurdu. Amerika bunu ortaya koyarak, kurduğu bir "hava köprüsü" ile her gün Berlin'e günde 3-4 bin ton yiyecek ve yakacak taşımaya başladı. Amerika havalarda üstün olduğu için Sovyetler karşı çıkmaya cüret edemedi. Amerika ve Batılılar Batı Berlin'den çıkmamaya kararlı idi.

Amerika aylarca Batı Berlin halkını havadan besledi. Bu arada Amerika ve Batılılar ile Sovyetler arasında tartışmalar ve müzakereler devam etti.[37] Neticede Sovyetler Batılıları Berlin'den çıkaramayacaklarını anladılar.

Savaş bittikten sonra Almanya dört işgal bölgesine ayrılmakla birlikte, Batılılar, bu işgal statüsü sona erdiğinde, yani barış yapılınca, Almanya'nın bütünlüğünün tekrar kurulabileceğini ümit etmekte idiler. Berlin Buhranı Batılılara böyle bir ümidin yersizliğini ve Almanya'nın bölünmüşlüğünün bir gerçek olduğunu gösterdi. Bu sebeple, hiç değilse kendi işgal bölgelerini birleştirerek Batı Almanya'yı bütünleştirmek istediler. 1948 Eylül'ünde Bonn'da toplanan bir kurucu meclis anayasa çalışmalarına başladı ve 23 Mayıs 1949'da Federal Alman Anayasası ilan edilerek Batı Almanya veya resmi adı ile Federal Alman Cumhuriyeti ortaya çıktı.[38]

37 Bu tartışma ve müzakereler için bkz., *US Department of State, Foreign Relations of the United States. 1949*, c. III, Washington, 1974, s. 643-855 ve Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power*, c. I, s. 480-500. Berlin Buhranı'nın bir incelemesi için bkz., W.P. Davison, *The Berlin Blockade: A Study in Cold War Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

38 Federal Almanya'nın kuruluşuna ait belgeler için: *US Department of State, Foreign Relations of the United-States, 1949*, c. III. s. 187-504.

Buna karşılık Sovyetler de 30 Kasım 1948'de Doğu Berlin'de komünistlere ayrı bir belediye meclisi kurdurarak bunu tanıdılar. Bunun üzerine Batı Berlin'de de 5 Aralık 1948'de belediye seçimleri yapıldı ve orada da ayrı bir belediye kuruldu. Almanya gibi Berlin de ikiye ayrılmıştı.

Öte yandan, Federal Alman Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşılık olmak üzere Sovyetler de kendi işgal bölgelerinde 1949 Ekim ayında Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni kurdular.[39]

Berlin Buhranı, savaş sırasında Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki işbirliği ve ortaklığın tamamen ölmüş olduğunu ve şimdi dünyanın Doğu ve Batı Blokları olarak ikiye bölündüğünü kesinlikle gösteren bir hadise olmuştur. Şu hâlde, Sovyet yayılması ve emperyalizmine karşı mukabil tedbir almak gerekiyordu.[40]

E) NATO'NUN KURULUŞU

Marshall Planı ve Truman Doktrini, Sovyetler'in Ortadoğu ve Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma faaliyetlerine karşı Birleşik Amerika'nın almış olduğu ilk tedbirlerdir. Fakat 1948 Berlin Buhranı Amerika'ya şunu gösterdi ki dünyanın yeni bir barış düzenine kavuşturulması için artık Sovyetler'le bir işbirliği yapma imkânı kalmamıştır. Çünkü şimdi Sovyetler, bir barış düzeninin kurulmasından ziyade, mümkün olduğu kadar geniş alanları komünist kontrolü altına almanın çabası içindedir. İşte bu netice, Amerika'yı Sovyetler'e karşı durdurma (Containment) politikası takibine götürmüştür. Yani, Amerika bundan sonra Sovyet yayılmasını durdurmak için gerekli tedbirleri alacaktır ki, bu tedbirlerin en etkilisi 4 Nisan 1949'da kurulan NATO veya Kuzey Atlantik İttifakı olacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sovyetler'in Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma çabaları ve bilhassa 1948 Şubat ayındaki Çekoslovak darbesi, 1948 Mart ayında İngiltere, Fransa Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Batı Avrupa Birliği denen bir ittifak sisteminin kurulması neticesini vermiştir. Fakat İngiltere hariç, bu ittifak üyelerinin hepsi İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın işgaline uğramışlardı ve dolayısıyla yorgun ve yıpranmışlardı. Altı yıllık savaştan sonra, galip İngiltere de aynı durumda idi. Bu sebeple, Sovyet saldırganlığına karşı kurulmuş bulunan bu ittifak, daha ilk günden itibaren Amerika'ya dayanmaya ve ittifakın üyeleri de Amerika'yı bu ittifakın içine çekmeye çalıştı. Çünkü Amerika'nın askeri ve mali desteği olmazsa, bu ittifakın Sovyet emperyalizmine karşı müessir bir engel teşkil etmesi mümkün değildi. Doğrusu aranırsa, bu durumu Amerika da görmüştü.

Fakat Amerika Monroe Doktrini'nden beri Avrupa ile ittifaklara girmiyordu. Fakat Avrupa'daki durum da ciddi ve tehlikeli idi. Batı Avrupa

39 Doğu Almanya'nın kuruluşu için bkz., a.g.e., s. 505-545.

40 Berlin Buhranı ile ilgili önemli belgeler bkz., *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 574-655.

Birliği'nin kuruluşunun hemen arkasından Sovyetler'in Berlin Buhranı'nı çıkarmaları, Batı'ya karşı açıkça bir meydan okuma idi. Bu sıkıntılı durumun Amerikan Senatosu üyelerinden Senatör Arthur H. Vandenberg bertaraf etti. Senatör Vandenberg nisan ayında Senato'ya sunduğu bir karar tasarısında, Amerika cumhurbaşkanına, Amerika'nın güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan, "bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara" katılma yetkisinin verilmesini istedi. Vandenberg'in bu teklifi 11 Haziran 1948'de Amerikan Kongresi tarafından kabul edildi ve bu karara bundan böyle Vandenberg Kararı denildi.[41]

Vandenberg Kararı, Amerika'nın 1823'ten beri tatbik etmekte olduğu Monroe Doktrini'ni veya inziva politikasını resmen terk etmesinden başka bir şey değildi.

Amerika, dış politikasında bu esaslı değişikliği yaptıktan sonra Batı Avrupa Birliği'ni daha müessir ve geniş bir ittifak sistemi hâline getirmek için Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri ile temasa geçti[42] ve bu temaslar ve müzakereler sonunda 4 Nisan 1949'da on iki Batılı ülke arasında, kısa adı ile NATO (North Atlantic Treaty Organization) denen Kuzey Atlantik İttifakı kuruldu.[43] Antlaşmanın başında, bu ülkelerin, milletlerin, demokrasi ilkeleri ile kişi hürriyetleri ve hukuk üstünlüğüne dayanan hürriyetlerini ve ortak savunmaları ile barış ve güvenliklerini korumak için birleşmiş oldukları belirtiliyordu. İçlerinden birine yapılmış bir saldırı hepsine yapılmış sayılacaktı.[44]

NATO'nun kuruluşu ile Sovyetler'in Avrupa'daki yayılması, o günden bugüne durdurulmuştur. Fakat 1949'a gelinceye kadar da Avrupa'nın mühim bir kısmını sınırları içine katmışlar veya kontrolleri altına almışlardır. Sovyet Rusya, 1940-1945 yılları arasında Avrupa'da 450.000 km toprağı ve 24 milyon kadar nüfusu sınırları içine katmıştır. 1945-1948 yılları arasında ise, 1 milyon km^2 toprak ile 92 milyon nüfusu da kontrolleri altına almışlardır.[45]

Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de, Batı Almanya'nın 1955'te ve İspanya'nın da 1982 yılında NATO'ya katılması ile NATO üyelerinin sayısı bugün 16'ya yükselmiştir.

---

41 Vandenberg Kararı'nın metni: Raymond Dennett ve Robert K. Turner, (Ed.), *Documents on American Foreign Relations,* Princeton, Princeton University Press. 1950, c. 10, s. 302-303. Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973,* c. I, s. 133. *Documents... 1947-1948,* s. 233-234. Lord Ismay, *NATO, İlk Beş Sene, 1949-1954,* çev: A. Suat Bilge, Ankara, 1956, s. 171.

42 Bkz., "Documents relatifs a la Preparation de Pacte de l'Atlantique", *Documentation Française, Notes Et Etudes Documentaires,* No: 1090, 10 Mart 1949.

43 Kuzey Atlantik Antlaşması'nın metni: Lord Ismay, *NATO, İlk Beş Sene, 1949-1954,* s. 17-21. İsmail Soysal (Büyükelçi), *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları,* Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1965, s. 366-370. Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973,* c. I, s. 140-143. *US Department of State, American Foreign Policy, 1950-1955,* Washington, US Government Printing Office, 1957, s. 812-815.

44 Kuzey Atlantik Antlaşması'nın bilimsel bir incelemesi için bkz.: Doç. Dr. Hamza Eroğlu, "Kuzey Atlantik Paktı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* c. XXI, sayı: 1-4, 1957, s. 21-47.

45 *NATO, Facia and Figures, Brussels,* NATO Information Service, 1969, 2. Baskı, s. 17.

F) YUGOSLAVYA'NIN COMINFORM'DAN ÇIKARILMASI

Batı Bloğu'nun, Sovyet yayılması ve tehlikesi karşısında kendisini Avrupa'da toparlamaya ve Sovyetler karşısında güçlü bir duruma gelmeye başladığı sırada, Sovyet Bloğu'nda mühim bir çatlak ve çatışma meydana gelmiş; Sovyetler'in Balkanlar'da en kuvvetli kolu sayılan Yugoslavya Moskova'dan kopmuştur. Arkasından da, Yugoslavya 28 Haziran 1948'de Cominform'dan çıkarılmıştır.[46]

Yugoslavya'nın Cominform'dan ve Moskova'dan kopması, esasında, iki devlet arasında 1945'ten beri gelişmekte olan sürtüşmelerin bir neticesi olup, bu sürtüşmeler 1948 yılı başından itibaren bir çatışma hâline gelmiştir. İki ülke komünist partileri arasında, 1948 yılının mart-nisan-mayıs aylarında teati edilen ve karşılıklı ithamları taşıyan mektupların incelenmesinden çıkan neticeye göre, çatışmanın sebepleri şu noktalarda toplanmakta idi.[47]

1- Diğer uydu ülkelerde olduğu gibi, Sovyetler Yugoslavya'yı da tam manasıyla kontrolleri altına almak istemişler, fakat Yugoslav lideri Tito buna müsaade etmemiştir. Çünkü Yugoslavya'nın komünist rejim altına girmesi, Sovyet askerleri veya Sovyet Rusya'nın sayesinde değil, Tito ve partizanlarının Almanlara karşı yaptığı silahlı mücadele sonunda olmuştu. Diğer uydu ülkelere göre bu farklılık, Tito'ya Moskova'ya karşı davranışında büyük bir bağımsızlık sağlamış ve Moskova da bunu hazmedememiştir.

2- Tito Yugoslavya'da kendi komünist rejimini kurduktan sonra Moskova'ya dayanmakla beraber, onun kendisine özgü tasarıları vardı. Tito, kendisini Balkanlar'ın bir lideri yapmak istiyordu. Bu amaçla, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan ile çeşitli işbirliği anlaşmaları ve ittifak antlaşmaları imzalanmıştı. Tito, bu ülkeleri Belgrad etrafında toplamak ve hatta Yunanistan'da Markos galip geldiği takdirde Yunanistan'ı da katarak, bir Balkan federasyonu kurmak istiyordu. Bu ise Sovyetler'i ürküttü. *Pravda* gazetesi 28 Ocak 1948'de yayınladığı bir yazıda böyle bir federasyonu "suni bir federasyon" olarak vasıflandırdığı gibi[48] Stalin de Yugoslav liderlerine, böyle bir federasyona taraftar olmadığını söylemişti.[49] Sovyetler, Tito'nun, böyle büyük bir federasyonun başına geçip, komünist dünyasının iki numaralı lideri hâline gelmesinden korkmuşlardı.[50]

---

46 Cominform'un bu konudaki kararı için bkz., *Documents..., 1947-1948*, s. 389-396.

47 Bu mektuplar için bkz., *The Soviet-Yugoslav Dispute: Text of the Published Correspondance*, London, Royal Institute of International Affaris, 1948. *Documents..., 1947-1948*, s. 348-387. Bu mektuplardan bazıları, 2, 3 ve 4 Eylül 1948 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de yayınlanmıştır. Sovyet Yugoslav çatışması için de bkz., Hamilton Fish Armstrong, *Tito and Goliath*, New York, Macmillan, 1951. Robert Bass ve Elizabeth Marbury, *The Soviet-Yugoslav Controversy, 1948-1958: A Documentary Record*, New York, Prospect Books, 1959. *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1713, 3 Mart 1953; No: 2553, 24 Haziran 1959; No: 2569, 7 Eylül 1959.

48 *Pravda*'nın yazısı: *Documents... 1947-1948*, s. 297-298.

49 Vladimir Dedijer, *Tito*, New York, Simon and Schuster, 1953, s. 321.

50 Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc*, Cambridge, Harvad, University Press, 1960, s. 86.

3- Yine Balkan Federasyonu ile ilgili olarak Sovyetler'in canını sıkan bir nokta da, Yugoslavya'nın Arnavutluk üzerinde kurduğu nüfuzdu. Arnavutluk, bir kısım Yunan toprakları üzerindeki iddiaları sebebiyle, Yunanistan'a karşı Yugoslavya'ya dayanma yoluna gitmiş ve hatta Tito da Arnavutluk'a bir miktar asker göndermişti. Sovyetler, Stalin'in deyimi ile Yugoslavya'nın Arnavutluk'u "yutmasından" endişe ediyorlardı.[51]

4- İki memleket arasında doktriner görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Sovyetler, Tito'nun da aynen Sovyet komünizmini ve sistemini tatbik etmesini istemişler, Tito ise buna karşı gelerek, komünizmi Yugoslavya'nın milli şartlarına göre tatbik etme çabasında idi. Tito'nun bu hareketi, milletlerarası komünizm hareketinde ilk "milli komünizm" tatbikatı olarak telâkki edilebilir.

5- Nihayet Yugoslavya'daki Sovyet ajanlarının faaliyeti de çatışmanın mühim sebeplerinden birini teşkil etmiştir. O kadar ki, Belgrad'daki Sovyet elçisi Yugoslavya'nın her türlü işlerine karışır bir hâle gelmişti. Bu ise Yugoslav liderlerini sinirlendirmiştir.

Bu hadise ve Yugoslavya'nın Sovyet Bloğu'ndan kopması, Sovyet Rusya için ağır bir darbe olmuştur. Onun için, bir süre Yugoslavya Sovyet Rusya'nın tehditlerine maruz kalmış ve bunun üzerine Amerika Yugoslavya'ya ekonomik ve askeri yardıma başlamıştır.[52] 1953'te Stalin'nin ölümünden sonra Sovyet-Yugoslav münasebetleri yumuşamış ise de, Moskova'nın çabalarına rağmen, Tito tekrar Sovyet Bloğu'na dönmeyip 1961'den itibaren Nehru ve Nâsır ile birlikte Bağlantısızlar (Non-Aligned) Bloğu'nun lideri olmuştur.

G) BEŞ BARIŞ ANTLAŞMASI

1945-1949 döneminin Avrupa gelişmelerini kapamadan önce yine bu dönemde, yenilmiş olan beş devletle yapılmış olan barış antlaşmalarından da kısaca söz etmek gerekir.

1945-1948 arasındaki devrede Batılılarla Sovyetler arasında yapılan çeşitli konferanslardan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın yenilen devletlerinden beşi ile 10 Şubat 1947'de barış antlaşmalarının imzası mümkün olabilmiştir.

Kendileriyle barış antlaşması yapılan devletler şunlar olmuştur: İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya.[53]

İtalyan barış antlaşması ile İtalya, batıda Fransa'ya küçük bir toprak bırakıtı. İtalya-Avusturya sınırı eskisi gibi kabul edildi. Güney Tirol ve Brenner Geçidi İtalya'nın elinde kaldı.

---

51 Dedijer, *Tito*, s. 311 ve 315.

52 Amerika ile Yugoslavya arasında imzalanan ilk askeri yardım anlaşması için bkz., *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. II, Washington, 1957, s. 2160-2163.

53 Bu barış antlaşmalarının metinleri: A.C. Leiss ve Raymond Dannau, *European Peace Treaties after World War II-Supplementary to Documents on American Foreign Relations*, c. VIII ve IX, Boston, World Peace Foundation, 1954 (Bu eserde barış müzakerelerinin bir özeti de bulunmaktadır). Collard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, s. 660-703 ve *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 640-544.

Trieste bölgesi, Serbest Bölge hâline getirildi. Fakat hem İtalya hem de Yugoslavya Trieste'ye göz koyduğundan, bu bölge iki devlet arasında anlaşmazlık konusu oldu. Nihayet 1954 yılında Trieste, İtalya ile Yugoslavya arasında taksim edildi. Barış antlaşması ile İtalya bütün sömürgelerini kaybetti. Habeşistan tekrar bağımsız oldu. Trablusgarp da Libya adı ile 1951 Aralık ayında bağımsızlığını kazandı. İtalya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Yunanistan, Habeşistan ve Arnavutluk'a, toplam olarak 360 milyon dolar tamirat borcu ödeyecekti. İtalya'nın ödeyeceği tamirat borcunun, Habeşistan'a 25 milyon dolar olmasına karşılık, Yugoslavya'ya 125 milyon dolar olması, barış antlaşmalarının nasıl bir kompromi olduğunu gösterir.

Yine bu barış antlaşmaları ile Romanya Transilvanya'yı yeniden ele geçiriyordu. Buna karşılık Besarabya ile Kuzey Bukovina'yı Sovyet Rusya'ya terk ediyordu. Bulgaristan Güney Dobruca'yı elinde tutmakla beraber, Batı Trakya'yı da kazanmak istemiş, fakat buna muvaffak olamamıştı. Aynı şekilde, barış antlaşmalarının müzakerelerinde Yunanistan da Kuzey Epir'i ele geçirmek istemiş, o da muvaffak olamamıştı. Çekoslovakya-Macaristan sınırında da, Çekoslovakya lehine küçük bir değişiklik yapılmıştır.

Yenilen devletler olan Romanya, Bulgaristan ve Macaristan Sovyet Rusya'ya, Çekoslovakya'ya ve Yunanistan'a tamirat borcu ödeyeceklerdi.

4- UZAKDOĞU ÇATIŞMALARI (1950-1954)

Avrupa'da NATO'nun ve dolayısıyla Doğu ve Batı blokları arasında dengenin kurulması üzerine, bu iki blok arasındaki çatışmalar ve soğuk savaş gelişmeleri, Avrupa'dan Uzakdoğu'ya intikal etmiştir. Daha doğrusu, Sovyetler, yayılma faaliyetlerini Uzakdoğu'ya intikal ettirmişlerdir.

Bunun iki sebebi vardır; birincisi, şimdi Uzakdoğu'da kuvvetler dengesinin, tıpkı 1945'te Avrupa'da olduğu gibi, Sovyetler'in fevkalâde lehine olması idi. Çünkü Japonya'nın yenilmesinden sonra meydana gelen kuvvet boşluğunu komünist Çin doldurmuştu ve böylece milletlerarası komünizm Asya'da büyük bir ağırlığa sahip bulunmaktaydı. Yalnız Asya'da Sovyet Rusya ile komünist Çin'i rahatsız eden iki husus vardı. Bunlardan biri, Amerika'nın Güney Kore'de bulunması, diğeri de Fransa'nın da hâlâ Güneydoğu Asya'da, yani Hindiçini'nde bulunması ve Amerika'nın da Fransa'yı desteklemesi idi. Bunun içindir ki, 1950-54 arasında Uzakdoğu çatışmalarının iki temel gelişmesi Kore Savaşı ile Hindiçini Savaşı olmuştur.

Doğu-Batı çatışmalarının Uzakdoğu'ya intikal etmesinde, Sovyetler için ikinci bir sebep de, Batılıların Uzakdoğu'da NATO gibi herhangi bir ittifak sistemine sahip olmayışları idi. Böyle bir kolektif ittifak sistemi olmayınca, Sovyetler'in hesabına göre, Batılılar hep birlikte karşı koyamayacaklardı. Fakat bu hesap yanlış çıktı.

A) KORE SAVAŞI[54]

1945 Mayıs ayında Amerika ile Sovyet Rusya arasında yapılan bir anlaşmaya göre, savaş bittikten sonra Kore, Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Çin'in ortak vesayeti altına alınacaktı. 1945 Temmuz'undaki Potsdam Konferansı'nda da Sovyet Rusya Uzakdoğu savaşına katılmaya karar verince, askeri harekât bakımından Kore toprakları 38. enlem çizgisi ile ikiye ayrıldı ve bu çizginin kuzeyi Sovyet, güneyi de Amerikan askeri harekât sahası olarak kabul edildi. Fakat Sovyetler hemen Japonya'ya savaş ilan edip Uzakdoğu savaşına girmediler. Fakat ne zaman Amerika Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombalarını attı, o zaman Sovyetler hemen Japonya'ya savaş ilan edip, askerlerini Kuzey Kore'ye soktular ve 38. enlem çizgisine kadar ilerlediler.

Böylece Kore, savaşın sonunda, kuzeyi Sovyet, güneyi Amerikan işgali altında olmak üzere fiilen ikiye bölünmüş oluyordu. Bir yandan Amerikan-Sovyet müzakereleri, öte yandan Birleşmiş Milletler'in çabaları, bu iki Kore'nin birleşmesini sağlayamadı. Bunun üzerine Amerika, 10 Mayıs 1948'de Güney Kore'de seçimler düzenledi ve bunun neticesinde de Syngman Rhee'nin başkanlığında Güney Kore Cumhuriyeti kuruldu.

Sovyetler de Kuzey Kore'de 1948 Ağustos ayında kendilerine göre bir seçim düzenlediler ve onlar da kuzeyde 9 Eylül 1948'de Kore Halk Cumhuriyeti'ni kurdular.

Kore Asya'nın stratejik bir bölgesiydi. Asya'ya ayak basmak için gayet avantajlı bir tramplen durumundaydı. Güney Kore'de ve Japonya'da Amerikan kuvvetlerinin bulunduğu göz önüne alınınca, Amerika'nın stratejik bakımdan kuvvetli bir durumda olduğu açıktı. Sovyetler, komünistler Çin'de duruma hâkim oluncaya kadar bu duruma tahammül gösterdi. Fakat Çin 1949 sonunda komünist rejimin idaresi altına girince, Sovyetler'in Asya'daki kuvvet pozisyonları iyice güçlenmiş oluyordu. Sovyetler'e göre, Amerika'yı Asya kıtasından atmak zamanı gelmişti. Hem bu yapıldığı takdirde Amerika'nın Japonya'dan da atılması kolaylaşabilirdi.

İşte bu sebeplerden dolayı, Moskova'nın talimatı ile Kuzey Kore kuvvetleri 25 Haziran 1950 sabahından itibaren Güney Kore'ye karşı saldırıya geçti. Saldırının bütün sınır boyunca yapılması, her şeyin önceden planlandığını gösteriyordu.

---

54 Kore Savaşı için bkz., Schlesinger Jr., *The Dynamic of World Power, 1945-1973*, c. IV, New York, Chelsea House Publishers, 1973, s. 339-427. Glenn D. Page, *The Korean Decision: June 24-30, 1950*, New York, Free Press, 1968. Matthew B. Ridgway, *The Korean War*, Garden City, Doubleday, 1967. Lloyd C. Gardner, *The Korean War*, New York, Quadrangle Books, 1972. Robert Leckie, *Conflict, The History of the Korean War; 1950-1953*, New York, Putnam, 1962 (Bu kitabın Fransızca tercümesi: *La Guerre de Coree*, Paris, Robert Laffont, 1963). John W. Spanier, *Truman-MacArthur Controversy and the Korean War*, Cambridge, Harvard University Press, 1959. Trumbull Higgins, *Korea and the Fail of MacArthur*, New York, Oxford University Press, 1960. Ailen S. Whiting, *China Crosses the Yalu: The Decision to Enter the Korean War Stanford*, Stanford University Press, 1968. L.M. Goodrich, *Korea: A Study of United States Policy in the United Nations*, New York, Council on Foreign Relations, 1956. Marc Frankenstein, *L'Organisation des Nations Unites et le Conflit Coreen*, Paris, Pedone, 1952.

Bu açık saldırganlık karşısında Amerika, Birleşmiş Milletleri harekete geçirdi. Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Antlaşması hükümleri gereğince, Güney Kore'nin yardımına gönderilmek üzere, çeşitli milletlerin askerlerinden meydana gelen fakat esas yükü Amerika'nın sırtlandığı bir Birleşmiş Milletler kuvveti teşkil etti. Bu kuvvetin komutanlığına Amerikalı General MacArthur getirildi.

Türkiye Birleşmiş Milletler kuvvetine bir tugaylık bir kuvvetle katıldı. Milli Mücadele'den beri muharebe alanlarına girmemiş olan Türk askeri, Kore Savaşı'nda, gerçekten destan denebilecek kahramanlık örnekleri vermiştir. Kore'de akan Türk kanı ve Türk kahramanlığı, Türkiye'nin 1951 yılında NATO'ya alınmasında çok mühim bir rol oynamıştır.

1950 Haziran ayında başlayan Kore Savaşı, 1953 Temmuz'unda Panmunjom Mütarekesi'nin imzası ile neticelenmiştir; Bu üç yıllık süre içinde taraflardan hiçbiri kesin bir üstünlük gösterip zafere gidememiştir. Çünkü, 1950 Ekim ayından itibaren komünist Çin, gönüllü adı altında gönderdiği silahlı kuvvetleri ile Kore Savaşı'na dâhil olmuştur. Bununla beraber, ne Sovyet Rusya ve Çin ne de Amerika, bu savaşı Kore'nin sınırlarının dışına taşırmamaya dikkat etmişlerdir. Zira yanlış bir hareket bir genel savaşa gidebilirdi.

Kore Savaşı'nı sona erdirecek mütareke görüşmeleri, 1951 yılı Temmuz'unda başladı. Mütareke teklifi Kuzey Kore'den geldi. Mütareke görüşmeleri iki yıl sürdü ve bu görüşmeler sırasında da çarpışmalar devam etti. Nihayet Sovyet lideri Stalin'in 1953 Mart ayında ölmesi ve içerideki iktidar mücadelesi dolayısıyla, Sovyet Rusya mütarekeye razı oldu ve mütareke anlaşması 27 Temmuz 1953'te Panmunjom'da[55] imzalandı. Gerek mütareke görüşmelerine, gerek mütarekenin imzasına, "gönüllüler" adına Çin Halk Cumhuriyeti de katılmıştır.

Panmunjom Mütarekesi ile Kuzey ve Güney Kore arasındaki sınır yine 38. enlem çizgisi oluyordu. Değişen bir şey yoktu. Fakat Sovyetler de Amerika'yı Kore'den çıkaramayacaklarını anlamıştı.

B) AMERİKA'NIN UZAK DOĞU'DA YENİ TEDBİRLERİ

Kore Savaşı Amerika'ya, bu bölgeye ait politikasını yeniden düzenleme ve Avrupa'da olduğu gibi, dünyanın bu bölgesinde de komünizmin emperyalizmine karşı birtakım savunma tedbirleri alma zorunluluğunu gösterdi. Bilhassa Japonya ile münasebetlere şimdi yeni bir şekil vermek gerekiyordu.

Japonya 2 Eylül 1945'te teslim olduğundan beri Amerika'nın işgali altında bulunuyordu.[56] Müttefikler adına işgal komutanı General Mac Arthur idi.

---

55 Panmunjom mütareke görüşmeleri için bkz., William H. Vateher Jr., *Panmunjom: The Story of the Korean Military Armistice Negotiations*, New York, Praeger, 1958. *American Foreign Policy 1950-1955 (Basic Documents)*, c. II, s. 2627-2673. Mütarekenin metni: A.g.e., c. I, s. 724-750. *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1791: 6 Ekim 1953, s. 9-23.

56 Japonya'nın tesliminden sonra Amerika'nın bu ülkeye karşı takip ettiği politikanın belgeleri için bkz., *Foreign Relations of the United States, 1950*, c. VI, Washington, *Government Printing Office*, 1979, s. 1109-1398 ve *Foreign Relations of the United State 1951*, c. VI, Washington, Government Printing Office. 1977, s. 777-1477.

MacArhur daha ilk günden itibaren Japonya'yı demokrasi yoluna sokmak ve demokratik müesseseleri geliştirmek için faaliyete geçmiş ve bunda da büyük bir başarı sağlamıştı. Ne var ki, MacArthur Japonya'yı otoriter bir şekilde idare etmekteydi. Ayrıca, Japonya'nın bu şekilde Amerika'nın işgali altına düşmesi, milli haysiyetine düşkün Japonların hoşnutsuzluğuna sebep olmaktan da geri kalmadı. Beri yanda, Sovyetler ve Çin de, propagandaları ile Japon halkını Amerika aleyhine kışkırtıyorlardı. Bütün bunların üstüne Kore Savaşı şimdi Uzakdoğu'da bir de Çin tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Böyle bir karmaşık durumda Amerika'nın Japonya'ya ihtiyacı vardı. Bu sebeple, Japonya ile münasebetleri yeni bir düzene koymak ve bunun için de ilk önce Japonya ile barış yapmak gerekirdi.

Amerika, 20 Temmuz 1951'de, Japonya'ya savaş ilan etmiş olan 52 devleti (Türkiye de dâhil) Japon barışını görüşmek üzere San Francisco'da toplantıya çağırdı. Bunlar arasında Sovyet Rusya, Polonya ve Çekoslovakya da vardı. Konferans 4-7 Eylül 1951 günlerinde çalıştıktan sonra barış antlaşmasını hazırladı. Sovyet Rusya, Polonya ve Çekoslovakya, bu çalışmaları kösteklemek için her türlü çabayı harcadılarsa da bir şey yapamadılar. Sonunda da barış antlaşmasını imzalamayı reddettiler.

Japonya ile barış antlaşması 8 Eylül 1951'de San Francisco'da imzalandı.[57] Bu barış ile Japonya, Kore, Formosa, Pescadores ve Kuriles Adaları ile Sahalin Adası'nın güney kısmı ve Spratly ve Paracels adaları üzerindeki her türlü hak ve iddialarından vazgeçiyordu. Japonya tamirat borcu ödeyecekti. Barış antlaşmasının yürürlüğe girmesinden itibaren doksan gün içinde Japonya'daki işgal kuvvetleri ülkeyi terk edeceklerdi.

Bu son hükümle Amerika'nın Japonya'dan çekilmesi gerekiyordu. Fakat Uzakdoğu'nun açıkladığımız durumu ve şartları karşısında bunu yapmasına imkân yoktu ve bu kuvvetlerin Japonya'da kalması zaruri idi. İşte Amerika bunu sağlamak için aynı gün, yani 8 Eylül 1951 günü, Japonya ile bir güvenlik antlaşması imzaladı.[58] Buna göre, "Uzakdoğu'da milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için" Japonya, Amerika'ya topraklarında kara, deniz ve hava kuvvetleri bulundurmak hakkını tanıyordu. Taraflar, şartlar müsait olduğu takdirde, bu antlaşmayı sona erdirebileceklerdi.[59]

Amerika'nın Japonya ile barış yapmak istemesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın işgaline uğramış olan Filipinler'i endişelendirdi. Bu sebeple,

57 Japon barışının metni: *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s.425-439. Denise Folliot, *Documents on International Affairs, 1951*, London, Oxford University Press, 1954, s. 611-625. Raymond Dennett ve Katherine D. Durant, *Documents on American Foreign Relations*, Princeton University Press, 1953, c. 13, s. 470-479. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1547, 13 Kasım 1951, s. 24-31.

58 Güvenlik Antlaşması metni: *American Foreign Policy, 1950-1955*, s. 885-886. *Documents on International Affairs, 1951*, s. 625-626. *Documentation Française, N. et ED.*, No: 1551, 26 Kasım 1951, s. 7.

59 1951 Güvenlik Antlaşması'nın yerini 19 Ocak 1960'ta imzalanan yeni bir antlaşma almıştır, bkz., *Documents on American Foreign Relations, 1960*, Washington, Government Printing Office, s. 416-431.

Amerika 31 Ağustos 1951'de Filipinler Cumhuriyeti ile Karşılıklı Savunma Antlaşması adını alan bir ittifak imzaladı.[60] Bu ittifak, Pasifik bölgesinde bir saldırı hâlini öngörmekteydi.

Amerika'nın Japonya ile barış imzalaması ve Japon emperyalizminin tekrar canlanması tehlikesi ve ihtimali sadece Filipinler için değil, aynı zamanda Avustralya ve Yeni Zelanda için de söz konusu idi. Bu iki devlet bu endişelerini Amerika'ya bildirmekten geri kalmadılar. Amerika bu iki devletin de endişesini gidermek için, 1 Eylül 1951'de bu iki devletle de bir güvenlik antlaşması imzaladı.[61] Üç devletin İngilizce isimlerinin baş harflerini alarak (Australia, New Zealand, United States) ANZUS Paktı adını alan bu ittifaka göre, üç devlet, Pasifik bölgesinde bir saldırıya uğramaları hâlinde birbirlerine yardım edeceklerdi. Antlaşmada Japonya'nın adı zikredilmediği için, bu anlaşma sadece Japonya'dan değil, herhangi bir devletten, mesela Çin'den gelen bir saldırı hâlinde de tatbik edilebilecekti.

Japonya, 28 Nisan 1952'de Milliyetçi Çin ile[62] ve 9 Haziran 1951'de Hindistan ile barış antlaşması imzalayarak,[63] Uzakdoğu politikasındaki yerini almıştır.

Kore Mütarekesi'nin yapılması Amerika'yı Kore ile de aynı şekilde bir ittifak imzalamaya götürdü. Çünkü mütareke anlaşmasına göre, Kore topraklarındaki bütün yabancı kuvvetler doksan gün içinde geri çekilecekti. Bu sebeple, Birleşik Amerika, 1 Ekim 1953'te, Pasifik'teki ülkelerine bir saldırı hâlini öngören ve Güney Kore'de asker bulundurma hakkını veren bir ittifak antlaşması imzaladı.[64]

C) HİNDİÇİNİ SAVAŞI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra nasıl İngiltere tekrar Ortadoğu'ya yerleşmek istemişse, Fransa da Hindiçini'ndeki sömürge düzenini tekrar sürdürmek istedi. Hâlbuki Ortadoğu gibi, Güneydoğu Asya'da da şartlar çok değişmişti. Savaş sırasında bu topraklar Japonya'nın işgaline uğramıştı. Japonya, buralarda Fransa'nın izlerini silmek için sarı ırk milliyetçiliğini ve buralar halkının bağımsızlık duygularını her vasıta ile tahrik etmişti. Kaldı ki Müttefikler de savaş sırasındaki demeçlerinde, sömürgelere bağımsızlık vaadini ifade eden şeyler söylemişlerdi. Mesela bunlardan, Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında yapılan bir toplantıdan sonra yayınlanan 14 Ağustos

60 Filipinlerle imzalanan antlaşmanın metni: *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. 13, s. 262-263. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1551, 26 Kasım 1951, s. 3-4.

61 ANZUS Paktı'nın metni: *American Foreign Relations, 1950-1955*, c. I, s. 878-880. *Documents on International Affairs, 1951*, s. 677-679. *Documents on American Foreign Relations*, c. 13, s. 263-265. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1551, 26 Kasım 1951, s. 5-6.

62 Barış antlaşmasının metni: Denise Folliot, *Documents on International Affairs, 1952*, London, Oxford University Press, 1955, s. 476-480.

63 Japonya-Hindistan barışı: A.g.e., s. 483-487.

64 Antlaşmanın metni: *American Foreign Policy, 1950-1955*, s. 897-898. Denise Folliot, *Documents on International Affairs, 1953*, London, Oxford University Press, 1955, s. 418-419.

1941 tarihli Atlantik Demeci'nde bütün milletlerin, kendi seçtikleri idare altında yaşayacakları belirtilmişti.

Bu sebeple, Fransa savaştan sonra Hindiçini'ndeki sömürgelerine (Vietnam, Laos, Tayland ve Kamboçya) tekrar yerleşerek eski düzeni kurmaya kalkınca, Fransa'ya karşı bağımsızlık ayaklanmaları başladı.[65] Vietnam'ın kuzey bölgelerinde bu bağımsızlık hareketini Ho Chi-Minh liderliğindeki komünistler yürütmekteydi. Ho Chi-Minh, Japonya savaştan çekilir çekilmez, Kuzey Vietnam'da Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etti. Fransa bunu kabul etmediği gibi, Vietnam, Laos ve Kamboçya'yı (bugünkü Kampuchea) içine alan bir Hindiçini Federasyonu kurmak istedi ise de, bu tasarısını yürütemedi. Bilhassa, Ho Chi-Minh liderliğindeki Viet-Minh kuvvetleri başına dert oldu. Bundan sonra Fransa ile Viet-Minh arasında çetin bir mücadele başladı. Zira 1950 yılından itibaren Viet-Minh'in arkasında Çin de yer almaktaydı.

Bu mücadele devam ederken Kore Savaşı patlak verdi. Sovyet Rusya ile Çin, esas itibariyle Kore Savaşı ile uğraştıklarından, Viet-Minh'in mücadelesi ikinci planda kaldı. Fakat Kore Savaşı 1953 Temmuz'unda sona erince, Moskova ve Pekin yardımlarını bu kere Ho Chi-Minh'e daha yoğun bir şekilde aktarmaya başladılar. Dolayısıyla Kore Savaşı sırasında bir nebze tavsamış görünen Hindiçini Savaşı, 1953 yazından itibaren yeniden şiddetlendi.

Bu savaşların şiddetlenmesi, 1954 yılında Hindiçini meselesini Doğu ve Batı blokları arasında ciddi bir buhran hâline getirdi. Bunun üzerine, Birleşik Amerika, Fransa, Sovyet Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve İngiltere'nin katılması ile 1954 Nisan ayında Cenevre'de bir konferans toplandı. Bu konferans toplandığı sırada Viet-Minh bütün kuzey Vietnam'a hâkim olmuş bulunuyordu.

Cenevre Konferansı, 20 Temmuz 1954'te Hindiçini Yarımadası'nda bir mütareke sağlayan bir anlaşmanın imzası ile kapandı.[66] Bu anlaşma ile Fransa, Vietnam, Laos ve Kamboçya'dan tamamen çekilerek bu ülkeler bağımsız olmaktaydılar. Fakat Vietnam 17. enlemden itibaren ikiye bölündü ve kuzeyi Ho Chi-Minh ve Viet-Minh'e bırakıldı. Güneyde ise ayrı bir Vietnam devleti kurulmaktaydı. Almanya ve Kore'den sonra Vietnam da ikiye bölünmüş olmaktaydı.

Fransa'nın çekilmesinden sonra Güney Vietnam Amerika'nın kanadı altına sığınacak ve bu da 1960'lardan itibaren Amerika'yı Vietnam'da bir maceraya sürükleyecektir.

---

65 Vietnam Savaşı için bkz., Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. IV, s. 445-473. Ayrıca bkz., Ellen Joy Hammer, *The Struggle for Indochina*, Stanford, Stanford University Press, 1954. Joseph Buttinger, *A Dragon Embattled*, New York, Prager, 1967. Bernard B. Fail, *Street Without Joy: Indochina at War, 1946-1954*, Harrisburg, Stackpole, 1964, (4. baskı). Douglas Pike, *Viet Cong: The Organization and Techniques of the National Liberation Front of South Vietnam*, Cambridge, MIT Press, 1966. George K. Tanham, *Communist Revolutionary Warfare: The Vietminh in Indochina*, New York, Praeger, 1966. Philippe Devillers, *Histoire du Vietnam de 1940 a 1962*, Paris, Seuil, 1952.

66 Anlaşmanın metni: *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 455-471. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1901, 30 Temmuz 1954, No: 1909, 18 Ağustos 1954, s. 2-8.

D) NATO'NUN KURULUŞU

Vietnam Savaşı Amerika'yı, Kore Savaşı'ndan sonra almaya başladığı savunma tedbirlerini daha da kuvvetlendirmeye sevk etti. Bu savaş, Güneydoğu Asya'nın karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi açıkça gösterdiği gibi, bölgenin stratejik ehemmiyetini de arttırmıştı. Bu bölge komünizmin kontrolü altına düştüğü takdirde, Sovyet Rusya ve Çin, Singapur ve Malakka Boğazı'na da hâkim, duruma geçerlerdi ki, bu da Pasifik'in savunması açısından büyük mahzurlar ortaya çıkarırdı.

Amerika'nın bu bölgeyi korumak istikametinde attığı ilk adım, şimdi tam bağımsızlıklarını kazanmış bulunan Tayland, Laos, Kamboçya ve Güney Vietnam'a askeri ve ekonomik yardımlarını arttırmak oldu.

İkinci adım, SEATO veya Manilla Paktı denen Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı'nın (South East Asia Treaty Organization) kurulmasıdır. Bu kolektif savunma sistemi 8 Eylül 1954'te, Amerika, İngiltere ve Fransa ile Uzakdoğu ülkelerinden Yeni Zelanda, Avustralya, Filipinler, Tayland ile Pakistan'ın katılması ile kurulmuştur. İttifakın sorumluluk alanı, imzalayan ülkelerin Asya toprakları ile 21. enlemin güneyinde kalan Güney Batı Pasifik bölgesi idi ki İngiltere'nin Singapur'daki deniz üssü de bu savunma alanı içine bu suretle girmiş oluyordu.[67]

SEATO'nun imzası ile Amerika Sovyet Rusya ve müttefiki Çin etrafında, Avrupa'nın Atlantik kıyılarından Pasifik'e kadar uzanan bir ittifak çemberi meydana getirmiş oluyordu. Zira bu arada 1952 yılında Türkiye ile Yunanistan da NATO'ya katılmışlardı. Arada bir Yugoslavya kalmıştı fakat 9 Ağustos 1954'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında da Balkan İttifakı imzalanarak bu boşluk da kapatılmıştı.

Batılılar bununla da yetinmediler, Avrupa'da NATO'yu kuvvetlendirmek için ek tedbirler aldılar. Amerika, İngiltere ve Fransa, 23 Ekim 1954'te Federal Almanya ile imzaladıkları anlaşmalarla Almanya'daki işgal statüsüne son verdiler ve Batı Almanya bu şekilde tam egemenliğine kavuştu.[68] Yalnız Batı Almanya'nın savunmasını sağlamak amacı ile bu üç devlet bu ülkede asker bulundurmak hakkını elde ediyorlardı.

Bu anlaşmaların yapıldığı aynı gün, yani yine 23 Ekim 1954'te, NATO Konseyi de Batı Almanya'yı NATO'ya katılmaya davet etti.[69] Gerekli işlemler tamamlandıktan sonra. Batı Almanya 5 Mayıs 1955'ten itibaren NATO'nun 15. üyesi oldu.

---

67 Manilla Paktı'nın metni: *American Foreign Policy, 1950-1966*, c. II, s. 2194-2198. Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1946-1973*, c. IV, s. 473-476. *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1942, 2 Kasım 1954, s. 2-4.

68 Bu anlaşmalar için bkz., *American Foreign Policy, 1950-1956*, c. 1, s. 483-623 ve *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1943, 3 Kasım 1954, s. 3-31.

69 Bkz., *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 871-873, *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1943, s. 31-32.

Şimdi Uzakdoğu'da da bir tek boşluk kalmıştı. Amerika bu boşluğu da kapatmak için, 2 Aralık 1955'te Milliyetçi Çin (Formosa) hükümeti ile de bir ittifak imzaladı. SEATO Antlaşması gibi, bu ittifakın da süresi yoktu.[70]

Bu arada şunu da belirtelim ki, Almanya'nın NATO'ya katılması üzerine Sovyet Rusya da kendi uydularını etrafına toplayarak Varşova Paktı dediğimiz Varşova Güvenlik Paktı'nı kurdu.[71] Bu ittifak Sovyet Rusya, Arnavutluk, Bulgaristan, Doğu Almanya, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya arasında yirmi yıl için imzalanmıştı. Antlaşmanın giriş kısmında, ittifakın sebebi olarak, Batı Almanya'nın NATO'ya girişinin, yeni bir savaş tehlikesini arttırdığı ve barışsever devletlerin milli güvenlikleri için bir tehdit teşkil ettiği belirtilmeliydi.

5- SOSYALİST BLOKTA SARSINTILAR

Sovyet diktatörü ve 1924 yılından beri Rusya'nın dizginlerini elinde tutan Jozef Vissarionoviç Stalin 74 yaşında iken 5 Mart 1953 günü Moskova'da öldü. Stalin'in ölümü ile Sovyet Rusya'da dört yıl sürecek olan bir iktidar mücadelesi başladı. Stalin'in ölümü ve iktidar mücadelesi, sosyalist ülkelerde hem komünist rejimlere karşı hem de Moskova'ya karşı ayaklanmaların ve patlamaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Blok içindeki bu sarsıntılar, gerek blok içi münasebetlere ve gerek Sovyet Rusya'nın dış politikasına da tesir etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, her iki alanda da bazı yumuşamaların meydana geldiği bir gerçektir.

A) SOVYET RUSYA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ

Stalin'in ölümünün ertesi günü, yani 6 Mart 1953 günü, yayınlanan bir bildiri, Georgi Malenkov'un Başbakan ve Beria, Molotov, Bulgarin ve Kaganoviç'in de başbakan yardımcıları olduğunu açıklıyordu.[72] Böylece Stalin'in yerine göz koyanlar, hemen bir iktidar mücadelesi içine girmemişler, âdeta geçici bir anlaşma ile Kolektif Liderlik denen toplu idareyi tercih etmişlerdi. Fakat mücadele, Stalin'in 9 Mart'ta yapılan cenaze töreninden sonraki günlerde ve önce gizlice, sonra da açık bir şekilde başlayacaktır.[73]

Georgi Malenkov, daha Stalin'in sağlığında onun halefi olarak bilindiğinden, başbakanlığa gelmesi sürpriz yaratmadı. Lavrenti Beria ise, Stalin'in içişleri bakanı olarak yıllarca Sovyet gizli polis teşkilatını idare etmiş ve bu teşkilatı partinin hizmetinde iyi kullanmıştı. Stalin'in halefi olarak adı geçenlerden biri de o idi. Vyaçeslav Molotov ise, 1939-1949 yılları arasında Sovyet Dışişleri Bakanlığı yapmış ve savaştan sonra Sovyetler'in emperyalist politikasının yürütülmesinde Stalin'in sağ kolu hâline gelmişti. Fakat 1949'da Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmıştı. Şimdi Stalin'in ölümü ile tekrar ön plana

70 İttifakın metni: *American Foreign Policy, 1950-1965*, c. I, s. 945-947.

71 Varşova Paktı'nın metni: A.g.e., c. I, s. 1239-1242.

72 Bildiri için bkz., *Documents on International Affairs, 1953*, s. 3-7.

73 Sovyet Rusya'daki iktidar mücadelesinin çok enteresan bir anlatımı için bkz., Pierre Faillant de Villemares, *Histoire Interieure de l'URSS depuis 1945*, Paris, Les Sept Couleurs, 1962.

geçiyordu. Nikolay Bulganin de orduda siyasal komiserlik yapmış, mareşal rütbesine sahip bir sivildi. Şimdi onun da hem Başbakan Yardımcısı ve hem Savunma Bakanı olması, Stalin'in yerinde onun da iddiasının olduğunu gösteriyordu. Lazar Kaganoviç'e gelince, o da Stalin'in yakın adamlarından biri olarak bilinmekteydi.

Yine aynı bildiride, Moskova Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Sergeyeviç Kruşçev adında birinin de, parti merkez komitesi üyeliğine getirildiği açıklanıyordu. İşte iktidar mücadelesini kazanan adam bu olacaktır.

Malenkov başbakan olduğu zaman, aynı zamanda parti sekreterliği görevini de üzerinde tutuyordu. 14 Mart'ta ise, Malenkov'un parti sekreterliğinden çekildiği ve sadece başbakanlık görevi ile yetineceği açıklandı.[74] Kruşçev de, bir adım daha ileri giderek, Merkez Komitesi üyeliğinden parti sekreterleri arasına girdi.

10 Temmuz 1953 günü yayınlanan bir başka bildiri ile de[75] başbakan yardımcısı ve İçişleri Bakanı Beria'nın, "devlet aleyhtarı faaliyetleri" ve "yabancı sermaye hesabına Sovyet Devleti'ne tevcih ettiği sabotajlar" sebebiyle her iki görevinden de azledildiği bildirildi. Gerçek şu idi ki, Beria, elinde tuttuğu gizli polis teşkilatına dayanarak diğer arkadaşlarını tasfiye edip kendisi iktidarı ele geçirmek istemişti. Beria mahkemeye verilerek idama mahkûm oldu ve resmi bildirilere göre de 1953 Aralık ayında idam edildi. Hâlbuki Beria'nın daha 26 Haziran günü Kremlin'de yine kendi arkadaşları tarafından "temizlenmiş" olduğuna dair iddialar vardır.[76]

Beria'nın "temizlenmesinden" sonra, Kruşçev bir adım daha atarak 1953 Eylül ayında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin birinci sekreteri (bugünkü genel sekreterlik) oldu. Bu, partinin Kruşçev'un eline geçmesi demekti.

1955 Şubat ayında Malenkov'un "kendi isteğiyle" başbakanlıktan ayrıldığı görüldü. Yerine Mareşal Bulganin başbakan oldu. Kruşçev, Malenkov'u da bertaraf etmiş ve zayıf bir kişi olan Bulganin'i başbakanlığa getirmeyi başarmıştı.

Malenkov'un başbakanlıktan ayrılmasından sonra Savunma Bakanlığı'na, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler'in en başarılı komutanlarından Mareşal Jukov getirilmişti. Savaştan sonra Jukov'un yıldızı çok parlayınca, Stalin korkmuş ve onu geri plana itmişti. Bir daha Jukov'un adı işitilmez olmuştu. Fakat Jukov Silahlı Kuvvetler tarafından sevilirdi. Şimdi Kruşçev Jukov'u savunma bakanı yaparken, silahlı kuvvetlerin desteğiyle, diğer rakiplerini tasfiye etmeyi düşünmekteydi. Nitekim Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 29 Haziran 1957 günü yapılan toplantısında "Stalinist Grup", "Parti aleyhtarı

74 Bildirinin metni. *Documents on International Affairs, 1063*, s. 9.

75 Bkz., A.g.e., s. 18-19.

76 Kruşçev'e atfedilen bu iddialara göre, Beria, 26 Haziran 1953 tarihinde Kremlin'de yapılan bir toplantıda, liderliğin diğer üyeleri tarafından üzerine saldırılmış ve Malenkov tarafından boğularak öldürülmüştür. Bu hususta bkz., Pierre Faillant de Villemarest, *Histoire Interieure de l'URSS depuis 1945*, Paris, Les Sept Couleurs, 1967, s. 90-91.

grup" adını verdiği Molotov, Malenkov ve Kaganoviç'i hem bakanlık görevlerinden hem de partideki görevlerinden azlettirmeye muvaffak oldu.[77]

Kruşçev'in önünde şimdi iki engel kalmıştı: Kendilerine dayanarak öbürlerini temizlemeye muvaffak olduğu Mareşal Jukov ve Mareşal Bulganin. Bu ikisinin tasfiyesi de fazla sürmedi. Mareşal Jukov, 1957 Kasım ayında, Arnavutluk ve Yugoslavya'yı ziyaret etmekte olduğu bir sırada, savunma bakanlığından alındı ve yerine Mareşal Rodion Malinosky getirildi. Martında da Bulganin başbakanlıktan çekildi ve Kruşçev, parti birinci sekreterliği ile beraber başbakanlığı da üzerine aldı.

Kruşçev'in iktidarı 14 Ekim 1964 tarihine kadar devam edecektir. Bu tarihte, kendisinin ön plana çıkardığı Leonid Brejnev ve Aleksey Kosigin tarafından iktidardan düşürülecektir.

B) ÇEKOSLOVAKYA'DA PILSEN AYAKLANMASI

Stalin'in cenaze töreninde Çekoslovakya'yı, Komünist Partisi lideri ve 1948 Şubat Darbesi'nin kahramanı Klement Gottwald temsil etmişti. Fakat cenaze töreninde soğuk aldığı için pnömoni oldu ve Prag'a dönünce, Stalin'den altı gün sonra, 14 Mart 1953'te öldü. Bunun üzerine, Malenkov'un yakın adamı ve liberallerden Antonin Zapotocky cumhurbaşkanı oldu. Viliam Siroky başbakan ve Antonin Novotny de Komünist Partisi lideri seçildi. Novotny 49 yaşında olmakla beraber partinin en eskilerindendi ve komünist dünyasının Bolşeviklerinden, yani en bağnaz komünistlerindendi.[78]

Bu Troika'nın kolektif idaresi başladığı sırada, Çekoslovak ekonomisi çok kötü bir durumdaydı. Enflasyon gittikçe artarken, aşırı endüstrileşmenin neticesi olarak, tarım üretimi ve tüketim endüstrisinin üretimi de azalmaktaydı. Tabiatıyla bu durumda fiyatlar da hızla yükselmekteydi. O kadar ki, karaborsada tüketim maddelerinin fiyatı, resmi fiyata nispetle iki mislinden beş misline çıkmıştı.

Hükümet enflasyonu frenlemek amacı ile bir para operasyonuna başvurdu. Çekoslovak parası kronları, yenisi ile değiştirme yoluna gitti. Bu yapılırken elli eski kron yerine sadece bir kron veriliyordu. Yani halkın elindeki tasarruflar birdenbire azalıyordu. Halk ve işçiler çok zarar etti. Vakıa, hükümet enflasyonu önlemek için, halkın satın alma gücünü düşürmekteydi. Fakat bu tedbir büyük tepki ile karşılandı.

Para reformu 30 Mayıs 1953 tarihli bir kararname ile yapılmıştı. Fakat yeni hükümetten ekonomik şartların daha iyiye götürülmesini beklerken böyle bir durumla karşılaşınca 1 Haziran'dan itibaren ortalık karıştı. 1 Haziran

77 Kruşçev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 14-25 Şubat 1956 günlerinde toplanan 20. Kongresi'nin 25 Şubat 1956 günlü gizli oturumunda yaptığı bir konuşmada Stalin'e ağır hücumlarda bulunmuş ve Stalin'i "kişiye tapma" sistemini kurmakla itham etmişti. Bundan sonra Sovyet Rusya'da "Stalinci" olmak bir suç sayılmıştır.

78 Pilsen ayaklanması için bkz., François Fejto, *Histoire des Democraties Populaires*, c. II, Paris, Editions du Seuil, 1999, s. 50-54.

sabahı Pilsen'deki Lenin fabrikalarında (eski adı ile Skoda fabrikaları) çalışan beş bin işçi sokaklara döküldü ve gösterilere başladı. Bunun arkasından, Ostrava'daki çelik fabrikaları işçileri ile Prag'daki makine endüstrisi işçileri de gösterilere başladı. Fakat esas ayaklanma Pilsen'de idi. Pilsen'de işçiler belediye binasını basarak yağma ettiler. Ellerine geçirdikleri hoparlörlerle, "Hür seçim istiyoruz" diye bağırıyorlardı. Göstericiler, Stalin ve Gottwald'ın resimlerini ayaklar altında parçaladılar. Ellerine geçirdikleri Rus bayraklarını paramparça ettiler. Güvenliği sağlamakla görevli milis kuvvetleri, göstericileri dağıtacakları yerde onlarla bir oldular.

İşçilerin bu ayaklanması devam ederken, yaz aylarında da köylüler kolektif çiftçilere hücum edip toprakları kendi aralarında paylaşmaya başladılar.

Bu ayaklanmalar, Çekoslovak Komünist Partisi içinde görüş ayrılıklarına sebep oldu. Cumhurbaşkanı Zapotocky, rejimin biraz gevşetilmesi ve liberal tedbirlerin alınması taraftarı idi. Fakat Komünist Partisi lideri Novotny tamamen sertlik taraftarı bulunuyordu. Novotny sırtını Moskova'ya dayadı ve 1954 Nisan ayında çok gizli olarak yapılan Politbüro toplantısına Kruşçev bizzat katıldı ve Novotny'yi destekledi. Novotny de sertlik tedbirleri ile ülkedeki kaynaşmaları bastırmaya muvaffak oldu.

C) DOĞU BERLİN AYAKLANMASI

1953 baharında ekonomik şartlar Doğu Almanya'da da kötüleşmekte idi. Yiyecek maddeleri karneye bağlandığı hâlde, hükümet gereken yiyeceği karne ile veremeyecek duruma geldi. Bunun üzerine Doğu Almanya'nın Komünist Partisi lideri Walter Ulbricht, Sovyet Rusya'ya başvurup yardım istedi. Sovyetler bu isteğe menfi cevap vermekle birlikte, sosyalistleştirme kampanyasını yavaşlatmasını ve halkın üzerindeki siyasi baskıların hafifletilmesini tavsiye etti. Fakat Ulbricht, 28 Mayıs'ta yayınladığı bir kararname ile üretimi arttırmak için, çalışma şartlarını daha da ağırlaştırdı. Ulbricht'in bu tutumu, Moskova'daki kolektif liderlikten de cesaret alan Doğu Alman Komünist Partisi içindeki liberallerin Ulbricht'e karşı çıkmasına sebep oldu.

Fakat Doğu Alman halkı arasında komünizmden kurtulmak için her gün yüzlerce insan Batı Berlin'e kaçıyordu. Bir yandan Stalin'in ölümü, öte yandan Komünist Partisi içindeki görüş ayrılıklarından cesaret alan Doğu Berlin'deki işçiler 16 Haziran sabahı ayaklandılar. Başlangıçta birkaç yüz kişi olan bu inşaat işçilerine, birkaç saat içinde katılım oldu ve geniş bir ayaklanma hâline gelen gösteriler o gün bütün Doğu Berlin'e yayıldı. İşçiler, çalışma şartlarının hafifletilmesinin ve fiyatların düşürülmesinin yanında, hükümetin istifasını ve gizli ve serbest seçimi istiyorlardı.[79]

17 Haziran sabahından itibaren durum daha da kötüleşti. O günün sabahından itibaren Doğu Berlin'in kenar mahallelerinde toplanan kalabalık şehrin merkezine doğru yürümeye başladı. Genel grev ilan edilmişti. Binlerce

79 Doğu Berlin ayaklanması için bkz., Fejto, a.g.e., c. II, s. 41-45.

insan şehrin merkezindeki hükümet binasına saldırdı. Meşhur Brandenburg Kapısı üzerindeki kızıl bayrak indirilerek yakıldı.

Bu durum karşısında şehirde bulunan iki Sovyet zırhlı tümeni harekete geçti. Halk taş ve sopalarla Sovyet tanklarına karşı koydu. Tanklar halkın üzerine ateş açtı. Fakat 17 Haziran akşamı saat 19:00 sıralarında Sovyet kuvvetleri şehri hâkim olmuşlar ve ayaklanmaları bastırmışlardı.

Doğu Berlin ayaklanması sırasında Doğu Almanya'nın diğer şehirlerinde de ayaklanmalar çıkmıştı. Leipzig'de işçiler, genel greve gittiler ve hapishaneyi işgal ettiler. Rostock, Dresden ve Jena gibi diğer büyük şehirlerde de aynı şekilde hadiseler oldu. Fakat bu ayaklanmalar da Sovyet kuvvetleri tarafından bastırıldı.

D) 20. KONGRE

Stalin'in ölümü Sovyet Rusya'nın tarihinde bir dönemi kapatıp yeni bir dönemi açmıştır. Stalin 1924'ten 1953'e kadar 29 yıl boyunca Sovyet Rusya'nın kaderine hâkim olmuş ve gerek Sovyet dış politikasına, gerek Sovyet sistemine kendi damgasını vurmuştur. Öyle ki, Marksizm ve Leninizm'den sonra bir de Stalinizm ortaya çıkmıştır. Stalinizm, esasında, Marksizm ve Leninizm gibi gerçek anlamda bir doktrin veya Marksizm'in yeni bir yorumu olmaktan ziyade, komünizmin bir tatbik şekli olmuştur ki, bu şeklin temel unsurunu da Stalin'in kişisel diktatörlüğü teşkil etmiştir.

Stalin'den sonrakilerin hiçbiri kişisel diktatörlüklerini kurma yetenek ve gücüne sahip olmadıkları için, önce kolektif liderlik kavramını ortaya atmışlar, ondan sonra da iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Bu mücadelede Kruşçev galip çıkmıştır. Fakat bir başkası da çıkabilirdi. Ne var ki, bu oldukça uzun süren iktidar mücadelesi, Stalin'in yakın çalışma arkadaşları ile yine Stalin devrinin önde gelen isimlerinden pek çoğunu sahneden silmişti. Şimdi yeni liderin ve ekibinin kendisini kabul ettirme meselesi ortaya çıkıyordu. Hâlbuki bir "Stalin putu" mevcut olduğu sürece, bu iş kolay olmazdı. O hâlde önce bu putun yıkılması gerekirdi. İşte Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nin görevi bu oldu. "Put" yıkıldıktan sonra, Sovyet Rusya'nın iç ve dış politikasının tatbikatında da birtakım değişiklikler yapmak kolaylaşmıştır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kongreleri umumiyetle dört veya beş yılda bir yapılırdı. 19. Kongre 1952 Ekim'inde yapılmıştı. 20. Kongre ise 14-25 Şubat 1956 tarihlerinde yapıldı.[80] Kongre'nin en mühim hadisesi, Kruşçev'in 25 Şubat 1956 günü bir gizli oturumda yaptığı konuşma olmuştur.[81]

---

80 20. Kongre için bkz., Leo Gruliow, *Current Soviet Policies II (The Documentary Record of the 20th Communist Party Congress and Its Aftermath)* New York, Praeger, 1957. *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2156, 24 Mart 1956 ve No: 2160, 3 Nisan 1956. Ayrıca bkz., Oral Sander, *20., 21. ve 22. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967, s. 2-24

81 Konuşmanın metni: Russian Institute, Columbia University (ed.), *The Anti-Stalinist Campaign and International Communism, (A Selection of Documents)*, New York, Columbia

Gizli oturuma sadece parti delegeleri alınmış, yabancı komünist partilerinin temsilcileri alınmamıştır.

Kruşçev bu uzun konuşmasında Stalin'i yerden yere vurmuş, politikasını hatalarla dolu olarak göstermiştir. Stalin'in yaptığı işkenceleri, zulmü ve rakiplerini bertaraf etmek için nasıl adam öldürttüğünü uzun uzun anlatmıştır. Stalin idaresinin kötülüklerini, ülkeye ve partiye verdiği zararları anlatmıştır. Stalin'in sadece kişisel diktatörlük kurmuş olduğunu ve bir "kişiye tapma" (cult of the individual, personality cult) yarattığını söylemiştir.[82]

Kruşçev konuşmasında Stalin'in yaptıklarını anlatırken, delegeler zaman zaman Stalin aleyhine gösteriler yapmışlar ve tepkiler göstermişler, konuşmanın sonunda da Kruşçev'i ayakta uzun uzun alkışlamışlardır. Bununla beraber, Stalin aleyhtarlığı kamuoyuna, basın ve yayın organları tarafından yavaş yavaş yayılmaya çalışılmıştır.

20. Kongre'nin getirdiği yeniliklerden biri de, milletlerarası münasebetlerde "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" (Peaceful Coexistence-Coexistence Pacifique) prensibinin kabulüdür. Esasında bu prensip 20. Kongre'nin bir icadı değildir. Daha önce, 1954 Temmuz'unda Hindiçini meselesi için Cenevre'de yapılan konferanstan dönen Çin Başbakanı Chou En-Lai, Yeni Delhi'de Hindistan Başbakanı Nehru ile görüşmelerde bulunmuş ve iki başbakan, iki ülke arasındaki münasebetlere Beş Prensip'in (Panch Shela) hâkim olmasına karar vermişlerdir. Bu Beş Prensip şöyle idi: Birbirlerinin toprak bütünlüğü ve egemenliklerine karşılıklı saygı, saldırmazlık, birbirlerinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda ve barış içinde bir arada yaşama.

Barış içinde bir arada yaşama politikası, Stalin'in sertlik politikasından milletlerarası politikada bir yumuşamaya doğru gidişin bir işaretini taşımaktaydı. Kruşçev'i böyle bir politikaya iten en mühim sebep ekonomiktir. Sovyet Rusya'nın ekonomik kalkınmasını hızlandırma arzusudur. Zira devamlı bir savaş psikozu, çabaların ekonomik kalkınmaya yönelmesini önleyecekti. Hâlbuki Sovyet komünizmi ekonomik refahı gerçekleştirmedeki üstünlüğünü göstermek zorunda idi. Sovyet komünizminin ekonomik üstünlüğü gerçekleşecek olursa, bu diğer ülkelere de tesir edebilirdi. Dolayısıyla, barış politikasında Sovyet Rusya'nın menfaati vardı.

University Press, 1956, s. 1-89. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2189, 23 Haziran 1956. *Kruşçev'in Anıları*, çev: M. Ali Kayabal, c. II, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 281-418. Gizli oturumda yapılan bu konuşmanın metni, birkaç hafta sonra CIA'nın eline geçmiş ve 4 Haziran 1956 günü de Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından dünyaya açıklanmıştır.

82 Kruşçev, Stalin'i bu kadar kötülerken, resmi yayınlar aynı sertliği göstermemiştir. Mesela, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1960'ta yayınlanan resmi tarihinde şöyle denmekteydi: "Kişiye tapmanın parti tarafından tenkit edilmesi, Stalin'in ülkenin ve partinin hayatında oynadığı müspet rolün tümden inkârı demek değildir. Stalin'in başlıca rolü oynadığı Komünist Partisi ve Merkez Komitesi'nin liderliği altında, Sovyetler Birliği muazzam, devir değiştiren gelişmeler kaydetmiştir. Stalin, Sovyetler Birliği için, Komünist Partisi için ve milletlerarası işçi isimli hareketi için pek çok şey yapmıştır" (*History of the Communist Party of the Soviet Union*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1960, s. 671).

1961 Ekim'indeki 22. Kongre'de taktik ve stratejileri daha ayrıntılı bir şekilde geliştirilen ve daha muhtevalı hâle getirilen[83] Barış İçinde Bir Arada Yaşama politikası, ister istemez Marksizm-Leninizm'e ters düşmekteydi. Bir defa doktrine göre, kapitalizm ile sosyalizmin bir arada yaşaması mümkün değildi. Çünkü sosyalizmin varlığı kapitalizmi ortadan kaldırmak içindi. Kapitalizm var oldukça sosyalizmin varlığı tehlikede idi.

İkincisi, Marksizm-Leninizm'e göre, kapitalizm var olduğu sürece savaşlar kaçınılmazdı. Barış, ancak kapitalizm ortadan kalktığı zaman mümkün olabilirdi.

Şimdi Sovyet Rusya bu yeni politikası ile Marksizm-Leninizm'in bu iki temel kavramından vaz mı geçiyordu? Şüphesiz ki hayır! Esasında bu politika, Kruşçev'in milletlerarası komünizm hareketi için benimsemiş olduğu birtakım yeni taktiklerden başka bir şey değildi.[84] 22. Kongre'de kabul edilen parti programında şöyle deniyordu: "Barış içinde bir arada yaşama, sosyalizm ile kapitalizm arasında... Sınıf mücadelesinin özel bir şeklini teşkil etmektedir."[85] Kruşçev de Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 21 Haziran 1963 günkü toplantısında yaptığı konuşmada, meseleye daha fazla açıklık getirmiş ve şöyle demiştir: "Farklı sosyal sistemlere sahip devletler arasındaki barış içinde bir arada yaşama, milletlerarası plandaki sınıf mücadelesinin gevşetilmesi demek değildir. Sınıf mücadelesi devam ederken, ideoloji alanında barış içinde bir arada yaşama imkânsızdır. Kim ki ideolojik barış içinde bir arada yaşamaya taraftar olur, o sosyalizme ihanet ediyor demektir, komünizme ihanet ediyor demektir."[86]

Daha ileride göreceğimiz gibi Sovyetler'in barış içinde bir arada yaşama politikası ve bununla ilgili olarak Marksizm-Leninizm'e getirdikleri yeni yorumlar, Çin Komünist Partisi'nin sert tenkitlerine hedef olacaktır.

20. Kongre'nin getirdiği bir üçüncü yenilik de, sosyalizmi gerçekleştirmede farklı ve çeşidi yolların varlığının kabul edilmesidir. Bu görüş Yugoslavya ile ilgili olarak ortaya atılmıştır. Kruşçev, Yugoslavya'nın Cominform'dan çıkmasında da Stalin'in hatası olduğunu söylemiş ve bu vesile ile sosyalizme ulaşmada farklı yolların olabileceği kabul edilmiştir. Tabiatıyla bu ideolojik değişiklikte, bir yandan Yugoslavya ile münasebetleri düzeltmek arzusunun, diğer yanda da bilhassa Batı sömürgelerindeki milliyetçi hareketlere ve diğer sosyalist hareketlere şirin görünme gayretinin rol oynadığına şüphe yoktur.

Fakat Stalin putunun devrilmesi, Stalin'in kötülenmesi ve sosyalizm için farklı yollar kavramları, diğer ülkelerden önce, Polonya ve Macaristan gibi uyduları harekete geçirdi. 20. Kongre'nin hemen arkasından Polonya ve Macaristan ayaklanmaları patlak verdi.

---

83 22. Kongre için bkz., *The Road to Communism (Documents of the 22nd Congress of the C.P.S.V.)*, Moscow, Foreign Languages Publishing House.

84 Bu konuda bkz., Fahir H. Armaoğlu, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Sovyet Yorumu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII, sayı: 3, (Cem Sar'a armağan), 1973, s. 283-314.

85 *The Road to Communism*, s. 506.

86 *The Current Digest of the Soviet Press*, c. XV, No: 25, 17 Temmuz 1963'ten naklen: *Pravda* ve *Izvestiya*, 29 Haziran 1963.

E) POLONYA'DA POZNAN AYAKLANMASI

Stalin'in ölümü ilk mühim tesirini Polonya üzerinde gösterdi. Polonyalılar geleneksel olarak milliyetçi ve dinlerine bağlı bir milletti. 20 yüzyılda Polonyalıların en büyük korkusu Almanlardı. Fakat savaştan sonra Stalin'in Polonya'da kurduğu komünist rejimin baskısı çok daha ağır oldu. Bu sebeple Stalin'in ölümüne en fazla sevinenler Polonyalılardı.

Stalin öldüğünde Polonya Komünist Partisi'nin başında Bierut bulunuyordu. Bierut Stalin'in adamı ve Stalin gibi bir diktatördü. Buna rağmen, Stalin'in ölümü üzerine parti içindeki ılımlılar hemen harekete geçtiler. 1954 Mart ayında yapılan parti kongresinde, Bierut'un diktatörlüğü sona erdirilerek, kolektif liderlik başlatıldı. Devlet başkanlığına ılımlılardan Zawadski ve başbakanlığa da Cyrankiewicz getirildi.

Bu yumuşama ve liberalleşme havası 1954'te devam etti. 1954 Aralık ayında gizli polis teşkilatı lağvedildi. Yine aynı yılın sonlarında binlerce siyasi mahkûm serbest bırakıldı.

Bu siyasi yumuşamaya paralel olarak ekonomik tedbirler de alındı. 1953 Ekim'inde Merkez Komitesi'nin aldığı bir kararla, endüstri yatırımlarına milli gelirin %25'i ayrılmış iken, bu nispet %19-20'ye indirildi ve yine tüketici fiyatlarında da indirim yapıldı.

Bierut 1956 Mart ayında, yani 20. Kongre'den biraz sonra öldü. Bierut'un ölümü, Sovyet aleyhtarlığının birdenbire canlanmasına sebep oldu. Bu atmosfer içinde 20 Mart 1956 günü Komünist Partisi Merkez Komitesi toplandı. Toplantıya bizzat Kruşçev de katıldı. Kruşçev şimdi, kendisinin açmış olduğu çığır neticesinde Polonya'nın kontrolünü kaybetmekten korkuyordu. Bu sebeple 20. Kongre'de söyledikleri ile tam bir çelişki içinde, toplantıda ağırlığını Stalinciler tarafına koydu. Fakat buna rağmen, Merkez Komitesi, parti liderliğine, ılımlılardan Edouard Ochab'ı seçti. Kruşçev bundan hiç hoşlanmadı.

Ochab'ın parti liderliğine gelmesi, Sovyet aleyhtarlığını daha da tahrik etti. Ochab'ın ilk işi, 1948'de partiden atılıp, hapse mahkûm olan eski parti lideri Gomulka ile arkadaşlarını serbest bırakmak oldu. Ayrıca bir af kararnamesi ile 25.000 siyasi tutuklu serbest bırakıldı.

Gomulka'nın serbest bırakılması, onu, liberal ve yumuşak bir komünist rejimin sembolü hâline getirdi. Çünkü Gomulka, bir komünist olmakla beraber, "milli komünizm" görüşünün ilk öncülerindendi. Yugoslavya ile Sovyet Rusya arasında 1948'de çıkan anlaşmazlıkta Tito tarafını tutmuş ve bunun için de Stalin'in gazabına uğramıştı.

Durum bu şekilde iken Poznan'da 23 Haziran 1956 günü işçiler ayaklandılar. Buradaki Zispo otomobil, vagon ve askeri malzeme fabrikalarında 15.000 kadar işçi çalışmakta idi ve 1955 yılından beri bunların birtakım

problemleri vardı. Bunların başında çalışma normlarının ağırlığı, ücretlerin yetersizliği gibi meseleler geliyordu. Bunların %40 kadarı da Komünist Partisi üyesi idi. Fakat dertlerini Varşova'ya parti merkezine aksettirdikleri hâlde hiç ilgilenen olmamıştı. Son defa olarak Varşova'ya bir heyet daha gönderdiler. Fakat nasıl oldu ise, bu heyetin tutuklandığına dair söylentiler ortalığı kapladı. Bunun üzerine o gün, yani 28 Haziran günü, işçiler toplanarak şehrin merkezine doğru yürümeye başladılar. Kendilerine halk ve gençler de katılınca gösteri yürüyüşü iyice büyüdü. İşçiler, ellerinde, ücretlerin arttırılmasını, fiyatların düşürülmesini ve ekmek isteyen pankartlar taşıyorlardı. Fakat kalabalık büyüdükçe sloganlar da sertleşti. Topluluk şimdi, "Kahrolsun Rusya! Kahrolsun Sovyet işgali!", "Bize dinimizi veriniz.", "Yaşasın ekmek, hürriyet ve adalet!" diye bağırmaya başlamıştı.

Şehrin merkezine gelindiğinde, göstericiler emniyet müdürlüğünü, radyo binasını ve hapishaneyi bastılar. Oralardaki silahları ellerine geçirdiler. İlk ateşi kimin açtığı bilinmez ama şimdi güvenlik kuvvetleri ile göstericiler arasında karşılıklı ateş başlamıştı. Güvenlik kuvvetleri göstericilerle başa çıkamayınca öğleden sonra tanklar şehre girmeye başladı. Akşam olduğunda ayaklanma bastırılmıştı. Fakat 44'ü işçilerden olmak üzere 54 ölü ve 300 yaralı ile 320 kişi de tutuklanmıştı.[87]

Ayaklanma bastırılmakla beraber, yeni bir demokratizasyon dönemini de beraberinde getirdi. Komünist Partisi Merkez Komitesi 18-28 Temmuz arasında yaptığı toplantılarda, halkın siyasi ve ekonomik sıkıntılarını hafifletmek amacı ile birçok karar aldı.[88] 4 Ağustos'ta da Gomulka tekrar parti üyeliğine kabul edildi. Yine ağustos ayında hükümet, aralık ayında Parlamento (Sejm) için yeni seçimler yapılacağını ilan etti. Katolik kilisesinin faaliyetine müsaade edildi.

Eylül başında üniversiteler açıldığında tam bir kaynaşma içinde idi; öğrenciler Stalin ve komünizm aleyhtarı gösteriler yapıyorlardı. Aydınlar, proletarya diktatörlüğü yerine sosyalist demokrasisi, proletaryanın yerine aydınların liderliğini, milletlerarası komünizm yerine sosyalist ülkeler arasında eşitlik ve kardeşlik istiyorlardı.[89]

Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi, yeni bir programı müzakere etmek ve Gomulka'yı tekrar parti liderliğine, yani genel sekreterliğe getirmek

87 Poznan ayaklanması ve Polonya hadiseleri için bkz., François Fejtö, *Histoire des Democraties Populaires*, c. II, Aprés Stalin, Paris, Editions du Seuil, 1969, s. 55-56, 90-99, 103-104, 107-119. Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, Paris, Fayard, 1967, s. 227-235. *Documentation Française, N. et E. D.* No: 2232, 13 Kasım 1956; No: 2236, 27 Kasım 1956; No: 2237, 1 Aralık 1956. Richard Hiscocks, *Poland, Bridge for Abyss?*, London, Oxford University Press, 1963, s. 170-254. Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe (A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary)*, New York, Columbia, University Press, 1956, s. 37-314.

88 Kararların metni: Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, s. 143-186.

89 Fejtö, *Histoire des Democraties Populaires*, c. II, s. 103-104.

için 19 Ekim 1956 tarihinde toplanma kararı aldı. Gomulka'nın liderliği Sovyet idarecilerini telaşlandırdı. 19 Ekim sabahı Kruşçev, Molotov, Kaganoviç, Varşova Paktı kuvvetleri Başkomutanı Mareşal Koniev ve 11 generalden mürekkep bir Sovyet heyeti aniden Varşova'ya geldi. Sovyet heyeti ile Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi arasında 20 Ekim sabahına kadar süren görüşmelerde, Sovyet liderleri Gomulka'nın genel sekreterliğini önlemeye çalıştılar fakat Polonyalılar direttiler. Neticede bir anlaşma oldu. Gomulka genel sekreter olacaktı fakat buna mukabil Polonya da Sovyetler Birliği'nden kopmayacak ve Sovyetler Birliği ile yakın münasebetler içinde olacaktı. Keza Polonya'nın sosyalizmden ayrılması da söz konusu edilemeyecekti. Buna karşılık Sovyetler de Polonya'nın içişlerine karışmayacaklardı. Bu anlaşma üzerine Sovyet liderleri 20 Ekim sabahı Varşova'yı terk ederken, Wladyslow Gomulka'nın genel sekreterliği ilan ediliyordu.

Sovyet liderleri ile Polonyalılar arasında bu görüşmeler olurken, Polonya'nın bütün fabrikalarında işçiler işlerini bırakmışlar, harekete geçmek için hazır bekliyorlardı. Üniversitelerde de öğrenciler aynı durumda idi.

Polonya ayaklanmasının en mühim neticelerinden biri de Polonya Savunma Bakanı görevini yapmakta olan Rus Mareşali Rokossovsky'nin ve Polonya ordusundaki Rus subaylarının ülkeden uzaklaştırılması oldu.

Gomulka 20 Ekim günü Merkez Komitesi toplantısında yaptığı konuşmada,[90] ekonomik ve siyasi görüşlerini uzun uzun açıklamış ve Polonya'daki liberalleşme hareketinin durdurulmayacağını fakat Polonya'nın komünizmden ayrılmasının da söz konusu olamayacağını, yalnız sosyalizme giden çeşitli yollar olduğunu, bunun Sovyet metodu olduğu gibi, Yugoslav modeli de ve hatta bambaşka bir model de olabileceğini, Polonya'nın devlet olarak bağımsızlığını sürdüreceğini ve Varşova-Moskova münasebetlerinin eşitlik esasına dayanması gerektiğini söyledi.

Gomulka başkanlığındaki bir Polonya heyeti, 14-18 Kasım 1955 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret etti. Gayet samimi geçen görüşmeler sonunda, 18 Kasım'da, Polonya'daki Sovyet kuvvetlerinin statüsüne ait bir anlaşma imzalandı.[91] Buna göre, Sovyet kuvvetlerinin "geçici olarak" Polonya'da bulunması, Polonya'nın egemenlik haklarının ihlâline sebep olamayacağı gibi, Polonya'nın içişlerine karışma hakkını da vermeyecekti. Bu kuvvetlerin Polonya topraklarındaki hareket serbestileri de iyice kısıtlanıyordu.

Gomulka başkanlığındaki Polonya heyeti Moskova'dan trenle ayrılırken, Kruşçev yolcu etmeye gelmiş ve Gomulka'nın elini uzun uzun sıkarak, "En iyi dostlarınızın Moskova'da bulunduğunu daima hatırlayınız" demişti.[92]

90 Bu konuşmanın metni: Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, s. 197-239.

91 Anlaşmanın metni: Zinner, a.g.e., s. 306-314.

92 Hiscocks, *Poland, Bridge for the Abyss?*, s. 228.

F) MACAR MİLLİ AYAKLANMASI[93]

Polonya'da işlerin Sovyetler için 20 Ekim'den itibaren iyiye gitmesinden birkaç gün sonra Macaristan'da patlak veren milli ayaklanma, Sovyetler'in başına milletlerarası bir dert oldu ve bir Macar gazetecisinin dediği gibi 13 gün süre ile âdeta Kremlin'i temelinden salladı.

Stalin'in ölümü ve 17 Haziran 1953'teki Doğu Berlin ayaklanması Macaristan'a da tesir etmekten geri kalmamış ve haziran sonlarında Macaristan'ın bazı fabrikalarında işçiler ayaklanmışlardı. Sebep, her yerde olduğu gibi, ekonomik hayattan şikâyet idi. Bu durum Sovyetler'i endişelendirdi ve Macar Komünist Partisi lideri ve Başbakan Rakosi'yi Moskova'ya çağırdılar. Matyos Rakosi koyu bir Stalinci idi. Sovyet liderleri Rakosi'ye başbakanlığı bırakmasını ve sadece parti liderliği ile yetinmesini bildirdiler. Sovyet liderliğinin başbakan adayı İmre Nagy (Naj diye okunur) idi.

Gerçekten Rakosi 28 Haziran'da başbakanlıktan çekildi ve İmre Nagy onun yerine başbakan oldu. Kollektif liderlik Sovyet Rusya'da olduğu gibi Macaristan'da da tatbik ediliyordu.

Nagy başbakan olur olmaz komünist rejimin birçok sert tatbikatını hemen yumuşattı. Köylülerin kolektif çiftliklere girme mecburiyetini kaldırdı ve köylüye toprak mülkiyetini tanıdı. Tüketim malları üretimine hız vererek, halkın ekonomik sıkıntılarını karşılamaya çalıştı. Din konusunda daha geniş bir müsamaha gösterdi. Bunlara benzer daha birçok yumuşama tedbiri alan Nagy kısa sürede halkın sevgisini kazandı.

Fakat Nagy'ın bu yumuşak komünizmi bu sefer Sovyet liderlerini korkuttu. "Şovenizm" ve "küçük burjuva demagojisi" yapmakla suçlanan Nagy, 1955 Nisan ayında başbakanlıktan alındığı gibi, Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeliğinden de çıkarıldı.

Nagy'ın azli, halk ve bilhassa aydınlar tarafından tepki ile karşılandı. Aydınlar, yazarlar ve öğrenciler arasında birdenbire bir hürriyetçilik akımı başladı. Bu akımın merkezi Petöfi Kulübü idi. Petöfi Kulübü 1955 yılında genç aydınlar tarafından kurulmuştu. Bu kulübün faaliyetleri her gün artarken, üyeler de sık sık Nagy'ı ziyaret ederek kendisi lehine açık ve gizli sempati gösterileri yapıyorlardı.

---

93 Macar milli ayaklanması için bkz., Andres Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 237-281. François Fejtö, *La Tragedie Hongroise*, Paris, Edition Horay, 1956. İmre Nagy, *Un Communisme qui n'oublie pas l'Homme*, Paris, Pion, 1957. Tibor Meray, *İmre Nagy, l'Homme trahi*, Paris, Julliard, 1960. *La Verite sur l'Affaire Nagy*, Paris, Pion, 1958 (General Maleter'in tutuklanması ve İmre Nagy ile birlikte idamını anlatmaktadır). Miklos Molnar, *Victoire d'une Defaite*, (Budapest, 1956). Paris, Fayard, 1968. Tibor Meray, *Thirteen Days that shook the Kremlin (Imre Nagy and the Hungarian Revolution)*, New York, Praeger, 1959, (23 Ekim-4 Kasım 1956 arasındaki gelişmeleri anlatmaktadır). Ferenc A. Vali, *Rift and Revolt in Hungary*, Cambridge, Harvard University Press, 1961, s. 243-380. Paul Zinner, *Revolution in Hungary*, New York, Columbia University Press, 1962, s. 239-346. Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, s. 317-481.

Bir yandan halkın Nagy'a karşı artan sevgi gösterileri, öte yandan 28 Haziran 1956'da Polonya'da Poznan ayaklanmasının çıkması Sovyet liderlerini endişelendirdi. Bunun üzerine Rakosi'yi feda etmeye karar verdiler. 18 Temmuz'da istifa eden Rakosi'nin yerine Parti Genel Sekreterliği'ne Erno Gerö, yardımcılığına ise, Titoizm yapmaktan dolayı beş yıldır hapiste bulunan Janos Kadar getirildi. Gerö'nün ilk işi Nagy ile temasa geçmek oldu. Macaristan'da yeniden bir yumuşama devri açılmak isteniyordu.

Poznan ayaklanması Macar halkı tarafından nasıl hararetle desteklendi ise, 20 Ekim'de Gomulka'nın Polonya'da işbaşına getirilmesi de büyük heyecan uyandırdı. 23 Ekim günü Budapeşte'de büyük gösteriler başladı. Kalabalık birkaç saat içinde 200.000 kişiyi bulmuştu. Göstericiler eski Başbakan Nagy'ın evinin önüne gitti. Nagy balkona çıkıp, "Yoldaşlar" diye halka hitap etmek istediği zaman, halk, "Biz yoldaş değiliz!" diye bağırdı. Halkın ellerinde taşıdığı bayrakların ortası delikti. Çünkü bayraklardaki orak-çekiç'i çıkarmışlardı.

Göstericiler o gece radyo binasını ele geçirmek için harekete geçince, güvenlik kuvvetleri halkın üzerine ateş açtı. Buna rağmen halk gösterilerine devam etti. Stalin'in büyük boydaki heykelini bir kamyona bağlayan halk, heykeli devirdi ve parçaladı. Bu sırada Macaristan'ın üçüncü büyük şehri olan Debrecen'de de halk ayaklanmıştı.

Bu durum karşısında Macar Komünist Partisi, 24 Ekim sabahı İmre Nagy'ı tekrar başbakanlığa getirdi. Nagy hemen radyoda yaptığı bir konuşmada,[94] kamu hayatının daha geniş şekilde demokratize edileceğini ve sosyalizmin inşasında Macar milli karakterinin göz önünde tutulacağını bildirerek, halktan silahlarını bırakmasını istedi. Halk bu isteğe uymadı, çünkü bu sırada (nasıl olduğu hâlâ tartışmalıdır) güya hükümetin isteği üzerine Sovyet tankları Budapeşte sokaklarını tutmuşlardı.

25 Ekim sabahından itibaren gösteriler ve genel grevler Macaristan'ın her tarafına yayılmıştı. Macaristan tümüyle kaynıyordu. Sovyet adını alan komiteler bütün şehirlerde idareyi ele almıştı. Halk, hürriyet ve Sovyet askerlerinin Macaristan'dan çıkmasını istiyordu.

Yine aynı gün, Erno Gerö Parti genel sekreterliğinden ayrıldı ve yerine Janos Kadar genel sekreter oldu. Kadar'ın radyodan halka hitaben yaptığı yatıştırıcı konuşmalar da fayda vermedi. Aksine, o gün paniğe kapılan Sovyet tankları halkın üzerine ateş açtı ve birçok kişi öldü. Şimdi milli ayaklanma kana boyanıyordu.

27 Ekim'de yeni bir kabine kuruldu ve kabineye, Rakosi zamanında lağvedilmiş bulunan eski partilerden, Köylü Partisi ile Küçük Emlâk Sahipleri partilerinden de üye alındı. Sosyal demokratlar bu kabineye girmedi. Fakat bu tedbirler halkı yumuşatmadı. 28 Ekim günü Budapeşte'de çarpışmalar devam ediyor ve taşranın büyük kısmında da milliyetçiler duruma hâkim bulunuyordu. Taşradaki milliyetçiler Budapeşte üzerine yürümeye hazırlanınca, Başbakan Nagy,

94 Konuşmanın metni: Zinner, a.g.e., s. 409-411.

bir yandan halkı yatıştırmaya çalışırken, bir yandan da güvenlik kuvvetlerine, kendilerine ateş edilmedikçe karşılık vermemeleri talimatını verdi.

Bu sırada, ayaklananlar bir milli ihtilâl komitesi kurmuşlardı ve başkanlığına da Macar Generali Pal Maleter'i getirmişlerdi. Macaristan'ın bütün şehirlerinde de milli ihtilâl komiteleri kurulmuştu. Kısacası, Macaristan bir iç savaşa sürüklenmişti. Fakat şu farkla ki, bu iç savaş, bir ülkenin iki ayrı grubu arasında değil, emperyalist ve işgalci bir kuvvet ve onu destekleyenlerle milli bağımsızlık mücadelesi verenler arasında idi.

Bu arada, gerek Gomulka, gerek Tito, Nagy'a mesajlar göndererek işin kıvamında bırakılmasını ve hareketin daha ileriye götürülmemesini tavsiye ettiler. Fakat ok yaydan çıkmıştı. Bu şartlar içinde Nagy'ın bu milli hareketi, bilhassa bu karışık durum içinde durdurması mümkün değildi

Sovyet Rusya da işin ciddiyetini gördüğü için, 30 Ekim akşamı bir deklarasyon yayınladı.[95] Sovyet kuvvetlerinin Macaristan'da Varşova Paktı gereğince bulunduğu söylenen bu bildiride, ilk defa olarak bir sosyalist milletler topluluğundan söz edilmekte idi. Böylece Sovyetler 1968 Kasım ayındaki Brejnev Doktrini'nin temellerini daha 1956'da atmış olmaktaydı. Çünkü bu bildiriye göre, Varşova Paktı çerçevesinde bir sosyalist ülke diğerinin işlerine askeri müdahalede bulunabilecekti.

Mamafih, deklarasyon veya bildiri, aynı zamanda ortalığı teskin etmek amacını da güdüyordu. Çünkü deklarasyona göre, Macar hükümetinin gerekli gördüğü anda ülkedeki Sovyet kuvvetlerinin geri çekilebileceği ve bu ülkede Sovyet kuvvetlerinin bulunmasının Macar hükümeti ve "diğer Varşova Paktı üyeleri ile" müzakere edilebileceği bildiriliyordu. Ayrıca deklarasyon, "Sosyalist milletler topluluğuna dâhil ülkeler arasındaki münasebetlerin, tam bir hak eşitliği, toprak bütünlüğü, siyasal bağımsızlık ve egemenliğine saygı ve birbirlerinin içişlerine karışmama" ilkesine dayanması gerektiğini söylüyordu.

Tarihin hiçbir döneminde bu kadar ikiyüzlülük görülmemiştir. Bu komünizmin başlıca vasıflarındandır. Fakat Sovyet hükümetinin bu demeci için vakit çok geçti. Çünkü Macaristan'ın her yerinde mahalli hükümetler kurulmaya başlamış ve bu hükümetler artık İmre Nagy'ı bile tanımaz olmuşlardı. Bu mahalli hükümetler şimdi Birleşmiş Milletler'in Macaristan'a müdahale etmesini istemekteydi.

Bu gelişme karşısında Janos Kadar ve arkadaşları yeni bir Komünist Partisi kurdular. Bunun adı Sosyalist İşçi Partisi idi.[96] Fakat bunlar ayaklanmanın devam etmesinin de aleyhinde idiler.

30 Ekim deklarasyonuna rağmen Sovyet tankları 31 Ekim'den itibaren Budapeşte'yi tamamen muhasara altına aldılar. Sovyetler müdahaleye kararlı

95 Deklarasyonun metni: Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1972*, c. II, s. 555-558. Ayrıca bkz., Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 249-250. Zinner, a.g.e., s. 485-489.

96 Zinner, a.g.e., s. 464-467.

görünüyorlardı. Bu durum karşısında İmre Nagy, Sovyetler'in Varşova Paktı'nı ve 30 Ekim deklarasyonunu ihlâl ettiğini belirterek, Macaristan'ı Varşova Paktı'ndan çıkardığını ve tarafsızlığını ilan etti. Nagy, 2 Kasım'da da Birleşmiş Milletler genel sekreterine gönderdiği mektupta,[97] Macaristan'ın tarafsızlığının BM tarafından garanti edilmesini istedi. Nagy, daha sonra Sovyetler Birliği'nin lideri olacak olan ve o sırada Budapeşte büyükelçisi bulunan Yuri Andropov'u da makamına davet ederek alınan kararı bildirdi ve şöyle dedi:[98] "Tanklarınız Budapeşte'ye girerse, sokağa ineceğim ve çıplak ellerimle size karşı dövüşeceğim." Ne yazık ki, Ruslar İmre Nagy'a bu imkânı vermediler.

Başbakan İmre Nagy, 3 Kasım'da Sovyet Büyükelçisi Yuri Andropov'u tekrar makamına davet ederek, hem Sovyet askerlerinin Macaristan'dan çekilmesini hem de Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çıkması meselesini müzakere etmek istediğini bildirdi. İşte bu müzakereler hem Nagy'ın ve hem de Macar milli ayaklanmasının sonunu getirdi. Zira 4 Kasım akşamı Başbakan İmre Nagy ile Savunma Bakanı Pal Maleter, Tuna Nehri'ndeki Csepel Adası'nda bulunan Sovyet karargâhına müzakereler için gittiklerinde Sovyet gizli polisi tarafından tutuklandılar. Bundan sonra Pal Maleter ve İmre Nagy'dan haber alınamayacak ve yalnız 17 Haziran 1958'de bir Sovyet hapishanesinde idam edildikleri açıklanacaktır.[99]

4 Kasım sabahından itibaren yüzlerce Sovyet tankı Budapeşte'ye amansız bir şekilde girmeye başladı. O kadar acımasız ve amansız davrandılar ki, bir gıda mağazasının önünde kuyruk olan ev kadınlarını bile makineli tüfek ateşine tutmaktan çekinmediler. Sovyet tanklarının bu kanlı baskını üzerine on binlerce Macar, kadın ve erkek, genç ve ihtiyar, ülkelerinden kaçmak için değil, komünizmden kaçmak için yollara döküldüler. Macar Milli Ayaklanması bitmişti. Yakın tarihin kanlı bir yüz karası kapanmakta idi.

Macar Milli Ayaklanması'nın en hazin tarafı, Batı'nın bu hadise karşısındaki tutumudur. Bu tutumun iki veçhesi vardır. Birinci veçhesi, Batı basın ve yayın organlarının, bu iki haftalık süre içinde yaptıkları yayınlarda, sanki her an Batılı ülkeler ve bilhassa Amerika'nın Macar milliyetçilerinin yardımına geleceklermiş gibi bir intiba vermeleri ve Macarları komünizme ve Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtmaları idi. Hâlbuki gerçekte böyle bir şey söz konusu değildi. Gerçekten Amerika'nın teşebbüsü ile Macaristan meselesi Birleşmiş Milletler'e intikal ettirildi ve Genel Kurul'da birtakım kararlar aldı.[100]

Fakat bu kararlardan hiçbir sonuç çıkmadı. Çünkü bu durumun bir veçhesi vardı. Sovyet Rusya'nın Macaristan'da başının derde girmesinden yararlanmak isteyen İngiltere ve Fransa, aynı günlerde Süveyş Kanalı'na asker çıkararak fiilen Mısır'ı işgal teşebbüsünde bulundular. Bu şartlarda Doğu'nun

97 Zinner, a.g.e., s. 468-469.
98 Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 254.
99 Fontaine, a.g.e., c. II. s. 255.
100 Bu kararlar için bkz., Schlesinger Jr., a.g.e., c. III, s. 248-274.

saldırganlığı ile Batı'nın saldırganlığı arasında bir fark kalmamıştı ve her iki tarafın da birbirine söyleyecek sözü yoktu.

Macar Milli Ayaklanması'nın ve bu hadisede Sovyetler'in tutumunun diğer sosyalist ülkelerdeki tepkilerine gelince:[101] Çekoslovakya, Bulgaristan ve Arnavutluk, bu meselede Sovyetler'i tam anlamı ile desteklemişlerdir. Bulgaristan Komünist Partisi'nin organı Rabotnichesko Delo'ya göre, Sovyetler'in Macaristan'da yaptıkları, sosyalist kampa değerli bir yardımdı. Arnavutluk lideri Enver Hoca ise *Pravda* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, Macaristan meselesine hiç değinmeden, "Sovyetler Birliği ile dostluk, halkımızın hür varlığının ve Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve egemenliğinin temelinde yatmaktadır" diyordu. Çekoslovak Komünist Partisi'nin organı *Rude Pravo*'da 1 Kasım günü yayınlanan yazı ise, çok daha ilginçti. Çekoslovak Komünist Partisi, 12 yıl sonra, 1968 Ağustos'unda başına gelecek olanı, farkında olmadan şu sözlerle hazırlamaktaydı: "Bir kere daha belli olmuştur ki, ihtilâlci sosyalist hareketin gücü ve belli bir ülkede sosyalizmin kaderi, Komünist Partisi'nin, sadece kendi milleti ve ülkesinin kaderi için değil fakat aynı zamanda bütün sosyalist hareketin, sosyalizmin ve komünizmin kaderi için de sorumluluğa sahip olmasına bağlıdır."

Gomulka ise, işbaşına geçtikten birkaç gün sonra patlak veren Macar Milli Ayaklanması'nın ve Sovyetler'in bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmasının, Polonya'da yeni bir Sovyet aleyhtarlığını canlandırmasından korkmuş ve halkı devamlı olarak yatıştırmaya çalışmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti ise, Polonya ve Macaristan ayaklanmalarını haklı bulmuş ve bu iki ülkedeki hadiselerin Sovyetler'in hatalı politikasından doğduğunu belirtmiştir. Ve aynı zamanda Çin, sosyalist ülkeler arasında da Barış İçinde Bir Arada Yaşama'nın beş ilkesinin hâkim olmasını kabul eden, Sovyetler'in 30 Ekim 1956 Deklarasyonu'nu da hararetle desteklemiştir.

G) ROMANYA GELİŞMELERİ

Romanya'daki komünist rejimin gelişmeleri, ülkede Sovyet askerinin bulunmasına rağmen, diğer sosyalist ülkelerden çok farklı olmuş ve Romen Komünist Partisi lideri Gheorghiu Dej'in elinde bu ülke, daha başlangıçtan itibaren, Moskova'dan kopmadan, bağımsız bir tutuma doğru gitmiştir. Bunda, Romenlerin Slav değil, Latin ırkından oluşu ve bir de İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Sovyet-Romen münasebetlerinin kötü oluşu ve savaş içinde Romenlerin Besarabya ile Bukovina'yı Sovyetler'e terk etmek zorunda kalışları mühim bir rol oynamıştır.

Gheorghiu Dej tam bir diktatör idi. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Rusya'da ve diğer sosyalist ülkelerde başlayan kolektif liderlik meselesine ve yumuşamaya Dej hemen hemen hiç aldırmamıştır. Moskova'ya karşı, her iki istikamette de birtakım şeyler yapar görünmüş fakat gerçekte kendi kişisel

101 Diğer sosyalist ülkelerdeki tepkiler için bkz., Zinner, a.g.e., s. 489-863.

diktatörlüğünü zayıflatabilecek her şeyden kaçınmıştır. Bilhassa 1955 Aralık ayında, iki yakın arkadaşı Nicolae Ceausescu ile Alexandru Draghiciy'ı de Merkez Komitesi'ne soktuktan sonra, durumunu iyice kuvvetlendirmiş oldu.

Macaristan ayaklanması Romanya üzerinde pek fazla tesir etmedi. Yalnız Transilvanya'da yaşayan Macarlar arasında bazı kıpırdanmalar oldu ise de, Dej bunları kontrol altına almasını bildi.

Dej'in dış politikası, bilhassa 1955'ten itibaren belirgin bir şekilde Moskova'nın dışına kayma eğilimi göstermiştir. 1955 Mayıs ayından itibaren Moskova, Tito Yugoslavya'sına yanaşıp bu ülke ile münasebetlerini yeniden geliştirmeye başladığı zaman, Dej bu fırsatı kaçırmadı. Romen-Yugoslav münasebetlerinde kısa zamanda gelişme görüldü. Hâlbuki Stalin Tito'yu aforoz ettiği zaman Dej Stalin'in destekçisi olmuştu.

Dej 1956 yılı Eylül'ünde de Çin Komünist Partisi'nin kongresine katılmak için Pekin'e gitti. Bu ziyaret sırasında Çin liderleri Dej'i çok etkilediler. Romanya Başbakanı Stoica 23 Mart 1957 günü Romen Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından idare edilen sosyalist kamp" deyimini kullandı.[102] Bunun manası şuydu ki, Romanya'ya göre sosyalizmin lideri artık sadece Sovyetler Birliği değildir, aynı zamanda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Bu, tamamen Çinlilerin görüşüydü.

Stoica aynı konuşmasında, Romanya'nın Fransa ve İtalya ile de münasebetlerini geliştirmek istediğini belirtiyor ve bu iki ülkeden "dostluk ve işbirliği geleneklerimizle bağlı bulunduğumuz Fransa ve İtalya" diye söz ediyordu. Bununla da yetinmeyen Stoica, Romanya'nın, Avrupa ve Güney Amerika'daki "Latin halklarla" da münasebetlerin geliştirileceğini söylüyor ve bu halklar için "ortak bir kültür, âdetler ve gelenekler hazinesi ile bağlı bulunduğumuz" ifadesini kullanıyordu. Kısacası, Sovyetler'in Ruslaştırma politikasına karşı Romanya şimdi bir "Latinizasyon" politikasını başlatıyordu.

Bu Latinizasyon politikası ile birlikte, bir Romen milliyetçiliği akımı da başladı. Birkaç yıl önce, milliyetçilik yaptıkları için üniversitelerden uzaklaştırılan profesörler tekrar kürsülerine döndüler. Yine milliyetçi oldukları için susturulmuş bulunan yazarlar, tekrar yayın hayatına katıldılar. Kraliyet ordusunda çalıştıkları için kendilerine emekli maaşı verilmeyen subaylara emekli maaşı bağlandı.[103]

Romanya'nın bir yandan Batı'ya açılma ve bir yandan da milli komünizm yolunda attığı adımlar, 1958'den itibaren gittikçe belirgin hâle gelen Moskova-Pekin çatışması ile daha da artacaktır. Romanya'nın Moskova'ya karşı patlaması 1961 yılında COMECON içinde olacak fakat 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'nın işgal edilmesi üzerine, Romanya daha ihtiyatlı bir tutum içine girmeye başlayacaktır.[104]

---

102 François Fejtö, *Histoire des Demecraties populaires*, c. II, s. 143.

103 Fejtö, a.g.e., c. II, s. 144.

104 COMECON (Council for Mutual Economie Assistance), Batı'nın Marshall Planı'na karşılık olmak üzere, 1949 Ocak ayında Sovyetler tarafından sosyalist ülkeler arasında kurulmuştur.

6- ORTADOĞU ÇATIŞMALARI (1955-1959)

Stalin'in ölümünden sonra sosyalist blok içinde bu sarsıntılar ve çatlamalar olmakla birlikte, 1955 yılından itibaren Soğuk Savaş veya Doğu-Batı çatışmaları Ortadoğu bölgesine intikal etti. Sovyetler bir yandan blok-içi meselelerle uğraşırken, öte yandan da Ortadoğu bölgesinde Batı Bloğu ile çatışma içine girmekten kaçınmadılar. Bu da, 1960 yılına kadar sürecek bir dizi buhran, bunalım dönemini açacaktır.

Yalnız yine belirtelim ki, Avrupa'da NATO'nun kurulması üzerine Doğu-Batı çatışmalarını Uzakdoğu'ya aktaran Sovyet politikası olduğu hâlde, Ortadoğu çatışmaları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ortadoğu hadiseleri ve gelişmeleri, Sovyet Rusya'nın kontrol ve iradesi dışında ortaya çıkmış fakat bu gelişmeler, Rusya'ya, ta Deli Petro zamanından beri Ortadoğu'ya girmek için aradığı fırsatı vermiştir.

Ortadoğu gelişmelerinin başlangıç ve ağırlık noktasını, bir bakıma mihverini, 1948 yılında İsrail'in bağımsız bir devlet olarak kuruluşu teşkil eder. İsrail Devleti'nin kuruluşuna karşı Arap dünyasının tepkileri ve maalesef peş peşe yaptığı hatalar, Ortadoğu'da buhranların, krizlerin günümüze kadar uzantısına sebep olmuştur. Bu sebeple, önce İsrail Devleti'nin kuruluşunu ele almak zorundayız.

A) İSRAİL'İN KURULUŞU VE ARAP-İSRAİL SAVAŞI: 1948-1949

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin mandasına verilen Filistin, Yahudilerle Araplar arasındaki çatışmalar yüzünden İngiltere'nin başına dert olmuştu.[105] İki savaş arası döneminde İngiltere'nin Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için harcadığı çabalar bir netice vermediği gibi, Filistin topraklarını bu iki millet arasında taksim etmek istemesi de bir çözüme ulaşmadı.

Yalnız ne var ki, İngiltere, Filistin'deki durumun daha kötüye gitmesini önlemek için 1939 yılında, Filistin'e yapılacak Yahudi göçlerini çok sınırladı. Fakat bu sefer Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Yahudiler Filistin'e kaçak olarak girmeye başladılar. Bu kaçak göçleri Haganah adlı gizli bir teşkilat organize ediyordu. Filistin'deki İngiliz kuvvetleri bu kaçak göçleri önlemeye çalışınca İngiliz askerleri ile Yahudiler arasında silahlı çatışmalar çıktı. Bu çatışmalarda İrgun adlı Yahudi tedhiş teşkilatı aktif bir rol oynamakta idi.

Görünüşte sosyalist ülkeler arasında karşılıklı ekonomik yardımlaşmayı gerçekleştirmek için kurulmakla beraber, esasında Sovyet Rusya tarafından, sosyalist ülkelerin ekonomilerini kendisine entegre etmek ve dolayısıyla bu ülkeler üzerinde bir ekonomik baskı tesis etmek için kullanılmıştır. COMECON için bkz., Michael Kaser, *COMECON: Integration Problems of the Planned Economies*, London, Oxford University Press, 1968 (2. baskı), 1968 yılı sonuna kadar olan gelişmeleri ele almaktadır.

105 Bkz., a.g.e., s. 199-201

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Filistin'in durumu buydu. İngiltere bir süre uğraştıktan sonra, Filistin'den yakasını kurtarmaya karar verdi ve 2 Nisan 1947'de meseleyi Birleşmiş Milletler'e götürdü.[106] Meseleyi ele alan Genel Kurul, iki haftalık müzakerelerden sonra,[107] Filistin meselesine bir çözüm bulması için bir özel komisyon kurdu. Bu komisyona büyük devletler sokulmamıştı.

Şunu da belirtelim ki, İngiltere'nin 2 Nisan'da Birleşmiş Milletler'e müracaatı üzerine, Mısır ve Irak 21 Nisan'da, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan da 22 Nisan'da Birleşmiş Milletler'e başvurarak Genel Kurul gündemine, "Filistin'in bağımsızlığının ilanı" maddesinin konulmasını istemişlerdir.[108]

BM Filistin Komisyonu, 16 Haziran-24 Temmuz tarihleri arasında bizatihi Filistin'de yaptığı incelemelerden sonra ağustos ayında raporunu yayınladı.[109] Bu raporda komisyon, oybirliği ile Filistin'in bağımsızlığını teklif ediyordu. Fakat bu bağımsızlık nasıl olacaktı? Bu noktada komisyon ikiye ayrıldı. Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hollanda, Peru, İsveç ve Uruguay'ın desteklediği çoğunluk teklifine göre, Filistin Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmeli ve iki ayrı bağımsız devlet kurulmalıydı. Kudüs şehri ise milletlerarası statüye sahip olmalıydı. Hindistan, Yugoslavya ve İran tarafından desteklenen azınlık teklifine göre de, Filistin, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen "federal" bir devlet olmalıydı. Yahudiler çoğunluk planını, Araplar ise azınlık planını tuttular. Çünkü Araplara göre, azınlık planı veya teklifi, Filistin'in toprak bütünlüğünü korumaktaydı.

Komisyonun bu teklifleri, Genel Kurul'un Kasım 1947 toplantısında tartışıldı.[110] Neticede Genel Kurul, 27 Kasım 1947'de, Filistin Komisyonu'nun çoğunluk teklifini benimsedi, 13 aleyhi ile on çekimsere karşı, 33 oyla Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimine karar verildi.[111] Fakat karara göre, Filistin'de kurulacak Yahudi ve Arap devletleri arasında bir ekonomik birlik kurulacak ve kutsal Kudüs şehri de milletlerarası statüye sahip olacaktı.

Büyük devletlerden Birleşik Amerika, Sovyet Rusya ve Fransa taksim lehinde, İngiltere ise çekimser oy vermişti. Türkiye Arap ülkeleriyle beraber taksimin "aleyhinde" oy vermiştir.[112]

---

106 Bkz., *Yearbook of the United Nations, 1946-1947*, s. 276.

107 Bu müzakereler için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1946-1947*, s. 278-304.

108 Beş Arap ülkesinin Genel Kurul'a yaptıkları bu müracaat için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1946-1947*, s. 277-278.

109 Raporun bir özeti için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 229-231.

110 Tartışmalar için bkz., *Yearbook of the United Nations 1947-1948*, s. 231-247.

111 Genel Kurul'un 27 Kasım 1947 tarih ve 181 (II) A sayılı kararının metni için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1947-1948*, s. 247-256. John Norton Moore (ed.), *The Arab-Israeli Conflict (Readings and Documents)*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1977, s. 907-932. US Department of State, *Foreign Relations of the United States*, 1948, c. V, Part 2, Washington, Government Printing Office, 1976, s. 1709-1730. Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1946-1972*, c. V, s. 359-375.

112 Türkiye'nin bu tutumunun Arap ülkelerindeki müspet tesiri için: Dr. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayıları, 1972, s. 21-23.

Rusya'nın Araplara ters düşerek taksim lehinde oy vermesi iki sebepten kaynaklanıyordu. Birincisi, bu sırada Sovyetler'in, Arap ülkelerindeki komünist partileri vasıtasıyla yaptıkları kışkırtmalar, Arapları korkutmuş ve dolayısıyla Arapların Sovyet Rusya'ya karşı muhalif tutum almalarına sebep olmuştu. İkincisi, yine bu sıralarda Ortadoğu'da genellikle İngiltere hâkim olduğundan, Sovyetler Ortadoğu'yu karıştırarak İngiltere'nin durumunu sabote etmek istemişlerdir.

Sovyetler'in hesaplarının yanlış çıktığı söylenemez. Zira BM Genel Kurulu'nun taksim kararı bütün Arap dünyasında tepki ile karşılandı. Arap ülkeleri 17 Aralık 1947'de Kahire'de yaptıkları toplantıda, Filistin'in taksimi kararını önlemek için savaşa gitme kararı aldılar.[113] İşin daha ilginç tarafı da, Arapların tepkisini gören Amerika'nın taksim kararına oy verdiği hâlde, şimdi fikir değiştirip, Filistin'in Birleşmiş Milletler'in vesayeti altına verilmesini teklif etmesiydi. Bu teklif ise, hem Yahudilerin ve hem de Arapların tepkisine sebep oldu.[114]

BM kararı üzerine İngiltere yaptığı bir açıklamada, 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini ilan etti ve Nisan 1948'den itibaren kuvvetlerini çekmeye başladı. Bu çekme işinin tamamlanmasından bir gün önce de, David Ben Gurion başkanlığında 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti.[115]

İsrail Devleti kurulur kurulmaz, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları 15 Mayıs'tan itibaren İsrail'in üzerine yürümeye başladılar. Birinci Arap-İsrail savaşı başlamıştı, işin ilginç tarafı, Amerika yeni İsrail devletini 14 Mayıs günü tanıdığı hâlde, Sovyet Rusya Arap-İsrail savaşının çıkmasından iki gün sonra tanıdı. Yani Sovyetler açıkça Araplara karşı cephe almış oluyordu. Kaldı ki, bununla da yetinmediler. İngiltere ve Amerika, savaş çıkar çıkmaz Filistin kıyılarını abluka altına alıp, Filistin'e silah sevkiyatına ambargo koydukları hâlde, Sovyetler, kurdukları bir hava köprüsü vasıtasıyla Çekoslovakya'dan Yahudilere hafif toplar ve otomatik silahlar sevk etmeye başladı.[116]

Arap-İsrail savaşı bir yıl kadar sürdü. İsrail'in ancak 75.000 kişilik muntazam bir ordusu olmasına ve beş Arap devletinin saldırısına uğramasına rağmen, Araplar her yerde ağır yenilgiye uğradılar. İçlerinde en iyi dövüşeni Ürdün ordusu oldu.

Savaş çıktığı andan itibaren Birleşmiş Milletler de bir ateşkes sağlamak için taraflar arasında aracılık çabalarına girişti. Bu çabalara, Arapların beceriksizliği ve yenilgileri de eklenince, Arap ülkeleri için İsrail ile ateşkes

113 Bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1946-1948*, s. 9244.

114 Amerika'nın 1948 ve 1949 yıllarındaki Filistin politikasına ait belgeler için bkz., *Foreign Relations of the United States, 1948*, c. V, Part 2 ve *Foreign Relations of the United States, 1949*, Washington, Government Printing Office, 1977, c. VL, s. 594-1665.

115 Bildirinin metni: *Keesing's Contemporary Archives, 1946-1948*, s. 9275.

116 Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 162.

imzalamaktan başka çare kalmadı.[117] İsrail-Mısır ateşkes anlaşması, 24 Şubat 1949'da Rodos'ta, İsrail-Lübnan Ateşkes Anlaşması 23 Mart 1949'da Ras-En-Nakura'da, İsrail-Ürdün ateşkesi 3 Nisan 1949'da Rodos'ta ve İsrail-Suriye ateşkesi de 20 Temmuz 1949'da Manahayim'de imzalandı.[118] Irak'ın İsrail ile sınırı olmadığı için herhangi bir ateşkes anlaşması imzalaması da söz konusu olmadı.

İsrail, Araplarla yaptığı muharebelerde çok başarılı olduğu için, ateşkes anlaşmalarının çizdiği fiili sınırlar içindeki İsrail toprakları, Birleşmiş Milletler'in taksim kararında kendisine verilenden çok daha genişti. İsrail, Filistin topraklarının hemen hemen dörtte üçünü ele geçirdi. Keza, taksim kararına göre Kudüs şehri milletlerarası statüye sahip olacağı hâlde, savaşın sonunda bu şehrin yarısı İsrail'in eline geçti, yarısı da Ürdün'de kaldı. 1967 savaşında İsrail Kudüs'ün diğer yarısını da ele geçirecektir.

1948-1949 Arap-İsrail savaşı, Ortadoğu'nun yapısını değiştiren birtakım neticeler doğurmuştur ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Savaş, Filistin'de yaşayan bir milyon kadar Arap'ı yerinden yurdundan etmiş ve bir mülteciler meselesi ortaya çıkmıştır. Yahudilerden korkan birçok Arap yurtlarını terk ederek komşu Arap ülkelere sığındıkları gibi, bazı Arap komutanları da, muharebe sahası olabilecek yerlerdeki Arapları buralardan ayrılmaya teşvik etmiştir. Komşu ülkelere iltica eden bu Arapların sayısı hakkında kesin bir şey söylenememiştir. Bunların sayısı hakkında 500.000 ile 940.000 arasında değişen rakamlar verilmiştir. Sonuncu rakam Birleşmiş Milletler'indir. Mülteciler Meselesi günümüze kadar çeşitli safhalardan geçerek bugün bir Filistin Meselesi, yani bağımsız bir Filistin devletinin kurulup kurulmaması meselesi hâline gelmiştir.

2) Arap ülkeleri içinde en kuvvetli orduya sahip olduğu sanılan Mısır'ın, savaşta en ağır yenilgiye uğrayanlardan olması, Mısır'da monarşinin, yani Kral Faruk rejiminin devrilmesi neticesini vermiştir. Yenilgide devlet idaresindeki bozuklukların büyük rolü olduğunu gören bir kısım Mısırlı genç subay, Yarbay Cemal Abdünnâsır'ın liderliğinde Hür Subaylar Komitesi adı ile gizli bir teşkilat kurdular ve 23 Temmuz 1952'de yaptıkları darbe ile Kral Faruk'u devirip ülkeden çıkardılar.

Bu hadise Mısır'ın tarihinde yeni bir dönemi başlattığı gibi, Ortadoğu'da da yeni bir dönem açmıştır. Zira Başkan Nâsır'ın bundan sonraki bütün çabası "gerici" dediği Arap monarşilerini yıkmak ve bunların yerine

117 Arap ülkeleri İsrail'i tanımadıkları için, İsrail ile barış yapmayıp askeri mahiyette olan ateşkes anlaşmalarını imzalamışlardır. Bugüne kadar sadece Mısır 26 Mart 1979'da İsrail ile barış imzalamıştır.

118 Ateşkes anlaşmalarının metni için bkz., *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1238, 1 Aralık 1949, s. 3-22. İsrail-Mısır ateşkesi için ayrıca bkz., John Norton Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 949-957. Ateşkes anlaşmaları Türkiye'nin tutumunu da değiştirmiş ve Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail Devleti'ni resmen tanımıştır.

"sosyalist-cumhuriyetçi" rejimler kurmaya yönelik olacaktır. Bu ise bölgede yeni gelişmelere ve yeni mücadelelere yol açacaktır.

3) Bir avuç denebilecek İsrail ordusu karşısında beş Arap devletinin askeri gücünün yenik duruma düşmesi, Arap dünyasında "milliyetçilik" duygusunu tahrik etmiş ve bir Arap milliyetçiliği hareketi başlamıştır. Keza Arap milliyetçiliği de Nâsır'ın eseridir. Bu milliyetçiliği tahrik eden ve Araplara milli bir şahsiyet vermek için çaba harcayan bilhassa Nâsır olmuştur. Nâsır, bütün Arapları birleştirip milli ve büyük bir Arap dünyası kurmak ve onun başına geçmek istemiştir. Kısacası, Arap milliyetçiliği ateşini yakan Nâsır olmuştur.

4) Bu birinci Arap-İsrail savaşı ateşkes anlaşmaları ile neticelenmişti. Yani barış yapılmadığına göre, mevcut durum geçici bir durumdu. Yani Araplar için bir intikam imkânı vardı. Bu intikam da İsrail'in ortadan kaldırılması idi. İşte bu duygular Arap milliyetçiliğiyle birleşince, bundan sonraki Arap-İsrail savaşlarının da tohumları atılmış olmaktaydı. Zincirleme reaksiyon gibi, 1948-1949 savaşı bundan sonraki Arap-İsrail savaşlarının birinci halkasını teşkil ediyordu.

Batılılar bilhassa bu son noktayı gördükleri ve bu düşüncede yatan tehlikeyi sezdikleri için, yeni savaşların çıkmasını önlemek amacıyla birtakım tedbirler almak istediler. Amerika, İngiltere ve Fransa, 25 Mayıs 1950'de bir deklarasyon yayınlayarak,[119] Arap ülkeleriyle ve İsrail'e, ancak bunların iç güvenliklerinin gerektireceği kadar silah satacaklarını ve bunu da, bu silahların başka bir devlete karşı kullanılmaması şartı ile yapacaklarını bildirdiler. Kısacası, Batılılar Ortadoğu'ya bir silah ambargosu tatbik etmekte idiler.

Bu deklarasyona Sovyet Rusya'nın katılmamış olması, büyük bir boşluk doğuruyordu. Silah satışı bakımından Sovyetler'in ellerinin serbest kalması, bu devletin Ortadoğu'ya girmesini de kolaylaştıracaktır.

B) İNGİLİZ-İRAN PETROL ANLAŞMAZLIĞI: 1951-1954

Bu mesele, hâlen günümüzde karşılaştığımız veya çok sözü edilen "Körfez Petrolleri ve Batı" meselesinin başlangıcını teşkil etmiştir denebilir.

Diğer taraftan, bu meselenin patlak vermesi, Sovyetler'in İran üzerindeki baskılarından, beş yıl gibi kısa bir süre sonra olduğu için, bu bakımdan da ehemmiyet ifade etmektedir.

Nihayet, bu anlaşmazlık Batı'nın hatalı ve yanlış "sömürü" tatbikatının bir neticesi olarak ortaya çıkmış ve bu tatbikatın son kalıntısını da temizlemiştir.

İran petrollerinin bulunduğu 20. yüzyılın başından beri bu petrolleri Anglo-Iranian Oil Company adlı bir İngiliz şirketi işletmekteydi. Bu işletme hakkını düzenleyen en son anlaşma şirket ile İran hükümeti arasında 29 Nisan 1933'te imzalanmıştı.[120] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran bu anlaşmanın

119 Deklarasyonun metni için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1948-1950*, s. 10745; Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 988-989; *The Dynamics of World Power, 1945-1972*, c. V, s. 390-391; *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1340,14 Haziran 1950, s. 6-7.

120 Bu anlaşmanın metni: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 188-196 ve *Documentation Française, N. et E.D.*, 22 Eylül 1951, No: 1532, s. 12-17.

değiştirilmesini istedi. Çünkü şirketin İran'a ödediği para çok azdı, İran bu paranın arttırılmasını istedi ve 17 Temmuz 1949'da, 1933 anlaşmasına ek bir anlaşma imzalandı.[121] Bu anlaşma şirketin İran'a ödeyeceği parayı çok az arttırmıştı. Hâlbuki bu sırada Amerikan şirketlerinin Venezuela ve Suudi Arabistan ile yaptığı anlaşmalarda, üretimden elde edilen kâr yarı yarıya paylaşılmakta idi.

Bu anlaşmanın İran milli meclisince tasdik edilmesi gerekiyordu. Fakat meclisteki milli cephe grubu ile onun lideri Dr. Musaddık bu anlaşmaya karşı çıktılar. Dr. Musaddık'a göre, İran petrolleri devletleştirilmeliydi. Dr. Musaddık'ın çabaları sonucu İran Meclisi 28 Aralık 1949'da, anlaşmayı tasdik etmeyip reddetti. Bunun üzerine bütün İran'da petrolün millileştirilmesi için gösteriler başladı. Bu gösterileri komünist Tudeh Partisi ile aşırı sağcı Molla Kâşâni'nin fanatik Şiileri destekliyordu.

Şirket bu durum karşısında gerileyip, Amerikan şirketleri gibi kârın yarısını vermeyi kabul etti ise de, bir defa ok yaydan çıkmıştı. Şimdi millileştirme İran'ın her tarafından gelen bir sesti. Bu şartlar altında Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesini öngören bir kanun tasarısını 19 Şubat 1951'de meclise sundu. Müzakereler sırasında, Başbakan Ali Razmara, 3 Mart 1951 günü yaptığı bir konuşmada, "teknik, ekonomik ve politik sebeplerle" millileştirmenin mümkün olamayacağını söyledi. Fakat dört gün sonra camiden çıkarken öldürüldü. Durum artık bütün açıklığı ile ortada idi.

Bu şartlar altında İran Şahı Dr. Musaddık'ı 28 Nisan 1951'de başbakanlığa getirmekten başka çare göremedi. Meclis de 30 Nisan'da İran petrollerinin millileştirilmesini öngören kanunu kabul etti. Bir ferman ile kanun İran Şahı tarafından da tasdik edildi.[122]

Bu andan itibaren İngiltere hükümeti sahneye çıkmaya başladı. İngiltere'nin işe karışması, bu devletle İran arasında milletlerarası bir anlaşmazlığın patlak vermesi demekti. Bunu önlemek için İngiltere'nin arkasından Amerika araya girerek uzlaştırma çabalarına başladı. 1951'in Temmuz ve müteakip aylarında Amerika'nın yaptığı aracılık bir netice vermedi. Çünkü şirket İran petrollerinin satış tekelini elinde tutmak istiyordu. İran da bunu kabul etmedi. İran ancak belli bir miktarın satış hakkını şirkete vermek, gerisini kendisi satmak istiyordu.

İngiltere'ye gelince: Bir yandan meseleyi Milletlerarası Adalet Divanı'na götürürken, bir yandan da İran üzerinde baskıda bulunmak üzere İran sularına bir kruvazör ile bir miktar asker gönderdi. Fakat daha ileriye gidemedi. Çünkü 1921 Sovyet-İran Anlaşması'na göre, Sovyet Rusya işin içine girebilirdi.[123]

---

121 1949 anlaşmasının metni: *Documentation Française*, No: 1532, s. 17-18 ve Denise Folliot, *Documents on International Affairs, 1951*, s. 471-475.

122 Fermanın metni: *Documentation Française*, No: 1532, s. 24-25 ve *Documents on International Affairs, 1951*, s. 481-482.

123 26 Şubat 1921 tarihli İran-Sovyet "Dostluk" Antlaşması'nın metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 90-94; Leonard Shapiro, *Soviet Treaty Series*, Washington D. C, Georgetown University Press, 1950, c. I, s. 92-94 ve *Documentation Française*, No: 1532, s. 56-58. Bu antlaşmanın 6.

1951 Ekim'inde İngiltere'de yapılan genel seçimlerde İşçi Partisi düşüp muhafazakârlar iktidara gelince, Amerika'nın ağırlığı İngiltere tarafına kaymaya başladı. Fakat ne var ki, 1952 Mayıs ayında İran'da yapılan seçimlerde de Dr. Musaddık'ın Milli Cephesi ile Tudehçiler mecliste çoğunluğu almışlardı. Bu ise, Dr. Musaddık'ı büyük oyununu oynamaya sevk etti: 1953 Şubat ayında şahı tahtından feragate zorladı ve şah da bu isteği kabul zorunda kaldı. Şimdi Dr. Musaddık İran diktatörü idi. Fakat bu andan itibaren de işler karışmaya başladı.

Şahın tahtından feragati ve daha sonra da ülkeden ayrılıp Roma'ya kaçmak zorunda kalışı, bir yandan orduyu harekete geçirirken, öte yandan Molla Kâşâni'nin de Musaddık aleyhine dönmesine sebep oldu. Çünkü Musaddık her gün biraz daha komünist Tudeh Partisi'nin kontrolüne giriyordu. Bu sebeple, General Zahidi liderliğinde ordunun 19 Ağustos 1953'te giriştiği darbe başarılı oldu ve Musaddık düşürülerek tutuklandı.[124] Üç gün sonra da İran şahı halkın sevgi gösterileri arasında ülkesine döndü.

Başbakanlığa getirilmiş olan General Zahidi, petrol anlaşmazlığının çözümü için Amerika'nın aracılığını istedi ve Amerika'nın aracılığı ile Anglo-Iranian Oil Company ile Amerikan petrol şirketlerinin oluşturduğu bir komisyon ve İran arasında 5 Ağustos 1954'te bir anlaşma imzalandı.[125] Konsorsiyumda Anglo-Iranian şirketinin hissesi %40, Hollanda'ya ait Royal Dutch Shell şirketi %14, Fransız Petrol Şirketi %6 ve geriye kalan beş Amerikan şirketinin her biri de %8'er hisseye sahip olacak ve İran petrolleri bu şirketler tarafından ortak olarak işletilecekti.

Komünist Tudeh Partisi'nin dışında, Sovyetler'in bu hadisede çok aktif rol oynadıkları söylenemez. Zira Stalin'in ölümünden sonra başlayan iktidar mücadelesi bunda büyük rol oynayacaktır.

C) BAĞDAT PAKTI VE DOĞURDUĞU NETİCELER

Bağdat Paktı'nı bu bölümün yedinci kısmında, Türk dış politikasının gelişmelerini incelerken daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Fakat Bağdat Paktı, bilhassa doğurduğu niteceler itibariyle, Ortadoğu tablosunun mühim bir unsurunu teşkil etmiştir. Bu sebeple, Bağdat Paktı'na burada sadece bu açıdan değineceğiz.

Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya sızmasını önlemek maksadıyla Ortadoğu ülkeleri arasında bir ittifak kurma fikri, esasında Amerika'dan gelmiş fakat

---

maddesine göre, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, Sovyet Rusya'ya karşı İran'ı tehdit eder ve İran topraklarını bir harekât üssü hâline getirir ve İran da buna engel olamazsa Sovyet Rusya, İran topraklarına asker sokmak hakkına sahip olacaktı.

124 Dr. Musaddık daha sonra muhakeme edilip üç yıl hapse mahkûm olmuş ve 1967 yılında da ölmüştür.

125 Anlaşmanın metni: *Keesing's Contemporary Archives, 1952-1954*, s. 13717. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2175, 12 Mayıs 1956, s. 14-17. *Documents on American Foreign Relations, 1950-1955*, c. II, s. 2273-2275.

fikir Türkiye tarafından gerçekleştirilerek, 1955 Şubat ayında Türkiye ile Irak arasında Bağdat'ta bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan ve Kasım 1955'te İran Bağdat Paktı'na katılarak ittifak genişletilmiştir.

Bu genişlemeye rağmen, bu ittifak için başlangıçta düşünülen fikir gerçekleşmemiştir. O da, bu ittifaka, Irak'ın dışında kalan "Arap" ülkelerinin katılması idi. Bu olmadığı gibi, Ortadoğu üçe bölündü. Birinci grup, pakta katılan Irak, İran ve Pakistan; ikinci grup Bağdat Paktı'na şiddetle cephe alan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen; üçüncü grup ise her iki grubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan'dı. Bu bölünme, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştıracaktır. Hâlbuki, Bağdat Paktı Ortadoğu'yu Sovyet Rusya'ya karşı birleştirmek amacı ile yapılmak istenmişti.

Bununla beraber, Ortadoğu politikaları bakımından Sovyetler'in işini kolaylaştıran da Mısır Başkanı Nâsır'ın tutumu olmuştur. Nâsır Arap dünyasını kendi liderliği altında birleştirmek istiyordu. Hâlbuki Bağdat Paktı ile bu liderlik Türkiye'ye geçmiş gibi görünmekteydi. Bağdat Paktı Nâsır'ın tasarılarını alt üst etmişti. Tahammül edemediği buydu. Bu sebeple, Nâsır Bağdat Paktı'nın kuruluşundan sonra Batı aleyhtarı bir politika takibine başladı. "Süveyş Meselesi" ve bundan doğan 1956 Buhranı Nâsır'ı büsbütün Sovyetler'e yönelmeye itecektir.

D) SÜVEYŞ BUHRANI

1956 Süveyş Buhranı'na ait gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllara kadar uzanır.

Süveyş Kanalı bir Fransız şirketi tarafından yapılmış ve 17 Kasım 1869 günü de dünya deniz trafiğine açılmıştır. İşletilmesi de bu Fransız şirketine ait bulunmakla beraber, o zamanki Mısır hükümetinin de kanalda hissesi vardı. Mısır ükümeti sonradan mali sıkıntıya düşüp hisselerini satışa çıkarınca, 1875'te bu hisseleri İngiltere aldı ve bu suretle Süveyş Kanalı'nı İngiliz-Fransız şirketi işletir oldu.

İngiltere, şimdi Süveyş Kanalı'ndan geçen ve Hindistan'la bağlantısını teşkil eden "İmparatorluk Yolu"nu güvenlik altına almak için 1882'de, bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal edince, kanal üzerindeki kontrolü de daha kuvvetlenmiş olmaktaydı. Hâlbuki daha ilk günden itibaren Süveyş Kanalı'nda "serbest geçiş" prensibi tatbik edilmekteydi, İngiltere'nin Mısır'ı işgali ise, bu prensip açısından diğer devletleri endişelendirdi ve 29 Ekim 1888'de İstanbul'da bir milletlerarası anlaşma imzalandı.[126]

İstanbul Anlaşması adını alan bu anlaşmaya göre, Süveyş Kanalı, savaşta ve barışta bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine daima açık olacaktı.

126 İstanbul Anlaşması'nın metni: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. I, s. 202-205. Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1000-1004; Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique, (documents choisis)*, Paris, Domat-Montehrestien, 1950, s. 106-109.

Geçiş serbestisini güvenlik altına almak için kanalın her iki tarafında üçer millik bir alanda hiçbir zaman askeri harekât veya silahlı çatışma yapılamayacaktı.

İtalya 1935-36'da Habeşistan'ı işgal edince, İngiltere'nin İmparatorluk Yolu için bir tehdit yaratmış olmaktaydı. Zira Kızıldeniz'in çıkışına hâkim olduğu gibi, Mısır'a da komşu geliyordu. Bu sebeple İngiltere, Mısır'la münasebetlerini yeni bir düzene sokmak istedi ve Mısır hükümeti ile 26 Ağustos 1936'da yaptığı bir anlaşma ile[127] Mısır'a bağımsızlığını verip bu ülkeden askerini çekme kararı aldı. Yalnız bu anlaşmaya göre, İngiltere Süveyş Kanalı bölgesinde on bin asker ve 500 pilot bulundurma hakkını elinde tuttuğu gibi, taraflardan biri bir savaşa girecek olursa, diğer taraf bütün gücü ile savaşa giren tarafa yardım edecekti. Yani, Mısır ile İngiltere arasında bir ittifak bağı tesis ediliyordu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere bu anlaşmaya dayanarak Mısır'a iki yüz bin kadar asker yığmıştı. Savaş bitince İngiltere'nin bu askeri geri çekmesi gerekiyordu. Fakat pek istekli görünmedi. Çünkü Sovyetler'in İran, Türkiye ve Yunanistan üzerindeki baskıları, hangi bölgeyi hedeflediklerini gösteriyordu. Bölgenin güvenliği bakımından İngiltere'nin Mısır'da kalması gerekiyordu.

Fakat savaştan sonra Mısır'da hava çok değişmiş bulunuyordu. Bir defa, savaş sırasında İngiltere'nin Mısır'a asker yığması, âdeta bir işgal manzarası yaratmış ve bu da halkın tepkisi ile karşılaşmıştı. Halk Mısır'ın tam bağımsızlığı için İngiliz askerinin çekilmesini istiyordu.

Şimdi gizli Mısır Komünist Partisi de gayet aktif idi.[128] Birçok yayın organlarına, hükümet bürolarına, muhalefetteki Vafd Partisi de dâhil (1945 Ocak ayında Saadist Parti iktidara gelmiştir), siyasi partilere ve Kahire ve İskenderiye'nin tekstil fabrikalarında işçilere sızmaya muvaffak olmuştu. Üye sayısı beş bin kadardı fakat yaptığı propagandalarla tesiri üye sayısından çok daha fazlaydı.

Buna karşılık 1929'da Şeyh Hasan el-Banna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler (El-İhvan El-Muslimin) teşkilatı ise, koyu teokratik ve Batı aleyhtarı bir kuruluş olarak İngiliz aleyhtarlığını körüklemekteydi. Beş yüz bin kadar taraftarı bulunan bu kuruluş, Vafd Partisi'ne karşı bir denge unsuru olarak Kral Faruk'tan destek görmekteydi. Bu kuruluşa, aşırı milliyetçi bir teşkilat olarak Mısr El-Fatah'ı (Genç Mısır) da eklemek gerekir.[129]

---

127 Bu anlaşmanın metni için bkz., Walter C. Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe since 1918*, New York, J.B. Lippincott, 1951, s. 364-369. Colliard, a.g.e., s. 545-553. Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 205-211. Stephen Heald, *Documents on International Affairs, 1936*, London, Oxford University Press, 1937, s. 478-492. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1544, 3 Kasım 1951, s. 9-18.

128 Mısır'daki komünizm ve aşırı sağ faaliyetler için bkz., Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, Routledge-Kegan Paul, 1957, s. 31-62, 236-252. Ayrıca bkz., "Les Partis Communistes Moyen-Orientaux", *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2295, 21 Mayıs 1957.

129 George Lenczowski, *The Middle East on World Affairs*, Ithaca, Cornell University Press, 1953, s. 327-328.

Bu sırada muhalefette olan Vafd Partisi ise İngiltere aleyhtarlığının öncülüğünü yapmaktaydı.

1945 yılı sonunda Mısır'ın yaptığı müracaat üzerine, Mısır ile İngiltere arasında müzakereler başladı ve iki taraf arasında 1946 Ekim'inde bir anlaşma yapıldı. Buna göre, İngiltere, 1949 Eylül'üne kadar Mısır'dan kademeli olarak çekilmeyi kabul etti. Fakat bu sefer Sudan meselesi ortaya çıktı. İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal ettikten sonra daha aşağılara da inerek Sudan'ı da ele geçirmek suretiyle Nil'in bütünlüğünü sağlamıştı. Bundan sonra Mısır hükümeti ile 19 Ocak 1899'da yaptığı bir condominium anlaşması ile,[130] Sudan'ı beraber idare ediyorlardı. İngiltere şimdi Mısır'dan çekilirken, Sudan'ın statüsünü de kesin olarak tayin etmek ve dolayısıyla ona da bağımsızlığını vermek istedi. Mısır buna karşı çıktı. Mısır Sudan'ı kendisine katmak ve Nil'in bütünlüğünü kontrolünde tutmak istiyordu.

Bu anlaşmazlık karşısında Sudanlılar da ikiye ayrıldı. İki büyük partiden Umma Partisi (Milliyetçiler) Sudan'ın bağımsızlığını ve Mısır'dan kopmasını savunuyordu. Ashigga Partisi, Nil'in bütünlüğünün Sudan için de ehemmiyetli olduğuna inandığından, Mısır'la federal bir sistem kurmak istiyordu. Ona göre Sudan, Mısır'a bağlı olmalı fakat muhtariyete sahip bulunmalıydı.

Sudan meselesi İngiltere ile Mısır arasında o kadar çetin bir anlaşmazlık oldu ki, Mısır, daha önce varılan anlaşmayı da tanımadığını bildirerek, hem Süveyş hem de Sudan meselelerini BM Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Güvenlik Konseyi 1948'de meseleyi ele aldı ise de, bir karar ortaya koyması mümkün olmadı. Bunun arkasından 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı patlak verdi.

Bu savaştan sonra İngiltere, Mısır'da değilse bile Süveyş'te kalmak hususundaki kararını daha da yoğunlaştırdı ve meseleyi başka bir açıdan, Ortadoğu Komutanlığı denen bir askeri ittifak çerçevesinde ele almaya karar verdi.[131] Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından 13 Ekim 1951'de Mısır hükümetine verilen bir notada[132] bu ittifak sistemi şöyle açıklanmaktaydı: Ortadoğu'nun savunması için, bu dört devlet ile Mısır, Ortadoğu Komutanlığı denen müşterek bir kuvvet teşkil edeceklerdi. Bu kuvvet, Süveyş Kanalı bölgesinde bulunacaktı. İngiltere, bu kuvvetin emrine vereceği kuvvetlerinin dışında, Mısır'da bulunan bütün kuvvetlerini geri çekecekti.

Görüldüğü gibi, İngiltere Süveyş'ten çıkmamak için böyle dolambaçlı bir yol seçmişti.

---

130 Condominium anlaşmasının metni: *Documentation Française, N. et E. D.*, 23 Avril 1949, No: 1116. s. 28 ve No: 1544, 3 Novembre 1951, s. 8-9.

131 Ortadoğu Komutanlığı meselesinde daha geniş bilgi için bkz., Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 340, 1972, s. 33-47.

132 Notanın metni: *Documents on International Affairs, 1951*, s. 425-427. *Keesing's Contemporary Archives, 1950-1952*, s. 11773-11774. *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. II, s. 2180-2182. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1544, s. 39-40.

Türkiye'nin buna katılmasına gelince: Türkiye bu sırada NATO'ya girme çabasındaydı. Belçika, Hollanda, Danimarka gibi NATO'nun "küçük" üyeleri, Türkiye'nin NATO'ya girmesinin Sovyetler'i tahrik edeceğini ve bir savaş çıkarabileceğini ileri sürerek buna karşı çıktıkları gibi İngiltere de, bir Müslüman devlet olarak Türkiye'yi kendi Ortadoğu politikasında kullanmak istediğinden, o da Türkiye'nin NATO üyeliğini engellemeye çalışıyordu. Doğrusu aranırsa, bu sırada İngiltere'nin Süveyş'te kalıp kalmaması Türkiye'yi hiç ilgilendirmiyordu. Fakat ne var ki İngiltere, Türkiye'nin NATO üyeliğine muhalefet etmekten vazgeçme şartı olarak, Türkiye'nin bu Ortadoğu Komutanlığı'na da katılmasını istemiş ve Türkiye de ister istemez bunu kabul etmek zorunda kalmıştı.

Mısır, Batılıların bu teklifini derhal reddettiği gibi, Mısır Parlamentosu, 15 Ekim 1951'de kabul ettiği kanunlarla, 1936 tarihli İngiltere-Mısır Süveyş Anlaşması'nı, 1899 tarihli Sudan "condominium" anlaşmasını feshettiği gibi, Mısır kralı aynı zamanda Sudan kralı olarak da ilan edildi. Bunun üzerine halk Süveyş Kanalı'na yürümeye kalkınca, İngiliz kuvvetleri ile halk arasında çarpışmalar başladı. Komünistlerin, Müslüman Kardeşler'in ve aşırı milliyetçilerin teşviki ile sivillerden meydana gelen bir "Milli Kurtuluş Ordusu" kuruldu. 1952 Ocak ayında İsmailiye'de İngiliz kuvvetleri ile çarpışmalar olurken, Kahire'de halk İngiliz mağazalarını yağma ediyordu. Mısır tam bir anarşi içine girmişti.

Durum bu safhada iken, Yarbay Abdünnâsır başkanlığındaki Hür Subaylar Komitesi, 23 Temmuz 1952 günü yaptıkları bir darbe ile krallığa son verip idareyi ellerine aldılar ve 26 Temmuz'da da, İskenderiye'de bulunan Kral Faruk'u tahtından feragate zorlayıp ülkeden çıkardılar.[133]

Askeri idarenin içeride otoritesini sağlamlaştırabilmesi ve ihtilalin öngördüğü düzenin kurulabilmesi için, tabiatıyla dış münasebetlerde barış ve istikrara ihtiyacı vardı. Bu sebeple Süveyş ve Sudan meselelerini daha yumuşak bir şekilde ele aldı. 12 Şubat 1953'te İngiltere ile Mısır arasında yapılan bir anlaşma ile[134] Sudan'a üç yıl içinde bağımsızlık verilmesi kararlaştırıldı.

Süveyş konusundaki antlaşma da 19 Ekim 1954'te imza edildi.[135] Buna göre, 1936 antlaşması sona eriyordu ve İngiliz kuvvetleri yirmi ay içinde Mısır topraklarından "tamamen" çekilecekti. Yalnız, antlaşmanın 4. maddesine göre, Arap Ligi Devletleri ortak savunma antlaşmasına[136] dâhil devletlerden

133 Bu gelişmeler için bkz., Peter Calvocoressi, *Survey of International Affairs,1952*, London, Oxford University Press, 1955, s. 191-230. Denise Folliot, *Documents on Intemational Affairs, 1952*, London, Oxford University Press, 1955, s. 290-326. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1682, 24 Kasım 1952.

134 Bu anlaşma için bkz., Denise Folliot, *Documents on International Affairs, 1953*, London, Oxford Unifersity Press, 1956, s. 315-324.

135 Antlaşmanın metni: *Keesing's Contemporary Archives, 1952-1954*, s. 13833. *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. II, s. 2223-2226, Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 383-384, *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1996,17 Mart 1955.

136 Arap Ligi, 1945 Mart ayında Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen arasında kurulmuş olup daha sonra bu lige başka Arap ülkeleri de katılmışlardır. Ligin amacı

birine veya Türkiye'ye silahlı bir saldırı hâlinde Mısır, İngiltere'ye her türlü kolaylığı gösterecekti.

Dokuz yıldır süregelen bir anlaşmazlık bu suretle çözümlenmekle beraber bu antlaşmanın ömrü uzun olmadı. Bağdat Paktı ile beraber başlayan gelişmeler Süveyş konusunda yeni bir patlamaya sebep oldu.

Nâsır 1954 sonbaharında, yaptığı bu Süveyş antlaşması ile Batı'yla münasebetlerini bir düzene sokarken, bir yandan Arap dünyası içinde birtakım faaliyetlere girişmişti. Bu faaliyetlerle, bir yandan Arap ülkeleri arasında bir kolektif güvenlik paktının, yani bir askeri ittifakın kurulması söz konusu olurken, bir yandan da "İslâm Kongresi" adı altında bir birlik kurulması için çalışılmaktaydı. Görünen odur ki, Nâsır'ın gerçekleştirmek istediği şey, Doğu ve Batı blokları arasında bir "Üçüncü Blok" idi. Şüphesiz bu bloğun başında Mısır ve Nâsır bulunacaktı.

İşte tam bu sıradadır ki, Bağdat Paktı ortaya çıkıyordu. Mısır'ın gerçekleştirmeye niyetlendiği şeylerle Bağdat Paktı'nın amaçları arasında büyük farklılıklar olduğu inkâr edilemez. Bu sebeple, Mısır başta olmak üzere Arap dünyasından Bağdat Paktı'na karşı büyük tepkiler geldi.[137] Bu durum, kendisine karşı kurulmuş bulunan Bağdat Paktı'nı yıpratmak hususunda Sovyetler için bulunmaz bir fırsattı. Sovyetler bir yandan Bağdat Paktı'na karşı hücumlarını arttırırken, bir yandan Arap ülkelerine yanaşmaya çalıştı. Bu ise, Başkan Nâsır'a, Batı'ya karşı Sovyet kozunu oynama imkânını verdi. Fakat Nâsır hemen bu yola gitmedi.

1955 başlarında İsrail ile Mısır arasında Gazze bölgesinde çatışmalar başlayınca Mısır, Amerika ve İngiltere'den silah satın almak istedi. Bunun üzerine Sovyetler 1955 Mayıs ayında Mısır'a silah satmayı teklif etti. Nâsır bu teklifi prensip olarak kabul etmekle beraber önce İngiltere ve Amerika ile müzakerelere girmek istedi. Müzakereler uzadığı gibi, her iki ülke de Mayıs 1950 deklarasyonuna bağlı oldukları için isteksiz davrandı. Kaldı ki, Mısır'ın Bağdat Paktı'na muhalefeti de bu isteksizlikte büyük rol oynamaktaydı. Nihayet Amerika silah satmaya razı oldu ise de, bunu kredi ile değil, peşin para ile yapmak istedi. Mısır ise bu silahların bedelini peşin para ile değil, mal olarak ödemek istiyordu.

Bunun üzerine, Nâsır 27 Eylül 1955 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Batılıların Mısır'a silah satmayı reddetmesi üzerine, Mısır'ın da birkaç gün önce Çekoslovakya ile bir anlaşma yaparak bu ülkeden silah satın almaya karar

---

Arap ülkeleri arasında ekonomik ve sosyal alanlarda işbirliği olmakla beraber, kurulurken bunun, Arap ülkeleri arasında bir siyasi federasyona dönüşmesi de ümit edilmekteydi. Arap Ligi için bkz., Robert W. Macdonald, *The League of Arap States: A Study in the Dynamics of Regional Organizations*, Princeton, Princeton University Press, 1965.

137 Bağdat Paktı dolayısıyla Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı tepkileri için: Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 72-79.

verdiğini açıkladı. Mısır bu silahların bedelini pamuk ve pirinçle ödeyecekti.[138] Nâsır bu açıklaması ile bir bomba patlatmıştı. Amerika'nın ünlü sağcı dergilerinden *US News and World Report*, Sovyetler'in Ortadoğu'ya girmeye başladığını ifade eden şu sözleri söylüyordu: "Moskova bugün kapının eşiğinden ayağını atmıştır ve onu geri çevirmek kolay olmayacaktır."[139]

Batılılar bu yeni gelişmeden çok endişe etmekle beraber, tutumları farklı oldu. En büyük tepki İngiltere'den geldi ve İngiltere Nâsır'a karşı birtakım tedbirler alınmasını istedi. Amerika ve Fransa ise, Mısır'ı tamamen Sovyetler'in kucağına atmamak için, Nâsır'ın tahrik edilmemesini istiyorlardı. Fakat tam bu sırada ortaya çıkan Asvan Barajı meselesi her şeyi değiştirdi.

Nâsır 1953'ten beri, Nil Nehri üzerinde yapılacak olan Asvan Barajı projesine çok ehemmiyet veriyordu. Çünkü bu barajın suları 60.000 km² yi kaplayacak, Mısır'ın tarıma elverişli topraklarını üçte bir nispetinde ve elektrik enerjisini %50 nispetinde arttıracaktı. Baraj yaklaşık bir milyar dolara mal olacaktı ve bunun üçte biri için de dış finansmana ihtiyaç vardı. İşte bu dış finansman meselesi, 1956 sonbaharında Ortadoğu'da büyük bir buhranın patlamasına sebep olacaktır.

Mısır, Çekoslovakya ile silah anlaşmasını yapar yapmaz, 1955 Eylül'ünde Dünya Bankası'na başvurarak 240 milyon dolar kredi istedi. Dünya Bankası bu kredi için gerekli incelemeyi yaparken, Sovyetler de Mısır'a Asvan Barajı için 200 milyon dolar vermeyi teklif etti. Bu kredi otuz yılda pamuk ve pirinçle ödenecek ve faizi de yıllık %2 olacaktı.

Nâsır bu teklifi hemen kabul etmedi ve Dünya Bankası'nın cevabını beklemeyi tercih etti. Dünya Bankası da 1956 Şubat ayında Mısır'ın istediği krediyi vermeyi prensip olarak kabul etti. Amerikan hükümeti 1956 Haziran'ında, Nâsır'ın istediği kredinin kendisine verileceğini resmen teyit etti. Fakat bu sırada tuhaf bir gelişme oldu ve Amerikan Senatosu, kendi izni olmadan Asvan Barajı için kredi açılmaması kararını aldı. Bu karar Amerikan hükümetini zor durumda bıraktı. Senatonun böyle bir karar almasının sebebi, 1956 Mayıs ayında Mısır'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması ve diplomatik münasebetler kurması idi. Bu sırada Amerikan dış politikasının en hassas konularından biri de Çin Halk Cumhuriyeti idi ve Amerika, Pekin'i tanıyan ülkelere hiç de iyi gözle bakmıyordu. Ayrıca, yine bu sırada Ürdün'de Nâsır'ın kışkırtması ile karışıklıklar çıkmıştı ve Nâsır, Kral Hüseyin'i devirmek istiyordu.

Senatonun kararına Mısır'ın tepkisi gayet sert oldu. Nâsır, 24 Temmuz'daki konuşmasında ülkesinin ne kuvvet ne de dolar önünde eğilmeyeceğini bildirdikten sonra, 26 Temmuz'da, ihtilâlin dördüncü yıldönümü

138 Nâsır'ın konuşma metni: Hurewitz, a.g.e., c. II, s. 402-405. T.C. Fraser, *The Middle East, 1914-79*, New York, St. Martin's Press, s. 86-87. *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2143, 23 Şubat 1956.

139 Simon Jargy, *Guerre et Paix en Palestine ou l'Histoire du Conflit Israeli-Arabe, 1917-1967*, Neuchatel, Editions de la Baconniere, 1968, s. 107.

dolayısıyla İskenderiye'de yaptığı uzun bir konuşmada, Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız şirketini millileştirdiğini ilan etti.[140] Şirketin kanaldan yılda 100 milyon dolarlık geliri vardı. Nâsır, ayrıca, 1888 İstanbul Anlaşması gereğince kanaldan geçiş serbestisinin aynen devam edeceğini bildirdi ise de, buna kimse inanmak istemedi. Zira Mısır, 1948-1949 Arap-İsrail savaşından beri İsrail'e silah ve petrol götüren gemileri kanaldan geçirmiyordu. Yarın aynı şeyi Batılılara da yapabilirdi.

Bu sebeplerle, bu hadise İngiltere ve Fransa tarafından büyük tepki ile karşılandı. Kanal şirketinin kendilerine ait olması bir yana kanaldan en fazla bu iki devletin gemileri geçiyordu. İngiltere ve Fransa'yı Bağdat Paktı üyesi Irak da destekledi. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, İngiltere Başbakanı Eden'e, "Bu sefer darbeyi indirmek gerek. Hem de kuvvetli bir darbe" diyordu.[141]

Sovyetler Mısır'ın yanında yer aldı. Fakat bir yandan Amerika'nın Sovyetler'e yaptığı uyarı, öte yandan da bu sırada Sovyetler'in Polonya ve arkasından Macaristan hadiseleri ile uğraşması sebebiyle, Sovyetler başlangıçta işin içine fazla giremedi.

Süveyş Kanalı'nı Mısır'ın kontrolünden çıkarmak için yaz aylarında Batılılar arasında birçok temas ve toplantı yapıldı. Eylül ayında mesele Güvenlik Konseyi'nin önüne de götürüldü.[142] Fakat bunlardan hiçbir netice çıkmadı. Nâsır, Batılıların teklif ettiği, Süveyş Kanalı'nın milletlerarası kontrol altına konulması fikrini kabul etmemekte diretti. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Nâsır'ın Ortadoğu'da yarattığı bu tehlikeli durumu sona erdirmeye karar verdiler ve İsrail ile birlikte Mısır'a karşı bir komplo hazırladılar. Bu komplo gereğince İsrail, 29 Ekim 1956 günü birdenbire Mısır'a karşı saldırıya geçti. Saldırı bir yanda Sina Yarımadası'nda Gazze bölgesinde ve öte yanda da, Akabe Körfezi'nin sonunda ve Sina Yarımadası'nın güney ucundaki Şarm eş-Şeyh istikametinde idi.

Hazırlanan plan gereğince İngiltere ve Fransa, 30 Ekim'de İsrail'e ve Mısır'a verdikleri 12 saatlik birer ultimatomla, her iki devletin de Süveyş Kanalı'nın iki kıyısından 16 km geri çekilmelerini istediler.[143]

Bu arada İsrail'in Sina'daki askeri harekâtı gayet başarılı geçti. Mısır ordusu, İsrail kuvvetleri tarafından kıskaç içine alınacağını anlayınca geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilirken de bin ölü, dört bin esir verdiler. Ayrıca yüz kadar tank, üç yüz adet top, 1500 kadar otomatik silah ve bir o kadar da kamyon geride bırakmışlardı. Sina'nın kontrolü İsrail'in eline geçmişti.

İngiltere ve Fransa, aynı zamanda Mısır havaalanlarını da bombardıman ederek Akdeniz'den Süveyş Kanalı bölgesine asker çıkarmaya başladılar. Kanalı

140 Bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1955-58*, s. 15001 ve Fraser, *The Middle East, 1914-79*, s. 88-89.

141 Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 198.

142 Meselenin Güvenlik Konseyi safhasına ait belgeler için bkz., *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, 15 Kasım 1958, No: 2483, s. 66-95.

143 Ultimatom için bkz., Fraser, *The Middle East, 1914-1979*, p. 91.

ele geçirmek ve Nâsır'ı da iktidardan düşürmek istiyorlardı. İngiltere ve Fransa'nın kanal bölgesine asker çıkarmaları üzerine, Mısırlılar da kanaldaki bütün gemileri batırarak kanalı tıkadılar.

İngiltere ve Fransa Mısır'a karşı saldırıya geçerken, Polonya'daki ayaklanma ile Macar İhtilâli'ne güvenmişlerdi. Bu sebepten, Sovyetler'in kımıldayamayacağını düşünüyorlardı. Fakat bu hesap yanlış çıktı. 5 Kasım sabahından itibaren Sovyetler, Macar İhtilâli'ni bastırmaya ve dolayısıyla Macaristan'daki durumlarını düzelmeye başlamıştı. Bu sebeple 5 Kasım 1956 günü Sovyet Başbakanı Bulganin, İsrail, Fransa ve İngiltere başbakanlarına gayet tehditkâr mesajlar gönderdi.[144] Bu mesajlarda Süveyş Savaşı'nın derhal durdurulması isteniyordu. Bulganin, Fransa Başbakanı Guy Mollet'ye gönderdiği mesajında, "Sovyet hükümeti saldırganları ezmek ve Doğu'da barışı tekrar kurmak için kuvvet kullanmaya tamamen kararlıdır" diyordu. İngiltere başbakanına gönderilen mesaj ise daha ağırdı ve şöyle diyordu: "Tahrip için modern silahların her çeşidine sahip daha güçlü devletler kendisine saldırdığında, acaba Büyük Britanya nasıl bir durumda kalırdı? Bu devletler İngiltere kıyılarına sadece uçak gemileri göndermekle kalmazlar, başka silahlar da, mesela füzeler de kullanabilirler."

Bulganin aynı gün Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower'a da bir mesaj göndererek, Amerika ve Sovyet Rusya'nın Mısır'a ortak bir kuvvet göndererek savaşı durdurmalarını istiyor ve bu savaş durdurulmadığı takdirde bunun sonunun Üçüncü Dünya Savaşı'na gidebileceğini söylüyordu. Amerika ortak kuvvet teklifine şiddetle karşı çıktı ve Sovyetler Mısır'a asker gönderdiği takdirde Amerika'nın gereken tedbirleri alacağını bildirdi.[145]

Ne Amerikan hükümeti ne de Amerikan kamuoyu İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bu saldırıyı tasvip etmemişti. Zaten bu ülkeler saldırı planlarını hazırlarken, Amerika'ya bir şey hissettirmemeye bilhassa dikkat etmişlerdi. Bu sebepten Amerika'nın tepkisi sert oldu. Fransa ve İsrail'e sert bir ihtarda bulunarak Mısır topraklarından çekilmelerini istedi. İki taraftan gelen bu ağır baskılar karşısında bu devletler daha ileriye gidemediler ve Mısır'dan çekilmek zorunda kaldılar. Süveyş Kanalı da temizlenerek 1957 Mart ayında dünya deniz trafiğine yeniden açıldı.[146]

---

144 Bu mesajlar için: *Keesing's... 1955-56*, s. 15218-15219 ve *Documentation Française*, No: 2483, s. 23-26.

145 Bkz., *Keesing's... 1955-56*, s. 15217; *Documentation Française*, No: 2483, s. 24 ve 26; Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. II, s. 565-566.

146 1956 Süveyş Buhranı için bkz., Donald Jeff, *Warriors at Suez*, New York, The Linden Press-Simon and Scimster, 1981 (Süveyş Buhranı üzerine en güzel kaynaklardan biri); Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace, 1956-1961*, Garden City, N., Doubleday and Co., 1965, s. 20-57 ve 69-99 (Başkan Eisenhower'in 1956-1961 dönemine ait hatıraları); Richard P. Stebbins, *US in World Affairs, 1956*, New York, Harper (for the Council on Foreign Relations), s. 251-274, 326-342; Richard P. Stebbins, *US in World Affairs, 1957*, New York, Harper (for Council on Foreign Relations), 1958, s. 157-174; *The Memoirs of Anthony Eden: Full Circle*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1960, s. 467-654; Herman Finer, *Dulles over Suez: The Theory and*

1956 Süveyş Buhranı'nın en mühim neticesi, şüphesiz, Sovyet Rusya'nın Mısır'ı bir kere daha kurtarmış olmasıydı. Birincisi silah satışı ile olmuştu. Dolayısıyla, Sovyetler'in Arap dünyasındaki prestiji de arttı. Başka bir deyişle, İngiltere ve Fransa kaş yapayım derken göz çıkarmışlardı. Nâsır'ın ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'daki prestijini ve tesirini yok etmek isterlerken büsbütün arttırmışlardı.

E) EISENHOWER DOKTRİNİ

Sovyet Rusya'nın yönelttiği tehditler üzerine Amerika, İngiltere ve Fransa'ya sert bir çıkış yaparak bu iki devletin Mısır'a karşı giriştikleri saldırıyı önlemekle beraber, kısa bir süre sonra Ortadoğu konusundaki görüşlerinde büyük bir değişiklik yaptı. Daha doğrusu, Süveyş Buhranı geçtikten sonra, Ortadoğu'da ortaya çıkan durumu Amerika hiç beğenmedi. Bir defa, Süveyş savaşı dolayısıyla, Batı'nın prestiji Arap dünyasında büyük bir darbe yemişti. Üstelik Mısır'ı ve Süveyş'i Batı'ya bağlayan tek hukuki bağ olan 19 Ekim 1954 tarihli Süveyş Antlaşması'nı Mısır, 1956 Buhranı sırasında feshederek, Batı ile bağlarını koparmıştı. İkinci olarak, Amerika bu buhranda dürüst ve tarafsız davranmış İngiltere ve Fransa'nın savaşı ve Mısır'ın işgalini durdurmasında en az Sovyet Rusya kadar rol oynamıştı. Fakat Arap dünyası bunu takdir ediyor muydu?

Diğer taraftan, Batı'nın Ortadoğu'daki bu prestij kaybı, bölgede büyük bir boşluk meydana getirirken, bu boşluk, Sovyet Rusya tarafından doldurulmaktaydı. Sovyet Rusya sanki Arapların kurtarıcısı olmuştu. Sanki Macar topraklarına iki yüz bin kişilik askeri ile dört bin tankını sokup, elli bin ölü ve yaralıya mal olan Macar milli bağımsızlık hareketini öldüren bu Sovyet Rusya değildi. Kaldı ki, Bulganin'in, Eisenhower'a gönderdiği 5 Kasım mesajında da görüldüğü gibi Sovyetler Ortadoğu'ya asker sokmak için fırsat aramaktaydılar.

İkinci olarak, Sovyetler'in Ortadoğu'ya girişinde ekonomik sebepler de rol oynamıyordu. Çünkü Süveyş'teki kanal trafiğinin ancak %1'i Sovyet gemilerine aitti. Sovyetler'in Ortadoğu petrollerine de ihtiyaçları yoktu. Çünkü kendileri petrol ihraç etmekte idiler. O hâlde amaçları siyasi idi. Sovyetler, Süveyş Kanalı'na ve Batı'nın Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına hâkim olarak, bölgeyi siyasi kontrolleri altına alarak Batı'ya darbe indirmek ve mümkün olursa Batı'yı bu bölgede çökertmekti.

Bu şartlarda yapılacak iki şey vardı: Biri, bölge ülkelerinin ekonomik sıkıntılarının giderilmesine yardımcı olmak; diğeri de, ister ikili, ister toplu münasebetler yoluyla, bu ülkelere, komünizm hegemonyasının neler

---

Practice of His Diplomacy, Chicago, Ouadrangle Books, 1964; Richard Goold-Adams, *John Foster Dulles: A Reappraisal*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1962, s. 208-233; Walter Z. Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, New York, Praeger, 1959, s. 229-244; Thomas A. Bryscn, *American Diplomatic Relations with the Middle East, 1784-1975 (A Survey)*, Metuchen, N.J., The Scarecrow Press, 1977, s. 188-203.

getirebileceğini anlatmak ve bunların komünizme karşı koymalarına yardım etmekti.[147]

İşte bu noktalardan hareket eden Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957'de Kongre'ye gönderdiği ve Eisenhower Doktrini adını alan mesajda bütün bu hususları açıkladıktan sonra, Kongre'den şu hususlarda kendisine yetki verilmesini istiyordu:[148]

1) Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak.

2) Bunlardan isteyen ülkelere askeri yardım yapmak.

3) Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, "milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında" Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.

Bu amaçlarla Başkan Eisenhower, Kongre'den, üç yıl süre ile her yıl iki yüz milyon dolar harcama yetkisi istemekteydi.

Eisenhower Doktrini'nin bilhassa Ortadoğu'da Amerikan askerinin kullanılmasına dair kısmı Amerikan Kongresi'nde büyük tartışmalara sebep oldu. Buna rağmen, Temsilciler Meclisi 30 Ocak'ta, Senato da 5 Mart'ta, büyük oy çoğunluğu ile Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek başkana istediği yetkileri verdi.

Eisenhower Doktrini iki bakımdan Amerikan dış politikası için mühim bir gelişmeyi ifade etmekteydi. Birincisi, Amerika'nın Ortadoğu ile bağlantı alanını bir hayli genişletmesidir. Her ne kadar Amerika Ortadoğu ile ilgisini ilk defa Truman Doktrini ile göstermiş ise de, Truman Doktrini sadece Türkiye ve Yunanistan'a ve yine sadece askeri yardım yapılmasını öngörmekteydi. Hâlbuki Eisenhower Doktrini, bütün bir Ortadoğu bölgesini içine alıyor ve Amerikan askerinin kullanılması suretiyle, bölgedeki ülkelerin komünizme karşı savunulmasını da üzerine alıyordu.

İkinci olarak, bu doktrin ile Amerika, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da bıraktıkları boşluğu bizzat doldurmak üzere harekete geçiyor ve aynı zamanda da, bölgede Sovyet Rusya'nın karşısına dikiliyordu. Amerika ve Sovyet Rusya ilk defa olarak Ortadoğu'da karşı karşıya gelmeye başlıyordu.

Eisenhower Doktrini karşısında Ortadoğu ikiye ayrılmıştır. Bu doktrini kabul ettiğini ilk ilan eden, 6 Ocak'ta Lübnan olmuştur. Lübnan bu hareketi ile şimdiye kadar takip ettiği tarafsızlık politikasını terk etmiş oluyordu. Lübnan'ın arkasından Pakistan, Irak, Türkiye ve Yunanistan Eisenhower Doktrini'ni kabul ettiklerini açıkladılar. Bunlardan sonra Afganistan, Libya, Tunus ve Fas en sonunda İsrail bu doktrini kabul ettiklerini bildirdiler.

147 Eisenhower, *Waging Peace, 1956-1961*, s. 96-97 ve 177-178.

148 Mesajın metni: *Documents on American Foreign Relations, 1957*, s. 195-204; *Stebbins, US in World Affairs, 1957*, s. 36-46; *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, Vol. II, s. 567-573; *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, Vol. V, s. 408-414; *Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958*, s. 15305-15306; *Ruhi J. Bartlett, (Ed). The Record of American Diplomacy (Documents and Readings). (4th ed.). New York, Knopf, 1964*, s. 842-845: *Documentation Française*, No: 2843, s. 40-43.

Buna karşılık, ilk şiddetli tepki Mısır'dan geldi. Arkasından Suriye bu tepkiye katıldı. Bu iki devleti ise Ürdün ve Suudi Arabistan takip etti ise de, birkaç hafta sonra Suudi Arabistan tutumunu değiştirerek Eisenhower Doktrinini "iyi ve müspet" bulduğunu bildirdi. Çünkü Suudi Arabistan, İsrail konusunda bu devletlerle beraber hareket etmeye hazırdı fakat Sovyetler konusunda bu devletlerle bir adım bile atmamaya kararlı idi.[149]

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Nâsır'ın Ürdün'de monarşiyi devirmek için biraz sonra giriştiği teşebbüsler, Ürdün'ün tutumunu değiştirecek ve bu ülkeyi Suriye-Mısır cephesinden ayıracaktır.

Tabiatıyla Sovyetler de büyük tepki gösterdi. 7 Ocak'ta yayınladıkları resmi bildiride, Eisenhower Doktrini'ni, "Ortadoğu ülkeleri esaret altına alma amacını güden bir tedbir", "Amerikan tekelci kapitalizminin militarist çevrelerinin Ortadoğu işlerine kaba müdahalesi" olarak nitelemişlerdir.[150] Bunun arkasından, 11 Şubat'ta Amerika, İngiltere ve Fransa'ya verdikleri notalarda, Ortadoğu için bir barış planı ortaya attılar.[151] Buna göre, bölgede ittifak blokları kurulmayacak, yabancı askerler geri çekilecek, yabancı üsler tasfiye edilecek ve bölgenin içişlerine karışılmayacaktı. Bölge ülkelerine silah satılmayacaktı.

Sovyetler'e verilen cevapta, bu plan reddedildiği gibi, bölgeyi silahlandıran ilk devletin kendisi olduğu ve içişlerine karışmamaktan bahseden Sovyetler'in önce Macaristan'dan elini çekmesi gerektiği bildirildi.

F) ÜRDÜN HADİSELERİ

Ürdün Kralı Hüseyin, Mısır ve Suriye ile birlikte Eisenhower Doktrini'ne ilk karşı çıkanlar arasında yer almakla beraber, bu doktrinden ilk imdat isteyen de yine kendisi oldu.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Nâsır Mısır'da iktidarı geldiği ilk günden itibaren, Ortadoğu'daki monarşileri devirme kararında idi. Ortadoğu'yu veya Arap dünyasını "ilerici" dediği sosyalist-cumhuriyet rejimlerinin idaresi altında ve kendi liderliği etrafında toplamak istiyordu. Söz konusu monarşik rejimlerin başında da Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan gelmekte idi. Bu ülkelerdeki monarşik rejimlere karşı geniş ve yoğun bir propagandaya girişmişti. Bu propagandaların tesirsiz kaldığı söylenemez.

1948-1949 Arap-İsrail savaşı sırasında Filistin'den kaçan bir milyona yakın Filistinli Arap'tan yarım milyon kadarı Ürdün'e sığınmıştı ve bunların büyük çoğunluğu hararetli Nâsır taraftarı idi. Nâsır' ın Filistin'i tekrar kendilerine kazandıracağına inanıyorlardı.

Durum bu şekilde iken Ürdün'de 1956 Ekim'inde yapılan seçimleri Nâsırcılar kazandı ve başbakanlığa Nabulsi geldi. Kral Hüseyin ile Başbakan Nabulsi arasında ilk günden başlayan sürtüşme, 1957 Nisan ayında tam bir

149 Eisenhower, *Waging Peace, 1956-1961*, s. 119.

150 Bkz., *Keesing's... 1957-1958*, s. 15307.

151 Bu barış planı için bkz., *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2483, s. 46-48.

çatışmaya döndü. Nabulsi, sol eğilimli Genelkurmay Başkanı Ali Ebu Nuvar'la işbirliği yaparak Amman üzerine tank birlikleri sevk etmeye hazırlanırken kral tarafından başbakanlıktan düşürüldü. Kral Hüseyin Nabulsi'yi bertaraf ederken, Amerika'nın ve Suudi Arabistan'ın da desteğini sağlamıştı.

10 Nisan'da meydana gelen bu hadiseden üç gün sonra, 13 Nisan'da, silahlı kuvvetler genel karargâhının bulunduğu Zerka'da krala bağlı kuvvetlerle, solcu subayların etrafındaki askerler arasında çatışmalar çıktı. Bu çatışmanın arkasında Ali Ebu Nuvar vardı ve bu çatışmada, 1956 Süveyş Savaşı dolayısıyla Zerka'ya gelmiş bulunan Suriye birliklerinin kışkırtması da rol oynuyordu. Fakat Hüseyin bu ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu ve Ali Ebu Nuvar, tevkif edileceğini anlayınca Suriye'ye kaçtı. Dr. Halidi başbakanlığa ve General Hayari de genelkurmay başkanlığına getirildiler. Fakat biraz sonra Hayari de Suriye'ye kaçtı ve Ebu Nuvar'a katıldı. Kahire ve Şam radyoları bütün güçleriyle Kral Hüseyin aleyhine yayın yapıyorlardı. Bu sebeple, Ürdün'ün iç durumu daha da karıştı. Grevler çıkmış ve halk gösteriler yapıyordu. Kral Hüseyin, 24 Nisan'da verdiği demeçte, hadiselerin "milletlerarası komünizm ve onun taraftarlarınca yaratıldığını" söylemek suretiyle, bir bakıma Eisenhower Doktrini'nin tatbikini istiyordu.[152]

Ürdün'ün bu durumu en fazla Lübnan'ı telaşlandırdı. Durumu endişe ile takip eden Amerika bütün ağırlığını Ürdün'den yana koydu. Amerika, bir yandan "Ürdün'ün bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü hayati ehemmiyette telâkki ettiğini" bildirirken,[153] öte yandan da Akdeniz'deki Amerikan 6. Filosu 25 Nisan'da Beyrut açıklarında demir atıyordu. İsrail'e de fırsattan yararlanmaması hususunda uyarıda bulunulmuştu.

Irak ve Suudi Arabistan da Ürdün'ün yanında yer aldılar. Hatta Irak hükümeti yayınladığı bir bildiride, Ürdün'de krallık rejiminin yıkılması hâlinde, Irak'ın Ürdün'e asker çıkaracağını açıkladı. Arap dünyasının üç monarşisi sıkı bir dayanışma içine girmiş bulunuyordu. Bu dayanışma Amerika'nın desteği ile birleşince, Kral Hüseyin karşılıkları ve ülkesine yönelen tehlikeyi bertaraf etmeye muvaffak oldu ve iç kriz de böylece kapandı.

Ürdün kralı, bütün bu gelişmeler içinde, Eisenhower Doktrini'nin tatbikini açıkça istememiştir. Bununla beraber, Amerika, nisan sonunda Ürdün'e on milyon dolarlık bir ekonomik yardım yaptığı gibi, haziran sonunda da on milyon dolarlık askeri yardım yapacağını açıkladı. Bu ise, Eisenhower Doktrini'nin tatbikinden başka bir şey değildi.

G) 1957 SURİYE BUHRANI

İkinci Dünya Savaşı sonunda Suriye Fransa'dan yakasını tamamen kurtararak tam bağımsızlığına kavuşmakla birlikte, uzun müddet içeride siyasi istikrara kavuşamamıştır. 1945-1949 arasında nispeten sakin geçen Suriye'nin

152 D.F. Fleming. *The Cold War and Its Origins, 1917-1960*, New York, Doubleday, 1961, c. II, s. 849.
153 Eisenhower, *Waging Peace*, s. 195.

siyasi hayatı, 1949'dan itibaren tam bir karışıklık ve düzensizlik içine girmiştir. 1949-1953 yılları arasında Suriye'de üç hükümet darbesi, 21 kabine değişikliği olmuş ve bu arada iki defa askeri diktatörlük kurulmuştur.

1949 yılı başlarında Albay Hüsnü Zaim bir hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçirmişse de, iktidarı uzun ömürlü olmamış ve Ağustos 1949'da Albay Sami Hınnavi tarafından devrilmiştir. Hınnavi'nin iktidarı da uzun sürmemiş ve 20 Aralık 1949'da Albay Edip Çiçekli Hınnavi'yi devirmiştir. Çiçekli'nin iktidarı biraz daha uzun ömürlü olmuştur. Fakat 1953 Ekim'inde yapılan genel seçimlerde Çiçekli'nin Kurtuluş Hareketi Partisi'nin çok büyük çoğunluk elde etmesi, Çiçekli'nin diktatörlüğüne ve Baas Partisi de dâhil, diğer siyasi partilerle arasının açılmasına sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da, Çiçekli, 25 Şubat 1954'te askeri bir darbe ile iktidardan düşürülmüştür. Bu tarihten sonra Suriye'nin siyasi hayatında Baas Partisi'nin birinci plana çıktığını görüyoruz. Bu gelişmede, Baas'ın 1955'ten itibaren Nâsır'ı desteklemeye başlaması bilhassa büyük rol oynamıştır. Nâsır'ın Bağdat Paktı'na cephe alması ve silah alış verişi ile Sovyetler'e doğru kayması, Baas ile Nâsır'ın münasebetlerinin gelişmesine yol açmıştır.[154] 1956 Nisan ayından itibaren Baas, Mısır'la birleşme fikrini savunmaya başlamış ve bu konuda pek çok gösteri düzenlemiştir. 1956 Süveyş Buhranı ve İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırmaları, Baas ile Mısır'ı birbirine daha da yaklaştırdığı gibi, Arap dünyasında hem Batı aleyhtarlığını ve hem sol akımların tesirini arttırmıştır.

Nitekim 1957 yılı başından itibaren Suriye'nin gittikçe sola kaymaya ve bu ülkede komünistlerin tesirinin artmaya başladığını görüyoruz. Bu gelişmenin liderliğini Suriye kabinesinin kuvvetli adamlarından ve komünist sempatisi ile tanınan Halit El-Azm yapmaktaydı. Halit El-Azm 1956 Temmuz'unda savunma bakanı olarak bir heyetle Moskova'ya gitti ve orada Sovyetler'le birtakım anlaşmalar imzaladı. Bu anlaşmaların[155] 6 Ağustos'ta açıklanması iledir ki, 1957 Suriye Buhranı patlak verdi. Zira bu anlaşmalara göre, Sovyetler Suriye'ye beş yüz milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapacaktı. Bu yardım, Lazkiye'de yeni bir limanın yapımı, Suriye'de karayolları ve demiryolları inşası, sulama ve enerji projelerinin finansmanı ve yine Suriye'de altı tane yeni havaalanı inşası için kullanılacaktı. Ayrıca Suriye'nin silahlandırılması da bu yardım çerçevesi içinde yer alıyordu.

Anlaşmaların açıklanmasından bir süre sonra, 17 Ağustos'ta, ılımlı bir kişi olarak bilinen Suriye Genelkurmay Başkanı General Nizameddin emekliye sevk edildi ve yerine, gençliğinde Fransız Komünist Partisi'ne üye olmuş bulunan Albay Afif El-Bızri getirildi.

---

154 Kamel S. Abu Jaber, *The Arab Ba'ath Socialist Party*, Syracuse, N.Y., Syracuse University Press, 1966, s. 38

155 Anlaşmalar için bkz., Fleming, *The Cold War and Its Origins*, c. II, s. 888-889. *Keesing's... 1957-1958*, s. 15705 ve Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, s. 103'ten naklen: Patrick Seale, *The Struggle for Syria,. 1945-1958*, London, Oxford University Press, 1965, s. 291.

Bu gelişmeler, Suriye'nin komşuları Türkiye,[156] Irak ve Ürdün ile İsrail ve Lübnan'da büyük heyecan uyandırdı. Bu ülkelerin inancı, Sovyetler'in şimdi Suriye'de bir "köprübaşı" kurdukları ve Suriye'nin bir "Moskova uydusu" hâline geldiği idi. İsrail Başbakanı Ben Gurion, Başkan Eisenhower'e gönderdiği mesajda, "Suriye'nin milletlerarası komünizmin bir üssü hâline gelmesi, zamanımızda hür dünyanın karşısına çıkan en tehlikeli hadiselerden biridir" diyordu.[157] Gerçekten, işin aslına bakılırsa, Çarlık Rusya'sı zamanından beri ilk defa olarak Sovyetler bu anlaşma ile bir Ortadoğu ülkesine ayak basma imkânını elde ediyordu. Zira bu anlaşma ile birçok asker ve sivil Sovyet uzmanı Suriye'de bulunmak imkânına sahip oluyordu.

Ağustosun son haftasında, Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin İstanbul'a gelerek Türkiye Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşmelerde bulundular. Bu görüşmelere Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson da katıldı. Başkan Eisenhower ise, Başbakan Menderes'e gönderdiği mesajda, Suriye'nin bir saldırısı karşısında Türkiye, Irak ve Ürdün'ün bu ülkeye karşı askeri bir harekâta girişmek zorunda kalması hâlinde, Amerika'nın kendilerine derhâl silah yardımı yapacağını bildirdi.[158] Amerika Batı Avrupa'daki hava kuvvetlerinden bir kısmını Adana hava üssüne gönderdiği gibi, 6. Filo da Doğu Akdeniz'e gelmek üzere harekete geçti. Türkiye ise, bir yandan ihtiyatları silah altına çağırarak, bir yandan da Suriye sınırları yakınında askeri manevralar düzenleyerek, Suriye'ye uyarıda bulunmak istedi. Zira şimdi Türkiye, yıllardan beri kuzeyden hissettiği baskıyı, aynı zamanda güneyden de hissetmek durumunda kalıyordu. Yani Türkiye, Sovyetler'in hem kuzeyden hem de güneyden baskısı altına girmek üzereydi.

Fakat Türkiye'nin bu tedbirleri Suriye'yi yumuşatmak yerine, aksine Türkiye-Suriye münasebetlerini gerginleştirdi. Gerek bu gerginlik, gerek Birleşik Amerika'nın ağırlığını Türkiye tarafına koyması, Sovyetler'i Suriye tarafında bütün ağırlıkları ile yer almak üzere harekete geçirdi. "Bütün ağırlıkları ile" diyoruz, zira Sovyet Başbakanı Bulganin, 10 Eylül 1957'de Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'e gönderdiği mesajda, Türkiye'nin Suriye sınırlarına yaptığı kuvvet yığınağı ile Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatından Sovyetler'in duyduğu endişeyi belirtti ve Suriye'ye karşı girişilecek askeri bir maceranın mahalli çapta kalacağı sanılıyorsa, bu hesabın çok tehlikeli olduğunu, zira Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının böyle mahalli askeri hareketlerden çıktığını söyledi.[159] Yani Bulganin, Türkiye'nin herhangi bir askeri hareketinin bir dünya savaşına yol açabileceği tehdidinde bulunmaktaydı.

156 Suriye Buhranı'nın Türkiye açısından değerlendirilmesi için bkz., Dr. Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 101-122; Doç. Dr. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s. 155-165.

157 Eisenhower, *Waging Peace*, s. 200.

158 Eisenhower, a.g.e., s. 198-199.

159 Mesajın metni: *Documentation Française*, No: 2483, s. 71-72; *Keesing's... 1957-1958*, s. 15811.

Başbakan Menderes, Bulganin mesajına 30 Eylül'de cevap verdi.[160] Menderes, cevabında, Suriye'nin "makul savunma" ölçülerinin dışında silahlanmasının Türkiye bakımından uyandırdığı endişeleri belirterek, Suriye'nin "ihtiyaç hâlinde muhtemelen başkaları tarafından kullanılabilecek bir silah deposu" hâline getirildiğine dikkati çekti ve Türkiye'nin Sovyetler'le iyi komşuluk münasebetlerini arzu ettiğini fakat İkinci Dünya Savaşı sonundan beri Sovyet Rusya'nın takip ettiği baskı politikasının karşılıklı itimadın yerleşmesine engel olduğunu ifade etti.

Sovyetler bu şekilde Türkiye üzerinde baskı yoluna giderken, öte yandan da Suriye'yi destekleme gösterilerine girintiler. Eylül ortalarında bir Sovyet ekonomik ve teknik heyeti Suriye'ye geldi. Bazı Sovyet savaş gemileri de Lazkiye Limanı'na demir attı.

Ekim ayında Türk-Sovyet gerginliği ve Suriye krizi daha da şiddetlendi. Kruşçev 9 Ekim'de bir Amerikan gazetecisine verdiği bir demeçte, "Eğer savaş patlak verirse, biz Türkiye'ye daha yakınız ama siz değilsiniz. Silahlar ateş almaya başlayınca roketler uçacak ve o zaman düşünmek için vakit çok geç olacak" diyordu.[161] Kruşçev'in bu demecine Amerika Dışişleri Bakanlığı 11 Ekim'de yayınladığı bir bildiri ile cevap verdi. Bu bildiride, aradaki mesafeye rağmen, Birleşik Amerika'nın, bir müttefiki ve dostu olan Türkiye'ye karşı NATO içinde yüklenmiş olduğu taahhütleri hafife alamayacağı belirtilmekteydi.[162]

Sovyetler'in tehditleri karşısında Amerika'nın Türkiye'yi destekleyen bu tutumu Sovyetler'i yumuşattı. Diğer yandan, Suudi Arabistan Suriye ile Türkiye arasında aracılık teşebbüslerine giriştiği gibi, Suriye üzerinde yatıştırıcı faaliyetlerde de bulundu. Buna karşılık, Ürdün Kralı Hüseyin de, içeriden gelen baskılar dolayısıyla, tutumunu değiştirerek Suriye'ye karşı yumuşak bir tavır aldı. Bütün bu faktörler birleşince, ekim ayı sonunda buhran ortadan kalktı.

Buhranın sona ermesinde rol oynayan bir başka sebep de, 14 Eylül 1957'de Suriye ile Mısır'ın imza ettikleri bir anlaşma ile 1 Şubat 1958'den itibaren Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında bir birlik kurmaya karar vermeleri idi. Başkan Nâsır bu birleşmeyi kabul etmek konusunda uzun müddet tereddüt etmişti. Fakat Suriye'nin, bilhassa 1957 yazında, bir komünist kontrolü altına girmesi ihtimali, Nâsır'ın kararını kesinleştirdi. Nâsır, Suriye'yi kendi kontrolü altına almak suretiyle, bu ülkenin komünizmin kucağına düşmesini önlemek istemiştir.

Fakat bu yeni birleşik devletin ömrü uzun olmadı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine, Suriye Devlet Başkanı Şükrü El-Kuvvetli

160 Menderes'in cevabı: *Documentation Française*, No: 2483, s. 74-76; *Keesing's... 1957-1958*, s. 15811-15812.

161 Kruşçev'in demeci için bkz., Fleming, *The Cold War and its Origins*, c. I, s. 890 ve *Keesing's... 1957-1958*, s. 15812.

162 Bildiri için bkz., *Documentation Française*, No: 2483, s. 76 ve *Keesing's... 1957-1958*, s. 15812.

Başkan Nâsır'a şöyle demişti: "Siz bir politikacılar milleti devraldınız. Bunların %50'si kendilerini milli lider sanır, %25'i kendilerini peygamber ve en azından %10'u da kendilerini Allah sanır."[163] Gerçekten, daha ilk günden itibaren Suriye ile Mısır arasında sürtüşmeler başladı. Çünkü Nâsır Suriye'yi Mısır'ın bir eyaleti gibi idare etmeye başladığı gibi, Suriye'deki bütün siyasi partilerin faaliyetine son verdi. Hele Baasçılar kısa zamanda gördüler ki, kendilerinin sosyalizm anlayışı ile Nâsır'ın sosyalizmi arasında büyük farklılıklar vardır. Birlik bu şartlarda fazla dayanamadı ve Suriye'de 1961 Eylül'ünde muhafazakârlarla askerler tarafından yapılan bir darbe neticesi Suriye Mısır'dan koptu ve Birleşik Arap Cumhuriyeti de sona erdi.

1957 Suriye buhranını neticelerinden biri de şu oldu: Bu kriz sırasında Amerika şunu gördü ki, kendisi komünizmin Ortadoğu'da yayılmasını önlemeye çalışırken, Araplar için endişe kaynağı bu değildi, onlar için esas mesele İsrail davası idi.

H) 1958 LÜBNAN BUHRANI

Suriye buhranının sona ermesinden biraz sonra, 1958 ilkbaharından itibaren Ortadoğu'da yeni bir buhran olarak Lübnan buhranı patlak verdi.

1957 Haziran ayında Lübnan'da genel seçimler yapıldı. Fakat cumhurbaşkanı Camille Chamoun bu seçimlere hile karıştırarak, hem Eisenhower Doktrini'ni destekleyecek hem de 1958 Eylül'ünde süresi bitecek olan cumhurbaşkanlığının, anayasa gereğince bir dört yıl daha uzatılması mümkün olmadığı hâlde, bunu sağlayacak bir parlamentonun seçilmesini sağladı. Kaldı ki, bu seçimlerde muhalefetin en mühim şahsiyetleri parlamento dışı bırakılmıştı. Hâlbuki, yarısı Hıristiyan, yarısı Müslüman olan Lübnan halkının Müslüman-Arap kesimi esas itibariyle Nâsır taraftar idi ve Eisenhower Doktrini'ne aleyhtardı.

Chamoun'un bu seçim oyunları kendisine karşı şiddetli bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi, Lübnan halkını da ikiye böldü. Durum bu şekilde iken, 8 Mayıs 1958 günü muhalefete mensup bir gazetecinin öldürülmesi, ortalığın karışmasına yetti. Nâsırcılar bu cinayeti hükümetin tertip ettiğini ileri sürerek Beyrut ve Trablus'ta (Tripoli) grevlere gittiler. Bu grevler biraz sonra gerçek anlamında bir ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma Batı aleyhtarı idi ve gösteriler sırasında Beyrut'taki Amerikan Haberler Merkezi yakıldı.

Cumhurbaşkanı Chamoun 13 Mayıs'ta Amerika, İngiltere ve Fransa'ya başvurarak, bütün bu yapılanların bir yabancı (bilhassa Suriye'nin) müdahalesinin eseri olduğunu bildirdi ve bu sebeple Lübnan'a yardım yapılmasın istedi.

Chamoun ayrıca 22 Mayıs 1958'de BM Güvenlik Konseyi'ne de başvurarak Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Lübnan'ın içişlerine yaptığı müdahaleden

163 Abu Jaber, *The Arap Ba'ath Socialist Party*, s. 48.

dolayı şikâyette bulundu. Güvenlik Konseyi yaptığı müzakereler sonunda, 11 Haziran'da, Lübnan'a bir gözlemciler heyeti gönderilmesine karar verdi.[164] Gözlemciler heyetinin sonradan verdiği rapora göre, Chamoun'un Suriye hakkındaki iddiaları gerçeğe uymuyordu.

Chamoun'un bu şekildeki tutumu, Amerikan hükümeti içinde de tereddütlere ve görüş ayrılıklarına sebep oldu. Hatta Amerikan hükümeti münhasıran Chamoun'un desteklenmesi için bir müdahaleye taraftar olmadı. Fakat 14 Temmuz-1958'de Irak'ta General Kasım liderliğinde bir askeri darbe ile monarşinin yıkılması ve Kral Faysal ile Kral Naibi Abdülillah'ın ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın öldürülmesi Amerika'nın kararını değiştirdi. Monarşinin yıkılması Bağdat Paktı'na ve Batı'nın Ortadoğu'daki nüfuzuna ağır bir darbe idi. Irak'ın arkasından Lübnan da kontrolden çıkabilir ve Nâsır'ın kontrolüne girebilirdi. Bu sebeple Amerika 15 Temmuz'dan itibaren Lübnan'a asker çıkarmaya başladı. Üç hafta sonra Lübnan'daki Amerikan askerlerinin sayısı on beş bine yaklaşacaktır.

Irak'ta monarşinin yıkılması, aynı aileden olan Ürdün Kralı Hüseyin'in de hayatını ve tahtını da tehlikeye soktuğundan, Ürdün'ün isteği üzerine İngiltere de Kıbrıs'tan 2.200 kişilik bir paraşüt birliğini Ürdün'e gönderdi.

Irak gelişmeleri Chamoun'u yumuşattı. Bilhassa Amerika'nın da yaptığı baskılar neticesinde Chamoun cumhurbaşkanlığı süresini uzatmaktan vazgeçti. Bunun üzerine Lübnan Parlamentosu 31 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı General Şahab'ı büyük çoğunlukla cumhurbaşkanlığına seçti. General Şahab, 8 Mayıs'ta hadiselerin patlak vermesinden beri silahlı kuvvetleri tam bir tarafsızlık içinde tutmuş, iç mücadeleye karışmamış fakat hadiselerin bir iç savaş hâlini almamasına da dikkat etmişti. Bu suretle, mayıs başında patlak veren Lübnan buhranı temmuz sonunda yatışmış bulunmaktaydı. Fakat bu arada Irak'ta monarşinin devrilmesi, Ortadoğu'da yeni ve şiddetli bir Doğu-Batı mücadelesine ve daha şiddetli bir Ortadoğu buhranına sebep oldu.

I) IRAK'TA MONARŞİNİN YIKILMASI

Suriye ile Mısır'ın 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleri üzerine, aynı aileden (Haşimi) gelen iki monarşi olan Ürdün ve Irak da 14 Şubat'ta bir Arap Birliği kurmaya karar verdiklerini açıkladılar. Batı taraftarı olan bu iki monarşinin birleşme kararları Mısır'ın sert tepkisi ile karşılaştı ve Kahire radyosu bu iki ülkeye karşı hücumlarını yoğunlaştırdı. Buna paralel olarak, Bağdat sokaklarında da Ürdün-Irak birliği aleyhine gösteriler başladı. Yani birliğe karşı Irak'ın kendi içinden bir muhalefet baş göstermişti.

Lübnan buhranı Irak'ta bardağı taşıran damla oldu. Lübnan'da karışıklıkların çıkması en fazla Irak'ı telaşlandırdığı gibi, Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun da Türkiye ve Irak'ın Lübnan'a müdahale etmesini

164 Bu müzakereler için bkz., *Yearbook of the United Nations*, 1958, s. 36-49.

istiyordu.[165] Bu sebeple, Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, Lübnan müdahalesine hazırlık olmak üzere Irak'ın doğu bölgesindeki askeri birlikleri ülkenin batısına sevk etmeye karar verdi, işte bu birliklerin komutanı General Kasım, birlikler Bağdat'tan geçerken, 14 Temmuz 1958 gecesi, ani bir darbeye girişti. Darbenin başında General Kasım'dan başka, General Abdüsselâm Arif de bulunuyordu. Kasım'ın askerleri kraliyet sarayına baskın yaptılar. Saray muhafızları karşı koymadıkları gibi, darbeyi yapan askerlerle birleştiler. Bu baskın sırasında küçük yaştaki Kral Faysal ile kral naibi amcası Prens Abdülillah öldürüldü. Başbakan Nuri Said Paşa Bağdat'tan gizlice kaçarken halk tarafından tanındı ve linç edildi.

Monarşinin sona ermesi Irak halkı tarafından sevinçle karşılanırken General Kasım darbesinden dolayı Kahire ve Moskova bayram yapmaktaydı. Buna mukabil, Irak'taki darbe Batı'da büyük endişe ile karşılandı. Amerika'ya göre, bu gelişmelere kuvvetli bir cevap verilmeyecek olursa, durum Batı'nın Ortadoğu'dan tamamen tasfiyesi ile sonuçlanabilirdi. Bundan dolayıdır ki, Amerika 15 Temmuz'dan itibaren Lübnan'a asker çıkarmaya başladı.

Irak'taki darbe Ürdün monarşisini de tehlikeye atıyordu. Bu sebeple Ürdün Kralı Hüseyin Amerika ve İngiltere'den yardım istedi.

Bunun üzerine İngiltere 2.200 kişilik bir paraşütçü birliğini Ürdün'e gönderdi. Bu birliklerin havadan nakli için İsrail İngiliz uçaklarına toprakları üzerinden uçuş izni verdi. Çünkü Ürdün'de Kral Hüseyin düşecek olursa, İsrail harekete geçmeye kararlı idi,[166] Irak gelişmelerinden endişe duyan bir diğer Arap devleti de Suudi Arabistan idi. Kral Suud Bağdat Paktı ülkelerinin Irak'a müdahale etmelerini istiyordu.[167]

Denebilir ki, Irak ihtilâlinden en fazla endişe duyan ve o nispette de şiddetli tepki gösteren tek devlet Türkiye olmuştur.[168] Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları Irak'taki durumu müzakere etmek için 14-17 Temmuz günlerinde İstanbul'da toplandılar. Toplantı sonunda yayınlanan ortak bildiride[169] Irak'taki darbe, bir "milletlerarası haydutluk" ve bir "vahşet" olarak vasıflandırılmaktaydı. Bundan dolayı Türkiye 17 Temmuz'da Amerika'ya başvurup, Irak'a müdahaleye kararlı olduğunu bildirdi ve Amerika'dan kendisini manen ve madden desteklemesini istedi. Ürdün de Türkiye'nin Irak'a müdahalesini istemekteydi.[170]

Türkiye'nin Irak'a müdahaleye niyetlenmesi Sovyetler'i harekete geçirdi. Sovyetler derhal ağırlığını General Kasım tarafına koyarak, 24 Temmuz'da Türkiye'ye verilen bir muhtırada, bölgede silahlı bir çatışmayı başlatmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'ye uyarıda bulunmuştur. Aynı

165 Fleming, a.g.e., c. II, s. 921.
166 Eisenhower, *Waging Peace*, s. 269.
167 A.g.e., s. 270.
168 Türkiye'nin tepkileri için bkz., Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 130-134.
169 Bildiri için bkz., *Keesing's... 1957-1958*, s. 16340.
170 *Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958*, s. 16335.

zamanda Rusya'nın güney bölgeleri ile Bulgaristan'da askeri manevralar yapılıyordu.[171] Türk-Sovyet münasebetleri, tekrar 1957 yazındaki havasına dönmüştü.

Sovyetler, aynı sertliği sadece Türkiye'ye karşı değil, Amerika ve İngiltere'ye karşı da gösterdi ve bu yüzden yeni bir Doğu-Batı gerginliği ortaya çıktı.[172] Bu gerginlik üzerine, Amerika Dışişleri Bakanı Dulles, kendi inisiyatifi ile Türkiye, İran ve Pakistan'a, Türkiye'nin Kafkaslar bölgesinden Hayber Geçidi'ne kadar olan üç bin millik bir sınır bölgesinin savunma garantisini verdi.[173]

Mamafih Sovyetler de daha ileri gitmedi. Çünkü Türkiye'nin Irak'a müdahalesi mümkün olmadı. Zira Amerika böyle bir müdahaleye taraftar olmadığı gibi, Türkiye'de de muhalefet ve aydınlar, Türkiye'nin Irak'a yapacağı bir müdahale ile girişeceği bir maceraya şiddetle karşı gelmişler ve bu da hükümetin cesaretini kırmıştır.

Sovyetler'in yumuşamasında, Irak'a bir Batı müdahalesi ihtimalini bertaraf etmiş olmanın tesiri olduğu gibi, bu sırada Çin ile gelişmekte olan görüş ayrılıklarının da rolü olmuştur. Bu sebeple, Sovyet Rusya ile Batılılar arasında Ortadoğu konusunda bir yakınlaşma havası ortaya çıkmış ise de, herhangi bir anlaşmanın gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Mamafih gerginliğin tavsamış olduğu da bir gerçekti.

J) SONUÇ

1954-1959 arasındaki Ortadoğu buhranlarının en mühim neticelerinden biri, hiç şüphesiz, Sovyet Rusya'yı Ortadoğu politikasının aktif bir unsuru hâline getirmiş olmasıdır. Bunun tek sebebini, Batı'nın bu bölgede yapmış olduğu hatalarda görmek yanlıştır. Şüphesiz bu hataların bir tesiri olmuştur. Fakat esas faktör; 1952 Temmuz'unda Mısır'da monarşinin yıkılmasından sonra Başkan Nâsır'ın takip etmiş olduğu çok geniş amaçlı ve hatta Mısır'ın kendi güç ve imkânlarını aşan geniş çerçeveli politikasıdır. Denebilir ki, Nâsır başlatmış olduğu politika ile kendi kontrolünü aşan gelişmelere sebep olmuş ve bu gelişmeler de Ortadoğu'da milletlerarası politikanın karmaşık bir yapı alması neticesini vermiştir. İşte bu karmaşıklıktır ki, Sovyet Rusya'yı bu bölgede milletlerarası politikanın, bundan sonra daima hesaba katılması gereken bir unsuru hâline getirmiştir.

Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da aktif hâle gelmesi, Türkiye'yi Batı'ya daha fazla kaydırmıştır. Çünkü Sovyetler'in, Türkiye'nin güneyine de inmesi, Türkiye için ciddi güvenlik endişeleri doğurmuştur. Bu endişeler Amerika tarafından da paylaşılmış olmalı ki, 1958 sonunda, Amerika Türkiye'de füze üsleri tesis etmeye karar vermiş ve bu da Sovyetler'in protestosuna ve Türk-Sovyet münasebetlerinin yeniden gerginleşmesine sebep olmuştur.[174]

171 Eisenhower, a.g.e., s. 277.

172 Andie Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 333.

173 Fleming, a.g.e., c. II, s. 926.

174 Bu hususta bkz., *Documantation Française, Notes et Etudes Documentaires*, 9 Haziran 1959, No: 2546, s. 50.

Ortadoğu'daki bu gelişmelerin Türkiye açısından en mühim neticelerinden biri de, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'sundan tamamen kopmuş olmasıdır.[175] Türkiye'nin Arap dünyası ile münasebetlerini düzeltmesi ve yeni bir düzene sokabilmesi için, bugüne kadar çaba harcaması gerekecektir. Bu çabanın uzun süreli olmasında Türkiye'nin isteksizliği veya iyi niyet eksikliği değil, Arap dünyasının da kendi içinde bölünmelere, anlaşmazlıklara veya bölünmelere veya bunlara sebep olan gelişmelere maruz kalması da büyük rol oynayacaktır.

7- SAVAŞTAN SONRA TÜRKİYE 1945-1960

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına hâkim olan esas mesele, daha savaş sırasında tahmin ettiği gibi, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan ve bütün ağırlığı ile Türkiye üzerine de çöken Sovyet emperyalizmine karşı güvenliğini sağlama endişesi olmuştur. Türkiye NATO'ya girmekle bu güvenliğe kavuşmuş ise de, Doğu Asya'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ortaya çıkması neticesinde, Kore Savaşı ile milletlerarası komünizmin dünyanın çok geniş bir alanında tehlike yaratması karşısında, Türkiye kendi güvenlik sistemini genişletme yoluna gitmiş ve Balkan ve Bağdat ittifaklarının kuruluşunda aktif bir rol oynamıştır. Bu gelişmeler Türk dış politikasını 1945-1955 arasında meşgul ederken, 1954'te milletlerarası mahiyet kazanan Kıbrıs meselesi ise, Türk dış politikasının 1955-1960 arasındaki başlıca konusunu teşkil edecektir.

A) TÜRKİYE'NİN NATO'YA KATILMASI

1945-1946 yıllarında Sovyetler'in bir yandan Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarını resmen istemesi ve öte yandan da Boğazlar'a yerleşmek hususundaki isteklerini resmen açıklaması, Türkiye Cumhuriyeti'ni, milli mücadeleden beri en kritik safhaya sokmaktaydı. Egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelen bu tehlike karşısında Türkiye, Sovyet Rusya karşısında gerçekten denge unsuru olabilecek bir kuvvete dayanmak ve böyle bir kuvvetin ittifakını elde etmek zorunda bulunuyordu. Bu kuvvet hangisi olabilirdi?

Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti 1878'e kadar İngiltere'ye dayanmış ve Rusya'nın Akdeniz'e sarkarak kendi imparatorluğunu tehdit etmesi karşısında da İngiltere, Osmanlı Devleti'ni desteklemeyi kendi menfaatleri için yararlı bulmuştu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını mukadder sayan İngiltere, yine Rus tehlikesine karşı, bu imparatorluğun parçalanması ve yerine kendisine bağlı devletler kurulması yoluna gidince, Osmanlı Devleti de İngiltere'den boşalan yere Almanya'yı oturtmayı zorunlu görmüştü. Osmanlı Devleti'nin 1878'den sonra izlediği bu politika kendisini yıkıntıdan kurtaramadı, Milli Mücadele sırasında İngiltere bu sefer hayati bir tehlike

175 Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1946-1970*, s. 136.

olarak ortaya çıkınca, Türkiye, aynı menfaatlere sahip Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna gitmişti. Fakat Akdeniz'de İtalyan tehdidinin belirmesi karşısında, Türkiye ile İngiltere tekrar birleşmişlerdi. Bununla beraber Türkiye, Sovyet Rusya'yı dış politikasının bir unsuru olarak muhafazaya da özel bir dikkat göstermişti. Fakat 1939'un şartları Rus emperyalizmini tekrar canlandırınca, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın yolları tekrar birbirinden ayrıldı ve Türkiye Batılılar yanında yer aldı. Fakat daha savaşın ortalarından itibaren Türkiye şunu açık olarak gördü ki Mihver savaşı kaybedecektir ve özellikle Almanya'nın yenilgisi Avrupa dengesinde büyük bir boşluk meydana getirecektir. Bu boşluktan da Sovyet Rusya yararlanacaktır. Yenilmiş olan Fransa ve savaşın ağır zahmetleri ile yıpranan İngiltere bu dengeyi kurabilirler miydi? Türkiye bunu, gerçekleşebilecek bir ihtimal olarak görmedi. Şu hâlde Sovyet emperyalizmi ve bu emperyalizmin kendisine yönelen tehdit ve tehlikeleri karşısında Türkiye için en iyi yol, Sovyet Rusya'dan çok daha güçlü bulunan Birleşik Amerika'ya dayanmaktı. İşte savaşın son yıllarından itibaren Türk dış politikasının yöneldiği doğrultu bu olmuştur.

Türkiye Birleşik Amerika'nın ittifakını aramakla beraber, genel olarak ittifaklar ve özellikle ikili ittifaklar Birleşik Amerika'nın bir dış politika prensibi değildi. 1947 Truman Doktrini, Sovyet tehlikesi karşısında Birleşik Amerika'nın Türkiye'yi kendi hâline bırakmayacağını göstermişti. Fakat bu yeterli değildi. Fiili garanti, Türkiye'nin güvenliği bakımından sahip olunması gereken asgari zorunlu unsurdu.

4 Nisan 1949'da NATO'nun kurulması ve bu ittifak sistemi ile Birleşik Amerika'nın kolektif ittifak sistemini benimsemesi, şüphe yok ki, en fazla Türkiye için ferahlatıcı olmuştur. Bunun için Türkiye, kurulduğu günden itibaren bu ittifak sistemine katılıp Birleşik Amerika'nın ittifakına sahip olmak için çaba harcamıştır. Bu çabaların olumlu sonuç vermesi, Türkiye bakımından sıkıntılı geçen birkaç yılı aldı. İlgi çekici bir nokta da, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına Birleşik Amerika'nın itirazı olmadığı hâlde, NATO'nun küçük üyeleri ile İngiltere, bu işe en fazla itiraz edenlerin başında geldi. Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi küçük devletler, Sovyet tehdidine en fazla ve en ağır şekilde maruz bulunan Türkiye'nin NATO'ya katılması hâlinde, Sovyetler'in buna sert bir tepki göstererek, hemen bir savaş yoluna gitmesinden korktular. Bu devletler, NATO'yu bir güvenlik sübabı olarak görmekteydiler. Yoksa Sovyet Rusya'ya karşı hemen savaşa girebilecek bir ittifak sistemi olarak almak istemediler. Bu devletlerin bu itirazı, Türkiye'nin NATO'ya katılmasında geciktirici bir faktör olmuştur.

İngiltere'nin itirazı ise bambaşka bir sebepten doğmaktaydı. İngiltere 1947 yılından itibaren, Truman Doktrini ile Amerika'nın ilgisini Doğu Akdeniz bölgesine çektikten ve bu bölgenin güvenliği sorumluluğunu Amerika'nın sırtına yükledikten sonra, Ortadoğu'daki sömürgecilik hevesine yeniden hız verdi. İngiltere özellikle Süveyş'ten çekilmek istemiyordu. Hâlbuki Mısır, tam

bağımsızlığına kavuşabilmek için, daha 1945'ten itibaren İngiltere nezdinde teşebbüste bulunup, bir an önce Süveyş'ten çekilmesini istedi. İki devlet arasında bu konuda müzakereler başladı. Gerçekten İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmek istemeyişinin bir sebebi de, Ortadoğu üzerindeki Sovyet tehdidi idi. Fakat İngiltere aynı zamanda petroller dolayısıyla, Ortadoğu'da tekrar yerleşmek de istiyordu.

Süveyş konusundaki İngiliz-Mısır görüşmeleri tartışmalı bir şekilde devam ederken,[176] Türkiye de NATO'ya katılmak için ısrar etmekteydi. İngiltere, önce, Türkiye'nin güvenlik endişeleri ile kendisinin Süveyş menfaatlerini birleştirerek, Ortadoğu'da bir savunma sistemi kurmak istedi. Mısır'ın da katılacağı bu savunma sistemi içinde, İngiltere Süveyş'te kalma yetkisini elde edecekti. Hâlbuki Türkiye bakımından mühim olan, Birleşik Amerika'nın fiili garantisini, yani Amerika'nın ittifakını elde etmekti. Bu sebeple, Türkiye, Ortadoğu savunma sistemine katılmakla beraber NATO üyeliği üzerinde ısrar edince, İngiltere, 1951 Temmuz'unda, Ortadoğu Savunma Sistemi'ne katılması şartıyla, Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye karar verdi.[177]

Öte yandan 25 Haziran 1950'de patlak veren Kore Savaşı'na Türkiye, Birleşmiş Milletler emrine bir tugaylık bir kuvvet vermek suretiyle, en geniş ve en aktif bir şekilde katılan birkaç devletten biri oldu. Kore savaşlarında Türk askerinin gösterdiği kahramanlık ve mücadele azmi, her türlü övgünün üstündeydi. Kore'de Türk askeri Türk milletinin savaş değerini belirgin bir şekilde ispat ettiği için, Türkiye'nin NATO üyeliğine yapılan itirazlar da bertaraf edilmiş oldu. Görüldü ki, Türkiye'nin NATO'ya katılması bir kazanç teşkil edecekti. Bu sebeple, 1951 Eylül'ünde Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, 21 Eylül 1951'de yayınladığı bildiride,[178] Türkiye ile Yunanistan'ı da NATO'ya katılmaya davet etmeye karar verdiğini açıkladı.

Bu karar üzerine, İngiltere Ortadoğu savunma sistemini kurma çabalarını hızlandırdı. 13 Ekim 1951'de, Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye, bir Ortadoğu Müttefik Komutanlığı kurulması hususunda Mısır'a teklifte bulundular.[179] Teklife göre, bu komutanlığa Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği de katılacak ve Süveyş Kanalı'nda bulunacak askeri kuvvetler, bu komutanlık emrinde olacaktı.

Bu teklifi, İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmemek için bulduğu yeni bir kombinasyon olarak gören Mısır, 17 Ekim'de teklifi reddetti. İngiltere Süveyş konusundaki tasarısını gerçekleştirememişti. Bunun üzerine NATO Konseyi,

176 Bu görüşmelerin 1951 yılı tartışmalarına ait belgeler: *Documents on International Affairs, 1951*, s. 437-468.

177 Bkz., *Documents on International Affairs, 1951*, s. 65.

178 Bildirinin metni: A.g.e., s. 58-60.

179 Teklifin metni: *Documents on..., 1951*, s. 425-427; *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. II, s. 2180-2182; *Keesing's Contemporary Archives, 1950-1952*, s. 11773-11774; *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 1544, s. 39-40.

aynı gün Londra'da imzaladığı bir protokol ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etti.[180]

Türkiye Büyük Millet Meclisi de, 19 Şubat 1952'de, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar verdi.[181] Bu şekilde Türkiye Sovyet tehdidine karşı, sadece Birleşik Amerika'nın değil, diğer on üç ülkenin de ittifakını elde etmek suretiyle güvenliğini sağlamış olmaktaydı. Bu yeni gelişme ile Türkiye şimdi Birleşik Amerika'yı, güvenliğinin, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında temel bir unsur olarak almış oluyordu.[182]

Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için gösterdiği faaliyet, daha başlangıçtan itibaren Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş ve bilhassa 1951 yılı sonbaharından itibaren Türkiye'nin NATO'ya katılma kararını önlemek için her türlü çabayı harcamıştı.[183] Türkiye ise, Sovyet Rusya'nın yapmış olduğu bu baskılara boyun eğmemiş ve hatta NATO'ya girmek isteyişinin esas sebebinin, Sovyetler'in Türkiye'ye yönelttiği tehditler olduğunu belirtmekten de kaçınmamıştır.

Türkiye'nin NATO üyeliği, Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümünden sonra Sovyetler'i daha da rahatsız etmiştir. Bu sebeple, yeni Sovyet liderliği, 30 Mayıs 1953'te yaptığı bir açıklamada,[184] Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve Boğazlar'ın ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir. Mamafih, bu bildiriden, Boğazlar'da üs isteklerinden vazgeçip geçmedikleri de kesinlikle anlaşılamamıştır. Bu sebeple yeni Sovyet liderliğinin Türkiye hakkındaki bu yeni tutumu, Türkiye'de bir güven duygusu yaratmaktan çok uzak kalmıştır. Türkiye'nin Sovyetler'e karşı duyduğu bu güvensizlik, bundan sonra, bilhassa Ortadoğu buhranları dolayısıyla daha da artacak ve Türk-Sovyet münasebetleri peş peşe buhranlar ve gerginlikler içine girecektir.

B) BALKAN İTTİFAKI

NATO'nun üyeliği Türkiye'nin dış politikasında aktif bir devir açmıştır. Bundan sonra Türk dış politikası, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesindeki güvenlik ve savunma sistemlerinin daha da pekiştirilmesine yönelmiş ve bu çabalarda Türkiye birinci planda rol oynamıştır.

Türkiye'nin NATO'ya katılması Sovyetler'i sinirlendirmiş ve 13 Kasım 1951'de Türk hükümetine verdikleri bir notada, doğrudan doğruya

180 Protokolün metni: *Documents..., 1951*, s. 65-67; *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 853-854; *NATO, Facts and Figures*, NATO Information Service, Brussels, 1969 (2. baskı), s. 242-243 ve Lord Ismay, *NATO, İlk Beş Sene, 1949-1954*, çev. Suat Bilge, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1956, s. 20-21.

181 Türkiye'nin NATO'ya katılmasına dair 19 Şubat 1952 tarih ve 5886 sayılı kanun için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 33, s. 314-315.

182 Türkiye'nin NATO'ya girişi için ayrıca bkz., Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, s. 55-85 ve Ferenc A. Vali, *Bridge Across the Bosporus, (The Foreign Policy of Turkey)*, Baltimore, John Hopkins Press, 1971, s. 115-125.

183 Bu konuda bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, c. 1,1919-1973, (Kolektif Eser), Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, (4. Baskı), s. 409-413.

184 A.g.e., s. 413-414.

kendilerine yöneltilmiş olan bu "saldırgan" bloğa Türkiye'nin katılmasıyla ve "emperyalist" Amerika'ya topraklarında üs vermesiyle doğacak sorumluluğun, doğrudan doğruya Türk hükümetine ait olacağını bildirmişti. Türk hükümeti 13 Kasım'da verdiği cevapta, Türkiye'nin daima barış taraftarı olmasına karşılık, yıllardan beri izledikleri politikaya bakınca aynı şeyin Sovyetler için söylenemeyeceğini belirtti. Sovyetler 30 Kasım'da verdikleri ikinci notada şöyle diyordu: "Türk hükümetinin memleketini, Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmiş bulunan Atlantik Bloğu'nun saldırgan planları içine çekmiş olması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlere şüphesiz ciddi zararlar verecektir. Ve böyle bir politikanın sonuçlarından doğan sorumluluk da tamamıyla Türk hükümetine ait olacaktır."[185] Görülüyor ki, Türkiye'nin NATO'ya katılması, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı davranışlarını yumuşatacağı yerde, daha da sertleştirmekte ve Sovyetler Türk-Sovyet münasebetlerine bir tehdit yöneltmekteydi.

Bu durum Türkiye'yi, kendi bölgesinde yeni savunma sistemleri kurmaya götürmüştür. NATO'nun sağ kanadı Balkanlar'ın bir kısmını içine almakta idiyse de, burada Yugoslavya önemli bir boşluk teşkil ediyordu. Yugoslavya 1948'den beri Sovyet Bloğu'ndan ayrılmış bulunduğuna ve ekonomik hayatı ile savunma gücünü, esas itibariyle Birleşik Amerika'nın yardımına dayandırmış olduğuna göre, bu memleketi yeni bir ittifak sistemi içine almak mümkün olacaktı; öte yandan, Türk-Yunan münasebetlerine gelince, NATO'ya girme hususunda her iki memleket ortak çaba harcamışlar ve ikisi arasında tabii bir yakınlaşma meydana gelmişti. Bu yakınlaşma 1952 yılının başından itibaren yoğun bir şekil almış ve Yunan Dışişleri Bakanı 1952 Ocak ayında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunan dışişleri bakanının ziyaretini iade ettiler. Bunun arkasından Yunan kral ve kraliçesi 8-16 Haziran 1952'de Türkiye'ye bir ziyaret yaptılar. Yunan hükümdarlarının bu ziyaretini Türkiye cumhurbaşkanı 27 Kasım-2 Aralık 1952 arasında iade etti. Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu karşılıklı ziyaretler, bütün görüntüsü ile mutlu bir balayına benziyordu. Sanki Balkan Birliği ve Balkan Antantı'nın tatlı havası yeniden canlanmıştı. Tabii bu arada Yugoslavya da ihmal edilmemiş ve onunla da temaslar kurulmuştu.

Özellikle Türkiye tarafından harcanan bu çabaların ilk olumlu sonucu, 28 Şubat 1953'te Ankara'da, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzası olmuştur.[186] Bu antlaşma bir ittifak değildi fakat ittifaka doğru önemli bir adım atıyordu. Çünkü antlaşmaya göre, üç devlet, aralarında, ekonomik ve kültürel işbirliğinden başka, genelkurmayları vasıtasıyla ortak savunma konusunda da işbirliği yapacaklardı.

185 Bu notalar için bkz., *Documents on International Affairs, 1951*, s. 68-71.

186 Bu antlaşmanın metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 34, s. 1347-1350; *Aylık Tarihi*, Şubat 1953, No: 231, s. 286-288, *Documents on International Affairs, 1953*, s. 271-273; *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 1233-1235.

Antlaşmanın 6. maddesine göre de, taraflar, birbirlerinin aleyhine olan veya menfaatlerine aykırı düşen hiçbir ittifaka veya herhangi bir harekete katılmayacaklardı.

Türk hükümeti, bu işbirliği ve dostluk antlaşmasını gerçek bir ittifak hâline getirmek için, çabalarına 1953 ve 1954 yıllarında da devam etti. O kadar ki, bu yıllarda Yunanistan bir yandan da Kıbrıs meselesini kışkırtırken ve Türk kamuoyu da Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki faaliyetleri karşısında feryat ederken, Türk hükümeti, sırf bir Balkan ittifakı yaratabilmek için, bütün bunları umursamamayı tercih etti. Bir bakıma bu şekilde davranışının olumlu sonucunu da aldı. 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'da Bled'de, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan İttifakı imzalandı.[187] Yirmi yıl için yapılmış olan bu ittifaka göre, taraflardan herhangi birine veya daha fazlasına yöneltilen bir saldırı, hepsine birden yöneltilmiş sayılacak ve saldırıya karşı kolektif bir savunma kuracaklardı. Ayrıca, üç devletin dışişleri bakanlarından meydana gelen bir daimi konsey kurulacaktı.

Balkan İttifakı ile NATO'nun sağ kanadının ve özellikle Balkanlar cephesinin adamakıllı kuvvetlendirilmiş olduğu bir gerçekti. Fakat bu nitelik ancak bir görüntüden ibaretti ve ittifak sağlam temellere oturmamıştı. Bundan ötürü, ittifaktaki imzaların mürekkebi kurumadan, 1955 ilkbaharından itibaren Balkan İttifakı gücünü kaybetmeye başladı. İlk darbeyi Yugoslavya'dan yedi. Sovyet Rusya'da kolektif liderliğin, Stalin'in hatalarını tamir yolunda yaptığı ilk teşebbüslerden biri, Yugoslavya ile münasebetleri düzeltmek için harekete geçmesi oldu. Mayıs 1955 sonunda Bulganin ve Kruşçev Belgrad'ı ziyaret ettiler. Bundan iki hafta önce, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 4-9 Mayıs 1955 günlerinde Yugoslavya'yı ziyaret etti. 6 Mayıs'ta Türkiye başbakanı için verdiği yemekte, Yugoslavya Federal İcra Konseyi İkinci Başkanı Edvard Kardelj şöyle diyordu, "Balkan İttifakı, dünya sulhu ufuklarının fazla karanlık göründüğü bir zamanda teessüs etmişti. O zamandan beri dünyada birçok şey değişmiş, daha devamlı barış ihtimalleri bugün daha ziyade hakikat sahasına girmiştir."[188] Bununla beraber, Balkan İttifakı'nın herhangi bir şekilde değerini kaybetmemiş olduğunu söyleyen Kardelj, Sovyetler'in o sırada propagandasını yaptığı barış içinde bir arada yaşama sloganını savunmak için de, "Hiçbir gayret, milletlerarası gerginliğin azalmasını, sulh içinde müşterek yaşamaya ve milletlerarası anlaşma temayülünü kuvvetlendirdiği takdirde, fuzuli veya külfetli sayılmamalıdır" diyordu.[189] Yugoslav liderleri bu sözlerle, Sovyet liderlerinin uzattığı eli sıkmaya hazırlanırken, bir yandan da Balkan İttifakı'nın değerini kaybetmediğini söylemekle, bu ittifakı Sovyetler'e karşı aynı zamanda bir koz olarak da kullanmak istiyorlardı.

187 Balkan ittifakı metni: *Düstur*, 3. tertip, c. 36, s. 286-290; *Ayın Tarihi*, Ağustos 1954, sayı: 249, s. 85-88; *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 1235-1239.

188 *Ayın Tarihi*, Mayıs 1955, No: 258, s. 131-132.

189 A.g.e., s. 132.

Aynı yemekte Başbakan Menderes'in, "Kanaatimizce, dünyanın umumi vaziyetindeki gerginliklerin biraz gevşemeye gittiğine dair olan nikbin iddialar, ciddi sebeplere istinat etmekten ziyade hislere hitap etmektedir"[190] şeklindeki sözleri, iki taraf arasındaki görüş ayrılığını belirli bir şekilde ortaya koymaktaydı. Gerçek şudur ki; Mayıs 1955 sonunda Kruşçev ve Bulganin'nin Belgrad'ı ziyaretlerinden sonra, Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na karşı durumu çok değişmiş ve zayıflamıştır. Bununla beraber, bu ittifakın etki ve değerini kaybetmesinde asıl sorumluluk Yunanistan'a düşmektedir. Çünkü olaylar göstermiştir ki, Yunanistan Balkan İttifakı'nı, Kıbrıs üzerindeki emperyalizmini gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir. Kıbrıs meselesi dolayısıyla, 1955'ten itibaren Türkiye ile Yunanistan tam bir çatışma içine girdikten sonra, artık Balkan İttifakı ölü bir belge hâline gelmiştir. Şüphesiz, bu ittifakın Türk-Yunan çatışması ile yediği ölüm darbesi, Yugoslavya'nın yakasını bu ittifaktan kurtarması yolunda çok işine yaramıştır.[191]

C) BAĞDAT PAKTI

1955 yılından itibaren nasıl Balkan İttifakı sarsılmaya başlamış ise, Türkiye'nin 1955 Şubat ayında meydana getirdiği Bağdat Paktı da aynı şekilde önemli sarsıntılar geçirmiştir.

Türkiye, 1954 Ağustos'unda Balkan İttifakı'nı gerçekleştirir gerçekleştirmez hemen arkasından, yine 1954 yazından itibaren bir de Ortadoğu'da bir savunma sistemi meydana getirmek için faaliyete geçti. Fakat bu faaliyetin esas kaynağını Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın bir tasarısı teşkil ediyordu. Kore Savaşı, Amerika dışişleri bakanını, komünist emperyalizmi tehlikesine karşı daha güçlü tedbirler almaya sevk etmişti ki, bu çerçeve içinde Uzakdoğu bakımından alınan tedbirlerden söz etmiştik. Dulles, Ortadoğu memleketlerini de bir ittifak sistemi içinde toplamak istiyordu ve bu amaçla 1953 Mayıs ayında bütün Ortadoğu memleketlerini teker teker ziyaret etti. Bu arada 25-27 Mayıs 1953 günlerinde Ankara'ya da geldi ve bu ülkelerle görüşmeler yaptı. Bu sırada İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş anlaşmazlığı henüz çözümlenmemiş ve Arap memleketleriyle İsrail arasındaki münasebetler de gerginliğini muhafaza ediyordu. Bu sebeple Dulles, bütün Ortadoğu'yu kapsayacak bir savunma sisteminin kurulması için gerekli müsait atmosferi bulamadı ve Washington'a dönüşünde radyo ve televizyonlarda yaptığı bir konuşmada, Arap ülkelerinin bütün dikkatlerini İsrail, İngiltere ve Fransa ile olan çatışmalara çevirmiş olduklarını ve bundan ötürü de Sovyet komünizmi tehlikesine hemen hiç aldırmadıklarını söylemiş ve, "Bir Ortadoğu Savunma Teşkilatı meselesi, yakın

190 A.g.e., s. 134.

191 Balkan İttifakı'nın ayrıntılı bir incelemesi için bkz., Dr. Oral Sander, *Balkan Çelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, 1969, s. 83-125.

bir ihtimal olmaktan ziyade, ancak geleceğe ait bir iştir" diyerek[192] kurmak istediği Kuzey Seddi (Northern Tier) tasarısını ileriye attı.

Fakat Türkiye, Amerika tarafından terk edilen bu fikrin peşini bırakmadı. 27 Temmuz 1954'te, İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş anlaşmazlığını sona erdiren antlaşma parafe edildi ve bu antlaşma 19 Ekim 1954'te imzalandı. Bu antlaşmanın ilgi çeken tarafı, 17 Haziran 1950 tarihli Arap Ligi Devletleri Ortak Savunma Antlaşması'nı[193] imzalayan devletlerden birine veya Türkiye'ye, silahlı bir saldırı olması hâlinde, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'na asker sokmak hakkını kazanmasıydı. Antlaşmanın bu hükmünün ve Mısır'ın da bu hükme rıza göstermesinin, Türkiye'yi, Ortadoğu savunma sisteminin kurulması hususunda büyük ümitlere sevk ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Ankara'ya yaptığı on günlük bir ziyaret sonunda 18 Ekim 1954'te yayınlanan bir bildiride[194] Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik teşkilatı kurmaya karar verdikleri ve Türkiye'nin, Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı bir politika izlemeyeceği bildirildi. Bu son cümle ile anlatılmak istenilen, Türkiye'nin İsrail meselesinde Arapların meşru menfaatlerine aykırı hareket etmeyeceği ve İsrail'i körü körüne desteklemeyeceği idi. Arap devletlerine bir taviz verilmek isteniyordu.

Irak ile Türkiye'nin bir Ortadoğu savunma teşkilatı kurma teşebbüsleri, başta Mısır olmak üzere Arap devletleri tarafından tepki ile karşılandı. Çünkü İngiliz-Mısır Süveyş Antlaşması'nın parafe edilmesinden sonra, Mısır, kendi liderliği altında bir Arap devletleri bloğu kurmak üzere diplomatik faaliyetini birdenbire arttırmıştı. Mısır Milli İstikamet Bakanı Salâh Salim, ağustos ve eylül aylarında, Bağdat da dâhil olmak üzere bütün Arap başkanlarını ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuştu. Yine Mısır'ın Suudi Arabistan ve Pakistan'la yaptığı temaslardan sonra eylül ayında, Doğu ve Batı blokları arasında bir denge unsuru olmak üzere, bir İslâm Kongresi'nin kurulması dahi söz konusu olmuştu.

Şimdi Türkiye ile Irak'ın Mısır'dan önce davranarak, bir Ortadoğu güvenlik teşkilatı kurmak için harekete geçmeleri Başkan Nâsır'ın kendi liderliği altında gerçekleştirmek istediği Arap bloğunu engelleyici nitelikte ve daha da önemlisi, Mısır'ın liderliğini köstekleyici nitelikte idi. Bunun için Mısır'ın tepkisi sert oldu. Kurulacak olan güvenlik teşkilatına katılmayacağını hemen açıkladı. Mısır'ın bu tutumu diğer Arap ülkelerini de etkiledi ve bunlar Türk-Irak teşebbüsüne karşı çekingen bir durum aldılar. Bu durum da Türkiye ile Irak'ın teşebbüsünü köstekleyici nitelikte idi. Bu sebeple Türkiye Başbakanı Menderes, 1955 Ocak ayında Şam ve Beyrut'u ziyaret etti. Suriye kurulacak

192 *Documents on International Affairs, 1953*, s. 266 ve *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. II, s. 2175.

193 Bu antlaşma için bkz., *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 1249-1253; *Documents on International Affairs, 1951*, s. 422-424; Hurewitz, *Diplomacy in the Near Middle East*, c. II, s. 311-314.

194 Bildirinin metni: *Ayın Tarihi*, Ekim 1954, No: 251, s. 69, 70.

pakta katılmayı reddetti. Lübnan ise, Mısır ile Suriye'nin bu retleri karşısında, bu pakta katılmaya birdenbire karar veremedi. Ortadoğu Güvenlik Paktı meselesi, Arap Ligi Konseyi'nin 22 Ocak-6 Şubat 1955 arasında yaptığı toplantıda tartışma konusu oldu. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Pakt'a karşı şiddetli cephe aldılar. Irak ise pakt fikrini savundu. Lübnan ile Ürdün uzlaştırıcı bir rol oynamak istedilerse de, konsey toplantısı sonuç vermeden dağıldı.

Bu durum karşısında Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı imza ettiler.[195] Taraflar arasında "güvenlik ve savunma" konusunda işbirliği yapılmasını öngören bu paktın 5. maddesine göre, bu pakta her devlet katılabilirdi. Yalnız şu şartla ki bu devletin ya bir Arap Ligi üyesi olması veya taraflarca "tanınmış" olması gerekmekteydi. Bunun anlamı şuydu ki, İsrail için bu pakta katılma imkânı yoktu. Çünkü bir Arap devleti olan Irak İsrail'i tanımamıştı. Şüphesiz bu hüküm, diğer Arap devletlerinin İsrail düşmanlığına verilmiş bir tavizdi.

Bağdat Paktı imza edilirken, diğer Arap devletleri ve özellikle Lübnan ve Ürdün'ün buna katılması hâlinde, Mısır-Suriye bloğunun izole edilmiş olacağı ve sonunda da yalnız kalan bu devletlerin, ister istemez pakta katılacakları düşünülmüştü. Fakat düşünülen gerçekleşmedi. Lübnan ve Ürdün nezdinde yapılan teşebbüsler bir sonuç vermedi. Bununla beraber, bu iki devlet Mısır-Suriye Bloğu'na da katılmadılar.

Paktın imzasından sonra Mısır ve Suriye, Türkiye ve Irak'a karşı geniş bir kampanya açtılar. Bağdat Paktı, Batı emperyalizminin bir vasıtası, İsrail'e hizmet eden bir âlet olarak gösterildi. Mısır ve Suriye'nin bu kampanyasını etkisiz bırakmak için paktın genişletilmesine çalışıldı. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran, Bağdat Paktı'na katıldılar. İngiltere'nin katılması Mısır ve Suriye'nin eline yeni bir silah verdi. Bu da Bağdat Paktı'nın İngiltere'nin Ortadoğu'daki sömürgeciliğinin yeni bir eseri olduğu idi. İran'ın katılması ise fazla bir şey ifade etmedi. Zira Pakistan ve İran, Ortadoğu'nun Arap kuşağına dâhil değildi. Böylece Bağdat Paktı, Arap devletlerinin desteğinden tamamen mahrum kaldı. Bu da pakt için önemli bir zaaf oldu. Öte yandan, Arap ülkelerinde doğan muhalefet karşısında Amerika da pakta katılmaya cesaret edemedi. Bu da paktın ikinci büyük zaafı oldu. Böylece Bağdat Paktı, gerçekleştirmek istediği gayeye oranla, çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş garip bir bina oluyordu.

Mart 1955 başlarında bir yandan Mısır ve Suriye, öte yandan da Mısır ve Suudi Arabistan, aralarında birer askeri pakt imzalamaya karar verdiler. Yemen de bunlara katılacağını bildirdi. Gerçekten, 20 Ekim 1955'te Mısır-Suriye[196] 27

195 Bağdat Paktı'nın metni için bkz., *Düstur*, 3. tertip, c. 36, s. 422-425; *Ayın Tarihi*, Şubat 1955, No: 255, s. 185-188; *American Foreign Policy, 1950-1955*, c. I, s. 1257-1259; Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. II, s. 390-391, *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2142, 21 Şubat 1956, s. 15-16.

196 Mısır-Suriye antlaşmasının metni: *Documentation Française, Notes Et Etudes Documentaires*, No: 2143, 23 Şubat 1956, s. 3-5.

Ekim 1955'te Mısır-Suudi Arabistan savunma antlaşmaları imzalandı.[197] 21 Nisan 1956'da Mısır-Suudi Arabistan-Yemen savunma antlaşması imzalandı. Ortadoğu'da Bağdat Paktı'na karşı mukabil bir blok ortaya çıkmış oluyordu. Her iki bloğun dışında kalan Lübnan ve Ürdün de göz önünde tutulunca Bağdat Paktı, Ortadoğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici bir rol oynamak isterken, bu kuşağı üç parçaya ayırmış olmaktaydı. Bu parçalanmadan ve parçalar arasındaki rekabetten Sovyet Rusya faydalanmıştır. Böylece Bağdat Paktı'nın bir sonucu da Sovyetler'in Ortadoğu'ya girmesi olmuştur. Hâlbuki bu pakt Sovyet tehdidine karşı bir savunma bloğu teşkil etmek için kurulmuştu. Hâlbuki tamamen aksi oldu. Çünkü Mısır, Bağdat Paktı'na karşı mukabil bir blok kurmakla da yetinmeyip sözde İsrail'in muhtemel bir saldırısına karşı kendisini kuvvetlendirmek için, 1955 sonbaharından itibaren Sovyet Rusya ve peyklerde silah alışverişine girişti. Suriye Sovyetler'le yakınlık kurmakta Mısır'dan da ileriye gitti. Bu iki devlet Sovyetler Birliği'ni âdeta Ortadoğu'ya çektiler. Bu ise Ortadoğu'daki Doğu-Batı mücadelesini daha da şiddetlendirdi. Şimdi 1950'de faaliyet alanlarını Avrupa'dan Uzakdoğu'ya aktaran Sovyetler Birliği, bu gelişmelerle faaliyetlerini Uzakdoğu ve Asya'dan Ortadoğu'ya aktarmış oluyordu. Bu ise 1956'dan itibaren Ortadoğu buhranlarını daha da şiddetlenmeye götürecekti.[198]

Bağdat Paktı'nın kendisine gelince: Ortadoğu buhranları bu paktı bambaşka bir nitelik ve gayeye götürecektir. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta patlak veren ihtilâlin sonunda gerek monarşinin ve gerek Nuri Said rejiminin yıkılması ve General Kasım'ın liderliğinde 1963 yılına kadar devam edecek rejimin Irak'ın kaderine egemen olması üzerine, Irak Bağdat Pakt'ından çekilmiş ve bundan sonra paktın adı değiştirilerek Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization-CENTO) olmuştur. CENTO ise, faaliyetlerinin yönünü, daha ziyade üyeler arasındaki ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine çevirmiş ve bunda da daha belirli başarılar kazanmıştır, öte yandan, Bağdat Paktı'nın geçirdiği bu nitelik değişikliği Birleşik Amerika'yı paktın bu yeni şekliyle çok daha yakından ve sıkı bir işbirliğine yöneltmiştir.[199]

D) KIBRIS MESELESİ

Türkiye, Balkan İttifakı'nı ve Bağdat Paktı'nı gerçekleştirdiği bir sırada, Kıbrıs meselesi gibi, kendisini 1959 yılının başlarına kadar uğraştıracak ve zaman zaman gayet şiddetli buhranlardan geçecek olan bir mesele içine girmeye başlamıştır.[200]

---

197 Mısır-Suudi Arabistan antlaşmasının metni: *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 2143, 23 Şubat 1956, s. 5-7 ve No: 2351, 23 Kasım 1957, s. 33-35.

198 Bağdat Paktı'nın ayrıntılı bir incelemesi için bkz., Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, s. 51-80.

199 CENTO ile Birleşik Amerika arasında 1959'da yeni bağlantılar kuran anlaşmaların bir incelemesi için bkz., Hamza Eroğlu, "Türkiye Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 1960, No: 1, s. 23-64.

200 Kıbrıs meselesi için bkz., Fahir H. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1963 ve François Crouzet, *Le Conflit de Chypre, 1946-1959*,

Yunanistan daha İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Kıbrıs meselesini kurcalamaya başlamış ve bu adayı kendisine ilhak (enosis) etmek için faaliyete geçmiştir. İlgi çeken bir nokta da, Ortadoğu üzerinde Sovyet tehlikesinin belirli bir hâl aldığı, Yunanistan'da komünist Markosçuların iç savaşı çıkardıkları bir sırada Kıbrıs'ta da komünistlerin, Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak için faaliyetlerini arttırmalarıdır. Bu gelişmenin sebebi açıktı: Doğu Akdeniz'de stratejik bir mevkide ve İngiltere'nin elinde bulunan Kıbrıs Adası'ndan İngiltere'nin çıkmasını sağlamak suretiyle Doğu Akdeniz'de Batılıların durumunu zayıflatmak ve hatta bu adayı bir komünist üssü hâline getirmek.

Komünistlerin bu taktiği sağcıların emperyalizmi ile işbirliği yapınca, bilhassa 1947 yılından itibaren Yunan kamuoyu Kıbrıs meselesinin üstüne düşmeye başladı. 1947 yılı başka bir sebepten de Yunanistan için mühim bir gelişme yılı olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın yenilmiş devletlerinden İtalya ile 10 Şubat 1947'de Paris'te imzalanan barış antlaşması ile İtalya, 1911-12'de Osmanlı Devleti'nden işgal etmiş olduğu On İki Ada'yı Yunanistan'a verdi. Bu hadise Yunan Megalo İdea'sı için kışkırtıcı bir unsur oldu. Zira On İki Ada'yı alan Yunanistan ve Yunan kamuoyu şimdi gözlerini Kıbrıs'a çevirmeye başladı. Bu durum, sorumlu veya sorumsuz, resmi veya gayri resmi, herkes tarafından çeşitli amaçlara âlet edilince, mesele günden güne şiddetlenen bir gelişme gösterdi.

Kıbrıs Adası'nda 120 bin Türk'ün bulunması dolayısıyla Yunanlıların Enosis davası tabiatıyla Türkiye'yi yakından ilgilendirdi. Onun içindir ki, Türk basını ve kamuoyu 1947 yılından itibaren Kıbrıs gelişmelerine karşı yakın bir ilgi göstermiş ve Türk hükümetinin devamlı olarak dikkatini çekmekten kaçınmamıştır. Buna karşılık Türk hükümeti, 1955 yazına kadar, denebilir ki, meseleye âdeta sırt çevirmiştir. Böyle bir davranışın 1952 yılına kadar olan sebeplerini izah etmek belki güç değildir. Çünkü bu yıla gelinceye kadar Türkiye için en önemli dava, Sovyet ve komünist emperyalizmine karşı güvenliğini garanti altına almaktı. Fakat 1952 Şubat ayında Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra, Türkiye'nin bu hayati davası gayet tatmin edici bir çözüm yoluna ulaşmış olmaktaydı ve dolayısıyla Türkiye için bu davanın üstüne düşme imkânı mevcuttu. Fakat Türk hükümetinin 1954'e kadar olan ilgisizliğini de bir dereceye kadar izah imkânı mevcuttur. Çünkü 1952-1954 arasında Yunanistan'ın, Kıbrıs'ın kendisine terki için İngiltere nezdinde yaptığı her teşebbüs İngiltere tarafından reddedilmiş ve İngiltere adanın statükosunu değiştirmeyeceğini daima tekrar etmiştir. Fakat bu olayın önemli tarafı şuydu ki, Yunanistan İngiltere'ye resmen başvurup adayı istiyordu. Şu hâlde,

Brüksel, 1973, 2 cilt. Carnegie Endowment for International Peace tarafından yaptırılan bu araştırmanın Türkiye raportörlüğü Profesör Fahir Armaoğlu ile Profesör Suat Bilge tarafından yapılmıştır. Ayrıca bkz., Fahir Armaoğlu, "The Uneasy Birth of the Cyprus Republic, 1954-1959," *Foreign Policy*, Ankara, c. IV, No: 2-3, s. 19-45.

bunun Türk hükümeti için bir şey ifade etmesi gerekirdi. Aksine, Türk hükümeti, bütün bu gerçeklere gözlerini kapayarak Yunanistan'la Balkan İttifakı'nı gerçekleştirmeye çok daha fazla önem vermiştir. Balkan Paktı'nın gerçekleşmesini önleyebilecek herhangi bir engelin çıkmasından Türk hükümetinin âdeta korktuğu görülmüştür.

Türk hükümeti Balkan İttifakı'nı gerçekleştirdi. Fakat Yunanistan daha ertesi günden itibaren, Kıbrıs meselesi vasıtasıyla bu ittifakı geri plana atmak istediğini açıkça gösterdi. Balkan İttifakı 9 Ağustos 1954'te imzalandı. Fakat 16 Ağustos 1954 günü Yunanistan Birleşmiş Milletler'e resmen başvurup İngiltere'den şikâyet etmiş ve ada halkına self-determination, yani kendi mukadderatını kendisinin tayin hakkının verilmesini istemiştir. Bu haktan kastedilen ise, adanın Rum halkına, kendilerini Yunanistan'a katma yetkisinin verilmesinden başka bir şey değildi. Birleşmiş Milletler 1954 Eylül'ünde meseleyi ele aldı fakat meseleyi inceleyip bir karar vermeyi reddetti.

Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletler'e getirmesi, meselenin milletlerarası plana intikal ettirilmesi demekti. Böyle olunca, Türkiye'nin de mesele içine girmesi gerekirdi. Gerçekte, Birleşmiş Milletler müzakerelerinde Türkiye de meseleye karıştı. Fakat kendi haklarını açık ve kesin bir şekilde belirtmek ve savunmak için değil, meselenin bir an önce kapanması ve büyümemesi için. Türk hükümetine göre, adanın statükosunun korunması, Doğu Akdeniz'deki genel barış düzeni için olduğu kadar, ilgili tarafların menfaatleri bakımından da faydalı ve gerekliydi. Türkiye adanın İngiltere'nin elinde kalması taraftarıydı.

Birleşmiş Milletler'in 1954 Aralık ayında, Kıbrıs meselesini görüşmeme kararı Türk hükümet başkanını o kadar hoşnut bırakmıştı ki, Başbakan Menderes, 18 Aralık 1954'te verdiği bir demeçte, "Bu mesele tamamıyla kapandığı için, artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor" demiştir.[201]

Olaylar, Türk hükümet başkanının, meselenin artık kapandığı ve Türk-Yunan ittifakının titizlikle korunması gerektiği hususundaki inancını yalanlamıştır. Yunanistan şimdi meselenin üstüne daha fazla düşmeye başlamış ve işin kötüsü de adada tedhişçiliği kışkırtma ve bu tedhişçiliğe yardım etme yoluna gitmiştir. Adada olayların bir buhran hâline gelmesi üzerine, İngiltere hükümeti, meseleyi görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı, 29 Ağustos 1955'te Londra'da toplanacak bir konferansa davet etmiştir.[202] Bu suretle Türkiye, İngiltere tarafından Kıbrıs meselesinin içine ister istemez çekilmiş oluyordu. Tabiatıyla, bunda İngiltere'nin bir taktiği de vardı. İngiltere, Yunanistan karşısında yalnız kalmamak için Türkiye'yi de Yunanistan'ın karşısına çıkarıyordu.

201 *Ayın Tarihi*, Aralık 1954, No: 253, s. 109 ve *Zafer*, 19 Aralık 1954.

202 Londra Konferansı için bkz., *The Tripartite Conference on the Eastern Mediterranean and Cyprus*, London, Her Majesty's Stationery Office, 1956, Cmd. 9594.

Londra Konferansı müspet bir netice vermeden 7 Eylül'de dağıldı. İngiltere, Yunanistan'ın isteklerine bir miktar taviz olmak üzere, adaya muhtariyet vermeyi teklif etti. İngiltere'nin Yunanistan lehine gösterdiği bu durum değişikliğine rağmen Türkiye statükonun korunmasında ısrar etti. Yunanistan ise, self-determination, yani adanın kendisine katılmasında dayattı.

Bu durum karşısında İngiltere, kendi görüşünü yürütmek üzere, 1955 yılı sonundan itibaren adaya muhtariyet vermek üzere hazırlıklara başladı. Bu ise Türkiye'nin savunduğu görüşün aleyhine bir dönüştü. Bunun için 1956 yılının başında yine statüko üzerinde ısrar eden Türkiye, İngiltere'nin muhtariyet konusundaki kesin kararı karşısında, bu oldu bittiyi kabul ile muhtariyete bir eğilim gösterdi ve muhtariyet rejimi içinde Kıbrıs Türklerinin hürriyet ve yaşama haklarını garanti altına alacak olan kendi muhtariyet tekliflerini İngiltere'ye bildirdi.

Bu arada 1956 yılının başından itibaren Kıbrıs'ta Rum tedhişçiliği günden güne şiddetini arttırıyordu. İngiltere'yi muhtariyete götüren sebeplerden biri de bu tedhişçilik faaliyeti ve bunun Yunanistan tarafından da beslenmesiydi. Bunun için, İngiltere 1956 Temmuz'unda Lord Radcliffe'i Kıbrıs için bir anayasa hazırlamakla görevlendirdi. Lord Radcliffe, Kıbrıs'taki incelemelerinden sonra hazırladığı muhtariyet anayasası raporunu, 12 Kasım 1956'da İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na sundu.[203]

Radcliffe Raporu üzerine, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd 19 Aralık 1956'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, İngiltere hükümetinin bu rapordaki anayasa tekliflerini aynen kabul ettiğini belirttikten sonra şöyle diyordu, "İngiliz hükümeti, Kıbrıs'taki gibi gayet karışık bir ahali için self-determination hakkının tatbiki için, muhtelif hâl çareleri arasına, adanın taksimi hususunun da ithal edilmesi gerektiğini kabul etmektedir."[204]

İngiltere'nin, bu şekilde, Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun varlığını kabul ile self-determination hakkını her iki toplum için de ayrı ayrı tanınması gerektiğini, yani adanın taksiminin de bir çözüm yolu olarak ele alınabileceğini söylemesi, Türk hükümetini bundan sonra, taksim tezi üzerinde ısrara götürmüştür. Lennox Boyd'un sözlerindeki adanın taksimini öngören kısımları, Türk hükümeti, meselenin nihai şekilde çözümünü sağlayabilecek bir "hareket noktası" saymış ve taksim tezine bağlanmıştır.[205]

---

203 Radcliffe Raporu'nun metni: Kıbrıs Hükümeti, Kıbrıs için Anayasa Teklifleri (Sayın Lord Radcliffe, G.B.E., tarafından Müstemlekât Nazırına sunulan rapor), Lefkoşe, Aralık 1956 ve Constitutional Proposals for Cyprus, Report submitted to the Secretary of State for the Colonies, by the Righthon, Lord Radcliffe, GBE. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of Har Majesty, December 1956. London, December 1956, (Cmnd. 42). Raporun anayasa prensipleri için: *Ayın Tarihi*, Aralık 1956, No: 277, s. 328-350.

204 *Ayın Tarihi*, Aralık 1956, No: 277, s. 325.

205 Adnan Menderes'in bu konuda 20 Aralık 1956'da verdiği demeç için bkz., *Ayın Tarihi*, Aralık 1956, No: 277, s. 351-352.

İngiltere taksimi de bir çözüm yolu olarak göstermekle beraber, bağlandığı esas görüş bu değildi. İngiltere, esas itibariyle muhtariyet fikrine bağlanmış fakat belirli bir süre devam edecek olan muhtariyetten sonra, kesin çözüm yoluna gidildiği takdirde, taksimin bu çözüm yollarından biri olabileceğini belirtmişti. Hâlbuki Türkiye, uzun yollara gitmeden, meselenin en kısa yoldan çözümü için taksimi hemen gerçekleştirmek istemiştir, öte yandan, Türk kamuoyu, bu sırada meselenin başından beri benimsemiş olduğu görüşte ısrar ediyordu. Bu da, ya adada statükonun devamı, yani adanın İngiltere'nin elinde kalması veya eğer İngiltere çekilecekse, adanın gerçek ve eski sahibi Türkiye'ye iade edilmesiydi. Bu sebepten ötürü, Türk hükümeti 1956 yılı sonunda taksim tezini kabul ettikten sonra, 1957 yılında, bu tezi bir yandan Türk kamuoyuna benimsetmek, bir yandan da İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirmek için uğraşmıştır. Türk hükümeti, yeni tezini Türk kamuoyuna benimsetmekte başarı kazanmış ve 1958 yılında bütün Türkiye'nin sesi, "Ya taksim! Ya ölüm!" olmuştur.

Bu arada Yunanistan Kıbrıs meselesini her yıl Birleşmiş Milletler'e götürmekten geri kalmamıştır. Birleşmiş Milletler ise bu dikenli meselede kesin bir formül kararı almaktan kaçınmış ve meselenin Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında müzakere yolu ile çözümlenmesi fikrini benimsemiştir.

1958 yılında, tedhişçiliğin şiddetlenmesi dolayısıyla, Kıbrıs'ta durum adamakıllı kötüleşmiş, Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz münasebetleri gerginleşmiştir. Bu durum tabiatıyla Türk-İngiliz münasebetleri üzerinde de etkisiz kalmamıştır. Bu ise, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki sağ kanadını etkilemiştir. Bundan dolayı, bir yandan Birleşik Amerika'nın, bir yandan da NATO'nun aracılık ve baskıları ile Türkiye ile Yunanistan ikili müzakerelere girişmişler ve iki devletin başbakanları arasında 5-11 Şubat 1959'da Zürih'te yapılan görüşmelerde bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasına karar verilerek, bu bağımsız devlet içinde Kıbrıs Türk toplumunun hürriyet ve yaşama haklarını garanti altına alan anayasa esasları ile diğer ilgili anlaşmalar tespit edilmiştir. Bu anlaşmalar, 19 Şubat 1959'da Londra'da, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri tarafından imza edilmiştir.[206]

Zürih ve Londra Anlaşmaları, bağımsız Kıbrıs ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında organik münasebetler ve bağlar kurmaktaydı. Bu anlaşmaların biri Garanti Antlaşması olup Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının ayrılmaz bir parçasını teşkil eden bu antlaşmaya göre, Kıbrıs Cumhuriyeti, Anayasa düzenini bütün ayrıntıları ile korumayı taahhüt ediyordu. Eğer bu anayasa düzeni bozulacak olursa, bu düzeni tekrar yerleştirmek için gerekli tedbirler konusunda, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan birbirlerine danışacaklar ve alınacak tedbirler konusunda bir anlaşma olmaz da anayasa düzeni bozulmuş

206 Bu anlaşmaların metinleri: *Conference on Cyprus (Documents signed and initialled at Lancaster House, on February 19, 1959)*, Cmnd. 679, s. 5-11.

olmakta devam ederse, üç devletten her biri, anayasa düzenini yerleştirmek için, tek başına müdahale hakkına sahip olacaktı.[207]

Yine Anayasa'nın ayrılmaz parçasını teşkil eden İttifak Antlaşması'na göre, Yunanistan Kıbrıs'ta 950 kişilik bir askeri kuvvet ve Türkiye de 650 kişilik bir askeri kuvvet bulundurmak hakkına sahipti.[208]

Nihayet, bu anlaşmalarla Kıbrıs Cumhuriyeti için enonis ve taksim yasaklanıyordu.

Bu esaslar çerçevesi içinde hazırlanan Kıbrıs Anayasası, 16 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girmiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur. Fakat bu cumhuriyet 21 Aralık 1963 tarihine kadar devam edecektir.[209]

207 Garanti Antlaşması'nın Türkçe metni için bkz., Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 385-386.

208 İttifak antlaşmasının metni: A.g.e., s. 387-390.

209 Kıbrıs Anayasası: A.g.e., s. 279-384.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

BLOKLARDA YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

1- ARA DÖNEM

1945-1960 dönemi nasıl Doğu ve Batı blokları arasında soğuk savaş çatışmalarının hâkim olduğu bir dönem ise, 1970'li yıllarla başlayan dönem de Doğu ile Batı arasında yumuşamanın (detant) hâkim olmaya başladığı dönemdir. 1960'lı yıllar ve bu yılları kaplayan dönem de, bu ikisi arasında yer alır ve Soğuk Savaş'tan "bugüne" geçişin bir Ara Dönem'ini teşkil eder. Bu Ara Dönem'in başlıca hususiyeti, Soğuk Savaş'ı hatırlatacak mahiyette çatışma ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına rağmen, milletlerarası münasebetler sistemine yumuşak bir yapının getirilmesi çabalarının da belirgin bir şekilde kendisini göstermesidir. 1960-1970 arasının bu çelişkili görünen gelişmelerinde en müessir faktör, her iki bloğun da yapısında meydana gelen değişmelerdir. Her iki bloğun da yapısında veya başka bir deyişle blok-içi münasebetlerde meydana gelen bu değişmelerin, milletlerarası politikaya "çok merkezli" bir yapı verdiğini veya "çok kutuplu" bir dünya yarattığını söylemek mümkün değildir. Savaş teknolojisindeki tartışılmaz üstünlükleri ile Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya bugün de dünyanın iki esas kutbunu teşkil etmektedir. Fakat ne var ki, günümüzün iki kutupluluğu, yapı ve mahiyet itibariyle, artık 1950'lerin iki kutupluluğu değildir. 1950'lerde, kutup merkezlerinin blok içindeki kontrol ve hâkimiyetleri bir bakıma mutlak ve "tekelci" mahiyette iken, bugün bu kontrol ve hâkimiyet her iki blok içinde de gittikçe tesirini arttıran yeni unsurların ortaya çıkması ile belirli bir derecede zayıflamış bulunmaktadır. Bu yeni unsurların ortaya çıkışı, bu gelişme ve oluşum, 1960'lı yılların eseri olup, biz buna "bloklarda yapı değişikliği" diyoruz.

2- DOĞU BLOĞU GELİŞMELERİ

A) MOSKOVA KOMÜNİST PARTİLER KONFERANSI

1956 Şubat ayındaki 20. Kongre'de Stalin putunun yıkılması ve sosyalizme giden farklı ve çeşitli yolların mevcut olduğu görüşünün benimsenmesi, Kruşçev'in başına dert açtı. Polonya ve Macaristan ayaklanmaları doğrudan doğruya bu kongrenin doğurduğu neticelerden başka bir şey değildi.

Bundan da mühimi, sosyalizm konusunda kendi bağımsız yolunu seçmiş ve Moskova'dan kopmuş bulunan Yugoslavya, diğer sosyalist ülkelere de örnek ve farklı bir sosyalizm için yeni bir model olmaya başlıyordu. Bunda, Stalin'in ölümünden sonra, Kruşçev liderliğinin Yugoslavya'ya yanaşmaya başlaması da büyük rol oynamıştır. O kadar ki, 1955 Mayıs ayında Kruşçev, Bulganin ve Mikoyan'dan oluşan yüksek seviyedeki bir Sovyet heyeti Yugoslavya'yı resmen ziyaret etti. Şimdi "sosyalizmin büyük anavatanı" Tito'dan özür diliyordu. Kruşçev Belgrad havaalanında yaptığı konuşmada, Yugoslav ve Sovyet komünist partileri arasındaki bağların kopmasının tek suçlusunun Beria olduğunu fakat artık bu dönemin geride kaldığını söyledi.

Mesele bununla da kalmadı. İki ülke liderleri arasında yapılan görüşme ve müzakerelerden sonra, Belgrad'da 3 Haziran 1955'te yayınlanan ortak deklarasyonda, sadece sosyalizme giden ayrı yolların olmadığı fakat aynı zamanda, "farklı sosyalizm modellerinin de mevcut olduğu" belirtilmekteydi.[1]

Böylece, Stalin'in ölümü aynı zamanda bir "Titoizm" dönemini de açmış olmaktaydı. Şimdi Yugoslavlar Titoizmi, başka ülkelere de ihraç edilebilecek bir doktrin olarak telâkki etmeye başlıyorlardı.[2]

20. Kongre ise Titoizmin resmen kabulünden başka bir şey değildi. Yugoslavlara göre 20. Kongre, Stalinizmin tabutuna çakılmış son çivi oldu.[3] Çünkü 1956 Haziran ayında yayınlanan ortak Yugoslav-Sovyet Deklarasyonu, sosyalizmin farklı yolları ile sosyalizmin çeşitliliğini bir kere daha teyit etti.

Fakat Kruşçev'in bu tutumu, beklemediği ve istemediği iki netice doğurdu. Birincisi, Kruşçev, Yugoslavya'nın tekrar sosyalist kampa döneceğini ümit etmişti ki, bu gerçekleşmedi. Yugoslavya Doğu Bloğu'na katılmadığı gibi, tarafsızlık politikasında ısrar edecek ve 1950'lerin sonlarında belirmeye başlayan Bağlantısızlar Bloğu'nun liderliğini ele alacaktır.

İkincisi ise, Titoizmin veya başka deyişle, farklı yolların ve farklı sosyalist modellerin varlığı kavramının, diğer sosyalist ülkeler üzerinde yaptığı tesir ve sosyalist kamp içinde bir gevşemeye sebep olmasıdır. Öyle ki, "Sovyet İmparatorluğu" dağılma tehlikesine doğru sürüklenmekteydi. Bundan dolayıdır ki, 1956 yazından itibaren, bir yandan "anti-Stalinizm" kampanyası yavaşlatılmaya çalışılırken, diğer yandan da sosyalist kamp içindeki gevşemeyi önleyecek tedbirler alınmaya başlandı. 1956 Eylül'ünde, sosyalist ülkeler komünist partilerine gönderilen gizli mektuplarda bu partilerin Yugoslav modelini robot gibi taklit etmeye kalkmamaları hususunda uyarıldı.[4]

1956 Macar İhtilâli, Sovyet liderlerinin gözünü daha da açtı ve 1957 yılında, bir yandan Titoizm tehlikesine karşı tedbirler yoğunlaştırırken, diğer

1 Wolfgang Leoniard, *Eurocommunism, Challenge for East and West*, New York, c. I, Rineharland Winston, 1978, s. 71.

2 Zbegniew K. Brzezinski, *The Soviet Bloc, Unity and Conflict*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960, s. 195.

3 A.g.e., s. 196.

4 A.g.e., s. 204.

yandan Stalin dönemi daha objektif bir açıdan değerlendirilmeye başlandı. Moskova'da yayınlanan *Voprosy Istorii* (Tarih Meseleleri) dergisinin 1957 Haziran-Temmuz sayısında, "Stalin vahim hatalar yapmış olmakla beraber, biz onun faaliyetlerini sadece bu hataların prizmasından bakarak değerlendiremeyiz. Aksi takdirde, Stalin'in büyük bir Marksist-Leninist şahsiyet olarak yer aldığı parti tarihimizi de saptırmış oluruz" derken, 1957 sonlarında Kruşçev de, "Stalin hatalar yapmıştır. Fakat mademki bizler onunla beraber çalıştık, bu hataların sorumluluğunu da paylaşmalıyız" diyordu.[5]

1957 yılı sonlarında sosyalist kampın durumu şudur; Tito'nun Yugoslavya'sı artık Moskova'dan tamamen kopmuştur. Polonya ise, ancak Gomulka gibi ılımlı ve milliyetçi bir komünistin kontrolüne verilmekle kurtarılabilmiştir. Macar İhtilâli ise, ancak kanlı bir şekilde bastırılabilmiş ve bu da komünizmin ve Sovyet Rusya'nın milletlerarası prestijine ağır bir darbe olmuştur. Çin'le olan anlaşmazlık ancak 1958'den itibaren ortaya çıkmaya başlayacak ise de, dış politika konularında görüş ayrılıkları da kendisini göstermekten geri kalmamaktadır.

Bu sebeple Kruşçev, sosyalist kamp içindeki bağımsızlık temayüllerine son vermek, sosyalist bloğa bir çeki düzen vermek ve bilhassa Moskova'nın diğer komünist ülkelerle, diğer ülkelerdeki komünist partileri üzerindeki otoritesini pekiştirerek sosyalist kampın ve milletlerarası komünizmin dayanışma ve bütünlüğünü sağlamak amacı ile Moskova'da, bütün komünist partilerinin katılacağı bir konferans düzenlemeye karar verdi. 1957 Kasım'ı, Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nin, yani Komünist Partisi'nin iktidarı ele geçirişinin ve Sovyet Rusya'nın kuruluşunun 40. yıldönümü idi. Bu yıldönümü böyle bir konferans için iyi bir fırsat oldu.

Komünist Partiler Konferansı'na 64 ülkenin komünist partileri katıldı. Fakat konferans iki safhada yapıldı. 14-16 Kasım 1957 günlerinde, sosyalist bloğa dâhil on iki ülkenin komünist partileri liderleri katıldı[6] ve bu toplantı sonunda bir deklarasyon yayınlandı.[7] Bu toplantıya Yugoslavya katılmadığı gibi, sonradan deklarasyonu imzalamayı da reddetti.

Konferansın ikinci kısmı 16-19 Kasım 1957 günlerinde yapıldı ve buna 64 komünist partisi katıldı. Bu ikinci toplantının sonunda ise bir barış manifestosu yayınlandı.

Doğrusu aranırsa, 12 maddelik bu deklarasyon Sovyetler'in istediklerini tamamen gerçekleştirmiş değildi. Konferans sırasında yapılan konuşmalar ve çeşitli propagandalarla, Sovyet Rusya'nın kırk yılda gerçekleştirdiği her sahadaki büyük başarılar göklere çıkarılarak, Marksizm-Leninizm'deki tartışmasız

5 Committee on Un-American Activities (86th Congress), *Facts on Communism*, c. II, The Soviet Union, from Lenin to Khrushchev, Washington, Government Printing Office, 1960, s. 332.

6 Bu on iki ülke şunlardır: Sovyetler Birliği, Arnavutluk, Bulgaristan, Çin, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Kuzey Kore, Moğolistan, Romanya ve Kuzey Vietnam, Polonya.

7 Deklarasyonun metni: *Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958*, s. 15901-15902; *Documentation Française, Notes Et Etudes Documentaires*, No: 2590, 31 Aralık 1962, s. 72-78.

öncülüğü ve liderliği ortaya konulmuş ise de, sosyalizmin farklı yolları ve modelleri kavramı tamamen bertaraf edilememişti. Çünkü deklarasyona göre, sosyalizmin inşasında, bütün ülkelerde tatbiki gereken "temel kanunlar" olduğu, proletarya diktatörlüğünün ve proleter Enternasyonalizminin gerçekleşebilmesi için bu "temel kanunlara bağlı kalınması gerektiği"[8] belirtildikten sonra, ancak bu temel kanunların veya prensiplerin tatbikinden sonradır ki, "her ülkenin tarihi şartları ile milli hususiyetlerinin" göz önüne alınabileceği söylenmekteydi. Yani, her ülkenin tarihi şartları ile milli hususiyetleri tamamen inkâr edilmemekteydi.

Diğer taraftan, deklarasyon, bir yandan revizyonizmi, yani bağımsız bir yol tutmayı esas tehlike sayarken, öte yandan dogmatizmi, yani Stalinizmi de mahkûm etmek suretiyle bir orta yol takip etmeye de dikkat etmişti. Şüphesiz, 1957 Komünist Partiler Konferansı Sovyet Rusya'nın liderliğini tartışmasız kabul ederek, Moskova'nın ve Kruşçev'in, milletlerarası komünizm hareketi üzerindeki otoritesini kuvvetlendirmiştir. Fakat bir başka gerçek de, bu hareket içinde farklı düşüncelerin de ortaya çıkmaya başladığı ve bilhassa sosyalist kamp içinde bunun Moskova'ya rağmen ortaya çıktığı ve dolayısıyla, sosyalist bloğun bir yapı değişikliğinde ilk adımı attığıdır. Sovyetler bu konferansta, dünya komünist partilerini devamlı kontrolleri altında tutabilmek için, bu çeşit konferansların belirli sürelerle yapılmasını mecburi hâle getiren bir karar aldırtmak istemişlerse de buna muvaffak olamamışlardır. Bu hâdise de, Doğu Bloğu'nun iç gelişmeleri bakımından üzerinde durulacak bir noktadır. Bununla beraber, ikinci konferans 1960 Kasım ayında yine Moskova'da yapılmış ise de, Sovyetler bu konferansı, bütün dünya komünist partilerini, Çin'e karşı bir kuvvet gösterisi olarak Moskova etrafında birleştirmek gayesiyle düzenlediklerinden, bu konuya aşağıda Moskova-Pekin Çatışması kısmında temas edeceğiz. Hemen söyleyelim ki 1960 Komünist Partiler Konferansı Moskova'nın otoritesini daha da zayıflatmıştır.

B) MOSKOVA-PEKİN ÇATIŞMASI

20. yüzyılın en mühim hadisesi, şüphesiz, 1917 yılında Rusya'da çarlığın yıkılıp Sovyet Rusya adı ile büyük bir komünist devletin ortaya çıkışı ile koskoca bir Çin kıtasının 1949 yılında yine komünizmin kontrolü altına girerek, ikinci bir komünist devin ortaya çıkmasıdır. Fakat yine bu ikisi kadar mühim üçüncü bir hadise ise, 1960'lardan itibaren bu iki komünist devin birbiriyle

8 Bu temel "kanunlar" veya "prensipler" şu şekilde belirtilmekteydi: İşçi sınıfı ve onun Marksist-Leninist Partisi'nin liderliği, proleter ihtilâli ve proletarya diktatörlüğünün kurulması, işçi sınıfının köylülerle ittifakı, kapitalist mülkiyet şeklinin kaldırılması ve bunun yerine sosyalist mülkiyet, ekonominin planlı kalkınması, ideoloji ve kültürde sosyalist ihtilâl, kendisini sosyalizme adamış "intelligentsia" yetiştirilmesi, halklar arasında eşitlik ve kardeşçe dostluk, sosyalizmin kazançlarının iç ve dış düşmanlara karşı savunulması, proleter enternasyonalizmi yani ülkelerin işçi sınıfları arasında dayanışma (Bkz., *History of the Communist Party of the Soviet Union*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1960, s. 699).

kapışması ve netice ve tesirlerini günümüze kadar ulaştıracak olan bir çatışmanın içine girmeleridir.[9]

Şurası bir gerçektir ki, Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler, daha ilk günden itibaren rahat bir zemin üzerine oturtulamamıştır. Koskoca bir Çin'in bir Bulgaristan, bir Çekoslovakya, bir Romanya gibi Moskova'nın tam kontrolü altına girmeyeceğini herhâlde Sovyet Rusya daha ilk günden görmüş olmalıdır. Hâlbuki Moskova'nın kontrolü altında olmayan bir kuvvet, Sovyetler için daima muhtemel bir tehlikedir. Sovyetler'in davranışlarına daha ilk günden hâkim olan bu düşüncenin işaretlerini birçok şekilde görmek mümkün olmuştur. En basiti ile söylemek gerekirse, 1950 Şubat ayında imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşması çerçevesinde Sovyetler'in yapmaya başladığı yardımlar daima belirli bir ölçünün içinde kalmıştır. Zira Çin'in hızla kalkınması, bu ülkenin hızla Moskova'nın kontrolünden çıkması demek olurdu. Bu sebeple, Moskova'nın Pekin'e gösterdiği yakınlık, Pekin'i elinin altında tutabilme faktörüne bağlı kalmıştır.

Mao'nun da, Sovyet Rusya ile münasebetlerine şekil verirken, kendi hesabı içinde olduğu şüphesizdir. Mao'nun, Çin'de komünist bir rejimin kurulmasının, dünya stratejisine ve kuvvet münasebetlerine yaptığı tesiri ve bu stratejik münasebetlerde meydana getirdiği değişikliği görmemesi mümkün değildi. Çin'in ilelebet Moskova'ya tâbi bir rejim olarak yaşamasının, elbette ki Mao'nun düşüncesinde yeri yoktu.

Ne var ki Sovyet Rusya, ileri derecede sanayileşmiş, sosyalizm safhasını tamamlayıp komünizm safhasına geçmeye hazırlanan bir devlet iken, Çin ise yılların savaşlarının tahrip ettiği ve iptidai bir feodal yapıdan komünizme geçmek zorunda olan bir ülkeydi. Sovyet Rusya, feodal yapıdan hareket edip sosyalizmin belirli bir safhasına erişmek için neredeyse kırk yıl harcamıştı. Hâlbuki ne Mao'nun ne de Çin'in bu kadar beklemeye tahammülü yoktu. Mao'nun düşüncesinde bu zaman mesafesi, mümkün olduğu kadar kısa bir yer almaktaydı. Böyle olunca, Sovyet Rusya'nın ekonomik yardımına

9 Moskova-Pekin çatışması için bkz., Donald S. Zagoria, *The Sino-Soviet Conflict, 1956-1961*, New Jersey, Princeton University Press, 1962. C.F. Hudson, Richard Lowenthal, Roderick MacFarquhar, *The Sino-Soviet Dispute*, New York, Praeger, 1961. William E. Griffith, *The Sino-Soviet Rift*, London, Ailen and Unwin, 1964. Edward Crankshaw, *The New Cold War; Moscow versus Pekin*, London, Penguin Books, 1963. David Floyd, *Mao against Khrushchev, A Short History of the China-Soviet Conflict*, London, Pall Mall Press, 1964. Klaus Mehnert, *Peking and Moscow*, New York, G.P. Putnam's Sons, 1963. L. Labedz ve G. R. Urban, *The Sino-Soviet Conflict (II Radio Discussions)*, London, Bodley Head, 1965. A. Dallin ve diğ. (Ed.), *Diversity in International Communism, A Documentary Record, 1961-1963*, New York, Columbia University Press, 1963. François Fejtö, *Chine-URSS, Le Conflit, (Le Developpement du Grand Schisine Communiste, 1958-1965)*, Paris, Plön, 1966 (Biz bu kısmı yazarken, esas itibariyle bu eserden yararlandık). Edouard Crankshaw, *La Nouvelle Guerre Froide: Moscou Contre Pekin*, Paris, Gallimard, 1964. Jean Baby, *La Grande Controverse sino-sovietique*, Paris, Grasset, 1966. Tibor Meray, *La Rupture Moscou-Pekin*, Paris, Robert Laffont, 1966. Klaus Mehnert, *Peking und Moskau*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1964. Luziano Vasconi, *I Cinesi, In margine al Contrasto Mosca-Pechino*, Milano, Azione Commune, 1964.

dayanmak zarureti mevcuttu. Bu ise, Moskova ile iyi geçinmeyi ve hatta cephe birliği yapmayı zaruri kılıyordu. Çünkü meselenin bir de dış politika kısmı vardı. Çin'in milletlerarası "camiaya hemen girebilmesi" yani milletler topluluğu içindeki yerini alabilmesi hemen mümkün olmadı. Çünkü Batı, "Kızıl" Çin'in ortaya çıkışına, âdeta yeni bir organı reddeden vücut gibi tepki gösterdi. Çin, Birleşmiş Milletler'e üye olamadığı gibi, ancak sınırlı sayıdaki ülkelerle diplomatik münasebet tesis edebildi. Dolayısıyla, Çin'in kendisini milletlerarası politikaya kabul ettirebilmesi için de Sovyetler'e ihtiyacı vardı.

Bütün bu sebeplerle, 1950'lerin sonuna gelinceye kadar, alttan alta bir karşılıklı güvensizlik mevcut olsa da, suyun üstünde Çin, Sovyet Rusya ile tam bir cephe birliği yapmaya ve hiç değilse böyle bir görüntüyü vermeye itina gösterdi. Aralarında ciddi bir çatışmanın çıktığını gösterecek açık işaretler mevcut değildir.

Moskova ile Pekin arasındaki çatışmanın ilk hareketlenmesi, daha ziyade dış politika konusundaki görüş ayrılıklarının belirmesi şeklinde olmuş ve ancak 1961 Ekim'inde yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 22. Kongresinden itibaren çatışmaya dönüşmüştür. Başka bir ifade ile, dış politikadaki görüş ayrılıklarının belirdiği 1957 Ekim'inden, 22. Kongre'nin yapıldığı 1961 Ekim'ine kadar geçen dört yıllık süre, çatışmanın "oluşma" dönemini teşkil etmektedir.

Dış politikadaki görüş ayrılıkları, Sovyet Rusya'nın 4 Ekim 1957 günü Sputnik adlı[10] ilk suni peyki uzaya atması neticesinde şekillenmeye başlamış görünüyor. Zira suni peykin uzaya atılıp, dünyanın yörüngesine oturtulmasından ziyade, hadisenin asıl ehemmiyeti, bu peyki uzaya götürebilecek güçte bir füzenin yapılmış olmasıydı. Bunun manası şuydu ki, Sovyetler bu kadar güçlü ve uzun menzilli füze yaptıklarına göre, bu füzelere yerleştirecekleri nükleer silahlarla Amerika'yı rahatlıkla bombardıman ve tahrip edebilirdi. Kısacası, Sovyetler şimdi stratejik bir üstünlük elde etmekteydi. Hâlbuki şimdiye kadar bu stratejik üstünlük, uzun menzilli bombardıman uçaklarına sahip olması dolayısıyla, Amerikalıların elinde bulunuyordu. Şüphesiz füzeler uzun menzilli uçaklardan daha büyük bir üstünlüğü ifade ediyordu.

İşte bu stratejik üstünlüktür ki, Çin ile Sovyet Rusya arasında dış politikadaki görüş ayrılıklarını tahrik etmiştir. Pekin'e göre, şimdi Moskova, bu üstünlüğe dayanarak Batı'ya karşı sert bir politika takip etmeli ve milletlerarası komünizm faaliyetleri için ihtilâlci metotları kullanmalı idi. Bu görüş Sovyetler tarafından benimsenmedi. Çünkü Moskova'ya göre, her iki tarafın da elinde nükleer silahlar bulunduğuna göre, Üçüncü Dünya Savaşı artık eski savaşlar gibi olmayacaktı. Anlaşmazlıkların bir nükleer savaşa dönüşmesi hâlinde, bu sadece kapitalist dünya için değil, komünistler de dâhil herkes için çok yıkıcı neticeler doğururdu. O zaman komünizmin kırk yıllık kazançları bir anda silinip giderdi.

10 Rusçada "Sputnik" arkada, refakat eden manasına geldiği gibi uydu, peyk manasında da gelmektedir.

Çinlilerin ikinci şikâyeti de, Batı Bloğu'na karşı takip edilen politikada Moskova'nın Pekin'e danışma ihtiyacını hissetmeden kendi başına ve bir bakıma bencil bir şekilde hareket etmesi idi.[11]

Bu iki noktadaki anlaşmazlık ve görüş ayrılıkları, 1959 yılı içinde Sovyet-Amerikan münasebetlerinin geçirdiği gelişmelerle daha da şiddetlendi. Zira Kruşçev, Çinlilerin aksine, Amerika ile münasebetleri yumuşatmak için birtakım faaliyetlere girişti. 1959 Ocak ayında Başbakan Birinci Yardımcısı Mikoyan ve hemen arkasından da partinin nüfuzlu üyelerinden Frol Kozlov Amerika'yı ziyaret ettiler. Amerika Başkan Yardımcısı Richard Nixon, bu ziyaretleri iade için Moskova'ya gittiği gibi. Kruşçev'i de Amerika'yı ziyarete davet etti. Bu zaten Kruşçev'in istediği ve beklediği şeydi.

Kruşçev'in Amerika'yı ziyareti 15-27 Eylül 1959 tarihleri arasında oldu. Fakat Kruşçev Amerika'ya gitmeden birkaç gün önce, 13 Eylül günü, Sovyetler aya ilk füzeyi indirdi.

Kruşçev'in Amerika ziyareti, bu ülke ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma sağladı. Zira yapılan konuşmalarda ve yayınlanan ortak bildiride, iki süper devletin, barışın korunmasında ortak sorumluluğa sahip oldukları belirtildi.

Bu gelişme Çinlileri çileden çıkardı. Zira Pekin'e göre, Kruşçev Amerika ile bu yakınlaşmayı sağlamak için Çin'in sırtından Amerika'ya iki taviz vermişti. Şöyle ki:

1) 1957 Ekim'inde Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında, Çin'e, bir atom bombasına ve bazı nükleer bilgilerin verilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştı. Kruşçev'in Amerika seyahatinden iki ay önce, Sovyetler bu anlaşmayı feshetti. Çinlilere göre bu, kendilerinin sırtında Amerika'ya verilmiş bir tavizdi. Gerçekte ise, Sovyetler Çin'in nükleer güce sahip olarak kendi kontrollerinden tamamen çıkmasından korkmuşlardı.

2) 1959 Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Çin ile Hindistan arasında, birtakım sınır anlaşmazlıklarından dolayı çatışmalar çıkmıştı.[12] Bu çatışmada Sovyetler Çin'i tutmamış ve Amerika'nın desteklediği "burjuva" Hindistan karşısında tarafsız bir tutum almışlardı. Bu da Çin'in sırtından Amerika'ya verilen ikinci hediye idi. Hâlbuki Sovyetler'e göre, Çinliler bu anlaşmazlığı Kruşçev'in Amerika seyahatini sabote etmek için çıkarmışlardı. Moskova'yı Çin'i tutmaya zorlamak suretiyle Amerika karşısında güç durumda bırakmak istiyorlardı.

1960 yılında, dış politika konusundaki görüş farklılıkları ideolojik açıdan tartışma konusu yapılmaya başlandı. Kruşçev 20. Kongre'de, kapitalist ve sosyalist bloklar arasında "barış içinde bir arada yaşama" prensibini ortaya attıktan

11 Geoffrey Hudson, "Russia and China", *Survey*, No: 42, Haziran 1962, s. 45.

12 Bu çatışmalar ve anlaşmazlıklar için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1959-1960*, s. 16797-16802, 17115-17123,17734-17739 ve John Rowland, *A History of Sino-Indion Relations, Hostile Co-Existence*, Princeton, N.D. Van Nostrand Co., 1967, s. 104-143.

sonra bunu her vesile ile işlemeye başladı. Sovyetler'in, Çinlilerin en büyük düşman saydıkları Amerika ile münasebetlere de bu açıdan bakmaları, Pekin'i en fazla sinirlendiren hususlu. Bu sebeple, Lenin'in 90. doğum yıldönümü olan 1960 Nisan ayında Lenin'in teorilerini işleyerek Moskova'nın yanlışlığını ortaya koymaya çalıştılar. Çinlilere göre, barış içinde bir arada yaşama, Lenin'de geçici bir taktik iken, Moskova bunu devamlı bir prensip hâline getirmişti.

Moskova bunu cevapsız bırakmadı ve Romanya Komünist Partisi'nin 20-25 Haziran 1960 günlerinde yapılan 3. Kongresi'ne katılan Kruşçev, 21 Haziran'da kongrede yaptığı bir konuşmada, Lenin'in, kapitalizm mevcut olduğu sürece savaşların kaçınılmaz olduğu teorisinin günümüz şartlarına tatbik edilemeyeceğini söylediği gibi, sosyalist kampın yine on iki komünist partisi bir ortak deklarasyon yayınlayarak, Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşama politikasını desteklediklerini ilan ettiler.[13] Çin temsilcisi ve Çin Komünist Partisi politik büro üyesi Peng Chen ise konuşmasında, kapitalizm var olduğu sürece savaşların kaçınılmazlığını savundu.

Kruşçev, Romen Komünist Partisi'nin kongresindeki konuşmasında, bir de dünya meselelerini tartışmak üzere, iktidarda bulunan on iki komünist partisinin ortak bir toplantı yapmasını teklif etti. Kruşçev'in maksadı böyle bir toplantıda Çin'i mahkûm etmekti. Çin temsilcisi Peng Chen bu fikre o kadar şiddetle itiraz etti ki, Kruşçev dahi teklifinde ısrar cesaretini gösteremedi.[14]

Mamafih Kruşçev darbesini Çinlilere, bu toplantıdan üç hafta sonra indirdi. Moskova, 1960 Temmuz'unda Pekin'e verdiği bir nota ile Çin'de bulunan 1390 uzmanını geri çekti. Bilimsel ve teknik işbirliğine dair 343 sözleşme ile 257 projeyi de Sovyetler feshetti.

Sovyetler aynı mahiyetteki bir darbeyi Arnavutluk'a da vurmaktan geri kalmadı. Arnavutlar, Yugoslavya ve Yunanistan'dan çekiniyorlardı. Bu durumda Moskova Tiran'a yardımcı olacağı ve onu destekleyeceği yerde Belgrad ve Atina ile münasebetlerini düzgün tutmak için çaba harcıyordu. Bu sebeple Arnavutluk Çin tarafına kaydı. Romen Komünist Partisi'nin toplantısında Kruşçev ile Peng Chen çatışırken Arnavutluk Komünist Partisi'nin temsilcisi Hüsnü Kapo açık bir şekilde Çin tarafını tuttu. Kruşçev bunu da cezasız bırakmadı. 1960 yazında, Arnavutluk'un 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı için vaat ettiği yardımı kesti. Arnavutluk'taki uzmanlarını geri çağırdı. Arnavutluk'la olan ticaret hacmini birdenbire azalttı. Asker ve sivil Arnavutluk öğrencilerine tanıdığı bursları kaldırdı. Çinlilerle Arnavutların kaderi birbirine bağlanmıştı. Bu kader birliği on yıl kadar devam edecektir.

Fakat Kruşçev'in kararı işi bu kadarla bırakmak değildi. Bu sebeple, 1960 yazında bütün Sovyet yayın organları ve Sovyet yetkilileri Çin'e karşı yaygın bir kötüleme ve hücum kampanyası açtı. Zira Sovyetler bütün dünya komünist partilerini kasım ayında Moskova'da bir toplantıya çağırmışlardı.

13 Bu konuda bkz., *Keesing's... 1969-1960*, s. 17558.

14 François Faith, *China-URSS, le Conflit*, s. 97.

Bu toplantı için havayı hazırlıyorlardı. Çin durumu fark edip, bu toplantıda azınlıkta kalacağını anladığı için konferansın ertelenmesini istedi ise de, Kruşçev Çinlilerin zayıf tarafını yakaladığına emin olarak bu isteği kabul etmedi.

81 Komünist partisinin liderlerinin katıldığı konferans 10 Kasım 1960'ta Moskova'da başladı ve 1 Aralık'ta bir deklarasyonun yayınlanması ile sona erdi. Mao Tse-tung ile İtalyan Komünist Partisi lideri Palmiro Togliatti bu konferansa katılmadılar. Mao katılmayı bir prestij meselesi yapmıştı. Togliatti ise, Moskova-Pekin çatışmasının aleyhinde idi.

Konferansta Moskova-Pekin çatışması bilhassa dört konu üzerinde yoğunlaştı. "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" meselesinde, Çinliler, dünyada ancak sosyalist ülkelerden başkası kalmadığı takdirde bunun geçerli olabileceğini söylerken, Sovyetler bu politikanın, termonükleer savaştan kaçınmanın tek çaresi olduğu fikrini ileri sürdü. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncülüğünü ise Çinliler hiçbir şekilde kabul etmediler. Yugoslavya meselesi çatışmanın bir üçüncü konusu oldu. Sovyetler milli komünizmlerin mahkûm edilmesinden söz ederken, Çinliler açık olarak Yugoslavya'nın mahkûm edilmesini istedi. Buna da Sovyetler yanaşmadı. Barışçı yolla sosyalizme geçiş konusunda ise, Sovyetler'e göre ihtilâl metodu şart olmayıp parlamenter metotlardan da istifade edilmek gerekirdi. Çinliler ise proletarya diktatörlüğü için ihtilâl metodundan gayrisının söz konusu olamayacağını söylediler.

Moskova Konferansı'nda Arnavutlar kesin bir şekilde Çin'in yanında yer aldılar.

Fakat netice şu idi ki, 1 Aralık'ta yayınlanan deklarasyon, esasında bir kompromi idi. Bu deklarasyonu Çinlilerin kabul etmesini sağlamak için birçok ülke Sovyetler'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Çinliler çoğunluğun mahkûmiyetinden yakalarını kurtarabilmişlerdi ve bu da Kruşçev için parlak bir başarı sayılamazdı.

Deklarasyonda, sosyalizme giden farklı yollar, revizyonizm ve dogmatizm konularında söylenenler, hemen hemen 1957 Deklarasyonu'ndan aynen alınmıştı. Fakat ondan asıl büyük farkı, 1960 Deklarasyonu'nun Yugoslav Revizyonizmi'ne esaslı bir şekilde hücum etmesi idi.[15] Bu da Yugoslavları çok kızdırmış ise de, bir süre sonra Kruşçev Yugoslavların gönlünü almasını bilecektir.

Konferans, 1957'de olduğu gibi, 12 Aralık 1960'ta bir de bir barış manifestosu yayınlamıştır.[16]

Görüldüğü gibi, 1960 Komünist Partiler Konferansı ile Moskova-Pekin çatışması tam manasıyla ideolojik safhaya intikal etmişti ve bu birinci raundu Kruşçev kazanmakla beraber, bu başarısı o kadar güçlü değildi.

---

15 Deklarasyonun metni: *Documentation Française, Notes Et Etudes Documentaires*, No: 2734, 26 Aralık 1960, s. 3-17. Deklarasyonun geniş özeti: *Keesing's Contemporary Archives, 1961-1962*, s. 17898-17899.

16 Barış manifestosunun metni: *Documentation Française*, No: 2734, s. 18-20.

Konferanstan sonra her iki taraf da bütün gücü ile kendi oyununu oynamaya başladı. 3 Şubat 1961'de Çin ile Arnavutluk arasında, karşılıklı ticaret hacmini arttırmayı ve Çin'in Arnavutluk'a 500 milyon rublelik kredi açmasını öngören bir anlaşma imzalandı.

Bunun üzerine, Sovyetler de Arnavutluk'a karşı harekete geçti. 1961 Mayıs ayında Sovyetler Valona limanındaki sekiz denizaltısını geri çekti. Arkasından, yine Sovyetler ve Çekoslovakya ile Doğu Almanya, Arnavutluk'a açtıkları kredileri dondurdular. Ağustos ayında Arnavutluk'taki Doğu Alman uzmanları geri çağrıldı.

Sovyetler bu kadarla da yetinmedi. Komünist Partiler Konferansı'ndan sonra Yugoslavya ile münasebetleri daha da arttırmak için bir dizi faaliyete girişti. 1961 Mart ayında, Sovyet Rusya ile Yugoslavya arasındaki ticaret hacmini 800 milyon dolara çıkaran bir anlaşma imzalandı. Temmuz ayında Yugoslav Dışişleri Bakanı Popovich Moskova'ya bir haftalık bir ziyarette bulundu. Nisan 1962'de Sovyet Dışişleri Bakanı Grommyko Yugoslavya'yı ziyaret etti. Mayıs 1962'de Tito, tatilini geçirmek için Rusya'ya gitti. 24 Eylül-4 Ekim 1962 tarihlerinde de Sovyetler Birliği "Devlet Başkanı" Leonid Brejnev Yugoslavya'yı ziyaret etti. Sovyet Yugoslav münasebetlerinden bu yakınlık 1963 yılında da devam etti.[17]

Bu gelişmeler Çinlileri çileden çıkardı. Brezhnev'in Yugoslavya'yı ziyaretinin arkasından Çin basını Yugoslavya aleyhine geniş bir kampanya açtı. Bu kampanyaya göre Tito, "Amerikan emperyalizmi ile uyumlu olarak şarkı söyleyen" biri idi ve "Bu modern revizyonizme karşı amansız bir mücadele yürütülmeliydi."[18]

1960 Komünist Partiler Konferansı'ndan sonra Çinliler bir de milletlerarası ırkçılığa başvurmuşlardır. Onlara göre, Sovyet Rusya "beyaz ırkın" komünistlerini temsil ediyordu. Buna karşı onlar da Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın "renkli" komünistlerini kendi taraflarına çekmek için faaliyete geçtiler.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 17-31 Ekim 1961 günlerinde yapılan 22. Kongresi, Moskova-Pekin çatışmasının yeni bir sahnesini teşkil etti. Bu kongrede Kruşçev, Rusya'da sosyalizm inşasının tamamlandığını ve komünizmin inşa safhasının açıldığını, bu safhanın da 1980'de tamamlanacağını ilan ederek âdeta Sovyet Rusya'nın Marksizm-Leninizm hareketindeki liderliğini ve başarılarını Çinlilerin suratına çarpmak isterken, bir yandan da kongrede Yugoslavya ile Arnavutluk Moskova-Pekin çatışmasının şamar oğlanları oldular.[19] Çinlilere göre, kongrede konuşan 79 yabancı Komünist Partisi temsilcisinden 41'i, konuşmalarında Arnavutluk'tan hiç söz etmemişlerdi.[20]

---

17 Sovyet-Yugoslav münasebetlerinin bu gelişmeleri için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1961-1962*, s. 19085 ve *Keesing's... 1963-1964*, s. 19207.

18 *Keesing's... 1961-1962*, s. 19086.

19 22. Kongre için bkz., *Keesing's... 1961-1962*, s. 18475-18482 ve *The Road to Communism (Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of tlie Soviet Union)*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1961.

20 *Keesing's... 1961-1962*, s. 18479.

1962 yılının ilk yarısında, Kuzey Vietnam lideri Ho Chi-Minh iki taraf arasında bir uzlaştırma teşebbüsünde bulundu ve Yeni Zelanda ile Endonezya Komünist partileri de bu teşebbüsleri desteklediler. Fakat bu aracılık ve uzlaştırma teşebbüslerinden hiçbir netice çıkmadı. Aksine, 1962 Ekim'indeki Küba krizi, Moskova-Pekin çatışmasına yeni bir katkı oldu.

22-28 Ekim 1962 günlerinde dünyayı heyecan içinde bırakan ve "Kriz Haftası" denen Küba krizi sonunda Sovyet Rusya'nın Castro Küba'sında kurmuş olduğu füzeleri sökmeye mecbur kalması, Küba'nın Sovyetler'le münasebetlerinin soğumasına ve Castro'nun Çin tarafına kaymasına sebep oldu. Krizin hemen ertesinde, 29 Ekim'de, Pekin'de Küba lehine ve Amerika aleyhine günlerce devam edecek gösteriler yapıldı. 29 Ekim gösterileri sırasında Çin Başbakanı Chou En-lai Fidel Castro'ya gönderdiği telgrafta, "650 milyon Çinlinin Küba halkının en sadık ve güvenilir silah arkadaşı" olduğunu söylüyordu.[21]

1963 yılının en mühim gelişmesi, 1963 Temmuz'unda Çin ile Sovyetler arasında Moskova'da ikili görüşmelerin yapılmasıdır. Bunun da sebebi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde, bilhassa Kruşçev'in halefi olarak bakılan Frol Kozlov'un liderliğinde, Kruşçev'in sertlik politikasına karşı bir muhalefetin ortaya çıkmasıdır. O kadar ki, Merkez Komitesi Prezidyumu toplantısında Kruşçev üçe karşı sekiz oyla kaybetmişti.[22] Yani Merkez Komitesi Kruşçev'in sertlik politikasını tasvip etmemişti. Bu sebeple Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi 21 Şubat 1963'te Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bir mektup göndererek[23] ikili bir zirve konferansı teklif etti.

Çinliler bu teklifi kabul etmekle beraber, Sovyetler'in bu mektubuna 14 Haziran 1963 tarihli ve 60.000 kelimelik bir mektupla cevap verdiler ve görüşlerini 25 nokta hâlinde bildirdiler.[24] Sovyetler ise Çinlilerin 25 noktasına cevaplarını, 14 Temmuz 1963 günlü *Pravda*'da yayınlanan 18.000 kelimelik bir makale ile açıkladı.[25]

Bu karşılıklı mektuplaşmalar çatışmaya bir çözüm getirmedi. Her iki taraf da kendi görüşlerini savunuyordu. Yalnız, Çinlilere göre, dünyada on üç komünist ülke mevcut olduğuna göre artık komünist kampa Moskova'nın liderlik etmesi söz konusu olamazdı ve bir de şimdi dünya proleter ihtilâlinin kesin faktörü, üçüncü dünyanın "anti-emperyalist" ihtilâli idi. Marx'ın, "Dünya işçileri birleşiniz!" sözü şimdi yerini "Proleter milletler birleşiniz!" sloganına terk etmişti.[26]

Çin-Sovyet partileri arasındaki Moskova görüşmeleri 5-20 Temmuz arasında yapıldı ve taraflar tutumlarında hiçbir değişiklik yapmadıkları için bir netice vermeden sona erdi.[27]

---

21 *Keesing's... 1961-1962*, s. 19093.

22 Fejtö, *Chine-URRS*, s. 218.

23 Mektubun metni: *Documentation Française, N. et E. D.*, No: 3037, 12 Kasım 1963, s. 7-9.

24 25 Nokta için bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 19567-19569.

25 Bu mektubun geniş bir özeti için bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 19570-19572.

26 Fejtö, *Chine-URSS*, s. 224-225.

27 Moskova görüşmelerinde Çin'i Teng Hsiao-Ping, Peng-Chen ve Wu Hsiuciman; Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni ise Suslov, Yuri Andropov, Ponomarev ve Ilyichev temsil etmekteydi.

Moskova toplantısından sonra çatışma daha da şiddetlendi ve ideolojik alandan tekrar dış politika alanına intikal etti. Dış politika alanındaki mücadele de iki şekilde kendisini gösterdi. Biri karşılıklı olarak toprak anlaşmazlıklarını tahrik etmek, diğeri Çin'in yeni şekillenmeye başlayan Bağlantısızlar hareketini kendi kontrolü altına alarak, Sovyet Rusya ile Amerika arasında bir üçüncü blok yaratmaya çalışması şeklinde olmuştur.

1963 Eylül'ünde Çin'in batısındaki Sinkiang eyaletinde birtakım karışıklıklar çıktı. Çinliler, Sovyet sınırlarına bitişik olan bu eyaletteki Kazak ve Uygurları Moskova'nın tahrik ettiğini ileri sürerken, Moskova da, Çinli olmayan bu iki halkın Çin idaresinden memnun olmadıkları için ayaklandıklarını söylüyordu.

Şimdi Çinliler, Amur Nehri kuzeyindeki ve Ussuri Nehri batısındaki toprakları, Rusya'nın, Çin'e zorla imza ettirdiği 1858 Aigun ve 1860 Pekin anlaşmaları ile ele geçirdiğini, bu sebeple iade etmesi gerektiğini söylüyordu.[28]

1964 yazında toprak iddiaları daha da alevlendi. Temmuz ayında Mao, kendisini ziyaret eden Japon sosyalistleri ile görüşürken, Çin-Sovyet sınırlarında düzeltmeler yapılması gerektiğini söylemiş ve İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da bazı toprakları sınırları içine katmasından dolayı Sovyetler Birliği'ni kınamıştır. Buna karşılık *Pravda* da, 2 Eylül tarihli başmakalesinde, Çin'in toprak iddialarının "fevkalâde tehlikeli neticeler" doğurabileceğini söylüyordu. Bu yazının arkasından Kruşçev de verdiği bir demeçte, Sinkiang ve İç Moğolistan'daki Çinli olmayan halka "self-determination" hakkının tanınmasını istemiştir.[29]

1963 Kasım'ı ile 1964 Temmuz'u arasında Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Sovyetler Birliği Merkez Komitesi arasında bir sürü mektuplaşma oldu.[30] Zira Kruşçev 1963 Kasım'ından itibaren, Çin'i yola getirmek için Komünist Partiler Konferansı'nı toplamaya karar verdi. Çin'i bu toplantıda mahkûm etmeyi planlıyordu. Çinliler bu teklifi doğrudan reddetmeyip Sovyetler'in kabul edemeyecekleri formüller ileri sürerek oyalama yoluna gittiler. Bu arada Komünist Partiler Konferansı ile milletlerarası komünizm hareketinin bölüneceğini gören Romanya, Pekin ile Moskova arasında aracılık yapmaya karar verdi. Başbakan Ion Maurer başkanlığında ve parti sekreterlerinden Nicolae Ceaucescu'nun dâhil olduğu bir Romen heyeti, 1964 Mart ayında önce Pekin'i ve sonra da Moskova'yı ziyaret etti ise de bir netice alamadı.[31] Çünkü Çinliler görüşlerinden bir adım bile gerilemediler. Bunun üzerine Kruşçev Komünist Partiler toplantısını yapmaya karar verdi ve Sovyet Merkez Komitesi, 30 Temmuz 1964'te, 1960 Konferansı'nın hazırlık komitesini teşkil eden ve Çin'in de dâhil olduğu 26 komünist partisine davetiyeler göndererek

---

Ne kadar enteresandır ki, sonradan Teng, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ve Andropov da Sovyet Rusya'nın lideri olacaktır.

28 Bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 20361-20362.

29 Bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 20368.

30 Bu mektuplaşmalar için bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 20362-20367.

31 Romanya'nın aracılık teşebbüsü için bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 20366.

1965 yılında yapılacak Komünist Partiler Konferansı'nın hazırlık çalışmaları için 15 Aralık'ta Moskova'da toplantıya çağırdı.

Durum bu safhada iken, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 14 Ekim 1964 günü yaptığı toplantıda, "yaşının ilerlemiş olması" ve "sağlık sebepleri dolayısıyla" ve kendisinin isteği üzerine, 70 yaşındaki Kruşçev'in hem parti birinci sekreterliğinden hem de başbakanlıktan alındığı açıklandı. Yerine 58 yaşındaki Leonid Brejnev parti birinci sekreterliğine ve 60 yaşındaki Aleksey Kosigin de başbakanlığa getirildi.

Daha sonra, diğer komünist partilerine yapılan yazılı açıklamalarda Kruşçev 29 konuda itham edilmekteydi ve bunlar arasında Çin'le olan münasebetleri düzenleyememesi ve Romanya'nın da Moskova'dan uzaklaşmasına sebep olması yer almaktaydı.[32] Fakat Kruşçev'in düşmesine münhasıran Çin meselesinin sebep olduğu söylenemez.

Kruşçev'in düşmesinden iki gün sonra, 16 Ekim 1964 günü, Çin Halk Cumhuriyeti kendi yaptığı ilk atom bombasını patlatmaya muvaffak oldu. İkinci bombayı 14 Mayıs 1965 ve üçüncü bombayı da 9 Mayıs 1966'da patlatacaklardı.

Brejnev-Kosigin ekibinin gelmesi ile Çinliler işlerin düzeleceğini umdular. Bu sebeple Başbakan Chou En-Lai başkanlığındaki bir Çin heyeti Bolşevik İhtilâli'nin yıldönümü törenlerine katılmak üzere 5-13 Kasım 1964 günlerinde Moskova'yı ziyaret etti ve yeni Sovyet liderleriyle görüşmelerde bulundular. Fakat hayal kırıklığına uğradılar. Zira yeni Sovyet liderliği de Kruşçev'in politikasına devamda kararlı idi ve bunu da Çinlilere açıkça söylediler. Bu ise Çinlilerin Sovyet Rusya'ya hücumlarını yeniden şiddetlendirdi. Moskova-Pekin çatışması Çin'de 1965-1966'da patlak veren Proleter Kültür İhtilâli'ne kadar devam edecek ve bu tarihten sonra çatışmanın mahiyeti büsbütün değişecek, Çin'in Moskova'dan tamamen koparak Amerika ile münasebetlerini düzeltmesine varacaktır.

Moskova-Pekin çatışması, Moskova'nın dünya komünist partileri üzerindeki kontrolünün ve nüfuzunun zayıflaması ve dolayısıyla sosyalist kampın bütünlüğünün de ciddi bir darbe yemiş olması ile neticelenmiştir. Bu çatışmada, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam, Japonya başta olmak üzere Asya, yani sarı ırkın komünist partileri genellikle Çin'i desteklemişlerdir. Sosyalist kampın, COMECON'un ve Varşova Paktı'nın üyesi Romanya ise, Moskova'dan çekinmeden bu çatışmadaki tarafsızlığını kesinlikle ortaya koyabilmiştir. Arnavutluk da bu çatışma sırasında tamamen Moskova'dan kopmuştur. Hatta 1962 Küba Buhranı da Küba'nın Moskova'dan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Yugoslavya ise, 1948 kopması ile başlattığı "bağımsız komünizm"ini bu çatışma sırasında Moskova'ya tasdik ettirmek gibi ideolojik bir başarı sağlamıştır. Keza, diğer bazı Avrupa partileri de, Moskova'dan kopmamalarına rağmen,

32 Bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 20389-20390.

çatışmada tarafsız tutum almışlar ve Sovyetler'in birçok hareketini frenlemeye çalışmışlardır. Bunların başında Togliatti liderliğindeki ve Avrupa'nın en büyük komünist partilerinden olan İtalyan Komünist Partisi gelmektedir. Togliatti 21 Ağustos 1964'te öldü. On gün sonra da İtalyanlar Togliatti'nin vasiyetnamesini açıkladılar. Togliatti, genellikle Sovyetler'i tutmakla beraber, Çin'in aforoz edilmesine karşı idi. Vasiyetnamesinde, dünya şartları karşısında komünist kampın mücadele birliğinin korunması gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Togliatti, Moskova'nın patronluğunun da aleyhinde idi.[33] Togliatti'nin bu görüşleri 1970'lerde "Avrupa Komünizmi" (Eurocommunism) kavramının ortaya çıkmasında bir başlangıç teşkil edecektir.[34]

Moskova-Pekin çatışması, Çekoslovakya'da da "insancıl komünizm" hareketinin başlamasına sebep olacak ise de, 1968 Ağustos'unda bu ülkenin Sovyet işgaline uğraması ile neticelenecektir.

C) ROMANYA'NIN BAĞIMSIZLIK POLİTİKASI

Moskova-Pekin çatışmasının bir diğer neticesi de, bu çatışmanın şiddetlenmesine paralel olarak, Romanya'nın da Moskova'ya karşı bağımsızlığını giderek arttırmasıdır[35]

Daha önce de gördüğümüz gibi[36] Stalin'in ölümünden sonra milli komünizme en hızlı kayan sosyalist ülke Romanya olmuştur. Ve Romanya bunu yaparken gayet ustaca bir politika ile hareket etmiştir. Romanya'nın Moskova'ya karşı politikasının ustalığı şuradadır ki, milli komünizmi ve Moskova'ya karşı bağımsızlığını gerçekleştirirken, ne Polonya ve Macaristan'daki gibi ayaklanmalar olmuş ne de Yugoslavya, Çin ve Arnavutluk gibi, Moskova'dan kopmuştur. Şüphesiz bunda, bütün bu işlerin, ayaklanma vesaire şekillerde alttan gelen baskılarla değil, bizatihi Romen Komünist (İşçi) Partisi liderliğinin teşebbüsleriyle yapılmasının büyük rolü olmuştur.

---

33 Fejtö, *Chine-URSS*, s. 286-288. Togliatti'nin vasiyetnamesi denen belge, esasında, Togliatti'nin ölümünden hemen önce Kruşçev'e vermek üzere hazırladığı bir muhtıradır. Bu muhtıra için ayrıca bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1963-1964*, s. 20332.

34 "Eurocommunism" için bkz., Wolfgang Leonhard, *Eurocommunism, Challenge for East and West*, New York, Holt, Rinehart ve Winston, 1978; Annie Kriegel, *Eurocommunism: A New Kind of Communism*, Stanford, Calif, Hoover Institution Press, 1978; Richart Lowenthal, "Moscow and the Eurocommunists", *Problems of Communism*, Temmuz-Ağustos 1978; Jiri Vaienta, "Eurocommunism and Eastern Europe", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1978, s. 41-54.

35 Romanya'nın sosyalist blok ve COMECON içindeki gelişmeleri için bkz., David Floy, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, New York, Praeger, 1965; Stephen Fischer-Galati, *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1967; Ghita Ionescu: *The Reluctant Ally: A Study of Communist Neo-Colonialism*, London, Ampersand Press, 1965; Paul Lendvai, *Eagles in Cobweb: Nationalism and Communism in the Balkans*, New York, Doubleday, 1969; J.F. Brown, "Rumania Today", *Problems of Communism*, Ocak-Şubat 1969; J.F. Brown, "Rumania Today", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1969, s. 32-38; Robert L. Farlow, "Romanian Foreign Policy: A Case of Partial Alignment", *Problems of Communism*, Kasım-Aralık 1971, s. 54-63; Trond Gilberg, "Ceausescu's Romania", *Problems of Communism*, Temmuz-Ağustos 1974, s. 29-43.

36 Bkz., a.g.e., s. 481-482.

Romenlerin bu şekilde davranmalarının sebeplerine gelince, burada, tarihi faktörleri zikretmek yerinde olacaktır. Bir defa, Sovyet-Romen münasebetlerinin yakın tarihinin, Romenlerin kafasında acı hatıralarla dolu olduğu unutulmamalıdır. Romen milletinin duygularında, ne Rus ne de Sovyet sempatisini bulmak kolay değildir. İkincisi, Avrupa'daki sosyalist ülkelerin hemen hepsi Slav menşeli ve çoğunluğu Ortodoks olduğu hâlde, Romenler ırk bakımından Latin ve din bakımından da Katoliktiler. Bu iki unsur Romen milletini genellikle Batı Avrupa'ya bağlamıştır.

Romanya'nın Moskova karşısındaki bağımsızlık politikasının gelişmesi 1960'ların başından itibaren ortaya çıkmış olup, üç kademe hâlinde ilerlemiştir. Birinci kademe ekonomik ikincisi siyasi ve üçüncüsü de askeridir. Fakat hemen belirtelim ki, bu politikasının asıl ve ilk itici gücü ekonomik mahiyette olup bu da Romanya'nın COMECON üyeliğinden ve COMECON'un da Romen ekonomisini diğer sosyalist ülkeler ekonomilerine bağımlı hâle getirmek istemesinden kaynaklanmıştır.

Sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini arttırmak ve Marshall Planı'na bir karşılık vermek üzere kurulan COMECON, başlangıçta gerçek manasında bir ekonomik işbirliği teşkilatı şeklinde çalışmıştır. Ayrıca Amerika'nın Marshall Planı'nın belkemiğini teşkil etmesi gibi, Sovyet Rusya da gelişmiş endüstrisi ile sosyalist ülkelerin kalkınmalarında bir dayanak olmuştur. Romanya, bilhassa endüstriyel kalkınması için bu durumdan çok yararlanmıştır.

Fakat 1956 Polonya ve Macaristan hadiseleri, Sovyetler'i, sosyalist ülkeleri Moskova'ya daha sıkı bir şekilde bağlamak için COMECON'dan yararlanmaya sevk etmiş görünüyor. Zira 27 Temmuz 1956 tarihli *Pravda* gazetesi, "Sovyetler Birliği ile halk demokrasilerinin milli ekonomik planlarının koordinasyonunun hızlandırılması sosyalizmin kuvvetlendirilmesi için gereklidir" derken, 1958 Ocak ayında, COMECON'un Moskova'da yapılan toplantılarında da, sosyalist bloğun ekonomik entegrasyonunu hedef tutan planlar yapıldı ve bu planlar "uzmanlaşma" esasına dayandırılmıştı. Yani her sosyalist ülkeye belirli ekonomik faaliyet alanlarında belirli görevler verildi. Bunun neticesi şu oluyordu ki, bir sosyalist ülkenin ekonomik faaliyeti ancak belirli bir alanda yoğunlaşacağından, diğer alanlarda faaliyette bulunamayacak ve dolayısıyla ya Sovyet Rusya'ya ya da diğer bir sosyalist ülkeye bağımlı kalacaktı. Sovyetler bilhassa bu işte kârlı idiler. Çünkü Sovyet endüstrisi diğerlerine nazaran en gelişmişiydi.

Sovyetler'i böyle bir yola sevk eden bir diğer faktörün de, 1956 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın veya diğer adı ile Ortak Pazar'ın kuruluşu olduğu anlaşılmaktadır.[37]

COMECON'un Aralık 1958'deki Prag ve Mayıs 1959'daki Tiran toplantılarında, "uzmanlaşma"nın daha da ayrıntılarına inildi.[38] Mesela, COMECON

37 Fejtö, *Histoire des Democraties Populaires*, s. II, s. 174.

38 Bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1959-1960*, s. 16650 ve 16917.

içinde petrol sanayisine gerekli teçhizatı sadece Sovyetler Birliği ile Romanya yapacaktı.

COMECON'un 1961 Ağustos'unda yapılan Moskova toplantısında ise, bu "uzmanlaşma" prensibine bir de "işbölümü" veya "sosyalist işbölümü" prensibi ilave edildi. Bu uzmanlaşma ve işbölümü fikri bilhassa Doğu Almanya ve Çekoslovakya tarafından hararetle desteklenmiş ve savunulmuştur. Endüstride iyice gelişmiş bulunan bu iki ülke, diğer sosyalist ülkelerin kendilerine rakip olmalarını istemiyorlardı. Hâlbuki Romanya'nın ekonomik durumu ise bu iki ülkenin çok gerisinde bulunuyordu. Bu sebeple 1962 yılından itibaren Rumenler, COMECON içinde seslerini yükseltmeye başladılar.

Bununla beraber, Romanya'nın COMECON toplantılarına hâkim olduğu da söylenemez. Nitekim COMECON ülkelerinin parti genel sekreterleri ile hükümet başkanlarının 1962 Haziran ayında Moskova'da yaptıkları toplantıda, "Milletlerarası Sosyalist İşbölümünün Temel İlkeleri" kabul edildi. Bu ilkeler arasında, üye ülkelerin kalkınma planları arasında koordinasyon, uzmanlaşmayı daha ileri bir seviyeye çıkarmak için üyeler arasında standardizasyon birliğinin kurulması gibi hususlar yer almaktaydı.[39]

COMECON'un 1962 Aralık ayında Bükreş'te yaptığı toplantıda da, yine "sosyalist işbölümü" çerçevesi içinde, devamlı bir para ve finans komitesi kurulduğu gibi, bir de sosyalist ülkeler bankası kurulması karar alındı.[40] Bir adım daha ileri giden bu gelişme üzerine, 1963 Temmuz'unda yapılan toplantıda Romanya, sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma planlarının koordinasyonunda bu ülkelerin birbirlerine danışmaları esasını kabul ettirdi. Romanya, COMECON'un devletler üstü (supranasyonal) bir otorite olmasını istemiyordu. Moskova-Pekin çatışmasının en gergin safhasına ulaştığı bir dönemde, Kruşçev Romanya'nın bu direnmesine karşı gelemedi. Çünkü Romanya'nın ikinci bir Arnavutluk hâline gelmesinden çekindi.[41]

1963 yılında Romanya'nın sesi daha kuvvetli olarak çıkmaya başlamıştır. Podgorny başkanlığındaki bir Sovyet heyetinin Bükreş'i ziyareti dolayısıyla 4 Haziran 1963 akşamı verilen resepsiyonda, Romanya Devlet Başkanı Georghiu-Dej, komünist dünyasının birliğinin, tam bir eşitlik ve, "Her sosyalist ülkenin tek başına gelişmesine ait egemenlik ve milli bağımsızlığına tam saygı" prensiplerine dayanması gerektiğini söylüyordu.[42]

1963 yılı içinde COMECON'un gelişmeleri gösteriyordu ki, "sosyalist işbölümü" çerçevesinde Romanya'ya verilmek istenen görev, kendisi sanayileşme çabası içinde iken, bir tarım ülkesi olması idi ve buna paralel olarak da

39 Bu ilkeler için bkz., *Keesing's... 1961-1962*, s. 18896.

40 *Keesing's... 1963-1964*, s. 19186. Bu banka, COMECON İcra Komitesi'nin 1963 Ekim'inde Moskova'da yaptığı toplantıda imzalanan bir anlaşma ile "Ekonomik İşbirliği Milletlerarası Bankası" adı ile ve üç yüz milyon ruble nominal sermaye ile kurulmuştur. Bu sermayenin 116 milyon rublesi Sovyet Rusya tarafından taahhüt edilmiş iken, Romanya'nın hissesine 16 milyon ruble düşmüştür. (Bkz., *Keesing's... 1963-1964*, s. 19911).

41 Fejtö, *Histoire des Democraties Populaires*, c. II, s. 176

42 *Keesing's... 1963-1964*, s. 19911.

Sovyetler şimdi, "uzmanlaşma", "sosyalist işbölümü" kavramlarından sonra bir de "entegrasyon" kavramını işlemeye başlamıştı. Yani bütün sosyalist ülkelerin ekonomik bütünlüğü söz konusu idi. Başka bir deyişle, Moskova-Pekin çatışması ile Romanya sosyalist blok ve COMECON içinde daha geniş bir hareket serbestisi elde etmeye çalışırken, bunun tamamen aksine, Sovyetler de sosyalist ülkeleri, ekonomik bakımdan ve dolayısıyla siyasi bakımdan daha da sıkı bir şekilde kendilerine bağlama çabasında idi.

Bu durum bardağı taşıran damla ve 1964 yılı, Romanya'nın Moskova'ya karşı bağımsızlığını ilan ettiği yıl oldu. Zira şimdi, COMECON ülkelerinin ekonomik entegrasyonunu gerçekleştirmek için, devletler üstü mahiyette bir merkezi planlama organının kurulması fikri ortaya atılmıştı. Bu gelişme Romanya'nın sert tepkilerine sebep oldu.

Romanya İşçi Partisi Merkez Komitesi 15-22 Nisan 1964 günlerinde yaptığı toplantıda, barış içinde bir arada yaşama ilkesi ile nükleer denemelerin durdurulması anlaşmasını[43] tasvip ederken, Sovyet Rusya'nın entegrasyon ve merkezi planlama konularındaki tekliflerine karşı çıkan bir karar aldı. Kararda, devletler üstü merkezi bir kontrol organının, "sosyalist ülkeler arasındaki münasebetlere hâkim olan prensiplerle bağdaşmaz" olduğu belirtildikten sonra, şöyle deniliyordu: "Bütün COMECON ülkeleri için tek bir planlama organı, gayet ciddi ekonomik ve siyasi mahzurlar doğurabilir. Bir sosyalist devletin egemenliği, ekonomik ve siyasi hayatı idare eden bütün vasıtaların bu devletin elinde bulundurmasını gerektirir."[44]

Yaz aylarında bir Sovyet profesörü de, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan arasında aşağı Tuna havzasında bir ekonomik birlik kurulmasını teklif ettiği zaman Romen *Viata Economica* dergisi, 12 Haziran 1964 tarihli sayısında bu teklife gayet sert bir cevap vererek şunları söylüyordu: "Bu tekliflerin kabulü hâlinde, bir devlet olarak Romanya ve bir millet olarak Romen halkı, Marksizm-Leninizm adına ve ekonomik sebeplere dayanarak, gayet basit vasıtalarla ortadan kaldırılacaktır."[45]

Romanya Başbakan Birinci Yardımcısı Apostol da, Avusturya'yı ziyareti sırasında 7 Temmuz 1964 günü Viyana'da verdiği bir demeçte, ekonomik entegrasyon konusunda Romanya ile Sovyetler arasında görüş ayrılıkları olduğunu doğruladıktan sonra, Romanya'nın kendi tabii kaynaklarını kendisinin işletme ve geliştirme hakkını kimseye terk etmeyeceğini söylemiştir.[46]

Romanya Başbakanı Ion Maurer, yanında daha başka bakanlar olduğu hâlde, 27-31 Temmuz 1964 tarihlerinde Fransa'yı resmen ziyaret etti. Bu, Romanya'nın Batı ülkelerine açılmasının başlangıcını teşkil ediyordu. Romanya,

43 6 Ağustos 1963'te Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında atmosferde, uzayda, sularda ve karada nükleer denemeleri yasaklayan bir anlaşma imzalanmıştır. Fransa ile Çin Halk Cumhuriyeti bu antlaşmayı imzalamayı reddettiler.

44 *Keesing's... 1963-1964*, s. 20365.

45 *Keesing's... 1963-1964*, s. 20422.

46 *Keesing's... 1963-1964*, s. 20423.

ekonomik bağımsızlıktan sonra şimdi dış politikada da bağımsız tutumunu ortaya koymaya başlıyordu. Maurer, 31 Temmuz'da Fransa ile bilimsel ve teknik işbirliğini öngören bir anlaşma da imzaladı.[47]

Başbakan Maurer Fransa'dan ayrılmadan önce, 3 Ağustos'ta, Agence France Presse'e verdiği demeçte, Sovyetler'in COMECON içinde devletler üstü bir organ kurma fikrine karşı olduğunu belirttikten sonra, "Biz bu çeşit işbirliği şekillerini, sosyalist ülkeler arasındaki münasebetlerin temelini teşkil eden, milli egemenliğe saygı ve içişlerine karışmama prensipleri ile uzlaşmaz telâkki ediyoruz" demiştir.[48]

Romanya Devlet Başkanı ve İşçi Partisi Birinci Sekreteri Georghe Georghiu-Dej 1965 Mart ayında öldü. Parti Merkez Komitesi, hemen yaptığı toplantıda parti birinci sekreterliğine Nicolae Ceausescu'yu ve eski başkan Chivu Stoica'yı da devlet başkanlığına seçti. Ceausescu (Çavuşesku okunur) ile beraber, Romanya'nın Moskova karşısındaki ekonomik bağımsızlığı ile birlikte, dış politikadaki bağımsızlığı da büyük bir hız kazanacaktır.

Romanya Komünist Partisi'nin 19-24 Temmuz 1965 tarihlerinde yapılan 9. Kongresi,[49] Romanya'nın "ekonomik ve siyasal bağımsızlığının esaslı bir şekilde vurgulanmasına vesile oldu. Esasında Romanya, Moskova-Pekin çatışması karşısında, körü körüne Moskova'nın arkasından gitmeyip, Moskova'ya rağmen tarafsız bir tutum almakla, siyasal alandaki bağımsızlığım açık bir şekilde ortaya koymuştu.

1966 yılından itibaren Romanya, bağımsızlık politikasını ekonomik ve siyasal alandan askeri alana da intikal ettirerek, Varşova Paktı'na hücum etmeye başladı. Ceausescu 1966 yılı içinde yaptığı çeşitli konuşmalarda,[50] Varşova Paktı ve Sovyet Rusya'ya dolaylı bir şekilde çatarak, askeri bloklarda ve başka ülkelerde asker bulundurmaya karşı çıkmıştı. Bu durumun halkların bağımsızlık ve milli egemenliğine aykırı olduğunu, Doğu-Batı gerginliğinin azalması sebebiyle, sosyalist ülkelerde Sovyet askerlerinin bulunmasına ihtiyaç olmadığını, bu askerlerin masraflarının Sovyetler tarafından ödenmesi gerekliğini, Varşova Paktı kuvvetlerinin başkomutanlığının rotasyon (sıra ile) usulü ile her devlet tarafından yapılmasını ve Sovyet Rusya'nın nükleer silah kullanmadan önce müttefiklerine danışması gerektiğini söylemiştir.

47 Anlaşmanın metni: *Keesing's... 1983-1964*, s. 20227.

48 *Keesings... 1963-1964*, s. 20227.

49 Kongre için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1966*, s. 20906-20907. Romanya İşçi Partisi Merkez Komitesi 1965 Haziran ayında, Romanya'nın sosyalizm haritasının tamamlandığını ve komünizmi inşa safhasının başladığını bildirerek partinin adını "Romanya Komünist Partisi" yapmıştır. Bu isim değişikliği ve diğer tarihi sebeplerle de 1965 Temmuz'undaki kongre 1. Kongre olarak değil. 9. Kongre olarak telakki edilmiştir. Bu kongrede yeni bir anayasa tasarısı kabul edilmiş ve bu yeni Anayasa ile Romanya'nın resmi adı Romanya Halk Cumhuriyeti'nden Romanya Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştü. 1952 Anayasası'na nispetle çok liberal olan bu anayasa, yine 1952 Anayasası'nın aksine, Romanya'nın bağımsızlığını vurgulayarak Sovyet Rusya ile herhangi bir bağ kurmuyordu. Yine bu kongrede, Ceausescu'nun unvanı birinci sekreterlikten, genel sekreterliğe çevrilmişti.

50 Bu konuşmalar için bkz., *Keesing's... 1965-1966*, s. 21651.

Ceausescu'nun bu tutumu ile çelişkili olarak, Brejnev-Kosigin ekibi de tam bu sırada, Varşova Paktı içinde de bir "devletler üstü" organ kurmak suretiyle, sosyalist ülkelerin askeri entegrasyonuna gitmek istemiştir. Buna karşılık Ceausescu tutumunu daha da kesinleştirdi ve 11 Haziran 1966'da yaptığı bir konuşmada, Avrupa ülkeleri arasında yeni münasebetlerin kurulabilmesi için NATO ve Varşova paktlarına son verilmesi gerektiğini söyledi. Mamafih, Sovyetler'in bu görüş karşısında ve Romanya'nın baskısına bir dereceye kadar boyun eğmek zorunda kaldığı görüldü. Çünkü Varşova Paktı liderleri 4-5 Temmuz'da Bükreş'te toplandı ve 5 Temmuz'da Avrupa Güvenliği konusunda uzun bir deklarasyon yayınlandı.[51] Deklarasyon, hem NATO'nun hem de Varşova Paktı'nın kaldırılmasını teklif ediyordu, Bu teklif ise, Ceausescu'nun görüşlerinden başka bir şey değildi.

1967 yılı Romanya için bağımsızlık politikasının hem en yüksek noktası hem de son yılı olmuştur denilebilir. Son yılı olmuştur, zira 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'nın başta Sovyet Rusya olmak üzere Varşova Paktı devletlerinin işgaline uğraması, Ceausescu'yu, tamamen değilse bile, mühim ölçüde tekrar Moskova'ya dönmeye mecbur edecektir.

1967 yılı bağımsızlığın en yüksek noktası olmuştur; çünkü Romanya 31 Ocak 1967'de Batı Almanya ile diplomatik münasebetler tesis etti. Bu ise, Moskova'nın en sadık uydusu Doğu Almanya'ya bir şamardı.

1967 Haziran ayında patlak veren Arap-İsrail savaşı, Romanya'yı Varşova Paktı bloğundan biraz daha uzaklaştırdı. Zira savaşın çıkmasından birkaç gün sonra, paktın üyeleri 9 Haziran'da Moskova'da bir toplantı yaptılar ve toplantının sonunda, İsrail'e hücum eden ve Arapları destekleyen bir deklarasyon yayınladılar.[52] Romanya, savaş karşısında tarafsızlığını ileri sürerek bu deklarasyonu imzalamadı. Ayrıca, Doğu Almanya hariç, paktın bütün üyeleri İsrail ile diplomatik münasebetlerini kestikleri hâlde Romanya kesmedi. Doğu Almanya'nın zaten İsrail ile diplomatik münasebetleri yoktu.

Bunun arkasından, Romen Büyük Millet Meclisi, 24-25 Temmuz 1967 günlerinde dış politikayı tartıştı. Ceauseseu uzun bir konuşma yaptı. Başbakan Ion Maurer de konuştu. Bu konuşmalarda, iç işlerine karışmama ve milletlerarası münasebetlerde "milli hüviyeti" muhafaza ana tema idi. Ayrıca, Maurer, Romanya'nın Amerika ile münasebetleri geliştirmek istediklerini söylemekten de çekinmedi.[53]

Romanya'nın, dış politikadaki bu gelişmelerine paralel olarak, dış ekonomik münasebetleri de aynı seyri takip etmiştir. Bir iki örnek vermek için söyleyelim: 1959 yılında Romanya'nın dış ticaretinde kapitalist ülkelerin yeri %12.49 iken, bu nispet 1965 yılında %24.71'e yükselmiş ve buna mukabil, sosyalist ülkelerin yeri 1959'da %77.88 iken, 1965'te bu nispet %63.43'e

51 Deklarasyonun metni: A.g.e., s. 21651-21652.
52 Deklarasyonun metni: *Keesing's... 1967-1968*, s. 22106.
53 A.g.e., s. 22252.

düşmüştür.[54] Aynı şekilde Sovyet Rusya'nın Romen dış ticaretindeki hissesi de büyük düşme göstermiştir. Sovyet Rusya'nın, Romanya'nın dış ticaretindeki payı 1958'de %51.5 iken, 1968 yılında bu rakam %26.3'e düşmüştür.[55] 1959-1965 arasında Romanya, Batı Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya gibi Batılı ülkelerle olan dış ticaretini arttırırken, Doğu Almanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Sovyet Rusya ile ticareti azalma göstermiştir.[56]

Fakat ne var ki, Romanya'nın bu tutumu karşısında Sovyet Rusya'nın da tamamen hareketsiz kaldığı söylenemez. 1967'nin ikinci yarısında Romen basını, Sovyetler'in, sözleşmelerle üstlendikleri ekonomik ve teknik yardım taahhütlerini yerine getirmediğinden şikâyet ediyordu. 1968 yılı başında ise Sovyet-Romen münasebetlerinde tam bir soğukluk hâkimdi. Çekoslovak Komünist Partisi içinde Dubçek hareketi ortaya çıkmasaydı, Romanya Sovyetler'le ciddi bir çatışmaya girebilirdi. Ve Çekoslovakya olmasaydı Sovyet liderliği içinde seslerini gittikçe yükselten sertlik taraftarları Romanya'yı cezalandırabilirlerdi.[57]

Romanya, Sovyetler'in 21 Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgaline karşı sert bir tepki göstermiştir. Hemen ertesi gün Ceausescu, Romen Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin milli bağımsızlık ve egemenliğinin çiğnendiğini, Çekoslovak halkının iç işlerine kuvvet yoluyla müdahale edildiğini ve bunun, sosyalist ülkelerle komünist partiler arasındaki münasebetleri idare etmesi gereken temel kurallarla tümden çelişki teşkil ettiğini söyledi. Ve sonra, aynı durumun Romanya'nın başına da gelmesi ihtimaline karşı da şu uyarıyı yapmıştır: "Romanya halkı anavatanımız topraklarının hiç kimse tarafından ihlâline müsaade etmeyecektir!"[58]

Fakat Ceausescu bu sert tutumunu birkaç gün sonra hemen değiştirmek zorunda kaldı. Çünkü arlık Sovyetler'in şakası yoktu. Hele 1968 Kasım ayında ortaya atılan Brejnev Doktrini, Sovyetler'in kararlılığını gayet açık olarak gösteriyordu. Sovyetler gerekli gördükleri anda istedikleri sosyalist ülkeye müdahale hakkını kendilerine tanımaktaydılar.

Bu sebeple Ceausescu, Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgalinden sonra, Moskova'ya karşı tutumunda daha dikkatli olmaya başladı. Zira şimdi Sovyetler Romanya üzerinde de baskıya geçmişti. Bu baskı neticesi, Varşova Paktı toplantısı kasım sonunda Bükreş'le yapıldığı gibi, Romanya pakt içinde tekrar aktif bir rol almaya başladı. Bununla beraber, Ceausescu'nun Moskova'ya tamamen boyun eğdiği de söylenemez. Bağımsız tutumunu biraz törpülemekle beraber ve bu bağımsızlık 1968 öncesi gibi olmamasına rağmen, Romanya bundan sonra da Moskova'ya karşı daima belirli bir mesafe koyarak blok içindeki münasebetlerini devam ettirecektir.

---

54 *Aspects des Relations russo-roumaines,* (kolektif eser), Paris, Minard, 1967, s. 202.

55 François Fejtö, *Histoires des Democraties Populaires*, c. II, s. 518.

56 Bkz., *Aspects des Relations russo-roumaines*, s. 202.

57 Brown, "Rumania Today: The Strategy of Deliance", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1969, s. 34.

58 Brown, a.g.m., s. 35.

D) SOVYET RUSYA'NIN ÇEKOSLOVAKYA'YI İŞGALİ

Stalin'in ölümünden sonra değil, fakat Kruşçev'in düşmesinden sonra, Çekoslovakya'da, sosyalizmin veya komünizmin yeni bir şekline doğru hızlı bir gelişme başlamıştır. Bu gelişmeyi, doğrudan doğruya Kruşçev'in düşmesine bağlamak yanlış olur. Hareket Kruşçev'in düşmesinden sonra hızlanmış ise, bunu sadece bir tesadüf olarak telâkki etmek yerinde olacaktır. Zira bu yeni gelişme, daha da geride kalan yılların biriktirdiği bir neticedir.[59]

Diğer taraftan, Çekoslovakya'da 1967 yılında birdenbire su yüzüne vuran gelişme, bir "insancıl komünizm" hareketidir ki, bu hareket mahiyeti itibariyle, Polonya gelişmelerinden, Macar milli hareketinden, Romanya'nın bağımsızlık politikasından ve Yugoslavya'nın Moskova'dan kopup Bağlantısızlar'a katılmasından çok farklıdır. Aleksander Dubçek'in liderliğini yaptığı bu "insancıl komünizm" hareketi, ne Moskova'dan kopmayı, ne bağımsızlık politikası takibini ne de Varşova Paktı'ndan çıkmayı amaçlamaktaydı. Bu hareket, bunların hiçbirini yapmadan, sadece Çekoslovakya'da komünist sistemin tatbikatını insan haysiyetine yaraşır bir şekle sokmak istemekteydi. Tabiatıyla, böyle bir tatbikatta insan hürriyetlerine de asgari bir yer verilecekti ki, Sovyetler'i çileden çıkaran husus işte bu olmuştur.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, Macar "milli" hareketi gibi, Çeklerin "insancıl komünizm" hareketi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Romanya'nın bağımsızlık politikasında Romen Komünist Partisi'nin kendi içindeki dayanışması, büyük bir başarı faktörü iken, Çek Komünist Partisi'nin kendi içinde bölünmesi ve iç mücadele, "insancıl komünizm" hareketinin altındaki zemini zayıflatmış ve bu da Sovyet Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır.

Çekoslovakya'daki gelişmeler hemen 1968 yılında birdenbire ortaya çıkmış değildir. Gelişmelerin kökenini 1960'ların başına kadar götürmek gerekir. Ayrıca, bu gelişmelerin ortaya çıkmasında da bazı mühim faktörler rol oynamıştır. Bunları ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz;[60]

---

59 Çekoslovakya'da reform hareketi ve Sovyet işgali için bkz., Galla Golan, *The Czechoslovak Reform Movement: Communism in Crisis, 1962-1968*, Cambridge, Cambridge University Press. 1971; H. Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1976; Robin Alison Remington (Ed.), *Winter in Prague*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1969; I. William Zartman, *Czechoslovakia-Intervention and Impact*, New York University Press, 1970; Ivan Svitak, *The Czechoslovak Experiment*, New York, Columbia University Press, 1971; Philip Windsov ve Adam Roberts, *Czechoslovakia 1968: Reform, Repression and Resistance*. Chatto ve Windus (for the Institude of Strategic Studies), 1969; Z.A.B. Zeman, *Prague Spring: A Report on Czechoslovakia 1968*, Landon, Penguin, 1969; *Dubçeks Blueprint for Freedom*, London, William Kimber, 1969; Ladislav Mnacko, *The Seventh Night*, London, 1969; Robert Rhodys James (Ed.), *The Czechoslovak Crisis 1968*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1969; Harry Edwart, *Pragues, The Struggle in Czechoslovakia*, London, Pall Mall Press, 1969; *The Czech Black Book*, London, Pall Mall Press, 1969; William E. Griffith, *Eastern Europe after the Soviet Invasion of Czechoslovakia*, A Rand Corporation Paper, Ekim 1968.

60 Ayrıca bkz., Griffith, a.g.e., s. 12-14 ve David W. Paul ve Maurice D. Simon, "Poland Today and Czechoslovakia 1968", *Problems of Communism*, Eylül-Ekim 1981, s. 25-30.

1) Çekoslovak aydınlarının geleneğinde Batı demokrasisinin derin izleri vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Çekoslovakya'da hâkim olan fikir sistemi "sosyal demokrasi" idi. Yani sosyal muhtevalı fakat Batı'nın bütün hürriyetlerine sahip bir demokrasi kavramı, siyasi geleneğin temel unsuru idi. Bu ise komünizmin yanında, aydınlar için başka alternatifleri (seçenekleri) sunmaktaydı. Bu sebeple, komünistler içinde bile liberal, milliyetçi, demokrat, batı tarafları her düşüncede insan vardı. Başka bir ifade ile 1956 İhtilâli'nde komünizme karşı çıkan bilhassa Macar "milliyetçiliği" iken, Çekoslovakya'da komünizmin karşısına çıkan, Batı sosyalizminin hürriyetçi kavramları olmuştur.

2) Ekonomik sebepler Çekoslovak gelişmelerinde de son derece ağırlıklı tesirlere sebep olmuştur. Çekoslovakya 1948'de tamamen Stalin'in kontrolü altına girdikten sonra, Çek ekonomisi de aynı şekilde Sovyet modeline göre düzenlenmiştir ki, burada başlıca hususiyeti ağır sanayiye ağırlık verilmesi teşkil ediyordu. Esasında Çekoslovakya'da savaştan önce de bir ağır sanayi vardı. Ağır sanayinin bu derece vurgulanmasının sonucu şu oldu ki, on yıl içinde Çekoslovak endüstrisi büyük bir gelişme göstermekle beraber, iki mühim netice ortaya çıktı: Bir defa, bu gelişmiş endüstri, mesela ne Doğu Alman endüstrisi ile rekabet edebilecek seviyede idi ne de Batı endüstrisi ile. İkincisi, endüstriyel gelişmeye verilen ağırlık, tarımın ve tüketime yönelik hafif endüstrilerin çok geride kalmasına sebep olmuştu. Fakat bir üçüncü netice vardı ki, o da Batı kavramlarına ve geleneklerine bağlı bir proletaryanın ortaya çıkması idi. Kısacası, ekonomide dengesizlik ve sosyal yapıda da problemler ortaya çıkmıştı.

3) Çekoslovakya'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri daima ciddi bir etnik meselesi olmuştur: Bu da Slovaklardır. Genellikle Katolik olan Slovakların da, Çekler gibi, daima kuvvetli milliyetçi duyguları olmuştur. Bu durum, yani Çeklerle Slovaklar arasındaki bu farklılık ve geçimsizlik komünist rejim altında da aynen devam etmiştir. Slovaklar, komünist rejimin ekonomik planlanmasının Çeklere ağırlık verdiğini fakat Slovakya'yı ihmal ettiğine inanıyorlardı ki bunda büyük gerçek payı olduğunda şüphe yoktur. "İnsancıl Komünizm" lideri Dubçek'in 1963 yılında Slovak Komünist Partisi liderliğine gelmiş olduğunu da unutmayalım.

Mamafih, 1968 Çekoslovak hadisesinin başlangıcını ve esas sebebini, Romanya hadisesinde olduğu gibi, yine ekonomik gelişmelerdeki başarısızlıklar teşkil etmiştir. Mesela, Çekoslovak Komünist Partisi'nin 1962 Aralık ayında yapılan 12. Kongresi'nde, Devlet Başkanı ve Parti Birinci Sekreteri Antonin Novotny yaptığı konuşmada, 1958'deki son kongreden beri sınai üretimin %44 artmasına mukabil, tarımsal üretimin hâlâ savaş öncesi seviyesinde kaldığını söylüyor[61] ve 1963 Eylül'ünde başbakanlığa getirilen, Slovakya Milli Konseyi'nin başkanı Josef Lenart da, Çekoslovak Milli Konseyi'nin önünde yaptığı konuşmada tarımsal üretimin azlığından şikâyet ediyordu.[62]

61 *Keesing's... 1963-1964*, s. 19264.
62 A.g.e., s. 19641.

Ekonomik sıkıntılarla beraber, 1963'ten itibaren sosyalist rejimin tatbikatında da mühim gevşemeler yapıldı. Bunların başında, basında tanınmaya başlayan geniş hürriyetler gelmekteydi.[63] 1964 Ağustos'undan itibaren de özel mülkiyet ve hür teşebbüs istikametinde yeni tedbirler alındı. O tarihe kadar devletin elinde olan terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk, berberlik, çamaşırcılık, yanında başkasını çalıştırmamak şartıyla, şahıslara bırakıldı. Hatta bu işleri, serbest zamanlarında devlet memurlarının dahi yapabilmesi esası kabul edildi. 1966 Kasım ayından itibaren de, vatandaş gruplarının müşterek mülkiyet hâlinde apartman yaptırmalarına müsaade edildi.[64] İşte bu atmosfer içindedir ki, 1963 Şubat ayında Prag'daki Karis Üniversitesi profesörlerinden Goldstücker, "İnsancıl yüzü ile sosyalizm" kavramını ortaya atıyordu.[65]

31 Mayıs-4 Haziran 1966 tarihleri arasında yapılan, Çekoslovak Komünist Partisi'nin 13. Kongresi, bu gelişmeler içinde gayet mühim bir dönüm noktasını ifade eder.[66] Zira bu kongrede kabul edilen 1966-1970 ekonomik kalkınma planı, ekonominin sevk ve idaresinde işletmecilerin yetkilerini arttırdığı gibi, beş yıllık toplam yatırımın beşte birini tarıma tahsis ediyor ve tarım için yıllık ortalama %2.7'lik bir kalkınma hızını öngörüyordu. Bir diğer mühim nokta ise, beş yıllık planın, Slovakya için yıllık gayri safi milli hasıla (GNP) artışını ortalama olarak %56.5 nispetinde öngörmesiydi.

13. Kongre'de kabul edilen beş yıllık plan bir "ekonomik reformlar" belgesi olduğu kadar, "Çekoslovak toplumunun demokratlaşması yolunda atılmış büyük bir adımdı."[67]

Çekoslovak Yazarlar Birliği'nin 27-29 Haziran 1967'de Prag'da yaptığı 4. Kongre ise, hürriyetçilik yolunda atılmış yeni bir adımı teşkil ediyordu.[68] Kongrede kabul edilen bir kararla, basın ve yayın üzerindeki her türlü sansürün kaldırılması istendiği gibi, bu istekleri belirten bir mektup Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ulaştırıldı ve bu isteklerin bir "siyasi muhalefet" telâkki edilmemesi de istendi. Bu kongre Yazarlar Birliği ile Novotny liderliğindeki Komünist Partisi arasında yeni bir mücadelenin başlamasına sebep oldu ve 13. Kongre'de Komünist Partisi Prezidyumuna giren Alexander Dubçek ile parti lideri Novotny arasında da bir mücadeleyi başlattı. Novotny Dubçek'i, Slovakya'da yazarlara karşı sert tedbir almamakla itham ederken, Dubçek de Slovakya'nın kalkınması için yeterli fon ayrılmamasından dolayı Novotny'yi tenkit ediyordu.

Bu mücadele devam ederken, 30 Ekim akşamı, Prag'daki Karl Üniversitesi öğrencileri ayaklandılar ve polisle çatıştılar, öğrenciler akademik hürriyetler istiyorlardı.

63 *Keesing's... 1967-1968*, s. 21896.
64 A.g.e., s. 21895.
65 Leonhard, *Eurocommunism*, s. 104.
66 13. Kongre için bkz., *Keesing's... 1967-1968*, s. 21895-21896.
67 Leonhard, *Eurocommunism*, s. 104.
68 Yazarlar Kongresi için bkz., *Keesing's... 1967-1968*, s. 22395-22396.

Novotny-Dubçek mücadelesi 5 Ocak 1968'de noktalandı. Zira Çekoslovak Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 3-5 Ocak günlerinde yaptığı toplantıda, Novotny parti birinci sekreterliğinden alınarak yerine Dubçek getirildi. Novotny sadece devlet başkanı olarak kalıyordu.

Dubçek'in birinci sekreterliği ile beraber Çekoslovakya'da görülmemiş bir hürriyetler sistemi ortaya çıkmaya başladı. Sansür kaldırıldığı gibi, basın, radyo ve televizyona söz ve ifade hürriyeti tanındı. Dubçek ve reformcular bu yeni gelişmeye "Sosyalist Demokratik Devrim" demekteydiler.

Bunun arkasından ikinci bir adım daha atıldı ve Merkez Komitesi'nin 4 Nisan toplantısında, Novotny'nin ekibinden olan Lenart başbakanlıktan alındı ve başbakanlığa Dubçek ekibinden Oldrich Cernik getirildi. Cernik, daha ilk konuşmasında, Çekoslovakya'nın, kapılarını yabancı sermayeye açacağını söylüyordu.[69]

Fakat üçüncü adım en büyük adım oldu. Çekoslovakya Komünist Partisi 9 Nisan 1968'de, "Çekoslovakya'nın Sosyalizme Giden Yolu" adını alan fakat genellikle "Harekât Programı" adı ile anılan 24.000 kelimelik bir belge yayınlandı.[70] Bu belgede, amacın, sosyalizmin dinamik gelişmesini geniş bir demokrasi ile birleştirerek yeni bir siyasi sistem kurmak olduğu söylendikten sonra parti ile devletin birbirinden ayrılacağı, partinin devlet idaresine müdahalesinin önleneceği, sosyalist devlet iktidarının tek bir partinin tekeli altına konamayacağı, toplanma ve dernek, söz ve ifade, inanç ve kanaat, basın ve seyahat hürriyetlerinin kabul edileceği, sansürün tamamen kaldırılacağı, Komünist Partisi'nin çok partili bir hayatın şartlarını hazırlayacağı, tam manasıyla demokratik seçimlerin yapılmasını öngören bir seçim sisteminin kabul edileceği vs. belirtildikten sonra, "Çekoslovakya'nın şartlarına tamamen uyan bir sosyalist toplumun yoğun bir demokratik modelini inşa etmek istiyoruz" deniyordu.

Görülüyor ki, hareket "reformcu" mahiyette görünmesine rağmen bir reformun çok ötesine gidiyor ve Çekoslovakya'da yepyeni bir sosyalist devlet modeli kurmayı amaçlıyordu. Sovyetler'in, hemen yanı başlarında ve kendileri için stratejik ehemmiyeti büyük olan bir ülkede, Sovyet modelinin dışında, başını almış giden bir rejimin kurulmasına tahammül etmeleri tabiatıyla mümkün değildi. Bu sebeple, Sovyetler, mayıs-ağustos aylarında, kâh Çekoslovaklarla yaptıkları ikili görüşmeler yoluyla, kâh Varşova Paktı ülkeleri komünist partilerini de yanlarına alarak yaptıkları baskılarla[71] Çekoslovakya'yı bu yeni yolundan döndürmek istediler. Şayan-ı hayrettir, Dubçek ve arkadaşları bütün bu baskılara büyük bir cesaret ve inatla karşı koydular. Çekoslovak ve

69 Bkz., *Keesing's... 1967-1968*, s. 22713.

70 Harekât Programı metni: Robin Alison Remington (Ed.), *Winter in Prague*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1969, s. 88-137. Ayrıca bkz., Leonhard, *Eurocommunism*, s. 108-113 ve *Keesing's... 1967-1968*, s. 22713.

71 Bu toplantılar için bkz., *Keesing's... 1967-1968*, s. 22885-22892.

Sovyet liderleri arasında yapılan toplantıdan sonra ve daha işgalden yirmi gün önce bile, 2 Ağustos'ta, Dubçek radyoda halka hitaben yaptığı konuşmada, ocak ayından itibaren tatbik edilen hürriyetçi politikadan vazgeçilmeyeceği hakkında teminat veriyordu.[72]

Varşova Paktı'nın bu baskılarına karşılık Yugoslavya ve Romanya Çekoslovakya'yı desteklemiştir. Ağustos ayı içinde Tito ve Ceausescu Prag'ı ziyaret ederek, Dubçek'i destekledikleri gibi, ona tavsiyelerde de bulundular. Çünkü onların başından da aynı tecrübeler geçmişti. Dikkati çeken bir diğer nokta da, Sovyetler, mayıs-ağustos aylarında Varşova Paktı üyeleriyle yaptıkları toplantılara Romanya'yı davet etmemişlerdir.

Bu gelişmeler içinde dikkati çeken bir başka nokta ise, Sovyetler'in, Çekoslovakya'ya karşı herhangi bir sertlik teşebbüsünde bulunacağına dair hiçbir işaret vermemiş olmasıdır. Bu da Çekoslovak liderlerini yanıltmış ve yollarını değiştirmemek hususundaki kararlılıklarını güçlendirmiştir. Hâlbuki Sovyetler'in her şeyi hazırlamış olduğu anlaşılıyor. Varşova Paktı üyeleri olan Sovyetler Birliği, Polonya, Doğu Almanya, Macaristan ve Bulgaristan birliklerinden meydana gelen 250.000 kişilik bir kuvvet 20-21 Ağustos gecesi Çekoslovakya'yı işgale başladı. Bu kuvvetin miktarı ağustos ayı sonunda 600.000'i bulacaktır.

Çekoslovak liderliği işgali protesto etmekle beraber, halkı da karşı koymaya teşvik etmedi. Çünkü ortada bir Macaristan misali vardı. Karşı koymanın neticesi belli idi. Kaldı ki, 21 Ağustos günü Prag'a giren Sovyet kuvvetleri, ilk önce Çekoslovak Komünist Partisi genel merkez binasını işgal ederek, Birinci Sekreter Dubçek, Merkez Komitesi Üyesi Smirkovsky ve Başbakan Cernik'i tevkif ederek hemen Moskova'ya götürdüler. Devlet Başkanı General Svoboda da hemen arkalarından Moskova'ya gitti. Kendilerine tehdit ve baskılarla bir anlaşma imza ettirildi. Çekoslovak liderleri bu anlaşmayı imza etmek istemediler. O zaman, Sovyetler Birliği Komünist Partisi liderlerinden Böris Ponomarev kendilerine şunları söyledi: "Bunu bugün imzalamazsanız bir hafta içinde imzalarsınız. Bir hafta içinde imzalamazsanız iki hafta içinde imzalarsınız. İki hafta da olmazsa bir ay içinde imzalarsınız... Fakat sonunda imzalayacaksınız."[73] Ponomarev'in demek istediği şuydu ki, Çekoslovak liderleri bu anlaşmayı imzalayıncaya kadar Moskova'da kalacaklardı. Bu durum karşısında imzalamaktan başka çare görmediler.

İşgal sırasında Moskova'da bulunan İspanyol Komünist Partisi liderleri Santiago Carillo ile Dolores İbarruri bu işgali protesto ettikleri zaman da Sovyet liderlerinden Suslov kendilerine şu cevabı vermişti: "Unutmayınız ki, siz sadece küçük bir partisiniz."[74] Sovyetler bu derece kararlıydı.

72 *Keesing's... 1967-1968*, s. 22891.

73 Smirkovsky tarafından daha sonra yapılan bu açıklama için bkz., Jan F. Triska, "Messages from Czechoslovakis", *Problems of Communism*, Kasım-Aralık 1975, s. 25.

74 Leonhard, *Eurocommunism*, s. 121.

Moskova'da imza ettirilen anlaşma bir bildiri ile açıklandı.[75] Bu bildiri ile Çekoslovaklar tamamen geriliyorlar ve sosyalist birliğini ön plana alıyorlardı. 27 Ağustos günü Moskova'dan dönen Dubçek ve Svoboda halka hitaben yaptıkları konuşmalarda halkı yatıştırmaya çalıştılar. Nitekim bir Macaristan hadisesi Çekoslovakya'da tekrar edilmedi. Fakat ne var ki, eylül ayının başından itibaren basın hürriyetine yeniden konulan kısıtlamalarla ocak ayında başlayan hürriyetçi dönem tekrar geriye gitmeye başladı. Ocak ayında başlayıp ağustos ayında sona eren ve Prag Baharı denen demokratik dönem artık sona ermişti.

Bu geri dönüşe rağmen, Çekoslovak halkını tahrik etmemek için Sovyetler, Dubçek'i hemen Parti Birinci Sekreterliği'nden almadılar. Fakat Merkez Komitesi üyelerini değiştirerek kendi adamlarını getirdiler. Dubçek 1969 Eylül'ünde partiden atılacaktır.

Çekoslovak liderleri Dubçek, Svoboda ve Cernik ile Slovakya Komünist Partisi Birinci Sekreteri Gustav Husak (ki daha sonra Dubçek'in yerini alacaktır), ekim başında tekrar Moskova'ya çağrıldılar. 4 Ekim'de Çekoslovakya ile Sovyet Rusya arasında yeni bir anlaşma imzalandı.[76] 15 maddelik bu anlaşmaya göre, Çekoslovakya, 26 Ağustos tarihli Moskova anlaşmasını aynen tatbik etmeyi, Komünist Partisi'nin öncü rolünü arttırmayı, "anti-sosyalist" unsurlarla mücadele gayretlerini hızlandırmayı, parti ve devlet organlarını Marksizm-Leninizm'e ve Proleter Enternasyonelizmine sımsıkı bağlı insanlarla doldurmayı taahhüt ediyordu. Yine bu anlaşma, Çekoslovakya'daki Sovyet kuvvetlerinin "geçici" olarak bu ülkede kalmasını öngörüyordu. Diğer sosyalist ülkelerin kuvvetleri ise tedricen çekilecekti.

Sovyetler'i böyle bir anlaşmayı Çekoslovakya'ya imza ettirerek durumu sağlama bağlamaya sevk eden sebep, dış dünyanın tepkileri idi. Batı dünyası ve NATO Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgalinden büyük endişe duydu.[77] Hadisenin insan haklarına, milletlerarası hukukun ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ve hatta barış içinde bir arada yaşamanın temel prensiplerine aykırılığı bir yana, Çekoslovakya'ya 600.000 kişilik bir kuvvetin yığılması yeni bir Sovyet tehdidinin ortaya çıkması demekti. Bu sebeple NATO, kendisini askeri bakımdan güçlendirme tedbirlerini gevşetmemeye karar verdi.

Çekoslovakya'nın işgali komünist dünyasını da bölmüştür. Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk dâhil 18 komünist partisi işgalden ötürü Sovyet Rusya'yı mahkûm ettiler.[78] Bilhassa İtalyan Komünist Partisi Moskova'ya en şiddetli tenkitleri yöneltti.

Buna karşılık, Varşova Paktı dışında Batı Berlin ve Batı Almanya komünist partileri, Lüksemburg, Portekiz, Kıbrıs (AKEL) komünist partileri ile gizli

75 Bildirinin metni: *Keesing's... 1967-1968*, s. 22912.

76 Anlaşmanın metni: *Keesing's... 1967-1968*, s. 23025-23026 ve Schlesinger, *Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 810-812.

77 Batı'nın tepkileri için bkz., *Keesing's... 1967-1968*, s. 22994-22996.

78 Leonhard, *Eurocommunism*, s. 120.

ve yasadışı Türkiye Komünist Partisi Moskova'yı destekledikleri.[79] Çekoslovakya'nın Sovyet Rusya tarafından işgali ise, Yunanistan Komünist Partisi'ni ikiye böldü. "İç" komünistler Moskova'yı kınarken, "dış" komünistler Moskova'yı destekledi. Çekoslovakya'nın işgali milletlerarası komünizm hareketini böldüğü gibi, Sovyet Rusya'nın prestiji için de ağır bir darbe teşkil etmiştir. Bilhassa bağlantısız Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde Sovyetler'in mühim prestij kaybına uğradığı bir gerçektir. Bununla beraber, bu durumun Sovyetler üzerinde pek de fazla bir tesir yaptığı söylenemez. Onlar için mühim olan, sosyalist bloğun bütünlüğünün korunması ve bu bütünlüğün Moskova'nın kontrolü altında bulunması idi. Bu amaçladır ki, işgalden birkaç ay sonra Sovyetler Brejnev Doktrini'ni ortaya attılar. Brejnev Doktrini, Çekoslovakya'nın işgalinin bir mazereti olduğu kadar, sosyalist bloğun diğer üyelerine ilerisi için bir uyarı mahiyetinde idi.

Brejnev Doktrini'nin ilk işaretlerini 26 Eylül 1968 günkü *Pravda*'da yayınlanan bir makale vermiştir. Bu makalede,[80] Çekoslovakya'yı işgal eden yabancı kuvvetlerin, "Çekoslovakya halklarının self-determination ilkesi için mücadele verdikleri", "kanunların ve hukuk kurallarının sınıf mücadelesi kanunlarına tâbi olduğu", "her sosyalist ülkenin egemenliğinin, dünya sosyalizminin ve dünya ihtilâlci hareketinin menfaatlerine aykırı olamayacağı" yazılıyordu. Görüldüğü gibi makale sosyalist ülkeler için yeni bir egemenlik kavramı getirmekteydi. Sovyet lideri Brejnev ise, Polonya Komünist Partisi'nin 5. Kongresi'nde, 12 Kasım 1968 günü yaptığı konuşmada, Brejnev Doktrini adını alacak olan bu yeni egemenlik kavramını, şu sözleriyle daha açık bir hâle getiriyordu: "Gayet iyi bilinmektedir ki, sosyalizmi inşa etmenin müşterek tabii kanunları vardır ve bu kanunlardan sapma, sosyalizmden de sapma neticesini verir. Ve sosyalizme karşı olan iç ve dış kuvvetler, belirli bir sosyalist ülkenin gelişmelerini, kapitalist sistemin tesisi istikametine döndürmeye çalışırsa, bir ülkede sosyalizm davasına yönelik bir tehlike ortaya çıkarsa ki bu aynı zamanda bir bütün olarak sosyalist milletler topluluğunun güvenliğine de yönelik bir tehlikedir. Bu artık sadece o ülkenin meselesi değil, bütün sosyalist ülkeleri ilgilendiren ortak bir mesele olur."[81]

Görüldüğü üzere, Brejnev'e göre, bir sosyalist ülkenin iç gelişmeleri sadece o ülkeye ait bir mesele değil, bütün sosyalist ülkeleri ilgilendiren ve dolayısıyla diğer ülkelere müdahale hakkı veren bir mesele idi. Tabiatıyla burada ortaya bir başka mesele çıkıyordu: Bir sosyalist ülkedeki gelişmelerin sosyalizmden bir sapma olduğuna ve ayrıca bütün "sosyalist ülkeler topluluğu" (socialist commonwealth) için tehlike teşkil ettiğine kim karar verecekti? Brejnev bu hususta bir şey söylemiyordu. Fakat Çekoslovakya'nın işgali, bu hususlara ancak Sovyet Rusya'nın karar vereceğini göstermişti.

79 Leonhard, a.g.e., s. 120.

80 Bu makalenin İngilizce tercümesi, 27 Eylül 1968 tarihli *New York Times*'ta yayınlanmıştır.

81 Bu konuşmanın metni: Schlesinger Jr., The *Dynamics of World Power*, c. II. s. 812-818.

Diğer taraftan, Brejnev "sosyalist ülke" kavramına da açıklık getirmemişti. Bununla kastedilen sadece Varşova Paktı üyeleri mi idi? Yoksa Yugoslavya, Küba, Arnavutluk ve Çin gibi gerçekten sosyalist ülkelerle, Mısır ve Cezayir gibi kendilerini "sosyalist" sayan ülkeler de Brejnev'in bu "sosyalizmle sınırlı egemenlik" kavramına dâhil mi idi?

Brejnev Doktrini, Sovyet Rusya'nın gerek sosyalist blok, gerek milletlerarası komünizm üzerindeki kontrolü pekiştirmek için ortaya atılmış olmakla beraber, hemen tamamen aksi netice verdi. Çünkü 5-17 Haziran 1969'da Moskova'da yapılan üçüncü Komünist Partiler Konferansı'nı 17 komünist partisi boykot ettiği gibi, konferansın sonunda alınan kararları, katılanlardan bazıları büyük kısmı ile imzalamadılar ve bir kısım komünist partileri de ancak bazı ihtirazi kayıtlarla (çekince) imzaladılar.[82] Bundan da mühimi, 1970'lerin başından itibaren, öncülüğünü İtalyan ve İspanyol komünist partilerinin yaptığı ve Moskova'dan bağımsız bir "Avrupa Komünizmi" (Eurocommunism) hareketinin ortaya çıkmasıdır.

E) ÇİN'DE PROLETER KÜLTÜR İHTİLÂLİ VE SONRASI

Brejnev, biraz önce sözünü ettiğimiz ve kendi adını alan doktrini ortaya atan konuşmasının bir yerinde, Çinlilere ve Mao Tse-Tung'a da çatmış ve Çinlileri "şovenizm" ve "dar kafalılık"la itham ederek, onları "solcu" cümleler arkasına saklanan "revizyonistler" olarak vasıflandırmıştı. Bu, sebepsiz değildi. Çünkü Brejnev'in bütün ümitlerine rağmen, Kruşçev'in 1964 Ekim'inde düşmesinden sonra Sovyet-Çin münasebetleri düzelemediği gibi,[83] 1966 yılından itibaren yoğunlaşan Çin'deki Büyük Proleter Kültür İhtilâli,[84] gittikçe

82 Bu konferans için bkz., Leonhard, *Eurocommunism*, s. 123-126.

83 Kruşçev'in düşmesinden sonra Moskova-Pekin münasebetleri için bkz., Oral Sander, "Khrushchev'den sonra Sovyet-Çin İlişkileri", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXI, 1966, sayı: 3, s. 253-280.

84 Çin'deki Büyük Proleter Kültür İhtilâli için bkz., *The Great Cultural Revolution in China*, Hong Kong, Asia Research Center, 1967 (Tamamen belgelerden meydana gelmiş bir eser); Robinson, *The Cultural Revolution in China*, Baltimore, Penguin Book Inc., 1969 (Batı'da yayınlanmamış bulunan belgelere dayanmaktadır); Robert Jay Lifton, *Revolutionary İmmortality: Mao Tse-Tung and the Chinese Cultural Revolution*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1968; *C.C.P. Documents of the Great Proletarian Cultural Revolution, 1966-1967*, Hong Kong, Union Research Institute, 1968; Y.T. Hsi-Ung, *Red China's Cultural Revolution*, New York, Vantage Press, 1968; Neale Hunter, *Shanghai Journal; An Eyewitness Account of the Cultural Revolution*, New York, Praeger, 1969; Giovanni Blumer, *Die chinesisehe Kultur-revulutken, 1965-1967*, Frankfurt. Europaische Verlagsansialt, 1968; Ping-Ti Ho ve Tang Tsou (Ed.), *China in Crisis*, c. I, Chicago University Press, 1968, s. 448-803; Kwan Ha Yim, *China and the USA. 1964-1972*, New York, Facts on File Inc., 1975, s. 119-196; King Fairbank, *The United States and China*, Cambridge, Mass., Harvard University Press. 1979, s. 391-449; *The Red Guards in Historical Perspective: Continuity and Change Youth Movements*, The China Quarterly, No: 30, Nisan-Haziran 1967, s. 1-32; Dwight II. Perkins, *Economic Growth in China and the Cultural Revolutions, The China Quarterly*, No: 30, Nisan-Haziran 1967, s. 3348; Charles Nen Hauser, "The Chinese Communist Party in the 1960's: Prelude to the Cultural Revolutions", *The China Quarterly*, No: 32, Ekim-Kasım 1967, s. 3-36; Philip Bridgham, "Mao's Cultural Revolution in 1967: The Struggle of Powers", *The China Country*, No: 34, Nisan-Haziran 1968, s. 6-37; Tang Tsou,

şiddetlenen gelişmeleri ile Sovyet-Çin münasebetlerini daha da gerginleştirmiş ve Çin, Sovyet Rusya'yı bir düşman olarak görmeye başlamıştı. Zira biraz aşağıda göreceğimiz gibi Proleter Kültür İhtilâli, ideolojik ve doktriner açıdan Sovyet Rusya'nın eline, Çin'i bol bol tenkit etmesi için yeni kozlar vermiştir. Bir hâlde ki, bir ara Çin, Amerika ile Sovyet Rusya'yı, kendisine karşı işbirliği yapan ortak düşmanlar olarak görmüştür. Fakat Çin'in Sovyetler'le yeni bir çatışmaya girmesi ve aynı zamanda Proleter Kültür İhtilâli gelişmelerinin sert, yıkıcı ve ihtilâlci havası, Çin'e sempati duyan birçok ülkede Çin'e karşı bir korku ve ürkeklik doğurmuş ve Çin bir diplomatik yalnızlık içine itilmiştir. Gayet enteresandır, bu iki durum veya faktör, Çin'i Sovyet Rusya'ya değil, aksine Amerika'ya yanaşmaya sevk etmiş ve bir Çin-Amerikan yakınlaşması ortaya çıkmıştır ki, nasıl Çin'de komünist rejimin kurulması günümüz dünyasının bir dönüm noktasını teşkil etmiş ise, 1970'lerden itibaren başlayan Çin-Amerikan yakınlaşması da, dünya politikasının global stratejisi açısından fevkalâde mühim hadise olmuştur. Tabiatıyla bu, aynı zamanda, sosyalist bloktan, neticesi çok yoğun olan bir kopmayı da teşkil etmekteydi.

Çin'de "Kültür İhtilâli" nedir? Bu soru dolayısıyla hemen şunu söyleyelim ki, başlangıçta sadece "Kültür İhtilâli" diye ortaya çıkan hareket, daha sonra "Proleter Kültür İhtilâli" ve daha da sonra "Büyük Proleter Kültür İhtilâli" olmuştur. Bu da gösteriyor ki, 1966-1969 yılları arasında Çin'de yeri göğü sarsan ve ülkeyi tam bir karışıklık içine iten bu hareket, belirli bir plan ve programdan hız alarak ortaya çıkmış değildir. Hareketin başlangıcını 1960'ların başına götürmek mümkün olduğu gibi, Mao Tse-Tung ve arkadaşları da, hadiselerin arkasından yetişerek, hadiselere ve gelişmelere bir şekil ve muhteva vermeye çalışmışlardır. Bu sebeple "Kültür İhtilâli"nin tarifini onlar da yapamamışlardır. Mesela, 1966 yılı ilkbaharından itibaren hadiseler hareketlenmeye başladığı zaman, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1-12 Ağustos 1966 günlerinde yaptığı toplantı sonunda yayınladığı ve Mao'nun kendisi tarafından hazırlanmış olan kararlara bakacak olursak, Kültür İhtilâli'nin amacı, bilhassa yüksek öğrenimde burjuva kültürünün bütün kalıntı ve tesirlerinin yok edilmesi ve gerçek anlamda "ihtilâlci-proleter" bir gençlik yetiştirilmesiydi. Yani mesele başlangıçta bir eğitim ve kültür meselesi idi. Fakat hadiseler giderek öyle bir yola döküldü ki, eğitim, öğretim, öğrenci, profesör, köylü, tarım, işçi, endüstri, bürokrat, devlet mekanizması, ordu, toplumun tüm üyeleri, "Büyük Proleter Kültür İhtilâli"nin ülkeyi karmaşıklığa sürükleyen düzensiz çarkları içine itildi. Bu şartlarda Kültür İhtilâli'nin ne olup olmadığını tayin ve tarif Mao için bile mümkün olmadığı gibi, toplum tam bir anarşi içine sürüklenerek Mao aleyhtarı unsurlar açıkça kafa tutmaktan çekinmediler.

"The Cultural Revolution and the Chinese Political System", *The China Quarterly*, No: 38, 1968, s. 63-91; Paris H. Chang, "Mao's China Purge: A Political Balance Sheet", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1969, s. 1-10; Oral Sander, "Çin Halk Cumhuriyetinde Büyük Proleter Kültürel İhtilâl", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXI, sayı: 4, 1967, s. 275-297.

Mamafih, biraz geriye giderek, 1950'lerin sonundan itibaren Çin'in geçirdiği iç gelişmelere genel açıdan bakacak olursak, Kültür İhtilâli'nin sebeplerini de, mahiyetini de daha berrak olarak görmek mümkün olur.

Mao Tse-Tung'un, Karl Marx ve Lenin'den, Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin tecrübelerinden çok farklı bir doktriner düşüncesi olmuştur veya pratikten doğan bir zaruretle karşılaşmıştı. Şöyle ki: Sovyet Rusya ve diğer Doğu Avrupa sosyalist ülkeleri, Marksizm-Leninizm prensiplerine uygun olarak, komünizme geçebilmek için önce sosyalist sistemi kurmaya çalışmışlardı. Yani feodalizm-sosyalizm-komünizm, aşılması gereken esas merhalelerdi. Ne var ki, bu ülkelerde esasen daha önce bir endüstri mevcut olduğu için, bunlar feodalizmden sosyalizme geçişte büyük problemlerle karşılaşmamışlardı. Hâlbuki Çin için durum böyle değildi. 1950'lerin başındaki Çin, tam anlamı ile ve bütün unsurları ile "feodal" bir ekonomik yapının içindedir. Buna karşılık, otuz yıl süren çabalardan sonra Çin'in idaresini eline alan komünizm, sekiz yüz milyonluk bir kitleye en kısa sürede bir şeyler vermek zorundadır. Başka bir deyişle, Çin en kısa sürede ve en kısa yoldan feodal çizgiden sosyalist çizgiye atlamak zorundadır. Hatta ve hatta Mao, mümkün olursa, sosyalizm merhalesini de atlayarak feodalizmden komünizme geçişi sağlamayı düşünmektedir. Bu sebeple, 1950'lerin başından itibaren Mao'nun çeşit çeşit denemelere giriştiğini görmekteyiz.

Bu denemelerin ağırlık noktası, sosyalizm dönemini mümkün olduğu kadar kısaltmak ve hızla feodalizmden komünizme geçmek endişesi idi. Bu sebeple Mao, bu, konuda aydınların düşünce ve tekliflerinden yararlanmak istedi ve 1956 başlarından itibaren Yüz Çiçek Dönemi'ni açtı. Dönemin esası, serbest tartışmayı hedef alan, "Bırakın yüz çiçek açsın ve yüz düşünce okulu çekişsin" prensibine dayanmaktaydı. Fakat "Yüz Çiçek" (Hundred Flowers) dönemi Mao'nun beklediği neticeyi vermedi. Çünkü kısa bir süre içinde aydınlardan, feodaliteden hızla kurtulmanın yolları hakkında teklif ve tavsiyeler geleceği yerde, parti ve rejime karşı açık ve cesaretli tenkitler gelmeye başladı. Anlaşılmıştı ki, Çin Komünist Partisi kitlelerin eğitilmesinde başarılı olamadığı gibi, aydınlar arasında da rejime karşı bir direnme vardı.[85]

1958'den itibaren "İleriye Doğru Büyük Hamle" (Great Leap Forward-Grand Bond En Avant) dönemi başladı. Bu dönem, Yüz Çiçek döneminin tamamen aksi istikamette bir politikadır. Zira Büyük Hamle, ideolojik açıdan da büyük hamle idi. Çünkü bu politikanın esası, sosyalizm merhalesini tamamen atlayarak feodalizmden doğrudan doğruya komünizme geçişi sağlamaktı. Bunun için Çin toplumu "halk komünleri" şeklinde organize edildi. Beş yüz milyon köylü 26.000 "komün" içine alındı. Komünlerde en ileri komünist sistem tatbik edildi. Komünler çiftliklere sahip olduğu gibi, küçük küçük demir ve çelik üretme birimlerine de sahipti. Yani komünler hem tarım ve hem de

85 Oral Sander, "Çin Halk Cumhuriyetinde Büyük Proleter Kültürel İhtilal", s. 278.

endüstri işletmeleri şeklinde organize edilmişti. Mao buna "iki ayak üstünde yürüme" diyordu.[86]

İleriye Doğru Büyük Hamle, kitleye verdiği ihtilâlci ruh ve heyecan ve gayretle başlangıçta başarılı gözüktü. Hava şartlarının da iyi gitmesi neticesi 1958 yılında tarımsal üretimde büyük bir artma oldu. Yine bu ruh ve heyecanla, komünlerde evlerin arka bahçelerinde kurulan küçük ocaklarda demir ve çelik üretimine teşebbüs edildi. Bu Mao'nun "çelik savaşı" idi. 1958 Ekim'i sonunda bu küçük demir-çelik ocaklarının sayısı bir milyonu bulmuş ve yaklaşık yüz milyon kadar insan sadece bu işte çalışıyordu.

Fakat 1959'dan itibaren işler kötüye gitmeye başladı. Dört yıl üst üste havaların kötü gitmesi, komün halkının bir süre sonra ilk heyecanını kaybetmesi, ekonomik gerçeklere uymayan demir-çelik endüstrisi, sektörler arası denge ve koordinasyonun iyi kurulamaması, Büyük Hamle'yi tam bir başarısızlığa uğrattı. Daha sonraları Mao Tse-Tung hatasını şu sözlerle itiraf edecektir: "Kömür ve demir kendi kendilerine yürümezmiş. Bunların taşıma vasıtalarına ihtiyacı varmış... Ben bunu göremedim... Ben sadece ihtilâl üzerinde durdum... Endüstriyel planlama konusunda hiçbir şey bilmiyormuşum."[87]

İleriye Doğru Büyük Hamle, Marksizm-Leninizm'e de ters düştüğü için Sovyet liderlerinin de tenkitlerine hedef olmuş ve hele bu teşebbüsün başarısızlığı, ideolojik alanda Moskova'nın haklılığını ortaya koymuştu. Moskova-Pekin çatışmasının şiddetlenmesinde bu hadise de mühim bir rol oynamıştır.

Mao 1961'den itibaren Büyük Hamle'nin peşini bıraktı ve bunun neticesi olarak da ihtilâlci hava bir süre için hızını kaybederek, yerini nisbi bir hürriyet havasına terk etti. Bu durum birkaç yıl devam etti. Fakat 1964'ten itibaren durum değişmeye başladı. Çünkü Çin' de ortaya çıkan durum Mao'yu endişelendirdi. Şöyle ki:

1- İleriye Doğru Büyük Hamle'den ve bunu takip eden ekonomik çöküntüden sonra, ideolojik ve ihtilâlci heyecan ciddi bir şekilde azalmaya başlamıştı.

2- Keza bürokrasi de heyecanını kaybetmeye ve bir atalet içinde donuklaşmaya başlamıştı.

3- Menfaatçilik, menfaat düşkünlüğü ve menfaat grupları ortaya çıkmıştı.

4- Kuşaklar arasında farklılaşma kendisini gösterdiği gibi, genç kuşak rejimden hayal kırıklığı duymaya başlamıştı.

5- Her kademedeki liderlik kadrosu ise ihtilâlci niteliklerini gittikçe kaybetmeye ve Mao'nun deyimi ile "revizyonist" olmaya başlamışlardı.

Mao bu durumu ortadan kaldırmak ve topluma yeni bir dinamizm kazandırmak için 1964'ten itibaren bir ideolojik kampanya başlattı. Proleter Kültür İhtilâli'nin başlangıcını bu kampanyada görmek gerekir. Bu kampanyanın

86 John King Fairbank, *The United States and China*, s. 409.
87 Fairbank, *The United States and China*, s. 415.

hedefi, birinci planda aydınlardı ve ihtilâlci heyecanını ve ideolojik dinamizmini kaybedenlerin, nerede olursa olsun, "temizlenmesi" amacını güdüyordu.

Mao bu ideolojik temizlik hareketini başlangıçta istediği gibi yürütemeyince, bu hareketi bir kitle hareketine dönüştürmek istemiştir ki, bu da Kültür İhtilâli olmuştur.

Mao, Kültür İhtilâli'ni iki safhalı olarak düşünmüştür. Birinci safhada, kendi düşüncesine karşı olan, dinamizmini kaybeden ve yozlaşmaya başlayanlar temizlenecekti. Bunlar siyasi hayattan atılacaktı. İkinci safhada ise, Mao'nun düşünceleri, öğretileri ve felsefesi, geniş bir kampanya ile toplumun bütün tabakalarına yerleştirilecekti.

Birinci safhayı teşkil eden temizlik safhasına 1965 sonlarında, Pekin Üniversitesi ile Pekin Komünist Partisi ileri gelenlerinden bazılarının atılması ile başlandı. Bu başlangıç ile beraber, bundan sonra hadiseler öyle bir hızla gelişmeye başlayacaktır ki, artık Kültür İhtilâli Mao'nun da kontrolünden çıkıp, sokağın kontrolüne girecektir. Keza, planlı bir ideolojik kampanya olmaktan da çıkıp ülkenin her tarafına yayılan bir keyfilik ve sokak terörizmi hâline gelecektir. Bu terörizmin baş aktörü ise, Kızıl Muhafızlar denen gençlik teşkilatı olacaktır. Mao'nun, Kızıl Muhafızların yarattığı kargaşa ve karmaşadan ülkeyi kurtarabilmesi ve sokağı kontrol altına alabilmesi ancak 1968 yılı sonlarında mümkün olabilecektir.

Kültür İhtilâli, Başbakan Chou En-Lai'nin 30 Nisan 1966'da yaptığı bir konuşma ile resmen ilan edilmiştir. Bu konuşmasında Chou, üniversitelerde, eğitimde, basında, sanat ve edebiyat ile kültürün diğer alanlarında, burjuva ideolojisine karşı sert ve uzun bir mücadele açılmasını istedi. Bu ilk işaretten sonra, haziranda, Pekin'de üniversite gençliğinin günlerce süren gösterilerine şahit oluyoruz.

Kültür İhtilâli'nin prensipleri, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1-12 Ağustos 1966 günlerinde yaptığı toplantıda 16 madde hâlinde tespit edildi.[88] 8 Ağustos'ta açıklanan bu 16 maddelik karara göre, ülkede bir burjuvazi tehlikesi vardı. Kapitalizm yeniden hortlamak istiyordu. Bunun için "Büyük Proleter Kültür İhtilâli" gerekliydi ve şöyle deniyordu: "Büyük Proleter Kültür İhtilali'nde kendilerini kurtaracak olanlar kitlelerin ta kendisidir... Başkan Mao'nun öğretilerine göre, ihtilâl nazik, yumuşak, merhametli ve hoş bir şey değildir." Kültür İhtilâli'ni sokağa döken de herhâlde bu son cümleydi.

18 Ağustos 1966 günü ise Pekin'de, Mao'nun başkanlık ettiği ve bir milyon kişinin katıldığı bir açık hava toplantısı yapıldı. Bu toplantıda ilk konuşmayı Savunma Bakanı ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun başında bulunan 58 yaşındaki Lin Piao yaptı. Mareşal Lin, bundan sonraki gelişmelerde Kültür İhtilâli'nin Mao'dan sonraki lideri olarak görev yapacaktır. Nitekim bu toplantıda, on iki kişilik en yüksek liderlik içinde Lin Piao Mao'dan sonra birinci

88 Bu on altı maddelik karar için bkz., *Survey of China Mainland Press (Hong Kong)*, No: 3761, Ağustos 16, 1966, s. 1-8. Ayrıca kısa bir özet için bkz., *Keesing's... 1965-1966*, s. 21579.

sırayı, Başbakan Chou En-Lai ikinci sırayı ve bugünkü Çin lideri Teng Hsiao-Ping ise beşinci sırayı alıyordu. Kültür İhtilâli'nden önce Teng yine beşinci sırada iken, Lin Piao ondan sonra altıncı sırayı işgal ediyordu. Kültür İhtilâli sırasında Mao'nun arkadaşları "eski tüfekler" temizlenecek ve Mareşal Lin, Mao'nun halefi olarak ilan edilecektir.

Pekin'de yapılan 18 Ağustos toplantısının hemen arkasından gençler tarafından "Kültür İhtilâli'nin Kızıl Muhafızları" teşkilatı kuruldu ki, bundan sonra ülkenin sokakları Kızıl Muhafızların kontrolüne girecektir. Aralık ayında ise, bu kere yetişkinler tarafından "İhtilâlci Asiler" teşkilatı kuruldu. Kızıl Muhafızlar bilhassa büyük şehirlere hâkim olurken, İhtilâlci Asiler kırsal alana girdiler. Bu ise İhtilâlci Âsiler ile köylülerin hemen her yerde çatışmasına sebep oldu.

Yine Aralık 1966'dan itibaren Kızıl Muhafızlar Kültür İhtilâli'ni kültür kesiminden endüstri kesimine aktarmak için fabrikalara girmeye başladılar. Bu gelişme de, bilhassa Shanghai, Nanking, Canton, Heilungkiang, Hopei gibi endüstri merkezlerinde işçilerle Kızıl Muhafızların çatışmasına sebep oldu.

Gerek kırsal alanda köylülerin, gerek fabrikalarda işçilerin Kızıl Muhafızlarla çatışmaya girmesinin sebebi ise, sözüm ona buralarda ideolojik temizlik yapılmak istenmesiydi. Fakat Kızıl Muhafızlar o derece yıkıcı, yakıcı ve vahşi bir şekilde davrandılar ki, ister istemez halkın mukavemeti ile karşılaştılar. Çatışmalar birçok yerde yüzlerce kişinin ölmesi ve yaralanmasına sebep oldu. 1967 Temmuz'unda, Hupeh eyaletinin başkenti, iki milyonluk Wuhan şehrinde resmen bir iç savaş patlak verdi.

Kültür İhtilâli'nin ortaya çıkardığı bu terör, ülkede belirgin bir şekilde Mao aleyhtarlığının doğmasına sebep oldu. Mao, ihtilâlci bir toplum yaratmak isterken, toplumda kendisine karşı bir muhalefet yaratmıştı. Mao'nun kendisi bile bu gelişmelerden hayal kırıklığına uğramış ve 1968 Temmuz'unda Kızıl Muhafızların liderlerine, "Beni mahcup ettiniz. Daha da mühimi, işçileri, köylüleri ve askerleri hayal kırıklığına uğrattınız"[89] demiştir. Gerçekten Kızıl Muhafızlar sadece işçi ve köylülerle ve zaman zaman da askerlerle çatışmakla kalmamış, birçok yerde görüş ayrılıkları sebebiyle birbirleriyle de çatışmışlardır. Bu anarşi ve kargaşa dolayısıyladır ki Mao Tse-Tung ve Lin Piao, 1968 Ekim'inde yapılan Merkez Komitesi Genel Kurulu'nda yapılan tenkitler dolayısıyla, kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır.[90]

1968 sonlarından itibaren durum sakinleşmeye başlamıştır. Çünkü Mao da ülkenin içine sürüklendiği kaosu görmüş ve Proleter Kültür İhtilâli'nden fazla Kızıl Muhafızlar hareketi hâline gelmiş olan hareketi durdurmak ve kontrol altına almak için harekete geçmiştir. Bunun neticesi olarak da Proleter Kültür İhtilâli 1968 sonundan itibaren hızını kaybetmeye başlamıştır.

89 Paris, H. Chang, "Mao's China Purge: A Political Balance Sheet", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1969, s. 3.

90 A.g.m., s. 4.

Proleter Kültür İhtilâli Çin'in kendi içinde birtakım neticeler doğurduğu gibi, dış politikada doğurduğu neticeler çok daha ehemmiyetli olmuş ve Çin için büyük gelişmelerin kapısını açmıştır.

İçerideki neticelerin başında, Çin Komünist Partisi'nde yapılan tasfiyeler ve bilhassa eskilerin tasfiye edilerek yenilere ve gençlere parti içinde yükselme imkânının açılmış olmasıdır. Bu temizlik hareketi içinde Mao o kadar acımasızca hareket edecektir ki, devlet başkanı ve Mao'nun 1920'lerden beri en yakın arkadaşı olan Liu Shao-Chi dahi, Merkez Komitesi'nin 1968 Ekim'indeki toplantısında bütün devlet ve parti görevlerinden atılacaktır. Partinin genel sekreteri olan Teng Hsia-Ping ise, Liu Shao-Chi ile birlikte "kapitalist yolu" benimsemiş olmakla itham edilmekle beraber, partiden atılmamış fakat adı bir daha geçmez olmuştur. Teng, Mao'nun 9 Eylül 1976'dan ölümünden sonra ancak ortaya çıkabilecektir. Parti içinde yapılan temizlik faaliyeti için şu örnekleri verebiliriz: Merkez Komitesi'nin 48'i, yani %51'den fazlası, yine Merkez Komitesi'nin 79 yedek üyesinden 45'i, yani %56'sı, 13 kişilik Politbüro'nun yarısı, 67 kişilik merkez sekreteryasından 37'si "temizlenmişlerdir." Tabii, en üst kademelerde yapılan bu temizlikler, en alt kademelere kadar intikal ettirilmiştir.

İkinci netice de, parti ve bürokrasinin içine düştüğü anarşide, Savunma Bakanı Lin Piao'nun başında bulunduğu Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun tek organize kuvvet olarak sivrilmiş olması ve Savunma Bakanı Lin Piao'nun, Mao'dan sonra Çin'in en kuvvetli adamı hâline gelmesidir. Esasen, Kültür İhtilâli sırasında Lin'in, Mao'nun halefi olduğu çeşitli şekillerde belirtilmekten geri kalınmamıştır. Nitekim Çin Komünist Partisi'nin 1969 Nisan ayında yapılan 9. Kongresi'nde Lin Piao resmen Mao'nun halefi olarak kabul ve ilan edilmiştir. Mareşal Lin'in bu derece parlamasında, Proleter Kültür İhtilâli'nin sevk ve idaresinin Mao tarafından 1967 yılı başından itibaren Halk Kurtuluş Ordusu'na verilmesi mühim bir faktör olmuştur. Zira Proleter Kültür İhtilâli vasıtasıyla Mao'nun öğretilerinin ve ihtilâlci ruhun kitlelere yayılması görevi Halk Kurtuluş Ordusu'na verildiği gibi, Kızıl Muhafızlar ülkeyi anarşiye sürükledikleri zaman, bunları durdurma ve kontrol altına alma görevini de yine Halk Kurtuluş Ordusu yapmıştır. Böylece Lin Piao Kültür İhtilâli'nin birdenbire parlattığı bir yıldız olmuştur. Mamafih, Lin'in Kültür İhtilâli'ni kendi amaçları için kullandığı da bir gerçektir. Nitekim Lin Piao'nun 13 Eylül 1971 günü Moğolistan üzerinde bir uçak kazasında öldüğü bildirilmekle beraber, iki yıl sonra yapılan açıklamada, Lin Piao'nun Mao'yu öldürerek yerine geçmek için komplo hazırladığı ve muvaffak olamayınca, uçakla kaçarken, uçağının düşmesi sonucu öldüğü bildirilmiştir.

Ordunun sivrilmesi, parti üzerinde de askerin hâkimiyetini artırmış ve Kültür İhtilâli'nden sonra Merkez Komitesi'nin hemen hemen yarısı askerlerden meydana gelmiştir.

Kültür İhtilâli'nin üçüncü neticesi de, ülke ekonomisinde, eğitim sisteminde ve hatta savunma sisteminde yaptığı ağır tahribattır.

O anarşi içinde ekonominin mekanizması bozulduğu gibi, eğitim kuruluşları ve bilhassa üniversiteler çalışamaz olmuştur. Ordunun iç anarşiye ve politikaya o kadar dalması ise, elbette ki savunma kapasitesini azaltacaktı. Bütün bunlardan da mühimi Kültürel İhtilâl Çin'i milletlerarası sahnede yalnızlığa mahkûm etmiştir. Çünkü ihtilâlin sert ve yıkıcı metodu, Çin'e sempati duyan üçüncü dünya ülkelerinde bile korku ve dehşet uyandırmıştır. 1969 yılında Çin gerçekten yalnızdır.

Kültür İhtilâli'nin Çin'in dış politikasında yaptığı en büyük tesir, şüphesiz, Moskova-Pekin çatışmasının şiddetlenmesi ve Sovyet Rusya ile Çin arasındaki münasebetlerin gerginleşerek âdeta bir savaş havasına bürünmesidir.

Proleter Kültür İhtilâli'nin dışarıya dönük bir yüzü de, başlangıçtan itibaren bir Sovyet aleyhtarlığı idi. Bilhassa, Mançurya-Sovyet sınırı bölgesinde Kızıl Muhafızlar ile Çin askerleri Sovyet Rusya aleyhine açıkça gösteriler yapmaktan kaçınmadılar. Tabiatıyla Kültür İhtilâli'nin bu tutumunu Sovyetler cevapsız bırakmadı. Sovyetler, Mao ve Kültür İhtilâli aleyhine yoğun bir propagandaya giriştikleri gibi Çin'le olan sınır bölgelerini de yeni kuvvetlerle takviye etmekten geri kalmadılar.

Bu gerginlik içinde, tam Kültür İhtilâli'nin sonuna gelindiği bir sırada, 1968 Ağustos'unda Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve kasım ayında da Brejnev Doktrini'nin ilan edilmesi, Çinlilerde, kendilerinin de bir Sovyet işgaline uğrayabileceği endişesini uyandırdı. Çinliler Dubçek'in insancıl komünizminden ne kadar hoşlanmadılarsa, Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgal etmelerine de o kadar karşı geldiler. Çinlilere göre, şimdi Sovyetler'in yaptıkları sosyal-emperyalizm, yani sosyalizmin emperyalist şekli idi.

Bu atmosfer içinde, 1969 Mart ayında Çin-Sovyet sınırı üzerindeki Ussuri Nehri'nde (Amur Nehri'nin bir kolu) bulunan bazı anlaşmazlık konusu adalarda Çin ve Sovyet askerleri arasında silahlı çatışmalar çıktı.[91] Bu çatışmalar çok fazla devam etmedi. Fakat Çin ile Sovyetler Birliği arasında, bilhassa sınır konusunda yeni tartışmalara sebep oldu. Bu tartışmalar 1971 yılında da devam etti. Sovyetler, yumuşak bir tutumla Çin'i uzlaşmaya çekmek istediyse de, Çin Moskova'ya karşı olan güvensizlik tutumunda hiçbir değişiklik yapmadı. O kadar ki, şimdi Çin için Sovyet Rusya'nın "sosyal emperyalizmi" ile "Amerikan emperyalizmi" arasında hiçbir fark yoklu. 1970 Ağustos'unda Çin basını hep bir ağızdan şöyle diyordu: "Sosyal-emperyalizm büyük bir iştahla gözlerini Çin topraklarına çevirmiş bulunuyor. Çin'e saldırmak için yaptığı hazırlıkları bir tek gün bile gevşetmemiş bulunuyor."[92] Gerçekten Sovyet Rusya bu sırada Çin sınırlarına bitişik bölgelerine 45 tümenlik bir kuvvet yığmış bulunmaktaydı.

91 Bu konuda bkz., Harold C. Hinton, "Conflict on the Ussuri: A Clash of Nationalisme", *Problems of Communism*, Ocak-Nisan 1971 (Special Issue), s. 45-59.

92 Hinton, a.g.m., s. 58.

Çin için kuzeyden gelen bu Sovyet tehlikesi, aynı zamanda güneyde de belirmeye başlamıştı. Zira Ho Chi-Minh liderliğindeki Kuzey Vietnam'ın 1960'ların başından itibaren Güney Vietnam'a ve aynı zamanda Amerika'ya karşı giriştiği mücadeleye Çin başlangıçta destek olurken, Kültür İhtilâli sırasında Vietnam ile meşgul olamamış ve Kuzey Vietnam giderek Sovyet Rusya'ya dayanmak zorunda kalmıştı. Öyle ki, 1970 yılı geldiğinde, Ho Chi-Minh Çin ile Sovyet Rusya'nın arasını bulmaya çalışmakla beraber, artık Kuzey Vietnam Sovyet nüfuzuna girmiş bulunmaktaydı. Bu ise, Sovyet Rusya'nın güneyden de Çin'i baskı altına alma imkânını elde etmesi demekti.

9 Ağustos 1971'de Sovyet Rusya'nın Hindistan'la bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalaması ise, Çinliler için daha da can sıkıcı oldu.[93] Bu anlaşmaya göre, bir saldırı hâlinde, taraflar birbirlerine danışacaklardı. Bu da şu demekti ki, Hindistan'a bir saldırı hâlinde, taraflar birbirlerine danışacaklar ve elbette ki bu danışma sonunda şu veya bu şekilde bir yardım durumu ortaya çıkacaktı. Bu anlaşmanın Çin'e yöneltilmiş olduğu açıktı. Zira Çin ile Hindistan'ın münasebetleri 1959 yılından beri bozuktu. 1959 Mart ayında Hindistan Çin'in Tibet'i işgal etmesini iyi karşılamadığı gibi, 1959 Ekim'inde Hindistan'la Çin arasında sınır çatışmaları patlak verdi. Yine sınır bölgelerindeki toprak anlaşmazlıkları yüzünden 1962 Ekim'inde Hindistan ve Çin tam manasıyla bir savaş durumuna geldiler. Bu gelişmeler Hindistan'ı Çin tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı.[94]

Buna mukabil Pakistan ile Çin'in münasebetleri başlangıçtan itibaren gayet iyi gitmişti. Keşmir meselesinden dolayı Hindistan'la münasebetleri öteden beri iyi olmayan Pakistan, Çin-Hindistan münasebetlerinin bozulması karşısında, Hindistan'a karşı bir denge unsuru olarak Çin'e dayanma yoluna gitti. Pakistan bu sıralarda Batı taraftarı bir politika takip etmekle beraber, Amerika'nın Hindistan'ı da elde tutmak amacı ile Hindistan ile Pakistan arasında tarafsız kalmaya çalışması, Pakistan'ı Çin'e dayanmaya sevk etmiştir. Bu suretle Asya alt-kıtası (sub-continent) Çin-Sovyet mücadelesinin bir başka sahnesi olmuştur.[95] Fakat 1971 Ağustos'unda Sovyet-Hint dostluk anlaşmasının imzası, dengeyi Sovyetler tarafına eğiyordu ve Sovyetler Hindistan'da Çin'e karşı yeni bir dayanak elde ediyordu.

Proleter Kültür İhtilâli'nin arkasından meydana gelen bu durum, Çin liderlerini köklü bir dış politika değişikliğine itmiştir.

---

93 Anlaşmanın metni için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1971-1972*, s. 24773.

94 Bu çatışmalar için bkz., John Rowland, *A History of Sino-Indian Relations: Hostile Co-Existence*, Princeton, N.J., D. Van Nostrand Co. Inc., 1967, s. 104-173.

95 Çin, Sovyet Rusya, Hindistan ve Pakistan arasındaki bu karmaşık münasebetlerin incelemesi için bkz., S.P. Seth, "Sino-Indian Relations: Changing Perspectives", *Problems of Communism*, Mart-Nisan 1974, s. 14-26.

F) ÇİN-AMERİKAN MÜNASEBETLERİNİN DÜZELMESİ

Çin, 1949 Ekim'inde milletlerarası sahneye çıktığı andan itibaren Amerika'nın şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Zira komünist Çin'in ortaya çıkması Uzakdoğu ve Asya'daki kuvvetler dengesinde Amerika'nın aleyhine büyük bir değişiklik meydana getirmişti. Bu iki bölgede milletlerarası komünizm büyük bir güç kazanmış olmaktaydı. Amerika bu gücün tesirini azaltmak için, Çin Halk Cumhuriyeti'ni milletlerarası hayattan mümkün olduğu kadar uzak tutmaya çalışmış ve bunun için de Çin'in başka devletlerce tanınmasını önlemek için çaba harcamıştır. O kadar ki, Amerika, Çin'i tanıyan devletlere olan yardımını hemen kesmekteydi. Tabiatıyla bu durum da, Çin'in Amerika'yı en büyük düşman olarak görmesine sebep olmuştur. O kadar ki, Kruşçev zamanında Sovyetler'in Amerika ile bir uzlaşmaya varmak istemesi Moskova-Pekin çatışmasının başlıca konularından birini teşkil etmiştir.

Fakat Proleter Kültür İhtilâli'nden sonra hem Amerika'nın hem de Çin'in durumunda mühim değişiklikler oldu. Sovyet Rusya'nın, kuzeyden, güneyden ve güneybatıdan Çin'i nasıl bir baskı çemberi içine aldığına yukarıda değinmiştik. Bunun yanında, başka faktörler de Çin'i yeni bir dış politika oluşturmaya itmiştir. İlk neden Çin'in sertlik politikasıydı. Çin şunu gördü ki, sertlik politikası ve her yere "ihtilâl" ihraç etmeye çalışması bir korku ve ürkeklik yaratmış ve birçok devlet Çin'e yanaşmaktan çekindiği için Çin âdeta bir yalnızlığa mahkûm olmuştur. Bu sebeple Çin, "halktan halka münasebetler" dediği başka ülke halklarını ihtilâle kışkırtmaktan vazgeçerek, "devletten devlete münasebetler" dediği bir yumuşaklık politikasını benimseyerek ve dış politikasının alanını genişletmek suretiyle Sovyet Rusya'ya karşı çok alternatifli bir dış politika oluşturmaya karar vermiştir. Buna Çin dış politikasının "revolüsyon"dan "evolüsyon"a geçmesi denmektedir. Yani başka ülkelerde proleter ihtilâlinin gerçekleşmesini şartların olgunlaşmasına bırakması ve zorlama yolunu terk etmesidir.

Çin'i dış politikasında yumuşamaya sevk eden bir başka sebep de tanınma meselesidir. Batılı ülkeler arasında Çin'i tanıma temayülü artmaya başladığı gibi, Çin'in Birleşmiş Milletler üyeliği için her yıl yapılan oylamalarda da aldığı oylar da artmaktaydı. Fakat Çin'in sertlik politikası, bu müspet havanın daha hızlı bir şekilde gelişmesini engellemekteydi.

Çin için bir endişe kaynağı da Japonya idi. İkinci Dünya Savaşı'nın bu yenilmiş devleti şimdi Uzakdoğu'da bir büyük ekonomik kuvvet olarak sivrilmeye başlamıştı. Sovyet Rusya da Japonya ile yakın münasebetler kurmaya çalışıyordu ki, Çin bundan da hoşlanmadı. Japonya faktörünü tesirsiz bırakmanın yolu Amerika'dan geçmekteydi. Çünkü Japonya Amerika'nın nüfuzu altında idi. Kaldı ki, Çin'e göre, Japonya ile bir münasebete girişmek ekonomik bakımdan Çin için de yararlı olabilirdi. O hâlde Amerika unsuru ehemmiyet kazanıyordu.[96]

96 Çin dış politikasını köklü bir değişikliğe sevk eden sebepler ve bu değişikliğin muhtemel neticeleri hakkında birçok bilimadamı ve uzmanın yaptıkları tartışma için bkz., "China's New Diplomacy: A Symposium (I)", *Problems of Communism*, Kasım-Aralık 1971, s. 1-32 ve "China's New Dipiomacy-A Symposium (II)", *Problems of Communism*, Ocak-Şubat 1972, s. 48-70.

Hadiseler hemen hemen aynı anda Amerika'yı da Çin'e karşı eski tutumunu değiştirmeye sevk etmiştir. Amerika'nın tutum değişikliğinde rol oynayan en mühim sebep Vietnam Savaşı'dır. 1960'ların başında Kuzey Vietnam ile Güney Vietnam arasında başlayan çatışmalar giderek bir savaş hâlini almış ve başlangıçta Güney Vietnam'ı sadece yardım etmek üzere destekleyen Amerika, 1965 Ocak ayından itibaren Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başlayarak, Vietnam Savaşı'nın içine gömülmeye ve Vietnam bataklığına girmeye başlamıştır. Bu da Amerika'nın "sertlik politikası" idi. O kadar ki, bir süre sonra on binlerce Amerikan askeri Vietnam'da komünistlere karşı savaşmaya başlayacaktı.

Amerika'nın Uzakdoğu'daki bu sertlik politikası, Kuzey Vietnam'ı bombardıman ederek ve Güney Vietnam'a Amerikan askerlerini göndererek savaşı tırmandırması, daha başlangıçtan itibaren Amerikan kamuoyunun sert tepkilerine ve tenkitlerine sebep oldu.[97] Aslına bakılırsa, Amerika'nın Vietnam Savaşı'na bu derece bulaşması, Avrupalı müttefikleri tarafından da hoş karşılanmamış ve Avrupa ile Amerika arasındaki görüş ayrılıklarının derinleşmesi bu yıllara rastlamıştır. De Gaulle Fransa'sının NATO'nun askeri entegrasyonundan ayrılmaya 1965 yılında karar vermesi, basit bir tesadüften ibaret değildir. Amerika'nın bazı baskılarına rağmen, keza NATO'nun diğer üyeleri de Amerika'nın Vietnam politikasına bulaşmamaya bilhassa dikkat etmişlerdir.

Kısacası, Çin'in diplomatik yalnızlığı gibi, bu sertlik politikası dolayısıyla Amerika da ilk defa olarak hem içeride kamuoyunda ve hem de liderliğini yaptığı ittifak sistemleri içinde bir "yalnızlık" ile karşılaşıyordu. Amerika bu açmazı kırmak zorunda olduğunu anladı ise de bunu ancak, 1968 Kasım seçimlerinde cumhurbaşkanlığına seçilen Richard Nixon yapabildi.

1968 Kasım ayında Nixon'ın Başbakan seçildiği sıradadır ki, Çin'de de Proleter Kültür İhtilâli kontrol altına alınmaya başlıyordu. 1969 Mart ayında Ussun Nehri'nde Çin ve Sovyet askerleri silahlı çatışmaya başladığı zaman ise, Nixon başkanlık görevine resmen başlayalı henüz iki ay olmuştu.

Başkan Nixon ve yardımcıları, Çin meselesine çok farklı açıdan bakmaktaydılar. Nixon daha 1967 yılında, tanınmış bir dış politika dergisi olan *Foreign Affairs*'te yazdığı[98] "Vietnam'dan Sonra Asya" başlıklı yazısında, "Asya konusundaki herhangi bir Amerikan politikası, Çin'le ilgili gerçekleri bir an önce kabul etmelidir" diyor ve Çin'in, Dünya İhtilâli'nin merkezi olarak değil, fakat büyük ve gelişen bir millet olarak dünya toplumuna alınması gerektiğini söylüyordu. Bunun için de Çin'in "değişmesi" gerekliydi.

Görüldüğü gibi, Nixon'ın politikasında Vietnam ile Çin meselesi arasında bir bağlantı vardı. Bu sebeple Nixon, bu istikametteki ilk adımını atarak, 8 Haziran 1969'da yaptığı bir açıklamada, Güney Vietnam'da bulunan 540.000 kişilik Amerikan kuvvetlerinden 25.000 kişilik bir kuvveti otuz gün içinde

97 Bu hususta bkz., Kwan Ha Yim, *China and the US, 1964-1972*, New York, Facts on File Inc., 1975, s. 83-112, 188-191, 207-210.

98 Bkz., Richard Nixon, "Asia after Vietnam", *Foreign Affairs*, No: 1, October 1967, s. 111-125.

çekmeye başlayacağını bildirdi. Yine bu açıklamaya göre, Nixon 1969 yılı sonuna kadar 100.000 ve 1970 yılında tekrar 100-150 bin kişilik bir Amerikan kuvvetini Vietnam'dan çekecekti.[99] Tabiatıyla Vietnam'dan bu kadar çok Amerikan askerinin çekilmesi Çin'i de rahatlatacaktı. Çünkü Çinliler, Amerika'nın Güney Vietnam'a yarım milyondan fazla asker yığmasını, aynı zamanda kendilerine de yöneltilmiş bir tehdit olarak görmekteydiler.

Nixon'ın Pekin'e yaklaşma istikametindeki ikinci adımını, Guam Doktrini veya Nixon Doktrini teşkil eder. Nixon, 1969 Temmuz'unda Pasifik bölgesinde yaptığı bir gezide, 25 Temmuz'da Guam Adası'nda yaptığı basın toplantısında, Amerika'nın yeni Asya politikasının esaslarını açıkladı. Bu açıklamaya göre, bundan böyle Amerika Vietnam örneği mahalli savaşlara bulaşmayacak, Asya'daki askeri taahhütlerini azaltacak fakat Asya gelişmelerini yakından takip ederek mevcut anlaşmalardan doğan taahhütlerine bağlı kalacaktı.[100] Amerika'nın, Uzakdoğu ile kendisi arasına belirli bir mesafe koyan bu yeni politikası da şüphesiz Çinliler için yeni bir hoşnutluk ve tatmin unsuru idi.

Çin'e yöneltilen bu dolaylı yaklaşımlardan başka, Nixon birtakım doğrudan adımlar da attı. 1969 Temmuz'unda, Amerikan vatandaşlarına, turistik ve kültürel mahiyette olmak şartıyla, gayri ticari eşyanın satın alınması müsaadesi verildi. 1969 Aralık ayında ise, Amerikan şirketlerinin Amerika dışında bulunan şubelerinin Çin'le ticaret yapmaları imkânı sağlandı. Bu "ticari detant" tedbirleri 1970 yılında da devam etti. 1970 Mart ayında, Çin'e yapılacak "meşru seyahatler" için pasaport müsaadesi çıktı. 1970 Nisan'ında ise, Çin'e stratejik olmayan maddelerin ihracına izin verildi. 1970 yılında bu yumuşama tedbirleri artarak devam etti.[101]

Başkan Nixon, 18 Şubat 1970'te Amerikan Kongresi'ne gönderdiği dış politika raporunda, Çin'le münasebetler hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktaydı: "Çinliler, milletlerarası toplumun dışında kalmaması gereken büyük ve ehemmiyetli bir millettir. Yedi yüz milyondan fazla nüfusu ile bu milletin katkısı olmadan, uzun vadede, müstakar ve devamlı bir milletlerarası düzen düşünülemez... Bu ülke ile münasebetlerimizi geliştirme arzumuz, Çin ile Sovyet Rusya arasındaki çatışmaları istismar gibi bir taktiğe dayanmamaktadır. Bu anlaşmazlığın yoğunlaşmasında kendimiz için bir yarar görmüyoruz ve bu anlaşmazlıkta taraf tutmak niyetinde de değiliz."[102]

Amerika'nın bu yumuşatıcı yaklaşımlarını Çinliler cevapsız bırakmadılar. Japonya'da dünya şampiyonası için bulunan Amerikan Masa Tenisi (ping-pong) Takımı, 6 Nisan 1971 günü Çin'e davet edildi. Bu davet vesilesiyle Çin Hükümeti, çoğunluğu Amerikalı olan yedi Batılı gazeteciye de giriş vizesi verdi.

99 Kwan Ha Yim, a.g.e., s. 203-204 ve *Keesing's Contemporary Archives, 1969-1970*, s. 23656.

100 Bu basın toplantısı için bkz., *Kessing's... 1969-1970*, s. 23509-23510.

101 Bkz., Kwan Ha Yim, a.g.e., s. 216, "US Moves on China Trade and Travel", *Current Scene (Hong Kong)*, 7 Mayıs 1971, c. IX, No: 5, s. 15-16.

102 *United States Foreign Policy for the 1970's (A New Strategy for Peace)*, A Report by President Richard Nixon to Congress, 18 Şubat 1970, s. 104-106.

Amerikan masa tenisi takımını Çin'de gezdirdiği gibi, 14 Nisan 1971 tarihinde de Başbakan Chou En-Lai tarafından kabul edildi. Aynı gün, Başbakan Nixon da yirmi yıldan beri Çin'e karşı tatbik edilmekte olan ticari ambargoyu kaldırdı ve Amerika'ya gelmek isteyen Çinlilere vize verileceği bildirildi. Amerikan ping-pong takımının yapmış olduğu bu ziyaretle, Çin ile Amerika arasında ilk temaslar başlamış oluyordu ki, buna Ping-Pong Diplomasisi denilmiştir.

Daha sonra açıklandığına göre 1971 yılının Nisan ve Haziran ayları arasında, Başbakan Nixon'ın Milli Güvenlik İşleri Danışmanı Dr. Henry Kissinger, Pakistan'ın başkenti İslâmâbâd üzerinden, birkaç defa Çin'e gitmiş ve Başbakan Chou En-Lai ve diğer Çin liderleri ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonunda, Başbakan Nixon 15 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada, Başbakan Chou En-Lai'nin kendisini Çin'i ziyarete davet ettiğini ve bu daveti memnuniyetle kabul ettiğini açıkladı. Bu açıklama bütün dünyada bir bomba gibi patladı. Çünkü yıllardan beri Amerika ve Çin, birbirlerinin can düşmanı olarak bilinmekteydi.

Şimdi milletlerarası politikada yeni bir dönem açılıyordu.

Nixon'ın bu açıklamasından üç hafta kadar sonra, 9 Ağustos 1971'de, Sovyet Rusya Hindistan'la, bir ittifak mahiyetini taşıyan "dostluk" anlaşmasını imzaladı. Bu, Amerikan-Çin yakınlaşmasına Sovyetler'in ilk cevabı oluyordu.

Amerikan-Çin münasebetlerindeki buzların erimeye başlaması, Çin bakımından ilk meyvesini vermekte gecikmedi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Arnavutluk ve diğer yirmi ülkenin teklifi üzerine, 25 Ekim 1971'de, 35 aleyhte ve 17 çekimser oya karşı, 76 oyla (Türkiye de dâhil) kabul ettiği bir kararla, Çin Halk Cumhuriyeti'ni Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul ediyor ve buna karşılık Milliyetçi Çin'i (Taiwan) de üyelikten çıkarıyordu. Amerika, Çin Halk Cumhuriyeti'nin üyeliğini "Amerikan politikasına uygun" bir hadise olarak yorumlarken,[103] Milliyetçi Çin'in Birleşmiş Milletler'den çıkarılmasını tepkiyle karşıladı. Amerika Milliyetçi Çin'i feda etmek niyetinde değildi. Çünkü "Taiwan", her şeye rağmen, bir koz olarak elde tutulmalıydı.

Başkan Nixon Çin Halk Cumhuriyeti'ni 21-28 Şubat 1972 tarihleri arasında ziyaret etti.[104] Çinliler Nixon'ın ifadesiyle "mukayese edilmez bir misafirperverlik" gösterdiler. Başkan Nixon 21 Şubat günü Mao Tse-Tung'u ziyaret ederek kendisiyle görüştü. Aynı akşam Nixon şerefine verdiği yemekte yaptığı konuşmada Başbakan Chou şöyle diyordu: "Amerikan milleti büyük bir millettir. Çin halkı da büyük bir millettir. İki ülkemizin halkları birbirleriyle daima dost olmuşlardır. Fakat herkesçe bilinen sebeplerden dolayı, iki millet arasındaki münasebetler yirmi yıldan fazla bir zamandan beri kesilmiş bulunuyordu. Çin'in ve Birleşik Amerika'nın ortak çabaları ile şimdi dostane temasların kapısı nihayet açılmış bulunuyor." Chou'nun bu konuşmasında dikkati çeken nokta, "dostane temaslardan" söz edip "münasebetler" deyimini kullanmamasıydı.

103 Kwan Ha Yim, a.g.e., s. 232.

104 Ziyaret için bkz., a.g.e., s. 237-248 ve *Keesing's... 1971-1972*, s. 25149.

Başkan Nixon da, "Düşman olmamız için bir sebep yok" dediği cevabi konuşmasında, "Eğer iki milletimiz düşman olacak olursa, istikbalini beraber paylaştığımız bu dünya gerçekten karanlık olacak demektir. Fakat beraber çalışmak için ortak bir zemin bulacak olursak, dünya barışının şansı ölçülemeyecek derecede artacaktır" dedikten sonra şu cümleyi ilave ediyordu, "O hâlde, önümüzdeki beş gün içinde, gelin uzun bir yürüyüşe beraberce çıkalım" Nixon burada çok enteresan bir hadise ile bir benzerlik kurmak istemişti. Mao Tse-Lung'un liderliğindeki Çin Komünist Partisi kuvvetleri, Chiang Kai-Shek liderliğindeki Kuomintang kuvvetleriyle mücadele ederken, 1934 yılında bu kuvvetler tarafından sarılmış ve Mao ile komünistler bu çemberi yararak, Kiangsi eyaletinden altı bin millik bir yürüyüşle 1935'te Shensi eyaletinin Yenan civarındaki dağlık bölgeye sığınmaya muvaffak olmuştu. Buna komünistler "Uzun Yürüyüş" (The Long March) adını vermişlerdir. Bu gerilemeye rağmen sonunda komünistler on dört yıl sonra Çin'de iktidarı ele geçirmişlerdir. Nixon'ın söylemek istediği bu nihai zaferdi.

28 Şubat'ta, ziyaretin sonunda Shanghai'da yayınlanan ortak bildiri, çeşitli görüş ayrılıkları üzerine inşa edilmiş bir yakınlaşma ve münasebetlerin "normalleştirilmesi" arzusunun ifadesi olmuştur.[105] Çin tarafı Vietnam, Laos ve Kamboçya'yı tüm olarak desteklerken, Amerikan tarafı Güneydoğu Asya ülkelerinin herhangi bir dış müdahale olmaksızın kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi ilkesini savunmuştur. İkinci olarak, Çin tarafı Taiwan'ın Çin'in bir parçası olduğunu, dolayısıyla buradaki Amerikan kuvvetlerinin çekilmesi gerektiğini savunurken, Amerikan tarafı, mühim bir tavizde bulunarak, Çin'in bu görüşünü kabul etmiş fakat Taiwan meselesinin barışçı çözümle halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Amerika, Taiwan'daki kuvvetlerini giderek azaltacaktı. Bununla beraber, her iki taraf da Asya-Pasifik bölgesinde herhangi bir devlet veya devletler grubunun "hegemonyasını" yerleştirmesine karşı çıkacaklarını söylüyorlardı ki, bu Çin'in görüşü olup Amerika tarafından destekleniyordu. Nihayet iki taraf, aralarındaki münasebetlerin, bütün devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı, saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama ilkelerine dayanması gerektiğinde birleşiyorlardı.

Bununla beraber, bildiride, Çin Halk Cumhuriyeti ile Amerika arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasından hiç söz edilmeyip iki ülkenin her alanda temaslarına devam edecekleri belirtilmiştir. Çin ve Amerika arasında diplomatik münasebetlerin kurulması ancak 1 Ocak 1979'dan itibaren mümkün olacaktır. Bunun için de Amerika'nın Vietnam'dan yakasını sıyırması, 1976 yılında, önce Chou En-Lai'nin ve arkasından Mao Tse-Tung'un ölmesi, bundan sonra da Teng Hsiao-Ping'in liderlik mücadelesini yürüterek, Çin'in iç ve dış politikasına yeni bir şekil vermesi gerekecektir.

105 Bildirinin metni: United States Information Service (Ankara), Official Text, 28 Şubat 1972, "Joint Communique..." ve *Keesing's*... 1971-1972, s. 25150; Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power,* 1945-1973, c. IV; The Far East, s. 774-777.

Çin-Amerikan münasebetlerindeki bu mühim değişme, Çin-Japon münasebetlerine de tesir etti ve 29 Eylül 1972'de, iki ülke arasında otuz beş yıldan beri devam eden savaş durumuna son veren bir anlaşma imzalandı. Japonya bu anlaşma ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyor ve Taiwan (Formoza), yani Milliyetçi Çin'le diplomatik münasebetlerini kesiyordu. Ayrıca, Japonya, Taiwan'ın, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu da kabul ediyordu.

Çin-Amerikan yakınlaşması Sovyet Rusya'ya çok tesir etmiştir. Daha aşağıda da göreceğimiz üzere, Sovyetler, Çin'le arası bozulmaya başlayınca, daha 1969'dan itibaren Avrupa'daki havayı yumuşatarak, doğuda Çin'den, Batı'da NATO'dan gelen iki baskı arasından kendisini kurtarmak için, Batı ile Avrupa Güvenlik ve işbirliği müzakerelerine başlamıştı. Sovyetler nasıl Hitler Almanya'sı ile 1941'de savaşa tutuşmadan önce doğuda Japonya'nın tarafsızlığını sağlamışsa, şimdi de Çin tehlikesi karşısında Avrupa'da da NATO'nun baskısını hafifletmeye çalışmıştı. Çin-Amerikan münasebetlerinin yumuşaması Sovyetler'i o derece endişeye sevk etmiştir ki Başkan Nixon, Pekin'i ziyaretinden iki ay sonra, 22-30 Mayıs 1972 günlerinde, Moskova'da Brejnev'le bir "zirve" toplantısı yaptı. Bu zirvede, Amerika ile Sovyet Rusya arasında, stratejik savunma füzelerinin (ABM-Anti Ballistic Missiles) sınırlandırılması ile saldırgan-füzelerin (ICBM-Intercontinental Ballistic Missiles) geçici olarak sınırlandırılmasına ait anlaşmalar imzalandı. 29 Mayıs'ta yayınlanan uzun bildiride de, iki ülkenin, barışın korunmasında, nükleer savaşın önlenmesinde, stratejik silahların sınırlandırılmasında ve diğer her alanda işbirliği yapacakları belirtiliyordu.[106] Ayrıca iki ülkenin ikili münasebetlerine hâkim olacak on iki ilkeyi tespit eden bir anlaşma da imzalanmıştı.[107] Bu belgede, Sovyet-Amerikan münasebetlerindeki gelişmenin, üçüncü bir devlete ve onun menfaatlerine yönelik olmadığı da belirtilmek suretiyle Amerikan-Sovyet münasebetlerindeki bu mühim merhaleden Çinlilerin endişe duymamaları sağlanmak isteniyordu.

1973 Haziran ayında da Brejnev Amerika'yı ziyaret etti ve ikinci bir Sovyet-Amerikan zirvesi yapıldı. Yine birtakım işbirliği anlaşmaları imzalandığı gibi, 25 Haziran'da yayınlanan ortak bildiride, 1972'de kabul edilen bütün ilkeler tekrar teyit edildi.[108]

3- BATI BLOĞU GELİŞMELERİ

Doğu Bloğu kendi içinde birtakım problemler ve çözülmelerle karşılaşmakla beraber, bilhassa 1960'ların ilk yıllarında, Batı ile birtakım çatışmalara girişmekten de kaçınmamıştır. 1958-1962 Berlin Buhranı ve Berlin Duvarı'nın inşası, yine bu buhran sırasında U-2 hadisesinin patlak vermesi ve Küba Buhranı, bu çatışmaların örneklerini teşkil eder. Fakat ne var ki, bilhassa Sovyet

106 Bu anlaşmalar ve bildiri için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1971-1972*, s. 25310-25312.
107 Bu anlaşmanın metni: *Keesing's... 1971-1972*, s. 25313-25314.
108 Bu anlaşmalar ve bildirinin metni: *Keesing's Contemporary Archives, 1973*, s. 25999-26003.

Rusya ile Amerika'yı karşı karşıya getiren, bu çatışmalar ve buhranlar, Batı Bloğu içinde dayanışmayı arttıracağı yerde, aksine, görüş ayrılıklarını tahrik etmiştir. Amerika'nın buhranlar sırasında, genellikle tek başına hareketi ve Küba Buhranı'nda olduğu gibi, müttefikleriyle danışma mekanizmasını yeteri kadar işletmemesi, Atlantik'in iki yakası arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına ve Avrupa'nın Amerika'yı tenkit etmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu konuda da bayrağı ilk açan De Gaulle Fransa'sı olmuştur. Amerika'nın Vietnam'da tırmanmaya girmesi ise, bardağı taşıran damla olacaktır. Amerika'nın, tek başına hareket ederek Batı'yı maceraya sürüklemesi endişesi doğmuştur.

Batı'nın hürriyetçi ve demokratik karakteri, Batı Bloğu'na esasen yekpare (monolitik) bir yapı vermediği için, bu görüş ayrılıkları Batı içinde, Doğu Bloğu'nda olduğu gibi, bir çözülmeye varmamış ise de, 1960'ların ortalarından itibaren Batı'nın kendi içindeki münasebetleri de artık eski mahiyetini kaybetmeye ve yeni bir karakter almaya başlamıştır. Kıbrıs meselesi dolayısıyla da olsa, Türkiye'nin dahi Amerika ile münasebetleri 1964'ten itibaren ciddi değişikliklere uğrayacaktır.

A) 1958 BERLİN BUHRANI

Sovyet hükümeti 27 Kasım 1958'de, Amerika, İngiltere ve Fransa'ya, yani Berlin'de işgal devleti olarak yetki ve sorumlulukları bulunan üç Batılı devlete birer nota vererek, savaşın sona ermesinden on üç yıl geçtiği hâlde, Berlin şehrinin hâlâ işgal altında tutulmasının bir anakronizm teşkil ettiğini, Batılı devletlerin Berlin'de bulunmalarının Doğu Almanya'nın güvenliğini ihlâl ettiğini ileri sürerek, Batılı devletlerin altı ay içinde askerlerini Batı Berlin'den çekmelerini istedi. Notaya göre, Batılılar bunu yapmadıkları takdirde, Sovyet Rusya Berlin üzerindeki bütün yetki ve sorumluluklarını Doğu Alman hükümetine devredecek ve o zaman Batılılar işlerini Doğu Alman hükümeti ile halletmek, yani açıkçası, Doğu Alman hükümetini tanımak zorunda kalacaklardı. Yine Sovyet notasına göre, dört devletin Berlin'den çekilmesinden sonra, Berlin şehri Birleşmiş Milletler'in de gözetimi altında bir "serbest şehir" olmalıydı.[109]

Birincisinden on yıl sonra patlak veren ve dört yıl sürecek olan İkinci Berlin Buhranı bu şekilde ortaya çıkmış olmaktaydı.[110] Fakat mesele, sadece Berlin'in dar çerçevesini ilgilendiren bir meseleden ibaret değildi. Sovyet

109 Bkz., Jack M. Schick, *The Berlin Crisis, 1958-1962*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1971, s. 12-17.

110 Berlin Buhranı ve gelişmeleri için şu eserlere bakılabilir: Jack Schick, *The Berlin Crisis, 1958-1962*; George D. Embree, *The Soviet Union and the German Question*, September 1958-June 1961, The Hague, Martinus Nijhoff, 1963; Charles R. Planck, *The Changing Status of German Reunification in Western Diplomacy, 1955-1966*, Baltimore, John Hopkins Press, 1967; Deane ve David Heller, *The Berlin Wall*, New York, Walker, 1962; John W. Keller, *Germany, The Wall and Berlin*, New York, Vantage Press, 1964; John Mandar, *Berlin, Hostage for the West*, Baltimore, Penguin Books Inc., 1962; Philip Windsor, *City on Leave: A History of Berlin 1945-1962*, New York, Frederick A. Prseger, Inc.. 1963; Jean Schwoebel, *Les Deux K, Berlin et la Paix*, Paris, Julliard, 1963.

notasının da üstü kapalı bir şekilde işaret ettiği gibi, meselenin esası, Doğu Almanya'nın Batılılar tarafından da tanınması idi ki, bu Doğu-Batı münasebetlerinin geniş çerçevesini ilgilendiriyordu. Bu sebepten, Berlin Buhranı adıyla başlayan gelişmeler, kısa sürede bir Doğu-Batı gerginliğine dönüştü.

Esasında Sovyet basın ve yayın organları son birkaç yıldır Berlin konusunu zaman zaman kurcalayıp Berlin'in işgal statüsüne son verilmesi gerektiğinden söz etmekte idiler. Fakat 1956 Polonya ve Macar ayaklanmaları, Doğu Bloğu içindeki sarsıntılar ve 1957-1958 Ortadoğu buhranları Sovyet Rusya'yı bir hayli meşgul ettiği için, Berlin meselesini ortaya atmaya cesaret edememişti. 1958 yılı sonlarında meseleyi bir hayli sert bir şekilde Batılıların önüne sürmesinde ise, milletlerarası konjonktürün Batılıların aleyhine bir durum göstermesi büyük rol oynamıştır. 1955-1958 arasında peş peşe patlak veren Ortadoğu buhranları Batılıların dünyanın bu bölgesindeki prestiji için menfi bir tesir yapmıştı. Uzakdoğu'da ise Çin ile Amerika arasındaki âdeta düşmanlık münasebetleri en yüksek seviyesinde bulunuyordu. Sovyetler'i devamlı şekilde rahatsız eden Batı Berlin hikâyesine son vermek için şartlar Sovyetler'e çok müsait görünüyordu. Bu sebeple, Doğu-Batı gerginliğini, Berlin yüzünden istemeyerek de olsa tekrar Avrupa sahnesine getirdiler.

Batılıların Batı Berlin'de bulunmaları politik ve stratejik bakımdan Sovyetler'i ve Doğu Almanya'yı rahatsız ettiği gibi, Batılıları Berlin'den atmak istemelerinin bir başka sebebi daha vardı. Doğu Berlin'de hayat şartlarının gayet kötü gitmesine karşılık, Batı Berlin, her gün gelişen ekonomisi ile Doğu Alman komünizminin ortasında bir refah adası gibi duruyordu. Üstelik Doğu Berlin'de komünizm bütün baskısı ile devam ederken, Batı Berlin tam manasıyla hür ve demokratik bir idareye sahipti. İşte bu iki faktör, Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya kaçışları tahrik etmekteydi ve Doğu Berlin ile Batı Berlin arasındaki sınır, bu kaçışların en yoğun olduğu bir kapı idi. Sovyetler bu kapıyı kapamanın yolunu, Batılıları Berlin'den çıkarmakta görüyordu. Zira bu kaçışlarla, Doğu Almanya'nın yetişmiş ve kalifiye insan gücü azalmaktaydı. Mesela, Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya ve fakat bilhassa Batı Berlin'e kaçan Almanların sayısı 1957 yılında 261.622 ve 1958 yılında da 204.061 kişi olmuştur. 1958 Temmuz'unda 19.000 kişi ve ağustos ayında da 21.500 kişi Doğu Berlin'den Batı Berlin'e kaçmıştır. İşin asıl mühim tarafı, Ocak-Ağustos 1958 döneminde Batı Berlin'e sığınan doktorların sayısının, bütün Doğu Almanya'da çalışan doktorların %6'sını teşkil etmesiydi. Keza bu kaçanlar arasında pek çok profesör, üniversite rektörü ve dekan da bulunuyordu.[111] Bu

111 *Keesing's Contemporary Archives, 1969-1960*, s. 16656. 1962 Şubat ayında Batı Almanya Mülteciler Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre, 1949 ile 30 Haziran 1961 tarihleri arasında Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya kaçanların sayısı yıllar itibariyle şöyledir: 1949'da 129.245 kişi, 1950'de 197.788 kişi, 1951'de 165.648, 1952'de 182.393, 1953'te 331.390, 1954'te 184.198, 1955'te 252.870, 1956'da 279.189, 1957'de 261.622, 1958'de 204.092, 1959'da 199.188 ve 1961'in ilk altı ayında 103.159 kişi, ki toplam 2.600.000 etmektedir (*Keesing's Contemporary Archives, 1961-1962*, s. 18274)

rakamlar Sovyetler'in neden Batı Berlin'den rahatsız olduğunu gayet açık bir şekilde anlatmaktadır.

Sovyetler'in 27 Kasım 1958 tarihli notası, NATO Bakanlar Konseyi'nin aralık ayı toplantısında tartışıldı. 16 Aralık'ta yayınlanan bildiride, Berlin meselesinin ancak Almanya'nın birleştirilmesi gibi bir meselenin tümü içerisinde ele alınabileceği ve Almanya meselesinin de Avrupa güvenliği ve Avrupa'da silahsızlanma gibi geniş bir çerçevenin unsuru olduğu, bu sebeple Batılıların bütün bu geniş meseleleri Sovyet Rusya ile müzakereye hazır oldukları bildirilmekteydi. Amerika, İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler'in 27 Kasım notasına 31 Aralık 1958'de verdikleri cevap, bu NATO bildirisinin esaslarını ihtiva ediyor ve ultimatom tehdidi ile müzakere masasına oturmayacaklarını bildiriyorlardı.[112]

10 Ocak 1959 notaları ile üç Batılı devlete verdiği cevap,[113] esas itibariyle Berlin meselesinin çözümü üzerinde durmakla beraber, notaya bir de Almanya ile yapılacak barışa ait 48 maddelik bir antlaşma tasarısı eklenmişti. Sovyetler yine Berlin'in tümünden bütün işgal kuvvetlerinin çekilmesinde ve Berlin'in askersizleştirilmiş serbest şehir olmasında ısrar ederken, teklif ettiği barış antlaşması tasarısı, Doğu ve Batı Almanya ile ayrı ayrı barış yapılmasını ve iki Almanya'nın zamanla birbirine yaklaşarak birleşmenin bir oluşum içinde gerçekleşmesini öngörmekteydi. Berlin'i de ayrı bir statü olarak göz önünde tutacak olursak, Sovyetler bir bakıma üç parçalı bir Almanya veya üç Almanya teklif etmekteydi. Yine tasarıya göre, her iki Almanya da hiçbir ittifak sistemine katılamayacak ve Oder-Neisse sınırının ötesinde hiçbir toprak talebinde bulunamayacaktı. Bu son hüküm de Polonya'yı korumaktaydı.

Üç Batılı devlet 16 Şubat'ta verdikleri cevapta, bütün bu konuların tartışılması ve müzakeresi için dört devletin dışişleri bakanlarının toplanmasını teklif etti. Sovyetler ise 2 Mart'ta, dışişleri bakanları toplantısı yerine dörtlü bir "zirve" toplantısı teklif etti. Batılılar dışişleri bakanları toplantısında ısrar ettiler. Bu arada İngiltere Başbakanı Harold Macmillan 21 Şubat-3 Mart 1959 tarihleri arasında Moskova'yı ziyaret ederek Sovyet liderleri ile görüştü ve bilhassa Kruşçev'i yumuşatmaya muvaffak oldu.[114] Şöyle ki, Kruşçev kendilerinin, "Berlin Serbest Şehri" teklifi ile barış anlaşması teklifinin de müzakeresi, dışişleri bakanları toplantısının iki-üç aydan fazla sürmemesi ve bu toplantıdan sonra bir "zirve" toplantısı yapılması şartıyla, bir dışişleri bakanları toplantısına razı oldu.[115]

---

112 Batılıların 31 Aralık 1958 notalarının metni: *Keesing's .. 1959-1960*, s. 16707, 16708.

113 Sovyetler'in 10 Ocak 1959 notalarının ve barış antlaşması tasarılarının metni: *American Foreign Policy, 1959 (Current Documents)*, Washington, DC, US Government Printing Office, 1963 (Department of States Publication. 7492), s. 588-601 ve *Keesing's... 1959-1960*, s. 16709-16710.

114 Bütün bu notalar için bkz., *American Foreign Policy, 1959*, s. 612-671 ve 638-639; *Keesing's... 1959-1960*, s. 16710-16713 ve 16727-115.

115 Macmillan'ın Moskova ziyareti için bkz., Schick, *The Berlin Crisis, 1958-1962*, s. 56-63. Ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildirinin metni: *American* Foreign Policy, 1959, s. 620-621.

Dört dışişleri bakanları toplantısı, biri 11 Mayıs-20 Haziran 1959, ikincisi de 13 Temmuz-5 Ağustos 1959 olmak üzere iki safhada Cenevre'de yapıldı.[116] Fakat haftalarca süren tartışmalardan hiçbir netice çıkmadı.

Dışişleri Bakanları Konferansı'nın birinci safhasında, üç Batılı devlet "Avrupa Barış Planı" adı ile bir plan ortaya attılar. Bu planın hareket noktası Almanya'nın birleştirilmesi idi. Buna göre Almanya dört safhada birleştirilecekti. Bunun için de önce bir komite kurulacak ve bu komite bir yandan iki Almanya arasındaki temasları geliştirmeye çalışırken, bir yandan da, bir seçim kanunu hazırlayacaktı. Bu kanun çerçevesinde, her iki Almanya'da da hür ve serbest seçimler yapılacak, bu seçimlerle bir kurucu meclis teşkil edilecek ve bu kurucu meclis Birleşik Almanya'nın anayasasını hazırlayacaktı. Keza, Sovyetler'in endişelerini bertaraf etmek için de Almanya'nın silahsızlanması esas alınacaktı.

Sovyet dışişleri bakanı, Doğu Almanya'nın varlığına son veren böyle bir planı kabul etmedi ve kendilerinin 10 Ocak notalarına ek olarak sundukları barış antlaşması tasarısı üzerinde ısrar etti.

İkinci safha daha yumuşak bir hava içinde geçti. Batılılar Almanya meselesini bir kenara koyup sadece Berlin konusunda bir anlaşmaya gitmek istedilerse de, Sovyetler, başlangıçtaki görüşlerinde olduğu gibi, Berlin meselesini Doğu Almanya'ya bağlayınca, bundan da bir netice elde edilemedi.

Mamafih konferansın ikinci safhasında, havayı yumuşatacak gelişmeler oldu. Mesela Sovyetler, Berlin konusunda Batılıların Doğu Almanya ile bir anlaşma imzalamaları hususunda artık herhangi bir mühlet vermiyordu. Dahası, bu sırada Sovyet-Amerikan münasebetlerinin bir bahar havası geçirmesidir. Zira New York'taki Sovyet Sanayi Sergisi'ni açmak üzere Amerika'ya gelmiş olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Prezidyum (Politbüro) üyesi Frol Kozlov vasıtasıyla, Amerikan hükümeti Kruşçev'i Amerika'ya davet etti. Aynı anda, Moskova'daki Amerikan Sanayi Sergisi'ni açmak üzere de Başkan Yardımcısı Richard Nixon Moskova'ya gitmişti.

1959 Temmuz ayında artık Berlin meselesinin kriz şartlarından sıyrıldığı söylenebilir. Kruşçev'in 15-27 Eylül günlerindeki Amerika ziyareti bu rahat atmosferde yapıldı. Kruşçev'in Amerika içinde yaptığı geziler televizyonlardan canlı olarak devamlı verilmiş ve Kruşçev, esprileri ve hazır cevaplılığı ile Amerikan kamuoyunda bir hayli sempati toplamıştır.

Kruşçev 25 ve 26 Eylül günlerinde de Başkan Eisenhower ile Camp David'de görüşmelerde bulundu.[117] Yayınlanan bildiride bilhassa iki nokta dikkati çekiyordu.[118] Birincisi, taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı metodlarla ve müzakere yoluyla çözeceklerdi. İkincisi, Berlin konusunun, ilgili bütün tarafların çıkarlarına uygun olarak, müzakereler yoluyla çözümünde mutabık kalındığı idi. Camp David'de Eisenhower-Kruşçev buluşması,

116 Dışişleri Bakanları Konferansı için bkz., *American Foreign Policy 1969*, s. 650-717 ve 727-759.
117 Bkz., Schick, a.g.e., s. 98-104.
118 Bildirinin metni: *Keesing's... 1959-1960*, s. 17082.

Sovyet-Amerikan münasebetlerine bir yumuşama (detente) getirmekle beraber, Kruşçev'in daha önce şart koştuğu, dörtlü zirve toplantısını düzenlemek hemen mümkün olmadı. Çünkü hem Washington hem de Moskova, kendi kamplarında birtakım problemlerle karşılaştılar. Moskova'nın problemi Pekin'di. Sovyet-Amerikan yumuşamasını Pekin bir türlü hazmedemiyordu. Amerika'nın başına da bir de Gaulle meselesi çıktı.

Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün bu sırada çelişkili bir tutum içine girdiği görülmektedir. Başkan de Gaulle, bir yandan Amerika'yı Sovyetler'e karşı yumuşak davranmakla itham ederken, beri yandan da Washington-Moskova Mihveri'ni kırmak amacı ile, Ekim 1959'da Kruşçev'i aralık ayında Fransa'ya gelmesi için davet etti. Fransa, Amerika'nın peşinden gitmeyi reddedip şimdi "ben de varım" demek istiyordu. Fransa'nın bu davetini Kruşçev, ziyareti 1960 Mart ayında yapmak üzere kabul ettiyse de, ancak 1960 Mayıs ayında zirve konferansı için Paris'e gelebildi.

De Gaulle Berlin ve Almanya meselesinde o kadar sert ve "bükülmez" bir tutum içinde idi ki, Sovyetler'e taviz verilmesine karşı çıkıyordu ve 1959 yılı başında Paris'teki Sovyet büyükelçisi, kendisine tehditkâr bir dille konuştuğu zaman da, büyükelçiye şöyle diyordu: "Pekâlâ sayın büyükelçi, anlaşılıyor ki beraber öleceğiz."[119]

Başkan de Gaulle, Federal Almanya Başbakanı Konrad Adenauer'den de bir destek buldu. Çünkü Adenauer de Amerika'yı yumuşaklıkla itham ediyor ve Sovyetler'e taviz verilmeyip sert ve kararlı davranılmasını istiyordu.

Bütün bu sebeplerle, dörtlü zirvenin ancak 16 Mayıs 1960'ta Paris'te yapılması kararlaştırılabildi. Fakat bu sefer de yeni bir hadise patlak verdi. Adana'daki İncirlik üssünden kalkan ve Amerikalılara ait bir U-2 casus uçağı, Pakistan üzerinden Sovyet topraklarına girdiği bir sırada, 1 Mayıs 1960 günü Sovyetler tarafından düşürüldü. Bu hadise, Amerika ile Sovyet Rusya arasında yeni bir krizin doğmasına sebep oldu.[120]

Biraz aşağıda açıklayacağımız bu hadise, başlangıçta zirve toplantısına tesir etmemiş göründü. Başkan de Gaulle'ün ev sahipliğindeki bu toplantı, 16 Mayıs'ta, Amerika Başkanı Eisenhower, Sovyet Rusya Başbakanı Kruşçev ve İngiltere Başbakanı Harold Macmillan'ın katılması ile Paris'te Elysee Sarayı'nda açıldı. İlk sözü Kruşçev aldı ve önceden hazırladığı konuşmasını yaptı.[121] Konuşmasında, U-2 hadisesinden dolayı Eisenhower'in özür dilemesini, suçluların cezalandırılmasını, U-2 uçuşlarının durdurulmasını istedi ve "Amerika'nın anlaşma arzusu olmaması dolayısıyla", zirvenin altı veya sekiz ay

119 Vontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 355.

120 U-2 hadisesi için bkz., *American Foreign Policy, 1960, (Current Documents)*, Washington, DC, US Government Printing Office, 1964, (Department of State Publication 7624), s. 382-477; *Keesing's... 1959-1960*, s. 17425-17430 ve Schick, a.g.e., s. 111-117.

121 Konuşmanın metni: *American Foreign Policy, 1960*, s. 426-428 ve *Keesing's 1959-1960*, s. 17437-17438. Paris Zirve Konferansı için bkz., *Keesing's... 1959-1960*, s. 17437-17441, 17485, 17487,17492-17497.

ertelenmesini teklif etti. Eisenhower'in U-2 uçuşlarının durdurulacağı hususunda teminat vermesine ve Başkan de Gaulle ile Başbakan Macmillan'ın havayı yumuşatma ve aracılık yapma teşebbüslerine rağmen, Kruşçev toplantıyı terk etti ve 18 Mayıs'ta Paris'ten ayrıldı. Zirve tam bir fiyasko olmuştu.

Zirveden sonra Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetler iyice gerginleşti. Bununla beraber, mühim bir gelişme olmadı. Çünkü temmuz ayından itibaren Amerika başkanlık seçimlerinin yoğunluğu içine girdi. Sovyetler ise Çinlilerle uğraşıyordu. 1960 Kasım ayındaki Komünist Partileri Konferansı yapıldığı zaman, Amerika'da John F. Kennedy başkan seçilmişti.

1961 Şubat ayından itibaren Kruşçev, Berlin meselesini bir an önce çözümlemek için Kennedy'yi sıkıştırmaya başladı. Hâlbuki 1961 Eylül'ünde Batı Almanya'da seçimler vardı ve Kennedy'nin niyeti bu seçimlerin sonucunu beklemekti. Mamafih, nisan ayında Amerika'nın Küba'ya asker çıkarıp Castro rejimini devirmek istemesi ve teşebbüsün fiyaskosu, Kennedy-Kruşçev buluşmasını ancak haziran ayında mümkün kıldı.

Bu sırada Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle, Batı ittifakı içinde ayrı bir problem olmaya başlıyordu. Bu sebeple Kennedy Viyana'da Kruşçev'le buluşmaya gitmeden önce Paris'e uğrayıp de Gaulle ile görüşmeler yaptı. Fransızlar Kennedy'yi büyük sempati gösterileriyle karşıladılar. Fakat Amerika'dan çok ayrı düşündüklerini göstermekten de geri kalmadılar. De Gaulle'e göre, Kruşçev'e taviz verilmemeli ve gayet sert ve kararlı bir tutum alınmalıydı. Ayrıca, de Gaulle, Kennedy'ye, Fransa'nın, Atlantik İttifakı içinde kalmakla beraber, artık "demode" olmuş bu ittifakın askeri kanadından çekileceğine bildirdi. Zira de Gaulle'ün inancına göre Amerika, kendi topraklarına saldırı olmadıkça nükleer silah kullanmayacaktı ve dolayısıyla Fransa kendi savunmasını kendisi kurmak zorunda ve kararındaydı, Kennedy Amerika'nın nükleer şemsiyesi için teminat verdi ancak de Gaulle kararını vermişti.[122]

Kennedy-Kruşçev zirvesi 3-4 Haziran 1961 tarihleri arasında yapıldı. Görüşmelerde Kruşçev'in tutumu gayet sertti ve dönüp dolaşıp Berlin meselesini ortaya sürdü. 4 Haziran günü Kennedy'e bildirdiği bir muhtırada da,[123] Batılılar altı ay içinde Doğu Almanya ile barış yapıp Berlin meselesini halletmedikleri takdirde Sovyet Rusya'nın aralık ayında bu devletle ayrı barış imzalayacağını açıkladı. Kruşçev o kadar kararlı görünüyordu ki, ayrılacakları sırada Kennedy'ye "Ben barış istiyorum. Fakat siz savaş istiyorsanız, bu sizin bileceğiniz iş. Aralık ayında (Doğu Almanya ile) barış imzalamadan dönmeyeceğiz" dedi. Kennedy'nin cevabı ise, "Desene önümüzdeki kış çok soğuk geçecek" oldu.[124]

Kruşçev yaz aylarında da yine bağırıp çağırdı ve Berlin'in, çıkarılması gereken "boğaza kaçmış bir kılçık" bir "kanserli tümör" ve yeni bir dünya

122 Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 462-463.

123 Muhtıranın metni: *American Foreign Policy, 1961, (Current Documents)*, Washington DC, US Government Printing Office, 1965, (Department of Stata Publication, 7808), s. 584-586.

124 Fontaine, a.g.e., c. II, s. 465.

savaşına sebep olabilecek yeni bir "Saray-Bosna" olduğundan söz etti ise de,[125] yeni bir buhrana cesaret edemedi. Tabiatıyla, bilhassa Sovyet Rusya ile Amerika arasındaki münasebetler yaz aylarında da gerginliğini muhafaza etti.[126] Fakat Batılıların, yani NATO'nun Sovyet Rusya'nın Almanya konusu da girişebileceği tek taraflı bir teşebbüse karşı aldığı sert ve kararlı tutum, Kruşçev'i frenledi.

1962 yılı başından itibaren Doğu-Batı münasebetlerinde hava, bilhassa Sovyetler'in faaliyetleri ile tekrar yumuşamaya başladı. Sovyet Yüksek Şurası Prezidyumu, 10 Şubat 1962'de aldığı bir kararla U-2 pilotu Francis Gary Powers'ın yakınlarının müracaatlarını göz önünde tutarak ve "Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki münasebetleri geliştirmek arzusu ile", pilot Powers'ı affettiğini ve serbest bıraktığını açıkladı.[127] Bu, beklenmedik bir sürpriz idi.

Anlaşılıyordu ki, Sovyetler Berlin meselesinin üzerine bir süre için sünger çekmek istiyordu. Kaldı ki, daha önce meydana gelen başka bir hadise de, Sovyetler'in Berlin meselesinde artık ileri gitmemek niyetinde olduğunu göstermişti. Bu da Berlin Duvarı'nın inşasıdır.

Viyana Zirvesi'nin başarısızlığından sonra Doğu Alman hükümeti, 13 Ağustos'tan itibaren, Doğu ve Batı Berlin arasındaki sınır üzerinde yüksek bir beton duvar inşa etmeye başladı. Bu, meşhur Berlin Duvarı'dır. Bu duvar uzun seneler "Utanç Duvarı" diye anılmıştır. Doğulu Almanların ve Doğu Berlinlilerin Batıya kaçmaları bu duvar vasıtasıyla önlenmek isteniyordu. Buna rağmen, ilk zamanlarda yine pek çok Alman bu duvarı da aşarak Batı Berlin'e sığınmak istemiş ve duvarın dibinde Doğu Alman askerleri tarafından vurularak öldürülmüştür.

Berlin Duvarı'nın inşası, bir bakıma, Sovyetler'in isteklerini Batı'ya kabul ettiremeyip, hiç değilse Doğu Berlin'i Berlin'in bütününden koparak Doğu Almanya'yı, hukuki değilse bile, fiili kontrolü altına alması manasını da taşımaktaydı.

B) U-2 HADİSESİ

Daha önce de sözünü ettiğimiz ve Berlin Buhranı'nın ortasında patlak veren U-2 hadisesinin kaynağında, Amerika ile Sovyetler arasındaki stratejik mücadele yatmaktadır.

Hatırlanacağı üzere, Sovyetler uzaya ilk uyduyu 1957 Ekim'inde atmıştı. Uydunun uzaya fırlatılması uzay tekniği bakımından mühim olmakla beraber, hadisenin askeri ve stratejik bakımdan ehemmiyeti, bu uyduyu uzaya götüren füzenin yapılabilmiş olması ve böyle bir uzun menzilli ve güçlü bir taşıyıcının gerçekleştirilmiş olmasıydı. Sovyetler böyle bir "taşıyıcı"yı elde etmekle,

125 A.g.e., s. 473.
126 Bu konuda bkz., *American Foreign Policy, 1961*, s. 588-670.
127 A.g.e., s. 685.

Amerika'nın havadaki stratejik üstünlüğü sona eriyor ve Sovyetler'e geçmiş oluyordu. Çünkü Amerika 1950-1953 Kore Savaşı'ndan sonra, uzun menzilli uçaklar geliştirerek, kısa adı SAC olan Stratejik Hava Komutanlığı'nı (Strategic Air Command) kurmuştu. Amerika, nükleer bomba taşıyan bu uzun menzilli uçaklarla Rusya'nın her tarafına erişebilmek imkânını elde ediyordu. Fakat Sovyetler'in şimdi bu uçaklardan çok daha hızlı ve güçlü füzeleri yapmış olması, SAC'ın müessiriyetini azaltıyor ve stratejik üstünlüğü Sovyetler'e geçiriyordu. Zira uçakları havada yakalamak mümkündü fakat füzeleri havada önlemek mümkün değildi. Bu imkân çok sonra ortaya çıkacaktır.

Sovyetler'in stratejik üstünlüğü bu devlete, Amerika'ya "âni baskın" ve bir "sürpriz darbe" vurma imkânını kazandırıyordu. Bu durumu önlemenin yolu ise, Sovyetler'in askeri faaliyetlerini yakından takip etmek ve gözlemek, yani devamlı istihbarat yapmaktı. İşte bu istihbaratı Amerika, Lockheed firmasının geliştirdiği yeni bir uçak olan U-2 uçağı ile yapmaya başladı.

Bu uçaklar otuz bin metreye kadar çıkmak suretiyle radarların ve avcı uçaklarının tesirinden kendilerini koruyabiliyorlar ve ayrıca bu kadar yükseklikten de çok net resim çeken teknik teçhizata da sahip bulunuyorlardı. Uçağın bir diğer hususiyeti de, yakıt almaksızın yedi buçuk saat havada kalıp üç bin mil uçtuğu gibi, motorları bozulduğu zaman da üç yüz mil süzülebilmesiydi. Bu uçakların üsleri ise İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye'de bulunuyor ve uçaklar, bu üslerden havalanıp Rusya üzerinde uçuyorlardı.

Bu uçuşlar gayet gizli olmakla beraber, bilmeyen de pek yoktu. Zira 1958 ve 1959 yıllarında birtakım havacılık ve bilim dergileri bu uçaklardan ve bunların "casusluk uçuşlarından" söz etmişti. Hatta Kruşçev'in 1959 Eylül'ünde Amerika'yı ziyaret ettiği zaman Eisenhower'a U-2 uçuşlarından şikâyet ettiği söylenir.[128]

Pilot Francis Gary Powers idaresindeki bu U-2 uçaklarından biri, 1 Mayıs 1960 günü Türkiye'deki Adana-İncirlik Havaalanı'ndan kalkıp Pakistan'da Peşaver üzerinden Sovyet topraklarına girdikten bir süre sonra motorlarının arıza yapması üzerine alçalmak zorunda kalınca Sovyet radarlarına yakalandı ve düşürüldü. Pilot sağ olarak kurtulmuştu. Uçağın uçuş planı Sovyet toprakları üzerinden geçip Norveç'e kadar uzanmaktı.

Amerikan Milli Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) 3 Mayıs'ta yaptığı bir açıklamada, kendi teşkilatlarına ait bir "araştırma" (research) uçağının Türkiye'de Van civarındaki dağlık bölgede düşmüş olabileceğini bildiriyordu. Hâlbuki U-2 uçakları Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) tarafından kullanılmaktaydı ve U-2 uçaklarının da meteorolojik araştırma ile ilgisi yoktu.

Sovyetler 5 Mayıs'a kadar sesini çıkarmadı ve bu süre içinde Amerikan idarecilerini, başkan dâhil, gerçekleri saklamaya sevk ederek güç bir duruma sokmak istedi. O kadar ki, Kruşçev Yüksek Sovyet Şurası önünde 5 Mayıs'ta

128 Fontaine, a.g.e., c. II, s. 378.

yaptığı konuşmada bir Amerikan uçağının düşürüldüğünü söylemesine rağmen, bu uçağın bir U-2 uçağı olduğundan hiç söz etmedi. Bu ise gerek Başkan Eisenhower'ı, gerek Dışişleri Bakanı Herter'i, gerçek durumu gizlemekte daha da ileri götürdü. Kruşçev Amerikalıları bu duruma getirdikten sonra, nihayet 7 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, düşürülen uçağın U-2 uçağı olduğunu, pilotun sağ olduğunu, bu uçağın Sovyet Rusya üzerinde casusluk maksadıyla uçtuğunu gösteren bütün delillerin elde edildiğini söyleyip Amerika'ya veryansın etti.[129]

Bu durum karşısında Amerikalılar da gerçeği söylemek zorunda kaldılar. Fakat hem Sovyetler tarafından dünya kamuoyunda zor duruma düşürüldüler ve hem de tam dörtlü zirvenin arifesinde hoş olmayan bir durum yarattılar. Bununla beraber, Kruşçev 11 Mayıs'ta yaptığı bir konuşmada, Paris zirvesine katılacağını ve toplantının bir neticeye ulaşmasına gayret edeceğini söyledi. Buna mukabil Amerikalılar da meseleyi büyütmemek için alttan aldılar ve Başkan Eisenhower 11 Mayıs'ta yaptığı basın toplantısında, "Kimse yeni bir Pearl Harbour istemiyor" diyerek havayı yumuşatmaya çalıştı.[130]

Fakat daha önce gördüğümüz gibi, Kruşçev U-2 hadisesini Paris Zirvesi'ni torpillemek için kullanmaktan kaçınmadı. Zirveye gitmeden önce yumuşak görünmesinin sebebinin, intikamını Paris'e saklamak olduğu anlaşılıyordu.

U-2 hadisesi Türk-Sovyet münasebetlerine de tesir etti. Sovyetler bu vesile ile Türkiye'ye de çattı. Fakat Türkiye, uçağın Adana'dan havalanmasına rağmen, Sovyet topraklarına girmesinin doğrudan Türkiye değil, Pakistan üzerinden olması dolayısıyla, sorumluluğa sahip olamayacağını bildirerek yakasını bu işten sıyırmaya çalıştı.

C) KÜBA FÜZELERİ BUHRANI

U-2 Buhranı ile Küba Füzeleri Buhranı arasında bir bakıma büyük benzerlik vardır. Nasıl Amerika, U-2 casus uçaklarını Sovyetler'in haberi olmadan Sovyet toprakları üzerinde uçurmuş ise, Sovyetler de, Amerika'nın haberi olmadan, Florida kıyılarından ancak doksan mil mesafedeki, yani Amerika'nın burnunun dibindeki, Küba'ya Amerika'ya yönelik füzeler yerleştirmiştir. Birincisinde gürültüyü koparan Kruşçev iken ikincisinde Başkan Kennedy olmuştur.[131]

---

129 Bkz., *American Foreign Policy, 1960*, s. 409-417.

130 Bkz., *American Foreign Policy, 1960*, s. 420-425.

131 Küba Buhranı için bkz., Herbert S. Dinerstein, *The Making of A Missile Crisis: October 1962*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1976; Abram Chayes, *The Cuban Missile Crisis*, London, Oxford University Press, 1974; Robert F. Kennedy, *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis*, New York, W.W. Norton, 1969; Robert Freeman Smith, *What Happened in Cuba? (A Documentary History)*, New York, Twayne Publishers, 1963; Elie Abel, *The Missile Crisis*, New York, J. B. Lippincot Co., 1966; Graham T. Allison, *Essence or Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston, Little Brown, 1971; Dexter Perkins, *The United States and the Caribbean*, Cambridge, Mass., Harvad University Press, 1966; Jack M. Schick, *The Berlin Crisis, 1958-1962*, s. 207-229; Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 483-512, "l'Affaire

Küba Buhranı'nın iki mühim vasfı vardır. Birincisi, fevkalâde "korkutucu" olmasıdır. Zira nükleer silahlar çıktığından beri ilk defa insanlık bir nükleer savaşın eşiğine gelmiştir. Buhranın doğurduğu gerginlik içinde, Amerika ile Sovyetler'den birinin düğmeye basarak nükleer silahları ateşlemesi, ancak bir an meselesi hâline gelmiştir. Bu da dünyanın ne kadar ince bir denge üzerinde durduğunu göstermiştir.

İkincisi, bu buhran "öğretici" olmuştur. Bir nükleer savaşın eşiğine kadar gelinmiş olması ve dünyanın dayandığı ince dengenin ne kadar kolaylıkla kopabileceğinin görülmüş olması, iki "süper devlet" arasındaki sertlik münasebetlerinin tehlikesini ortaya koymuş ve bu münasebetlerde bir yumuşamanın ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Bu sebeple, bu krizden sonra Doğu ve Batı blokları arasında bir yumuşama sağlama istikametinde yavaş yavaş birtakım adımlar atılmaya başlanmıştır.

Küba Buhranı'nın kaynağını Küba ile Amerika arasında 1959'dan itibaren gelişen bir gerginlik teşkil eder.

Küba, bir İspanyol sömürgesi iken, hemen yanı başında bir Avrupa devletinin bulunmasından hoşlanmayan Amerika'nın 1898 yılında İspanya ile savaş yapıp bu devleti yenmesi neticesinde bağımsız olmuştur. Diğer Latin Amerika ülkelerinde de olduğu gibi, bu tarihten sonra Küba da Amerika'nın kontrolü altına girmiştir. Bağımsız olduğu hâlde Küba'yı bilfiil idare eden Amerika olmuştur. Doğrusu, ekonomik sebeplerle bu durum Küba'nın da işine gelmiştir. Çünkü Küba ekonomisi tarıma dayanmaktaydı ve başlıca ihraç ürünü de şeker ve tütün idi ki, bunların tümünü Amerika ithal ediyordu. Gerek bu siyasi kontrol ve gerek ekonomik bağımlılık dolayısıyla, Amerikalılar da Küba'da, bilhassa şeker kamışı tarımına bir hayli yatırım yapmışlardı.

Yine diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Küba'da da demokrasi gelişmemiş ve ülke daima diktatörlerin idaresinde olmuştur. Bu diktatörler ise, iktidarlarını sürdürebilmek için daima Amerika'ya dayanmışlardı. Kendilerine bağlı kaldıkça, Amerika da bu diktatörleri daima desteklemişti. Bu durumun bir diğer gerçeği ise, bu diktatörlüklerin de halkı sömürdükleridir. Bundan dolayı, 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde bile, bir küçük zengin grubunun dışında, Küba halkı büyük çoğunluğu ile fakirliğe âdeta mahkûm bulunuyordu. Dolayısıyla, Küba halkının, gerek bu diktatörlere, gerek Amerika'ya karşı tepkileri eksik olmamış ve zaman zaman ayaklanmalar patlak vermiştir. Mesela, Jose Miguel Gomez'in 1906-1909 arasında "Yankee Emperyalizmi" dediği Amerikan kontrolüne karşı ayaklanması bu tepkilerin ilk örneği olmuştur. Yine 1930'ların başında ve yine Amerika'ya karşı bazı kanlı ayaklanmalar olmuş ve bilhassa Başkan Roosevelt, Küba ile münasebetlerine daha yumuşak ve yeni bir şekil vererek, Küba'nın ekonomik problemlerine çözüm getirmeye çalışmıştır. Fakat Fidel Castro ayaklanması, gerek Küba'da, gerek Küba ile

de Cuba", *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2975, 22 Mart 1963.

Amerika arasındaki münasebetlerde ve hatta genel olarak Latin Amerika'nın havasında pek çok şeyi değiştirecektir.[132]

1954 de Guatemala'da meydana gelen olaylar, hem Fidel Castro ile arkadaşlarına bazı şeyler öğretmiş ve hem de Amerika'yı Latin Amerika'da ilk defa bir komünizm tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

1954 başında Guatemala'da Albay Arbenz'in ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek için toprak reformu yapmak istemesi, bunun için ilk önce yabancıların topraklarını kamulaştırması ve toprak reformunun icrasını da komünist eğilimli bazı yakın arkadaşlarına vermesi, Amerika'yı harekete geçirmiştir.[133] Bu ise, Amerika ile Arbenz rejimi arasında aylarca sürecek bir mücadeleyi başlatmıştır. Arbenz bir komünist olmadığı hâlde, Sovyetler, Amerika ile Arbenz'in arası gerginleştikçe Arbenz'in yanında yer aldıkları gibi, Guatemala'ya gizlice silah da sevk etmeye başlamıştır. Fakat Amerika, Guatemala ordusunu Arbenz'e karşı harekete geçirmeye muvaffak olmuş ve ordunun hareketi ile baskısı neticesinde Arbenz 1954 Haziran ayında iktidardan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Guatemala hadiseleri, Fidel Castro ile arkadaşlarına iki şeyi öğretmiştir: Birincisi, Latin Amerika'daki reform hareketlerinin orduya dayanarak yapılamayacağı ve ikincisi de, komünistlere de güvenilemeyeceği. Esasında, Castro ve arkadaşları, Küba'da öteden beri diktatörlüğünü sürdüren Fulgencio Batista rejimini yıkmaya karar verdikleri zaman, marksizm ve komünizmle hiçbir bağlantıları yoktu.

Fidel Castro'nun Batista diktatörlüğünü yıkmak için başlattığı harekete, "26 Temmuz Hareketi" denir ve Castro daha 1953 yılında bir garnizona düzenlediği saldırı ile işe başlamak istemiş ise de, başaramamış ve birçok arkadaşı ölmüştür. Kendisi ise yakalanmış ve idam edilecekken, Batista'nın affına uğrayarak hapse mahkûm olmuştur. Bir süre sonra hapisten çıkarılmış ve Meksika'ya sürülmüştür. Batista'yı devirme planlarını ve Küba için düşündüğü siyasi sistemi de bu dönemde kafasında geliştirmeye çalışmıştır.

Nihayet 1956 yılında bir kısım kuvvetlerle Küba'ya çıkarak harekete yeniden başlamıştır. Bu hareketin iki karakteristik özelliği vardır. Biri köyden

132 Castro İhtilâli için bkz., Andre Suarez, *Cuba: Castroism and Communism, 1959-1966*, Cambridge Mass., M.I.T. Press, 1969(2. baskı); Che Guevara, *Reminiscences of the Cuban Revolutionary War*, London, Ailen and Unwin, 1968; H. L. Matthews, *The Cuban Story*, New York, George BraziMer Inc., 1961; Theodore Draper, *Castro's Revolution: New York*, Praeger, 1962; E.E.T. Smith, *The Fourth Floor: An Account of the Castro Revolution*, New York Random House, 1962; Ramon Eduardo Ruir, *Cuba: The Making of a Revolution*, Amherst, University of Massachussetts Press, 1968; Loree Wilkerson, *Fidel Castro's Political Programs: From Reformism to Marxism-Leninism*, Gainesville, University of Florida Press, 1965; D. Bruce Jackson, *Castro, The Kremlin and Communism in Latin America*, Baltimore, John Hopkins Press, 1969; B. Goldenberg, *The Cuban and Latin American Revolution*, London, Ailen and Umvin, 1965; L. Matthews, *Castro: A Political Biography*, London, The Penguin Press, 1969; Claude Julien, *La Revolution cubaine*, Paris, Julliard, 1961; James Daniel et Jolm G. Hubbell, *Le Coup de Tunerre de Cuba,* Paris, Robert Laffont, 1963; Theodore Draper, *La Révolution de Castro*, Paris, Caiman-Levy, 1963; Jacques Grignon-Dumoulin, *Fidel Castro parle*, Paris. Maspero, 1961.

133 Guatemala hadisesi için bkz., Dinerstein, *The Making of a Missile Crisis*, Ekim 1662, s. 1-20.

şehre doğru gelişmesi, yani esas itibariyle köylüye dayanma, ikincisi de şehir terörizmi yerine, doğrudan doğruya silahlı mücadeleye girişmesidir.

Mücadele uzun sürmüştür ve hareketin komünizmle bir alâkası olmamıştır. O kadar ki Küba komünistleri (Partido Socialist Popular), Castro'nun teşebbüsünü Marksizm-Leninizm'in taktik ve stratejisine aykırı gördükleri için, bir süre Castro'yu desteklememişler ve onu tenkit etmişlerdir. Onlara göre mücadele kırsal alandan ve köylüden değil, şehirden ve işçiden başlamalıydı. Küba komünistlerinin bu görüşünü Sovyetler de paylaşmıştır.[134] Bu sebeple, Küba komünistleri Castro'yu ancak 1958 Şubat ayından itibaren, o da kısmen olmak üzere desteklemişlerdir.

Castro dağlarda ve kırsal alanda yürüttüğü mücadeleyi başarıya ulaştırarak 8 Ocak 1959'da gerillalarının başında başkent Havana'ya girdi. Bu başarıda, halkın Batista diktatörlüğünden yılmış olmasının büyük rolü olmuştur. Hele Castro'nun hareketi genişledikçe, Batista'nın halka yaptığı zulüm de artmıştır.

Fidel Castro 16 Şubat 1959'da ilk hükümetini kurdu ve kendisi de başbakan oldu. Fakat Küba komünistlerinden kimseyi kabineye almadı. O kadar ki, Sovyet Rusya, Castro Havana'ya girdikten iki gün sonra, 10 Ocak'ta Castro rejimini resmen tanıdığı hâlde, Castro Sovyetler'i tanıma yoluna gitmedi. "Ben komünist değilim" diyordu. Fakat komünistlerin, yani Sosyalist Halk Partisi'nin (Partido Socialists Popular) faaliyetini de serbest bırakmıştı. Castro sağ ile sol arasında bir yer almaya çalışıyordu.

Castro 1959 Nisan ayında, Washington'daki Milli Basın Kulübü'nün davetlisi olarak Amerika'ya geldi. 20 Nisan'da bu kulüpte yaptığı konuşmada "Biz her türlü diktatörlüğe karşıyız... Komünizme karşı olmamız da bundandır" dedi. New York'taki bir konuşmasında da şöyle diyordu: "Ne hürriyetsiz ekmek ve ne de ekmeksiz hürriyet! Ne kişi diktatörlüğü, ne de sınıf diktatörlüğü! Terörsüz ve ekmekli hürriyet: İşte bu hümanizmdir."[135]

Bununla beraber Amerika'nın daha ilk günden itibaren Castro'ya güvenmediği ve müspet bir yaklaşım içinde olmadığı görülüyor. Castro'nun komünistlerin faaliyetini serbest bırakması, Castro hakkındaki şüpheleri arttırdığı gibi, Amerika, Castro'dan örnek alarak diğer Latin Amerika ülkelerinde de ayaklanmaların çıkmasından ve istikrarın bozulmasından endişe ediyordu. Nitekim Castro'nun zaferinden kısa bir süre sonra Dominik Cumhuriyeti'nde de komünistler harekete geçti.

Küba'da halkın çok büyük kısmı fakir olduğu için, Batista'nın devrilmesinden sonra Castro'dan birtakım beklentileri vardı. Castro bu beklentilere bir cevap olmak üzere 17 Mayıs 1959'da Tarım Reformu Kanunu'nu çıkardı. Tabii bu kanun büyük toprakların kamulaştırılmasını öngörmekteydi ve dolayısıyla Amerikan vatandaşlarının sahip olduğu büyük şeker kamışı plantasyonları da kamulaştırıldı. Bu kamulaştırma hadisesi ve kamulaştırma bedellerinin

134 Dinerstein, a.g.e., s. 29.
135 A.g.e., s. 41-42.

ödenmesinde Castro'nun ağırdan alması, Amerika'nın Castro hakkındaki şüphelerini kuvvetlendirdiği gibi, Castro ile Amerika arasındaki münasebetlerin giderek bozulmasına sebep oldu.

Diğer taraftan, Castro'nun bazı arkadaşları bu tarım reformu kanununa karşı çıktılar. Bunun üzerine Castro bütün mutedil unsurları kabineden çıkardı ve bunların yerine sol unsurları getirdiği gibi, bir yandan da Sosyalist Halk Partisi'yle yakın münasebetler kurmaya başladı. Bu ise, Castro'nun komünizme kayması idi. Bu gelişmeden Sovyetler çok memnun olurken, Amerika'nın da Castro'ya karşı tutumu iyice sertleşmeye başladı.

Bu durum karşısında nihayet Sovyetler'in beklediği an gelmiş oluyordu ve fırsatı kaçırmayıp harekete geçmeye karar verdi. Sovyetler Birliği Başbakanı Birinci Yardımcısı Anastas Mikoyan 4-14 Şubat 1960 tarihleri arasında Küba'ya on günlük bir ziyaret yaptı.[136] Bu ziyaret sırasında Küba basını, milletlerarası dengenin artık çok değiştiğinden söz edip Sovyetler Birliği'ni ve Çin'i göklere çıkardı. Yine bu ziyaret sırasında, Küba ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma da imzalandı.[137] Bu anlaşma ile Küba ve Sovyetler Birliği arasında diplomatik münasebetler kuruluyordu. Ayrıca, Sovyetler Küba'dan 1960-1964 yıllarında 4.5 milyon ton şeker alacak ve Küba'nın Sovyet Rusya'dan makine ve teçhizat alması için %2.5 faizli yüz milyon dolar kredi açacaklardı. Küba'nın şeker için yeni bir pazar bulması, şekerin esas alıcısı olan Amerika'nın Küba üzerindeki baskısını da hafifletmiş olacaktı. Yani Küba, kendisini şeker dolayısıyla Amerika'ya olan bağımlılıktan kurtarmaya başlıyordu. Buna karşılık bir Havana-Moskova köprüsü kuruluyordu.

1960 yılı içinde Moskova-Havana köprüsü her gün biraz daha güçlendi. 1960 yılının kasım ve aralık aylarında, Binbaşı Ernesto Che Guevara başkanlığında bir Küba heyeti Moskova'yı ziyaret ederek, yeni birtakım ekonomik ve ticari anlaşmalar imzaladı. Yayınlanan bildiriye göre,[138] eğer Amerika Küba'dan yaptığı şeker ithalatını tamamen kesecek olursa Sovyet Rusya 2.700.000 ton daha şeker alacaktı.

Bildiriye böyle bir hususun konmasının sebebi vardı. Zira 1960 yılının ortalarından itibaren Amerika Küba'dan yaptığı şeker ithalatını kısmaya başladı ve böylece Amerika-Küba münasebetleri 1960 yılı içinde iyice bozuldu.[139]

1960 Kasım ayında yapılan Amerika Başkanlık seçimini Demokrat Parti adayı John F. Kennedy kazandı. Kennedy'nin Küba meselesi ile ilgili ilk işi, şimdi artık şekillenmeye başlamış olan Castro komünizminin Latin Amerika'nın diğer ülkelerine bulaşmasını önlemek amacı ile, 13 Mart 1961'de Gelişme İttifakı (Alliance for Progress-Alianza para Progreso) sistemini ortaya

136 Mikoyan'ın Küba ziyareti için bkz., Dinerstein, a.g.e., s. 64-70.

137 Anlaşma için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1959-1960*, s. 17589.

138 Bildirinin metni: *American Foreign Policy, 1961*, s. 278-281.

139 1960 yılı içinde Küba-Amerika münasebetleri için bkz., *American Foreign Policy, 1960*, s. 195-356; Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. III, Latin America, s. 445-501; *Keesing's... 1959-1960*, s. 17589-17593.

atmak oldu. Bu, Latin Amerika ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak için Kennedy'nin ortaya attığı bir yardım programı idi.[140] Küba bu programa katılmadı. Fakat 1961 yılının mart-aralık dönemini kaplayan ilk dokuz ay içinde, Amerika'nın on sekiz Latin Amerika ülkesine yaptığı yardım 908 milyon dolar olmuştur.[141]

Kennedy'nin "yapmak zorunda kaldığı" ikinci iş ise, haysiyet kırıcı oldu. Daha Kennedy başkan seçilmeden önce, Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı, (CIA) Castro'yu devirmek için bir plan hazırlamıştı. Buna göre, Küba'dan kaçıp Amerika'ya sığınan Kübalı Castro aleyhtarı mülteciler aylarca askeri kamplarda eğitim alarak Küba'ya bir çıkarma için hazırlanmışlardı. CIA'nın istihbaratına göre, bu Kübalılar Küba'ya çıkarılır çıkarılmaz, Küba halkı Castro'ya karşı ayaklanarak bu kuvvetlerle birleşecek ve bu suretle Castro kolaylıkla devrilecekti. Çıkarma "Domuzlar Koyu" (Bay of Pigs) denen bir yere yapılacaktı.

Kennedy başkan olduktan sonra kendisine bu plan açıklandığı, zaman bunu şüphe ve tereddütle karşılamış ise de, kendisine bu teşebbüsün başarısı hakkında kesin teminat verilince, bu planın tatbikini kabul etmişti.

CIA'yı böyle bir teşebbüse ve Başkan Kennedy'yi de böyle bir teşebbüsü kabule sevk eden en mühim sebep, şüphesiz, Küba'nın Sovyet Rusya ile geliştirdiği sıkı münasebetler ve 1960 yılının ortalarından itibaren Küba basınının şimdi Amerika'ya karşı Sovyet füzelerinden söz etmesiydi.[142] Bunun da sebebi, 1960 Haziran ayında Kruşçev'in bir Kübalı gazeteciye verdiği mülakatta, Sovyet Rusya'nın gerekirse Küba'yı füzelerle dahi koruyabileceğinden ve fakat Sovyetler'in Küba'ya füze yerleştirmeye ihtiyacı olmadığından söz etmesiydi. Kruşçev'in bu sözleri Küba basını tarafından bundan sonra, Amerikan aleyhtarlığının bir dayanağı olarak kullanılacaktı.

Buna mukabil, 1960 Ekim'inde Amerika'nın Küba'yı istilaya hazırladığı söylentileri çıktı. Bunun üzerine Kruşçev yine Kübalı gazetecilere verdiği bir demeçte, böyle bir şey olursa Sovyet Rusya'nın Küba'yı "silahla" savunacağını söyledi. Fakat bu ifade Kübalılar tarafından füzelerin kullanılacağı şeklinde anlamlandırıldı.[143] Küba'yı istila konusunda Kennedy'nin kararını kesinleştiren unsurlardan biri de bu durumdu.

Nikaragua'dan kalkan Amerikan B-26 bombardıman uçakları 15 Nisan 1961 günü Küba havaalanlarını bombardıman etmeye başladı. Guatemala'dan gemi ile yola çıkarılan Kübalı mültecilerden meydana gelen kuvvetler de 17 Nisan'dan itibaren Domuzlar Koyu'na çıkarılmaya başlandı. Fakat harekât tam bir fiyasko oldu. Hiçbir Kübalı bu kuvvetlerin yardımına gitmediği gibi,

140 Kennedy'nin bu konuşmasının metni: *American Foreign Policy, 1961*, s. 343-347 ve Schlesinger Jr., a.g.e., c. III, s. 501-505.

141 "Alliance for Progress"in 1961 yılı gelişmeleri için bkz., *American Foreign Policy, 1961*, s. 347-422.

142 Bkz., Dinerstein, a.g.e., s. 80-98.

143 Bkz., Dinerstein, a.g.e., s. 102-111.

Castro kuvvetleri üç gün içinde çıkarma kuvvetlerinden üç yüz kadar insanı öldürdü ve 1.100 kadar kişiyi de esir aldı. Kennedy'nin korktuğu başına gelmişti. Fakat CIA'ye çok kızmasına rağmen, sorumluluğu tamamen kendi üzerine almak gibi bir cesaret jestinde bulundu. Kennedy, "Zaferin yüz tane babası vardır fakat hezimet yetimdir" diyordu.[144]

Sovyetler Amerika'nın bu "hezimet"ini sömürerek Küba nezdinde yeni puanlar kazanma fırsatını kaçırmadı. Kruşçev 18 Nisan'da Başkan Kennedy'ye gönderdiği mesajda, Küba'ya karşı girişilen bu caniyane istilanın durdurulmasını istiyor ve durdurulmadığı takdirde, Sovyet Rusya'nın "diğer ülkelerle birlikte" gereken tedbirleri alacağını bildiriyordu. Kruşçev'in bu ifadesi, her şeye rağmen Sovyetler'in Küba meselesinde fazla ileri gitmekten kaçındığını gösteriyordu. Bu sebeple, Başkan Kennedy'nin 18 Nisan akşamı verdiği cevap, Amerika'nın Küba'yı istila niyeti olmadığını fakat Batı yarımküresine dışarıdan vuku bulacak müdahale hâlinde, Amerika'nın Latin Amerika ülkelerine karşı üzerine aldığı taahhütleri yerine getireceğini bildiriyordu.[145] Bu ifade, aynı zamanda Küba'yı savunmak gibi bir amaçla Sovyetler'in yapacağı bir müdahaleye karşı da bir uyarı idi.

Bununla beraber, Amerika'nın Castro'yu devirme teşebbüsü Küba liderini daha da sola itti ve Castro 1 Mayıs 1961'de yaptığı konuşmada Küba'yı bir "sosyalist devlet" olarak ilan etti.[146] Kruşçev daha sonra Castro'yu bir komünist olarak görmek istediğini belirttiği zaman da Castro kendisinin bir komünist olduğunu söyleyecektir.[147] Bu ise, Küba'nın Sovyet Rusya tarafından yeniden değerlendirmesine sebep olacak[148] ve bu değerlendirme sonunda da Sovyetler 1962 yılı başında Küba'ya füze yerleştirmeye başlayacaktır.[149]

Küba bu şekilde Moskova'nın bir uydusu hâline gelirken, Amerika da Küba'ya karşı tutumunu her gün biraz daha sertleştiriyordu. Mesela, Amerika Küba'dan yaptığı şeker ithalatını 1 Aralık 1961'den itibaren sıfıra indirirken, 3 Şubat 1962'den itibaren de Küba ile her türlü ticari münasebeti kesti.

1962 yılı, Küba'nın her gün biraz daha Sovyetler'in koynuna girdiği ve buna karşılık Amerika ile münasebetlerin de aynı derecede gerginleştiği bir dönem olmuştur.[150] Bu sebeple 1962 Eylül'ünde Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında Che Guevara, Sovyet Rusya'nın Küba'ya "emperyalist çevrelerin tehditlerini karşılayabilecek" silahlar vermeyi kabul ettiğini söylediği zaman, Başkan Kennedy,

144 André Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, c. II, s. 440. Domuzlar Koyu çıkarması için bkz., K.E. Meyer ve Tad Sulzs, *The Cuban Invasion: The Chronicle of a Disaster*, New York, Praeger, 1962.

145 Kruşçev ile Kennedy arasındaki bu mesaj teatisi için bkz., Schlesinger Jr., a.g.e., c. III, s. 534-560.

146 Konuşmanın metni: Robert F Smith, *What Happened in Cuba? A Documentary History*, New York, Twayne Publishers, Inc., 1963, s. 326-329.

147 Dinerstein, a.g.e., s. 148.

148 Bkz., a.g.e., s. 150-166.

149 A.g.e., s. 166.

150 1962 yılında Küba ile Amerika arasındaki münasebetler: *American Foreign Policy, 1962*, s. 313-473.

sahip oldukları bilgilere göre, Küba'da "saldırgan" silah bulunmadığını, aksi takdirde "çok vahim problemler ortaya çıkabileceğini" söylemiş, bunun üzerine de Sovyetler yaptığı açıklamada, kendi füzelerinin o kadar güçlü olduğunu ve bu sebeple de Sovyet Rusya'nın sınırları dışında herhangi bir üsse ihtiyaçları olmadığını ifade etmiştir.[151]

Hâlbuki U-2 uçaklarının ağustos ayından itibaren Küba üzerinde yaptıkları uçuşlarda, bu ülkede füze üslerinin bulunduğunu tespit etmiş ise de, buna pek ihtimal verilmemiştir. Fakat bu uçuşlar devam ettirilince durum kesinlik kazanmıştır. Bu sebeple Başkan Kennedy 22 Ekim 1962 akşamı Amerikan radyo ve televizyonlarında yaptığı konuşmada, Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmiş olduğunu ve bu füzelerin kuzeyde Hudson Körfezi ile güneyde Lima'ya kadar olan bir alanı vurabileceğini, bunun ise bütün Amerika kıtasının barış ve güvenliğine yöneltilmiş açık bir tehdit olduğunu ve bu sebeple bu füzelerin sökülmesini istedi. Bu suretle 1959 ilkbaharından beri gelişen gerginlik, nihayet bir milletlerarası bir buhrana dönüşmüş olmaktaydı.[152]

Başkan Kennedy, Küba'daki füzelerin sökülmesinde o kadar kararlı idi ki, 22 Ekim akşamı yaptığı konuşmada, "Hürriyetin bedeli daima pahalıdır. Fakat Amerikalılar bu bedeli daima ödemişlerdir" diyordu. Kennedy ayrıca, Küba'nın "karantina"ya alınacağını da ilan ediyordu ki, bunun manası Küba'nın abluka altına alınması demekti. Nitekim 24 Ekim'den itibaren Amerikan II. Filo'suna ait on dokuz savaş gemisi Küba kıyılarını 800 km çapında bir çember üzerinde ablukaya aldı. Küba'ya giden bütün gemiler kontrolden geçecek ve silah taşıyanlar geri çevrilecekti. Kontrolü kabul etmeyen ve Küba'ya gitmekte ısrar edecek gemilere karşı gerektiğinde kuvvet kullanılacaktı. Bu sırada yirmi beş kadar Sovyet gemisi Küba istikametinde Atlantik'te seyretmekteydi.

Sovyetler Amerika'nın bu tutumuna karşı sert bir tutum aldı. Hatta barışı tehdit ettiği gerekçesi ile Amerika'yı Güvenlik Konseyi'ne şikâyet etti. Konsey'de Sovyet ve Amerikan delegeleri arasında sert tartışmalar oldu. Sovyetler de yumuşayacak gibi görünmüyordu. Küba ise, bir Amerikan istilasına karşı askeri hazırlıklara geçti ve ihtiyarları silah altına çağırdı. Atmosfer o kadar gergindi ki, bütün dünya her an bir çatışmanın çıkmasını beklemeye başladı. Bir çatışma ise, üçüncü dünya savaşı demekti. Onun için Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U Thant tarafları uzlaştırmak ve yatıştırmak için büyük çaba harcadı.

Sovyetler Amerika'nın kararlılığını görünce, yavaş yavaş yumuşamaya başladı. Bir defa, abluka üzerine, on iki Sovyet gemisi rota değiştirdi. Diğerleri ise Amerikan savaş gemilerinin kontrolüne itiraz etmediler. Bu ilk işaret oldu. Bunun arkasından, 27 Ekim'de Sovyetler, Küba'daki Sovyet füzelerinin sökülmesini kabul edebileceğini, buna mukabil Amerika'nın da Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmesi gerektiğini bildirdi. Bu şart Amerika tarafından kabul edildi, çünkü Jüpiter füzeleri artık demode olmuştu.

151 André Fontaine, a.g.e., c. II, s. 490-491.

152 Bu buhran için bkz., Dinerstein, a.g.e., s. 184-229; Fontaine, a.g.e., c. II, s. 491-512; Schlesinger Jr., a.g.e., c. III, s. 590-606.

Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi ise, Türkiye'de kırgınlık yaratmıştır. Amerika'nın gerektiğinde veya Sovyetler'le bir pazarlık söz konusu olduğunda, Türkiye'yi feda edebileceği gibi bir his ve şüphe uyanmıştır. 1964 Kıbrıs Buhranı sırasında Başkan Johnson'un Türkiye'ye karşı takındığı tavır ise, bu şüpheleri daha da kuvvetlendirecek ve Amerika Türkiye'yi feda etmeden Türkiye kendisi Sovyetler'le münasebetlerini yumuşatmak için harekete geçecektir. Bu noktaya daha aşağıda geniş bir şekilde temas edeceğiz.

Karşılıklı füze sökümünün kabulü ile Küba Buhranı atlatılmış oluyordu. Fakat her iki taraf da şunu gördü ki, barış pamuk ipliği ile bağlı idi. Küçük bir dikkatsizlik veya fevri bir hareket hâlinde barıştan savaşa geçivermek işten bile değildi. Bunu önlemenin ve barışı kuvvetlendirmenin çaresi ise silahsızlanma ve bilhassa nükleer silahların kontrol altına alınması idi. Kruşçev 28 Ekim'de Kennedy'ye gönderdiği mesajda bu hususa değinmiş ve Kennedy de aynı gün verdiği cevapta, Kruşçev'in düşüncelerini aynen paylaştığını, nükleer silahların yayılmasını önlemek ve silahsızlanma tedbirleri için çalışmak gerektiğini bildiriyordu. Böylece, Küba Buhranı detanta giden yolun kapısını da aralamıştı.

Nitekim 20 Haziran 1963'te Kremlin ile Beyaz Saray arasında, bilhassa buhran zamanlarında yanlış anlamaların önlenmesi amacı ile bir "Kırmızı Telefon" hattı kuruldu. Bu telefon ile iki devletin liderleri doğrudan doğruya konuşabileceklerdi. "Kırmızı Telefon" anlaşmasının arkasından 5 Ağustos 1963'te Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında, yeraltı denemeleri hariç, karada, havada ve denizde yapılan nükleer denemelerin durdurulmasına ait anlaşma imzalandı.

Küba Buhranı bizatihi Küba üzerinde de menfi bir tesir yaptı. Bir bakıma, Türkiye ile Küba aynı psikolojik duruma girdi. Jüpiter füzelerinin sökülmesi nasıl Türkiye'de Amerika hakkında bir "güvenilirlik" konusunu ortaya çıkardı ise, Sovyetler'in Küba'daki füzeleri geri sökmesi de, Castro'da Moskova'ya güvenilip güvenilemeyeceği şüphesini uyandırmış ve Moskova'ya karşı mevcut olan Pekin alternatifini kullanarak 1962'den sonra Çin'e yaklaşmaya başlamıştır.

Küba krizi sırasında Avrupalı müttefikleri Amerika'yı desteklemişlerdir. Bununla beraber, biraz aşağıda da belirteceğimiz üzere, artık NATO'dan koparak kendi nükleer gücünü kendisi kurmaya karar veren Fransa, Küba hadisesinden kendisi için gereken dersi çıkardı. Fransa, kendi menfaati ve güvenliği söz konusu olduğunda, Amerika'nın en tehlikeli ve sert kararları almaktan çekinmediğini görmüştü. Bu sebeple, Başkan Kennedy İngiltere Başbakanı Macmillan ile Başkan de Gaulle'e şahsi bir temsilcisini gönderip durumu izah etmek istediği zaman, gelen temsilciye, de Gaulle "Bana bilgi vermeye mi geldiniz, yoksa danışmaya mı?" diye serzenişte bulunmaktan kendisini alamamıştı.[153]

153 Fontaine, a.g.e., c. II, s. 499.

D) FRANSA'NIN NATO'DAN UZAKLAŞMASI

Batı Bloğu içinde 1960'ların en mühim hadisesi, Fransa'nın 1966 yılında NATO'nun askeri entegrasyonundan çıkarak NATO ile bağlarını ehemmiyetli ölçüde zayıflatmasıdır. Hadisenin kökeninde, de Gaulle'ün deyimi ile bağımsızlık politikasının olması, Batı Bloğu'nun dayanışmasında şüphesiz bir sarsıntı, bir çatlak meydana getirmekte idi.[154]

Fransa'nın "bağımsız" politikası, 1958'de V. Cumhuriyet Fransa'sının başına geçen de Gaulle ile başlar. Fransa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iç politika istikrarsızlıklarının yanında, dışarıda iki sömürge problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan biri Hindiçini meselesi idi. Bu meseleyi Fransa, bu topraklardan çekilmek suretiyle 1954 yılında halletti. Fakat Hindiçini meselesi biter bitmez, hemen arkasından, 1954 Kasım ayından itibaren, Cezayir sömürgesi bağımsızlık için ayaklandı.

Fransa'nın Kuzey Afrika'da üç sömürgesi vardı: Tunus, Cezayir ve Fas. Fransa Tunus ve Fas'a 1956'da bağımsızlık verdi. Çünkü zaten Tunus'a 1882'de ve Fas'a 1904'te yerleşmişti ve bu iki ülke üzerinde "himaye" rejimine sahip olduğu için, her ikisi de bir dereceye kadar bir bağımsızlık statüsüne sahipti. Fakat Cezayir'in durumu bunlardan çok farklı idi. Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Cezayir'i 1830'da işgal etmiş ve burasını tam bir sömürge olarak idare etmişti. Bu sebeple de, sanki Fransa Cezayir ile âdeta bütünleşmiş idi. Dolayısıyla, Fransa Cezayir'in bağımsızlığını kolay kolay kabullenmek istemedi. 1954 Kasım ayından itibaren Cezayir mücahitleri ile Fransa arasında silahlı mücadele başladı. 1958 yılı geldiğinde, Fransa bu mücadelenin kendisi için sonuç vermeyeceğini anlayınca, Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi ile anlaşmak istedi. Fakat bu sefer de Cezayir'deki Fransız subayları Fransa'nın karşısına çıktılar. Bunların lideri General Salan idi. Bunlar Fransa'nın Cezayir'den çekilmesine karşı idi. Neticede bu subaylar Fransız hükümetine karşı ayaklandı. Fransa'nın içi de karıştı. Bu güç ve karışık durumda Fransızlar, köşesine çekilmiş bulunan İkinci Dünya Savaşı kahramanı General Charles de Gaulle'ü işbaşına çağırdılar. De Gaulle 1958'de V. Cumhuriyet Anayasası denen yeni bir anayasa ile "başkanlık" (Presidentiel) sistemine benzer bir sistem kurdu ve Fransız parlamentosu tarafından da cumhurbaşkanlığına seçildi.

De Gaulle ile beraber Fransa'nın dış politikasında yeni bir dönem açılıyordu. De Gaulle'ün 1958'den itibaren tatbike ve gerçekleştirmeye çalıştığı dış politikanın esasları şu şekilde belirtilebilir:[155]

---

154 De Gaulle dış politikası için bkz., Philip C. Cerny, *The Politics of Grandeur: Ideological Aspects of de Gaulle's Foreign Policy*, New York, Cambridge University Press, 1980; John Newhouse, *De Gaulle and the Anglo-Saxons* New York, Viking Press 1970; Crane Brinton, *The Americans and the French*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1968; Wilfrid, L. Kohl, *French Nuclear Diplomacy*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1971; Alfred Grosser, *La Politique exterieure de la V. Republique*, Paris, Editions du Seuil, 1965; Guy de Carmoy, *Les Politiques etrangéres de la France, 1944-1966*, Paris, La Table Ronde, 1967.

155 Wilfrid L. Kohl, *French Nuclear Diplomacy*, s. 124-150.

1) Evvelâ, milletlerarası politika düzeni "iki kutuplu" olmaktan, yani Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya gibi iki "süper devlet"e dayanmaktan çıkarılmalıdır. Böyle ikili bir sistem hem Fransa'nın hem de Avrupa'nın güvenliğine ters düşmektedir. Bu iki büyük devletin çatışması veya işbirliği, hem Fransa'nın hem de diğer devletlerin güvenliğinin de kaderini tayin etmektedir. Milletlerarası münasebetlere bu iki sistem hâkim olduğu için, küçük devletler de bunlardan birine katılmak zorunda kalmakta ve dolayısıyla siyasi bağımsızlıklarından da çok şey kaybetmektedir.

2) Bilhassa bu ikili sistemin Avrupa'da hâkim olmasına da son verilmelidir. De Gaulle'e göre, Avrupa'nın bir yarısı Amerika'nın ve diğer yarısı da Sovyetler'in nüfuzu altındadır. Bu sebeple, Amerika Batı Avrupa'dan, Sovyet Rusya da Doğu Avrupa'dan elini çekmeli ve Avrupa kendi şahsiyetini bulmalıdır. Avrupa bu iki süper devletten yakasını kurtarıp "Avrupalı bir Avrupa" olmalıdır. Diğer yandan, bu Avrupa'nın dengesi Sovyet Rusya ile Fransa'ya dayanmalıdır. Fransa'nın bunu yapabilmesi için de bir an önce kendi bağımsız nükleer gücüne sahip olması gerekir.

3) Fransa eski "büyüklüğü"nü (grandeur) tekrar kazanmalıdır. Bunun temel şartı ise, Fransa'nın büyük kuvvetler karşısında bağımsızlığını korumasıdır. Fransa şu veya bu ittifaka da dâhil olsa bile yine de bu ittifak içinde bağımsızlığını korumalıdır.

4) Bütün bu söylenenleri Fransa'nın gerçekleştirebilmesi için, kendi milli savunmasını kurması gerekir. Bu milli savunmanın temel unsuru ise, Fransa'nın kendi nükleer gücü olmalıdır. Fransa kendi nükleer gücüne sahip olmak zorundadır. De Gaulle buna, Fransa'nın kendi "vurucu gücü" (force de frappe) diyordu. Nükleer silahlar konusunda de Gaulle'ün inancı şuydu: "Başkaları sahip iken, bir büyük devlet bunlara sahip değilse, kendi mukadderatına da hâkim değil demektir[156]" Kısacası De Gaulle'e göre, büyük devlet olmanın da, bağımsız dış politikanın da, çok kutuplu bir milletlerarası politika düzeni yaratmanın da temel şartı "nükleer güç" idi.

Şunu da ilave edelim ki, de Gaulle başlangıçta İngiltere'yi de kendi Avrupa tasarılarının içine sokmuş ise de, İngiltere'nin Amerika'nın dümen suyundan çok fazla gittiğini görünce, İngiltere'ye karşı da cephe almış ve İngiltere'nin Ortak Pazar'a girme teşebbüslerini 1963 ve 1967'de olmak üzere iki defa veto etmiştir. Yani, de Gaulle İngiltere'yi Avrupa içine almak istememiştir.

De Gaulle'ün bu esasları ihtiva eden dış politika felsefesi tatbikatta dört safhadan geçmiştir. Birinci safha, 1958'den itibaren NATO içinde Fransa'nın rolünü ve sesini yükseltme çabası olmuştur. Bunun için de Gaulle, NATO içinde bir Amerika-İngiltere-Fransa sacayağını kurmak istemiş fakat muvaffak olamamıştır, çünkü de Gaulle nükleer silahların kullanılmasında Amerika'dan başka İngiltere ve Fransa'nın da veto hakkı olmasını istemiştir ki, ne Başkan

156 Kohl, a.g.e., s. 129.

Eisenhower ne de Kennedy bunu kabule yanaşmamışlardır. Bunun üzerine de Gaulle Fransa'nın NATO içindeki yükümlülüklerinde yan çizmeye başlamıştır.

1961 veya o sıralarda başlayan ikinci safhada ise de Gaulle, Ortak Pazar'dan hareketle bir Avrupa Birliği kurmak ve NATO'yu münhasıran Avrupa Birliği üzerine oturtmak istemiştir. Bu suretle Amerika'nın NATO üzerindeki tesiri ve hâkimiyeti azaltılacaktı. Fakat bu da mümkün olmadı ve de Gaulle, Amerika'nın NATO'daki hâkimiyetine karşı âdeta savaş açtı. NATO'nun çok fazla "entegre" hâle geldiğinden ve savunma konusunda üyelerin milli egemenlik haklarını kısıtlamaya başladığından şikâyet etti.

1965'te başlayan üçüncü safhada da, Avrupa'da Sovyet tehdidinin artık azaldığını ileri sürerek, Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelere yanaşmaya başladı. Düşüncesi "Atlantik'ten Urallar'a bir Avrupa" kurmak ve Pan-Avrupa güvenliğini gerçekleştirmekti. Bunun için önce NATO ile bağlarını koparması gerekliydi ki, bunu da 1966 Mart ayında yaptı. Mart başında Amerika ve diğer NATO üyelerine gönderdiği notalarda,[157] NATO Başkomutanlığı emrindeki Fransız askeri kuvvetlerinin geri çekileceği bildirildi ve NATO Başkomutanlık karargâhı dâhil bütün NATO üs ve tesislerinin Fransız topraklarından çekilmesi istendi. 29 Mart'ta yapılan açıklamada da Almanya'da bulunan iki tümenlik kuvvet ile hava filolarının bu ülkeden geri çekileceği açıklandı. Bunların arkasından da "Fransa'daki Amerikan üslerine ait beş anlaşma da feshedildi. De Gaulle nihayet NATO ile bağları koparmıştı. Tabiatıyla Fransa NATO'dan çıkmıyor ancak askeri kanadından çekiliyordu. Yoksa Fransa'nın NATO üyeliği devam ediyordu. Fakat NATO bir siyasi organizasyondan fazla, bir askeri ittifaktı. Bir savunma sistemi idi. Fransa'nın çekilmesi bu bakımdan ehemmiyetli idi.

Hemen belirtelim ki, de Gaulle NATO ile bağlarını iyice azaltırken, bazı dayanaklara artık sahip bulunuyordu. Zira Fransa 1 Mayıs 1962 günü kendisinin yapmış olduğu altmış kilotonluk ilk atom bombasını Büyük Sahra'da patlatmış ve 1963'ten itibaren bu bombaların üretimine geçmişti. Yine 1963'ten itibaren Fransa, Mirage-IV denen ve bir atom bombası taşıyabilen uçakların da üretimine başlamıştı. Bu uçakların hızı o sırada 2.2 mach olup 26.000 fite çıkabiliyordu ve uçuş mesafeleri 2.500 mildi.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, de Gaulle nükleer bomba yapma meselesine o kadar ehemmiyet veriyordu ki, Amerika'nın nükleer silahsızlanma konusundaki her teşebbüsünü, Fransa'nın nükleer güç olma çabalarını önlemek için hazırlanmış bir oyun olarak görmekteydi. Bundan dolayı da 5 Ağustos 1963'te Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında imzalanan nükleer denemelerin

157 Bu notalar için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1965-1966*, s. 21606-21610. Mart 1966 ile Haziran 1966 arasında Başkan de Gaulle ile Başkan Johnson arasında bu konuda teati edilen mektuplar için bkz., Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. I, Western Europe, s. 834-854 ve yine bu konuda NATO Bakanlar Konseyi'nin 8 Haziran 1966 tarihli bildirisi: s. 855-858.

durdurulması anlaşmasını[158] imza etmediği gibi, 1 Temmuz 1968'de Washington'da Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve 53 devlet tarafından imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme (Non-Proliferation) Anlaşması'nı[159] imzalamayı da reddetti.[160]

De Gaulle politikasının dördüncü safhasında 1968-1969 yılları mühimdir. De Gaulle 1969 Nisan ayında işbaşından ayrıldı. Fakat ayrılmadan önce politikasının başarısızlığını da gördü. Bilhassa 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'nın Sovyet Rusya tarafından işgali, herhâlde pek çok gerçeği de de Gaulle'e gösterdi. Yine bu yıllarda Fransa ağır ekonomik sıkıntılar içine düştü. Bu da Fransa'nın prestiji için hiç de iyi olmadı.

Kısacası de Gaulle aşırılığa gitmişti. Daha ziyade hislerine yenilip, birçok gerçeği gözden kaçırmıştı. Bu duygusallıkta de Gaulle'ün geçmişinin büyük rolü vardı. İkinci Dünya Savaşı'nda, 1940 Haziran ayında Fransa Almanya'nın işgaline uğradığı zaman, de Gaulle Fransa dışındaki Fransız kuvvetlerinin başına geçerek Hür Fransa'nın lideri olmuştu. Müttefikler arasında Fransa'nın adı "Dört Büyükler" seviyesinde geçmekle beraber, de Gaulle, bilhassa Amerika ve İngiltere tarafından hiçbir zaman "büyük" muamelesine muhatap olmamıştır. De Gaulle daima küçük görülmüştür. Bu dönem de Gaulle'ün hafızasından hiç silinmemiştir. 1958'de başlayan dış politikası, sanki Amerika ve İngiltere'ye dönük bir intikam hareketi idi.

Kendisinden sonra gelen Georges Pompdou, Giscard d'Estaing ve sosyalist François Mitterand bu hatayı ve gerçekleri gördükleri için NATO'nun askeri kanadına dönmeseler bile, gerek Amerika ve gerek NATO ile dayanışmaya tekrar ağırlık vermeye başlamışlardır.

E) NATO'NUN GÜNEYDOĞU KANADINDA ÇATLAMA

Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi şüphesiz Batı Bloğu'nun bütünlüğü için mühim bir hadise, bu bütünlük içinde bir nevi bir çatlama idi. Fransa'nın takibe başladığı "bağımsız" politika bir yana askeri entegrasyondan çıkması, NATO'nun bütün savunma planlarının da değiştirilmesini gerektirdi. Mamafih de Gaulle'ün 1969 Nisan ayında işbaşından ayrılması ve askeri planların da yeniden düzenlenmesi, uzun bir süre almadı.

158 Nükleer denemelerin durdurulması anlaşması için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1963-1964*, s. 19553. *American Foreign Policy, 1963*, (Current Documents), Washington DC, US Government Printing Office, 1967 (State Department Publication, 8111), s. 1032-1034; Trevor N. Dupuy ve Gay M. Hammerman (Ed.), *A Documentary History of Arms Control and Disarmament*, New York, R.R. Bowker Co., 1973, s. 524-526

159 "Non-Proliferation" anlaşmasının metni: *Keesing's... 1967-1968*, s. 22787-22789; Dupuy ve Hammerman, *A Documentry History of Arms Control and Disarmament*, s. 560-564; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adams (Ed.), *Documents on American Foreign Relations, 1968-1969*, New York, Council on Foreign Relations, 1972, s. 62-68.

160 5 Ağustos 1963 anlaşmasına Fransa ve Çin'in itirazları için bkz., *American Foreign Policy, 1963*, s. 984-988.

Fakat NATO'nun Güneydoğu kanadında, 1964'ten itibaren Kıbrıs meselesi dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında patlak veren gerginlik, bu kanadın yirmi yıldır iş yapamaz hâlde kalmasına sebep olmuştur. Türk-Yunan çatışmasının NATO üzerindeki tesirleri, Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesinden çok daha derin olmuştur.

Bir diğer farklılık da şuradadır: Fransa NATO ile bağlarını gevşetmeye başladığı sırada, Avrupa'daki Doğu-Batı münasebetlerinde de bir yumuşama başlamıştı ve Avrupa "detente"a doğru ilk adımlarını atıyordu. Bu gelişme, gittikçe hızını arttıracaktır ki, bu da Avrupa'da bir Doğu-Batı çatışması ihtimalinin giderek azalmasını sağlayacaktır.

Hâlbuki 1964'ten itibaren ortaya çıkan Türk-Yunan gerginliğine ve NATO'nun Güneydoğu kanadındaki çatlamaya paralel olarak, Ortadoğu buhranları da artmaya başlayacak ve bu da bilhassa Türkiye'nin ehemmiyetini arttıracaktır. Fakat Batı'nın bu ehemmiyetten tam olarak yararlanması mümkün olamayacaktır. Çünkü bir Türk-Yunan işbirliğinin gerçekleşmemesi, NATO'nun Ortadoğu gelişmeleri üzerindeki müessiriyetine menfi istikamette tesir edecektir.

Bir diğer nokta da, Kıbrıs meselesinin doğurduğu Türk-Yunan gerginliğinin, aynı zamanda Türk-Amerikan münasebetlerine de tesir etmesidir. Kıbrıs meselesi Türk-Amerikan münasebetlerinin de yapı ve mahiyet değiştirmesine sebep olmuştur. 1964 Haziran ayında Amerika Cumhurbaşkanı Johnson'ın Türkiye başbakanına gönderdiği manasız ve sert mektup, Türkiye'yi, 1945'ten beri münasebetlerinin gayet soğuk olduğu Sovyetler Birliği'ne yaklaşmaya ve bu ülke ile münasebetlerine yeni bir şekil vermeye sevk etmiştir. Onun içindir ki, 1965'ten itibaren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde, bilhassa ekonomik alanda, birdenbire bir sıçrama müşahede edilmiştir.

Keza Arap dünyasına yaklaşma da yine 1960'ların ortalarında oluşmaya başlamıştır ki, 1963-1964 Kıbrıs Buhranı bir bakıma Türk dış politikasını "çok kutupluluğa" doğru itmiştir demek yanlış olmayacaktır.

1967 Kıbrıs Buhranı, Türk-Amerikan münasebetlerine fazla tesir etmemiş ise de Türk-Yunan münasebetleri için yeni bir darbe olmuştur. Türk-Yunan münasebetlerinin bozulması 1967 buhranında bir merhale daha ileriye gitmiştir.

Fakat 1974 Kıbrıs Buhranı hem Türk-Yunan hem de Türk-Amerikan münasebetlerine en ağır darbelerini indirmiştir. Hele Amerika'nın 1975'ten itibaren üç yıl kadar sürecek olan, Türkiye'ye tatbik ettiği silah ambargosu, tesirlerini günümüze kadar devam ettirecektir. Bu ambargo, Türk-Amerikan münasebetlerinin çok muhtaç olduğu "güvenilebilirlik" faktöründe çok ağır bir yara açmıştır.

1975'ten itibaren Türk-Yunan çatışmasına, kıta sahanlığı, kara suları ve hava kontrol sahası gibi unsurları içine alan bir "Ege Meselesi" de ilave olacaktır.

Ayrıntılarına daha aşağıda Türk Dış Politikası bölümünde gireceğimiz bu gelişmelerin, Batı'nın bütünlüğünde ve dayanışmasında ciddi sarsıntılar olduğu ve NATO'nun mühim bir parçasında esaslı bir yapı değişikliği meydana getirdiği inkâr edilemez.

F) VİETNAM SAVAŞI VE BATI

Kıbrıs meselesinde olduğu gibi, Vietnam Savaşı'nı da, daha ileride Asya Gelişmeleri kısmında ayrıntıları ile açıklamaya çalışacağız. Fakat 1960'larla birlikte ortaya çıkan bu savaşa ve Batı üzerindeki tesirlerine burada kısaca temas etmekte yarar vardır.

1945 Cenevre anlaşmaları ile Vietnam Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrıldıktan sonra, Amerika, kuzeydeki komünist Viet-Minh rejimine karşı güneyi korumak için, yardımlarını ve alâkasını devam ettirdi. İşte bu yardım ve alâka, Güney Vietnam'ın komünistlerin kontrolü altına düşmesi ve milletlerarası komünizmin Güneydoğu Asya bölgesinde stratejik bir üstünlük sağlayacağı endişesi, Amerika'yı "Vietnam Bataklığı"na çekmeye başlayacaktır. Zira Viet-Minh'in lideri Ho Chi Minh'in 1954 Cenevre anlaşmaları ile yetinmeye niyeti yoktu. Bu sebepten yavaş yavaş gerilla sızmaları ile Güney Vietnam'a da hâkim olmak kararındaydı. Bu ise Amerika'nın Güney Vietnam ile daha fazla alâkadar olmasına sebep oldu. Önce ekonomik ve mali yardım ile askeri danışman derken, 1965'ten itibaren Amerika Güney Vietnam'a asker sevk ederek, bu bölgeyi askerle savunmaya başladı. Bu ise Kuzey'in Vietkong gerillaları ile Amerikan askeri arasında 1973 yılı başlarına kadar sürecek uzun bir mücadelenin başlamasına sebep oldu. Bir ara Amerika'nın Vietnam'da yarım milyondan fazla askeri bulunuyordu. Buna rağmen, Vietnam Savaşı Amerika için tam bir başarısızlıkla neticelendi. Amerika tüm Vietnam'ı komünistlerin eline teslim etmek zorunda kaldı. 1972 yılı Şubat ayından itibaren Çin-Amerika münasebetleri düzelmeseydi ve bilhassa 1969'dan itibaren de Çin-Sovyet münasebetleri silahlı sınır çatışmalarına kadar varmasaydı, çok muhtemeldir ki, Amerika Vietnam'la daha yıllarca uğraşmak zorunda kalabilirdi.

Vietnam Savaşı'ndaki Amerikan başarısızlıkları, ilk önce Amerikan kamuoyunda büyük tepkilerle karşılandı. Amerika'nın Vietnam politikasına karşı Amerikan gençliği ayaklandı. O kadar ki, gençler resmen askere gitmeyi reddettiler. Öyle ki, hükümet çevreleri ve Kongre bile bir kargaşa içine düştü. Vietnam'dan yakayı sıyırmak için herkes bir çözüm ortaya atmaya başladı. Şaşkınlık o kadar büyüktü. Tabiatıyla Amerika'nın içeride ve dışarıda maruz kaldığı bu durum bir "süper-devlet" için hiç de hoş değildi.

"Vietnam Buhranı" diyebileceğimiz bu gelişmeler içindedir ki, Sovyetler 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'yı işgal ve Brejnev Doktrini dedikleri kaba kuvvet politikasını ortaya attı. Yine bu gelişmeler sırasında 1967 Arap-İsrail savaşı patlak verdi.

Amerika, Vietnam Savaşı sırasında Batı Bloğu içinde tam bir yalnızlık içine düşmüştür. Zira Batı'dan hemen hemen hiç destek görmemiştir. Bir defa, Amerika'nın başarısızlığı Batı'nın prestiji için de bir yara idi. Her şeyden önce Amerika Batı'nın bir sembolü idi.

İkincisi, Amerika'nın yüz binlerce askeri dünyanın uzak bir köşesinde savaşa sokması, Batı'nın Avrupa'daki savunma gücünü de azaltıyordu. Eğer bu dönemde Sovyetler Avrupa'da ciddi bir kriz çıkartmamışsa, bunda, Doğu'da Çin faktörünün ve Avrupa'da da sosyalist ülkelerin iç gelişmelerinin tesirini görmek gerekir.

Üçüncüsü, Vietnam Savaşı NATO içinde "danışma" mekanizmasının işletilmediği şikâyetlerine sebep olmuştur. Çünkü Amerika Vietnam bataklığına her gün biraz daha batarken, kararları tek taraflı olarak kendisi vermiş ve milletlerarası politika bakımından NATO ve Batı için de neticeler doğurabilecek böyle bir teşebbüsün ciddi safhalarında müttefiklerine danışmamıştır. Bunun içindir ki, NATO içi münasebetlerde "Danışma" ve "Dayanışma" meselesi mühim tartışmaların konusu olmuştur.

Amerika Vietnam Savaşı'nın yalnızlığından kurtulmak için, NATO'lu müttefiklerini de Vietnam meselesine bulaştırmak ve onları da işin içine çekmek istemiş ise de Batı Avrupa buna yanaşmamıştır. Bu da Amerika'da bir burukluğa sebep olmuştur. Bir yandan bu burukluk, öte yandan danışma mekanizmasının iyi işletilmemesinden ötürü Avrupa'nın Amerika'dan şikâyetleri, NATO içinde bir Avrupa-Amerika münasebetleri meselesini de doğurmuştur. Karşılıklı şikâyetler Vietnam Savaşı ile başlayan bu yılların ortaya çıkardığı bir konu olmuştur.[161]

161 Bugün dahi tartışması yapılan Avrupa-Amerika münasebetleri konusu için bak.: Geoffrey Williams, *The Permanent Alliance: The European-American Partnership, 1945-1984*, Leyden, A. W., Sijthoff, 1971; David S. Landes (Ed.), *Critical Choices for Americans, Western Europe: The Trials of Partnership*, Lexington, Mass, Lexington Books, DC, Heath and Co., 1977 (Çeşitli makaleleri ihtiva ediyor); Walter F. Hahn and Robert L. Pfaltzgraff (Eds.), *Atlantic Community in Crisis: A Redefinition of the Transatlantic Relationship*, New York, Pergamon Press, 1979; Alfred Grosser, *The Western Alliance: European-American Relations since 1945;* London, Papermal, 1980.

ON İKİNCİ BÖLÜM

YUMUŞAMAYA (DETANT) DOĞRU

1- YENİ GELİŞMELER

Bloklarda 1960-1970 arasında meydana gelen yapı değişiklikleri, şüphesiz blokların birbirlerine yaklaşmasında veya hiç değilse davranışlarında eski sertlik alışkanlıklarından vazgeçerek anlaşmazlıkları bile nispeten daha yumuşak yaklaşımlar içinde ele almalarında mühim rol oynamıştır. Tabiatıyla bu gelişmede 1962 Küba Buhranı'nın büyük tesiri vardır. Bilhassa Doğu ile Batı bloklarının, aralarındaki çatışmalara eskisinden daha farklı bakmalarında ve bu çatışma ve buhranları daha farklı ele almalarında (crisis management) Küba Buhranı bir dönüm noktası teşkil etmiştir denilebilir.

Bununla beraber, 1960'lardan itibaren blokların dışında meydana gelen gelişmelerin de, blokların karşılıklı münasebetlerine tesir ederek yumuşamaya büyük katkı sağladığı gibi, milletlerarası münasebetlerin yapısını da belirli bir ölçüde değiştirmeye muvaffak olduğunu da belirtmeliyiz. 1960'lardan itibaren ortaya çıkan Üçüncü Dünya, Asya-Afrika Bloğu, Asya-Afrika-Latin Amerika Grubu, Tarafsızlar, Bağlantısızlar gibi deyimler, kavramlar ve hareketler, bunun örnekleridir.

Diğer taraftan, şunu da kabul etmeliyiz ki, gerek bloklar arasında yumuşama teşebbüsleri, gerek çatışmaların kökeninde yatan silahlanmayı durdurma veya sınırlama çalışmaları ve nihayet, gerek bloklar dışındaki ülkelerin, bloklar arası münasebetlere tesir etmek amacı ile kendi aralarında teşkilatlanma çalışmaları, 1960'ların da öncesine gider. Bu sebeple, bütün bu söylediklerimize önce oradan başlamak gerekmektedir.

A) BANDUNG'TAN BAĞLANTISIZLIĞA

1960'ların başından itibaren, milletlerarası politikanın yeni bir faktörü olarak vuku bulan mühim hadiselerden biri de, Doğu ve Batı bloklarının dışında "Bağlantısızlık"[1] (Non-alignment) adı ile yeni bir hareketin ve yeni bir

1 Bağlantısızlık hareketi için bkz., Lawrence W. Martin (Ed.), *Neutralism and Non-Alignment*, New York, Praeger, 1962; Cecil Crabb, *The Elephants and the Cranes*, New York, Praeger, 1965; Peter Lyon, *Neutralism*, Leicester, Leicester University Press, 1963; Paul Sigmund, Jr., (Ed.), *The Ideologies of the Developing Nations*, New York, 1963; Roy Chowdhury, *Military Alliances and Neutrality in Times of War and Peace*, Bombay, Orient Longmans Ltd., 1966; W. Scott

devletler gruplaşmasının ortaya çıkmasıdır. Bu hareket, çeşitli şekillerde başlayıp geliştiği için, Üçüncü Dünya, Asya-Afrika Bloğu, Tarafsızlar veya Bağlantısızlar Bloğu gibi isimler almakla beraber, bütün bunların başlangıç noktası tektir ve bu da 1955 Nisan ayında Endonezya'da toplanan Bandung Konferansı'dır.

Bandung Konferansı, Hollanda'nın sömürgesi iken, 1945'ten sonra sürdürdüğü bir bağımsızlık mücadelesi sonunda, 1949'da, bağımsızlığını kazanan Endonezya'nın teşebbüsü ile 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde yine Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanmış olup, Asya-Afrika Konferansı adını almıştır. Gerçekten, 1955 yılı geldiğinde Asya'da sömürge ülke hemen hemen kalmamıştır. Fakat konferansa katılan 29 ülkeden ancak altı Afrika ülkesi, Mısır, Habeşistan, Gana, Liberya, Libya ve Sudan bağımsız ülkelerdi.[2]

Konferansın amacı, bağımsızlıklarını yeni alan Afrika ve Asya ülkelerinin, Amerika ve Sovyet Rusya gibi iki büyük nükleer güç karşısında varlıklarını korumak için bir birlik ve dayanışma sağlamaktı. Fakat konferansa katılan 29 devlet o kadar "heterojen" yani siyasal sistem ve dış politikaları itibariyle birbirlerinden o derece farklı idi ki, Asya devleti olarak davet edilen Türkiye bu konferansta bir bakıma NATO'nun temsilcisi iken Çin Halk Cumhuriyeti de Asya-Afrika devleti sayılmayan ve dolayısıyla konferansa davet edilmeyen Sovyet Rusya'nın temsilcisi durumundaydı. Öte yandan, bazı Arap devletleri (Irak, Ürdün, Lübnan ve Libya) Batı'nın görüşünü savunurken, bir kısmı da (Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen) gerçekten tarafsızlığı savunmuştur. Asya ülkeleri içinde Pakistan ve Seylan Batı görüşüne eğilim gösterirken, Hindistan, Birmanya ve Endonezya gerçek tarafsızlığı savunmuşlardır.

Konferansta en hararetli tartışmalar, Batı'nın temsilcisi durumunda bulunan ve milletlerarası komünizm tehlikesi karşısında tarafsızlığın tehlikelerine işaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Hindistan'ın komünist veya anti-komünist her türlü kuvvet gruplaşmasının karşısında olduğunu ve fakat NATO'nun sömürgeciliğin en güçlü koruyuculuğundan biri olduğunu ileri süren Hindistan Başbakanı Nehru arasında olmuştur.

Bandung Konferansı[3] bu çelişkili şartlar içerisinde birtakım kararlar almıştır. Bu kararlar içinde en ağırlıklı olanı 1954 Temmuz'unda Çin Halk

---

Thompson, *The Third World: Promises of US Policy*, San Francisco, Calif, Institute for Contemporary Studies, 1978; W. Raymond Duncan (Ed.), *Soviet Policy in the Third World*, New York, Pergamon Press, 1980; E.J. Feuchtwanger ve Peter Nailor (Ed.), *The Soviet Union and the Third World*, New York, St. Martin's Press, 1981; Peter Worsley, *The Third World, A Vital New Force in International Affairs*, Chicago, University of Chicago Press, 1964.

2 Bandung Konferansı'na katılan devletler şunlardır: Afganistan, Birmanya. Kamboçya, Seylan, Mısır, Habeşistan, Gana, Hindistan, Endonezya, Irak, Japonya, Ürdün, Laos, Lübnan, Liberya, Libya, Nepal, Pakistan, İran, Filipinler, Suudi Arabistan, Tayland (Siyam), Sudan, Suriye, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Yemen, Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye. Bandung Konferansı'nın bir yorumu için bkz., Malek Bennabi, *L'Afro-Asiatisme, Conclusions sur la Conference de Bandoeng*, Le Caire, Imprimerie Misr S.A.E., 1956.

3 Bandung Konferansı'nda Türkiye için bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, c. 1: 1919-1973, (kolektif eser), Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, (4. baskı), s. 283-286.

Cumhuriyeti Başbakanı Chou En-Lai ile Hindistan Başbakanı Nehru arasında kabul edilerek ilk defa dünyaya tanıtılmış olan, "Barış İçinde Bir Arada Yaşama"nın beş ilkesi üzerinde varılan anlaşma idi.[4]

Bağlantısızlık (Non-alignment): 1955 Bandung Konferansı, bir başlangıç olması ve üyelerinin karmaşık kompozisyonu dolayısıyla Doğu ve Batı blokları karşısında yer alabilecek yeni bir anlayış ve felsefeyi hemen oluşturmamış ise de, bir hareketi başlattığı da bir gerçektir. Bu hareket, başlangıçta düşünüldüğü gibi, bir Asya-Afrika hareketi olmamış, bunun yerine, daha geniş çapta olmak üzere, milletlerarası politikada bir, "Bağlantısızlık" (Non-alignment) akımı ortaya çıkmıştır. Bağlantısızlığın, yani hiçbir bloğa veya askeri ittifaka bağlı olmama hareketinin ilk teşkilatlanması, Yugoslavya lideri Tito ile Mısır Başbakanı Nâsır'ın teşebbüsü ile 1961 yılında olmuştur. Bu iki liderin teşebbüsü ile 1-6 Eylül 1961 günlerinde Belgrad'da 25 tarafsız ve bağlantısız ülkenin katılması ile bir konferans toplandı.[5] Toplantının sonunda 27 maddelik bir deklarasyon[6] ile Amerika ve Sovyet Rusya'ya hitaben bir barış çağrısı yayımlandı.

Deklarasyonda, her türlü koloniyalizm ve sömürgeciliğe karşı geliniyor, sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi isteniyor, bilhassa Kongo, Angola, Cezayir'in bağımsızlık hareketleri destekleniyor, Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki ırkçı ayrım (apartheid) mahkûm ediliyor, Filistin Arap halkının tüm haklarının tanınması, yabancı üslerin kaldırılması, genel ve tam bir silahsızlanma, bütün nükleer silahların yasaklanması, büyük devletlerin en kısa zamanda bir silahsızlanma anlaşması imzalamaları ve Çin'in Birleşmiş Milletler'e kabulü isteniyordu. Barış çağrısında[7] ise, konferansın, o günkü milletlerarası durumdan duyduğu kaygı ve endişe ifade ediliyordu.

Bağlantısızlar'ın ikinci toplantısı, 5-10 Ekim 1964'te Kahire'de toplanmış[8] ve 9500 kelimelik "Barış ve Milletlerarası İşbirliği Programı" yayınlanmıştır. Bu program, bütün ülkelerin, nükleer silahlardan vazgeçmesini, bütün yabancı üslerin tasfiyesini, devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmamalarını, yeni sömürgecilik (neo-koloniyalizm) ve emperyalizme karşı çıkılmasını ve bu arada da Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınmasını istiyordu. Unutmamalı ki, bu programın yayımladığı tarihte, Kıbrıs Rumları, Türk toplumuna yaptığı saldırılar ve katliam ile Kıbrıs Cumhuriyeti'ni fiilen sona erdirmişlerdir. Buna rağmen Bağlantısızlar'ın Kıbrıs için "self-determination" hakkından söz etmeleri, politik oyunların ne derece içinde olduğunu gösteren iyi bir örnektir.

4 Barış İçinde Bir Arada Yaşama kavramı için bkz., Yukarıda, s. 357-366.
5 Belgrad Konferansı için bkz., *Keesing's... 1961-1962*, s. 18601, 18605
6 Deklarasyonun metni: A.g.e., s. 18604.
7 Barış çağrısının metni: A.g.e., s. 18604-18605.
8 Kahire Konferansı için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1963-1964*, s. 20431-20434.

Bağlantısızlar'ın üçüncü toplantısı, "zirve" toplantısı olarak, 8-10 Eylül 1970'te Zambia'nın başkenti Lusaka'da yapıldı ve buna 54 ülke katıldı.[9] Zirvenin sonunda altı tane karar alındı ki, bunların en mühimi de "Barış, Bağımsızlık, İşbirliği ve Milletlerarası Münasebetlerin Demokratizasyonu Üzerine Lusaka Deklarasyonu"dur. Bu deklarasyonda söylenenler, daha öncekilerle ve daha sonra söylenecekler ile fazla bir farklılık göstermemektedir.

Bağlantısızlar, günümüze gelinceye kadar, belirli dönemlerle yaptıkları toplantılarda aldıkları kararlarla, milletlerarası politikaya ve onun aktüel meselelerine tesir etmeye ve gelişmelere kendi düşüncelerine göre istikamet vermeye çalışacaklardır. Bunda ne kadar başarı kazandıklarına aşağıda temas edeceğiz.

Afrika Birliği Teşkilatı: 1955 Bandung Konferansı ile Bağlantısızlar'ın ilk toplantısı olan 1961 Belgrad Konferansı arasındaki altı yıllık devrede, Afrika'da büyük gelişmeler oldu. Her ne kadar Bandung Konferansı toplandığı sırada Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinde ve bazı İngiliz sömürgelerinde bağımsızlık hareketleri devam etmekte idiyse de, Fransa'da 1958 yılında de Gaulle'ün Fransa'nın başına geçmesi, Kara Afrika'nın kaderinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira de Gaulle Fransa'nın sömürgelerle olan münasebetlerine de yeni bir açıdan bakmıştır. Kendisinden önce IV. Cumhuriyet'in, sömürgeleri Fransa'ya sıkı bir şekilde bağlayan Fransız Birliği (Union Française) kavramı yerine, de Gaulle, İngiliz Milletler Topluluğu (British Commonwealth) kavramına çok benzeyen Fransız Milletleri Topluluğu (Communaute Française) kavramını getirmiştir. Buna göre, Fransız sömürgeleri isterse bu sistem içinde kalarak, Fransa ile bağ kurmanın faydalarından yararlanacak, isterse tamamen bağlarını koparıp bağımsız olacaktı. Fransa ile bağlarını koparıp ilk bağımsızlığını ilan eden sömürge, 1958'de, Sekou Toure'nin Gine'si oldu. Biraz sonra diğer Fransız sömürgeleri de Gine'yi takip ettikleri gibi, Fransız sömürgelerindeki bu bağımsızlık hareketi bir çığ gibi Afrika'daki İngiliz sömürgelerinin bağımsızlık hareketini de hızlandırdı. O kadar ki, 1955 Bandung Konferansı sırasında Afrika'da ancak beş bağımsız devlet varken, 1963 Mayıs ayında Afrika Birliği Teşkilatı kurulurken 31 bağımsız devlet vardır.

Bu devletler bağımsızlıklarını aldıkları sırada, Batılı sömürgeci devletler Afrika'dan tamamen çekilmiş değildir. Diğer taraftan, yine bu devletler, Batı'nın şu veya bu şekilde kendilerini tekrar nüfuz veya kontrolü altına almasından (neo-koloniyalizm) korkmaktadırlar. Batı'nın karşısında denge unsuru olabilecek kuvvet ise, Sovyet Rusya'nın liderlik ettiği milletlerarası komünizmin emperyalizmidir.

Bu durum karşısında, bu yeni bağımsız olan Afrika ülkeleri, bloklardan kendilerini uzak tutabilmenin çaresini bir araya gelmekte ve bir Afrika Birliği'nde (Pan-Afrikanizm)gördüler.[10] Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Afrika

9 Lusaka Zirvesi için bkz., *Keesing's... 1969-1970*, s. 24212-24214.

10 Pan-Afrikanizm için bkz., Philippe Decraene, *Le Panafricanisme*, Paris, Presse Universitaire de France, 1961; George Padmore, *Panafricanism or Communism? The Corning Struggle for Africa*, London, Dobson, 1956.

Birliği'nin gerçekleşmesinde liderlik yapan ve büyük çaba harcayan Gana'nın devlet başkanı Kwame Nkrumah olmuştur.[11]

Bu çabalar ve zaruretler sonucu 31 Afrika ülkesinin temsilcileri (çoğu devlet başkanları), 22-24 Mayıs 1963'te, Afrika'nın en eski bağımsız ülkesi Habeşistan'ın başkenti Addisababa'da toplanarak, Afrika Birliği Teşkilatı'nı (Organization of African Unity) kurdular.[12] Ve Birliğin 33 maddelik anayasasını (Charter) da kabul ettiler.

Afrika Birliği Teşkilatı da, bloklar karşısında Afrika'nın kişiliğini korumak ve bilhassa, Afrika'da kendi aralarında çıkacak anlaşmazlıkları ve meseleleri, büyük devletlerin müdahalesine imkân vermeyecek şekilde ve büyük devletleri Afrika kıtasından uzak tutarak çözümlemeyi gaye edinmişti.

Afrika Birliği Teşkilatı, Afrika kıtasını bloklar politikasının dışında tutarak Afrika'ya ayrı bir kişilik verme amacını gütmekle beraber, 1963'ten, yani kuruluşundan sonra, bağlantısızlığın aldığı hızlı gelişmelere katılarak, Bağlantısızlar'ın mühim bir unsuru hâline gelecektir.

İslâm Konferansı: Bağlantısızlar içinde ayrı ve mühim bir grubu da, İslâm ülkeleri ve bunların oluşturduğu İslâm Ülkeleri Konferansı teşkil etmektedir.

İslâm Konferansı, bir Bandung, bir Bağlantısızlar ve bir Afrika Birliği Teşkilatı'ndan çok farklı bir şekilde ortaya çıkmakla beraber, İslâm ülkeleri Bağlantısızlık hareketi içinde mühim bir nüfuz ve tesire sahip olmuşlardır.

İslâm Konferansı'nın ortaya çıkışı tamamen İsrail ile alâkalı olup, ilk toplantısını yaptığı 1969 yılından bugüne kadar da, toplantılarının ve çalışmalarının ağırlık noktasını genellikle İsrail meselesi teşkil etmiştir.

İsrail işgali altındaki Kudüs'te, Müslümanların kutsal yerlerinden olan El-Aksâ Camii'nde, 21 Ağustos 1969 akşamı bir yangın çıktı ve camide hasar meydana geldi. Bu hadise Arap ve Müslüman dünyasını yerinden oynattı. Arap dünyası bu yangını İsrail'in kasten çıkarttığı görüşünde idi. Fakat kısa sürede anlaşıldı ki, yangın Denis Michael Rohan adındaki 28 yaşında Avustralyalı bir din yobazı tarafından çıkarılmıştı.

Yangın haberi üzerine Amman, Bağdat, Şam ve Kahire'de ve diğer Arap başkentlerinde İsrail'e karşı "cihat", yani "kutsal savaş" ilan edilmesini isteyen gösteriler yapıldı.

Ürdün Kralı Hüseyin de Arap Birliği liderlerine mesajlar göndererek, hemen bir "Arap Zirvesi" yapılmasını istedi. Arap Birliği dışişleri bakanları 25 Ağustos 1969'da Kahire'de toplandılar fakat bir Arap Zirvesi'ne değil, bir "İslâm Zirvesi"ne karar verdiler. İslâm Zirvesi fikri Suudi Arabistan'dan gelmişti. Ürdün ise bir Arap Zirvesi'ni İsrail'e karşı daha müessir bir tedbir olarak görülüyordu.

İslâm Zirvesi 22-25 Eylül günlerinde Fas'ın başkenti Rabat'ta toplandı. 36 Müslüman ülke davet edilmiş olmakla beraber, Türkiye de dâhil 25 ülke

11 Bu konuda bkz., Kwame Nkrumah, *I Speak of Freedom*, London, Mercury Books, 1961.

12 Afrika Birliği Teşkilatı'nın kuruluşu için bkz., *Keesing's 1963 1964*, s. 19463-19468.

katılmıştı. Türkiye bu zirvede, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından temsil edilmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü davet edilmediği için Irak, Fas'la diplomatik münasebetleri olmadığı için de Suriye, zirveye katılmamışlardır.[13]

Zirve sonunda yayınlanan kararlarda, İsrail'in Kudüs'ten çıkması ve Kudüs'e, 1967 Haziran ayından önce 1300 yıldır devam eden statüsünün iadesi ile İsrail'in 1967 Haziran savaşında işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi isteniyordu. Konferansta, İsrail'i tanımış olan devletlerin, İsrail ile diplomatik münasebetlerini kesmeleri de istenmiş ise de, Türkiye ve İran ile Mali, Moritanya, Nijer ve Senegal gibi Afrikalı Müslüman ülkeler bunu kabul etmemişlerdir.

İslâm Zirvesi'nin ikincisi, 22-24 Şubat 1974'te Pakistan'da Lahor'da yapılmıştır.[14] Bu zirvenin kararlarında da, Kudüs'ün "Arap" olarak kalması, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Filistinlilere "milli haklarının tanınması" ve kendi vatanlarına sahip olmaları istenmiştir. Yine bu toplantıda, "İslâm Ülkeleri Ekonomik Dayanışması"nın esasları da kabul edilmiştir.

Lahor Zirvesi'nin en mühim hadisesi, 1971 Mart ayında ayaklanıp bağımsızlığını ilan ederek Bangladeş adını alan Doğu Pakistan'ın diğer Müslüman ülkelerin aracılığı ile Pakistan tarafından tanınması olmuştur. Bundan sonra İslâm Konferansları, İsrail meselesinin dışında, İslâm dünyasının meselelerini tartışıp bu meselelere de çözüm getirmeye çalışacaktır. Fakat bunda pek başarılı olduğu söylenemez.

Zirve toplantılarının dışında, İslâm ülkeleri dışişleri bakanları da toplantılar yapmışlardır ve bugün de yapmaktadırlar. Dışişleri bakanlarının ilk toplantısı, 23-26 Mart 1970'te Cidde'de yapılmış ve bu toplantıda İslâm Konferansı'nın devamlı "sekretaryası" kurulmuştur.[15]

Bağlantısızlığın Sebepleri: 1955 Bandung Konferansı ile hareketlenen bağlantısızlık ve tarafsızlığın (neutrality-neutralism) ortaya çıkmasında rol oynayan en mühim sebep, yeni bağımsızlığını alan devletlerin zayıflığı ve güçsüzlüğüdür. Bu devletler ortaya çıktığında, milletlerarası politikanın yapısı iki bloğa ve iki süper devlete dayanıyordu. Bunların her ikisi de, yani hem Amerika hem de Sovyet Rusya, birer nükleer güç idi. Yeni bağımsız olan devletlerin, bu süper nükleer güçlerden herhangi birine tek başlarına karşı koymaları söz konusu olmadığı gibi, bunlardan birine bağlanmayı da, bir sömürgecilikten sıyrılıp, yeni bir sömürgeciliğe (neo-koloniyalizm) boyun eğmek gibi gördüler. Bu sebeple, bir araya gelerek ve kuvvetlerini birleştirerek, iki bloğun dışında, yeni bir kuvvet, yeni bir topluluk veya ayrı istikamette yeni bir politika oluşturmak, bu devletlere en rasyonel, en akılcı yol olarak görünmüştür.

Yeni bağımsızlığını kazanan bu devletler için, iki bloklu dünyanın bir başka gerçeği daha vardı. Bloklardan birinin ekonomik düşünce sistemi kapitalizm, diğerlerinin ise hem ekonomik ve hem de siyasi felsefesi komünizm

13 Rabat İslâm Zirvesi için bkz., *Keesing's... 1969-1970*, s. 23689-23690.
14 Lahor Zirvesi için bkz., *Keesing's... 1974*, s. 26423.
15 Cidde Toplantısı için bkz., *Keesing's... 1969-1970*, s. 23629.

idi. Bu devletler kapitalizmin sömürücülüğünden yeni çıkmışlardı. Buna karşılık, komünizme dönmeleri demek de, yeni bir esaretin giyotinine boyunlarını uzatmak olacaktı. Kısacası, her iki blok da, birbirine ters düşen iki ayrı felsefenin ve yaşama sisteminin temsilcisi idi ve bu yeni devletler için, bu ikisinden birini seçmek mantıklı görünmedi.

Bağlantısızlık, blokların nükleer gücüne karşı kendi silahı olarak, nükleer silahlara karşı gelme ve silahsızlanma politikasını kullanmıştır. Silahsızlanma, blokların nükleer gücüne karşı, Bağlantısızlar'ın en büyük silahı olmuştur. Tabiatıyla bu silahın ne kadar müessir olduğu tartışılabilir. Fakat 'Bağlantısızlar'ın silahsızlanmadan da fazla kullandıkları silah, Birleşmiş Milletler olmuştur. Bilhassa, Genel Kurul'dan çıkarttıkları kararlarla, büyük devletlerin politikalarına mümkün olduğunca istikamet vermeye ve bloklar arasında dengeyi kurmaya çalışmışlardır. Bugün dünyada mevcut 151 ülkenin 95'inin Bağlantısızlar'a dâhil olduğunu düşünürsek, Bağlantısızlar için Birleşmiş Milletler silahını küçümseyemeyiz. Fakat dünya barışına ve dünya politikasına Genel Kurul'un değil, beş büyük devletin (Amerika, Sovyet Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere ve Fransa) veto hakkına sahip olduğu Güvenlik Konseyi'nin müessir olması ve bir de, Bağlantısızlar'ın kendi içlerindeki çeşitliliği ve politika farklılıkları, Bağlantısızlar'ın Birleşmiş Milletler'deki tesir gücünü mühim ölçüde azaltmaktadır.

İki süper devletin birbiriyle çatışan ekonomik ve politik yaşama felsefe ve sistemleri karşısında Bağlantısızlar'ın, genellikle benimsedikleri ekonomik rejim "sosyalizm" ve siyasi rejim de "diktatörlük" ve ekseriye "askeri diktatörlük" olmuştur. Bu ülkelerin disiplinli ve hızlı bir "sosyalist" kalkınma için, demokrasiye sırt çevirip diktatörlüğü tercih etmeleri, bilhassa Afrika'da, tek teşkilatlı kuvvet olan silahlı kuvvetlerin iktidarına imkân vermiştir. Bu ise silahlı kuvvetler içinde çatışmaları ve iktidar hırsını tahrik ettiği için, Afrika'da en çok gördüğümüz şey, peş peşe gelen askeri darbeler olmuştur.[16] Bağlantısızlar için demokrasinin Batı anlamındaki örneğini Hindistan vermiştir.

Bağlantısızlar'ın sosyalizmi de komünizmden uzak, milli karakterli bir sosyalizm olma amacını taşımıştır. Fakat bu amaca ancak pek azının ulaşabildiğini söylemek zorundayız. Sosyalizm sempatisi ve tarihten doğan genel bir Batı aleyhtarlığı, hürriyetçi demokrasiden uzak kalmış olmaları ve sosyalizme kendi milli karakterlerini vermekte uğradıkları başarısızlıklar, bu ülkelerde sosyalizmin, Batı kapitalizmi ile Doğu komünizmi arasında yer alabilecek nitelikte bir rejim olmasını önlemiştir. Bu ise, bu ülkeleri Sovyet nüfuzuna daha açık bir hâle getirmiştir. Batı ile Doğu arasında Afrika üzerinde cereyan eden mücadelede, Sovyet Rusya'nın daha başarılı olmasının sebebini burada görmek gerekir.[17]

16 Bu konuda bkz., Henri Bienen, *Armies and Politics in Africa*, New York, African Publishing Co., 1978; Samuel Decalo, *Coups and Army Rule in Africa*, New Haven, Yale University Press, 1976; Ronald Segal, *African Profiles*, Penguin Books, Ltd., 1963.

17 Bu konu için bkz., Walter F. Halm, Soviet *Shadow over Africa, Coral Gables*, A Center for Advanced International Studies, University of Miami, 1976; David ve Marina Ottaway, *Afrocommunism*, New York, Africana Publishing Co., 1981; Kurt London (Ed.), *New Nations in a*

Kavram ve Politika Karışıklığı: Bağlantısızlar'ın, bu belirttiğimiz kendi içindeki yapısal çelişkileri dışında, bu hareketin müessiriyetini, prestijini ve gelişmesini zayıflatan en mühim faktör, bağlantısızlığın teorik kavram olarak içine düştüğü kargaşa ve tatbikatta da politika olarak gösterdiği tutarsızlıktır.

Bağlantısızlık, yakın tarihi ile kaynağını, ittifak bloklarının dışında kalma ve ittifaklara katılmama düşüncesinden almaktadır. Burada iki nokta karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, bu ifadeli kavramın, her bağlantısız devlet tarafından aynı şekilde anlaşılmaması ve bu kavrama aynı muhtevanın verilmemesidir. İkincisi ise, bloklar dışında kalma durumunun, çeşitli kavramlarla ifade edilmesi ve herkesin bu kavrama başka bir mana vermesidir. Milletlerarası literatürde, bu kavramlar, Non-alignment, neutrality, neutralism gibi isimler almaktadır. Ne var ki, bu kavramlardan herhangi birine, sadece bu kavramı benimseyen ülkeler değil, milletlerarası politikanın uzman yazarları bile birbirlerinden farklı manalar vermektedir.[18]

Bağlantısızlığa şuurlu bir muhteva veren ve bağlantısızlık politikası ile ne yaptığını en iyi bilen, sanırız ki, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru olmuştur. Nehru'nun ölümünden sonra, Hindistan'ın idaresini ve dış politikasını ele alanların, bağlantısızlığı Nehru gibi anlamadıkları ve tatbik etmedikleri bir gerçektir. Bu ise, Nehru'nun bağlantısızlık hareketindeki mühim rolünü daha da büyütmektedir.

Nehru'da bağlantısızlık temel fikri, her şeyden önce, barış içinde bir arada yaşamanın beş ilkesidir. Hareket noktası bu olmuştur. İkincisi, bağlantısızlıkta bloklara karşı bir düşmanlık değil, "herkesle" dost olma vardır. Ve Nehru'ya göre, güvenliği sağlamada şuurlu bir dostluk, askeri tedbirlerden daha müessirdir. Dostluğun tabii bir neticesi ise bağlantısızlık politikasının "barış" ilkesine dayanmasıdır. Barışın korunmasıdır. Meseleye bu açıdan bakan Nehru, bağlantısızlığı bir Üçüncü Blok veya Üçüncü Kuvvet olarak görmeyi şiddetle reddetmektedir. Çünkü Nehru, "Üçüncü Kuvvet fikri veya böyle bir şeyi savunmanın gerçekle kesinlikle hiçbir alâkası yoktur. Böyle bir şey bizi, kuvvet politikası arenasına kadar sürükleyebilecek yanlış bir adım olacaktır... Sayı kuvvet yaratmaz. Sayı manevi baskı yaratabilir fakat kuvvet yaratmaz" demektedir.[19] Nehru, Avrupa'nın ittifaklara sürüklenmesini, tarihi gelişmenin neticesi olarak tabii karşılamakla beraber, Hindistan'ın bağımsız olduğu zaman, savaş sonrası Avrupa'sının anlaşmazlıklarını, kıskançlıklarını ve korkularını tevarüs etmediğini söylemektedir.[20]

Divided World, New York, Praeger, 1963; Y. Etinger ve O. Melikyan, *The Policy of Non-Alignment*, Moscow, Progress Publishers, (tarihsiz); Moissei Braauinski, *Liberation de l'Afrique*, Moscou, Editions du Progres, (tarihsiz).

18 Bkz., Robert L. Rothstein, "Alignment, Non-Alignment and Small Powers, 1945-1965", Julian R. Friedman, Christopher Bladen, Steven Rosen (Ed.), *Alliance in International Politics*, Boston, Allyn and Bacon Inc., 1970, s. 335-358.

19 *Jawaharlal Nehru: India's Foreign Policy*, New Delhi, Ministry of Information and Broadcasting, 1971 (2. baskı), s. 77-78.

20 A.g.e., s. 82.

Bununla beraber, Nehru'da bağlantısızlık dünya politikasının dışında duran pasif bir tutum alma değildir. Aksine, yukarıda belirttiğimiz ilkeler çerçevesinde aktif bir politikadır. Onun için Nehru, "Biz sadece seyirci değiliz. Biz bu oyunda aynı zamanda aktörleriz. Biz bu oyunda kendi anlayışımıza göre aktör olmak niyetindeyiz. Biz diğer ülkelere dostlukla bağlı aktörleriz. Biz mutabık kalmadığımız yerde, bunu dostane bir şekilde ifade etmekteyiz" diyordu.[21]

1960'ların başından itibaren bağlantısızlığın liderleri Nehru, Tito ve Nâsır olmuştur. Fakat her üçünün de bağlantısızlığın pratik bakımdan anlayışı ve ülkelerinin dış politikalarına şekil verişinde büyük farklılıklar vardır. Mesela, Tito'nun Yugoslavya'sının bağlantısızlık politikasının arkasında, Moskova korkusu yatmaktaydı. Bu korkunun, Tito'yu, 1948'den sonra Amerika'ya ve Batı'ya yaklaştırdığını ve Tito'nun Amerika'dan gerek askeri, gerek ekonomik yardım aldığını unutmamak gerekir. Stalin'in ölümünden sonradır ki, Tito, Sovyet Rusya'daki liderlik mücadelesinin kendisini rahatlatması neticesinde, Batı'dan ve 1954 Balkan İttifakı'ndan vazgeçerek bağlantısızlığa kaymıştır.

Buna mukabil Nâsır'ın bağlantısızlığında ise Batı aleyhtarlığı yatmaktadır. Ayrıca, Bağdat Paktı, Nâsır'ın Ortadoğu liderliği tasarılarına darbe vurmamış olsaydı, herhâlde "Reis" Sovyet Rusya ile sarmaş dolaş olmayacaktı. Nâsır'ın bağlantısızlığında, Tito'nun aksine, Moskova tarafı ağır basar.[22] Buna, yine Bağlantısızlar'dan Suriye ve Irak da katılmışlardır.

Bağlantısızlığın bir diğer çelişkili ve garip, yanı da Çin, Küba, Vietnam, Laos, Kamboçya gibi komünist ülkelerle bugün Sovyet işgalinde bulunan Afganistan'ın da Bağlantısızlar'a dâhil olmasıdır. Buna mukabil, Suudi Arabistan gibi Amerika yanlısı bir ülke ile Basra Körfezi ülkeleri de Bağlantısızlar'a dâhil bulunmaktadır.

Bu çelişkiler, bağlantısızlığın ciddiyetini çok zayıflatmıştır. Bunların kendi aralarında kuvvetli bir dayanışmadan söz etmek mümkün değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Latin Amerika ülkeleri başka bir havanın içinde bulundukları gibi, Afrika Birliği Teşkilatı bağlantısızlık içinde ayrı bir grup teşkil ederken, bu teşkilatlanmanın içi de bir başka havada olmuştur. Mesela Afrika Birliği Teşkilatı'nın kuruluşundan on gün kadar sonra, 5 Haziran 1963'te, Tanzanya, Uganda ve Kenya arasında, siyasi mahiyette olmak üzere, bir Doğu Afrika Federasyonu kurulmuştur,[23] yani Afrika Birliği içinde bir başka birlik. Bunun yanında başka gruplaşmalar da olmuştur. Bu gruplaşmalar siyasi sebeplerle meydana geldiği gibi, geniş Afrika kıtasının coğrafi şartları da bölgesel gruplaşmalara gitmeyi bir bakıma zorlamıştır. Bu gruplaşmaların dışında, Afrika ülkeleri arasında

21 A.g.e., s. 84.

22 Nâsır bir ara şöyle demiştir: "Tito büyük bir adam. Bloklardan herhangi birine katılmadan her ikisinden de yardım almanın yolunu o bana öğretti." (Friedman, Bladen, Rosen, *Alliance in International Politics*, s. 343).

23 Bu federasyonun kuruluş deklarasyonu için bkz., A. J. Hughes, *East Africa: The Search for Unity*, Penguin Books Ltd., 1963. s. 265-268.

toprak anlaşmazlıklarından doğan, sonu gelmeyen çatışmaları da gözden uzak tutmamak gerekir.

Böylece bağlantısızlık hareketi, kendi içinde çelişkiler, çatışmalar ve anlaşmazlıklarla dolu olmasına rağmen, bloklar ve büyük devletler karşısında bir bütünlük göstermekte ve bloklara tesir etmeye çalışan garip bir milletlerarası politika hareketi olarak göze çarpmaktadır. Mamafih, şunu da belirtelim ki, bağlantısızlığın genellikle Batı aleyhtarı olması, Sovyet Rusya'yı, bu harekete kendi tasarıları istikametinde bir şekil vermek için çaba harcamaya sevk etmiştir.[24] Batı'nın dış politikasının maliyet hesabı ile Sovyet dış politikasının maliyet hesabı aynı olmadığı için, Sovyetler'in bu hususta avantajlı olduklarını kabul etmek gerekir.

B) SİLAHSIZLANMA ÇABALARI

1960'lardan itibaren silahsızlanma ve bazı silahsızların sınırlandırılması konusunda atılan adımlar, yumuşama (detente) havasının teşekkülünde, mühim ve müessir bir faktör olmakla beraber, alınan neticeler gösterilen faaliyetin genişliği ile orantılı olmamıştır. Şu manada ki, silahlanma için yapılan harcamalar azalmak veya en azından sabit kalmak şöyle dursun, her yıl devamlı bir artış göstermiştir. Bir misal vermek için söyleyelim: 1975 yılında 51 ülkenin savunma harcamaları 340 milyar dolar civarında iken, 1980 yılında bu miktar 598 milyar dolara çıkmıştır. Keza Varşova Paktı'nın savunma harcamaları 1975'te 132 milyar civarında ve NATO'nun ki de 150 milyar civarında iken, her iki ittifaka ait rakamlar, tahmini 210 ve 240 milyar dolar olmuştur. Varşova Paktı için tahmini rakam kullandık, zira Sovyet Rusya 1980 yılı savunma harcamalarına ait miktarı açıklamamıştır.[25]

Savunma harcamaları bakımından üçüncü sırayı Ortadoğu almaktadır. 1975 yılında 11 Ortadoğu ülkesinin savunma harcamaları 28 milyar dolar kadar iken, 1980 yılında sadece altı ülkeye ait miktar 38 milyara yükselmiştir. Ortadoğu, kişi başına düşen savunma harcamaları bakımından dünyada ilk sırayı almaktadır. Zira 1975 yılında Suudi Arabistan'ın kişi başına düşen savunma harcaması miktarı 1.153 dolar iken bu rakam, 1980'de 3.014 dolar olmuştur. İkinci sırayı alan İsrail için bu miktarlar 1975 için 1.045 ve 1980 için de 1.514 dolardır.[26]

---

24 Bkz., W. Raymond Duncan (Ed), *Soviet Policy in the Third World*, New York, Pergamon Press, 1980: E.J. Feuchtwanger ve Peter Nailor (Ed.), *The Soviet Union and the Third World*, New York, St. Martins Press, 1981. Buna karşılık Amerika tarafı için de bkz., Robert L. Rothstein, *The Third World and US Foreign Policy: Cooperation and Conflict in the 1980's*, Boulder, 1981; W. Scott Thompson (Ed), *The Third World: Promises of US Policy*, San Francisco Institute for Contemporary Studies, 1978.

25 Verdiğimiz bu miktarlar, şu kaynağın verdiği rakamlara dayanılarak taralımızdan yapılan hesaplamadır: *International Institute for Strategic Studies*, The Military Balance, 1982-1983.

26 *The Military Balance, 1982-1983*, London, 1982, s. 124-125. *The Military Balance, 1982-1983*, s. 124-125.

Milletler Cemiyeti Paktı'nın sekiz maddesi silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması konusundaki çalışmaları düzenleme görevini konseye vermiş iken, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 11. maddesi, "silahsızlanmada ve silahsızlanmanın düzenlenmesinde hâkim olan prensipleri tetkik ve bu prensipler hakkında üye devletlere ve Güvenlik Konseyi'ne tavsiyede bulunma" görevini Genel Kurul'a vermiştir. Bununla beraber, Genel Kurul'un silahsızlanma çabalarını hızlandırmada çok aktif olduğunu da söylemeliyiz.[27] Mesela Genel Kurul (o zaman 51 üyeli idi), 24 Ocak 1946'da aldığı bir kararla, atom enerjisinin kontrolü ve bunun münhasıran barışçı amaçlarla kullanılması, atom silahlarının milli silahlanmaların dışında bırakılmasını sağlamak amacı ile tavsiyelerde bulunmak üzere Atom Enerjisi Komisyonu'nu kurmuştur.

Genel Kurul'un 14 Aralık 1946 tarihli tavsiye kararı üzerine Güvenlik Konseyi, 13 Şubat 1947'de de Konvansiyonel (Geleneksel) Silahlar Komisyonu'nu kurdu. Fakat her iki komisyon da soğuk savaşın en çetin günlerinde kurulduğu için her iki komisyonun da çalışmalarında ve fakat bilhassa Atom Enerjisi Komisyonu'nda Doğu-Batı çatışması ön plana çıktı. Bu sebeple, Sovyet Rusya'nın muhalefetine rağmen, Genel Kurul, 11 Ocak 1952'de aldığı bir kararla, Atom Enerjisi Komisyonu ile Konvansiyonel Silahlar Komisyonu'nu lağvedip ikisinin yerine, Silahsızlanma Komisyonu'nu kurdu. Bu komisyonun görevi ise, nükleer silahlar ve silahlı kuvvetlerin arttırılması da dâhil her türlü silahsızlanmanın tahkik (verification) ve kontrolü, atom enerjisinin kontrolü ile atom silahlarının bertaraf edilmesi ile silahlı kuvvetler ile her çeşit silahlanmanın dengeli bir şekilde azaltılması ve sınırlandırılması ve nihayet, fiili bir silahsızlanma programının tespiti idi.

Bu komisyon 1957 yılına kadar ve hatta bir iki defa toplanmak suretiyle 1965 yılına kadar çalışmalarını sürdürdü. Fakat hiçbir netice alamadı. Esasında Silahsızlanma Komisyonu 1957'den itibaren müessiriyetini kaybetmiş bulunuyordu.

Buna karşılık, 1960'ların başından itibaren silahsızlanma çabalarında iki mühim gelişme oldu. Biri, bu çabaların konvansiyonel silahlarda azaltma veya sınırlandırmayı bir tarafa bırakıp, esas itibariyle nükleer silahsızlanmaya yönelmesidir. Çünkü konvasiyonel silahsızlanmada iki mühim mesele Doğu ile Batı arasında derin görüş ayrılıklarına sebep olmuş ve herhangi bir anlaşmanın gerçekleşmesini önlemiştir. Bu meselelerden bir tanesi, her devlete tahsis edilecek asker ve silah miktarı idi. "Ceiling" denen bu sistemin ölçüsünü bulmak gayet tabii ki fevkalâde zordu. Bu hususta her devletin kendisine göre bir ölçüsü vardı. Diğer taraftan silah meselesinde, her devletin elindeki aynı mahiyetteki (mesela piyade tüfeği veya top) silahın aynı teknik ve teknolojik yeteneğe ve vurucu güce sahip olmaması da işi iyice zorlaştırıyordu. Bu "tahsis" (ceiling) ile bağlantılı bir diğer mesele de, silahların miktarları üzerinde

27 Birleşmiş Milletler'in silahsızlanma çalışmaları için bkz., *The United Nations and Disarmament, 1945-1965*, New York, United Nations, (tarihsiz).

bir anlaşmaya varılsa bile, her devletin bu miktarlar içinde kalıp kalmadığı nasıl kontrol edilecekti? "Tahkik" (verification) veya kontrol, "tahsis"in can alıcı noktası idi. Fakat burada bilhassa Sovyetler, kendi topraklarında kontrol postalarının kurulmasında büyük güçlükler çıkardı. Esasında bu da çok zor bir mesele idi. Bir bakıma bir egemenlik meselesiydi.

Silahsızlanma çabalarında 1960'lardan itibaren meydana gelen ve bilhassa iki büyük nükleer güç olan Sovyet Rusya ile Amerika arasındaki münasebetlerin bir konusu hâline gelmesidir.[28]

Silahsızlanmanın konvansiyonel silahlardan nükleer silahlara intikalinde ve dolayısıyla nükleer silahlar bakımından bazı sınırlama anlaşmalarının yapılabilmesinde, bir nükleer savaşın doğurabileceği muhtemel korkunç neticelerin göz önüne getirilmesi şüphesiz büyük rol oynamıştır. Amerika ile Sovyet Rusya arasında şu kadar veya bu kadar fark olmuş veya bir denge mevcut olmuş, bir nükleer savaşın her iki tarafta da meydana getireceği tahribat, yıkım ve insan kaybı açısından, bunun hiçbir ehemmiyeti kalmamıştır ki, buna "Dehşet Dengesi" diyoruz. Dünyanın Dehşet Dengesi ile karşı karşıya kalması ise, 1962 Ekim'indeki Küba Buhranı ile olmuştur. Küba Buhranı, Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komisyonu'nun yıllar boşunca yaptığı çalışmalarından çok daha müessir olmuş ve silahsızlanma müzakerelerinde masaların etrafında bir ihtimal olarak söylenenler, bir anda insanlığın karşısına çıkıvermiştir.

Bundan dolayıdır ki, bu buhranın hemen ertesinde, 5 Ağustos 1963'te Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında, yeraltı denemeleri hariç, atmosferde, uzayda ve sualtında yapılan denemelerin durdurulmasına ait bir anlaşma imzalanmıştır.[29]

---

28 Konvansiyonel ve nükleer silahsızlanma konularında bilhassa Batı'da pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınlardan bazıları şunlardır: John H. Barton ve Lawrence D. Weiler (Ed.), *International Arms Control*, Stanford, Calil.: Stanford University Press, 1976; Stockholm International Peace Research Institute, *World Armaments and Disarmaments*, London, Taylor and Francis, 1978; William H. Kincade ve Jeffrey D. Porro (Ed.), *Negotiating Security, An Arms Control Reader*, Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1979 (silahsızlanma konusunda 47 makaleyi ihtiva etmektedir); Mary Kaldorve Dan Smith (Ed.), *Disarming Europe*, London, Merlin Press, 1982; SIPRI, Strategic Disarmament, *Verification and National Security*, London, Taylor and Francis Ltd., 1977; Alva Myrdal, *The Game of Disarmament: How the United States and Russia run the Arms race?*, Manchester, Manchester University Press, 1977; *International Detente and Disarmament (A Collection of Articles by Finnish and Soviet scholars)*, Helsinki, Government Printing Office, 1977; Joseph Coffey, *Arms Control and European Security; A Guide to East-West Negotiations*, London, Chatto and Windus (for IISS), 1977; Jane Sharp (Ed.), *Opportunities for Disarmament, A Preview of the 1978 United Nations Special Session on Disarmament*, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1978; Dr. Sergiu Verona, *Comparative Positions of Various States Participating in the Genova Disarmament Negotiations, 1962-1978*, Bucharest, Stefan Gheorghiu Academy, 1979; *United Nations Disarmament Yearbook, 1981*, New York. UN, 1982; Erhard Fondran ve Paul J. Friedrich, *Rüstungskon-trolle und Sicherheit in Europa*, Bonn, Europa Union Verlag Gmbh, 1979; Wolfgang Fechner ve Dieter Wolf, *Siecherheit und Frieden, Politik zwischen Verteidigung und Rüstungskontrolle*, Bonn, Bundoszanuale für politische Bildung, 1979.

29 Bu antlaşmanın metni: Barton ve Weiler, International Arms Control, Issues and Agreements, s. 355-357; *American Foreign Policy, 1963 (Current Documents)*, Washington, DC, US Government Printing Office, 1967 (State Department Publication, 8111), s. 1032-1034; Trevor N.

1963 antlaşmasını, yine Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında 27 Ocak 1967 tarihinde imzalanan ve "Dış Uzay Antlaşması" denen antlaşma takip etti. Bu antlaşma ile, uzayın barışçı amaçlar için araştırılması ve kullanılması amacı ile Ay da dâhil uzaydaki gezegenlerde nükleer ve kitlesel tahrip silahlarının kullanılması ve depolanması yasaklanıyordu. Keza, Ay da dâhil uzaydaki gezegenlerde işgal veya başka şekillerde egemenlik tesisi söz konusu olamayacaktı. Uzay insanlığın ortak malı olarak kabul ediliyordu.[30]

Bundan sonra bir dizi anlaşma imzalanmıştır ki, bunların en mühimlerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1 Temmuz 1968'de Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında imzalanıp elli devletin daha katıldığı, "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme" (Non-proliferation) Antlaşması.[31]

- 11 Şubat 1971'de imzalanan ve deniz dibinde, okyanus tabanında ve okyanusun yeraltında, nükleer silahlarla diğer kitlesel tahrip silahlarının yapımını, kullanılmasını, depolanmasını, denenmesini ve fırlatma rampaları inşasını yasaklayan "Deniz Yatağı" (Seabed) antlaşması.[32]

- 10 Nisan 1972 tarihli, bakteriyolojik (biyolojik) ve toksik silahların geliştirilmesini, üretimini ve depolanmasını yasaklayan ve mevcutların dokuz ay içinde yok edilmesini öngören anlaşma.[33]

Dupuy ve Gay Hammerman, *A Documentary History of Arms Control and Disarmament*, New York, R.R. Bowker Co., 1973, s. 524-526; US Arms Control and Disarmament Agency, *Arms Control and Disarmament Agreements (Texts and Histories of Negotiations)*, Washington, DC, US Government Printing Office, 1982, s. 41-43; US State Department, *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 14, Part 2: 1963, Washington, DC, US Government Printing Office, 1964, s. 1316-1323 (İngilizce ve Rusça tam metin); *Keesing's... 1963-1964*, s. 19553.

30 Dış Uzay Antlaşması'nın metni: Barton ve Weiler, *International Arms Control*, s. 346-350; US Arms Control and Disarmament Agency, *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 51-55; *US Treaties and Other International Agreements*, c.18, Part 3; 1967, Washington. DC, Government Printing Office, 1969, s. 2411-2490 (Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından imzalanıp daha sonra 113 ülkenin katıldığı antlaşmanın İngilizce, Rusça, Fransızca, İspanyolca ve Çince tam metni); *Keesing's... 1967-1968*, s. 21791-21792.

31 Fransa ve Çin hariç ve Türkiye'nin de dâhil olduğu 120 devlet tarafından imzalanan "Non-proliferation" Antlaşması'nın metni: Barton ve Weiler; a.g.e., s. 414-418; Dupuy ve Hammerman, a.g.e., s. 560-564; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam (Ed.), *Documents on American Foreign Relations, 1968-1969*, New York Council on Foreign Relations, 1972, s. 62-68; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 91-95; United States Treaties and Other International Agreements, c. 21, Part 1: 1970, Washington. DC, US Government Printing Office, 1971, s. 483-559 (İngilizce, Rusça, Fransızca, İspanyolca ve Çince tam metin): *Keesing's... 1967-1968*, s. 22787-22789.

32 11 Şubat 1971'de 66 devlet tarafından imzalanıp, Fransa ve Çin hariç, sonradan katılmalarla imzalayanların sayısının 100 olduğu "Deniz Yatağı" (Seabed) Antlaşması'nın metni: Barton ve Weiler, a.g.e., s. 351-354; *US Arms Control and Disarmament Agency Documents on Disarmament, 1971*, Washington, DC, US Government Printing Office, 1970, s. 7-11; *Historic Documents, 1972*, Washington, DC, Congressional Quarterly, 1973, s. 168-171; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 102-105.

33 10 Nisan 1972'de, Çin ve Fransa hariç, 84 devlet tarafından imzalanan ve sonradan katılmalarla 126 devletin imzalamış olduğu "Bakteriyolojik Silahsızlanma" Antlaşması'nın metni: Barton ve

- Amerika ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ve yeraltında 150 kiloton'dan daha güçlü nükleer silah denemesi yapılmasını yasaklayan ve "Eşik" (Treshold) Antlaşması adını alan 3 Temmuz 1974 tarihli antlaşma. Bu antlaşmaya göre taraflar, ayrıca, bütün yeraltı denemelerinin durdurulması hususunda bir anlaşmaya varmak için görüşmelerini sürdüreceklerdir.[34]

Görülüyor ki, bakteriyolojik silahlar anlaşması hariç tutulursa, diğer bütün anlaşmalar, karada, havada, suda, yeraltında, denizlerin dibinde ve uzayın gezegenlerinde, nükleer silahların denenmesini, yapımım ve kullanılmasını yasaklıyordu. Başka bir deyimle, nükleer silahların kullanılamayacağı alanlar tespit edilmişti. Bu sebeple, burada şunu da ilave edelim ki, alanlarla ilgili ilk anlaşma, 1 Eylül 1959'da, Arjantin, Avustralya, Belçika, Şili, Fransa, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, Güney Afrika Birliği, Sovyet Rusya, İngiltere ve Amerika arasında imzalanan Antarktika (Güney Kutbu) Antlaşması'dır.[35] Bu antlaşmaya göre, 60. güney enlem ile Güney Kutbu noktası arasında kalan alanın askeri maksatlarla kullanılması, burada asker ve silah bulundurulması, nükleer deneme yapılması ve nükleer silah stoğu yapılması yasaklanıyordu. Hiçbir devlet Antarktika üzerinde egemenlik iddia edemeyecek ve Antarktika ancak barışçı maksatlarla kullanılacaktı.

C) SALT-I ANTLAŞMASI

Diğer taraftan, bütün bu yasaklamalar nükleer silahların kullanılma alanlarına aitti. Yoksa bu silahlar ortadan kaldırılmıyor veya sayıları azaltılmıyordu. Bir nükleer silahsızlanma söz konusu değildi. İşte Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya, bu antlaşmaların ardından SALT-I Antlaşması'nı imzalayarak, nükleer silahsızlanma veya nükleer silahların sınırlandırılması yolunda mühim bir adım attılar ve milletlerarası münasebetlere de bir yumuşama havası getirdiler. Zira Salt-I'in arkasından Helsinki Deklarasyonu gelecektir.

Şimdiye kadar belirttiğimiz yasaklama anlaşmalarını sadece 1962 Küba Buhranı ve "Dehşet Dengesi" ile açıklamak yanlış olacaktır. Bütün bu gelişmelerde Moskova-Pekin çatışması ile bu çatışmanın sonunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya'dan kopmasının global strateji üzerinde yaptığı tesir ve bu yeni stratejik yapı içinde Sovyet Rusya'nın karşılaştığı durumun büyük rolü vardır.

Weiler, a.g.e., s. 363-367; *US Arms Control and Disarmament Agency, Documents on Disarmament, 1972*, s. 133-138; *Historic Documents, 1972*, s. 324-328; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 124-127; *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 26, Part 1, 1975, Washington DC, III. Government Printing Office, 1976, s. 585-665 (İngilizce, Rusça. Fransızca, İspanyolca ve Çince tam metin).

34 "Eşik Antlaşması"nın metni: Barton ve Weiler, a.g.e., s. 358-359. Labrie, *SALT Handbook, Key Documents and Issues, 1972-1979*, s. 249-253; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 167-170.

35 Antarktika Antlaşması'nın metni: Barton ve Weiler, a.g.e., s. 340-346; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 22-26; *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 12, Part 1: 1961, Washington DC, US Government Printing Office, 1962, s. 795-827 (İngilizce, Rusça, Fransızca ve İspanyolca tam metin).

Doğu'da Çin, Sovyet Rusya için bir tehlike olarak doğmaya başlarken, Sovyet Rusya Batı'da, yani Avrupa'da da NATO'nun baskısı altında idi. 1964 Ekim'inde işbaşına gelen Brejnev-Kosigin ekibi, Çin tehlikesini bertaraf etmek için başlangıçta Çin'le uzlaşma yolunu aramış iseler de, bir netice alamamışlardır. Sovyet Rusya "Doğu Cephesi"ni yumuşatamayınca, "Batı Cephesi"nin kendi üzerindeki ağırlığını ve baskısını hafifletme yolunu aramaya başlamış ve bundan dolayı da 1966'dan itibaren, daha aşağıda göreceğimiz üzere, Avrupa'da bir güvenlik sistemi kurulması için NATO'ya tekliflerde bulunmuştur. Bu ise, Sovyetler'in Batı'ya yanaşmak için Doğu-Batı münasebetlerine bir "yumuşama" (detant) getirme çabasından başka bir şey değildi. Mamafih, yine aşağıda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nı veya Helsinki Deklarasyonu'nu ele aldığımızda göreceğimiz gibi, Sovyetler'in bu Batı'ya yaklaşma ve havayı yumuşatma çabalarında, Sovyet ekonomisinin, bilhassa teknolojik handikaplar dolayısıyla, Batı seviyesinden geri kalması ve Batı teknolojisi ile bağlantı kurma ihtiyacı çok mühim rol oynamıştır.

Varşova Paktı'nın Avrupa'da bir güvenlik ve işbirliği kurulması için NATO'ya 1966'da yaptığı teklif dokuz yıl sürecek bir iki blok arası tartışma ve müzakere kapısını açarken, Helsinki'de 17 Kasım 1969'da Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika arasında Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks-SALT) başlamıştır.

SALT görüşmeleri iki buçuk yıl kadar sürmüş ve yedi safhada cereyan etmiştir.[36] Bu süre içinde tartışmaların ağırlık noktasını, "stratejik füzeler" denen, Kıtalararası Balistik Füzeler (ICBM-Intercontinental Ballistic Missiles) ile Denizaltılardan Atılan Balistik Füzeler (SLBM-Submarine Launched Ballistic Missiles) teşkil etmiştir. Bunlara "Saldırgan (Offensive) Füzeler" denilmekteydi ve bilhassa kıtalararası füzeler (ICBM) içinde MIRV (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle) denen çok başlıklı ve her nükleer başlığın ayrı hedeflere yöneltilebildiği füzeler vardı. Bu saldırgan füzeler konusunda kesin bir anlaşma yapılamayıp ancak bir "geçici" (interm) anlaşma gerçekleştirilebildi.

Buna karşılık, füzesavar füzeler (ABM-Anti-Ballistic Missiles) denen savunma füzelerinin sınırlandırılmasında kesin bir anlaşmaya varılabildi. Bu iki çeşit füzeleri kaplayan ve SALT-I Anlaşması denen belge, 26 Mayıs 1972 tarihinde Moskova'da Amerika Cumhurbaşkanı Richard Nixon ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev arasında imzalandı.[37]

36 SALT-I için bkz., Barton ve Weiler, *International Arms Control*, s. 179-207; Roger P. Labrie, *SALT Handbook*, Washington DC, American Enterprise Institute for Public Policy Research 1979; John Newhouse, *Cold Dawn: The Story of SALT*, New York, Holt Rinehart and Winston, 1974; Mason Wilrich ve John B. Rhinelander, *SALT; The Moscow Agreements and Beyond*, New York, The Free Press, 1974; Thomas W. Wolfe, *The SALT Experience*, Cambridge, Mass., Ballinger Publishing Co., 1979; Bruce C. Blair ve Carry D. Brewer, *Verifying SALT Agreements*, Los Angeles, Center for International and Strategic Affairs, University of California, 1980.

37 SALT-I Antlaşmaların metni: Barton ve Weiler, a.g.e., s. 368-382, Labrie, *SALT Handbook*, s. 15-31; John Newhouse, *Cold Dawn: The Story of SALT*, s. 273-281; *US Arms Control and*

Füzesavar füzeler konusundaki anlaşmaya göre, taraflar, kendi başkentlerinin 150 kilometrelik bir alan içinde 100 taneden fazla füzesavar füzeye sahip olmayacaklardır. Keza, bu füzelerle ilgili radarların sayısı da iki büyük (phased-array) ve sekiz küçük radar olarak sınırlanmaktaydı. Süresiz olan on altı maddelik bu anlaşmaya göre, taraflar, başka devletlere bu füzelerden vermeyecekleri gibi, başka ülkelerde bu füzelerin rampalarından kurmayacaklardı.

"Saldırgan" (offensive) denen kıtalararası füzeler (ICBM ve SLBM) konusunda ise, beş yıl süreli sekiz maddelik bir "geçici anlaşma" (Interm Agreement) imzalanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar, 1 Temmuz 1972'den itibaren, ICBM olsun, SLBM olsun, yeni kıtalararası füze yapmamayı taahhüt ediyorlardı. Bununla beraber, bu füzelerin de kesin olarak sınırlandırılması hususunda bir anlaşma yapmak için müzakerelere aktif olarak devam edeceklerdi.

Geçici Anlaşma'ya ek olarak imzalanan bir protokol ise, denizaltılardan atılan füzelere bir sayı sınırlaması getiriyordu. Buna göre de, Amerika, 44 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda 710 balistik füze rampasından fazlasına ve Sovyet Rusya da 62 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda 950 füze rampasından fazlasına sahip olamayacaktı. Amerika aleyhine olan bu farklılık, Amerika'nın kendi denizaltılarının ve kıtalararası füzelerinin teknolojik üstünlüğüne güvenmesinden ileri gelmekteydi. Füzesavar füzelerde anlaşmanın kolay yapılmasının ve bu füzelerin sadece başkentlere inhisar ettirilmesinin sebebi, ABM sisteminin çok karmaşık ve pahalı olması ile ayrıca, saldırgan füzeleri havada yakalama yeteneğinin de çok fazla olmamasından ileri gelmekteydi.

SALT-I Antlaşması Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerde gerçekten bir dönüm noktası olmuştur. Şüphesiz bu iki süper devlet arasında birçok konuda görüş ayrılıkları ve zaman zaman çatışmalar bundan sonra da olacaktır. Ne var ki, her ikisinin de bu anlaşmazlıklara, görüş ayrılıklarına ve hatta çatışmalara yaklaşımları, bunları şiddetlendirmek değil, aksine gerginliklere sebep olmadan çözümlemek, buhranları kontrol altına almak (crisis management) şeklinde olacaktır. Bu çeşit bir davranışın ilkelerini de Amerika ve Sovyet Rusya, SALT-I Antlaşması'nı imzaladıktan üç gün sonra, 29 Mayıs 1972'de yeni Moskova'da imzaladıkları Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasındaki Münasebetlerin Temel İlkeleri adlı belgede tespit ve ilan etmişlerdir.[38]

Disarmament Agency, Documents on Disarmament, 1972. Washington. DC, US Government Printing Office, 1974, pp. 197-205: Historic Documents, 1972, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1973, s. 431-439; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam, *American Foreign Relations, 1972, (A Documentary Record)*, New York, Council on Foreign Relations, 1976, s. 89-101. *Keesing's... 1971-1972*, s. 25310-25312; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 139-157; US Department of State, *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 23, Part 4: 1972, Washington DC, US Government Printing Office, 1973, s. 3437-3482 (İngilizce ve Rusça resmi metin).

38 Bu belgenin metni: *Historic Documents*, 1972, s. 4421-444; Barton ve Weiler, a.g.e., s. 383-384; *Keesing... 1971-1972*, s. 25313-25314.

On iki ilkeyi ihtiva eden bu belgeye göre, her iki taraf, nükleer çağda barış içinde bir arada yaşamaktan başka alternatif olmadığını kabul ederek, aralarındaki münasebetlerin tehlikeli boyutlara varmasını önlemeye, birbirleri aleyhine avantaj sağlamamaya, karşılıklı çıkarları konusunda birbirleriyle devamlı temas hâlinde olmaya, stratejik silahlar da dâhil olmak üzere tam ve genel bir silahsızlanma için çaba harcamaya, aralarındaki ticari ve ekonomik, teknik ve teknolojik işbirliğini arttırmaya, kültürel münasebetlerini geliştirmeye, dünya meselelerinde birbirlerinden daha üstün bir durum elde etmemeye ve bütün devletlerin egemen eşitliğine saygı göstermeye çalışacaklardı.

D) NETİCESİZ KALAN SALT-II

SALT-I'in yarattığı bu gayet müsait ve müspet atmosfer içinde Amerika ve Sovyet Rusya, saldırgan stratejik silahların (füzelerin) da sınırlandırılması için hemen, yani 21 Kasım 1972'de Cenevre'de görüşmelere başladılar.[39]

SALT-II görüşmeleri, birincisi gibi kolay yürümedi. Zira SALT-I'e karşı Amerikan Kongresi'nden birtakım itirazlar yükselmişti. ABM Antlaşması'nı Amerikan Senatosu hiçbir itiraz göstermeden 3 Ağustos 1972'de ikiye karşı 88 oyla kabul etti. Fakat Geçici Anlaşma'da, denizaltılardan atılan füzelerin sayısında Amerika aleyhine olan eşitsizlik, tenkitlere sebep oldu. Bazı Senato üyeleri, SALT-II anlaşmasında bu eşitsizliğin giderilmesini istediler. Bunların liderliğini Senatör Henry Jackson (Washington DC) yapıyordu. Senatör Jackson'ın teşebbüsü ile kabul edilen ve "Jackson Amendment" adını alan bir kararla, SALT-II görüşmelerinde Amerika ile Sovyetler Birliği, arasında eşitlik ilkesinin korunması kabul edildi.

Fakat bu eşitliğin manası açık olmadığı için, sonradan hem Amerikan müzakerecileri için güçlük çıkarmış hem de gereksiz tartışmalara sebep olmuştur. Bununla kastedilen sayı eşitliği ise, bunun manası yoktu; çünkü her iki tarafın sahip olduğu silahların vurucu güçlerinde bir eşitlik yoktu. Kantitatif Eşitlik denen bu kavramın karşısında yer alan diğer kavram ise Kalitatif Eşitlik, SALT-II anlaşmasında, füze ve nükleer silahların vurucu güçlerinde bir eşitlik sağlanmasıydı. Böyle bir eşitliği sağlamanın güçlüğü de meydandadır. Çünkü bu füze ve nükleer silahların teknolojik üstünlükleri gayet karmaşık bir sisteme dayanıyordu. Karşılaştırmak, mukayese yapıp eşitlik kurmak son derece zordu.

Meselenin mahiyetindeki bu güçlüğün yanı sıra, saldırgan stratejik silahların (kıtalararası füzelerin) sınırlandırılmasında her iki tarafın da, karşı tarafa üstünlüğü kaptırmamak endişesi SALT-II görüşmelerinin uzamasına sebep olmuştur. Çünkü her iki taraf da biliyordu ki, gelecekteki savaş kıtalararası füzelere dayanacaktı ve birbirlerine karşı kuvvet durumları da esas itibariyle bu stratejik silahlardan kaynaklanıyordu. Konvansiyonel kuvvete güvenmek ise,

39 SALT-II görüşmeleri için bkz., Labrie, *SALT Handbook*, s. 161-660 ve Barton ve Weiler, *International Arms Control*, s. 208-227.

ancak stratejik silahlardan sonra gelmekteydi. Dolayısıyla gerek Amerika ve gerek Sovyet Rusya, bu silahlarda dengeyi sağlayacak gibi görünen her formülü en ince ayrıntılarına kadar incelemişler ve karşı tarafa en küçük bir üstünlük vermemek için gayet dikkatli davranmışlardır.

Diğer taraftan, SALT-II anlaşmalarının imzalandığı 1979 Haziran ayına kadar geçen sürede, milletlerarası münasebetlerde ortaya çıkan hadiseler de, müzakerelerin uzamasında müessir olmuştur. Vietnam Savaşı, 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1973-1974'te Amerika'da Watergate Skandalı, Amerika'da başkanlık seçimleri ve başkanların değişmesi ve diğer hadiseler gibi...

Görüşmelerin uzamasına rağmen, dikkati çeken bir nokta, her iki tarafın bir anlaşmaya varmak hususunda, niyetlerini her vesile ile vurgulamaktan kaçınmamasıdır. 1973 Moskova Zirvesi ile 1974 Vladivostok Zirvesi bunun örneğidir: Başkan Nixon'un 27 Haziran-3 Temmuz 1974 tarihlerinde Moskova'yı ziyareti sırasında Brejnev ile yaptığı zirve toplantıları sonunda yayınlanan bildiride,[40] taraflar, kitlesel tahrip silahları ile nükleer silahların kullanılabileceği bir savaş tehlikesini önlemek, bilhassa stratejik silahlar yarışını durdurmak veya hiç değilse sınırlamak, genel bir silahsızlanmayı gerçekleştirmek, milletlerarası gerginlikler ile askeri çatışmaların sebeplerini ortadan kaldırmak, yumuşamayı genişletmek ve aralarındaki ticari, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknik alanlardaki münasebet ve işbirliğini geliştirmek için ortak çaba harcayacaklarını ve SALT-II görüşmelerine devam edeceklerini açıklıyorlardı.

Görülüyor ki, SALT-I Antlaşması'ndan sonra Sovyet-Amerikan münasebetleri tam bir detant havası içine girmiş bulunuyordu. O kadar ki, yukarıdaki bildiride kullanılan ifadeleri, çok değil, bu tarihten beş altı yıl önce iki devletin münasebetlerinde görmek mümkün değildi.

Moskova Zirvesi'nde 3 Temmuz 1974 günü de, yeraltı denemelerini sınırlayan ve "Eşik" (Treshold) Antlaşması dediğimiz antlaşma da imzalandı. Bu antlaşmadan yukarıda söz etmiştik.

Moskova Zirvesi Nixon'ın SALT'a yaptığı son katkı oldu. Çünkü bir yıl önce patlak vermiş olan Watergate Skandalı yüzünden 8 Ağustos 1974'te istifa etmek zorunda kaldı. Watergate, Demokrat Parti'nin Washington'daki genel merkezinin bulunduğu bina idi. 1973 Haziran'ında bir gece, beş kişi bu binaya dinleme âletleri koyarken yakalandı. Soruşturma derinleştirilince, Nixon'ın da bilgisi dâhilinde olmak üzere, Demokrat Parti binasına birçok dinleme âleti yerleştirildiği ve bu suretle Nixon'ın cumhuriyetçilerin seçim taktiklerini kolaylıkla öğrenmek imkânını elde etmek istediği anlaşıldı. Suçlular mahkemeye verilince, işin gerçekten bir skandal olduğu görüldü. Zira bu hadisenin dışında, Nixon'ın çalışma arkadaşlarının da birçok marifeti ortaya çıktığı gibi, rüşvet hadiseleri ve seçimler için gizli ve usulsüz paralar alındığı tespit edildi.

40 Bildirinin metni: Labrie, *SALT Handbook*, s. 241-245; *Keesing's Contemporary Archives, 1974*, s. 26613-26614. 3 Temmuz 1974 tarihli protokolün metni: *Arms Control and Disarmament Agreement*, s. 162-163.

Nixon kamuoyunun tepkilerine ve baskılarına bir yıldan fazla dayandı fakat sonunda 8 Ağustos 1974'te istifa etmek zorunda kaldı.[41] Anayasa gereğince yerine Başkan Yardımcısı Gerald Ford geçti.

Gerald Ford ile Brejnev arasında 23-24 Kasım 1974'te yapılan Vladivostok Zirvesi ise, stratejik silahların sınırlandırılması ve SALT-II istikametinde yeni ve mühim bir adım teşkil etti. Zirve sonunda yayınlanan demeç ve bildiride de hiç sözü edilmemekle beraber[42] daha sonra yapılan açıklamalardan görülmüştür ki, Vladivostok Zirvesi'nde, "saldırgan" (offensive) füzeler konusunda da bir ima anlaşmasına varmışlardı. Buna göre, "taşıyıcı" (delivery vehicle) denen, kıtalararası (ICBM) ve denizaltılardan atılan (SLBM) sayısı her iki taraf için de en çok 2400 olarak tespit edilmişti, bunlardan ancak 1320 tanesi çok başlıklı füze (MIRV) olabilecekti. Bu anlaşma 31 Aralık 1985 tarihine kadar geçerli olacaktı.[43]

Bir yandan bu kantitatif sınırlamanın yapılmış olması ve bir yandan bu sınırlamanın 1985 yılı sonuna kadar geçerli kabul edilmesi, müzakerelerin bundan sonra daha ağır yürümesinde herhâlde mühim rol oynamıştır. Fakat tekrar edelim ki, müzakerelerin yavaş ilerlemesinde esas sebep, her iki tarafın da kalitatif sınırlamada çok dikkatli davranması ve kalitatif sınırlamanın zor ve karmaşık bir iş olmasındadır.

SALT-II Antlaşması, 18 Haziran 1979'da Viyana'da, 1976 seçimde cumhurbaşkanlığına gelmiş olan Jimmy Carter ile Leonid Brejnev arasında imzalanmıştır.[44] Bu antlaşmanın gayet uzun, ayrıntılı ve antlaşma, protokol, memorandum ve demeçler gibi birçok belgeden meydana gelmiş olması, SALT-II görüşmelerinin neden uzun sürdüğünü açıklamaktadır. Bu sebeple, SALT-II Antlaşması deyimi yerine SALT-II anlaşmaları demek daha doğru olacaktır.

SALT-II anlaşmalarında, hem Amerika hem de Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1978 tarihi itibariyle sahip bulundukları bütün stratejik füzelerle, uzun menzilli yani stratejik bombardıman uçaklarının miktarını bir memorandumda ortaya koymuşlardır. Stratejik uçaklarda birinci planda gelenler, Amerika için B-52 ve B-l uçakları ile Sovyetler için Backfire denen TU-22 M ağır bombardıman uçakları idi.

Diğer taraftan, yine bu anlaşmalarda hem kıtalararası füzelerin (ICBM), hem denizaltılardan atılan füzelerin (SLBM) ve hem de çok başlıklı olup her başlığın bağımsız olarak ayrı hedefe gidebildiği füzelerin (MIRV) tarifleri

41 Watergate Skandalı için bkz., *Historic Documents 1973*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1974, s. 413-425, 499-512, 563-574, 659-679, 697-701, 737-751, 827-880, 947-964, 975-981 ve *Historic Documents of 1974*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1975, s. 145-154, 157-184, 225-232, 287-417, 621-638, 673-692.

42 Bu demeç ve bildirinin metni: *Historic Documents of 1974*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1975, s. 967-972; Labrie, *SALT Handbook*, s. 279-283.

43 Barton ve Weiler, a.g.e., s. 219.

44 SALT-II anlaşmalarının metinleri: Labrie, *SALT Handbook*, s. 621-660; *Historic Documents of 1979*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1980, s. 419-453; *Arms Control and Disarmament Agreements*, s. 246-277.

yapılıp spesifikasyonları belirtildiği gibi, her çeşit füzenin de miktar sınırlaması yapılmıştı. Bu arada şunu da belirtelim ki, bugün hem NATO içinde hem de Sovyet Rusya ile münasebetlerde tartışması yapılan ve 30 Kasım 1981'den beri Cenevre'de Amerika ile Sovyet Rusya arasında müzakerelere konu olan "Cruise" füzelerinin 600 kilometreden daha uzun menzillileri de SALT-II anlaşmaları ile yasaklanıyordu. Bunlar deniz rampalarından ve kara rampalarından atılamayacağı gibi, çok başlıklı (MIRV) da taşıyamayacaktı.

SALT-II anlaşmaları, 1922 Washington ve 1930 Londra deniz silahsızlanmaları anlaşmalarından beri, son elli yıl içinde gerçekleştirilmiş bir silahsızlanma anlaşması idi. Asıl ehemmiyetli tarafı ise, stratejik ve dolayısıyla uzun menzilli nükleer silahları sınırlaması idi. Fakat SALT-II anlaşmaları yürürlüğe giremedi. SALT-II Amerikan kamuoyunda ağır tenkitlere uğradı. Bu tenkitler gerek Kongre'den, gerek uzman çevrelerden gelmekteydi. Bu tenkitlere göre, getirilen sınırlamalarla Amerika stratejik üstünlüğü Sovyetler'e kaptırmıştı. Hava öyle bir duruma geldi ki, kongrenin SALT-II'yi tasdik etmesi çok şüpheli görünüyordu.

İşte tam bu sıradadır ki, Sovyetler bir hata yaptı ve 1979 Aralık ayı sonundan itibaren Afganistan'ı işgal etmeye başladı. Daha aşağıda ayrıntıları ile alacağımız bu işgal hadisesi üzerine, Amerika SALT-II anlaşmalarını tasdik etmekten vazgeçti ve bir kenara koydu. Çünkü Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Ortadoğu'da, en az stratejik silahlar anlaşması kadar ehemmiyetli bir stratejik değişiklik yapmaktaydı. Kaldı ki, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali Amerikan kamuoyunda, detant ve silahsızlanma konusunda Sovyetler'in samimi olmadığı ve yumuşamayı kendi yayılma ve genişleme tasarıları için müsait bir fırsat olarak gördüğü şeklinde değerlendirildi. Netice olarak SALT-II doğmadan değil, ama doğduktan biraz sonra, çok kısa bir ömürle öldü. Bundan sonra olsa olsa ancak yeni bir SALT-III söz konusu olabilir.[45]

Sovyetler'in, Afganistan'ı işgal suretiyle, SALT-II'ye öldürücü bir darbe vurmanın sebeplerini, tabiatıyla tarih ileride açıklayacaktır. Fakat şu anda akla çeşitli ihtimaller gelmektedir. Bu ihtimallerin birincisi, müzakerelerin yedi yıl kadar sürmüş olmasına bakılınca Sovyetler'in SALT-II'ye isteksiz olarak yanaşması ve zoraki bir şekilde imzalamış olmasıdır. Bu ihtimale gerçek sebep olarak bakacak olursak, Sovyetler'in her hâlükârda ileride bir sebep bulup bu anlaşmaları bozması beklenebilecekti. Günümüzdeki Avrupa'da orta menzilli füzeler meselesinde Sovyetler'in, güya bir anlaşma yapmak ister görünüp, hiçbir tavize yanaşmayan tutumuna bakınca, bu ihtimali yabana atmamak gerekiyor.

Tabiatıyla, Sovyetler'in tutumunda rol oynayan bir diğer faktör de, Amerikan Kongresi'nin ve kamuoyunun SALT-II anlaşmalarına karşı gösterdiği tepkidir. Bu tepki Sovyetler'i ümitsizliğe sevk etmiş ve SALT-II ile Afganistan'ın işgalinin kazandıracağı stratejik avantaj arasında bir mukayese, bir karşılaştırma yapmaya ve bir karar almaya zorlamış olabilir.

45 SALT-II'nin başarısızlığı için bkz., John F. Lehman, *Beyond the SALT-II Failing*, New York, Praeger, 1981.

Nihayet, üçüncü ihtimal ise, yedi yıllık görüşme, müzakere ve tartışmalardan sonra, Amerika'nın her ne olursa olsun SALT-II'ye yürekten bağlanarak bunu tasdik edeceğine ve Afganistan'ın işgalinin Amerika'nın SALT-II konusundaki kararlılığını veya kararını değiştirmeyeceğine Sovyetler'in inanmış olmasıdır.

E) AVRUPA'DA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ, KARŞILIKLI VE DENGELİ KUVVET İNDİRİMİ VE HELSİNKİ DEKLARASYONU

Amerika ile Sovyetler Birliği arasında yedi yıllık SALT-II görüşmeleri yapılırken, Avrupa'da, yine Amerika ile Sovyet Rusya'nın da dâhil olduğu, yeni detant, yumuşama gelişmeleri olmuştur. Bu gelişmeler, Avrupa'da bir güvenlik ve işbirliği sisteminin kurulması (Conference on Security and Cooperation in Europe-CSCE) ile karşılıklı ve dengeli kuvvet İndirimi (Mutual and Balanced Force Reductions-MBFR) müzakereleri ile, bunların sonunda 1 Ağustos 1975'te 35 ülke tarafından imzalanan Nihai Senet veya Helsinki Deklarasyonu adını alan belgedir.[46]

Avrupa Güvenlik Konferansı teklifi 1966'da Varşova Paktı devletlerinden, Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi teklifi de 1968'de NATO'dan gelmiştir.

Varşova Paktı'nın 1966 teklifinin arkasında ise, Romanya'nın bağımsızlık politikası ile Avrupa'da güvenlik ve silahsızlanmayı gerçekleştirmek amacı ile Sovyet Rusya'ya yaptığı baskı ve bu baskının müspet neticesi bulunmaktadır. Nitekim Varşova Paktı Danışma Komitesi'nin 4-6 Temmuz 1966'da Bükreş'te yaptığı toplantı sonunda, 8 Temmuz'da, "Avrupa'da Barışın ve Güvenliğin Güçlendirilmesi Hakkında Deklarasyonu" yayımlandı.[47] Oldukça uzun olan ve yedi maddeden ibaret bulunan bu deklarasyon, Avrupa ülkeleri arasındaki münasebetlere barış içinde bir arada yaşamanın beş ilkesinin hâkim olması gerektiğini belirttikten sonra, Avrupa'da güvenliğin tesis edilebilmesi için, NATO ve Varşova Paktı gibi blokların ve askeri üslerin kaldırılmasını, Avrupa'da mevcut yabancı kuvvetlerin kendi milli sınırlarına çekilmesini, Avrupa'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler kurulmasını, Avrupa'da o sırada mevcut sınırların bütün devletlerce tanınmasını, her iki Almanya ile de ayrı ayrı barış yapılmasını ve her iki Almanya'nın da silahsızlandırılmasını ve bütün bunların gerçekleştirilmesi için de bir Avrupa Konferansı toplanmasını teklif ediyordu.

Görüldüğü gibi deklarasyonun ileri sürdüğü fikir ve teklifler Sovyet dış politikasının temel ilkelerine tamamen ters düşmekteydi. Bundan anlaşılıyor ki, Romanya, Varşova Paktı içinde ağır basmış ve görüşlerini kabul ettirmişti.

---

46 Bu konuyu şu makalemizden özetledik: Fahir H. Armaoğlu, "Avrupa Güvenlik Konferansı ve Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi", *Dış Politika*, c. 2, sayı: 4, Aralık 1972, s. 3-32; İngilizcesi, "European Security Conference and Mutual and Balanced Force Reductions", aynı dergi, s. 103-132.

47 Deklarasyonun metni: *Keesing's... 1965-1966*, s. 21651-21652.

Varşova Paktı'nın ortaya attığı bu teklifler, 1968 yılına kadar NATO'dan doğrudan doğruya bir cevap bulmadığı gibi, yine aynı yılın ilkbaharına kadar da Varşova Paktı devletleri de bu konu üzerine ısrarla tekrar eğilmemişlerdir.

Bununla beraber, NATO Bakanlar Konseyi'nin Aralık 1966'da Paris'te yaptığı toplantıdan sonra yayınlanan bildiride Varşova Paktı'nın teklifine dolaylı bir cevap verilmiştir. Bildiride, Sovyetler'in çıkardığı 1958 Berlin Buhranı'na karşı Batılıların ilk cevabı olan ve Amerika, İngiltere ve Fransa tarafından 14 Aralık 1958'de yayınlanan üçlü deklarasyon destekleniyor ve Almanya'nın bölünmüşlüğü devam ettikçe Avrupa'da gerçek ve devamlı bir çözüm olamayacağı ifade ediliyordu. NATO'nun bu toplantısında, Berlin meselesi Almanya meselesine, Almanya meselesi Avrupa güvenliği meselesine, Avrupa güvenliği de silahsızlanma meselesine bağlanmıştır.

NATO, 1967 Aralık ayında kabul ettiği Harmel Raporu ile yumuşama yolunda bir mühim adım daha attı. Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel tarafından hazırlanıp bakanlar konseyince kabul edilen ve asıl adı "İttifakın Gelecekteki Görevleri" olan bu rapora göre,[48] her NATO üyesi, ittifakın temel amacını gözden uzak tutmaksızın, kendisinin ekonomik, siyasal, jeopolitik tarihi ve geleneksel hususi durumuna göre, Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa ülkeleri ile münasebetlerini geliştirebilecekti. NATO'nun bu kararı Doğu-Batı münasebetlerinde yeni bir açılımın işareti oluyordu.

Varşova Paktı'nın 1966 Temmuz'undaki Avrupa güvenliği teklifine NATO'nun ilk resmi cevabı, 24-25 Haziran 1968'de İzlanda'nın başkenti Rejkjavik'te yapılan Bakanlar Konseyi toplantısı sonunda yayınlanan bildiri ve bu bildiriye ek olan bir deklarasyonla ortaya çıktı. Bu bildiri ve deklarasyonla[49] NATO, Avrupa'da Varşova Paktı ile NATO arasında karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi teklifini ileri sürdü. Teklife göre de, kuvvet indirimleri karşılıklı ve dengeli olmalı, Avrupa'daki dengeyi tehlikeye düşürmemeli ve bütün ilgili tarafların hayati güvenlik menfaatleri ile bağdaşmalı idi.

Her iki taraf bu adımlarla birbirlerine yaklaşmaya çalışırken, 1968 Ağustos'unda Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgali münasebetlere bir soğukluk ve hatta gerginlik getirdi. NATO bu hadisenin, karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi imkânlarını ciddi bir şekilde gerilettiğini söylerken, bunun arkasından kasım ayında Brejnev Doktrini ortaya atıldı. Bu ise Batı'nın endişelerini daha da arttırdı ve Avrupa Güvenliği meselesini de külledi.[50] 1969 yılının son

48 Harmel Raporunun metni: *NATO, Facts and Figures,* Brussels, NATO Information Service, 1969, s. 333-335; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam (Ed.), *Documents on American Foreign Relations, 1967*, New York, *Council on Foreign Relations, 1968*, s. 110-114. *Keesing's... 1967-1968*, s. 22425-22426.

49 Rejkjavik Deklarasyonu için bkz., *Keesing's.. 1967-1968*, s. 22808-22809; Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. I, s. 903-906; Stebbins ve Adam (Ed.), *Documents on American Foreign Relations, 1968-1969*, New York, Council on Foreign Relations, 1972, s. 130-134; *NATO, Facts and Figures*, s. 336.

50 Çekoslovakya'nın işgaline karşı NATO'nun yayımladığı 16 Kasım 1968 tarihli bildirisinin metni: *Keesing's... 1967-1968*, s. 23070; *The Dynamics of World Power, 1946-1973*, c. 1, s. 912-944;

aylarından itibaren Doğu-Batı münasebetleri yeniden hareketlendi ve yeni yumuşama gelişmeleri oldu. Bu gelişmeler bilhassa Almanya ile ilgili idi.

Batı Almanya'da 1969 Eylül'ünde yapılan seçimler sonunda, Sosyal Demokrat Parti (SPD) ile Hür Demokrat Parti'nin (FDP) Küçük Koalisyon hükümeti işbaşına gelmiştir. 1982 Ekim ayına kadar devam edecek olan SPD-FDP ortaklığının ilk işi, Ostpolitik yani "Doğuya Açılma" adı ile Alman dış politikasında radikal bir değişiklik yapmak olmuştur. Bu politikanın esası, Almanya'nın bölünmüşlüğünü bir gerçek olarak kabul ederek, Sovyet Rusya, Doğu Almanya ve Polonya ile münasebetleri normalleştirmek idi. Diğer taraftan, Almanya'nın bölünmüşlüğü kabul edilmekle beraber Alman milletinin bölünmüşlüğü kabul edilmiyordu. Buna "Bir Millet-İki Devlet Politikası" deniyordu.

Almanya'da Brartdt-Scheel hükümetinin Doğu'ya açılma politikası, kısa zamanda neticesini verdi ve 12 Ağustos 1970'te Federal Almanya ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalandı.[51] Federal Alman Başbakanı Willy Brand ile Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin arasında imzalanan bu antlaşma ile Batı Almanya, müttefiklerin, yani Amerika, İngiltere ve Fransa'nın Berlin üzerindeki hakları saklı kalmak üzere, Avrupa'daki sınırların "dokunulmazlığını" kabul ediyordu. Bu hüküm iki bakımdan ehemmiyetli idi. Birincisi, Batı Almanya, Almanya'nın bölünmüşlüğünü kabul ediyordu. İkincisi de, dolaylı olarak, "dokunulmazlığı" kabul edilen sınırlar, ancak barışçı yollarla değiştirilebilirdi.

Bu anlaşmanın arkasından, 7 Aralık 1970'te, Federal Almanya ile Polonya arasında Varşova Antlaşması imzalandı.[52] Bu antlaşma ile de Federal Almanya, Doğu Almanya ile Polonya arasındaki sınırı Oder-Neisse nehirlerinin teşkil ettiği sınır olarak kabul ediyordu. Bu sınır ise, bir kısım Alman toprağını Polonya'ya vermekteydi. Batı Almanya da bunu kabul ediyordu. Fakat enteresan bir nokta, Doğu Almanya ile Polonya arasındaki sınırın Batı Almanya tarafından bir antlaşma ile kabul edilmesi demek, Batı Almanya ile Doğu Almanya arasında organik ve hukuki bir bağ kurmak demekti.

Diğer taraftan, gerek Moskova, gerek Varşova Antlaşması ile taraflar kuvvete başvurmamayı (gewaltverzicht) taahhüt ediyorlardı. Onun içindir ki, Batı Almanya sınırların statüsünü barışçı yolla değiştirebilecekti diyoruz.

Son bir nokta da, bu antlaşmaların yürürlüğe girmesinin, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın isteği üzerine, Berlin konusunda yapılacak dörtlü bir anlaşmaya bağlı tutulması idi.

Moskova ve Varşova antlaşmalarının öngördüğü Dörtlü Berlin Antlaşması, 3 Eylül 1971'de hazırlanıp parafe edilmekle beraber, bunun Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa dışişleri bakanları tarafından resmen imzası

Stebbins and Adam. *Documents on American Foreign Relations, 1968-1969*, s. 138-142; *NATO, Facts and Figures*, s. 337-339.

51 Antlaşmanın metni: Elaine P. Adam ve William P. Lineberry, *Documents on American Foreign Relation, 1970*, New York, Council on Foreign Relations, 1973, s. 105-106; *Keesing's..., 1969-1970*, s. 24144.

52 Antlaşmanın metni: *Keesing's... 1969-1970*, s. 23346.

3 Haziran 1972'de yapıldı.[53] Bu antlaşmanın imzası üzerine de Moskova ve Varşova antlaşmaları yürürlüğe girmiştir.

Berlin Antlaşması ile Berlin şehri tekrar dört devletin sorumluluğu altına veriliyordu. Yani, artık 1958 Berlin Buhranı'nda olduğu gibi Sovyetler, Berlin üzerindeki haklarını Doğu Alman hükümetine devretmekten söz etmiyordu. Yine bu anlaşmaya göre, Batı Berlin üç Batılı devletin sorumluluğu altında olacak ve ayrıca, Batı Almanya Batı Berlin'in temsilcisi olacaktı. Hukuki ifadesi ile Batı Almanya'nın imza ettiği milletlerarası anlaşmalar Batı Berlin'de de yürürlükte olacaktı.

Berlin Antlaşması'nın, SALT-I Antlaşması'ndan bir hafta sonra imzalanmış olduğunu da burada hatırlatalım.

1969 Eylül'ündeki Batı Almanya seçimlerinin ve Ostpolitik'in başlattığı gelişmeler bu kadarla da kalmadı. Daha doğrusu, Doğu-Batı münasebetleri yeni gelişmeler de kaydetti. Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere 28 Kasım 1969'da, nükleer silahların yayılmasını önleyen antlaşma (Non-Proliferation Treaty-NPT) imzalandı. Bu antlaşmanın imzasından on gün kadar önce de, 17 Kasım 1979'da, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya arasında, Helsinki'de, SALT-I dediğimiz, stratejik silahların sınırlandırılması görüşmeleri başladı.

Kısacası, 1970'lere girerken, Varşova Paktı ile NATO arasındaki münasebetler tam manasıyla yumuşamaya başlamıştı. İşte bu atmosfer içindedir ki, Avrupa Güvenlik Konferansı hazırlık görüşmeleri 22 Kasım 1972'de başlarken, karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi (MBFR) görüşmeleri de 31 Ocak 1973'te Viyana'da başladı.

MBFR görüşmeleri Viyana'da on yıldır devam etmektedir ve bugüne kadar da herhangi bir netice elde edilip bir anlaşmaya varılamamıştır. Fakat Helsinki'deki Avrupa Güvenlik görüşmeleri 22 aylık bir çalışmadan sonra, 1 Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedi adını alan bir anlaşmanın imzası ile neticelenmiştir.[54] Bu belgeyi Amerika, Kanada ve İzlanda ile 32 Avrupa devleti ki, toplam 35 devlet imzalamıştır.[55]

---

53 Dört Devlet Berlin Antlaşması'nın metni: *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 24, Part I: 1973, Washington DC, US Government Printing Office, 1974, s. 286-392 (İngilizce, Rusça ve Fransızca tam metin); Stebbins ve Adam, *American Foreign Relations, 1971 (A Documentary Record)*, New York, Council on Foreign Relations, 1976, s. 166-170; Stebbins ve Adam, *American Foreign Relations, 1972, (A Documentary Record)*, New York, Council on Foreign Relations, 1976, s. 160-162; *Historic Documents, 1972*, s. 469-470; *Keesing's... 1971-1972*, s. 25355.

54 Helsinki Nihai Senedi'nin metni: Stebbins ve Adam, *American Foreign Relations, 1976, (A Documentary Record)*, New York, Council on Foreign Relations, 1977, s. 293-357; Sadece Birinci Sepet Anlaşması'nın metni: *Historic Documents, 1975*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1976, s. 561-570; *Keesing's Contemporary Archives, 1975*, s. 27301-27308.

55 Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayan devletler şunlardır: Federal Almanya, Doğu Almanya, Birleşik Amerika, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Kıbrıs, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lichtenstein, Lüksemburg, Malta, Monaco, Norveç, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Papalık Devleti, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Türkiye, Sovyet Rusya, Yugoslavya.

Helsinki müzakerelerinde meseleler dört ana konuya ayrılarak ele alınmış ve her ana konuya "Sepet" (*Basket*) adı verilmiştir. Bu sebeple, Helsinki Nihai Senedi de Dört Sepet'e ait dört ana anlaşmadan meydana gelmektedir.

Birinci Sepet'e ait anlaşma, "Avrupa Güvenliğine Ait Meseleler" başlığını taşımakta olup en mühim belgelerden biridir. İki kısım olan bu belgenin, birinci kısmı, 35 Avrupa ülkesi arasındaki münasebetlere rehberlik edecek ve hâkim olması gereken on temel ilkeyi ihtiva ediyordu. Bu on temel ilke şunlardı: 1) Egemen eşitlik ve egemenliğin gerektirdiği haklara saygı. 2) Tehditten ve kuvvet kullanılmasından kaçınmak. 3) Sınırların bozulmazlığı. 4) Devletlerin toprak bütünlüğü. 5) Anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü. 6) İçişlere müdahale etmeme. 7) Düşünce, vicdan, din ve inanç hürriyeti de dâhil olmak üzere, insan hakları ile temel hürriyetlerine saygı. 8) Milletlerin eşit hakları ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkı. 9) Devletler arasında işbirliği. 10) Milletlerarası hukukun yüklediği taahhütlerin iyi niyetle yerine getirilmesi.

Birinci Sepet'in ikinci anlaşması ise, İtimat Tesis Edici Tedbirlerle Güvenlik ve Silahsızlanmanın Bazı Veçhelerine Dair Belge idi. Burada bilhassa, 25.000'den fazla bir kuvvet söz konusu olduğu takdirde, askeri manevraların ve mühim kuvvet kaydırmalarının bütün taraflara haber verilmesi ve bu manevralara müşahit (gözlemci) davet edilmesi söz konusu idi.

İkinci Sepet'e ait anlaşma ise, Ekonomi, Bilim ve Teknoloji ve Çevre Korunması Konularında İşbirliği alanında idi. Yine bu ikinci sepete dâhil olarak, Akdeniz'de Güvenlik ve İşbirliğine Ait Meseleler konusunda da bir anlaşma imzalanmıştı.

Üçüncü Sepet ise, İnsancıl ve Diğer Alanlarda İşbirliği adını taşımakta olup bu anlaşmada, parçalanmış aileler, farklı milletlere mensup insanların evlenmeleri, turizmin geliştirilmesi, basın, yayın, radyo ve TV gibi enformasyon teatisi, kültürel münasebetler ve mübadeleler, eğitim alanında insan ve bilgi mübadelesi, fikir mübadelesi gibi konular ele alınmaktaydı.

Dördüncü Sepet'te ise, zaman zaman yapılacak toplantılarla bu anlaşmaların tatbikatının gözden geçirilmesi öngörülmekteydi.

Kısaca, Helsinki Deklarasyonu adı da verilen bu anlaşmalar, Avrupa'da güvenlik ve işbirliğini ne derece sağlamıştır, bilinmez ama şurası bir gerçektir ki, Avrupa'daki milletlerarası münasebetlere bir yumuşaklık getirmiştir. Avrupa'da gerginlikleri önleyici bir hava yaratmıştır.

Bir ikinci nokta da, "sınırların dokunulmazlığı" prensibinin kabulü ile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın elde ettiği toprak kazançları ile Doğu Avrupa'da yapmış olduğu sınır düzenlemelerinin diğer devletlerce de tasdik edilmiş olmasıydı. Başka bir deyişle, Avrupa'nın Sovyetler tarafından düzenlenmiş olan toprak statüsü bütün devletlerce kabul edilmiş oluyordu ki, bunun Sovyetler için bir avantaj olduğuna şüphe yoktur.

Bir üçüncü nokta, Sovyetler'in elde ettiği bir başka avantajdı. Bu da, Avrupa'ya detant havasının yerleşmesi ile Sovyetler'in doğuda Çin karşısında mühim ölçüde rahatlamış olmasıydı.

Sovyetler'in bu avantajlarına karşılık, Batı'nın da Sovyetler'e, bilhassa insan, bilgi ve fikir mübadelelerinde ve insan hak ve hürriyetlerinde, içişlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne saygı gibi hususlarda birtakım şartları kabul ettirmiş olduğu söylenebilir. Ne yazık ki, gerçek böyle olmamış ve bütün bu söylediklerimiz Sovyetler için ancak kâğıt üstünde kalmıştır. Sovyetler, 1979 Aralık ayından itibaren Afganistan'ı işgal ederken, 1980 Ağustos'undan itibaren Polonya'da Dayanışma (Solidamosc) adı ile başlayan hürriyetçi hareketi bastırmak için her türlü gayreti sarf ettiği gibi, Polonya hükümeti de bu hususta Sovyetler'den geri kalmayacaktır.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASYA GELİŞMELERİ

1- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ASYA

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya gelişmelerinin mühim bir kısmına, Uzakdoğu bölgesindeki Doğu-Batı çalışmaları dolayısıyla temas etmiş ve bunları açıklamıştık. Hatırlatmak için söylemek gerekirse, Çin'de komünistlerle milliyetçilerin mücadelesi sonunda 1 Ekim 1945'ten itibaren Çin Halk Cumhuriyeti'nin ortaya çıktığını, 1945 Ağustos'undaki Potsdam Konferansı'nda sırf askeri operasyonlar açısından Kore Yarımadası'nın 38. paralelden ikiye bölünmesinden sonra, soğuk savaş döneminde bu bölünmenin birleştirilmesinin mümkün olmaması neticesinde Kuzey Kore ve Güney Kore olarak iki devletin ortaya çıktığını, Amerika'nın işgaline girmiş olan yenik Japonya'nın 1951 Eylül'ünde imzalanan barış antlaşması ile işgalden kurtulduğunu, Hindiçini Yarımadası'nda, 1954 Temmuz'undaki Cenevre anlaşmaları ile Laos ve Kamboçya'nın bağımsızlıklarını aldıklarını ve ayrıca Vietnam'ın ikiye bölünerek Kuzey ve Güney Vietnam'ın iki ayrı devlet olduğunu kısaca belirtmiş olalım.

Hindiçini Yarımadası'nın diğer iki ülkesi, eski adı ile Siyam ve şimdiki adı Tayland ve eski adı ile Malaya ve şimdiki adı ile Malezya'ya gelince: Bunların her ikisi de, birincisi Fransız ve ikincisi de İngiliz sömürgesi olmakla beraber, sömürge idaresi altında da birer devlet olarak varlıklarını sürdürmüşler ve fakat sömürgeci devletlerin kontrolü altında yaşamışlardır. Bu sebeple, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve İngiltere her iki ülkeden de kendiliklerinden çekilerek bu iki ülkenin devlet olarak varlığı, bağımsız devlet şekline dönüştü.

Hindiçini ile Hindistan arasında yer alan, İngiltere'nin gerçek manada sömürgesi olan ve eski adı ile Burma, şimdiki adı ile Birmanya'ya gelince, İngiltere savaştan sonra buralardan çekilirken, Birmanya'ya da 1948 Ocak ayında bağımsızlığını verdi.

Daha güneyde, eski adı Hollanda Hindistan'ı ve şimdiki adı ile Endonezya bağımsız olabilmek için Hollanda'ya karşı uzun bir mücadele vermek zorunda kaldı. Endonezya adaları İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Japonya'nın işgaline uğradı. Bu, Endonezya'nın Hollanda ile bağlantısının kopması demekti. Bu durum, esasında 20. yüzyılın başlarından beri

gelişmekte olan fakat zayıf bir durumda bulunan ve halkının hemen hemen tamamı Müslüman olan Endonezya'nın bağımsızlık çabalarını hızlandırdı. Bütün işgal ettiği topraklarda yaptığı gibi, Japonlar Endonezya'da da bağımsızlık hareketini kışkırtmışlardı. Japonların taktiği, bu ülkelerin halklarının sömürgecilere karşı tepkilerini tahrik ederek ve bağımsızlıklarını destekleyerek, bunların Japonya'ya bağlı kalmalarını sağlamaktı. Japonya'nın hesabının bu son kısmı gerçekleşmese bile, Japonya yenilip buralardan çekildikten sonra bütün Asya sömürgelerinde bağımsızlık hareketlerinin hızlandığını görüyoruz. Endonezya için de böyle oldu ve Ahmet Sukarno liderliğindeki bağımsızlık hareketi de 1945'ten itibaren birdenbire hızlandı. Hollanda'nın, binlerce adadan meydana gelen bu sömürgesini bırakmaya niyeti yoktu. Bu sebeple Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesi gayet sert oldu ve dört yıl kadar sürdü. Neticede Hollanda gerçekleri kabul ederek Hollanda Hindistan'ı dediği bu sömürgesinden çekilmeyi kabul etti ve Endonezya 30 Aralık 1949 tarihinden itibaren bağımsızlığına kavuştu.

Bir diğer bağımsız devlet ise, yine bir adalar devleti olan Filipinler idi. Hatırlanacağı üzere, Filipinler'i Amerika 1899'da İspanya ile yaptığı savaş sonucu bu devletten almıştı. Amerika Filipinler'e 1946 Temmuz'unda bağımsızlığını verdi.

Güney Asya'da, Hindistan alt-kıtasının (sub-continent) güneyinde bulunan ve eski adı Seylan, şimdiki adı ile Sri-Lanka ise, 1948 Şubat ayında bağımsız olmuştur.

Fakat Hindistan alt-kıtasının bağımsızlığı, yani Pakistan ve Hindistan'ın bağımsızlığı ise, birer bağımsız devlet olarak ortaya çıktıktan sonra, Asya politikasında meydana getirdikleri gelişmeler açısından, üzerinde biraz daha ehemmiyet ve ayrıntı ile durulması gereken bir hâdisedir. Zira Asya kıtasında üç bölge, milletlerarası politikanın hassas noktaları olmuştur. Bunlar Çin, Vietnam veya Hindiçini Yarımadası ve Hindistan alt-kıtası veya Pakistan ve Hindistan'dır. Çin meselesini şu ana kadar yeterince ele almış bulunuyoruz. Vietnam ise, sadece 1950'lerde değil, 1970'lerde bile problem olmaya devam edecektir. Pakistan ve Hindistan ise, en az otuz yıldan beri Asya'daki milletlerarası politikanın iki önemli mihrakı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, önce bu konuyu ele alacağız.

2- PAKİSTAN VE HİNDİSTAN

Pakistan ve Hindistan'ın kapladığı ve Asya alt-kıtası veya Hindistan alt-kıtası denen geniş topraklar 18. yüzyılın ortalarından beri İngiltere'nin sömürgesi idi. İngiltere burayı Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonunda 1763 Paris Barışı ile Fransa'dan almıştı. İngiltere Hindistan'ı tam bir sömürge şeklinde idare etmekle beraber, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren yerli halk İngiliz idaresine karşı, zaman zaman çok çetin mücadeleler açtı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere sadece Hintlilerden meydana gelen bir askeri kuvvet teşkil etti ve kuvveti bilhassa Ortadoğu'da kullandı. Bundan dolayı, İngiltere 1919'da, bazı eyaletlerdeki bir kısım yetkilerini halk tarafından seçilen yerlilere bıraktı. Fakat bu küçük taviz Hindistan halkını tatmin etmekten uzaktı. Kaldı ki şimdi bağımsızlık hareketi de genişlemişti: Bağımsızlık hareketinde Hinduların lideri Mahatma Gandhi ve Kongre Partisi, Müslümanların lideri ise Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Ligi idi. Bu liderlerin İngiliz idaresine karşı mücadeleleri uzun sürdü. İngiltere nihayet 1935'te, halk tarafından seçilmiş üyelerden meydana gelen eyalet meclisleri kurulmasını kabul etti ve 1937'de ilk seçimler yapıldı.

Bütün Asya'daki sömürgelerde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'nda Hindistan halkının bir kısmı Japonya'yı destekledi ve hatta Hindistan Milli Ordusu adı ile bir kuvvet Japonlarla beraber savaştı. Bu durumu gören İngiltere 1942'de Hindistan üzerindeki kontrolünü daha da gevşeterek, hükümetin yerli halktan olması esasını getirdi. Sadece savunma ve dışişlerini kendi elinde tuttu. Aynı zamanda yaptığı bir açıklama ile de savaştan sonra Hindistan'a bağımsızlık vereceğini bildirdi.

Gerçekten savaştan sonra sözünü tuttu ve 1947 Ağustos'unda Pakistan ve Hindistan adı ile iki bağımsız devlet ortaya çıktı. Müslümanlar Pakistan'ı meydana getirdikleri için, nüfus dağılışı dolayısıyla Pakistan iki topraktan meydana geliyordu. Biri, bugünkü Pakistan olup buna Batı Pakistan deniyordu. Diğeri ise, eski adı Doğu Bengal ve bugünkü adı ile Bangladeş olan Doğu Pakistan idi.[1]

Pakistan ve Hindistan bağımsız oldukları günden beri birbirleriyle geçinememişler ve birkaç defa da silahlı çatışmaya girmişlerdir. Bunların ilki de 1948'dedir. Sebebi ise, halkının çok büyük çoğunluğu Müslüman olan, asıl adı ile Jammu ve Keşmir veya kısa adı ile Keşmir'dir.[2]

Pakistan'ın kuzeyinde bulunan Keşmir, bereketli topraklara sahip, buğday ve pirinç yetiştiren 82.000 milkare kadar büyüklükte bir toprak parçasıdır. Kuzeyde Afganistan'a ve Çin'e, güney ve batısında Pakistan'a ve doğu ve güneyinde de Hindistan'a komşudur. Halkının büyük çoğunluğu Müslüman olmakla beraber, İngiltere 1846'da Keşmir'in idaresini bir Hintli mihraceye vermişti, Hindistan ve Pakistan bağımsız olduklarında, yine bu mihrace ailesinin idaresindeydi.

---

1 Pakistan'ın kuruluşu için bkz., Chaudri Muhammed Ali, *Tria Emergence of Pakistan*, New York, Columbia University Press, 1967; K.K. Aziz, *The Making of Pakistan: A Study in Nationalism*, London, Chatto and Windus, 1967.

2 Keşmir meselesi için bkz., G.W. Choudhury, *Pakistan's Relations with India, 1947-1966*, London, Pall Mall Press, 1968; "Documents sur l'Affaire du Cashemire et les Relations indo-pakistanais" (1947-1951), *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 2562, 4 Ocak 1952 ve "Documents sur l'Affaire du Cashemire et les Relations indo-pakistanais" (1950-1951), *Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires*, No: 1562, 5 Ocak 1952.

Bağımsızlığın ilanı üzerine, halkının Müslüman olması sebebiyle Pakistan burayı almak için asker sevk ettiğinde, hem mihracenin hem de Hindistan kuvvetlerinin karşı koyması ile karşılaştı. Arkasından da 1947 Ekim'inde mihrace Keşmir'i Hindistan'a ilhak ettiğini ilan etti. İşte bu hadise 1948 yılında Keşmir yüzünden Hindistan ile Pakistan arasında bir savaş çıkmasına sebep oldu. Birleşmiş Milletler araya girdi ve Keşmir'de plebisit yapılarak halkın oyuna başvurulması şartıyla, bir ateşkes sağladı. Pakistan bu çatışmada Keşmir'in ancak küçük bir kısmını ele geçirebilmiş, büyük kısım Hindistan'da kalmıştı. Bu sebeple, Hindistan bugüne kadar elinde tuttuğu Keşmir topraklarında plebisite yanaşmamıştır. Fakat Keşmir meselesi de, Pakistan-Hindistan münasebetlerinde bir çıbanbaşı olarak devam edecektir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs meselesi gibi.

Bu iki ülkenin takip ettikleri dış politikaları da, bunları birbirinden uzaklaştırdı. Hindistan başlangıçtan itibaren tarafsızlık veya bağlantısızlık veya bloksuzluk politikasına bağlandığı gibi, Kongre Partisi'nin sosyalist muhtevalı bir programa sahip olması Hindistan'ı Sovyet Rusya'ya yaklaştırmıştır. Ayrıca, bu yaklaşmada, Sovyet Rusya'dan duyulan çekingenlik ve bu süper devletle herhangi bir çatışmaya girme endişesi de rol oynamıştır.

Buna mukabil Pakistan Batı yanlısı bir politika takip etmiş ve 1954 Şubat ayından itibaren Amerika'dan askeri yardım almaya başlamıştır. Esasında bu askeri yardım, herhangi bir komünist tehlikesine karşı kuvvetlenmek için alınmakta idiyse de, o günden bugüne Hindistan Pakistan'ın en hafif bir şekilde silahlanmasını dahi tepki ve endişe ile karşılamıştır.

1955 Eylül'ünde Pakistan'ın Bağdat Paktı'na üye olmasıyla, Hindistan ile Pakistan'ın yolları iyice ayrılıyordu. Ayrıca, bu gelişmeden sonra Sovyetler, gerek Keşmir meselesinde, gerek Pakistan'la olan diğer çeşit anlaşmazlıklarda daima Hindistan'ı destekleyeceklerdir. 1955'te Kruşçev şöyle diyordu: "Keşmir meselesi zaten Keşmir halkı tarafından çözümlenmiştir. Keşmir halkı kendisini Hindistan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olarak telâkki ediyor... Sovyet hükümeti Keşmir meselesinde Hindistan'ın politikasını desteklemektedir."[3]

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi 1959 Mart ayında Çin'in Tibet'i işgal edip burasını kendi sınırları içine katması ve Dalai Lama'nın da Hindistan'a sığınması, Çin-Hint münasebetlerini bozarken ve ikisi arasında sınır çatışmalarına kadar giderken, Pakistan-Çin münasebetleri bir yakınlaşma gösterdi. Pakistan, Çin'de, Hindistan'a karşı bir denge unsuru gördü. Diğer taraftan, Amerika'nın bu sırada can düşmanı olan Çin'in Hindistan için bir tehlike hâline gelmesi üzerine, Amerika Hindistan'ı destekledi. Bu ise, Pakistan'da, Amerika hakkında bazı şüpheler uyandırdı. Onun içindir ki, 1962 Ekim'inde Çin Hindistan'a saldırdığı zaman, Pakistan basını Çin'i desteklemiştir. Pakistan bununla

3 John Rowland, *A History of Sino-Indian Relations: Hostile Co-Existence*, Princeton, N. J. D. Van Nostrand Co., Inc., 1967, s. 192.

da yetinmedi ve Pakistan'ın Gilgit eyaleti ile Çin'in Sinkiang eyaleti arasında bulunup iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan sınır, 1962 Aralık ayında kesin şekle kavuşturuldu. Bu konuda 28 Aralık 1962'de yayınlanan bildiride,[4] taraflar bu anlaşmazlığı kısa sürede çözmekten ve bu çözüm için de barışçı yolları kullanmaktan duydukları memnuniyeti ifade ediyorlardı.

Pakistan, Çin-Hint savaşından ve bu savaşta Hindistan'ın yenilmesinden yararlanarak Keşmir meselesini de halletmek istedi. Bu amaçla 1962 Aralık ayı sonundan 1963 Mayıs ortalarına kadar, iki taraf arasında karşılıklı ziyaretler yapıldı.[5] Fakat bu ziyaret ve müzakerelerden hiçbir netice çıkmadı.

Fakat 1963 yılı Çin-Pakistan münasebetlerinin gelişmesi bakımından çok verimli oldu. O kadar ki, Çin Başbakanı Chou En-Lai 1964 Şubat ayında Pakistan'ı ziyaret ettiğinde, ilk defa Keşmir meselesinde açık ve kesin olarak Pakistan'ı destekledi ve Keşmir'de plebisit yapılmasını istedi.[6] Hindistan'ın buna cevabı ise, 1964 yılı Aralık ayında, Keşmir'i Hindistan'ın ayrılmaz bir parçası ilân etmek oldu.

Bu gelişmeler olurken, Keşmir'de de, bir Pakistan-Hindistan savaşının tohumlarını atan gelişmeler olmaya başlamıştı. 1963 Aralık ayından itibaren Keşmir'de Hindularla Müslümanlar arasında çatışmalar başladı ve bu çatışmalar iki ülke kamuoylarını da harekete geçirdi. Giderek artan bu gerginlik içinde, Pakistan askerlerinin 5 Ağustos 1965 günü Keşmir'in Hindistan'ın elinde bulunan kısmına geçmeleri ile bir savaş başladı. Bu savaşın Pakistan lehine geliştiği söylenemez. Neyse ki, BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Eylül tarihli ateşkes kararına[7] tarafların uyması ile savaş durduruldu.

Tarafların ateşkesi kabul etmesinde Çin'in almış olduğu sert tutum büyük rol oynamıştır. Pakistan bu savaşta güç duruma düşünce, eylül başından itibaren Çin, Hindistan'ın yaptığını "çıplak bir saldırı", "Asya'nın bu bölgesinde barışa vahim bir tehdit" olarak adlandırmış ve "Hindistan'ın komşularından birine yaptığı saldırı diğer komşularını da ilgilendirir" diyerek, böyle bir saldırının "zincirleme neticeler" doğurabileceğini söylemiştir.[8]

Çin Hindistan üzerindeki baskısında daha ileriye gidecekti. Fakat öyle görünür ki, Pakistan tarafından frenlendi. Çünkü Çin'in Hindistan üzerindeki baskısı Amerika'yı telaşlandırdı ve Amerika Hindistan'ın yanında yer aldı. Bu da Pakistan'ın mutedil hareketine sebep oldu.

Bu savaş karşısında Sovyet Rusya'nın tutumu dikkati çekmektedir. Bu sırada Sovyet Rusya'da Brejnev-Kosigin ekibi henüz bir yıldır işbaşındadır ve Çin ile uzlaşma yollarını aramaktadır. Bu sebeple Sovyetler, Çin karşısında Hindistan'ı

4 Bildirinin metni: Government of Pakistan, *Ministry of Foreign Affairs, Joint Communiques, 1958-1967,* Rawalpindi, 1975, s. 95-96.

5 Bkz., Government of Pakistan, *Joint Communiques, 1958-1967*, s. 97-113.

6 Roland, *A History of Sino-Indian Relations*, s. 195.

7 Güvenlik Konseyi'nin 23 Eylül 1965 ateşkes kararı için bkz., *Keesing's..., 1965-1966*, s. 21109. Ayrıca Pakistan-Hindistan 1965 savaşı için bkz., s. 21103-21110 ve 21117-21124.

8 Roland, a.g.e., s. 199.

tam manasıyla destekleyemedikleri gibi, Çin tarafına da bir eğilim göstermeyip tarafsız bir tutum almaya çalıştılar. Mamafih bunda, bu savaş patlamadan önce Pakistan'ın da Sovyet Rusya ile münasebetlerini yumuşak bir zemine oturtma çabası da rol oynamıştır. Binnetice, Güvenlik Konseyi'nin 23 Eylül ateşkes çağrısında Sovyetler'in büyük tesiri olmuştur. Bu ateşkes çağrısının bir diğer hususiyeti de, Güvenlik Konseyi'nin bu kararının, Sovyet Rusya gibi Amerika tarafından da desteklenmiş olmasıdır. Ne var ki, Sovyetler'in bu tutumu Çin liderlerini daha da sinirlendirmiştir. Çünkü Sovyetler'in bu tarafsızlık tutumu, neticede Hindistan tarafına bir eğilim ve ağırlık vermekteydi. Amerika ile Sovyetler'i bir işbirliği içine sokmaktaydı. Çin'i sinirlendiren bu olmuştu.

Sovyetler'in "tarafsızlık" tutumu bu kadarla da kalmadı. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in aracılık çabaları üzerine, Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han ile Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Shastri, Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent'te 4 Ocak 1966'da bir araya geldiler Keşmir konusunda, 10 Ocak 1966'da Taşkent Deklarasyonu adı verilen belgeyi imzalayıp yayınladılar.[9] Dokuz maddelik bu anlaşmaya göre, her iki taraf da, kuvvetlerini, çatışmaların başladığı 5 Ağustos 1965 tarihinden önceki mevzilere çekecekler ve anlaşmazlıklarını kuvvet yoluyla değil, barışçı vasıtalarla çözeceklerdi. İki ülkenin münasebetleri, birbirlerinin içişlerine karışmama esasına dayanacak ve her iki hükümet birbirlerinin aleyhine propagandaya girişmeyeceklerdi. Nihayet, iki ülke arasında, ekonomik ve ticari ve kültürel münasebetlerin geliştirilmesine çalışılacaktı.

Taşkent Deklarasyonu'nun bir mühim tarafı da deklarasyonun sonunda Pakistan ve Hindistan'ın, bu anlaşmayı gerçekleştirmesinden dolayı Sovyet hükümetine ve Başbakan Kosigin'e teşekkürlerini ifade etmeleriydi ki, tabiatıyla bu Çin için pek hoşa gidecek bir şey değildi.

1965 Pakistan-Hindistan savaşı, Pakistan'ın, eski adı ile Bağdat Paktı olan Merkezi Antlaşma Teşkilatı ile olan münasebetlerine bir burukluk getirdi. Türkiye ve İran müttefikleri olan Pakistan'ı bu savaşta destekleyeceklerini daha 10 Eylül'de açıklamakla beraber, Türkiye, Pakistan'ın Türkiye'den istediği 24 savaş uçağını bunların NATO amaçları için kullanılabileceği gerekçesi ile veremedi. Daha 15 ay önce, Başkan Johnson'ın Türkiye başbakanına gönderdiği mektupta, Amerikan yardımından verilen silahların ancak savunma amacı ile kullanılabileceğini, Kıbrıs'taki bir Türk askeri harekâtı için kullanılamayacağını bildirdiğini de burada hatırlatalım.

Mamafih, Türkiye beş milyon dolar değerinde diğer çeşit askeri malzeme ve silahı Pakistan'a gönderdi.[10]

Pakistan-Hindistan münasebetlerindeki sükûnet ancak beş yıl kadar devam etti. 1971'de yeni bir çatışma ve savaş içine girdiler. Bu seferki savaşın

9 Taşkent Deklarasyonu'nun metni: *Joint Communiques*, s. 191-194, *Keesing's.. 1965-1966*, s. 21188.
10 Bu konuda bkz., *Keesing's... 1966-1966*, s. 21117.

sebebi ise, Doğu Pakistan'ın ayaklanarak Bangladeş adı ile bağımsızlığını alması ve Hindistan'ın da bu işe karışmasıdır.[11]

Başkenti Dakka olan Doğu Pakistan, halkı Müslüman olmakla beraber, tarihi gelişim ve kültür itibariyle de Batı Pakistan'dan farklı idi. Bağımsızlıktan sonra Batı'nın Doğu'yu idare etmesi neticesinde Doğu Pakistanlılarda, kendilerinin Batı Pakistan tarafından ekonomik bakımdan sömürüldüğü kanaati yerleşmişti. Yine aynı inanca göre, Batı Pakistan, Doğu Pakistan'ın ekonomik kalkınmasına da yeteri kadar ehemmiyet vermiyordu.

1970 sonlarında Pakistan'da yeni bir anayasa meselesi ortaya çıktı. Yeni anayasa meselesi, ayrılıkçı hareketin öncülüğünü yapan Şeyh Mucibur Rahman liderliğindeki Awami Partisi için bir fırsat oldu. Mucibur Rahman, yeni anayasada, Doğu Pakistan için bağımsızlığa kadar varabilecek geniş hak ve yetkiler istedi. Tabiatıyla buna Batı Pakistan razı olmadı ve onun üzerine halk ayaklandı.

Awami Partisi 23 Mart 1971'de Bangladeş adı ile Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Fakat kurulan Bangladeş hükümeti nisan ortalarında Pakistan askeri birliklerince dağıtıldı. Bunun üzerine Awami mensupları, Bangladeş Kurtuluş Ordusu adı ile bir kuvvet teşkil edip Pakistan'a karşı savaşa başladı. Yani, Doğu Pakistan'da bir iç savaş başlamıştı.

Bu iç savaş Hindistan ile Pakistan'ı tekrar karşı karşıya getirdi. Bununla da kalmadı, diğer devletleri de işin içine soktu. Zira iç savaş üzerine yüz binlerce Bangladeşlinin ülkelerinden kaçıp Hindistan'a sığınmaları üzerine, Hindistan yanı başında meydana gelen ve kendisinin başına iş açan bu gelişmelere karşı kayıtsız kalamayacağını bildirdi. Sonradan görüldü ki, Hindistan Bangladeşlilere asker ve malzeme yardımında bulunmuştur.

Hindistan'ı Sovyet Rusya da destekledi ve Pakistan'ın meseleye barışçı bir çözüm bulmasını istedi. Her ikisine de Pakistan'ın verdiği cevap ise meselenin tamamen kendisinin bir iç işi olduğu idi.

Sovyet Rusya Hindistan'ın arkasında yer alınca, Çin de Pakistan'ın yanında yer aldı. O kadar ki Çin nisan ayında yaptığı açıklamada, Hindistan Pakistan'a saldıracak olursa, Pakistan'a her türlü yardımı yapacağını bildirdi. Çin'den sonra Amerika da Pakistan'ı destekledi. Bu sırada Amerika ile Çin'in münasebetleri bir düzelme ve yumuşama içine girmişti. Tam bugünlerdedir ki, Amerikan masa tenisi takımının Çin'e davet edildiğini hatırlatalım.

İç savaş kasım ayından itibaren, Hindistan ile Pakistan arasında sınır çatışmalarına dönüşmeye başladı. Fakat 3 Aralık 1971 günü Pakistan uçaklarının

11 Bangladeş gelişmeleri ve 1971-1972 Pakistan-Hindistan savaşı için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1971-1972*, s. 24413-24414, 24565-24509, 24597-24598, 24685-24689, 24800-24802, 24989-24996, 25053-25058, 25109-25115; Robert Jackson, *South Asian Crisis: India-Pakistan-Bangladesh*, London, Chatto and Windus, (for IISS), 1975; J.P. Jain, *China, Pakistan and Bangladesh*, New Delhi, Radiant Publishers, 1974; J.P. Jain, *Soviet Policy, Pakistan and Bangladesh*, New Delhi, Radiant Publishers, 1974; Lachman Singh, *Victory in Bangladesh*, Dehra Dun (India), Natraj Publishers, 1981.

Batı Hindistan'daki bazı havaalanlarını bombardıman etmesi üzerine, Hint-Pakistan çatışması açık savaş hâline geldi ve Hindistan ordusu Doğu Pakistan'a girmeye başladı. Doğu Pakistan'daki Pakistan kuvvetleri Hint kuvvetleri karşısında fazla dayanamadı ve teslim oldu.

Pakistan birliklerinin Hindistan kuvvetlerine teslim olduğu 16 Aralık 1971 günü de Bangladeş Devleti'nin kuruluşu resmen ilan edildi. Hindistan Başbakanı Bayan Gandhi de 17-19 Mart 1972 günlerinde Dakka'yı ziyaret etti ve Hindistan ile Bangladeş arasında bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı.[12] Bu suretle Hindistan Bangladeş'i kanadının altına alıyordu.

Bangladeş'in kuruluşu Hindistan için büyük bir avantajdı. Zira Doğu Pakistan mevcutken, Hindistan doğudan ve batıdan iki Pakistan arasında sıkışmış vaziyetteydi. Her iki tarafta da Hindistan için bir güvenlik meselesi söz konusu idi. Şimdi ise doğudan yönelen baskı kalktığı gibi, Hindistan doğuyu da kontrolü altına almış olmaktaydı.

Yeni kurulan Bangladeş devletini Amerika, Sovyetler Birliği ve Çin hemen tanıdılar. Yalnız şunu da belirtelim ki, Pakistan-Hindistan Savaşı üzerine Amerika Hindistan'a yapmakta olduğu yardımı kesmiştir.

Pakistan ise Bangladeş'i 1974 Şubat ayında Lahor'da yapılan İslâm Zirve Konferansı sırasında İslâm ülkelerinin ısrarı üzerine tanımış ve Bangladeş de İslâm Konferansı'na davet edilmiştir.[13]

3- HİNDİSTAN VE ÇİN

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren münasebetlerinin iyi gitmediği bir diğer devlet de Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Bunun da sebebi ideolojik olmayıp, esas itibariyle politik ve jeostratejik mahiyettedir.

Politik sebebi şu şekilde açıklayabiliriz: Hindistan İngiliz egemenliği altında bulunduğu sürece ve bilhassa 19. yüzyılda, Çin İmparatorluğu çok zayıf olduğu için, kuzeyden güneye bir tehlikenin gelmesi söz konusu olmamıştır. Fakat 1949'dan itibaren, yani Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından hemen iki yıl sonra da, Çin, komünizmin gayet hiyerarşik ve disiplinli kontrolü altına girerek dağınıklıktan ve dolayısıyla zayıflıktan kurtuluyordu. Şimdi Hindistan için kuzeyde bir baskı unsuru ortaya çıkmıştı. Tabiatıyla bu da Hindistan için memnuniyet verici bir gelişme değildi.

Jeostratejik dediğimiz sebebe gelince: Bu da Hindistan'ın kuzeyinde bulunan ve Hindistan ile Çin arasında yer alan Tibet, Nepal ve Bhutan ve Hindistan'ın sınırları içinde yer alan Ladakh gibi topraklara Çin'in göz koymasıdır. Bu toprakların üç hususiyeti vardı. Biri, bu toprakların Hindistan'ın güvenliği için arz ettiği ehemmiyettir. Hindistan'ın kuzeyinde bir tesbih gibi dizilen bu topraklar, kuzeyden gelecek tehlike ve tehditlere karşı Hindistan'ı bir set, bir sur gibi koruyucu bir stratejiye sahipti. Bu sebeptendir ki, İngiltere

12 Bu antlaşma için bkz., *Keesing's... 1971-1972*, s. 25430.

13 22-24 Şubat 1974'te Lahor'da yapılan bu İslâm Zirvesi için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1974*, s. 28423-26424.

Hindistan'ı ele geçirdikten sonra, Tibet hariç, diğer topraklar üzerinde de şu veya bu şekilde bir kontrol tesis etmiştir. Mamafih, Çin İmparatorluğu'nun zayıf olması Tibet'i de İngiltere ile iyi geçinmeye sevk etmiştir.

Buna karşılık Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Pekin bu toprakları, Asya'nın güneyine yayılması için birer basamak olarak görmüştür. Başka bir deyişle, bu stratejik topraklar Hindistan için bir savunma vasıtası iken, Çin için bir yayılma ve saldırma trampleni teşkil etmekteydi.

Bu toprakların ikinci bir hususiyeti de, son derece dağlık ve sarp olması ve Himalayalar gibi dünyanın en yüksek dağ silsilesine sahip bulunmasıydı. Bunun neticesi ise, bu bölge ülkelerinin sınırlarının kesin olarak çizilmemesi, dolayısıyla sınır anlaşmazlıklarının mevcut olmasıydı.

Bu toprakların üçüncü hususiyeti ise, bunların Hindistan'dan Budizm dinini almış olmaları idi. Bu da bu ülkeleri manevi ve dini bakımdan, Çin'e değil; Hindistan'a bağlamakta ve Hindistan bu açıdan bu ülkeler üzerinde bir manevi nüfuza sahip bulunmakta idi.

Bu topraklar içinde en büyüğü 480.000 milkarelik yüzölçümü ile Tibet idi. Çin 1720 yılında Tibet'i işgal ederek kendi sınırları içine katmıştı. Fakat Çin Tibet üzerinde fiili kontrol ve egemenlik tesis edemediği için, Tibet Çin'in bir toprağı olarak kalmakla beraber, gerçekte kendi kendisini idare etmekteydi, İngiltere de 1907'de Rusya ile yaptığı anlaşmada Tibet'in Çin'e ait olduğunu Rusya'ya kabul ettirmişti. Fakat 1911'de Çin'de Mançu Hanedanı yıkılınca Tibet 1913'te bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine İngiltere Tibet'in gerek Hindistan ve gerek Çin'le olan sınırlarını tespit için 1913 Ekim'inde Simla Konferansı'nı düzenledi. Bu konferansa Çin ve Tibet temsilcileri katıldı ve İngiltere'yi de Sir Henry McMahon temsil etmekteydi. Altı aylık tartışmaların esas konusunu Çin-Tibet sınırı teşkil etti. Bu konuda anlaşma olmayınca, 3 Temmuz 1914'te Simla Anlaşması ve Hindistan'la Tibet arasındaki sınırı McMahon Çizgisi olarak belirleyen anlaşmayı sadece İngiltere ve Tibet imza etti.

Çin'in sınır meselesinde anlaşmazlık çıkarmasının ve Simla Anlaşması'nı imza etmemesinin sebebi ise, Tibet üzerindeki egemenlik iddialarını ilerisi için saklı tutmaktı. Çünkü Çin-Tibet sınırına ait anlaşmaya imza koymak demek Tibet'in bağımsızlığını kabul etmek demekti.

Çin'in o zamanki bu politikası, çok sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin işine yaradı. Çin Halk Cumhuriyeti de ilk günden itibaren Tibet'i Çin'in toprağı saymaya başladı. Ve 1950 Haziran ayında patlak veren Kore Savaşı'nı fırsat bilen Çin, 7 Ekim 1950 gününden itibaren 30.000 kişilik bir Çin Halk Kurtuluş Ordusu kuvvetini Doğu Tibet'e sokarak ülkeyi işgale başladı. Dikkati çeken bir nokta da batıda da bir kısım Çin kuvvetlerinin Hindistan'a ait Ladakh eyaletinin Çin'e ve Tibet'e bitişik olan Aksayı Çin (Aksai Chin) bölgesine girip oradan Tibet'e geçmeleriydi.[14]

14 Tibet'in işgali ve Çin-Hint münasebetlerine tesiri için bkz., Roland, *A History of Sino-Indian Relations*, s. 51-103.

Tibet'in, Çin tarafından işgali karşısında Tibet, Hindistan'da desteği elde edemedi. Hindistan 31 Ekim'de Çin'e verdiği bir notada, Tibet'in işgali ile Hindistan'ın menfaatlerinin de ihlâl edildiğini söyledi ise de, Çin'in cevabı, Tibet'in esasen Çin'in egemenliği altında bulunan bir ülke olduğu idi. Bundan sonra Hindistan'ın kımıldayacak hâli kalmadı. O kadar ki, hadiseyi Birleşmiş Milletler'e götüren Hindistan değil, Tibet oldu. Birleşmiş Milletler'de ise, İngiltere bile Tibet'i desteklemedi. O sırada Birleşmiş Milletler üyesi olan Milliyetçi Çin delegesi dahi, Tibet'in yedi yüzyıldan beri Çin'in bir parçası olduğunu söyledi. Bu durum karşısında Birleşmiş Milletler, meseleyi Çin ile Tibet arasında ikili olarak çözümlenmesine erteledi. İkili olarak çözemezlerse, güya o zaman mesele ele alınacaktı.

Bu durum karşısında Çin, Tibet'in dini ve siyasi lideri Dalai Lamaya 23 Mayıs 1951'de zorla gizli bir anlaşma imzalattı. Bu anlaşmayı Dalai Lama 1959'da Tibet'ten kaçtıktan sonra açıklayacaktır. 17 maddelik bu anlaşmada Çin "anavatan" olarak zikredilmekle beraber, anlaşmanın 4. maddesi Dalai Lama'nın statüsü ile görev ve yetkilerinin aynen devam edeceğini belirtiyordu. Mamafih Çin, Tibet üzerindeki kontrolünü yerleştirdikçe, 1956'dan itibaren Dalai Lama'nın yetkilerini kısıtlamaya başlayacaktır.

Yine bu anlaşmanın 8. maddesine göre, Tibet Ordusu, Çin Halk Kurtuluş Ordusu ile birleştirilecek ve 14. maddeye göre de, Tibet'in dışişlerini Çin idare edecekti.

Görülüyor ki, 17 maddelik anlaşma, görünüşte Tibet'in bağımsızlığını tamamen ortadan kaldırmamış ve hiç değilse yarı-bağımsız bir statü vermişti. Fakat gerçek şuydu ki, Tibet bundan böyle Çin'in kontrolü altına girmişti. Bu sebeple, Tibet hadisesi Hindistan, Çin münasebetlerine büyük ölçüde tesir etti. Dalai Lama, geleneksel olarak Hindistan'la yakın münasebetler içinde bulunduğundan, bu gelişmeler karşısında Çin'e karşı Hindistan'a dayanmak istedi ise de, umduğunu bulamadı. Çünkü Başbakan Nehru ve Hindistan'ın diğer liderleri, başlangıçta Çin'e karşı bir sempati duyarlarken, şimdi acı bir şekilde Çin gerçeği ile karşı karşıya kalıyorlardı. Çin tehlikesini gördüklerinden, Çin'i kışkırtmamak için münasebetleri yumuşak tutma yolunu tercih ettiler. Bu sebepten Nehru, daha 1951'de ülkesinden kaçıp Hindistan'a sığınmayı tasarlayan Dalai Lama'ya ülkesinde kalmasını ve 17 maddelik anlaşmasından ayrılmamasını tavsiye etti.

Diğer taraftan, Hindistan'ın Tibet ile geniş ticareti de vardı. Bu ticareti devam ettirebilmek için Hindistan 29 Nisan 1954'te Çin ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma sonradan çok meşhur oldu. Zira bu anlaşmanın giriş kısmı, bir arada barış içinde yaşamanın meşhur beş ilkesini (Panch Sheela) ihtiva etmekteydi. Buna karşılık, anlaşmada Tibet'in ismi "Çin'in Tibet Bölgesi" diye geçiyordu ki, bu, Hindistan'ın da Tibet'in Çin'in bir toprağı olduğunu kabul etmesinden başka bir şey değildi.

Bu anlaşmanın bir diğer hususiyeti de, Çin ve Tibet'in Hindistan'a olan sınırları hakkında herhangi bir şey söylenmemiş olması idi. Hintliler bundan memnuniyet duydular. Fakat bu husus Çin'in ileride kullanabileceği bir koz olarak Çinliler tarafından düşünülmüştü.

Hindistan'dan yardım göremeyen Dalai Lama, kuvvete boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bu durumu bütün Tibet halkı bildiği için, halk Çin'in kontrolüne hiçbir zaman yardımcı olmadı. Bunun da ötesinde, Tibet'in güneydoğusundaki Kham bölgesinde yaşayan Khamba kabileleri Çinlilere karşı gerilla savaşına giriştiler. Khambaların beş-altı yıl süren mücadeleleri, on binlerce kayıp vermeleri dolayısıyla, 1958 yazında kötüye gitmeye başladı ve Khambalar, kitleler hâlinde, Dalai Lama'nın bulunduğu başkent Lhasa'ya akın etmeye başladılar. Esasında akın eden sivil halk idi, fakat aralarında pek çok da gerilla vardı.

Khambaların mücadelesi sırasında Çin, bu ayaklanmayı Dalai Lama'yı kullanarak bastırmak istedi. Fakat Dalai Lama hiçbir zaman kendi halkına cephe almadı. Şimdi, Khambaların Dalai Lamaya sığınmaları ve 10 Mart 1959'dan itibaren Lhasa'dan Çin aleyhtarı gösterilerin başlaması üzerine, Çin kuvvetleri 17 Mart'ta Dalai Lama'nın sarayını topa tutmaya başladılar. Dalai Lama'yı ele geçirmek istiyorlardı. Fakat Dalai Lama sarayından kaçmaya muvaffak oldu. Ailesi ile birlikte kaçan Dalai Lama, 31 Mart'ta Hint sınırından içeri girmeye muvaffak oldu ve 25 Nisan'da Hindistan'ın kuzey doğusundaki Assam eyaletinin başkenti Tezpur'a ulaştı. Bu hadise Çin için büyük bir prestij darbesi idi. Fakat ne var ki, Tibet artık tam manasıyla Çin'in bir eyaletinden başka bir şey değildi.

Tibet'in Çin'in bir eyaleti hâline gelmesi, Tibet ile Hindistan arasında yer alan ve Çinlilerin "kan kardeşlerimiz" dediği Nepal'e de tesir etti. Nepal Krallığı daha önce İngiltere'nin kontrolünde iken, 1923 de bağımsız olmuştu. Fakat esas itibariyle İngiltere'nin nüfuzu altında idi. Şimdi kuzeyde Çin'in bir kuvvet olarak sivrilmeye başlaması, Nepal'i Hindistan'a karşı Çin faktörünü oynamaya sevk etti ve Nepal, Çin'le münasebetlerini geliştirerek Çin'den ekonomik yardım almaya başladı. Tabiatıyla Nepal, Hindistan'dan tamamen kopmayarak, Çin ile Hindistan arasında görünürde tarafsız bir politika izlemeye başladı.

Hindistan-Çin münasebetleri bu şekilde menfi gelişmelere sahne olurken 1960'ların başından itibaren Çin-Sovyet münasebetlerinin de bozulmaya başladığını burada hatırlatalım. Bu durum ise, Hindistan'ı giderek Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna sevk etti. Bu da Çin'in büsbütün hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Esasen Çin, başlangıçtan beri Hindistan'ı "Batı emperyalizminin bir âleti" olarak görmekteydi.

1959 Mart ayında Tibet'in tüm işgalinden sonra, Çinliler, 1959 yazından itibaren bilhassa kuzeybatıdaki Hint eyaleti Ladakh topraklarına zaman zaman girmeye başladılar. Çinliler bununla da yetinmeyerek, birtakım

haritalar yayınladılar. Bu haritalarda Hindistan'ın kuzey toprakları Çin'in sınırları içinde gösterilmekteydi. 1960-1962 arasında da Çin ile Hindistan arasında sınır hadiseleri hiç eksik olmadı.

Durum bu şekilde iken 20 Ekim 1962 sabahından itibaren 20.000 kişilik bir Çin kuvveti Hindistan'ın kuzey doğu bölgesindeki Çin-Hint sınırlarından içeri girmeye başladı. Bir başka Çin kuvveti de kuzeybatıdaki Ladakh eyaleti sınırlarından içeri girip Aksa'yı Çin (Aksai Chin) bölgesini işgale başladı. Bu iki istikametteki Çin saldırısı karşısında Hindistan ağır bir yenilgiye uğradı. Çin 21 Kasım 1962'de tek taraflı olarak ateşkes ilan etti. Çünkü her iki bölgede de istediği stratejik toprakları ele geçirmişti.

Çin'in Hindistan'a saldırısı karşısında, Sovyet Rusya Hindistan'ın yanında yer aldı. Amerika ise Hindistan'a silah yardımı yaptı. Zaten bu durumdur ki Çin'in askeri harekâtı daha ileriye götürmesini önledi, öte yandan, Hindistan da tarafsızlık ve bağlantısızlığın bedelini çok acı bir şekilde ödemiş olmaktaydı. Bundan dolayı, Hindistan, bağlantısızlığı bırakmamakla beraber, hem Amerika ile münasebetlerini koparmamaya ve hem de Çin devine karşı, Sovyet Rusya'nın süper gücü ile yakın münasebetler kurmaya ehemmiyet verecektir. Bilhassa bu sonuncu nokta, Hindistan'ın dış politikasında, Nehru'dan sonra daha da kuvvetlenecektir.

4- VİETNAM SAVAŞI

Vietnam Savaşı denen ve 1965'te başlayıp 1973 yılı başlarına kadar sekiz yıl devam eden, Amerika'nın Kuzey Vietnam'la mücadelesi, Amerikan tarihi bakımından olduğu kadar, savaş sonrası milletlerarası münasebetlerin gelişmesi açısından son derece enteresan ve mühim bir hadisedir. Vietnam Savaşı, bir süper devletin, 17 milyonluk bir küçücük ülkede bataklığa nasıl saplandığının da bir hikâyesidir. Bu, aynı zamanda, ağır tabiat şartlarından iyi yararlanan bir gerilla taktiğinin, en mükemmel konvansiyonel silahlar karşısındaki zaferinin de bir ifadesidir. Nihayet, 1861-1865'ten beri, yani son yüz yıl içerisinde ilk defa, Amerikan halkı, manasız ve amaçsız bulduğu bu savaş dolayısıyla federal hükümete karşı başkaldırmıştır.[15]

15 Bilhassa Vietnam Savaşı sırasında, bu savaş ve Vietnam konusunda pek çok yayın yapılmıştır. Bunlardan bazılarını veriyoruz: Dennis J. Duncanson, *Government end Revolution in Vietnam,* London, Oxford University Press, 1968 (Vietnam Savaşı hakkında yazılmış en iyi kitaplardan biridir); George Me Tuman Kahin ve John, W. Lewis, *The United States in Vietnam,* New York, Dell Publishing Co., 1968; Bernard B. Fail, *Vietnam Witness: 1963-1966,* London, Pall Mall Press, 1966; Wesley R. Fishel, (ed.), *Vietnam: Anatomy of a Conflict,* Itaeca, III., F.E. Peacock Publishers Inc., 1968; Herman Kahn (ve diğerleri), *Can We Win in Vietnam?: The American Dilemma, London,* Pall Mall Press, 1968; Richard M. Pfeffer, *No More Vietnams: The Ward and the Future of American Foreign Policy,* New York, Harper and Row, 1968; Christopher W. Beal ve Anthony A. Damato, (ed.), *The Realities of Vietnam,* Washington DC, Public Affairs Press, 1968; Richard A. Faik, *The Vietnam War and International Law,* Princeton University Press, 1968; Donald S. Zagoria, *Vietnam Triangle: Moscow Peking, Hanoi,* New York, Pegasus,

Amerika'nın Vietnam'a bulaşması birdenbire olmamış, yavaş yavaş gelişen bir politikanın neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

1954 Temmuz'undaki Cenevre anlaşmaları ile Laos, Kamboçya, Kuzey ve Güney Vietnam bağımsız devletler olmuşlardı. Yalnız, 17. enlemin kuzeyinde bulunan Kuzey Vietnam'da Ho Chi Minh liderliğinde bir komünist rejim bulunuyordu. Bu rejimin daha kuzeyinde ise Çin gibi bir komünist dev vardı. Onun da kuzeyinde, Sovyet Rusya gibi bir komünist süper devlet bulunmaktaydı.

Meseleye bu açıdan bakınca, Kuzey Vietnam Asya'daki büyük komünist bloğun bir ileri ucu, bir ileri karakolu idi ve bu hâli ile de bütün Hindiçini kıtası için muhtemel bir tehdit ve tehlike idi. Bu sebeple Amerika, 1954'ten sonra Vietnam'da ve genel olarak Hindiçini'de Fransa'nın yerine geçti ve Asya komünist bloğu ile SEATO üyelerinin meydana getirdiği anti-komünist Güneydoğu Asya arasında bir tampon teşkil eden Güney Vietnam ile yakından ilgilenmeye başladı.

Güney Vietnam'da 23 Ekim 1955'te yapılan bir referandumda İmparator Bao Dai düşürüldü ve Vietnam'ın başına Ngo Dinh Diem geçti. Koyu bir komünist aleyhtarı olan Diem'i Amerika hemen 26 Ekim'de tanıdı ve Diem de ilk günden itibaren Amerika'ya dayanma yoluna gitti. Diem 8-10 Mayıs 1957'de Amerika'yı ziyaret etti ve yayınlanan ortak demeçte,[16] Çin'in de adı zikredilerek, bölgede komünizmin yıkıcı faaliyetlerini gittikçe arttırmakta olduğuna dikkat çekildi.

Diğer taraftan, 1954 Cenevre anlaşmalarına göre, Kuzey ve Güney Vietnam seçimler yoluyla birleştirilecekti. Seçimler 1956 yılında yapılacaktı. O zamanki genel kanaat odur ki, eğer 1956 yılında seçimler yapılmış olsaydı, Ho Chi Minh Güney Vietnam'da da seçimleri kazanabilirdi. Bunu bildiği içindir ki Güney Vietnam diktatörü, Katolik ve anti-komünist Diem bu seçimlere yanaşmadı. Amerika da Diem'i destekledi.

Ho Chi Minh 1957 yılına kadar bekledi. Diem'in seçime yanaşmadığını görünce, Diem hükümetini devirmek için Güney Vietnam'daki Viet Cong vasıtasıyla yoğun terörist faaliyetlerine ve gerilla mücadelelerine girişti. Viet Cong'un Güney Vietnam'da yarattığı huzursuzluk o derece ciddi bir hâl aldı ki, Başkan Eisenhower 4 Nisan 1959'da yaptığı bir konuşmada,[17] 12 milyon nüfuslu Güney Vietnam'ın komünist kontrolü altına düşmesinin, 150 milyonluk bir bölgeyi tehlikeye sokacağını, Amerika için ve "hürriyet için"

1967; Douglas Pike, *Viet Cong: The Organisation and Technique of the National Liberation Front of South Vietnam,* Cambridge, Mass., MIT Press, 1967; Tran Minh Tlöt, *Le Vietnam doni le Context mondial,* Paris, Nouvelles Editions latine, 1967 (Diem rejiminin ve Diem-Amerika münasebetlerinin tenkidi).

16 Ortak demecin metni: US Senate, *Committe on Foreign Relations, Background Information Relating to Southeast Asia and Vietnam,* Aralık 1974 (7. baskı), Washington DC, Government Printing Office, 1975, s. 232-234.

17 A.g.e., s. 234-236.

yıkıcı bir gelişmeyi başlatacağını, bundan dolayı Amerika'nın güvenliği ve milli menfaatleri için Güney Vietnam'a ekonomik ve askeri yardımın yapılması gerektiğini söylüyordu. Amerika'nın Vietnam'a bulaşması böyle başladı. Başkan Eisenhower 1960 Kasım ayında görevden ayrıldığında ve Kennedy başkanlık seçimlerini kazandığında, Amerika'nın Güney Vietnam'da 1000 askeri danışmanı bulunuyordu. Başkan Kennedy 22 Kasım 1963 günü öldürüldüğünde ise, bu danışmaların sayısı 17.000 olacaktır. Bu arada 70 danışman da öldürülmüştü. Amerika ilk kayıpları vermeye başlamıştı.

Amerika'nın yeni başkanı John F. Kennedy 20 Ocak 1961'de görevine resmen başladığı zaman Viet Cong'un faaliyetleri ile Güney Vietnam'da durum daha da kötüleşmişti. Bu sebeple Kenndy, Başkan Yardımcısı Lyndon B. Johnson'ı, durumu yerinde incelemek üzere, 1961 Mayıs ayında Güney Vietnam'a gönderdi. Johnson ve Diem arasında yapılan görüşmeler sonunda, 13 Mayıs 1961'de yayınlanan ortak bildiride,[18] Güney Vietnam'da mevcut olan gerilla savaşı ve "komünist imparatorluğunun" "Hür Vietnam"a yaptığı baskı karşısında alınması gereken tedbirler 8 madde hâlinde belirtiliyordu ki, bu tedbirler arasında Amerika'nın askeri yardımı ile uzman yani danışman yardımı başta geliyordu.

Bu durum karşısında Kennedy iki baskı arasında kalmıştır. Askerlere göre Güney Vietnam'a Amerikan askeri gönderilmeliydi. Dışişleri Bakanlığı ise, bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ve Amerika'yı Vietnam'da Fransa'nın durumuna düşürebileceği görüşünü ileri sürdü. Başkan Kennedy bu iki görüşün arasında yer aldı ve Güney Vietnam'daki Amerikan askeri danışmanlarının sayısını arttırdı. 1963 Kasım ayında bir suikasta kurban gittiğinde, danışmanların sayısı 17.000'i bulmuştu. Fakat bu meseleye çare olmadı. Öte yandan Güney Vietnam'da Diem'in diktatörlüğü her geçen gün halk için çekilmez hâle gelmeye başlamıştı. Bu sebeple, siyasi reformlar yapabilecek bir idareyi işbaşına getirmek amacı ile ve Amerika'nın desteklediği bir darbe ile Diem 1963 Aralık ayında iktidardan düşürüldü ve yerine General Duong Van Minh başkanlığında bir Askeri İhtilâl Konseyi geçti.

Kennedy'nin öldürülmesinden sonra, Anayasa gereği, Başkanlığa Başkan Yardımcısı Johnson geçti. Johnson'la beraber Amerika'nın Vietnam politikası da yeni bir safhaya girdi. Daha doğrusu Amerika Vietnam Savaşı'na fiilen bulaştı. Zira 2 Ağustos 1964 günü Tonkin Körfezi'nde Amerikan donanmasına ait *Maddox* destroyeri Viet Minh (Kuzey Vietnam) gemilerinin saldırısına uğradı. 4 Ağustos günü bu saldırılar diğer Amerikan gemilerine de yöneldi. Amerikan donanması bu saldırıları püskürtmekle ve iki Viet Minh gemisini batırmakla beraber, hukuken Viet Minh Amerika'ya saldırıda bulunmuş olmaktaydı. Bu sebeple, Başkan Johnson 5 Ağustos'ta Kongre'ye gönderdiği mesajda,[19] komünizmin saldırılarına karşı Amerika'nın kararlılığını göstermesini

18 Bildirinin metni: *Background Information Relating to Southeast Asia and Vietnam.*

19 Mesajın metni: *Background Information...*, s. 256-257 ve Schlesinger Jr., *The Dynamic of World Power; 1945-1973*, s. 489-490.

ve bu saldırılara karşı koymada, asker kullanma da dâhil başkana yetki verilmesini istedi. Kongre ise, 10 Ağustos'ta aldığı ortak kararında,[20] başkana, Amerikan silahlı kuvvetlerine karşı vuku bulacak her türlü saldırıyı defetmek ve Amerika'nın SEATO Antlaşması çerçevesi içindeki taahhütlerini yerine getirmek için Amerikan askerlerinin kullanılması da dâhil, her türlü tedbiri alma yetkisini verdi. Karar, Senato'da 2'ye karşı 88 ve Temsilciler Meclisi'nde de 0'a karşı 416 oyla kabul edilmişti.

Amerika'nın bu kararlılığı, Viet Minh'in cesaretini kıracağı yerde, güneydeki faaliyetlerini daha da arttırdı. Bunun üzerine Başkan Johnson Kuzey Vietnam'ı müzakere masasına oturtabilmek amacı ile 1965 Şubat ayından itibaren Kuzey Vietnam'ı bombalatmaya başladı. Maksat, Viet Minh gerillalarının gücünü kaynağında yok etmekti. Bu sebeple askeri hedefler bombardıman ediliyordu. Bu bombardımanlar üç yıl sürecektir.

Fakat bombardımanlar istenen neticeyi vermedi. Zira Ho Chi Minh, Amerika'nın havadan yaptığı baskıya, karada kendi baskısını arttırarak cevap verdi. Yani, Güney Vietnam'a sızmalar ve gerilla faaliyetleri büsbütün arttı. Bu ise Amerika'yı, Vietnam'ı Amerikan askeri ile savunmaya sevk etti. 1965 Mayıs ayında Güney Vietnam'a 80.000 asker gönderildi. Bu sayı giderek artacak ve 600 bine yaklaşacaktır.

Vietnam'a asker gönderilmesi Amerika'nın kendi içinde büyük çalkantıya sebep oldu. Zira Amerikan askeri ölmeye başlayınca Amerikan kamuoyunda tepkiler artmaya başladı. Büyük şehirlerde ve bilhassa üniversitelerde Vietnam Savaşı'na karşı protesto gösterilerine girişildi. Gençlik Vietnam Savaşı'nın ve orada ölme gereğinin sebebini anlayamıyordu. Vietnam Savaşı, Amerikan kamuoyu için sebebi anlaşılamayan manasız ve amaçsız bir savaş hâline gelmişti. O kadar ki Amerikan Kongresi de Başkan Johnson'ın aleyhine bir tutum almaya ve Johnson'ın yanlış değerlendirme ile kendilerini yanılttığını söylemeye başladı.

Amerika'nın Avrupalı müttefikleri de Amerika'nın Vietnam macerasını tasvip etmediler. Batı ittifakı Vietnam'da bir prestij yarası alırken, öte yandan Amerika kendi müttefiklerine yeteri kadar danışmadan bir maceraya girmişti ki, bu maceranın sonu Batı Avrupa'yı da işin içine çekebilirdi. Bu konuda en fazla tepki gösteren de Fransa oldu.

Hâlbuki Amerika'nın bu savaşı değerlendirmesindeki faktörler şöyle idi.[21]

Amerika Güneydoğu Asya ile Pasifik'i kendi milli menfaatlerinin ve güvenliğinin hayati bir bölgesi olarak telâkki ediyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya ile çatışmaya sürüklenmesinin sebebi de, Çin'i korumaktan ziyade, Japonya'nın güneye sarkıp Güneydoğu Asya ve Pasifik'i tehdit etmesiydi.

Kuzey Vietnam'a da bu sefer Çin açısından bakıyor ve Kuzey Vietnam'ı Çin'in bir uzantısı olarak görüyordu. Bilhassa Çin'in 1959'da Tibet'i işgali ve

20 Kararın metni: Schlesinger Jr., a.g.e., s. 490-491.

21 Bkz., Schlesinger Jr., a.g.e., s. 448.

1962'de de Hindistan'a saldırması, 1964'te Çin'in kendi atom bombasını yapması ve nihayet 1965'te Savunma Bakanı Lin Piao'nun Güneydoğu Asya'dan söz etmesi, Amerika'nın bu konudaki endişelerini arttıran gelişmeler olmuştur. Bütün bunlardan başka, Vietnam'ın yüzlerce yıl Çin hâkimiyeti altında yaşamış olmasını ve ayrıca, Çin Vietnam'a hâkim olduğu takdirde, bölgede yaşayan geniş Çin azınlıklarını da harekete geçirebileceğini de unutmamak gerekir.

Bununla beraber, Başkan Johnson, bir yandan Vietnam Savaşı'nda tırmanmaya giderken, öte yandan da, çeşitli kanallardan barış için teşebbüslerini de eksik etmedi. Bu teşebbüsler 1966-1967'de yoğunlaştı.[22] Bu gelişmelerin neticesi olarak 1968 Mayıs ayında Paris'te Kuzey Vietnam ve Amerika arasında barış görüşmeleri başladı ve görüşmeler biraz ilerleyince de, Başkan Johnson 31 Ekim 1968 tarihinden itibaren Vietnam'ın bombardımanını durdurdu.

Bu arada John Bon 31 Mart 1968'de yaptığı bir konuşmada,[23] Vietnam Savaşı karşısında Amerikalıları birlik ve bütünlüğe davet etti ve bu birlik ve bütünlüğün korunması için, kendisinin 1968 Kasım'ndaki başkanlık seçimlerine adaylığını koymayacağını bildirdi.

1968 Kasım ayında yapılan başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçi Parti'den Richard Nixon kazandı. Nixon, 20 Ocak 1969'da başbakanlık görevine başladığında Vietnam'da 540.000 Amerikan askeri bulunuyordu ve 31.000 Amerikan askeri de Vietnam'da ölmüştü. Bu sebeple Nixon ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Vietnam politikasına yeni bir şekil verdiler. Buna göre, Amerika bir yandan Vietnam'daki askerini yavaş yavaş geriye çekerken, bir yandan Kuzey Vietnam'ın bombalanması daha da arttırılacaktı. Bunun da sebebi, Kuzey Vietnam'ı barışa zorlamaktı. Nitekim Nixon idaresi bütün bunları yaparken Paris'te devam etmekte olan barış görüşmelerini de hızlandırmaya çalıştı. Nixon, Amerika'yı Vietnam bataklığından çekip çıkarmaya kararlı idi. Bundan dolayı 1969 Haziran ayında 25.000 Amerikan askerini Vietnam'dan çekti. 1971 yılı sonlarında geri çekilen asker sayısı 200.000'i bulacaktır. Bu arada da Nixon, 1969 Temmuz'unda Pasifik bölgesinde yaptığı bir gezi sırasında, 25 Temmuz'da Guam Adası'nda yaptığı basın toplantısında, Guam Doktrini veya Nixon Doktrini denen görüşlerini ortaya attı.[24] "İşbirliği yolu ile barış" (peace through partnership) prensibine dayanan bu görüşlere göre, Amerika bundan böyle dünyanın neresinde olursa olsun, Vietnam örneği savaşlara girmeyip müttefiklerine Amerikan askerini kullanarak değil, ekonomik ve askeri yardım suretiyle destek olacaktı. Nixon Doktrini, bir bakıma, 1957 Ocak tarihli Eisenhower Doktrini'nin tersi oluyordu. Çünkü Eisenhower Doktrini Amerikan askerinin kullanılması esasına dayanmaktaydı.

22 Bu teşebbüsler için bkz., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 493-523.

23 Konuşmanın metni: *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 536-538; *Background Information...*, s. 338-340.

24 Guam Doktrini veya Nixon Doktrini için bkz., Stebbins ve Adam, *Documents on American Foreign Relations, 1988-1969*, s. 329-334; *Background Information Relating to Southeast Asia and Vietnam*, s. 356-367; *Keesing's Contemporary Archives, 1969-1970*, s. 23509-23510.

Paris'te sürmekte olan barış görüşmeleri ancak 1973 yılı başında bir neticeye ulaşabildi. Bunda, 1972 yılında Amerika'nın Çin'le münasebetlerini düzeltmesi ve ayrıca Sovyet Rusya ile Amerika arasında 1972 Mayıs ayında SALT-I Antlaşması'nın imzası büyük rol oynamıştır. Çünkü Kuzey Vietnam'ın iki destekçisi olan, hem Sovyetler'in ve hem de Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Amerika'nın Vietnam'da sıkışık bir durumda bulunduğu bir sırada, bu ülke ile münasebetlerini yumuşatması, Kuzey Vietnam için müspet bir gelişme değildi. Ho Chi Minh, bir yalnızlık ihtimalinden endişe etti. Kaldı ki Amerikan bombardımanlarının Kuzey Vietnam'da yaptığı tahribat da öyle kolay onarılacak cinsten değildi. Ülke gerçekten harap bir duruma girmişti. Bu faktörler, Ho Chi Minh'i savaşı sona erdirmeye sevk etti.

Amerika'ya 55.000 Amerikan askerinin ölümüne mal olan Vietnam barışı Paris'te 27 Ocak 1973'te imzalandı.[25] Esas metni 23 maddeden ibaret olan bu barış ile 1954 Cenevre anlaşmalarına dönülüyor, yani 17. enlem yine Kuzey ve Güney Vietnam arasında sınır oluyordu. Amerika altmış gün içinde Vietnam'daki bütün askerini ve malzemesini geri çekecek ve mevcut üslerini de tasfiye edecekti. Buna mukabil, Kuzey Vietnam da Güney Vietnam halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesine ve istediği siyasi rejime kendisinin karar vermesine müdahale etmeyecekti. Kuzey ve Güney Vietnam'ın birleştirilmesi, kuvvet ve zor yoluyla değil, iki tarafın aralarında yapacakları müzakereler, karşılıklı anlaşma ve barış yoluyla gerçekleştirilecekti. Bundan başka, Kamboçya ve Laos'un tarafsızlığına ve bağımsızlığına taraflar tam saygı göstereceklerdi. Nihayet, Kuzey Vietnam ile Amerika arasında meydana gelen bu yeni münasebet düzeni dolayısıyla, savaş yaralarının sarılmasında ve kalkınmasında Amerika, Kuzey Vietnam'a yardım edecekti.

Amerika, bu barış ile nihayet yakasını Vietnam'dan kurtarmaya muvaffak olmuştu. Fakat Vietnam meselesi bu barış ile kapanmadı. Barış ancak 22 ay devam edebildi. Bu sürenin sonunda Güney Vietnam komünistlerin eline geçti.

Amerika, Vietnam'dan çekildikten sonra, Güney Vietnam'ın yaklaşık bir milyon kadar askeri, 1.600 uçağı ve 600 tankı vardı. Fakat Viet Cong gerillalarının faaliyeti dolayısıyla, bu asker sabit mevkileri savunmakta idi. Saldırı gücü yoktu. Diğer taraftan, Vietnam Savaşı'nın Amerikan kamuoyunda uyandırdığı tepki dolayısıyla, barıştan hemen sonra Amerikan Kongresi de Güney Vietnam'a yapılan yardımları, azaltmaya başladı. Askeri yardım bir milyar dolardan 700 milyona ve ekonomik yardım da 750 milyon dolardan 425 milyona indirildi. Buna karşılık Güney Vietnam'daki askeri durum da iyi değildi.

25 Vietnam Barış Anlaşması ve ek protokollerinin metni için bkz., Schlesinger Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 809-841; *Historic Documents, 1973*, s. 133-167; *Background Information...*, s. 517-542; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam (Ed.), *American Foreign Relations, 1973*, New York, New York University Press, 1976, s. 39-52; İngilizce ve Vietnam dili, (tam metin) protokoller ve haritalar: *United States Treaties and Other International Agreements*, c. 24, Part 1: 1973, US Department of State Publication, Washington DC, 1974, s. 4-224.

Saygon rejimine karşı savaşan Vietnam Halk Ordusu'nun güneyde 200.000 askeri bulunuyordu. Viet Cong gerillalarının kuvveti de 100.000 civarında idi. Bütün bunlara bir de Saygon hükümeti içindeki suiistimalleri ilave etmek gerekiyordu.[26]

Bu şartlardan yararlanan Kuzey Vietnam 1974 Aralık ayı başlarında Kamboçya'dan Mekong Nehri deltasından Güney Vietnam'a doğru saldırılara geçti. Bu saldırıları kuzeyden ve diğer yerlerden de yapılan birçok saldırılar takip etti. Bu saldırılar o kadar çabuk gelişti ki Güney Vietnam birer birer komünistlerin eline geçmeye başladı. Güney Vietnam ordusu bu saldırılar karşısında çabucak çöktü. En son 30 Nisan 1975'te başkent Saygon'un komünistlere teslim olması ile bütün Vietnam, otuz yıllık bir mücadeleden sonra komünistlerin kontrolü altına girmiş oluyordu. Bu ise Güneydoğu Asya bölgesindeki kuvvet münasebetlerinin yapısında mühim değişiklikler meydana getirerek yeni bir dönemi açacaktır.

5- VİETNAM SAVAŞI'NDAN SONRA

Kuzey Vietnam'ın Güney'i ele geçirmesi ve bu suretle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölünmüş olan bu ülkeyi kendi kontrolü altında birleştirmiş olması, bir diğer bölünmüş ülkenin kuzeyi olan Kuzey Kore'yi de harekete geçirdi. Komünist Kuzey Kore'nin lideri Kim İl Sung 1975 Nisan ayında Pekin'i ziyaret ederek, Güney Kore'ye karşı girişeceği hareket için Çin'den destek istedi. Hâlbuki şimdi Çin'in Güneydoğu Asya gelişmelerine bakışı çok farklı idi ve Çin'in değerlendirmelerinde Sovyet faktörü ağır basıyordu. Bu sebeple Çin, Kuzey Kore'nin girişmek istediği teşebbüsü desteklemeye yanaşmadı. Kaldı ki Kuzey Kore'nin niyetini sezinleyen Birleşik Amerika, hemen ağırlığını Güney Kore'nin yanına koydu ve Güney Kore'ye herhangi bir saldırı hâlinde Amerika'nın her türlü yardımı yapacağını bildirdi. Bu durum karşısında, Kim İl Sung hevesinden vazgeçmek zorunda kaldı.[27]

Kuzey Vietnam'ın Güney Vietnam'ı işgali, Güneydoğu Asya'nın diğer ülkelerinde büyük bir telaş ve korkuya sebep oldu ve tarafsızlık eğilimlerini kuvvetlendirdi. Bunun birinci sebebi, gerilla savaşı ve yıkıcı faaliyetlerde Kuzey Vietnam'ın gerçekten yetenekli olduğunun ortaya çıkması idi. İkincisi ise, Güney Vietnam'ın teslim olması, çok miktarda Amerikan silah ve askeri malzemesinin komünistlerin eline geçmiş olmasıydı. O zaman Amerikan Savunma Bakanlığı'nın tahminlerine göre, iki milyar dolarlık Amerikan silahı komünistlerin eline geçmişti.

Gerçekte Vietnam'ın hemen yeni bir saldırıya geçecek hâli yoktu fakat bölge ülkeleri, belirttiğimiz sebeplerden dolayı, korkuya kapıldılar. 1967'de kurulan ASEAN (Güneydoğu Asya Devletleri Birliği-Association of South-East Asian

26 *Strategic Survey, 1974*, London, International Institute for Strategic Studies, 1975, s. 88.
27 *Strategic Survey, 1975*, London, International Institute for Strategic Studies, 1976, s. 97-96.

Nations) üyelerinden Malezya, Tayland ve Filipinler, hemen Çin'le diplomatik münasebetler kurdular.[28] Vietnam'a karşı Çin'de bir denge unsuru arıyorlardı. Zira biraz aşağıda açıklayacağımız üzere Vietnam meselesi Sovyet Rusya ile Çin arasında daha 1975 Mayıs ayından itibaren yeni bir mücadele konusu olduğu gibi, eski adı ile Kamboçya, fakat 1975'ten itibaren yeni adı ile Kampuchea'nun Vietnam ile arası bozulacak ve Vietnam Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna giderken, Kampuchea da güvenliğini Çin'in kanadının altında bulacaktır.

Diğer taraftan Vietnam'ın tepkisini çekmemek için Malezya Güneydoğu Asya'nın bir "tarafsızlık bölgesi" olmasını teklif ederken, Tayland ve Filipinler, ülkelerindeki Amerikan askerlerinin çekilmesini istediler. Bunun neticesi olarak, 24 Eylül 1975'te SEATO dağıtıldı.

Bu ülkelerin içinde en fazla korkuya kapılanı, Laos ve Kamboçya'ya karadan ve Vietnam'a da denizden komşu olan Tayland idi. Hatta Tayland Güneydoğu Asya'da kurulacak yeni bir gruplaşmaya Kamboçya, Laos ve Vietnam'ı da katmak gibi bazı tasarıların peşinde oldu ise de bu sırada Hanoi'nin meseleleri ve tasarıları bambaşka idi.

Mamafih 1975 yılı sonlarına doğru ortalık sakinleşmeye başlayınca Güneydoğu Asya bölgesinin heyecanı da geçmeye başladı ve bu bölge ülkeleri yine güvenliklerini, Amerika'nın bölgeye olan alâkasına bağlamaya başladılar. Çin yine bu ülkeler için bir dayanak unsuru olmaya devam etti. Zira Vietnam'ın 1978 Aralık ayı sonundan itibaren Kampuchea'yı işgale başlaması, Çin ile bölge ülkeleri arasında dolaylı bir menfaat ortaklığı ortaya çıkardı.

6- VİETNAM'IN KAMPUCHEA'YI İŞGALİ

Eski adı ile Kamboçya, yeni adı ile Kampuchea, 1954 Cenevre anlaşmaları ile bağımsız olmakla beraber, 1941-1970 arasında Prens Sihanouk'un idaresinde kalmış ve 1970 yılında da Mareşal Lon Nol'un yaptığı bir darbe ile Sihanouk iktidardan düşürülmüştür. Fakat Lon Nol'un diktatörlüğüne karşı, ordunun içinden de olmak üzere çeşitli çevrelerden muhalefet ortaya çıkmakla beraber, Kızıl Khmerler (Khmer Rouge) denen Kamboçya komünistlerinin mücadelesi daha müessir olmuştur. Çünkü Kızıl Khmerleri Kuzey Vietnam desteklemekteydi. Yani, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam'a karşı mücadele ederken Kamboçya'da da Kızıl Khmerler Lon Nol rejimine karşı mücadele etmekte idiler. Fakat Kızıl Khmerlerin en büyük destekçisi Çin Halk Cumhuriyeti idi. Çin Kızıl Khmerlere silah ve malzeme yardımı yaparken Kuzey Vietnam da Vietnam halk ordusundan 30.000 kişilik bir kuvvetle Kızıl Khmerlere yardım etmekteydi.

1973 Ocak ayında Kuzey Vietnam'ın Amerika ile barış yapması Kızıl Khmerlerin hoşuna gitmese de, mücadelelerine devam ettiler ve 17 Nisan

28 Ağustos 1967'de Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland arasında kurulan ASEAN için bkz., *Keesing's... 1971-1972*, s. 25491.

1975'te başkent Phnom Penh'in Kızıl Khmerlerin eline geçmesi ile Kamboçya da komünistlerin kontrolü altına giriyor ve ülkenin yeni adı Kampuchea oluyordu. Çünkü Kamboçya Komünist Partisi 1973'te Kampuchea Komünist Partisi adını almıştı.

Kampuchea komünistlerinin 1975'te ülkeye hâkim olmasından sonra, Kampuchea ile Vietnam'ın münasebetleri gittikçe bozularak, 1977'den itibaren çatışmalara dönüşmeye başladı. Bu gelişmede iki sebep mühim rol oynamıştır. Birincisi, daha 1950'lerden itibaren Vietnam komünistlerinin Kamboçya komünist partisi üzerinde kurduğu hâkimiyettir. Bu ise, Kamboçya komünistlerini, Kamboçya'nın menfaatlerini bir tarafa bırakarak Vietnam Komünist Partisi'nin kendi çıkarlarına göre çizdiği çizgiye uyma zorunluluğunda bırakmıştır. Yani, bu işbirliği Kamboçya'nın değil, Kuzey Vietnam'ın menfaatlerine göre şekillenmiştir. Bu ise Kamboçya komünistlerini memnun etmemiştir.[29] Burada ikinci faktör ortaya çıkmaktadır. Vietnam'ın menfaatlerinin Kamboçya'nın menfaatlerinin üstünde tutulması Kamboçya komünistlerini memnun etmemiştir; çünkü 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Kamboçya'daki Khmer Krallığı ile Vietnam Krallığı arasında daima rekabet ve mücadeleler olmuş ve bu sebepten de Khmerlerin Vietnamlılara karşı bir sempatisi mevcut olmamıştır. Khmerlerin Vietnamlılara karşı bu tarihi düşmanlığı iki ülke komünist partileri arasındaki münasebetleri de tesir altına almaktan geri kalmamıştır. Ayrıca, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam'a karşı yürüttüğü mücadele şırasında Kamboçya topraklarını da kullanmış, daha önce de belirttiğimiz gibi, buraya asker sokmuş ve 1975'ten sonra da bu askerlerini Kamboçya topraklarından çekmediği için, bu sınır topraklarında Kampuchea ile Vietnam kuvvetleri arasında üç yıl sürecek bir çatışmalar dönemi başlamıştır.[30]

Çatışmaların şiddetlenmesi 1977 Aralık ayının son günlerinde olmuştur. Vietnam bu çatışmalarda Kampuchea kuvvetlerine 8 bin kişilik bir kayıp verdirmiştir. Bu sebeple Vietnam 1978 Şubat ayında Kampuchea'ya çatışmaları durdurmayı, sınırın her iki tarafında 5 km genişliğinde askerden arınmış bölge tesisini ve birbirlerinin içişlerine karışmamayı öngören bir antlaşma yapmayı teklif etmiş ise de, bu teklif Kampuchea tarafından reddedildiği gibi, Vietnam topraklarına Kampuchea saldırıları devam etti.

Bu sırada Çin'in sahneye girdiğini görmekteyiz. Çünkü Vietnam'ın Sovyet Rusya'ya kaymaya başlaması üzerine, Kampuchea da Çin'e yanaşmaya başladı. Çin başlangıçta Kampuchea'yı yatıştırarak bölgede yeni bir çatışmanın çıkmasını önlemek istedi. Çin'in baskısı üzerine Kampuchea 1978 Mayıs ayında, Vietnam'a, çatışmaların durdurulmasını ve Vietnam'ın, Kampuchea'nın toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına saygı göstermeyi taahhüt etmesini öngören bir anlaşma teklif etti. Bunu da Vietnam reddetti. Reddettiği gibi, Kampuchea'dan kaçan halkı eğiterek, Aralık 1978 başında

29 *Strategic Survey, 1977*, London, International Institute for Strategic Studies, 1978, s. 83.
30 *Strategic Survey, 1978*, London, International Institute for Strategic Studies, 1979, s. 76-77.

Kamboçun Milli Selâmeti İçin Birleşik Cephe adı ile bir teşkilat kurdu. Ayrıca Vietnam, Kampuchea sınırlarına 12 tümenlik yani 200.000 kişilik bir kuvvet yığmış bulunuyordu.

Kampuchea ile Vietnam'ın münasebetleri bu şekilde kötüleşirken, Çin-Vietnam münasebetleri de giderek bozulmakta idi. Vietnam Kampuchea sınırına asker yığarken Çin de Vietnam sınırına asker yığmaya başladı. Bu durum Vietnam'ı Sovyetler Birliği'ne daha çok yaklaştırdı ve 3 Kasım 1978'de Vietnam ile Sovyetler Birliği arasında bir Barış, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 6. maddesi ittifaka yakın bir hüküm taşımaktaydı. Çünkü bu maddeye göre, taraflardan biri saldırı veya saldırı tehdidi ile karşılaşırsa, taraflar gerekli tedbirleri almak amacı ile derhal birbirlerine danışacaklardı. Bu suretle Vietnam, Çin'in karşısına Sovyetler'i çıkarmak suretiyle dengeyi sağlıyor ve arkasından emin bir duruma geliyordu.

Vietnam, 27 Aralık 1978 günü, tanklarla ve zırhlı araçlarla desteklenen 120.000 kişilik bir kuvvetle Kampuchea'ya karşı saldırıya geçti. 1975'ten beri ülkeyi, diktatörlüğün ötesinde, tam bir zulüm ve işkence ile idare eden Pol Pot rejimi Vietnam'ın saldırısına fazla dayanamadı. 7 Ocak 1979 günü başkent Phnom Penh Vietnam kuvvetleri tarafından işgal edildi ve Pol Pot da yanına aldığı bir kısım kuvvetle Tayland sınırı yakınlarındaki dağlık ve ormanlık bölgelere kaçtı. Pol Pot'un komutasındaki 30 bin kadar Khmer Rouge (Kızıl Khmer) kuvveti, bundan sonra gerilla muharebelerine başlayacaktır ki, Tayland ve Çin Pol Pot'u destekleyeceklerdir.

Başkent Phnom Penh'in düştüğünün ertesi günü, 8 Ocak 1979'da, Pol Pot'un muhaliflerinden Heng Samrin, kendi başkanlığında bir Kampuchea Halk İhtilâl Konseyi kurdu ve Kampuchea Halk Cumhuriyeti'nin de kuruluşunu ilan etti.

Bununla beraber, Vietnam'ın Kampuchea'yı istila ve işgali dünyada o kadar tepki uyandırdı ki, Sovyetler'in bütün çabalarına rağmen, Kampuchea'yı Birleşmiş Milletler'de Heng Samrin değil, Pol Pot rejimi temsil etmeye devam etti.

7- ÇİN'İN VİETNAM'A SALDIRISI

Vietnam'ın Kampuchea'yı işgali, Çin-Vietnam münasebetlerinde bardağı taşıran damla oldu. Vietnam'ın 1978 Kasım ayında Sovyetler'le ittifaka yakın bir antlaşma imzalaması ve arkasından da Kampuchea'yı işgali, Çin'i son derece sinirlendirdi. Çünkü Vietnam şimdi bütün Güneydoğu Asya'ya hâkim olma yolundaydı. Şu hâlde, Çin'e göre, meydanın boş olmadığını ve Sovyetler'e dayanmanın da pek işe yaramayacağını Vietnam'a göstermek gerekliydi. Yani Vietnam'a bir "ders" verilmeliydi.

Çin 17 Şubat 1979 günü 100 bin kişilik bir kuvvetle Vietnam sınırlarından içeri girmeye başladı. Kuzey Vietnam'da bir kısım toprakları işgal ettikten

sonra, bu askeri harekâtla tasarlanan amacın gerçekleşmiş olduğunu bildirerek 16 Mart'ta kuvvetlerini geri çekti.

Çin'in Vietnam'a yaptığı saldırının Vietnam üzerinde çok fazla müessir olduğu söylenemez. Belki Vietnam'a bir Çin faktörünün varlığını gösterdi, fakat Vietnam'ın politikasında mühim değişiklik meydana getirmedi. Aksine Vietnam'ın dış politikası, Çin'e rağmen iki istikamette gelişme gösterdi.

Bunlardan biri Vietnam ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin daha da sıkılaşmasıdır. Çin-Vietnam Savaşı sırasında, bir tanesi füze taşıyıcısı olmak üzere, 14 Sovyet savaş gemisi Vietnam'ın Cam Ranh Körfezi'ne geldi. 1979 Mayıs ayında da bir Sovyet denizaltısı yine aynı körfeze geldi ki, ilk defa bu sularda bir Sovyet denizaltısı görünmekteydi. Vietnam Sovyetler'e bu kıyılarda resmen herhangi bir deniz üssü vermemekle beraber Sovyet savaş gemileri bilhassa Danang Deniz Üssü'nün kolaylıklarından yararlanmaya başlamışlardı.

Vietnam-Sovyet münasebetlerinin gelişmesi bu kadarla da kalmadı. Vietnam ekonomik bakımdan da her geçen gün Sovyetler'e dayanmak zorunda kaldı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Vietnam Savaşı 1975'te sona erdiği zaman, bilhassa Kuzey Vietnam bir harabe hâlinde idi. Savaşın yıkıntılarını tamir etmek ve ülkenin kalkınmasını hızlandırabilmek için Sovyetler'den yardım aldı. Kampuchea'nın işgali ise, Vietnam'a yeni ekonomik dertler çıkardı. Çünkü üç yıldır iktidarı elinde tutan Pol Pot ve rejimi, ülkede tam bir zulüm idaresi tatbik etti. Bu zulüm bilhassa aydınlara yönelmişti. Birçok aydın öldürüldüğü gibi, birçoğu da kırsal alanlarda çok güç şartlarda çalışmaya zorlanmıştı. Daktilo, televizyon, otomobil gibi medeni vasıtalar, yozlaşmış bir hayatın unsurları olarak yasaklanmıştı. Kısacası, Vietnam'ın Kampuchea'ya saldırısı ne kadar gayri insani ve medeniyetten uzak bir hareket olmuş ise, Pol Pot rejimi de o kadar gayri insani ve gayri medeni idi. Dolayısıyla, Vietnam Kampuchea'yı lam bir perişanlık içinde buldu. Yeni lider, Vietnam'ın kuklası Heng Samrin ve Vietnam, Kampuchea'nın ekonomik problemlerinin çözümü için de sırtını Sovyet Rusya'ya dayamak zorunda kaldı.

Bütün bu sıkıntılara rağmen, Vietnam Hindiçini bölgesindeki yayılma ve genişlemesini arttırmaktan da geri kalmadı. Dış politikasındaki ikinci mühim gelişme buydu. Bu gelişme de iki istikamette oldu. Laos'ta da bir komünist rejim olmakla ve bu rejim de Sovyet Rusya'ya dayanmakla beraber, Laos'un içinde de mevcut rejime karşı bir hareket başlamıştı. Bu sebeple Vietnam, 1979 yılında Laos'a 50.000 kişilik bir kuvvet sevk etmiş bulunuyordu. Yani Laos da Vietnam'ın kontrolü altına girmişti. Mamafih, 1980 Eylül'ünde Laos'un Champassak eyaletinde Laos Halkının Milli Kurtuluş Birleşik Cephesi kurulmuş ise de, bu kuruluş kuvvetli ve müessir bir organizasyon olamamıştır.

Diğer taraftan Vietnam Pol Pot'un Tayland'dan ve Tayland vasıtası ile Çin'den devamlı yardım alması sebebiyle, 1979 yılından itibaren Tayland üzerindeki baskısını arttırdı. Zira Tayland, 1975 Vietnam şokunu atlattıktan ve bilhassa Vietnam'ın Kampuchea'yı işgalinden sonra, üç istikamette

faaliyette bulundu. Birincisi, Pol Pot'un Kızıl Khmerlerine yardım ettiği gibi, Çin'den gelen yardımları da Kızıl Khmerlere geçirdi. İkincisi, Çin'le olan münasebetlerini geliştirdi, üçüncüsü ASEAN ülkeleri Tayland'ı destekledikleri gibi, aynı zamanda Amerika ile de tekrar eski münasebetlere dönme zaruretini hissettiler. Bilhassa Amerika Tayland'a askeri yardımını arttırdı. Zira Tayland'ın Kızıl Khmerlere yardım etmesi Vietnam'ı büsbütün sinirlendirdi. Bu sebeple, Vietnam Tayland sınırlarına asker yığdığı gibi, bilhassa 1980 yılında Tayland sınırlarından içeri girmeye başlamıştı. Vietnam'ın amacı, Kızıl Khmerleri Kampuchea topraklarından tamamen sürmek ve aynı zamanda da Tayland'daki rejimi devirmekti.

Kampuchea'daki Heng Samrin rejimi, ülkeye Vietnam tarafından yani dışarıdan zorla kabul ettirilmiş bir rejim olduğu için Birleşmiş Milletler tarafından tanınmadığı gibi, gerek Batılılar ve gerek ASEAN ülkeleri, Heng Samrin rejimine karşı mücadele eden grupları ve kuruluşları bir araya getirip birleştirmek suretiyle güçlü bir mücadele yaratmaya çalışmışlardır. Bunlar, Pol Pot'un liderliğindeki Kızıl Khmerler, Son Sann liderliğindeki Khmer Halkının Milli Kurtuluş Cephesi ve Prens Sihanouk taraftarlarıdır.[31] Fakat bugüne kadar Heng Samrin rejimine ve Vietnam'a meydan okuyacak kadar güçlü bir kuvvetin ortaya çıktığı söylenemez.

31 Bu konuda bak., *Strategic Survey. 1981-1982,* London. IISS, 1982, s. 88-99.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA POLİTİKASINDA ORTADOĞU (1960-1980)

1- YEMEN İÇ SAVAŞI

1960-1980 arasındaki milletlerarası politika gelişmelerini birtakım ana bölümlere ayırmak gerekirse, şu söylenebilir: Bu gelişmeler üç temel konu etrafında toplanabilir. Bunlar, Doğu-Batı münasebetleri ve buna bağlı olarak silahsızlanma ve detant, Vietnam Savaşı ve bunun doğurduğu Güneydoğu Asya gelişmeleri ve nihayet, Ortadoğu gelişmeleridir.

Bunlardan ilk ikisinde şu anda bir durgunluk mevcut olup, bu iki konu bir bakıma "stabilize" olmuş, yani bir hareketsizlik dönemine girmiştir denebilir. Fakat üçüncü konuyu teşkil eden Ortadoğu gelişmeleri ise, devamlı bir hareketlilik ve bir dinamizm içinde, günümüz milletlerarası politika gelişmelerinin gündeminin başında yer almaya devam etmektedir.

Şimdi, Ortadoğu'nun son yirmi yıllık gelişmelerine bir göz atalım. Yemen İç Savaşı, 1962'de başlamış olup 1970'lerin sonuna kadar devam etmiş olan, gayet karmaşık bir gelişmeler zinciridir. Aynı zamanda, Ortadoğu'yu bölünmelere, gerginliklere ve çatışmalara sevk etmiş bir hadisedir.[1] İmam Yahya, Yemen'in kuzeyindeki Şii mezhebine mensup Zaidilerdendi ve hükümdarlığında da hep Zaidilere dayanmıştır. Hâlbuki Güney Yemen halkı Sünni Müslümanlardan Şafiilerdi ve bunlar İmam Yahya'ya daima karşı gelmişlerdir. Aralarında geçimsizlik vardı. Bunun neticesi olarak, 1948 Ağustos'unda çıkan bir ayaklanmada İmam Yahya öldürüldü ve yerine İmam Ahmed geçti.

İmam Ahmed Suudi Arabistan'ın da yardımı ile ayaklanmayı birkaç hafta içinde ve çok kanlı bir şekilde bastırdı, Zaidiler sadece başkent San'a'da 3000 kişiyi öldürdüler. Bununla beraber, İmam Ahmed'e de yönelen suikastların ve darbe teşebbüslerinin arkası kesilmemiştir. 1955 Nisan ayında ve 1959 Mayıs ayında başarısız darbe teşebbüslerinden sonra, 1961 Mart ayında da bir suikasta maruz kalmıştır.

1 Yemen İç Savaşı'nın gelişmeleri için bkz., *Keesing's... 1961-1962*, s. 18997-18998, 19297-19303; *Keesing's... 1963-1984*, s. 19891-19894, 19998, 20335; *Keesing's... 1965-1968*, s. 20529-20531, 21001-21004, 21541-21542; *Keesing's... 1967-1968*, s. 21891-21894, 22270-22272, 22547-22550; *Keesing's... 1969-1970*, s. 232200-23201, 23680, 23895, 23928, 24053, 24114.

Yemen'de monarşiye karşı hareketlerin ortaya çıkmasında 1952 Temmuz'unda Mısır'da monarşinin askerler tarafından devrilmesi büyük rol oynamış görülüyor. Zira monarşiye karşı olan aydınların büyük çoğunluğu bu tarihten sonra Kahire'de toplanarak Hür Yemenliler Hareketi'ni başlatmışlardır. Yine büyük bir kitle de güneyde Aden'de Halk Sosyalist Partisi'ni kurmuşlardır. 1958 Temmuz'unda Irak'ta da monarşi devrilip General Kasım'ın komünist eğilimli idaresi başlayınca, bir kısım Yemenliler de Bağdat'a gitmişler ve orada teşkilatlanmaya çalışmışlardır.

İmam Ahmed 19 Eylül 1962'de öldü ve yerine oğullarından Muhammed El-Bedr tahta geçti. 38 yaşındaki yeni imam, 20 Eylül'de radyodan halka yaptığı konuşmasında, esaslı reformlar yapacağını ve Yemen'in feodal hayatını çağdaşlaştıracağını ilan etti. Fakat El-Bedr bu söylediklerini yapamadan bir hafta sonra, 27 Eylül 1962'de Albay Abdullah Sallal liderliğindeki bir askeri darbe ile düşürüldü. Fakat Muhammed El-Bedr saraydan ve San'a'dan kaçmaya muvaffak oldu. İşin garip tarafı Muhammed El-Bedr hükümdar olur olmaz, Sallal'ı genelkurmay başkanlığına getirmişti.

Darbe başarılı olur olmaz, beş kişilik bir ihtilâl konseyi kuruldu ve hem bu konseyin başkanlığına, hem başbakanlığa ve hem de Yemen Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı'na Sallal getirildi.

Konsey, yeni rejimin amaçlarını şu şekilde açıkladı: Monarşinin sona erdirilmesi ve sosyal adalete dayanan bir cumhuriyet rejiminin kurulması, kabile anlaşmazlıklarının giderilmesi, halkın kendi kendini idare edecek şekilde teşkilatlandırılması, ordunun modernleştirilmesi ve ülkede kapitalizmin yerleştirilmesi, fakat tekellerin önlenmesi.

Yapılan açıklamalara göre, dış politikada da, Arap milliyetçiliği ve Arap ülkeleri ile dayanışmaya ehemmiyet verilecek, Arap Ligi güçlendirilecek, Birleşmiş Milletler Antlaşması desteklenecek ve Yemen'in bağımsızlığını tanıyan bütün ülkelerle dostluk münasebetleri geliştirilecekti.

Sallal Darbesi ile 28 Eylül 1962'den itibaren Yemen'de cumhuriyet ilan edilmekle beraber, bu cumhuriyeti yürütmek kolay olmadı. Zira darbe sırasında kaçmış olan İmam El-Bedr, on beş gün sonra Yemen'in kuzeyindeki dağlık bölgelerde ortaya çıktı ve etrafına topladığı kuvvetlerle Sallal rejimine karşı mücadeleye başladı. Kralcılarla Cumhuriyetçiler arasındaki Yemen İç Savaşı bu şekilde başlamış oluyordu.

Yemen'deki darbe ve arkasından gelen iç savaş Arap dünyasını ikiye böldü. Yeni cumhuriyeti ilk tanıyan Mısır ve Başkan Nâsır oldu. Irak, Suriye, Lübnan, Sudan, Tunus ve Cezayir yeni rejimi tanıdılar. Suudi Arabistan, Ürdün ve Fas, yani üç monarşi, yeni Yemen rejimini tanımadılar. Tabiatıyla hem Suudi Arabistan'ın ve hem de Ürdün'ün bir diğer endişesi ise, komşu ülkede baş gösteren bu gelişmelerin kendi ülkelerine de bulaşması ve sıçraması ihtimali idi. Bu sebeple, bu iki ülke, Sallal rejimini tanımadıkları, gibi derhal

İmam Bedr'e yardıma başladılar. Esasen bu sırada Cidde'de İmam taraftarları bir "sürgünde hükümet" de kurmuşlardı.

Başkan Nâsır ise, Sallal'ı desteklemek üzere, 4 Ekim'den itibaren Yemen'e Mısır askeri göndermeye başladı. Yemen İç Savaşı uzadıkça Nâsır da, Amerika'nın Vietnam bataklığına girmesi gibi, Yemen bataklığı içine gömülmeye başlayacaktır. 1967 Haziran ayında Arap-İsrail savaşı patlak verdiği ve Mısır, İsrail saldırısına uğradığı zaman, Mısır'ın Yemen'de 70-80 bin kadar askeri bulunuyordu. Nâsır'dan sonra başkanlığa gelen Enver Sedat da Yemen'deki askeri harekâta katılan Mısır komutanlarındandı.

Sallal rejimini destekleyen büyük devletlerin başında da Sovyet Rusya geliyordu. Yemen Cumhuriyet hükümeti, 27 Aralık 1962'de Sovyet Rusya ile iki tane ekonomik yardım anlaşması imzalamıştır. Buna karşılık Amerika tarafsız kalmış ve hatta bir ara Kralcılarla Cumhuriyetçiler arasında aracılık teklifinde dahi bulunmuştur. Başkan Kennedy'nin 1962 Kasım ayında yaptığı, Mısır kuvvetlerinin Yemen'den kademeli olarak çekilmesi ve buna karşılık da Suudi Arabistan'ın yardımlarını Kralcılardan çekmesi teklifi Sallal tarafından kabul edildi ise de, Kralcılar tarafından reddedildi.

Arap ülkelerinin Yemen İç Savaşı karşısında bölünmeleri, bunların birbirleriyle olan münasebetlerini de gerginleştirdi. Ürdün'ün Suudi Arabistan'ın ve Kralcıların yanında yer alması, Mısır'ın Ürdün üzerindeki hücum ve baskılarını arttırdı. Ayrıca, Mısır uçakları da zaman zaman Suudi toprakları üzerinde uçmaya başlamıştı. Bu sebeple, 4 Kasım 1962'de Ürdün ile Suudi Arabistan arasında bir askeri ittifak imzalandı.

Mısır, Ürdün-Suudi ittifakını cevapsız bırakmadı ve 10 Kasım 1962'de Başkan Sallal ile Mısır Başkanlık Konseyi üyesi General Enver Sedat arasında bir Yemen-Mısır Ortak Savunma Paktı imzalandı. Bu paktın imzasından sonra Yemen'in Suudi Arabistan'a karşı tutumu sertleşti. Sallal 13 Kasım'da verdiği bir demeçte, Arabistan Yarımadası'ndaki sınırların, koloniyalizmin yarattığı suni sınırlar olduğunu söyledi ve "güzel topraklarımızı Suudilerden kurtaracağız" dedi. Sallal, daha içeride durumunu sağlamlaştırmadan Suudi Arabistan topraklarına göz koymuştu. Tabii bunu yaparken Mısır'a güvenmekteydi. Bundan dolayı, Amerika Avrupa'daki jet filolarından bir kısmını Suudi Arabistan'a gönderdiği gibi, Yemen veya Mısır saldırısına karşı bir uyarı olmak üzere, bir savaş gemisini de Cidde Limanı'na gönderdi. Bunun üzerine Mısır ve Yemen tutumlarını yumuşatmak zorunda kaldılar. Bu yumuşama üzerinedir ki, Amerika, biraz önce sözünü ettiğimiz ve netice vermeyen aracılık teşebbüsünde bulundu.

Yemen İç Savaşı dolayısıyla birbirlerine cephe almış olan tarafların bu tutumları, iniş çıkışlarla, yani zaman zaman gerginleşecek ve sertleşerek, zaman zaman yüzeyde bazı yumuşamalar göstererek, 1967 Haziran ayındaki Arap-İsrail Savaşı'na kadar devam edecektir.

Yemen İç Savaşı ve Ortadoğu'da doğurduğu gerginlikle, barışın bozulması ihtimali dolayısıyla, Birleşmiş Milletler de yakından alâkadar olmuştur. Bilhassa 1963 ve 1964 yıllarında Güvenlik Konseyi, Mısır ve Suudi Arabistan'ın Yemen'den ellerini çekmesini sağlamak (disengagement) için çeşitli kararlar almış ve formüller ortaya atmıştır.[2] Fakat bunların hiçbirisi netice vermedi.

Buna mukabil, 1964 yılında Yemen meselesinde bazı müspet gelişmeler de ortaya çıktı. Bir defa Arap dünyası içinde çıkan bu gerginlik diğer Arap devletlerini rahatsız etmeye başladı. Zira Yemen meselesi dolayısıyla bir kısım Arap ülkeleri birbirleri ile çatışırken, öte yandan Arap dünyasının İsrail ile münasebet veya meseleleri de gerginlik göstermeye başlamıştı. Dolayısıyla bir bütün olarak çabaların İsrail'e yönetilebilmesi için, kendi aralarındaki anlaşmazlıkların bir an önce sona erdirilmesi gerekirdi. Bu sebeple, 13-16 Ocak 1964'te Kahire'de 13 Arap devletinin katılmasıyla yapılan Arap Zirve Konferansı'nda ve 5-11 Eylül 1964'te yine Kahire'de yapılan ikinci Arap zirvesinde, dolaylı veya dolaysız Yemen meselesi de ele alındı. Hatta Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen Cumhuriyeti liderleri arasında temaslar da yapıldı. Bunlardan bir netice alınamadı ise de, bu temasların havayı yumuşattığı görüldü.

Bu atmosfer içinde, Cezayir Başkanı Bin Bella ile Irak devlet başkanı Abdüsselâm Arif'in aracılık gayretleri neticesinde Kralcıların ve Cumhuriyetçilerin temsilcileri Sudan'da bir yerde 1-3 Kasım 1964'te bir araya gelerek, bir ateşkes anlaşması imzalayabildiler. Buna göre, 8 Kasım'dan itibaren ateş kesilecekti. Gerçekten ateş kesildi. Fakat Yemen'in bütünlüğünü gerçekleştirecek tedbirlerin tatbikatında anlaşamadıkları için ateşkes tekrar bozuldu.

Başkan Nâsır'ın Cidde'de 22-24 Ağustos 1965 günlerinde Suudi Arabistan Kralı Faysal ile yaptığı iki günlük görüşmelerden sonra Cidde Anlaşması adını alan bir anlaşma imzalandı. Buna göre, Suudi Arabistan Kralcılara yapmakta olduğu yardımı kesecek ve Mısır da, 23 Kasım 1965'te başlamak üzere on ay içinde Yemen'deki bütün kuvvetlerini geri çekecekti. Bu arada, "Yemen'deki bütün milli kuvvetlerin" temsilcilerinden meydana gelen 50 kişilik bir konferans 23 Kasım 1965'te Harad'da toplanacak ve en geç 23 Kasım 1966'da yapılacak bir plebisitle Yemen halkı istediği hükümet şeklini kendisi tayin edecekti.

Bu anlaşmadan sonra Mısır ve Suudi Arabistan münasebetleri de bir bahar havasına girdi. Fakat bu bahar da uzun sürmedi. Çünkü Harad Konferansı, bir aylık bir çalışmadan sonra, hiçbir anlaşma sağlayamadan dağıldı. Kralcılarla Cumhuriyetçilerden hiçbirisi görüşlerinden fedakârlığa yanaşmadılar. Tabii çatışmalar yeniden başladı. 1966 sonunda ise Mısır ile Suudi Arabistan tekrar çatışma durumuna girdiler. 1966 Ekim'inde bir kısım Mısır uçakları Suudi Arabistan'ın bazı limanlarını bombardıman ediyordu.

2 Bu konuda bkz., *Yearbook of the United Nations, 1962*, s. 148-149; *Yearbook of the United Nations, 1963*, s. 66-69; *Yearbook of the United Nations, 1964*, s. 181-185.

Fakat bütün bu gelişmeler olurken, gerek Cumhuriyetçilerin gerek Kralcıların da kendi içlerinde bölünmeler ve çatışmalar cereyan etmekteydi, öyle ki Yemen İç Savaşı, iç ve dış unsurları ile tam bir arapsaçı hâline geldi.

1967 Arap-İsrail Savaşı Yemen İç Savaşı'ına çok kısa bir süre için bir durgunluk getirebildi. Fakat tarafları birbirine yaklaştıramadı. O kadar ki Nâsır bile, Yemen'deki Mısır kuvvetlerinin ancak bir kısmını İsrail Savaşı için geri çekti. Yine büyük kısmını orada bıraktı.

Fakat Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Yemen İç Savaşı'nda da değişiklik meydana gelmeye başladı. Bir defa, Nâsır 1967 Kasım ayından itibaren, kendisini Yemen bataklığından kurtarabilmek için kuvvetlerini geri çekmeye başladı. Bu Sallal'ın durumunu da zayıflattı. 1967 Kasım ayında Sallal, Yarbay Muhammed El-İriani liderliğindeki subaylar tarafından iktidardan düşürüldü. Yeni rejim, Suudi Arabistan da dâhil bütün Arap ülkeleri ile yakın münasebetler kurmak istediğini açıkladı. Bu, müspet bir gelişme idi.

Buna karşılık Kralcılar arasındaki anlaşmazlıklar da artmaya başladı. 1967'den itibaren Kralcıların Cumhuriyetçilere karşı giriştiği saldırılar zayıflamaya ve başarısız olmaya başladı gibi, Kralcıların içinde de İmam El-Bedr'e karşı muhalefet de gittikçe arttı.

1967 Arap-İsrail Savaşı ve bu savaşta Mısır'ın uğradığı hezimetin, Nâsır'ı Yemen'den çekilmeye sevk ettiği anlaşılıyor. Çünkü İsrail meselesini görüşmek üzere 1967 Ağustos'unda Hartum'da yapılan Arap zirvesinde, Nâsır, Suudi Arabistan'a Yemen konusunda anlaşma teklif etti. Bu teklif kabul edildi ve Nâsır ile Kral Faysal arasında 31 Ağustos 1967'de yapılan Hartum Anlaşması ile, Mısır 9 Aralık 1967 tarihine kadar bütün askerini Yemen'den çekmeyi ve Kral Faysal da Kralcılara yaptığı yardımı durdurmayı kabul ediyordu. Gerçekten Mısır aralık ayı başında bütün askerini Yemen'den çekti.

Bununla beraber, uzlaşma hemen gerçekleşmedi. Cumhuriyetçiler ile Kralcıların çatışmaları daha bir süre devam etti ve 1969 yılından itibaren çatışmalar hafiflemeye başladı. Bu arada yeni bir gelişme oldu ve biraz aşağıda değineceğimiz üzere, solcu rejimi ile Aden'de Güney Yemen Cumhuriyeti ortaya çıktı. Bu gelişme Suudi Arabistan'ı daha fazla korkuttu ve Kralcılarla Cumhuriyetçiler arasında aracılık yaparak, barış görüşmelerinin gerçekleşmesini sağladı. 1970 Nisan ayında gerçekleşen anlaşmaya göre, Cumhuriyetçiler hem hükümette ve hem de Milli Danışma Konseyi'nde ve bazı diplomatik postlara tayinde, İmamcılara da yer verecekler ve İmam El-Bedr ailesinin de Yemen'e dönmesine müsaade edeceklerdi.

Bu anlaşma üzerine Suudi Arabistan 23 Temmuz 1970 tarihinde Yemen Arap Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı. Amerika da 1972 yılında tanıdı.

Fakat bu sefer, Güney Yemen, Yemen Arap Cumhuriyeti'nin başına dert oldu. 13 Haziran 1974'te Albay İbrahim El-Hamidi bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdi ve Suudi Arabistan ve Amerika ile yakın münasebetler kurdu. Fakat 1977'de bir suikastta öldürüldü. Yerine geçen kişi de kısa bir süre sonra, solcu Güney Yemen'in adamları tarafından öldürüldü.

2- GÜNEYYEMEN

Bugünkü adı Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olan Güney Yemen, 1839'dan beri İngiltere'nin işgali altında bulunan ve Kızıl Deniz'in Hint Okyanusu'na çıkış noktasında yer alan Aden bölgesinin 1967'de bağımsızlığını kazanması ile ortaya çıkmıştır.

Aden'in bağımsızlık mücadelesi 1963'te başlamıştır. Bu mücadeleyi iki grup yürütmüştür. Bunlardan biri Milli Kurtuluş Cephesi, diğeri de Mısır tarafından desteklenen Güney Yemen Kurtuluş Cephesi idi. Bunların her ikisi de, bir yandan İngiliz idaresine ve aynı zamanda muhafazakâr mahalli kabilelerin hâkimiyetine karşı mücadele ederken, bir yandan da birbirleri ile mücadele etmişlerdir. Sonunda Milli Kurtuluş Cephesi duruma hâkim oldu ve 30 Kasım 1967'de Güney Yemen'in bağımsızlığı ilan edildi. Fakat ne var ki, 1969 yılında Milli Kurtuluş Cephesi'nin Marksist sol kanadı iktidarı ele geçirdi ve ülkede sıkı bir sosyalist rejim uygulamasına başladı. Bütün yabancı şirketler ve ekonominin bütün sektörleri devletleştirildiği gibi, yeni hükümet Amerika ile de münasebetleri kesti. Buna mukabil, Sovyet Rusya ve Çin, Güney Yemen'in imdadına koştular. Sovyetler bilhassa silah yardımı yaptılar.

Kuzeydeki Yemen Arap Cumhuriyeti'nin, bilhassa Suudi Arabistan ile yakın münasebetler kurması, Marksist Güney Yemen'in hiç hoşuna gitmediği için, aralarında devamlı hadiseler çıkmıştır. Kuzey Yemen'de de Marksist bir rejimin kurulması için, bu ülkede, zaman zaman suikastlar tertip etmekten ve yıkıcı faaliyetleri kışkırtmaktan geri kalmamıştır.

Güney Yemen'in Marksist rejimi Umman'da (Oman) sultanlığa karşı mücadele eden solcu gerillalara da yardım etmekten geri kalmamıştır.

Güney Yemen başkanlarından Salim Rubaye Ali, Kuzey Yemen, Suudi Arabistan, Umman ve Amerika ile münasebetlerini geliştirmek istediği zaman, 1978 Temmuz'unda bir darbe ile iktidardan düşürüldü ve öldürüldü.

3- 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

1960-1980 arası Ortadoğu gelişmelerinde, 1967 Arap-İsrail Savaşı bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü bu savaşta İsrail'in Araplar karşısında kazandığı kesin zaferler neticesinde, topraklarını savaştan öncekinin dört misli genişletmesi, Arap-İsrail meselesine çok büyük boyutlar kazandırmış ve neticelerini günümüze kadar getirmiştir. Keza, bu savaş kendisinden önceki savaşlardan ve kendisinden sonraki Arap-İsrail savaşından da çok farklı bir mahiyette ortaya çıkmıştır.[3]

3 1967 Arap-İsrail Savaşı için bkz., Prof. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1846-1970*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972; William B. Quandt, *Decade of Decisions, American Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*, Berkeley, University of California Press, 1977; John Norton Moore, (Ed.), *The Arab-Israeli Conflict, Readings and Documents*, Princeton, Princeton University Press, 1977, s. 1035-1181;

1948 Arap-İsrail Savaşı'nı Araplar tahrik etmiştir. 1956 Arap-İsrail savaşı ise, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırıları dolayısıyla meydana gelmiştir. Fakat 1967 Arap-İsrail savaşı ise, İsrail değil, Araplar istediği için çıkmıştır. Şu farkla ki, savaşı çıkarmak isteyen Araplar, ilk saldırganlığı İsrail'in yapmasını istemişler ve bu da olmuştur. Fakat Araplar için, daha savaşın ilk gününde bir hezimet oldu.

Arapların 1967 savaşının çıkmasını istemelerinde ve savaşı kışkırtmalarında üç mühim sebep rol oynamış görünmektedir: 1) Başkan Nâsır'ın gerek 1948 gerek 1956 savaşının ve her iki savaştaki yenilginin intikamını almaya kararlı olması. Bu, Nâsır için bir prestij meselesi idi. Eğer İsrail'i yenecek olursa, intikamını almakla kalmayacak, aynı zamanda kazandığı prestijle bütün Ortadoğu'da Mısır'a büyük bir üstünlük sağlamış olacaktı ki, bunun siyasi neticeleri de çok geniş olabilirdi. 2) 1956'dan beri Sovyet Rusya, Mısır ve Suriye'yi o kadar silahlandırmıştı ki, İsrail ile yapılacak bir savaşın neticesinden sadece Mısır ve Suriye değil, Sovyetler dahi gayet emin görünüyorlardı. Bu sebeple, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nı Sovyetler'in de tahrik ettiklerini söylemek mümkündür.[4] 3) Bu sırada Amerika'nın Vietnam bataklığına saplanmış olması ve dolayısıyla İsrail'in arkasında yer alamayacağı düşüncesi.

Altı gün sürdüğü için Altı Gün Savaşı adını alan 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın başlangıç gelişmelerini, 1966 yılının son aylarında oluşmaya başlayan Suriye-İsrail gerginliği teşkil eder.

Çoğunluğu Ürdün'de bulunan ve diğer Arap ülkelerine de dağılmış bulunan Filistinlileri teşkilatlandırarak, bunları mücadeleye sevk etmek için 1964 Mayıs ayında, Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs' de Birinci Filistin Kongresi toplandı ve burada Filistin Kurtuluş Örgütü kurularak bir de 33 Maddelik Filistin Milli Misakı kabul edildi.[5] Bu misaka göre, İngiliz mandası

Walter Laimeur, *The Road to War 1967: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, London, Weldenfeld and Nicolson, 1968; Theodore Draper, *Israel and World Politics: Roots of the Third Arap-Israeli War*, New York. Viking Press, 1968; David Kimche ve Dan Bawly, *The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1907, Prelude and Aftermath*, London, Seeker and Warburg, 1968; Hal Kosut (Ed.), *Israel and the Arabs: The June 1907 War*, New York, Facts on File, 1968; Randolph S. Churchill ve Winston S. Churchill, *The Six Day War*, Penguin Books, 1968; Nadav Safran, *From War to War: The Arab-Israeli Confrontation, 1948-1967*, New York, Pegasus, 1968; W. Byford Jones, *The Lightning War*, Robert Hales, 1968; Robert J. Donovan and the Staff of the Los Angeles Times, *Six Days in June: Israel's Fight for Survival*, New York, New American Library, 1967; Edgar O'Ballance, *The Third Arap-Israeli War*, London, Faber and Faber, 1972; Eliahu Ben-Elissar ve Zeev Schiff, *La Guerre Israelo-Arabe*, 5-10 Haziran 1967, Paris, Julliard, 1967; Yves Cuau, *Israel Attaque (5 Juin 1967)*, Paris, R. Laffont, 1968.

4 Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1946-1970*, s. 142.

5 Arapça adı Al-Misfik Al-Vatani Al-Filastani olan Misak'ın metni: Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 104-120. 1967 Arap-İsrail savaşındaki yenilgiden sonra Filistin Kurtuluş Örgütü'nün parlamentosu mahiyetinde olan Milli Kongre, 1-17 Temmuz 1968'de Kahire'de yaptığı toplantıda, Misak'ta bazı değişiklikler yapmıştır ki, bunların başında, Filistin topraklarının bölünmezliği prensibinin ve eski metindeki "fedayin" deyimi yerine, "komando harekâtı" Filistin Kurtuluş Savaşı'nın çekirdeğini teşkil ettiği hükmünün Misak'a sokulması geliyordu. Misak'ın 1968 metni için bkz., *Moors*, s. 1086-1091.

altındaki Filistin toprakları Filistinlilerin anavatanı ve 6. maddeye göre de, "Siyonist istilasından önce", yani 1917 Balfour Deklarasyonu'ndan önce, Filistin topraklarında devamlı oturan Yahudiler de Filistinli sayılacaktı. Bunun dışında, 1947'ye kadar Filistin topraklarında yaşayan "Arap vatandaşları" ile bu tarihten sonra, ister Filistin topraklarında, ister bu toprakların dışında doğmuş olsun, Filistinli babadan olanlar Filistinli sayılacaktı. 9. madde, Filistin topraklarının kurtarılması için silahlı mücadeleyi öngörmekteydi. 15. madde, Büyük Arap Vatanından Siyonist, emperyalist istilanın kovulmasından ve Filistin'deki Siyonist varlığının tasfiyesinden söz etmekteydi. 19. madde, Filistin'in 1947'deki taksimini ve İsrail Devleti'nin kurulmasını geçersiz sayıyordu. 21. madde Filistin topraklarının tamamen kurtuluşu yerine geçecek her türlü çözümü reddediyordu.

Kudüs Kongresi'nde, 9. maddenin öngördüğü silahlı mücadeleyi yürütmek üzere "fedayin" denen gerillalardan meydana gelen bir askeri teşkilat olan El-Fetih (Al-Fatah) teşkilatı kurulmaktaydı.

1966 Şubat ayında Suriye'de iktidarda bulunan Baas Partisi'nin sol kanadı bir darbe yaparak, iktidarı ele geçirdi. Bu sol iktidar ile birlikte, Suriye-İsrail sınırında hadiseler çıkmaya başladığı gibi, bu yeni Baasçılar, Başkan Nâsır'ı İsrail'e karşı yumuşak davranmak ve Birleşmiş Milletler'in kanadının altına sığınmakla suçluyordu. 1966 Ekim'inden itibaren de Suriye topraklarından hareket eden El-Fetih fedayini İsrail topraklarına saldırılara başladılar.

İsrail bu saldırıları Güvenlik Konseyi'ne şikâyet ettiğinde, oradan Suriye aleyhine bir karar çıkarmak mümkün olmadı. Zira her kararı Sovyet Rusya veto etmekteydi.[6] Bu ise Suriye'yi daha da tahrik etti. Suriye başbakanı ekim ayında "Biz İsrail'in güvenliğinin bekçisi değiliz" diyordu.[7] Kasım ayında ise, Suriye ile Mısır (Birleşik Arap Cumhuriyeti) arasında bir "savunma" antlaşması imzalandı.[8]

Bu gelişmeler üzerine İsrail, fedayin saldırı ve akınlarına karşı, kasım ayının ortalarından itibaren, "misliyle mukabele" taktiğini tatbike başladı. Yani, yapılan en küçük bir saldırıya karşı, en ağır bir şekilde ve ağır silahlarla karşılık verilmeye başlandı. Bu suretle, bir yandan Suriye-İsrail, bir yandan da Ürdün-İsrail sınırlarında gerginlik her geçen gün biraz daha artmaya başladı. Ocak-Nisan 1967 döneminde Suriye-İsrail sınırlarında küçük çatışmalardan, tank, topçu ve hava çatışmalarına kadar her türlü faaliyet ortaya çıktı. 7 Nisan 1967 günü Suriye ile İsrail arasındaki hava muharebesinde İsrail uçakları Şam üzerinde uçtuğu gibi, altı tane de Suriye uçağını düşürdüler.

7 Nisan hadisesi Suriye ve Araplar için haysiyet kırıcı olmuştu. Bilhassa düşürülen uçakların Sovyet yapısı olması, Sovyetler için de hadisenin prestij

6 BM'deki bu müzakereler için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1967*, New York, UN, 1969, s. 158-162.

7 Moore, a.g.e., s. 294.

8 Bu anlaşma için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1965-1966*, s. 21710.

kırıcı olmasına sebep oldu. Bundan dolayı, Sovyetler Suriye'yi daha silahlandırdıklarından başka, Suriye üzerindeki kontrollerini de arttırdılar.

Öyle görünür ki, 7 Nisan'dan sonra meydana gelen en küçük bir hadise, İsrail'e komşu Arap ülkelerinin İsrail ile münasebetlerinin gerginleşmesine, kendi çapından daha büyük katkıda bulunmuştur. Mayıs ayından itibaren Suriye'den İsrail topraklarına fedayin akınları daha da yoğunlaşmaya başladı. İsrail Başbakanı Levi Eshkol 11 Mayıs'ta radyoda yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "İsrail hükümeti gayet iyi biliyor ki teröristlerin merkezi Suriye'dir. Fakat biz prensibimizi tespit ettik: Saldırgana mukabil darbeyi vurmanın zamanını, yerini ve vasıtasını biz seçeceğiz."[9]

Eshkol'ün bu sözlerinden sanıldı ki, İsrail Suriye'ye karşı harekete geçmeye karar vermişti. Sonradan görüldü ki, İsrail'in seçtiği hedef Mısır'dır. Bu yanılgı dolayısıyladır ki, Mısır genelkurmay başkanı 14 Mayıs'ta Şam'a giderek görüşmelerde bulundu. Bundan sonra hadiseler hızla akmaya başladı.

16 Mayıs'ta Mısır silahlı kuvvetleri alarm durumuna geçirildi. Esasen 14 Mayıs'tan itibaren Mısır kuvvetleri, 1956'dan beri Birleşmiş Milletler barış gücünün kontrolünde olan Sina'ya girmeye başlamıştı. Yine 16 Mayıs'ta Mısır, gerek Sina Yarımadası'nda ve Gazze'de bulunan ve gerek Akabe Körfezi'nin Kızıldeniz'e çıkış noktası olan Tiran Boğazı'ndaki Şarm eş-Şeyh'teki Birleşmiş Milletler askerlerinin buralardan çekilmesini istedi. BM askerleri 19 Mayıs'tan itibaren buralardan çekilmeye başladı ve yerlerini Mısır askerleri aldı. Bu hadise Arap-İsrail gerginliğinde mühim bir tırmanma teşkil etmekteydi.

Mısır bu hareketi ile iki cepheden İsrail'e karşı pozisyon alıyordu. Biri, Sina'yı tamamen kontrolü altına almak suretiyle, İsrail'e karşı doğrudan hareket imkânını kazanması ve arada BM kuvvetlerinin mevcut olmamasıydı. İkincisi ise, Şarm eş-Şeyh'e askerini sokmakla, İsrail'in Kızıl Deniz'e çıkışı olan Tiran Boğazı'nı kontrol altına alıyordu. Nâsır bununla da yetinmedi ve 22 Mayıs'ta Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine ve 24 Mayıs'ta da bütün deniz trafiğine kapadı. Bu sonuncu tedbir ile İsrail'e başka ülke gemilerinin yardım getirmesini önlemiş olmaktaydı.[10]

22 Mayıs'tan itibaren Tiran Boğazı'nın ve arkasından Akabe Körfezi'nin kapatılması, Ortadoğu'daki havayı birdenbire gerginleştirdi. Çünkü İsrail Mısır'ın bu hareketini, kendisine yöneltilmiş bir saldırı olarak kabul etti. Bu sebeple, 23 Mayıs'tan itibaren Amerika ve Sovyetler hareket geçerek, bir savaşı önleme çabalarına giriştiler. Vietnam Savaşı'nın Kongre'de uyandırdığı tepkiler dolayısıyla Başkan Johnson İsrail meselesinde fazla ileri gitmekten korkuyor ve ellerini bağlı hissediyordu. Onun için, Sovyet Rusya'nın da Ortadoğu'da herhangi bir avantaj elde etmesini önlemek için, bu devletle beraber hareket etme kararı aldı.[11] Bu Sovyetler'in de işine geldi.

9 Moore, a.g.e., s. 296.

10 Nâsır'ın 22 Mayıs konuşmasının metni: Moore, a.g.e., s. 1036-1041.

11 Bu konuda bkz.: Quandt, *Decade of Decisions, 1967-1976*, s. 43-63.

Fakat Sovyetler bir yandan da Arapların güvenini kaybetmek istemiyorlardı. Bu sebeple, bir yandan Amerika İsrail'i, öte yandan da Sovyetler Suriye ve Mısır'ı yatıştırmaya çalıştılar.

İki büyük devletten gelen bu yatıştırma faaliyetinin hiçbir faydası olmadı. Hava yatışacağı yerde, daha da gerginleşti. Nâsır 26 Mayıs'ta yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Eğer savaş gelecek olursa, bu topyekün bir savaş ve hedefimiz de İsrail'i yok etmek olacaktır. Bu savaşı kazanacağımıza inanıyoruz ve şimdi İsrail ile savaş için hazırız. Bu sefer 1956'daki gibi olmayacak. O zaman İsrail ile değil, İngiltere ve Fransa ile savaşmıştık."[12] *Al Ahram* gazetesinin başyazarı Muhammed Heykel de, yine aynı gün, "Savaş kaçınılmazdır. Araplar ilk defa olarak iradelerini İsrail'e kabul ettirebileceklerdir" diyordu.[13]

Bu arada, Güvenlik Konseyi de 23 Mayıs'tan itibaren toplantılar yaparak ve birtakım kararlar alarak bir krizin patlamasını önlemeye çalıştı. Fakat bunlar da savaşı önlemeye yetmedi.

30 Mayıs'ta Mısır (Birleşik Arap Cumhuriyeti) ile Ürdün arasında bir savunma antlaşması imzalandı.[14] Bu antlaşmaya 4 Haziran'da Irak'ta katıldı.[15] Mısır Başkanı Nâsır bu katılma dolayısıyla yaptığı konuşmada, "1956 ihanetinin intikamını almak için savaşın başlamasını şiddetle arzuluyoruz. Bu savaş bütün dünyaya Arapların da, İsrail'in de ne olduğunu anlatacaktır" diyordu.[16]

Çünkü 7 Nisan'daki hava muharebesinde Suriye'nin İsrail karşısında hiçbir şey yapamaması, Sovyetler'in Araplara olan güvenini sarsmıştı.

Krizin başlangıcında Sovyetler İsrail'in ilk önce Suriye cephesinden harekete geçeceğini tahmin etmiştir. Daha sonraları Başkan Nâsır, İsrail'in Sina cephesinde harekete geçeceğini, fakat cepheden saldırmayıp, Gazze koridorundan girmesini beklemiştir. Hâlbuki bunların hiçbiri olmadı.

Arapların istediği gibi ilk saldırıyı İsrail yaptı. Fakat Araplara ilk ve ağır bir darbe indirmek için 5 Haziran 1967 sabahı 7:30'dan itibaren havalanan İsrail uçakları, Mısır, Suriye ve Ürdün havaalanlarını bombardıman etmeye başladılar. Mısır'a yapılan baskında, İsrail uçakları, Mısır radarlarına yakalanmamak için Akdeniz üzerinde çok alçaktan uçarak, Mısır'ın Batı sınırlarına ulaşmışlar ve saldırılarını batıdan yapmışlardır. Sina üzerinden değil. O kadar ki, İsrail uçakları Irak'a da ulaşarak Habbaniye Havaalanı'nı bile bombardıman ettiler.

5 Haziran günü akşam olduğu zaman, 16 Mısır havaalanı artık kullanılmaz hâle gelmiş ve 280 Mısır uçağı, 52 Suriye uçağı, 20 Ürdün uçağı ve birçok da Irak uçağı yerde tahrip edilmişti. Sonradan görülmüştür ki, tahrip edilen Arap uçaklarının sayısı o gün 400'ü aşmış bulunuyordu. Hava kontrolü artık

12 *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22068.

13 Lawrence L. Whetten, *The Arab-Israeli Dispute, Great Power Behaviour*, London, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Papers, 1977, s. 5, 13 no'lu dipnotu.

14 *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22076.

15 *Keesing's... 1967-1968*, s. 22077.

16 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 144-145'ten naklen: Walter Laimeur, *The Struggle for the Middle East, The Soviet Union in the Mediterranean*, Washington DC, Macmillan, 1969, s. 121.

İsrail'in elindeydi. Araplar 5 Haziran günü 160 İsrail uçağını düşürdüklerini iddia etmiş iseler de, bu iddianın gerçekle hiçbir alâkası olmadığı görülmüştür.

Havadaki üstünlük İsrail'in kara harekâtını da kolaylaştırmıştır. Bilhassa Sina Yarımadası'ndaki muharebelerde Mısır'ın zırhlı kuvvetleri, İsrail zırhlı kuvvetlerinden ziyade, havadan İsrail uçaklarından ağır darbeler yemiş ve perişan olmuşlardır. Bundan dolayı, İsrail kuvvetleri üç gün içinde bütün Sina'yı ele geçirip, 7 Haziran akşamı Süveyş Kanalı'nın sağ kıyısındaki, kuzeyde Kantara, ortada İsmailiye ve güneyde de Port Tevfik'e ulaşmışlardır. Bu durumda Mısır'ın yapabileceği bir şey kalmamıştı. 8 Haziran'da İsrail ile ateşkesi kabul ederek, İsrail kuvvetlerinin kanalın öbür yakasına geçmesini önlemiştir.

İsrail için 1967 savaşının en çetin cephesi Ürdün Cephesi ve Batı Şeria Cephesi olmuştur. Ürdün kuvvetleri gerçekten İsrail'i uğraştırmış ve ciddi kayıplar verdirmişlerdir. Fakat onlar da Mısır'dan daha fazla dayanamadı. 7 Haziran günü Nablus muharebesini kaybedip, şehir İsrail kuvvetlerinin eline geçince, İsrail bütün Batı Şeria'yı işgal etmiş oluyordu. Bu sebeple 7 Haziran akşamı Ürdün de İsrail ile ateşkesi kabul etti.

8 Haziran'dan itibaren Suriye Cephesi'nde Golan tepelerinde muharebeler şiddetlendi. Suriye Golan tepelerinden aşağıdaki İsrail yerleşim merkezlerini 1956'dan beri 11 yıl süre ile bombalamıştı. Yani bu tepelerin, İsrail'in Suriye'ye karşı savunması bakımından stratejik bir ehemmiyeti vardı.

Suriyeliler de İsrail karşısında fazla dayanamadılar. İsrail kuvvetleri Golan tepelerini aldıktan sonra, Suriye topraklarında ilerlemeye başladılar. İsrail kuvvetlerinin ilerleme istikameti Şam'dı. İşte tam bu sırada, 10 Haziran günü Sovyetler Amerika'ya başvurarak, İsrail ilerlemesi durdurulmadığı takdirde, "askeri harekât" da dâhil gerekli tedbirleri alacaklarını bildirdiler.[17] Bu sırada İsrail kuvvetleri, Şam'a 40 mil mesafedeki Kuneitra'ya girmiş bulunuyordu. Dolayısıyla, İsrail Kuneitra'da durdu ve o gün saat 16:30'da da İsrail ile Suriye arasında ateşkes başladı. Altı Gün Savaşı böylece sona ermiş oluyordu.[18]

Savaşın sonu Araplar için tam bir hezimetti. Savaştan sonra bir Arap askeri gücü kalmamıştı. Mısır Sina'ya 80-100 bin kişilik bir kuvvet sürmesine rağmen bir şey yapamamıştı. Mısır 600-800 tank kaybetmişti. 100'den fazla kullanılabilir Sovyet yapısı tank İsrail'in eline geçmişti. Yine Mısır'ın 400 topu ile 10.000 askeri aracı Sina'da tahrip edilmişti. Tahrip edilen Arap uçaklarının sayısı 441 olarak tespit edilmiştir ki, bunun içinde Sovyet yapısı 280 Mig ve 60 Ilyuşin uçağı da bulunmaktaydı.[19] Başka bir deyimle, 1967 Arap yenilgisi, aynı zamanda Sovyet silahlarının da yenilgisi idi. Mamafih, Arapların bu silah kaybı, Sovyetler'in bu ülkeleri tekrar silahlandırmak için daha sıkı kontrolleri altına almaları ve Ortadoğu'da daha fazla söz sahibi olmak için de bir fırsat olmaktaydı.

17 Quandt, a.g.e., s. 63.

18 Savaşın askeri harekâtı için bkz., *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22099-22102.

19 *Keesing's... 1967-1968*, s. 22099.

1967 zaferi ile İsrail topraklarını dört misli daha genişletmiştir. Gazze ve bütün Sina Yarımadası İsrail'in eline geçtiği için, İsrail Süveyş Kanalı'na dayanmış ve güneyde de Şarm eş-Şeyh'i alarak Tiran Boğazı'nın kontrolüne sahip olmuştur. Yine Sina'nın kuzeydoğusundaki Gazze bölgesi de İsrail'in eline geçmiştir.

İsrail Ürdün'den Şeria Nehri'nin batısındaki bütün toprakları alarak, Şeria Nehri Ürdün ile İsrail arasında sınır olmuştur. Keza, Ürdün'ün elindeki Doğu Kudüs de İsrail'in eline geçmiştir ki, bu suretle 2000 yıldan beri ilk defa olarak Yahudiler Kudüs'e tekrar sahip oluyorlardı. Osmanlı Devleti'nin 400 yıl elinde tuttuğu kutsal Kudüs'ü, Araplar 50 yıl ellerinde tutamamışlardı.[20]

İsrail Golan tepeleri denen ve Kuneitra'ya kadar uzayan Suriye topraklarını da işgal etmişlerdi.

İsrail bu toprakları elde etmekle kendisi için gerekli güvenlikli sınırlara sahip olmaktaydı. Fakat İsrail'in bu güvenliğine karşı da, Sovyetler bilhassa Mısır ve Suriye üzerindeki nüfuzlarını daha da arttırarak, bir bakıma bu güvenliği belirli ölçüde zayıflatmış olmaktaydılar. Zira 1967 savaşından sonra Sovyetler Arap ülkelerini yeniden silahlandırmaya başlayarak İsrail karşısında bir silah dengesi kurmaya çalıştıkları gibi bundan da daha mühimi, Akdeniz'deki varlıklarını arttırdılar. Zira bu savaştan sonra Sovyet donanması hemen 50-60 parçaya çıkarıldığı gibi, Sovyetler Suriye'nin Lazkiye ve Mısır'ın da İskenderiye Limanı'nda deniz üssü elde ettiler. Bu ise, bu iki ülkenin daha fazla Sovyet nüfuzu altına girmesiydi.

Sovyetler'in Araplar üzerindeki koruyuculuğu daha savaşın son günlerinde başlamıştı. Yukarıda da işaret ettiğimiz veçhile, 10 Haziran günü Sovyetler Amerika'ya başvurup ateşkesi sağlamamış olsalardı İsrail kuvvetlerinin Şam'a girmesi belki işten bile olmayacaktı.

Sovyetler'in koruyuculuğu bu kadarla da kalmadı. Güvenlik Konseyi'nde Amerika'nın vetosu ihtimali dolayısıyla, Genel Kurul'dan Araplar lehine bir karar çıkarmak amacı ile BM Genel Kurulu'nun 19 Haziran'da olağanüstü toplantıya çağrılmasını sağladı. Fakat Genel Kurul'da 21 Temmuz'a kadar yapılan toplantılarda, Arap-İsrail barışı için ortaya atılan hiçbir formül, gerekli üçte iki çoğunluğu sağlayamadı.[21] Bunun üzerine mesele Güvenlik Konseyi'ne havale edildi. Mamafih Genel Kurul, 4 Temmuz'da, Pakistan tarafından teklif edilen ve Türkiye, İran, Gine, Mali ve Nijer tarafından desteklenen bir karar tasarısını kabul etti.[22] 20 çekimsere karşı 99 oyla kabul edilen bu karar, İsrail'i,

20 Kudüs, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında alınmış ve 1917'de de, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk ordularının buralardan çekilmesi ile Arapların eline geçmiştir.

21 Genel Kurul'un bu toplantıları için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1967*, s. 191-268; *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22153-22182

22 4 Temmuz 1967 kararının metni: *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22161: Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, s. 427; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam, *Documents on American Foreign Relations, 1967*, New York, Simon and Schuster, 1968, s. 158; Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1067.

Kudüs'ün statüsünü değiştirebilecek her türlü tedbirden kaçınmaya davet ediyor ve bu gibi tedbirlerin hukuken geçersiz olacağını hatırlatıyordu.

Güvenlik Konseyi ise, İsrail'i destekleyen Amerikan ve Arapları destekleyen Sovyet görüşlerini uzlaştırmak için uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra, nihayet, 22 Kasım 1967'de 242 sayılı kararı kabul etti.[23] Karar, İsrail'in bu son savaşta işgal ettiği "topraklardan çekilmesini" öngörmekteydi. Kararın bundan sonraki kısmında da, bölgedeki her devletin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığının tanınması ve buna saygı gösterilmesi isteniyor ve yine her devletin "barış içinde", "tehdit ve kuvvet kullanılmasından uzak olarak", "güvenlikli ve tanınmış sınırları içinde" yaşaması hakkı kabul ediyordu. Kararın 3. maddesine göre de, bu kararın yukarıdaki prensipleri çerçevesinde barışçı ve taraflarca kabul edilmiş bir anlaşmanın gerçekleştirilmesi amacı ile genel sekreteri, taraflar arasında temas sağlamak için bir özel temsilci tayin edecekti.

242 sayılı Güvenlik Konseyi kararının 3. maddesi gereğince, BM Genel Sekreteri, İsveçli diplomat Gunnar Jarring'i taraflar arasında temas ve anlaşma sağlamakla görevli özel temsilci seçti. Fakat Jarring'in temasları ve faaliyeti hiçbir netice vermedi. Fakat bu arada Amerika barışı sağlama çabalarına aktif bir şekilde girdi. Çünkü 1968 seçimlerinde başkanlığa gelen Richard Nixon, nasıl Vietnam meselesini bir an önce sona erdirmeye karar vermiş ise, Ortadoğu'da da barışı gerçekleştirerek Amerika'nın prestijini tamir etmeye kararlı idi. Çünkü İsrail'in 1967 savaşındaki tartışmasız zaferi, Araplar tarafından, Amerika'nın İsrail'e yardım ettiği propagandası ile, bir Amerikan aleyhtarlığına dönüştürülmüştü. Nixon bilhassa bu aleyhte propagandayı önlemek ve Amerika'nın Ortadoğu'daki itibarını tekrar tesis etmek istiyordu.[24] Bu sebeple Nixon'ın Dışişleri Bakanı William Rogers Araplarla İsrail'i bir barış çözümü etrafında birleştirmek için çeşitli planlar ortaya attı.[25] Fakat Rogers'ın bu teşebbüslerinden hiçbir netice çıkmadı. Çünkü Araplar bir barış için önce İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini söylüyordu. Arapların 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararını yorumlaması bu şekildeydi ve bu yorum bugüne kadar devam etmiştir.

Buna karşılık, İsrail ise, 242 sayılı kararın 3. maddesine dayanarak, önce bir müzakere masasına oturulmasını ve "güvenlikli ve tanınmış" sınırların tespitini ve ondan sonra da, İsrail'in, hangi topraklardan çekilecekse, oradan çekilmesi görüşünü savundu. İsrail'in bu görüşü de bugüne kadar devam eden bir görüştür.

---

23 242 sayılı kararın metni için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1967*, s. 257-258; *Keesing's..., 1967-1968*, s. 22473; Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1084; Schlesinger, Jr., *The Dynamics of World Power, 1945-1973*, c. V, s. 425; Stebbins ve Adam, *Documents on American Foreign Relations, 1967*, s. 169-170.

24 Bkz., Quandt, a.g.e., s. 81-83.

25 Rogers Planları için bkz., Quandt, a.g.e., s. 83-104; Whetten, *The Arab-Israeli Dispute*, s. 14-22.

4- ÜRDÜN İÇ SAVAŞI

1970 yılının yaz aylarında patlak vermiş olan Ürdün İç Savaşı, esasında, Ürdün'e sığınmış bulunan Filistin gerillaları ile Ürdün ordusu arasında meydana gelen çatışmalardır ve bu iç savaş sonunda Filistin gerillaları duruma hâkim olsalardı, Ürdün'de krallık rejimi sona erebilir ve Filistinliler için de yeni bir vatan sağlanmış olabilirdi. Görünen de odur ki, Filistin gerilla teşkilatlarının bu iç savaşı kışkırtmaktaki maksatları da bu idi.[26]

İç savaşı başlatan çatışmalar, Amman'ın 10 mil kuzeyinde bulunan Zerka mülteci kampındaki Filistinlilerle Ürdün Ordusu askerleri arasında 7 Haziran'da başlamıştır. Zerka hadiselerinin ertesi günü, George Habbash'ın (Habbaş) lideri bulunduğu, Marksist-Leninist, Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi (Popular Front for the Liberation of Palestine-PFLP) gerillaları da başkent Amman'a saldırarak birçok noktayı kontrolleri altına aldılar. Bunun üzerine Amman'da dört gün süren kanlı çarpışmalar oldu.

el-Fetih gerillaları da Ürdün askeri birlikleri ile çatışmaya girdiği için, el-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yasser Arafat ile Kral Hüseyin arasında, Filistinli mültecilerin kamplarına dönmeleri ve bütün mahpusların serbest bırakılmalarını öngören bir anlaşma yapılmış ise de, Habbaş bu anlaşmayı kabul etmemiş, bütün anti gerilla kuruluşlarının dağıtılmasını, Ürdün askerinin kışlasına dönmesini ve hapisteki bütün komandoların da serbest bırakılmasını istemiştir.

Habbaş'ın gerillaları, bu isteklerini kabul ettirmek için, 10 Haziran'da, Amman'daki Intercontinental ve Philadelphia otellerini basarak, buralardaki yabancıları rehin almışlardır. Bu arada da, Amman'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin siyasi kısım şefi Maurice Draper da Habbaş'ın gerillaları tarafından kaçırılmıştır.

Habbaş bu faaliyetini fazla sürdüremedi. el-Fetih'in baskısı üzerine 11 Haziran'da çarpışmalara son verdi ve 12 Haziran'da da rehineleri serbest bıraktı. Bu suretle Ürdün İç Savaşı'nın başlangıç safhası sona eriyordu.

Fakat Ürdün'ün iç tablosunda şimdi şu manzara ortaya çıkıyordu: Kral Hüseyin'in otoritesinin yanında, Arafat liderliğindeki el-Fetih ile Habbaş liderliğindeki Filistin'in Kuruluşu için Halk Cephesi de birer kuvvet olarak sivrilmekteydi. O kadar ki, 16 Haziran'da, Ürdün'deki gerilla teşkilatları bir araya gelerek, bütün komando gruplarının temsilcilerinden oluşan 6 kişilik bir ortak organ, bir "İdare Komitesi" kurdular. el-Fetih lideri Arafat ile Habbaş'tan başka, bu komiteye, Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Halk Cephesi lideri Nayef Hawatmeh, küçük gerilla teşkilatlarının temsilcileri olarak Dafi Jamani ve Dr. Issam Sartawi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün temsilcisi olarak da Kemal Nâsır üye olarak katılmaktaydı.[27]

---

26 Ürdün İç Savaşı için bkz., *Keesing's Contemporary Archives, 1969-1970*, s. 24059-24060, 24148, 24225-24230.

27 Bu sırada mevcut olan 10 Filistin gerilla teşkilatı şunlardır: 1) el-Fetih: En büyük gerilla teşkilatı. Lideri Yasser Arafat. 2) Al Saiqa: İkinci büyük grup. Suriye Baas Partisi'nin desteğinde. 3) Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi: Marksist-Leninist bir kuruluş. Lideri Dr. George Habbash. 4) Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Halk Cephesi (PDFLP): Filistin'in Kurtuluşu

Gerilla teşkilatları bu şekilde bir araya geldikten sonra, bunların Ürdün'deki statüleri konusunda Ürdün hükümeti ile üç hafta süren müzakereler yapıldı ve neticede 10 Temmuz 1970'te 16 maddelik bir anlaşma imzalandı.[28] Bu anlaşma ile komandolar Ürdün topraklarında tam bir hareket serbestisi kazanıyorlardı. Ayrıca Ürdün hükümeti gerillaların İsrail'e karşı faaliyetlerini destekleyecekti. Buna karşılık komandolar ve gerilla kuruluşları da, Ürdün'ün güvenliğine ve disipline saygı göstereceklerdi.

10 Temmuz anlaşması da duruma bir çözüm getiremedi. 26 Ağustos'tan itibaren gerillalar ile Ürdün askerleri arasında yine çatışmalar patlak verdi. Bu sefer gerillaların liderliğini Arafat yapıyordu. Onun arkasında ise Mısır, Suriye ve Irak bulunuyordu. Anlaşılıyordu ki, bu üç Arap devleti Kral Hüseyin'i devirmeye ve Ürdün'ü Filistinlilere bir yurt yapmaya kararlı idiler.

1 Eylül'de Kral Hüseyin'e karşı bir suikast yapıldı ise de, başarılı olamadı. Bu, üç ay içinde yapılan ikinci öldürme teşebbüsü idi.

26 Ağustos'ta yeniden başlayan çatışmalar, 17 Eylül'den itibaren tam bir iç savaş hâline geldi. Çünkü taraflar artık, tanklar ve toplarla muharebe ediyordu. 20 Eylül'de, Ürdün silahlı kuvvetlerinin duruma hâkim olmaya başladığı bir sırada, Suriye zırhlı birlikleri Ürdün'ün kuzey sınırlarından içeri girerek Ürdün ordusu ile muharebeye başladı. Suriyeliler 250-300 tankla saldırıya geçmişlerdi. Amerika ile münasebetleri çok iyi olan Kral Hüseyin'in karşılaştığı bu durum Amerika'yı harekete geçirdi.[29] Zira Hüseyin hem İngiltere'den ve hem de Amerika'dan yardım istedi. Amerika, Kral Hüseyin'in zor bir duruma düşmesi hâlinde müdahale etmek üzere, uçak gemileri ve helikopter gemileri ile deniz piyadesi taşıyan bazı savaş gemilerini Doğu Akdeniz'e gönderdi. Amerika, karadan da müdahale etmek üzere İsrail'i harekete geçirdi. İsrail'in müdahale ve yardımını Kral Hüseyin de biliyordu ve bunu kabullenmişti. Kaldı ki, kendisi istemişti de.

Bu vesile ile belirtelim ki, 1978 Eylül'ündeki Camp David Anlaşmalarında ve daha sonraki Amerikan barış teşebbüslerinde Arap-İsrail barışı için Ürdün'e ağırlık verilmesinin sebebi budur. Zira Hüseyin, Mısır, Suriye ve Irak gibi "devrimci" veya "devirici" rejimlere karşı, İsrail'de bir denge veya güvenlik unsuru görmüştür. Bilhassa, 1970 iç savaşının ve Filistin gerillalarının yarattığı tehlikenin, Kral Hüseyin'in bu konudaki görüş ve hislerini daha da kuvvetlendirdiği şüphesizdir. Bununla beraber, Hüseyin'in genel İsrail politikasında Arap karakterinin ağır bastığı da bir gerçektir.

---

için Halk Cephesi'nden kopma bir grup. 5) Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi (Genel Komutanlık): Habbaş'ın teşkilatından kopma bir grup. 6) Filistin Arap Teşkilatı: Habbaş'ın teşkilatından ayrılma bir grup. 7) Filistin Kurtuluşu İçin Hareket Grubu: el-Fetih'ten kopma. 8) Arap Kurtuluş Cephesi: Irak Baas Partisi'nin desteğinde. 9) Halkçı Kurtuluş Kuvvetleri: Filistin Kurtuluş Örgütü'nün askeri kanadı. 10) Halkçı Mücadele Cephesi.

28 Anlaşmanın metni: *Keesing's... 1969-1970*, s. 24148.

29 Ürdün İç Savaşı karşısında Amerika'nın tepkileri için bkz., Quandt, *Decade of Decisions, 1967-1976*, s. 113-127.

Amerika bir yandan bu tedbirleri alırken, bir yandan da Suriye konusunda Sovyetler'e uyarıda bulunmuştur. Amerika'nın ve İsrail'in müdahale hususundaki kararlılığı, Sovyetler'i Suriye üzerinde baskıya veya uyarıya sevk etmiştir. Gerek bu durum, gerek Ürdün ordusunun Suriye kuvvetleri karşısındaki başarılı direnmesi üzerine, Suriye kuvvetleri dağınık bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldı. Bu başarı üzerine Kral Hüseyin 23 Eylül'de ateşkes ilan etti. Her iki taraftan da ölü ve yaralı sayısı 15.000 olarak tahmin ediliyordu.

Arap devletlerinin de aracılığı ile Kral Hüseyin ile Arafat arasında 27 Eylül'de resmen bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır.[30] Mamafih, çatışmalar hemen kesilmeyip daha bir süre, zaman zaman vuku bulmak üzere devam etmiştir. Ne var ki Kral Hüseyin hem tahtını ve hem de vatanını Filistin gerillalarının saldırısından ve kaybetmesi ihtimalinden kurtarmıştı.

5- 1973 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

6 Ekim 1973'te başlayan bu savaşa, Müslüman dünyasının Ramazan ayına rastlaması dolayısıyla Ramazan Savaşı ve İsraillilerin çok kutsal bir ayı olan Yom Kippur'a rastlaması dolayısıyla Yom Kippur Savaşı adı verilmiştir. Fakat esas itibariyle Yom Kippur Savaşı diye adlandırılmaktadır.

Bu savaşın, bundan önceki Arap-İsrail savaşlarına nazaran iki mühim hususiyeti ve farklılığı vardır. Araplar ve bilhassa Mısır tarafından başlatılan bu savaşın amacı, daha öncekilerde olduğu gibi, İsrail'in haritadan silinmesi değil, 1967 savaşında İsrail'in ele geçirdiği toprakların geri alınması ve bu suretle Arapların prestijinin tamiri ve yükseltilmesi idi. Bu savaşın ikinci farklılığı da, bilhassa Mısır'ın Sina Cephesi'nde yaptığı sürpriz saldırı ile İsrail karşısında mühim başarılar elde etmesi ve İsrail'e, şimdiye kadar olduğundan daha ağır kayıplar verdirmesidir. 1973 Savaşı İsrail için, daha öncekiler gibi olmamıştır.[31]

30 Ateşkes anlaşmasının metni: *Keesing's..., 1969-1970*, s. 24229.

31 1973 Arap-İsrail savaşı için bkz., John Bulloch, *The Making of a War: The Middle East from 1967 to 1973*, London, Longman, 1974; Walter Laqueur, *Confrontation: The Middle East War and World Politics*, London, Wildwood House, 1974; Sunday Times inside Team, *The Yom Kippur War*, London, Andre Deutsch, 1975; Calla Golan, *Yom Kippur and After*, Cambridge University Press, 1977; Chalm Herzog, *The War of Atonement*, London, Weldenfelnd and Nicolson, 1975; Zeev Schiff, *October Earthquake: Yom Kippur, 1973*, Tel Aviv, University Publishing Project, 1974; Mohammad Heikal, *The Road to Ramadan*, London, Collins, 1975; Riad N. El-Rayyes ve Dumla Nahas (Ed.), *The October War*, Beirut, An-Nahar Press Services, 1974; Louis William, *Military Aspects of the Arab-Israeli Conflict*, Tel Aviv, University Publishing Projects, 1976; William Quandt, *Soviet Policy in the October 1973 War*, Santa Monica, Calif, Rand Corporation, Mayıs 1976; Foy D. Koliler (ve diğerleri), *The Soviet Union and the October 1973 Middle East War: The Implications for Detente*, Florida, Center for Advanced International Studies, University of Miami, 1974; Elizabeth Monroe ve A. H. Farrar-Hockley, *The Arab-Israeli War, October 1973, Background and Events*, London, IISS, 1974, Adelphi Papers No: III; *The Middle East and the International System, I. The Impact of the 1973 War*, (Kolektif inceleme), London, IISS, 1975, Adelphi Papers No: 114; *The Middle East and the International System, II. Security and the Energy Crisis*, (Kolektif inceleme), London, IISS, 1975, Adelphi Papers No: 115.

1973 Yom Kippur Savaşı'na varan gelişmeler, esasında 1967 Savaşı'nı takip eden gelişmelerin devamından başka bir şey değildir.

1967 Savaşı'ndaki ağır yenilgi, Arap ülkelerini İsrail'e karşı mücadelelerinde yeni yollar ve yeni taktikler aramaya sevk etti. Bu taktikler ve yeni politikalar, 1967 Ağustos'unda Sudan'ın başkenti Hartum'da yapılan, önce Arap dışişleri bakanları toplantısında ve hemen arkasından da Arap Zirvesi'nde tartışılıp kabul edildi. Buna göre İsrail hiçbir şekilde tanınmayacak, İsrail ile hiçbir şekilde müzakerelere girişilmeyecek ve hiçbir şekilde İsrail ile barış anlaşması yapılmayacak, fakat Filistinlilerin hakları sonuna kadar savunulacaktı. Bu savunma konusunda kabul edilen metot da İsrail'e karşı bir yıpratma savaşının (war of attrition) yürütülmesi idi. Yıpratma savaşı için kullanılacak vasıtalar da İsrail sınırlarında devamlı olarak çatışmaları tahrik etmek ve bir de Filistin komandolarını kullanmaktı. Bu komandoların finansmanını da petrol üreten ülkeler üzerine almıştır.

1967 savaşından sonraki gelişmelerde iki ayrı istikamet göze çarpmaktadır. Bir yanda Amerika, Araplarla münasebetlerini düzeltmek için Ortadoğu barışını gerçekleştirmeye çalışmış ve bu da İsrail ile münasebetlerine görüş ayrılıklarının ve hatta zaman zaman soğukluğun hâkim olmasına sebep olmuştur. Ayrıca, bu barışı gerçekleştirme çabalarını Sovyetler'le beraber yürütmeye çalışmıştır. Amerika'nın bu faaliyetleri İsrail'in politikasına ters düşmekteydi. Çünkü İsrail başkaları tarafından hazırlanıp sunulan bir barışı değil, 1967 zaferinin kendisine sağladığı imkânları ve kozları kullanarak, Arapları kendisiyle müzakereye oturtmak suretiyle yapılacak bir barışı tercih ediyordu. İsrail-Amerikan münasebetleri bu şekle girerken, Mısır da 1969 Nisan'ından itibaren 16 ay sürecek olan yıpratma savaşına başlıyordu.

1967 yenilgisinin hemen arkasından, Nâsır Mısır silahlı kuvvetlerinde gayet radikal reformlara girişerek orduyu düzeltmeye çalıştı. Aynı zamanda da, Sovyetler, savaş sırasındaki kayıpları telafi etmek için Mısır'ı yeniden hızla silahlandırmaya başladılar. Böylece Nâsır hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 1969 Nisan ayından itibaren, Süveyş Kanalı'nın sol kıyısındaki mevzilerinden açtığı topçu ateşi ile kanalın sağ kıyısındaki İsrail mevzilerini bombardıman etmeye başladı. Bu bombardımanlar İsrail mevzilerinde insan kayıplarına da sebep oldu. Bu sebeple İsrail, her zamanki taktiğini kullanarak, bu topçu ateşine daha ağır bir şekilde karşılık verdi ve İsrail uçakları Mısır topraklarını bombardıman etmeye başladı. 1970 yılının ilk dört ayında İsrail uçakları Mısır toprakları üzerinde 3.300 uçuş yapmışlar ve 8.000 ton bomba atmışlardır.[32] İsrail'in havadan verdiği bu karşılık o kadar müessir olmuştur ki, daha 1970 Ocak ayında, Mısır'ın hava savunmasının beşte dördü tahrip edilmiş bulunmaktaydı. Onun içindir ki Başkan Nâsır 1970 Ocak ayında Moskova'ya gitti ve Sovyetler'den uçak ve füze istedi. Sovyetler 150 Mig-21 uçağı ile SAM-3 füzeleri vermeyi kabul ettiler. Nisan başından itibaren Sovyetler'in

32 Whetten, *The Arab-Israeli Dispute*, s. 17.

kontrolündeki Mısır havaalanlarından kalkan ve yine Sovyet pilotları tarafından kullanılan uçaklar, İsrail mevzilerini bombardımana başladılar. Bunun üzerine İsrail, Mısır'a yaptığı hava akınlarını durdurdu.

Fakat haziran sonlarından itibaren Mısır İsrail'e karşı, bir hava savunma silahı olan ve yerden havaya atılan (Surface to Air Missiles) SAM-2 ve SAM-3 füzelerine kullanınca, işin rengi değişti. Zira bu durum İsrail'i bir "önleyici" (preemptive) savaşa zorlayabilirdi. İsrail, Mısır'a ağır bir darbe indirerek, daha ileriye gitme cesaretini kırmak isteyebilirdi. Hâlbuki bu dönemde Amerika İsrail'e baskı yaparak, İsrail'i yeni bir savaşa gitmekten alıkoymaya çalışmaktaydı. Amerika'nın bu tutumu, İsrail'in 1973 savaşının ilk gününde bir sürpriz Arap baskınına maruz kalmasında büyük rol oynamıştır.

Mısır Sovyet füzelerini kullanınca, İsrail tekrar hava akınlarına başladı ve füze üslerini tahrip etmeye çalıştı. Bunun üzerine Amerika'nın araya girmesiyle 7 Ağustos'ta yeni bir ateşkes kabul edilerek[33] Kanal Cephesi yeniden durgunlaştı.

7 Ağustos ateşkes anlaşmasından sonra iki mühim gelişme oldu. Birincisi Başkan Nâsır'ın 28 Eylül 1970'te ani ölümü ve yerine General Enver Sedat'ın geçmesidir. Enver Sedat, tanınmış bir isim değildi ve dolayısıyla Nâsır kadar Arap dünyasında nüfuz sahibi olamazdı. Yani, Mısır'ın bölgedeki tesiri zayıflayabilirdi.

İkinci gelişme, kasım ayında Suriye Baas Partisi içinde bir darbenin meydana gelmesi ve Baas'ın aşırı grubunun iktidardan düşürülerek, mutedil bilinen Hafız Esad grubunun iktidarı ele alması idi. Her iki hadise de Amerika tarafından iyimser bir şekilde karşılanmıştır.[34]

Enver Sedat'ın Mısır'da dahi otoritesini kabul ettirmesi kolay olmadı. Bu sebeple, Enver Sedat, İsrail'in Sina'dan çekilmesini sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı tekrar milletlerarası deniz trafiğine açmak suretiyle bir prestij sağlamak için İsrail'le anlaşmak istedi. İstediği de İsrail'in, Sina'nın tamamından değil, Akdeniz'de El-Ariş'ten güneyde Kızıl Deniz'de Ras Muhammed'e çekilecek bir çizgiye kadar çekilmesiydi ki, bu da Sina'nın yarısını Mısır'a terk etmek demekti. Enver Sedat'ın 1971 Şubat ayında yaptığı bu teklif İsrail tarafından reddedildi.

Bunun üzerine Enver Sedat, bu işin tek çıkar yolunun İsrail ile savaşmak olduğuna karar verdi. Fakat bunun için de, her şeyden önce, silahlanmada İsrail ile eşit durumuna gelmek ve bilhassa saldırı silahlarına sahip olmak gerekiyordu. Bundan dolayı Sedat, Mayıs 1972'de, yani SALT-I Antlaşması'nın imzasından kısa bir süre önce Moskova'ya gitti. Fakat Sovyetler çok değişmişti. Şimdi Sovyetler, âdeta Amerika ile birlikte ortak bir Ortadoğu politikası takip ediyorlar ve bölgede yeni bir çatışmanın çıkmasını istemiyorlar, intibaını aldı. Dolayısıyla Sovyetler'den silah da sağlayamadı.[35]

33 Ateşkes anlaşmasının metni: Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1105.
34 Bkz., Quandt, a.g.e., s. 123.
35 Whetten, *The Arap-Israel Dispute*, s. 23.

Bir yandan Sovyetler'in bu tutumu, bir yandan da, 1971 Mayıs ayında Sedat'ın, Moskova taraftarı Ali Sabri'nin darbe teşebbüsü ile karşı karşıya kalması, Sedat'ın Sovyetler'den dönmesine sebep oldu. Bunun neticesi olarak, 17 Temmuz 1972'den itibaren 17.000 kadar olan Sovyet uzman ve danışmanlarını Mısır'dan çıkardı. Ağustos ayında da, her iki devlet elçilerini geri çektiler.

Enver Sedat'ın bu hareketi Sovyetler'in Ortadoğu'daki prestiji için çok ağır bir darbe idi. Prestij kaybının yanında, Sovyetler Mısır gibi Ortadoğu'nun stratejik bir ülkesinden de çıkarılmış oluyorlardı. Keza, İskenderiye'deki Sovyet deniz üssü de kapanıyordu. Bu sebeple, Sovyetler 1972 sonbaharından itibaren tekrar Mısır'a yanaşarak, Mısır'ın modern silah isteklerini karşılama hususunda kapıyı aralamaya çalıştılar. Bu çabaların sonucu olarak 1973 Şubat ayında Mısır ile Sovyetler arasında bir anlaşma meydana geldi. Bu anlaşmaya göre,[36] Sovyetler Mısır'ın istediği silahları verecekti, fakat Mısır'ın askeri harekâtının amacı da, Süveyş Kanalı'nın sağ kıyısının ele geçirilmesinden öteye geçmeyecekti.

Bu'dan sonraki aylar, Mısır, Suriye ve şimdi bu ikisi ile tekrar barışmış olan Ürdün arasında yoğun temaslar ve savaşın planlaması için müzakerelerle geçti. Savaşın sadece Sina ve Suriye (yani Golan) cephesinde yapılması kararlaştırıldı. Yahudilerin en kutsal günü olan Yom Kippur günü 6 Ekim 1973'te, Mısır ve Suriye kuvvetleri aniden İsrail'e karşı saldırıya geçtiler. Saldırı planları o kadar gizli tutulmuş ve saldırılar o kadar ani olmuştur ki, ne Amerika ve ne İsrail bu saldırıları ne önceden haber alabilmiş ve ne de tahmin edebilmişlerdi. Sürpriz bu sefer Araplardan gelmekteydi.

İsrail karşılaştığı bu iki cepheli sürpriz saldırı karşısında, 1967'dekinden farklı hareket etmiştir. 1967 savaşında İsrail önce Sina'da harekete geçmiş ve Suriye cephesinde savunma yaparak, Sina'yı tamamen işgal ettikten sonra Golan tepelerinde saldırısını sürdürmüştür. 1973'te ise, ağırlığı önce Suriye cephesine vermiştir. Suriye Cephesi'nde, sadece Suriye askerleri çarpışmıyordu. Irak üç tümenlik bir kuvvet ile üç uçak filosunu Suriye'ye göndermişti. Fas 1.800 kişilik bir kuvvet ile Suriye cephesine katkıda bulundu. Suudi Arabistan ise küçük bir kuvvet ile bu savaşa katıldı. Ürdün ise Güney Suriye'ye iki zırhlı tümen göndermişti. Bu kuvvetler daha ziyade, Ürdün'ü kuzeyden gelecek bir saldırıya karşı korumak içindi.

Suriye cephesi 1967'deki gibi yine başarılı olamadı Araplar için. Suriyeliler 900-1.200 tank, 45.000 kişilik bir kuvvet ve 300 uçakla Golan Cephesi'nde harekâta başladı. Golan'daki İsrail garnizonunda ancak 180 tank ve 4.500 asker bulunuyordu. Bu sebeple Suriyeliler çabuk ilerlediler ve Kuneitra'yı da alarak ve İsrail'e bilhassa tank bakımından ağır kayıplar verdirerek 1967 öncesi sınırlarına kadar ilerlediler. Fakat İsrail kendisini çabuk toparladı ve cepheyi birkaç gün içinde takviye ederek 10 Ekim'den itibaren Suriye kuvvetlerini geri sürmeye başladı. Araplar geri çekildiler. 17 Ekim'de, Suriye-İsrail Cephesi,

36 Whetten, a.g.e., s. 24

1967 sonrasının şekline girdi ve çarpışmalar da durdu, İsrail kendi topraklarını kurtarmıştı.

Bunun üzerine İsrail Suriye Cephesi'nden aldığı bir kısım kuvvetlerini Sina Cephesi'ne sevk etti.

Sina Cephesi de başlangıçta ve genel olarak İsrail için iyi gelişmedi. Mısır uçakları havadan kanalın doğu kıyısındaki İsrail mevzilerini ağır bir şekilde bombalayıp, İsrail Cephesi'ne hem insan ve hem de tanklar bakımından mühim kayıplar verdirirken Mısır kuvvetleri de Süveyş Kanalı'nı geçerek kanalın doğu kıyısında köprübaşı tutmaya, çalıştılar. Mısır'ın harekât planı üç kademeli idi. Birinci kademe kanalın doğu kıyısında köprübaşları tutmaktı. İkinci kademe, Batı Sina'daki stratejik Khatmia, Gidi ve Mitla geçitlerini ele geçirmekti. Üçüncü kademe de, bu geçitleri aldıktan sonra ilerleyip İsrail sınırına dayanmaktı. Mısır kuvvetleri 24 saat içinde karşı kıyıya geçip, köprübaşlarını kurmaya ve 500 tankı geçirmeye muvaffak oldular. Şimdi ikinci hedef, 20 mil ötedeki üç stratejik geçidi ele geçirmekti. Fakat bunu yapamadılar. Ancak 4-5 mil ilerleyebildiler. 14 Ekim'de, Bar Lev Hattı denen İsrail Cephesi'ne Büyük Acı Göl bölgesinde yaptıkları büyük bir taarruz başarısızlıkla neticelendi. Çünkü İsrail Suriye cephesini tespit etmiş ve Sina'ya dönmüş bulunuyordu. İsrail kuvvetleri Mısırlıları durdukları gibi 15 Ekim'den itibaren, kuzeydeki Mısır 2. Ordusu ile güneydeki Mısır 3. Ordusu'nun arasından ve Büyük Acı Göl'ün kuzeyinden kanalı geçerek Mısır topraklarına ayak bastılar. Bundan sonra güneye dönerek 3. Mısır Ordusu'nu arkadan çember içine aldılar. Mısır'ın 3. Ordusu'nun durumu çok tehlikeli idi. Fakat iki Mısır ordusunun arasından kanalın batı yakasına geçen İsrail kuvvetlerinin durumu daha az tehlikeli değildi. Bundan dolayı, her iki taraf da Güvenlik Konseyi'nin 22 Ekim 1973 tarihli 338 sayılı kararını[37] aynı gün akşamı kabul ederek çarpışmaları durdurdular.[38] 338 sayılı karar, tarafları ateşkese ve 242 sayılı kararı derhal uygulamaya davet etmekteydi. 242 sayılı kararda, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesinden söz edildiği için, 338 sayılı kararın bu kısmı Araplara verilmiş bir tavizdi. Buna karşılık, karar tarafları müzakerelere davet etmekteydi ki, bu da İsrail'in eskiden beri istediği bir hususdu.

Ateşkese rağmen, İsrail, Mısır 3. Ordusu'nun etrafındaki çemberi tamamlamak için, 23 Ekim'de çarpışmaları yeniden başlatınca, yeni bir kriz doğdu ve bu kriz Amerika ile Sovyet Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Esasen her iki büyük devlet de 1973 Savaşı'na dolaylı bir şekilde katılmıştı. Sovyetler 10 Ekim'den itibaren Mısır ve Suriye'ye yoğun silah sevkiyatına başlayınca, Amerika da 13 Ekim'den itibaren İsrail'e silah göndermeye başlamıştı. Durumun böyle olduğu bir sırada, İsrail'in çarpışmaları başlatması üzerine Mısır, kendisi

37 338 sayılı kararın metni: Moore, a.g.e., s. 1189; *Yearbook of the United Nations, 1973*, New York, UN Office of Public Information, 1976, s. 213; *Survival*, Ocak-Şubat 1974, s. 38; *Keesing's..., 1973*, s. 28197.

38 Savaş sırasında BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurulu'nda yapılan müzakereler için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1973*, s. 192-253.

ile İsrail kuvvetleri arasına Amerikan ve Sovyet kuvvetlerinin konulmasını istedi. Sovyetler bu teklifi derhal desteklediler. Fakat Amerika buna o kadar kesin bir şekilde karşı çıktı ki, Sovyetler gerilemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Güvenlik Konseyi'nin, taraflar arasına Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin konulmasına dair 25 Ekim 1973 ve 340 sayılı kararı kabul edildi.[39]

Bu suretle dördüncü Arap-İsrail Savaşı da sona ermiş olmaktaydı.[40] Fakat ortada yine barış yoktu. Hâlbuki 338 sayılı karar, bu amaçla tarafların müzakereye oturmasını istiyordu. Bunu da birisinin sağlaması gerekliydi. İşte Amerikan Dışişleri Bakanı Dr. Henry Kissinger bu işi üzerine alan kişi oldu. Kissinger'in Tel-Aviv ile diğer Arap başkentleri arasında defalarca gidip gelmek suretiyle gerçekleştirdiği mekik diplomasisi (shuttle diplomacy) sonunda, Mısır ile İsrail arasında, 18 Ocak 1974'te, İsrail'in Sina'da belli bir ölçüde geri çekilmesini sağlayan bir anlaşma imzalandı.[41] Süveyş-Kahire yolunun 101. kilometresinde imzalanmış olması dolayısıyla, 101. Km Anlaşması adı da verilen bu anlaşmanın en büyük hususiyeti, diplomatlar değil, ama Mısır ve İsrail Genelkurmay Başkanları arasında müzakere edilip imzalanmış olmasıdır. Bu suretle, askeri mahiyette de olsa İsrail ve Mısır en yüksek askeri seviyede bir masa etrafına oturmuş olmaktaydılar.

Anlaşmaya göre, İsrail Süveyş Kanalı'nın batı yakasındaki bütün kuvvetleri çektiği gibi, doğu yakasında da kuvvetlerini kıyıdan 20 mil kadar geriye çekecekti. Kanalın doğu kıyısında Mısır askeri bulunmakla beraber, İsrail ile Mısır kuvvetlerinin arasına BM kuvvetleri yerleştirilecekti. Gerek Mısır'ın, gerek İsrail'in kuvvetleri 7.000 kişiyi geçmeyecek ve ancak hafif silahlara sahip olacaktı. Bu anlaşmayı taraflar, bir barış antlaşması değil, fakat o istikamette atılmış bir "ilk adım" saymakta idiler.

Bu anlaşma ile Mısır Süveyş Kanalı'nın her iki tarafına sahip olmakla kanalı tamamen ele geçirmiş olmaktaydı. Bundan dolayı kanal, gerekli temizlikler yapıldıktan sonra, 5 Haziran 1975'te tekrar dünya deniz trafiğine açıldı.

101. Km Anlaşması Amerika'nın Ortadoğu diplomasisinde büyük bir başarı idi. Çünkü 1967 Savaşı'nda, diğer Arap devletleri ile birlikte, Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesmiş olan Mısır, 1974 Anlaşması'ndan sonra bu münasebetlerini tekrar kurdu. Diğer taraftan, mekik diplomasisi sırasında Dr. Kissinger, Amerika ile münasebetleri kesilmiş olduğu hâlde, birçok defa Şam'a gidip geldi ve Suriye de bunu kabullendi. Böylece Amerika, Araplarla olan münasebetlerini tekrar tesis etmiş olmaktaydı.

---

39 340 sayılı kararın metni: Moore, a.g.e., s. 1190: *Yearbook of the United Nations, 1973*, s. 213; *Keesing's..., 1973*, s. 26200.

40 Savaşın gelişmeleri için bkz., *Keesing's..., 1973*, s. 26173-26177 ve 26197-26203; *Strategic Survey, 1973*, London, IISS, 1974, s. 16-27.

41 101. Km Anlaşması'nın metni: *Historic Documents of 1974*, Washihgton DC, Congressional Quarterly Inc., 1975, s. 31-32; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam (Ed.), *American Foreign Relations, 1974*, New York, New York University Press, 1977, s. 17-19; Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1197-1198; *Keesing's..., 1974*, s. 26319-26320.

Amerika Dışişleri Bakanı Dr. Kissinger, Tel-Aviv ile Şam arasında bir süre yine mekik dokuduktan sonra, 31 Mayıs 1974'te, İsrail-Mısır anlaşmasına benzer bir anlaşmanın İsrail ile Suriye arasında da imzalanmasını sağladı.[42] Bu anlaşma ile de, İsrail Kuneitra'nın gerisine çekiliyor ve İsrail ve Suriye kuvvetleri arasına yine BM Kuvvetleri konuyordu.

Görülüyor ki, Kissinger'in Ortadoğu barışındaki taktiği, barışa adım adım ilerlemekti. Bundan dolayı Kissinger'in bu politikasına mekik diplomasisinin yanında, "adım adım diplomasisi" de denilmiştir.[43] Kissinger'i böyle bir diplomasiye zorlayan sebeplerin başında İsrail'in tutumu gelmekteydi. Zira atılan her adımda İsrail, elinde tuttuğu topraklardan bir parçasını geri vermekteydi. Bunun için İsrail, verdiği her toprak parçasına karşılık barış için bir taviz elde etmek istiyordu. İsrail buna, "her toprak parçası için bir parça daha barış prensibi" demekteydi.[44]

101. Km Anlaşması'ndan sonra Mısır-Amerikan münasebetlerinin düzelmesi, Mısır'ın Amerikan'ın çabaları ile Süveyş Kanalı'na tekrar kavuşması ve İsrail bakımından hiç değilse askerlerin bir masa etrafına oturması, Ortadoğu gelişmelerinde gayet müspet gelişmelerdi. Bundan dolayı Kissinger, yeni adımlar atmak hususundaki çabalarının arkasını kesmedi. Mekik diplomasisine devam ederek, İsrail ile Mısır'ın bir adım daha atmalarını sağladı ve 1 Eylül 1975'te, Sina konusunda İsrail ile Mısır arasında yeni bir anlaşma daha imzalandı.[45] Bu anlaşma ile İsrail, Sina'daki Mitla ve Gidi geçitleri ile Abu Rudeis petrol kuyularını Mısır'a terk ederek daha da geriye çekilmekteydi. Mısır ve İsrail kuvvetlerinin arasına 200 personelli Amerikan erken uyarı sistemi konacaktı. Bu suretle Mısır'ın ani saldırısına karşı İsrail'in güvenliği sağlanmış oluyordu. Ayrıca, Mısır Abu Rudeis kuyularından elde edeceği petrolden her yıl 4.5 milyon tonunu İsrail'e satacaktı. Nihayet, Mısır, İsrail gemilerinin değil, fakat İsrail'e yük getiren diğer ülkeler gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin verecekti.

Mısır bu anlaşma ile iki büyük kazanç elde etmiş oluyordu: Biri, Sina'da biraz daha toprağını geri alması ve bilhassa Mitla ve Gidi geçitleri gibi savunması için çok değerli noktaları ele geçirmesiydi. İkincisi ise, İsrail'in, işgal ettiği Arap topraklarını geri verme kavramını yavaş yavaş benimsemeye başlaması idi. Fakat İsrail bunu yaparken, iki taviz elde etmişti. Biri, erken uyarı sistemine Amerika'yı karıştırmakla, bir bakıma Amerika'yı İsrail'in güvenliğinden sorumlu bir hale getiriyordu. İkincisi ise, sırf anlaşma karşılığında Amerika'nın İsrail'e 2.1 milyar dolarlık askeri yardım ile 700 milyon dolarlık ekonomik yardım yapmayı kabul etmesiydi.[46]

Ne olursa olsun, 1978'in Camp David Anlaşmalarına giden yol açılmıştı.

---

42 Suriye-İsrail anlaşmasının metni: *Survival*, Temmuz-Ağustos 1974, s. 192-193.

43 Bu konuda bkz., Quandt, *Decade of Decisions, 1967-1976*, s. 207-252.

44 *Strategic Survey, 1974*, London, IISS, 1975, s. 12-13.

45 Anlaşmanın metni: Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1299-1212; Survival, Kasım-Aralık 1975, s. 282-285; *Historic Documents of 1976*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1976, s. 576-581.

46 Bkz., *Strategic Survey, 1975*, London, IISS, 1976, s. 78-77.

6- 1973 PETROL KRİZİ

1967 Savaşı sonunda nasıl Araplar Filistin komandolarını İsrail'e karşı bir yıpratma savaşının vasıtası olarak kullanmaya karar verdilerse, 1973 Savaşı'nın sonunda da "petrolü" İsrail'e karşı değil, fakat Batı'ya karşı siyasi silah olarak kullanmaya karar verdiler ve bunun neticesinde de bütün dünyada bir petrol krizi ortaya çıktı.

Aslına bakılırsa, 1973 petrol krizi doğrudan doğruya 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın sonucu değildir. Bu savaş bu krizi hızlandırmıştır. Yoksa üretici ülkeler için petrol problemleri yıllardan beri oluşma hâlinde bir mesele idi. Nitekim OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries), yani Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı, daha 1960 Ağustos'unda kurulmuştu. Üye sayısı 13'e kadar çıkan bu teşkilatın kuruluş maksadı, bilhassa petrol fiyatlarının tespiti başta olmak üzere, hepsini müştereken alâkadar eden meselelerin birlikte çözümünü sağlamaktı. Burada şunu belirtelim ki, OPEC kurulduğunda, hemen bütün petrol üreticisi ülkelerde, petrol kaynakları, Batı teknolojisi gereği Batılı ve bilhassa Amerikan petrol şirketlerince işletilmektedir. İkinci bir husus da şudur: Bugün, yani 1982 yılı başında varili[47] 34 dolara kadar yükselmiş olan ham petrolün fiyatı, 1970 Ocak ayında, Ortadoğu petrolleri için varili 1.80 ve daha yüksek vasıflı Libya petrolü için de 2.17 dolardır.

Bununla beraber, OPEC'in 1973 Arap-İsrail Savaşı'na kadar bir şey yaptığı söylenemez. Yalnız şu var ki, 1970'ten itibaren, hemen bütün Ortadoğu ülkelerinde, petrol şirketlerine el koyma eğilimi başladı. Mesela Irak, 1972'de Iraq Petroleum Company'yi tamamen millileştirdi. İran da 1973'te hemen hemen aynı şeyi yaptı ve petrol şirketlerini sadece bir idareci hâline getirerek, üretimi tamamen İran Milli Şirketi'nin (INOC) eline verdi. Diğer Arap ülkeleri ve bilhassa Basra Körfezi ülkeleri de, yabancı şirketlerdeki hisselerini arttırdılar.

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, petrolün Batı'ya ve bilhassa Amerika'ya karşı bir siyasi silah olarak kullanılması söz konusu edildi. Hatta bu maksatla OAPEC (Organization of Arap Petroleum Exporting Countries), yani Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı da kuruldu. Fakat petrolün siyasi silah olarak kullanılması mümkün olmadı. Çünkü her şeyden önce, Batı'nın ve bilhassa Amerika'nın tek petrol kaynağı Ortadoğu değildi. Amerika'nın kendi üretimi olduğu gibi, Venezuela, Nijerya ve Endonezya gibi başka petrol ihracatçısı ülkeler de vardı. Petrol ambargosunda dayanışmayı sağlamak zordu. İkincisi, petrolün fiyatının gayet düşük olduğu bir sırada, Arap ülkeleri için mühim bir gelirden yoksun kalmak, kolay göze alınamayacak bir şeydi.

Diğer taraftan, petrolün siyasi vasıta olarak kullanılmasında Batı ve Amerika üzerinde baskı yapabilmek için iki yol vardı: Biri üretimi ve dolayısıyla

47 7.3 varil ham petrol bir ton etmektedir. Günde üretilen bir varil petrol ise, yılda 50 ton etmektedir.

ihracatı kısmak, diğeri de fiyatları yükseltmek. Üretimi kısmanın iki sakıncası vardı, önce, üretici ülkelerin gelirlerini azaltırdı, sonra da, bütün Batı endüstrisi enerji bakımından petrole dayandığı için, üretimi kısmak sert tepkilere yol açabilirdi. İşte bu sebeplerden, 1973 Savaşı'ndan sonra ikinci yola, yani fiyatların yükseltilmesine başvuruldu.

Bu metodun başarılı olduğu söylenebilir. Zira 1973 Ocak ayında varili 2.59 dolar olan Arap petrolü, 1973 Ekim'inde 5.11 ve 1974 Ocak ayında da 11.65 dolara çıktı. Bu, bir yıl içinde dört mislinden fazla bir artış demekti.[48]

Bu fiyat artışları bilhassa Batı Avrupa'da ve Japonya'da bir paniğe sebep oldu. Ortak Pazar veya resmi adı ile Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (EEC), 6 Kasım 1973'te yayınladığı bir bildiride,[49] Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını desteklediklerini, kuvvet yoluyla toprak kazanılmasını kabul etmediklerini, İsrail'in 1967 de işgal ettiği topraklardan çekilmesini, bununla beraber, bölgedeki her devletin egemenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile "güvenlikli ve tanınmış sınırlar içinde" barış içinde yaşama hakkına saygı gösterilmesi gerektiğin ilan ettiler. Japonya ise, 22 Kasım'da Arapları tutan öyle bir tavır aldı ki, sadece İsrail ile münasebetlerini kesmediği kaldı. İngiltere ise, 6 Ekim 1973'te, Ortadoğu ülkeleri için silâh ambargosu ilan etmişti. Fakat kasım ayında bu ambargo esas itibariyle İsrail'e yönelik bir şekil aldı.[50]

Bilhassa Suudi Arabistan, İsrail'i kesinlikle tutan Amerika ve Hollanda'ya karşı petrol ambargosu tatbik etti ise de, bu ambargo bilhassa Amerika'nın Ortadoğu politikasında hiçbir değişiklik ve tesir yapmadı. Kaldı ki, Amerika'nın bu ambargoya karşı tepkileri de bir hayli sert oldu. Hatta petrol üreten Arap ülkelerinin petrol politikası, Batı'nın sanayiini çökertecek hâle geldiği takdirde Amerika'nın Basra Körfezi bölgesine bir silahlı müdahale ihtimalinden veya bunun planlamasından dahi söz edildi.[51]

Arapların bu petrol silahına karşı Amerika'nın başvurduğu ikinci yol da, Avrupa İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) çerçevesinde 1974 Ekim'inde, Amerika, Kanada, Fransa hariç Ortak Pazar ülkeleri, Japonya, İspanya, Türkiye, Avusturya, İsviçre, İsveç ve Norveç'in katılması ile Milletlerarası Enerji Ajansı'nın (International Energy Agency) kurulması oldu.[52] Bu kuruluşun amacı, enerji ve fakat bilhassa petrolün sağlanmasında, kullanılmasında bir işbirliğini, dayanışmayı ve ortak planlamayı gerçekleştirmekti. Ortak

48 Bkz., *Strategic Survey, 1973*, s. 35.

49 Bildirinin metni: Moore, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 1192-1193; *Keesing's..., 1973*, s. 26227.

50 1973-1974 petrol krizi için bkz., *Strategic Survey, 1973*, s. 336-36; *Strategic Survey, 1974*, s. 28-32; *Keesing's Contemporary Archives, 1973*, s. 26224-26228; *Keesing's..., 1974*, s. 26845-26849; Richard N. Cooper, *The Middle East and International System*, Part II; *Security and the Energy Crisis*, London, IISS, Adelphi Papers No: 115, 1974; Hanns Maull, *Oil and Influence: The Oil Weapon Examined*, London, IISS, Adelphi Papers No: 117, 1975; Edward N. Krape Is, *Oil and Security-Problems and Propestects of Importing Countries*, London, IISS, Adelphi Papers No: 136, 1977.

51 Bu konuda bkz., *Strategic Survey, 1974*, s. 30-32.

52 Bu konuda bkz., *Keesing's..., 1974*, s. 26845-26849.

Planlama çalışmalarında, daha sonra, her üye ülkenin en az 60 günlük petrol stokuna sahip olması prensibi kabul edilmiş ve daha sonra da bu stok miktarı 90 güne çıkarılmıştır. Bundan başka, petrol sıkıntısına düşmeleri hâlinde, üye ülkelerin birbirlerine yardım etmeleri esası da kabul edilmişti.[53]

Petrol krizinin 1973-1974'te Batı'da yaptığı ilk şoktan sonra, petrol meselesi, yani her altı ayda bir OPEC ülkelerinin ham petrol fiyatlarına zam yapmaları, normal bir hadise mahiyetini aldı. Başka bir deyişle, Batı'nın sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeleri, fiyat artışlarından doğan sarsıntıyı kısa sürede atlattılar. Çünkü sanayileşmiş ülkelerin korktuğu üretimin azaltılması idi. Yoksa fiyat artışlarına kolay ayak uydurdular. Zira artan fiyatların üretici ülkelere sağladığı gelir yani "petrodolar" yine Batı bankalarına ve Batı'nın sermaye ve nakit piyasasına intikal etti. İkincisi, Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri, artan petrol fiyatlarını kolaylıkla kendi sanayi mamullerine ve teknolojilerine aksettirdiler. Burada bilhassa silah fiyatlarını zikretmek gerekir. Hâlbuki Batı'nın sanayiine, teknolojisine, silahına ve hatta tüketim maddelerine en fazla ihtiyaç duyanlar, petrol paraları ile ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak isteyenler, bu petrol üreticisi Arap ülkeleri idi. Yani, Arap ülkeleri pahalı sattılar ve aldıklarını da pahalı almaya başladılar. Bu arada olan, gelişmekte olan fakir ülkelere oldu.[54] Türkiye de, artan petrol fiyatlarının büyük acısını çekmiştir. Petrol üreten Arap ülkeleri, bilhassa geri kalmış veya gelişmekte olan Müslüman ülkeler için yeterli bir yardım programı da gerçekleştirmediklerinden, Batı'nın zengin ülkelerine vurmak istendikleri darbenin acısı, bu Müslüman fakir ülkelerin sırtından çıkmıştır.

7- LÜBNAN İÇ SAVAŞI 1975-1976

Bu iç savaş Lübnan'ın son otuz yıllık tarihinde beşinci iç savaş olmuştur. Bu iç savaşların sonuncusu 1958'de meydana gelmişti.

Lübnan'ın bu kadar sık bir şekilde iç karışıklıklara ve iç savaşlara maruz kalmasının arkasında, ülke halkının farklı dinlere ve bu dinler içinde de farklı mezheplere bölünmüş olması ile bu din ve mezhep ayrılıklarının siyasi düşünce gruplaşmalarına dönüşmüş olması yatmaktadır. Bu dini ve siyasi bölünmüşlüğe, bir de, 1970'te Ürdün'de bir vatan ele geçirmek isteyip de başarı sağlayamayan ve gözlerini Lübnan'a çeviren ve kendi içinde de birçok siyasi gruplaşmalara ayrılmış olan Filistinlileri de ekleyecek olursak, Lübnan'ın yürekler acısı manzarası kolaylıkla ortaya çıkar. Hemen belirtelim ki, 1975 Nisan ayında Lübnan'da çatışmalar başladığı zaman, ülkede, kendi içindeki bölünmüşlüğü ile 300.000 Filistinli mülteci ve 5-7 bin Filistin gerillası bulunmaktaydı.

53 Milletlerarası Enerji Ajansı'nın üyeleri şunlardı: Belçika, Kanada, Danimarka, Almanya, İrlanda, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, İspanya, İsveç, Türkiye ve İngiltere. Norveç tam üye olmamakla beraber, hususi bir statüye sahipti.

54 Bkz., Krapels, *Oil and Security*, s. 11-14.

Kaldı ki, Filistinlilerin dışında Lübnan'da her din veya mezhep grubu ile siyasi grubun da kendisine mahsus milis teşkilatı, yani, askeri kuvveti vardı. Bu ise, Lübnan'da, en küçük bir anlaşmazlığın bir silahlı çatışmaya ve bir iç savaşa dönüşmesini kolaylaştıran çok mühim bir faktör olmuştur.

Lübnan'da 1975-76 iç savaşı çıktığında, mevcut olan siyasi gruplaşmalar genel hatları ile şöyledir:[55]

Sol Gruplar: Bunların en kuvvetlisi Kemal Canbulat'ın İlerici Sosyalist Parti'sidir ki, esas itibariyle Güney Lübnan'daki Dürzilere dayanmakta olup yine Güney Lübnan'da 3.000 kişilik bir milis kuvveti vardı. Bunun dışındaki sol gruplar ise şöyle sıralanmakta idi: 1) Nâsırcı sosyalistler. 2) Suriyeci ve Irakçı olmak üzere ikiye ayrılan Baasçılar. 3) Suriye milliyetçilerinin desteklediği Suriye Halkçı Partisi. 4) Marksist-Leninistler ki, buna Lübnan Komünist Partisi ile Lübnan Komünist Hareketi dâhildi.

Sol grupların içinde Hıristiyanlar olmakla beraber, bunlar temelde Müslümanlara dayanmakta idi.

Mutedil Müslüman Gruplar: Bunlar genellikle Sünni Müslüman gruplarıdır. Raşid Kerami'nin Arap Kurtuluş Partisi, Saib Salam'ın reformun öncüleri, Kemal Esad'ın Şiilerden meydana gelen Sosyal Demokratik Partisi, Suriye taraftarı Alevi Gençlik Teşkilatı bu gruba dâhil bulunmaktaydı.

Muhafazakâr Hıristiyan Gruplar: Bu grupta iki büyük siyasi parti söz konusu idi. Bunlardan biri, Pierre Cemayel'in Falanjist Partisi olup 10.000 kişilik bir milis kuvvetine sahipti, ikincisi ise, eski cumhurbaşkanlarından Camill Chamoun'un Milli Liberal Partisi idi ve 2.000 kişilik bir milis kuvveti vardı.

Dördüncü grup siyasi kuruluşlar ise daha önce Ürdün İç Savaşı dolayısıyla belirttiğimiz ve sayıları onu bulan çeşitli teşkilatlardı.

Bütün bu dini ve siyasi bölünmeler ve bu bölünmelerin askeri kuvvetini teşkil eden milis kuvvetleri karşısında da, Lübnan Ordusu'nun kuvvetinin de ancak 15.000 kadar olduğunu ve ayrıca bu ordu içine de siyasi ve dini bölünmelerin girdiğini de belirtelim. Bu ordu bir dış savunma kuvveti olmaktan ziyade, iç güvenlik için eğitilmişti. Başkomutanı genellikle Maruni, subaylar çoğunlukla Hıristiyan ve askerlerin çoğunluğu da Şii idi.[56]

Bağımsızlığın başlangıcından itibaren, Lübnan'ın devlet ve siyasi yapısı da, bu dini ve siyasi bölünmelere göre düzenlenmişti. Fransız sömürgeciliğinden kalan bu siyasi sisteme göre, o zamanlar halkın çoğunluğunu teşkil eden Hıristiyanlar milli meclis ve hükümette de çoğunluğu ellerinde tutuyorlardı. Cumhurbaşkanlığı, Hıristiyanların en geniş bölümünü teşkil eden Katolik Marunilere veriliyordu. Başbakanlık daima Sünni Müslümanların ve meclis başkanlığı da Şiilerin idi. Memuriyetler de keza, bu din ve mezhep genişliğine göre dağıtılmaktaydı.

Hıristiyanların bu siyasi yapı içindeki imtiyazlı durumları, onlara toplumda ekonomik ve sosyal üstünlük ve güç de kazandırmıştı. Müslümanların

55 *Keesing's Contemporary Archives, 1976*, s. 27767.

56 *Strategic Survey, 1975*, London, IISS, 1976, s. 83.

durumu ise iyi değildi. Bundan dolayı huzursuzdular. Hâlbuki zamanla Müslümanlar çoğunluk olmuşlardı. Fakat siyasi sistem değişmemişti.

Müslüman kitlesi de üç esas mezhebe ayrılmıştı. Sünniler, Şiiler ve Dürziler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sol fikirler esas itibariyle Müslüman gruplar içinde yayılmıştı.

Lübnan İç Savaşı 1975 yılının Şubat ve Mart aylarında Hıristiyan-Müslüman çatışması ile başladı. Hükümetin balık avı imtiyazını bir Hıristiyan şirketine vermesi üzerine Sidon şehrinde, halkın çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlar hükümet ve Hıristiyanlar aleyhine gösterilere başladılar. Bir süre sonra, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında, birçok kişinin öldüğü ve yaralandığı, bir hafta süren çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda Filistinliler Müslümanlara silah temin etmiştir. Bir haftalık çatışmaların sonunda iki taraf arasında bir ateşkes sağlandı.[57]

Fakat nisan ortalarında çatışmalar daha da şiddetlendi ve bu sefer Beyrut'a sıçradı. 13 Nisan günü Beyrut'un kenar mahallelerinde bir otobüs dolusu Filistinli, Cemayel'in Falanjistlerinin saldırısına uğradı ve bütün Filistinliler öldürüldü. Bunun üzerine Beyrut'ta bir hafta süren kanlı çarpışmalar oldu. Bu sefer her iki taraf da ağır silahlar kullanmıştı. Bu çarpışmalara paralel olarak Sidon ve Trablus'ta (Tripoli) genel grevler başladı.

Beyrut'ta sağlanan ateşkese rağmen, Hıristiyan-Müslüman çatışmalarının arkası kesilmedi. Çarpışmalar ülkenin diğer yerlerine de yayıldı. O kadar ki, nisan-temmuz arasındaki dönemde vuku bulan çarpışmalarda 2.300 kişi ölmüş ve 16.000 kişi yaralanmıştır.

Temmuz ayından itibaren çarpışmalar şekil değiştirmeye başladı. Her iki taraf da, stratejik üstünlük sağlamak amacı ile Beyrut'un mahallelerini işgale başladılar. Beyrut'taki bu bölünme, ülkenin diğer yerlerine de yayıldı. Her iki taraf da, ülkenin stratejik bölgelerini kendi kontrolüne almak için harekete geçti. Ülkede başlayan bu bölünme ve iç savaş, yabancı işadamlarının ve zengin Lübnanlıların ülkeden kaçmalarına sebep oldu. Yabancı bankalar ve şirketler, Ortadoğu'nun en büyük ticaret ve bankacılık merkezi olan Beyrut'tan çekilmeye başladılar. Yerli halk ise, çarpışmalardan canını kurtarabilmek için dağlara sığındı. Aynı zamanda Ortadoğu'nun eğlence merkezi de olan Beyrut ve yine Ortadoğu'nun İsviçre'si denen Lübnan, artık yavaş yavaş sönüyordu.

Mayıs ayının ortalarında Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye, bir milli birlik kabinesi kurması için Raşit Kerami'yi başbakanlığa getirdi. Kerami, bütün din gruplarının temsilcilerini içine alan bir kabine teşkil etti ve gerçekten Müslümanlarla Hıristiyanları uzlaştırmak için çaba harcadı. Fakat muvaffak olamadı. Müslümanlar anayasanın değiştirilerek kendilerine Hıristiyanlarla eşit

57 Lübnan İç Savaşı için bkz., *Keesing's... 1975*, s. 27287-27290; *Keesing's... 1976*, s. 27765-27773; *Strategic Survey, 1975*, s. 82-86; *Strategic Survey, 1976*, s. 84-88; Roger Owen (Ed.), *Essays on the Crisis in Lebanon*, London, Ithaca Press, 1976; John Bulloch, *Death of a Country: A Civil War in Lebanon*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1977; Marius Deeb, *The Lebanese Civil War*, New York, Praeger, 1980; Walid Khalidi, *Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East*, Cambridge, Mass., Center for International Affairs, Harvard University, 1980.

haklar verilmesini istediler. Hıristiyanlar ise, anayasa değişikliği yapılmadan önce, Müslümanların silahlarını teslim etmelerini istediler. Buna da Müslümanlar yanaşmadı. Bunun üzerine, yukarıda da belirttiğimiz gibi temmuzdan itibaren çarpışmalar daha da şiddetlendi. Çarpışmaların genişlemesi ise, Filistinlileri aktif hâle getirdi. Bir hâlde ki, çarpışmalar neredeyse Hıristiyanlarla Filistinlilerin mücadelesine dönüştü. Şimdi Hıristiyanlarla Filistinliler karşı karşıya geliyordu.

Aralık ayında Falanjist kuvvetleri Beyrut'un doğu ve kuzey mahallelerinde bulunan Filistin kamplarına saldırmaya başladılar. Bunun üzerine Filistinliler de Beyrut'un kuzeyindeki Hıristiyan köylerine saldırdılar.[58]

Nihayet Suriye'nin müdahalesi ve aracılık yapması ile Hıristiyanlar Müslümanların isteklerini kabul etti ve iki taraf arasında, 21 Ocak 1976'da bir uzlaşma ve anlaşma meydana geldi. Buna göre, Milli Meclis'te Müslümanlarla Hıristiyanlar eşit sayıda temsil edilecek, memuriyetlerde din esasına göre kota sistemi kaldırılacak, cumhurbaşkanı yine Marunilerden olmakla beraber başbakanı cumhurbaşkanı değil Milli Meclis seçecekti. Bu anlaşma gereğince Elias Sarkis 1976 Mayıs ayında cumhurbaşkanlığına seçildi.

Bu anlaşmaya rağmen Lübnan İç Savaşı durmadı. Bu sefer Hıristiyanlarla Filistinliler arasında anlaşmazlık çıktı. Şöyle ki: Diğer Arap devletlerinin baskısı sonucu, Lübnan hükümeti ile Filistin gerillaları arasında 1969'da ve 1973'te iki anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmalara göre, Filistinliler kendi kamplarının dışında da faaliyette bulunabilecekler, İsrail'e bitişik olan Güney Lübnan'a serbestçe girebilecekler, kendi kamplarını dış saldırılara, yani İsrail saldırılarına karşı savunabilmek için havan topları, ağır makineli tüfekler ve uçaklara karşı füzelere sahip olabileceklerdi. Şimdi Hıristiyanlar Filistinlilerin ülkeden çıkmasını veya bu haklarının kaldırılmasını istediler.

Durum bu safhada iken ülkenin üçte ikisini kontrolleri altında tutan solcu Müslümanların ve Filistin gerillalarının kışkırtması ile Lübnan ordusunda, Ahmed El-Kâtib adında bir Müslüman subayın liderliğinde ayaklanma çıktı. Mart ayında meydana gelen bu ayaklanmada, çoğunluğu teşkil eden Müslüman askerler, hemen hemen üçte ikisi Hıristiyan olan subayları atıp, yerlerine Müslüman subaylar getirdiler. Bu hadiseden sonra artık bir Lübnan ordusu kalmamıştı.

Hıristiyanlarla Filistinliler arasındaki çarpışmalara gelince: Bu çarpışmalar bütün yaz ayları boyunca devam etti. Bunların en şiddetlisi haziranda, Beyrut'ta Hıristiyan kesiminde bulunan Tat Al-Za'tar mülteci kampına Maruni kuvvetlerinin saldırması ile başladı. Tal Al-Za'tar uzun süre dayandıktan sonra temmuz ortalarında düştü. Bu hadise Filistinlileri, çarpışmaları durdurmaya yöneltti.

Bütün bu çarpışmalar olurken ve bilhassa 1976 yılı içinde, Suriye her seferinde bir kısım kuvvetini Lübnan'a sokarak, tarafların arasına girmeye ve

58 17 Eylül 1982 tarihinde Falanjistlerin Beyrut'taki Sabra ve Şatilla'daki Filistin mülteci kamplarında giriştikleri katliamın kaynağını bu gelişmede aramak gerekir.

ateşkes sağlamaya çalışmıştı. Bundaki bir maksadı da, Filistin gerillalarını ve Filistin Kurtuluş Örgütünü kendi kontrolü altına almaktı. Bundan dolayı, Suriye'nin Lübnan'a asker sokması, Mısır ve Irak gibi Arap ülkeleri tarafından tepki ile karşılandı. Mamafih, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in aracılığı ile 1976 Ekim'inde Riyad'da yapılan Arap zirvesinde, Lübnan'da sayıları 30.000'e çıkmış bulunan Suriye kuvvetlerinin Arap Barış Gücü adı ile görev yapması kararlaştırıldı. Yani bu kuvvetler Suriye'yi değil, bütün Arap ülkelerini temsil etmiş oluyordu. Ayrıca Lübnan'daki Filistinlilerin de 1969 ye 1973 anlaşmalarına uymaları prensibi kabul edildi. Lübnan'ın iç düzenini bozmayacaklardı. Arap ülkeleri Arap Barış Gücü'nün masraflarını üzerlerine aldıkları gibi, Lübnan'ın tamiri ve kalkınması için de bir fon kabul ettiler.

Lübnan İç Savaşı burada bitti ama Lübnan'ın çilesi burada bitmedi. Bir defa, Elias Sarkis'in bütün çabalarına rağmen ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamak mümkün olmadı. Çünkü bu tarihten sonra Filistin Kurtuluş Örgütü ülkenin tek hâkimi gibi oldu. 30.000 kişilik Arap Barış Gücü, adındaki Arap kelimesine rağmen, gerçekte Suriye işgal kuvvetleri idi. Bir yanda Filistinliler ve Müslümanlar ile öte yanda Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlık ve mücadele de ortadan kalkmadığına göre, bu şartlarda ülkenin birleştirilmesi elbetteki mümkün olamazdı.

Lübnan İç Savaşı'nın bundan da daha mühim neticesi, ülkeyi İsrail'in karşısına çıkarmasıdır. Zira bu tarihten sonra, Filistin gerillaları, Suriye kuvvetlerinin de himayesinde, İsrail topraklarına karşı saldırılarını iyice arttıracaklardır. Öyle ki, Güney Lübnan tamamen Filistin gerillalarının kontrolü altına girecektir. Filistinlilerin saldırılarına da İsrail, her zaman yaptığı gibi, misliyle karşılık verecek ve bundan da Lübnan zarar görecektir. Keza, bu mücadele sadece gerillalar ile İsrail arasında değil, zaman zaman da, hava muharebeleri şeklinde İsrail ile Suriye arasında ve Lübnan semalarında cereyan edecektir.

Filistin gerillaları ile İsrail arasındaki mücadele, altı yıl sürdükten sonra, nihayet, 6 Haziran 1982 tarihinde İsrail Güney Lübnan'ı işgal ederek Beyrut'a girecektir, İsrail'in Lübnan operasyonu, Lübnan'ın Filistin gerillalarından temizlenmesini sağlayacak ise de, bu sefer Lübnan'ın güney yarısı ve başkentini İsrail'in işgali altına sokacaktır.

8- CAMP DAVİD ANLAŞMALARI VE İSRAİL-MISIR BARIŞI 1978-1979

Lübnan İç Savaşı'nın Arap dünyasını karıştırdığı ve birçok endişelere sebep olduğu bir gerçektir. Çünkü Lübnan'ın dini gruplar arasında parçalanması veya en azından, bir ara Hıristiyanların ileri sürdüğü gibi, bir federasyon ve konfederasyon şekline dönüştürülmesi ihtimali, birçok Arap ülkesi için, kendilerine de tesir etmesi bakımından, korkutucu olmuştur. Fakat Lübnan İç Savaşı'nın sona ermesinden hemen bir yıl sonra Mısır Cumhurbaşkanı Enver

Sedat'ın İsrail'e gitmesi ve bundan on ay sonra da İsrail ile Camp David Anlaşmalarını imzalaması, Arap dünyasını çok daha fazla karıştıracak ve günümüze kadar gelen bir dizi yeni gelişmelerin kapısını açacaktır.

18 Ocak 1974'te, Amerika'nın aracılık çabaları ile İsrail ve Mısır arasında imzalanan Sina Anlaşması, Amerikan diplomasisi için bir başarı olduğu kadar, Mısır-Amerikan münasebetlerinin de büyük ölçüde değişmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Hele, Dışişleri Bakanı Dr. Kissinger'in 31 Mayıs 1974'te de İsrail ile Suriye arasında bir anlaşma sağlaması, Amerika'nın Arap dünyasındaki nüfuzunu ve Ortadoğu politikasındaki tesirini daha da arttırmıştır. Bu atmosferden yararlanan ve Ortadoğu'da bir barış zeminini kuvvetlendirmek isteyen Başkan Nixon, 12-19 Haziran 1974 tarihleri arasında Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, İsrail ve Ürdün'ü ziyaret etti. Nixon'ın Suriye ziyaretinde iki ülke, 1967 savaşında kesilmiş olan diplomatik münasebetlerini tekrar tesis etmeye karar verdiler.

Fakat Ortadoğu gezisinin en başarılı kısmı Mısır ziyareti oldu ve Nixon Mısır'da hararetle ve büyük gösterilerle karşılandı. 14 Haziran'da, "Mısır ile Birleşik Amerika Arasındaki Münasebetlerin ve İşbirliğinin Prensipleri" konusunda bir de anlaşma imzalandı.[59]

Amerika ile Mısır arasındaki münasebetlerin almış olduğu bu yeni şekil ve gelişme iledir ki, Mısır, İsrail ile 1 Eylül 1975 anlaşmasını imzalayarak, Sina'dan biraz daha toprak kazanmaya muvaffak oldu. Bu da Mısır'ı, kaybedilen Arap topraklarının tekrar kazanılmasında ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini sağlamada, Amerika'ya dayanma yoluna sevk etmiştir.

Mısır'ın bu sırada Amerika'ya ve genel olarak da Batı'ya eğilim göstermeye sevk eden sebeplerin başında, karşılaştığı ekonomik meselelerin büyük tesiri olduğunda şüphe yoktur. İsrail ile yapılan savaşların yükünü kaldırmak kolay değildi. İçerideki ekonomik sıkıntıların dışında, Mısır dış borçlarını da ödemekte güçlüklerle karşılaşmaya başladı. Bundan dolayı, Enver Sedat, 20-29 Şubat 1975 günlerinde Suudi Arabistan, Umman (Oman), Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Kuveyt'i ziyaret etti.[60] Bu ziyaretler sırasında, yapılan anlaşmalarla Suudi Arabistan Mısır'a hemen 300 milyon dolarlık, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri de 400 milyon dolarlık bir yardım yapmayı kabul ettiler.

Bunun arkasından Enver Sedat, 29 Mart-10 Nisan 1975'te de Batı Almanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya ve Avusturya'yı ziyaret etti ve Yugoslavya hariç, diğer ülkelerle çeşitli ekonomik yardım anlaşmaları imza etti.[61]

Enver Sedat, bu Ortadoğu ve Batı Avrupa ziyaretlerinin arkasından 26 Ekim-5 Kasım tarihleri arasında da Birleşik Amerika'yı ziyaret etti.[62] Sedat bu ziyaretinde Amerika'dan silah almak istedi ise de, Amerika herhangi bir

59 Anlaşmanın metni: *Keesing's Documents of 1974*, s. 466-469: *Keesing's... 1974*, s. 26597.
60 Bu ziyaretler için bkz., *Keesing's... 1976*, s. 27809.
61 Bu konuda bkz., *Keesing's... 1976*, s. 27809.
62 Bu ziyaret için bkz., *Keesing's... 1976*, s. 27808.

taahhütte bulunmadı. Buna karşılık, Başkan Nixon, 1974 Mısır ziyaretinde vaat ettiği veçhile, Kongre'den Mısır'a 750 milyon dolarlık ekonomik ve 250 milyon dolarlık da gıda yardımının çıkmasını sağladı.

Başkan Sedat'ın 1975 yılında yaptığı bu ziyaretler açık bir şekilde göstermekteydi ki, Mısır politikası Batı'ya kaymaktaydı. O kadar ki, ekonomik sebepler ağırlıklı bir rol oynasa bile, Enver Sedat'ın Ortadoğu'da ziyaret ettiği ülkeler esas itibariyle muhafazakâr ve Batı'ya daha yatkın ülkelerdi. Mısır politikasındaki bu değişmenin Sovyetler'i hoşnut bırakmayacağını tahmin etmek zor değildi.

Mısır'ın Batı'ya doğru kayması ile Mısır-Libya münasebetlerinin de bozulmaya başladığı görülmüştür. Hatta iki ülke arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu krizde, Libya ile yakın münasebetlere sahip olan Sovyet Rusya'nın ne derece parmağı olduğunu tayin etmek elbette ki güçtür.

Mısır-Libya gerginliği ve iki ülke münasebetlerindeki kriz, 1975 Temmuz'unda başlamış ve aralıklarla 1977 Ekim'ine kadar sürmüştür.

1975 Temmuz'unda Mısır sınır makamları, Mısır'da karışıklık çıkarmak isteyen birtakım Libyalıları yakaladı. Bu hadise iki ülke münasebetlerini o kadar gerginleştirdi ki, Libya Mısır sınırlarına 400 tank sevk etti ve Mısır da buna karşılık vererek Libya sınırlarına kuvvet yığdı. Bu gerginlik Ekim 1975 ayına kadar sürdü ise de, iki taraf da daha fazla ileriye gitmedi ve münasebetlerini normale döndürdüler.

Fakat 8-9 Mart 1976 günlerinde, Mısır'da yüksek seviyedeki kişileri öldürmekle görevlendirilen 30 kadar Libyalı komandonun yakalanması, Mısır-Libya münasebetlerini yeniden gerginleştirdi. Bunun üzerine Libya, ülkesinde çalışmakta olan 22.000 kadar Mısırlıyı sınır dışı etti. Bu hadise de burada kaldı.[63]

1977 yılında Mısır ve Libya savaş durumuna girdiler. 12 Temmuz 1977 günü, dört kişilik bir sabotaj grubunun Libya'dan Mısır'a girmek isterken Mısırlılar tarafından yakalanması üzerine, 14 Temmuz 1977'den itibaren Libya-Mısır sınır çatışmaları başladı. Bu çatışmalar, 17 Temmuz'dan itibaren iki taraf tanklarının ve uçaklarının çarpışmasına dönüştü. Gerçekte Libya ile Mısır arasında bir savaş söz konusu idi.

Dolayısıyla, Arap Ligi'nin ve diğer Arap ülkelerinin araya girmesi üzerine, Libya topraklarına girmiş olan Mısır, kuvvetlerini geri çekerek 24 Temmuz'da savaşı durdurdu. Fakat iki devlet arasında münasebetlerin normale döndürülmesi ancak 1977 Ekim'inde mümkün olabildi.[64]

Mısır'da, yüksek seviyedeki kişileri öldürmekle görevlendirildiği belirtilen 30 kadar Libyalı komandonun 8-9 Mart 1976'da yakalanmalarından birkaç gün sonra, Enver Sedat, bir bomba patlattı. Sovyetler'le olan bağlarını birdenbire koparıverdi.

63 Bu hadiseler için bkz., *Keesing's... 1976*, s. 27673.

64 Bu çarpışmalar için bkz., *Keesing's... 1977*, s. 28710-28711.

Mısır'ın Amerika ile münasebetleri geliştikçe, Mısır-Sovyet münasebetleri bu gelişmenin üzerinde bir ipotek teşkil etmeye başladı. Libya ile münasebetlerin gayet gergin olduğu ve Lübnan İç Savaşı'nın da gayet yoğun bulunduğu bir sırada, Enver Sedat Sovyet yükünü sırtından atıverdi. 14 Mart 1976 günü, Mısır'ın parlamentosu olan Halk Meclisi'nde yaptığı konuşmada,[65] 27 Mayıs 1971 tarihli ve Mısır ile Sovyet Rusya arasında "sarsılmaz dostluk" (unbreakable friendship) tesis eden "Dosluk ve İşbirliği Antlaşması"nın feshini Halk Meclisi'nden istedi.[66]

Enver Sedat bu konuşmasında, 1973 Savaşı'ndan sonra Sovyetler'in Mısır'a karşı alâkalarını azalttığından, Arap dünyasında "mihverler" yaratmak, yani Arap dünyasını bölmek için çaba harcadığından, Mısır'a silah ve yedek parça vermediğinden, 1975 Ocak ayında Brejnev'in Mısır'a yapacağı ziyareti iptal ettiklerinden, 1971 Anlaşması'nı canları nasıl isterse öyle tatbik ettiklerinden şikâyetle bu antlaşmanın artık bir yararı kalmadığını ve dolayısıyla feshedilmesi gerektiğini söyledi.

Halk Meclisi 15 Mart'ta, yani ertesi günü, aldığı bir kararla, Mısır-Sovyet dostluk antlaşmasını feshetti. İş bu kadarla da kalmadı, Halk Meclisi, 4 Nisan'da aldığı bir kararla da, Sovyet donanmasının Mısır limanlarından yararlanmasını sağlayan anlaşmanın da feshetti.

Enver Sedat'ın bu tutumu Amerika'yı çok sevindirdi. Aynı ölçüde, Sovyetler'in de canını sıktı. Mısır gibi, Ortadoğu'nun gayet stratejik bir ülkesi ve aynı zamanda da Arap dünyasının nüfuzlu bir devleti ile münasebetleri kopmuş oluyordu. Sovyetler bu kopmanın şokunu azaltmak için, 28 Nisan'da Mısır'la gayet geniş çerçeveli bir ticaret anlaşması imzaladılar. Enver Sedat, şimdilik daha ileriye gitmeyi uygun bulmadı. Mayıs ayında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Sovyetler Birliği ile kavga etmek niyetinde değiliz. Bağımız tutumuzun anlaşılacağı ve kabul edileceği günün geleceğini ümit ediyorum ve o zaman Sovyetler'le münasebetlerimiz sağlam bir zemine oturmuş olacaktır."[67]

Şunu da belirtelim ki, Sovyetler'in Mısır'dan belirli bir ölçüde uzaklaşmalarında veya Enver Sedat'ın şikâyet ettiği gibi, alâkalarını azaltmalarında, 1974'ten itibaren Sedat'ın takibe başladığı, Amerika ile münasebetleri yumuşatma politikasının da büyük rolü vardır.

Enver Sedat'ın bu yeni tutumu, Amerika'yı bir Ortadoğu barışı konusunda daha da cesaretlendirdi ve harekete geçirdi. 1977 yılında Amerika'nın

---

65 Konuşmanın metni: *Historic Documents of 1976*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1977, s. 171-175.

66 1971 Antlaşması'nın metni: *Keesing's... 1971-1972*, s. 24684. 12 maddelik olan bu antlaşmanın 1. maddesinde, Mısır ile Sovyet Rusya arasında "sarsılmaz dostluk"un varlığı ilan edilmekteydi. 4. maddesi ise emperyalizme karşı birlikte mücadeleyi öngörüyordu. 5. ve 6. maddelere göre de, ekonomi, tarım, teknik, sosyal ve kültürel bütün alanlarda işbirliği yapılacaktı. 7. maddeye göre barışa yönelen bir tehlike veya barışın bozulması hâlinde taraflar birbirlerine danışacaklardı. 11. maddeye göre de antlaşma 15 yıl süreli idi. Yine bu maddeye göre, taraflardan biri bu antlaşmayı feshetmek isterse, bu niyetini bir yıl önce karşı tarafa bildirecek ve fesih ihbarından itibaren antlaşma beş yıl daha yürürlükte kalacaktı.

67 *Keesing's... 1976*, s. 27810.

gösterdiği faaliyetler dolayısıyla, Mısır da dâhil, Amerika ile Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan ve İsrail arasında birçok temaslar oldu.[68] Hatta Amerika Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ile Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko arasında New York'ta 30 Eylül'de yapılan görüşmeler sonunda, 1 Ekim 1977'de yayınlanan bir bildiride,[69] taraflar, birbirlerinin meşru hak ve menfaatlerini karşılıklı olarak tanımaya davet edilmiş ve aralık ayında Cenevre'de bir konferansın toplanacağı da açıklanmıştı. Fakat bunlardan hiçbir netice çıkmadı.[70]

1977 Mayıs ayında İsrail'de seçimler yapılmış ve Menahem Begin liderliğindeki Likud Partisi seçimleri kazanarak yeni hükümeti kurmuştu. Bu seçimlerden sonra, bilhassa temmuz ve ağustos aylarında Amerika'nın *Time* dergisi, İsrail'in çeşitli vasıtalarla Arap ülkeleriyle temasa geçmeye çalıştığı ve bilhassa mutedil Arap ülkeleri olan Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır ve Sudan ile barış müzakereleri için temas aradığını bildirdi. Dergi, İsrail ile gizli olarak devamlı münasebet hâlinde bulunan Fas'ın aracı rolünü oynadığını bildiriyordu.[71]

Başbakan Begin ağustos ayında Romanya'yı ziyaret ettiğinde, Romenler kendisine, Enver Sedat'ın bir çözüm için arzulu olduğunu söyleyince, Begin de Romenlere, bütün meselelerin müzakeresinde esnek bir tutum alacağını bildirince, bu haber hemen Kahire'ye uçurulmuştu.[72]

Böyle bir atmosferdedir ki Enver Sedat 9 Kasım 1977 günü Halk Meclisi'nde yaptığı konuşmada, barış konusundaki kararlılığını açıklayarak, barış için en büyük engelin psikolojik engel olduğunu, bunu kırmak gerektiğini ve gerekirse kendisinin İsrail'e gitmeye hazır olduğunu, gerekirse dünyanın dibine kadar gidebileceğini bildirdi.[73]

Begin, Sedat'ın bu konuşmasını ve teklifini cevapsız bırakmadı ve Enver Sedat'ı İsrail'e resmen davet etti. Enver Sedat ikinci bombasını patlatmıştı.

Enver Sedat 19-21 Kasım günlerinde İsrail'i ziyaret etti ve 20 Kasım günü Kudüs'te İsrail parlamentosunda bir konuşma yaptı.[74] Enver Sedat konuşmasında şu noktaları vurguladı: 1) Mısır barış yapmaya kararlıdır, fakat bu barış adalete dayanan bir barış olmalıdır. 2) Geçici bir anlaşma değil, devamlı çözüm ve barış getirecek bir anlaşma gereklidir. 3) Bu barış, yabancı toprakların işgaline dayanamaz. Dolayısıyla, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi zaruridir. 4) Filistinlileri içine almayan bir barış mümkün değildir. Filistin

68 Bu temaslar için bkz., *Keesing's... 1978*, s. 29149-29150.

69 Bildirinin metni: *Keesing's... 1978*, s. 29153.

70 Arap-İsrail meselesi için Sovyet Rusya ve Amerika'nın ortak başkanlığındaki ilk Cenevre Konferansı 1973 Aralık ayında yapılmış, fakat Arapların ve İsrail'in karşılıklı söz düelloları ile iki gün sonra yarıda kesilmiştir. 1977 Aralık ayında yapılması tasarlanan Cenevre Konferansı ise yapılamadı. Zira hem İsrail ve hem Mısır, Sovyet Rusya'nın katılmasını kabul etmedikleri gibi, Cezayir, Libya ve Irak gibi Arap ülkeleri de İsrail ile masaya oturmayı reddettiler.

71 Bu konuda bkz., *The Middle East, US Policy, Israel, Oil and the Arabs*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1979, s. 4.

72 *Strategic Survey, 1977*, s. 49.

73 *Keesing's... 1978*, s. 29154.

74 Sedat'ın konuşmasının metni: *Keesing's... 1978*, s. 29155-29158; *Historic Documents of 1977*, Washington DC, Congressional Quarterly, Inc., 1978, s. 830-841.

meselesi Arap-İsrail meselesinin temel unsurudur. Bu sebeple, Filistinliler kendi vatanlarına ve kendi devletine sahip olmalıdır. 5) Bölgedeki her devletin güvenlikli sınırlar ve barış içinde yaşaması hakkı kabul edilmelidir.

Buna karşılık Begin yaptığı cevabi konuşmada, Sedat kadar açık, samimi ve heyecanlı olmamakla beraber, 14 Mayıs 1948'deki Bağımsızlık Deklarasyonu'nda, bütün komşu ülkelere barış ve iyi komşuluk elini uzattıklarını, karşılıklı yardım ve işbirliği teklif ettiklerini hatırlatarak, bugün de aynı şeyi istediklerini, bunun için de barışın ilk adımı olarak savaş durumuna son verilmesi gerektiğini, İsrail'in o günkü topraklarda bir vatana sahip olma hakkının bulunduğunu belirtti ve sonunda da her şeyi herkesle müzakereye hazır olduklarını ifade etti.[75]

Bu suretle İsrail ile Mısır arasında bir diyalog başlamış oluyordu. Fakat bu diyalog Arap ülkelerinde tepki ile karşılandı. Bilhassa Suriye, Libya, Irak ve FKÖ, Sedat'ın Kudüs ziyaretine büyük tepki gösterdiler. Buna karşılık, Ürdün, Suudi Arabistan ve Sudan daha mutedil bir tutum aldılar.

İsrail-Mısır diyalogu başlamakla beraber, kolay gelişemedi. 25-26 Aralık 1977'de Begin Mısır'ı ziyaret ederek İsmailiye'de Enver Sedat ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde, taraflar, barış görüşmelerini yürütmek ve bilhassa toprak meselelerini müzakere etmek üzere yüksek seviyede askeri komiteler kurdular. Bu komiteler kâh Kahire'de, kâh Kudüs'te toplantılar yaptılar. Bunlardan bir netice çıkmadı. Onun üzerine Amerika araya girdi ve tarafları uzlaştırmaya çalıştı. Bu da mümkün olmadığı gibi İsrail'in Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim merkezleri kurmaya başlaması, hem Mısır ve hem de Amerika ile münasebetlerini bozdu. Amerika, yeni Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmasını "barış için bir engel" saydı. Bu arada Amerika'nın Mısır ve Suudi Arabistan'a F-5 savaş uçaklarını satmaya karar vermesi, İsrail-Amerikan münasebetlerini daha da bozdu.[76]

1978 Ağustos'unda İsrail'in bir yandan Amerika, bir yandan da Mısır ile münasebetleri iyice tatsız bir hâle gelmiş ve barışa giden yol tıkanmış gibi görünüyordu. Bu sebeple Amerika tekrar inisiyatifi ele aldı ve Enver Sedat ile Begin'i Washington yakınlarındaki Camp David'de müzakere masasına oturtmaya muvaffak oldu. Bu müzakerelere Başkan Jimmy Carter da aktif olarak katıldı. Camp David görüşmeleri 5-17 Eylül 1978'de yapıldı ve 17 Eylül'de, Mısır, İsrail ve Amerika arasında Camp David Anlaşmaları imzalandı.[77] Amerika bu anlaşmaları "tanık" olarak imzalamaktaydı.

---

75 Begin'in konuşmasının metni: *Keesing's... 1978*, s. 29158-29160; *Historic Documents of 1977*, s. 841-847.

76 Bütün bu gelişmeler için bkz., *Keesing's... 1978*, s. 29160-29172.

77 Camp David Anlaşmalarının metni: *Keesing's... 1979*, s. 29655-29659; *Survival*, Kasım-Aralık 1978, s. 271-274; *Historic Documents of 1978*, Washington DC, Congressional Quarterly, Inc.. 1979, s. 608-615; Elaine P. Adam (Ed.), *American Foreign Relations, 1978 (A Documentary Record)*, New York, New York University Press, 1979, s. 288-300; *The Middle East*, s. 220-222.

Camp David Anlaşmaları iki tane çerçeve anlaşmadan meydana gelmektedir. Bu iki çerçeve anlaşmadan biri, Ortadoğu barışının esaslarını çizmekte olup, Batı Şeria ile Gazze ve Filistin meselesini ele almaktadır. Diğeri ise, İsrail ile Mısır arasındaki barışın esaslarını çizmekte, yani Sina Yarımadası'na ait bulunmaktadır.

Önce şunu belirtelim ki, Camp David Anlaşmalarının iki hususiyeti vardır. Birincisi, bu anlaşmaların hükümlerinin tatbikinde ve bu anlaşmaların gerektirdiği bütün müzakerelerde Ürdün de bir taraf olarak kabul edilmekteydi. İkincisi, bu anlaşmalar, BM Güvenlik Konseyi'nin 1967'deki 242 sayılı kararı ile 1973'teki 338 sayılı kararını da prensip olarak alıyordu.

Batı Şeria ve Gazze, yani Filistin meselesi ile ilgili anlaşmaya göre, bu iki toprakta Filistinlilere muhtariyet verilecekti. Yani kendi iç işlerini kendileri idare edeceklerdi. Bu muhtariyetin şekil ve mahiyeti, İsrail, Mısır ve Ürdün arasında yapılacak görüşmelerle tespit edilecekti. Beş yıllık bir geçici devreyi kaplayacak olan bu muhtariyet döneminde İsrail, bu iki toprakta, kendi güvenliğini de sarsmayacak şekilde, asker miktarını asgariye indirecekti. Beş yıllık muhtariyet döneminin üçüncü yılından itibaren, İsrail, Mısır, Ürdün ve Filistin muhtariyet idaresinin temsilcileri arasında, Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsünü tespit edecek bir anlaşma için müzakereler yapılacaktı. Bu anlaşma, Filistin halkının "meşru hakları" ile âdil isteklerini tanıyacaktı. Ayrıca, yine bu dönemde İsrail ile Ürdün arasında barış müzakereleri ve İsrail'in güvenliğini sağlayacak düzenlemeler de yapılacaktı.

İsrail-Mısır barışına ait çerçeve anlaşma ise, üç ay içinde İsrail ile Mısır arasında bir barış anlaşmasının imzası ile İsrail'in barış antlaşmasının imzasından itibaren iki-üç yıl içinde Sina'dan tamamen çekilmesini öngörmekteydi.

Bununla beraber, İsrail-Mısır barışının üç ay içinde imzalanması mümkün olamadı. Bunda iki sebep rol oynamış görünüyor. Biri, Begin'in Camp David Anlaşmalarını tatbikte yeteri kadar iyi niyetle davranmamakta olmasıydı. Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim merkezleri kurulması bunun başında geliyordu. İkincisi ise, İsrail ile Mısır arasında bir uzlaşma sağlama endişesi ile metinlerin açık bir şekilde yazılmayıp, birçok ifadelerin müphem kalmasıydı.

Bu arada Kudüs meselesine hiç değinilmemişti. İki tarafın bu konudaki görüşlerini uzlaştırmak mümkün olmayınca, bu meseleye hiç temas edilmemesi tercih edilmişti. Kudüs meselesi, daha aşağıda temas edeceğimiz üzere, daha sonra İsrail ile Mısır arasında ve Filistin muhtariyeti meselesinde büyük görüş ayrılığına sebep olacaktır. Diğer taraftan, Kudüs hakkında hiçbir şeyin söylenmemiş olması, Arap ülkelerinin tepkilerini de şiddetlendiren bir faktör olmuştur.

Arap ülkelerinin Camp David Anlaşmalarına tepkileri, Enver Sedat'ın Kudüs'e gitmesinden daha şiddetli oldu. Sedat'ın Kudüs ziyareti üzerine 1977 Aralık ayında Suriye, Libya, Irak, Cezayir, Güney Yemen ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında teşekkül eden ve İsrail ile her türlü anlaşmayı reddeden

Kararlılık Cephesi (Steadfastness Front) veya Ret Cephesi (Rejection Front), bu seferki tepkilerin de liderliğini üzerine aldı. Bunlar önce Şam'da bir toplantı yaparak, Enver Sedat'ın politikasına karşı mücadele etmek üzere ortak bir siyasi ve askeri komutanlık kurdular ve Amerika'nın Ortadoğu'daki nüfuzuna karşı denge olmak üzere de, Sovyet Rusya ile daha yakın münasebetler geliştirme kararı aldılar. Bunun üzerine, Suriye lideri Hafız Esad 5-6 Ekim günlerinde Moskova'yı ziyaret ederek Brejnev'le görüştü ve yayınlanan bildiride, Camp David Anlaşmaları reddedilerek, Suriye'nin "savunma potansiyelini" kuvvetlendirmek için gerekli kararların alındığı açıklandı.[78]

Bu gelişmelerden sonra, yine bu cephenin teşebbüsü ile 2-5 Kasım 1978 günlerinde Bağdat'ta Arap ülkeleri (Arap Ligi) zirve toplantısı yapıldı. Alınan kararlar, toplantı sonunda, uzun bir bildiri ile açıklandı.[79] Bu kararlar alınırken, Fas, Sudan ve Umman genellikle muhalif kalmışlardır. Suudi Arabistan ise, yatıştırıcı bir rol oynayıp bunda da başarılı olduğu için, kararların ifadesi, bilhassa Mısır bakımından, yine de yumuşak olmuş sayılabilir.

Kararlarda, özetle, Filistin davasının ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının, bütün Arap devletlerinin ortak bir davası olduğu, dolayısıyla bu meselede hiçbir Arap devletinin tek başına hareket edemeyeceği belirtilerek, Mısır, imzalamış olduğu Camp David Anlaşmalarını feshederek, Arapların ortak hareketine katılmaya davet edilmekteydi. Aynı zamanda Mısır'dan, Camp David Anlaşmalarının öngördüğü, İsrail-Mısır barışını da imzalamaması isteniyordu. Bu son nokta hakkında şunu da belirtelim ki, Mısır'ın İsrail ile barış imzalaması hâlinde alınacak tedbirler ve gösterilecek tepkiler de bu zirve toplantısında esas itibariyle ele alınmıştı.

İsrail-Mısır barışı, Camp David Anlaşmalarının öngördüğü gibi, üç ay içinde imzalanamadı. Bu barışın gecikmesindeki en mühim sebep, İsrail'in Camp David Anlaşmalarını mümkün olduğu kadar dar bir şekilde yorumlamasına karşılık, Mısır'ın da aynı şekilde mümkün olduğu kadar geniş şekilde yorumlamaya çalışmasıydı. Mesela, bu anlaşmalarda Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistin halkının "meşru haklarından söz edilmiş, fakat herhangi bir şekilde bağımsızlıktan bahsedilmemişti. Bu sebepten Begin, şimdi Judea ve Samaria dediği Batı Şeria'yı "tarihi İsrail'in ayrılmaz bir parçası" sayıyordu. Buna karşılık Enver Sedat'a göre, beş yıllık muhtariyetten sonraki nihai statüye bağımsızlık da dâhildi ve Batı Şeria'nın muhtariyeti denince de, bu topraklara Kudüs de dâhil olup, dolayısıyla Kudüs'ün de muhtariyeti söz konusu idi.

Bu tartışmalar devam ederken, 1979 Şubat ayında İran'da monarşinin devrilmesi ve Humeyni liderliğinde bir Şii rejimin kurulması, büyük çoğunluğu Sünni olan Arap dünyasını alt üst ettiği gibi, Amerika'nın da, İsrail'in de bölgedeki stratejik görüşlerini değiştirdi. Bu gelişme de, İsrail-Mısır barışının gerçekleşmesini kolaylaştırdı.

78 *Keesing's... 1979*, s. 29659.

79 Kararların metni: *Keesing's... 1979*, s. 29659-29660.

İsrail-Mısır Barış Antlaşması 26 Mart 1979'da Washington'da imzalandı.[80] Washington'da imzalandı, çünkü yine araya Amerika ve Başkan Carter girmek zorunda kaldı. Bu barışta da, Amerika'nın uzlaştırma gayretleri büyük rol oynadı.

Bu barış antlaşması ile 1948'den beri İsrail ile Mısır arasında süregelen savaş hâli artık sona eriyor ve iki devlet arasında normal münasebetler başlıyordu. Taraflar, birbirlerinin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlıklarına saygı göstereceklerdi. Ve birbirlerinin "barış içinde" ve "güvenlikli ve tanınmış sınırları içinde" yaşama hakkını kabul ediyorlardı. Birbirlerine karşı kuvvete ve tehdide başvurmamayı taahhüt ediyorlardı. Aralarındaki sınır, Filistin mandası ile Mısır arasındaki milletlerarası sınır (yani bugünkü sınır) olacaktı. İsrail, Sina'dan çekilecekti. Bu barışın her iki tarafça tasdik edildiği (ki 27 Nisan 1979'da olmuştur) tarihten itibaren İsrail Sina'da, kuzeyde El-Ariş'ten güneyde Ras Muhammed'e uzanan bir çizgiye çekilecekti ki, bu suretle Sina'nın hemen hemen üçte ikisini Mısır'a terk etmiş olacaktı. Geri kalan bölümden çekilip Sina'yı tamamen terk etmesi ise, 27 Nisan 1982'de, yani en geç üç yıl içinde olacaktı. Nitekim 27 Nisan 1982'den itibaren Mısır Sina'ya tamamen sahip olmuştur. Bununla beraber, İsrail'in güvenliği açısından Sina, İsrail sınırına doğru gittikçe azalan bir şekilde gayri askeri hâle getirildiği gibi, İsrail'in Mısır'a bitişik toprakları da bir şerit hâlinde askeri sınırlamalara tâbi tutuluyordu.

Diğer taraftan, yine 26 Mart 1979 tarihinde Amerika ile İsrail arasında yapılan anlaşmaya göre, bu barış antlaşmasının ihlâli veya İsrail'in bir saldırıya uğraması hâlinde, Amerika İsrail'e yardım için gerekli diplomatik, ekonomik ve askeri tedbirleri almayı kabul ediyordu.

İkinci bir anlaşmaya göre de, 1 Eylül 1975 Anlaşması gereğince İsrail'in Sina petrollerinden satın almaya hakkı olan petrolü Mısır kesecek olursa, Amerika İsrail'e ihtiyacı olan petrolü 15 yıl süre ile satmayı garanti ediyordu.

İsrail-Mısır barışının imzası Mısır'ın Arap dünyası ile bağlarının tamamen kopmasına sebep oldu. Arap Ligi'nin 19 üyesinin dışişleri, maliye ve ekonomi bakanları 27 Mart'ta Bağdat'ta toplandılar. Mısır davet edilmemişti. Davet edilen Umman ve Sudan katılmayı reddettiler.

Bağdat toplantısının 31 Mart'ta açıklanan kararları, Mısır'ı yalnız bırakmak için, "diplomatik" ve "ekonomik" olmak üzere iki çeşit tedbiri ihtiva ediyordu.[81] Diplomatik tedbirler çerçevesinde, Mısır'la olan münasebetlerini keserek, elçilerini Kahire'den geri çektiler. Ayrıca, bütün diğer ülkelere Arap ülkelerinin bu barış antlaşmasını kabul etmedikleri bildirilecekti. Ekonomik

80 İsrail-Mısır barışının metni: *Keesing's... 1980*, s. 29942-29948; *The Middle East, US Policy Israel, Oil and the Arabs*, s. 223-229; *Historic Documents of 1979*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1980, s. 227-250.

81 31 Mart 1979 kararlarının metni: *Keesing's... 1980*, s. 29951-29953.

alanda ise, Mısır'a ekonomik ve mali yardım yapan Arap ülkeleri (ki bunların başında Suudi Arabistan geliyordu), bu yardımlarını keseceklerdi.

Bağdat Konferansı'nın bu kararları, mayıs ayı başından itibaren aynen tatbik edilmeye başlandı. Suudi Arabistan dahi, Mısır'a karşı sert tedbir almaktan kaçınmadı. Bu ise, Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki münasebetlerin gerginleşmesine sebep oldu. Mısır tam bir yalnızlık içine girdi. Hatta Camp David Anlaşmalarının imzası karşısında fazla bir tepki göstermeyen Sudan bile, İsrail-Mısır barışının imzası üzerine ve diğer Arap ülkelerinin de baskısı ile Kahire' deki elçisini geri çekmişti. Mamafih, Libya'nın Çad'ı kontrol altına alma ve ayrıca Kaddafi'nin Sudan'daki Nimeyri rejimini devirme çabaları, Sudan ile Libya arasındaki münasebetleri bozunca, 1981 Mart ayında Sudan tekrar Mısır'a dayanma yoluna gidecek ve Mısır ile münasebetlerini normalleştirecektir. 12 Ekim 1982 tarihinde de Mısır ile Sudan, bir birlik kurma kararı alacaklardır.

İsrail-Mısır barışı bütün Arap dünyasında bir Amerikan aleyhtarlığının da şiddetlenmesine sebep olduğu için, Sovyetler bu durumdan çok memnun kaldılar. Camp David Anlaşmalarına ve barışa karşı tepki, bir bakıma Sovyetler'in Ortadoğu'daki nüfuz imkânlarını arttırıyordu. Arap devletleri içinde de bilhassa Suriye Sovyetler'le münasebetlerinin genişletti ve 8 Ekim 1980'de, "Dostluk ve İşbirliği" antlaşması imzalandı.[82] 15 maddelik antlaşmanın 5. maddesine göre, taraflardan herhangi birinin barış ve güvenliğinin tehdit edilmesi hâlinde, bu tehdidin bertaraf edilmesi ve barışın yeniden tesisi amacı ile işbirliği yapmak için derhal birbirleriyle temasa geçeceklerdi.

Buna karşılık, Amerika ve Batı dünyası da Sedat'ı destekledi. Sedat, bilhassa Amerika'dan gayet geniş ekonomik ve askeri yaratmaya başladı. 8 Ekim 1981'de bir suikasta kurban giderek hayatını kaybettiğinde, İsrail'in Sina'dan tamamen çekildiğini görememişti. Fakat gerçekten İsrail 27 Nisan 1982'de Sina'dan tamamen çekilecek ve Mısır Sina'ya tekrar kavuşacaktı.

Camp David Anlaşmaları ve arkasından İsrail-Mısır barışının imzası, Arap ülkeleri arasında bir dayanışma havası yaratmıştır. O kadar ki, Camp David Anlaşmalarının imzası üzerine, araları 1966'dan beri açık olan Suriye ve Irak 1978 Ekim'inden itibaren birbirlerine yaklaşmışlar ve bir birlik kurma kararı almışlardır. Fakat bu heves de uzun ömürlü olmamış ve 1979 Temmuz'unda Irak lideri Hasan El-Bekr'in istifası ve yerine Saddam Hüseyin'in geçmesi ile birleşme teşebbüsü de tarihe intikal etmiştir. Buna paralel olarak Arap dayanışması da fazla sürmemiştir. 1979 Şubat ayında İran'da Şah'ın devrilip Humeyni rejiminin başlaması ve 1980 Eylül'ünde de Irak ile İran'ın savaşa tutuşmaları, Arap dünyasını yeniden bölecektir.

İsrail-Mısır barışı ile alâkalı olarak belirtilmesi gereken son nokta da şudur: Bu barışın diğer Arap ülkelerini de İsrail ile uzlaşmaya sevk edeceği ümit

82 Antlaşmanın metni: *Survival*, Ocak-Şubat 1981, s. 43-44.

edilmiş, fakat bu ümit gerçekleşmemiştir. Bu barış sadece Mısır'ı Arap dünyasından ayırmış ve dolayısıyla İsrail'i de güneyinde güvenlikli bir hâle getirmiştir. Fakat diğer cephelerde, Arap ülkelerinin tutumları yumuşayacağı yerde, daha da sertleşmiştir. Bilhassa, 1976'dan beri Suriye'nin bir çeşit işgalinde bulunan Lübnan Filistin gerillalarının İsrail'e karşı gittikçe artan saldırıları için bir üs hâline gelmiştir. Bu ise, Lübnan'ı İsrail saldırılarının hedefi yaptığı gibi, sık sık giriştikleri hava muharebeleri ile İsrail ile Suriye'nin çatışmalarına da sebep olmuştur. 1981 Mayıs ayından itibaren de Suriye, Lübnan'a Sovyetler'in sağladığı SAM-6 füzelerini yerleştirmeye başlamış ve bu da İsrail'in Lübnan'a karşı tepkisini daha da arttırmıştır.

Arap-İsrail gerginliğinin, İsrail-Mısır barışından sonra daha da artmasında, şüphesiz İsrail'in tutumu da büyük rol oynamıştır. Bunun başında İsrail'in Camp David Anlaşmalarında muhtariyet vermeyi vaat ettiği Batı Şeria'da devamlı olarak Yahudi yerleşim merkezleri kurmasıdır. İkincisi, Camp David Anlaşmalarının hemen arkasından, 1978 Ekim'i sonunda İsrail, Tel-Aviv'deki bakanlıkları Kudüs'e nakletmeye başlamıştır. Bu, bütün İslâm dünyasında tepki yaratmıştır. Çünkü bu hareketi ile İsrail Kudüs'ü geçici statüden çıkarıp, İsrail Devleti'nin başkenti yapıyordu. İsrail bununla da yetinmedi ve 19811 Temmuz'unda, 1967 Savaşı'nda Ürdün'den aldığı Doğu Kudüs'ü de Batı Kudüs'e ilhak etti. Yani artık İsrail Kudüs üzerindeki egemenliğini tamamen yerleştirmiş olmaktaydı. Bunun da arkasından İsrail, yine 1967 Savaşı'ndan beri işgal altında tuttuğu ve Suriye'ye ait olan ve Golan Tepeleri denen toprakları da Aralık 1981'de ilhak etti. Yani bu toprakları da sınırları içine kattı. Bu hareketlerin ve faaliyetlerinde Arap ülkelerinin İsrail'e karşı tutumlarını sertleştirmelerinde büyük rolü olduğu bir gerçektir.

9- İRAN'DA ŞAH'IN DEVRİLMESİ: YENİ REJİM

1970'li yılları bitirip 1980'li yıllara başlarken Ortadoğu, üç büyük ve mühim hadiseye şahit oldu: İran'da şahın devrilmesi, Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgali ve Irak-İran Savaşı. Bu üç hadise, Ortadoğu'nun stratejik yapısını da değiştirmiştir. Bu büyük değişmenin başlangıcını, şüphesiz, İran'da şahın devrilmesi ve yerini bambaşka mahiyetteki bir rejimin ve aynı şekilde farklı bir dış politikanın alması teşkil etmektedir.[83]

83 İran için bkz., Shahram Chubin ve Sepahr Zabih, *The Foreign Relations of Iran: A Developing State in a Zone of Great Power Conflict*, California, University of California Press, 1975; Shahram Chubin, *Iran's Military Security in the 1980's*, Santa Monica, California Seminar on Arms Control and Foreign Policy, 1977; Hossein Amirsadeghi, (Ed.), *Twentieth Century Iran*, London, Hainemann, 1977; George Lanczowski, *Iran under the Pahlavis*, Stanford, Calif Hoover Institution Press, 1978; Abbas Amine ve Hamilton Twitchell (Ed.), *Iran in the 1980's, Tehran*, Institute for International Political and Economic Studies, 1978; Robert Graham, *Iran: The Illusion of Power*, London, Croom Helm, 1978; Robert Moss, *The Campaign to Destabilise Iran*, London, Institute for the Study of Conflict, 1978; Fred Halliday, *Iran: Dictatorship and Development*, Middlesex, Penguin Books, 1979; William H. Forbis, *Fail of the Peacock Throne:*

İran'da monarşinin yıkılması, beklenmedik bir şekilde olmuştur denebilir. Karşılıklar, 1978 Ocak ayından itibaren şiddetlenmiş ve 1979 Ocak ayında şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve şubat ayında da monarşik rejim yerini Humeyni liderliğindeki yeni bir rejime bırakmıştır. Fakat bu kadar hızlı bir gelişmenin sebepleri ise daha gerilere gitmektedir.

A) SEBEPLER

İran'ın gelişmelerinde 1973 yılı, yani petrol krizi, mühim bir yer işgal eder. Çünkü petrol krizi İran'ın da şahın da kaderini tayin etmiştir.

İran feodal bir yapıya sahipti. Büyük toprak sahiplerinin yanında iki milyona yakın aile topraksızdı. Din faktörü İran'da daima müessir olmuş ve mollalar ve Ayetullahlar sosyal yapı içinde ağırlıklarını daima hissettirmişlerdir. Şüphesiz bunlar, çağdaşlaşmanın ve modernleşmenin en büyük engeli idiler. Sivil ve asker, bir aydınlar kitlesinin varlığı bir gerçekti. Fakat, 1941 yılından beri ülkeyi demir bir yumrukla idare eden Şah Muhammed Rıza Pehlevi, bunları kendi etrafında toplamasını bilmişti. Bilhassa ordu, şahın dayandığı en büyük destekti. Bu şartlar içinde şahın giriştiği reform hareketi çok zayıf kalmıştır. 1960'ların başında teşebbüs ettiği toprak reformu da beklenen neticeyi vermemiş ve derde deva olamamıştı.[84]

İşte bu atmosfer içindedir ki, 1973 petrol krizi ile petrol fiyatları hızla yükselmeye başladı. Tabii İran'ın petrol geliri de beklenmedik bir şekilde arttı. Bu zenginleşme ile beraber de, İran toplumunun göze çarpmayan hastalıkları ve rahatsızlıkları da su üstüne vurdu.

Petrol gelirinin hızla artması İran'ın ekonomik kalkınma hızını %10 gibi gayet yüksek bir seviyeye çıkardı, İran en kısa zaman da gelişmiş ülkeler arasındaki yerini alacak gibi görünüyordu. İran şahı ülkeyi bölgenin en büyük askeri gücü yapmak üzere, çok yakın münasebetler içinde olduğu Amerika'ya milyarlarca dolarlık silah sipariş etti. İran gözlerini Basra Körfezi'nin tüm hâkimiyetine çevirmişti. Bu askeri politika ile beraber ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikasına da hız verdiği bir gerçektir. Her iki alanda da yürütülen bu çabalar, esas itibariyle Batı'ya dayanmaktaydı. Bunun için, 1978 yılı geldiğinde, ülkede, 50.000'i Amerikalı olmak üzere 100.000 kadar yabancı uzman bulunuyordu. Fakat ne var ki, bu çağdaşlaşma ve modernizasyon çabaları, din çevrelerinin tepkisine sebep olmaya başladı. Bir defa modernleşme bu çevreler tarafından, İran halkının geleneksel toplum değerlerinden uzaklaşması

The Story of Iran, New York, Harper Row, 1980; Kermit Roosevelt, *Countercoup: The Bloody Struggle for the Control of Iran*, New York, McGraw Hilt., 1979; Amin Saikal, *The Rise and Fall of the Shah*, London, Angus and Robertson, 1980; Bizhan Jazani, *Capitalism and Revolution in Iran*, London, Zed Press, 1980; *Strategic Survey, 1978*, s. 50-57; *Strategic Survey, 1979*, s. 42-48; *Strategic Survey, 1980-1981*, s. 52-55; *Keesing's... 1979*, s. 29383-29389, 29733-29746 ve *Keesing's... 1980*, s. 31141-31150.

84 İran'da 1962 Ocak ayında başlatılan toprak reformu için bkz., *Keesing's..., 1961-1962*, s. 18883 ve *Keesing's..., 1963-1964*, s. 19293.

şeklinde yorumlandı. Batı'ya yöneliş, milli ve manevi değerleri terk etme şeklinde telakki edildi.

Diğer taraftan zenginleşme ile beraber Batı ile ekonomik ve tek teknolojik yakınlaşmanın bir diğer neticesi de ekonomik alanda kendisini gösterdi. Sanayileşme ve şehirleşme, kırsal alandan şehre akını hızlandırdı. Bu ise, tarımın zayıflamasına ve tarımsal üretimin düşmesine sebep olduğu gibi, şehirlere akın, şehirlerde bir işsiz kitlesinin ortaya çıkması neticesini verdi. Tarımsal üretimin düşmesi ve paranın bolluğu, gıda maddeleri ithalatını ve lüks tüketim malları ithalatını hızlandırdı. Sadece 1978 yılında İran'ın ithal ettiği gıda maddelerinin değeri iki milyar doları bulmaktaydı. Bunun yanında, enflasyon meselesi ortaya çıktı. 1978'de enflasyon nispeti %35'e çıkmış, buna karşılık kalkınma hızı da %3.5'a düşmüştü. Enflasyon ise sosyal ve ekonomik dengesizlikleri arttırdı. Öyle ki, tüketimin %40'ı halkın %10'una aitti.

Bu ekonomik sıkıntı ve meselelerin karşısında şahın politikası ve idaresi iki prensîbe dayanıyordu: Birincisi, kendisiyle beraber olanlara, kendisini destekleyenlere her türlü maddi imkân ve refahı sağlamaktı. Bu ise, ülkede rüşvetin ve suistimalin ayyuka çıkmasına sebep oldu. Öyle ki, şahın kendi ailesi mensupları dahi rüşvetin ve suiistimalin içinde boğulur hâle geldiler. Bunlar birçok şirketlerin hissedarı idiler. Tabiatıyla rüşvetin bu hâle gelmesi halkın gözünden, bilgisinden ve nihayet tepkisinden kaçamazdı.

Şahın politikasının ikinci prensibi ise, kendisinden olmayanları ve kendisine karşı gelenleri, yani muhaliflerinin en küçüğünü dahi, acımasız bir şekilde ezmekti. İran'ın meşhur gizli istihbarat teşkilatı SAVAK bu politikanın en müessir vasıtası ve İran halkının korkulu rüyası olmuştu.

Bu şartlarda rejime karşı çeşitli muhalif grupların ortaya çıkması tabii bir netice idi. Bilhassa sol gruplar 1975-1976'dan itibaren terörist faaliyetlere başlamışlardı. Bu sol grupların en eskisi, komünist Tudeh Partisi idi. Fakat terörist faaliyetlerin en aktif kuruluşları da, ilerici İslâmcı Mücahidin-i Halk ile, Marksist-Lenininst Fedayin-i Halk idi.[85] Ortada ise, 1977 Aralık ayında kurulan ve aydınları, öğrencileri içine alan, şahın yetkilerinin sınırlanması ile siyasi hürriyetlere taraftar, anayasan bir kuruluş olan Milli Cephe Kuvvetleri Birliği veya kısa adı ile Milli Cephe bulunuyordu. Milli Cephe'nin liderleri Dr. Kerim Sanjabi ile Şahbur Bahtiyar idi.[86] Profesör Mehdi Bazargân'ın İslâmcı karakteri ağır basan İran Kurtuluş Hareketi de Milli Cephe'ye dâhil küçük bir gruptu.

Bunların sağında ise, en kuvvetli grup olarak, İran'ın milli, geleneksel ve Şii karakterine ağırlık veren, dolayısıyla Batı kültürüne karşı çıkan, İran'ın İslâm hukukuna, yani şeriata göre idare edilmesini ve kanunların şeriata uygunluğunu kontrol edecek beş kişilik bir din adamları heyeti oluşturulmasını

85 İran'daki terörist faaliyetler için bkz., *Keesing's... 1976*, s. 27811, *Keesing's... 1977*, s. 28127.

86 Şahpur Bahtiyar, şahın isteği üzerine 1978 Ocak ayı başında başbakanlığı kabul edince Milli Cephe'den atılmıştır.

isteyen dinciler grubu geliyordu. Liderliğini Ayetullah Ruhullah Humeyni ile Ayetullah Said Kasım Şeriatmedari'nin yaptığı bu grup, İran'da mevcut 180.000 molla ile, nüfuzları geniş olan Bazaariler, yani çarşı esnafı ve endüstrileşme ve şehirleşmenin neticesi büyük şehirlere yığılmış bulunan ve işsiz kitle tarafından desteklenmekteydi.

Humeyni şaha karşı muhalefeti dolayısıyla 1963 yılından beri Irak'ta yaşamaktaydı. 1963 yılında Irak'a iltica etmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber; kitleler üzerindeki nüfuzu ve tesiri çok büyüktü. Bu sebeple, 1978 sonbaharında İran'daki ayaklanmalar iyice genişleyince, İran'ın isteği üzerine, Irak Humeyni'yi ülkesinden çıkardı ve Humeyni ekim ayında Paris'e geçip muhalefet karargâhını orada kurdu ve ayaklanmaları oradan idare etti.

Daha mutedil bir karaktere sahip olan Şeriatmedari ise, İran'daki Azeri Türklerindendi ve Kum şehrinde yaşamaktaydı.

B) GELİŞMELER

Rejime karşı muhalefetin, ayaklanmaya dönüşmesi, 1978 Ocak ayında Kum şehrinde patlak veren ayaklanmalarla olmuş, Şubat ayında da Tebriz'e ve diğer şehirlere sıçrayarak bütün yıl boyunca genişleyerek 1978 yılında hükümet kuvvetleriyle halk arasındaki çarpışmalarda 2.000 kişi hayatını kaybetmiştir.

Burada hemen şunu belirtelim ki, ayaklanmalara ve çatışmalara iki kuvvet hâkim olmuş ve rejimi de bu iki kuvvet yıkmıştır: Cami ve petrol kuyuları. Cami dinci kuvvetlerin hareket noktası, yani aşırı sağın bir çeşit karargâhı, solcu grupların kışkırttığı grevlerle de petrol kuyuları solun en kuvvetli vasıtası olmuştur. Şahın siyasi gücü petrol parasına dayandığı için, sol şahın altından bu gücü çekip almak için, grevler vasıtasıyla üretimi düşürmüştür. Bir hâlde ki, günde 6 milyon varil olan petrol üretimi 1978'in sonunda 700.000 varile düşecektir.

1978 Ağustos ayındaki İsfahan çatışmaları ile, İran'ın iç karışıklıkları bir dönüm noktasına gelmiştir. Bundan sonra hadiseler hızla akmaya başlamıştır. Bir yandan İsfahan'da sıkıyönetim ilan edilirken, öte yandan durumu yatıştırmak için başbakanlığa mutedil bir şahıs olan Cafer Şerif İmami getirildi. Şerif İmami 1979 Haziran ayında genel seçim yapmayı vaat etti ise de halkı yatıştıramadı. Ülkenin her tarafında Şerif İmami aleyhine geniş gösteriler başladı. Bunun üzerine Tahran ve diğer on büyük şehirde de sıkıyönetim ilan edildi. Bu ise, gösterilerin ve çarpışmaların daha da artmasına sebep oldu. Gerek kamu sektöründe, gerek petrol kuyularında grevler başladı. Şerif İmami 5 Kasım'da istifa etmek zorunda kaldı ve 6 Kasım'da General Gulam Rıza Azhari yeni hükümeti kurdu. Azhari hükümeti ile birlikte şah da birçok taviz vermeye başladı. Siyasi mahkûmlar serbest bırakılarak, siyasi muhalifler için af ilan edildi. İslâmi takvim kabul edildi. Şah ailesi mensuplarının iş hayatına girmesi yasaklandı. Şah da radyoda yaptığı bir konuşma ile hatalarını itiraf etti.

Fakat bunların hiçbiri çözüm getirmedi. Bu tavizler halkı yatıştıracağı yerde, bir bakıma şahı daha da zayıf duruma düşürdü ve çarpışmaları ve kaynaşmaları daha da şiddetlendirdi. Bu arada, halkın elinde Humeyni'nin Paris'ten gönderip ülkeye gizlice giren bildiriler dolaşıyordu. Humeyni, İslâm adına halkın kanını dökmesini istiyor ve askerlere de halk ile birleşmesini söylüyordu.

Azhari hükümeti ancak iki ay dayanabildi. 6 Ocak 1979'da yeni kabineyi Dr. Şahpur Bahtiyar kurdu. Bahtiyar 17 maddelik bir hükümet programı ilan etti. Bu program, birtakım hürriyetleri getirdiği ve rejimin sertliğini giderecek pek çok tedbirleri ihtiva ettiği gibi, dini liderlerin devlet idaresinde daha fazla rol almasını sağlayacak esasları da ihtiva ediyordu. Keza İsrail'e petrol satışı durdurulacak ve Arap devletleri ve Filistin Kurtuluş Örgütü ile de daha yakın münasebetler kurulacaktı.

Bahtiyar hükümeti ile beraber, İran'da şahsız bir idare de başladı. Zira hadiseleri bir türlü kontrol altına alamayan şah, bir taviz daha vererek, geçici bir süre için ülkeden ayrılmaya karar verdi. 16 Ocak 1979 günü İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi Şahbânu Farah Tahran'dan ayrıldılar. Gerçekte bu, İran'da monarşinin fiilen sona ermesi idi. Her ne kadar, dokuz kişilik bir Niyabet Konseyi kurulmuş ise de, artık her şey bitmişti.

Şahın ülkeden ayrılması, ayaklanmanın kesin zaferi idi ve bundan dolayı da bütün ülkede bir bayram sevinci ile kutlandı. Artık her şey Humeyni'nin kontrolüne geçiyordu. Bahtiyar'ın başbakanlığı kabul etmesi Humeyni'yi kızdırmıştı. Bu sebeple o da, Bahtiyar hükümetini meşru saymayıp onun yerine İslâm Devrim Konseyi'nin kurulduğunu 13 Ocak'ta ilan etmişti. Bu duruma göre iki ayrı hükümet mevcut oluyordu. Onun için Mehdi Bazargân Humeyni ile Bahtiyar'ı uzlaştırmak için arabuluculuk yapmaya çalıştı.

Fakat Bazargân ordu ile Humeyni arasında da arabuluculuk yapmak istedi. Zira ordu genellikle şaha bağlıydı. Şahın ayrılmasından sonra ordunun durumu ehemmiyet kazanıyordu. Bir ara ordunun müdahale edeceği söylendi ise de bu gerçekleşmedi. Fakat ordu Humeyni tarafına da geçmedi.

1 Şubat 1979 günü lider Humeyni özel bir uçakla Paris'ten Tahran'a geldi ve üç milyon kişi tarafından büyük gösterilerle karşılandı. Humeyni'nin ilk işi 4 Şubat'ta Mehdi Bazargân'ı geçici bir hükümetin başkanlığına tayin etmek oldu. Humeyni İslâm Devrim Konseyi'nin başı olarak hareket ediyordu. Şahpur Bahtiyar ise Bazargân hükümetini tanımayınca, iki hükümetin taraftarları arasında Tahran'da çatışmalar çıktı. Fakat bu da uzun sürmedi. Çünkü ordu komutanları 11 Şubat'ta tarafsızlıklarını ilan ederek, askerlerini kışlalarına çektiler. Esasında bilhassa hava kuvvetleri daha başlangıçta Humeyni tarafına kaymaya başlamıştı. Ordunun geri çekilmesi karşısında artık Bahtiyar için de yapılacak bir şey kalmamıştı. Şimdi İran'da Humeyni rejimi başlıyordu.

Humeyni rejimi üç büyük mesele ile karşı karşıya kalmıştır. Birincisi yeni rejimin müesseselerinin kurulması ve otoritenin tesisi idi. Bunun yapılması çok zaman almıştır. Bundan dolayı da, İran'ı sokak idare etmeye

başlamıştır. Yeni rejimin militanları ki kendilerine Devrim Muhafızları diyorlardı, kurdukları Devrim Komiteleri ile bir süre her şeye hâkim olmuşlar ve ülke, tam manasıyla sokak keyfiliğinin idaresi altına girmiştir. Keyiflerine göre, birtakım insanları yakalayıp hapse atmışlar ve eski rejimin tarafları olduğundan şüphe ettikleri birçok insanı uydurma mahkemelerde yargılayıp idam ettirmişlerdir. Bu yolla binlerce insan öldürülmüştür. Meşela Milletlerarası Af Teşkilatı'nın 1981 Ekim'inde bildirdiğine göre, 1981 yılının Haziran-Ekim döneminde 1.800 kişi, 1979 Şubat ayından yine bu tarihe kadar 3.350 kişi bu şekilde idam edilmiş bulunuyordu. Böylece İran bir dehşet ve korku ülkesi hâline gelmiştir. Şahın ve SAVAK'ın yerini yeni bir şah ve yeni bir SAVAK almıştır. Yalnız değişik isimlerle.

Bununla beraber, rejime bir hukuki şekil vermenin zarureti de açıktı. Önce yeni rejimin şeklini tayin etmek gerekti. Bunun için 30-31 Mart 1979'da yapılan bir referandum, yani halk oylaması neticesinde, halkın %99 oyu ile monarşiye son verilerek, İran İslâm Cumhuriyeti ilan edildi.[87] 3 Ağustos'ta da, yeni anayasayı kabul edecek 73 üyeli konsey seçimi yapıldı. Anayasayı Humeyni, ayrı bir komiteye kendisine göre hazırlatmıştı. Konseyin görevi önüne konan tasarıyı incelemekti. Mamafih konsey, anayasada, bilhassa etnik gruplara bazı haklar tanıyan birtakım değişiklikler yaptı. Bu anayasa 1979 Aralık ayında halk oyuna sunulup kabul edildikten sonra, 1980 Ocak ayında da cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve cumhurbaşkanlığına, halk oylarının %75'i ile, 1960'lardan beri Humeyni'nin çok yakını olan ve Paris'te Sorborne Üniversitesi'nde ekonomi öğrenimi görmüş olan Dr. Bani Sadr seçildi.[88]

14 Mart ve 9 Mayıs 1980'de de, iki safhalı olarak Meclis seçimleri yapıldı. Meclis seçimlerini, bir bakıma yeni rejimin resmi partisi olan ve mollaların ve din adamlarının desteklediği Cumhuriyetçi İslâm Partisi çok büyük çoğunlukla kazandı. Meclis başkanlığına da, 31 Ağustos 1981'de Mücahidin-i Halk teröristleri tarafından düzenlenen bir suikastta öldürülecek olan Muhammed Ali Recai seçildi. Recai 1980 Ağustos'unda başbakanlığa getirildi. Bu ise, Bani Sadr'ı destekleyen merkezciler ile, Recai liderliğindeki aşırı sağcı ve dinciler arasında bir mücadelenin açılmasına sebep oldu. Bu mücadelede bilhassa, 1980 Eylül'ünde patlak veren Irak-İran savaşı ile kendisini gösterdi. Cumhurbaşkanı Bani Sadr, bir iktisatçı olarak, boş sloganlar yerine ekonomik tedbirlerin alınmasını istiyordu. Recai ise, başbakan olduğu hâlde işi birtakım heyecanlı sloganlarla yürütme yoluna gitmek istedi. Hâlbuki, bu sırada petrol gelirleri iyice azalmış, işsizlik artmış ve enflasyon nispeti yıllık %50'ye çıkmıştı.

87 İran şahı 16 Ocak 1979'da İran'dan ayrıldıktan sonra Mısır'a gitmiş, oradan Fas'a, Bahama Adaları'na, Panama'ya ve kanser tedavisi için Amerika'ya geçtikten sonra 27 Temmuz 1980'de Kahire'de kanserden ölmüş ve orada toprağa verilmiştir.

88 İran'ın yeni anayasası ile Humeyni, cumhurbaşkanını dahi azletme yetkisi de dâhil çok geniş yetkilere sahip, ülkenin en büyük lideri olarak Veli-i Fıkh unvanını almıştır.

Bani Sadr ile Recai arasındaki bu mücadelede, sol gruplardan komünist Tudeh Partisi, tamamen dincileri ve dolayısıyla Recai'yi desteklemekte idi. Buna karşılık İlerici-İslâmcı Mücahidin-i Halk Bani Sadr'ın arkasında yer aldı.

1981 Mart başından itibaren, Bani Sadr ile Recai arasındaki mücadele, taraftarlarının Tahran sokaklarında çatışmalarına kadar vardı. Bu çatışma karşısında Humeyni ağırlığını Bani Sadr tarafına koydu ve 16 Mart'ta yayınladığı bir bildiride Bani Sadr'ın silahlı kuvvetler başkomutanlığını teyit etti. Bu, Bani Sadr için büyük bir destekti. Fakat meclis Recai'yi destekliyordu. Onun için, bir süre sonra Humeyni desteğini Bani Sadr'dan çekti ve Bani Sadr'ı 10 Haziran 1981'de başkomutanlıktan ve 21 Haziran'da da cumhurbaşkanlığından azletti. Bundan sonra Bani Sadr izini kaybettirdi ve daha sonra Paris'te ortaya çıktı. Bani Sadr'ın çekilmesi ile aşırı sağcı dincilerle, sol gruplar karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı, bilhassa Bani Sadr'ı destekleyen Mücahidin-i Halk ile Devrim Muhafızları arasındaki çatışmalar daha da artmış ve Muhammed Ali Recâî dâhil, dincilerin ileri gelenlerinden bir çoğu Mücahidin-i Halk'ın tertip ettiği suikast ve sabotajlarda hayatını kaybetmiştir. Bu durum 1982 yılı ortalarına kadar devam edecektir.

Humeyni rejimine karşı gelenlerden Marksist-Leninist Fedayin-i Halk, esas itibariyle Kuzeybatı İran'da, Kürtlerle beraber hükümet kuvvetlerine ve Devrim Muhafızları'na karşı silahlı mücadele yapmaktaydı. Bunun dışında, küçük gruplar olarak Peyker ve Ramandegan gibi Maoist gruplar da yeni rejimin karşısındaydı. Yine küçük fakat çok teşkilatlı bir grup olarak da Furkan ise, koyu dinci ve fanatik bir kuruluş olarak, din adamlarının politikaya karışmasının karşısında idi ve birçok öldürme hadiselerinin faili idi.

C) AYRILIKÇI AYAKLANMALAR

Yeni rejim bu iç muhalefet gruplarının yanında, daha ihtilâlin ilk gününden itibaren de etnik grupların muhalefeti ile karşılaştı. Etnik grupların başında, sayıları 11-15 milyon arasında bulunan Azeri Türkleri, 3-4 milyon kadar tahmin edilen Kürtler ile Kuzistan Arapları gelmekteydi. Daha 1979 Mart ayından itibaren bu büyük etnik kitlelerin ayaklanmalarının yanında[89] Kümbet-i Kavus'ta Türkmenlerin Pakistan sınırına bitişik Balucistan ve daha yukarıda Siston bölgelerinde de ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu etnik grupların Humeyni rejimine karşı ilk ayaklanmalarının 30-31 Mart halk oylamasına rastlaması manidardır. Bu etnik gruplar, yeni rejim içinde muhtariyete sahip olmak istediklerini ifade etmişlerdir.

Etnik gruplardan ilk tepki Kürtlerden geldi. Daha 1978 yılının sonbaharında, şahın otoritesi çökmeye başladığı zaman, Sünni Kürtler Mehabad bölgesinde güya bağımsız bir devlet kurmuşlar ve Humeyni işbaşına geçtikten sonra da Humeyni'nin kararnamelerini hiçe saymışlardır. Bunun neticesi

89 Azerbaycan Türklerinin, Kürtlerin ve Kuzistan Araplarının Şubat 1979-Şubat 1980 arasındaki ayaklanmaları için bkz., *Keesing's... 1980*, s. 30301-30310.

olarak bu bölgedeki Kürtler ile Humeyni'nin Devrim Muhafızları arasında ilk günden itibaren silahlı çatışmalar çıkmıştır. Bu çatışmalar 1979'un yaz ve sonbahar aylarında da devam etmiştir. 1980 yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki çarpışmalar ise en şiddetlisi olmuştur. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Bani Sadr 14 Mayıs 1980'de Kürtler için bir muhtariyet planını prensip olarak kabul ettiğini açıkladı ise de, çarpışmaları önleyemedi. 1980 Eylül'ünde Irak ile İran arasında savaşın çıkması üzerine Kürtlerin hareketi de sona ermiştir.

Mamafih Kürt ayaklanmasının daha ileriye gidememesinin iki sebebi daha vardır: Biri, Kürtlerin de kendi aralarında gruplara bölünmüş olmasıdır. Mesela bunlardan bir kısmı Abdurrahman Kasımlo liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi'ni desteklerken, bir kısmı da Sünni lider Şeyh İzzeddin Hüseyni etrafında toplanmıştır.

İkincisi, Türkiye ve Irak'ın Kürt ayaklanmalarını dikkatle takip etmeleridir. 1975'ten önce İran şahı Kürtleri Irak'a karşı kullanmıştı. Fakat Irak şimdi aynı şeyi İran'a karşı yapmadı. Türkiye ve Irak'ın bu tutumu İran'ın işini kolaylaştırmıştır.

Irak Kürtlere herhangi bir yardımda bulunmadı ise de, sınırlarına bitişik ve esas itibariyle İran'ın petrol bölgesini teşkil eden Kuzistan'daki Arapları Humeyni rejimine karşı kışkırtmıştır. Irak'ın 1980 Eylül'ünde İran'a savaş açmasında Kuzistan faktörü mühim rol oynayacaktır.

Azeri Türklerine gelince: Şahın devrilmesinde Azeri Türkleri ile liderleri Ayetullah Şeriatmedari'nin mühim rolü olmuştur. Azeri Türklerinin çoğunluğu Şii idi ve Şeriatmedari, dini kıdem bakımından Humeyni'den önce gelmekteydi. Bu sebeple, daha ilk günden itibaren Humeyni Şeriatmedari'den çekinmiş ve bunun neticesi olarak da, iki lider arasında sürtüşmeler başlamıştır. Şeriatmedari, Şii din adamlarının merkezi hükümette bu derece aktif rol almalarının karşısındaydı. Bu görüş ayrılıkları şiddetlenince, Azeri Türkleri daha organize hâle gelmek için Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ni kurdular. Bundan sonra Humeyni ve Devrim Muhafızları ile çatışmalar daha da şiddetlendi. 1979 Aralık ayında yapılan anayasa referandumunu Azeri Türklerinin %80'inin boykot etmesi üzerine, Humeyni taraftarları Şeriatmedari'nin Kum'daki evine saldırdılar. Tebriz'de de Devrim Muhafızları saldırılara başladılar ve çatışmalar iyice şiddetlendi. 1980 Ocak ayında da devam eden bu çatışmalar sonunda Devrim Muhafızları, Müslüman Halkın Cumhuriyet Partisi'nin Tebriz'deki genel merkezini bastılar ve birçok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine parti dağıtıldı ve Şeriatmedari de Humeyni ile mücadeleyi gevşetti. Mamafih, 1981 yılı içinde Tebriz'de zaman zaman çatışmalar eksik olmadı. 1982 yılında da Şeriatmedari göz hapsine alındı.

D) DIŞ MESELELER

Humeyni rejimi içeride çeşitli istikametlerden gelen muhalefet ile uğraşırken, dışarıda da birtakım devletlerle münasebetleri her gün biraz daha bozuldu. Yeni rejim kendi tutumu ile başına birtakım meseleler çıkardı.

Bunların başında, İran'ın komşularıyla ve bilhassa çoğunluğu Sünni olan Arap ülkeleriyle münasebetlerinin bozulması gelir. Humeyni'yi Arap dünyası içinde ilk destekleyenler Suriye, Libya, Güney Yemen gibi sosyalist mahiyetteki rejimlerle Filistin Kurtuluş Örgütü'dür. Humeyni'nin daha ilk günden itibaren Amerikan düşmanlığını kendisine bayrak yapması, İsrail ile münasebetlerini kesmesi ve Filistinlileri desteklediğini açıklaması, bu devletlerle kendisi arasında müşterek bir zemin yaratmıştır.

Buna karşılık, Basra Körfezi ülkeleri ile Suudi Arabistan gibi muhafazakâr ve monarşik ülkelerle halkının çoğunluğu Sünni olan Irak, Humeyni'nin Şii rejimini endişe ile karşılamışlardır. Bir defa İran'da monarşinin devrilmesi bu ülkeler halkına da örnek olabilirdi. İkincisi, en çok Irak'ta olmak üzere, bu ülkelerin hepsinde de bir miktar Şii nüfus yaşamaktaydı. Nitekim, 20 Kasım 1979 günü Mekke'de bir grup fanatik insan kutsal Kâbe'yi basarak işgal ettiler. 250 kişi kadar olan grubun çoğunluğunu Suudi Bedevileri teşkil etmekle beraber, aralarında başka Arap ülkelerinin vatandaşı olan öğrenciler de vardı. Grubun lideri kendisini Mehdi ilan etmişti. Kâbe'nin camiini işgal etmiş olan bu gruba karşı silahlı mücadele camiin tahribatına yol açacağı için, işgalcilerin ele geçirilmesi iki haftalık uğraşmayı gerektirdi. Neticede 75 kişi ölü olarak, 170 kişi de sağ olarak ele geçirildi ve sağ kalanlarda ölüme mahkûm olup idam edildiler.

Bu hadise sırasında, bu işte Humeyni'nin parmağı olduğu iddiası yayılmış ise de, bunun kesin delilleri bulunamamıştır. Yalnız, Humeyni'nin de daha ilk günden itibaren Ortadoğu'daki Şiileri ve monarşik rejimlerdeki halkı ayaklanmaya teşvik ettiği de bir gerçektir. Nitekim bu kışkırtmalar sonucu, 1979'un Eylül ve Ekim aylarında Irak'ta, Kuveyt'te ve Bahreyn ile Suudi Arabistan'ın Hasa eyaletinde, Şii kaynaklı ayaklanmalar olmuş ve bunlar hemen bastırılmıştı. Tabii bu gelişmeler İran'ın komşuları ile olan münasebetlerinde uçurumlar yarattı.

Bunun yanında 4 Kasım 1979 günü Humeyni taraftarı öğrenciler Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğini bastılar ve elçilik personelinden 63 kişiyi rehin aldılar. Öğrenciler rehineleri serbest bırakmak için o sırada kanser tedavisi için Amerika'ya gelmiş bulunan İran şahının İran'a teslim edilmesini istiyorlardı. Bunu ise Amerika'nın kabul etmesi mümkün değildi.

Rehineler meselesi[90] Amerika'yı güç bir duruma soktu. Amerikalı diplomatları kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna gitse, bunun birtakım tepkileri olacağı gibi Humeyni'yi Sovyet Rusya'nın kucağına atılmaya da zorlayabilirdi ki Amerika bunu göze alamadı. Fakat İran'ın bir çeşit haydutluk sayılabilecek hareketi karşısında da susup oturmak da Amerika gibi bir süper devlet için haysiyet kırıcı idi. Bu sebeple Amerika dolaylı vasıtaları kullanmaya karar verdi, önce Amerikan bankalarında milyarlarca dolar olan

90 Rehineler meselesi ve neticesi için bkz., *Keesing's... 1980*, s. 30148-30150, 30205-30212, 30525-30538.

İran paralarını dondurdu. Arkasından Pasifik Okyanusu'ndaki Amerikan donanmasından bir kısmını, İran üzerinde bir manevi baskı olmak üzere Umman Denizi'ne çekti. 1980 Ocak ayında Güvenlik Konseyi'nden İran'ı kınayan bir karar çıkarmak için harekete geçti. 7 Nisan 1980'de İran'la münasebetlerini kesti. 17 Nisan'da Amerikan vatandaşlarının İran'a gitmeleri yasaklandı. Amerika'nın isteği üzerine Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) 22 Nisan'da, gıda maddeleri ile tıbbi malzeme hariç, İran'a ekonomik sanksiyonlar tatbikine karar verdi.

Fakat bu tedbirlerin hiçbiri İran'ın rehineler meselesindeki tutumunu yumuşatmadı. İran şahın ve dışarıdaki parasının kendisine teslimini istiyordu. Bunun üzerine Amerika, 24 Nisan'da Umman Denizi'ndeki donanmadan kalkan 8 helikopterle 90 kişilik bir ekibi, rehineleri kurtarmak üzere, İran topraklarında, Tahran'dan 400 km mesafede bir noktaya indirdi. Fakat bu kurtarma operasyonu, Amerika için tam bir fiyasko oldu. Çünkü indirme sırasında üç helikopter arıza yaptı. Hemen arkasından bir uçak iniş sırasında helikopterlere çarptı ve parçalandı. 8 Amerikalı öldü ve 5 kişi de yaralandı. Bunun üzerine bu askerler, operasyona girişmeden hemen geri çekildi.

Bu başarısızlık Amerika'nın prestiji için ağır bir darbe olmakla beraber, dünya kamuoyunu da rehineleri kurtarmak için harekete geçirmiştir. Mesela 17-22 Mayıs günlerinde İslâmâbâd'da toplanan 11. İslâm Konferansı, Amerika'nın kurtarma operasyonunu bir askeri saldırı olarak kınamakla beraber, İran'dan da rehineler meselesini halletmesini istedi. 18 Mayıs'ta Avrupa Ekonomik Topluluğu, üyelerini, İran'a karşı ekonomik sanksiyonları sıkı bir şekilde tatbike çağırdı. Milletlerarası Adalet Divanı, 24 Mayıs'ta, İran'dan, rehineleri serbest bırakmasını isteyen bir karar aldı. Karar Amerika'nın müracaatı üzerine alınmıştı. 25-26 Mayıs'ta, Avusturya Cumhurbaşkanı Dr. Bruno Kreisky, İsveç Sosyalist Parti lideri Olaf Palme ve İspanya Sosyalist Parti lideri Felipe Gonzales'ten kurulu bir Sosyalist Enternasyonel Heyeti Tahran'ı ziyaret ederek rehinelerin serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştı.

Fakat bunların hiçbirinden bir netice çıkmadı. Bu safhadan sonra Cezayir'in aracılık faaliyeti başladı. Fakat şurası bir gerçektir ki, 22 Eylül 1980'de Irak-İran Savaşı'nın çıkması, İran'ın rehineler meselesindeki tutumuna çok tesir etmiştir. Çünkü, Humeyni daha önce, Amerika'nın İran'a karşı yaptığı hataları itiraf ederek özür dilemesini isterken, şimdi bu şartından vazgeçti. Cezayir'in aracılığı ile Amerika, dondurulmuş olan İran alacaklarının serbest bırakılmasını kabul edince, bir kısmı çeşitli sebeplerle daha önce serbest bırakılmış veya kaçmış olan rehinelerden geriye kalan 52'si 21 Ocak 1981 günü, yani Başkan Reagan'ın Amerika'nın 40. başkanı olarak göreve başlamasından birkaç dakika sonra, Tahran'dan Amerika'ya doğru havalandılar. Milletlerarası politikanın enteresan bir kâbusu böylece sona ermişti.

10- SOVYET RUSYA'NIN AFGANİSTAN'I İŞGALİ

1970'li yılların sonunda, hem Ortadoğu bölgesinin ve hem de milletlerarası münasebetlerin, İsrail ile Mısır'ın barışmasından da daha mühim hadisesi, 1979 Aralık ayı sonundan itibaren Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesidir.[91] Çünkü İsrail-Mısır barışı, İsrail'in güneyini güvenlik altına almak suretiyle bir stratejik avantaj sağlamış ise de, daha sonraki gelişmelerin de gösterdiği gibi, hem İsrail ve hem de diğer Arap ülkeleri açısından, bölgenin genel yapısında büyük bir stratejik değişiklik meydana gelmemiştir.

Fakat aynı şeyi Afganistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali için söylemek mümkün değildir. Çünkü Afganistan'ın işgali, İran'da Batı taraftarı Şah rejiminin yıkılıp, geleceği soru işaretleri ile dolu ve o sırada iç bölünmelerin tehdidi altına girmiş bulunan Humeyni ihtilâli ile aynı yıla rastlamıştır. Yani, İran'ın son derece zayıf ve çalkantılı bir durum içinde bulunduğu bir sırada Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, Sovyetler'e, Basra Körfezi'ne, Ortadoğu petrollerine ve Hint Okyanusu'na inme imkânını kazandırıyordu. Bu ise, Batı Asya ve Ortadoğu'nun stratejik yapısında mühim değişme ihtimalini ortaya çıkarmaktaydı. Aynı zamanda Türkiye için de tehlikelerle dolu bu ihtimalin, başta Birleşik Amerika olmak üzere hem Batı'da ve hem de Ortadoğu'nun muhafazakâr petrol üreticisi ülkelerinde heyecan ve telaşa ve aynı zamanda da birtakım politika değişikliklerine sebep olması bundandır.

Afganistan tarihinin birtakım hususiyetleri vardır. Bunların başında ülkenin daima çalkantılar içinde bulunması gelir.[92] Fakat bu çalkantıların ve

91 Afganistan konusu için bkz., Nancy Peabody Newell ve Richard S. Newell, *The Struggle for Afghanistan*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1981; K.P. Misra (Ed.), *Afghanistan in Crisis*, London, Croom Heim, 1981; US Congress, *Commitee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe and the Middle East*, East-West Relations in the Aftermath of Soviet Invasion of Afghanistan, Washington, DC, US Government Printing Office, 1980; Anthony Arnold, *Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective*, Stanford, Calif., Hoover, Institution Press, 1981; Alfred L. Monks, *The Soviet Intervention in Afghanistan, 1979-1980*, Washington DC, American Enterprise Institute, 1981; Syed Shabbir Hussain, Abdul Hamid AM, Absar Hussain Rizvi, *Afghanistan under Soviet Occupation*, Islamabad, World Affairs Publications, 1980; Alvin 2. Z. Rubinstein, *Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence*, New York, Praoger, 1982, s. 121-177; "Crisis over Afghanistan", *Strategic Survey, 1975*, s. 48-55; "Afghanistan A Year After the Invasion", *Strategic Survey, 1980-1981*, s. 63-68; "The War in Afghanistan", *Strategic Survey, 1981-1982*, s. 92-96; William A. Griffith, "Super Power Relations after Afghanistan", *Survival, July-August 1980*, s. 146-151; Zalmay Khalilzad, "Afghanistan and the Crisis in American Foreign Policy", *Survival, July-August 1980*, s. 151-159; Ernst van der Beugel, "After Afghanistan", *Survival, November-December 1980*, s. 242-247; Barry M. Blechman ve Douglas M. Hart, "Afghanistan and 1946 Iran Analogy", *Survival, November-December 1980*, s. 248-253; Joseph Hajda, "The Soviet Grain Embargo", *Survival, November-December 1980*, s. 253-258; Douglas M. Hart, "Low Intensity Conflict in Afghanistan", *Survival, March-April 1982*, s. 61-67; Louis Dupree, "Afghanistan under Khakju, Problems of Communism", *July-August 1979*, s. 34-50; *Keesing's... 1978*, s. 29037-29038; *Keesing's... 1979*, s. 29641-29643; *Keesing's... 1980*, s. 30229-30231, 30362-30364, 30381-30388.

92 Afganistan'ın işgali konusundaki açıklamalarımızı, *Tercüman* gazetesinin 8, 9,10 ve 11 Ocak 1980 tarihli sayılarında yayınladığımız "Afganistan" başlıklı yazı dizimizden özetledik.

istikrarsızlıkların birinci sebebi ise, ülkenin feodal ve kabile hayatına dayanan bir sosyal yapıya sahip olmasıdır. Kabile mücadele ve rekabetleri, Afganistan'ın siyasi istikrarına çok tesir etmiştir.

Afganistan'ın bir diğer hususiyeti ise, ülkenin stratejik pozisyonudur. Çünkü Afganistan, Batı Asya ile Ortadoğu ve Orta Asya ile Basra Körfezi ve Hint Okyanusu arasında bir geçit noktasıdır. Ülkenin bu stratejik ehemmiyeti, ülke etrafındaki büyük devletler arasında bir mücadeleye sebep olmuştur. Büyük devletlerin Afganistan üzerindeki bu mücadeleleri de, ülkenin karakteristiğini teşkil eden siyasi istikrarsızlığın bir başka sebebidir.

Nihayet Afganistan hakkında yapılacak herhangi bir değerlendirmede ihmal edilmemesi gereken bir nokta da, İslâmiyet'in halkın inancında çok derin bir şekilde yer etmiş olması ve bunun da sosyal ve kültürel hayata istikamet vermekte olduğudur.

Afganistan'ın milletlerarası politikanın mühim bir konusu hâline gelmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olmuştur. Çarlık Rusya'sının, 1854-1856 Kırım Savaşı yenilgisinden sonra bütün faaliyetini Orta Asya'da genişlemeye tevcih etmesi ve Orta Asya'daki Türk devletlerini yıkarak güneye doğru sarkması, kendisini Hindistan'ın kuzey sınırları üzerindeki güvenliği endişesi içinde bulunan İngiltere ile karşı karşıya getirmiştir. Bu mücadele, 1907 İngiliz-Rus Anlaşması ve bu anlaşmanın Afganistan'ı İngiltere'nin kontrolü altına bırakması ile neticelenmiştir.

1917'de çarlığın yıkılması ve Rusya'da Sovyet rejiminin kurulması üzerine Afganistan İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'ya dayanma yoluna gitmiş ise de, bu da fazla sürmemiş ve 1933'ten itibaren Afganistan hem İngiltere ve hem de Sovyet Rusya'ya karşı, birçok Ortadoğu ülkesinin yaptığı gibi, Nazi Almanyası'na dayanmaya başlamıştır.

1945'ten sonra Afganistan'ın geçirmeye başladığı iç gelişmeler, zincirleme bir şekilde, 1979 sonunda ülkenin Sovyet Rusya tarafından işgali ile neticelenmiştir.

Bu gelişmede ağırlık noktası, Afganistan'ın tarihinde en uzun hükümdarlık yapan Muhammed Zahir Şah'tır. Zahir Şah, 1933-1973 yılları arasında 40 yıl kadar hükümdarlık yapmıştır. 1953 Eylül'ünde General Muhammed Davud Han, kansız bir darbe ile başbakanlığı ele geçirdi ve 1963 Mart ayına kadar sürecek olan on yıllık bir diktatörlük tesis etti.

Davud Han'ın dış politikada ilk yaptığı iş, Sovyetler'e yanaşmak oldu. Afganistan'ın Sovyet nüfuzu altına girmesi esasında Davud Han'ın diktatörlüğü zamanında olmuştur. Davud Han zamanında Sovyetler Afganistan'a çok geniş ekonomik ve askeri yardım yapmışlardır. Fakat ne var ki, Davud Han'ın Sovyetler'e bu derece dayanma politikası halkın tepkisi ile karşılaştı ve kendisine karşı muhalefetin artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Davud Han 1963 Mart ayında istifa etmek zorunda kaldı.

Kral Zahir Şah, Davud Han'dan yakasını sıyırdıktan sonra, 1964 Eylül'ünde yeni bir anayasa ilan etti. 18 ayda bir komite tarafından hazırlanan ve Loya Jirgah yani Millet Meclisi tarafından kabul edilen bu anayasa, esasında çok demokratik bir anayasa idi. Amerikan anayasasından örnek alarak kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemiş idi ve çok partili hayatı öngörmekteydi. Esasında bu anayasa, Afganistan gibi muhafazakâr ve kabile hayatına dayanan bir ülke için fazla ileri gitmişti. Belki de bu sebepten, Zahir Şah anayasayı tam olarak tatbik yoluna da gitmedi. Bu da aydınların tepkisine sebep oldu. Mamafih 1965 ve 1969 seçimleri bu anayasa ile yapıldı. 1965 seçimlerinde meclise girenlerin çoğunluğu muhafazakârdı. Marksist kesimden Babrak Karmal da seçilenler arasında idi.

1964 Anayasası en çok Marksistlerin işine yaramış görünüyor. 1966 Nisan ayında Nur Muhammed Taraki tarafından *Halk* adlı bir gazete yayınlanmaya başladı. Bütün solcular bu gazete etrafında birleşti. Fakat halktan gelen tepkiler üzerine *Halk* gazetesi mayıs ayında savcılıkça kapatıldı. Bu hadise sol hareket içinde bölünmelere sebep oldu ve Babrak Karmal liderliğindeki *Parçam* (Perçem veya Bayrak) *Halk*'tan ayrıldı. Karmal, 1968 Mart ayından itibaren *Parçam* adı ile kendi gazetesini çıkarmaya başladı. Bunun arkasından 1968 Nisan ayında bir grup daha *Halk*'tan ayrılarak *Şule-i Cavid* adı ile bir başka gazete yayınlamaya başladılar. *Parçam* Moskova taraftarı iken, *Şule* grubu Çin tarafını tutuyordu.

Bir süre sonra *Parçam* grubu da bölünmüş ve Tahir Badakşi liderliğindeki bir grup *Parçam*'dan ayrılarak *Sitem-i Milli*'yi kurmuşlardır. *Sitem-i Milli,* bilhassa kırsal alanların kalkınmasında Mao'nun sistem ve felsefesini benimsemişti.

Bunlar olurken, Muhammed Davud Han, 17 Temmuz 1973'te yeniden bir darbe yaptı ve monarşiyi devirerek ülkede cumhuriyet ilan etti. Kendisi cumhurbaşkanı ve başbakan oldu. Davud Han'ın bu darbesi geniş bir gençlik kitlesi, reform taraftarları, Sovyet Rusya'da eğitim görmüş subaylar ve Marksistler tarafından hararetle desteklendi. Yalnız bu subaylar, Marksist olmaktan ziyade milliyetçi solculardı.

Solcular başlangıçta Davud Han'ı desteklemekle beraber, bir süre sonra araları açıldı. Çünkü Davud Han otokratik bir idare ve şahsi diktatörlüğünü tesis etmişti. Ülkenin tek siyasi partisi, kendisinin lideri bulunduğu Hizb-i İnkılâb-ı Milli idi. Mamafih, Davud Han yeniden Sovyetler'le çok yakın münasebetler kurduğu için Moskova çok memnundu.

Solun Davud Han ile arası açılınca, *Halk* ve *Parçam* grupları 1977 Temmuz'unda tekrar birleşerek Davud Han'a karşı mücadeleye başladılar. Bu ise Davud Han ile solcuların münasebetlerini daha da gerginleştirdi. Neticede, Afgan Marksistler askerleri de yanlarına alarak, 27 Nisan 1978 sabahı yaptıkları bir darbe ile Davud Han'ı devirdiler. Darbeciler 28 Nisan'da da Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Darbenin liderleri, Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Amin, Babrak Karmal ve General Abdülkadir idi.

Darbeciler 30 Nisan'da 35 kişilik bir ihtilâl konseyi kurdular. Konseyin başkanı ve aynı zamanda da başbakan Nur Muhammed Taraki idi. 21 kişilik bir kabine kurulmuştu. Bunun 11 üyesi Halk Partisi'ne, 10 üyesi de *Parçam* grubuna mensuptu. Kabinenin üç üyesi Sovyet Rusya'da eğitim görmüş subaylardı.

Ülkenin şimdi tek siyasi partisi, *Halk* ve *Parçam*'ın birleşmesinden meydana gelen Afganistan Demokratik Halk Partisi (Cemiyet-i Demokratiki-yi Halk) idi.

Görünen odur ki, ihtilâl konseyi başkanı, başbakan ve Başkomutan Taraki, daha ilk günden, diğer sol grupları iktidardan uzaklaştırıp Halk Partisi'nin tam hâkimiyetini kurmaya karar vermişti. Bunun için de müsait bir zaman gelmesini beklemişti. Nihayet, 1978 Temmuz'unda, yani darbeden üç ay kadar sonra, en büyük rakibi Babrak Karmal'a darbeyi vurdu ve Babrak Karmal, başbakan yardımcılığından ve Demokratik Halk Partisi genel başkan yardımcılığından alınarak Prag'a büyükelçi yollandı. Esasında Karmal, uçağa silah tehdidi ile bindirilmiştir. Karmal ile beraber, yakın arkadaşları da görevlerinden alınarak çeşitli büyükelçiliklere tayin edilmiştir. Bunlar, iki ay sonra büyükelçilik görevlerinden de azledilmiştir. Karmal Moskova'ya sığınmış ve Moskova Karmal'ı, Taraki'ye karşı bir koz olarak elinde tutmuştur.

Sıra şimdi askerlerden kurtulmaya gelmişti. Taraki bunu da gerçekleştirdi. 20 Ağustos 1978'de, Milli Savunma Bakanı ve 27 Nisan Darbesi'nin aktif elemanlarından General Abdülkadir bu görevinden alındı. Milli Savunma Bakanlığı'nı Taraki kendi üzerine aldı ve başbakan yaardımcılığına da, dışişleri bakanlığı üzerinde kalmak üzere Hafizullah Amin'i getirdi.

Taraki 1978 sonbaharından itibaren Sovyetler'le çok yakın bir işbirliğine girişmiştir. Sayıları 5.000'i bulan her alandaki Sovyet uzmanları akın akın Afganistan'a gelirken, pek çok Afgan da Sovyet Rusya'ya gönderildi. Taraki Moskova'ya yaptığı ziyarette, 5 Aralık 1978 günü Sovyet Rusya ile 20 yıl süreli bir Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladı.[93] İki devlet arasında askeri işbirliği, dolayısıyla ittifaka yakın bir bağ kuran bu antlaşmanın bilhassa 4. maddesi, Sovyetler'in 1979 Aralık ayında Afganistan'ı işgaline dayanak olmuştur. Zira bu maddeye göre, taraflar, karşılıklı olarak, ülkelerin güvenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için, birbirleriyle dayanışma içinde olacaklar ve karşılıklı muvafakat ile gerekli tedbirleri alacaklardı.

Taraki, *Parçam*'ı ve askerleri yolunun üzerinden temizlemiş ve Sovyet Rusya'yı da yanına almış olmakla beraber, karşısına çok ciddi bir engel dikilmişti ve bu engel de Taraki'yi yıkacaktır. Bu da Afgan milliyetçilerinin komünist rejime karşı direnmeye başlamalarıdır.

93 Bu antlaşma için bkz., Alvin Z. Rubinstein, *Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence*, New York, Praeger, 1982, s. 162. Antlaşmanın metni: *Survival, March-April 1979*, s. 92-93; *Keesing's... 1979*, s. 29459 (özet).

Taraki, muhafazakâr Afgan halkının komünizme karşı tepkisini tahmin ettiği için, dini ibadete mümkün olduğu kadar geniş bir serbesti tanımış ve nüfuzlu din adamları ile geniş bir diyalog kurmaya çalışmıştır. Halkı rejimin yanma çekmek istemiştir. Kuran ile Marksizmi bir arada yürütmek istemiştir. Fakat halkın direnişini önleyememiştir.

Milli direnişin ilk işaretleri, 1978 Eylül'ünden itibaren ülkenin doğu bölgelerinden gelmeye başladı. Halk Taraki rejiminin memurlarını öldürmeye başladı. Hadiseler kısa sürede genişleyerek bir iç savaş hâlini aldı. 1979 Mart'ı geldiğinde 28 vilayetten hemen yarısında Müslüman Milliyetçiler (Mücahidin) hükümet kuvvetleri ile çarpışıyordu. Başkent Kabil'de bile zaman zaman silahlı çatışmalar görülmekteydi. Ülkenin her tarafından birçok direniş grupları ortaya çıktı.[94] Afgan ordusundan kaçan birçok subay ve asker de milliyetçi direnişçilere katılmaktaydı.

Taraki'nin milliyetçi direnişlerle baş edememesi üzerine, Hafizullah Amin 1979 Mart ayında başbakanlığı üzerine aldı. Bu esasında Taraki'ye karşı bir darbe idi ve Taraki buna sesini çıkaramadı. Amin, direnişi bastırmak için Sovyetler'den artan bir şekilde yardım almaya başladı. Sovyet askerleri Afganistan'a gelmeye başladı ve hatta zaman zaman milliyetçilerle çarpışmalara girmek zorunda kaldılar.

16 Eylül 1979 tarihinde Kabil'de silahların patladığı dört saatlik bir toplantıda Taraki öldürüldü ve Hafizullah Amin iktidarı ele geçirdi. Amin'in iktidarı ile beraber, milliyetçi mücadeleyi bastırma işini Sovyetler kendileri üzerlerine aldılar. O kadar ki Aralık 1979 ayında Afganistan'da zaten 20 bin kadar Sovyet askeri bulunuyordu.

Bu arada Amin halkı yatıştırmak için, genel af ilan etmek gibi bir taviz politikasına başladı. Bir taraftan da Taraki taraftarlarını temizliyordu.

Amin'in de bu işi beceremeyeceğini anlayan Sovyetler, 24 Aralık'tan itibaren uçaklarla Kabil havaalanına asker indirmeye başladılar. Üç gün süren bu faaliyetten sonra 27 Aralık 1979 günü Sovyet askerleri hükümet dairelerini işgal ettiler. Oyuna getirilmek suretiyle iki Afgan tümeni de silahtan tecrit edildi. Afganistan Sovyetler tarafından işgal ediliyordu.

27 Aralık günü Babrak Karmal Sovyet Rusya'dan radyo vasıtasıyla Afgan halkına yaptığı konuşmada, "hürriyet günü"nün geldiğini ve yeni bir Afganistan'ın doğmakta olduğunu bildirerek, halkı yeni hükümeti desteklemeye

94 Bu sırada komünist rejime karşı mücadele eden başlıca gruplar şunlardır: Paştunistan bölgesinde Ahmed Geylani liderliğindeki İttihad-ı İnkılab-ı İslâmi ve Milli Afganistan (Afganistan'ın İslâmi ve Milli İnkılâbı için Birlik); Hazret Sejjratullah Mücadidi'nin liderliğindeki Cebhe-i Necat-ı Milli (Milli Kurtuluş Cephesi); Mühendis Celaleddin Hikmetyar liderliğindeki, küçük takım iyi teşkilatlanmış, gayet muhafazakâr Hizb-i İslâm (İslâm Partisi); Profesör Burhanuddin Rabbani'nin Cemiyet-i İslâm-ı Afganistan; Mevlevi Muhammedi liderliğindeki İslâm Devrim Hareketi. Bu kuruluşlar 11 Ağustos 1979'da Pakistan'da Peşaver'de yaptıkları bir toplantıda Peyman-ı İttihad-ı İslâmi (İslâm Birliği için Yemin Edenler) adı ile birleşmişlerdir. Bunların yanında ülkenin birçok yerinde başka gruplar ve kabileler de rejime karşı mücadele etmekte idiler.

davet etti.[95] Kendisi ancak 1 Ocak 1980'de Kabil'e gelmesine rağmen, 28 Aralık günü, Babrak Karmal başkanlığında bir ihtilâl konseyinin kurulduğu ve Karmal'ın aynı zamanda Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin de genel sekreteri olduğu açıklandı. Yine aynı açıklamada, Hafizullah Amin'in İhtilâl Mahkemesi kararı ile idam edildiği de bildirildi.

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali bütün dünyada ve bilhassa Batı'da büyük heyecan ve tepki ile karşılandı. Çünkü Afganistan'ı ele geçirmekle Sovyetler, Basra Körfezi ve Ortadoğu petrolleri istikametinde mühim bir ilerleme kaydetmiş oluyorlardı. Eğer İran sağlam bir durumda olmuş olsaydı, Sovyetler'in elde ettikleri bu stratejik avantajın ehemmiyeti azalabilirdi. Yerleşmemiş bir devlet otoritesi ve çeşitli etnik grupların başkaldırması ile 1979 yılının sonunda İran'ın durumu göz önüne getirilirse, Sovyetler'in ne büyük bir stratejik avantaj elde ettikleri kolaylıkla anlaşılır. O günden bugüne İran, dış darbelere karşı koyabilecek bir duruma gelmediğine göre, Sovyetler'in bu avantajı değerini hâlâ koruyor demektir.

Şahın devrilmesi ile Amerika'nın Ortadoğu'da mühim bir dayanağı kaybetmesi ve arkasından da Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Amerika'nın Ortadoğu hakkındaki stratejik değerlendirmelerinde büyük değişiklikler yapmıştır. Şimdi Ortadoğu petrolleri Sovyet Rusya'nın yakın tehdidi altına giriyordu. Bu sebeple, Amerika, Körfez petrollerine bir saldırı hâlinde hemen savaş alanına sevk edilmek üzere, 300 bin kişilik bir Hızlı İntikal Kuvveti (Rapid Deployment Force) teşkiline başladı. İkinci olarak, 1980 yılı başından itibaren Başkan Reagan'ın idaresi ile birlikte, Amerika Arap-İsrail barışını gerçekleştirerek bölgeye bir istikrar getirmek için çabalarını arttırdı.

İşgali takip eden gelişmeler ise şöyle özetlenebilir: Başkan Carter 28 Aralık 1979 günü yaptığı konuşmada, Sovyetler'in Afganistan'ı işgalini, "milletlerarası hukuka aykırı", "kaba bir müdahale" diye isimlendirdiği gibi,[96] 3 Ocak 1980'de de senatoya gönderdiği bir mesajda, SALT-II anlaşmalarının müzakeresinin ertelenmesini istedi. Senato bu teklife hemen uydu ve bugüne kadar bu anlaşmaları tasdik etmedi. Dolayısıyla SALT-II'de yürürlüğe girmemiştir.

Amerika'nın bu tepkisine Sovyetler'in verdiği cevap ise, milletlerarası politikada eşi görülmemiş bir pişkinlik örneğidir. Tass Ajansı 30 Aralık'ta Aleksey Petrov imzası ile yayınladığı bir makalede, Afganistan'ın işgalini, daha önce sözünü ettiğimiz, 1978 tarihli Sovyet-Afgan Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'nın 4. maddesine dayandırmış ve Afgan hükümetinin isteği üzerine bu ülkeye asker sevk edildiğini söylemiştir. Afgan hükümeti ancak 28 Aralık'ta Sovyetler'den resmen yardım istemiştir. Hâlbuki Sovyetler 24 Aralık günü Kabil'e asker indirmeye başladılar ve Sovyet askerleri de 27 Aralık günü hükümet binalarını işgal ettiler.[97]

95 Konuşmanın metni: *Historic Documents of 1979*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1980, s. 969-970.

96 Carter'ın konuşmasının metni: *Historic Documents of 1979*, s. 970-972.

97 Bu makalenin metni: *Historic Documents of 1979*, s. 972-976.

Brejnev de, 12 Ocak 1980 günü Tass Ajansı vasıtasıyla yayınlanan bir mülakatında, Afganistan'ı, dışarıdan gelen silahlı bir saldırıya karşı korumak ve Afganistan'ın milli bağımsızlığını, hürriyetini ve şerefini savunmak için bu ülkeye asker sevk ettiklerini söylemek gibi ikinci bir pişkinlik örneği verdi.[98]

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, en fazla, bu ülkenin komşusu olan Pakistan'da ve Suudi Arabistan başta olmak üzere İslâm ülkelerinde heyecana ve endişeye sebep oldu. Afganistan'ı işgal etmekle Sovyet Rusya şimdi Pakistan için doğrudan doğruya bir tehlike hâline geliyordu.[99] Pakistan'ın kuzeyinde zayıf bir Afganistan'ın yerine, şimdi Sovyet Rusya gelip oturmuş olmaktaydı. Bunun Pakistan'ın güvenliği için ne derece sakıncalı bir durum olduğu açıktır.

Bir diğer nokta da, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali üzerine, binlerce ve binlerce Afganistanlının komünizmden kaçarak Pakistan'a ve İran'a iltica etmeleridir. Hafizullah Amin 1979 Eylül'ünde darbe yaptığı zaman birçok Afgan ülkeden kaçarak Pakistan'a sığınmıştı ki, bunların sayısı daha o zaman 400.000 kadardı. Sovyet işgalinden sonra kaçış daha da hızlandı. O kadar ki, 1982 Şubat ayında Pakistan'a sığınmış bulunan Afganların sayısı üç milyonu bulmuştu. Bu kadar çok insanın bakımı da Pakistan ekonomisinin sırtına yüklenmiştir. Her ne kadar Birleşmiş Milletler de mültecilerin bakımına katkıda bulunmuş ise de, masrafın yarısı yine Pakistan'ın üzerinde kalmıştır. Bazı petrol üreten Arap ülkeleri ve bilhassa Suudi Arabistan da Pakistan'a yardım etmiştir.

İran'a sığınan mültecilerin sayısı ise 500 bin civarında kalmıştır.

İşte bu sebeplerle, Pakistan Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirerek, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesini sağlamak için Güvenlik Konseyi'nden karar çıkarmak istedi ise de, çıkacak karar Sovyetler'in aleyhine olacağı için, her defasında Sovyetler tarafından veto edildi.

Bunun üzerine Pakistan iki kuruluşu harekete geçirerek Sovyetler'e baskı yapmak istedi. Birincisi BM Genel Kurulu idi. Genel Kurul 14 Ocak 1980'de aldığı bir kararda,[100] Sovyet Rusya'nın adından bahsetmeksizin, yabancı kuvvetlerin Afganistan'dan çekilmesini ve mültecilerin evlerine dönmelerinin sağlanmasını istedi. 104 lehte, 18 aleyhte ve 18 çekimser oyla kabul edilen[101] bu kararda Sovyet Rusya'nın adının zikredilmemesi, şüphesiz üzücü idi. Tabii Sovyetler'in de Afganistan meselesinde ilk başarısı oluyordu.

98 Mülakatın metni: *Historic Documents of 1980*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1981, s. 9-16.

99 Bu noktanın Pakistanlı gözüyle değerlendirmesi için bkz., Shabbir, *Afganistan under Soviet Occupation*, s. 116-138.

100 Genel Kurul kararının metni: Shabbir, Alvi ve Rizvi, *Afghanistan under Soviet Occupation*, s. 195-197; *Keesing's... 1980*, s. 30236-30237.

101 Karara aleyhte oy veren devletler: Afganistan, Angola, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Küba, Çekoslovakya, Demokratik Yemen, Etiyopya, Doğu Almanya, Grenada, Macaristan, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti, Moğolistan, Mozambik, Polonya, Ukrayna, Sovyet Rusya ve Vietnam. Çekimserler: Cezayir, Kıbrıs Rum İdaresi, Finlandiya, Hindistan, Suriye gibi devletler vardı.

Pakistan ve Suudi Arabistan bir yandan da İslâm Konferansı'nı harekete geçirdiler. İslâm Konferansı dışişleri bakanları 27-29 Ocak 1980 günlerinde, Pakistan'ın başkenti İslâmâbâd'da olağanüstü bir toplantı yaptılar. Toplantı sonunda yayınlanan kararda,[102] BM Genel Kurulu'nun kararından çok farklı olarak, Sovyet Rusya açıkça mahkûm ediliyor, Sovyetler'in müdahalesi için "işgal" deyimi kullanılıyor, Sovyet askerleri çekilmedikçe Babrak Karmal hükümetinin tanınmaması isteniyor, İslâm ülkeleri Afganistan ile diplomatik münasebetlerini kesmeye davet ediliyor, Afganistan'a komşu olan İslâm ülkeleri ile dayanışma içinde olduğu bildiriliyor ve komünist rejime karşı mücadele eden Afgan milliyetçilerine de her türlü yardımın yapılması isteniyordu.

İslâm Konferansı 11. normal toplantısını yine İslâmâbâd'da 16-22 Mayıs 1980 günlerinde yaptı. Fakat Ocak ayına nazaran havanın şimdi daha yumuşadığı görüldü. Çünkü, bu toplantıda alınan kararlarda,[103] Sovyet Rusya yine mahkûm edilmekle beraber, meseleye "siyasi çözüm" bulmak amacı ile "ilgili taraflarla" görüşmek üzere, İran ve Pakistan dışişleri bakanları ile İslâm Konferansı genel sekreterinden meydana gelen bir "Aracılık Komitesi" kuruldu. Babrak Karmal, kendi hükümeti resmen tanınmadıkça, bu komite ile görüşmeyi reddetti. Bundan sonra da İslâm dünyası Afganistan konusundaki eski heyecanını kaybetti. O günden bugüne meseleye bir "siyasi çözüm" aranmaktadır.

1980 Ağustos'unda Polonya'da dayanışma sendikasının hürriyetçi hareketinin patlak vermesi, Batı'nın dikkatini Afganistan'dan Avrupa'ya çevirdi. Bilhassa Batı Avrupa için Polonya Afganistan'dan çok mühim idi. Bununla beraber, Afganistan meselesini her vesile ile ortaya atmaktan geri kalmayan devlet yine Amerika olmuştur. Fakat Polonya hadiselerinin Sovyet Rusya'ya Afganistan'ı kazandırdığı da bir gerçektir.

Ne var ki, Amerika'nın Vietnam bataklığı gibi, Sovyetler de Afganistan bataklığının içine saplanmışlardır. Afganların milliyetçi direnişi o kadar sert olmuştur ki, Sovyetler Afganistan'daki kuvvetlerini daha 1980 yılında 85.000'e çıkarmak zorunda kalmışlardır. 1980 yılının sonuna kadar da, ölü ve yaralı olarak 15.000 kayıp vermişlerdir. Buna rağmen, 1982 yılında dahi ülkeyi tamamen kontrolleri altına almış değillerdi. Afganistan Sovyetler için insan ve para yiyen bir savaş makinesi hâline gelmiştir.

Diğer taraftan, Afganistan'ın işgalinin iki mühim neticesi daha olmuştur. Bunların birincisi, Pakistan'ın stratejik ehemmiyetinin artması ve bu ülke üzerinde Sovyet tehdidi ihtimalinin ortaya çıkması üzerine, Amerika ile Pakistan arasında, bir süredir iyi gitmeyen münasebetlerin bir yakınlaşmaya dönüşmesidir. Pakistan dışişleri bakanının 1981 Nisan ayında Amerika'ya yaptığı ziyarette, Amerika'nın beş yıl için 2.5 milyar dolarlık yardım yapması kararlaştırılmıştır.

---

102 Kararın metni: *Historic Documents of 1980*, s. 5-7; *Afghanistan under Soviet Occupation*, s. 202-205; *Islamic Conference of Foreign Ministers*, İslamabad, Ministry of Information and Broadcasting, 1980, s. 56-59; *Keesing's... 1980*, s. 30242.

103 Kararların metni: *Historic Documents of 1980*, s. 7-8; *Keesing's... 1980*, s. 30385.

Bir diğer netice de, Pakistan ile Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşmadır. Pakistan şimdi Suudi Arabistan için de ehemmiyetli olmaya başlamıştır. Pakistan ile Suudi Arabistan arasında askeri bakımdan da bir işbirliğinden söz edilmiştir.

11- IRAK-İRAN SAVAŞI

Yakın zamanların en manasız savaşlarından biri sayılan Irak-İran Savaşı'nın kökeninde bir mezhep mücadelesi olduğu kadar, daha gerilere giden bir siyasi üstünlük mücadelesi de mühim sebeplerden biridir.

A) İRAN-IRAK MÜNASEBETLERİ

1958 Temmuz'unda Irak'ta monarşinin yıkılmasından sonra İran ile Irak arasındaki münasebetler bir türlü düzgün gitmemiştir. Bu tarihten sonra Irak'ta daima sol rejimlerin hâkim olması, Batı'ya dönük bir politika takip eden İran Şahı Rıza Pehlevi'nin hiç hoşuna gitmemiştir. Diğer taraftan, 1970'te İngiltere'nin körfezden çekilmesinden sonra İran şahı, İran Körfezi (Persian Gulf) dediği Basra Körfezi'ni bir İran gölü hâline getirmek istemiş ve bu faaliyetinde de Irak karşısına bir engel olarak çıkmıştır. Bu siyasi mücadelede İran, 1961'den beri Irak'ın başına dert olan Kürt meselesini, zaman zaman Irak'a karşı bir koz olarak kullanmış ve Kürt ayaklanmalarını desteklemiştir.

1968 Temmuz'unda Irak'ta Baas Sosyalist Partisi iktidara geldi. Baas Partisi, bilhassa İhtilâl Komuta Konseyi Başkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin Tıkriti'nin çabaları ile 1961'den beri devam eden Kürt meselesine bir çözüm getirmek üzere, Kürdistan Demokratik Partisi lideri Molla Mustafa Barzani ile 1970 Mart ayında, Kürtlere muhtariyet veren bir anlaşma imzaladı. Bu suretle Baas rejimi, yıllardan beri Irak'ın uğraştığı bir meseleyi bertaraf etmiş oluyordu.

Baas rejimi, bunun arkasından 1972 Nisan ayında, Sovyet Rusya ile bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalayarak Sovyetler'den silah almaya başladı.[104] Bu da tabii İran'ı memnun edecek bir gelişme olmadı.

Irak'ın 1970 Mart ayında Kürtlerle imzaladığı muhtariyet anlaşmasını tatbik etmek imkânı olmadı. Çünkü bu anlaşmanın tatbikinde iki taraf arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bunun üzerine 1974 Nisan ayında Kürtlerle Irak kuvvetleri arasında, Irak'ın kuzey bölgelerinde silahlı çatışma başladı ve bu çatışma giderek bir iç savaş hâline geldi.[105] Bu iç savaşa 1974 Kasım ayından itibaren İran da karışmaya başladı. Çünkü bu tarihten itibaren İran Kürtlere top ve tanksavar silahları vermeye başladığı gibi, Irak kuvvetlerinin önünden kaçan Kürtler İran'a sığınıyor ve oradan takviye aldıktan sonra tekrar Irak kuvvetlerine karşı mücadeleye

104 Sovyet-Irak antlaşması için bkz., *Keesing's... 1971-1972*, s. 25201.

105 Irak'ta 1974 Kürt ayaklanması için bkz., *Strategic Survey, 1974*, s. 82-84; *Keesing's... 1974*, s. 26531-26532 ve *Keesing's... 1975*, s. 27053.

başlıyordu. 1974 yılı sonunda İran'a sığınmış bulunan Irak Kürtlerinin miktarı 130.000'i bulmuştu. Irak bir bakıma İran'la da savaş yapmaktaydı. Bu sebeple, iki devletin münasebetleri gayet kötü bir duruma girdi. Mamafih gerçek şudur ki, İran'ın Kürtlere yardımı Irak'ı güç duruma sokmuştu.

Fakat İran ve Irak arasındaki bu gerginlik fazla sürmedi. 1975 Mart ayında Cezayir'de OPEC toplantısı vardı. Bilhassa Cezayir Devlet Başkanı Bumedyen'in aracılık çabaları ile İran şahı ile Irak Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin arasında, 6 Mart 1975'te, bu toplantı sırasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile, Irak ile İran arasındaki Şattü'l-Arap nehir sınırı yeniden tespit ediliyor ve buna karşılık İran da Kürtlere yardım etmekten vazgeçiyordu.[106] Bu anlaşmadan sonra İran'ın Kürtlere yardımını tamamen kesmesi ile, Kuzey Irak'taki Kürt ayaklanması da sona ermiştir.

Irak-İran kara sınırı ve Şattü'l-Arap nehir sınırı anlaşmazlığı Osmanlı Devleti zamanında başlamış, 400 yıldan fazla süregelen bir anlaşmazlık olmuştur.[107] 19. yüzyılda Türk-İran sınırını düzenlemek ve tespit etmek için 1823 ve 1847 Erzurum anlaşmaları yapılmış ise de yine sınır anlaşmazlıkları eksik olmamış ve bunun üzerine, İran'la Osmanlı Devleti arasında 1913 yılında İstanbul Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol hem kara sınırı ve hem de Şattü'l-Arap sınırını kesin olarak çiziyordu. Fakat, Lozan Antlaşması ile Türkiye Irak'tan çekildikten sonra, Irak ile İran arasında bilhassa Şattü'l-Arap nehrinde anlaşmazlıklar çıktı. İki devlet arasında 1937 Temmuz'unda bir anlaşma yapıldı ise de, bu anlaşmayı İran 1969 Nisan ayında feshetti ve bundan sonra başka hadiselerin de ilavesiyle iki tarafın münasebetleri bozuldu.

1975 Cezayir Anlaşması, 1913 İstanbul Protokolü'nde olduğu gibi, Şattü'l-Arap Nehri'nde[108] milletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak Talveg çizgisini İran ile Irak arasında sınır olarak kabul etmekteydi. Yine Cezayir Anlaşması'na göre, taraflar, iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kuracaklar ve karşılıklı işbirliğinde bulunacaklardı.

Cezayir Anlaşması, her iki ülkenin yararına idi. Çünkü, Irak, Kürt ayaklanması dolayısıyla İran ile doğrudan bir çatışmaya girme ihtimalinden kurtulduğu gibi, Kürt ayaklanmasını bastırmak suretiyle Kerkük petrollerini yeniden işletme imkânını elde ediyordu. Buna karşılık İran da Irak ile bir çatışma ihtimalini bertaraf ettiği gibi, Şattü'l-Arap'taki sınırını Talveg çizgisine kadar uzatıyor ve ayrıca Irak'ın, şahın muhaliflerini desteklemekten vazgeçmesini sağlıyordu.[109]

---

106 Anlaşmanın metni: *Irak İran'la Egemenlik ve Haklarını Savunmak İçin Savaşıyor*, Bağdat, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, 1980, s. 27-28; *Keesing's... 1975*, s. 27053.

107 Saddam Hüseyin 17 Eylül 1980 günü Milli Meclis'te yaptığı konuşmada Irak-İran sınır anlaşmazlığının uzun bir tarihçesini vermiştir. Bkz., a.g.e., s. 4-14.

108 Şattü'l-Arap Nehri, Dicle ile Fırat nehirlerinin, Basra'nın biraz kuzeyinde birleşmesinden meydana gelen 120 mil uzunluğunda bir nehirdir. Denizden, Irak'ın mühim bir limanı olan Basra'ya kadar gemi nakliyeciliğine müsait bulunmaktadır. Nehrin İran kıyısında ise Abadan petrolleri bulunmaktadır.

109 *Strategic Survey, 1975*, s. 86

1979 Şubat ayında şahın devrilmesi ve Humeyni rejiminin başlaması ile birlikte Irak-İran münasebetleri hızla kötüye gitmeye başladı. Humeyni rejimi Irak için rahatsızlık verici idi. Çünkü İran'da bir Şii rejiminin kurulması, halkının asgari yüzde 40'ı Şii olan Irak için tehlikeli bir gelişme idi. Kaldı ki, Humeyni daha ilk günden itibaren bütün Arap ülkelerindeki Şiileri ayaklanmaya kışkırtmış ve bununla da yetinmeyerek birtakım yıkıcı faaliyetlere de girişmişti. Irak lideri Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980 günü Milli Meclis'te yaptığı konuşmada Cezayir Anlaşması'nı feshederken, bu noktaya şu şekilde değiniyordu: "Dinsel çağrı kisvesi, Acem ırkçılığını gizlemek için bir maskeden başka bir şey değildir. Acem ırkçıları din kisvesi altında, Araplara karşı besledikleri kinlerini gizlemeye çalışmakta, din kisvesi bölge halkları arasında kin, gericilik ve bölücülük duygularını körüklemekte ve ister bilerek, ister bilmeyerek, uluslararası Siyonizmin tasarılarına hizmet etmektedirler."[110]

Gerçekten, Saddam Hüseyin'in sözünü ettiği Şii bölücülüğü tehlikesi, daha 1979'un ilkbahar aylarından itibaren ortaya çıkmıştı.

Irak'ta Şii nüfus genellikle Bağdat'ın güneyindeki Necef ve Kerbela bölgelerinde yaşamakta idiler ve liderleri de Ayetullah Muhammed Bekir es-Sadr idi. Bekir es-Sadr, Humeyni rejiminin ilk gününden itibaren, Humeyni'yi ve İran ihtilâlini desteklediğini açıkça ilan etmekten kaçınmamıştı. Bundan dolayı, Bekir es-Sadr liderliğindeki Şiiler 1979 Haziran ayı başında Irak'taki Baas rejimi aleyhine gösterilere başladılar. Güvenlik kuvvetleri bu gösterilere engel olmak isteyince, iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Çarpışmalarda iki kişi öldü ve 16 kişi yaralandı. Hükümet, Bekir es-Sadr'ı tevkif etti ve bir süre sonra da idam etti. Ayrıca, Şii liderliğinin ileri gelenlerinden 31 kişiyi de ülke dışına çıkardı. Bu hadiseler üzerine Irak Şiileri 1979 yılı ortalarında Necef'te İslâm Kurtuluş Hareketi adı ile bir teşkilat kurup Humeyni ile temasa geçtiler.[111]

Humeyni rejimi ile Irak'ın münasebetlerini bozan bir diğer mesele de şah zamanında olduğu gibi, yine Kürt meselesidir. İran'da şahın düşmesi ve otoritenin yok olması, buna ilaveten İran Kürtlerinin bağımsızlık hareketleri İran'ın Irak'a bitişik bölgelerini Irak Kürtleri için bir sığınak hâline getirdi. Irak hükümetinin takibinden kaçan Kürtler İran'ın bu bölgelerine sığınmaktaydı. Hâlbuki Irak'ın kendi ülkesindeki Kürt ayaklanmalarını bastırabilmesi için Türkiye ve İran'ın işbirliğine ihtiyacı vardı. Nitekim Irak bu konuda Türkiye ile 20 Nisan 1979'da bir anlaşma imzalamıştı. Fakat İran'la aynı işbirliğini kurması mümkün olmadı. Bunun için Irak, İran Kürtlerinin Irak Kürtleriyle bağını kesmek ve onlara bir uyarıda bulunmak amacı ile, 4 Haziran 1979 günü İran'ın Sanandaj bölgesindeki Kürt köylerini uçaklarla bombardıman etti. Bu bombardıman bir süre için netice verdi. Fakat İran ile Irak arasında bu bölgedeki sınır çatışmalarını sona erdiremedi. Çatışmalar 1980 yılı boyunca da devam etti. Öyle ki, 27 Ağustos 1979 günü bu çatışmalarda İranlılar Irak

110 A.g.e., s. 21.

111 Bkz., *Keesing's... 1980*, s. 30105-30106.

kuvvetlerine karşı ilk defa yerden yere (SS) füzeler kullandılar. 1980 yazında münasebetler bu hâle gelmişti.

Bir başka anlaşmazlık konusu da Kuzistan Arapları idi. Humeyni rejimi işbaşına gelince Kuzistan Arapları da muhtariyet istediler. Abadan petrolleri Kuzistan bölgesinde olduğu için, Araplar muhtariyetle birlikte, petrol gelirlerinden hisse ve aynı zamanda da merkezi hükümette temsil hakkı istediler. Arapların lideri Şeyh Muhammed Tahir Hakanı idi. Humeyni Arapların bu isteklerini kabule yanaşmayınca, 1979 Mayıs ayında Araplarla Devrim Muhafızları arasında Hurremşehir'de çarpışmalar başladı. Hurremşehir, Şattü'l-Arap'ın karşı kıyısında ve Abadan'ın biraz kuzeyinde idi.

Irak bu çarpışmalarda Kuzistan Araplarına silah ve cephane yardımı yaptı. Kalaşnikoflar ve roketatarlar verdi. Bu ise Irak-İran münasebetlerini gerginleştirdi. 1980 yaz aylarında güneyde Irak-İran sınırında devamlı çatışmalar ve çarpışmalar olmaktaydı.[112]

Irak'ı İran'a savaş açmaya sevk eden bir sebep de, Saddam Hüseyin'in 1979 Temmuz'unda, yani İran ihtilâlinden birkaç ay sonra, iktidarı ele almasını müteakip, gerek kendisine, gerek arkadaşlarına karşı komploların başlaması idi. Saddam Hüseyin içeride ciddi bir muhalefet ile karşı kaşıya bulunuyordu. 1980 yılı içinde bu muhalefet daha da şiddetlendi. Çoğunlukla Şiiler tarafından desteklenen Dava Partisi bu siyasi muhalefeti temsil ediyordu. Bu siyasi muhalefette, şimdi Irak ile münasebetleri Saddam Hüseyin ile beraber bozulmaya başlayan Suriye'nin de bir tesiri olduğu muhakkaktır. Fakat Saddam Hüseyin bu siyasi muhalefete karşı sert tedbirler aldı ve Dava ile alâkası olan herkesin idam edileceğini ilan etti. Buna mukabil, Dava Partisi ile bağları olan Iraklı Mücahidin grubu da, Irak'ın içinde ve dışında, birtakım suikastlara ve sabotajlara girişti.[113] Bu iç muhalefet dolayısıyla, Saddam Hüseyin'in de halkın dikkatini bir dış meseleye çekmek istemesi şüphesiz ihtimal dışı değildir.

Bu şartlar içinde 1980 Ağustos'u geldiğinde, zaten Irak-İran sınırlarında çarpışmalar, yoğunlaşmaya başlamıştı. Eylül başından itibaren çarpışmalar şiddetlenmiş ve 10 Eylül'de Irak Kasr-ı Şirin ile Naft-i Şah arasındaki araziyi ele geçirdiğini iddia ediyordu.

B) SAVAŞ

Irak için yapılacak tek şey kalmıştı: Savaşa resmen başlamak. 17 Eylül'de Saddam Hüseyin Milli Meclis'te yaptığı konuşmada, 6 Mart 1975 tarihli Şattü'l-Arap Anlaşması'nı feshettiğini ilan etti. Yani Irak, nehrin iki yakasının da kendisine ait olduğunu söylemek istiyordu. 22 Eylül 1980 gününden itibaren de Irak orduları, kuzeyde Kasr-ı Şirin, ortada Mehran ve güneyde de Susangerd, Ahvaz ve Hurremşehir bölgelerinde İran topraklarına girmeye başladı. Irak-İran savaşı resmen böyle başlamıştı.

112 Kuzistan gelişmeleri için bkz., *Keesing's... 1980*, s. 30307.
113 *Keesing's... 1980*, s. 30562.

Irak İran'a saldırırken, kolay bir zafer elde edeceğini ve bu suretle kendisi Arap dünyasında büyük prestij kazanırken, Humeyni'nin itibarını kıracağını ve belki düşmesini sağlayacağını ümit etmişti. Irak'ı bu ümide sevk eden başlıca faktör, İran ordusunun, zayıf ve dağınık durumda olmasıydı. Kaldı ki, İran ordusunun silahları esas itibariyle Amerikan silahları idi ve Amerika iki yıldır yedek parça vermiyordu.

Irak'ın ümidi gerçekleşmedi. İran'ı dize getiremediği gibi, savaşın da başında İran'dan işgal ettiği bir kısım toprakları İran geri aldı. İran beklenmedik bir direnme gösterdi. Humeyni'nin ülkedeki prestiji daha da arttığı gibi, şüphesiz Saddam Hüseyin'in prestiji de ağır bir darbe yedi.

700 km'lik bir cephede harekete geçen Irak kuvvetleri, kuzeyde Panjwi ve Kasr-ı Şirin, ortada Mehran'ı aldılar ve Susangerd, Ahvaz ve Hurremşehir önlerinde İranlıların sert bir direnmesi ile karşılaştılar. Ekim 1980 sonunda Hurremşehir Irak kuvvetlerinin eline geçti. Bundan sonra kara muharebeleri durgunlaştı ve cephe sabitleşti. Taraflar zaman zaman karşılıklı saldırılar yaptılarsa da, uzun süre bir değişiklik olmadı. 1982 Mayıs ayında İranlıların büyük kuvvetlerle yaptıkları saldırılar karşısında, Irak kuvvetleri savaşın başından beri elde ettikleri bütün toprakları terk ederek, Irak sınırlarına dönmek zorunda kaldılar. 1983 yılı başında İran, ikinci bir büyük saldırı ile Irak topraklarından içeri girip, Bağdat-Basra yolunu kesmek istedi ise de o da bir şey yapamadı. Savaş böyle garip bir şekilde devam etmektedir.

Savaş her iki tarafın petrol kaynaklarında ağır tahribat meydana getirmiştir. Zira her iki taraf da savaşın ilk gününden itibaren birbirlerinin petrol rafinerilerini havadan bombardıman ettiler. 1981 yılı başında Irak'ın günde 3.1 milyon varil ve İran'ın da 1.4 milyon varil olan petrol üretimleri, her ikisi için 600.000 varile düşmüştü.

C) SAVAŞ KARŞISINDA DEVLETLER

Irak-İran savaşının neticesiz bir savaş hâline gelmesinde Amerika ve Sovyet Rusya'nın tarafsız tutum almaları ve taraflara silah vermemesi büyük rol oynamıştır. Sovyetler, her iki tarafı da gücendirmekten kaçınmıştır. Kendisine daha yakın olan Irak'a silah yardımı yapması, İran'ı Batı'nın kucağına atabilirdi.

Amerika'nın ise Irak'la bir münasebeti yoktu ve Irak İsrail meselesinde sertlik taraftarlarından biri idi.

Arap ülkelerine gelince: Körfez Savaşı denen Irak-İran Savaşı, Arap dünyasındaki bölünmeyi daha da keskinleştirmiştir. Basra Körfezi ülkeleri ve Suudi Arabistan, Irak-İran Savaşı karşısında bir rahatlık duydular. Körfez ülkeleri her ne kadar Saddam Hüseyin'in Körfez'e hâkim olmak ve Arap liderliğini ele geçirmek hususundaki tasarılarını biliyor idiyseler de, Irak'ın İran'ı yenerek Şii tehlikesini bertaraf etmesi daha fazla çıkarlarına idi. Fakat Saddam Hüseyin'in hesapları yanlış çıkınca, bilhassa Suudi Arabistan Irak'a yardım etmeye başladı. Öyle ki, Irak'ın durumu 1982 yılında kötüleşmeye başlayınca, Suudi

Arabistan İran'a, savaşı durdurması için 50 milyar dolar teklif etmiş, fakat İran 150 milyar dolar istemiştir.

Ürdün de Irak'ı destekleyenler arasında yer almıştır. Bu da Ürdün ile Suriye'nin münasebetlerini gerginleştirmiştir. Çünkü Suriye kesinlikle İran'ı desteklemiştir. Libya da Suriye'nin yanında yer almıştır.

Savaşın kazançlısı İsrail ile Mısır olmuştur. Zira Arap dünyasının bölünmesi ve bilhassa Irak'ın İran'la başının derde girmesi, İsrail için rahatlatıcı bir gelişme idi. Mısır da genellikle Irak'a sempati göstermiş ise de, bu bölünmelere aktif bir şekilde katılmamıştır. Buna karşılık, bu çatışmaların dışında kalan Mısır'ın tesiri ve prestiji artmıştır. Hem Suudi Arabistan ve hem de FKÖ gizli gizli Mısır ile temasa geçmeye başlamışlardır. Irak-İran Savaşı Humeyni ihtilâlini desteklemiş olan FKÖ için sıkıntılı bir durum yaratmıştır.

Nihayet, Irak-İran Savaşı Körfez ülkeleri için bir güvenlik meselesi de ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple altı Körfez ülkesi (Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman) ile Suudi Arabistan arasında, uzun temas ve müzakerelerden sonra, 26 Mayıs 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Bu askeri veya siyasi bir ittifak değildi. Fakat icabında o istikamete de gidebilecekti.

D) SAVAŞI DURDURMA ÇABALARI

Daha ilk günden itibaren, bu savaşı durdurmak için, çeşitli çevrelerden çeşitli teşebbüsler yapılmış, fakat bunların hiçbiri netice vermemiştir.

23 Eylül 1980 tarihinde Güvenlik Konseyi başkanı taraflara savaşı durdurma çağrısında bulunduğu gibi, Güvenlik Konseyi de 28 Eylül 1980 tarih ve 479 sayılı kararında aynı çağrıyı tekrarlamıştır. İran 24 Mayıs 1982'de Hurremşehir'i geri alıp da, savaşı Irak topraklarında devam ettireceğini söyleyince, Güvenlik Konseyi 12 Temmuz 1982 tarih ve 514 sayılı kararı alarak tarafların derhal ateş kesmelerini istemiştir. Bu istek konseyin 4 Ekim 1982 tarih ve 522 sayılı kararında bir kere daha tekrar edilmiştir.

Bunun yanında, BM Genel Sekreteri, İsveç'in eski başbakanlarından Olaf Palme'yi Irak ile İran arasında aracılık yapmakla görevlendirmiştir. Palme, 1980 Kasım ayında, 1981 yılının Ocak, Şubat ve Haziran aylarında ve son olarak 1982 Şubat ayında Tahran ve Bağdat'ı ziyaret etti ise de bir netice alamadı. İran, Irak'ın işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesi, tamirat borcu ödemesi ve Irak'ın cezalandırılması şartlarını ileri sürdü. Savaşın başlarında Irak'ın şartı da İran'ın, Irak'ın Şattü'l-Arap üzerindeki egemenliğini tanıması idi.

İslâm Konferansı da ilk günden aracılık için harekete geçti. Pakistan Devlet Başkanı Ziyaü'l-Hak başkanlığında üç kişilik bir İslâm Konferansı barış heyeti Tahran ve Bağdat'ı ziyaret etti. İslâm Konferansı 20 Ekim'de her iki tarafa ateşkes teklif etti. Bunlardan bir netice alınamayınca 25-29 Ocak 1981'de Tâif'te toplanan 3. İslâm Zirve Konferansı, Pakistan, Bangladeş, Gambia ve Gine devlet başkanları, Türkiye başbakanı ve Malezya ve Senegal dışişleri

bakanları ile Yaser Arafat ve İslâm Konferansı Genel Sekreteri Habib Şatti'den kurulu bir Aracılık Komitesi teşkil etti. Bu Komite, 28 Şubat-1 Mart 1981'de, 1982 Mart ayında birçok defa, 1982 Nisan ayında, 1982 Haziran ayında ve son olarak da 1982 Ekim'inde, toplam dokuz defa, Tahran, Bağdat ve Cidde arasında mekik dokudu. Fakat bir uzlaşma sağlayamadı. Bunun yanında Arap Ligi'nin ricası üzerine Türkiye Başbakanı Bülend Ulusu da Ocak 1982'de aracılık teşebbüsünde bulundu. Ayrıca, FKÖ Suriye ve Kuveyt, Küba lideri Castro da münferit aracılık tekliflerinde bulundular.

Irak ve İran Bağlantısızlar'a dâhil olduğu için, Bağlantısızlar da 1980 Ekim'inde, Küba Hindistan, Pakistan, Zambia, Malezya dışişleri bakanları ile FKÖ temsilcisinden kurulu bir Arabuluculuk Komitesi teşkil ettiler. Bu komite 1981 Şubat ayında, 1981 Nisan ayında, Mayıs ayında ve Ağustos ayında ve nihayet 1982 Nisan ayında aracılık çabalarında bulundular. Onlar da bir netice alamadılar.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1960-1980)

1- GENEL GÖRÜNÜM

Son yirmi yıllık Türk dış politikasının esas mihverini bir tek mesele teşkil etmiştir: Kıbrıs meselesi. Türk dış politikasının aktivitesi Kıbrıs meselesi etrafında dönmüş ve diğer alanlardaki faaliyetlerimiz bu meselenin dalları olarak gelişmiştir dersek, herhâlde gerçeği ifade etmiş oluruz. Türk dış politikasının Kıbrıs meselesinden fışkıran veya bu meselenin tesirinde gelişen ana faaliyet dalları, Amerika, Sovyet Rusya, Yunanistan ve Ortadoğu ile münasebetlerimizdir. Bunu da normal karşılamak gerekir. Çünkü son otuz yıl içinde Kıbrıs, Türkiye'nin hayati ve milli meselesi, milli menfaatlerimizin ağırlık noktası olmuştur. Bir dış politika her şeyden önce milli meselelere dayanmak zorundadır.

Türk dış politikasının ikinci mühim unsuru, Birleşik Amerika ile olan münasebetlerimizdir. Fakat geriye, son yirmi yıla baktığımızda, tespit edeceğimiz husus şudur ki, Türk-Amerikan münasebetleri, NATO çerçevesi içinde bağımsız bir ittifak münasebeti olarak gelişeceği yerde, hemen daima, Kıbrıs meselesinin iniş çıkışlarına göre değişen bir yapı göstermiştir. Her ne kadar 1970'lerin ortalarından itibaren bir Ege meselesi de ortaya çıkmış ise de, Kıbrıs meselesi Türk-Yunan münasebetlerinin daima mihenk taşı olmuş ve Amerika da, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak Türkiye ve Yunanistan'a eşit ağırlık vermiştir. Hâlbuki çıplak eşitlik prensibi, Türk-Yunan münasebetlerinin çıplak gerçeği ile daima ters düşmüştür. Kıbrıs meselesinin gelişmelerinde ağırlık daima Türkiye tarafında olması gerekirken Amerika'nın salt eşitlik prensibine veya genellikle dengesizliklerle hastalıklı bir denge politikasına sarılması, Türk-Amerikan münasebetlerinin, bu münasebetleri zaman zaman ağır bir şekilde sarsan, ciddi bir meselesi olmuştur.

Bu sebeplerden dolayıdır ki, Türk-Amerikan münasebetleri 1964 ve 1974 Kıbrıs buhranlarında çok ağır sarsıntılar geçirecektir.

Yine son yirmi yıl içinde Türkiye, Amerika ile olan ittifak bağlarına rağmen, ikinci süper devlet olarak Sovyet Rusya ile münasebetlerinde bir istikrarın mevcut olmasına ve bu büyük kuzey komşumuz ile gereksiz yere anlaşmazlık veya çatışma çıkarmamaya daima ehemmiyet vermiştir. Bununla beraber,

Türk-Amerikan münasebetlerindeki dalgalanmalar Türkiye tarafından aksettirilmese bile, daima Türk-Sovyet münasebetlerine de aksetmiştir. Yani Kıbrıs meselesi Türk-Amerikan münasebetlerine şekil vermiş, Türk-Amerikan münasebetlerinin şekli de, bir bakıma, Türk-Sovyet münasebetlerini şekillendirmiştir. 1945 Mart ayından beri kötü giden Türk-Sovyet münasebetlerinin, biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Kıbrıs Buhranı içinde, 1964 yılı sonlarından itibaren yeni ve müspet bir yola girmesinde, 1964 Haziran ayındaki Johnson mektubunun büyük rol oynadığını unutmamalıyız.

Türkiye'nin Yunanistan'la münasebetleri, yaklaşık otuz yıldan beri çalkantılar içinde cereyan etmektedir. Zira bu çalkantılar Kıbrıs meselesi ile başlamış ve 1974 Kıbrıs Buhranı'ndan sonra buna bir de Ege meselesi eklenmiştir. Fakat temel anlaşmazlık Kıbrıs mihverine oturmuş bulunmaktadır. Kıbrıs meselesi çözümlendiği gün, yani Kıbrıs meselesi ortadan kalktığı zaman, Yunanistan'la olan diğer anlaşmazlık ve meselelerimizin de müsait ve müspet bir zemine oturacağından şüphe edilmemelidir.

Ortadoğu ile münasebetlerimiz, tabiatıyla Kıbrıs meselesinden en az müteessir olmuş bir dış politika faaliyet alanımızdır. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile münasebetlerinin temel faktörü İsrail olmuştur. İsrail meselesinde onlara yaklaşabildiğimiz ölçüde münasebetlerimiz gelişme göstermiştir. Fakat unutmamak gerekir ki, Türkiye'yi başlangıçta Arap ülkelerine yaklaşmaya götüren esas mesele, Arapların Kıbrıs meselesinde ve bilhassa Birleşmiş Milletler'de Türkiye'yi desteklemeleri olmuştur. Arap ülkeleri, kendilerinin İsrail meselesi ile Türkiye'nin Kıbrıs meselesi arasında bir bağ kurunca, Türkiye de İsrail politikasına yeni bir şekil vermek zorunda kalmış ve 1967'deki Arap-İsrail Savaşı da, bu yeni politikanın ilk tatbikatına imkân vermiştir.

Görülüyor ki, Kıbrıs meselesi Türk dış politikasının hemen her şeyi demek olmuştur. Bundan dolayı, Türk dış politikası konusundaki açıklamalarımıza, Kıbrıs meselesinin gelişmeleriyle başlayacağız.

2- KIBRIS BUHRANLARI

A) 1963-1964 KIBRIS BUHRANI

Kıbrıs'ın bağımsızlık döneminin bu iki buhranı, esas itibariyle, Kıbrıs Rumlarının Enosis'ten, yani adayı Yunanistan'a ilhak sevdasından vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları bir türlü hazmedememiş olmalarından çıkmıştır.[1] O kadar ki, cumhurbaşkanı seçilmiş bulunan Kıbrıs Rum lideri Makarios dahi yeni cumhuriyetin ilk gününden itibaren, yaptığı çeşitli konuşmalarda, Enosis'i unutmadıklarını, eninde sonunda

1 1963-1964 Kıbrıs Buhranı için bkz., *Keesing's..., 1963-1964,* s. 19257-19258, 20113-20125, 20265-20271; *Keesing's..., 1965-1966,* s. 20627-20631; *Olaylarla Türk Dış Politikası,* c. 1 : 1919-1973, (kolektif eser), Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 1977, s. 388-401; Murat Sanca, Erdoğan Teziç, Üzer Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu,* İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, s. 56-123.

Enosis'i gerçekleştireceklerini söylerken, Rum idaresi de Türklerin haklarını çiğnemeye ve anayasayı ihlâle başlamıştır. Bu sebepten de, Türkiye 1961 yılından itibaren bu anayasa ihlâllerine karşı Rumları uyarmaya çalışmıştır.

1960 Kıbrıs anayasasına göre, Lefkoşa, Limasol, Magusa, Baf ve Larnaka'da, bu beş büyük şehirde, Türkler ve Rumların ayrı belediyeleri olacaktı. Fakat bu belediyelerin sınırlarını çizmek ve mekanizmasını tespit etmek mümkün olamadı. Bunun üzerine Makarios 1962 yılı Mart ayında, bu beş büyük şehirde de tek belediye kurulmasını ve bu belediyelerde Türklerin nüfusları nispetinde temsil edilmesini ileri sürdü. Türk toplumu Makarios'un bu isteğini kabul etmedi. Bu da, iki toplum arasındaki münasebetleri gerginleştirdi.

Makarios ve Rumların anayasadan rahatsız oldukları her hâli ile belli oluyordu. Nihayet Makarios, anayasada değişiklik yapılması meselesini Türkiye ile görüşmek üzere 22-26 Kasım 1962 günlerinde Ankara'yı ziyaret etti. Yanında Dışişleri Bakanı Spyros Kyprianu da vardı. Türk hükümet yetkilileri ile yapılan müzakerelerde, Türk hükümeti bütün bu değişiklik tekliflerini reddetti. Çünkü bunlar Türk toplumunun yaşama teminatı ile alâkalı idi.

Kıbrıs Türk toplumu, Makarios'un bu tutumu karşısında, 29 Aralık 1962'de yaptığı bir açıklamada, 1 Ocak 1963'ten itibaren beş büyük şehirde kendi belediyelerini işletmeye karar verdiklerini açıkladılar. Buna karşılık, Makarios hükümeti, Türklerin kuracağı belediyeleri tanımayacağını ve beş büyük şehir belediyesinin hükümet kontrolü altına alındığını bildirdi. Rumların bu kararı, 1960 Anayasası'na resmen aykırı idi.

1963 yılında Kıbrıs'ta gerginlik daha da arttı. Rum tedhişçiler Türklere saldırmaya başladılar. Türkler kaçırılıyor ve öldürülüyordu. Bu atmosfer içinde, Makarios, 30 Kasım 1963'te, Türk toplumuna ve Kıbrıs'la doğrudan doğruya ilgili devletlere, 13 konuda Kıbrıs Anayasası'nda değişiklik yapılması gerektiğini bildirmiştir. Bu değişikler, Cumhurbaşkanı Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'ün veto hakkının kaldırılmasını, beş büyük şehirde tekil belediyeler kurulmasını ve memuriyetlerde Türklere %30 kontenjan tanıyan hükümlerin kaldırılmasını öngörmekleydi. Kısacası bu değişikliklerin kabulü hâlinde Türk toplumu basit bir azınlık olacaktı. Türkiye Makarios'un bu anayasa değişikliği tekliflerini kesinlikle reddetti.

Türkiye'nin bu kararlı tutumu Makarios ve Kıbrıs Rumlarını kuvvet ve zorbalık yoluna sevk etti ve Rumlar Lefkoşa'da 24 Aralık 1963 tarihinde Türklere saldırarak 24 Türk'ü şehit ettiler ve 40 Türk'ü de yaraladılar. Bu hadise, Türkleri yok etme planının bir başlangıcı idi. Katliâmı durdurmak amacı ile Türk jetleri 25 Aralık günü Lefkoşa üzerinde uçmaya başladı. 650 kişilik Türk askeri birliği de karargâhından çıkarak Lefkoşa'nın Türk kesimini koruma altına aldı.

Diğer taraftan Türkiye, garanti antlaşması gereğince Yunanistan ve İngiltere'yi harekete geçirdi ve üç devlet önce, ortak bir kuvvetle Lefkoşa'daki çarpışmaları durdurmak üzere iki taraf arasına girdi (Yeşil Hat). Ayrıca, İngiltere'nin teklifi üzerine, Türkiye ve Yunanistan ile Türk ve Rum toplumlarının

temsilcilerinin katılması ile 15 Ocak 1964'te Londra'da bir konferans toplandı. 21 Ocak'ta fiilen kesilen bu konferans hiçbir netice vermedi. Çünkü tarafların görüşleri arasında bir uçurum vardı. Türkiye ve Türk tarafı Noel Hadiseleri denen, 24 Ocak'taki Rum katliam teşebbüsünden sonra görmüştü ki, Kıbrıs'taki Türk varlığının devam ettirilebilmesi için daha fazla garantilere ihtiyaç vardır. Bu garantilerin biri, Kıbrıs'ta federal bir sistemin kurulması ve Türk toplumunun Rumlardan bağımsız olarak kendi kendisini idare etmesi, diğeri de Rum saldırılarına karşı daha müessir güvenlik tedbirlerinin alınması, yani Türkiye'nin adaya daha sağlam bir şekilde ayak basması.

Buna mukabil Rum tarafı, tam bağımsızlık teranesi tutturmuştur. "Tam bağımsızlık" ile söylenmek istenen, Türk toplumunun basit bir azınlık hâline getirilerek Rum çoğunluğunun hâkimiyeti altına sokulması ve Türkiye'ye Kıbrıs üzerinde haklar veren bütün anlaşmaların ortadan kaldırılması ve Enosis yolundaki engellerin temizlenmesi idi.

Londra Konferansı'nda bir netice alınamayınca, Kıbrıs'a 10.000 kişilik bir NATO kuvvetinin gönderilmesi ve adada sükûn ve asayişi bu kuvvetin sağlaması hususunda bir İngiliz-Amerikan planı ortaya atıldı.[2] Türkiye tarafından kabul edilen bu plan, Makarios tarafından reddedilince, Londra Konferansı tam bir başarısızlıkla neticelenmiş oldu.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bu Kıbrıs Buhranı karşısında İngiltere, garanti antlaşmasını imzalayan devlet olduğu hâlde, meseleye fazla bulaşmamaya bilhassa dikkat etmiştir. İngiltere, NATO kuvveti teklifinde görüldüğü üzere, Amerika'yı işin içine çekmeye çalışmıştır. Keza, İngiltere'nin bu tutumu karşısında Türkiye de, Yunanistan üzerinde baskı yapabilecek bir devlet olarak Amerika'yı mesele ile ilgilendirmek istemişse de, Amerika da Kıbrıs işine bulaşmaktan kaçınmış ve Türkiye ile Yunanistan arasında haklı-haksız ayırımını yapmamaya bilhassa dikkat etmiştir. Bu durum Türkiye için bir hayal kırıklığı olmuştur.

Kıbrıs'ta Rumların Türklere saldırılarının devam etmesi üzerine, Türkiye 15 Şubat'ta Kıbrıs'a müdahalede bulunmayı düşünmüştür. Bu ise buhranı daha da şiddetlendireceği için, Güvenlik Konseyi meseleye el koymuş ve 4 Mart 1964'te 8 maddelik bir karar almıştır.[3] Kararda, gerek ilgili devletlerden, gerek Türk ve Rum toplumlarından, barışı ve huzur ve sükûnu bozacak hareketlerden kaçınmaları istenirken, bu barış ve sükûnu sağlamak üzere bir barış gücü kuruluyor ve ayrıca Kıbrıs meselesine barışçı bir çözüm bulunması amacı ile genel sekreterin bir arabulucu tayin etmesi isteniyordu. Finlandiyalı diplomat Tuomioja aracı olarak tayin edilmiştir.

2 Bu konuda bkz., *Keesing's..., 1983-1964,* s. 20116-20117.

3 Kararın metni için bkz., *Keesing's..., 1963-1964,* s. 20119; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu,* s. 62-63; *Yearbook of the United Nations, 1964,* s. 164-169; Jules Davids ve Elaine P. Adam, (ed.), *Documents on American Foreign Relations, 1964,* New York, Harper and Row, 1965, s. 103-105; Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs,* Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, tarihsiz, s. 253-255.

BM Barış Gücü adaya gelmeden önce Rumlar avantajlı bir durum elde etmek için Türklere karşı yeniden saldırılara geçtiler. Bunun üzerine Türk hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden, Kıbrıs'a müdahale yetkisi aldı. Bunun üzerine BM Barış Gücü acele teşkil edilerek mart sonlarında adaya sevk edilmiştir.

BM Barış Gücü'nün adaya gelmeye başlaması, Kıbrıs Rumlarını frenlemiş ise de, Makarios 4 Nisan'da, Zürih ve Londra anlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olan ittifak antlaşmasını feshettiğini ilan etti. Makarios, Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını birer birer koparmak istiyordu. Tabii Türkiye bu feshi kabul etmedi. Fakat bu hadisenin arkasından, Yunan Başbakanı Yorgo Papendreou yayınladığı bir bildiride, Yunanistan'ın, Helenizm'in Kıbrıs'taki halk mücadelesini kayıtsız-şartsız desteklediğini, Zürih ve Londra anlaşmalarının yürümediğini, bu anlaşmaların adada durumu çıkmaza sürüklediğini söylemiş ve Makarios'un ittifak antlaşmasını feshetmesini desteklemiştir. Kısacası, Yunanistan Makarios'un bütün kanunsuzluklarına arka çıkıyordu.[4]

Mayıs ayında Makarios'un Kıbrıs'ta mecburi askerlik sistemini ihdas etmesi, Rumları askere almaya başlaması ve dışarıdan ağır silahlar satın alması, durumu yeniden gerginleştirdi. Makarios bir yandan da Sovyet Rusya ve Sovyet bloğu ile yakın münasebetler içine girmişti.

Bu yeni gelişme Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi kararını kesinleştirdi. Kıbrıs'a Türk askerinin çıkması 7 Haziran için planlanmıştı.[5] Fakat 5 Haziran'da "Johnson Mektubu" hadisesi patlak verdi. Amerika birkaç gün önce, bu çıkarmayı önlemek için diplomatik teşebbüste bulunmuştu. Fakat Türkiye'yi kararından caydıramayınca, Başkan Johnson Başbakan İsmet İnönü'ye 5 Haziran günü, ifadesi ağır ve tehdit dolu bir mektup gönderdi.[6] Başkan Johnson mektubunda şu noktaları belirtiyordu:

1. Türkiye, garanti antlaşmasını tam işletmeden adaya müdahale kararı almıştır. Türkiye henüz müdahale hakkını kullanamaz.

Ne kadar gariptir, Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen, Amerika Kıbrıs meselesine bulaşmaktan kaçındığı hâlde, şimdi garanti antlaşması hakkında değer yargısında bulunarak, sadece siyasi değil, aynı zamanda hukuki bakımdan da meseleye bulaşmak gibi çelişkili bir tutum içine giriyordu.

2. Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale, kendisini Sovyetler Birliği ile bir çatışma durumuna sokabilir. Türkiye, NATO'lu müttefiklerine danışmadan, onların "rıza ve muvafakati"ni almadan böyle bir harekete

4 Bkz., Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 65.

5 Nihat Erim, *Kıbrıs*, s. 300.

6 Johnson'ın mektubu o zaman açıklanmamış, ancak *Hürriyet* gazetesi tarafından ele geçirilerek 13 Ocak 1966 tarihli sayısında tam metin olarak yayınlanmıştır. Bunun üzerine hükümet ertesi günü, mektubu ve İnönü'nün cevabını bütün basına vermiştir. Ayrıca bkz., Erim, *Kıbrıs*, s. 304-309; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 394-397; *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, sayı: 16, 31 Ocak 1966, s. 100-103; *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü, Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 1966*. c. VII, s. 139-141 (İngilizce metin).

girıştiğine göre, acaba NATO'nun Türkiye'yi savunma yükümlülüğü var mıdır? Türkiye bu noktayı herhâlde düşünmedi.

Başkan Johnson'ın söylemek istediği şuydu ki, Kıbrıs'a müdahale yüzünden Türkiye'nin Sovyetler'le başı derde girerse, Amerika Türkiye'yi savunmayacaktır. Johnson mektubunun Türkiye'ye vurduğu en ağır darbe buradaydı. O Türkiye ki, NATO'ya, Sovyet tehlike ve tehditlerine ve saldırı ihtimaline karşı Amerika'dan destek ve güvenlik elde etmek için girmişti. Şimdi Amerika, bir Kıbrıs için, Türkiye'yi bir Sovyet saldırısı karşısında yapayalnız bırakabileceğini söylüyordu. Bu çok vahim bir durumdu.

3. Türkiye ile Amerika arasında mevcut 12 Temmuz 1947 tarihli yardım antlaşmasının 4. maddesine göre, Türkiye Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamaz. Çünkü bu silahlar Türkiye'ye savunma amacı ile verilmiştir.[7]

Amerika, Makarios'un bütün kanunsuzluk, vahşet ve cinayetlerini ve Yunanistan'ın da bütün bunlara destek olmasını görmezlikten gelerek, Türkiye'nin milletlerarası antlaşmalardan doğan meşru haklarını kullanmasını bir saldırı telakki ediyordu.

4. Ayrıntılı görüşmeler için Türkiye Başbakanı Washington'a giderse, Başbakan Johnson bundan memnun olacaktır.

Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu da Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam bir dönemi tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur. Türk milletinin en hassas ve haklı davasında ortaya konan bu fevkalâde sakat tutum, Türkiye'de Amerika'ya olan güveni büyük ölçüde sarsmış ve tesirlerini daha sonraki yıllara kadar yaymıştır. O sırada Başbakan İnönü'nün Kıbrıs işlerindeki danışmanı Profesör Nihat Erim, daha sonra şöyle diyecektir: "Denebilir ki, o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara 'Go Home' denmiyordu." Bu Johnson mektubundan sonra Türk kamuoyunda Amerika'ya güven çok sarsılmıştı ve ilk defa olarak Türkiye'de Amerika'ya karşı olumsuz bir kamuoyu meydana gelmeye başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda bu daha da kuvvetlenmiştir.[8] Bu sırada, 1961 Anayasası'nın getirdiği hürriyet rejimi içinde sol akımların boy göstermeye başladığı da unutulmamalıdır.

Başbakan İnönü Johnson'ın mektubuna 13 Haziran'da cevap verdi.[9] Bu cevap oldukça yumuşak bir ifade taşıyordu. Cevapta, 12 Temmuz 1947 tarihli yardım antlaşmasının yorumuna hiç değinilmemiştir. Buna karşılık şu hususlar belirtiliyordu:

---

7 Bu antlaşmanın metni: *Ayın Tarihi*, No: 164, Temmuz 1948, s. 18-21.

8 Nihat Erim, *Kıbrıs*, s. 303.

9 İnönü'nün cevabının metni: Erim, *Kıbrıs*, s. 310-321; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 395-406; *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, sayı: 16, 31 Ocak 1966, s. 103-110; 14 Ocak 1966 tarihli Türk basını.

1. Mektubun "gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası" Amerika'nın Türkiye gibi bir müttefiki için "hayal kırıcı" olmuştur.

2. Bu son teşebbüs ile birlikte, 1963 sonundan beri Kıbrıs'a askeri müdahale ihtiyacı dördüncüdür.[10] Ve Türkiye bu işin başından beri Amerika ile danışma hâlinde bulunmuştur.

3. Kıbrıs Rum hükümeti açıkça silahlanmaya başlamış, anayasa dışı faaliyetlere girişmiş, Türklere karşı "zulmünü" arttırmış ve bütün bunlar Yunanistan tarafından, kendisinin imzaladığı milletlerarası antlaşmalara aykırı olduğu hâlde desteklenmiş, fakat Türkiye'nin bütün uyarılarına rağmen Amerika bir şey yapmamıştır.

4. Birbirlerine karşı antlaşmalardan doğan zorunluluklarını, yükümlülüklerini istediği zaman reddeden devletlerarasında bir ittifaktan söz edilebilir mi?

5. "NATO müttefiklerinden herhangi birine yapılacak saldırı, saldırgan tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi saldırganın iddialarına kapılacak kadar zayıf ise, hakikaten tedaviye muhtaç demektir."

6. Türkiye'nin anlayışına göre, NATO, saldırıya uğrayan bir üyeye derhal yardımı mecburi kılmaktadır. Üyelerin takdirine bırakılan husus, yardımın mahiyeti ve genişliğidir.

Başbakan İnönü, Başkan Johnson'un mektubundaki teklifi ve daveti kabul ederek, 21 Haziran'da Washington'a gitti. Johnson, herhâlde münasebetsiz mektubunun Türk hükümeti üzerinde yaptığı kötü tesiri silmek için olacak, Başbakan İnönü'nün bu seyahati için kendi özel uçağını tahsis etti.

Türk-Amerikan görüşmeleri 22-23 Haziran'da yapıldı.[11] Türk hükümetinin bu görüşmelerdeki hareket noktası şuydu: Zürih ve Londra anlaşmaları ile Türk toplumuna tanınan hakların korunması ve bunu sağlamak için de, daha da sağlam güvenlik ve garanti tedbirlerinin elde edilmesi. Bu noktada söz konusu olan, Türkiye'nin ada üzerindeki yetkilerinin daha da arttırılması idi.

Bu görüş Amerika tarafından esas itibariyle kabul edildiği gibi, Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilmesine karşılık, Ege'deki Yunan Adaları'ndan birisinin Türkiye'ye verilmesi de söz konusu olmuş ve Türk tarafı bu görüşe de karşı gelmiştir. Bununla beraber, Washington görüşmelerinde, Kıbrıs meselesinin nihai bir çözüme ulaştırılmak üzere, Amerika'nın eski dışişleri bakanlarından Dean Acheson'ın aracı olarak tayin edilmesine karar verilmiştir.

Dean Acheson'ın, Kıbrıs meselesine kesin bir çözüm bulmak için arabuluculuk faaliyeti 10 Temmuz 1964'te Cenevre'de başladı ve 1 Eylül gününe kadar devam etti.[12] Cenevre görüşmelerinde, Magusa'nın kuzeyindeki Boğaz ile Kıbrıs'ın kuzey kıyılarındaki Akantu Geçidi arasında çizilen çizginin

10 Türkiye bu Kıbrıs Buhranı sırasında 25 Aralık 1963, 15 Şubat 1964, 13 Mart 1964 ve 7 (veya 5) Haziran 1964 tarihlerinde olmak üzere dört defa Kıbrıs'a müdahale etmeyi düşünmüştür.

11 Washington görüşmeleri için bkz., Erim, *Kıbrıs*, s. 323-336.

12 Bkz., Erim, *Kıbrıs*, s. 347-410.

doğusunda kalan Karpas Yarımadası'nın Türkiye'nin egemenliğine bırakılması prensip olarak Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'nin tek itirazı, Akantu noktasının, arazinin askeri yararlılığını daha müsait hâle getirmek için, biraz daha batıya kaydırılması idi.

Acheson Planı adını alan bu tekliflerin bir diğer tarafı da, Kıbrıs'ın Rum kesiminde kalan Türkler, yoğun oldukları bölgelerde, en az beş kanton veya mahalli muhtariyet bölgesine sahip olacaklardı. Acheson Planı, Karpas Yarımadası'nı Türkiye'ye vermekle, adanın 400 milkarelik bir kısmını, yani %11'ini Türkiye'nin egemenliğine terk etmiş olmaktaydı. Kantonları ve muhtariyet bölgelerini de hesaba katınca, adanın %25-30 kadarı Türkiye'nin kontrolü altına giriyordu.

Cenevre görüşmeleri devam ederken Kıbrıs'taki durum yeni bir krize girdi. Ağustos başında Rumlar Kıbrıs'ın Erenköy ve Mansura bölgesindeki Türklere karşı bir katliam hareketine girişerek saldırılara başladılar. Adadaki Birleşmiş Milletler Barış Gücü kuvvetleri bu yok etme hareketi karşısında hareketsiz kalınca, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait jet uçaklara 8 ve 9 Ağustos günlerinde Rum mevzilerini bombaladılar. Rumların katliam teşebbüsleri bu şekilde durduruldu.

Fakat Türkiye'nin bu müdahalesi üzerine Makarios, Suriye, Mısır ve Sovyet Rusya'dan yardım istedi. Bunun üzerine Sovyet Başbakanı Kruşçev, 9 Ağustos'ta Başbakan İnönü'ye bir mesaj göndererek,[13] oldukça yumuşak bir ifade ile, Türkiye'nin Kıbrıs'a "askeri saldırıda" bulunmakla üzerine sorumluluk aldığını bildirdi ve askeri harekâtın durdurulmasını istedi. İnönü 13 Ağustos'ta verdiği cevapta ise,[14] Rumların gayri insani ve ahlaki davranışlarını anlatarak, Sovyet Rusya'nın durumu anlayacağı ve nüfuzunu bu istikamette kullanacağı ümidini ifade etmiştir.

8-9 Ağustos bombardımanları, 1963 Aralık ayından beri Türkiye'nin yapmak istediği dört müdahale niyetinin, ilk defa müessir bir şekilde gerçekleşmesiydi. Askeri bakımdan, böyle bir bombardımandan sonra bir çıkarma hareketinin gelmesi gerektiği için, bu bombardımanlar Atina'da heyecan ve panik yaratmış ve Yunan hükümeti, Yunanistan'ın hiçbir zaman Türkiye ile bir savaşı göze alamayacağını, Türk-Yunan dostluğuna ehemmiyet verdiğini ve Kıbrıs meselesinin barışçı yollarla çözümünü arzuladığını Türkiye'ye bildirmiştir.[15] Yunan başbakanı ile Türk başbakanı arasında da bu konuda mesajlar teati edilmiştir.[16]

Türkiye'nin Kıbrıs bombardımanı Yunanistan'ı geriletmiş ve Türk-Yunan münasebetlerine nispeten bir yumuşaklık getirmiş ise de, Yunanistan bu bombardımandan sonra Kıbrıs'a asker sevk etmeye başlamıştır. İlk elde 5.000

13 Mesajın metni: Erim, *Kıbrıs*, s. 385-386.
14 İnönü'nün cevabı: A.g.e., s. 386-389.
15 Fahir H. Armaoğlu, "Kıbrıs Politikamız", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1964.
16 Bkz., Erim, *Kıbrıs*, s. 389-392.

Yunan askeri Kıbrıs'a yollanmış ise de, bu miktar daha sonra giderek artacak ve 12.000'e kadar çıkacaktır.

Birleşmiş Milletler arabulucusu Finlandiyalı diplomat Sakari Tuomioja, peş peşe gelen buhranlı hadiseler içinde pek fazla bir şey yapamadan, 9 Eylül 1964'te ölüverdi. Bunun üzerine, yerine, arabulucu olarak, Ekvatorlu diplomat Galo Plaza Lasso tayin edildi.

Galo Plaza, 1964 Ekim'inden 1965 Şubat ayına kadar, Kıbrıs meselesiyle alâkalı taraflarla yapmış olduğu temas ve görüşmeler sonunda 66 sayfalık bir rapor hazırladı. Bu rapor, BM Güvenlik Konseyi tarafından 26 Mart 1965 tarihinde yayınlandı.[17] Fakat Galo Plaza'nın raporu Türkiye tarafından reddedildi. Çünkü rapor, çelişkilerle dolu olduğu gibi, Türk toplumunu Rum toplumunun hâkimiyeti altına sokan tekliflerde bulunuyordu. Galo Plaza, raporunun başında, Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumlarının, tarihi ve ırki ve diğer her çeşit hususiyetleri ile birbirinden ayrı iki toplum olduğunu belirttiği hâlde, Türk toplumunu Kıbrıs'ta basit bir azınlık hâline getiren, Rumcayı bile Kıbrıs devletinin resmi dili yapan teklifler ileri sürmüştür. Görülmüştür ki, Galo Plaza meseleyi anlamadığı gibi, milletlerarası hukuk kurallarına aykırı olarak yetkilerini de aşmıştır. Bunun dışında, Galo Plaza, Türkiye'nin federal sistem tezini terk etmesini ve Kıbrıs'taki Türklerin Türkiye'ye göç etmelerinin kolaylaştırılması gibi garip teklifler de ileri sürüyordu.

Türkiye'nin Galo Plaza raporunu reddetmesinden sonra Kıbrıs meselesi, 1965 Mayıs ayından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ikili görüşmelerin konusu oldu. Fakat bu ikili görüşmeler de 1966 yılı sonuna kadar birtakım kesintilerle yapılabilmiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Makarios ve Kıbrıs Rumlarının, Türk-Yunan görüşmelerine karşı çıkıp, meseleyi Birleşmiş Milletler çerçevesinde yürütmek istemeleri. Doğrusu şudur ki, o sıralarda Genel Kurul'dan Türkiye lehine bir karar çıkarmak mümkün değildi. Makarios'un Kıbrıs'ı Bağlantısızlar'a dâhil olduğu için, Bağlantısızlar Genel Kurul'da çoğunlukta idi.

İkincisi, Yunanistan'daki hükümet buhranları da Türk-Yunan ikili görüşmelerini aksatmıştır. Başbakan Yorgo Papandreou orduda birtakım temizlik hareketlerine girişmek isteyince, 1965 Temmuz'unda kral tarafından başbakanlıktan azledildi. Fakat siyasi istikrarsızlık Yunanistan'ı, 1967 Nisan ayındaki askeri darbeye kadar çalkantı içinde bırakacaktır. Bu şartlarda Kıbrıs için elbette ki bir şey yapılamazdı. Yalnız, Türkiye bu dönemde, bilhassa Makarios ve Kıbrıs Rumlarına karşı gayet kararlı ve sert bir tutum almış ve Rumların herhangi bir oldu bittiye başvurmalarını önlemiştir.

1963-1964 Kıbrıs Buhranı'nın, Türkiye bakımından en mühim neticesi, Johnson mektubu dolayısıyla Amerika'ya karşı güvenin sarsılması neticesi,

17 Galo Plaza'nın raporunun metni: UN Security Council, S/6253, 26 Mart 1965. Bu raporun tarafımızdan yapılan bir değerlendirmesi için bkz., Fahir H. Armaoğlu, "Galo Plaza'nın Raporu", *Cumhuriyet*, 16,17, 18 ve 19 Nisan 1965.

Türkiye'nin Sovyetler'le münasebetlerini düzeltmek için harekete geçmesidir. Daha aşağıda da değineceğimiz üzere Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin sonunda yayınlanan bildiride, Kıbrıs'ta "iki milli cemaat"in varlığından söz edilmekteydi. Bu, Türkiye'nin Kıbrıs görüşünün en mühim noktasının Sovyetler Birliği tarafından da desteklenmesiydi. Türk-Amerikan münasebetleri 1964 yılından itibaren ciddi bir soğukluk içine girerken, 1964 sonundan itibaren Türk-Sovyet münasebetleri artan bir hızla gelişme göstermeye başlıyordu. 1963-1964 Kıbrıs Buhranı'nın Türk dış politikası bakımından doğurduğu en mühim netice budur.

B) 1967 KIBRIS BUHRANI

1965 Mayıs ayından itibaren Kıbrıs konusunda Türk-Yunan ikili görüşmelerinin başlaması ile, Kıbrıs'ta her şeyin süt liman olduğu sanılmamalıdır. İrili ufaklı hadiseler ve çatışmalar daima süregelmiştir. Öyle ki Türkiye'nin kararlı tutumu ve bilhassa, İsmet İnönü hükümetlerinin daima koalisyona dayanmasına rağmen, 1965 Ekim seçimlerinde Adalet Partisi'nin TBMM'de büyük çoğunluğu elde ederek tek başına iktidara gelmesi, Kıbrıs Rumlarını, Makarios'u ve Yunanistan'ı ihtiyatlı hareket etmeye sevk etmiştir. Zira Makarios ve Yunanistan, Kıbrıs meselesindeki darbelerini daima Türkiye'deki iç siyasi istikrarsızlığa göre ayarlamışlardır. Bu o zaman da böyle oldu ve bundan sonra da böyle olacaktır.

Fakat Yunanistan'ın kendi istikrarsızlığı, dolaylı bir şekilde 1967 Kıbrıs Buhranı'nı doğurmuştur.

Yunanistan'da 28 Mayıs 1967'de genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat görünen oydu ki, Yorgo Papandreou ile oğlu Andreas Papandreou liderliğindeki[18] Merkez Birliği Partisi'nin seçimleri kazanma ihtimali fazla idi. Hâlbuki baba-oğul Papandreoular krala, orduya ve sağa karşı sert tavır almışlar ve Yunan iç politikasında gerginliğe sebep olmuşlardır. Yorgo Papandreou'nun bir yandan komünistlerle işbirliği yapmak istemesi, öte yandan, daha önce de belirttiğimiz gibi orduda tasfiyeye girişmek istemesi, 21 Nisan 1967 sabahı, Albay Papadopulos liderliğinde askerlerin bir darbe yapmasına sebep oldu.

Darbe üzerine, başbakanlığa getirilen eski Yargıtay Başsavcısı Konstantin Kolias, 21 Nisan günü verdiği demeçte Kıbrıs meselesine barışçı bir çözüm yolu bulmaya çalışacaklarını söylemiştir.[19] Fakat 22 Nisan günü radyoda okunan hükümet programında, barışçı çözüm deyiminin ne manaya geldiği daha iyi anlaşılmıştır. Zira yeni hükümetin programında, "Kıbrıs'taki azınlık haklarının dikkate alınması suretiyle; Enosis'i barışçı müzakerelerle sağlama gayesi gütmekteyiz" denilmekteydi.[20] Bunun manası şuydu ki, Yunan diktatoryasının Kıbrıs politikasının esası Enosis'tir. Fakat bunu kuvvete başvurarak değil,

18 Andreas Papandreou bugünkü Yunan Başbakanı Papandreou'dur. Papandreou'nun 1983 Mart ayında da orduda geniş bir temizlik hareketine girişmesi gayet enteresandır.

19 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Nisan 1967, sayı: 31. s. 35.

20 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Nisan 1967, sayı: 31, s. 36.

müzakerelerle, yani Türkiye ile pazarlıkla gerçekleştirecektir. Enosis'in gerçekleşmesi hâlinde de, Kıbrıs'taki Türk toplumuna "azınlık hakları" tanınacaktır.

Haziran ayından itibaren yeni Yunan hükümetinin Batı Trakya Türklerine karşı yoğun bir baskı politikasına giriştiği ve bu baskıların temmuz ayında da devam ettiği görülmüştür, Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, 28 Haziran'da verdiği demeçte,"Yunanlılar, Batı Trakya'daki soydaşlarımıza baskıyı çok arttırmıştır. Bu konuda teşebbüslerimiz var. Lozan'da Türklere verilen haklar âdeta tanınmıyor" diyordu.[21] Buna karşılık, Yunan İçişleri Bakanı General Patakos da, 30 Haziran ayındaki demecinde, "Hükümetin önünde çözülecek çok önemli meseleler vardır. Bunlar iktisadi durum, dış ilişkiler ve Kıbrıs'tır" demekteydi. Gerçek şudur ki, bu sırada Türkiye'de hiç kimse, Kıbrıs ile Batı Trakya arasında doğrudan doğruya bir bağ kurmayı düşünmemiştir.

Yunan cuntasının Kıbrıs konusundaki tasarılarını kolaylaştıran ve Batı Trakya'yı Kıbrıs'a karşı bir koz olarak kullanmaya sevk eden hadise de, 5 Haziran 1967'de patlak veren Arap-İsrail Savaşı olmuştur. Türkiye'de yeni Adalet Partisi iktidarı, bu savaştan yararlanarak Türkiye'nin Ortadoğu ve Arap-İsrail politikasına yeni bir istikamet vermeye doğru giderken, Yunan cuntası da, bu savaşın yarattığı atmosferi kendi lehine sömürmeye çalışmıştır.

Bu arada, Kıbrıs Rumlarının Sovyet Rusya'dan silah satın almaya başladığına dair haberler de çoğalmaya başlamıştır. Ankara'daki Sovyet büyükelçisi 28 Haziran'da bu söylentileri yalanladığı gibi,[22] TASS Ajansı 4 Temmuz'da yayınladığı yorumda, "Sovyetler Birliği Kıbrıs'taki son gelişmelerden, bu bölgede durumun yeniden gerginleştirme teşebbüslerinden ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığının tehlikeye girmesinden endişelenmektedir" diyordu.[23] Türkiye'nin 1964 sonlarından itibaren Sovyetler'e yaklaşma politikasına karşılık, Amerika tarafından desteklenen Yunanistan'daki sağcı askeri darbenin, Sovyetler'i Türkiye tarafına daha da eğildiği bir gerçektir.

Temmuz ayından itibaren Yunan hükümetinin Kıbrıs'ta bir Enosis darbesi yapacağına veya Kıbrıs meselesini Enosis esası üzerinden çözümlemek istediğine dair söylentiler dolaşmış ve gerek hükümet yetkilileri, gerek Dışişleri Bakanlığı yaptıkları açıklamalarda Türkiye'nin Enosis'i hiçbir zaman kabul etmeyeceğini kesin bir dille belirtmişlerdir.[24]

6 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ile Yunan Başbakanı Kollias'ın, 9 Eylül'de Keşan'da ve 10 Eylül'de de Dedeağaç'ta buluşarak, Kıbrıs meselesi dâhil Türk-Yunan münasebetlerini alâkadar eden bütün meseleleri görüşecekleri bildirilmiştir. Başbakan Demirel'in sonradan, 12 Eylül'de Ankara'da yaptığı basın toplantısından anlaşıldığına göre, ikili görüşme isteği Yunan tarafından gelmiştir.[25]

---

21 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Haziran 1967, sayı: 33, s. 32.
22 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Haziran 1967, sayı: 33, s. 31.
23 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Temmuz 1967, sayı: 34, s. 17.
24 Bu hususta bkz., *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Temmuz 1967, sayı: 34.
25 Bkz., *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Eylül 1967, sayı: 36, s. 44.

Türk-Yunan başbakanları, önceden tespit edildiği üzere, heyetler hâlinde, 9 Eylül'de Keşan'da ve 10 Eylül'de de Dedeağaç'ta görüşmeler yapmışlardır. Esasında görüşmeler fazla sürmeden Keşan'da bitmiştir. Dedeağaç görüşmeleri göstermelik olmuştur. Zira Keşan toplantısı başlar başlamaz, Yunan tarafı yazılı bir teklifte bulunmuştur. Bu teklife göre, Türkiye Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine, yani Enosis'e razı olacak, buna karşılık Türkiye'ye Batı Trakya sınırlarında bazı tavizler verilecekti. Böyle bir teklif 1966 yılında Stefanopulos hükümeti tarafından da Türkiye'ye yapılmış, fakat Türkiye tarafından derhal reddedilmişti.[26] Bu sefer de Türkiye başbakanı aynı şekilde tereddüt etmeden reddedince, görüşecek pek bir şey kalmamıştı. Fakat Yunan tarafının ricası üzerine, görüşmelere göstermelik de olsa, devam edilmiştir. 10 Eylül 1967'de yayınlanan ortak bildiri,[27] Kıbrıs meselesinin, Türk-Yunan münasebetlerinin temel unsuru olduğunu vurgulamış, tarafların, Kıbrıs meselesine ait görüşmelerini yaklaştırma imkânlarını arayacaklarını, adada gerginliğin artmasına sebep olacak hareketlerden kaçınacaklarını belirtmiş ve antlaşmalara riayet hususunda da tarafların görüşleri arasında "uygunluk" bulunduğunu müşahede etmiştir. Bu "uygunluk"a rağmen, Yunan cuntası kasım ayında bir Enosis teşebbüsüne girişecek ve bu da yeni Kıbrıs Buhranı'nın ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Başbakan Süleyman Demirel, 12 Eylül'de yaptığı basın toplantısında,[28] "Kıbrıs işinin bugüne kadar barışçı bir çözüm yoluna kavuşmamasında, Yunanistan'ın adayı kendisine ilhaktan gayri bir hâl şeklini mümkün görmemesi başlıca âmil olmuştur", "Türkiye adanın ilhakına hiçbir zaman rıza gösteremeyecektir" demek suretiyle, Keşan ve Dedeağaç görüşmelerinde, Yunan askeri hükümetinin de Enosis peşinde koştuğunu ve bundan dolayı da görüşmelerin neticesiz kaldığını söylemek istemiştir. Yunan cuntasının, daha önceki Yunan hükümetlerinden belki tek farkı, Enosis'i, Türkiye ile müzakere ve pazarlık suretiyle gerçekleştirmek istemesidir.

Diğer taraftan, Başbakan Demirel, Türkiye'nin bu meseledeki politikasını dört prensibe dayandırmaktaydı: 1- Yürürlükteki antlaşmaların, tarafların rızası olmadan değiştirilmemesi; 2- Kıbrıs'ta iki toplumdan hiçbirinin diğerine hükmetmemesi; 3- Lozan Antlaşması ile bu bölgede kurulmuş olan dengenin bozulmaması; 4- Kıbrıs meselesine, Enosis dışında bir çözüm aranması.

Bu dört prensibin zikredilmesinden görülüyordu ki, şimdi Türk-Yunan münasebetlerinde bir de "Lozan Dengesi" meselesi ortaya çıkmaktaydı. Zira

26 Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic,* New Haven, Yale University Press, 1977, s. 135. Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs* adlı eserlerinde (s. 136), 10 Eylül 1967 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine atfen, adanın Yunanistan'a ilhakına karşılık, Yunanistan'ın Türkiye'ye, Kıbrıs'taki 99 milkarelik İngiliz üslerini vermeyi, Türklerin toplu yaşadığı ilçe ve bucaklarda ortak idare kurulmasını ve adada kurulacak bit NATO üssünde de Türkiye'nin asker bulundurmasını teklif ettiğini yazmaktadırlar. Mühim olan, Yunanistan'ın vermek istediği tavizin mahiyeti değil, Yunan cuntasının da Kıbrıs'ı tüm olarak yutmak istemesidir.

27 Bildirinin metni: *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ,* Eylül 1967, sayı: 36, s. 40-41.

28 Başbakan Demirel'in basın toplantısı: A.g.e., s. 41-45.

1963-1964 Kıbrıs Buhranı'ndan sonra Yunanistan, Türkiye ile bir savaş ihtimaline karşı ve Lozan Antlaşması'nın 13. maddesine aykırı olarak, Türk kıyıları karşısındaki adaları silahlandırmaya başlamıştı. Kıbrıs'tan sonra, şimdi bu mesele de Türk-Yunan anlaşmazlığına bir unsur olarak girmekteydi. Keza Yunanlıların yeni başlattıkları, Batı Trakya Türklerine baskı meselesi de, Lozan dengesini yakından alâkadar etmekteydi.

Papandreoulann sol iktidarını deviren ve Amerika tarafından hararetle desteklenen Yunan cuntası ile bu görüşmeleri yaptıktan sonra, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, 13-17 Eylül günlerinde "sosyalist" Romanya'yı ve 19-29 Eylül günlerinde de Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti.[29] Başbakan Demirel'in ziyaretine Sovyet hükümeti büyük ehemmiyet verdi ve Demirel her gittiği yerde büyük gösterilerle karşılandı. 29 Eylül günü yayınlanan ortak bildiride[30] Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişmesinden duyulan memnuniyet açıkça ifade edildikten sonra, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında temel menfaatleri çelişki içine sokacak bir meselenin mevcut olmadığı belirtiliyor ve Kıbrıs konusunda da, Kıbrıs meselesinin, "Kıbrıs devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden, Türk ve Rum milli cemaatlerinin, kanuni haklarını, menfaatlerini, güvenlik ve karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla halledilmesi gerektiği" ifade ediliyordu. Yani Sovyet Rusya, kanuni hakları ve menfaatleri ile Türk toplumunu bir "milli toplum" olarak kabul ettiğini, dolayısıyla adada iki milli toplumun varlığını bir kere daha vurgulamakta idi. Başbakan Demirel'in Sovyet Rusya'yı ziyaret ettiği sırada da, 18-25 Eylül günlerinde bir Türk parlamento heyeti de Yugoslavya'yı ziyaret ediyordu.

Keşan ve Dedeağaç görüşmeleri ile daha sonraki günlerde Türkiye'nin Enosis karşısındaki kararlı tutumunu gören ve bir pazarlığa yanaşmayacağını anlayan Yunan cuntası, Dedeağaç bildirisinde gerginlikten kaçınmayı vaat ettiği hâlde, bir Enosis teşebbüsü için hazırlıklarını arttırdı. Kıbrıs'ı ziyaret etmekte olan Yunanistan "Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı" General Spandidakis, 21 Ekim'de verdiği demeçte, "Kıbrıs meselesine, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesinden başka bir çözüm yolu bulunamaz" diyordu.[31] Ekim ayı sonlarında ise, Trakya'daki Türk toplumuna karşı Yunan hükümetinin yeni baskılara başladığı bildiriliyordu.

Durum böyle iken, 15 Kasım 1967 günü, Kıbrıs Rumları ve bilhassa 1963-1964 buhranından sonra Kıbrıs'a dönen tedhişçi Grivas'ın teşkilatlandırdığı Rum Milli Muhafız Kuvvetleri, Türklerin toplu olarak bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı harekete geçtiler. Bu ise, Enosis'in en büyük engelini teşkil eden Türk varlığının kademeli olarak imha edilmesi, ortadan kaldırılması

29 Başbakan Süleyman Demirel'in Romanya ve Sovyet Rusya'yı ziyareti için bkz., *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Eylül 1967, sayı: 36, s. 47-82.

30 Türk-Sovyet bildirisinin metni: A.g.e., s. 83-86.

31 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Ekim 1967, sayı: 37, s. 23.

teşebbüsü idi. Bundan dolayı, Türk hükümeti 15-16 Kasım gecesi bir durum değerlendirmesi yapmış ve 16 Kasım günü de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden, anayasanın savaş ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine dair 66. maddesine dayanarak, Kıbrıs'a müdahale yetkisini, 435 üyenin 432 oyu ile almıştır. Bu karar, zımnen de olsa, Yunanistan'la bir savaş hâlini de öngördüğünden, ortaya çok ciddi bir durum çıkmaktaydı.

Bu karar üzerine İskenderun'da büyük bir çıkarma birliği hazırlandığı gibi, Türk donanması da İskenderun'da toplanmıştı. Türk hükümeti 17 Kasım'da da, Yunan hükümeti ile "dost ve müttefik" hükümetlere çıkarma yapma niyetini açıklamıştır. Türkiye, bu çıkarmanın durdurulması için, tedhiş lideri, kanlı faaliyetleri ile tanınmış ve yine tanınmış Türk düşmanı Grivas'ın adadan alınmasını ve Kıbrıs'a 1964'ten itibaren yığılmış bulunan 12.000 kişilik Yunan askerinin adadan çekilmesini istiyordu.

18 Kasım günü ise Türk jetleri Kıbrıs Adası üzerinde alçak uçuş yapıyorlardı.

19 Kasım tarihli *Pravda* gazetesi de, "Yunanlı diktatörlerin Amerikalı emperyalistlerden direktif aldığı aşikârdır" diyordu.[32]

Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs konusundaki bu gerginlik üzerine, Amerika Başkanı Johnson özel temsilcisi Cyrus Vance'i bölgeye gönderirken, Birleşmiş Milletler de, gerginliği önlemek amacı ile harekete geçti.[33] Buna karşılık Türkiye, 17 Kasım'da ileri sürdüğü isteklerinde kararlı bir şekilde ısrar ediyordu. Bu durum karşısında Yunan cuntası gerilemek zorunda kaldı ve 2 Aralık'ta Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis yaptığı açıklamada, Yunanistan'ın, anlaşmaların dışında Kıbrıs'a gönderdiği bütün kuvvetleri geri çekeceğini, buna karşılık Türkiye'nin de savaş hazırlıklarını durduracağını bildirdi.[34] Bu Türkiye ile Yunanistan arasında varılan bir anlaşma idi.

Buhranın bu şekilde ortadan kalkmasından sonra Kıbrıs Türkleri, 29 Aralık 1967'de, kendi işlerini kendileri görmek üzere ve "16 Ağustos 1960 tarihli Anayasa'nın bütün kuralları uygulanıncaya kadar", Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurmuşlar ve bu yönetimin tâbi olacağı 19 maddelik esasları da açıklamışlardır.[35] Bu gelişme, Türkiye'nin federal devlet tezi istikametinde atılmış bir adımdı. Böyle bir idarenin tatbikini kolaylaştıran husus ise, 1963-1964 ve bilhassa 1967 krizi ile Rumların mezaliminden ve saldırılarından kaçan Türklerin, köylerini, yerlerini, yurtlarını ve topraklarını bırakarak belirli bölgelerde toplu yaşamaya başlamalarıydı. Böylece Rumların saldırılarına karşı da daha güçlü bir hâle geliyorlardı. Türklerin esas itibariyle tarımla geçindikleri göz önüne alınırsa, topraklarını bırakıp kaçmak zorunda kalmalarının, Türk

32 Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 145.

33 Güvenlik Konseyi'ndeki gelişmeler için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1967*, s. 275-289.

34 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Aralık 1967, sayı: 39, s. 10-11. Yunan hükümeti 16 Ocak 1968 tarihinde Türk hükümetine yaptığı bildiride, Kıbrıs Adası'nda antlaşmalara aykırı olarak bulunan bütün Yunan askerinin geri çekme işleminin tamamlandığını bildirmiştir.

35 Bu 19 maddenin metni için bkz., a.g.e., s. 78-79.

toplumu için ekonomik bakımdan ne kadar büyük kayıp olduğu kolaylıkla anlaşılır.

2 Aralık anlaşmasından sonra Türk-Yunan münasebetleri de yumuşak bir havaya girdi. 1968 Mart ayından itibaren Türk-Yunan ikili görüşmeleri yeniden başladı. İlk ikili görüşme, 12-13 Mart 1968 tarihlerinde Atina'da, ikinci görüşme ise 16-27 Nisan'da Ankara'da yapılmıştır. Bu ikili görüşmeler, her iki ülkenin dışişleri bakanlıklarının teknisyenleri arasında, alt seviyede yapılmıştır. Bunun arkasından da, iki taraf teknisyenleri, son olarak 20 Mayıs'ta Viyana'da bir araya gelerek, üzerinde anlaşma meydana gelen noktalar hakkında rapor hazırlamaya karar vermişlerdir. Bu rapor, Türk ve Yunan Dışişleri bakanlarının 26 Haziran'da Londra'da yaptıkları görüşmelerde müzakere ve kabul edilmiştir. Raporun mahiyeti açıklanmamakla beraber, Türk-Yunan münasebetlerinin iyice yumuşak bir atmosfer içinde olduğu anlaşılmıştır.

Tabiatıyla bu durum, Kıbrıs Rumlarına tesir etmiştir. Çünkü Rumlar, Lefkoşa'nın Türk bölgesine tatbik ettikleri kısıtlamaları 7 Mart tarihinden itibaren kaldırmışlardır. Bu kısıtlamalar, Türklerin Lefkoşa'ya giriş-çıkışlarının ve en tabii ihtiyaç maddelerinin Türk bölgesine sokulmasının engellenmesi şeklindeydi. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U Thant da, 13 Mart'ta Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda bu müsait ve müspet havayı memnuniyetle belirtiyor ve bundan cesaret alarak, Türk ve Rum toplumlarını doğrudan doğruya müzakerelere davet etmeye karar verdiğini açıklıyordu.[36]

U Thant'ın bu teşebbüsü üzerine, Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş ile Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides, 2 Haziran 1968'de Lefkoşa'da ilk görüşmeyi yaptıktan sonra, 5 Haziran'da Beyrut'ta tekrar buluştular ve bunu 24 Haziran'da da Lefkoşa'da Ledra Palas Oteli'ndeki buluşma takip etti. Böylece, çeşitli kesintilerle günümüze kadar devam edecek olan toplumlararası görüşmeler başlamış oluyordu. Bu görüşmelerin başarısını sağlamak amacı ile Türkiye ve Yunanistan, görüşmelerin kamuoyunun tesir ve baskısı altında kalmaması için, bunların gizli yapılmasını ve basına herhangi bir açıklama yapılmamasını kararlaştırdılar.

C) 1974 KIBRIS BUHRANI VE KIBRIS HAREKÂTI

1968 Haziran ayında başlayan ve Kıbrıs'a yeni bir düzen getirme amacını taşıyan toplumlararası görüşmeler, altı yıl devam etmesine rağmen, 1974 yılı geldiğinde en küçük bir mesafe dahi almış değildi. Çünkü Rumların gayesi, Türklere 1960 Anayasası'ndaki hakları dahi vermemek ve Türk toplumunu bir azınlık statüsü içinde tutmaktı. Böyle bir gayenin ilerisi ise, şüphesiz Enosis idi.

Buna karşılık Türk toplumu ve Türkiye ise, geçmiş tecrübelerin ışığında, Kıbrıs'taki Türk varlığının korunabilmesini, ancak 1960 Anayasası'ndakinden daha fazla haklar ve yetkilerde görmekte idiler. Bu politika, başlangıçtan itibaren

36 U Thant'ın Raporu: *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Mart 1968, sayı: 42, s. 40-41.

federal bir sistem olarak görülmüştü. Kıbrıs devletinin, Türk ve Rum iki ayrı federe devlete dayanması, Türk toplumu için en sağlam teminat telakki edilmişti.

Fakat 1968'de başlayan toplumlararası görüşmeler ilerledikçe, Türk hükümeti, federal devlet politikasında değişiklikler yaptı. Bu yeni politikanın adı, bölge muhtariyeti esasına dayanan üniter devlet idi. Bu bir çeşit kanton sistemi idi. Kıbrıs'ta tek bir devlet olacak; fakat birkaç bölgede toplanmış olan Türkler, kendi bölgelerinin idarelerinde muhtariyete sahip olacaklar, kendi işlerini kendileri göreceklerdi. Bölgelerin içişlerine Rumlar müdahale edemeyecekti.

Türkiye'de Ekim 1973 seçimlerinden sonra, Bülent Ecevit başkanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selâmet Partisi koalisyon hükümeti ise, fonksiyonel federatif sistem tezini benimsemiştir. Bu sistemde toprakların paylaşılması söz konusu değildir. Tek bir devlet içinde, görev ve yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması söz konusudur.

Görülüyor ki, hangisi söz konusu olursa olsun Türk görüşlerinin Rum görüşleriyle uyuşması mümkün değildi. Bundan dolayı 1974 yılı geldiğinde, Türkiye'deki yeni CHP-MSP koalisyonundan da ümit bulamayan Rum lideri Makarios, sabırsızlanmaya başladı.

1974 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir anlaşmazlık gelişti. Türkiye'nin *Çandarlı* adlı araştırma gemisinin, 1974 Mayıs ayında Ege Denizi'nin milletlerarası sularında ve Türkiye'ye göre de Türkiye'nin kıta sahanlığı içinde, petrol araştırmalarına başlaması üzerine, Yunanistan bu suların, kendisinin kıta sahanlığı içinde bulunduğu iddiası ile ortaya çıktı.

Kıta sahanlığı anlaşmazlığı haziran ve temmuz aylarında devam ederken, Kıbrıs Rum toplumu içinde sürtüşmeler ve Makarios'un da Atina ile arası açılmaya başladı. Toplumlararası görüşmelerin uzaması, ne olursa olsun Enosis'i gerçekleştirerek Yunan halkının desteğini kazanmak isteyen Yunan cuntasını kızdırmıştı. Yunan hükümeti, adayı Yunanistan'a ilhak zamanının geldiğine inanıyor, fakat Makarios'u da bu ilhak için engel olarak görüyordu. Bu sebeple Atina, adadaki Yunan subayları vasıtası ile Makarios aleyhine birtakım faaliyetlere girerek, onu iktidardan düşürmeye karar verdi. Sertlik taraftarı Kıbrıs Rumlarını Makarios'a karşı kışkırttı. Makarios 2 Temmuz'da, Yunan Cumhurbaşkanı Fedon Kizikis'e yazdığı mektupta, Atina'nın bu faaliyetlerini protesto etti ve kendisinin tayin edilmiş bir vali değil, seçilmiş bir lider olduğunu bildirerek, kendisine buna göre muamele edilmesini istedi.[37]

Atina'nın bu mektuba cevabı sert oldu. 15 Temmuz 1974 günü, eski EOKA tedhişçilerinden ve cinayetleriyle meşhur Nikos Sampson, Rum Milli Muhafız teşkilatını da yanına alarak, yaptığı bir darbe ile Makarios'u düşürdü ve Kıbrıs Elen Cumhuriyetini ilan etti. Makarios kaçmayı başardı ve hayatını kurtardı. Sampson darbesi ise, Enosis, yani adanın fiilen Yunanistan'a

37 Bu mektubun metni: *Keesing's... 1974*, s. 26661-26662; ayrıca bkz., Makrides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, s. 174-175.

ilhakından başka bir şey değildi. Hadise aynı zamanda Yunanistan'ın Kıbrıs'a açık bir müdahalesi idi. 1974 Kıbrıs Buhranı böyle başladı.[38]

Sampson Darbesini Türkiye, anayasa düzeninin yıkılması, gayri meşru bir idarenin kurulması ve Kıbrıs konusundaki antlaşmaların ihlâli saymış ve yeni idareyi tanımadığını bildirmiştir. Keza İngiltere sert bir şekilde, yeni hükümeti tanımadığını ilan etmiştir. Amerika da, daha yumuşak tonda yaptığı bir açıklama ile hadiseyi tasvip etmediğini ve tanımadığını bildirmiştir.

Türkiye, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, İngiltere ile beraber Kıbrıs'a müdahale etmeye karar verdi ve Başbakan Bülent Ecevit, İngiltere hükümeti ile temas etmek üzere 17 Temmuz'da Londra'ya gitti. Londra'da Başbakan Wilson ve Dışişleri Bakanı Callaghan ile yaptığı görüşmelerden umduğunu bulamadı. İngiltere müdahaleye yanaşmadı. İngiltere'ye göre, bu hadise küçük bir hadise değildi ve Birleşmiş Milletler ile NATO'da ele alınmalıydı. Başbakan Ecevit'in, Türkiye'nin tek başına müdahalesinden söz etmesine rağmen, İngilizler buna ihtimal vermemişlerdir.

Öte yandan, Amerika'nın Atina üzerindeki baskılarına rağmen, Yunan cuntası Kıbrıs'taki Yunan subaylarının ve tedhişçi Sampson'un geri çekilmesini kabul etmedi. NATO'da yapılan müzakerelerde aynı şekilde hareket ettiler. Hatta Türkiye'nin müdahalesi hâlinde kendilerinin de Kıbrıs'a kuvvet yollayacaklarını söylediler. Yunan cuntası da, Türkiye'nin müdahalesine ihtimal vermiyordu.

Başbakan Ecevit 19 Temmuz akşamı Londra'dan döndü ve 20 Temmuz 1974 sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk jetlerinin havadan himayesinde, Girne bölgesinden Kıbrıs'a ayak basmaya başladı.

20 Temmuz sabahı erken saatlerde Türk askeri, hava kuvvetlerinin himayesinde Girne plajlarına çıkarken, aynı zamanda da, Lefkoşa-Girne yolu üzerinde ve Lefkoşa yakınlarındaki Gönyeli'ye de havadan indirme yapıldı. Kıbrıs ve Yunan kuvvetlerinin sert mukavemeti dolayısıyla şiddetli çarpışmalar oldu. 22 Temmuz akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde, Türk kuvvetleri Girne-Lefkoşa yolunu kontrol altına almışlar ve Girne kıyılarında da bir genişleme yapmışlardı. Durumun askeri bakımdan tehlikeli ve yetersiz olduğu da bir gerçekti. Bu sebeple 22 Temmuz'daki ateşkes ile I. Kıbrıs Harekâtı sona erdikten sonra, Türkiye 40.000 kişilik bir kuvvet yığmaya ve 300 tank göndermeye muvaffak olmuştur.

15 Temmuz'daki Sampson Darbesi üzerine Güvenlik Konseyi'ni harekete geçiren Türkiye olmuştur.[39] Yunanistan'ın müdahalesi konusunda pek bir şey yapamayan Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmaya başlaması

38 1974 Kıbrıs Buhranı için bkz., Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı*, Ankara, Emel Matbaacılık, 1975; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 173-209; Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1980, (7. baskı); Niyazi Ahmet Banoğlu, *Kıbrıs Dosyası*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1974; *Strategic Survey 1974*, s. 77-82; *Dış Politika*, (Ankara), İngilizce Cyprus nüshası, 1974, c. IV, No: 2-3; *Keesing's.., 1974*, s. 26661-26670, 26709-26710, 26752 ve devamı.

39 1974 Kıbrıs Buhranı'nın Birleşmiş Milletler'deki tartışmaları için bkz., *Yearbook of the United Nations*, 1974, s. 256-296.

üzerine birdenbire hareketlenmiştir. Bunda, Türkiye'nin adaya müdahalesi ile birlikte Türk-Yunan münasebetlerinin birdenbire gerginleşmesi ve iki ülkenin tam bir savaş atmosferi içine girmesi herhâlde mühim rol oynamıştır. Zira Türkiye ve Yunanistan her an bir savaşa girmek üzere idiler. Yunan cuntasının kuvvetli adamlarından General Yoanides (Ioannides) Batı Trakya'daki Yunan kuvvetlerini Türkiye'ye karşı saldırıya geçirmek istemişse de, bu teşebbüs cuntanın diğer üyeleri tarafından önlenmiştir.[40]

Güvenlik Konseyi, Kıbrıs Harekâtı'nın daha ilk günü, 20 Temmuz'da, aldığı 353 sayılı kararla,[41] tarafları ateşkese ve adadaki bütün yabancı kuvvetleri adadan çekilmeye ve bütün ülkeleri Kıbrıs'ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygıya davet etti.

Gerek Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan nezdindeki faaliyetleri neticesi, gerek Kıbrıs'taki çıkarmanın askeri durumu dolayısıyla, Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararını kabul ederek 22 Temmuz 1974 saat 17:00'den itibaren ateş kesti.

23 Temmuz günü ise Yunan hükümeti istifa etti ve Cumhurbaşkanı Kizikis, eski başbakanlardan ve Fransa'da yaşamakta olan Constantin Karamanlis'i milli birlik hükümetini kurmak üzere Atina'ya davet etmiştir. Kıbrıs'ta da Sampson'un yerini Glafkos Klerides almıştır.

353 sayılı kararın 5. maddesi, Kıbrıs'ta anayasa düzeninin yeniden kurulması amacı ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümetlerinin derhal görüşmelere başlamasını istiyordu. Bu sebeple, üç devletin dışişleri bakanları 25 Temmuz'da, Cenevre'de toplandılar ve altı günlük bir çalışmadan sonra 30 Temmuz 1974'te Cenevre Deklarasyonu denen belgeyi imzalayarak yayınladılar.[42] Bu deklarasyona göre:

1. 1960 Anayasa düzenini yeniden tesisi hususunda üç dışişleri bakanı mutabık kalmakla beraber, bundan önce alınması gereken bazı acil tedbirler vardır.

2. Kıbrıs'ta taraflar, 31 Temmuz 1974 günü Türkiye saati ile 24.00'te kontrolleri altında bulundukları alanları genişletmeyeceklerdir. Yani, bu deklarasyona göre, Kıbrıs'ta ateşkes çizgisi, 22 Temmuz saat 17:00'deki çizgi değil, 30 Temmuz gece yarısı mevcut olan çizgidir. Çünkü 22 Temmuz'dan sonra Rumların saldırıları devam ettiği için, çatışmalar yeniden devam etmiş ve Türk kuvvetleri kontrolleri altındaki alanı genişletmiştir.

3. 30 Temmuz ateşkes çizgisinde, sadece Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin kontrolü altında olacak bir güvenlik bölgesi tesis edilecektir.

---

40 *Strategic Survey, 1974,* s. 78-79.

41 353 sayılı karar: *Yearbook of the United Nations, 1974,* s. 291; Richard P. Stebbins ve Elaine P. Adam, (ed.), *American Foreign Relations, 1974,* New York, New York University Press, 1977, s. 258-258; *Keesing's..., 1974,* s. 26665; *Dış Politika, 1974,* Cyprus, s. 218-219; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı...,* s. 63-65; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu,* s. 195-196; *Survival,* Kasım-Aralık 1974, s. 299-300.

42 30 Temmuz Deklarasyonu'nun metni: Stebbins ve Adam, (ed.), *American Foreign Relations 1974,* s. 268-270; *Keesing's..., 1974,* s. 26709; *Dış Politika, 1974,* Cyprus, s. 230-232; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı,* s. 70-73; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu,* s. 202-204; *Survival,* Kasım-Aralık 1974, s. 300-301.

4. Kıbrıs Rum ve Yunan kuvvetlerinin muhasarası altında olan bütün Türk bölgelerinden bu kuvvetler çekilecek ve bu Türk bölgeleri Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin koruması altına girecektir.

5. Kıbrıs'ta anayasa düzeninin yeniden tesisi için üç dışişleri bakanı 8 Ağustos'ta Cenevre'de yeniden bir araya gelecektir. Fakat anayasa düzeni tesis edilinceye kadar, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Rauf Denktaş, 1960 Anayasası gereğince cumhurbaşkanı görevlerini yürütecektir. Fakat bu durum, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin devamına engel olmayacaktır.

Birinci Cenevre Konferansı Türkiye açısından başarı ile neticelenmişti. İkinci Cenevre Konferansı 8 Ağustos'ta başlamış ve 14 Ağustos sabahının erken saatlerinde hiçbir netice alamadan dağılmıştır. Zira 30 Temmuz Deklarasyonu'na rağmen, Rum ve Yunan kuvvetleri, Türk bölgeleri etrafındaki muhasarayı kaldırmadıkları gibi, ateşkese de riayet etmemişler ve çarpışmalar yine devam etmiştir. Bundan dolayı da 2. Cenevre Konferansı gergin bir havada başladı. 30 Temmuz Deklarasyonu gereğince, 2. Cenevre Konferansı'na Kıbrıs Türk Toplumu lideri Rauf Denktaş ile Kıbrıs Rum Toplumu lideri Glafkos Klerides de katıldılar.[43]

Kıbrıs'ta anayasa düzenini kurma amacıyla yapılan bu ikinci toplantıda, Türk tarafı, coğrafi esasa dayalı federatif sistemi teklif etmiştir. Mamafih, bu federatif sistem kantonlara dayalı bir federatif sistem de olabilecekti. Fakat Kıbrıs Rum ve Yunan tarafının, anayasa düzeni konusunda kesin bir tavır almaktan kaçınıp, işi oyalama yoluna götürmesi ve ayrıca Kıbrıs'ta da Türklere karşı saldırılarına devam edip, 30 Temmuz Deklarasyonu'na riayet etmemeleri üzerine 2. Cenevre Konferansı, 14 Ağustos sabahının ilk saatlerinde Türk heyeti tarafından kesilmiştir. Yine 14 Ağustos sabahında Türk Silahlı Kuvvetleri İkinci Kıbrıs Harekâtı'na başlıyordu.

Kıbrıs Harekâtı 16 Ağustos 1974 akşamı saat 19:00'dan itibaren Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aynı günkü ve 360 sayılı kararına uyarak[44] ateşkesi kabul etmesiyle sona erdi. İki gün içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Magusa-Lefkoşa-Lefke-Kokkina çizgisine ulaşarak adanın %38'ini ele geçirmişlerdi.

Kıbrıs Harekâtı, birincisinin aksine, dünya kamuoyunda Türkiye'nin aleyhine bir havanın doğmasına sebep olmuştur. Birinci Harekât bir hukuki müdahale mahiyetinde telakki edilmesine mukabil, İkinci Harekât bir toprak iktisabı ve bir işgal olarak telakki edilmiştir. Kimse, Türk toplumunun 11 senedir çekmekte olduğu ıztırapları, Rumların işlediği cinayetleri ve Rum saldırılarını düşünmek istememiştir.

Yunanistan'ı hesaba katmaz isek, İkinci Kıbrıs Harekâtı'na en şiddetli tepki Sovyet Rusya ve Amerika'dan gelmiştir.

---

43 Cenevre Konferansları için, Türk Heyeti Danışmanı Prof. Dr. Halûk Ülman'ın şu makalesine bkz., "1974 Genevre Conferences on Cyprus" *Dış Politika*, 1974, Cyprus sayısı, s. 46-65.

44 360 sayılı kararın metni: *Yearbook of the United Nations*, 1974, s. 293; Stebbins ve Adam, *American Foreign Relations*, 1974, s. 303; *Dış Politika*, 1974, Cyprus sayısı, s. 221; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı...*, s. 103; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, s. 209.

a) Sovyetler'in Tepkisi

21 Nisan 1967'deki askeri darbe ile Yunanistan'da sağ bir rejimin kurulması ve bu rejimin Amerika'ya dayanması Sovyetler'i hiç memnun etmemiştir. Kıbrıs'taki 15 Temmuz 1974 Sampson Darbesi ile Makarios'un düşürülmesi Sovyetler'in daha canını sıkmıştır. Çünkü Makarios bağlantısızlık politikası takip ettiği kadar, 1963-1964 Kıbrıs Buhranı'nda olduğu gibi, Türkiye'ye karşı Sovyetler'le iyi münasebetler devam ettirmeye de ehemmiyet veriyordu. Bundan dolayı, Sovyetler, Sampson Darbesi karşısında sert tepki göstermiş ve Makarios hükümetinden başka bir hükümeti tanımayacağını bildirmiştir.[45]

Türkiye'nin 20 Temmuz müdahalesi karşısında da Sovyetler, herhangi bir tepki göstermemişler ve hatta bir bakıma anlayışla karşılamışlardır. Çünkü Türkiye'nin müdahalesi ile adada eski hukuki ve idari statünün tekrar yerleştirileceğini ve Makarios'un da adaya döneceğini ümit etmişlerdir. Yine bu sebepten Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararını hararetle desteklemişlerdir.

Fakat Birinci Cenevre Konferansı sonunda yayınlanan 30 Temmuz Deklarasyonu Sovyetler için hayal kırıklığı doğurmuştur. Çünkü bu deklarasyonda Makarios'tan hiç söz edilmiyordu.

Türkiye'nin 14 Ağustos'ta İkinci Kıbrıs Harekâtı'nı başlatması ve aynı gün Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekildiğini ilan etmesi, Sovyetler'in, gerek Türkiye'ye karşı tutumlarında, gerek Kıbrıs politikalarında mühim bir değişiklik meydana getirmiştir. Yunanistan'ın NATO'dan çıkması Sovyetler'i son derece sevindirmiş ve Türkiye ile münasebetleri bir soğukluk devresine girerken, Yunanistan'la münasebetleri birdenbire gelişme göstermiştir. Sovyetler'in bu şekildeki tutumlarında rol oynayan faktör, Türkiye'nin adanın üçte birinden fazlasını ele geçirmesi ve adanın bir bakıma fiilen taksim edilmesi idi. Hâlbuki Sovyetler adada iki ayrı milli toplumun varlığını kabul etmekle beraber, Kıbrıs'ın taksimine daima karşı gelmişlerdi. Onlara göre taksim demek, Kıbrıs adasının bir NATO üssü hâline gelmesi demekti. Hâlbuki Makarios gibi birisinin liderliğindeki bağımsız ve bağlantısız bir Kıbrıs, adanın NATO üssü hâline gelmesini önlemekteydi.

Sovyet Rusya, Türkiye ve Kıbrıs konusundaki tutum değişikliğinin ilk işaretini, bir kopyasını Türkiye'ye de verdiği, 23 Ağustos 1974 tarihli deklarasyonu ile ortaya koydu.[46] Bu deklarasyonla Sovyetler Kıbrıs meselesinin, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasından çıkarılıp milletlerarası platformlarda ele alınmasını istiyorlar ve şu noktalar üzerinde duruyorlardı:

1. Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararı gereğince, yabancı kuvvetler "Kıbrıs Cumhuriyeti'nden" derhal çekilmelidir. Yabancı kuvvetler dediği, Türk kuvvetleri idi.

45 1974 Kıbrıs Buhranı'nda Sovyetler'in tutumu için bkz., Fahir Armaoğlu, "1974 Cyprus Crisis and the Soviets", *Dış Politika,* 1974, Cyprus sayısı, s. 178-183; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı...*, s. 114-134.

46 Sovyet deklarasyonunun metni: *Survival,* Kasım-Aralık 1974, s. 301-302.

2. Kıbrıs'a verilen garantilerin işlemez olduğu görüldüğünden Garanti Antlaşması artık geçerli değildir. Dolayısıyla, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın da bundan sonra artık müdahale hakları yoktur.

3. Kıbrıs meselesi bütün milletleri alâkadar eden bir mahiyet kazandığı için, dünyadaki bütün siyasi eğilimleri temsil eden bir forumda ele almak gerekir. Bunun için de, böyle bir forum, Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi ile Türkiye, Yunanistan ve bazı bağlantısız devletlerden meydana gelmelidir.

Sovyet teklifi, Türkiye'nin antlaşmalardan doğan haklarını bir kenara itiyor, antlaşmaları saymıyor ve Türkiye'yi, bir sürü devlet arasında herhangi bir devlet statüsüne getiriyordu. Kısacası, Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki kontrolünü tamamen ortadan kaldırıyor, buna karşılık Sovyet Rusya'yı Kıbrıs meselesinde söz sahibi yapıyordu.

Bu teklif gayet tabii Yunanistan'ın işine geliyordu ve Atina Sovyet teklifini hemen destekledi. Amerika, Sovyet teklifi için yararı olmayan bir teklif deyimini kullandı ve Kıbrıs meselesinin en iyi şekilde, İngiltere, Türkiye, Yunanistan ile Kıbrıs-Türk ve Kıbrıs-Rum toplumları arasında çözümlenebileceğini bildirdi. Türkiye ise, 27 Ağustos 1974 günü Sovyetler'e verdiği bir notada, Sovyet teklifi hakkındaki görüşlerini bildirdi.[47] Türkiye cevabında, Sovyet teklifini reddederek, Kıbrıs meselesinin böyle kalabalık toplantılarda ele alınmasının işi uzatmaktan başka bir işe yaramayacağını, bilhassa Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin, başka devletlerin politika ve statüleri hakkında karar vermeye kalkmalarının devletlerin bağımsızlığı açısından tehlikeler yaratabileceğini, Türkiye'nin hem Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararına ve hem de 30 Temmuz Deklarasyonu'na bağlı bulunduğunu, adada barış ve güvenliğin sağlanmasının Türk kuvvetlerinin sayısının azaltılmasını kolaylaştıracağını ve Türkiye'nin "uygun zamanlarda" ve "kademeli şekilde" azaltmaya gideceğini belirtti.

Sovyetler'in Kıbrıs meselesini "enternasyonalize" etmek hususundaki çabalarının günümüze kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Aynen Ortadoğu barışı meselesinde yaptıkları gibi, Kıbrıs meselesinde de seslerini duyurabilmek ve sözlerini dinletebilmek için, yeri geldikçe bu görüşlerini ortaya atacaklardır.

Diğer taraftan, Sovyetler'in bu yeni görüş ve teklifinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na da tesir ettiği söylenebilir. Zira Genel Kurul, 1 Kasım 1974'te aldığı 3212 sayılı kararda,[48] bütün devletleri Kıbrıs'a müdahaleden kaçınmaya çağırırken, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki bütün yabancı kuvvetlerin süratle geri çekilmesini, Kuzey Kıbrıs'tan güneye kaçmış olan bütün Rum mültecilerin yerlerine geri dönmeleri için gerekli acil tedbirlerin alınmasını istiyor ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumlarının bir meselesi olduğunu belirterek, bu toplumları, "eşit şartlar altında" yapılacak

47 Türkiye'nin cevabının metni: *Milliyet*, 28 Ağustos 1974.

48 3212 sayılı kararın metni: *Tercüman* ve *Milliyet*, 3 Kasım 1974; Hamza Eroğlu. *Kıbrıs Uyuşmazlığı...*, s. 138-140; *Yearbook of the United Nations*, 1974, s. 295.

görüşmelerle, "tarafların serbestçe ve karşılıklı olarak kabul edebilecekleri bir siyasi çözüm" bulmaya davet ediyordu.

Güvenlik Konseyi de 13 Aralık 1974 tarihinde aldığı 365 sayılı kararla, Genel Kurul'un 3212 sayılı kararını desteklemiştir.[49]

Genel Kurul kararı bir noktada Türkiye'nin lehine unsurlar taşıyordu: O da, Kıbrıs-Türk toplumunu Rum toplumu ile eşit seviyeye getiriyor ve bulunacak siyasi çözüm için de Türk toplumunun da kabulünü temel şart yapıyordu. Bunun dışında, garanti antlaşmasından söz etmediği gibi, Türkiye de dâhil bütün devletleri Kıbrıs Cumhuriyeti'ne müdahale etmemeye davet ediyordu. Hatta o kadar ki, anayasa düzeni işi, toplumların kendi işidir, başka devletler, yani Türkiye, karışmasın deniyordu. Bir de Rum mültecilerin yerlerine dönmeleri için acil tedbirlerden söz ediliyordu ki, bunun da muhatabı Türkiye idi. Nihayet, 3212 sayılı kararın, aynen 23 Ağustos tarihli Sovyet deklarasyonunda olduğu gibi, Kıbrıs'tan daima Kıbrıs Cumhuriyeti diye söz etmek suretiyle, Kıbrıs'ın bağımsızlığını vurgulaması da, esasında Türkiye'ye yöneltilmişti.

Buna rağmen, 117 oyla kabul edilen bu karara, zamanın Türk Dışişleri Bakanının da müspet oy vermesi, kamuoyunda tartışma konusu yapılmıştır.

Sovyetler'in Türkiye'ye karşı bu tutumları Türk kamuoyunda çok fazla tesir etmemiştir. Çünkü Türkiye, Kıbrıs meselesi dolayısıyla, en büyük darbeyi müttefiki Amerika'dan yemiştir.

b) Amerika'nın Tepkileri

1963-1964 Kıbrıs krizindeki Johnson mektubundan sonra, 1974 Kıbrıs krizi Türk-Amerikan münasebetlerine ikinci bir tahrip edici darbe indirmiştir. Bu ikinci darbenin tesiri ise, hem çok derin ve hem de çok daha uzun olmuştur. O kadar ki, Türk-Amerikan münasebetleri ancak 1981 yılından itibaren, yani Reagan idaresi ile kendine gelmeye başlayacaktır. Fakat bu iki hadisenin Türk kamuoyunda yarattığı güvensizlik faktörünün tamamen ortadan kalktığı söylenemez.

1974 Kıbrıs Buhranı'nın Türk-Amerikan münasebetlerine indirdiği darbe, Amerikan Kongresi'nin, bilhassa 5 Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye tatbik ettiği silah ambargosu, yani Amerika'nın Türkiye'ye hiçbir şekilde silah yardımında bulunmamasıdır. NATO içinde müttefik durumunda bulunan iki devletten birinin diğerine silah ambargosu tatbik etmesi, tarihte eşine rastlanmayan bir gariplik örneği olmuştur.

Mamafih bu ambargo meselesinde bazı gerçekleri de göz önünde tutmak gerekmektedir. Bu gerçeklerin birincisi, Türk-Amerikan münasebetlerinin daha 15 Temmuz 1974'teki Sampson darbesinden önce bir sarsıntı geçirmesidir. Türk hükümeti, 1971 Haziran ayında Nihat Erim hükümeti tarafından konan haşhaş ekimi yasağını, 1 Temmuz 1974'ten itibaren kaldırdı. Bu hadise, Amerikan hükümeti ve Kongre çevrelerinde büyük tepki ile karşılandı.[50] Her

49 Güvenlik Konseyi'nin 365 sayılı kararı: *Yearbook of the United Nations*, 1974, s. 296.

50 Bkz., *Keesing's..., 1974*, s. 26722.

ne kadar, Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet, gerekli kontrol tedbirlerinin alınacağı hususunda Amerika'ya teminat vermiş ise de, daha o zaman Amerikan Kongresi'ndeki eğilim, Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakmasına karşılık, Türkiye'ye silah ambargosunun tatbiki şeklinde olmuştu. Arkasından Kıbrıs Buhranı'nın patlak vermesi, Türkiye'nin adanın üçte biri üzerinde kontrol kurması ve Yunan lobisinin faaliyeti, Amerikan Kongresi'ni daha da Türkiye'nin aleyhine çevirmiştir.

Ambargo meselesindeki gerçeklerden ikincisi ise, bu sırada Amerika'nın Vietnam bataklığına saplanmış olması ve Amerikan Kongresi'nin de Amerikan hükümetine, yani yürütme kuvvetine karşı güvenini kaybederek, dış politika üzerinde bir kontrol tesis etmiş olmasıdır. Bu ise Amerika cumhurbaşkanının dış politika üzerindeki müessiriyetinin zayıflaması neticesini vermiştir.

Bir üçüncü faktör, daha önce de belirttiğimiz üzere, Watergate skandalının dallanıp büyümesi neticesinde, Başbakan Nixon'ın, 8 Ağustos 1974'te, yani Birinci ve İkinci Kıbrıs Harekâtı arasında istifa etmiş olmasıdır.

Nixon'ın istifasından sonra, Amerikan Anayasası gereğince, Başkan Yardımcısı Gerald Ford başkan olmuştur. Başkan Ford'un Türkiye'ye tatbik edilen ambargoyu önlemek hususunda her türlü çabayı harcadığı ve ambargonun konulmasından sonra da, kaldırılması için büyük çabalar harcadığı bir gerçektir. Fakat yürütme ile yasama arasında, yani başkanlık ile kongre arasında, iyi ve verimli bir diyalog kurulamamış olması da, ambargonun bir talihsizliği olmuştur.[51]

Yürütme kısmında da Dışişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı Türkiye'yi desteklemiş ve ambargoya karşı çıkmışlardır. Her ikisi de Türkiye'nin stratejik ehemmiyetine ağırlık verdiği için, ambargonun Türkiye üzerinde yapabileceği kötü tesirden ve Türkiye'nin menfi tepkisinden korkmuşlardır. Nitekim biraz aşağıda göreceğimiz gibi, korktukları da gerçekleşmiş ve ambargo tesirlerini günümüze kadar ulaştırmıştır.

Nihayet belirtilmesi gereken son bir nokta da, Türkiye'ye tatbik edilen ambargo meselesinde Kongre denildiği zaman, Senato ile Temsilciler Meclisi arasında bir fark gözetilmesi gerektiğidir. Dış politikaya hâkim bir organ olarak Senato, Türkiye'nin stratejik ehemmiyetini kavradığı için, ambargo meselesinde daha yumuşak hareket ettiği hâlde, Temsilciler Meclisi, bir bakıma, Washington'daki Rum ve Yunan lobisinin esiri olmuştur. Ambargonun 1975 Şubat ayından 1978 Eylül'üne kadar sürmesinde en mühim faktör Temsilciler Meclisi olmuştur.

Amerikan ambargosunun kısa hikâyesi şöyledir: Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı'nda Amerika silahlarını kullanmış olması, Kongre tarafından tepki ile karşılanmış ve Kıbrıs'ta barışçı bir çözümü kabul edinceye kadar, Türkiye'ye silah satılmaması hususunda, 1974 Eylül'ünden itibaren Kongre'de bir faaliyet

51 Bu noktalar hakkında bkz., *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, House of Representatives, Foreign Affairs Committee Print No: 3,Washington, Haziran 1981, s. 3-19, 28-32.

başlamıştır. Başkan Ford bu faaliyetleri başarısızlığa uğratmak için çok çaba harcamıştır.[52] Fakat 17 Aralık 1974'te Senato'nun ve 18 Aralık 1974'te de Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği 93-559 sayılı kanunla,[53] 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye'ye silah ambargosu tatbikine engel olamadı. Aralık 1974'te kabul edilmiş olan bu kanuna göre, 5 Şubat 1975 tarihine kadar Türkiye ateşkese riayet eder ve Kıbrıs'a yeni asker ve Amerikan silahı sevk etmez ise, ambargo tatbik edilmemesini, aksi takdirde tatbik edilmesini istemiştir. Türkiye için bu mümkün olmayınca, silah ambargosu da 5 Şubat 1975'te yürürlüğe girmiştir.

Ambargo kararı ile Türk-Amerikan münasebetleri Kıbrıs meselesine bağlanmış oluyordu. Kıbrıs meselesi bu münasebetlerin ağırlık merkezi yapılıyordu. Bu, Amerika için gayet garip bir tutumdu, öte yandan, bir müttefik öbür müttefikini cezalandırmış oluyordu. Bu da garip bir ittifak münasebeti idi. Nihayet Türkiye'yi ve Türk kamuoyunu en çok üzen de, Amerika'nın, yıllardan beri Rumların yaptıklarını ve Yunanistan'ın kışkırtmalarını bir tarafa atıp, Kıbrıs-Türk varlığını kurtarmak için harekete geçen Türkiye'yi suçlu gibi muameleye tâbi tutması idi.

Ambargo tatbik edildiği tarihte, Türkiye'ye sevk edilmesi gereken 200 milyon dolarlık askeri malzeme vardı.

Amerika'nın silah ambargosuna Türkiye'nin cevabı ise, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu olmuştur.[54] Bu gelişme ile Türkiye'nin Kıbrıs'taki durumu daha da sağlamlaşmış olmaktaydı.

Bundan sonra Türkiye ile Amerikan Kongresi arasında bir mücadele başlamıştır, denebilir. Başkan ve yürütme de, ikisi arasında arabuluculuk yapmak gibi bir duruma girmiştir. Bu sebeple, başkan bir yandan Kongre'yi yumuşatmaya çalışmış, bir yandan da Türkiye'nin de Kıbrıs konusunda bazı tavizler vermesini sağlamaya gayret etmiştir.

Başkan Ford'un Kongre nezdindeki çabaları bir ara netice verir gibi olmuş ve Senato, başkanın 20 Şubat'ta yaptığı bir teklifi, nihayet 19 Mayısta ele alarak, 40'a karşı 41 oyla, başkana ambargoyu kaldırma yetkisini vermiştir. Fakat Senato'nun bu kararının Temsilciler Meclisi'nce de kabulü gerekiyordu. Fakat Temsilciler Meclisi yerinden bile kımıldamadı. Hiçbir harekette bulunmadı. Bunun üzerine Türkiye, 17 Haziran 1975 tarihinde Amerika'ya verdiği bir nota ile Türkiye'deki 20 kadar Amerikan üssünün statüsü hakkında Türkiye ile 30 gün içinde müzakereye girmediği takdirde, "yeni bir durumun doğacağını bildirdi.[55]

Türkiye'nin bu teşebbüsü tesirli oldu ve Senato'nun 19 Mayıs'ta bir oy farkı ile kabul ettiği kanunu, Temsilciler Meclisi 24 Temmuz'da ele aldı. Çok çetin tartışmalardan sonra, Temsilciler Meclisi, ambargonun kaldırılmasını 206 oya karşı 223 oyla reddetti. Ertesi günü, yani 25 Temmuz'da Türk hükümeti,

52 Bu konuda bkz., a.g.e., s. 19-22, 37-42.

53 Kanunun metni: *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 42.

54 Bu konuda bkz., Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*, Ankara, Tisa Matbaacılık Sanayii, 1976.

55 *Keesing's.., 1975*, s. 27220.

Amerika'ya verdiği bir nota ile, 3 Temmuz 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nı (Defense Cooperation Agreement-DCA), 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırdığını ve Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinin "kontrol ve gözetimi" altına gireceğini bildirdi.[56] Ve Türkiye bu üs ve tesisleri kontrol ve gözetimi altına aldı.

Türk-Amerikan münasebetleri kopmamış, fakat kopma noktasına çok yaklaşmıştı.

Türkiye'nin bu kararlı tutumu, Temsilciler Meclisi'ni bir dereceye kadar yumuşattı. Yaz tatilinden sonra Temsilciler Meclisi, 6 Ekim'de kabul ettiği bir kararla, 5 Şubat 1975'ten önce anlaşması yapılmış ve parası Türkiye tarafından ödenmiş olan 185 milyon dolarlık askeri malzemenin şevkine izin verdi. Fakat aynı zamanda, başkandan da, her 60 günde bir Kongre'ye Kıbrıs meselesi hakkında rapor vermesini istiyordu.

1976 başından itibaren hava biraz yumuşamaya başladı. Türkiye 1976 Şubat ayında Kıbrıs'tan 2.000 kişilik bir kuvveti çekeceğini açıkladığı gibi, toplumlararası görüşmeler de tekrar başladı. Bu görüşmeler Birleşmiş Milletler'in gözetiminde yapılıyordu. Bu sistem bugüne kadar devam etmiştir.

Bu yumuşama atmosferi içinde, Türkiye'nin üslere el koymasından sonra başlayan müzakereler de müspet neticelendi ve 26 Mart 1976'da üsler konusunda yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı.[57] Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi, ambargonun kalkmasına ve Kongre'nin tasdikine bağlanmıştı. Ayrıca, bu anlaşma gereğince Amerika Türkiye'ye dört yıllık bir dönem için bir milyar dolar askeri yardım yapacak ve bunun 200 milyon doları da hibe şeklinde olacaktı.

1976 başkanlık seçimlerini Jimmy Carter kazandı ve Başkan Carter da Kıbrıs meselesi ve bilhassa Türk-Amerikan münasebetlerinin üstüne düştü.

Fakat ambargoyu kaldırmak hususunda Başkan Carter da başarılı olamadı. Bu arada, 1977 sonunda Süleyman Demirel başkanlığındaki hükümet parlamentoda azınlığa düştü ve çekildi. 1978 başından itibaren Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP hükümeti işbaşına geldi. Ecevit hükümetinin dış politikası bazı enteresan durumlar göstermeye başladı. Başbakan Ecevit bir yandan Kıbrıs'ta birtakım tavizler verirken, Sovyet Rusya'yı Türkiye için bir tehlike olarak görmediğini söylüyordu. Tabii bu sözler Amerika'nın kulaklarını okşayacak sözler değildi. Başbakan Ecevit'in 1978 Haziran ayında Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyarette, Sovyetler'le 23 Haziran 1978'de bir siyasi belge imzalaması[58] Amerika için herhâlde daha da can sıkıcı idi. Esasında, bu siyasi belgenin muhtevası pek mühim değildi. 17 Nisan 1972'de yayınlanan Türk-Sovyet "İyi Komşuluk

56 *Keesing's..., 1975*, s. 27337; *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 25.

57 Bu anlaşma için bkz., *Turkey's Problems and Prospects: Implications for US Interests, Report Prepared for the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs*, US House of Representatives, Washington DC, 3 Mart 1980, s. 25-28.

58 Belgenin metni: *Tercüman*, 24 Haziran 1978; *Keesing's..., 1978*, s. 28106.

Deklarasyonu'ndan[59] pek farklı olmayıp, Türk-Sovyet münasebetlerini esas itibariyle 1975 Helsinki Deklarasyonu'na dayandırmakta idi. Mühim olan, belgenin kendisinden ziyade, Ecevit'in Sovyetler'e karşı tutumu idi. Bu tutumun NATO çevrelerinde tepki ile karşılandığı da bir gerçektir.

Belki bu tepkiler neticesi, belki de ambargonun bir an önce kalkmasının çok mühim bir askeri zaruret olması dolayısıyla, Ecevit hükümeti 1978 Temmuz'unda Kıbrıs konusunda mühim bir taviz verdi. Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, 20 Temmuz 1978 günü yaptığı bir açıklamada, toplumlararası görüşmeler başlar başlamaz ve gelecekteki statüsü hakkındaki her türlü haklarını saklı tutmak şartıyla, Kıbrıs'ın Maraş bölgesine 35.000 Rum göçmenini kabul edebileceğini ve geçici bir idare kurulabileceğini bildirdi. Söz konusu bölge, Maraş'ın tamamı değil, belirli bir kısmı idi.

Bir yandan atılan bu adım, öte yandan Başkan Carter'ın çabaları neticesinde, 26 Temmuz 1978'de Amerikan Senatosu, 1 Ağustos 1978'de de Temsilciler Meclisi ambargoyu kaldırma kararı aldılar. Bu hususdaki 95-384 sayılı kanun, 26 Eylül 1978'de Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Böylece 1975 Şubat ayından beri devam eden ambargo hikâyesi de sona erdi. Fakat tartışması bundan sonra da devam edecektir.

Savunma İşbirliği Anlaşmasına gelince: Ecevit Hükümeti, 26 Mart 1976 anlaşmasındaki bir milyar dolarlık askeri yardımı az buldu. Gerekçesi ise, söz konusu miktar dört yıl için olduğuna göre ve dolar da her yıl bir miktar değer kaybettiğinden, yardım miktarı yükseltilmeliydi. Gerçek sebep bu mu idi, bir şey söylenemez. Yalnız şu var ki, Ecevit hükümeti 1979 yılı sonunda istifa edip, yerine Süleyman Demirel başkanlığındaki AP hükümeti geldiğinde, ambargonun kalkmasından bir buçuk yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, savunma işbirliği konusunda Amerika ile hâlâ bir anlaşma meydana gelmemişti. Demirel Hükümeti, 1979 sonunda işbaşına geldiği hâlde, yeni Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Defense and Economic Cooperation Agreement-DECA), 29 Mart 1980'de imzalandı.

c) Kıbrıs Meselesinin Gelişmeleri

BM Genel Kurulu, 1 Kasım 1974 tarih ve 3212 sayılı kararından sonra, meseleyi 1975 Kasım ayında da tekrar ele aldı. Bir aleyhte (Türkiye) dokuz çekimsere karşı 117 lehte oyla kabul ettiği 20 Kasım 1975 tarihli ve 3395 sayılı karar, 3212 sayılı kararın hemen hemen aynı idi. Yani Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini istiyor ve adadaki her iki toplumu da, eşitlik esası üzerinden müzakerelere davet ediyordu.[60]

59 1972 Deklarasyonu için bkz., *Keesing's..., 1971-1972,* s. 27252. 1975 Aralık ayında Başbakan Kosygin'in Ankara'yı ziyareti sırasında Sovyetler Türkiye ile yeni bir belge imzalamak istemişlerse de, Türkiye bu yeni belgeyi bir "saldırmazlık" antlaşmasına yakın gördüğü için imzalamaya yanaşmamıştır (Bkz., *Keesing's..., 1978,* s. 29105).

60 3395 sayılı karar için bkz., *Yearbook of the United Nations, 1975,* s. 300-301.

Toplumlararası görüşmeleri başlatan, başka bir deyişle Kıbrıs Rumlarını Türk toplumu ile müzakerelere mecbur eden hadise, herhâlde 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu olmuştur. Güvenlik Konseyi, 12 Mart 1975 tarih ve 367 sayılı kararında, bu kuruluşu kınamakla beraber, iki toplumu "eşitlik içinde" en kısa zamanda görüşmelere çağırıyordu.[61]

Toplumlararası görüşmelerin ilki 28 Nisan-1 Mayıs 1975 günlerinde Viyana'da yapıldı. Bundan sonra yine Viyana'da dört toplantı yapıldı ise de, yine herhangi bir netice elde edilemedi. KTFD Başkanı Rauf Denktaş'ın teklifi üzerine, 27 Ocak 1977'de Denktaş-Makarios zirve toplantısı yapıldı.[62] Bu toplantıyı, 12 Şubat 1977'de ikinci bir zirve toplantısı takip etti. Bu ikinci zirveye BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim de iştirak etti ve onun da uzlaştırma çabaları ile 12 Şubat 1977'de Denktaş ile Makarios arasında dört maddelik bir anlaşma imzalandı.[63] Bu anlaşmada iki temel unsur vardır. Biri, iki toplumа dayalı "federal bir cumhuriyet" esası kabul edilmiştir. Devletin yapısı ve anayasa sistemi, hep bu federal sistem esasına dayanılmak suretiyle müzakere edilecektir. İkinci unsur ise, toprak düzenlemesinin, ekonomik yeterlilik veya verimlilik ve toprak mülkiyeti prensiplerine göre yapılacağıdır.

Durum bu şekilde kilitlenmiş iken, 3 Ağustos 1977'de Makarios öldü ve yerine Spyros Kyprianu cumhurbaşkanı seçildi. Bu değişikliğe rağmen, tıkanmış olan durum yine açılamadı ve görüşmeler dondu.

Ambargonun 1978 Eylül'ünde kalkmasından sonra, toplumlararası görüşmelerdeki tıkanıklığı açmak amacı ile bu kere Amerika aktif olarak araya girdi ve 13 Kasım 1978'de bir "Kıbrıs Planını" BM Genel Sekreteri Waldheim'e verdi. Genel Sekreter bu planı Türk ve Yunan tarafına ulaştırdı.[64]

Amerika'nın teklif ettiği bu plan, 12 Şubat 1977 tarihli Denktaş-Makarios Anlaşması ile 1960 Anayasası'nı birleştiriyor, fakat esas itibariyle federal sistemi kabul ediyordu. Planın 8. maddesi toprak meselesini ele alıyordu ve Türkiye'nin, Kıbrıs'ta elinde bulundurduğu mühim bir kısmından çekilmesini öngörüyordu. Maddede, "Bu cümleden olarak Kıbrıs Türk tarafının, Kıbrıs Rum tarafının lehine önemli ölçüde coğrafi ayarlama yapmaya razı olacağı anlaşılmaktadır" denildiğine göre, Türkiye'nin bu toprak fedakârlığına razı olduğuna hükmetmek gerekiyordu.

Bunun dışında, Amerikan planı, iki meclisli bir parlamento öngörüyordu. Meclislerden birinde, Türk ve Rum toplumları nüfuslarına göre temsil edilecek, diğerinde ise eşit üyeye sahip olacaklardı. 1960'ta olduğu gibi, cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcılığı ayrı toplumlara ait olacaktı. Her ikisinin de veto hakkı olmakla beraber, bu hakkın bir hayli sınırlandırıldığı anlaşılıyordu. Memuriyetler için "âdil bir ölçü" deyimi kullanılmakta idi ki, bu noktada da 1960 Anayasası'nın gerisine gidildiği anlaşılıyordu.

61 367 sayılı karar için bkz., *Yearbook... 1975*, s. 297-298.
62 Makarios 7 Aralık 1974'te tekrar Kıbrıs'a dönmüştür.
63 Denktaş-Makarios Anlaşması: *Keesing's..., 1977*, s. 28290.
64 Planın metni: *Hürriyet*, 16 Kasım 1978.

Bu plan, Türkiye'nin ada ile olan bağlarını kesiyordu. Çünkü bu plana göre, Kıbrıs Cumhuriyeti asker ve silahtan arındırılacak ve Kıbrıslı olmayan askeri kuvvetler Kıbrıs'tan çekilecekti.

Görülüyor ki, Amerikan planı, federal sistemi kabul etmekle beraber, Kıbrıs Türk toplumunun haklarını 1960 Anayasası'ndan da daha geriye götürdüğü, Türk toplumuna ayrılacak toprakları iyice küçülttüğü ve garanti antlaşmasını da bertaraf ederek Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını kestiği için, tamamen Türkiye'nin aleyhine idi. Bu sebepten, o dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş, *Hürriyet* gazetesine verdiği mülakatta[65] bu planın sadece Amerikan planı olmayıp Batı Avrupa'nın da desteğine sahip olduğunu, Amerika ile Batı Avrupa'nın "burunlarını" Kıbrıs meselesine soktuklarını, bu planın Kıbrıs meselesini "1974 öncesine" getirdiğini, dolayısıyla reddedilmesi gerektiğini söylemiştir. Tabii bu plan Türk ve Rum toplumlarına tebliğ edildiği için, Türkiye'nin reddi söz konusu değildi.

Amerikan planı Kıbrıs Rumlarını da tatmin etmedi. Çünkü Türk toplumuna, federal sistem içinde ayrı bir toprak ve kendi içişlerini idare etmesi yetki ve imkân veriliyordu.

Amerikan planı da tıkanıklığı çözemeyince, iş yine toplumların kendilerine düştü. Kıbrıs-Türk lideri Denktaş ile Kıbrıs Rum lideri Kyprianu, 19 Mayıs 1979'da bir araya geldiler ve toplumlararası görüşmelere egemen olacak temel prensipleri bir anlaşma hâlinde tespit ettiler. 10 maddelik bu anlaşmaya göre, toplumlararası görüşmeler, Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında 15 Haziran 1978'de Lefkoşa'da başlayacak ve 1977 Denktaş-Makarios anlaşması ile Birleşmiş Milletler'in Kıbrıs'la ilgili kararları çerçevesinde yürütülecektir. Görüşmeler toprak ve anayasa meselelerini esas alacak, fakat Maraş'a iskân meselesine öncelik verilecektir. Maraş konusunda bir anlaşma olur olmaz, bu anlaşma derhal tatbik edilecektir.[66]

Taraflar, görüşmelerin neticesini tehlikeye sokacak her türlü hareketten kaçınacaklar ve iyi niyet, karşılıklı güven ve normal şartlara dönüş için her türlü tedbiri alacaklardır.

Görüşmelerde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin askerden arındırılması meselesi de tartışılacaktır. Yani, Amerikan planı şimdi Kıbrıs Rumlarının eline yeni bir koz vermişti.

Bundan sonra toplumlararası görüşmeler Lefkoşa'da ve BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Peres de Cuellar gözetiminde yapılmaya başlandı. Bu görüşmeler de yürümedi. Anlaşmalara rağmen, tarafların görüşlerini bir noktada toplamak yine mümkün olmadı. Durum bu safhada iken Türkiye'de 12 Eylül 1980'de rejim değişikliği oldu ve toplumlararası görüşmelerde duraklamalar meydana geldi. Daha sonra, 5 Ağustos 1981'de Kıbrıs-Türk toplumu, hem toprak ve hem de anayasa hakkındaki tekliflerini ihtiva eden "paket"i Rum tarafına

65 Bkz., *Hürriyet*, 22 Aralık 1978.

66 Denktaş-Kyprianu anlaşması: *Keesing's..., 1979*, s. 29812.

verdi. Fakat 18 Ekim 1981'de Yunanistan'da yapılan genel seçimler sonunda sosyalist Pasok Partisi'nin iktidara gelmesi ve Papandreou'nun başbakanlığı ile bir yandan Türk-Yunan münasebetleri bir gerginlik içine girerken, Kıbrıs meselesi ve toplumlararası görüşmeler de bir isteksizlik ve yavaşlama içine girdi. Çünkü Papandreou, Türkiye'ye karşı bir düşmanlık kampanyasının bayrağını açarken, Kıbrıs meselesini toplumlararası görüşmelerin çerçevesinden çıkarıp milletlerarası platformlara götürme çabaları içine girdi. Bu macera politikası Türkiye'ye bir zarar vermemiştir, çünkü zaman Türkiye'nin lehine işlemektedir. Türkiye Kıbrıs'ta bugün sahip olduğu durumdan şikâyetçi değildir.

3- TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİ

İkinci Dünya Savaşından sonraki Türk-Amerikan münasebetleri iki ana bölüme ayrılır. 1945-1960 arasında bu münasebetler, sarsıntısız, sağlam ve tam bir dayanışma gösterir. Bu münasebetleri sarsacak herhangi bir ciddi anlaşmazlık veya mesele ortaya çıkmış değildir. Bu münasebetler gerçek anlamında bir ittifak münasebetidir ve Amerika, Türk dış politikasının en kuvvetli ve hemen hemen tek dayanak unsurudur. NATO bile Türkiye için Amerika demektir.

1960'tan itibaren Türk-Amerikan münasebetlerinde değişmeler başlamıştır. 1960-1980 dönemi, Türk-Amerikan münasebetlerinin inişler-çıkışlar, çalkantılar, sarsıntılar ve krizler dönemidir. Bilhassa iki büyük hadise Amerika'nın iki büyük hatası, yani 5 Haziran 1964 Johnson mektubu ve 1975-1978 ambargosu, Türk-Amerikan münasebetleri üzerinde çok yaygın tesirler meydana getirmiştir. Bu tesirler ise, Türk dış politikasında küçümsenemeyecek ölçüde yapı değişikliğine sebep olmuştur. Türk-Amerikan münasebetlerinin bu gelişmesi, Türkiye'yi, Sovyetler'le olan münasebetlerini yeniden değerlendirmeye götürmüştür, öte yandan, Türkiye'nin Ortadoğu politikası da, aynı tesirlerle yeni bir şekil almaya başlamıştır.

Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Ortadoğu politikası değişmemekle beraber, 1980'den itibaren Türk-Amerikan münasebetlerinin, yeniden yükselme çizgisi üzerinde seyretmeye başladığı görülmektedir.

Şunu da belirtelim ki, Türk-Amerikan münasebetlerinin 1960'tan itibaren değişme göstermesini, sadece Amerika'nın Kıbrıs meselesi sırasında yaptığı iki ciddi hataya bağlamak da yanlıştır. Şüphesiz hata teşkil eden bu iki hadisenin çok köklü tesirleri olmuştur. Fakat unutmamalı ki, 1960'lardan itibaren dünya da değişmeye başlamıştır. Milletlerarası politikanın yapısı ve unsurlarında da esaslı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunları geçen bölümlerde oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık. Genel çerçevede meydana gelen bu değişmelerin, Türkiye'ye ve Amerika'ya, karşılıklı münasebetlerinde birtakım yeni manipülasyon imkânları verdiği de bir gerçektir. Nitekim Türkiye'de Amerika hakkında ilk şüphelerin doğmasına sebep olan Küba krizi ve füzeler meselesi böyledir.

Sovyetler'in Küba'ya yerleştirdikleri füzeleri geri çekmelerine karşılık, Amerika'nın da, Türkiye'deki, modası geçmiş, fakat Amerika'nın Türkiye'yi füzelerle desteklediğinin bir simgesi olan, Jüpiter füzelerini sökmesi, hiç şüphesiz dünyayı, 1962 Ekim'inde, bir nükleer savaşın eşiğinden döndürmüştür. Küba krizi, milletlerarası politikanın ne derece tehlikeli bir yapıya ulaştığını göstermiş ve büyük devletler, bu yapıyı daha tehlikesiz hâle getirmenin tedbirlerini aramaya başlamışlardır.

Bu böyle olmakla beraber, Jüpiter füzelerinin sökülmesi Türk kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmıştır.[67] Amerika, istediği zaman, Türkiye'nin güvenliğini ve hatta varlığını tehlikeye sokabilecek kararları almaktan çekinmeyecektir intibaı hâsıl olmuştur.[68] İkincisi, bu hadise, Amerika'nın kendi güvenlik menfaatlerini müttefiklerinin menfaatlerinin üstünde tuttuğunun bir işaretini de taşımaktaydı.[69] Amerika Küba'daki Sovyet füzelerinin geri çekilmesini sağlamak suretiyle kendi güvenliğini bir tehlikeden kurtarırken, Jüpiter füzelerini de Türkiye'den sökerek Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki güvenliğini zayıflatmış olmakta idi.

1962 Küba krizi sıralarında Türkiye'de, 1961 Anayasası'nın gayet liberal hürriyetler düzeni içinde filizlenmeye başlayan sol akımlar, bilhassa daha sonraları ve 1964'ten itibaren, Amerika'nın Jüpiter füzelerini Türkiye'den çekmesini, Türk kamuoyunu Amerika aleyhine çevirmek için bir koz olarak kullanacaktır.

Başkan Johnson'ın 5 Haziran 1964 tarihli mektubu bu atmosferde çıktı. Esasında, mektup hadisesini ağırlaştıran, o sırada ortaya çıkmış olan sol akımlar değil, mektubun, mektup olmaktan ziyade, bir "ultimatom" mahiyetinde olması idi. Bununla beraber, mektup o zaman açıklanmamış olduğu için, şiddetli tepkiler daha sonra kendisini göstermiştir. Fakat mektup hakkındaki söylentiler de bir hayli yaygınlaşmış ve en azından Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasına Amerika'nın engel olduğu birçok çevrelerce biliniyordu. 1964 Ağustos ayında Ankara sokaklarında üniversite gençliğinin yaptığı gösterilerde, ilk defa Amerika aleyhine sözler söyleniyor ve yine ilk defa "Go Home" pankartı taşınıyordu. Başbakan İsmet İnönü ise, bir kabine toplantısında, "Dostlarımız ve düşmanlarımız bize karşı birleşmiştir" diyordu.[70]

Johnson mektubu Türk-Amerikan münasebetleri üzerinde çok ağır tahribat yapmış ve uzun süre devam edecek derin izler bırakmıştır.[71] Amerika'nın bu tutumu, Türkiye'yi Sovyetler'le olan münasebetlerini yeniden gözden geçirmeye

67 Küba Buhranı'nın Türk-Amerikan münasebetlerine tesiri için bkz., Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s. 209-226.

68 Farene A. Vali, *Bridge, Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1971, s. 129.

69 *Turkey's Problems and Prospects: Implication for US Intenses*, s. 11.

70 Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 132.

71 1963-1964 Kıbrıs Buhranı'nın Türk-Amerikan münasebetlerine tesiri için bkz., Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, s. 225-242.

âdeta zorlamıştır. Türkiye, biri müttefiki, diğeri komşusu olan iki süper devletle birden münasebetlerini bozuk düzen içinde sürdüremezdi. Bunun için, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim-6 Kasım 1964 günlerinde Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Sovyetler'in Kıbrıs'ta iki milli toplumun varlığını kabul etmelerini sağladığı gibi, Türk-Sovyet münasebetlerinin trafiği de bu ziyaretten sonra hızlanmıştır. 4-13 Ocak 1965 günlerinde Yüksek Sovyet Şûrası Başkanı Podgorny başkanlığında bir Sovyet parlamento heyeti Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyareti Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 günlerinde Sovyet Rusya'yı ziyareti takip etmiştir. 1965 Ekim seçimlerinde tek başına iktidara gelen Adalet Partisi'nin sağ iktidarında ise, Türk-Sovyet münasebetleri daha da gelişmiştir. AP iktidarı ile birlikte, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ekonomik ve ticari münasebetler de hız kazanmıştır. Sovyet Başbakanı Kosigin 20-27 Aralık 1966'da Ankara'yı ziyaret etmiş ve Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel de 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Sovyet Rusya'yı ziyaret etmiştir.

1964 sonundan itibaren Türk-Sovyet münasebetleri devamlı yükselen bir çizgi çizerken, aynı dönemde Türk-Amerikan münasebetleri de, bir yandan soğukluğunu sürdürürken, bir yandan da birtakım meseleler ile karşılaşmıştır.[72]

Birinci mesele, Amerika'nın 1964 yılı sonlarında ortaya attığı ve nükleer silahların kullanımında diğer NATO'lu müttefiklerini de ortak etmek istediği, Çok Taraflı Nükleer Güç'e (Multi Lateral Force-MLF) katılmayı, Türkiye'nin 1965 Ocak ayında reddetmesidir. Ret keyfiyeti, Podgorny'nin Ankara'yı ziyareti sırasına rastlamıştı. Johnson'ın mektubuna Türkiye, Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinden sonra, ikinci bir cevap vermiş oluyordu. Türkiye'nin şekillenmeye başlayan yeni dış politikası da ilk işaretlerini vermeye başlıyordu.

Türkiye'de sol akımların ortaya çıkması, Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir durum da doğurmuştur. Bu tarihlere gelinceye kadar Türk dış politikası ve bilhassa Türkiye'nin NATO üyeliği, hemen hiç tartışılmayan konulardan biri idi. Bilhassa aşırı sol akımların Marksist karakteri, Türkiye'yi Batı'dan koparma amacını güttüğü için, daha başlangıçtan itibaren dış politikaya hücum etmeye ve bilhassa Amerika faktörünü yıpratmaya başlamıştır. Bu sebeple, 1965'ten itibaren Türk kamuoyunda en fazla tartışılan konulardan biri de Amerika ile yapılan ikili anlaşmalar olmuştur.

NATO kurulduktan sonra, üye ülkelerdeki Amerikan kuvvetlerinin durumunu düzenlemek üzere, üye devletler arasında 1951 Haziran ayında, "Kuvvetler Statüsü Anlaşması" denen bir anlaşma imzalanmıştı. Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra, 10 Mart 1954'te bu anlaşmaya katılmış ve yine bu çerçeve içerisinde Amerika ile de, 23 Haziran 1954'te, genel mahiyette bir Askeri Kolaylıklar Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya dayanarak, bundan

72 Bu konuda bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973,* (kolektif eser), Ankara, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 521-535.

sonra, Amerika ile Türkiye arasında, daha doğrusu Amerikan makamları ile Türk makamları arasında, sayısı 91'i bulan ikili anlaşmalar yapılmıştır. İşin garibi, bu anlaşmaların bir kısmının da, Türk ve Amerikan makamları arasında yüz yüze yapılan görüşmelerde ve hatta telefon görüşmelerinde, tespit edilen anlaşmalar olması idi. Kısacası durum bir hayli karışıktı.[73]

Bu ikili anlaşmalar esas itibariyle iki konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Birincisi, Amerikalılara sağlanan üs ve tesislerdi.[74] Bunlar da dört kategori idi: Hava üsleri (Ankara-Esenboğa, İzmir-Çiğli, Adana-İncirlik ve Diyarbakır-Pirinçlik), stratejik füze üsleri, elektronik komünikasyon tesisleri ve personel ve aileleri için sosyal tesisler.

İkinci kısım anlaşmalar, Amerikalı personelin Türkiye'de sahip olacağı yetkiler ve ayrıcalıkları gösteriyordu. Zamanla bu ayrıcalıklar o kadar genişletilmiştir ki, bunlar Türkiye'nin egemenlik haklarına ters düşen kapitülasyon mahiyetini almış ve tatbikatta da, Amerikalı personel ile Türkler arasında sürtüşmelere ve sosyal rahatsızlıklara sebep olmuştur.

Sol akımların da tesiriyle kamuoyunda, ikili anlaşmalar konusundaki tartışmalar günden güne yoğunlaşırken, 1965 Ekim'inde iktidara gelmiş olan Adalet Partisi hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 6 Ocak 1966'da yaptığı açıklamada, hükümetin ikili anlaşmaları gözden geçirmekte olduğunu bildirmiştir. Bundan bir hafta sonra da, 13 Ocak 1966'da Johnson mektubu Türk basınında açıklanmıştır.

Türk hükümeti 1966 Nisan ayında Amerika'ya müracaatla, ikili anlaşmaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirmiş ve Amerika da bu teklifi kabul ile 1967 Ocak ayında bu düzenleme için Türk-Amerikan müzakereleri başlamıştır. Bu müzakereler ve çalışmalar sonunda 3 Temmuz 1969'da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı. Gizli olan bu anlaşma, 1970 Ocak ayında Büyük Millet Meclisi ile Senato'nun gizli oturumlarında üyelere açıklanmış ve 7 Şubat 1970'te de Başbakan Demirel tarafından yapılan bir basın toplantısında, ancak temel prensipleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu prensiplerin başında "karşılıklı egemenlik ve eşitlik" prensibi gelmekteydi. Tesis ve üslerde Türkiye'nin muvafakati olmadan hiçbir hareket yapılamayacaktı. Üslerin "ortak kullanımı" esastı. Türkiye üs ve tesislerde, "tam ve kesin" kontrol ve denetim hakkına sahipti. Yetkili Türk makamları gerekli gördükleri her zaman, bu üs ve tesisleri denetleyebileceklerdi. Nihayet bu üs ve tesislerin faaliyetleri hiçbir zaman NATO'nun amaçlarının dışına çıkamayacaktı.[75]

---

73 *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, s. 525-526.

74 Üsler ve tesisler konusunda bkz., *Turkeys Problems and Prospects: Implications for US Interests*, s. 14-28; *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance. A Staff Report to the Committee on Foreign Relations*, United States Senate, Mart 1980, Washington DC, US, Government Printing Office, 1980, s. 7-14.

75 Bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, s. 530-532; *Turkey's Problems and Prospects: Implications for US Interests*, s. 24.

Amerikalı personelin görev ve yetkileri konusunda da Türkiye ile Amerika arasında 24 Eylül 1968'de bir anlaşma imzalanarak, yetki ve ayrıcalıkların kullanılışı Türkiye'nin egemenliği ile uyuşur hâle getirilmiş ve kontrol altına alınmıştır.

1969 Anlaşması, şimdiye kadar çeşitli şekillerde yapılmış olan 91 anlaşmanın yerini alan tek bir anlaşma oluyordu. Fakat şurası da bir gerçekti ki bu anlaşma Türk-Amerikan münasebetlerinde meydana gelen büyük değişikliğin de bir işareti oluyordu. Bu münasebetler artık 1950'lerin münasebetleri değildi. Bundan dolayı Amerika, Türk kamuoyunda daha fazla tepkilere sebep olmamak için, Türkiye'deki görünüşünü mümkün olduğu kadar azaltmaya başladı, 30.000 kadar olan personelin sayısı 7.000'e indirildi. Amerika askerlerinin halkın arasında üniforma ile dolaşması önlendi. Amerikalı aileler, büyük şehirlerde halkın içinde ikamet etmek yerine, ayrı yerlerde toplu olarak yaşamaya başladı.

1969 Anlaşması'nın yapılmasında ve görüntüsünün azaltılması da, 1968'de Türk üniversitelerinde başlayan sol kaynaşmalar ve bunu takip eden ve genellikle Amerikalılara yönelmeye başlayan gösteri ve anarşi hadiselerinin de büyük rolü olmuştur. 1969 Ocak ayında Ankara'daki Amerikan büyükelçisinin arabasının Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde öğrenciler tarafından yakılması bu hadiselerden biridir.

1970 ile 1974 yılları arası, Türkiye'nin, hem iç politika ve hem de anarşi ve terör dolayısıyla, iç çalkantılarla dolu olduğu bir dönemdir. Onun için, Türk-Amerikan münasebetlerinde göze batan bir hadise veya gelişme olmamıştır. Fakat Türkiye'nin iç istikrarsızlığının Amerika için devamlı bir endişe kaynağı olduğu da inkâr edilemez

1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra, Amerika'nın 1975 Şubat ayında itibaren tatbike başladığı ve 1978 Eylül'üne kadar devam eden ambargo ise, 1969 Savunma İşbirliği Anlaşmasının Türk-Amerikan münasebetlerine getirdiği sükûnete ağır bir darbe indirmiş ve bu münasebetlerde gayet ciddi sarsıntılara sebep olmuştur. Kıbrıs konusundaki açıklamalarımızda da söylediğimiz gibi, ambargo üzerine Türkiye, 3 Temmuz 1969 Anlaşması'nı yürürlükten kaldırdı ve 25 Temmuz 1975'ten itibaren Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koydu. Her ne kadar 26 Mart 1976'da yeni bir anlaşma yapıldı ise de, bu anlaşma bir türlü yürürlüğe konamadı ve nihayet 29 Mart 1980'de, 1969 ve 1976 anlaşmalarının yerini alan ve üs ve tesisle üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarını tam manasıyla gerçekleştiren Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı.

Ambargonun kalktığı 1978 Eylül'ü ile Türkiye'de rejim değişikliğinin vuku bulduğu 12 Eylül 1980 tarihleri arasında, Türkiye'nin içine düştüğü kargaşa, siyasi istikrarsızlık, anarşi ve terör, belki de Türkiye'den fazla Amerika için korkulu günler olmuştur. Zira anarşi ve teröre genellikle komünist ve Marksist düşüncenin hâkim olması bir yana, 1979 Şubat ayında İran'da

Humeyni rejiminin kurulması da, Amerika açısından, Türkiye'de koyu dinci bir hareketin ortaya çıkması endişesini de yaratmıştır. 1979 yılının sonunda Sovyetler'in Afganistan'ı işgali de bu duruma eklenince, Amerika için ortaya daha da karanlık bir manzara çıkıyordu. Ortadoğu'nun stratejisi alt üst olmuştu. Bu yeni stratejik yapı içinde, Türkiye'nin ehemmiyeti daha da artmıştı. İstikrarlı ve kuvvetli bir Türkiye, her zamandan daha fazla Amerika'ya gerekli iken, aksine İran ve Afganistan'dan sonra Türkiye de "düşme" tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı.

Bu sebeplerden Türkiye'de 12 Eylül 1980 hareketi Amerika tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü istikrar Türkiye'ye yeniden geliyordu.

1980 Kasım ayında Amerika'da başkanlık seçimini Ronald Reagan'ın kazanması ve Reagan'ın dış politikası, Türkiye ile Amerika arasında yeni bir yaklaşma dönemi açmıştır.

4- TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ

1960'lar başlarken, Türk-Sovyet münasebetleri, 1950-1960 arasındaki Ortadoğu hadiseleri sırasında zaman zaman vuku bulan karşılıklı sertleşmelerin tesiri altında meydana gelen bir soğukluk dönemini yaşamaktadır. Her ne kadar Türkiye, 1960 yılının başlarında Sovyetler'le münasebetleri düzeltmek için harekete geçmiş ise de, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile bu teşebbüs gerçekleşememiştir. 27 Mayıs askeri idaresinin başında Sovyet Rusya, bu iktidar değişikliğini ve Amerika'ya çok bağlı olan bir iktidarın düşürülmesini fırsat bilerek Türkiye'ye bir yanaşma teşebbüsünde bulunmuş ise de, askeri idarenin, Türkiye'nin Batı ittifaklarına sadık kalma kararı, Sovyetler'in, umduklarını bulamamalarına sebep olmuştur.

1961 Ekim seçimleri ile Türkiye'de demokratik rejim yeniden kurulduktan sonra ve 1964 Kıbrıs buhranlarına kadar olan dönemde, Türk-Sovyet münasebetleri soğukluğundan hiçbir şey kaybetmemekle beraber, iki devlet arasında bazı temaslar olmuştur.[76] Fakat bunda, daha ziyade, Türkiye'nin Sovyetler'le gereksiz yere sürtüşmeye girmeme çabası büyük rol oynamıştır.

Denebilir ki, 1964 yılı içindeki Kıbrıs gelişmeleri, Türk-Sovyet münasebetlerini yeniden eski havasına sokmuştur. Kıbrıs Cumhuriyetinin ve Makarios'un bağlantısızlık politikası, Sovyetler'i çok hoşnut ettiği ve Doğu Akdeniz stratejisi bakımından işlerine yaradığı için, buhran sırasında daima Makarios'u desteklemişlerdir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin de daima karşısına çıkmışlardır. Çünkü Sovyetler'in en büyük endişesi, Türkiye'nin adayı kısmen de olsa kontrol altına alması hâlinde, Kıbrıs'ın bir NATO üssü hâline gelmesi ihtimali idi. Türkiye'nin antlaşmalardan doğan müdahale hakkı da Sovyetler için bir mana ifade etmiyordu. Bundan dolayı da "dışarıdan müdahaleye karşı

76 1960-1970 arası Türk-Sovyet münasebetleri için bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, s. 431-446 ve 546-550.

idiler. Türk ve Rum toplumları kendi meselelerini kendileri halletmeliydiler. Bunun manası ise, Kıbrıs Türk toplumunun Rum toplumunun hâkimiyeti altına düşmesini Sovyetler'in kabul ettiği ve hatta istediği idi. Böyle bir görüş ise, Türkiye'nin, Türk toplumunun varlığını koruma karar ve politikası ile taban tabana ters düşüyordu.

1964 yılında Sovyetler, Kıbrıs hadiselerinin gelişmelerine paralel olarak, Türk hükümetine zaman zaman verdikleri notalarla, "dışarıdan müdahaleye, yani Türkiye'nin müdahalesine karşı olduklarını bildirmişler ve 8-9 Ağustos 1964 bombardımanında Türkiye'nin bombardımanı hemen durdurmasını istemişlerdir.[77] Mamafih, şunu da belirtelim ki bu notalarda bir uyarı mahiyeti bulunmakla beraber, Sovyetler'in sertlikten kaçınmaya itina ettikleri de gözden kaçmamıştır.

5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu nasıl Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ve bu münasebetlerde bir yapı değişikliği neticesini vermiş ise, yine bu mektup, Türk-Sovyet münasebetlerini de yeni ve farklı bir gelişme dönemine sokmuştur. Burada bazı noktaları belirtmekte yarar görüyoruz. Şöyle ki: 1964 yılından itibaren Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet münasebetlerindeki değişikliğin başlangıcı ve esas faktörü sadece Kıbrıs meselesi değildir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, esasında Türkiye'nin Sovyet Rusya ile münasebetlerine daha yumuşak bir mahiyet verme niyet ve teşebbüsleri 1950'lerin sonunda zaten ortaya çıkmaya başlamıştı. Türkiye bu sıralarda, Sovyetler'le devamlı gerginliğin mahzurlarını görmeye başlamıştı. Çünkü 1954-1960 arasında Türkiye'nin Ortadoğu ile münasebetleri devamlı bozulurken, Sovyetler'le münasebetleri de gerginlikten gerginliğe atlıyordu. Öyle ki, Türkiye kuzeyden ve güneyden iki baskı arasına giriyordu.

Bir diğer nokta da, Türkiye'nin bilhassa 1964'ten itibaren Sovyetler'le münasebetlerini düzeltmeye başlaması, birçok devletin yaptığı gibi, bir büyük kuvveti diğerine karşı oynamak gibi basit bir politika değildir. Bu politikanın sebebi, 1964'te ilk defa bir gerçeğin ortaya çıkmasıdır. 1947'den 1964'e kadar geçen 17 yıl içinde Türkiye Amerika'ya sadakatle bağlanmış ve NATO'dan fazla Amerika'yı güvenliğinin temel dayanağı yapmıştır. Johnson mektubu, bu dayanakta ilk defa bir şüphe yarası açmış ve bir itimat buhranının ilk tohumlarını atmıştır. Bu ise Türkiye'ye, kuzey komşusu bir süper devletle devamlı bir gerginlik içinde olmanın gereksizliğini ve bu münasebetleri, Sovyetler'den karşılık bulduğu sürece, yumuşak bir zemin üzerinde tutmanın yararını göstermiştir.

Nihayet, Türk-Sovyet münasebetleri için bir noktayı daha vurgulamak gerekir: 1964'ten bu yana, Türk-Sovyet münasebetlerinin en mühim unsuru mütekabiliyet, yani karşılıklılıktır. Türk dış politikasının temeli Batı ittifakı olduğu için, mütekabiliyet prensibinin tatbikatı zaman zaman hususi durumlar göstermekle beraber, Sovyetler'le münasebetlerimizde mütekabiliyet en hassas dış politika prensibi olmuştur ve olmak zorundadır. Yani, Türkiye Sovyet

77 Bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, s. 440-443.

Rusya ile iyi komşuluk münasebetlerini, bu arzusuna Sovyetler'den yeterli ve gerekli karşılığı bulduğu sürece devam ettirebilme imkânına sahiptir.

1950'lerin gerginlik döneminden sonra, Türk-Sovyet münasebetlerinin ilk açılması, Sovyetler'in daveti üzerine, Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Moskova'ya yaptığı ziyaretle olmuştur. Bu ziyaretin neticesi, 1964 yılı içindeki Türk-Sovyet münasebetlerine âdeta ters düşmüştür. 6 Kasım'da yayınlanan bildiride, iki husus ağır basmaktaydı: Biri, Türk-Sovyet münasebetlerinin, barış içinde bir arada yaşamanın beş temel prensibine dayandırılması gerektiği idi. İkincisi ise, Sovyetler'in, Kıbrıs'a dışarıdan müdahaleye karşı gelmelerine rağmen, adada iki ayrı milli toplumun varlığını kabul etmeleri idi.[78]

Bundan sonraki gelişmelerin göstereceği gibi, Sovyetler'in, içişlerine karışmama gibi, barış içinde bir arada yaşamanın en mühim prensibine ne kadar saygı gösterdikleri çok su götürür. Fakat iki hususun varlığı inkâr edilemez: Biri Kıbrıs konusunda söylediklerinin samimi olması ve bu söylediklerine samimiyetle bağlı kalmaları ve diğeri de, Sovyetler'in de Türkiye ile münasebetlerini yumuşak bir zemin üzerinde yürütme arzularıdır. Bu arzunun da birtakım taktik ve diplomatik sebeplere dayandığı söylenebilir. Bunu karşılamak ve gerekli, politik davranışı almak elbette ki Türkiye'ye düşmektedir. Yalnız Sovyetler'in de Türkiye ile bozuşmak istemedikleri bir gerçektir.

Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinden sonra, Türk-Sovyet münasebetlerinin trafiği birdenbire artmıştır. Amerika'ya olan küskünlüğümüzden, Sovyetler'in en fazla şekilde yararlanmak istedikleri gözden kaçmamıştır. Sovyetler Birliği Yüksek Şûra Başkanı Podgorny başkanlığındaki bir Sovyet parlamento heyeti 4-13 Ocak 1965 günlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromyko da 21 Ocak'ta, Sovyetler Birliği hükümet organı olan *Izvestia* (Haberler) gazetesine verdiği demeçte, Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduğunu, federal sistemin Kıbrıs için bir çözüm şekli olabileceğini söylemiştir.[79] Gromyko'nun bu sözleri, bir hafta önce Podgorny'nin söylediklerinden bir adım daha ileri gitmekteydi. Çünkü Podgorny, Ankara'daki konuşmalarında, ne Enosis'ten ve ne de federasyondan söz etmemiştir. Gromyko'nun bu demeci Türkiye'de gayet müspet bir şekilde karşılanırken, Yunanistan'da ve Kıbrıs Rumları arasında hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Çünkü çok değil, altı ay öncesine nispetle Dışişleri Bakanı Gromyko'nun bu sözleri, Sovyetler'in Kıbrıs politikasının bazı ana unsurlarında mühim değişiklikleri ifade etmekteydi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko, 17-22 Mayıs 1965 günlerinde Ankara'yı ziyaret etmek suretiyle Dışişleri Bakanı Erkin'in 1964 sonbaharındaki ziyaretini iade etmiştir.[80]

78 Bildirinin metni: *Ulus* gazetesi, 7 Kasım 1964; *Keesing's..., 1983-1964,* s. 20500.

79 Demecin metni: *Cumhuriyet,* 23 Ocak 1965; sayısı için bkz., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973,* s. 547.

80 Bu ziyaretin sonunda yayınlanan bildiri için bkz., *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ,* Mayıs 1965, sayı: 8, s. 110-112; *Keesing's..., 1965-1966,* s. 20938.

Bunun arkasından, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı bir barış ve dostluk kampanyası başlamıştır. Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Kosigin, 3 Temmuz 1965'te, Ankara'da yayınlanmakta olan haftalık *Akis* dergisine verdiği demeçte; "Biz politik sahada, ekonomik sahada, kültürel sahada işbirliği yapmalıyız... Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını size beyan ederim" diyordu.[81]

1965 Ekim'inde Türkiye'de genel seçimler vardı. Sovyetler, bu seçimleri kendi yararlarına kullanmak istediklerinden, o sırada başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü'nün seçimlerden önce Rusya'yı ziyaret etmesini istediler. O sırada Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel başbakan yardımcısı bulunuyordu. Gerek AP, gerek CHP, Başbakan Ürgüplü'nün bu seyahatini destekliediler ve Sovyetler'in oynamak istedikleri oyun neticesiz kaldı. Yani Türkiye'nin iç politika hayatında bir bölünme meydana gelmedi. Aksine, Başbakan Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihlerinde Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyaretten sonra ise, Türk-Sovyet münasebetleri ekonomik alanda da yeni bir gelişme hızı kazanmıştır. Zira bu ziyaret sırasında, Sovyetler'in, kredi yoluyla ve bedeli ihraç ürünlerimizle ödenmek üzere, Türkiye'de birtakım sınai tesisler kurmaları hususunda prensip anlaşmasına varılmış ve 1965 Ekim'inde iktidara gelen Adalet Partisi hükümeti sırasında yapılan anlaşmalarla da bu tesislerin inşasına geçilmiştir, İskenderun demir-çelik sanayi, İzmir'de Aliağa rafinerisi, Seydişehir alüminyum kompleksi gibi tesisler böyledir.

Ekonomik münasebetlerin bu gelişmesine paralel olarak siyasi münasebetler de gelişme seyrini muhafaza etmiştir. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Ankara'yı ziyaret ederken, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel de 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Sovyet Rusya'yı ziyaret etmiş ve büyük alâka ile karşılanmıştır. Bu karşılıklı ziyaretleri Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde Moskova'yı ve 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği'ni ziyaretleri izlemiştir.

1970'li yıllarla birlikte Türk-Sovyet münasebetlerindeki bu tatlı hava sona ermeye başlamış ve münasebetler bir durgunluk ve hatta yeniden soğukluk dönemine girmiştir. Zira 1968'de Türkiye'de başlayan sol hareket ve kaynaşmalar giderek anarşi ve teröre dönüşürken, Sovyet kontrolü altında bulunan sosyalist ülkelerin basın ve yayın organları, bir yandan Türkiye'deki rejim aleyhine yayınlar yapmış, bir yandan da anarşi ve terörün kışkırtıcısı olmuşlardır. Bir yandan anarşi ve terörün esas itibariyle Marksist karakterde olması, öte yandan bu kışkırtıcı yayınlar, Türk kamuoyunun gözünden kaçmamış ve Sovyet Rusya hakkındaki şüphecilik ve güvensizlik yeniden canlanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekâtı'na Sovyet Rusya'nın karşı çıkması ve 23 Ağustos 1974 deklarasyonu ile Türk askerinin adadan çekilmesini istemesi,

81 *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, s. 548.

Garanti Antlaşması'nı geçersiz sayması ve Kıbrıs meselesinin milletlerarası bir konferansta ele alınmasını istemesi; bu atmosferde olmuştur. 1963-1964 Kıbrıs Buhranı'nda Sovyetler, dışarıdan müdahaleye, yani Türkiye'nin adaya ayak basmasına karşı gelmişlerdi. Şimdi ise, Türkiye adaya ayak bastığı gibi, adanın üçte birini de kontrolü altına almıştı. Tabiatıyla bu durum Sovyetler'in hoşlanacağı bir durum değildi. Bu sebeple, 1974 Kıbrıs Buhranı'nda Türkiye'nin karşısına çıkan devletlerden biri de Sovyet Rusya olmuştur.

Sovyetler'in Türkiye'den yüz çevirmesinde, Yunanistan'daki gelişmeler de rol oynamıştır. Türkiye'nin Birinci Kıbrıs Harekâtı üzerine 23 Temmuz'da Yunanistan'da askeri rejimin işbaşından çekilmesi ve Karamanlis hükümetinin kurulması ve Yunanistan'ın NATO'dan çıkması ve bilhassa bu sonucu faktör, Sovyetler'i çok sevindirmiştir. Ve derhal Yunanistan'a yanaşmaya başlamışlardır.

Mamafih, Sovyetler'i sevindirecek bir ikinci gelişme daha oldu. Amerikan silah ambargosunun Şubat 1975 ile Eylül 1978 arasında, Türk-Amerikan münasebetlerini tahrip etmesi ve ambargonun menfi tesirlerinin 1978'den sonra da devam etmesi, şüphesiz Sovyetler'i hoşnut bırakacak bir durumdu. Fakat bu durumdan yararlanıp, Türk-Sovyet münasebetlerini yeniden dinamik bir hâle getirme imkânını elde edemediler. Çünkü ambargo yılları, aynı zamanda, anarşi ve terörün Türkiye'de kol gezdiği ve 49 çeşit Marksist ve komünist kuruluş veya grubun bu anarşi ve terörde rol aldığı bir atmosferde, Türk kamuoyunun Sovyet Rusya'ya bir sempati beslemesi ve Türk hükümetlerinin de Sovyetler'le münasebetleri geliştirmeye teşebbüs etmesi elbette ki mümkün değildi ve bu bir çelişki olurdu.

Bundan dolayıdır ki, Amerikan Kongresi 1978 Temmuz sonu ile Ağustos başında, Türkiye'ye tatbik edilmekte olan ambargoyu kaldırmaya karar verdiği zaman, Yunanistan'dan sonra, buna karşı gelen ikinci devlet Sovyet Rusya oldu. Sovyet Rusya, Türkiye'nin silahlanmasından ve Türk-Amerikan münasebetlerinin düzelmesinden hiç hoşlanmadığını açığa vurmaktan çekinmedi. Moskova, ambargonun kaldırılıp, Türkiye'ye silah verilmesini, barış için bir tehlike ve Doğu Akdeniz ve Ege'de bir dengesizliğin kurulması olarak telakki etmiştir. Tabii, Sovyetler'in bu tepkisi Türkiye tarafından hiç de hoş karşılanmadı.

12 Eylül 1980 harekâtı olduğunda, Türk-Sovyet münasebetleri tam bir durgunluk ve hatta soğukluk içinde bulunuyordu. 12 Eylül rejiminin anarşi ve terörü ezmedeki kararlılığı ve başarısı ve ayrıca 1980 Kasım seçimlerinde Amerika'da Reagan idaresinin işbaşına gelir gelmez Türkiye ile çok yakın münasebetler kurmaya ehemmiyet vermesi ve faaliyet sarf etmesi, Sovyetler'i memnun etmemiştir. Fakat 12 Eylül idaresinin, ülkede huzur ve sükûnun sağlanmasında mühim adımlar atmasını müteakip dış politikaya daha fazla eğilmeye başlamasıyla birlikte, çok yönlü dış politikaya yönelmesi, Sovyetler'le olan münasebetlerin de yumuşaması neticesini vermiştir. 12 Eylül idaresi, Amerika ile olan münasebetleri kuvvetlendirirken, Sovyetler'e tamamen sırt çevirme gibi bir yola gitmek istememiştir. Bu ise, doğru olan ve gerçekçi bir yoldu.

5- TÜRK-YUNAN MÜNASEBETLERİ

1960-1980 arasındaki Türk-Yunan münasebetlerini, 1974 öncesi ve 1974 sonrası diye iki kısımda ele almak gerekir. 1974 öncesindeki münasebetler hemen tamamen Kıbrıs meselesi etrafında dönmüş ve Batı Trakya Türkleri, Ege Adaları'nın silahlandırılması gibi meseleler daha geri planda kalmış iken, 1974 sonrası Türk-Yunan münasebetlerinin meseleleri Kıbrıs'tan uzaklaşmış ve esas itibariyle Ege Denizi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar da kıta sahanlığı, karasularının genişliği, hava kontrol sahası gibi meselelerdir.[82] Keza Lozan Antlaşması'na aykırı olarak Yunanistan'ın Ege Adaları'nı silahlandırmış olması da, Türkiye'nin daima üzerinde durduğu ve duracağı bir başka meseledir.

1954-1959 arasındaki Kıbrıs meselesi, Türk-Yunan münasebetlerini bir hayli sarsmış ise de, bilhassa NATO'nun aracılığı ile gerçekleştirilen 1959 Londra ve Zürih anlaşmaları ve Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet olarak ortaya çıkışı, havayı tekrar yumuşatmıştır. Şüphesiz, bu münasebetler 1954'ten önceki şekline dönmüş değildir. Fakat aradaki soğukluk bir hayli ortadan kalkmış ve iki devlet, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak yeniden bir işbirliği havası içine girmişlerdir.

Fakat 1963-1964 Kıbrıs Buhranı ile beraber, Türk-Yunan münasebetleri yeniden ve eskisinden daha şiddetli bir gerginlik dönemine girmiştir. Bu buhran sırasında Makarios ve Kıbrıs Rumlarının insanlık dışı saldırıları karşısında Yunanistan, bu saldırıların önlenmesi ve krizin yok edilmesi için yardımcı olacağı yerde, aksine bu saldırıların destekçisi olmuştur. Çünkü bu buhran süresince Yunanistan'ın ümidi, Enosis'in gerçekleşmesi, yani adanın bir bütün olarak Yunanistan'ın eline geçmesi idi. Enosis hayali ile Yunanistan, Türkiye ile dostluğun ve yakın münasebetlerin getirebileceği bütün avantajları bir kenara itivermiştir.

1967-1974 arasındaki Yunan cuntası ise, Türk-Yunan münasebetleri konusunda, kendinden önceki sivil hükümetlerden çok daha düşüncesiz çıkmıştır. Cunta, kendi siyasi iktidarını Enosis ile perçinlemekten başka bir şey düşünmemiştir. Bu yüzden de Türkiye ile münasebetlerini bozmaktan çekinmemiştir. Fakat bu politikasında tam bir başarısızlığa uğramıştır. 1967 Enosis teşebbüsü sonunda, Kıbrıs'taki 12.000 Yunan askerini geri çekmek zorunda kaldığı gibi, 1974 Enosis teşebbüsü ise, cuntanın kendi başını yemiştir. Öyle ki, 1974 Kıbrıs Buhranı'ndan Türk-Yunan münasebetleri, bir harabe hâlinde çıkmış ve Türkiye ile olan münasebetlerindeki yıkıntıları bugüne kadar tamir etmek de mümkün olmamıştır. Çünkü bu yıkıntıların üzerine, 1974'ten sonra yeni meseleler yığılmıştır. Şimdi, yığılmış olan bu meseleleri ana hatları ile ele alalım.

82 Türk-Yunan münasebetleri için bkz., Andrew Wilson, *The Aegean Dispute*, London, IISS, Adelphi Papers, No: 155, 1979; Thanos Veremis, *Greek Security: Issues and Politics*, Adelphi Pepers, No: 179, 1982; Duygu Bazoğlu Sezer, *Turkeys Security Policies*, Adelphi Papers No: 164, 1981.

A) KITA SAHANLIĞI MESELESİ[83]

Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığı meselesi, Türk hükümeti tarafından, Ege'nin açık deniz sularında ve "Türkiye'nin kıta sahanlığında bulunan" sahalarda 27 bölgede petrol araması yapmak üzere, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) arama ruhsatı verilmesi ve bu ruhsatın da, haritası ile beraber, 1 Kasım 1973 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanması ile başlar. Söz konusu saha Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, Midilli, Aghios, Sakız adaları arasına ve bu adaların karasularının dışına düşmekteydi.

Yunan hükümeti 7 Şubat 1974'te Türk hükümetine verdiği notada, söz konusu ruhsatın kapladığı sahaların Yunan kıta sahanlığına girmesi dolayısıyla, bu arama ruhsatının geçersiz olduğunu bildirdi. Türk hükümeti 27 Şubat'ta verdiği cevapta, Anadolu kıyılarından itibaren denizaltında batıya doğru uzanan toprakların, Anadolu'nun tabii bir uzantısı olması dolayısıyla, Türkiye'nin kıta sahanlığını teşkil ettiğini ve dolayısıyla, Türk kıyılarına yakın adaların da Türk kıta sahanlığı içinde bulunmaları sebebiyle, bunların kıta sahanlığı olamayacağını bildirdi. Kıta sahanlığı tartışması böyle başladı.[84]

Tartışmalarda Yunanistan kendi tezini, 27 Nisan 1958'de Cenevre'de imzalanmış olan Kıta Sahanlığı Konvansiyonu'na dayandırmakta idi. Türkiye bu konvansiyonu imzalamadığı için, kendisini bununla bağlı saymıyor ve Ege kıta sahanlığı anlaşmazlığının, milletlerarası hukuk kurallarına göre müzakere yoluyla çözümlenmesini, yani Ege Denizi'nde kıta sahanlığı sınırlarının uzlaşma yoluyla çizilmesini teklif etti.

Türkiye ile Yunanistan arasında bu karşılıklı nota teatisi yaz aylarında da devam etti. Fakat tarafların görüşlerinde hiçbir değişiklik olmadı. O kadar ki, Kıbrıs Harekâtı'ndan iki gün önce Türk hükümeti, 18 Temmuz 1974'te, TPAO'ya Ege'de yeni bir arama ruhsatı daha verdi.

Kıbrıs Harekâtı ise münasebetleri daha da gerginleştirdi. Türk-Yunan münasebetleri tam bir savaş havası içine girdi. Yunanistan, Türk kıyılarına yakın adalara iki tümenlik kuvvet yığdığı gibi, bazı adaların karasularını mayinladı. Rodos'taki sivil havaalanı askeri uçakların inmesi için ıslah edildi. Yunan ordusu alarma geçirildi. Tabii Türkiye de kendi açısından gerekli tedbirleri aldı. Türk kıyılarına yakın Ege Adaları, Türkiye'ye yapılacak bir Yunan saldırısı için bir atlama taşı olabilirdi.[85]

Kıta sahanlığı konusundaki Türk-Yunan tartışması 1975 yılında da devam etti. Bu tartışmalarda Yunanistan meseleyi Milletlerarası Adalet Divanı'na

---

83 Kıta sahanlığı meselesinin hukuki veçhesi için bkz., Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, c. 1, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, s. 617-625; Seha L. Meray, "Devletler Hukukunda Kıta Sahanlığı Meselesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1965, c. X, sayı: 1, s. 80-135; Seha L. Meray, "Kıt'a Sahanlığı Hakkında Cenevre Sözleşmesi", SBFD, c. XIII, sayı: 4, s. 90-94.

84 Bu tartışmaların belgeleri için bkz., *International Court of Justice, Application Instituting Proceedings, filed in the Registry of the Court on 10 August 1978, Aegean Sea Continental Shelf* (Greece vs. Turkey). İngilizce-Fransızca olan bu kaynağı bundan sonra *Application* diye zikredeceğiz.

85 K.A. Wilson, *The Aegean Dispute*, s. 6-7.

götürmekte ısrar ederken, Türkiye ise anlaşmazlığı müzakere ve uzlaşma yoluyla halletmek istedi. Fakat 19 Mayıs 1975'te Türk ve Yunan Dışişleri bakanları arasında Roma'da, 31 Mayıs 1975'te Türkiye Başbakanı Demirel ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis arasında Brüksel'de yapılan görüşmelerde, meselenin Milletlerarası Adalet Divanı'na götürülmesi için prensip anlaşmasına varıldı.[86] Fakat müracaatı hazırlamak için iki taraf hukukçularının yaptığı tek toplantıda, bir netice alınamadı. Bunda, Türkiye'nin divana gitmekten vazgeçmesinin de rolü vardır.

Milletlerarası Adalet Divanı hikâyesi bu şekilde gelişirken, Türk-Yunan münasebetlerine yeni bir gerginlik unsuru girdi. Yunanistan'ın Türk kıyılarına yakın olan Ege Adaları'nı silahlandırması üzerine Türkiye de, İzmir'de, 1975 Temmuz'unda, Ege Ordusu denen IV. Ordu'yu kurdu. Türkiye'nin bu yeni askeri kuvveti, tamamen NATO'nun dışında ve doğrudan doğruya Türkiye'nin kendi emrinde bir silahlı kuvvetti. Bundan sonra Ege Ordusu'nun varlığı, Yunanistan'ın korkulu rüyası ve aynı zamanda da devamlı şikâyet konusu olacaktır.

1976 Şubat ayında, bir yeni gerginlik unsuru daha ortaya çıktı. Türkiye Ege'deki kıta sahanlığı haklarını korumada ne kadar kararlı olduğunu göstermek için, *Hora* adlı araştırma gemisini (sonradan adı *Sismik-I* olmuştur) hazırlamaya başladı. Bunun üzerine Yunanistan *Hora*'nın Ege'ye çıkışını önlemek için, Türkiye nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulunarak, "Yunan kıta sahanlığına" girdiği takdirde *Hora*'nın "tehlikeli bir durum" yaratacağını bildirdi. Türkiye'nin cevabı ise, Yunanistan *Hora*'nın faaliyetine müdahale ettiği takdirde, sert bir karşılık göreceğiydi.

Sismik-I, 6 Ağustos 1976 günü Çanakkale'den ayrılarak, Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığı anlaşmazlığına konu olan sulara girdi.

Her iki tarafta da hava tam bir gerginlik içindeydi. Bir savaş havası Ege Denizi üzerinde dolaşmaktaydı. Fakat her iki taraf da, bir yerde durmasını bildi. Yunan savaş gemileri *Sismik-I*'i adım adım takip ettiler. Fakat *Sismik-I* Türk savaş gemilerinin himayesinde idi. *Sismik-I* araştırmalarını yaptıktan sonra 10 Ağustos 1976 günü Çanakkale'ye döndü.

Yunan hükümeti, *Sismik-I* Ege'ye çıkınca Türk hükümetini protesto etmekle beraber, Türkiye'den de gereken cevabı aldı.[87] Türk hükümeti kararlılığında en küçük bir gerileme göstermedi.

Bunun üzerine Yunanistan iki yola başvurdu. Birincisi, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak, Türkiye'nin, Ege'deki Yunan kıta sahanlığı üzerindeki haklarını ihlâl etmek suretiyle, barış ve güvenliği tehlikeli şekilde tehdit ettiğini ileri sürdü. Güvenlik Konseyi 12 Ağustos'ta yaptığı müzakereler sonunda, kıta sahanlığı meselesinin esasına girmeksizin, tarafları, ikili müzakereleri kolaylaştırmak için, gerginliği arttırıcı hareketlerden kaçınmak hususunda her

86 Bu hususdaki bildirilerin metinleri: *Application,* s. 56-67.

87 Bu konudaki nota teatileri için bkz., *Application,* s. 98-107.

türlü gayreti harcamalarını ve ikili müzakerelere başlamalarını tavsiye eden bir karar aldı. Şüphesiz, bu karar Yunanistan'ın beklediği karar değildi.

Yunanistan, ikinci olarak, 10 Ağustos 1976'da Milletlerarası Adalet Divanı'na başvurdu ve ilk önce, *Sismik-I* gemisinin Yunan kıta sahanlığına girmesinin "tamiri mümkün olmayan zararlar"a sebep olması dolayısıyla, Türkiye'nin bu faaliyetinin önlenmesini istedi. Divan ise, hemen verdiği kararda, *Sismik-I*'in faaliyetinin "tamir edilmez bir zarar"a sebep olmadığı gerekçesi ile, Yunanistan'ın isteğini reddetti. Aradan iki buçuk yıl geçtikten sonra da Milletlerarası Adalet Divanı, 1979 Ocak ayında verdiği kararda, kendisini, Türk-Yunan kıta sahanlığı anlaşmazlığına bakmaya yetkili olmadığına karar vererek, Yunanistan'ın 10 Ağustos 1976 tarihli müracaatını reddetti.

Mamafih, Güvenlik Konseyi'nin kararından sonra her iki tarafa da bir yumuşama gelmiştir. Türkiye'nin 1974 Temmuz ve Ağustos'undan Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra, 1976 Ağustos'u başında *Sismik-I*'in Ege'ye açılması ile Türkiye ve Yunanistan ikinci defa savaşın eşiğine kadar gelmişlerdi. Bu sebeple, iki taraf uzmanlarının İsviçre'nin başkenti Bern'de yaptıkları on günlük müzakerelerden sonra, 11 Kasım 1976'da, Bern Deklarasyonu denen on maddelik bir belge imzalandı. Bu belge 20 Kasım'da Ankara ve Atina'da açıklandı.[88]

Bern Deklarasyonu, kıta sahanlığının, iki taraf arasındaki sınırlarının çizilmesi müzakerelerinde, her iki tarafça da uyulacak esasları tespit ediyordu. Buna göre, müzakereler samimiyet, iyi niyet ile ve ayrıntılı bir şekilde yürütülecekti. Keza müzakereler gayet gizli tutulacak ve hiçbir şekilde basına açıklanmayacaktı. Taraflar, müzakereler boyunca, Ege'de kıta sahanlığı konusunda hiçbir faaliyette bulunmayacaklardı. Yine, taraflar, ikili münasebetlerinde, diğer tarafı küçültücü her türlü hareketten kaçınacaklardı.

Böylece, Türkiye ve Yunanistan, Ege'de kıta sahanlığı meselesine bir çözüm bulununcaya kadar, kıta sahanlığı konusundaki faaliyetlerine bir moratoryum getirmiş oluyorlardı ki, doğrusu bu moratoryum bugüne kadar devam etmiştir.

Kıta sahanlığı konusundaki müzakerelere gelince: Bundan da hiçbir şey çıkmamıştır. Mesele şu anda donmuş bir şekildedir.

Konuyu kapatmadan önce şunu belirtelim ki, Ege kıta sahanlığı, bir bütün olarak Ege meselesinin can damarını teşkil etmektedir. Zira taraflardan birinin görüşünün kabul edilmesi hâlinde, Ege'deki bütün meselelerin yapısı değişecektir. Mesela, Yunan görüşü kabul edilir de, Türk kıyılarına yakın Ege Adaları'na da kıta sahanlığı verilecek olursa, Ege'nin çok büyük bir kısmı Yunanistan'ın kontrolü altına girecek demektir. Bu ise, aynı zamanda Ege hava sahasının da Yunanistan lehine genişlemesine kadar gidebilir. Keza Yunanistan'ın Ege'deki kara sularının 12 mile çıkarılmasına da dayanak teşkil edebilir.

Buna karşılık, Türkiye'nin razı olduğu gibi, kıta sahanlığı açısından Ege Denizi, kuzey-güney istikametinde ortadan ikiye ayrılırsa, bu durumda Türkiye'nin Ege'nin yarısı üzerinde kontrol kuracağı ve bu bakımdan da Türkiye kıyılarına yakın Ege Adaları'nın da farklı bir hava ve deniz statüsü içine gireceği açıktır.

88 Deklarasyonun metni: A. Wilson, *The Aegean Dispute*, s. 30.

B) EGE'DE HAVA KONTROL SAHASI

Ege hava kontrol sahası konusundaki anlaşmazlık, doğrudan doğruya 1974 Kıbrıs Buhranı'nın ortaya çıkardığı bir mesele olup, buhran geçtikten sonra, boyutlarını daha da genişletmiştir.

Hava kontrol sahası meselesinin iki unsuru vardır: Biri, Yunanistan'ın Ege Adaları üzerindeki milli hava sahasının yüksekliği, diğeri de FIR (Flight Information Region) denen, uçakların Ege üzerinde uçarken, hangi kontrol kulesine bağlı olacakları ve uçuş bilgilerini nereye, Atina'ya mı, yoksa İstanbul'a mı verecekleri meselesidir.

Lozan Antlaşması Ege'de karasularının genişliğini üç mil olarak kabul etmiş iken, Yunanistan 1936 yılında karasularını altı mile çıkarmış ve Türkiye buna itiraz etmemiştir. 1964 yılında Türkiye'de karasularını altı mile çıkardı. Milletlerarası hukuk kurallarına göre, adalar üzerinde milli hava sahasının yüksekliği de ancak karasularının genişliği kadar olabilirdi. Dolayısıyla, Ege Adaları üzerinde Yunan milli hava sahasının yüksekliği de altı mili geçemezdi. Altı milin üzerindeki hava sahası milletlerarası hava sahası idi. Fakat 1974 krizinden sonra Yunanistan Ege Adaları'nın karasuları genişliğini 12 mile çıkarmak suretiyle, milli hava sahasını da 12 mil yüksekliğe ulaştırmak istedi. Hem hava sahası hem de karasuları bakımından Türkiye'nin çok aleyhine olan bu Yunan teşebbüsü Türkiye'nin şiddetli tepkisiyle karşılaştı ve Türkiye Yunanistan'a, karasularını 12 mile çıkardığı takdirde, bunun bir savaş sebebi *(casus belli)* olacağını bildirdi. Bunun üzerine, Yunanistan, sözünü çok etmesine rağmen, karasularını ve dolayısıyla milli hava sahasını 12 mile çıkarmaya bugüne kadar cesaret edemedi. Keza Amerika da, karasularının altı milden fazla olmasını kabul etmemektedir.[89]

FIR meselesine gelince: Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı'nın (International Civil Aviation Organization-ICAO) Türkiye ve Yunanistan'ın da katılmasıyla 1952'de yaptığı bölge toplantısında, Ege üzerinde uçan bütün uçakların, uçuş bilgilerini Atina'ya vermesine ve ancak Türk karasularına girerken, bu bilgileri İstanbul'a bildirmesine karar verilmiş ve o zamanki Türk-Yunan münasebetlerinin samimi atmosferi dolayısıyla, Türkiye de buna ses çıkarmamıştı.

Yalnız şunu da belirtelim ki, dünyanın neresinde olursa olsun, FIR hatlarının çizilmiş olması, o hava sahası üzerinde o devlete hiçbir şekilde bir egemenlik hakkı doğurmamaktadır. Egemenlik hakkı milletlerarası hukuk kurallarına tâbidir.

1974 krizinde Türk-Yunan münasebetleri bir savaş durumuna gelince, Türkiye ciddi bir mesele ile karşılaştı: 1952 FIR Anlaşmasına göre, Ege üzerinden gelen uçaklar, ancak karasularımıza girerken, yani ancak bir-iki dakika

89 *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance, A Staff Report to the Committee on Foreign Relations,* US Senate, Washington DC, Mart 1980, s. 57.

önce İstanbul'a bilgi vereceklerdi. Bu ise, Türkiye'yi havadan gelebilecek sürpriz baskınlara karşı savunmasız bırakıyordu. Bunun için, Türk hükümeti 6 Ağustos 1974 günü yayınladığı 714 sayılı NOTAM (Notice To All Airmen-Bütün Havacılara Tebliğ) ile Ege hava sahasını kuzey-güney istikametindeki bir çizgi ile ortadan ikiye ayırdı ve bu çizgiye gelen uçakların uçuş bilgilerini İstanbul'a vermeleri gerektiğini bildirdi. Bu ise Türkiye'ye, bir sürpriz baskın için 10-15 dakikalık zaman kazandırmaktaydı.

Ege Denizi'ni kuzeyden güneye ortadan bir çizgi ile ikiye ayırma prensibinin, kıta sahanlığı meselesinde de Türkiye'nin görüşü olduğunu hatırlatalım.

Yunan hükümeti 7 Ağustos'ta yayınladığı 1018 sayılı NOTAM ile bütün pilotlara, Türkiye'nin 714 sayılı NOTAM'ını göz önüne almamalarını bildirdi ise de, sonra bundan vazgeçti ve 13 Eylül 1974 günü yayınladığı 1157 NOTAM ile Ege hava sahasının tehlikeli hâle gelmesi dolayısıyla, Ege üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapadığını ilan etti. Böylece Ege Denizi üzerinde her türlü hava trafiği durmuş oldu.

1975 Mayısı sonunda Brüksel'de Türk ve Yunan başbakanlarının buluşmalarından sonra kıta sahanlığı konusunda iki taraf uzmanlarının buluşmalarında, hava kontrol sahası meselesi de ele alındı. Bu buluşmalar, 1975 Haziran ayında Ankara'da, 1975 Temmuz'unda Atina'da, 1975 Aralık ayında İstanbul'da ve 1976 Ocak ayında da Atina'da yapılmış, fakat bir netice çıkmamıştır. Bu buluşmalarda Türk tarafı Ege hava kontrol sahasının kuzey-güney istikametinde ortadan bölüşülmesi görüşündeydi.

1976 Ocak ayındaki toplantıdan sonra, 1976 Temmuz ve Kasım aylarında da görüşmeler devam etti. Fakat bir netice alınamadı. Çünkü Türkiye'nin görüşlerini Yunanistan kabul etmedi. Hâlbuki Yunanistan bu arada Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilatı kurallarını çiğneyen bir tatbikat içine girmişti. Yunanistan'ın bu keyfi tutumu Türkiye'yi güvenlik bakımından endişelendirmiştir. Mesela, Yunanistan, ICAO kurallarına aykırı olarak, Limni Adası etrafında ve üzerinde 3.000 milkarelik bir hava kontrol sahası tesis etti. Bu milletlerarası hukuk kurallarına da aykırı idi. Limni Adası'nın 186 milkare olduğu göz önüne alınırsa, Yunanistan'ın bu ada üzerinde 3.000 milkarelik hava kontrol sahası tesis etmesinin, milletlerarası hukuk kurallarına ne kadar aykırı düştüğü kolaylıkla anlaşılır.

Türkiye 1977 Mart ayında, Ege hava sahasının Yunanistan'la müşterek kontrolü hususunda bir teklif yaptı ise de, Yunanistan bunu da kabul etmedi ve görüşmeler kesildi.[90]

1978 yılının ikinci yarısında, konu bir taraftan yine iki tarafın uzmanları, diğer taraftan iki taraf Dışişleri Bakanlığı genel sekreterleri tarafından ele alındı ise de, bir anlaşma ve uzlaşmaya varmak mümkün olmadı. Bir uzlaşma 1980 yılında ancak NATO vasıtasıyla mümkün olabilmiştir ki, buna biraz aşağıda temas edeceğiz.

90 *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance*, s. 58; A. Wilson, *The Aegean Dispute*, s. 12.

C) KARASULARI MESELESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Lozan Antlaşması'nın kabul ettiği üç millik karasularını, Yunanistan 1936'da ve Türkiye de 1964'te altı mile çıkarmıştır. Altı mil sistemine göre, Türkiye'nin karasuları Ege Denizi'nde, bütün Ege Denizi'nin %8.8'i iken, Yunan karasuları Ege Denizi'nin %35.0'ini işgal ediyordu. Milletlerarası sular ise, %56.2 olup, bu sularda TPAO'ya verilen ruhsat sahası %16.3 veya 28.126 km² idi.

Yunanistan karasularını 12 mile çıkardığı takdirde, Ege Denizi'nin %63.9'u Yunan karasuları, %8.3'ü Türk karasuları ve %26.1'i de milletlerarası sular, yani açık deniz olacaktı.[91]

Altı ve 12 mil farkının Yunanistan'a çok büyük avantaj sağlamasına rağmen, Türk karasuları nispetinin çok az değişmesinin sebebi, Türk kıyılarına çok yakın şekilde pek çok Ege Adası'nın bulunması ve bu adalar ile Türk kıyıları arasındaki sınırın orta hat olmasındandır.

Diğer taraftan, Ege'de karasuları 12 mile çıkarıldığı takdirde, Ege'nin yarıdan fazlası ve bilhassa Ikaria Adası ile, Rodos-Girit çizgisi arasındaki kısım tamamen Yunan karasularına dâhil oluyordu. Bunun manası şuydu ki, İstanbul'dan kalkan bir Türk gemisi, Antalya veya İskenderun'a giderken, Ege Denizinin büyük kısmında Yunan karasularından geçmek zorunda kalacaktı. Kısacası, 12 millik karasuları Ege Denizi'ni bir Yunan gölü hâline getiriyor ve bu denizde Türkiye'ye yaşama hakkı tanımıyordu. Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması hâlinde, Türkiye'nin bunu bir savaş sebebi *(casus belli)* sayacağını, yani sırf bu sebepten Yunanistan'la bir savaşı göze alacağını bildirmesinin sebebi budur.

Türkiye'nin bu sert tepkisi karşısında Yunanistan, milletlerarası hukuk kurallarına göre 12 mile çıkarma yetkisinin bulunduğunu söylemesine rağmen, bugüne kadar buna cesaret edememiştir. Şüphesiz bunda Türkiye'nin kararlı tutumunun büyük rolü vardır. Fakat şüphe yok ki, gerek Amerika'nın ve gerek Sovyet Rusya'nın da 12 mil prensibine karşı çıkması da Türkiye için bir destek olduğu kadar, Yunanistan'ı gerileten bir faktör olmuştur. Bilhassa Sovyet Rusya için, 12 millik karasuları demek, Sovyet donanmasının Ege Denizi'nden geçmesinin, Yunanistan'ın müsaade ve lütufkârlığına bağlı olması demektir. Dünya denizlerinde at oynatan Sovyetler'in böyle bir durumu kabul etmeleri elbette ki beklenemez.

Aynı şey Amerika için de söz konusudur. 1936 Montrö Anlaşması ile belirli şartlar altında da olsa, Amerika Karadeniz'e çıkma imkânına sahip bulunmaktadır. Amerika'nın Karadeniz'e çıkması için, Ege Denizi'nden geçmesi gerekmektedir. Yunanistan'da her zaman Amerika'ya dost bir hükümet bulunmayabilir. Bu demektir ki, 12 millik karasuları Amerika'nın çok geniş bir

91 Bu nispetler ve rakamlar için ve rakamların harita üzerindeki ifadesi için bkz., A. Wilson, *The Aegean Dispute*, s. 36-37.

bölgede hareket serbestisini, bir küçücük Yunanistan engelleyebilecektir. Amerika'nın böyle bir şeyi kabulü tabiatıyla mümkün değildir.

Yani, 12 millik karasuları Ege'de iki süper devletin menfaatlerine bugünkü şartlarda ters düşmektedir.

D) YUNANİSTAN'IN NATO'YA DÖNMESİ

Yunanistan 1977 Haziran ayında NATO'ya müracaat ederek, ittifakın askeri kanadı ile tekrar bağ kurmak istediğini bildirmiş ve bunun için gösterdiği sebep de, Türkiye tehlikesi olmuştur. Yunanistan'ın teklifine göre, İzmir'deki NATO karargâhına dönmeyecek, fakat kuzey Yunanistan'da Larissa'da, Yunan komutası altında ayrı bir NATO karargâhı kurulacaktı. Ege Denizi'ndeki hava harekât sorumluluğu, yani hava kontrol sahası, 1974'ten önce olduğu gibi Yunanistan'a ait olacaktı.

NATO Başkomutanı Haig ile Yunan Genel Kurmay Başkanı Davos arasında yapılan müzakereler sonunda, 1978 Şubat ayında, aşağı yukarı Yunan görüşlerine uygun bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma diğer NATO üyeleri tarafından kabul edilmekle beraber, Türkiye tarafından reddedildi. Yani Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini Türkiye veto etti. Çünkü Türkiye Ege hava kontrol sahası statüsünün 1974'ten önceki şekline dönüştürülmesini kabul etmeyip, eski görüşünde olduğu gibi, kontrol sahasının Türkiye ile Yunanistan arasında bölüşülmesini istedi.

NATO Başkomutanı General Haig, Türk Genel Kurmayı ile yaptığı temaslardan sonra, yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Mahiyeti açıklanmayan bu plan, Yunan basınında yapılan tenkitlerden anlaşıldığına göre, şu ana noktalara dayanıyordu:

Yunanistan'ın doğu kıyılarında bulunan adaların hava sahasının kontrolü Yunanistan'a verilecek ve fakat Ege'nin diğer kısımlarının hava sahasının kontrolü ise, NATO komutanlığına verilecekti. Nihayet, Ege Denizi'nin, Yunanistan'ın savunması için hayati olan kısımları da, NATO'nun özel koruması altına alınacaktı.[92]

1979 Mayıs ayında yapılan bu teklifler Yunanistan tarafından reddedildi. 1979 Haziran ayında NATO Başkomutanlığına General Rogers geldi. General Rogers, Rogers Planı adını alan yeni bir anlaşma taslağı hazırladı ve taraflara verdi. Muhtevası açıklanmayan bu plan, tabiatıyla taraflar arasında yeniden müzakerelere konu oldu. Bununla beraber, Rogers Planı ile, Türkiye Ege hava sahasının kuzey-güney istikametinde ortadan ikiye ayrılması isteğinden ve Yunanistan da 1974 öncesi statünün tekrar ve aynen ihdasından vazgeçiyordu.

Nitekim Türk Genelkurmayı, 22 Şubat 1980'de yaptığı bir açıklama ile, 4 Ağustos 1974 tarihli ve 714 sayılı NOTAM'ın kaldırıldığını bildirdi. Yani,

92 Veremis, *Greek Security: Issues and Politics*, s. 21. Bu tartışmalar için aynı zamanda bkz., *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance*, s. 59-61.

Türkiye Ege hava sahasının ikiye bölünmüşlüğünü ortadan kaldırıyordu. Bu açıklamanın ertesi günü Yunanistan da, kendisinin 13 Eylül 1974 tarihli ve 1157 sayılı NOTAM'ını kaldırdığını açıkladı. Böylece Ege Denizi tekrar sivil hava trafiğine açılmış oldu.

Rogers Planı'nın her iki tarafça kabulü ve Türkiye'nin vetosunu geri çekmesi üzerine Yunanistan 20 Ekim 1980 tarihinde NATO'nun askeri kanadına tekrar döndü.

Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dönmesi ve Ege hava kontrol sahası meselesinin Rogers Planı sayesinde çözümü ile, Türk-Yunan münasebetlerinin bir detant, bir yumuşama havası içine girmesi gerekirdi. Fakat böyle olmadı. 18 Ekim 1981 genel seçimlerinde Yunanistan'da Pan-Helenik Sosyalist Partisi'nin (PASOK) iktidara gelmesi ve Papandreou'nun başbakanlığı ile birlikte, Türk-Yunan münasebetleri yeni bir gerginlik dönemine girecektir.

6- TÜRKİYE VE ORTADOĞU

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile münasebetlerinde, birbirinden farklı üç dönem vardır. Birinci dönem, 1950-1960 arası, ikinci dönem 1963-1964 Kıbrıs Buhranı'ndan 1973 Petrol Krizi'ne kadar olan dönem ve üçüncüsü de 1973'ten sonraki dönemdir.

1955-1959 arasında Ortadoğu bölgesindeki Doğu-Batı çatışmalarında gördüğümüz gibi, bu dönemde Türkiye'de Ortadoğu ülkeleri ile bir çatışma içinde olmuştur. Bunun da sebebi, soğuk savaş yılları olan bu dönemde Türkiye Sovyet tehdidini ağır bir şekilde üzerinde hissetmiş, bunun için NATO'ya girmiş ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya sızmak istemesi ve Arap ülkelerinin de bu sızmayı kolaylaştırıcı davranışlarda bulunmaları, Türkiye'yi ürkütmüştür. Başka bir deyişle, Türkiye bu dönemde Batı'ya dayanırken, Ortadoğu ülkeleri Batı ile çatışma içinde olmuşlardır. Bu farklılık, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile bir diyaloga sahip olmasını önlemiştir.

1963-1964 Kıbrıs Buhranı'ndan 1973 petrol krizine kadar olan dönem ise, Türkiye'nin Ortadoğu'ya ve Arap ülkelerine yaklaşma politikasına ağırlık verdiği ve 1973 petrol krizinden günümüze kadar olan süre ise, Arap dünyasının Türkiye'nin global dış politikasında temel unsur olarak yer aldığı bir dönemdir. Bu dönemde, Türk dış politikası, bir yanda Batı ittifakına dayanırken, öte yandan da, Batı ittifakı ile olan münasebetlerini Ortadoğu politikası ile uyumlu hâlde tutmaya bilhassa itina göstermiştir.

Diğer taraftan, Türkiye ile Ortadoğu arasındaki münasebetlerde her iki taraf açısından da bazı konular veya meseleler, bu münasebetler üzerinde müessir olmuş ve bu münasebetlere şekil vermiştir. Türkiye açısından, söz konusu konular, Türkiye'nin NATO üyeliği, Kıbrıs meselesi ve petroldür. Arap dünyası için de, bilhassa Türkiye ile münasebetlerinde, İsrail meselesi ve İslâmiyet, mühim faktörler olmuştur.

1963-1964 Kıbrıs Buhranı, nasıl Türkiye'nin Amerika ve Sovyet Rusya ile münasebetlerinde büyük değişiklikler yapmış ise, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'su ile münasebetlerinde de bir dönüm noktası olmuştur.[93] Çünkü 1965 yılı Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs meselesi müzakere edilirken, Türkiye bilhassa Arap ülkeleri karşısındaki yalnızlığını açık bir şekilde görmüştür. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ne hiçbir şekilde müdahale edilemeyeceğini belirten ve dolayısıyla Türkiye'ye karşı olan, Genel Kurul'un 17 Aralık 1965 günkü kararına, ancak altı devlet oy vermiş, 14 Arap ülkesi ise Türkiye'nin aleyhine olan bu kararı desteklemiştir.[94] Bu durum Türkiye'ye, Arap dünyası ile münasebetlerinde ne kadar zayıf kalmış olduğunu gösteriyordu.

1965 Ekim'indeki genel seçimlerde Adalet Partisi tek başına iktidara gelmişti. AP iktidarı Arap ve Müslüman ülkelerle yakın münasebetler kurmaya ehemmiyet vermiş ve yeni iktidarın hükümet programında, "Arap memleketleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler" denilmişti.[95] Burada meşru dava ile kastedilen İsrail meselesi idi ve Türkiye ilk defa İsrail meselesinde Araplara taviz vermenin ilk işaretini veriyordu.

BM Genel Kurulu'nun sözünü ettiğimiz kararı, yeni iktidarın bu atmosferi içinde ortaya çıkıyordu. Bu sebeple, bu karar dahi yeni Türk hükümetine, Ortadoğu politikasına ağırlık verme zaruretini göstermekteydi.

Bu sırada ortaya çıkan bir başka faktör de, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılmasını kolaylaştırıcı bir mahiyet almıştır. Şimdiye kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile münasebetlerinin engelleyici bir unsuru, Türkiye'nin Amerika ile yakın bağlara sahip olmasına karşılık, bilhassa Arap ülkelerinin, İsrail'i desteklemesi dolayısıyla, Amerika'ya sempati duymamasıydı. 1964 Kıbrıs krizi ise görüldüğü üzere, Türkiye'nin Amerika ile münasebetlerine de bir darbe indirmiş ve Türk-Amerikan münasebetleri eski şeklini bir hayli kaybetmişti. Bu durumun, Türkiye'nin güneye açılmasında müsait bir unsur teşkil etmesi gerekirdi.

Mamafih, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılması kolay olmadı. Zira bu yıllarda Ortadoğu üzerinde en fazla müessir olan faktör Nâsır faktörüdür. Başkan Nâsır Bağdat Paktı'nı bir türlü unutamadığı gibi, aynen 1955 Bağdat Paktı'nda yaptığı üzere, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşma teşebbüslerini daima şüphe ve endişe ile karşılamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'da değil bir nüfuza, en küçük bir tesire dahi sahip olması, Nâsır'ın hoşlanamayacağı bir durumdu.

Türkiye Ortadoğu'ya açılma hususundaki politikasının ilk tatbikatını, 1967 Arap-İsrail Savaşı ile yaptı. Daha savaş başlar başlamaz Türk hükümeti,

93 Türkiye'nin 1970'e kadar olan Ortadoğu politikası için bkz., Dr. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970,* Ankara, S.B.F Yayınları, 1972.

94 Kararın metni için bkz., Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu,* s. 109-110; *Keesing's..., 1965-1966,* s. 21237. Karara aleyhte oy verenler: Amerika, Arnavutluk, Afganistan, Pakistan, İran ve Libya. Amerika'nın aleyhte oy vermesi Johnson Mektubunun tesirini azaltmak içindi (Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 138).

95 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 140.

Amerika'nın İsrail'e yardım ederken Türkiye'deki üsleri kullanmasını engellemek için, bu üslerin Araplara karşı kullanılamayacağını açıkladı. Bunun arkasından Türkiye, İsrail'e karşı savaşan Mısır, Ürdün ve Suriye'ye yiyecek ve giyecek malzemesi göndermiştir.[96] Mesela 250 ton şeker, 200 ton pirinç, 10.000 çift kundura, 250.000 paket sigara, 5 ton çay vs. bunlar arasında idi.

Bunun yanında Türkiye, Birleşmiş Milletler'de yapılan müzakere ve çalışmalarda da daima Arap ülkelerini desteklemiş ve Arap ülkelerinin lehine olan karar tasarılarında onlarla birlikte oy vermiştir. Yine bu çerçeve içinde Türkiye, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi tezini, daha savaş devam ederken savunmaya başlamıştır. Savaşın son günü olan 10 Haziran'da verdiği demeçte, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, "Kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yolu gidilmesine karşıyız" diyordu.[97] Bu sözler ve bu sözlerle ortaya konan prensip, 1967 yılından bugüne kadar, bütün Türk hükümetlerinin, Arap-İsrail meselesinde takip ettikleri politikanın temel prensibi olarak devam etmiştir.

Türkiye'nin bu görüşü, ifadesini, 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararında bulacaktır. Bundan sonra Türkiye 242 sayılı kararı bütün unsurları ile destekleyecektir. Yani, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini isterken, aynı zamanda İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını da tanıyacaktır. Fakat 1970'lerin sonlarına doğru, Türkiye bu ikinci noktayı daha geri plana itip, Filistinlilerin bağımsız devlet kurma haklarına doğru bir kayma yapacaktır.

Türkiye 1967 savaşındaki bu tutumu ile bütün Arap dünyasında sempati toplamış ve bu davranışı "iftihar edilecek bir tutum" olarak değerlendirilmiştir.[98]

Türkiye'nin sadece Ortadoğu'ya değil, daha geniş bir şekilde İslâm dünyasına yaklaşmasına imkân veren ikinci gelişme, Kudüs'te 21 Ağustos 1969'da vuku bulan Mescid-i Aksa yangını ve bu hadise üzerine toplanan İslâm Zirve Konferansı'dır.

Mecdis-i Aksa yangını üzerine Türkiye büyük tepki göstermiş ve İslâm dünyasının yanında yer aldığını Başbakan Demirel'in ağzından ilan etmiştir. 22-25 Eylül 1969 günlerinde, Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan İslâm Zirve Konferansı'na da Türkiye, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile katılmıştır.

Türkiye'nin İslâm Zirvesi'ne katılması ile dış politikasında yeni bir boyut daha ortaya çıkıyordu. Bu da, Arap dünyasının ötesinde, İslâm dünyası ile organize bir bağ kurmasıydı. İslâm dünyası ile bağ kurması ile Türkiye, İsrail politikasının ötesinde, Arap dünyası ile münasebetlerini bir de İslâm konferansları çerçevesinde de güçlendirmiş olmaktaydı.

96 Gönderilen bu yiyecek ve giyecek malzemesinin dökümü için bkz., *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Ağustos 1967, No: 35, s. 48-49.

97 *Dışişleri Bakanlığı BELLETENİ*, Haziran 1967, sayı: 33, s. 19.

98 Bu konuda bkz., Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 158-169.

Bununla beraber, burada bir noktayı belirtmek gerekir. Türkiye, Afganistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali üzerine 25-27 Ocak 1981'de yapılan Tâif Zirvesi'ne kadar, İslâm konferanslarına daima dışişleri bakanı ile katılmıştır. 1975 Mayıs'ında İstanbul'da toplanan konferans ise, zirve olmayıp, dışişleri bakanları konferansı idi.

Türkiye'nin İslâm zirvelerine sadece dışişleri bakanı seviyesinde katılmasının sebebi, kamuoyundan ve muhalefetten gelen bazı tepkilerdir. Bu tepkilerde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının laiklik ilkesini kabul etmesi sebebiyle, Türkiye'nin dini mahiyetteki toplantılara katılamayacağı ileri sürülmüştür. AP. hükümetleri de meseleyi büyütmemek için, İslâm konferanslarına yüksek seviyede katılmaktan kaçınmışlardır. Tabii Türkiye'nin bu davranışı bilhassa Ortadoğu'nun Arap ülkelerinde hoş karşılanmamıştır. Türkiye'nin laiklik prensibinin, Arap ve İslâm dünyasında çok yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur.[99]

1980 yılı sonundan itibaren Türkiye'nin Arap dünyası ve Ortadoğu ile münasebetleri yeni bir hız ve gelişme kaydetmeye başlayınca, 25-27 Ocak 1981'de Tâif'te yapılan İslâm Zirvesi'ne Türkiye, ilk defa başbakan seviyesinde, Başbakan Bülend Ulusu ile katılmıştır.

1969'dan, dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nın vuku bulduğu 1973 yılına kadar geçen sürede, Türkiye'nin aktif bir Ortadoğu politikası olmamıştır. Zira 1968 yılında başlayan üniversite hadiseleri ve bunun arkasından gelen anarşi ve terör Türkiye'yi, denebilir ki, 1980 Eylül'üne kadar sürecek çalkantılar içine itecektir.

Bununla beraber, Türkiye'nin 1967'den itibaren olgunlaştırdığı ve şekil verdiği Arap dünyasına dönük dış politikasının mahiyet ve muhtevasında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. 1973 Ekim'indeki Arap-İsrail Savaşı karşısında da Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gereğini ileri sürmüştür. Yalnız 1973'ten itibaren Türkiye'nin bu konudaki politikasında da, bir mühim değişiklik göze çarpmıştır. 1967 Savaşı'ndan ve bilhassa Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararından sonra Türkiye, kararın iki temel unsuruna aynı derece ehemmiyet vermiştir. Bu da, hem İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve hem de İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olması gerektiğinin kabulü idi.

Fakat 1973'ten sonra ve bilhassa petrol krizi ortaya çıktıktan sonra, Türkiye'nin, esas itibariyle, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinde daha fazla ısrar etmeye başladığı görülmüştür.

Keza 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana getirdiği bir diğer değişiklik de, Filistin meselesindeki tutumudur. Türkiye başlangıçta Filistin meselesinde, "Filistin halkının meşru hakları" kavramına bağlı kalmış, fakat bağımsız bir Filistin devletinin kuruluşu üzerinde fazla durmamıştır. Zamanla Türkiye'nin bu meseledeki tutumu da değişmeye başlamış ve Filistinlilerin devlet kurma hakları Türkiye tarafından da kabul edilmiştir.

99 Bu konularda bkz., Fahir Armaoğlu, "Türkiye ve Arap Dünyası", *Tercüman*, 23, 24,25 ve 26 Eylül 1981.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nın yarattığı petrol krizi, Türkiye'yi Ortadoğu ülkelerine daha fazla yaklaştırmıştır. Bunun da iki sebebi vardır: Birincisi, 1973'ten sonra ham petrol fiyatlarının hızla artması, Türkiye'yi kredili petrol alımı meselesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü 1972 yılında 300 milyon dolar kadar olan Türkiye'nin ham petrol faturası, birkaç yıl sonra birkaç milyar dolara çıkınca, Türkiye'nin ihracatı ve döviz girdileri bu faturayı karşılayamaz olmuştur. Buna paralel olarak, bilhassa 1977'den itibaren enflasyon nispeti hızla yükselmeye başlayınca, Türkiye, petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kalmıştır. Bu ise Türkiye'yi, Ortadoğu politikasında Araplar tarafına daha da fazla kaymaya zorlamıştır.

İkinci bir sebep İse, yine petrol faturasını karşılamak için, Türkiye'nin Arap ülkelerine ihracatını arttırma çabası içine girmesidir. Bu ülkelerle ticari münasebetlerin geliştirilmesi ve ihracatın arttırılması ise, her şeyden önce, siyasi münasebetlerin geliştirilmesini zaruri kılmakta idi. Bilhassa gıda maddeleri ve tüketim maddeleri ihracatını arttırmak için Türkiye Ortadoğu pazarına girmek zorunda idi.

İşte bu atmosferdedir ki 1978 Eylül'ünde imzalanan ve bütün Arap dünyasında tepkilerle karşılanan Camp David Anlaşmaları'nı Türkiye de reddetmiştir.

Bundan sonra, İsrail'in Arap ülkelerine karşı yaptığı her hareket Türkiye tarafından tepki ile karşılanacaktır. Fakat Türkiye'nin bu şekildeki politikasının Arap ülkelerini tamamen tatmin ettiğini söylemek de mümkün değildir. Zira Türkiye'nin bir yandan NATO üyesi oluşu, öte yandan İsrail ile diplomatik münasebetlerini kesmemiş bulunması, Arap ülkeleri için tenkit veya tatminsizlik sebebi olmuştur. Hâlbuki Batı ittifakı Türkiye'nin varlığının ve güvenliğinin hayati bir unsuru idi ve Türkiye'nin bu konuda taviz vermesi tabiatıyla söz konusu olamazdı.

İsrail ile diplomatik münasebetler meselesine gelince: Bu da Türkiye için hayati bir unsur olan, Amerika ile münasebetlerinin bir parçası idi ve Türkiye'nin bu konudaki manipülasyon imkânları da sınırlı idi. Buna rağmen Türkiye, biraz önce belirttiğimiz üzere, İsrail'in Araplar aleyhine giriştiği her harekete tepki göstermiştir.

Mesela İsrail 1980 Temmuz'unda Doğu Kudüs'ü de Batı Kudüs'e ilhak edip, kutsal Kudüs şehrini "ebedi ve değişmez başkent" yaptığı zaman, Türkiye bu ilhakı tanımadığını açıkça ilan etmiş ve İsrail hükümetinin Tel-Aviv'deki yabancı elçiliklerin Kudüs'e taşınmasını istediği zaman da Türkiye bunu da reddetmiştir.

12 Eylül 1980'den itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikası yeni bir dinamizm kazanmış ve 12 Eylül idaresinin yeni ve dinamik bir Arap politikası takip edeceği görülmüştür. Zira 12 Eylül Harekâtı'ndan iki buçuk ay sonra Türkiye, 26 Kasım 1980'de, İsrail ile diplomatik münasebetlerimizi ikinci kâtip seviyesine indirme kararı almıştır. 1956 Arap-İsrail Savaşından beri, yani 24 yıldır, Türk-İsrail münasebetleri maslahatgüzârlar seviyesinde yürütülmekteydi.

Türkiye 1956'da, İsrail'in Mısır'a saldırısı üzerine büyükelçisini geri çekmiş ve diplomatik temsilini maslahatgüzâr seviyesine indirmişti. Şimdi ikinci kâtip seviyesine indirmekle Türkiye, gayet ehemmiyetli bir harekette bulunmuş olmaktaydı. Bu jestin ve bu hareketin muhatabı şüphesiz Arap ülkeleriydi.

14 Aralık 1981'de İsrail parlamentosu Golan Tepelerini ilhak kararı aldığı zaman da Türkiye bunu protesto etmiş ve bu ilhakı da tanımamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının son bir karakteristiği de, İran'da şahın devrilmesinden sonra, Amerika'nın 1979 Nisan ayından itibaren olgunlaştırmaya başladığı ve Türkiye'ye de yer vermek istediği Hızlı İntikal Kuvveti (Rapid Deployment Force) veya Ortadoğu Çevik Kuvveti karşısında aldığı tutumdur. Şu anda Türkiye Amerika ile münasebetlerine büyük ehemmiyet vermesine ve Türk-Amerikan münasebetlerinin devamlı ve hızlı bir gelişme içinde olmasına rağmen, Türkiye Çevik Kuvvet'e doğrudan doğruya bulaşmamaya ve gerek Amerika ve gerek NATO ile olan münasebetlerinin, Ortadoğu ülkeleri ile olan münasebetlerine herhangi bir şekilde gölge düşürmemesine büyük dikkat sarf etmektedir.

Bu dikkatli politikanın bazı iyi neticeler verdiği söylenebilir. 1981 Ocak ayındaki İslâm zirvesinde, Türkiye başbakanının, Irak ile İran arasında arabuluculuk yapmak üzere teşkil olunan heyete dâhil edilmesi, Türkiye-Suudi Arabistan münasebetlerinin ve hatta Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile ekonomik ve ticari münasebetlerinin bir hayli gelişmiş olması, birbirleriyle savaşmakta olmalarına rağmen, gerek Irak'ın, gerek İran'ın, Türkiye ile olan ekonomik ve ticari münasebetlerini arttırmakta bulunmaları, Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajının, eskisine nispetle, bir hayli yükselmiş olduğunu göstermektedir.

Bununla beraber, Türkiye'nin elde ettiği bu neticenin, vermiş olduğu tavizlere gerçekten denk düşüp düşmediği de tartışılabilir. Bugün, Irak'la yaptığı savaşı durdurmak için İran'a elli milyar dolar teklif eden bazı Arap ülkelerinin, Türkiye'nin en sıkıntılı günlerinde birkaç yüz milyon doları vermekte ne kadar tereddüt ettiğini hatıra getirince, üzülmemek mümkün değildir.

ON ALTINCI BÖLÜM

YENİ YAPILANMAYA DOĞRU

1- YENİ YAPILANMANIN FAKTÖRLERİ

1914-18 arasındaki Birinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan gelişmeler, hiç şüphe yok ki "Blokların Çatışması" dediğimiz, 1904-1914 arasındaki gelişmelerdir.

Milletlerarası politikaya yepyeni bir yapılanma getiren 1939-45 İkinci Dünya Savaşı ise, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmalarının yarattığı dengesizliklerin sonucu olduğu kadar, özellikle 1933-39 arasındaki gerginlik ve gelişmelerin de bir eseri olmuştur.

1990-91'den itibaren, dünyanın yeni bir yapılanma kazanmaya başladığını ise, artık hiç kimse inkâr etmiyor. 21. yüzyıla girerken, dünyanın yeni bir yapılanma yolunda ilerlediği gerçeği ise, herkesin kabulü olmuştur. Tabii, bu yapılanma henüz kesin şeklini almamıştır ve şu anda da bir oluşumun içinde bulunuyoruz. Fakat bu oluşumun, bu yeni yapılanma sürecinin başlangıcı ise, 1980-90 arası gelişmeleri teşkil eder. Bu gelişmeler, "bugün"ü doğurmuştur.

1980-90 arasındaki milletlerarası politika gelişmelerinin de iki ağırlık noktası vardır. Bunlar, Ortadoğu Bölgesi ile Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına ve dağılmasına varan Sovyet Rusya gelişmeleridir. Bu bölümdeki açıklamalarımızı bu iki bölge üzerinde yoğunlaştıracağız.[1] Tabiatıyla, üçüncü bir konu olarak, yine 1980-90 dönemi içinde Türk dış politikasının çizdiği çizgilere de, ana hatları ile değineceğiz.

2- ORTADOĞU GELİŞMELERİ, 1980-1995

Bu dönemin bölgedeki en önemli ve bölgeye yeni bir yapılanma getiren bir olayı, Irak lideri Saddam Hüseyin'in izlediği "yayılmacı" ve "bölgesel üstünlük" politikası ve bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkan Irak-İran Savaşı ile 1990-91 Körfez Savaşı'dır.

Bununla beraber, bölgenin yıllanmış yarası olan Arap-İsrail barışı ile ilgili gelişmelerle, buna bağlı olarak ortaya çıkan Lübnan sorununa da kısaca

1 Bu bölümde ele alacağımız konuların çok daha geniş ve ayrıntılı açıklamaları için bkz., Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c. II: 1980-1990, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1994 (4. baskı).

değineceğiz. Özellikle Arap-İsrail barışı, Körfez Savaşı'nın sağladığı bir sonuç olmakla beraber, Ortadoğu'nun yeni yapılanmasında, en az Körfez Savaşı kadar etkili bir gelişme ve yeni yapılanmanın da bir unsuru olmuştur.

A) ARAP-İSRAİL SORUNU VE BARIŞLAR

26 Mart 1979'da imzalanan İsrail-Mısır barışı, 25 Nisan 1979'da yürürlüğe girdi ve aynı zamanda, iki ülkenin münasebetlerine yeni bir hava getirdi. 30 Nisan 1979'da, bir İsrail kargo gemisi ilk defa olarak Süveyş Kanalı'ndan geçerek Hayfa Limanı'na demir attı. Yaklaşık bir yıl sonra da, Kahire ile Tel-Aviv arasında karşılıklı uçak seferleri başlıyordu. Yine bu tatlı hava içinde İsrail, barış antlaşmasının öngördüğü şekilde Sina'dan tamamen çekilerek bu geniş toprağı tekrar Mısır'a iade etti. Bunu yapmakla İsrail, 1967'den beri işgal ettiği Arap topraklarından birinden çekilmiş olmaktaydı. Yani İsrail, ilk defa olarak, işgali altındaki, topraklardan birinden çekiliyordu. Tabii, "barış" karşılığında...

Fakat iki taraf arasındaki bu karşılıklı yumuşak yaklaşım, gerek barış antlaşmasının ve gerek onun temelini teşkil eden Camp David Anlaşmaları'nın en ağırlıklı konusu olan, Gazze ve Batı Şeria'nın özerkliği konusuna bir çözüm getiremedi. Bu konuda, iki taraf arasında, Başkan Enver Sedat'ın öldürüldüğü 6 Ekim 1981 tarihine kadar bir hayli görüşmeler yapıldı. Hatta Enver Sedat'ın yerini alan Hüsnü Mübarek de, Filistin özerkliği denen Gazze ve Batı Şeria'nın özerkliği için çaba harcadı. Fakat bir sonuç alamadı. Zira gerek Mısır, gerek İsrail, bu konuda gayet katı bir tutum alarak tavize yanaşmadılar. Mısır, İsrail ile barıştan sonra kendisiyle bütün bağlarını koparan Arap dünyasının baskısı altındaydı. Ayrıca Mısır, Filistin özerkliğini, Filistin "bağımsızlığı"na giden bir yol olarak görmekteydi. İsrail'de ise, aşırı dinciler bu toprakları tarihi "İsrail Ülkesi" olarak görmekteydiler Ayrıca, Başbakan Begin ve yandaşları ise, "Filistin bağımsızlığı" anlamına gelecek veya buna yol açabilecek her şeye karşı sert tepki göstermekteydiler.

Ayrıca birtakım olaylar da, İsrail-Mısır münasebetlerine soğukluk getirdi. İlk günlerin havası fazla ömürlü olmadı. Begin Hükümeti, muhtemel bir Filistin bağımsızlığına bir fren olarak, bu topraklarda, Yahudi yerleşimleri kurulmasına hız verdi. Zaten bu topraklar İsrail askerinin kontrolü altındaydı. Bunun arkasından, İsrail 29 Temmuz 1980'de, işgali altındaki Doğu (Arap) Kudüs'ü ilhak ettiğini ilan etti. Kudüs'ün tümünü, İsrail'in "birleşmiş ve bölünmez" başkenti ilan etti. Bu durum, BM Genel Kurulu'nun 29 Kasım 1947 tarihli ve 181 sayılı kararına aykırıydı. Zira 181 sayılı karar, Kudüs'e milletlerarası bir statü öngörmüş ve bu şehri "ayrı bir varlık" (corpus separatum) olarak tanımıştı. Birleşmiş Milletler'in bu tarihten sonraki pek çok kararında da, bu statü daima vurgulanmıştı. Güvenlik Konseyi, yeni kararlarla, Kudüs'ün ilhakını tanımadıysa da, bunun İsrail üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

İsrail, Kudüs'ün ilhakından bir yıl kadar sonra ve 1979 barışının mimarı Enver Sedat'ın öldürülmesinden iki ay kadar sonra, 14 Aralık

1981'de, işgali altındaki Golan Tepeleri'ni de ilhak ettiğini açıkladı. Golan Tepeleri Suriye'ye aitti. Güvenlik Konseyi, 497 sayılı kararı ile bu ilhakı da geçersiz saydı.[2]

Biraz aşağıda Lübnan konusunu ele aldığımızda belirteceğimiz üzere, İsrail 1982 Haziran ayında Beyrut'u işgal etti. Bunun üzerine, Beyrut'ta karargâh kurmuş olan FKÖ ve Filistin gerilla örgütleri, diğer Arap ülkelerine sığınmak zorunda kaldılar. Bu ise, Filistin sorununun milletlerarası planda ele alınmasına sebep oldu ve sorunun çözümü için çeşitli formül ve planlar ortaya atıldı. Bu olaydan önce de ortaya atılmış olan bu planların kronolojik sırası şöyledir: 13 Haziran 1980'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (bugünkü Avrupa Birliği) yayınladığı Venedik Deklarasyonu,[3] Suudi Arabistan veliahdı ve Başbakan Yardımcısı Prens Fahd'ın 6 Ağustos 1981 tarihli Fahd Planı,[4] Amerika Cumhurbaşkanı Reagan'ın 1 Eylül 1982'deki konuşmasında teklif ettiği Reagan Planı,[5] Arap Birliği'nin 6-9 Eylül 1982'de Fas'ın Fez şehrindeki zirve toplantısı sonunda yayınlanan bildiride ortaya atılan Fez Planı.[6] Bunların hiçbiri taraflarca kabul edilmedi. Kimini İsrail, kimini FKÖ, bazısını da her ikisi de reddetti. İsrail, "katiller örgütü" dediği FKÖ ile görüşme masasına oturmaya yanaşmadığı gibi, FKÖ de, İsrail'in varlığını kabul eden 242 ve 338 sayılı kararları kabule yanaşmıyordu.

1985 yılında Ürdün Kralı Hüseyin, 242 ve 338 sayılı kararların FKÖ tarafından kabulüne karşılık, "özerk Filistin" ile Ürdün arasında bir "konfederasyon" kurulmasını öngören bir planı, FKÖ lideri Arafat'a kabul ettirmek için uğraştı, fakat başarılı olamadı. FKÖ, İsrail'in varlığını kabule yanaşmıyordu. Bunun üzerine Ürdün Kralı Hüseyin, Temmuz 1986'da, Arafat'ın Ürdün'deki sayıları 25'i bulan el-Fetih bürolarını kapattı.

Bu arada, Amerika da, Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek de, konuya el atıp bir çözüme ulaşma çabasında bulundularsa da bunlardan bir sonuç çıkmadı. Fakat şurası da açıktı ki, özellikle FKÖ üzerinde milletlerarası bir baskı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu baskı karşısında FKÖ, davasını yürütebilmek için yeni bir taktiğe başvurdu. Bu da "intifada" yani "ayaklanma" taktiği idi. İntifada'nın esası, işgal altındaki topraklarda bulunan İsrail askerine karşı, sivil halkın ve hatta çocukların girişmiş olduğu "taşlı saldırılarla", İsrail'e bu topraklarda rahat edemeyeceğini anlatmak, İsrail'i usandırarak, bu topraklardan çekilmeye ve Filistinlilerle bir barış yapmaya mecbur bırakmaktı.

---

2 Kararın metni: *Yearbook of the United Nations, 1981,* s. 312-313; *Documents and Statements on the Middle East, 1979-1982 (A Report prepared for the Subcommittee on Europe and the Middle East, US House of Representatives, 97th Congress, 2nd Session),* Washington DC, 1982, s. 89.

3 Deklarasyonun metni: *Documents and Statements..., 1979-1982,* s. 47 ve *Keesing's..., 1980,* s. 30365.

4 Fahd Planı: *Documents and Statements...,* s. 52; *Keesing's..., 1983,* s. 31912.

5 Başkan Reagan'ın konuşmasının metni: *American Foreing Policy-Current Documents, 1982,* Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1983, s. 755-766.

6 Fez Planı: *American Foreign Policy... 1982,* s. 758; *Keesing's. 1983,* s. 32037.

İntifada, 9 Aralık 1987'de, Gazze'de, sivil Filistinlilerle İsrail askerleri arasındaki çatışmalarla başlamıştır.[7] Başlangıçta, İsrail askerleri göstericilere ateşli silahlarla karşılık verirken, bunun dünya kamuoyunda yarattığı olumsuz tepkiler üzerine, göstericilere karşı göz yaşartıcı gaz ve plastik mermiler kullanmışlardır. İsrail hükümeti de Gazze'de sert tedbirler alma yoluna gitmiştir.

İntifada'nın 2. yıldönümü olan 9 Aralık 1989'a kadar olan sürede, ölen Filistinlilerin sayısı 700'den fazladır. BM'nin tahminine göre de 37.000 kişi yaralanmıştır. İsraillilerden 50 kişi ölmüştür. İsrail makamlarının tutukladığı Filistinli sayısı ise 35-40 bin civarındadır. Ölen Filistinlilerden 118'inin, İsrail makamları ile işbirliği yaptıkları için, yine Filistinliler tarafından öldürüldüğü öne sürülmüştür.[8]

İntifada'nın, FKÖ ile İsrail arasında yeni bir gerginlik durumu yarattığı açıktır. Başka bir deyişle, İntifada'ya karşı İsrail'in kararlı ve sert tedbirleri barışçı bir çözümün yollarını tıkamaktaydı. Bunu önlemek için, Hüsnü Mübarek'in Amerika nezdindeki teşebbüsleri sonucu, Amerika Dışişleri Bakanı George Schultz tarafından, 1988 Mart ayında, kendi adını alan bir plan ortaya atılmıştır. Bu plan,[9] yine 242 ve 338 sayılı kararlar çerçevesinde, fakat biri geçici, diğeri nihai statüde, fakat Filistin temsilcilerinin Ürdün heyeti içinde yer alacağı, İsrail-Ürdün müzakerelerini öngörmekteydi. Sonunda bir milletlerarası konferansa da gidilecekti.

1988 Ağustos'unda bundan bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine Ürdün kendi topraklarındaki Filistinlilerle bütün bağlantılarına son veren bir karar aldı. 1948-49 Savaşı'nda Batı Şeria'yı Ürdün ele geçirmiş ve buranın Filistinlilerine Ürdün pasaportu verilmişti. 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail, Batı Şeria'yı ilhak etmediği ve ayrıca Batı Şeria halkının Ürdün'le bağlantılarını kesmediği için, bu durum hâlâ devam etmekteydi. Şimdi Ürdün, bu pasaportları iptal ettiği gibi, Batı Şeria halkının Ürdün parlamentosunda 60 milletvekili ile temsil edilmesine de son verdi.

Kral Hüseyin'in bu hareketinin anlamı, Batı Şeria halkının ayrı bir varlığı olduğunu ortaya koymak ve aynı zamanda, bu halkı FKÖ'nün yönetimine vermek demekti. Başka bir deyişle, Ürdün Batı Şeria halkını ve FKÖ'yü "bağımsızlığa" itmek istiyordu.

Ürdün'ün bu taktiği başarılı oldu. Filistin Milli Konseyi (Filistin Parlamentosu) 12-15 Kasım günlerinde yaptığı toplantının sonunda yayınladığı bir bildiri ile,[10] "Bağımsız Filistin Devleti"nin kurulduğunu ilan etti. Bu "yeni" devletin başkenti "el-Kuds eş-Şerif " yani Kutsal Kudüs olacaktı. Fakat bildirinin bundan çok daha önemli yanı, ilk defa olarak, FKÖ'nün ve Arap devletlerinin reddettiği, 242 ve 338 sayılı kararları, yani İsrail'in "varlığını" kabul

7 Bkz., *Keesing's Record of World Events, 1988*, s. 35856-35860.
8 *International Herald Tribüne*, Aralık 9-10,1989.
9 Bkz., *American Foreign Policy.. 1988*, Washington, Department of State, 1989, s. 372-373.
10 Bildiri için bkz., *Keesing's..., 1988*, s. 36321.

etmesiydi. Bildiri, "Filistin Devleti"nin terörizmi reddettiğini söylüyor, fakat FKÖ'nün reddi hakkında bir şey söylemiyordu. Türkiye, yeni Filistin Devleti'ni ilk tanıyan devletlerden biri oldu. Fakat yeni devlet, tanınma konusunda yani terörizm konusunda Amerika ile çatışır duruma girdi, İsrail'in de baskısı ile Amerika, FKÖ'nün, hem İsrail'in varlığını tanımasını ve hem de terörizmi reddetmesini isteyince, Arafat 1988 Aralık ayında Amerika'nın bütün bu isteklerini kabul etti ve Amerika ile FKÖ'nün Tunus'taki merkezi arasında ilk resmi temaslar kuruldu.

Şimdi ortaya çıkan durum şuydu: FKÖ, İsrail'in varlığını, yani 242 ve 338 sayılı kararları kabul etmişti. Gerek Filistin Devleti, gerek FKÖ, terörden de vazgeçtiğini bir milletlerarası taahhüt hâline getirmişti. Amerika da ilk defa olarak FKÖ ile temas kuruyordu. Şimdi, iş İsrail ile FKÖ arasında bir barışın gerçekleşmesini sağlamaya kalıyordu.

Bundan dolayı, bu gelişmelerden sonra yine birtakım barış planları ortalığa salînîdı. Önce 1989 Mayıs ayında, İsrail Dışişleri bakanı tarafından, Şamir Planı denen bir plân ortaya sürüldü.[11] Bu plan, tamamen Camp David esaslarını kapsamaktaydı. Buna FKÖ'nün cevabı, İsrail'e karşı silahlı mücadelenin yoğunlaştırılması oldu.

1989 Eylül'ünde, Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek, Filistin özerkliğinin düzenlenmesi esaslarını kapsayan,[12] 1989 Ekim'inde de Amerika Dışişleri Bakanı James Baker, Mübarek Planında bazı değişiklikler yapan[13] birer plan ortaya attılarsa da, bunlar ne FKÖ ve ne de İsrail tarafından kabul edildi. 1990 yılı, sadece Arap-İsrail sorunu açısından değil, aynı zamanda bütün Ortadoğu açısından da bir dönüm noktası oldu. Temmuz 1990'dan itibaren, Irak'ın Kuveyt ile yarattığı krizin, 2 Ağustos'tan itibaren Irak'ın Kuveyt'i işgaline dönüşmesi, Amerika ve müttefiklerinin müdahalesine ve Irak'a savaş açmalarına ve "Körfez Savaşı" denen genel bir Ortadoğu savaşının çıkmasına sebep oldu.

Bu savaşta Arap dünyası ikiye bölündü. Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Amerika'nın yanında yer alırken, Ürdün, FKÖ, Libya ve Yemen, Saddam Hüseyin'i desteklediler. Fakat bundan daha önemlisi, Irak'ın, Kuveyt'e saldırmasından hemen sonra, konuyu bir Arap-İsrail sorunu hâline getirmek istemesiydi. Amerikan uçakları, 16 Ocak 1991 sabahından itibaren Irak topraklarını ve askeri hedefleri bombalamaya başlayınca, Irak da, 17 Ocak'tan itibaren Suudi Arabistan ve İsrail'e Scud füzeleri göndermeye başladı. Irak'ın amacı, İsrail'i tahrik edip, savaşa girmesini sağlamak ve bu suretle Arap dünyasının tepki ve desteğini kazanmak idi. Amerika bunu fark ettiği için, İsrail üzerinde baskı yaparak, Scud füzelerine cevap vermesini önledi. Bu baskıya,

11 Şamir Planı için bkz., *The Jerusalem Post (International Edition)*, No: 1489, 20 Mayıs 1989; *Keesing's..., 1989*, s. 36599.

12 Mübarek Planı'nın metni: *The Jerusalem Post (International Edition)*, No: 1507, Eylül 23, 1989; *Keesing's..., 1989*, s. 36904.

13 Baker Planı'nın metni: *The Jerusalem Post (International Edition)*, Ekim 28, 1989; *Keesing's..., 1989*, s. 36987.

diğer Batılı Devletler de katıldığı gibi, Amerika İsrail'i savunmak üzere, bu ülkeye Patriot füzeleri gönderdi.

Körfez Savaşı, resmen ve Irak'ın kayıtsız şartsız teslim olması ile 6 Mart 1991'de sona erdi. Öyle ki, Amerika Cumhurbaşkanı George Bush, Körfez Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının, Ortadoğu'nun sorunlarının çözümüne yetmeyeceğini ve bölgede barışın, ancak bu sorunların çözümü ile mümkün olabileceğini de görmüştü. Bu sebeple, Başkan Bush 6 Mart 1991 günü Kongre'nin ortak toplantısında yaptığı konuşmada,[14] Başkan Wilson'ın 1918 Ocak ayında ortaya attığı, barışın 14 noktasına benzer bir şekilde, Ortadoğu'nun barışı ve huzuru için 4 nokta ve 4 ilke belirtti. Bu 4 noktanın birincisi, bölgede bir güvenlik ve istikrar sisteminin kurulmasını, ikincisi silahsızlanmayı ve özellikle Irak'ın silahsızlandırılmasını ve dördüncüsü de, bölgenin doğal kaynaklarının, bölgenin genel refahı için kullanılmasını öngörmekteydi. Bu dördüncü ilke ile Türkiye'nin Dicle ve Fırat suları da işin içine giriyordu.

Fakat bu 4 ilkenin veya 4 Noktanın en önemlisi, Arap-İsrail anlaşmazlığına ait olan Üçüncü Nokta idi. Araplarla İsrail ve İsrail ile Filistinliler arasındaki uçurumun kapatılabileceğini, terörün hiçbir yere götürmeyeceğini, diplomasinin yerini alabilecek hiçbir şeyin olmadığını, kapsamlı bir barışın 242 ve 338 sayılı kararlar ile "barışa karşılık toprak" ilkesine dayanması ve aynı zamanda İsrail'in tanınmasını ve güvenliğini sağlarken, Filistinlilerin de meşru siyasal haklarının tanınması gerektiğini belirten Başkan Bush, "Arap-İsrail anlaşmazlığına bir son vermenin zamanı gelmiştir" diyordu.

Gerçekten Amerika, barış sürecini başlatmak için hemen atağa kalktı. Amerika Dışişleri Bakanı James Baker, hemen 7 Mart'tan itibaren başlayarak 1991 Ekim ayı ortalarına kadar, Ortadoğu ülkelerini sekiz defa ziyaret ettiği gibi, temmuz, eylül ve ekim aylarında da yedi defa Filistinlilerle görüştü. Bu mekik diplomasisinin sonucu olarak, 30 Ekim 1991 tarihinde Madrid'de bir Ortadoğu Konferansı açıldı. Konferans hiçbir bağlayıcı karar almayacaktı. Amerika için önemli olan, İsrail ile Arapların bir masa etrafına oturup konuşmalarını sağlamaktı. Bu gerçekten oldu. Filistin temsilcileri Ürdün heyetinde yer almışlardı. Konferansa, Sovyet Rusya (Gorbaçov), Amerika (Başkan Bush), Avrupa Topluluğu (bugünkü Avrupa Birliği), Mısır ile gözlemci olarak Körfez İşbirliği Konseyi'nin genel sekreteri, yine gözlemci olarak BM genel sekreterinin temsilcisi de katılmıştır.

Bu suretle başlayan "Ortadoğu diyalogu", kolay yürümedi, çok çetin dönemlerden geçti. 30 Ekim 1991'deki açılış töreninden sonra, Madrid Konferansı'nın ilk raundu 3 ve 4 Kasım günlerinde yapılmıştır. Bundan sonraki görüşmeler, müzakereler Washington'da cereyan etmiştir. Bu görüşme ve tartışmaların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Çünkü barış, bu müzakerelerin dışında gerçekleşmiştir. Bununla beraber, Washington'da yapılan görüşmelerin raund veya turlarının

14 Konuşmanın metni: *US Department of State DISPATCH*, c. 2, No: 10, Mart 11, 1991, s.161-163; *Facts on File, 1991*, s.155-156.

tarihlerini vermekle yetineceğiz. İkinci raund, 10-18 Aralık 1991 üçüncü raund, 7-16 Ocak 1992, dördüncü raund 24 Şubat-4 Mart 1992, beşinci raund 27-30 Nisan 1992, altıncı raund 24 Ağustos-24 Eylül 1992, yedinci raund 21 Ekim-19 Kasım 1992, sekizinci raund 7-17 Aralık 1992 günleri için planlanmış ise de, Filistin örgütleri içinde, barış taraftarları ile aleyhtarları arasında çıkan çatışmalar sebebiyle yapılamamıştır,[15] dokuzuncu raund 27 Nisan-13 Mayıs 1993, onuncu raund 15 Haziran-1 Temmuz 1993.

Bu sırada, Arafat'ın çalışma arkadaşlarına danışmadan, fazla tavizkâr bir politika izlediğine dair Filistin çevrelerinden şikâyetler olduğuna dair haberlerde yayılmaktaydı. Bu haberlerin esası biraz sonra anlaşıldı. 30 Ağustos 1993 günü yapılan bir açıklama, İsrail ile FKÖ arasında bir barış anlaşması tasarısının imzalandığını bildiriyordu. Anlaşıldı ki, İsrail ile FKÖ arasında, Norveç Dışişleri Bakanı Johan Jeorgen Holst'un aracılığı ile Norveç, Tunus'ta ve açıklanmayan başka yerlerde, aylardan beri gizli görüşmeler yapılmaktaydı. Oslo'da yapılan görüşmeler resmi binalarda değil, özel evlerde, kimsenin fark edemeyeceği şekilde yapılmıştı.

8 Eylül'de son Paris toplantısından sonra, Arafat, İsrail Başbakanı Rabin ve Dışişleri Bakanı Holst arasında 10 Eylül'de teati edilen mektuplarla İsrail ve FKÖ birbirlerini resmen tanıdılar.[16] Arafat, Rabin'e mektubunda, İsrail'in barış ve güvenlik içinde yaşama hakkını tanıdığını, Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını kabul ettiğini, FKÖ'nün terörizmden vazgeçtiğini ve FKÖ elemanlarının bu konudaki faaliyetlerinin sorumluluğunu üzerine aldığını, "nihai statü" için müzakere yolunu benimsediğini bildirirken, Rabin de Arafat'a yazdığı mektupta, FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanıdığını, Ortadoğu Barış süreci için FKÖ ile müzakerelere başlayacağını taahhüt etmekteydi.

Bu olayın hemen arkasından, Arafat ve Rabin, Washington'da Başkan Clinton'un ve 3.000 kadar davetlinin önünde, 13 Eylül 1993 günü, İsrail-FKÖ barışının esasları diyebileceğimiz İlkeler Deklarasyonu'nu imza ettiler.[17] 17 madde ve iki ekten meydana gelen bu belge, imzasından bir ay sonra yürürlüğe girecekti. Belgeye veya deklarasyona göre, Gazze ve Batı Şeria'da, beş yılı aşmayan bir süre için Filistin özerk yönetimi uygulanacaktı. Bundan sonra, 242 ve 338 sayılı kararlar çerçevesinde "nihai statü" söz konusu olacaktı. Özerklik yönetimini Filistinlilerin seçeceği ve Kudüs'ün Arap halkının da seçime katılacağı, bir "Konsey" yürütecekti. Özerkliğin ilk adımı olarak, İsrail Gazze ve Eriha'dan (Jericho) çekilecek ve söz konusu beş yıllık geçici dönem, bu çekilmeden sonra başlayacaktı. Bununla beraber, İsrail özerk yönetim

15 Barışın karşısında olanlar, esas itibariyle, Georges Habbash'ın Filistin'in kurtuluşu için Halk Cephesi, Nayef Hawatmeh'in Filistin'in kurtuluşu için Demokratik Cephe ile Hamas veya İslâm Direniş Örgütü, İslâmi Cihad gibi terör örgütleri ile intifada taraftarları idi.

16 Mektuplar için bkz., *Keesing's..., 1983*, s. 39658.

17 İlkeler Deklarasyonu'nun metni: A.g.e., s. 39659; *US Department of State DISPATCH*, Supplement, Eylül 1993, c. 4, No: 4, s. 2-24.

bölgesinin bazı yerlerinde asker bulundurabilecekti. İlkeler Deklarasyonu, bütün bunların ayrıntılı bir şekilde uygulanabilmesi için birtakım anlaşmalar yapılmasını da öngörmekteydi.

İlkeler Deklarasyonu'nun öngördüğü ilk adım, Gazze ile Jericho veya Eriha bölgesinin Filistin yönetimine (Palestinian authority) devredilmesiydi. Fakat bu o kadar basit bir iş değildi. Gazze şeridi ile Eriha'nın bulunduğu Batı Şeria 1967 yılından beri, yerleşmiş bir İsrail yönetiminin altında bulunuyordu. Her iki toprakta da Yahudi yerleşimleri vardı. Kaldı ki İlkeler Deklarasyonu, Eriha'nın Filistin yönetimine terkinden söz etmiş, fakat ne kadar genişlikte bir bölgenin terk edileceğinden söz etmemişti. Bütün bunlar uzun müzakereleri gerektirdi. İsrail buralardan çekilirken, her türlü güvenliği de sağlamak istediği gibi, bu topraklarla bağlantısını kesip atmak niyetinde değildi.

Bu sebeple, Gazze ve Eriha konusunda başlayan müzakereler, ancak 4 Mayıs 1994'te Kahire'de imzalanan bir anlaşma ile sona erdi.[18] 23 maddelik bu anlaşma Eriha bölgesini 21 milkare (65 km^2) olarak tespit etmişti. Hâlbuki FKÖ, bunun 42 milkare (110 km^2) olmasını istemişti. Anlaşma ayrıca, İsrail'in bu topraklardaki yetkileri ile Filistin yönetiminin yetkilerini de belirtmekteydi.

Bu anlaşmadan sonra, 28 Haziran 1994'ten itibaren, bütün Batı Şeria'nın Filistin yönetimine terki konusunda görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde, hangi konu üzerinde uzlaşma olursa, İsrail aşama aşama o konuyu Filistin özerkliğine terk etti. Görüşmeler, 28 Eylül 1995'te Washington'da 400 sayfalık olduğu belirlenen bir anlaşmanın imzası ile sonuçlandı ve bu suretle, İsrail 1967 Savaşı'nda ele geçirdiği iki Filistin toprağını özerk Filistin yönetimine terk ederek buralardan çekildi. Söylediğimiz gibi, İsrail yine de bu topraklardaki bazı yetkilerini koruduğu gibi, Filistin yönetiminin yetkilerine de bazı sınırlamalar getirilmişti.[19]

Bu suretle, 1947 yılından beri bir dizi çatışmalar içinde çalkalanan Filistin Sorunu, hemen hemen yarım yüzyıllık bir maceradan sonra, önemli bir aşamaya ulaşmış olmaktaydı. Tabii bu, "Filistin Sorunu"nun sonu veya bitmesi demek değildir. Üç yıl sonra, sorun, "nihai statü" adı ile Ortadoğu sahnesine tekrar çıkacaktır.

Yalnız şu da var ki, İsrail'in FKÖ ile anlaşması ve 13 Eylül 1993'te İlkeler Deklarasyonu'nu imzası, İsrail-Ürdün barışına giden yolu da açmıştır. Çünkü bu deklarasyonun ertesi günü, İsrail ile Ürdün, barış görüşmeleri için bir gündem tespiti yapan bir anlaşmayı imzalamışlardır. Bu gündem çerçevesinde başlayan İsrail-Ürdün görüşmelerinin ilk başarılı merhalesi, 25 Temmuz 1994'te Kral Hüseyin, Başbakan Rabin ve Başkan Clinton arasında beş

18 4 Mayıs 1994 Anlaşması'nın metni: *US Department of State DISPATCH,* (Supplement, August 1994), c. 5, No: 7, s. 27-32; *Facts on File, 1994,* s. 320-321.

19 Anlaşmanın esasları için bkz., *Facts on File,* 1995, s. 710.

maddelik Washington Deklarasyonu'nun imzası oldu.[20] Deklarasyon, İsrail ile Ürdün arasındaki 46 yıllık savaş hâline son veriyor ve iki tarafın, 242 ve 338 sayılı kararlar çerçevesinde bir barış imzasına karar verdiklerini belirtiyordu.

Nitekim İsrail-Ürdün barışı da, 26 Ekim 1994'te, İsrail-Ürdün sınırı üzerindeki Vadi Arava'da imzalandı.[21] İmza töreni çok görkemli oldu. 35 derece sıcağın altında yapılan törene 4.500 kişi davet edilmişti. Törene, Başkan Clinton ile Kral Hüseyin ve Arafat'tan başka, Warren Christopher ile Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in de dâhil olduğu 12 dışişleri bakanı katıldı. Arap ülkelerinden Mısır, Fas, Tunus, Umman, Katar, Cezayir, Moritanya ile İslâm ülkesi olarak Malezya da törene temsilcileriyle katıldılar.

Şimdi geriye İsrail-Suriye barışı kalıyordu. Amerika'nın 1991 Mart ayında başlayan çabaları, 1994 yılı sonuna kadar gayet başarılı sonuçlar vermişti. Şimdi listede bir tek Suriye kalmıştı. Esasında, Amerika Suriye ile de 1991'den itibaren bir İsrail barışı yapılması için çaba harcamıştır. Bu sebeple, 1994 Ekim'inden sonra bu çabalarını daha da yoğunlaştırdı. Fakat bu çabalar, Gazze ve Batı Şeria'da tam Filistin özerkliği başladığı sırada bir sonuca ulaşmış değildi. Zira İsrail'in, 1967'dan beri işgali altında tuttuğu Golan Tepeleri konusunda iki taraf arasında bir uzlaşma mümkün olmadı. Suriye, İsrail'in Golan Tepeleri'nden "tümden çekilmesine" karşılık "tam barış" teklif ederken, İsrail, "güvenlik" endişesi ile, ya kısmen çekilmeden veya tam çekilme hâlinde de Golan Tepeleri'nde de birtakım güvenlik tedbirlerinden söz etmektedir ki, Suriye de Golan Tepeleri'nin kontrolü konusunda herhangi bir sınırlamayı kabul etmemektedir. 1995 yılı sonlarında durum böyle görünmekteydi.

B) SURİYE'NİN LÜBNAN "EYALETİ"

Daha önce de belirttiğimiz gibi,1975-76 Lübnan İç Savaşı, Lübnan, Suriye, Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan devlet başkanlarının 17-18 Ekim 1976'da Riyad'da yaptıkları toplantı sonunda düzenledikleri Riyad Anlaşması ile sona ermişti.[22] Bu anlaşmanın üç ana unsuru şöyleydi:

1. Lübnan'da 21 Ekimden itibaren ateşkes yürürlüğe girecek ve savaşan taraflar, 1975 Nisan ayından önceki mevzilerine çekileceklerdir.

2. Lübnan için 30.000 kişilik bir Arap Caydırma Gücü (Arap Deterrent Force) teşkil olunacaktır. Bu güç esas itibariyle Suriye askerlerinden meydana gelmiştir.

3. FKÖ gerillaları Lübnan'da kalmaya devam etmekle beraber, Lübnan'ın egemenlik ve güvenliğine saygı göstereceklerdir.

Bu sonuncu şarta FKÖ gerillaları hiçbir zaman uymadıkları gibi, İsrail de bunu bildiği için, Litani Nehri'ne kadar olan Güney Lübnan topraklarını kendi kontrolü altına alıp, bu toprakları kendisi için "güvenlik bölgesi" ilan etmiştir.

---

20 Deklarasyonun metni: *Facts on File,* 1994, s. 526.

21 İsrail-Ürdün Barışı'nın 30 maddelik metni: *US Department of State DISPATCH,* Kasım 1994, c. 5, No: 10, s. 9-14.

22 Riyad Anlaşması'nın metni: *Keesing's..., 1976,* s. 28122-28123.

Diğer taraftan, Riyad Anlaşması ülkenin bütünlüğünü sağlayamadığı gibi, ülkede Müslüman-Hıristiyan ayrımı daha da şiddetlenmiştir. Beyrut'tan Trablus'un güneyine kadar olan 600 milkarelik bölge Falanjistlerin, yani Hıristiyanların kontrolü altındaydı. Diğer, Müslüman siyasi ve dini gruplar da, kendi feodal ve siyasi egemenliklerini kendi toprakları üzerinde devam ettirmekteydiler. Bunun yanında, Suriye askerlerinden meydana gelen Arap Caydırma Gücü'nün de bütün Lübnan topraklarını kontrol altına alması söz konusu olmadı. Suriye, Beyrut şehri ile stratejik Bekaa Vadisi'ni kontrolü altında tutmaya önem verdi.

Riyad Anlaşması, en fazla FKÖ'nün işine yaradı. 1978 Ocak ayından itibaren Hıristiyan-Müslüman çatışmalarının tekrar başlamasının fırsat bilen FKÖ gerillaları da, Lübnan topraklarından İsrail'e karşı saldırıya geçtiler. Tabii, İsrail de bu saldırıları cevapsız bırakmadığı gibi, Güney Lübnan'a karşı tanklar, uçaklar ve hatta denizden de gambotlarla harekâta başladı. Bunun üzerine bazı Arap ülkeleri FKÖ'ya silah gönderince, durum gayet ciddi bir nitelik kazandı. Güvenlik Konseyi duruma el koydu ve Güney Lübnan'a bir BM Barış Gücü gönderildi.[23] Fakat Barış Gücü çatışmaları önleyemediği gibi daha da artırdı.

Bu durum karşısında İsrail, Lübnan'ın kendisi için bir güvenlik alanı olabilmesi için, FKÖ'nün Lübnan'dan "temizlenmesi" gerektiğine karar verdi. 1979 yılından itibaren, Oranim Operasyonu denen Lübnan'ı işgal harekâtının planları hazırlanmaya başlandı. 1981 Haziran seçimlerinden sonra Likud kabinesine savunma bakanı olarak, koyu bir Arap düşmanı olan General Ariel Sharon'un girmesiyle, Lübnan'ın işgali fikri daha da kuvvet kazandı.

İsrail jetleri 4 ve 5 Haziran 1982 günlerinde, Beyrut dâhil Lübnan'daki bütün gerilla üslerini yoğun bir şekilde bombaladıktan sonra 90.000 kişilik bir İsrail ordusu, güneyden itibaren ve üç koldan Lübnan'ı işgale başladı. İsrail kuvvetleri 11 Haziran'da Beyrut'u kuşatarak bombardımana başlarken, aynı zamanda Beyrut-Şam yolunu da kontrol altına aldı. Lübnan'ın Suriye ile bağlantısı kesilmiş oluyordu.

İsrail'in Beyrut'u kuşatması ve bombalaması, FKÖ'yü Beyrut'tan çıkmaya zorlamaktı. Fakat FKÖ direndi. FKÖ gerillaları, Beyrut'un İsrail için bir "Arap Stalingrad'ı" olacağını söylerken, bir gerilla da, "Biz Beyrut sokaklarında dövüşe dövüşe büyüdük. Bu, bizim yaptığımız en iyi iştir" diyordu.[24] Öyle ki, Beyrut'ta tutunamayacağını anlayan Arafat, 27 Haziran'da, bütün gerillaları ile Beyrut'tan ayrılmayı kabul etti. Beyrut'un boşaltılması 21 Ağustos'ta başladı ve 1 Eylül'de tamamlandı. 12.000 kadar olan gerillaların yarısı Suriye'ye, diğerleri de diğer Arap ülkelerine gittiler. Arafat da, karargâhını Tunus'a nakletti. Arafat Beyrut'tan ayrılırken, "Filistin mücadelesi devam edecek ve biz bu

23 Buna dair Güvenlik Konseyi'nin 19 Mart 1978 tarih ve 425 sayılı kararının metni: *Yearbook of the United Nations*, 1978, s. 312; *Keesing's..., 1979*, s. 29649.

24 Dan Bavly ve Eliahu Salpeter, *Fire in Beirut*, New York, Stein and Day, 1984, s. 99.

savaşı kazanacağız" diyordu.[25] FKÖ gerillalarının Lübnan'dan çıktıktan sonra böyle Arap ülkelerine dağılması olayına, "Filistin diasporası" denir. Mamafih, sonradan görülmüştür ki, gerillaların hepsi Lübnan'ı terk etmemiştir.

İsrail'in Lübnan'ı işgali, hem bütün dünyada, hem de kendi kamuoyunda tepki ile karşılandı. Savaş aleyhine gösteriler yapıldı. Bu sebeple Amerika, Lübnan'dan bir an önce çıkması için İsrail'e baskı yaptı. Fakat İsrail güvenlik garantisi isteyince, yani FKÖ'nün tekrar Beyrut'a dönmesini önlemek için, 800 Amerikan askeri, 800 Fransız askeri ve 400 İtalyan askerinden meydana gelen "Çok Uluslu Kuvvet" (Multi-National Force) teşkil edildi ve bu kuvvetler 21 Ağustos'tan itibaren Beyrut'a gelmeye başladı.

Çok Uluslu Kuvvet'in gelmesiyle İsrail'in Beyrut'tan çekilmesi gerekiyordu. Fakat, Savunma Bakanı Sharon'un bilgisi dâhilinde hareket eden Lübnan Falanjist kuvvetleri 16-17 Eylül 1982 gecesi, Beyrut yakınlarındaki Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına baskın yapıp, kadınlar ve çocuklar dâhil 700-800 kişiyi katlettiler. Bu olay bütün dünyada geniş yankılar uyandırdı. İsrail'de yer yerinden oynadı. Bunun üzerine, "Sabra ve Şatilla Kasabı" denen Savunma Bakanı Sharon görevinden istifade etmek zorunda kaldı.

İsrail'in 1982 Haziran ayında başlayan Lübnan işgali 1985 Ocak ayına kadar sürmüş ve İsrail işgalin mali yükü, Amerika'nın baskısı ve Şii terör örgütü Emel'in sabotaj ve saldırıları dolayısıyla Lübnan'dan çekilmiştir. Sadece, Güney Lübnan'daki güvenlik bölgesi ile yetinmiştir. İsrail Lübnan'da bulunduğu sürece, yani 1985'e kadar ülkede bir nisbi sükûnun sürdüğü söylenebilir. Fakat İsrail'in çekilmeye başlamasıyla birlikte Lübnan tekrar karmakarışık hâle gelmiştir. Bunun da sebebi, İsrail'in Lübnan'da bırakacağı boşluğun çeşitli gruplar tarafından doldurulmak istenmesinin yarattığı mücadelelerdir.

Lübnan'ın 1985-1990 arasındaki gelişmeleri şu şekilde özetlenebilir:

Siyasi istikrarsızlık, iç karışıklık, terör faaliyetleri, Hıristiyan-Müslüman çatışmaları, Müslümanların kendi içinde Sünni-Şii çatışması, Hıristiyanların kendi içindeki iktidar mücadeleleri, Suriye yanlısı olanlarla Suriye karşıtı olanların çatışmaları, ayrılıkçılar ile Lübnan birliğini savunanların mücadeleleri, Batılı devletler vatandaşlarının öldürülmesi veya kaçırılmaları ve "rehineler" sorunu, Filistin gerillalarının saldırısı ve terörü, el-Fetih-Emel ve el-Fetih-Hizbullah mücadeleleri, İsrail saldırıları ve nihayet İran ve Suriye başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinin "pastadan" pay kapma çabaları.

Fakat bütün bu karmaşıklıklar içinde, 1985'ten itibaren Lübnan sahnesine egemen olan olay, dini terör örgütlerinin, âdeta mantar gibi ortaya çıkmalarıdır. Bunların başlıcalarını şu şekilde belirtebiliriz: Lübnan'ın siyasi liderlerinden Nebih Berri'nin Suriye yanlısı Emel (Amal) örgütü, Dürzi liderlerinden Velid Canbulat'ın İlerici Sosyalist Partisi'nin bir örgütü olan Dürzi Milis Kuvvetleri, Aşırı İslâmcı ve Sünni, Suriye karşıtı İslâmi Birlik Hareketi'nin milis örgütü

25 *Keesing's.., 1983*,s. 31919.

Tevhid (Tavhid), Emel örgütünün 1983'teki iç bölünmesinden ortaya çıkan, yine bir Şii örgütü İslâmi Cihad, (al-Jihad al-İslâm). Bu örgüt adını ilk defa 18 Nisan 1983 tarihinde, Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği'nde meydana gelip, 60 kişinin ölümüne ve 120 kişinin yaralanmasına yol açan patlama olayı ile duyurmuştur. (İslâmi Cihad bununla da kalmadı. 23 Ekim 1983 günü, Beyrut havaalanında bulunan Amerikan Kuvvetleri karargâhına, içi patlayıcı madde ile dolu bir intihar kamyonu ile yaptığı saldırıda 243 Amerikan askeri ölmüştür.) Yine Emel'den kopan bir başka Şii örgütü de Hizbullah'tır (Allah'ın Partisi). Lideri Şeyh Muhammed Fadlallah idi ve doğrudan doğruya İran tarafından finanse edilmekteydi. Hizbullah'ın ayrıca adam kaçıran birtakım kolları da bulunuyordu. Nihayet, Sünni ve aşırı İslâmcı bir grup olan Cündullah (Allah'ın Askerleri) örgütü. Tabii zamanla, gerek bunların kolları olarak, gerek bağımsız faaliyet gösteren ufak tefek başka örgütler de ortaya çıkmıştır.

Bu gruplar arasında en şiddetli mücadele, 1986,1987 ve 1988 yıllarında devam eden Emel ile Hizbullah arasındaki mücadele olmuştur. Emel, aynı zamanda FKÖ ile de mücadele etmiştir. Esasına bakılırsa, bu terör örgütlerinin hemen hepsi, FKÖ'ye egemen olmak için çaba harcamaktan da geri kalmamışlardır. FKÖ, 1989 Aralık ayında, Emel ile yaptığı anlaşma ile Sayda ve Sur arasındaki Güney Lübnan topraklarından, İsrail'e karşı, tam bir hareket ve faaliyet serbestisi kazanmıştır.

1989 yılı, Lübnan'da Müslüman-Hıristiyan çatışmalarının yoğunluk kazandığı bir yıl olmuştur. Bu çatışmalara çözüm bulmak için, Arap Birliği, 1989 Mayıs ayındaki Casablanca Zirvesi'nde, Suudi Arabistan, Fas ve Cezayir devlet başkanlarının, Lübnan için bir barış ve uzlaşma planı hazırlamalarına karar verdi. Bu "Troyka", hazırladığı planı 16 Eylül 1989'da sundu.[26] Plan, bir yandan çarpışmaları durdurmak için birtakım tedbirler öngörürken, bir yandan da birtakım siyasi reformlar da getirmekteydi. Buna göre, Hıristiyan olan cumhurbaşkanının "icrai" yetkileri başbakana veriliyor, memuriyetlerde ve orduda mezhep ayrımı kaldırılıyor ve Lübnan halkının daha iyi temsil edilmesi için de, milletvekili sayısı 99'dan 128'e çıkarılıyordu. Şimdi Müslümanlar, Hıristiyanlara oranla nüfus çoğunluğuna sahip olduğundan, plan, eski düzeni Müslümanlar lehine değiştirmekteydi.

Lübnan Parlamentosu'nun mevcut (1972 yılından beri seçim yapılmamıştı) 70 üyesinden 62'si (31'i Müslüman, 31'i de Hıristiyandı), bu planı müzakere etmek için Tâif'te 30 Eylül 1989 tarihinde toplandılar ve "Tâif Anlaşması" denen bu planı çoğunlukla kabul ettiler. Hıristiyan liderlerden bazıları, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini öngörmediği için bu planı kabul etmedi ve ikiye bölünen Hıristiyanlar arasında 1990 Ocak ayından itibaren çarpışmalar başladı. Bu çarpışmalar, 1990 Mart ayında sona erdi ve muhalif Hıristiyan liderler Tâif Anlaşması'nı kabul ederek, Lübnan bir sükûnet içine girdi. Bu

26 Plan için bkz., *Keesing's..., 1989*, s. 36903.

arada, Lübnan Parlamentosu, 1989 Kasım ayında Elias Hrawi'yi cumhurbaşkanı seçerek, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yeni bir çatışma konusu olan cumhurbaşkanlığı konusunu da kapattı.

Ortadoğu'nun yapısını kökünden değiştirecek olan 1990-91 Körfez Savaşı çıktığında Lübnan bir huzura kavuşmuş bulunuyordu. Öyle ki, Lübnan, 1976 Riyad Anlaşması ile 30.000 askerini buraya sokmuş bulunan Suriye'nin tam kontrolü altına girmiş bulunuyordu. Açıkçası bütün bu gelişmelerin sonunda, Lübnan Suriye'nin bir "eyaleti" hâline gelmiştir.

C) IRAK-İRAN SAVAŞI VE SONUÇLARI

Irak-İran Savaşının önemi, Ortadoğu'da yeni bir yapılanmaya yol açan, 1990-91 Körfez Savaşı'nın hazırlayıcı unsuru olmasındadır. Irak lideri Saddam Hüseyin'in bu savaştaki başarısızlığı, kendisini âdeta Körfez Savaşı'na iten bir faktör olmuştur. Dolayısıyla, Irak-İran Savaşı ile Körfez Savaşı arasında bir bakıma bir organik bağlantı vardır.

Bu sebeple Irak-İran Savaşı'nın ana noktalarını belirtmekle yetineceğiz.

a) Savaşın Gelişmeleri

Irak-İran Savaşı sekiz yıl sürmüştür. 22 Eylül 1980'de başlayan savaş, Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını, 17 Temmuz 1988'de Irak'ın ve 18 Temmuz 1988'de İran'ın kabul etmesi üzerine, 20 Ağustos 1988'de bütün cephelerde ateşkesin yürürlüğe girmesiyle sona ermiştir.

Zaman zaman çok şiddetli muharebeler olmasına rağmen, sekiz yıl boyunca, ne Irak ne de İran, birbirlerine karşı bir üstünlük sağlayamamışlardır. İran'ın silahları Amerikan yapısı olduğundan ve İran-Amerika münasebetleri de kopuk olduğundan, özellikle İran hava kuvvetleri yedek parça sağlayamamış ve hava üstünlüğünü Irak'a bırakmıştır. Fakat buna karşılık, İran'ın nüfusu 51 milyon ve Irak'ın nüfusu da 18 milyon kadar olduğundan, silah bakımından zayıf olması, İran'ı, "insan-yoğun" bir savaş taktiğine sevk etmiştir. Bu savaş taktiği ise, kara muharebelerinde Irak'ı zor duruma sokmuştur. Saddam Hüseyin, sahip olduğu bu silah üstünlüğü ve İran'ın da bu bakımdan zayıf olması dolayısıyla, savaşı kısa sürede kazanacağına inanmış görünüyor. Fakat bu hesap yanlış çıktı. Bu sebeple, sekiz yıllık savaş sona erdiğinde, Irak ancak çok küçük bir İran toprağını kontrol altına alabilmişti.

Irak'ın bu başarısızlığı, Saddam Hüseyin'in Baas diktatoryasını, dışarıda başka bir "zafer" aramaya sevk etmiş ve 1990 Ağustos'unda, "küçük" Kuveyt'e saldırmıştır. Tabii bunun da hesapları yanlış çıktı.

İran karşısındaki başarısızlıklar üzerine, Saddam Hüseyin 1983 yılından itibaren savaşın şeklini değiştirme yoluna gitti. İlk önce, bu yıldan itibaren Irak, kara muharebelerinde, İran'a karşı, zaman zaman "kimyasal silah" kullandı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı 1984 Mart ayında, Irak'ın kimyasal silah kullanmasını kınadı. Fakat ne Amerika'nın ne diğer devletlerin kınamaları etkili olamadı.

Diğer taraftan, 1984 ilkbaharından itibaren Irak-İran Savaşı Basra Körfezi'nde intikal etti. Bunda da İran büyük rol oynadı. Basra Körfezi'nde, Suudi Arabistan ve Kuveyt tankerleri milliyeti bilinmeyen uçaklar tarafından batırılmaya başlandı. Amerika ve Kuveyt, bu uçakların İran'a ait olduğunu ileri sürdüler, İran'ı böyle bir yola sevk eden sebep, söz konusu iki Arap devletinin, bu savaşta Irak'ı desteklemeleriydi. Savaştan sonra ileri sürüldüğüne göre, bu iki Arap ülkesi, savaş sırasında Irak'a milyarlarca dolar yardımda bulunmuştur.[27] Bunun da sebebi, Humeyni rejiminin 1979 Şubat ayında İran'da iktidara gelmesinden itibaren "Şii" devrimini Körfez ülkelerine de "ihraç" etme çabasının ve ayrıca İran'ın Körfez'de sivrilmesi ihtimalinin bütün Körfez ülkelerini korkutmasıydı.

İran'ın "Körfez korsanlığı" faaliyetine karşılık, Irak da, Körfez'de İran'ın, en büyük dolum tesislerinin bulunduğu Harg Adası'nı abluka altına almış ve İran'ın buradan petrol ihracını engellemek istemiştir.

İran ve Irak'ın Körfez'deki bu faaliyetleri, şimdi Amerika'nın karşısına bir "Körfez Sorununu" çıkarmaktaydı. Irak'ın 1990 Ağustos'unda Kuveyt'e saldırması ise, Amerika için, "Körfez Sorununu" çok daha ciddi bir hâle getirecektir. Bundan dolayıdır ki, Amerika, daha 18 Eylül 1983'te yaptığı açıklamada, Körfez'in milletlerarası sularında, serbest geçişin ihlâline teşebbüs edilmesini, Amerika'nın büyük endişe ile karşılayacağını ve böyle bir durumda diğer ilgili devletlerle birlikte gereken tedbirleri alacağını bildirdi.[28] Fakat Amerika'nın bu tepkisi yeterli olmamış görünüyor. Zira İran'ın da Körfez ülkelerinin petrol ihracatına darbe vurmak için, onun da tankerlere saldırmaya başlaması üzerine, BM Güvenlik Konseyi de, 1 Haziran 1984'te, aynen Amerikan açıklamasını destekleyen 552 sayılı kararı aldı.[29] İran'ın 1986 Şubat ayında giriştiği "Kerbela Yolculuları" adlı büyük harekâtta, Basra-Bağdat yolunu kesememesine rağmen, 800 km²'lik bir Irak toprağı ile, stratejik Fao Adası'nı (Basra Körfezinin ağzında) ele geçirmesi, Saddam için ciddi bir darbeydi. Bu sebeple, Irak 3 Ağustos 1986'da, dört maddelik bir "barış planı" ortaya attı.[30] Her iki tarafın savaştan önceki sınırlarına çekilmesini, yani statükoyu, iki ülke arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmasını ve iki ülkenin, birbirlerinin iç işlerine karışmamasını öngören bu barış teklifini İran reddetti.

---

27 O zamanlar Batı basınında yer alan haberlere göre, Irak'ın toplam borcu için 80 milyar dolar rakamı verilmiştir. Fakat bazı kaynaklar, (Bkz., *Facts on File*, 1990, s. 549) Irak'ın Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri ile Batı ülkelerine borçlarının 80 milyar ve bu miktarın yarıdan fazlasının, adı geçen üç Arap ülkesine ait olduğunu söylerken, Körfez Savaşı arifesinde, Irak, 16 Temmuz 1990'da, Arap Birliği genel sekreterine verdiği memorandumda, Suudi Arabistan ve Kuveyt'e olan "en az" 30 milyar dolar borcundan söz etmiştir. (Bkz., *Le Monde*, 20 Temmuz 1990).

28 Açıklamanın metni: *American Foreign Policy-Current Documents, 1984*, Washington, Department of State, 1985, s. 709.

29 Kararın metni: *Yearbook of the United Nations*, 1984, s. 234; *American Foreign Policy-Current Documents*, 1984, s. 522-523.

30 Metin için bkz., *Keesing's..., 1986*, s. 35161.

Bu planın ilginç yanı, sınırlar konusunda Saddam'ın "statükoyu kabul etmesinin, savaştan artık bir zafer ümidini kaybettiğine işaret etmesiydi. Birbirinin iç işlerine karışmama ilkesi ise, Irak'ta, nüfusun yarısından fazlasını teşkil eden Şii halkını İran'ın kışkırtmasını önleme amacını gütmekteydi. Bu son nokta ile Saddam, Irak'ın hassas ve zayıf tarafını açığa vurmuş olmaktaydı.

Irak-İran Savaşı, bu şekilde, inişlerle çıkışlarla, sağa sola dönüşlerle, fakat hiçbir yere varamadan sürdü gitti. Bu arada, BM ve İslâm Konferansı Örgütü ile birçok devlet, bu savaşı sona erdirmek için "aracılık" teşebbüs ve faaliyetinde bulundu. İslâm Konferansı'nın teşkil ettiği Aracılık Komitesi'ne Türkiye de katıldı. Güvenlik Konseyi, statüko esasında barış yapılması için pek çok çağrı kararı aldı. Ama bunların hiçbirinden sonuç çıkmadı.

Öyle ki, 1988 yılı geldiğinde artık her iki taraf da tükenmişti. Yine 1988 yılı geldiğinde, Amerika, Basra Körfezi'nde hiçbir devletin üstünlüğüne izin vermeyeceğini ve buranın Amerika'nın "temel ilgi" alanı olduğunu, hele hele, Körfez'in bir "Pers Körfezi" (Persian Gulf) olamayacağını ortaya koymuştu.[31] Öyle ki, İran bir bakıma, Körfez'de Amerika ile de karşı karşıya gelmiş bulunmaktaydı. 3 Temmuz 1988 günü, Körfez'de bulunan Amerikan donanmasına ait *Vincennes* gemisinin, İran hava yollarına ait bir yolcu uçağını roketlerle düşürmesi, İran'a bazı şeyleri anlatmaktan geri kalmadı. Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihli ve 598 sayılı kararını Irak'ın kabul etmesi üzerine, o da 18 Temmuz'da 598 sayılı kararı kabul ettiğini bildirdi.[32] 20 Ağustos 1988'de de bütün Irak-İran cephesinde ateşkes yürürlüğe girdi. Savaş bu şekilde, sekiz yıl sürmesine ve yüz binlerce insanın hayatına mal olmasına rağmen, başladığı gibi, "sıfır" noktasında sona erdi.

Şunu da belirtelim ki, 10 maddelik 598 sayılı karar, sadece savaşın sona ermesiyle ilgili hususları kapsamaktaydı ve Saddam'ın 3 Ağustos 1986'da ileri sürdüğü barış planındaki hususların hiçbirini kapsamıyordu.

b) Irak-Iran Savaşı ve Devletler

aa) Arap Devletleri: Arap devletlerinden, İran'ı en fazla destekleyen iki devlet, Hafız Esad'ın Suriye'deki "Alevi" Baas iktidarı ile Arap liderliğini Saddam'a kaptırmak istemeyen Libya'nın Kaddafi'si olmuştur.

Buna karşılık Ürdün ve Mısır, daha ilk günden itibaren Irak'ın yanında yer almışlar ve Irak'a çeşitli şekillerde yardım etmişlerdir.

Fakat Irak'a en güçlü desteği veren, "Körfez'in monarşileri" ve özellikle Suudi Arabistan ile Kuveyt olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İran'daki Humeyni rejiminin, 1979 Şubat devriminden hemen sonra Körfez'e "Şii

31 İlginçtir, Amerika'nın ünlü *National Geographic Magazine* dergisi, 1991 Şubat ayında yayınladığı "Ortadoğu" haritasında, Körfeze Persian Gulf diye yazdıktan sonra, parantez içinde de "Arabian Gulf" yazısını koymuştur. Bu dergi, yayınladığı haritalarında, "resmi" siyasi gelişmeleri dikkatle göz önünde tutan bir yayındır.

32 598 sayılı kararın metni: *American Foreign Policy-Current Documents, 1987,* Washington, Department of State, 1988, s. 440-441; *Keesing's.., 1987,* s. 35600.

ihtilâli" "ihraç" etme çabaları, Irak'taki geniş Şii kitlesinin yönetimine egemen olması hâlinde ortaya çıkacak tehlikeli durum ve nihayet İran'ın bütün Körfez'i kendi kontrolü altına alması ihtimali, bütün Körfez ülkelerini, Irak'ı desteklemeye sevk etmiştir.

Körfez ülkeleri bununla da yetinmeyerek, savaşın başlamasından dört ay sonra, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman, 4-5 Şubat 1981'de yaptıkları toplantıda, Körfez İşbirliği Konseyi'ni (Gulf Cooperation Council) kurdular. Bu bir ittifak değildi. Askeri alanın dışında her türlü işbirliği öngörülerek, bu devletler arasında bir dayanışma meydana getiriyordu. Yani "Şii" tehlikesine karşı "Sünni" dayanışmasıdır. Körfez İşbirliği Konseyi üyelerinin tamamen Amerika ile yakın münasebetlere sahip ülkelerden meydana geldiğini de belirtelim.

bb) Türkiye: Türkiye bu savaşın başından sonuna kadar "aktif tarafsızlık" politikası izlemiştir. Yani, savaşan taraflardan her ikisine karşı da aynı mesafede davranmıştır. Türkiye'nin bu politikası, bir ara Türkiye'nin aracılığını gündeme getirmiş ise de,[33] tarafların birbirine karşı tutumları, böyle bir aracılığa imkân vermemiştir. Bununla beraber, Irak ve İran 1987 Temmuz'unda, savaşa rağmen karşılıklı olarak, sürdürdükleri münasebetleri kesince, her ikisi de menfaatlerinin korunmasını Türkiye'nin Tahran ve Bağdat büyükelçiliklerine tevdi ettiler.[34]

cc) Avrupa Topluluğu: Batı Avrupa, savaş karşısında "tarafsız" kalmış görünmekle beraber, bütün Avrupa Topluluğu üyeleri Irak'a daha sempatik bakmışlardır. Gerek Amerika'nın, gerek Avrupa Topluluğu'nun bu tutumu, bu savaştan sonraki politikasında Saddam Hüseyin'i yanlış kanaat ve istikametlere yöneltecektir.

Batı Avrupa'nın, "tarafsız" görünen, fakat Irak'a bu "sempatik" tutumu, iki sebebe dayanmaktaydı. Birincisi, İran'daki "İslâmi radikalizm"in bütün bölgeye yayılma çabası, ikincisi ise, Ortadoğu petrollerinin bir "Şii" radikalizmin kontrolü altına geçmesi ihtimali. Mesela 1980 yılında Ortadoğu'dan ihraç edilen 870 milyon ton petrolün, 362 milyon tonu Batı Avrupa'ya gitmiştir.

Bunun dışında, Irak'ın İran'a karşı kullandığı kimyasal silahların ham maddesinin genellikle Batı Alman malı ve Körfez'de tankerleri bombalayan Irak Mirage'larının attıkları füzelerin de Fransız yapısı olduğu unutulmamalıdır.

dd) Sovyetler Birliği: Sovyetler Birliği ile Irak arasında 1972'de imzalanmış bir "işbirliği" anlaşması vardı ve o tarihten beri Irak ordusu Sovyet silahları ile donatılmış bulunuyordu.

Diğer taraftan, Humeyni rejiminin, daha ilk günden itibaren Sovyet Rusya ile Amerika'yı baş düşman ilan etmesi ve ayrıca, komünist Tudeh Partisi'ni kapatması dolayısıyla, Sovyet-İran münasebetleri hiç iyi değildi. Bu duruma bir de İran'ın Afgan mücahitlerine yaptığı yardımı da eklemek gerekiyordu.

33 Bkz., *Keesing's..., 1986*, s. 34498-34499.

34 Bkz., *Keesing's..., 1987*, s. 35986.

Fakat 1983 yılından itibaren Irak-İran Savaşı'nın Basra Körfezi'ne intikal etmesi ve bunun üzerine Amerika'nın da donanması ile Körfez'i kontrolü altına almaya başlaması, Sovyetler'in hiç hoşuna gitmedi ve Körfez'de İran vasıtasıyla aktivitesini artırmak için, bu ülke nezdinde yakınlaşma teşebbüslerinde bulundu. Moskova'nın bu teşebbüsünü, Irak'a karşı bir denge sağlamak amacı ile Tahran'da müsait karşıladı. Bu suretle, iki devlet arasında bir "yumuşama" süreci başladı. Bununla beraber bu süreç çok hızlı bir gelişme göstermedi. Çünkü Amerika Körfez'e bütün ağırlığını koymuştu. Sovyet-İran münasebetlerinin gelişmesi ve açılması, asıl, Körfez Savaşı ile olacaktır.

ee) Amerika: Irak-İran Savaşı'nın çıkması, Amerika'yı, ilk defa olarak Ortadoğu petrolleri bakımından bir tehlike ile karşı karşıya bıraktı. Bu sebeple, Amerika hemen harekete geçerek, bir tedbir olarak ve gerektiğinde bölgeye hemen müdahale etmek üzere, 1981 Mart ayında Hızlı İntikal Kuvvetleri (Rapid Deployment Force) adını alan 200 bin kişilik acil müdahale kuvveti teşkiline karar verdi.

1984 yılından itibaren Suudi ve Kuveyt tankerlerine karşı korsanlık faaliyetlerinin başlaması ve Körfez'in milletlerarası sularında seyrüsefer serbestisinin ihlâli, Amerika'yı Körfez'e yerleşmeye sevk etmiş ve Kuveyt tankerleri bir ara Amerikan donanmasının korunması altında petrol taşıması yapmıştır. Öyle ki, bundan sonra, Amerika ile İran Körfez'de karşı karşıya gelmişlerdir. Bu arada İran'ın, Körfez'de seyreden tankerlere karşı, Çin Halk Cumhuriyeti'nden aldığı "silkworm" (İpekböceği) füzelerini kullanması, Amerika-Çin münasebetlerinde de olumsuzluklar yaratmıştır. Bu durum içinde Amerika da, 1988 Nisan ayından itibaren, Körfez'in güneyinde bulunan ve İran'a ait olan petrol platformlarını bombalamaya başladı. Artık Amerikan donanması Körfez'de "yerleşmiş" bir kuvvet hâline geliyordu.

Körfez'deki İran-Amerika çatışması, Birleşmiş Milletleri de telaşlandırdığından, Güvenlik Konseyi, 20 Temmuz 1987'de, daha önce sözünü ettiğimiz ve barışın esaslarını belirten 10 maddelik 598 sayılı kararı aldı. Yine daha önce belirttiğimiz gibi, Amerikan donanmasının 3 Temmuz 1988 günü, Körfez üzerinde, bir İran yolcu uçağını füze ile düşürmesi üzerine, Irak ve İran, 598 sayılı kararı kabul ile barışa yanaştılar.

Esasında 598 sayılı karar, iki taraf arasında "statüko" esasına dayanan bir barışı öngörmekteydi. Yani eski hamam, eski tas...

D) KÖRFEZ SAVAŞI, 1990-1991

Irak-İran Savaşının sona ermesinden kısa bir süre sonra, Irak'ın Kuveyt'e saldırması ile ortaya çıkan Körfez Savaşı, denebilir ki, dünyamızın yeni yapılanmasında ilk merhaleyi teşkil eder. Çünkü bu savaş ve sonuçları ile Ortadoğu'nun tüm yapısı değişmeye başlarken, bu savaşın sona ermesinden yaklaşık altı ay sonra, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile dünya tümü ile yeni bir yapılanma dönemine girmiştir. Yani milletlerarası politikanın, hem kuvvet merkezlerinde ve hem de unsurlarında bir değişme süreci başlamıştır.

Tabii, şunu da belirtmek gerekir ki, daha aşağıda değineceğimiz üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açan gelişmeler, Körfez Savaşı'ndan çok daha önce, Irak-İran Savaşı sırasında başlamış bulunuyordu. Bu ilginç bir paralelliktir.

a) Irak-İran Savaşı'nın Etkileri

Irak-İran Savaşı'nda Batı dünyasının hemen tamamı, Arap dünyasının çoğunluğu, Sovyet Rusya ve sosyalist ülkeler, Irak'ı desteklemişlerdir. Bunun birinci sebebi, 1979 Şubat ayında, İran'da, teokratik, Şii ve radikal İslâmi Humeyni rejiminin iktidara gelmesinden sonra, bu yeni yönetimin ilk günden itibaren, etraf ülkelere "devrim ihracı" çabasına girişmesiydi. Bu durum, bölgenin çoğunluğunu teşkil eden Sünni ülkelerin tepkilerine sebep olurken, yeni rejimin, sosyalist bloğun lideri Sovyetler Birliği ile kapitalist bloğun lideri Amerika'yı, her ikisini de birer "Şeytan" ilan edip, bu iki süper-gücü "düşman" olarak karşısına alması, İran'ın, Irak ile savaşında tüm yalnızlığının en önemli sebebi olmuştur.

Tabiatıyla, bölge açısından belirtilmesi gereken bir başka nokta da, 1979 ihtilâlinden önce, İran şahının, özellikle 1970'lerden itibaren, yani İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesiyle birlikte, İran'ı yoğun bir şekilde silahlandırarak, Basra Körfezi'nde bir"İran hegemonyası" kurmak ve bu Körfez'i bir İran Körfez'i hâline getirmek istemesidir. İran şahının bu amaçla Amerika'ya 10-12 milyar dolarlık silah sipariş etmesi, sade Körfez'in değil, bölgenin diğer ülkelerinde de endişe ve tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. Irak-İran Savaşı'nda, İran'a karşı diğer ülkelerin tutumlarında bu faktörü de göz önünde tutmak gerekir.

İran'ın bu yalnızlığına rağmen, sekiz yıllık savaşta Irak'ın da bir üstünlük sağlayamamış olması da ilginçtir. Savaş, İran tehlikesini ortadan kaldırırken, hiç kimse Irak'ın da bir "tehlike" olarak ortaya çıkabileceğini düşünmemiştir. Hâlbuki, savaşın sonunda Irak, büyük bir başarı elde edememekle ve hiçbir toprak kazanamamakla beraber, bir milyon askerini silah altında tutmaktaydı ve savaştan sonra hızla silahlanmaya başladı. Bu silahlanmada, Batılı devletlerin de, şu veya bu şekilde, Irak'a destek ve yardımcı oldukları bir gerçektir.[35] Ve görülüyor ki, Irak, bütün bu hazırlıklarını belli bir amaca yönelik olarak yapmaktaydı ve bu da "Kuveyt'in işgali" idi.

b) Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı

Esasında bu anlaşmazlık, bu tarihten otuz yıl öncesine kadar gider.

Kuveyt, 1759'dan beri es-Sabah ailesi tarafından yönetilen bir emirlikti. 1899'da burasını kontrolü altına alan İngiltere, 1961 yılında bu ülkeye bağımsızlığını vermiştir. Fakat bu arada da, 1946'dan itibaren Kuveyt'te petrol üretilmeye başlandı. Kuveyt, 1961 Kasım ayında bağımsızlığını aldığı zaman, o zamanki Irak Lideri General Kasım, bu bağımsızlığı tanımamış ve Kuveyt

35 Bkz., Elaine Scialina, *The Outlaw State-Saddam Hussein's Quest for Power and Gulf Crisis*, New York, John Wiley and Sons Inc., 1991, s. 140-155.

topraklarının, Osmanlı Devleti zamanında Basra Vilayetine dâhil olduğunu, dolayısıyla, Kuveyt'in, Irak topraklarının bir parçasını teşkil ettiğini ileri sürmüştü. Bununla beraber, Abdüsselâm Arif ve Baas iktidarı, Kuveyt'in bağımsızlığını 1963'te tanımış, fakat Kuveyt ve Irak arasındaki, sınır konusundaki anlaşmazlık o zamandan beri devam etmekteydi.

Irak-Kuveyt münasebetlerinde ikinci gelişme, Irak-İran Savaşı sırasında oldu. Daha önce, Irak ile İran arasında 1975 Mart ayında yapılan bir anlaşma ile[36] Şattü'l-Arap toprakları, Irak ve İran arasında paylaşılınca Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışı daralmıştı. Irak, İran ile savaşa başlayınca, 1975 Anlaşması'nı feshederek, Şattül-Arap'ın tamamını kontrolü altına aldığını ilan etti. Fakat İran, 1986 Şubat ayındaki Kerbela Yolcuları harekâtında, Şattül-Arap'ın ağzındaki Fao (al-Faw) Adasını ele geçirince, Irak'ın Basra'ya çıkışı yine daralmıştı. Zira Fao'nun batısında, Kuveyt'e ait Varbah ve Bubiyan adaları bulunuyordu. Saddam Hüseyin'in bu durumu daha önce de fark ettiği anlaşılıyor. Çünkü daha 1981'de Kuveyt'e, Kuveyt sınırlarının Irak tarafından kesin olarak tanınmasına karşılık, bu iki adanın 99 yıl süre ile Irak'a kiralanmasını teklif etmişti. Fakat Kuveyt bu teklifi reddetti. Dolayısıyla, Irak-İran Savaşı bittiğinde, Saddam, Basra konusunda böyle sıkıntılı bir durumda bulunuyordu.

Irak-İran Savaşı'nın başka bir sonucu, Saddam'ın Kuveyt'e karşı "husumetini" daha da arttırdı. Irak bu savaş sırasında dışarıya 80 milyar dolar kadar borçlanmıştı. Bunun 30-40 milyar doları da Kuveyt ile Suudi Arabistan'a idi. Saddam'a göre, bu iki devlet bu paraları "yardım" olarak verdikleri hâlde, sonradan borç hâline getirmişlerdi.[37]

Bu yardım-borç anlaşmazlığı üzerine Saddam, Kuveyt'e karşı yeni iddia ve ithamlarda bulundu. Buna göre, Kuveyt, Irak'a ait, fakat Kuveyt sınırlarında bulunan Rumeyla bölgesinden, 1980'den beri petrol çıkarmaktaydı ve bu suretle de Irak'ı 2,4 milyar dolar zarara sokmuştu.

Saddam'ın Kuveyt ve hatta diğer Körfez ülkeleri hakkında ileri sürdüğü iddialardan bir diğeri de, bu ülkelerin, petrol üretimlerinde OPEC'in tespit ettiği günlük varil kotalarını aşmaları dolayısıyla, petrol fiyatlarının, dünya pazarlarında düşmesine sebep oldukları ve bundan da Irak'ın büyük zarar gördüğüydü. Bu iddia çok da haksız olmamalı ki, Irak'ın isteği üzerine 27 Temmuz 1990'da OPEC'in Cenevre'de yaptığı toplantıda, petrolün varilinin 18 dolardan 21 dolara çıkarılması ve üretim kotalarının muhafazasında sıkı bir koordinasyon kararı alınmıştır.

Diğer taraftan, Saddam'a göre, Irak-İran Savaşı sırasında Suudilerin ve Kuveyt'in Irak'a yaptığı para yardımları borç olamazdı. Çünkü on binlerce askerini kaybettiği bu savaşta Irak, sadece kendi çıkarlarını değil, bütün Arap dünyasının çıkarlarını savunmak için savaşmıştı. Dolayısıyla, Irak'ın, Arap ülkelerine bir borcu söz konusu olamazdı.

36 Bu anlaşmanın metni: *Keesing's..., 1975*, s. 27053.

37 Scialino, a.g.e., s. 273.

Irak bu görüşlerini, 16 Temmuz 1990'da, Arap Birliği Genel Sekreterliği'ne verdiği bir memorandumda da aynen belirtti.[38]

Saddam'ın, giderek, Kuveyt'e karşı harekete geçme kararlılığında olduğu anlaşılıyor. Çünkü 25 Temmuz 1990 günü, Amerika'nın Bağdat Büyükelçisi Bayan April C. Glaspie ile, kendisinin daveti ile yaptığı görüşmede, Saddam'ın söylediği şu sözler dikkati çekiyor:[39] "Irak'ın, memorandumda (16 Temmuz 1990 memorandumu) zikredilen haklarından, teker teker her birini elde edeceğiz. Bu hemen olmayabilir. Bir ay, bir yıl da olabilir. Fakat bu hakları elde edeceğiz. Çünkü biz, haklarını unutanlardan değiliz... Kuveyt ve Emirlikler'in ne tarihi hakları, ne meşru dayanakları ve ne de bizim haklarımızı gasp etmeye ihtiyaçları vardır. Onların ihtiyaçları varsa, bizim de ihtiyaçlarımız var."[40]

Saddam, Amerika'nın gerek Kuveyt gerek diğer Körfez ülkeleri ile ilgisine de değinerek ve hatta bir Irak-Amerika çatışmasını da göz önüne alarak, "Siz Irak'ı, uçaklarınız ve füzelerinizle vurabilirsiniz. Biz bu gerçeğin bilincindeyiz. Bununla beraber, bizi, geriye dönemeyeceğimiz bir noktaya sürüklemeyiniz... Bizim her bir füzemize, siz yüz füzenizle cevap verseniz bile, biz aldırmayacağız. Çünkü şerefsiz bir hayatın değeri yoktur. Sekiz yıllık bir savaşta, kanlarını ırmaklar gibi akıtan halkımızdan, şimdi de, Kuveyt'in, Emirlikler'in, Amerika'nın ve İsrail'in saldırganlığını kabullenmemizi istemek söz konusu olamaz."[41] Kuveyt'e saldırmasından bir hafta önce, Amerika büyükelçisine söylediği bu sözler, Saddam'ın niyetlerini gayet berrak bir şekilde belli etmekteydi. Fakat Amerikan hükümetinin bu mesajı gerektiği gibi algılayamadığı görülmüştür. Bu sebeple, saldırı başladıktan sonra, Amerika Senatosu Büyükelçi Glaspie'yi epey sorguya çekmiştir.

Irak'ın Arap Birliği'ne sunduğu 16 Temmuz Memorandumu'ndan sonra, gerek Ürdün, gerek Mısır tarafından birtakım aracılık teşebbüsleri yapılmış ve hatta 31 Temmuz'da Cidde'de, Irak ve Kuveyt temsilcileri bir araya gelmişlerdir. Cidde toplantısında Irak, Rumeyla petrol bölgesi ile Varbah ve Bubiyan adalarının kendisine terk edilmesini ve Irak'ın Kuveyt'e olan 15 milyar dolarlık borcunun silinmesini istemiş, fakat Kuveyt bu istekleri reddetmiştir. Bunun üzerine, Temmuz'un son haftası içinde Kuveyt sınırına yığılmış olan ve uçaklar ve zırhlı tümenlerle desteklenen Irak kuvvetleri, 1 Ağustos 1990 sabahından itibaren, Kuveyt topraklarını işgale başladı.

c) Krizin Gelişmeleri

Irak'ın Kuveyt'i işgale başlaması 1 Ağustos 1990'da olduğu hâlde, Amerika'nın Irak'a karşı askeri harekâta başlaması ancak 17 Ocak 1991'dedir. Amerika'nın Irak'a karşı harekete geçmesi için böyle dört buçuk ay beklemesinin sebepleri şu şekilde özetlenebilir:

38 Memorandum için bkz., *Le Monde*, 20 Temmuz 1990.

39 Görüşmenin Irak hükümeti tarafından yayınlanan tutanağının metni: Scialino, *The Outlaw State*, s. 272-283.

40 A.g.e., s. 275.

41 A.g.e., s. 276.

aa) Vietnam Sendromu: Amerika'nın 1965'ten itibaren, komünistlere karşı mücadele etmek üzere Vietnam'a on binlerce asker gönderip, on yıllık bir mücadeleden sonra, 55 bin ölü verip, 1975'te yakasını Vietnam'dan güç bela kurtarması, Amerika kamuoyunda ve Kongre'de derin izler ve etkiler bırakmıştır. Bu sebeple, Kongre, 7 Kasım 1973'te,"Savaş Yetkileri Kararı" adını alan bir karar almıştır. Buna göre, başkan, Amerika dışında herhangi bir yerde Amerikan askerini bir operasyonda kullanacağı zaman, Kongre'ye danışacaktı. Fakat bu operasyon 60 günden fazla devam edemezdi. Eğer başkan, gerekli olduğunu Kongre'ye ispat ederse, bu süre bir 30 gün için daha uzatılabilirdi. Bu şekilde, Kongre yeni karar (Resolution) kabul etmedikçe, bu 90 günlük süre asılamayacaktı.

Sonradan, biraz da alaycı bir isimle, "Kongrenin Vietnam Sendromu Kararı" diye anılan bu karara, bundan sonraki başkanların uyduklarını söylemek mümkün değildir. Mesela, Başkan Reagan, bu karara hiç aldırmadan, 1983'te Beyrut'a Amerikan askeri göndermiştir.[42] Fakat olayın büyüklüğü ve kapsamlı sonuçları dolayısıyla, bu kararı görmezlikten gelememiş ve dört buçuk ay içinde devamlı olarak Kongre ile beraber yürüyerek, gerek kamuoyunu ve gerek Kongre'yi yanına almaya çalışmıştır. Mesela Başkan George Bush, daha 8 Ağustos'ta Suudi Arabistan'a 82. Hava İndirme Tümeni'ni göndermeye karar verdiğinde, Kongre'nin havasını göz önünde tutmuştu. Çünkü Kongre, 3 Ağustos 1990 tarihinde aldığı 318 sayılı gayet sert bir kararla, Irak'a her türlü ambargonun konulmasını istemiştir.[43] Bush'un bu politikası bundan sonra da devam etmiştir.

bb) Birleşmiş Milletler Desteği: Yine Başkan Bush Irak'a karşı harekete geçmeden önce, milletlerarası plan bir bakıma "meşru" destek sağlamak için, Birleşmiş Milletler vasıtası ile Irak'a baskı yapıp, bu baskı ile Kuveyt'in işgaline son verdirmek istedi. Fakat Irak'ın diretmesi karşısında Başkan Bush, askeri bir müdahale için "haklılık" kazanmak amacı ile BM'den giderek şiddetlenen kararlar çıkardı. Mesela Güvenlik Konseyi, 1 Ağustos 1990 günü almış olduğu 660 sayılı kararla,[44] Irak'tan, Kuveyt'ten kayıtsız-şartsız çekilmesini istedi. Irak bu karara aldırmayınca, Amerika'nın teşebbüsü ile Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos'ta, Irak'a kapsamlı bir ekonomik ambargo uygulanmasını öngören 661 sayılı kararı[45] kabul etti. Güvenlik Konseyi'nin, Kuveyt'in işgalini tanımadığı ve Kuveyt'in egemenlik, bağımsızlık toprak bütünlüğü ile Kuveyt hükümetinin meşru otoritesini tekrar tesise kararlı olduğu bildirildi.

Biraz aşağıda değineceğimiz gibi, Amerika 17 Ocak 1991 günü Irak'a karşı hava harekâtına girişirken bile, Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarih ve 678 sayılı kararına dayanacaktır.

---

42 Harry G. Summers, Jr., *A Critical Analysis of the Gulf War,* New York, A Dell Book, 1992, s. 30-31.

43 318 sayılı kongre kararının metni: *American Foreign Policy-Current Documents, 1990,* Washington DC, Department of State Publication No: 9904, 1991, s. 459-460.

44 660 sayılı kararın metni: *American Foreign Policy... 1990,* s. 455; Joseph S. Nye, Jr. ve K. Smith, *After the Storm-Lessons from the Gulf War,* New York, Nadison Books (Aspen Institute), 1992.

45 661 sayılı kararın metni: *American Foreign Policy... 1990,* s. 466-467; *After The Storm,* s. 358-360.

Mamafih, Güvenlik Konseyi'nin savaşın sonuna kadar almış olduğu kararların hiçbiri, Irak'ı yolundan döndürememiştir. O kadar ki, BM'in bütün baskılarına rağmen Irak, 28 Ağustos'ta, Kuveyt'i kendi topraklarına 19. vilayet olarak ilhak ettiğini bildirmekten geri kalmamıştır. Vilayetin adı, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki gibi Kadima oluyordu. Öyle ki, Irak'ın Güvenlik Konseyi kararlarına meydan okuması, müdahale konusunda, Amerikan kamuoyunu ikna etmede Bush için, gayet etkili ve yararlı olmuştur.

cc) Barış ve Aracılık Teşebbüsleri: Başkan Bush, yine Amerikan kamuoyunun desteği bakımından, barışçı yolların kullanılmasına da önem vermiş, fakat kararları gibi, bu konudaki teşebbüslerden de bir sonuç alamamıştır. Mesela BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar, eylül başında Irak nezdinde barış için teşebbüste bulunduysa da, hiçbir sonuç alamadı. Bu arada, Irak'ı destekleyen Arap ülkelerinin başında gelen (Bunlar, Ürdün, Cezayir, Libya, Yemen ve FKÖ'dür.) Ürdün Kralı Hüseyin'in, ağustos sonu ve eylül başında, Madrid, Londra ve Paris'te yaptığı teşebbüslerden de bir sonuç alınamadı. Hatta en son olarak, Amerika Dışişleri Bakanı James Baker'ın, son defa bir çözüm bulma amacı ile 9 Ocak 1991'de Cenevre'de Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz ile görüşmesi de bir yarar sağlamadı. O kadar ki, Baker, Başkan Bush'un bir mektubunu, Saddam Hüseyin'e ulaştırması için Tarık Aziz'e verdiğinde, Irak dışişleri bakanı, mektubun diplomatik nezaket kurallarına uymadığını ileri sürerek iade etti. Bu suretle, barış yolu artık tamamen kapanmış olmaktaydı.

dd) Amerika'nın Askeri Hazırlıkları: Daha ilk günden görülmüştü ki, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması için yapılacak bir askeri harekâtın, Suudi çöllerinden Kuveyt'e yönelmesi gerekecekti. Yani söz konusu olan bir "Çöl Savaşı" idi ve Suudi Arabistan toprakları, Amerika'ya Vietnam'dan da uzaktı. O hâlde, bir askeri harekât için hem büyük bir kuvvet ve hem de bu kuvvetin hazırlanması için uzun zaman gerekmekteydi. Amerika'nın saldırıdan itibaren dört buçuk ay beklemesinin bir sebebi de buydu. Ayrıca, Amerika, yeni bir Vietnam bataklığına sürüklenmemek için, yanına diğer devletleri de almak istedi. Bu sebeple, Başkan Bush, 7 Ağustos'ta, Suudi Arabistan'da, Irak'a karşı, çok uluslu bir kuvvetin kurulmasına karar verildiğini açıkladı.[46] Bu tarihten itibaren, bu kuvvete katılan ülkeler, askerlerini Suudi Arabistan'a göndermeye başladılar. Bunun sonucu olarak, 17 Ocak 1991 günü Irak'a karşı hava harekâtı başladığında, Suudi Arabistan'da bulunan müttefik kuvvetlerinin kompozisyonu şöyleydi: Amerika 425.000, Suudi Arabistan 45.000, Mısır 30.000, İngiltere 25.000, Suriye 17.000, Fransa 15.000, Kuveyt 12.000, diğer İslâm ülkeleri 8.000 ve çeşitli kuvvetler 118.000. Böylece toplam 700 bine yaklaşmaktaydı. Müttefikler'in silah gücü de şöyleydi: 1.800 uçak, 3200-3700 tank, 2.000 top, 850 helikopter. Buna karşılık, Irak'ın 1.000.000 askeri 500-700 uçağı, 5.500 tankı, 3.000 topu ve 160 helikopteri bulunuyordu.[47]

46 662 sayılı kararın metni: *American Foreign Policy... 1990*, s. 475-476; *After the Storm*, s. 360-361.
47 Kaynak: *Facts on File*, 1991, s. 29.

ee) Sovyet Rusya Konusu: Başkan Bush'un, savaşa başvurmadan önce karşılaştığı sorunlardan bir tanesi de Sovyetler Birliği'nin kriz karşısındaki tutumu olmuştur. Her ne kadar Başkan Bush, savaş hazırlıklarında Sovyetler'in tutumundan çok fazla etkilenmemiş görünüyorsa da, "Sovyetler'e rağmen", harekete geçmekte tereddüt göstermiş ve diplomatik yolla Sovyetler'i iknaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Zira bu sırada Sovyet Rusya'nın iç durumu hiç parlak değildi ve 1991 yılı, Sovyetler Birliği'nin, bir devlet olarak son yılı olmuştur.

Bilindiği gibi, Saddam, Moskova'nın müşterilerindendi. İktidara geldiği günden itibaren Moskova ile yakın münasebetler kurmuştu. Diğer taraftan, Amerika'nın ağustos başından itibaren Suudi Arabistan'a asker yığmaya başlaması, Sovyetler'in itirazına sebep oldu. Sovyetler'e göre, Amerika Körfez'e asker yığmakla stratejik kuvvet münasebetlerini esaslı bir şekilde değiştirmekteydi. Sovyetler'in bu itirazı bir bakıma, Amerika'dan Afganistan'ın intikamını almaktı. Zira Sovyetler 1979 sonunda Afganistan'ı işgale başladıklarında, Amerika'da stratejik denge değişikliği itirazını ileri sürmüştü.

Bu sebeple Sovyetler, krizin başından itibaren, Kuveyt'in işgali sorununun, Arap Birliği içinde çözümünü savundular. Fakat biraz önce de gördüğümüz gibi, bu konuda Arap devletlerinin hepsinden destek göremediler. Bundan dolayı, Sovyetler kriz boyunca, iki nokta üzerinde ısrar ettiler. Birincisi, Irak'ın işgal edilmemesi ve Saddam rejiminin devrilmemesi, ikincisi de, Amerikan kuvvetlerinin Körfez'den geri çekileceğine dair garanti idi. Bu konularda, Amerika ile Sovyet Rusya bir hayli görüşmeler yapmıştır. Bunların ilk önemlisi, Gorbaçov ile Başkan Bush arasında, 9 Eylül 1990'da Helsinki'de yapılan ve yedi saat süren görüşmelerdir. Bu görüşmelerde belirli bir uzlaşma olmuş ve Gorbaçov, Amerika'nın bütün faaliyetlerinin BM kararları çerçevesinde içinde olması üzerinde ısrar etmiştir ki, zaten Bush da başka türlü hareket etmemekteydi. Görüşmeler sonunda yayınlanan bildiride, her iki lider, "Saldırganlığın bir kâr sağlamayacağını ve sağlayamayacağını göstermek zorundayız" demekteydiler. Fakat buna rağmen, Sovyetler, Kuveyt'in işgalinden doğan durumun barışçı yollarla çözümü ve bu suretle Irak'ı koruma hususunda çok çaba harcamışlardır.

Amerika'nın 17 Ocak 1991 gününden itibaren Irak topraklarını bombalamaya başlaması karşısında, artık Sovyetler'in yapacak bir şeyleri kalmamıştı. Hiç değilse, Irak'ı kurtarmak amacı ile Dışişleri Bakanı Baker ile Sovyet Dışişleri Bakanı Bessmertnykh tarafından 29 Ocak 1991'de yayınlanan bir deklarasyonda, Baker'ın, Amerika ve müttefiklerinin amacının Kuveyt'i kurtarmak olduğu, yoksa Irak'ı yıkmak (destruction) olmadığı, Amerika'nın Irak halkı ile kavgası (quarrel) bulunmadığı ve Amerika'nın, Irak'ın toprak bütünlüğü için bir tehdit teşkil etmediği hususlarında güvence verdiği belirtilmekteydi. Sovyet Rusya'nın Irak konusundaki endişeleri bu şekilde giderilmeye çalışılmıştı.

d) Körfez Savaşı

Doğrusu aranırsa, Irak'ın Kuveyt'ten barışçı yolla çıkarılması için harcanan çabaların hiçbiri, başka bir krizde görülmemiştir. Hatta Güvenlik Konseyi bile, Irak'a karşı hemen bir sertlik göstermeyip, adım adım sertleşen kararlar almayı ve her karar karşısında Irak'ın tepkisini tespit etmeyi yeğlemiştir. Bundan dolayıdır ki, ağustos başından Kasım 1990 sonuna kadar geçen dört aylık devrede Güvenlik Konseyi 11 karar almak zorunda kalmıştır. 1992-1995 arasındaki Bosna-Hersek İç Savaşı istisna edilirse, BM'nin 45 yıllık tarihinde, hiçbir anlaşmazlıkta ve bu kadar kısa sürede bu kadar çok karar alınmamıştır. Bu durumun tek amacı, sorunun barışçı çözümü için sonuna kadar gitmekti.

Fakat Irak ve Saddam, bütün bu çabalar karşısında en hafif bir yumuşama bile göstermemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, aksine, Kuveyt'i kendi topraklarına ilhak suretiyle, bu barışçı çabalara cevap vermiştir. Tabii bu durum, başta Amerika olmak üzere, bütün devletlerin sabrını tüketti. Güvenlik Konseyi, 30 Kasım 1990 günü aldığı 678 sayılı kararla, Kuveyt ile işbirliği yapan bütün devletlere, Irak 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmediği takdirde, bundan önce Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması hususunda, bütün gerekli vasıtaları kullanmaları yetkisini verdi.[48] Bunun anlamı, Irak'a karşı askeri harekâta geçmek için, Güvenlik Konseyi'nin yeşil ışık yakmasıydı. Fakat Güvenlik Konseyi bu derece radikal bir karar alırken bile, Kuveyt'ten çekilmesi için Irak'a bir buçuk aylık bir süre tanımaktaydı.

Buna rağmen Irak, Kuveyt'ten çekilmeyi reddettiği gibi, Irak hükümetinin yayınladığı bir bildiride, Güvenlik Konseyi, Amerika'nın şeytani hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan bir organ olarak itham edildi.[49]

Yine daha önce belirttiğimiz gibi, Amerika, Irak ile son bir uzlaşma teşebbüsünde bulundu ve Dışişleri Bakanı Baker, 9 Ocak 1991 günü Cenevre'de Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz ile görüştü.[50] Fakat yine bir sonuç çıkmadı. Çıkmadığı gibi, görüşmelerden sonra Tarık Aziz basın mensuplarına, "Müttefik kuvvetler bize saldırırsa, buna şaşmayacağız. Bizim savaş tecrübemiz var. Amerika Irak'a askeri saldırıda bulunacak olursa, Irak'ın kendisini çok açık bir şekilde savunacağını Dışişleri Bakanı Baker'e söyledim" diyerek meydan okudu. Hatta bir gazetecinin, bu açık şekilde savunmadan, İsrail'e saldırıyı mı kastettiğini Tarık Aziz'e sorduğunda, Tarık Aziz "Kesinlikle evet" diye cevap vermiştir. Saddam Hüseyin de Suudi Arabistan kralına hitaben 14 Ocak'ta yayınladığı bir açık mektupta, bir savaş çıkarsa, bundan Suudi Arabistan'ın sorumlu olacağını bildiriyordu.[51]

Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararında öngörüldüğü gibi, 15 Ocak 1991 gece yarısına kadar Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine, 17 Ocak

48 678 sayılı kararın metni: *American Foreign Policy... 1990*, s. 544-545; *After the Storm*, s. 372-373.

49 *After the Storm*, s. 328.

50 Bu görüşmeler için bkz., Michael J. Mazarr, Don M. Snider ve James A. Blackwell Jr., *Desert Storm-The Gulf War and What We Learned*, Boulder (Colorado), Westview Press, 1993, s. 83-84.

51 *After the Storm*, s. 334.

1991 sabahı, Bağdat saati ile 02.30'dan itibaren, Suudi Arabistan'dan kalkan yüzlerce Amerikan ve İngiliz uçağı, Irak'taki askeri hedefleri bombalamaya başladılar. Birinci plandaki hedefler, radar tesisleri ve erken uyarı sistemleri, hava alanları, füze üsleri ve Kuveyt'te toplanmış bulunan 42 tümenlik Irak kuvvetlerinin ikmal (lojistik) yollarının kesilmesi idi.

Çöl Fırtınası Harekâtı denen, Irak'a karşı girişilen bu savaşın birinci aşamasını teşkil eden hava bombardımanları, çağın en üstün silah teknolojisini kullanarak, 24 Şubat'a kadar devam etti. Öyle ki Irak'ın ne havada ve ne de karada bir saldırı yapacak gücü kalmamıştı. Bu durumda, kara harekâtı başlayabilirdi.

Fakat Başkan Bush, yine de 22 Şubat'ta, Irak'a 24 saatlik bir ultimatom yönelterek, kayıtsız-şartsız teslim olmasını ve Kuveyt'ten çekilmesini istedi. Irak'ın buna cevabı ise, 22 Şubat'tan itibaren Kuveyt'in petrol kuyularını ateşe vermek oldu. Bunun üzerine, 24 Şubat sabahı 04:00'ten itibaren, Kuveyt istikametinde kara harekâtı başladı. Irak kuvvetleri herhangi bir direnme gösteremedi ve 25 Şubat akşamından itibaren Kuveyt'ten çekilmeye başladılar. Bu arada, 25.000 Irak askeri de teslim oldu. Başkan Bush, 28 Şubat sabahı, Kuveyt'in tamamen "kurtarılmış" olduğunu açıkladı ve harekâtın tek taraflı olarak durdurulduğunu bildirdi. Kara harekâtı sadece 100 saat sürmüştü.

Bu gelişmeler üzerine Sovyet Rusya müdahale ederek, Güvenlik Konseyi'nden bir ateşkes kararı alınmasını istedi. Güvenlik Konseyi 2 Mart 1991'de 686 sayılı kararı kabul etti. Ateşkes ilkesinin dışında, bu karar, Irak'ın, bundan önceki 12 Güvenlik Konseyi kararını kabul etmesini, Kuveyt'in ilhakı ile ilgili bütün işlem ve kararlarını geri almasını, tamirat borcu ödemesini ve bütün esirleri serbest bırakmasını öngörmekteydi.[52] Irak, bütün bu şartları kabul ettiğini bildirince, Körfez Savaşı da sona erdi.

Bu savaşta tarafların kayıpları hakkında çeşitli rakamlar ortaya atılmıştır. Irak'ın kayıpları için genellikle 50-60 bin ve Müttefikler'in kayıpları için de 8-16 bin rakamları söz konusu olmuştur.[53]

Başkan Bush, Saddam'ı bu şekilde dize getirdikten ve bir bakıma yaptığına yapacağına pişman ettikten sonra, yine de onun yakasını bırakmadı. Amerika'nın, Irak'ı, kımıldayamayacak hâle gelinceye kadar ezmeye kararlı olduğu görüldü. Bunun en belirgin işareti, bugüne kadar Irak'ı tam ve sıkı bir denetim altında tutan, Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihli ve 687 sayılı kararıdır.[54] Bundan sonra Irak hakkında alınacak bütün Güvenlik Konseyi kararlarının âdeta "anayasası" niteliğinde ve Güvenlik Konseyi tarihinin en uzun metinli kararı olan bu karara göre, Irak'ın tümden silahsızlandırılmasına yönelik olarak, Irak, bütün kimyasal ve biyolojik silahların, menzili 150 km'yi

52 686 sayılı kararın metni: *Yearbook of the United Nations, 1991*, s. 171-172; *After the Storm*, s. 373-375.

53 Bkz., *Desert Storm*, s. 86.

54 687 sayılı kararın metni: *Yearbook of the United Nations, 1991*, s. 172-176; *After the Storm*, s. 375-385. Güvenlik Konseyi'nin bundan sonraki kararları için bkz., *Yearbook... 1991*, s. 176-212.

aşan füzelerin ve bütün nükleer madde ve malzemelerin yerlerini Güvenlik Konseyi'ne bildirecekti. Bu karar çerçevesinde kurulan bir komisyon, bugüne kadar, Irak'ın silah işini tam bir denetim altına alarak, Güvenlik Konseyi'ne devamlı raporlar vermiştir.

Körfez Savaşı'nın bir önemli sonucu, şüphesiz, Irak'ın esaslı bir şekilde ezilerek, bölgede, sivrilmek veya başkaldırmak isteyen diğer devletler için bir "örnek" hâline getirilmesidir. Tabii aynı zamanda da, Amerika'nın, Ortadoğu'da, fakat özellikle petrol kaynağı olan Basra Körfezi'nde tam ve tartışmasız bir kontrol kurmasıdır. Sovyetler Birliği dağılmamış olsaydı, Amerika Basra Körfezi'nde bu üstünlüğü ele geçirebilir veya devam ettirebilir miydi, tabii çok tartışılabilir.

Körfez Savaşı'nın sonunda Amerika'nın bölgede kazandığı üstünlüğün bir diğer belirtisi de, şimdi Amerika'nın Ortadoğu'ya yeni bir düzen getirmek istemesiydi. Başkan Bush, 6 Mart 1991 tarihinde, Amerikan Kongresi'nin ortak toplantısında yaptığı konuşmada,[55] Ortadoğu'nun barış ve istikrarı için şu dört ilkeyi ortaya attı:

1. Amerika'nın hayati çıkarlarının müstakar ve güvenlikli bir Körfez'e bağlı olması dolayısıyla, Ortadoğu'da bir güvenlik sisteminin kurulması. Bu güvenlik sistemi bölge ülkeleri tarafından gerçekleştirilmeli, fakat Amerika da buna yardımcı olmalıdır.

2. Bölgede kitlesel imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve buna önce Irak'tan başlanması.

3. Ortadoğu'nun istikrarı bakımından, İsrail ile komşuları arasında, 242 ve 338 sayılı kararlara dayanan kapsamlı bir barışın gerçekleştirilmesi.

4. Ortadoğu'nun doğal kaynakları zengindir. Bu zenginlik (yani petrol ve su) bütün bölge ülkelerinin refahı için kullanılmalıdır.

Diğer taraftan, Amerikan Savunma Bakanı Dick Cheney de 1991 Nisan ayında yaptığı bir konuşmada, Ortadoğu'nun, petrol kaynaklarının, Amerika'nın çıkarlarına ters düşen herhangi bir devletin kontrolü altında olmasına, Amerika'nın izin vermeyeceğini söylemiştir.

Görülüyor ki, Körfez Savaşı ile Amerika ağırlığını Ortadoğu'ya koyarken, ortaya attığı ilkelerle de, Ortadoğu yeni bir yapılanmada yol almaya başlıyordu.

e) Körfez Savaşı ve Türkiye

Irak-İran Savaşı'nda Türkiye "aktif tarafsızlık" politikasını izleyerek, savaşan tarafların her ikisi ile de yakın münasebetlerini devam ettirmiş ve bundan da ekonomik ve ticari yararlar sağlamıştı. Mesela, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı bu dönemde yapıldığı gibi, Türk-İran ticaret hacminin de 2 milyar dolara çıktığını belirtelim.

55 Konuşmanın metni: *US Department of State DISPATCH*, c. 2, No: 10, Mart 11, 1991, s. 161-163; *Facts on File, 1991*, s. 155-156.

Körfez Savaşı'nda ise Türkiye, Irak'ın "karşısında" yer almış ve tamamen Amerika'yı desteklemiştir. Türkiye'nin bu politikasında, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kişisel görüş ve düşüncelerinin çok büyük etkisi olmuştur.

Türkiye'nin Amerika'yı desteklemesi, Irak'ı, hem kuzeyden ve hem de güneyden Amerika'nın baskısı altına sokarak, bu devleti, "iki cepheli" bir savaş karşısında kalma ihtimali dolayısıyla endişeye sevk etmiştir. Bu sebeple Saddam, Başbakan Birinci Yardımcısı ve kendisinin "sağ kolu" olarak bilinen Taha Yasin Ramazan'ı, alelacele ve birkaç saatlik bir ziyaret için 5 Ağustos 1990 günü Ankara'ya göndermiş ise de kendisine Kuveyt'ten çekilmesi gerektiği hatırlatıldı.[56] Dahası, Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı ambargo kararı üzerine Türkiye de, 7 Ağustos'ta, Yumurtalık Boru Hattı'nın, açık olan kısmını kapattı. Diğer hattı Irak 6 Ağustos'ta kapatmıştı. Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı günde 1.7 milyon varil pompalamaktaydı ve Türkiye de, petrol ihtiyacının %40'ını buradan sağlamaktaydı. Türkiye'nin bu hattı kapatmakla, kendisinin sebep olduğu zarar meydandaydı.

Bundan sonra Türkiye Amerika'nın baskısı altında kaldı. Zira Amerika, Adana'daki İncirlik NATO üssü ile Türk topraklarını Irak'a karşı kullanmak istiyordu. Hatta incirlik dolayısıyla NATO, Türkiye'ye garanti vermek suretiyle, NATO'nun sorumluluk alanını, bir bakıma Ortadoğu'ya da uzatmış oldu.

Bu baskılar üzerine Cumhurbaşkanı Özal ve ANAP hükümetinin, Amerika ile beraber, Irak'a karşı savaşa girmesi hevesinde olduğu görülüyor. Özal'a göre, Ortadoğu'nun haritası değişecekti ve Türkiye buna hazır olmalıydı.[57] "Kerkük ve Musul" sözleri, geniş bir şekilde ortada dolaşıyordu.[58]

Türkiye'nin savaşa katılması veya bir yabancı ülkeye asker göndermesi, anayasamıza göre, her şeyden önce TBMM'nin kararına bağlıydı. Hâlbuki bu sırada, Türk kamuoyu ve muhalefet partileri, bunun tamamen karşısındaydı. Türk kamuoyu, Saddam'ın saldırganlığını desteklemese bile, Amerikan politikasının bu konudaki bir "âleti" hâline gelinmesinin karşısındaydı. Hele, bir savaşa katılma ihtimaline, muhalefet gayet şiddetli tepki göstermekteydi. SHP lideri İnönü, Irak'tan "komşumuz ve dostumuz" diye söz ederken, DYP lideri Demirel de "Türkiye'nin bu krize bulaşmasının Irak'la olan münasebetlerimizi olumsuz etkilemesinden" endişe etmekteydi.

Bu sebeple, ANAP iktidarı ile muhalefet arasında bir mücadele ortaya çıktı. Bu şartlar içinde Özal, 12 Ağustos'ta, TBMM'den, bir "savaş açma izni" çıkartmaya muvaffak oldu. Fakat bu iznin kullanılma şartı, "Türkiye'ye bir saldırı yapılması hâli" idi. Öyle ki, bu sırada, Adana-İncirlik NATO üssü, Amerikan uçakları tarafından kullanılmaya başlanmıştı bile.

---

56 *Tercüman*, 4 Eylül 1990.

57 *Milliyet*, 5 Eylül 1990.

58 Cumhurbaşkanı Özal, ağustos ayı ortalarında, basın mensupları için düzenlediği "gizli" bir toplantıda "Musul" konusunu işlemiştir. Özal, bizim de, *Tercüman* Gazetesi dış politika yazarı olarak katıldığımız bu toplantıda "bir koyup üç almak"tan söz etmekteydi. Toplantının, Türk basınını savaşa katılmak hususunda ikna etme amacına yönelik olduğu anlaşılmaktaydı.

TBMM'nin 12 Ağustos kararından sonra, ANAP hükümeti, 5 Eylül'de meclisin gizli oturumunda, Türkiye'ye yabancı asker kabul etme ve Türk askerini yabancı ülkelere gönderme iznini aldı. Muhalefet partilerinin dışında, 28 ANAP milletvekili de bu karara aleyhte oy kullanmıştı. Hükümet, bu kararın bir "savaş izni" olmadığını vurgulamakla beraber, muhalefet bu karara da şiddetle tepki gösterdi.

Muhalefetin ve kamuoyunun bu tepkilerinin, Cumhurbaşkanı Özal'ın savaşa bulaşma hevesini bir hayli kırdığı bir gerçektir. Kaldı ki, Türkiye, ambargoya katılmakla beraber, milyonlarca dolarla ifade edilen kayıplara uğramaya başlamıştı. Bu arada petrol fiyatları da 41 dolara yükselmişti. Bu ise, Türk ekonomisine ağır bir darbe vurmuştur. Bu kayıplar ve zararlar konusunda, Amerika'dan, Avrupa Topluluğu'ndan ve hatta bazı Körfez ülkelerinden birtakım vaatler gelmesine rağmen, bunların da gerçekleşmemesi, Özal ve ANAP iktidarında hayal kırıklıklarına ve dolayısıyla, Körfez Savaşı karşısındaki tutumunu yumuşatmasına ve yavaşlatmasına sebep olmuştur.

Körfez Krizi veya Körfez Savaşı, son elli yıl içinde, muhalefetin dış politika üzerindeki büyük etkinliğinin, birkaç örneğinden birini teşkil eder.

Mamafih, Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye verdiği zararlar, sadece belirttiklerimizle kalmadı. Zira savaşın sona ermesi üzerine, Saddam, özellikle Kuzey Irak Kürtlerine karşı harekâta girişti. Saddam'ın intikamından korkan Kürtler, özellikle Peşmergeler, Nisan 1991 başından itibaren kitleler hâlinde Türkiye ve İran'a sığınmaya başladılar. Bunların sayısı bir milyonu aşıyordu ve 500.000 kadarı Türk sınırlarından içeri girerek topraklarımıza sığındılar. Sınırlarımızın güvenliği bir yana, bunların beslenmesi ve barındırılması, Türkiye için ciddi bir sorun oldu. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi, 5 Nisan 1991'deki 688 sayılı kararı ile[59] Irak'ı, Kuzey Irak halkına karşı giriştiği harekâttan dolayı kınarken, insancıl yardımlar için, milletlerarası yardım kuruluşlarının Kuzey Irak topraklarına girilmesine izin vermesini istedi. İlginçtir, bu kararı Irak'ın içişlerine bir müdahale sayan Küba, Yemen ve Zimbabwe, karar aleyhine ve Çin ile Hindistan da çekimser oy kullandılar.

Türkiye'ye sığınan Peşmergelere, gerek Türk hükümetinin, gerek Türk halkının yaptığı yardım, herhâlde, dünyanın başka yerlerinde örneğine az rastlanan bir insanlık davranışı olmuştur. Şüphesiz başta Amerika olmak üzere diğer devletler ve milletlerarası yardım kuruluşları da, bu konuda gayet aktif olmuşlardır. Fakat yükün bütün ağırlığını Türkiye'nin taşıdığı bir gerçektir.

Şüphesiz Türkiye bu yükü ilelebet taşıyacak değildi. Bu insanların yerlerine, yurtlarına geri dönmeleri gerekirdi. Fakat bu insanlar için kendi topraklarında güvenlik nasıl sağlanacaktı? İşte bundan dolayı Başkan Bush, 10 Nisan 1991 tarihli bir deklarasyonla, Irak'ın 36. paralelin kuzeyindeki topraklarda her türlü askeri harekâtını yasakladığını bildirdi. Irak'a uygulanan politikanın anayasası hâline gelen 687 sayılı karar dolayısıyla, Irak buna boyun eğdi.

59 688 sayılı kararın metni: *Yearbook of the United Nations,* 1991; *After the Storm,* s. 385-386.

Öyle ki, Amerika, 1991 Haziran ayında, bölgedeki askerlerini geri çekme kararı aldı. O zaman, 36. paralel kararı ile Peşmergelerin korunması nasıl sağlanacağı sorusu ortaya çıktı. Bunun için de, Amerika tarafından Çekiç Güç diye bir formül ortaya atıldı. Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden meydana gelen bir milletlerarası güç, Silopi'de konuşlandırıldı. Fakat bu kuvvetlerin Silopi'de konuşlandırılması, Türkiye'nin, PKK terörüne karşı harekâtını engeller nitelikte görüldüğünden ve Türkiye'nin itirazı üzerine, bu kuvvetlerin geçici olması ve günlük operasyonlarında Türkiye'nin de söz sahibi olması esası kabul edildi. Daha sonra ise, 23 Eylül'de, Çekiç Güç bir kara kuvveti olmaktan çıkarıldı ve esas itibariyle Amerikan hava kuvvetlerinden meydana gelen bir "hava gücü" hâline getirilerek konuşlandırıldı.

1991 Haziran ayında "geçici" olması kabul edilen Çekiç Güç, Türk hükümetinin kabulü ve TBMM'nin onayı ile yapılan altışar aylık uzatmalarla, 1996 yılında dahi devam etmekteydi.

Bu olayın önemli yanı ise, Çekiç Güç'ün yerleşmesinden sonra, Kuzey Irak'ta bir "Kürt özerkliği" hareketinin ortaya çıkması, Saddam'ın 36. paralelin kuzeyine müdahale etmemesi ve Amerika'nın da bu özerkliği desteklemesi sebebiyle, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de tehdit eden bir nitelik kazanmasıdır. Türkiye, bu özerkliğe karşı bir güvenlik supabı olmak üzere, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ilkesini ortaya atmış ise de, 1995 yılı sonu geldiğinde Türkiye'nin de bu özerklik görüşmelerinde (Dublin toplantıları) aktif rol alması ile bu ilkenin pratik değeri hemen hemen hiç kalmamış gibidir.

3- ASYA GELİŞMELERİ

1980 ile 1990 arasında Asya'da meydana gelen iki önemli gelişmeden biri Sovyetler Birliği'ne, diğeri de Çin Halk Cumhuriyeti'ne aittir.

Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin 1979 Aralık ayında Afganistan'ı işgale teşebbüs edip, kendisini dokuz yıla yakın sürecek bir "Afganistan bataklığı" içine atması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına varan gelişmeler içinde, hem iç ve hem de dış etkiler bakımından önemli bir yer işgal eder.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin gelişmelerinin gösterdiği nitelik ise, 1976'da hem Chou En-Lai'nin ve hem de, hemen arkasından Mao Tsetung'un ölümünden sonra, Çin'in Batı'ya açılmasıdır. Olayın özelliği, Çin'in Batı'ya açılmasının Çin'de radikal bir yeni bir yapılanma meydana getirmeyip, dünyanın yeni yapılanmasının Çin'i de etkilemiş olmasıdır. Dolayısıyla, Asya'da bir yeni yapılanmadan söz etmek mümkün değildir. Fakat Afganistan ve Çin'deki gelişmelerin, yine de dünyanın yeni yapılanmasında yeri olduğu bir gerçektir.

A) SOVYETLER'İN AFGANİSTAN HEZİMETİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Amerika nasıl 1965-1975 arasında Vietnam'da tam bir bataklığa saplanmış ve ağır bir başarısızlıkla ve büyük güçlükle yakasını Vietnam'dan kurtarmış ise, Sovyetler de, aynen Amerika'nın yaptığı

hesap hataları ile 1979 Aralık ayından 1988 Nisan ayına kadar süren yaklaşık dokuz yıllık bir macera ile Afganistan bataklığına batmışlardır.

Bu savaşın başka bir özelliği de, Amerika'nın, Vietnam'ın intikamını Sovyetler'den Afganistan vasıtası ile almış olmasıdır.

Sovyetler'in Afganistan'ı işgale başlarken yaptıkları hesapların hataları ve yanlışları şu noktalarda kendisini göstermiştir:

–Birincisi, Afgan halkının Sovyet kuvvetlerine karşı kitle hâlinde direnişidir. Bütün savaş boyunca, kırsal alanın %70'i daima Afgan direnişçilerinin, Afgan milliyetçilerinin kontrolü altında kalmıştır.

–Sovyetler, Afganistan'ı işgal ederken, Afgan ordusunu da kullanabileceklerini sanmışlardır. 100 bin kişilik Afgan ordusu, daha 1980 yılı sonunda 25-30 bin kişiye inmişti. Çünkü asker ve subaylar ordudan kaçarak direnişçilere katıldılar.

Afganistan'ın gayet dağlık arazisi de Sovyetler için bir sürpriz oldu. Sovyet askerinin araziyi tanımamasına karşılık, milliyetçiler kendi topraklarını karış karış biliyorlardı. Üstelik bu arazi kara harekâtına da hiç müsait değildi.

–Tıpkı Vietnam'daki Amerika gibi Sovyetler de, işgali 50.000 kişilik bir kuvvetle gerçekleştirebileceklerini hesaplamışlar, fakat bu kuvvet 150.000 kişiye çıktığı hâlde, yine başarısız kalmışlardır.

Bu sebeplerden dolayı, Sovyetler'in kara harekâtı başarı sağlayamayınca, taktik değiştirdiler ve iki yeni metoda başvurdular. Bunlardan biri, "insan yoğun" muharebeler yerine, "silah yoğun" metodunu kullanmak oldu. Milliyetçilere karşı asker sayısı ile değil, her türlü silahı yoğun bir şekilde kullanmak suretiyle saldırılarını yürüttüler.

İkinci taktik değişikliği ise, 1983 yılından itibaren, kara harekâtına değil, hava bombardımanlarına ağırlık ve yoğunluk verdiler. Arazinin gayet sarp ve dağlık olması, direnişçi milliyetçilerin kuvvetlerini gizlemelerine imkân verdiği için, hava bombardımanları da etkisiz kalmaya başladı. Bunun üzerine Sovyetler başka yollara başvurdular. Birincisi, milliyetçilere yardım ettiklerinden şüphelendikleri köyleri ve yerleşimleri, yani sivil halkı bombalama yoluna gittiler. O kadar ki, Birleşmiş Milletler'in bir raporuna göre, bu bombardımanlarda, 1985 yılı Ocak-Eylül döneminde 32.755 kişi öldürülmüş ve pek çok maddi zarar ve kayıp meydana getirilmiştir. Yani, Sovyetler, "Afgansız Afganistan" amacını güden bir "genocide", bir "soykırım" politikasını uygulamışlardır.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Sovyetler 1984 yılından itibaren kimyasal silahlar kullanmaya başladılar. Bu silahlar özellikle sivil halka yönelikti. Bu kimyasal silahların başında, "Sarı Yağmur" (Yellow Rain) ve "sıvı ateş" denen şok dalgaları meydana getirmek suretiyle insanları öldüren "sıvı bombalar" gelmekteydi.

Sovyetler bununla da yetinmeyerek, çocukları öldürmek suretiyle halkı ve milliyetçileri yıldırmak istedi. Bunun için de uçaklardan, kalemler, ağız mızıkaları, radyolar, kibrit kutuları vs. atmaya başladılar. Bunlar arasında çocukların en hoşuna gideni ise, oynar kanatlı kuşlardı.

Hâlbuki bunların hepsi birer bomba idi. Radyoların düğmesini çevirdiğinizde, mızıkaları çaldığınızda veya çocuklar kuşların kanadını oynattığında, infilak ediyorlar ve etrafındakileri öldürüyor veya yaralıyordu. Bunlar hep, Afgan halkını yıldırma taktiği idi.

Fakat bu tariklerin hiçbiri yürümedi. 1985 Mart ayında Sovyet liderliğine Mihail Gorbaçov'un gelmesinden sonra, Moskova, Afganistan savaşının yürümeyeceğini kabul etmeye başladı. Fakat buna rağmen, iki barışçı yola başvurmuş görünüyor. Birincisi, 7-10 yaşlarındaki çocukların kitleler hâlinde ve 10 yıllık bir öğretim için Rusya'ya hazırlanması öngörülmekteydi. Bunlar Afganistan'ın gelecekteki komünist kadrosunu teşkil edecekti.

Bir diğer politika da, İslâm'ın kullanılması oldu. Bununla halkın sempati ve desteği kazanılmak isteniyordu. Bir "Diyanet İşleri Başkanlığı" kuruldu. Bütün okullara haftada üç saat din dersi konuldu. Bazı din adamları, komünist "Devrim Konseyi"ne üye olarak alındı. Kabil radyosu, haftada bir saat İslâmi program yayınlamaya başladı. Camilere, Sovyet Rusya taraftarı imamlar yerleştirildi.

Fakat bunların hiçbiri Sovyetler'i Afganistan bataklığından kurtaramadı. Kurtaran, silah gücü değil, Birleşmiş Milletler'in barış çabaları oldu.

a) Afgan Direniş Örgütleri

Başta da söylediğimiz gibi, Sovyetler Birliği'ni Afganistan hezimetine iten en önemli faktör, Afgan halkının milliyetçi direnişidir. Öyle ki, Afgan milliyetçileri, bir yandan Sovyet askeri ile mücadele ederken, bir yandan da kendi içlerinde çeşitli örgütlere ayrılmışlardı. Hatta bunların kendi aralarında da mücadeleler vardı.

Afgan milliyetçilerinin bu bölünmüşlüğü, Sovyetler için hem avantaj ve hem de dezavantaj teşkil etti. Avantaj teşkil etti; çünkü bu direniş örgütleri, Sovyet emperyalizmine karşı, tek veya birleşik bir cephe meydana getiremediler. Hatta her birinin kendisine ait askeri kuvveti bile vardı. Bu durum, şüphesiz, Sovyetler için bir avantaj ve milliyetçiler için de bir handikaptı.

Fakat buna karşılık, milliyetçilerin bu bölünmüşlüğü, Sovyetler için de bir handikap veya dezavantaj teşkil etti. Çünkü Sovyetler tek bir cephede savaş yapma imkânından yoksun kaldılar. Ülkenin her bir yanında bir başka direniş örgütü ile savaşmak zorunda kaldılar.

Bu direniş örgütlerini Radikaller ve Ilımlılar şeklinde ele almak gerekir.

Radikaller, "aşırı İslâmi" gruplar olup, en önemlileri şunlardı:

Hizb-i İslâmi: Direniş gruplarının en güçlüsü ve son derece muhafazakâr Sünni bir grup olan bu örgüt, lideri Gulbeddin Hikmetyar'ın, Kabil Üniversitesinde mühendislik öğrenimi görürken, 1969 yılında kurduğu Müslüman Öğrenciler Örgütü'nden doğmuştur. Hikmetyar, Krallık zamanında hapse atılmış ve daha sonra Pakistan lideri Zülfikar Ali Butto'dan büyük yardım görmüştür. 1978 Nisan ayındaki komünist darbesinden sonra, komünist rejime karşı ilk silahlı mücadeleyi başlatmıştır.

Cemiyet-i İslâmi: Lideri, Kabil Üniversitesi'nde İslâmi Bilimler Profesörlüğü de yapmış olan Dr. Seyyid Burhanuddin Rabbani idi. Rabbani aslen Tacik'tir. Cemiyetin askeri lideri ise, yine bir Tacik olan ve Panşir Aslanı diye anılan Ahmet Şah Mesud'tur. Cemiyet, iki defa Hizb-i İslâmi ile birleşmiş ise de, bu birleşmeler uzun ömürlü olmamıştır.

Bu iki büyük radikal örgütün dışında, birtakım küçük gruplar da bulunmaktaydı.

Ilımlı direniş örgütleri, ise, daha dağınık bir görüntü sergilemişlerdir. Bunların en önemlileri de şöyledir:

1978'de ortaya çıkan, Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi'nin liderliğini yaptığı Hareket-i İnkılâb-ı İslâmi. Krallık rejimini savunmaktaydı.

Çağdaş, demokratik ve komünist olmayan bir Afganistan görüşünü savunan, Pir Seyyid Ahmet Geylani'nin Peyman-ı İttihad-ı İslâmi örgütü.

Afganistan'ın tanınmış mollalar ailesinden Sıbgatullah Mücediddi'nin lideri olduğu Cephe-i Azadir-i Afganistan. Bu grup, Afganistan'ın Kurtuluşu için İhtilafçı Cephe diye bilinir.

Şunu da belirtelim ki, bu örgütler Afganistan dışında ve özellikle Pakistan'da karargâh kurmuş olan örgütler olup, ayrıca Afganistan'ın kendi içinde ve ayrıca İran'da da, Humeyni rejiminin desteğine sahip birtakım direnme örgütleri bulunmaktaydı.

Direniş örgütlerinin bu çokluğu ve birleşmeden yoksunluğu, Sovyetler'in çekilmesinden sonra, bu ülkenin bir siyasi istikrara kavuşmasını engelleyen en önemli faktör olacaktır. Sovyet işgali dahi, Afganistan halkına bir birlik ve bütünlük sağlayamamıştır. Afganistan bütün tarihi boyunca, ne çektiyse, kendi içindeki bu bölünmelerden çekmiştir.

b) Afganistan'ın İşgali ve Devletler

Bu konuda ilk söylenecek söz, Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinin bütün dünyada büyük tepki ile karşılandığı ve Sovyet uydusu sosyalist ülkeler hariç, hiçbir devletin, özellikle Bağlantısızlar'ın, Sovyetler'i desteklemediğidir. Çünkü Sovyetler'in Afganistan'ı işgalleri, düpedüz bir "saldırı" ve milletlerarası hukuk ilkelerinin kabaca çiğnenmesinden başka bir şey değildi. Hatta Afganistan'ın işgali, 1956'da Macaristan'ın, 1968'de Çekoslovakya'nın işgalinden çok vahşi bir olaydı. Çünkü 1956 ve 1968 işgallerinde, Moskova'nın kendisine göre gerekçeleri vardı. Fakat Afganistan'ın işgalinde bu gerekçelerin hiçbiri mevcut olmayıp, sadece kaba bir işgal olayından başka bir şey söz konusu değildi.

Bundan dolayı Afganistan'ın işgaline Sovyetler, gerek tarafsızlardan, hele Batı bloğundan hiçbir destek göremediği gibi, özellikle üç ülke, Amerika, Çin ve Pakistan, Sovyetler'i Afganistan'da tam bir başarısızlığa uğratmak için, her üçü de, bütün güçleri ile Afgan direnişçilerine yardım ettiler.

İlginçtir, Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline ilk şiddetli tepki Çin Halk Cumhuriyeti'nden geldi ve Güvenlik Konseyi'ni ilk harekete geçiren de Çin

oldu. Çin'in bu telaşının sebebi açıktır: Bir defa, 1960'ların başından ve özellikle 1965-66'daki, Çin'deki Proleter Kültür ihtilâli'nden beri Çin-Sovyet münasebetleri son derece gergindir. Sovyetler, Çin sınırına 40-45 tümenlik bir kuvvet yığmışlardı. Çin'in güneyindeki Vietnam'ın Sovyetler'le gayet yalın münasebetler içinde bulunması ve bu ülkenin 1978 sonlarında Kampuçea'yı işgal etmesi, Çin için, Sovyetler bakımından büyük endişe kaynağı idi. Bu sebeple Çin, işin başından itibaren, Afganistan ile olan dar sınır koridorundan Afgan direnişçilerini silahla destekledi. Bu, Sovyetler bakımından başka bir hataydı.

Amerika için Afganistan'ın işgalinin, Sovyetler'den, Vietnam'ın intikamını alma fırsatını yaratması bir yana, Başkan Carter, 28 Aralık 1979 tarihinde yaptığı konuşmada,[60] Sovyetler'in hareketini, Afganistan'ın iç işlerine "kaba bir müdahale" olarak nitelendirdi. 5 Ocak 1980'deki konuşmasından da, "Dünya, sadece karşıdan bakıp, Sovyetler Birliği'nin cezasız kalmasına izin veremez" dedi.[61]

Bu demeçlerden başka, Amerika Sovyetler'e karşı birtakım eylemli tedbirler de aldı. Başkan Carter, Amerikan Senatosu'na gönderdiği bir mektupla, 1979 Haziran ayında Sovyetler'le imzalanmış olan SALT-II Anlaşmasının onaylanmasını durdurdu. Bunun arkasından, 1981 Eylül'ünde Pakistan'la bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Amerika, Pakistan'a altı yıl içinde 3.2 milyar dolarlık yardım yapacaktı. Bu yardım paketi içinde 40 adet F-16 uçağı da vardı. Amerika, Çin gibi, Pakistan üzerinden Afgan direnişçilerine hem silah ve hem de gıda yardımı yaptı. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgalinin hemen arkasından, bir de Irak-İran Savaşı'nın çıkması, Körfez petrolü bakımından Amerika'yı iyice telaşlandırdı. Afganistan'ın işgali ile Sovyetler, Basra Körfezi'ne çok yaklaşmış olacaklardı. Arada İran var idiyse de, bu sırada İran ile Amerika'nın tam bir düşmanlık içinde bulunduğu ve İran'ın da bir Sovyet tehlikesine karşı koymakta gücünün yetmeyeceği de unutulmamalıdır. Bu sebeple Amerika, gerektiğinde Körfez'e hemen müdahale etmek üzere, 1981 yılında "Acil Müdahale Kuvveti"ni (Rapid Deployment Force) kurmuştur.

Şüphesiz, Afganistan'ın işgalinden en fazla endişelenen Pakistan oldu. Çünkü Afganistan Sovyetler'in kontrolü altına girecek olursa, Pakistan ile Sovyetler Birliği âdeta komşu hâline geleceklerdi. Bu sırada Pakistan'ın hiç de iyi münasebetlere sahip olmadığı Hindistan'ın da Sovyetler'le çok yakın münasebetlere sahip olduğunu göz önünde tutulmalıdır. Bu sebeple Pakistan, baştan sona kadar, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ve Afgan halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi ilkelerini savunmuştur.

Pakistan'ın başında başka bir dert daha vardı. Sovyet işgalinden kaçan sivil Afganlar, kitleler hâlinde Pakistan'ın Peşaver bölgesine sığındılar. Bunların

60 Konuşmanın metni: *Historic Documents of 1979*, Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1980, s. 970-972.

61 Konuşmanın metni: *American Foreign Policy-Current Documents, 1977-1980*, Washington DC, Department of State, 1983, s. 812-814.

sayısı üç milyonu bulmaktaydı. Her ne kadar Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, Amerika, Avrupa Topluluğu ve birçok devletler bu mültecilere yardım ettiyse de, Pakistan, bunların bir an önce yurtlarına geri dönmeleri için uğraştı. Çünkü bunların içinde bazı etnik gruplar, Pakistan için rahatsızlık unsuruydu.

Avrupa Topluluğu ile bütün Batılı ülkeler de, Sovyet işgaline karşı çıktılar.

c) BM'nin Barış Çabaları

Afganistan sorununu Güvenlik Konseyi'ne getiren Çin olmuştur. 1980 Ocak ayında altı toplantı yapılmasına rağmen, Sovyet Rusya'nın daimi üyelerden biri olması sebebiyle, bir sonuca ulaşılamadı ve konunun Genel Kurul'a havalesine karar verildi.

Genel Kurul'un 14 Ocak 1980'de, 18 ret ve 18 çekimsere karşı 104 oyla aldığı ES-6/2 sayılı kararı ise, Sovyet Rusya'nın adı zikredilmeksizin, Afganistan'ın, egemenlik, toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ile bağlantısızlık statüsüne saygı gösterilmesi, Afgan halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesine imkân vermek için, bütün yabancı kuvvetlerin Afganistan'dan çekilmesi, Afgan mültecilerinin kendi istekleriyle evlerine dönmelerini sağlayacak şartların yaratılması ve mültecilere yardım için BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin desteklenmesi isteniyordu.

Genel Kurul, bundan sonraki yıllarda da aldığı kararlarda, bu hususları aynen tekrarlamıştır.

Genel Kurul, 20 Kasım 1980'de aldığı 35/37 sayılı kararında[62] genel sekreterden, Afganistan (komünist rejim) ile Pakistan arasında bir diyaloğun sağlanması amacı ile bir "özel temsilci" tayin etmesini istedi. Genel Sekreter Kurt Waldheim da, siyasi yardımcılarından Perez de Cuellar'ı özel temsilci tayin etti. Cuellar, 1981 yılı içinde üç defa Kabil ve İslâmâbad'ı ziyaret etti ve bu ziyaretler Sovyetler tarafından da desteklendi.

BM Genel Sekreterliği'ne, 1 Ocak 1982'den itibaren Xaviar Perez de Cuellar getirilince, o da "özel temsilciliğe", yine siyasi yardımcılardan Diego Cordovez'i atadı. Cordovez, 1982 Haziran ayından 1988 Nisan ayına kadar olan dönemde, Afganistan ve Pakistan temsilcileri ile Cenevre'de tam 12 toplantı yaptı.[63] Pakistan, Afganistan'daki komünist rejimi tanımadığı için, bu toplantılarda taraflar hiçbir zaman bir masa etrafında oturmadılar. Cordevez, heyetlerin her biri ile ayrı ayrı görüşerek, tarafların görüşlerini uzlaştırmaya çalıştı.

Cordovez, altı yıllık çabadan sonra taraflar arasında bir uzlaşma ve anlaşma meydana getirmeye muvaffak oldu. Amerika Dışişleri Bakanı Schultz ile Sovyet Dışişleri Bakanı Şevardnadze arasında 21-23 Mart 1988'de

62 35/37 sayılı kararın metni: *Yearbook of the UN,* 1980, s. 308-309; *American Foreign Policy... 1977-1980,* s. 884-885.

63 Cenevre toplantılarının tarihleri şöyledir: 16-24 Haziran 1982, 11-12 Nisan 1983, 12-24 Nisan 1983, 24-30 Ağustos 1984, 20-25 Haziran 1985, 27-30 Ağustos 1985, 16-19 Aralık 1985, 5-23 Mayıs 1986, 31 Temmuz-8 Ağustos 1986, 25 Şubat-9 Mart 1987, 7-11 Eylül 1987, 2 Mart-8 Nisan 1988.

Washington'da yapılan toplantılarda da son pürüzler giderilerek, Afganistan ile ilgili anlaşmalar 14 Nisan 1988'de Cenevre'de imzalandı.[64]

Bu anlaşmalar, bazı ekler hariç, dört esas belgeden meydana gelmektedir:

1. Karşılıklı Münasebetlerin İlkeleri Konusunda İkili Anlaşma ile Afganistan ve Pakistan, birbirlerinin egemenlik, siyasi bağımsızlık, toprak bütünlüğü ile güvenlik ve bağlantısızlık ilkelerine saygı göstermeyi ve birbirlerinin içişlerine karışmamayı taahhüt etmekteydiler.

2. Milletlerarası Garanti Konusunda Deklarasyon ise, Amerika ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olup, Afganistan ile Pakistan'ın içişlerine karışmayacaklarını ve birinci belgedeki ilkelere saygı göstereceklerini belirtiyorlardı.

3. Mültecilerin Kendi İstekleri ile Dönmelerine Dair Anlaşma da, mültecilerin serbestçe evlerine dönmelerinin sağlanması hususundaki tedbirleri kapsamaktaydı.

4. Diğer İlgili Konular Anlaşması (Agreement on Interrelationships) ise, bu anlaşmalarla ilgili diğer konuların ne şekilde ele alınacağını belirtmekteydi.

Bir ilginç nokta da, bu belgelerde, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesine dair hiçbir ifade yoktur. Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi, ikinci belge olan "Garantiler Deklarasyonu" çerçevesinde gerçekleşecekti. Bu suretle Sovyetler'in prestiji korunmuş olmaktaydı. Nitekim Sovyetler'in Afganistan'da bulunan 120.000 kişilik kuvvetinin çekilmesi hususunda Amerika ile Sovyetler arasında bir takvim tespit edilmiştir ki, son Sovyet askeri Afganistan'dan 15 Şubat 1989'da çekilmiş olacaktı.

Afganistan sorununun bu şekilde çözümü ile Amerika, Körfez'e yönelen Sovyet tehdidini bertaraf etmiş sayılabilirdi, eğer 1990'da Körfez krizi ortaya çıkmamış olsaydı. Sovyet lideri Gorbaçov bakımından bu anlaşmalar, Sovyet Rusya'nın sırtından bir kamburun atılması anlamını taşıyordu. Öyle ki, Sovyet Rusya'nın prestiji de, bu Afganistan sorununda ağır bir darbe yemişti ve Sovyet uyduları da bu durumu görmekte ve değerlendirmekte gecikmediler. Afganistan hezimetinin, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasında büyük bir rol oynadığı, tereddütsüz söylenebilir.

B) ÇİN'DE YENİ YAPILANMA

a) Deng Şaoping'in Yükselişi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1 Ekim 1949'da kuruluşundan beri başbakan olan Chou En-Lai, 78 yaşında iken 8 Ocak 1976'da öldü. Chou öldüğünde, Çin Komünist Partisi içinde, "ılımlılar" ve "radikaller" olmak üzere iki hizbin mücadelesi vardı. Ilımlılar, ölmeden önce Chou En-Lai'nin etrafında

64 Cenevre anlaşmalarının metinleri: *American Foreign Policy (Current Documents)*, 1988, s. 476-484; *Historic Documents of 1988*, Washington DC, Congressional Inc., 1989, s. 259-266; *Keesing's..., 1988*, s. 35970-35971; *Facts on File*, 1988, s. 246-247.

toplanmışlardı, Radikalleri ise Mao Tse-Tung'un karısı Chiang Chin yönetiyordu. Mao bu sırada 82 yaşındaydı ve hasta ve ihtiyarlamıştı.

Chou ölünce, normal olarak, başbakanlığa, başbakan yardımcısı ve Proleter Kültür İhtilâli'nin kurbanlarından Deng Şaoping'in (Deng Tsiao-Ping) getirilmesi gerekiyordu. Radikaller, Deng'in başbakanlığını kabul etmeyince, bir kompromi olmak üzere, başbakanlığa 54 yaşındaki Hua Kuo-Feng getirildi.

Mao Tse-Tung da, 82 yaşında iken, 9 Eylül 1976'da öldü. Bu sırada ılımlılar-radikaller mücadelesi devam etmekteydi. Mao'nun ölümü üzerine, karısı Chiang, gemi iyice azıya aldı. Üç arkadaşı ile birlikte bunlara "Dörtlü Çete" denmekteydi. Yalnız, Mao'nun ölümü üzerine Başbakan Hua, hem parti başkanlığını hem de askeri komite başkanlığını ele geçirdi ki, bu suretle hem partiyi hem de orduyu kontrolü altına almış olmaktaydı. Bunun sonucu olarak, bu olaydan 15 gün sonra, Dörtlü Çete'nin tutuklandığı bildirildi. Bu, radikallerin mücadeleyi kaybetmeleri demekti.[65]

Bu tarihten itibaren, 1976 Nisan ayında partiden ve partideki bütün görevlerinden atılmış olan Deng Şaoping'in yıldızı yükselmeye başlıyordu. 1977 Temmuz'unda yapılan Merkez Komitesi toplantısında Dörtlü Çete, partiden atılırken Deng Şaoping de Merkez Komitesi, Politbüro, Politbüro Yürütme Komitesi üyeliklerine yeniden tayin ediliyor ve ayrıca Komünist Parti Başkan Yardımcılığı ile Askeri Komite Başkan Yardımcılığı ve Genelkurmay başkanlığına getiriliyordu.[66]

Çin Komünist Partisi'nin 11. Kongresi 12-18 Ağustos 1977 günlerinde yapıldı. Kongre, siyasi iktidarı Hua ile Deng arasında paylaştırmış ve Deng'in yükseliş yolunu açmıştır. Nitekim Şubat-Mart 1978'de yapılan Çin Milli Halk Kongresi, Hua'yı tekrar başbakan seçerken, Deng Başbakan Birinci Yardımcılığı görevini üstlendi. Deng'in adı 1978 sonlarından itibaren ön plana çıkarken, Mao da artık açık bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı.

b) Reformlar

Deng'in iktidar basamaklarında yükselişinin anlamı, 11. Merkez Komitesi'nin Aralık 1978'de yapılan Genel Kurul toplantısı kararlarında görüldü. O zaman açıklanmayan bu kararlar, tam anlamı ile bir "ekonomik yeni yapılanma" niteliğinde idi. Bu kararlarla birtakım ekonomik tedbirler alınıyordu ki, bunlar, tarım alanında köylüye toprak kiralamayı, tarımda aile işletmeciliğini ve tarımsal ürünlerin serbest satışını öngörürken, endüstride de, yabancı bankalardan kredi almaya, yabancı sermaye ile ortak yatırım yapmaya, teknik yardım ve ekipman yardımı konusunda yabancı şirketlerle sözleşme yapmaya, gerek devlet çiftliklerinde, gerek sanayi işletmelerinde, yöneticilere, üretim

65 Bu gelişmeler için bkz., *Keesing's...,1976*, s. 27667-27672.

66 Chiang Chin, 1981 Ocak ayında yargılanıp ölüme mahkûm edilmiş ise de, ölüm cezası ancak iki yıl sonra infaz edilmiştir.

planları, maliyet ve kâr hesaplarının yapılmasında daha geniş yetkilere, ücretleri, işletmenin kâr ve zararına göre tespit etmeye imkân vermekteydi.[67]

1978 sonlarından itibaren, 1957'den beri hiçbir faaliyet göstermeyen sendikaların ve gençlik kuruluşlarının faaliyetlerine ve üniversitede dini konuların incelenmesine izin verildi.

1978 Şubat ayındaki Milli Kongre, 1985'e kadar gerçekleştirilmek üzere Dört Modernizasyon programını kabul etmişti. Bu program ile Tarım, Endüstri, Bilim ve Teknoloji ve Savunma alanlarının, 1985'e kadar çağdaş şartlara kavuşturulması öngörülmekteydi. Fakat bu programın maliyeti 600 milyar doları bulmaktaydı.[68] Zira bu dört alanda 120 proje hazırlanmış bulunmaktaydı. 600 milyar dolarlık maliyet demek, Çin'in yabancı sermayeye ihtiyacı olduğu demekti. Bu sebeple Çin, önce Japonya'ya döndü. 1978 Şubat ayında Çin ile Japonya arasında 60 milyar dolarlık bir ticaret anlaşması imzalandı. Böylece 1937'den beri devam eden savaş sona ermiş oldu. 1978 Ağustos'unda da Çin ile Japonya arasında "Barış ve Dostluk" anlaşması imzalandı. Ekim 1978'de de Deng Şaoping Japonya'yı ziyaret etti.

Böylece Mao'nun ölümünden iki yıl bile geçmeden, Çin dışarıya, yani Batı'ya açılıyordu. Zira 1978'den itibaren Çin, Amerika ile de münasebetlerini açmaya başladı. Özellikle Dört Modernizasyon Programının "savunma" kısmı Amerika'ya dayandırılmak istenmiş ve Çin Amerika'dan silah almaya başlamıştır.

Reformlar konusunda en büyük adım, Milli Halk Kongresi'nin 4 Aralık 1982 günü kabul ettiği dördüncü anayasa ile atıldı.[69] Reformları ve dışa açılmayı yansıtan bu anayasanın getirdiği pek çok yenilik olmakla beraber, en göze çarpan özelliklerini şöyle belirtebiliriz: Anayasanın 3. maddesi yerel yönetimlere geniş yetkiler verirken, 11. madde, kanunların çizdiği sınırlar içinde "ferdi ekonomi"ye izin vermekteydi. 13. madde, "Devlet, vatandaşların yasal kazançlarını, tasarruflarını, evlerini ve diğer yasal mülklerini korur" diyordu. Bunlardan çok daha önemlisi ise, 18. maddenin yabancı sermaye yatırımlarına kapıyı açması ve yabancı sermayenin yasal hak ve menfaatlerinin devlet tarafından korunacağını belirtmesiydi.

Bunun arkasından, Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin, 1984 Ekim'inde yaptığı toplantıda, "Ekonomik Yapı Reformu" adlı belgeyi kabul etmesi geldi.[70] Bu belgede "pazar ekonomisi"nin esasları belirtiliyor ve sanayi işletmelerinde "sorumluluk" sistemi getiriliyordu. Yani, sanayi işletmelerinin yöneticileri, işletmenin yönetimi bakımından kendi sorumlulukları ile baş başa bırakılıyordu. Bu arada, işçi ücretlerinde "eşitlik" ilkesi kaldırılıyor ve "prodüktivite" esası kabul ediliyordu.

67 Bu ekonomik tedbirler için bkz., *Keesing's..., 1981,* s. 30770-30771.

68 London, IISS, *Strategic Survey,* 1978, s. 71-72.

69 Bu anayasanın tam metni için bkz., *Keesing's..., 1983,* s. 31953-31962. Bundan önceki üç anayasa, 1954, 1975 ve 1978 tarihlidir.

70 Bkz., *Strategic Survey,* 1984-1985, s. 89.

Deng Şaoping'in başlattığı bu ekonomik reformlar, halkın günlük yaşamına, hatta giyimine kuşamına bile olumlu bir şekilde yansırken, üretimde de büyük gelişmeler ortaya çıkmaya başladı.[71] "Rock" müziğine bile izin verilirken, 1985 başında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin tarihinde ilk defa olarak güzellik yarışması bile düzenlendi. Öyle ki "Pazar ekonomisi" yani liberal ekonomi, Çin'in yeni yaşamında tek model hâline geldi.

c) Tienanmen'deki Kırmızı Işık

Ekonomik reform alanındaki bu olumlu gelişmeler, zamanla "olumsuz" sonuçlar doğurmaya başladı ve bu da politik gelişmelere yansıdı.

Ekonomideki liberalleşmenin ya da yapılan reformların doğurduğu olumsuzlukların başında, serbest piyasa ekonomisinin sebep olduğu fiyat yükselmeleri, enflasyon ve bunun halk üzerindeki etkileri geliyordu.

1985'ten itibaren, tarımsal üretim düşerken, kredi yetersizlikleri, elektrik enerjisi sıkıntısı, ham madde sağlanmasındaki aksamalar ve enflasyonun, resmi olarak %8.5, gayri resmi olarak da %11.5'a çıkmış olması, ekonomik reformların, halkın yaşamına yansımasının kaçınılmaz sonuçları hâline geldi.

Bu durumun, Komünist Partisi içindeki iktidar mücadelesine dönüşmesi de, beklenmeyen bir durum değildi. Deng Şaoping, ekonomik reformların gerçekleşmesi için parti içinde genç kadrolara dayanırken, öte yandan da, bu genç reformcularla, parti içindeki "Muhafazakârlar" arasında bir denge kurmaya çalıştı. Fakat 1986 yılından itibaren, parti içinde ve partinin yukarı kademelerindeki muhafazakârların, bu liberalleşme hareketlerine karşı direnmeleri de artmaya başladı. Merkez Komitesi'nde, "demokratik merkeziyetçilik" ilkesi, yani Merkez Komitesi içinde yapılan tartışmalarda kabul edilen kararların yürürlüğü ilkesi kabul edilirken, bilimde, sanatta hürriyet, resmi parti politikası olarak benimsendi. Keza dünyaya açılma politikasına da devam edilmesi kararı alındı.

Parti içindeki bu gelişmelerden cesaret alan bazı üniversite profesörleri ve öğrenciler, daha fazla hürriyet için, 1986 Ocak ayında gösterilere başladılar. Öyle ki göstericiler Proleter Kültür İhtilâli'nin Kızıl Muhafızlarını hatırlatıyorlardı.

Şu farkla ki, şimdi "Batı Demokrasisi"nden söz edilmekteydi. Bu gelişmelerden Deng Şaoping de endişelenmeye başladı. Çünkü Deng, ekonomik reformlara girişirken genç reformcularla, muhafazakârlar arasında bir denge kurmaya büyük önem vermişti. 1989 yılı başında ise, partinin üst kademesinde hem "ideolojik ayrılık" ve hem de "kuşak farklılığı" şeklinde bir bölünme meydana geldi.

Fakat ilginç bir gelişme olarak, 85 yaşındaki Deng reformların "motoru" iken, 60 yaşındaki Başbakan Li Peng, muhafazakârları temsil ediyordu. Bu ikisinin temsil ettiği gruplar arasındaki mücadele, reformlara devam edip etmeme mücadelesiydi.

71 Bkz., a.g.e., s. 90.

Fakat, 1989 Nisan ayında 100-150 bin öğrencinin, hükümetin gösterileri yasaklamasına rağmen, Pekin'in Tienanmen meydanında gösterilere başlaması Deng'i güç duruma soktu ve tutumunu sertleştirdi. Deng, gelişmelerin kendi kontrolü altında kalmasını sağlamak amacı ile "Bu karışıklığı durdurmak ve buna engel olmak için, güçlü tedbirler ve kesin tutum almalıyız. Öğrencilerden korkmayınız. Çünkü milyonlarca askerimiz var" diyen Deng'e göre taviz vererek çözüm elde edilemezdi. Kendisi, Proleter Kültür İhtilâli'nde ordunun darbesini yiyen Deng, şimdi öğrenci gösterilerine karşı, kontrol altında tuttuğu orduyu kullanmak istedi.

Hükümetin bütün önleme ve polis tedbirlerine rağmen, Tienanmen meydanındaki öğrenci gösterileri mayıs ayında da devam etti. Bir yandan işçiler, bir yandan da halk kitleleri, gösterilerde, "demokrasi" isteyen öğrencilerin yanında yer aldı. Bu ise, alınacak tedbirler konusunda partiyi, "şahinler" ve "güvercinler" diye ikiye böldü. Mayıs ortalarında Deng de, "şahinler" denen sertlik taraftarı muhafazakârlara katıldı. Yumuşaklık ve siyasi reformlar taraflısı Başbakan Zhao Zhang da görevinden alındı. Zhao, 19 Mayıs 1989 günü evine giderken Tienanmen meydanındaki öğrencileri de ziyaret etti. Fakat hemen ev hapsine alındı.

Zhao'nun azli, Tienanmen meydanındaki binlerce öğrenci için, büyük bir ümit kapısının kapanması demekti. Demokratik reformlar için artık ümit kalmaması demekti. Bu sebeple, meydanda toplananların sayısı, 200.000'den 10.000'e düştü. Mayısın son günlerinde ordu Pekin'e girmeye hazırlanıyordu. Nitekim 3-4 Haziran 1989 gecesi, Çin Halk Ordusu kuvvetleri Pekin'in bütün sokaklarını işgale başladı. Bu işgal sırasında sivillerden birkaç yüz kişi öldürülmüştür. Temmuz başında yapılan açıklamada 2.500 kişinin tutuklandığı bildirilmekle beraber, gerçek sayının 10.000 kadar olduğu ileri sürülmüştür. 27 kişiye idam cezası verilmiştir.[72]

Zhao Zhang'dan sonra başbakanlığa Li Peng getirildi. Fakat Deng Çin'in dizginlerini elinde tutmaya devam ediyordu. Tienanmen olayları, siyasi reformların yolunu kestiyse de, ekonomide liberal açılma devam etti.

d) Tienanmen'e Tepkiler

Tienanmen olaylarının kanlı bir şekilde bastırılması, bütün Batı dünyasında sert tepkilerle karşılandı. Bunların başında, Çin ile geniş bir ekonomik ve ticari münasebetlere girişmiş olan Amerika'dan geldi. Zira Çin'deki liberalleşme Amerika açısından, Çin'deki komünizmin sonuna doğru gidişin bir habercisiydi. Şimdi bu ümit sönüyordu. Başkan Bush, 5 Haziran'daki demecinde, Amerika'nın Çin ile münasebetlerini kesmeyeceğini, fakat askeri satışların, askeri temasların ve hükümetten hükümete ticaretin askıya alınacağını bildirdi. Bush, 8 Haziran'daki demecinde ise, Çin hükümeti, öğrencilerin ve

72 Tienanmen olayları için bkz., Loyel Dittmer, "The Tienanmen Massacre", *Problems of Communism*, Eylül-Ekim 1989, c. XXXVIII, No: 5, s. 2-15.

diğer demokrasi taraftarlarının isteklerinin haklılığını tanıyıncaya kadar, Amerika'nın Çin ile normal münasebetlere girmeyeceğini bildirdi.

Amerikan Kongresi ise çok daha sert tepki gösterdi ve Temsilciler Meclisi, 29 Haziran'da, Çin'e ekonomik yaptırımlar uygulanması kararını aldı. Hem de oy birliği ile. Hâlbuki Başkan Bush bu kadar ileri gitmeye niyetli değildi. Fakat bu yaptırımlar Senato tarafından da aynen onaylandı.

Avrupa Topluluğu (Avrupa Birliği) da, Tienanmen olayına sert tepki göstererek, hemen hemen Amerikan Kongresi'nin kabul ettiği yaptırımların aynısını benimsemiştir.

Tienanmen gösterileri devam ederken, Sovyet Lideri Gorbaçov da, mayıs ortalarında Çin'i ziyaret etmekteydi. Gorbaçov, 17 Mayıs'taki basın toplantısında, öğrencilerden mektup aldığını açıklamış ve "Durumlarını takdirle karşılıyorum. Bu gibi süreçler sıkıntılıdır. Fakat bunlar gereklidir" demekle beraber, bu gelişmelere dışarıdan müdahale edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır.[73]

1990-91 Körfez Savaşı, Çin'in Batı ile münasebetlerini düzeltmesine vesile oldu. Çin'in, bu krizde aktif bir rol oynaması, veto hakkı olduğu hâlde bunu kullanmayıp, genellikle "çekimser" kalması ve Irak'a uygulanan yaptırımlara katılması, Batı'nın Çin'e karşı tutumunu değiştirmesini sağladı. Suudi Arabistan bile Çin ile diplomatik münasebet kurdu. Amerika-Çin ticareti yeniden gelişmeye başladı. Fakat Batı ile münasebetler, uzunca bir süre, Tienanmen'den önceki düzeye ulaşamadı. Bu sefer Çin, Batı'ya fazla yaklaşmamaya özen gösterdi.

4- SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI: YENİ DÜNYA

A) STALİN'DEN GORBAÇOV'A

Stalin 5 Mart 1953'te öldükten sonra, Nikita Kruşçev, oldukça uzun bir mücadelenin sonunda, 1957'de tek başına Sovyet iktidarının sahibi olmayı başarmıştı. Kruşçev döneminde Doğu-Batı münasebetleri, denebilir ki, Stalin zamanındakilerden çok daha sert ve tehlikeli gerginlikler içine girmiştir. Kruşçev'in, 1958'den başlayan Mao ile kavgası, 1964 Ekim'inde, bir "saray darbesi" ile iktidardan düşürülmesine sebep oldu. Yerine, 18 yıl iktidarda kalacak olan, Leonid Brejnev geçti. Brejnev döneminin en önemli olayı ise, Doğu yahut Sovyet bloğunun içeriden sarsılmasına sebep olan ve 1 Ağustos 1975'te 35 ülkenin imzaladığı Helsinki Nihai Senedi veya Helsinki Deklarasyonu'dur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının itici gücü, Gorbaçov'un ortaya attığı glasnost ve perestroyka olmuş iken, Sovyet veya Sosyalist Blok'un temellerini sarsan da bu Helsinki Nihai Senedi olmuştur. Doğu-Batı münasebetlerine bir yumuşama ve bir yakınlık getirmek isteyen bu belgenin yürürlüğe girmesinden sonra,

73 *Facts on File, 1989*, s. 357.

Doğu Avrupa'daki bütün Sovyet uydusu sosyalist ülkelerde, aydınlar ve milliyetçiler arasında, insan hakları ve hürriyet hareketleri başlamış ve bu hareketler zamanla Moskova'nın hegemonyasına karşı bir mücadeleye dönüşmüştür. Şüphesiz bunlar, bir patlama değil, yavaş yavaş gelişen hareketler olmuştur.

Brejnev 1982 Kasım ayında öldü. Yerine hem hasta ve hem de yaşlı, Yuri Andropov geçti. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin bu yeni genel sekreteri, 1956 Macar Ayaklanması'nda Sovyetler'in Budapeşte Büyükelçisi'ydi ve Imre Nagy'ın tuzağa düşürülüp tutuklanmasında önemli bir rol oynamıştı. Yalnız şu var ki, Andropov, parti yönetiminde gençlere ağırlık verilmesi taraftarıydı. Bundan dolayıdır ki, parti üst kademesindeki gençlerden Mikhail Gorbaçov'a, özellikle dış politikada önemli görevler vererek, bir bakıma kendisinin veliahdı yapmak istemişti. Fakat Andropov, 15 ay "saltanat" sürdükten sonra, Şubat 1984'te öldü. Fakat Andropov'un yerine 53 yaşındaki Gorbaçov değil, yaşlı ve hasta, Konstantin Çernenko geçti.

Çernenko, görevini ancak 13 ay sürdürebildi. 10 Mart 1985 günü öldü. Özellikle Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden 50 yaşın altındaki gençlerin etkisiyle, genel sekreterliğe Mikhail Gorbaçov getirildi.

Şurası bir gerçektir ki, Gorbaçov iktidara geldiğinde, Batıda hiç kimse, bu olayın, Sovyetler Birliği tarihinin bir dönüm noktası olacağını ve Sovyetler Birliği'nin, Komünist Partisi'nin bu genç, yetenekli ve dinamik genel sekreteri zamanında ve onun politikası sonucu dağılıp gideceğini aklına bile getirmedi. Bu sırada Amerika'da, birtakım "aklı evveller", Sovyetler Birliği'ni, Orta Asya'dan ve "İslâm" faktörü ile yıkma hesap ve tartışmaları yapmaktaydı. Hâlbuki Sovyetler Birliği, Doğudan değil Batıdan, Orta Asya'dan değil, Doğu Avrupa'dan yıkıldı.

Şunu hemen belirtelim ki, Gorbaçov'un kendisini Komünist Partisi'ne kabul ettirmesi de kolay olmadı. Gorbaçov, parti içinde kendi iktidarını pekiştirmek için, iki istikamette hareket etti. Birincisi, her fırsatta, "eski tüfekleri" sahneden çıkarmaya çalıştı. İkincisi de, partinin temel organlarındaki kadroları kendi görüşlerine yatkın kişilerle takviye etmek için çaba harcadı. Bu mücadele 1988 yılı sonlarına kadar sürdü.

Gorbaçov'un partiye egemen olması kolay olmamıştır. Onun için, parti kadroları üzerinde, kendi görüşlerine göre manipülasyonlar yaparken, yine de Komünist Partisi ve özellikle Merkez Komitesinden bir hayır beklememiş olmalı ki, iktidarını başka unsurlar üzerine dayandırma yoluna gitti.

Komünist Partisi'nin, 1941 yılından beri toplanmayan ve halkın temsilcilerinden meydana gelen bir "Parti Konferansı" vardı. Gorbaçov, seçim yaptırarak, Haziran-Temmuz 1988'de Parti Konferansı'nın toplanmasını sağladı. Bu konferansın en önemli özelliği, konuşma ve eleştirilerin, gayet serbest ve açık olarak yapılmasıydı. Konferansla Gorbaçov'un "çok adaylı" seçim sistemini savunması ilginçtir. Gorbaçov, iktidarını, Komünist Partisi'ne değil, halka dayandırmak istiyordu.

Halk Kongresi, bir danışma organı niteliğinde olmakla beraber, anayasa değişikliği ile ilgili kararlar da aldı. Bunlardan biri de, Komünist Partisi'nin "devlet" üzerindeki "vesayeti"nin kaldırılması, yani parti ile hükümet işlerinin birbirinden ayrılmasıydı. Ayrıca, Gorbaçov'un birçok yetkileri de genişletildi. Sovyetler Birliği'nin parlamentosu niteliğindeki Yüksek Sovyet, Aralık 1988'deki toplantısında bu kararları, yani Gorbaçov'un yetkilerinin genişletilmesini aynen onayladığı gibi, Gorbaçov aynı zamanda devlet başkanlığına da getirildi.

Yüksek Sovyet, yine Halk Kongresi kararlarına uygun olarak, anayasa değişiklikleri içinde, 1500'ü halk tarafından ve 750'si kamu kuruluşları tarafından seçilecek 2.250 üyeli bir Halk Temsilcileri Kongresi kurulmasını da kabul etti. Bu kongre ilk toplantısını Mayıs-Haziran 1989'da yaptı. Bu suretle Sovyet sistemine, doğrudan halkı temsil eden yeni bir organ dâhil olmaktaydı.

Yüksek Sovyet, 1990 Şubat ayında, Gorbaçov'u, "Executive President" yapan, yani Amerika'daki gibi "Başkanlık Sistemi"ni getiren bir karar aldı.

Fakat 1990 Şubat'ındaki gelişmeler bu kadarla da kalmadı. Bir defa, 4 Şubat 1990 günü Moskova'da, 200.000 kişinin katıldığı yürüyüş ve gösteriler yapıldı. Gösterilerde Komünist Partisi'nin ülke yönetimindeki tekeline son verilmesi ve partide radikal reformlar yapılması istenmekteydi. Tarihçi, Yuri Afanasyev, bu gösteriler için, çarlığa son veren 1917 Şubat İhtilâlinden esinlenerek, "1990'ın barışçı Şubat İhtilâli" diyordu.[74]

Bu gösteriler Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne hemen yansıdı. Gösterilerin ertesi günü komitede alman kararlarla, Komünist Partisi'nin ülke yönetiminin tek gücü olmasını öngören anayasa maddesinin kaldırılması ve "Sovyetler Birliği Komünist Partisi halk için vardır ve halka hizmet etmektedir" hükmünün Anayasaya girmesi kabul edildi.

Bütün bu gelişmelerle Gorbaçov, iktidarını iyice pekiştirmekle beraber, parti ve devlet sisteminde yapılan bu değişikliklerle de, Sovyetler Birliği'nde bir ihtilâl ve inkılâp yaptığı da bir gerçekti. Gorbaçov, Stalin'in bıraktığı "Marksist" ve "Komünist" sistemi, ne Karl Marx ve Engels'in, ne Lenin'in ve hele Stalin'in hiç düşünmedikleri bir yere getirmişti. Gorbaçov, Marx'ın uydurma proletarya diktatoryasından, Sovyet komünizmini halkın demokrasisine getirdi. Bu, Stalin ve haleflerinin, yine uydurma "halk demokrasisi" de değildi.

B) GLASNOST VE PERESTROYKA

Gorbaçov'u, parti ve devlet sisteminde bu kadar radikal değişikliklere ve hatta Sovyet Rusya'nın siyasal yapısını bu kadar değiştirmeye iten sebep veya faktör neydi?

Önce şunu söylemek gerekir ki, Gorbaçov'un 1985 Mart ayında Sovyetler Birliği'nin kaderini eline aldığında, bu devletin, dünya politikasında bir "süper güç" olarak mücadelesi ve bu mücadeledeki handikapları ve bunların çözümleri hakkında, birtakım tedbir ve sistemleri kafasında oluşturduğu anlaşılıyor.

74 *International Herald Tribüne*, Şubat 5, 1990.

Sanırız bu tedbirler ve sistemleri gerçekleştirmenin ilk çaresinin de, Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında radikal değişmeler yapılması olduğuna inanmıştı. Fakat bütün bunları yapabilmesi için de, kuvvetli bir otoriteye sahip olması gerekirdi.

Bu sebepledir ki, Gorbaçov, bir yandan siyasal sistemin yapısını değiştirerek yakasını Komünist Partisi'nin hegemonyasından kurtarmaya çalışırken, diğer yandan da, ekonomik yapının değiştirilmesi ve bu yapıya, Gorbaçov'un kafasında tasarladığı şeklin verilebilmesi için, ekonomik alanda da kademe kademe tedbirler almaya başladı. Glasnost (açıklık, şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden inşa, yeniden yapma), öngörülen yeni ekonomik sistemin iki temel ilkesini teşkil etmiştir.

Gorbaçov, 11 Mart 1985'te, Komünist Partisi Genel Sekreterliğine seçilmesinden sonra yaptığı konuşmalarda, "ekonomik mekanizma ile işletmecilik sisteminin devamlı bir şekilde geliştirilmesi" ihtiyacından söz etmiş ve teşebbüslerin bağımsızlık ve yetkilerinin genişletilmesi gerektiğini söylemişti.

Bunun arkasından, nisan ayında, verimliliği ve ürün kalitesini yükseltmek için tedbirler açıklanırken, mayıs ayında da, endüstride ve araştırmada çalışan işçi, mühendis ve üretim mühendislerine maddi ve manevi teşvikler getiren kararlar alındı.

Haziran ayında merkez komitesinde yaptığı konuşmasında da, bütün ekonomik aksaklıkların kaynağının, 1970'lerden beri izlenen ekonomik politikalar olduğunu söyleyerek, "Brejnev dönemine" ağır bir darbe vurdu.

Ağustosta yayınlanan bir kararname ile de, işletmelere, üretim hedeflerinin tespiti ile fiyat tespitinde daha geniş karar yetkisi tanındı.

Haziran ayında, aynı zamanda, içki yasağı getirildi. Umumi yerlerde içki içmek, işyerine sarhoş gelmek, küçükleri içkiye teşvik etmek, evlerde içki imal etmek yasaklanırken, cumhuriyetlerin yönetimindeki suiistimal ve rüşvete karşı da mücadele açıldı. Bu cumhuriyetlerin başında, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan geliyordu.[75]

1986 yılının en önemli olayı ise, Brejnev döneminin ekonomik politikasına göre hazırlanmış olan 12. Beş Yıllık (1986-1990) Plan'ın radikal bir şekilde değiştirildikten sonra, Komünist Partisi'nin Şubat-Mart 1986 yapılan 27. Kongresi'ne sunulması oldu. Gorbaçov, bu konuda kongreye, okunması beş buçuk saat süren bir rapor sundu.[76] Raporda Gorbaçov, kapitalizm ile komünizm arasındaki ideolojik çatışmayı değerlendirirken, "günün gerçeğinin temel eğilimlerini anlamak" gerektiğini söylemiş ve 9. (1971-1975) ve 10. (1976-1980) beş yıllık planların başarısızlığında, bilimsel ve teknik gelişmelerin gerisinde kalınmasının büyük rol oynadığını vurgulamıştır.

Gorbaçov, bu şekilde kademe kademe yürüttüğü yeni ekonomik politikanın adını koymakta da gecikmedi: Glasnost. Merkez Komitesi'nin Ocak

75 1985 yılındaki bu gelişmeler için bkz., *Keesing's..., 1985*, s. 34054-34058.
76 Raporun geniş bir özeti için bkz., *Keesing's..., 1986*, s. 34367-34370.

1987 sonunda yaptığı genel kurul toplantısında, sert bir konuşma yaparak,[77] Brejnev dönemini ağır bir şekilde eleştirdikten sonra, parti hayatında reform ve demokratizasyon ve toplum hayatında da "geniş demokrasi" gerektiğini söyledi. Devlet ve kamu kuruluşlarının da, kamuoyunun eleştirilerine açık olması gerektiğini belirten Gorbaçov, devlet hayatında "alenilik" ve "açıklık'", yahut "şeffaflık", yani glasnost ilkesini ortaya attı. Gorbaçov, gerek devlet hayatındaki, gerek ekonomideki uyuşukluğu ve durgunluğu silkelemek ve bir dinamizm getirmek istiyordu.

Gorbaçov, ikinci bombasını, Bolşevik İhtilâli'nin, yani Sovyet Birliği'nin kuruluşunun 70. yıldönümü dolayısıyla 7 Kasım 1987'de yaptığı bir konuşma ile[78] patlattı. Bu konuşmasında da Perestroyka, yani "yeniden inşa", "yeniden yapılanma" ilkesini ortaya attı. Gorbaçov, Lenin'den başlayarak o güne kadar, Rusya'da sosyalizmin gelişmelerini tahlil ederek, "sosyalizme ikinci bir rüzgâr" sağlamak için ekonominin yeniden yapılanması ve ekonomide reform ve demokratizasyon gerektiğini söyledi.

Perestroyka'nın ilk önemli ve büyük adımı ise, 1 Ocak 1988'de yürürlüğe konan "Sosyalist Teşebbüs Kanunu" oldu. Adından da anlaşılacağı üzere bu kanun, teşebbüslere ve yöneticilerine, rasyonel ve verimli bir işletme sağlama hususunda çok geniş yetkiler sağlıyordu.

Böylece, Gorbaçov, glasnost ve perestroyka ile kapitalist ekonominin bir açık tarafını komünist sistem içinde uygulayarak Sovyet komünizmine yeni bir yapılanma ve aynı zamanda da bir dinamizm getirmek istemişti. Tabii, bu politikasının karşısına dikilen birtakım muhafazakârlar da oldu. Fakat belirttiğimiz gibi, Gorbaçov, siyasal alanda yapmış olduğu reformlarla sağlamlaştırdığı otoritesi ile bu muhafazakâr, köstekleyici direnmeleri kırmasını bildi.

C) SOVYET-AMERİKAN SİLAHLANMA YARIŞI

Esasına bakılırsa, Gorbaçov'un, yeni bir ekonomik yapılanma ile Sovyet komünizminde yeni bir rüzgâr estirme ve Sovyet ekonomisine yeni bir dinamizm getirme amacının itici gücü, 1960'lardan itibaren, yani füzelerin savaş teknolojisinin ana unsurunu teşkil etmeye başlamasından sonra, Sovyet Rusya ile Amerika arasında süregelmekte olan silahlanma yarışı olmuştur. Burada özellikle söz konusu olan, "stratejik" füzeler denen çok uzun menzilli füzelerdir. Her iki tarafın da, birbirlerinin topraklarını rahatlıkla vurabilecekleri bu uzun menzilli füzeler yarışı, Gorbaçov'un iktidara geldiği 1985 yılında öyle bir hâl almıştı ki, Sovyet ekonomisinin bu yarışı kaldıramayacak hâle geldiği görülmekteydi. Sovyetler uzaya insan gönderiyorlar ve uzay araştırmaları yapıyorlardı; ama halkın refahı pahasına. Bu kadar yüksek maliyete rağmen,

77 Konuşmanın metni: *Historic Documents of 1987,* Washington DC, Congressional Quarterly Inc., 1988, s. 81-104; Geniş bir özet için bkz., *Keesing's..., 1987,* s. 34949-34950.

78 Konuşmanın metni: *Historic Documents of 1987,* s. 859-868; geniş bir özet için bkz., *Keesing's..., 1987,* s. 35579-35580.

Sovyetler bu yarışta bir üstünlük de sağlayamamışlardı. Zira şimdi Amerika, "Strategic Defense Initiative" veya "Yıldız Savaşları" (Star Wars) denen bir projeyi uygulamaya koymuş ve Sovyetler'in uzun menzilli stratejik füzelerini, uzaydan atacağı füzelerle etkisiz hâle getirmek için çalışıyordu.

"Yıldız Savaşları Projesi" Amerika'nın, Sovyetler'in uzun menzilli füzelerdeki üstünlüğünü kırmak amacı ile geliştirmekte olduğu bir projeydi.[79] Projenin, esası, uzayda kurulacak uzay istasyonlarından veya platformlarından, "lazer" ışınları vasıtasıyla; Rusya'dan Amerika'ya gönderilecek kıtalararası (stratejik) füzeleri, daha havada iken yok etme amacına yönelikti. Amerika bu projeyi başlatmıştı. Amerika için de maliyeti yüksek olsa bile Amerikan ekonomisi bunun yükünü kaldırma imkânına sahipti. Fakat Sovyet ekonomisi, bu projeyi etkisiz kılabilecek bir sistemi, ne teknik ne de mali bakımdan gerçekleştirme imkânından yoksundu. Gorbaçov, Sovyet Rusya'nın bu konudaki handikabını, imkânsızlığını, daha baştan görmüştü.

Bundan dolayıdır ki, 1985 yılından itibaren Gorbaçov, Amerika ile münasebetlerinde, bu "uzay yarışması"nı sona erdirmek, Amerika ile bir uzlaşmaya vararak, Amerika'yı bu Yıldız Savaşları tasarısından vazgeçirmek için yoğun çabalar harcamıştır. Bu amaçla Gorbaçov ile Başkan Ronald Reagan arasında yapılan zirve toplantıları, "kronolojik" olarak şöyledir: 19-12 Kasım 1921 Cenevre, 11-12 Ekim 1986 Rejkjavik (İzlanda), 7-10 Aralık 1987 Washington, 29 Mayıs-2 Haziran 1988 Moskova.

Gorbaçov ile Başkan George Bush arasındaki zirveler ise şöyledir: 2-3 Aralık 1989 Malta (denizde), 31 Mayıs-3 Haziran Washington, 9 Eylül 1990 Helsinki'de yapılan zirve ise, tamamen Körfez Krizi ile ilgilidir.

Diğer bir nokta ise, Gorbaçov ile Bush arasındaki zirvelerin yapıldığı günlerde, artık Sovyet bloğunun iç yapısı, yani sosyalist uydular tam bir kaynaşma içine girmeye başlamıştı. Bu sebeple, Amerika'nın Gorbaçov'a taviz vermek için hiçbir sebebi yoktu.

Yıldız Savaşları konusu, Gorbaçov ile Reagan arasındaki, Kasım 1985 Cenevre ve Ekim 1986'daki Rejkjavik zirvelerinde gündemin en önemli maddesini teşkil etmiş, fakat hiçbir sonuç çıkmamıştır. İkinci zirvenin sonunda, Amerika Dışişleri Bakanı Schultz, basın toplantısında, "Giderek açık bir şekilde anlaşıldı ki, Sovyetler Birliği'nin amacı, Yıldız Savaşları programını öldürmektir" diyordu.[80] Dolayısıyla, bu zirvelerden Yıldız Savaşları konusunda hiçbir anlaşma veya uzlaşma çıkmadı.

Bu başarısızlık üzerinedir ki ve özellikle Rejkjavik zirvesinden sonra, Gorbaçov'un, 1987 Ocak ayında glasnostu ve Kasım ayında da Perestroyka'yı

79 Stratejik füzeler ve stratejik kuvvetler bakımından Amerika ile Sovyetler arasında bir karşılaştırma için bkz., *Soviet Military Power, 1989*, Washington DC, Department of Defense (tarihsiz), s.42-48.

80 *American Foreign Policy-Current Documents, 1986*, Washington DC, Department of State, 1987, s. 77.

ortaya atması, yani Sovyet Rusya'nın ekonomisine yeni bir dinamizm verme teşebbüsü dikkati çekmektedir.

Keza, Perestroyka'nın hemen arkasından, Aralık 1987'de Washington'da yapılan Gorbaçov-Reagan zirvesinde, Orta Menzilli Füzeler (INF-Intermediate Range Nuclear Forces) konusunda bir anlaşmanın imzası da, her iki taraf açısından ilginç görünmektedir. Özetlemek gerekirse, Gorbaçov iktidara geldiğinde, Sovyet komünizminin yapısını değiştirmeye karar vermiş bulunuyordu. Bu değişmeye veya "yeniden yapılanmaya" iki koldan (double-track), yani hem siyasal iktidar ve devlet yapısı ve hem de ekonomik yapıda yapacağı radikal manipülasyonlarla ulaşmak istedi. Bu suretle, Sovyet sistemini güçlendirecek olursa, Amerika ile bir rekabet düzeyine ulaşabileceğini umuyordu. Fakat bu iki alandaki çabasının yanında da, Amerika ile silahlanmadaki rekabeti kısıtlama çabasında da bulunarak, üçlü bir yol da (triple track) izledi. Bir bakıma, Sovyetler Birliği'ni kurtarmak için her yolu denedi. Sonuç: Bütün bu yollar Sovyetler Birliği'nin tarih içindeki ömrünü noktaladı.

D) UYDULUKTAN BAĞIMSIZLIĞA: AVRUPA'DA 1989 İHTİLALLERİ

Gorbaçov iktidarının dördüncü yılı tamamlandığında, Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında çözülmeler başlamış bulunuyordu. Bu çözülmeler, 1991 yılı sonunda dağılmaya varacaktır.

Gorbaçov, bütün siyasal, ekonomik ve askeri politikasını, Amerika ile rekabet çerçevesi içine soktu. Bu rekabette, en azından "eşitliğe" erişmek istiyordu. Fakat bunu yaparken, bunun "blok" içindeki yansımalarını yeteri dikkatle göz önüne almamış görünüyor. Bu ise, Gorbaçov'u bir çelişkiye düşürdü: Sovyetler Birliği'ne yeni bir güç ve dinamizm vermek isterken, aksine, Sovyet sisteminin, hem içerideki ve hem de dünya kuvvet dengesindeki bütün "zaaflarını" açığa vurdu.

Bundan, sadece Amerika ve Batı yararlanmakla kalmadı. Sosyalist "uydular" ve "Birlik" içindeki milletlerde, Moskova etrafında kalıplaşmış görünen yapının, ne kadar "sallantılı" olduğunu görmekte gecikmediler.

Mamafih, Sovyetler Birliği'nin "1989 İhtilâlleri" ile çözülüp dağılmasını, Gorbaçov'un bu paradoksal veya çelişkili politikasına bağlasak bile, 1975 Helsinki Nihai Senedi denen olayın, Sovyet uyduları üzerindeki etkilerini de, modern çağın bir "fenomeni" olarak, daima göz önünde tutmak gerekir. Hatta 1975 olayının, Gorbaçov'un fikir sisteminde bir "temel faktör" olduğu da düşünülebilir.

Onuncu Bölümde de belirttiğimiz gibi,[81] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Moskova'nın hegemonyasına karşı ilk baş kaldıran Sovyet uyduları, 1953'te Çekoslovakya ve Doğu Almanya, 1956'da da Macaristan ve Polonya olmuştu. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde de yine bu devletler ön planda olmuşlardır. Bu sebeple, dağılma sürecini de bu ülkelerden başlatacağız. Yalnız

81 Bkz., a.g.e., s. 463-482.

şunu da belirtelim ki, bu ülkeler ve diğerleri, hemen bütün uydular, Moskova'dan koparak bağımsızlıklarını kazanmak için, önce kendilerini komünist partilerinin kontrolünden kurtarma yoluna gitmişlerdir.

a) Çekoslovakya

Çekoslovakya'daki 1953 ayaklanmalarından sonra, bu ülkenin tarihindeki en önemli olay, Dubçek liderliğindeki "milli komünizm", "insancıl komünizm" gibi liberal sayılabilecek hareketlerin başlaması üzerine, Sovyetler'in 1968 Ağustos'unda bu ülkeyi askerleriyle işgal etmesidir. Bu olaydan sonra, Çekoslovakya komünizmin karanlığına gömüldü.

Fakat 1975 Helsinki Nihai Senedi'ni değerlendirmede ilk harekete geçen de Çekoslovakya oldu. 1 Ocak 1977'de 242 aydın ve milliyetçi tarafından imzalanan ve "Charter 77" veya "77 Misakı" denen bir belge, hem Çek hükümetine verildi ve hem de Batılı hükümetlere gönderildi. Belgede, Çekoslovakya'da insan haklarının gerçekleştirilmesi isteniyordu. "Charter 77" hareketi böyle başladı. Liderleri arasında Prof. Jiri Hayek, Dr. Vaclav Havel ve Prof. Jan Patoçka ile Dubçek'in 1968'deki arkadaşlarından bazıları bulunuyordu.

Prag hükümeti, bu insan hakları hareketine karşı sert tepkiler gösterdi ve tedbirler aldı. Fakat hareket yürümesini yavaşlatmadı. Çekoslovakya'yı bağımsızlığa ve demokrasiye bu hareket götürdü.

1987'de glasnost ve perestroykanın ortaya çıkması üzerine, Charter 77'ye, 1988 Haziran ayında Prag 88 adı ile yeni bir örgüt katıldı ve bu tarihten itibaren Çekoslovakya'nın içi karışmaya ve kitleler harekete geçmeye başladı. 1988 Ağustos'unda, binlerce insan Prag sokaklarında "Ruslar evinize dönün", "Dubçek! Dubçek!" diye bağırmaya başladılar.

Gösteriler 1989 yılında daha genişleyerek devam etti. Bu durum Çekoslovak Komünist Partisi içinde çözülmelere sebep oldu. Ekim ve kasım aylarında gösteriler iyice yoğunlaştığı gibi, göstericilerle polisler çatışmaya başladı. Bu duruma bir süre dayanan Komünist Partisi 1989 Aralık ayında, ancak yarısı komünist olan bir koalisyon kabinesi kurdu. Bu, Komünist Partisi'nin ülkeyi yönetme tekelinden vazgeçmesi ve hatta komünist iktidarın yıkılması demekti. Nitekim Çekoslovak Parlamentosu da 28 Aralık 1989'da Dubçek'i Parlamento başkanı ve ertesi gün de Vaclav Havel'i devlet başkanı seçti.

Komünist Partisi iktidarının yıkılmasından sonra, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti ve Çekoslovak Federal Cumhuriyeti, isimlerindeki "Sosyalist" kelimesini attılar. Çekoslovakya'nın adı, Çekoslovak Federal Cumhuriyeti oldu. Çek ve Slovak cumhuriyetleri federal sisteme son vererek, ayrı bağımsız devletler oldular.

1990 Haziran ayında yapılan federal seçimlere pek çok siyasal parti katıldı. Komünist Partisi, bu seçimden ikinci parti olarak çıkmakla beraber, ancak %13.6-13.7 oranında oy alabildi.

Çekoslovakya bu şekilde kendisini komünizm boyunduruğundan kurtarmakla beraber, bu sefer Slovak milliyetçiliği hareketi ile karşı karşıya kaldı.

Esasında, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Çekoslovakya, o tarihten beri Çek ve Slovak milliyetçilerinin mücadelesine sahne olmaktan kurtulamadı. Milliyetçilik konusunda Slovaklar çok faal idiler. Çekoslovak Cumhurbaşkanı Vaclav Havel de bölünmenin karşısında olmasına rağmen, Slovakları önleyemeyeceğini gördüğünden, her iki taraf da, 1992 Haziran ayında "ayrılma" kararı aldılar. Bunun üzerine 17 Temmuz 1992'de Slovak Milli Konseyi (Slovak Parlamentosu) bir Bağımsızlık Deklarasyonu kabul etti. 23 Temmuz'da da, Çek ve Slovaklar arasında, ayrılmanın esaslarını belirten bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayı, "Çekoslovakya Federal Parlamentosu"nda 30 Eylül 1992'de onaylayarak, son görevini de yapınca, bölünme resmileşti ve Avrupa sahnesine Çek Cumhuriyeti ile Slovakya adında iki yeni devlet ortaya çıktı.

b) Macaristan

Sovyetler 1956 Macar milli ihtilâlini çok kanlı bir şekilde bastırmakla beraber, Sovyetler'in adamı olan yeni Başbakan Janos Kadar, gerçekleri de görmekten geri kalmadı. Siyasi rejimi değil, fakat ekonomik rejimi yumuşatmak için birtakım çarelere başvurdu. Macar ekonomisine yeni bir şekil vermek ve özellikle ülkeyi planlı ekonominin baskısından kurtarmak için Yeni Ekonomik Mekanizma (NEM) denen bir proje ortaya atıldı ve Komünist Partisi içinde bu proje yıllarca tartışıldıktan sonra 1986'dan itibaren uygulamaya geçildi. Ekonomide birtakım reformlar yapıldı. İç ve dış, birçok sebeplerden dolayı, bu reformların tam olumlu sonuç verdiği söylenemez.

Fakat Janos Kadar, 1975 Helsinki belgesinin getirdiği havadan, Macar ekonomisi için yararlanma yoluna gitti ve Macaristan'ın dış ekonomik münasebetleri genişletilerek, Macaristan âdeta dünyaya açıldı.

Sovyet Rusya'daki glasnost ve perestroyka, Macar komünistlerini de etkiledi. 1989 yılında çok partili sistem ilkesi kabul edilirken, yeni Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile yeni bir Dernekler Kanunu kabul edildi. Bunun üzerine birtakım siyasal gruplar ortaya çıkmaya başladı. Bilim İşçileri Demokratik Birliği, Genç Demokratlar Derneği ve Macaristan Demokratik Forumu gibi. Bunların yanında birçok küçük siyasi gruplaşmalar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Gorbaçov'un bu demokratik gelişmeleri desteklediği bildiriliyordu.

1989 Haziran ayında muhalefet grupları ile hükümet arasında, çok partili sisteme geçiş müzakereleri başladı ve 1989 Eylül'ünde, müzakerelerde, yeni bir demokratik anayasanın esasları belirlendi.

Macaristan'ın 20. yüzyıl tarihinde ilk defa olarak, 1990 Mart ayında çok partili, gerçek anlamda demokratik seçimler yapıldı. İki turlu ve katılımın %50-60 civarında olduğu bu seçimlerden, Macar Demokratik Forumu 388 milletvekilliğinden 165'ini kazanarak ve %43 oyla, en kuvvetli parti olarak ortaya çıktı. İkinci büyük parti Hür Demokratlar İttifakı idi ve 92 milletvekilliği ve %24 oy almıştı. Macar Sosyalist Partisi adını alan eski komünist partisi, bir hayli gerilerde olarak 33 milletvekilliği ve %8.5 oy alabilmişti.

c) Polonya

Bu ülkede demokrasi mücadelesi, 1956 Haziran ayındaki Poznan Ayaklanması gibi, 1980 Gdansk Ayaklanması ile başlamıştır denebilir.

Diğer uydular arasında Polonya'nın iki olumsuz özelliği vardır. Birincisi, Doğu Avrupa'daki jeopolitik ve stratejik konumu dolayısıyla, Polonya'nın Sovyetler Birliği için çok önemli olmasıydı. Bundan dolayı, Sovyetler, bir yandan Komünist Partisi, öte yandan Varşova Paktı adına ülkede bulundurdukları Sovyet Kuvvetleri vasıtasıyla, Polonya üzerinde çok sıkı kontrol kurmuşlardı. En küçük bir hürriyet hareketine bile izin vermiyorlardı.

Polonya'nın ikinci olumsuz özelliği ise, ekonomisinin son derece kötü olmasıydı. Yedi COMECON ülkesinin toplam dış borcu 66 milyar dolar iken, bunun 21 milyar doları Polonya'ya ait bulunuyordu. Komünist rejime karşı demokratik mücadele de bu ekonomik durumdan doğdu.

1975 Helsinki belgesinden sonra, 1977 yılında, İçişleri Savunma Komitesi (KÖR) ve İnsan Hakları ve Hürriyetlerini Savunma Hareketi gibi kuruluşlar ile birtakım gizli kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamış ise de, rejimin sertliği dolayısıyla bunlar pek bir şey yapamamışlardır.

Fakat 1980 Temmuz'unda hükümetin et fiyatlarına %60 zam yapması ve birçok gıda maddesini uyguladığı %25 oranında sübvansiyonu kaldırması üzerine, Gdansk ve Szczecin'deki tersane işçileri ayaklandı. Ülkenin birçok yerlerinde gösteriler başladı. Olaylar geliştikçe, Gdansk'taki tersane işçileri, grevlerin ve gösterilerin öncüsü hâline geldi ve biraz sonra Dayanışma Sendikası (Solidarnosc) adını alacak olan bu hareketin lideri olarak, Lech Walesa adında bir tersane elektrik işçisi sivrilmeye başladı.

İşçilerin grev ve direnişleri ile Dayanışma ile hükümet arasındaki çatışma giderek şiddetlendi. Söylediğimiz gibi, Polonya'nın stratejik konumu dolayısıyla, Amerika açıkça Dayanışma'yı desteklediğini bildirmekten geri kalmadı. Bu da Dayanışma'ya çok önemli bir destekti. Mücadelenin şiddetlenmesinde Amerika'nın bu desteğinin rolü olduğu tartışılamaz.

Amerika'nın bu tutumu ise, Sovyetler'in Polonya'ya karşı kararlılığını daha da katılaştırmıştır. Zira 1981 Şubat ayında Polonya Komünist Partisi liderliğine, Savunma Bakanı General Wojciech Jaruzelski getirildi. Bunun anlamı açıktı.

Sovyetler, bundan önce, 1980 Kasım ayında, Polonya'da-Varşova Paktı Kuvvetleri manevraları düzenlemişlerdi. O zaman Walesa, "Sovyet tankları ülkemizi işgal edebilir ama işgali yürütemezler" demişti.[82] Jaruzelski ile "askeri" faktör şimdi daha belirgin hâle geliyordu.

Bundan sonraki mücadele Jaruzelski ve onun arkasındaki Sovyet Rusya ile Walesa'nın liderliğindeki Dayanışma arasında cereyan edecektir. Fakat 1987 yılı, Polonya'da da her şeyi değiştirmeye başladı. 1987 Mayıs ayından

82 London, IISS, *Strategic Survey, 1980-81*, s. 75.

itibaren, ülkenin her tarafındaki yürüyüşler, kaynaşmalar ve grevler, Jaruzelski'yi, adım adım Dayanışma ile uzlaşmaya götürdü. Hükümet bütün bu kaynaşmalara karşı sert tedbirler ve Gdansk başta olmak üzere, birçok şehirlerde sokağa çıkma yasağı uygulayınca, Dayanışma da grevleri durdurdu.

1989 Şubat ayında, Dayanışma ile Hükümet arasında, Komünist Parti'nin "tekeline" son vermek amacı ile "Yuvarlak Masa" görüşmeleri başladı. Nisan 1989'da ise, yeni bir anayasanın esasları üzerinde bir anlaşma imzalandı.

Bu anlaşmadan sonra, Polonya Komünist Partisi Ocak 1990'da kendi kendisini feshetti. 1990 Kasım ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunda, Lech Walesa oyların %75'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi.

Walesa, 1995 Kasım ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmasına rağmen, seçimi kaybetmiştir. Bu seçimlerde, eski komünistlerden Kwasniewski Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Polonya Komünist Partisi kendi kendini feshettikten Sosyal Demokrasi Partisi adını almış ve başkanlığına o zaman 35 yaşındaki Kwasniewski getirilmişti.

d) Doğu Almanya

Baltık ülkeleri ile Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya gelişmeleri, oldukça uzun bir zaman dilimine yayıldığı hâlde, Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya'da komünist iktidarların yıkılması, hemen hemen birkaç aylık bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Doğu Almanya'da komünist sistemin yıkılmasının en önemli tarafı, iki Almanya'nın birleşmesi sonucu vermesi dolayısıyla, Avrupa'nın stratejik yapısında, yine yeni bir yapılanmaya sebep olmasıdır. Ortaya, bir "Birleşmiş Almanya'nın çıkışıdır. 18 Ocak 1871'de, Versailles Sarayı'nda Bismarck'ın "Alman İmparatorluğu"nun kuruluşunu ilan ettiğinden beri, iki Almanya'nın birleşmesi, Alman tarihinin en önemli olayıdır.

Önce şunu belirtelim ki, Sovyet uyduları içinde, Moskova'nın en sağlam iki uydusu ve Moskova'ya en fazla sadakatle bağlanan iki sosyalist ülke, Doğu Almanya ile Bulgaristan'dı. İlginçtir, her ikisi de eş zamanlı olarak yıkılmıştır.

Şüphesiz, Polonya gibi, Doğu Almanya'da da Varşova Paktı adına Sovyet kuvvetleri bulunuyordu. Komünist Partisi'nin Moskova'ya olan sadakati de buna eklenince ve hele Sovyet hegemonyasına karşı bir uydu ayaklanmasının 1953 Haziran ayında Doğu Berlin ve Pilsen'de (Çekoslovakya) meydana geldiği göz önüne alınınca, Sovyetler'in bu ülke üzerindeki kontrollerinin durumunu anlamak zor değildir. O kadar ki, Batı Almanya'da büyük NATO ve Amerikan kuvvetlerinin varlığı karşısında, Doğu Almanya Sovyetler için, Polonya'nın da önünde bulunan, çok önemli bir "ileri hat" (frontline) teşkil etmekteydi.

Bu sebeple, 1975 Helsinki belgesi ile 1987 glasnost ve perestroykanın Doğu Almanya üzerinde bir etki yapması beklenemezdi. Kaldı ki, Gorbaçov'un, Polonya ve Doğu Almanya'ya karşı çok da "yumuşak" baktığını söylemek de mümkün değildir.

Bu sebeple, Doğu Almanya gelişmeleri, daha önceden gelişmekte olan bir hareketin sonucu olmadı. Her şey, 1989 Temmuz'unda, Doğu Alman hükümetinin, halka "turistik çıkış vizesi" vermesiyle başladı. Bu vize politikasının amacı, rejimden hoşlanmayanların ülkeden çıkıp gitmesini sağlamaktı. Fakat komşu ülkelere Doğu Almanya'dan öyle bir turist (!) akını oldu ki, sayıları on binleri buluyordu. Fakat bu "turist" akını komşu ülkeleri öyle bir sıkıntıya sokmaya başladı ki, konu bir milletlerarası sorun hâline geldi. Çünkü komşu ülkelere giden Doğu Alman vatandaşları, oradaki Alman veya Batı büyükelçiliklerine sığınıyorlardı. Sorunun milletlerarası nitelik kazanması, Doğu Alman hükümeti ve Sovyet Rusya için büyük handikap oldu.

Diğer taraftan, Doğu Almanya'da ortaya çıkan bu durum, 1989 Ekim'inden itibaren Doğu Almanya'nın birçok büyük şehirlerinde komünist rejim aleyhtarı gösterilerin patlamasına ve Yeni Reform, Barış ve İnsan Hakları İçin Teşebbüs ve Şimdi Demokrasi gibi komünist aleyhtarı siyasal grupların ortaya çıkmasına sebep oldu.

Gösterilerin ağırlık merkezi Leipzig şehriydi. Burada yapılan gösterilerde, halk, bu sırada çok meşhur olan "We are the people" şarkısını söylüyor ve "Duvar yıkılmalıdır" derken "hür seçim" istiyorlardı. Bu gösterilere 100-200 bin insan katılmaktaydı.

Doğu Alman halkının bu ayaklanması karşısında, Komünist Partisi, bir yumuşama işareti vermek üzere, Moskova'nın en güvendiği adam olarak bilinen ve 18 yıldır görevde bulunan Erich Honecker'i parti liderliğinden uzaklaştırdı. Fakat bu olay da halkı tatmin etmekten uzak kaldı. Gösteriler Dresden ve Doğu Berlin'e de yayıldı. Honecker'in yerine geçen Egon Krenz, hâlâ "Alman topraklarında sosyalizm ile kapitalizm hiçbir zaman yan yana yaşamamıştır" diyordu.[83] Fakat hükümet, 9 Kasım 1989 günü Doğu ve Batı Berlin arasındaki meşhur duvarı açmaktan da geri kalmadı. Böylece Doğu ve Batı Almanya arasında seyahat ve göç serbestisini ilan etmiş oluyordu. Binlerce Doğu Berlinli alışveriş için Batı Berlin'e akın etti. Bunun arkasından, 2 Ocak 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılacağını ilan etti ve 14 Ocak'tan itibaren de duvar yıkılmaya başlandı. Böylece, tarihe "Utanç Duvarı" diye geçen ve 1961 Ağustos'unda, Doğu Alman halkının Batı'ya kaçışını önlemek için inşa edilmiş olan duvar, ortadan kaldırılmış oldu. Utanç Duvarı'nın yıkılması bir bakıma, Doğu Almanya'daki komünist rejimin de sonu oldu. 1990 yılı geldiğinde rejim, ülke üzerindeki kontrolünü tamamen kaybetmiş bulunuyordu. Zira şimdi konu milletlerarası bir nitelik kazanmaya başlamıştı.

Batı Almanya, Doğu'daki bu gelişmelerle, tabiatıyla gayet yakından ilgilenmeye başladı. Ekim 1989'dan itibaren gösteriler ayaklanma hâlini alarak, Doğu Almanya'nın her tarafına yayılmaya başlayınca, Federal Almanya Başbakanı Helmuth Kohl, 1989 Kasım ayında, Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın

83 *International Herald Tribune*, Kasım 2, 1989.

birleşmesini öngören on maddelik bir plan teklif etti.[84] Bu yumuşak plan, önce iki Almanya arasında bir işbirliğini, sonra konfederasyonu ve daha sonra da federal bir birleşmeyi öngörmekteydi. Gorbaçov'un bu teklife ilk tepkisi, "Bu sorunu tarih yaratmıştır, çözümünü de tarih sağlayacaktır" oldu[85] ise de, bu tutumunu fazla devam ettiremedi. Çünkü Doğu Almanya'nın kontrolü çoktan Moskova'nın elinden kaçmıştı.

Başbakan Kohl ile Dışişleri Bakanı Genscher'in, Şubat 1990'da Moskova'ya yaptıkları ziyarette, Gorbaçov, her iki Almanya'nın birleşmesi için "yeşil ışık" yaktı. Öyle ki, iki Almanya'nın birleşmesi, basit bir olay değildi. Savaştan sonra, gerek Almanya, gerek Berlin şehri konusunda, Müttefikler arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı. Yani sorun, Amerika, İngiltere ve Fransa'yı da ilgilendirmekteydi. Bu sebeple, iki Almanya'nın birleşmesi için, Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile Doğu ve Batı Almanya arasında 12 Eylül 1990'da, Moskova'da bir anlaşma imzalandı.[86] On maddelik bir metin ile bir ek mektup ve bir deklarasyondan ibaret olan bu anlaşma, 3 Ekim 1990'da yürürlüğe girdi.

İki Almanya'nın birleşmesinin en önemli sorunlarından biri de Polonya-Doğu Almanya sınırı idi. Sovyetler, Polonya'ya Oder-Neisse sınırını vererek, Doğu Almanya'dan toprak almışlardı. Bu sebeple, Birleşmiş Almanya ile Polonya arasında, 14 Kasım 1990'da Varşova'da imzalanan bir anlaşma ile, Almanya, bu sınırın değişmezliğini kabul etti ki, bu suretle Polonya'ya 104.000 km²'lik karelik bir Alman toprağını terk etmiş olmaktaydı.

1932'den beri ilk defa olarak, 3 Aralık 1990'da demokratik seçimler yapıldı.

e) Bulgaristan

Doğu Almanya'da, 1989 Ekim'inde Komünist Lider Erich Honecker'in iktidardan düşürülmesi, Bulgaristan'ı da etkiledi.

Honecker ve Bulgaristan komünist Partisi Lideri Teodor Jivkov (Zhivkov) Moskova'nın kapısındaki en sadık hizmetkârlar olmuşlardı, özellikle Jivkov. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün Sovyet uydusu sosyalist ülkelerde birtakım kımıldanmalar ve çalkalanmalar olmuş, fakat Bulgaristan'dan tek bir ses bile çıkmamıştı. Bunun tek sebebi, 1954 yılından beri, yani 35 yıldır, Bulgaristan'ı demir yumrukla yöneten ve Bulgaristan'daki 1.5 milyonluk Türk kitlesinin de amansız düşmanı olan Jivkov'du. Kendisine "Çar" deniyordu. 35 yıl içinde, Sovyet Rusya'da birçok lider gelip geçmiş, fakat Jivkov hepsi ile geçinerek iktidarını sürdürmeyi başarmıştı.

İlginçtir, 35 yıllık, yıkılmaz sanılan diktatör Jivkov, inanılmaz bir şekilde kolaylıkla yıkıldı. Söylediğimiz gibi, bunda, Honecker'in devrilmesinin

84 Plan için bkz., *Facts on File, 1989*, s. 894.

85 *International Herald Tribune*, Aralık 7, 1979.

86 Anlaşmanın metni: *Facts on File, 1990*, s. 680; *US Department of State DISPATCH*, c. I, No: 6, Ekim 8, 1990, s. 165-167.

büyük etkisi olmuştur. Zira Honecker'in düşürülmesinden iki hafta sonra, 3 Kasım 1989'da Sofya'da binlerce insanın katıldığı gösteriler başladı. Göstericiler "glasnost" ve "demokrasi" diye bağırıyorlardı. Bu gösteriler üzerine, Bulgaristan Komünist Partisi 9 Kasım 1989 toplantısında, Jivkov'u zorla istifa ettirdi. Jivkov'un düşürülmesinde Gorbaçov'un da vizesi vardı. Zira Gorbaçov Jivkov'dan hiç hoşlanmamıştı.

78 yaşındaki Jivkov'un yerine, 53 yaşındaki Petar Mladenov Parti Genel Sekreterliği'ne getirildi. Mladenov, glasnost ve perestroyka taranışıydı ve "sosyalizm çerçevesinde" reformların yapılması gerektiğine inanıyordu. Partide de muhafazakârları tasfiye edip, ılımlılara dayanma yoluna gitti. Mladenov serbest seçimlerden de söz etmekteydi.

Bu gelişmeler, ülkedeki muhalif ve demokrasi taraftarları güçlere cesaret verdi ve demokrasi için mücadele eden dokuz siyasal grup, Aralık 1989 başında Demokratik Güçler Birliği adı ile birleştiler. Başkanlığına da Zheliu Zhelev getirildi.

Bundan sonra, bir yanda halk ve Demokratik Güçler Birliği, diğer yanda Komünist Partisi olmak üzere bir mücadele başladı. Halk rejime karşı tepkisini gösterilerle ortaya koymaya çalışırken, Demokratik Güçler Birliği de Komünist Partisi'ni demokratik bir anayasa için zorlamaya başladı. Halk, gösterilerde "Kahrolsun komünizm!" diye bağırırken, Bulgaristan'daki soydaşlarımız da bu gösterilere katılarak, "Türk esaretine hayır", "İsimlerimizi geri verin" diye bağırmaktaydı.

Bu karşılıklı çatışma içinde, Komünist Partisi, yavaş yavaş geri adım atmaya başladı. 1990 Ocak ayında, ülkenin yönetimini, Komünist Partisi'nin tekeline veren, Anayasa'nın 1. maddesi kaldırıldı. 1990 Şubat ayında başbakanlığa ılımlılardan Lukanov getirildi. Bulgaristan Parlamentosu, Nisan 1990 başında, çok partili, hür ve serbest seçim yapılması kararını aldı. Bunun üzerine, Komünist Partisi, adını Bulgaristan Sosyalist Partisi şeklinde değiştirdi.

Haziran 1990'da, gerçekten demokratik ve iki turlu seçimler yapıldı. Bu seçimlerde, 400 milletvekilliğinden, Bulgaristan Sosyalist Partisi 211, Demokratik Güçler Birliği 144, soydaşlarımızın Hak ve Özgürlükler Hareketi 23 milletvekilliği elde etti.

Görüldüğü gibi, komünistler yine iktidarı ellerinde tutmaktaydılar. Bu durum, 1990 Aralık ayına kadar devam etmek üzere, yoğun gösterilere ve grevlere sebep oldu. Nihayet, tarafsızlardan Dimitar Popov'un, bütün partilerden meydana gelen bir koalisyon hükümeti kurmasıyla ortalık sükûnete kavuştu. Tabiatıyla bu, Bulgaristan'da her şeyin düzeldiği anlamına gelmiyordu. Popov'un koalisyon kabinesinde, Bulgaristan Sosyalist Partisi, Demokratik Güçler Birliği ve Çiftçi Partisi birer başbakan yardımcılığına sahip bulunuyorlardı. Toplam olarak kabinede Sosyalist Parti'den 7, Demokratik Güçler'den 3, Çiftçi Partisi'nden 2 ve partisiz 6 üye bulunuyordu.

f) Romanya

Bulgaristan'da Jivkov'un yıkılışını Romanya'da Nicolae Ceausescu'nun yıkılışı takip etti. Çünkü Çavuşesku (Ceausescu) da, gerek glasnost, gerek perestroyka gelişmelerine ve gerek diğer sosyalist ülkelerdeki gelişmelere gözlerini kapayıp, acımasız diktatörlüğünü devam ettirmek istemiştir.

Komünist Blok içinde Romanya'nın tutumu ilginç bir nitelik gösterir. Çavuşesku 1965 yılında Romanya Komünist Partisi'nin başına geçtikten sonra, gerek COMECON içinde ve gerek Moskova'ya karşı belirgin bir bağımsızlık politikası izlemeye başlamıştır. Bunda, 1960'lardan itibaren başlayan "detant"ın da etkisi olduğu şüphesizdir. Çavuşesku'nun bu politikası Batıda, kendisine önemli sempati kazandırmıştır.

Fakat aynı yıllarda Çekoslovakya'nın da "insancıl komünizm" diye Moskova'ya karşı mesafe koymaya kalkışması üzerine, bu ülke 1968 Ağustos'unda Sovyet ordularının ve tanklarının işgaline uğrayınca, Çavuşesku da, bunun kendisi için de ifade ettiği anlamı kavramakta gecikmedi. Politikasını, Varşova Paktı ile işbirliğine yöneltme yoluna gitti.

1985 yılında Gorbaçov iktidara geldiğinde, Romanya, son derece ağır ekonomik şartlar içinde bulunuyordu ve ekonomik sıkıntılar halkı iyice bunaltmıştı. Üstelik 1986-1990 beş yıllık kalkınma planı da, dış borçları ödemek için, "kemer sıkma" programını benimsemişti. Bunun arkasından, 1987'de Sovyet Rusya'da glasnost ve perestroyka ortaya çıkınca, 1987 Kasım ayında Braşov'daki kamyon fabrikalarında işçiler, "ekmek istiyoruz", "kahrolsun diktatörlük" diye ayaklandılar. Bu gösteriler ve tepkiler bir süre sonra Braila ve Temeşvar (Timisoara) gibi büyük şehirlere de yayıldı. Bu arada, Romanya Komünist Partisi içinde Çavuşesku'ya yapılan uyarılar, Çavuşesku'nun gayet sert tepkileriyle karşılaştı.

Uyarılar Çavuşesku'nun hoşuna gitmedi. Gösteriler de özellikle Temeşvar'da giderek yoğunluk kazandı. Temeşvar, halkının geniş bir kitlesinin Macar olduğu Transilvanya'nın merkezi durumundaydı.

Temeşvar'daki gösteriler aralık ayı boyunca devam ederken, hem Temeşvar'da ve hem de Bükreş, Arad ve Braşov'daki gösterilerde, halk ile güvenlik kuvvetleri arasında çatışmalar oldu. Halktan ölenler, yaralananlar oldu. Bazı yabancı ajanslar, Temeşvar çatışmalarında ölenlerin sayısını 2.000 olarak vermiştir.

Bütün bu gelişmelere karşılık, Çavuşesku, 20 Aralık akşamı radyo ve TV'de yaptığı konuşmada, Temeşvar olaylarını, "teröristlerin, faşistlerin, emperyalistlerin, serserilerin ve yabancı casus örgütlerinin işi" olarak gösterdi.[87] Bu sırada Amerikan hükümeti, gösterilerde polisin "kaba bir şekilde kuvvet kullanmasını" protesto ederken, Sovyet dışişleri bakanı da, olaylar için, "hoş olmayan şeyler" deyimini kullanıyor ve üzüntüsünü bildiriyordu.[88]

87 Konuşma için bkz., *Keesing's..., 1989*, s. 37104.

88 *International Herald Tribune*, Aralık 20, 1989.

21 Aralık günü, Bükreş'te binlerce öğrenci ve halkın katıldığı büyük gösteriler yapıldı. Bükreş sokakları polis ve askerlerle doldurulmuştu. Halk, "Kahrolsun Çavuşesku!", "Kahrolsun katiller!" diye bağırıyordu. Bu sırada Çavuşesku, başkanlık sarayının balkonundan halka hitap etmek istediyse de, ıslıklar ve protestolarla karşılandı. Bunun üzerine, güvenlik kuvvetleri ve özellikle gizli polis (securitate) ile halk arasında çatışmalar çıktı. Polis otomatik silahlarla halka ateş açarken, tanklar halkın üzerine yürüdü. Bükreş tam bir savaş alanı hâline geldi.

Çavuşesku, 22 Aralık 1989 sabahı yine sarayının balkonundan halka hitap etmek isteyince, halk "Ölüm! Ölüm!" diye bağırarak saraya hücum edip içeri girmeye başladı. Çavuşesku ve karısı Elena, bu durum üzerine, sarayın damına inen bir helikopterle Bükreş'ten kaçtılar. Fakat aynı akşam, Tirgoviste'de, askerler tarafından yakalandılar. Tirgoviste, Bükreş'in 80 km kuzeybatısındaydı. 25 Aralık'ta, orada kurulan bir askeri mahkeme tarafından yargılanıp, idama mahkûm oldular ve hemen kurşuna dizildiler. Bir komünist diktatör daha böyle alaşağı edilmiş oldu.

Çavuşesku'nun öldürülmesinden sonra göstericiler, Milli Selâmet Cephesi'ni kurdular ve başkanlığında Moskova Üniversitesi'nde Gorbaçov ile beraber okumuş olan Ion Iliescu'yu getirdiler. Iliescu eski komünist liderlerdendi. 43 yaşındaki hidrolik mühendisliği profesörü olan Petre Roman başkanlığında da bir geçici hükümet kuruldu.

Milli Selâmet Cephesi, komünist rejime devam etmekle beraber, liberal ve demokratik bir yönetim de getirmedi. Özellikle, Iliescu'nun, yıllarca Çavuşesku ile beraber çalışmış olması, komünizm aleyhtarları ile liberal demokrasi taraftarlarının kabul edemediği bir durum oldu. Bu sebeple, Çavuşesku'nun "gitmesinden" sonra da Romanya huzura kavuşamadı ve gösteriler, grevler, çatışmalar, bundan sonra Milli Selâmet Cephesi'ne yöneldi.

1990 Mart ayında kabul edilen yeni bir seçim kanunu ile, Mayıs 1990'da yapılan ve 88 parti ile 7.300 adayın katıldığı, millet meclisi ve senato seçimlerinden, Milli Selâmet Cephesi en büyük güç olarak çıktı. Millet meclisi seçimlerinde oyların %66.3'ünü ve senato seçimlerinde de oyların %67.0'sini Milli Selâmet Cephesi aldı.

Bundan sonra Romanya bir süre daha çalkalanmakla beraber ve 1991 yılına yine bir sürü gösteriler, karışıklıklar ve huzursuzluklar içinde girmesine rağmen, Iliescu, aldığı demokratik tedbirler ve özellikle liberal ekonomi ve pazar ekonomisine yönelmesi ile ülkeyi belirli bir huzura götürmeye muvaffak oldu. Bu arada Türkiye ile de yakın münasebetler kurmaya da özen gösterdi. Türk özel sektörünün Romanya'daki faaliyet alanı da bir hayli genişledi.

g) Yugoslavya'da İç Savaş:

Diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi, Yugoslav Cumhuriyetlerinde de demokratik hareketler 1989 yılında başladı. Fakat yine diğer ülkelerdeki gelişmelere paralel olarak, 1990 yılından itibaren bu cumhuriyetlerde de

bağımsızlık eğilimleri su yüzüne çıkınca, bu cumhuriyetlerin Sırbistan'la olan münasebetleri gerginleşmeye başladı ve sonunda, Bosna'da, üç buçuk yıl sürecek olan bir iç savaş başladı.

Yugoslav federal sisteminin kurulduğu 1946 yılından beri, Sırbistan, ülkenin yönetiminde daima egemen olmuştu. Tito'nun 1980 Mayıs ayında ölümünden sonra Yugoslavya devlet başkanlığı görevi, altı cumhuriyetin başkanları tarafından rotasyon sistemiyle yürütülmüşse de bu durum, Sırbistan'ın federal sistem içindeki egemen ve üstün durumunu etkilemedi. Bu arada, Sırbistan Komünist Partisi liderliğine, 1987 yılı sonunda, koyu bir "Sırp milliyetçisi" olan ve "Büyük Sırbistan" hayali peşinde koşan, Slobodan Miloseviç gelmiştir. Yugoslavya veya Bosna İç Savaşı'nın çıkmasına da Miloseviç sebep olmuştur. Miloseviç'in emperyalist emellerinin en belirgin ifadesi, halkının %60'ı Macar olan Voyvodina ile halkının %90'ı Arnavut olan Kosova özerk bölgesini "demir yumrukla" yönetmesi olmuştur.

Yugoslav cumhuriyetlerinde bağımsızlık eğilimleri belirdiğinde, gerçek şudur ki, bunlar yine de birliğin dağılması taraftarı olmayıp, daha ziyade "gevşek" bir federasyon veya konfederasyon şeklini benimsemek istemişlerdir. Miloseviç ise, cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kabul etmekle beraber, bunların kuvvetli bir merkezi otorite etrafında birleşik kalması ve bu suretle Sırbistan'ın bunlar üzerindeki kontrolünü sürdürmesi fikrinde olmuştur. Bu görüşünü kabul ettiremeyince şu tezi ileri sürmüştür: Bu cumhuriyetlerde yaşayan Sırp azınlıkların self-determinasyon hakları vardır. Miloseviç bu ilkeye, "sınırların milliyetlere göre çizilmesi" ilkesi diyordu. Bu şekilde Miloseviç, Sırp azınlıkların yaşadığı toprakları, bu cumhuriyetlerden koparark, Sırbistan'ın sınırlarını genişletmek istiyordu.

Buna rağmen, hiçbir Sırp azınlığın bulunmadığı Slovenya, 1991 Haziran ayında bağımsızlığını ilan edince Miloseviç, bu bağımsızlığı önlemek için Slovenya'ya saldırdı. Fakat Avrupa Birliği'nin ve özellikle Almanya'nın sert tepkileri üzerine çekilmek zorunda kaldı.

Hırvatistan'da ise, yukarıda belirttiğimiz görüşü uygulama yoluna gitmiştir.

Hırvatistan da 1991 Haziran ayında bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat, bunu daha önceden gören Miloseviç, Hırvatistan nüfusunun %12'sini teşkil eden, Krajina Sırplarını kışkırtmış ve bunlar, 1990 Ekim'inde Krajina Özerk Bölgesi'ni ilan etmişlerdir. Bunun üzerine, Krajina Sırpları ile Hırvatistan arasında, 1991 Mart ayında, silahlı çatışmalar başladı. Hırvatistan bu özerkliği tanımadı. Fakat fazla bir şey de yapamadı. Krajina Sırpları 1995 Eylül'üne kadar özerk varlıklarını korudularsa da, bu tarihte Hırvatistan, Avrupa'nın da desteği ile burasını askeri ile işgal etti.

Makedonya da 1991 Eylül'ünde bağımsızlığını ilan ederken, bütün tarihi boyunca Sırbistan'ın kanadı altında yaşamış olan 600 bin nüfuslu Karadağ, 1992 Nisan'ında, Sırbistan ile "Yeni Yugoslavya'yı kurdu.

Fakat Bosna-Hersek böyle olmadı. Bu cumhuriyetin 4.5 milyonluk nüfusunun %43'ü Müslüman, %32'si Sırp ve %17'si Hırvat'tı. Esasında, Müslümanlarla Sırpların arası hiçbir zaman iyi olmamıştı. Müslüman-Hırvat koalisyonu 1992 Şubat ayında Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan ve bu bağımsızlık 1992 Nisan ayında Avrupa topluluğu ve Amerika tarafından da resmen tanınınca, Bosna-Hersek Sırpları ayaklandılar ve 1992 Haziran'ından itibaren, Sırbistan'ın da Bosna Sırplarının arkasında yer alması sonucu, Bosna'da bir iç savaş başladı. Bu savaşta Yunanistan da Sırbistan'ı desteklemiştir.

Bosna İç Savaşı, BM'nin, Avrupa Topluluğu'nun ve NATO'nun aracılık ve barış çabalarına rağmen, Sırpların inanılmaz vahşeti ve Müslümanlara uyguladığı zulüm ve etnik temizlik hareketleriyle, üç buçuk yıl sürdü. Amerika, bu iç savaşa bulaşmaktan kaçındı. Fakat 1996 Temmuz'undan itibaren soruna el attı ve uyguladığı baskı politikası ile, kasım ayında "Dayton Anlaşması"nı Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan'a kabul ettirdi ve aralık ayında da Paris'te "barış anlaşması" imzalandı. Bu anlaşma ile Bosna'nın %49'u Sırplara veriliyordu. Bu anlaşmanın uygulanmasını kontrol için de, Bosna'ya 60.000 kişilik çok uluslu bir NATO kuvveti gönderildi.

h) Baltık Ülkeleri

Baltık ülkeleri diye genel bir şekilde adlandırılan Estonya, Letonya (Latvia) ve Litvanya, Nazi Almanya'sı ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nın gizli protokolü ile Sovyet Rusya'ya terk edilmişti. Bu üç küçük demokrasi, Birinci Dünya Savaşı sonlarında, Çarlık Rusya'sından koparak bağımsızlıklarını almışlardı. Bu ülkenin bağımsızlıklarını almalarında "milliyetçilik" duyguları nasıl önemli bir rol oynamış ise, bağımsızlıktan sonra, "Rusya" ile komşulukları, bunların milliyetçilik duygularını canlı tutmalarına sebep olmuştur.[89]

1939 Eylül'ünde Polonya'nın, Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya'nın işgaline uğraması ve eylül ve ekim aylarında da, Sovyet Rusya'nın, bu küçük Baltık ülkeleri ile yaptığı "karşılıklı yardım" yani "ittifak" anlaşmaları ile bu ülkelerde deniz ve kara üsleri elde etmesi, 23 Ağustos 1939 Paktı'nın niteliğini gün ışığına çıkarmakta gecikmedi.

Nazi Almanya'sı Mayıs-Haziran 1940'ta, bir buçuk ay içinde Fransa'yı "devirince", Moskova'nın hesapları alt üst oldu ve telaşa kapıldı. 1940 Haziran ayında Sovyet Rusya her üç Baltık ülkesini de işgali altına aldı. Temmuz ayında Sovyetler'in kontrolü altında yapılan uydurma seçimlerle, kendisine bağlı hükümetler işbaşına geldi ve Sovyet Rusya bu ülkeyi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine birer "Cumhuriyet" olarak ilhak etti.

Görüldüğü gibi, şimdiye kadar ele aldığımız Avrupa ülkeleri "uydu" ülkeler iken, bu üç Baltık ülkesi, Sovyetler Birliği Devletinin birer "parçası"

89 C.E. Black ve E.C. Helmreich, *Twentieth Century Europe*, New York, Alfred A. Knopf, 1952, s. 352.

hâlinde bulunuyordu. Bu sebepledir ki, 1987'de glasnost ve perestroyka ile beraber, bu üç Baltık ülkesinde "milli bağımsızlık" için hareketler başladığında, "uydulara karşı daha esnek hareket eden Gorbaçov, bu üç Baltık ülkesinin Sovyetler Birliği'nden kopmasına ve bağımsızlıklarını almasına inatla karşı koydu. Çünkü şimdi söz konusu olan, Sovyetler "Birliği"nin dağılmasıydı.

Bununla beraber, diğer sosyalist ülkelerde ortaya çıkan "mücadele süreci" Baltık Ülkeleri için de söz konusu oldu. Her üç ülkede de, başlangıçta her şey, "milliyetçi" gruplar ve hareketlerle, iktidardaki komünist partileri arasındaki mücadele ile başladı ve bu mücadele giderek komünist partilerinin kendi içine de yansıdı. Sonuç ise, bu ülkeler komünist partilerinin Moskova'dan kopmalarına ve milliyetçi çizgiyi benimsemelerine sebep oldu. Bu gelişme ise, "glasnostçu" ve "perestroykacı" Gorbaçov'u bile sinirlendirdi. Fakat Gorbaçov, "Birlik"in parçalanmasını önlemek için ne kadar inat ettiyse, Baltık Milliyetçileri de Gorbaçov'a o kadar inatla direndiler. Tabii, her üç ülkede de bu mücadelenin kolay olmadığını, birçok gerginliklerden geçtiğini de belirtelim. Çünkü Gorbaçov bu mücadelede, bu ülkede yerleşmiş bulunan Rusları da kullanma yoluna gitti. Ayrıca, başta Litvanya olmak üzere, bu ülkelere ekonomik ambargo uyguladı.

Bütün bunlara rağmen, Litvanya Parlamentosu 11 Mart 1990'da, Estonya Parlamentosu 8 Mayıs 1990'da ve Letonya Parlamentosu da 4 Mayıs 1990'da, ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettiler. Fakat bu bağımsızlık ilanları sözde kaldı. Çünkü Sovyet askeri kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı Kuvvetleri ve Sovyet Gizli Polisi KGB kuvvetleri, hepsi birden bu bağımsızlıklara son vermek için 1991 Ağustos'unda harekete geçtiler. Her üç ülkede de, milliyetçilerle bunlar arasında çatışmalar, ölenler ve yaralananlar oldu.

İşte tam bu sırada, 21 Ağustos 1991'de, Gorbaçov'u devirmek için bir askeri darbe yapıldı. Bunun üzerine aynı gün, 21 Ağustos 1991 günü, her üç Baltık ülkesi de bağımsızlıklarını bir kere daha ilan ettiler. Gorbaçov'u darbeden kurtaran ve darbeyi başarısız kılan, Rus Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin, 22 Ağustos'taki deklarasyonunda,[90] Sovyetler Birliği'nin dağılmayacağını ve "Birlik"in korunacağını bildirerek, Baltık bağımsızlıklarına karşı gelmek istediyse de, 24 Ağustos'ta, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlıklarını tanımak zorunda kaldı.

Yeltsin'in bu tutumunda, 21 Ağustos darbe teşebbüsü üzerine, başta Amerika olmak üzere Batı'nın Yeltsin'e büyük destek vermesinin önemli rolü oldu. Esasında, Amerika daha 1940'ta Sovyet Rusya bu Baltık ülkelerini "ilhak" ettiğinde bunu tanımamıştı. Baltık ülkeleri bağımsızlık için 1987'den itibaren harekete geçtiklerinde de en büyük destek Amerika'dan gelmişti. Ayrıca Batı Avrupa da bu bağımsızlıkları desteklemişti. Bu durumda, üç Baltık ülkesinin bağımsızlığını tanımaktan başka çare yoktu.

90 Metin: *Facts on File,* 1991, s. 627.

i) Moldova

Sovyetler Birliği'ni meydana getiren 15 cumhuriyetten biri olan Moldavya'nın halkının %70'i aslen Romen olduklarından, daima Romanya ile birleşmek istemişlerdir. Moldavya denen topraklar, bizim tarihimizde adı çok geçen Besarabya'dır. Bilindiği gibi, bu topraklar, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlık konusu olmuştur. Rusya'daki 1917 İhtilâli sırasında, 1918'de Romanya burasını işgal ederek sınırları içine katmıştır. 23 Ağustos 1939 Paktından sonra Sovyet Rusya, aynen Baltık ülkelerine yaptığı gibi, Beserabya'yı da Romanya'nın elinden alarak, 1940'ta burasını da bir Sovyet Cumhuriyeti hâline getirmiştir. Besarabya topraklarının bir kısmını da Ukrayna'ya vermiştir. Fakat Sovyet-Alman Savaşı çıkınca, Nazi Almanya'sına dayanan Romanya, 1941'de Moldavya'yı işgal etmiş ise de, Almanya'nın yenilgisi üzerine 1944'te Sovyet orduları Romanya'ya girince, Moldavya'yı da Romanya'nın elinden geri almıştır.

Bütün bu gelişmeler, Moldav halkında koyu bir milliyetçilik duygusunun gelişmesine sebep olmuştur. Glasnost ve perestroykanın ortaya çıkması üzerine, Moldavlar bir "dil milliyetçiliği" hareketini başlattılar. Zaten Rusça'nın resmi dil olmasına, eskiden beri karşı idiler. Romence'nin milli ve resmi dil olarak kabulünü istiyorlardı. Fakat Moldavların bu dil milliyetçiliği, 1989 yılından itibaren "siyasal milliyetçilik" hareketine, yani bağımsızlığa dönüşmeye başladı. Romanya ile birleşmek istedikleri gibi, şimdi, Sovyetler'in yine Romanya'dan koparıp aldıkları Bukovina ile de birleşmek istiyorlardı. Bu amaçla komünist yönetime karşı girişilen gösterilerin önderliğini Demokratik Hareket adlı bir örgüt yapmaktaydı.

Moldavların bu milliyetçilik hareketleri, nüfusun %20'sini teşkil eden Ruslarla, sayıları 180-200 bin kadar olan, Ortodoks Gökoğuz (Gagauz) Türklerini de harekete geçirdi. Gökoğuzlar da, 1989 Ağustos'undaki gösterilerinde "cumhuriyet" kurmalarına izin verilmesini istediler. Moldavya Yüksek Sovyeti (parlamento) de yine Ağustos 1989'da Moldovcayı "resmi dil" olarak kabul edince, buna Ruslar şiddetle karşı geldiler. Zira Rusça resmi dil olmaktan çıkıyordu. Fakat Moldavya Yüksek Sovyeti, 1989 Ekim' inde Gökoğuzlara sınırlı bir özerklik verilmesini kabul etti.

Moldav milliyetçiliğinin giderek yoğunluk kazanması üzerine, Moldavya Komünist Partisi de içindeki muhafazakârları tasfiye ederek, bu gelişmelere ayak uydurmaya başladı. Yüksek Sovyet, 1990 Haziran ayında "Egemenlik Deklarasyonu'nu" kabul etti. Bununla Moldav halkı ülkenin sahibi oluyor ve ülkede Moldav Anayasası ile kanunlarının geçerli olması ilkesi kabul ediliyordu. Öyle ki, Moldavların bağımsızlık yolunda attıkları bu önemli adımların arkasından Gökoğuzlar da, 19 Ağustos 1990'da bağımsızlıklarını ilan ile "cumhuriyet" kurduklarını bildirdiler. Gökoğuzları, Ruslar izledi. Onlar da, eylül 1990'da "Dinyester Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni" kurduklarını ilan ettiler. Her iki harekete de Moldavlar şiddetle karşı geldiler. Zira Sovyet Rusya'da

üretilen tütünün %40, ve şarabın da %25'i Moldavya'dan çıkarken, bu tütünün %60 ve şarabında %40'ı da Gökoğuz topraklarında üretilmekteydi. Moldavya endüstrisinin %40'ı da Rusların yerleşik bulunduğu bölgedeydi.[91]

Tabii, işin içine Ruslar da girince, Moldavya gelişmelerine Gorbaçov da yakın ilgi gösterdi ve Moldavya'nın bağımsızlık çabalarına karşı çıktı. 1991 yılı geldiğinde durum bu şekildeydi. Fakat 21 Ağustos 1991'de Gorbaçov'u devirme amacıyla yapılan ve başarısız kalan darbe teşebbüsü, Sovyetler Birliği'nin diğer bütün cumhuriyetlerini de harekete geçirdi. Bu çerçevede Moldavya Parlamentosu 24 Ağustos 1991'de Komünist Partisi'ni kanundışı ve arkasından da 27 Ağustos'ta Moldova'nın bağımsızlığını ilan etti. Zira parlamento, 1990 Haziran ayındaki "Egemenlik Deklarasyonu" ile Moldavya'nın adı, Romence bir ad olarak Moldova şeklinde değiştirdi.

j) Ukrayna

Başkenti Kiev olan Ukrayna, tarihte, Rus Ortodoksluğu ile Roma Katolik Kilisesi arasında mücadeleye sahne olduğu gibi, Litvanya, Polonya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadelelerin de konusu olmuştur. Ukrayna'nın başlangıcını teşkil eden Kiev Devleti, Peçenekler, Kumanlar ve Altınordu ile mücadele etmiş ve 14. yüzyılda da Litvanya'nın egemenliği altına girmiştir. 16. yüzyılda Litvanya ile Polonya'nın birleşmesinden sonra da, Ukrayna Kiev'i kontrolü altına almıştır. 1783'te Rusya'nın Kırım Hanlığını ortadan kaldırması ile Ukrayna, Rusya'nın sınırları içine dâhil olmuştur. Bundan sonra Ukrayna, devamlı olarak Ruslara karşı bağımsızlık için mücadele etmiştir. 1917 İhtilâli'nde Ukrayna bağımsızlık için ayaklandıysa da 1920 Bolşevik kuvvetleri Ukrayna'yı işgal ederek bu bağımsızlığa son vermiştir.

Ukrayna, nüfus yoğunluğu bakımından (52 milyon), Rus Federasyonu'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin ikinci büyük cumhuriyetidir. Ukrayna'nın en büyük özelliği, tarihi boyunca Batı Avrupa ile devamlı temas hâlinde oluşudur. Bundan dolayıdır ki, Rus düşmanlığı, özellikle Batı Ukrayna'da yoğun bir şekilde egemendi.

Bununla beraber, Ukrayna milliyetçiliğinin yeniden canlanması, ancak 1988 ve hatta 1989 yılından itibaren başlamıştır. Bu tarihte, hürriyetçi ve demokrasi taraftarı birtakım gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır ki, bunların önde gelenleri Rukh yani Halk Hareketi ile Ukrayna Halk Cephesidir.

Ukrayna'daki milliyetçi ve bağımsızlık hareketleri özellikle Baltık ülkelerindeki gelişmelerden etkilenmiştir. Moskova, sözünü ettiğimiz örgütlerin faaliyetlerini engellediğinde, Ukraynalı milliyetçilerin toplantı ve faaliyet merkezi Litvanya'nın başkenti Vilnius olmuştur.

Ukrayna'nın bağımsızlığı yolunda ilk adım, Ukrayna Yüksek Sovyeti'nin 1990 Temmuz'unda kabul ettiği "Egemenlik Deklarasyonu"dur. 19 Ağustos

91 *Le Monde*, 5 Aralık 1990.

1991'de Gorbaçov'u devirmek için girişilen darbe üzerine, diğer cumhuriyetler gibi Ukrayna da, 24 Ağustos'ta bağımsızlığını ilan etmiş ise de, 1 Aralık 1991'de yapılan bir halk oylaması ile bağımsızlık kesinleşmiştir.

k) Beyaz Rusya (Belarus)

Beyaz Rusya, esas itibariyle Kiev Devleti'nin egemenliği altında yaşarken, onun yıkılması ile birlikte ve yine onunla beraber, önce Litvanya'nın, sonra da Polonya'nın egemenliği altına girmiştir. Polonya'nın 1772'deki ilk taksiminde de Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmiştir. 1919 Ocak ayında da, "Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olmuştur.

Görüldüğü gibi, Beyaz Rusya'nın tarihinde bir "bağımsızlık olayı" pek mevcut değildir. İkincisi, tarihinin büyük bölümünü de Rusya'nın kanatları altında geçirmiştir. Bununla beraber, Beyaz Rusya halkının Rusya'ya karşı mücadelesi, hemen daima bir "milli kültür" mücadelesi, yani "Ruslaştırmaya" karşı bir mücadele olmuştur.

Bir başka ilginç nokta da, Beyaz Rusya'da "milli kültür" hareketinin Gorbaçov'dan önce ve 1980-81 yıllarında ortaya çıkmasıdır. Bu hareket 1986 yılında hız kazanmaya başlamış ve özellikle Baltık ülkelerinin milliyetçi mücadeleleri Beyaz Rusya'yı da etkilemiştir. Bundan dolayı, Litvanya'nın başkenti Vilnius, Ukraynalılar gibi Beyaz Rus milliyetçilerinin de karargâhı olmuştur. 24-25 Haziran 1989 günlerinde, Beyaz Rusya'nın her tarafından gelen 400 delegenin, Beyaz Rusya Halk Cephesi'ni de bu şehirde kurmaları bundandır. Vilnius'taki kuruluş toplantısında bağımsızlıktan söz edilmeyip, milli kültürün serbestçe geliştirilmesinden insan haklarından, diğer etnik gruplar ve diğer cumhuriyetlerle münasebetlerden söz edilmesi ilginçtir.

Şu da var ki, Beyaz Rusya Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve diğer cumhuriyetlerdeki gelişmeler, Beyaz Rusya Komünist Partisi'ni de etkiledi. Halk Cephesi'nin düzenlediği gösterilerin ve kaynaşmaların artması üzerine, Beyaz Rusya Yüksek Sovyeti (parlamento) 27 Temmuz 1990'da Beyaz Rusya'nın "egemenliğini" ilan etti. Gorbaçov'a yönelen 19 Ağustos darbe teşebbüsünden sonra da, Beyaz Rusya, 25 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti.

l) Kafkaslar

Bu açıkladığımız gelişmeler açısından, Sovyetler Birliği'nin Kafkas cumhuriyetlerini iki kısımda ele almak gerekir. Birincisi, Gürcistan gelişmeleridir. Gürcistan gelişmeleri, Abhazya ve Osetya'nın da bağımsızlık çabaları ile Moldova gelişmelerini hatırlatır.

İkincisi ise, bizim "Kafkas Üçgeni" dediğimiz, Ermenistan, Azerbaycan ve Karabağ arasında meydana gelen ve bugüne kadar da milletlerarası nitelikte devam eden durum ve krizdir. Karabağ sorunu ile Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık gelişmeleri birbirine karışmıştır.

aa) Gürcistan:

Gürcistan'da "milliyetçi" hareketin özelliği, kendi içindeki etnik milliyetçilerle de mücadele etmenin çelişkisi içine düşmesidir. Moldova'da olduğu gibi glasnost ve perestroyka Gürcistan'ı da etkilemekle beraber, bu ülkede milliyetçilik hareketinin ancak 1989'da ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasının 68. yıldönümü olan 25 Şubat 1989 günü Tiflis'te 15.000 kişinin katıldığı gösteriler yapıldı. Sovyetler'in 1921'deki işgali protesto ediliyordu. Polisin dağıttığı ve tutuklamaların olduğu bu gösteriler, Gürcü milliyetçiliğinin lideri durumunda olan, Milli Demokratik Parti tarafından düzenlenmiştir.

Gürcistan'da bu şekilde başlayan Gürcü milliyetçiliği hareketi giderek artarken, 1989 yılında, bir yandan Abhazya, diğer yandan da Osetya halkı da bağımsızlık için ayaklandı. Bu şekilde, Gürcüler bir yandan ülkedeki Rus kuvvetler ile mücadele ederken, öte yandan bu iki etnik milliyetçilik mücadele durumunda kaldılar. Bu dörtlü mücadele içinde, giderek, bir diğer milliyetçi lider Zviad Gamsakhurdia sivrilmeye başladı. Gamsakhurdia'nın sivrilmesi ile sahneye çıkan 16 tane milliyetçi ve hürriyetçi gruplar birbirleriyle de mücadeleye başladılar. Bunun sonucu olarak 1990 yılı tam bir karmaşa içinde geçti.

Gürcistan'ın 1990 Aralık ayında, bağımsızlık için ayaklanan Güney Osetya'yı ilhak kararı, Moskova ile arasının gerginleşmesine sebep oldu. Bu arada, 1990 Kasım ayında, Zviad Gamsakhurdia, Gürcistan Meclis Başkanlığı'na seçildi. Meclis başkanı aynı zamanda, cumhurbaşkanlığı görevini de yapmaktaydı. 1991 Mayıs ayında ise Gamsakhurdia resmen cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Gamsakhurdia tam bir diktatör oldu. En küçük bir muhalefete bile hoşgörü göstermediği gibi, kendisini eleştirenleri ve muhaliflerini en sert şekilde bertaraf etmeye başladı. Bu ise, bütün ülkede genel bir hoşnutsuzluğa ve tepkilere sebep oldu. Bunun sonucu olarak Aralık 1991 sonlarında başkent Tiflis'te ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar üzerine Gamsakhurdia 1992 Ocak ayı başlarında Tiflis'ten kaçtı. Fakat taraftarları da vardı ve bunlar mücadeleye devam ettiklerinden çatışmalar çıktı. Bu durum karşısında bir Askeri Konsey, Gürcistan'ın yönetimini eline aldı. Askeri Konsey, 1992 Mart ayında bir Devlet Konseyi kurdu ve bunun başkanlığına da, 1990 yılında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş olan ve aslen Gürcü, Eduard Şevardnadze'yi getirdi. 1992 Ekim'inde yapılan seçimlerde ise, Şevardnadze, oyların %90'ını alarak meclis başkanı seçildi. Meclis başkanı, aynı zamanda devlet başkanı idi. Bu seçimlerin ilginç bir yanı da, Osetya ve Abhazların da seçimlere yoğun bir katılım göstermeleridir.

bb) Kafkas Üçgeni:

Kafkas cumhuriyetlerinden Ermenistan, Moskova'ya en sadık cumhuriyetlerden biriydi. Bu sebeple, bu cumhuriyette bağımsızlık hareketi, diğerleri

gibi şiddetli ve sarsıntılı olmamış ve Ermenistan bağımsızlığını, resmen 23 Eylül 1991'de ilan etmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketi ise, Ermenistan ile patlak veren Karabağ (Nagorno-Karabakh) sorunu ile beraber ve bundan doğan çatışmalar içinde gelişir.

Yazılı kaynaklarda, 12. yüzyıldan itibaren Karabağ adına rastlanmaktadır ve bulgular buranın eski bir Türk yurdu olduğunu göstermektedir.[92] 1747'de merkezi Susa şehri olan bir Karabağ Hanlığı kuruldu. Fakat Rusya, 1805'te bu hanlığı kontrolü altına alır ve 1822'de de bu hanlığa son verip, burasını bir eyalet hâline getirir.

Karabağ, Çarlık Rusya'sının egemenliğine girdikten sonra buraya Ermeni göçleri başladı. 1823'te Karabağ'da yaşayan toplam 20.095 ailenin 15.729'u Azeri, 4.366'sı ise Ermeni'ydi. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1829 Edirne Barışı ve 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra, Anadolu'dan Kafkaslar'a geniş Ermeni göçleri başlamıştır. 1908 yılı geldiğinde, Kafkaslar'a göç eden Ermenilerin sayısı bir milyonu bulmuştu. Bu göçler sonucu Karabağ'ın da nüfus yapısı Ermeniler lehine bir gelişme gösterdi. 1917 yılında Karabağ'da yaşayan nüfusun 317.861'i Azeri iken, Ermenilerin sayısı da 243.627 olmuştu. Bir miktar da başka etnik gruplar vardı.[93]

Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte, Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde "özerk" bir bölge hâline getirildi. Ayrıca, Karabağ'ın Zengezur kısmı da Ermenistan'a verildi.

Stalin zamanında, Karabağ'ın Ermeni nüfusu hızla artmaya başladı. Çünkü Stalin, Karabağ'da belirli bir Ermeni göçü politikasını izledi. Bunun sonucu olarak, günümüze gelindiğinde, Karabağ'ın nüfusunun %75'i Ermeni ve %25'i de Azeri olmuştur.

1987'den itibaren Sovyet Rusya'da değişim rüzgârlarının esmeye başlaması üzerine, Karabağ'daki nüfus çoğunluğundan yararlanmak isteyen Ermenistan, bu tarihten itibaren Karabağ'ın kendisine bağlanmasını istemeye başladı. Aynı zamanda Karabağ Ermenileri de aynı istikamette gösterilere başladılar. Bunun sonunda Karabağ Sovyet'i 1988 Şubat ayında Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar verdi. Sovyet'in (parlamento) 140 üyesinden 110'u Ermeni idi.

Moskova Ermenistan'ın ve Karabağ Ermenilerinin bu isteklerini reddetmekle beraber, Karabağ Azerileri de hareketlendi. Bu ise Karabağ'da Ermeni-Azeri çatışmalarına sebep oldu. Bu kadarla da kalmadı, Ermeni-Azeri çatışmaları Azerbaycan'a da sıçradı. Olaylar ne Karabağ'da ve ne de Azerbaycan'da durmadı. Çatışmalar her gün şiddetini arttıran bir gelişme gösterdi. Zira

92 Karabağ'ın tarihçesi için bkz., Zeynel Abidin Makas, *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara, Kök Yayınları, 1990; Yasin Aslan, *Can, Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var)*, Ankara, Kök Yayınları, 1990.

93 Yasin Aslan, a.g.e., s. 50-51.

olaylar biraz sonra, Ermenistan ile Azerbaycan arasında resmen bir savaşa dönüştü. 1989 yılı sonunda Kafkaslar'da, tam anlamı ile bir savaş sürmekteydi.

Bu şartlar içinde Azerbaycan Yüksek Sovyet'i (parlamento), 1989 Eylül'ünde kabul ettiği bir kanunla, Azerbaycan'ın "egemenliğini" ilan etti. Buna göre, Azerbaycan Sovyetler Birliği'nden ayrılıyor; Azerbaycan sınırlarının dokunulmazlığı ve Karabağ üzerindeki Azeri egemenliği vurgulanıyordu.

Bu kanunun çıkması, esas itibariyle Azerbaycan Halk Cephesi'nin etkisiyle oldu. Yüksek Sovyet 1989 Ekim'inde Halk Cephesi'ni resmen tescil etti. Yani bir siyasal kuruluş olarak kabul etti. Halk Cephesi'nin programına göre, Azerbaycan Sovyetler Birliği içinde, siyasal, ekonomik ve kültürel egemenliğe sahip ve kendi milli bayrağı olacaktı ve Azerbaycan halkına da Azeri Türkleri denecekti.

Azerbaycan'daki bu gelişmeler üzerine, Ermenistan'da da, Karabağ ve Rusya'nın diğer yerlerinden gelen Ermenilerin toplantısında da Ermeni Milli Hareketi'nin kurulmasına karar verildi. Milli Hareket'in başkanlığına Levon Ter-Petrosyan getirildi.

Bu durum karşısında Moskova harekete geçti. Moskova, her iki tarafın arasını bulmak için birtakım uzlaştırıcı formüller ortaya attı. Mesela, buna göre, Karabağ Azerbaycan sınırları içinde kalmakla beraber, Karabağ'da 5.000 kişilik bir Sovyet kuvveti bulunacak ve ayrıca, Azerbaycan, Karabağ Ermenilerinin haklarını garanti altına alan kanunlar çıkaracaktı.

İlginçtir, bu teklifi ne Azerbaycan ne de Ermenistan kabul etti. Bu teşebbüsün de sonuçsuz kalması üzerine, 1989'da nispeten yavaşlamış görünen Ermeni-Azeri çatışmaları, hem Karabağ ve Azerbaycan'da ve hem de Ermenistan ile Azerbaycan arasında, 1990 Ocak ayında itibaren hem şiddetlendi hem de çatışmaların alanı genişledi. Bu gelişmeler içinde, Ermenistan da 23 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan etti. Fakat bu ilana göre, Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılması söz konusu olmuyordu.

Bir başka ilginç gelişme de, 1989 yılından itibaren Türkiye'nin Azerbaycan ile münasebetlerini, belirli bir şekilde artırmaya başlamasıydı. Bu durum, Ermenistan'ı da Türkiye'ye yaklaşmaya sevk ettiyse de, Ermenistan'ın hâlâ Doğu Anadolu topraklarından söz etmesi, Türkiye'nin tepkilerine sebep oldu ve Türkiye bugüne kadar Ermenistan ile resmen diplomatik münasebet kurmamıştır. Bunun bir sebebi de, Karabağ sorununun çözülememiş olmasıdır. Bugün Karabağ tamamen Ermenilerin kontrolü altındadır ve Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok milletlerarası aracılık teşebbüsleri bir sonuç vermemiştir.

Azerbaycan'a gelince: Karabağ sorununun, Azerbaycan içinde birtakım çalkantılara sebep olduğu da bir gerçektir. 1989 Eylül'ünde egemenliğin ilanından sonra, 1990 Mayıs ayında, Ayaz Mutalibov meclis başkanı, yani devlet başkanı seçilmişti. 1991 Eylül'ünde yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçimini ise, yine, seçime tek aday olarak giren Mutalibov büyük çoğunlukla kazandı. Eski bir komünist olan Mutalibov'un, bir yandan diktatörce yönetimi, diğer

yandan Karabağ sorununda yeterli kararlılıkla hareket etmemesi, hoşnutsuzluğa sebep oldu ve Bakü'de başlayan Mutalibov aleyhtarı gösteriler üzerine, kendisi 6 Mart 1992'de istifaya zorlandı. Yerine, geçici olarak, Meclis Başkanı Yakub Memedov cumhurbaşkanlığını üstlendi.

Yeni cumhurbaşkanı için seçim 7 Haziran 1992 günü yapıldı. Seçimlerde, 3.9 milyon kayıtlı seçmenin %70'i oy verdi. Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey, oyların %60'ını alarak cumhurbaşkanı seçildi. 52 yaşındaki Elçibey, koyu bir komünist düşmanı ve bir Türk milliyetçisiydi. Elçibey, Mutalibov'un Aralık 1991'de katıldığı, fakat Azerbaycan Meclisi'nin onaylamadığı, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan Azerbaycan'ı çıkaracağını taahhüt etmişti.

Türkiye, Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi üzerine bu yeni Türk Devleti'nin 9 Kasım 1991'de resmen tanıdı. Elçibey'in, bir yıl süren cumhurbaşkanlığı sırasında ise, Türk-Azeri münasebetleri ve işbirliği büyük gelişme gösterdi. Öyle ki, iki Türk Devleti arasındaki bu yaklaşma, şimdi gözlerini yeniden Kafkaslar'a çeviren Rusya'yı rahatsız etmeye başladı.

Söylediğimiz gibi, Elçibey'in cumhurbaşkanlığı ancak bir yıl sürdü. 3 Haziran 1993'te, yine tarihi bir Türk şehri olan Gence'de, Suret Hüseyinov, 3-5 bin kişilik bir kuvvetle ayaklandı. O sırada 34-35 yaşlarında olan Hüseyinov, Karabağ cephesinde, Ermenilere karşı yapılan muharebelerde başarısız olduğu için, komutanlıktan azledilmişti. Gence'de tekstil işi yapıyordu ve zengindi. Fakat komutanlıktan azledilmesini hazmedememişti.

Cumhurbaşkanı Elçibey, Hüseyinov Ayaklanması üzerine, bugün de anlaşılmayan bir sebeple, 18 Haziran 1993'te, istifa dahi etmeksizin, Bakü'den, Nahçivan'daki köyüne kaçtı. Bunun üzerine Hüseyinov, 21 Haziran'da, Azerbaycan'ın yönetimini eline aldığını ilan etti. Azerbaycan Parlamentosu, Elçibey'den, görevine dönmesini veya istifa etmesini istediyse de, Elçibey'den hiçbir cevap alamadı. Elçibey, sadece görevini devam ettirdiğini söylüyordu. Bunun üzerine, parlamento 24 Haziran 1993'te, Ebulfez Elçibey'in görevinin sona erdiğini ilan etti.

Bu arada, Meclis Başkanı Isa Kamberov da 13 Haziran'da istifa ettiğinden, Meclis, 18 Haziran'da, Haydar Aliyev'i başkan olarak seçti. Aliyev, Azerbaycan Komünist Partisi'nin eski genel sekreteri ve KGB'nin (Devlet Güvenlik Komitesi) bir generali idi. Bu suretle Azerbaycan'da Haydar Aliyev yönetimi başlıyordu.

Ayrıca, Meclis, 30 Haziran 1993'te, Suret Hüseyinov'u başbakanlığa getirdi. Hüseyinov, Savunma, İçişleri ve Güvenlik Bakanlıklarını da üzerine aldı.

Azerbaycan, 24 Eylül 1993'te de Bağımsız Devletler Topluluğu'na katıldı.

Azerbaycan'da 3 Ekim 1993'te cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Haydar Aliyev, dört milyon seçmenden %98.8'inin oylarını alarak cumhurbaşkanı seçildi.[94]

94 *Facts on File,* 1993, s. 833.

m) Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Doğu Avrupa ve Baltık gelişmelerinin, Orta Asya'daki Müslüman-Türk cumhuriyetlerini, diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu kadar etkilemediği görülmektedir. Şüphesiz Orta Asya cumhuriyetlerinde demokrasi ve insan hakları hareketleri ortaya çıkmış ise de, genel çapta siyasal bir milliyetçilik hareketinin yaygınlığını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu cumhuriyetlerden milliyetçilik hareketlerinin belirgin özelliği ise, dil ve kültür milliyetçiliği şeklinde kendisini göstermesidir. Siyasal nitelikli çalkantılar bu cumhuriyetlerde, Batı'da olduğu kadar şiddetli olmamıştır. Mamafih, şurası da bir gerçektir ki, bu cumhuriyetlerde, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin gerisinde kalmamışlardır.

Bu cumhuriyetlerin bir başka özelliği de, bağımsızlık süreci sırasında, etnik çatışmaların da ortaya çıkmasıdır.

aa) Kazakistan:

Bu cumhuriyet, yüzölçümü olarak, 2.7 milyon km² ile Rusya Federasyonu'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin ikinci büyük cumhuriyeti olmakla beraber, 16.5 milyon nüfusu ile beşinci sırada bulunmaktaydı. Bu nüfusun %41'i Rus ve %36'sı Kazak iken,[95] bağımsızlıktan sonra, Kazakların benimsemiş olduğu "Kazakistan Kazaklarındır" ilkesi dolayısıyla, bu oran bugün %43 Kazak, %36 Rus şeklinde değişmiştir.[96] Rus nüfusun çoğunluğu dolayısıyla, bağımsızlıktan önce de, sonra da, Kazakistan, Rusya Federasyonu ile iyi münasebetler içinde olmuştur.

Kazakistan'ın, başta petrol olmak üzere, tabii kaynakları çok zengindir.

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği ile kaynaşmasında, 1962'den 1986'ya kadar Kazakistan Komünist Partisi liderliğini ve 1971'den itibaren de, Moskova'daki Politbüro'nun üyeliğini yapan Dinmuhammed Kunayev'in büyük rolü olmuştur. Kunayev'in, Gorbaçov tarafından görevden alınmasında, suiistimalleri ve Brejnev'in "adamı" olması rol oynadığı kadar, Kazak milliyetçiliğini temsil etmesi de etkili olmuştur.

Kunayev'in yerine, bir Rus olan Gennady Kolbin geçmiş ise de, kısa bir süre sonra Gorbaçov, Kazakistan'ın liderliğine Nursultan Nazarbayev'i getirmiştir.

Kazakistan'da milliyetçi hareketin öncülüğünü, 1989 Nisan'ında kurulan Adilet (Adalet) Derneği ile *Kazak Edebiyeti* (Kazak Edebiyatı) gazetesi yapmış olmakla birlikte, esas itibariyle Azat (Hürriyet) Partisi, Kazakistan'ın "egemenlik" ilanında önemli rol oynamıştır.

Kazakistan Yüksek Sovyet'i, 1989 Eylül'ünde kabul ettiği bir kanunla, Kazak dilini "resmi dil" olarak kabul etmiştir. Rusça da ikinci dil olarak kullanılabilecekti. Bunun arkasından, Kazakistan Komünist Partisi'nin Haziran 1990'daki kongresinde de "egemenlik" konusu tartışılmış ve Kazakistan Parlamentosu da, Azat Partisi'nin öncülüğünde, 1990 Ekim'inde, Sovyetler Birliği

95 Bkz., İ. Ertan Yülek, *Kapı Komşumuz Sovyetler Birliği*, Ankara, tarihsiz, özel yayın.

96 Patrick Conway, *Kazakistan: Land of Opportunity, CURRENT HISTORY*, Nisan 1994, s. 167.

içinde kalarak, Kazakistan'ın "egemenliğini ilan etti. Azat'ın esas hedefi ise bağımsızlıktı.

Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasında önemli bir rol oynayacaktır.

bb) Türkmenistan:

Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği içindeki ekonomik pozisyonu, bir ham madde kaynağı olmasıydı. Petrol, doğalgaz ve pamuk bunların başında gelmektedir.

Glasnost ve perestroyka ile beraber, Türkmenistan'da da birtakım hareketler ortaya çıkmıştır. Mesela 1989 Mayıs ayında Aşkabat ve Nebitdağ'da, şehir çapında birtakım ayaklanmalar çıktıysa da, bunların gerçek sebebi ve niteliği konusunda o zamanlar çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlar arasında milliyetçilik unsuru da zikredildiği gibi, Komünist Partisi yönetimi ile halk arasındaki kopukluğun da bu ayaklanmaların altında yatan sosyal sebep olarak belirtilmiştir.[97] Yalnız şurası var ki, gerek Sovyetler Birliği zamanında, gerek bağımsızlıktan sonra, Türkmenistan'ın tek egemen gücü Saparmurad Niyazov olmuştur. Bugünkü unvanı "Türkmenbaşı"dır.

Türkmenistan 27 Ekim 1927'de bağımsızlığını ilan etti. Saparmurad Niyazov, 1991 ve 1993 seçimlerinde büyük oy çokluğu ile cumhurbaşkanı seçildi. Fakat Niyazov muhaliflerinin adaylıklarını koymaları, şu veya bu şekilde engelleyerek seçimlere tek aday olarak girdi.

Bağımsızlıktan önce, Türkmenistan'ın önde gelen siyasal kuruluşu, Türkmenistan Demokrat Partisi idi. Bu parti esasında Niyazov'un 1991 Aralık ayında cumhurbaşkanı seçilmesinden önce, Türkmenistan Komünist Partisi'ni dağıtıp, ona yeni şartlara göre bir yapı vermesiyle ortaya çıkmıştı. Partinin ilk kuruluşunda, programı, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda reformlar yapmak ve Türkmenistan toplumunu demokratik yapıya kavuşturma esasına dayanıyordu. Fakat Niyazov, cumhurbaşkanı seçilince, Türkmenistan Komünist Partisi üyelerini, bu partinin doğal üyesi hâline getiren bir kararname yayınladı. Niyazov bununla da yetinmeyerek, birtakım kararnamelerle muhalifleri ezmeye başladı. Mesela, muhaliflerin ülke dışına çıkmalarını yasakladı. Basın ve yayına tam bir sansür uyguladı. Bu arada bir de Köylü Partisi vardı. Bunun dışında, Orta Asya'daki bütün demokratik güçleri bir araya getirme amacını güden Dayanışma Derneği vardı. Dayanışma'nın amacı demokrasi ve bağımsızlıktı. Bunların hepsi kapatıldı. Dayanışma'nın yetkililerinden birinin şu sözü ilginçtir: "Sovyetler Birliği dağılmadan önce biz bir CIA örgütü olarak itham ediliyorduk. Bağımsızlıktan sonra ise bir KGB örgütü."[98] Mamafih, şunu da belirtelim ki, Türkmenistan ve Saparmurad Niyazov, Türkiye ile çok yakın münasebetler kurulmasına büyük önem vermektedir.

97 David Nissman, *Türkmenistan (Un)transformed, CURRENT HISTORY,* Nisan 1994, s. 183-184.
98 Nissman, a.g.e., s.184.

cc) Kırgızistan:

Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin en sakin cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Bu sebeple, Kırgızistan'ın siyasal gelişmeleri ancak 1990'dan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kırgızistan Komünist Partisi'ni yirmi yıldan fazla süre ile yöneten Turdakun Usubaliyev olmuştur. Gorbaçov 1985'te iktidara gelince Usubaliyev'i görevden almış ve onun yerine Komünist Partisi'nin liderliğine, bir teknokrat olan Absamat Masaliyev'i getirmiştir. Masaliyev yeteneksiz bir liderdi. İlk defa onun zamanındadır ki, Mayıs 1990'da, ilk siyasal kuruluş ortaya çıktı. Bu, 24 küçük siyasal grupların meydana getirdiği Kırgızistan Demokratik Hareketi idi. Liderleri Hazat Ahmetov ve Toyçubek Turgunaliyev'di.

Bu siyasal hareketin baskısı üzerine Masaliyev, 1990 Ağustos'unda, yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacağını açıklarken, Kırgızistan Yüksek Sovyeti de, demokrasi ve milli birlik deklarasyonu yayınladı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine, Masaliyev ile daha önce kendisiyle beraber iken, şimdi demokratik güçlere katılmış bulunan, Başbakan Abbas Cumagilov aday olarak katıldılar.

Seçilmek için oyların en az %50'sini almak gerekiyordu. Fakat her ikisi de bu miktar oyu alamadı. Seçim sistemine göre, müteakip seçime bu adaylar katılamayacakları için, adaylıktan çekildiler. 1990 sonbaharında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini ise, tanınmış, genç bir bilim adamı ve politikacı Askar Akayev kazandı. Akayev, 1992 Ocak ayında yaptırdığı bir halk oylaması ile, cumhurbaşkanlığını halka bir kere daha onaylattı.

Akayev, 1990'da meydana gelen, Özbek-Kırgız sınır çatışmalarının tekrarını önlemek amacı ile Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov ile bir güvenlik anlaşması yaparken, 1993 Mayıs ayında da, yeni bir anayasa ile, ülkeyi, Fransız başkanlık sistemini getiren yeni bir anayasanın çıkmasını sağladı. Bu anayasa, Fransa'da olduğu gibi, cumhurbaşkanına geniş yetkiler veriyordu. Söylenen odur ki, Kırgızistan'ın bu yeni anayasası Boris Yeltsin'in o kadar hoşuna gitmiştir ki, bugünkü Rusya Federasyonu Anayasası da bu anayasadan esinlenmiştir.[99]

Kırgızistan, yine Askar Aliyev zamanında ve Gorbaçov'a yönelen 19 Ağustos 1991 darbesinden sonra, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

dd) Özbekistan:

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde "egemenliğini" ilk ilan edenlerden biri Özbekistan olmakla beraber, 1989 yılında büyük bir iç karışıklığa maruz kalmıştır. Bu da Meşket Türkleri ile Özbekler arasındaki çatışmalardır.

Stalin, 1944 Mayıs ayında Kırım Türklerini, nasıl yerlerinden, yurtlarından söküp Orta Asya'ya sürmüş ise, Meşket Türklerini de Kasım ve Aralık

99 Almaş Chukin, *Free Kyrgyzistan: Problems and Solutions, CURRENT HISTORY,* Nisan 1994, s. 170.

1944 aylarında Orta Asya'ya sürmüştür. Stalin'in iddiasına göre, gerek Kırım Türkleri, gerek Meşket Türkleri Almanlarla işbirliği yapmışlardı.

Meşket Türkleri esas itibariyle Özbekistan'a yerleştirilmişti. Sayıları hakkında farklı rakamlar verilmekte ise de, bunların Özbekistan'da 180.000, Kazakistan'da 30.000, Kırgızistan ve Türkmenistan'da da 75.000 ve Azerbaycan'da da 12.500 kadar olduğu tahmin edilmektedir.[100]

Özbek-Meşket çarpışmaları, Fergana'nın küçük bir kasabasında bir Meşket ile bir Özbek arasında çıkan küçük bir tartışmadan patlak vermiş ve Mayıs 1989 sonlarında çıkan bu olay, haziran sonlarına kadar, üç hafta süren çatışmalara dönüşmüştür. Her iki taraftan da ölümlere ve yaralanmalara sebep olan bu çatışmalar o derece şiddetli olmuştur ki, Sovyetler Birliği, çatışmaları durdurmak için buraya 11-12 bin kişilik bir kuvvet sevk etmek zorunda kalmıştır. Gorbaçov, bu çatışmalardan din faktörünü sorumlu tutarak, "İslâm radikalizmi dişlerini göstermiştir"[101] demiştir. Bazı Sovyet yetkililerine göre de, bu sırada Özbekistan'ın egemenliği için çalışan Birlik Halk Cephesi veya kısa adı ile Birlik'i, Meşketlerin desteklememesi çatışmaların sebebiydi.

Gerçekten Birlik bu çatışmaların öncülüğünü yapmakla beraber, resmi kuruluşu 1989 Eylül'ündedir. Birlik'in çabaları sonucu, Özbekistan Yüksek Sovyeti (parlamento) 1990 Haziran ayında yayınladığı bir deklarasyonla, Özbekistan'ın, egemenliğini ilan etti. Fakat Sovyetler Birliği'nden ayrılmak söz konusu değildi. "Egemenlik" ilkesine göre, Özbekistan'da, Özbek Anayasası ve kanunlarının üstünlüğü olacak, iç ve dış politikanın yönetiminde son sözü Özbekistan söyleyecekti.

1990 yılında, Gorbaçov, Özbekistan Komünist Partisi liderliğine İslâm Kerimov'u getirdi. Kerimov ülkeyi sert bir şekilde yönetmeye başladı. 1990 Kasım ayında yapılan seçimlerde, Kerimov'un Demokratik Halk Partisi adayları rakipsiz olarak kazandı. Bu parti, Komünist Partisi'nin yerini almıştır. Kerimov, tek parti görüntüsünü vermemek için, Anavatan Partisi, Köylü Partisi ve Özbekistan İşçilerinin Komünist Partisi gibi partilerin kurulmasına izin verdiyse de, bunların hepsi Demokratik Halk Partisi'nin birer uzantısıydı ve onu destekliyorlardı. Buna karşılık Birlik, ERK, İslâmi Rönesans Partisi, Adolat (Adalet) gibi gerçek muhalefet partilerinin faaliyetine izin verilmemiştir.[102]

Aralık 1991'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Kerimov, oyların %86'sını alarak seçildi. Bunun arkasında 8 Aralık 1992'de yeni bir anayasa yapıldı. Anayasa insan haklarını kabul etmekle beraber, bu hakların kullanılması, "toplumun haklarını ihlâl etmemesine bağlıydı. Kerimov, artık ülkeyi kararnamelerle yönetiyordu.

---

100 "Riots in Uzbekistan" *CENTRAL ASIA AND CAUCASUS CHRONICLE*, c. 8, No:3, Temmuz 1989, s. 2.

101 A.g.e., s. 3.

102 Roger D. Kangas, *Uzbekistan: Evolving Authoritarianism, CURRENT HISTORY*, Nisan 1994, s. 178-179.

Kerimov bu sert yönetimine gerekçe olarak, Tacikistan'daki iç savaşın Özbekistan'a da sıçraması endişesi ile Meşket Türkleri, Kırgızlar ve Tacikler gibi azınlıkların varlığını göstermiştir.[103]

Bu arada şunu da belirtelim ki, Özbekistan, 19 Ağustos darbesinden sonra, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

ee) Tacikistan:

Sovyet Cumhuriyetleri içinde en muhafazakâr olanı Tacikistan olmuştur. Durum bugün de böyledir ve bu da bu cumhuriyet için önemli bir istikrarsızlık unsuru teşkil etmektedir.

Tacikistan'ın komşuları ile de münasebetleri iyi olmamıştır. 1989 yılında Tacikistan ile Kırgızistan sınırlarında çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalar iki ülke münasebetlerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Bu olayın şoku geçmeden, Tacikistan, 1990 Şubat ayında, büyük bir iç çalkantıya maruz kaldı.

Aralık 1988'de Ermenistan'da büyük bir zelzele olmuş ve yüz binlerce insan evsiz kalmıştı. Sovyet hükümetinin bu Ermenilerden bir kısmını başkent Duşanbe'ye yerleştirmek istemesi, halkın şiddetli tepkilerine sebep oldu. Zira zaten Duşanbe'de mesken sıkıntısı vardı. Bu sebeple 11 Şubat 1990 tarihinden itibaren Duşanbe'de geniş gösteriler başladı. Gösteriler, kısa zamanda, Ermenilere karşı tepki olmaktan çıkarak, Komünist Partisi'ne yönelen gösteri ve tepkiler hâline geldi. Çoğunluğunu gençlerin teşkil ettiği göstericiler, Komünist Partisi merkez binasına saldırıp, binayı tahrip ettiler ve yağmaladılar. Bunun üzerine Sovyet hükümeti olayları bastırmak için Moskova'dan Duşanbe'ye asker sevk etti.

Gösterilerin bir başka ilginç yanı da, ülkenin diğer taraflarına yayılırken, göstericilerin şimdi örgütlenmeye başlamalarıydı. Önce Vaadad (Birlik) adına bir örgüt kuruldu. Bunun arkasından Beşir Abdülcebbar'ın liderliğinde Rastakiz (Rönesans) grubu ortaya çıktı. Gösterilerde, "Gorbaçov'u destekliyoruz" "Orta Asya Müslümanlarındır" gibi pankartların taşınması ilginçtir.

Sovyet hükümeti, Duşanbe Ayaklanması'nı bastırmaya muvaffak oldu. Fakat şimdi ortaya yeni yeni siyasal gruplar ortaya çıkmaya başlamıştı ve bunlar komünizme karşıydılar.

1991 Kasım ayında yapılan seçimlerde, Moskova'nın adamı olarak bilinen ve 1982-1985 yıllarında Tacikistan Komünist Partisi liderliğini yapan Rahman Nebiyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi, Tacikistan'ı iki yıl sürecek bir iç savaşın içine attı. Laik anti-komünistlerle, radikal İslâmcılar, seçimlere hile karıştırıldığını iddia ettiler. Ortaya çıkan bu gerginlik, 1992 Mart ayında Duşanbe'de, muhalefetin yoğun gösterilerine dönüştü. Nebiyev ile muhalefet tam bir çatışma içine girdi. Giderek artan mücadele ve çatışma, 1992 Ağustos'unda, Nebiyev taraftarı komünistlerle, demokrat ve İslâmcı muhalefet arasında iyice şiddetlenince, Eylül

103 Kangas, a.g.m., s. 180.

başında, parlamento, Nebiyev'i görevinden azletti ve Meclis Başkanı Ekber Şah İskenderov cumhurbaşkanlığı görevini de üzerine aldı.

Bu sırada başbakanlık görevini İmamali Rahmanov yapıyordu. Parlamento, 1992 Kasım ayında Rahmanov'u cumhurbaşkanı seçti. Esasında, Rahmanov "eski tüfekler"dendi ve seçilmesi, paramiliter bir örgüt olan Halk Cephesi'nin yapmış olduğu bir parlamento darbesi ile mümkün olmuştu.

Rahmanov'un seçilmesinin arkasından, 1993 Ocak ayından itibaren komünistler Duşanbe'ye egemen oldular. Bu suretle Rahmanov'un diktatörlüğü başlamış oluyordu. Rahmanov karşı muhalefeti ise, İslâm Direniş Hareketi veya kısa adı ile İslâmi Hareket temsil etmektedir ve Pakistan ve İran tarafından desteklenmektedir.

Tacikistan'ın dış münasebetlerindeki en önemli sorun ise Özbekistan'dır. Özbekistan, Tacikistan'daki İslâm hareketlerinden endişe ettiği gibi, Tacikistan'da bir milyon Özbek bulunuyordu. Buna karşılık aynı miktarda Tacik de Özbekistan'da yaşamaktadır. Başka bir deyişle, Tacikistan'ın altı milyon kadar nüfusunun %25'i Özbek iken, Özbekistan'ın 22 milyon nüfusunun %5'ini Tacikler teşkil etmektedir. Bu yüzdeler, iki ülke arasında ciddi bir azınlık sorunu yaratmaktadır.

n) Rusya Federasyonu

Resmi adı ile "Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti" olan Rus Federasyonu, 17 milyon km² yüzölçümü ile Sovyetler Birliği'nin en büyük cumhuriyeti olduğu gibi, 146 milyon nüfusu (1988 sayımı) da, Sovyetler Birliği nüfusunun yarıdan fazlasını teşkil etmekteydi. Rusya Federasyonu'nda 16 özerk cumhuriyet bulunmaktaydı ki, bu cumhuriyetler etnik azınlıklara aitti. Başkır, Tatar, Çeçen-İnguş, Yakut, vs. gibi...[104]

Diğer taraftan, Rusya Federasyonu, doğal kaynakları bakımından en zengin cumhuriyetti. Sovyetler Birliği'nin doğalgaz ve petrolünün %80'i bu cumhuriyetten çıkıyordu.

Baltık cumhuriyetlerindeki Halk Cephesi hareketleri, diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi, Rusya Federasyonu'nu da etkilemiş ve bazı Rus aydınları, 1989 Ekim'inde, Rusya Federasyonu Halk Cephesini kurmuşlardır. Amaçları arasında demokrasi ve hür sendikacılık yer almaktaydı. Bununla beraber, Rusya Federasyonu'nun milliyetçilik ve egemenlik hareketinde en önemli rolü oynayan kişi, Federasyon'un Komünist Partisi Lideri Boris Yeltsin olmuştur. Yeltsin, glasnost ve perestroyka konusunda Gorbaçov'dan çok daha ileri gittiği gibi, Sovyet Rusya'nın hızla pazar ekonomisine geçmesini savunarak, Gorbaçov ile çatışma durumuna girmiştir. Yeltsin, aynı zamanda, Demokratik Rusya Hareketi'nin de lideriydi.

Yeltsin, 1990 Mayıs ayında yaptığı bir konuşmada, Rus Federasyonu için, "gerçek ekonomik ve siyasal egemenlik" istemiş ve Sovyetler Birliği'nin

104 Kaynak: L. Ertan Yülek, *Kapı Komşumuz Sovyetler Birliği.*

"gevşek bir federasyon" olmasını gerektiğini söylemiştir. Hâlbuki Gorbaçov, "Birliğin" sıkı bir şekilde korunması taraftarıydı.

Yeltsin için en önemli aşama, 1990 Mayıs ayındaki Rusya Federasyonu cumhurbaşkanlığı seçimini, Gorbaçov'un adayına rağmen kazanması olmuştu.

Yeltsin, Rusya Federasyonu'nda, 1990 Mayıs ayında, bir Halk Temsilcileri Meclisi de kurmuştu. Bu Meclis, Haziran 1990'da yaptığı toplantıda, 15 maddelik bir "Egemenlik Deklarasyonu" kabul ederek, Rusya Federasyonu'nun egemenliğini ilan etti. Buna göre, ülkede Federasyon Anayasası ve kanunları egemen olacak ve ülkenin bütün doğal kaynakları da federasyon halkına ait olacaktı. Yine, deklarasyona göre, Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkı bulunduğu gibi, diğer Sovyet cumhuriyetleri ile bağımsız olarak diplomatik münasebetler kurabilecekti.

Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nden kopmasında, 31 Ekim 1990 tarihli bir kanun etkin bir rol oynadı. Bu kanuna göre, Rusya Federasyonu'ndan çıkıp da, Sovyetler Birliği'nin elinde bulunan bütün altın, döviz ve elmas rezervlerinin, cumhuriyetler arasında paylaşılması öngörülmekteydi.

Bir yıl sonra dağılan Sovyetler Birliği'nin yerini, işte bu Rusya Federasyonu ve Gorbaçov'un yerini de bu Boris Yeltsin alacaktır.

o) Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Gorbaçov'dan Yeltsin'e

Gorbaçov, glasnost ve perestroyka ile hem ekonomiye ve hem de siyasal yapıya yeni bir düzen getirmeye çalışırken, Sovyetler Birliği'nin "federal" yapısına da yeni bir şekil vermek, yani "milli" cumhuriyetlerin merkezi otorite ile bağlarını yapılandırmak ihtiyacını da duydu. Başka bir deyişle, ta Lenin'den beri, Sovyetler Birliği'nin, denebilir ki, daima temellerini sarsan "milliyetler sorununa, perestroyka, yani yeniden yapılanma çerçevesinde yeni bir çözüm getirmek istedi.

Konu ilk defa Temmuz-Haziran 1988'deki 19. Parti Konferansı'nda ele alınmıştır. Parti konferansı, Sovyetler Birliği'nin parlamentosu olan Yüksek Sovyeti, iki meclisli bir hâle getirmiş ve biri Birlik Konseyi, diğeri de Milliyetler Konseyi kurulmasına karar vermişti. Milliyetler Konseyi, tamamen cumhuriyetler, özerk cumhuriyetler, özerk bölge ve topraklar temsilcilerinden meydana gelecekti.

1990 Aralık ayında yapılan Halk Temsilcileri Kongresinde ise Gorbaçov, Egemen Devletler Birliği Antlaşması tasarısını ortaya attı. Bu yeni birliğin adı, Egemen Sovyet Cumhuriyetleri Birliği olacaktı. Birliğin esas tutkalı ise, "ekonomik birlik" idi. Gorbaçov, ekonomik bütünlüğün korunmasına çok önem veriyordu.

Fakat Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ne vermek istediği bu yeni yapılanma, birtakım tepkilerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Birincisi, bu gelişmelerin, cumhuriyetlerdeki "ayrılıkçı" eğilimleri harekete geçirmesi ve bu eğilimlere hız vermesidir, ikincisi, bu ayrılıkçı eğilimlerin orduyu rahatsız etmesidir.

Halk Temsilcisi Kongresi'nin Aralık 1990'daki toplantısından önce ordu, Gorbaçov'dan, ayrılıkçı hareketlere karşı sert tedbirler alınmasını ve bu bölgelerde olağanüstü hâl ilan edilmesini istemiştir. Hatta kuvvet komutanları, tepkilerini dile getiren bir bildiri de yayınladılar.

19 Ağustos 1991'deki darbenin liderlerinden, KGB Başkanı ve eski lider Andropov'un adamı Vladimir Kryuchkov, kongrenin 22 Aralık 1990 günkü oturumunda gayet sert ve tehditkâr bir konuşma yaparak, ayrılıkçı hareketler ve etnik çatışmalar devam ederse, KGB'nin, yani Devlet Güvenlik Örgütü'nün müdahale edeceğini bildirdi.[105] Bu sözler 19 Ağustos 1991 darbesinin habercisi olmasına rağmen, ne Gorbaçov'un ne de Yeltsin'in bunu anlayamadığı görülüyor. Bununla beraber, kongre, Sovyetler Birliği'nin adını Egemen ve Eşit Devletler Federasyonu olarak kabul etti.

Her iki taraftan gelen bu tepkiler karşısından Gorbaçov, bu tepkileri önlemek için çareyi, kongreden olağanüstü yetkiler almakta buldu. Bu, Gorbaçov "diktatörlüğünün" tesisi idi. Bir kongre delegesi, "Demokrasi güneşi batarken, muhafazakâr kuvvetler harekete geçiyor" diyordu.[106] Dışişleri Bakanı Şevardnadze de, Gorbaçov'un bu diktatörlük yetkilerini protesto için görevinden istifa etti. Kongreden sonra da Gorbaçov, Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına son vermek için, bu cumhuriyetlere asker sevk etti. Baltık ülkeleri, elli yıl sonra, bir kere daha Sovyetler Birliği'nin "işgaline" uğruyordu.

Gorbaçov, kongrenin kabul ettiği yeni "Federasyon" tasarısını diğer cumhuriyetlere de kabul ettirmek için 1991 yılı başından itibaren bunlarla müzakerelere girişti. Bu müzakerelerde, tasarıda birtakım değişikliklerde yapıldı. 1991 Haziran ayında, Estonya, Letonya, Litvanya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan ve Özbekistan hariç, yedi devlet imza etti. Gorbaçov, diğerleri üzerinde de çabalarını sürdürdü ve Temmuz 1991 sonunda on beş cumhuriyetten on tanesi tasarıyı kabul etti. Bunun üzerine, yeni federasyon tasarısının, kabul eden cumhuriyetlerin parlamentolarının onayına sunulması işi kalıyordu.

Bu işi de başarmış ve hayatından memnun olan Gorbaçov, 5 Ağustos'ta, ailesi mensupları ve gerekli personel ile birlikte Kırım'a yaz tatiline gitti. Dönüş programı 20 Ağustos olup, o gün yeni federasyon anlaşması imzalanacaktı.

Fakat 18 Ağustos 1991 günü öğleden sonra, KGB birlikleri (yani Kryuchkov'un birlikleri) Gorbaçov'un kaldığı yeri kontrol altına alarak, kendisini ve ailesini ev hapsine aldılar. 19 Ağustos sabahı ise, saat 07:00'de Tass Ajansı, Olağanüstü Hal Devlet Komitesi'nin bir bildirisini yayınlarken, tanklar Moskova caddelerini kontrol altına almaya başladı. Gece sokağa çıkma yasağı uygulanacağı bildirilirken her türlü siyasi faaliyet ve serbest basın da yasaklanıyordu. Bunun arkasından, Olağanüstü Hâl Devlet Komitesi, uzun bir bildiri

105 *Le Monde*, 25 Aralık 1990.

106 *International Herald Tribune*, Aralık 29-30, 1990.

yayınladı.[107] Bildiri de, Gorbaçov yönetimi yerden yere vurularak, ülkenin yönetilmez hâle getirildiğini uzun uzun anlattıktan sonra, Devlet Komitesi'nin ülkeyi bu uçurumdan kurtarma sorumluluğunu üzerine aldığı ve bu arada da, yeni bir "birlik anlaşması" tasarısının tartışmaya açılacağı belirtilerek, halktan komiteye yardımcı olması isteniyordu.

Yine yapılan açıklamaya göre, Devlet Komitesi şu sekiz kişiden meydana geliyordu:[108] Gennadi I. Yanayev, Cumhurbaşkanı (yani Gorbaçov'un yardımcısı); Vladimir A. Kryuchkov, KGB (Devlet Güvenlik Örgütü) Başkanı; Dmitri T. Yazov, Savunma Bakanı; Valentin S. Pavlov, Başbakan; Boris K. Pugo, İçişleri Bakanı; Oleg D. Baklanov, Milli Savunma Konseyi Başkan Yardımcısı; Vasily A. Starodubtsev, Çiftçiler Birliği Başkanı; Aleksandr I. Tizyakov, İktisadi Devlet Teşekkülleri Topluluğu Başkanı.

Görülüyor ki, darbe aşağıdan gelen bir hareketin itmesiyle değil, doğrudan yukarıdan gelen bir hareket niteliğini taşımaktaydı. Gorbaçov ve ailesini ev hapsine alan KGB birlikleri, ordunun emriyle hareket ettiklerini söylemişti. Hâlbuki gerçeğin hiç de böyle olmadığı, darbenin, hiçbir hesaba kitaba dayanmadan, çocukça bir şekilde hazırlandığı anlaşılmıştır. Çünkü darbe, neredeyse 48 saat bile devam edememiştir.

Ağustos günü öğleye doğru tanklar, Rusya Federasyonu'nun parlamentosunu çembere almaya başlayınca, Boris Yeltsin, mürettebatının bırakıp kaçtığı bir tankın üzerine çıkıp, toplanmış olan halka hitaben, darbenin anayasaya aykırı olduğunu söylemiş ve darbeciler için "hainler" ve "darbeciler" deyimlerini kullanmıştır. Yeltsin, bütün Rusya halkından darbecilere karşı grevlere gitmesini istemiştir. Ayrıca, Beyaz Saray denen, Rusya Federasyonu meclis binasında kurulan bir radyo istasyonu da, darbeciler aleyhine yayına başlamıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk, 20 Ağustos'ta yayınladıkları bildirilerle Yeltsin'i desteklerken, ordudan ve bürokrasiden darbeciler lehine bir destek gelmemiştir. Bazı yerlerde askerlerle siviller arasında çarpışmalar olduysa da, bu da dar çapta bir olay niteliğini aşamamıştır.

20 Ağustos'tan itibaren Devlet Komitesi'nde çözülmeler başladı. O gün, Başkan Pavlov ve arkasından da KGB Başkanı Kryuchkov ve Savunma Bakanı Yazov, komiteden istifa ettiler. Zira darbeciler içeriden bir destek alamadıkları gibi, dışarıdan da, başta Amerika olmak üzere,[109] Batı, Yeltsin'e tam destek verdi.

Irak lideri Saddam Hüseyin ile Libya Lideri Muammer Kaddafi, Rusya'daki darbe teşebbüsünü desteklemişlerdir.

21 Ağustos'ta darbenin başarısızlığı kesinleşmişti ve Sovyetler Birliği'nin kaderi bu tarihten itibaren Boris Yeltsin'in eline geçmiş bulunuyordu. Batı

107 Bildirinin metni: *Facts on File, 1991*, s. 622.

108 Darbecilerin kısa siyasal biyografileri için bkz., *Facts on File, 1991*, s. 621.

109 Darbe karşısında Amerika'nın tepkileri için bkz., *US Department of State DISPATCH*, c. 2, No: 33, Ağustos 19, 1991, s. 615-617.

dünyasının gözünde Yeltsin, sadece Sovyetler Birliği'ni kurtaran değil, aynı zamanda bu ülkede demokrasiyi de kurtaran bir kişi hâline geldi. Bütün Batı dünyası, artık Gorbaçov'dan söz etmiyor, Yeltsin'i göklere çıkarıyordu. İşte bu atmosfer içinde Gorbaçov, 22 Ağustos'ta Kırım'dan Moskova'ya döndü. Fakat artık bir "kahraman" değildi. 22 Ağustos'ta Moskova'da yaptığı basın toplantısında,[110] darbe sırasında başından geçenleri ve şimdiye kadar olan icraatını anlattıktan sonra, soru üzerine, bir ara Yeltsin'den çok kısa bir şekilde söz etmesi de dikkati çekmişti.

Yeltsin bir defa iktidarı ele geçirmişti. Şüphesiz, bu işin ucunu bırakmayacaktı. 24 Ağustos'ta, Gorbaçov Sovyetler Birliği Komünist Partisi liderliğinden istifa ettiğini açıkladıktan sonra, SB Yüksek Sovyeti (parlamento) de 24 Ağustos 1991'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin bütün faaliyetlerinin sona erdirildiğini ilan etti. Bu olaydan sonra, birçok Sovyet Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar.

Komünist Partisi'nin feshedilmesi ve Gorbaçov'un da parti liderliğinden istifasından sonra, Gorbaçov'un devlet başkanlığının devam etmesine rağmen, yönetim artık tamamen Yeltsin'in eline geçmişti. Darbenin başarısızlığından sonra Yeltsin, devletin üst kademelerinde büyük değişiklikler ve atamalar yaptı. Bunları yaparken, Gorbaçov'a danışmadığı gibi, bazı atamaları da Gorbaçov'un muhalefetine rağmen yaptı.

Bu durum birkaç ay sürdü. 21 Aralık 1991'de, on bir eski Sovyet Cumhuriyeti[111] Kazakistan'ın başkenti Almatı'da (eski Alma-Ata) birtakım deklarasyonlar imzalayarak, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurdular. Bu deklarasyonlar, Topluluk Paktı Protokolü, Alma-Ata Deklarasyonu, Askeri İşler Deklarasyonu, Topluluk Kurumları Hakkında Deklarasyon, Birleşmiş Milletler Hakkında Deklarasyon ve Nükleer Silahlar Deklarasyonu'dur.

Alma-Ata Deklarasyonu'nda, üye ülkelerin birbirleriyle münasebetlerinde, devlet egemenliği ve egemen eşitlik, self-determinasyon, birbirlerinin içişlerine karışmama, birbirlerine karşı baskı aracı olarak kuvvete veya herhangi bir araca başvurmama, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü, insan hakları ve hürriyetlerine saygı ve milli azınlıkların haklarına saygı ilkelerine dayanacakları belirtilmekteydi. Topluluk silahlı kuvvetlerinin başına Rus Generali Yevgeni Şapaşnikov getirilirken, Nükleer Silahlar Hakkındaki Deklarasyon'la da, taraflar, topraklarının nükleer silahlardan arındırılmasını ve hiçbir zaman nükleer silahlara başvurmamaya öngörmekteydiler.[112]

Gorbaçov 23 Aralık 1991'de Yeltsin ile başkanlığın kendisine devri konusunu müzakere ettikten sonra, 25 Aralık 1991 günü televizyondan yaptığı

110 Basın toplantısındaki konuşma metni için bkz., *Facts on File, 1991,* s. 625.

111 Bu on bir devlet şunlardır: Azerbaycan, Ermenistan, Belarus (Beyaz Rusya), Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna.

112 Bağımsız Devletler Topluluğu'nun hukuki bakımdan incelenmesi için bkz., Çınar Özen, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu," *Yeni FORUM,* c. 16, sayı: 313, Haziran 1995, s. 18-28.

uzun bir veda konuşması ile, başkanlık görevinden istifa ettiğini açıkladı.[113] Konuşmasını yapmadan önce de, Sovyetler Birliği'nin nükleer savaş şifrelerinin bulunduğu çantayı Yeltsin'e teslim etti.

Bu suretle, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarih içindeki ömrünü tamamlayarak, hem Rusya'nın tarihinde ve hem de milletlerarası politika ile kuvvet dengesi münasebetlerinde yeni bir dönem açılıyordu. Bu, aynı zamanda, dünyanın da yeni bir yapılanmaya doğru adım atmasıydı.

5- TÜRK DIŞ POLİTİKASI, 1980-1990

A) TÜRK-YUNAN MÜNASEBETLERİ

1980-1990 arasındaki Türk-Yunan münasebetleri iki kelime ile özetlenebilir: gerginlik ve kriz. Münasebetlerin bu iki kelimelik niteliği, gelişmelerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmış olmayıp, 1981'den itibaren Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı izlemeye başladığı politikanın iki temel ilkesini teşkil etmesindendir.

Yunanistan'da 18 Ekim 1981 seçimlerinde Andreas Papandreou'nun liderliğindeki Panhelenik Sosyalist Parti veya PASOK, oyların %48'ini ve 300 milletvekilliğinden 175'ini alarak iktidar oldu. 1974'ten beri iktidarda olan Yeni Demokrasi Partisi %36 oy ve 115 milletvekilliği ile muhalefete düştü.

PASOK lideri Papandreou, gerek seçim kampanyası sırasında, gerek seçimlerden sonra okuduğu hükümet programında, dış politikasını tamamen Türk düşmanlığı üzerine kurmuştur. Ona göre, Yunanistan için büyük tehdit ve tehlike, kuzeyden yani Sovyet bloğundan değil, doğudan yani Türkiye'den gelmekteydi. Bu saçmalığı o derece ileri götürmüştür ki, 1981 Aralık ayında yapılan NATO toplantısında, NATO'nun Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı korumasını istemek suretiyle gülünç duruma bile düşmüştür.

Esasında, Papandreou'nun Türkiye'yi bir "tehdit" olarak görmesi, bir şantaj politikasından başka bir şey değildi. Daha sonraki gelişmeler de göstermiştir ki, Papandreou, Türkiye'yi "tehlike" ve sorunların çözümünde "uzlaşmaz" ve hatta "emperyalist" olarak göstermek suretiyle, Batı dünyası içinde, Amerika nezdinde, Avrupa Konseyi ve Avrupa Topluluğu (bugünkü Avrupa Birliği) karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmak ve bu devletleri ve kuruluşları kendi yanına çekerek, kendisinin emperyalist hedeflerini gerçekleştirmek istemiştir. Papandreou, 19. yüzyıl Yunanistan'ının, yaptığı gibi, sırtını Avrupa'ya dayayarak, Türkiye aleyhindeki amaçlarına ulaşmak istemiştir.

Mesela, bir Amerikan Kongre heyeti 1985 Ocak ayında Atina'yı ziyaret ettiğinde, Yunan-Amerikan münasebetlerini bile, Türk-Yunan münasebetlerine bağlamaktan geri kalmamıştır. Kongre heyetine, "Yunanistan'ın Amerika ile münasebetleri, Amerika'nın, Yunanistan'ın isteklerini kabul etmesi için

113 Konuşmanın metni: *Facts on File, 1991*, s. 970.

Türkiye'yi ikna ettiği zaman düzelecektir" demiş ve Yunanistan'ın isteklerini de şöyle sıralamıştır:

1. Ege'nin hava savunmasının sorumluluğunun tamamen Yunanistan'a ait olduğu kabul edilmelidir.

2. Yunanistan'ın Ege'de on millik hava sahası kabul edilmelidir.

3. Yunanistan'ın Limni'yi silahlandırma hakkı Türkiye ve NATO tarafından kabul edilmelidir.

4. Ege üzerindeki milletlerarası hava sahası içinde uçan Türk askeri uçakları, Atina FIR'ına haber vermelidir.

Görülüyor ki, Papandreou, bu istekleri ile Ege Denizi'ni, tamamen Yunanistan'ın kontrolü altına sokmak, başka bir deyişle, burasını bir Yunan Denizi hâline getirmek istiyordu. Bunun yanında, kara suları ve kıta sahanlığı konularında da Papandreou'nun iddiaları vardı. Türkiye'nin bunları da tartışmasız kabul etmesini istiyordu. Kıbrıs'ta ise, "federal" sistemi değil, adayı tamamen Rumların egemenliği ve kontrolü altına sokacak "üniter" bir Kıbrıs, yani Rum çoğunluğun yönetimine dayanan bir Kıbrıs peşinde koşmuştur.

Papandreou, 6 Kasım 1989 seçimlerinde iktidardan düşünceye kadar, Türkiye ile münasebetlerini, daha doğrusu uzlaşmazlık ve anlaşmazlıklarını, bu sorunlara ve bu sorunlardaki amaçlarına dayandırmıştır.

Papandreou'nun bu hırçın, kaba ve sert politikasına Türkiye'nin cevabı ise, zaman zaman sertleşmesine karşılık, hemen daima "diyalog" arayışı olmuştur. Bu suretle, Papandreou'nun eline koz vermemeye çalışmıştır.

Türkiye'de 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) iktidara geldi. Başbakan Turgut Özal'ın yönetiminin özelliği ise, içeride tam anlamı ile liberal ekonomi uygularken, Türkiye'nin dış politikasını da tamamen Amerika'ya dayandırmak olmuştur. Özal, Yunanistan ile münasebetlerde de buna paralel bir tutum almış ve Papandreou'nun sertlik politikasını kırmak ve Papandreou'nun elinden kozlarını almak için, Yunanistan'la bir diyalog kurmak suretiyle, Papandreou propagandasının çizmek istediği imajı yok etmek istemiştir. Özal, Papandreou'nun "sorun çıkarma", "gerginlik yaratma" politikasını, "dostluk eli" politikası ile başarısızlığa uğratmaya çalışmıştır.

Hemen söyleyelim ki, Özal ve hükümetinin bu politikası hiçbir sonuç vermemiştir. On yıl boyunca ortaya çıkan irili ufaklı krizlerin hepsini belirtmeye elbette ki gerek yok. Bunların en önemlilerini özetlemekle yetineceğiz.

İlk büyük kriz, 1984 Ağustos'unda patlak veren Limni Krizi'dir. NATO Başkomutanı General Rogers'ın Kuzey Ege'de Sovyetler'e karşı bir savunma hattı kurmak istemesi ve kasıtlı veya kasıtsız, bu çerçevede, Lozan Antlaşması ile gayri askeri hâle getirilmiş olan (Mad.12) Limni Adasında üsler kurmak istemesi, bir Türk-Yunan gerginliğine sebep oldu. NATO genel sekreteri ile başkomutanı, bu planı kabul ettirmek için Türkiye'ye baskı yaptılar. Papandreou ise bu plana dört elle sarıldı. Fakat Türkiye'nin, Limni'nin silahlandırılmasına şiddetle karşı çıkması üzerine plan yürümedi.

Bunun arkasından, 1985 Mart ayında, Özal Yunanistan'ı "diyalog"a çağıran bir konuşma yaptığında, Yunan hükümeti, diyalog için şu iki şartı ileri sürdü:

1. Türkiye'nin, Kuzey Kıbrıs'taki "işgal kuvvetlerini" geri çekmesi.
2. Türkiye'nin Ege'deki iddialarından vazgeçmesi.

Başbakan Özal, 1985 Nisan ayında Amerika'da bulunduğu bir sırada, Papandreou'ya, görüşme teklifini bir kere daha tekrarlamış ve hatta Yunanistan'la bir "Dostluk, İyi Komşuluk, Uzlaşma ve İşbirliği Anlaşması" imzalamayı teklif etmiştir. Bunların hiçbiri, Yunanistan ve Papandreou üzerinde etki yapmamış ve Yunanistan'dan olumlu bir tepki gelmemiştir. Gelmediği gibi, 1987 Mart ayında yeni bir kriz patlak verdi ve bu kriz, neredeyse iki devleti bir savaşa sürükleyecekti.

Yunan hükümeti, 1976'dan beri uykuya dalmış görünen, kıta sahanlığı anlaşmazlığını âdeta körüklemesine ve yeni bir kriz yaratmak için, 6 Mart 1987'de kabul ettiği bir kanunla, bir milletlerarası konsorsiyuma, Kuzey Ege'de Taşoz Adası açıklarında petrol arama izni verdi. Bunun üzerine Türk hükümeti, 25 Mart'ta, Türkiye Petrolleri'ne Midilli-Limni-Semadirek üçgenindeki milletlerarası sularda petrol arama izni verdi. Türkiye'nin, Yunanistan'ın kıta sahanlığına el attığını ileri süren Papandreou, kıyameti kopardı. Yunanistan'ın Ege'deki "egemenlik haklarını" korumak için gerekli tedbirleri alacağını bildirirken, 27 Mart'taki konuşmasında da, "Türkiye bu saldırganlık hareketlerine devam ederse", Yunan silahlı kuvvetlerinin "Türklere çok ağır bir ders vereceğini" söyledi.

Türk Genelkurmayı ise, bu tehdide aynı gün verdiği cevapta, petrol araması yapacak olan MTA *Sismik-I* gemisinin faaliyeti engellenecek olursa, buna "tereddütsüz" karşılık verileceğini bildirdi. Ve 28 Mart sabahı *Sismik-I* Çanakkale'den, arama yapacağı milletlerarası sulara hareket etti. Türk basını o sabah, "Eller Tetikte", "Ege'de Savaş Bulutları" ve "Dokunanı Yakarız" gibi başlıklarla tam bir savaş havası yaratmaktaydılar.

Bu gerginlik karşısında NATO aracılık için harekete geçti. Fakat krizi çözen yine Türkiye oldu. Başbakan Turgut Özal, 27 Mart'ta verdiği bir demeçte, Yunanistan milletlerarası sularda petrol aramaktan vazgeçer ve kendi karasularına çekilirse, Türkiye'nin de aynı şeyi yapacağını bildirdi. Papandreou, Amerika ve NATO'nun baskısı ile bu teklifi kabul edince, kriz çözülmüş oldu.

Bu krizin hemen arkasından da Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurdu.

1988 yılı başında, Türkiye ile Yunanistan arasında, özellikle Özal'ın çabaları ile nihayet bir diyalog gerçekleşti. Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile Yunanistan Başbakanı Papandreou, 30 ve 31 Ocak günlerinde, İsviçre'nin Davos kentinde bir araya geldiler. 31 Ocak 1988'de de, Davos Bildirisi adını alan bir belge yayınlandı. Davos Mutabakatı adı da verilen bu dokuz maddelik belge ile iki taraf, anlaşmazlık konularını çözmemekle beraber, aralarındaki

münasebetlere uygulanmak üzere birtakım ilkeler kabul ettiler. Bu ilkeler, "iyi niyetle", "ortak bir zemine hareket", "ekonomik işbirliği" ve "kalıcı çözümlere yöneliş" gibi deyimleri kapsamaktaydı.

Öyle ki Davos Bildirisi'nden de bir şey çıkmadı. Ortak bir zemine doğru hareketi kolaylaştırmak için, biri ekonomik, diğeri siyasal, iki komite kurulması ve dışişleri bakanlarının yılda en az iki defa buluşmaları esası da kabul edilmişti. Ekonomik Komite Ankara'da ve Siyasal Komite de Atina'da 1988 Mayıs ayında toplandı. Her iki toplantıdan da bir sonuç çıkmadı. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Atina toplantısından sonra, "Kimse gereksiz yere beklenti içine girmesin" diyerek, Atina toplantısının havasını ve sonucunu açıkça ortaya koyuyordu. Türkiye'de bazılarının göğe çıkardıkları "Davos ruhu" da böylece uçup gitti.

Yunanistan'da Kasım 1989 ve Nisan 1990'da iki defa seçim yapıldı. Her ikisini de Yeni Demokrasi Partisi kazandı ve Papandreou kaybetti. Hiç şüphe yok, Papandreou'nun peş peşe yarattığı gerginlikler ve krizler, Yunan halkına, nasıl bir uçuruma doğru sürüklendiğini göstermişti. Bu sebeple, Yeni Demokrasi Partisi, ilk günden itibaren, sorunların çözümünde ciddi bir adım atmamakla beraber, Papandreou'nun "kriz politikasını terk ederek, Türk-Yunan münasebetlerine belirli bir sükûnet getirdi.

Kaldı ki, 1990 Ağustos'unda Körfez Savaşının çıkması ve Türk-Amerikan münasebetlerindeki yakınlaşma da, yeni Yunan hükümetinin "sükûnet" politikasında etkili oldu. Fakat 1992 yılından itibaren bir iç savaşa dönüşen Bosna-Hersek krizi veya Balkan Krizi, Türk-Yunan münasebetlerinde doğrudan bir kriz yaratmamakla beraber, Yunanistan'ın, saldırgan ve vahşi Sırbistan ile işbirliği yaparak, Balkanlar'da Türkiye aleyhine bir blok oluşturma çabası ve Türkiye'nin de bu çabalara aynı şekilde cevap vermesi, Türkiye ile Yunanistan arasında "suyun altında" bir "Balkanlar Mücadelesi"ni başlatmıştır.

B) KIBRIS SORUNU

1980-1990 arasında Kıbrıs Sorunu'na ait gelişmeler, tam bir yılan hikâyesidir ve harcanan çabalar, yapılan müzakereler ve temaslar, on yılın sonunda hiçbir sonuç ortaya çıkaramamıştır. Tabii, bu söylediğimiz, bir "anlaşmazlık" olarak Kıbrıs Sorunu'nun çözümü bakımındandır. Yoksa Kıbrıs Türkü, siyasal varlığını şekillendirme ve bir "devlet" olarak ortaya çıkma konusunda çok büyük mesafe almıştır. Başka bir deyişle, Kıbrıs "anlaşmazlığının" çözümsüzlüğü, Kıbrıs'ta, Türk tarihinin yeni bir "Türk Devleti"nin kurulmasını sağlamıştır.

Bu dönemin bir özelliği de, özellikle 1983'ten itibaren, yani ANAP hükümetinin işbaşına gelmesinden sonra ve Turgut Özal'ın başbakanlığı ile birlikte, Amerika'nın da, Kıbrıs sorununun çözümü çabaları içinde aktif bir rol almasıdır.

Bu dönemde Kıbrıs konusundaki gelişmeler tam bir yılan hikâyesi olduğu için, bu gelişmelerin ayrıntılarını anlatmakta yarar yoktur. Sadece, gelişmelerin bazı nirengi noktalarını özetlemekle yetineceğiz.

Kıbrıs Rumları ile Kıbrıs Türkleri arasındaki iki uzlaşma belgesinden biri, 12 Şubat 1977'deki dört maddelik Denktaş-Makarios Anlaşması, diğeri de, 19 Mayıs 1979 tarihli Denktaş-Kyprianu Anlaşması'ydı.

Bu ikinci belgeden sonra başlayan ve bütün 1979 yaz ayları boyunca devam eden toplumlararası görüşmeler bir sonuca ulaşamayınca, BM Genel Kurulu, Kıbrıs Türkü ve Türkiye aleyhine çok sert bir karar aldı. 20 Kasım 1979 tarihli ve 30/34 sayılı ve 99 olumlu, 35 çekimser ve beş olumsuz oyla kabul edilen bu kararda,[114] Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık, toprak bütünlüğü, birliği (unity) ve bağlantısızlığı destekleniyor ve toplumlararası görüşmelere, Denktaş-Kyprianu Anlaşması çerçevesinde devam edilmesi isteniyordu.

Bu karar üzerine toplumlararası görüşmeler, 1981 ve 1982 yıllarında da devam etti. Fakat yine bir sonuç çıkmadı. 1983 Şubat ayında, Güney Kıbrıs'ta yapılan seçimlerde Spyros Kyprianu seçilince, özellikle Papandreou'nun etkisi ile Rumlar tutumlarını sertleştirdiler ve Papandreou'nun politikasına uygun olarak, Kıbrıs sorununu da bir gerginlik içine soktukları gibi, sorunu milletlerarası platformlara taşıdılar. Bunun sonucu olarak, BM Genel Kurulu 13 Mayıs 1983 günü, 37/253 sayılı gayet ağır bir karar aldı.[115] Bundan önceki karardaki hususlar bu kararda da tekrarlandığı gibi, ayrıca, yine "birlik"ten (unity) söz edilerek, Kıbrıs Cumhuriyetinin bütün ada toprakları üzerindeki egemenlik ve kontrol yetkisi vurgulanıyor, Kıbrıs Rum lideri Kyprianu'nun, adanın tüm yabancı askerlerden arındırılması teklifi memnuniyetle karşılanıyordu. Nihayet, kararda "Kıbrıs halkı" deyimi kullanılıyor ve adadaki bütün "işgal" (occupation) kuvvetlerinin çekilmesi isteniyordu.

Bu karara Kıbrıs Türkü'nün cevabı, Kıbrıs Türk Federe Devleti Federe Meclisi'nin 17 Haziran 1983'te yayınladığı ve Kıbrıs Türkü'nün "self-determinasyon" hakkını ilan eden deklarasyon oldu.[116]

6 Kasım 1983 seçimlerinde ANAP'ın seçimleri kazanması üzerine, daha Turgut Özal göreve başlamadan, Kıbrıs Türkleri, 15 Kasım 1983'te "bağımsızlıklarını", yani Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Yayınlanan 24 maddelik Bağımsızlık Deklarasyonu'nda,[117] Kıbrıs Türkü'nün yirmi yıllık mücadelesi anlatıldıktan sonra, BM İnsan Hakları Demeci, BM Antlaşması ve diğer milletlerarası belgelerin tanıdığı "self-determinasyon" hakkının kullanıldığı belirtilerek, "Dünya ve tarih önünde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak kurulduğunu ilan ediyoruz" deniyordu.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye oldu. Zaten, başka hiçbir devlet de tanımadı. Kıbrıs Türkü'nün bağımsızlığına en

114 Kararın metni: *Yearbook of the United Nations, 1979,* s. 431-432.

115 Kararın metni: *Yearbook of the UN, 1983,* s. 245-246; *American Foreign Policy-Current Documents, 1983,* Washington DC, Department of State, 1985, s. 468-469.

116 Deklarasyon için bkz., *Keesing's..., 1983,* s. 32396.

117 Bağımsızlık Deklarasyonu'nun metni: *The Declaration and Resolution adopted by the Turkish Cypriot Parliament on 15 November 1983-For the Liberty, Equality, Dignity and Security of Our People,* Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yayını.

şiddetli tepki, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları ile ilginçtir, İngiltere'den geldi. İngiltere'nin teşebbüsleri üzerine Güvenlik Konseyi, 18 Kasım 1983'te 541 sayılı kararı kabul etti.[118] Pakistan'ın aleyhte oy verdiği, Ürdün'ün çekimser kaldığı bu kararda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kararı "geçersiz" sayılıyor ve bütün devletlerden bu cumhuriyeti tanımamaları isteniyordu. Bu kararı Avrupa Ekonomik Topluluğu da aynen kabul etti.

Amerika da KKTC'yi tanımadı. Fakat Bağımsızlık Deklarasyonu'nda (Mad. 22) Kıbrıs Rum toplumu "Enosis" hayalini terk ederek, BM genel sekreterinin aracılığı ile, iki toplumun eşitliğine dayanan federal bir sistem için müzakerelere davet ediliyordu. Amerika, deklarasyonun bu maddesinden yararlanarak, toplumlararası görüşmeleri yürürlüğe koymak için harekete geçti.

KKTC Lideri Denktaş, bağımsızlık karşısındaki bu tepkileri yumuşatmak için, 1984 Ocak ayında, Kıbrıs Rum tarafına birtakım iyi niyet tekliflerinde bulundu.[119] Bu tekliflere karşılık, Kıbrıs Rum lideri Kyprianu da, kendi görüşlerini, BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar'a bildirdi. Bu da, genel sekreterin toplumlararası görüşmeleri başlatmasına sebep oldu. Daha doğrusu, çözüm konusunda, 1984 Mart ve Nisan aylarında Denktaş ile Cuellar arasında mektuplaşmalar oldu. Bu mektupların içeriğini teşkil eden görüşler Kıbrıs Rum tarafına bildirildiğinde, görüldü ki, Kıbrıs Rumları, 1960 Anayasa düzeninde ısrarlı oldukları gibi, KKTC'ye ancak %23 oranında toprak bırakmak istiyorlardı.

Bu gelişmeler üzerine, 1984 Nisan ayında, Türkiye ve KKTC, karşılıklı temsilciliklerini büyükelçi düzeyine çıkardılar. Tabii bu, Rumlara bir uyarıydı.

BM genel sekreteri, 1984 Ağustos'unda, Viyana'da her iki tarafın temsilcileri ile yaptığı görüşmelerden sonra, 10 Eylül'den itibaren, New York'ta, iki toplum liderleri arasında "dolaylı görüşmeler"i (proximity talks) başlattı. Bu görüşmeler, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık 1984 aylarında olmak üzere, üç tur hâlinde yapıldı. Bu görüşmeler sonunda bir "İlk Taslak" ortaya çıktı.[120] Bu taslak, daha önceki BM Genel Kurulu kararlarına göre, Kıbrıs Türkü için bir hayli ileri bir mesafeyi ifade etmekteydi. Çünkü "iki toplumlu", "iki bölgeli" "federal bir Cumhuriyet" ilkelerini kabul ediyordu. Maraş bölgesinin kaderi, Kıbrıslı olmayan kuvvetlerin çekilmesi ve "garantiler" konusu bundan sonraki müzakerelere bırakılmıştı. Özellikle, "garantiler" ile Türkiye'nin garantisi yerine, "milletlerarası garantiler" getirilmekteydi.

Bu taslağın imzası için, 17 Ocak 1985'te New York'ta bir araya gelindiğinde, Kyprianu, kendisinin daha önce kabul etmiş olduğu taslak konusunda, yeni istekler öne sürünce, belge imzalanamadı. Kypianu'nun bu "dönüşünde", Papandreou'nun baskısı rol oynamıştı.

---

118 Kararın metni: *Yearbook of the UN, 1983,* s. 254; *American Foreign Policy... 1983,* s. 473-474.

119 Bkz., *We must build up relations on a Constructive Basis-Goodwill measures proposed by the Turkish Cypriot side on January 2,* 1984-Statement by Rauf Denktaş, President of the Turkish Republic of Northern Cyprus, Lefkoşa, 1984.

120 Taslağın metni: *New Cyprus (Lefkoşe),* Şubat 1985, c. I, No: 1, s. 6-7.

İşin daha garibi, Perez de Cuellar da, Kyprianu'nun isteklerini göz önüne alarak, "İlk Taslak"ın 18 yerinde değişiklik yapıp bunu da Denktaş'a sununca, Denktaş, 1985 Ağustos'unda, yirmi maddelik bir mektupla Cuellar'a cevap verdi.[121] Denktaş, Cuellar'ın bu yeni taslağını kabul etmediği gibi, Türkiye'nin garantileri konusunda da, "Kıbrıs Türk tarafı ne Türkiye'nin etkili garantisinden ve ne de Türk askerinin sağlayacağı güvenlikten vazgeçebilir" diyordu.

Toplumlararası görüşmeler böyle kör topal devam ederken, görüldü ki, BM genel sekreteri, tamamen Rum tarafını tutarak, şu veya bu şekilde, 1960 Anayasa sistemine dönülmesi için çaba harcamaktaydı. Bu ise Türk tarafının tepki ve kararlılığına sebep oldu. 5 Mayıs 1985'te KKTC'nde yapılan bir halk oylaması ile 164 maddelik bir anayasa kabul edildi. 9 Haziran 1985'te yapılan seçimlerde de Rauf Denktaş, oyların %70'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi.

Bundan sonraki önemli olay, BM genel sekreterinin 29 Mart 1986 tarihli anlaşma taslağıdır.[122] Taraflara görüş bildirme veya itiraz hakkının tanınmadığı bu belge ile, "iki toplumlu", "iki kesimli" "federal" bir sistem esası kabul edilmekle beraber, iki toplumun "eşitliğinden" söz edilmediği gibi, merkezi hükümetin yetkileri de toplumlar arasında 3/7 oranında dağıtılacaktı. İki toplum deyimi ise, "ilçe" veya "devlet" olarak tasarıda yer almaktaydı. Yani, Rumlar bu iki deyimden hangisini beğenirse, o olacaktı. Toprağın iki toplum arasında bölüşülmesi ise, Türk tarafının (daha doğrusu Türkiye'nin) 5 Ağustos 1981'de verdiği taksim çizgisine göre yapılacaktı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir bayrağı olmakla beraber, federal devletlerin de bayrağı olacaktı. Adadaki yabancı askerin çekilmesi ise, iki toplumun müzakerelerine bırakılıyordu.

Cumhurbaşkanı Denktaş bu belgeyi kabul etmekle beraber, Rum tarafı ne kabul ne de ret cevabı verdi ve 1986 Haziran ayında genel sekretere gönderdikleri 14 sayfalık mektupla, tasarıya çeşitli itirazlar ileri sürdüler. Tabii bundan da bir sonuç çıkmadı.

Kıbrıs Rum toplumu liderliği için, Güney Kıbrıs'ta Şubat 1988'de seçim yapıldı. Kyprianu seçimi kaybetti ve yeteneksiz bir tüccar olan Yorgo Vasiliu Kıbrıs Rumlarının cumhurbaşkanı seçildi. Vasiliu, ilk günden itibaren, Kıbrıs Türk toplumunu ve Rauf Denktaş'ı görmezlikten gelerek ve yok sayarak, Kıbrıs sorununu Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile müzakere etmek gibi bir megalomaniye kapıldı. Hesapça, kendisini Türkiye Cumhuriyeti ile eşit düzeye getirmek istiyordu. Vasiliu'ya göre, Denktaş, bir '"Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşı" olmaktan başka bir şey değildi. Denktaş'ın diyalog tekliflerine, Vasiliu küstahça cevaplar verdi.

Vasiliu'nun bu ahmakça ve megolomanyak tutumu iki sonuç verdi. Bir yandan, Türkiye'nin ve KKTC'nin tutumunun sertleşmesine sebep olurken, öte yandan da Amerika'yı harekete geçirdi.

121 Denktaş'ın 20 maddelik mektubunun metni: *Cumhuriyet*, 3 ve 4 Aralık 1985.
122 29 Mart 1986 belgesinin metni: *Milliyet*, 2 Nisan 1986.

Bu arada, BM genel sekreterinin teşebbüsü ile Cenevre'de, 1988 Ağustos'unda, Denktaş ile Vasiliu arasında "dolaylı" görüşmeler yapıldıysa da bundan bir sonuç çıkmadı.

Bunun üzerine, KKTC Cumhuriyet Meclisi, 21 Ağustos 1989 sabahından 23 Ağustos sabahına kadar yaptığı 18 saatlik bir toplantıdan sonra, 13 maddelik bir karar yayınladı.[123] Kararda şu hususlar belirtilmekteydi: Kıbrıs Türkü ayrı bir "milli" varlıktır ve self-determinasyon hakkına sahiptir. Kıbrıs Türk tarafı son bir yıl içinde yirmi tane öneri sunmuştur. Kıbrıs Türk halkının meşru hak ve menfaatlerinin korunabilmesi için, iki kesimlilik, siyasal eşitlik, Türkiye'nin etkin ve fiili garantisi, mülkiyet haklarının karşılıklı sınırlandırılması gerekir. Kıbrıs Rumları Enosis teşebbüsleri ile Kıbrıs Türk halkının 4 defa göçe zorlamıştır ve bu sebeple de iki kesimlilik ilkesinden taviz söz konusu olamaz. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gerçeği göz ardı edilemez.

Cumhurbaşkanı Denktaş bu 13 maddelik kararı BM genel sekreterine resmen bildirdi. Bu durum karşısında Amerika, Aralık 1989'da, Ledsky Planı adı ile iki toplum arasında, alt düzeyde ve sosyal faaliyetlerde temasları ve işbirliğini öngören ve bu suretle toplumları birbirine yakınlaştırmayı amaçlayan bir plan ortaya attıysa da,[124] bundan dahi bir sonuç gelmedi.

Bununla beraber, BM genel sekreterinin Rum taraflı tutumu sonucu, BM Güvenlik Konseyi, 12 Mart 1990'da, Türkiye aleyhine ve Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini öngören bir karar aldı. Fakat 1990 Ağustos'unda patlak veren Körfez Savaşı'nın doğurduğu milletlerarası karmaşa, bu savaş sırasında meydana gelen Türk-Amerikan yakınlaşması ve nihayet savaşın sonunda beliren Ortadoğu gelişmeleri, 649 sayılı kararın etkilerini sıfıra indirdi.

KKTC'nde 22 Nisan 1990'da yapılan seçimlerde, Rauf Denktaş, %67 oyla tekrar cumhurbaşkanı seçildi.

C) BATI TRAKYA SORUNU

Papandreou'nun "Türkiye düşmanlığı" politikasının bir unsuru da Batı Trakya Türklerini ezmek, eritmek ve yok etmek için, Yunanistan'ın daha önceden beri yaptığı uygulamaları aynen devam ettirmek olmuştur.

Bu uygulamaların başında, Türklerin gayrimenkullerini kullanma ve geliştirmede getirilen kısıtlama politikası geliyordu. Yunan bankaları Yunan vatandaşlarına gayrimenkul kredisi verirken, bu bankalar Türklere çeşitli güçlükler çıkarıyordu. Batı Trakya Türkleri esas itibariyle çiftçi olduğu hâlde, traktör ve otomobil ehliyeti almada, yine Türklere bin bir güçlük çıkarılıyordu. Türklerin ellerinden topraklarını almak veya kullanılmaz hâle getirmek için, ya bu topraklar bir bahane ile kamulaştırılıyor veya bu toprakların bulunduğu alanlar "yasak bölge" ilan ediliyordu.

123 Kararın metni: *Güneş*, 24 Ağustos 1989.
124 Ledsky Planı'nın metni: *Tercüman*, 3 Ocak 1990.

Keza Türkleri öğrenim imkânlarından yoksun bırakmak için, çeşitli yollara başvuruluyordu. Türklerin ilkokulları, Lozan Antlaşması'nın garantisi altında bulunan vakıflar tarafından yönetiliyordu. Fakat Yunan hükümeti, Türk vakıflarını "dernek" statüsüne sokarak, bunları sıkı bir kontrol altına aldığı gibi, gelirlerine de el koydu. Bu suretle, Türk toplumunun okul açması ve çocuklarını okutması engellenmek istenmiştir. Bu engelleme ile Türkler çocuklarını Yunan ilkokullarına göndermeye zorlanıyordu. Yunan kanunlarına göre, ortaokul açma, Yunan hükümetinin yetkisinde olduğu için, Batı Trakya'da ortaokul açmayarak, Türk çocukları ortaokul öğrenimi için Yunanistan'ın diğer yerlerine gitmek zorunda bırakılıyordu.

Vakıf malları üzerinde bir baskı da, vakıf mallarının mülkiyet tasarrufu için, tapu senedi istenmesiydi. Hâlbuki bu vakıflar yüzyıllardır devam ede gelen müesseselerdi. Ne tapu kalmıştı ortada, ne de bir şey. Tapu gösterilmediği zaman bu vakıf malları Türklerin ellerinden alınıyordu.

Papandreou, Batı Trakya Türkü'nün kimliğini yok etmek için, Bulgaristan'da komünist lideri Jivkov'un bu ülkede 1.5 milyon soydaşımıza uyguladığı politikayı aynen taklit etmiştir. Jivkov, 1984 sonlarından itibaren, Bulgaristan'da "Türk azınlığı" olmayıp, "Müslüman Bulgarlar" olduğu iddiası ile soydaşlarımızı, Türk isimlerini terk edip Slav isimleri almak için zorlamaya başlamıştır. Papandreou da Jivkov'u taklit ederek, Trakya Türklerinin "Türk" kelimesini kullanmalarını yasaklamak suretiyle, Trakya Türkü'nün milli duygularını ve milli şuurunu körertmeye çalışmıştır. O kadar ki, Yunan mahkemeleri ve valileri, "Türk" kelimesini kullanan Türk derneklerini kapatma yoluna gitmiştir.

Yunanistan'ın bu "soykırım" politikası, Batı Trakya Türkü'nün bir yerde patlamasına sebep oldu. Batı Trakya Türklerinden Operatör Dr. Sadık Ahmet, 1985 Kasım ayından itibaren, Yunan hükümetinin bu "etnik temizlik" politikasına karşı bir "insan hakları" mücadelesi açtı. Buna karşılık, Yunan hükümeti ve Batı Trakya'daki Yunan makamları da Dr. Sadık Ahmet'e karşı, aynı şekilde çetin bir mücadele açmıştır. Nitekim Dr. Sadık Ahmet, 1988 Haziran ayında, Selanik Ceza Mahkemesi tarafından, "halkı huzursuz etmek ve ülkenin uluslararası münasebetlerini zedeleyen yalan haber yaymak" ithamı ile, otuz ay (iki buçuk yıl) hapis ve 100.000 Drahmi para cezasına çarptırılmıştır. Dr. Sadık Ahmet, bu karara, Selanik İstinaf Mahkemesi'nde itirazda bulunmuştur.

Selanik Ceza Mahkemesi'nin kararı Türkiye'de ve Batı Trakya Türkleri arasında o derece şiddetli tepkilere yol açtı ki, Selanik İstinaf Mahkemesi, 20 Aralık 1988 günü yapılan duruşmada, şahitlerin gelmediğini bahane edip, duruşmayı süresiz erteleyerek, işi kapatma yoluna gitti. Bu duruşma, Türklerin tam bir insan hakları gösterisi oldu.

Dr. Sadık Ahmet, 1990 Nisan seçimlerinde, Batı Trakya'dan bağımsız milletvekili seçilmiş ise de Mitçotakis hükümetinin çeşitli engelleriyle karşılaşmıştır. Dr. Sadık Ahmet, Papandreou'nun üçüncü başbakanlığı sırasında, 1995 yılında, "garip" bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.

D) TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİ

1980-1990 arasındaki Türk-Amerikan münasebetleri için söylenecek ilk şey, bu dönemde Türk hükümetlerinin genellikle Amerika'ya yakın bir politika izlemelerine rağmen, Amerika'nın, sadece kendi çıkarları doğrultusunda göstermiş olduğu faaliyetler dolayısıyla, bu münasebetlerin, zaman zaman sarsılması, zedelenmesi ve gerginliklerden kurtulamamış olmasıdır.

Bu dönemin-Türk-Amerikan münasebetlerinin, şu üç sorunun ekseninde şekillendiği veya gerginleştiği söylenebilir:

Türkiye'ye Amerikan yardımı sorunu, Ermeni sorunu ve nihayet SEİA denen askeri işbirliği sorunudur.

a) Amerikan Yardımı Konusu

Bu dönemde Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımı olumsuz şekilde etkileyen iki faktör vardır. Bunlardan biri, Amerika'nın, Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımlara 7/10 oranını uygulaması; ikincisi de, Amerikan Kongresi'nin, Türkiye'ye yapılacak yardımlara, Kıbrıs'ı bir unsur olarak sokmaya çalışmasıdır.

Amerika, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımlarda, bir 7/10 oranı tutturmuş gidiyordu. Yani, Yunanistan'a yedi yardım yapılırsa, Türkiye'ye on yardım yapılıyordu. Fakat bu oranın hiçbir mantığı yoktu. Ne, iki ülkenin savunmak zorunda oldukları yüz ölçümlerini ve ne de nüfus miktarlarını göz önüne alıyordu. Türk hükümetleri, daha fazla yardım almak için bu oranı kırmaya çalıştılar ise de, Amerikan Kongresi ve buna bağlı olarak Amerikan hükümeti, sanki 7/10 oranı çok âdil veya bir İncil kuralı imiş gibi, buna sımsıkı bağlanmaktan geri kalmadı.

Bir diğer sorun da, Amerikan Kongresinin, her yıl yardım söz konusu olduğunda, Rum Lobisi'nin ve Yunanistan'ın bir "maşası" imiş gibi, yardımı, daima, "Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesi" şartına bağlamak istemesiydi.

Tabii, her iki husus da, her yıl, Türk kamuoyunda Amerika'ya karşı sert tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

b) Ermeni Sorunu

Ermeni teröristleri, 1974'ten itibaren, yabancı ülkelerdeki Türk diplomatlarını öldürmeye başladılar. Bu milletlerarası Ermeni terörü, ne yazık ki, bazı Batı Avrupa ülkelerinde de destek buldu. Bunun sonucu olarak, 1974-84 döneminde, 80 kadar diplomatımız ve dış temsilcilik mensubu hayatını kaybetmiştir. Vakıa ki, 1982 Haziran ayında İsrail, Lübnan'ı ve özellikle Beyrut'u işgal edip de, Beyrut Ermeni karargâhında ele geçirdiği ve Ermeni terörizmine ait bazı belgeleri Türkiye'ye verince, Ermeni teröründe bir gevşeme oldu. Çünkü Türkiye de şimdi birtakım bilgilere sahipti. Öyle ki, Lübnan'da Ermeni terörüne de kucak açmış olan Suriye, 1984 yılından itibaren PKK terörünü harekete geçirdi.

Ermeni terörü bu şekilde sona ermiş görünmekle beraber, bu terör hareketi bu sefer "politik" yolları kullanmaya başladı. Zira Amerikan Kongresi'ndeki bazı çevreler, bu Ermeni sorununu başka bir şekilde ele aldılar. Bu da, güya 24 Nisan 1915'te Türklerin yaptığı "Ermeni Katliamı" gününü, yani 24 Nisan günü, Amerika'da "Ermeni Soykırımı günü" olarak anmak için, bir kanunun kabul edilmesiydi. İlginçtir, Amerikan Kongresi'ndeki bu faaliyete paralel olarak, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu da, Ermeni sorunu hakkında birtakım kararlar alma yoluna gitmiştir. Bu, tıpkı bugünkü gibi, bu iki kuruluşun şimdi PKK sorununu ele almalarına benzemekteydi.

Tabiatıyla, Amerikan Kongresi'nin 24 Nisanı "Ermeni soykırımı" günü ilan eden bir karar alması, tarihi gerçeklerin tek taraflı ve yanlış değerlendirilmesi olmakla beraber, şüphesiz, Türkiye'nin karşısına, siyasal sonuçları itibariyle, bir "Ermeni sorununun çıkması, başka bir deyişle, bir "Sevres Antlaşmasının" Türkiye'nin önüne konmak istenmesi demekti.

Amerikan Kongresi'ndeki bu"Ermeni soykırımı" hikâyesinin, 1984 yılından itibaren, yani bir yandan Ermeni terörünün milletlerarası tepkilere sebep olmasının ardından ve ayrıca, Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri yönetiminin sona erip, demokratik hayatın yeniden başlamasından sonra ortaya çıkması da ilginçtir.

Bu sebeple, Türk hükümetleri, Amerikan Kongresi'ndeki bu sakat gelişmelere karşı, 1984 yılından 1990 Şubat ayına kadar, dolaylı veya dolaysız bir şekilde mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 24 Nisan "soykırımı" kanunu, Senatör Robert Dole'un eseri idi. 24 Şubat 1990'da, Amerikan Senatosu'nda bu kanun, gündeme alınma hususunda yapılan oylamayı kaybedince, usule göre, tasarı reddedilmiş oldu.

1990-91 Körfez Savaşı çıkmamış olsaydı, muhtemeldir ki, Senatör Robert Dole veya Türkiye aleyhtarı herhangi biri, bu konuyu devam ettirebilirdi. Fakat Körfez Savaşı Türk-Amerikan münasebetlerine yeni bir nitelik getirdi.

c) SEİA Tartışması

1980-1990 arasındaki Türk-Amerikan münasebetlerinin önemli bir tartışma konusu da, 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) olmuştur.[125] Beş yıl için imzalanan, dokuz maddelik bir esas anlaşma ile üç tane "tamamlayıcı anlaşma"dan meydana gelen bu anlaşmaya "EK" olarak da yedi tane "tesis anlaşması" bulunuyordu. Bu tesisler Sinop, Pirinçlik (Diyarbakır), İncirlik (Adana), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya), Belbaşı (Ankara) ve Kargaburun (Tekirdağ) tesisleriydi.

Fakat bu anlaşmanın uygulanması, geçen beş yıl içinde Türkiye'yi tatmin etmedi. Bir defa, Amerikan yardımlarındaki 7/10 oranı Türkiye'yi rahatsız

125 SEİA'nın tam metni: *T.C. Resmi Gazete*, 1 Şubat 1981, No: 17238, s. 2-47, İngilizce metin: s. 47-92.

ediyordu. İkincisi, bu anlaşma bir "savunma" anlaşması iken, Amerikan Kongresi'nin bu anlaşmanın uygulanmasına Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu ve insan hakları gibi savunma ile hiç ilgisi olmayan konuları da karıştırması, tam bir çelişkiydi. Bu sebeple, Türkiye'ye göre, Amerika, yapacağı yardımları bu "konu dışı" faktörlere bağlama ve yardımlar için her yıl karar verme yerine, belirli bir sürede yapacağı toplam yardımları, tek bir rakamla ve tek bir anlaşma ile taahhüt etmeliydi.

Amerika ile 1985'ten başlayıp 1987 Mart ayına kadar yapılan müzakerelerde, Türkiye'nin elde ettiği sonuç, sadece havanda su dövmek oldu. Çünkü sorunu çözmüş gibi görünen ve Amerika Dışişleri Bakanı George Schultz ile Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu arasında 16 Mart 1987'de teati edilen mektuplar, Amerika'nın havada kalan birtakım vaatlerini ihtiva ediyor, fakat Türkiye lehine elle tutulur hiçbir şey getirmiyordu. Türkiye, Amerika'ya boyun eğmişti.

Türkiye SEİA konusundaki şikâyetlerinde hiçbir çözüm elde edemez iken, Amerika, 8 Temmuz 1990'da Yunanistan'la imzaladığı "Savunma İşbirliği Anlaşması" ile Türkiye'ye bir oyun oynamaktan da geri kalmadı. Zira bu anlaşma ile Amerika, "Türkiye'nin Yunanistan'a saldırması hâlinde, Yunanistan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü Türkiye'ye karşı korumayı taahhüt ediyordu." Bu anlaşma Türk kamuoyunda son derece büyük tepki ile karşılandı. Başkan Bush, Başbakan Turgut Özal'a mektup gönderip birtakım güvenceler verdiyse de, Türk kamuoyunun Amerika hakkındaki olumsuz izlenim ve kanaatini silemedi. Bundan dolayıdır ki, Başbakan Özal, Körfez Savaşı'nda Türkiye'yi de Amerika'nın yanında Irak'a karşı savaşa sokmak istediğinde, kamuoyunun sert tepkileri ile karşılaştı ve gerilemek zorunda kaldı.

E) BULGARİSTAN VE SOYDAŞLARIMIZ

1980-1990 arasında Türk dış politikasının, Türk kamuoyunda büyük tepkiler uyandıran ve Bulgaristan'la münasebetlerimizi tam bir gerginlik içine sokan önemli bir sorunu da, 1984 sonlarından itibaren Bulgar hükümetinin ve Jivkov rejiminin, sayıları 1.5 milyon kadar tahmin edilen ve Bulgaristan nüfusunun %15'ini teşkil eden Türk azınlığın, isimlerini değiştirmeye zorlamak ve Slav ismi almak suretiyle, bu ülkedeki Türk varlığını eritmek ve Slavlaştırmak istemesi olmuştur. Olay, 1985 yılı başlarında Türk kamuoyunun dikkatini çekti.

Bu isim değiştirme zorlamasının yanında, Bulgar hükümeti, Türklerin erkek çocuklarının sünnet ettirilmesini de, sağlık sebepleri bahanesiyle yasakladığı ve bu yasak için cezai hükümler getirdiği gibi, iş yerlerinde ve umumi yerlerde de Türkçe konuşulmasını yasaklamıştır. 12 Şubat 1985'te yayınlanan bir emir de, birçok bölgelerde, camilerde ibadet edilmesine ancak Cuma günleri ve saat 12:00-14:00 arasında ve hükümetin görevlendireceği kişilerin gözetiminde izin verilmiş ve bunun dışında ibadet yasaklanmış ve camiler kapatılmıştır.

Bu gelişmelerden doğan gerginlik, 1989 yılı sonunda Jivkov'un iktidardan düşmesine kadar devam etti. 1985 Şubat ayında, Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin 500 bin soydaşımızı kabule hazır olduğunu bildirdiyse de, Bulgaristan'ın buna cevabı Türk kitlesi olmayıp Bulgaristan'ın "Müslüman vatandaşları" olduğu şeklindeydi. Türkler esas itibariyle tarımla meşgul olduklarından, Bulgar hükümeti, tarımda büyük bir işgücü kaybına uğramaktan korktu.

Türkiye, Bulgaristan'daki soydaşlarımız konusunu milletlerarası platformlara taşımak ve sorunu enternasyonalize etmek için çok çaba harcadı. Amerika ve İngiltere, konuya gerçekten ilgi gösterdi. Amerika Helsinki İzleme Komitesi, Milletlerarası Af Örgütü, Avrupa Konseyi ve İslâm Konferansı, konu ile yakından ilgilendiler. Fakat Türkiye'nin sorunu enternasyonalize etmesi Bulgaristan'ı, milletlerarası planda zor duruma sokmasına rağmen, bütün bu çabalardan Bulgaristan'ı yolundan döndürebilecek bir sonuç çıkmadı. İslâm Konferansı Örgütü, 1986 Ocak ayındaki toplantısında, Bulgaristan'da inceleme yapmak üzere bir temas grubu kurdu. Bu grup, 1988 Mart ayında 76 sayfalık bir rapor sunarak, Bulgaristan'daki durumun fecaatini bütün çıplaklığı ile ortaya koydu. Hatta 1989 Mart ayında ikinci bir rapor daha yayınladı. Bunların hiçbirinden elle tutulur bir sonuç çıkmadı.

1989 Haziran ayında, Türk hükümeti soydaşlarınızın göçünü kabule hazır olduğunu tekrarlayınca, son derece güç bir durum karşısında kaldı. Jivkov rejimi, isteyen bütün soydaşlarımıza pasaport vermeye başlayınca, 300 bin soydaşımız sınırlarımızdan içeri akın etmeye başladı. Görüldü ki Türkiye'nin, bu kadar geniş bir göçmen kitlesini kabule ve yerleştirmeye imkânı yoktur. Bu sebeple bir süre sonra Türkiye Bulgaristan'la olan sınırını kapadı. Bu durum, Türkiye için gerçekten bir skandaldı. Türkiye bir blöf yapmış ve Jivkov bu blöfü görmüştü. Türkiye'nin bu tutumu üzerine, 120-130 bin soydaşımız, tekrar Bulgaristan'a dönmek zorunda kalmıştır.

Neyse ki, birkaç ay sonra, 1989 Kasım ayında, Jivkov'un iktidardan düşürülmesi ile sorun kendiliğinden çözümlendi. Bundan sonra soydaşlarımız Hak ve Özgürlükler Hareketi şeklinde örgütlenerek Bulgaristan'ın siyasal hayatında yerlerini almışlardır.

F) TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU

Türkiye Avrupa Topluluğu veya bugünkü adı ile Avrupa Birliği ile ilk bağlantısını, topluluğun kuruluşundan altı yıl sonra 12 Eylül 1963'te imzaladığı Ankara Anlaşması ile kurmuştur. Bundan sonra da Türkiye, topluluk ile bağlarını devamlı olarak geliştirmeye çalıştırmıştır. Topluluk da bu çabaları olumlu karşılamıştır. Çünkü 1960'larda ve 1970'lerde hızlı bir kalkınma içinde olan topluluk ekonomileri için, "düşük ücretli" Türk işçileri, avantajlı bir maliyet unsuru teşkil ediyordu.

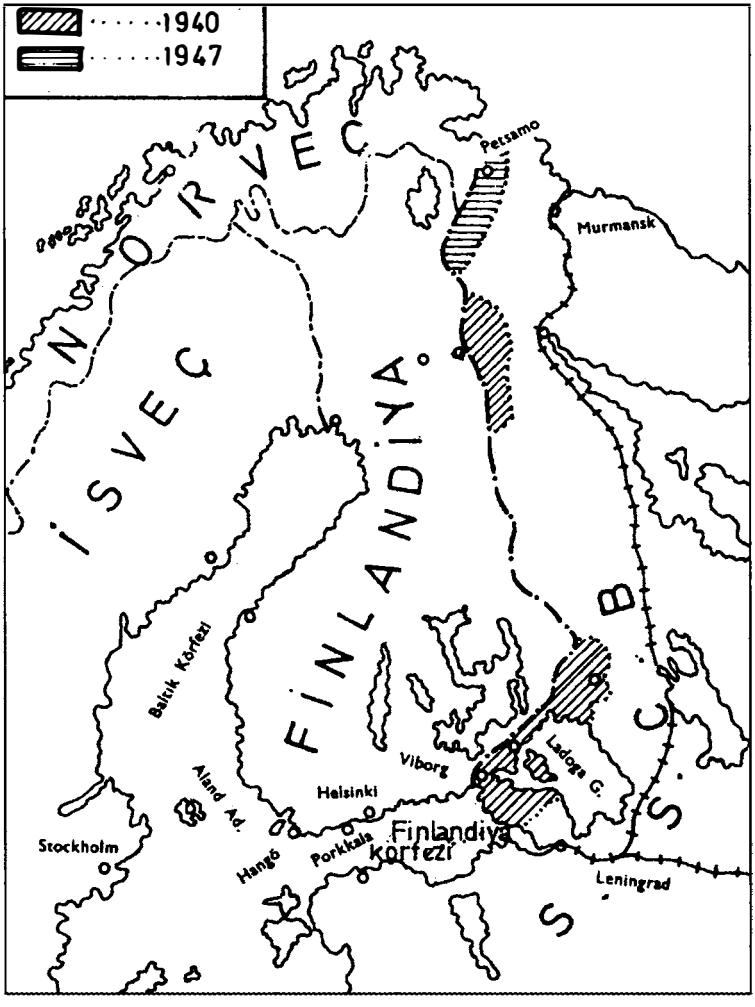
12 Eylül 1980 askeri yönetimi ile beraber Türkiye'nin topluluk ile münasebetleri bozulmaya başladı. Avrupa Parlamentosu, 1982 Ocak ayında aldığı bir

kararla, Türkiye'de demokrasi ve insan hakları sağlanıncaya kadar, daha önce kararlaştırılmış olan 600 milyon ECU'lük (700 milyon dolardan fazla) mali yardımı dondurduğu gibi, toplulukla münasebetlerimizin önemli bir organı olan, Karma Parlamento Komisyonu'ndan da çekilerek, bu organı âdeta yürürlükten kaldırdı. Keza, münasebetlerimizin en önemli organı olan Ortaklık Konsey Faaliyeti de durdu.

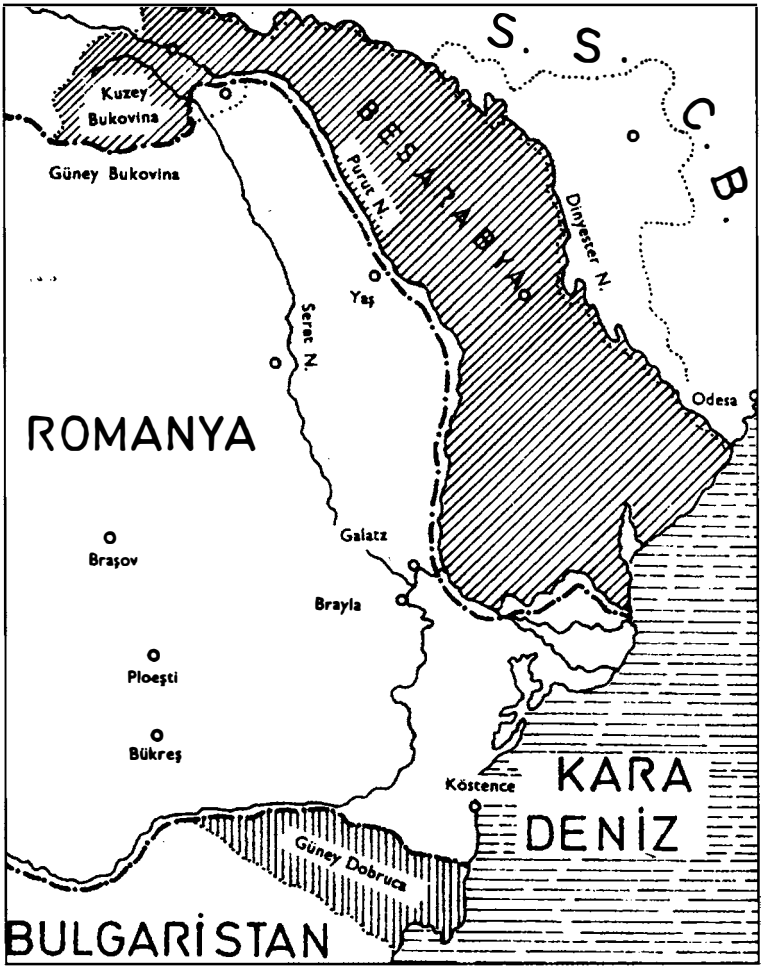
Avrupa Topluluğu ile münasebetlerimiz, Ortaklık Konseyi'nin ilk defa Brüksel'de 1986 Eylül'ünde yaptığı toplantı ile tekrar işlemeye başlamışsa da, bu sefer ve bugüne kadar, Yunanistan'ın devamlı olarak aleyhimize harcadığı çabalar ve kösteklemelerle bir türlü ileriye gidememiştir. Mesela 600 milyon ECU'lük mali yardım, Yunanistan'ın vetosu dolayısıyla, bir türlü gerçekleşememiştir.

Buna rağmen Türkiye, daha önce de belirttiğimiz gibi, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na "tam üyelik" için resmen başvurdu. Türkiye'nin bu başvurusu, bugüne kadar topluluk gündemine girmemiştir. Avrupa Topluluğu Komisyonu Türkiye Masası Şefi Eberhart Rhein tarafından hazırlanan ve Ekim 1989'da açıklanan dört sayfalık bir rapor, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun ancak 1993 yılından sonra ele alınabileceğini belirtmekle beraber rapordaki şu ifadeler çok ilginç görünüyordu: "Türkiye'nin ekonomik çıkarları, politik, kültürel ve idari gelenekleri Avrupa Topluluğu'na ters düşmektedir... Türkiye üye olursa topluluğun her beş üyesinden biri Türk olacaktır... Türkiye, bütün Avrupa ülkeleri içinde en milliyetçi olanıdır. Türkiye'nin İslâm ülkeleri ile yakın ilişkileri vardır... Topluluk üyelerinin halklarının çoğunluğu Türkiye'yi üye olarak benimsememektedir... Türkiye Avrupa kültür ve politik mirasının bir parçası değildir... Topluluk buna rağmen, Türkiye'nin yüzüne kapıları kapamamalıdır."

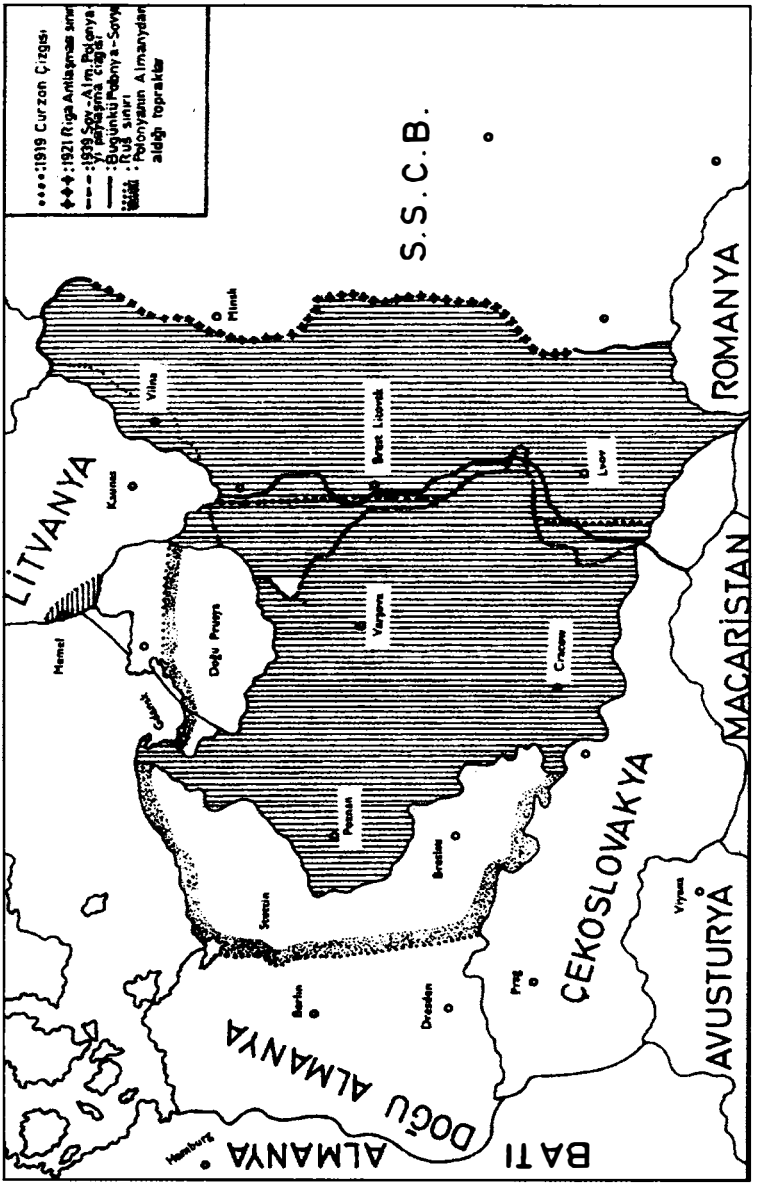
Bununla beraber, Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de, Türkiye ile Avrupa birliği arasında bir "Gümrük Birliği" kurulmasını öngören bir anlaşma imzalanması ve bu anlaşmanın 13 Aralık 1995 günü Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması ve bu suretle Türkiye'nin 1 Ocak 1996'dan itibaren Gümrük Birliği'ne dâhil olması, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği doğrultusunda attığı çok önemli bir adım olmuştur.

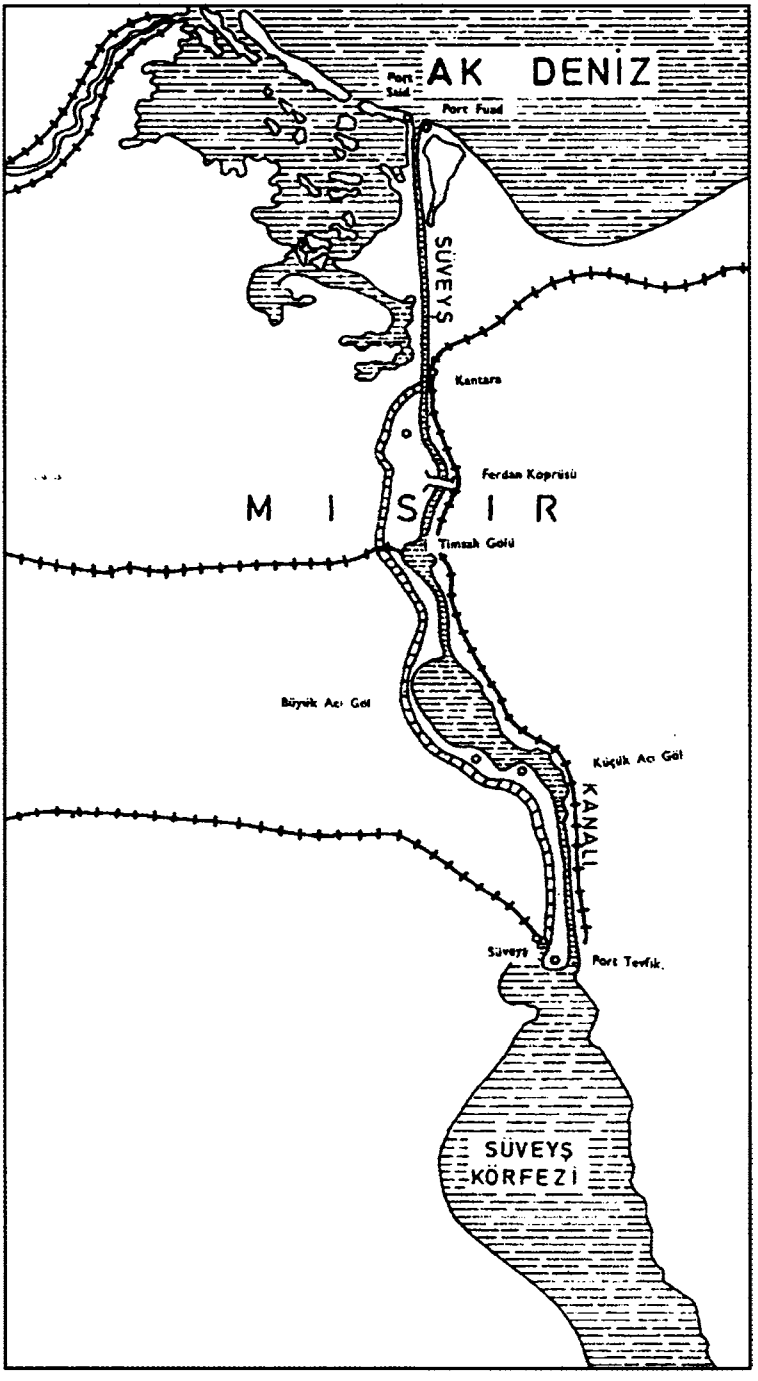
Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonunda Finlandiya'dan aldığı topraklar

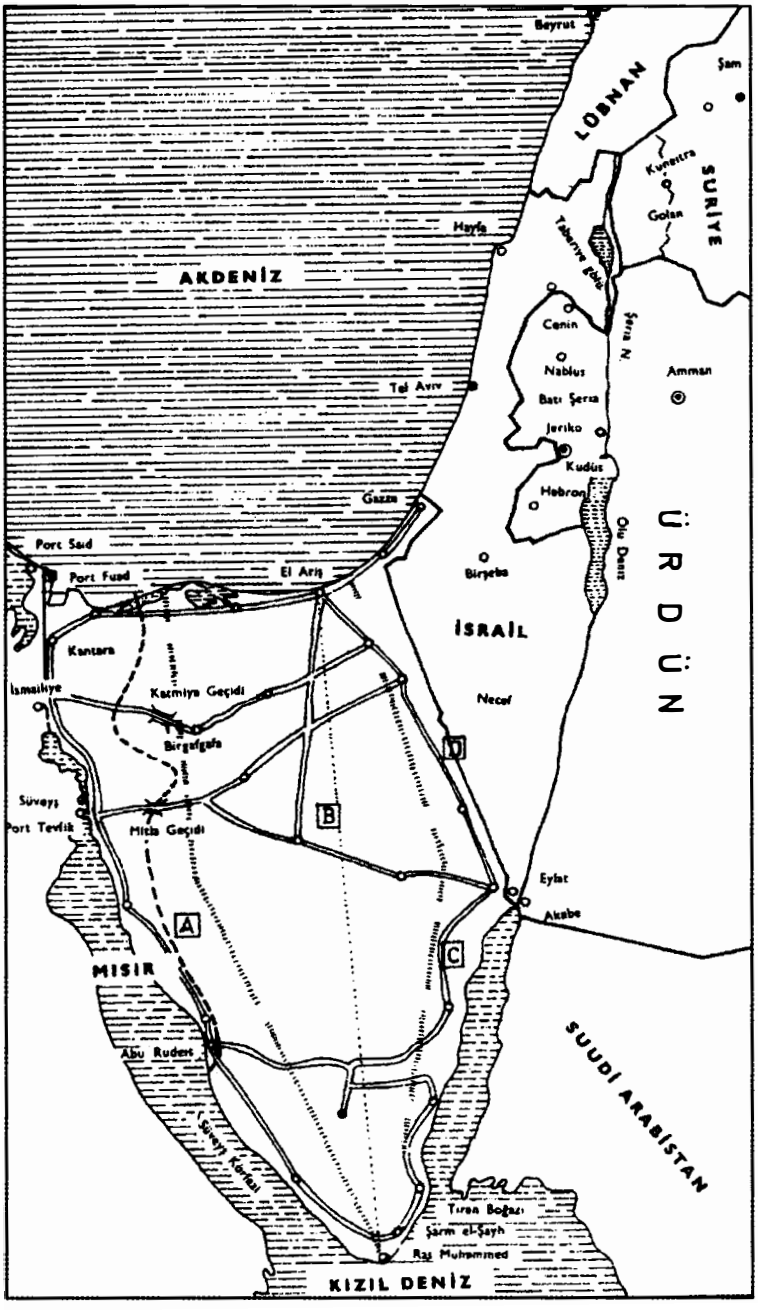
Romanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonunda S. Rusya'ya ve Bulgaristan'a verdiği topraklar

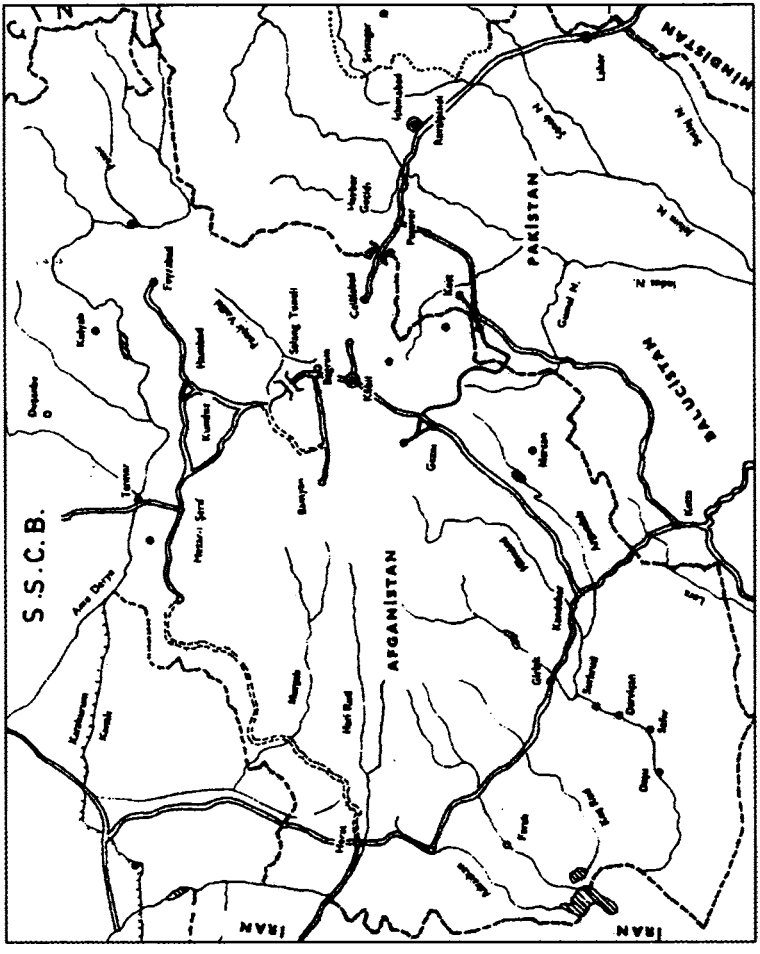
Bugünkü Polonya ve Almanya'nın sınırları

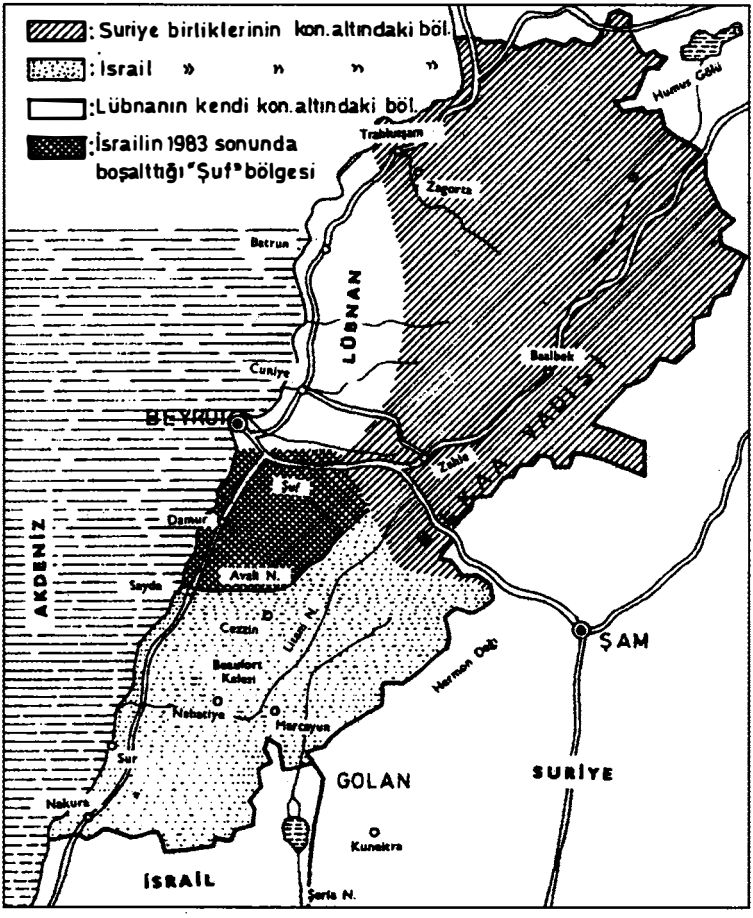
Süveyş Kanalı

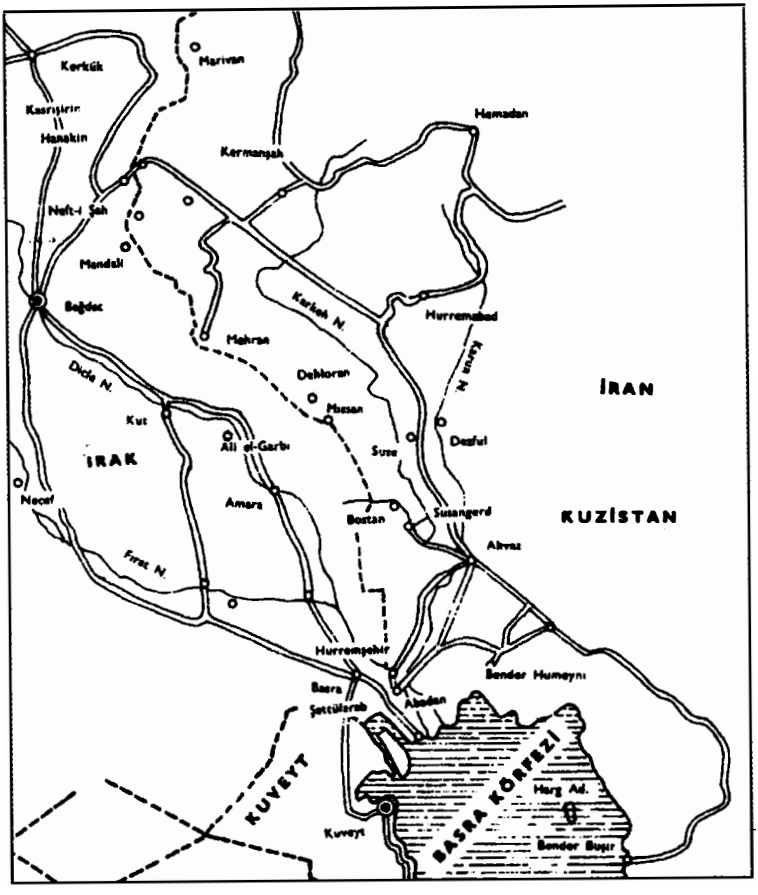
26 Mart 1979 İsrail-Mısır Barışı ile, İsrail tarafından Mısır'a iade edilen Sina Yarımadası, A, B, C, ve D bölgeleri, İsrail sınırına doğru derece derece artan gayri askeri hâle getirilen bölgelerdir

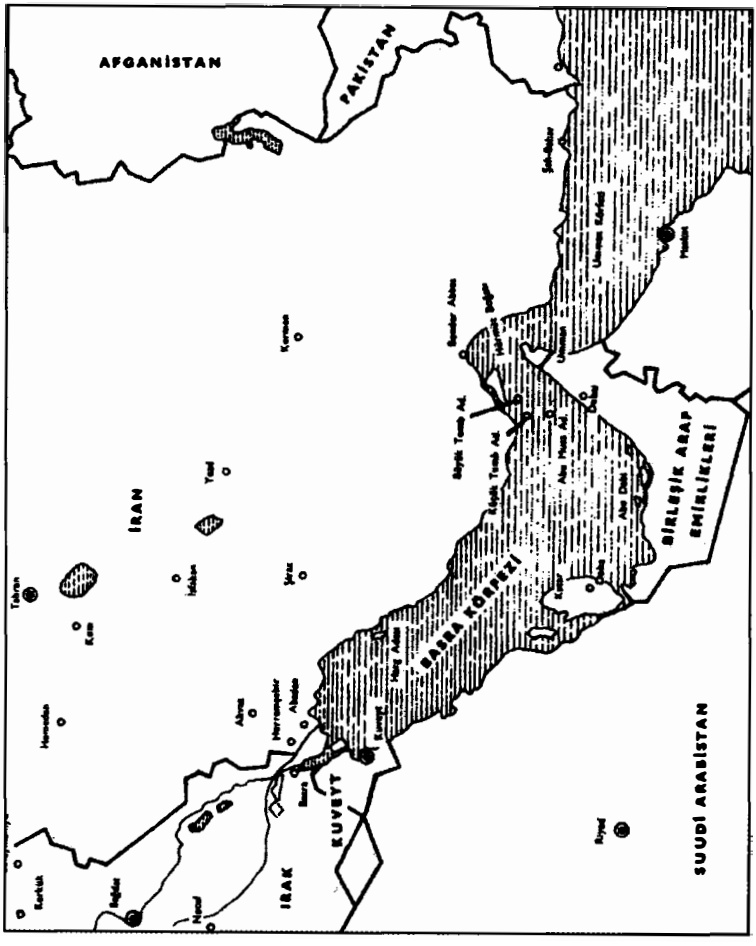
Afganistan

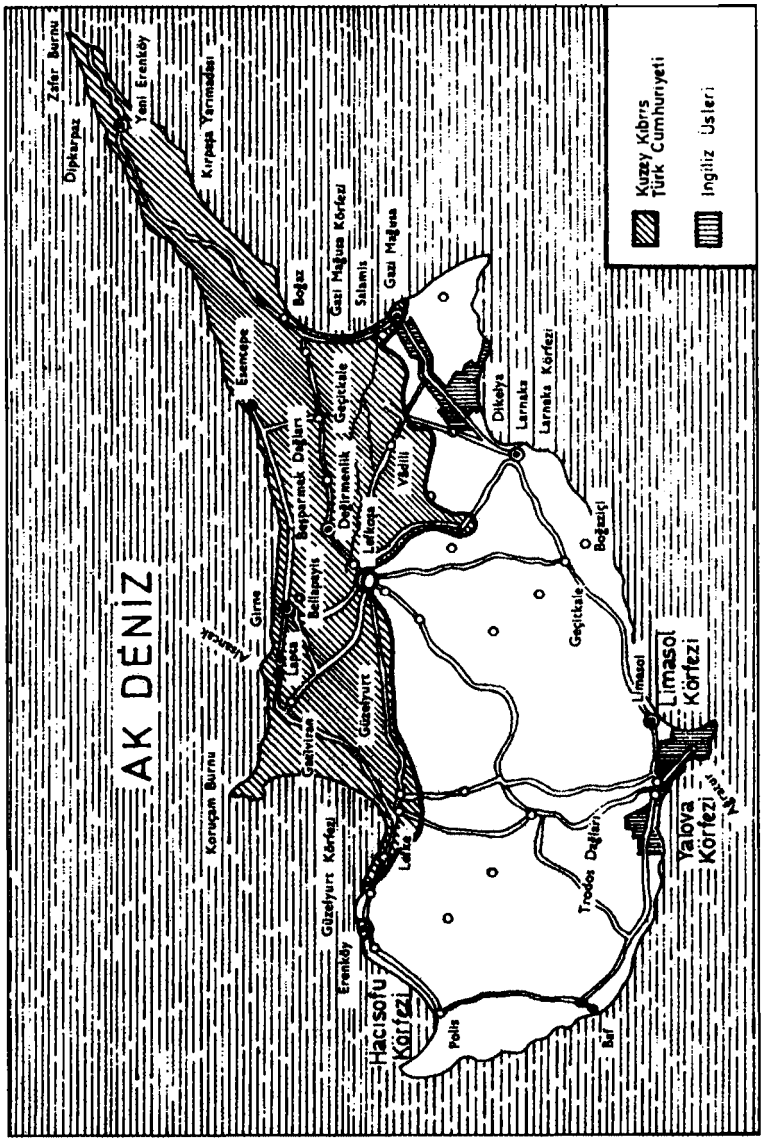
Güney Lübnan'da İşgal Durumu (1984 sonu itibarı ile)

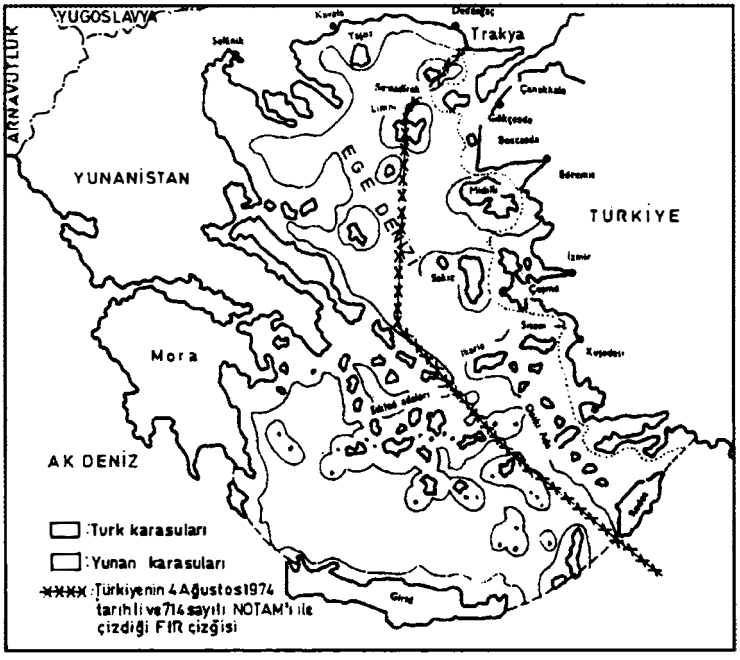
Irak-İran Savaş Cephesi

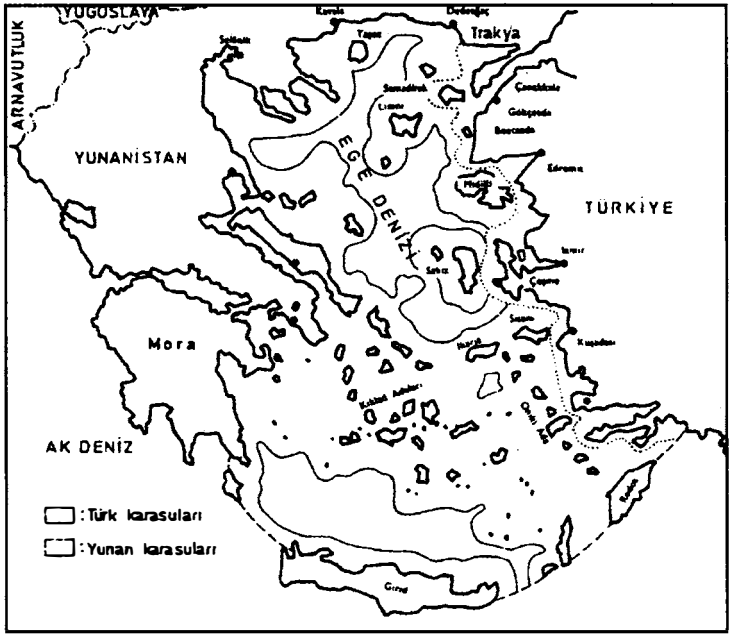
Basra Körfezi

1974 Harekâtı'ndan sonra Kıbrıs

Ege'de 12 mile göre Türk ve Yunan karasuları 12 mile göre Yunan karasuları Ege'nin %64'ünü, Türk karasuları ise %8.5'unu kaplamaktadır

İNDEKS

A
Abadan Petrolleri Meselesi 92, 164, 323, 582, 584
Abdülaziz İbni Suud 161
Abdülhamid II 54, 55
Abdullah (Ürdün Kralı) 159, 526
Abdülmecit 53
Abdüsselâm Arif (General) 392, 528, 659
Abu Rudeis Petrolleri 546
Acheson Planı 596
Açık Kapı Politikası 86, 171, 181, 289
Adana Görüşmeleri 314
Afganistan Demokratik Cumhuriyeti 575
Afganistan Demokratik Halk Partisi 576, 578
Afganistan-Sovyet Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması (1978) 246, 247, 576, 578, 613, 624, 718
Afif El-Bızri 387
Afrika Birliği Teşkilatı 478, 479, 483
Afyon Ticareti 74
Ahali Değişimi Meselesi 245, 248, 249
Ahali Partisi 158
Ahmed (Yemen İmamı) 54, 525, 526, 552, 577
Ahmet Şah Mesud 672
Aigun Anlaşması (1858) 420
Akayev, Askar 708
Akdeniz Paktı (1936) 259
Aksa Camii Hadisesi (1969)
Aksayı Çin 509
Alfonso, XIII. 201, 202
Alma-Ata Deklarasyonu 715
Alman İşçi Partisi 181, 182
Alman-Rus Antlaşması (1887) 5, 33, 34
Almanya-Avusturya İttifakı (1879) 5, 31
Alsace-Lorraine 122
Amanullah Han 164, 165, 253
Amerikan Ambargosu 611
Amerikan Bağımsızlık Demeci 17
Amin, Hafizullah 564, 575, 576, 577, 578, 579
Anavatan Cephesi 303
Andrey Gromyko 557, 624
Andropov, Yuri 365, 419, 420, 681, 713
Anglo-Iranian Oil Company 372, 374
Ankara İtilafnamesi (1921) 241, 244, 246, 264
Anschluss 139, 186, 211, 212, 213, 214, 215, 223, 228
Antarktika Anlaşması (1959) 488
Anti-Bolşevik Blok 149
Anti-Komintern Pakt 200, 201, 208, 209, 212, 221, 223
Anti-Revizyonistler 138
Anti-Stalinizm 410
ANZUS Paktı (1951) 349
Arafat, Yasser 538, 539, 540, 587, 643, 645, 647, 649, 650
Aramco 162
Arap Barış Gücü 553
Arap Birliği 391, 479, 643, 652, 654, 660, 663
Arap Ligi 378, 379, 401, 402, 526, 555, 560, 561
Arap Stalingradı 287, 292, 296, 301, 314, 650

Arap Zirvesi 479, 541
Aras, Tevfik Rüştü 249, 257, 260, 261, 268
Arbenz, Albay Yacobo 461
Ariel Sharon 650
Arnavutluk 20, 43, 95, 96, 97, 137, 143, 147, 222, 223, 224, 250, 257, 260, 269, 270, 271, 283, 304, 327, 328, 331, 344, 345, 352, 354, 366, 411, 416, 418, 421, 422, 424, 434, 436, 448, 636
Arnavutluk Halk Cumhuriyeti 304, 366
ASEAN 518, 519, 523
Ashigga Partisi 377
Assam 511
Atatürk, Mustafa Kemal 4, 44, 47, 48, 93, 115, 146, 158, 163, 164, 165, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 244, 253, 254, 265
Atlantik Demeci 291, 350
Atlantik Muharebeleri 293
Atom Bombası 309, 310, 415, 421, 470, 516
Atom Enerjisi Komisyonu 485
Avrupa Birliği 255, 339, 341, 342, 470, 643, 646, 680, 696, 716, 728, 729
Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 338, 423, 548
Avrupa Komünizmi 422, 436
Awami Partisi 507
Azana, Manuel 202
Azat Partisi 706
Azerbaycan Halk Cephesi 704
Azhari, Gulam Rıza 566, 567

B

Baas Partisi 387, 532, 538, 539, 542, 581
Badakşi, Tahir 575
Bağdat Paktı 374, 375, 379, 381, 387, 391, 392, 400, 402, 403, 483, 504, 506, 636
Bağımsız Filistin Devleti 644
Bağlantısızlar 320, 344, 410, 420, 429, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 587, 597, 672
Bağlantısızlık 475, 477, 479, 481, 482
Bahtiyar, Şahpur 565, 567
Baker James 645, 646, 662
Bakunin, Mikhail 24
Balfour Deklarasyonu 156, 532
Balkan Antantı 145, 146, 149, 198, 223, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 268, 271, 398
Balkan İttifakı (1954) 351, 399, 400, 403, 405, 483
Balkan Ligi 83, 84
Banat 100, 101, 143, 144, 286
Bandung Konferansı 476, 477, 478, 480
Bangladeş 480, 503, 507, 508, 586
Bani Sadr, Dr. 568, 569, 570
Bao Dai 513
Barbarossa Planı 286
Barış Cephesi 225, 227, 228, 230, 267, 270
Barış Manifestosu 411, 417
Bar Lev Hattı 544
Barşçina Sistemi 105
Barzani, Molla Mustafa 581
Batista, Fulgencio 461, 462
Batı Şeria 535, 558, 559, 560, 563, 642, 644, 647, 648, 649
Batı Trakya 119, 145, 146, 248, 249, 313, 345, 599, 600, 601, 606, 627, 723, 724
Bayar, Celâl 388
Bazaari 566
Bazargân, Mehdi 565, 567
Begin, Manachen 557, 558, 559, 560, 642
Bekir es-Sadr 583
Bekir Sami Bey 237, 241, 242, 243, 249
Bekir Sıtkı (General) 54, 158, 254
Bela Kun 140
Belgrad Konferansı 477, 478
Benelüx 339
Beneş, Eduard 141, 147, 217, 218, 303, 330
Ben Gurion, David 370, 388
Beria, Lavrenti, P. 352, 353, 410
Berlin Anlaşması (1878) 31
Berlin-Bağdat Demiryolu 46
Berlin Buhranı (1958-1962) 339, 340, 341, 342, 450, 451, 452, 457, 496, 498
Berlin Duvarı 450, 457, 691

Berlin Senedi (1885) 70
Bern Deklarasyonu (1976) 630
Bernstein, Edward 25, 26
Besarabya 100, 144, 148, 153, 230, 284, 303, 312, 345, 366, 699
Beş Prensip 357
Bethlen, Kont Stephen 140
Beyaz Rusya Halk Cephesi 701
Bhutan 508
Birleşik Arap Cumhuriyeti 389, 390, 391, 532, 534
Birleşmiş Milletler 67, 291, 304, 306, 309, 314, 316, 323, 346, 347, 364, 365, 369, 370, 371, 396, 405, 407, 414, 434, 445, 448, 451, 466, 477, 481, 485, 486, 504, 510, 521, 523, 526, 528, 532, 533, 545, 579, 590, 596, 597, 602, 603, 605, 606, 607, 609, 613, 616, 637, 642, 661, 670, 671, 674, 715
Bismarck, Otto Von 5, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 46, 52, 67, 70, 81, 85, 124, 133, 184, 186, 230, 690
Boğazlar 30, 33, 39, 40, 45, 50, 51, 79, 82, 83, 89, 92, 93, 94, 96, 100, 101, 107, 115, 235, 238, 241, 257, 260, 261, 262, 266, 268, 269, 271, 272, 285, 288, 306, 309, 313, 316, 317, 324, 325, 326, 327, 336, 337, 394, 397
Bosna-Hersek 52, 81, 82, 84, 119, 140, 143, 664, 697, 719
Boxerler 77
Boyd, Lennox 406
Brejnev, Leonid 354, 364, 418, 421, 427, 428, 435, 436, 443, 450, 473, 489, 492, 493, 496, 505, 556, 560, 579, 680, 681, 683, 684, 706
Briand, Aristide 111, 129, 173, 243, 255
Brockdorf-Rantzau 117, 132
Bukovina 99, 100, 101, 118, 144, 220, 284, 345, 366, 699
Bulganin, Nikolay A. 353, 354, 382, 383, 388, 389, 399, 400, 410
Bulgaristan Sosyalist Partisi 693
Bush, George 646, 661, 662, 663, 665, 666, 668, 679, 680, 685, 727

C
Caballero, Largo 203
Cafer Askeri 158
Camp David Anlaşmaları 558, 559, 560, 562, 639, 642
Camp David görüşmeleri 558
Cam Ranh Körfezi 522
Caporetto 104, 111
Carillo, Santiago 433
Carter, Jimmy 493, 558, 561, 578, 613, 614, 673
Casablanca Konferansı 297, 314
Castro, Fidel 419, 456, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 587
Cavit Bey 87, 88
Ceausescu (Çavuşesku), Nicolae 367, 422, 426, 427, 428, 433, 694
Cebesoy, Ali Fuat 236, 237, 238, 241, 243
Cemal Paşa 88, 89, 91, 99
Cemayel, Pierre 550, 551
Cemil Madfai 158
Cemiyet-i İslâmi 672
Cenevre 128, 139, 171, 172, 175, 263, 265, 350, 357, 454, 473, 491, 494, 501, 513, 517, 519, 557, 595, 596, 606, 607, 608, 628, 659, 662, 664, 674, 675, 685, 723
Cephe-i Azadir-i Afganistan 672
Chamberlain, Neville 204, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 222, 278, 279
Chamoun, Camille 390, 391, 550
Che Guevara, Ernesto 461, 463, 465
Chiang Chin 676
Chiang Kai-Shek 179, 180, 206, 207, 208, 209, 289, 293, 299, 305, 334, 335, 449
Chou En-Lai 357, 421, 440, 441, 448, 449, 477, 505, 669, 675
Churchill, Winston Spencer 87, 92, 195, 204, 214, 216, 222, 224, 225, 226, 276, 278, 279, 280, 285, 287, 291, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 308, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 349, 531
Chu Teh 206
Chvalkovsky, Dr. Frantisek 218
Ciano, Kont Galeazzo 199, 222, 260

Cihad-ı Mukaddes 90, 91, 164
Cinnah, Muhammed Ali 503
Clemenceau, Georges 117
Codreanu, Corneliu 144
COMECON 367, 368, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 689, 694
Cominform 333, 337, 343, 358
Corfu Olayı 137, 142
Cumagilov, Abbas 708
Cumhuriyetçi İslâm Partisi 568
Cumhuriyetçiler 166, 167, 203, 526, 527, 529
Curzon Çizgisi 130, 306

Ç

Çağlayangil, İhsan Sabri 480, 620, 625, 637
Çanakkale Cephesi 96, 97
Çankof 146
Çekiç Güç 669
Çekoslovak Darbesi 331
Çekoslovak Federal Cumhuriyeti 687
Çelik Pakt 223, 224, 225
Çetnikler 301
Çiçekli, Albay Edip 387
Çiçerin 132, 133, 134, 234, 235, 236, 237
Çiftçi Partisi 145, 330, 693
Çin 39, 40, 64, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 118, 170, 171, 178, 179, 180, 181, 200, 201, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 235, 255, 283, 289, 290, 291, 293, 297, 299, 300, 305, 307, 308, 320, 322, 333, 334, 335, 337, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 357, 358, 366, 367, 380, 393, 394, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 463, 467, 471, 473, 474, 476, 477, 481, 483, 487, 488, 489, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 530, 575, 657, 668, 669, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680

D

Dairen 305, 334, 335
Daladier, Edouard 198, 215, 217, 279
Dalai Lama 504, 510, 511
Danang Deniz Üssü 522
Danzig 117, 134, 153, 186, 220, 221, 224, 229, 231
Dava Partisi 584
Davud Han, Muhammed 574, 575
Dayton Anlaşması (1995) 697
Dedeağaç 97, 119, 145, 599, 600, 601
De Gaulle, General Charles 35, 446, 451, 455, 456, 468, 469, 470, 471
Dekabrist 105
Demirel, Süleyman 599, 600, 601, 613, 614, 619, 620, 625, 629, 637, 667
Demir Perde 306
Demokratik Alman Cumhuriyeti 341
Demokratik Halk Diktatörlüğü 334
Demokratik Rusya Hareketi 711
Denge Politikası 44
Deng Şaoping 14, 675, 676, 677, 678
Denikin, Anton Ivanoviç 130
Denktaş, Rauf 603, 607, 614, 615, 616, 720, 721, 722, 723
Devrim Muhafızları 568, 569, 570, 584
Diego Cordovez 674
Dimetoka 97
Dış Yardım Kanunu (1948) 338
Dmowski, Roman 152
Dobruca 96, 97, 114, 119, 144, 145, 146, 284, 312, 345
Doenitz, Amiral Karl 307
Doğu Alman Afrikası 118, 355, 418, 430, 451, 452, 457, 498, 691
Doğu Çin Demiryolları 181, 305
Dole, Senatör Robert 726
Domuzlar Koyu 464, 465
Drang Nach Osten 220
Dr. Engelbert Dollfuss 187
Dubçek, Aleksandr 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 443, 687
Dulles, John Foster 382, 383, 393, 400
Durdurma Politikası 341, 442, 475, 586

E
EAM 301, 327
Ebulfez Elçibey 705
Ebu Nuvar (Ali) 386
Ecevit, Bülent 604, 605, 611, 613, 614
Eden, Anthony 298, 315, 381, 382, 547
EDES 301, 327
Ein Volk, Ein Reich 184
Eisenhower, Dwight D. 307, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 390, 392, 393, 454, 455, 456, 458, 459, 470, 513, 514, 516
El-Ariş 542, 561
El-Fetih 532
Elias Hrawi 653
Engels, Friedrich 24, 25, 26, 682
Enosis 404, 590, 591, 592, 598, 599, 600, 601, 603, 604, 624, 627, 721, 723
Enver Hoca (Hoxha) 304, 366
Enver Paşa 88, 90, 91, 99, 114, 165
Erich Honecker 691, 692
Erim, Nihat 51, 592, 593, 594, 595, 596, 610
Erkin, Feridun Cemal 325, 326, 598, 619, 624
Ermeni Milli Hareketi 704
Ermeni Sorunu 14, 725
Erzurum Kongresi 233, 235
Eshkol, Levi 533
Eşik Antlaşması (1974) 488
Eyüp Han 506

F
Fachoda 71
Fahd Planı 643
Falanjistler 202
Falkland Muharebesi 87
Ferdinand, Arşidük 82, 84, 144
Feuerbach, Ludwig Andreas 24
Fez Planı 643
Filistin 4, 94, 103, 104, 114, 115, 154, 155, 156, 157, 159, 368, 369, 370, 371, 385, 477, 480, 531, 532, 538, 539, 540, 541, 547, 549, 552, 553, 558, 559, 560, 561, 563, 567, 571, 638, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651
Fiume 136, 137, 143, 250
Franco, General Francisco 84, 202, 203, 211, 250
Franklin Bouillon 243, 244
Fransız Milletleri Topluluğu 478
Fransız-Rus İttifakı (1894) 5, 35
Frasheri, Mehdi 304
Friedrich Karl von Hesse 149
Fuad, I. 160
Funk, Walter 268

G
Galiçya Cephesi 47
Galo Plaza Raporu 597
Gandhi, Mohandas Karamachand (Mahatma Gandhi) 503, 508
Gazi (Irak Kralı) 158, 165
Gazze 104, 379, 381, 533, 534, 536, 559, 560, 642, 644, 647, 648, 649
General Kasım 391, 392, 403, 526, 658
General Markos (Markos Vafiades) 327
General Metaksas 146
Gestapo (Geheime Staatspolizei) 184
Geylani, Raşit Ali 158, 312, 577, 672
Gidi Geçidi 544, 546
Girit 283, 286, 633
Glasnost 683, 699, 707
Goeben ve Breslau 89
Goering, Hermann Wilhelm 188, 214
Gökoğuzlar (Gagavuzlar) 699
Golan Tepeleri 563, 643, 649
Gorbaçov, Mikhail 14, 646, 663, 671, 675, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 690, 692, 693, 694, 695, 698, 700, 701, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715
Grey, Sir Edward 85, 87, 89, 94
Groza, Petru 303
Guam Doktrini (Nixon Doktrini) 447, 516
Gulbeddin Hikmetyar 671
Gümrü Antlaşması 242

H
Habbash, Georges 538, 647
Habibullah Gazi 165

Hacha, Dr. Emil 218, 219, 232
Hacı Emin El-Hüseyni 157
Hafız Esad 542, 560, 655
Haganah 368
Haig, General Alexander 634
Haile Selassie 192, 196
Hakani, Şeyh Muhammed Tahir 584
Halit El-Azm 387
Harad Konferansı 528
Harding, Warren C. 167, 170
Hasan El-Banna, Şeyh 376
Hasan El-Bekr 562
Hatay 248, 265, 266, 267, 271
Havel, Dr. Vaclav 687, 688
Hawatmeh, Nayef 538, 647
Hayari, General 386
Hayat Sahası 184, 219, 221, 269
Haydar, Aliyev 705
Helsinki 149, 277, 486, 488, 489, 495, 498, 499, 614, 663, 680, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 728
Heng Samrin 521, 522, 523
Henlein, Konrad 215, 455
Herzl, Dr. Theodor 156
Hikmet Süleyman 158, 254
Hindenburg, Mareşal Pail von 87, 99, 124, 183, 184
Hindiçini 37, 40, 72, 73, 76, 210, 290, 291, 307, 345, 349, 350, 357, 468, 501, 502, 513, 522
Hiroşima 310, 346
Hitler, Adolf 125, 126, 133, 134, 141, 142, 151, 153, 156, 164, 165, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 199, 200, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 268, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 292, 295, 296, 307, 312, 313, 450
Hizb-i İnkılâb-ı Milli 575
Hizb-i İslâmi 671, 672
Hizbullah 651, 652
Hınnavi, Albay Sami 387
Hırvatistan 118, 140, 143, 286, 696, 697
Ho Chi-Minh 350, 419, 444
Honecker 691, 692, 693
Hoover, Herbert 4, 127, 176, 247, 422, 563, 573
Hoover Moratoryumu 127, 247
Hopei, Chahar Muhtar Konseyi 207, 208, 441
Horthy, Amiral Nicholas 140
Hua Kuo-Feng 676
Hull, Cordell 195, 205, 214, 277, 280, 290, 298, 301, 315, 316
Humeyni, Ayetullah Ruhullah 560, 562, 564, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 583, 584, 585, 586, 622, 654, 655, 656, 658, 672
Husak, Gustav 434
Hüsnü Zaim, Albay 387

İ

İbarruri, Dolores 433
İbni Suud 103, 161, 162
İbrahim El-Hamidi 529
İbrahim Tali 240
İnfirat Politikası
İnönü, İsmet 241, 242, 243, 244, 249, 257, 268, 270, 311, 314, 315, 593, 594, 595, 596, 598, 618, 667
İnsancıl Komünizm 430
İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci 16, 17, 23
İntifada 643, 644
İran İslâm Cumhuriyeti 568
İrgun 368
İskenderov, Ekber Şah 711
Islahat Fermanı 53, 54
İslâmi Cihad 647, 652
İslâmi Hareket 711
İslâm Konferansı 479, 480, 508, 572, 580, 586, 587, 655, 728
İslâm Kurtuluş Hareketi 583
İsrail 4, 368, 370, 371, 372, 377, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 388, 390, 392, 400, 401, 402, 403, 427, 473, 479, 480, 484, 492, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533,

534, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 552, 553, 554, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 567, 571, 573, 578, 585, 586, 590, 599, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 660, 664, 666, 725, 734
İstanbul Konferansı (1924) 245
İttihat ve Terakki 54, 55, 115

J
Jammu 503
Jan Masaryk 330
Japonya-Amerika Güvenlik Antlaşması (1951) 348, 349
Jarring, Gunnar 537
Jaruzelski, Woyciech 689, 690
Jehol 180, 181, 200, 207
Jivkov, Todor 692, 693, 694, 724, 727, 728
Judea ve Samaria 560
Jukov (Mareşal) Georgiy 353, 354

K
Kadima 662
Kafkasya Cephesi 91
Kaganoviç, Lazar 352, 353, 354, 361
Kalinin, Mikhail Ivanovich 277, 292
Kâmil Çadırcı 158
Kampuchea 350, 519, 520, 521, 522, 523
Kanal Cephesi 47, 91, 99, 104, 542
Kapp, Dr. Wolfgang 124
Karabağ 701, 703, 704, 705
Karabekir, Kâzım 47, 237, 325
Kara Gömlekliler 135
Karamanlis, Constantin 606, 626, 629
Karantina Söylevi 210
Kararlılık Cephesi 560
Karlofça Antlaşması 43, 50
Karlsbad Programı 215
Kars 49, 113, 237, 317, 324, 325
Kâşani, Molla 373, 374
Kasım, General 391, 392, 403, 526, 658
Kasımlo, Abdurrahman 570
Kellogg Paktı 134, 168, 172, 173, 174, 255, 256, 264
Kemal Canbulat 550
Kennedy, John Fitzgerald 456, 459, 463, 464, 465, 466, 467, 470, 514, 527
Kerimov, İslâm 708, 709, 710
Keşmir 444, 503, 504, 505, 506
Khmerler 519, 523
Kissinger, Henry 448, 516, 545, 546, 554
Kıbrıs 4, 13, 46, 67, 159, 161, 391, 394, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 434, 451, 467, 472, 473, 477, 498, 504, 506, 579, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 630, 631, 635, 636, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 725, 727, 740
Kırım Savaşı 21, 30, 54, 72, 78, 105, 574
Kohl, Helmuth 468, 469, 691, 692
Komintern 198, 200, 201, 203, 208, 209, 212, 221, 223, 273
Komünist Partiler Konferansı 411, 412, 417, 418, 420, 421, 436
Köprülü, Fuat 398
Kore 75, 76, 78, 235, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 394, 396, 400, 411, 421, 458, 501, 509, 518
Körfez 13, 372, 578, 585, 586, 640, 641, 642, 645, 646, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 673, 675, 680, 685, 719, 723, 726, 727
Kosigin, Aleksey 354, 421, 427, 489, 497, 505, 506, 619, 625
Kruşçev, Nikita Sergeyeviç 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 389, 399, 400, 409, 410, 411, 412, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 424, 429, 436, 445, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 464, 465, 467, 504, 596, 680
Küba 64, 65, 291, 419, 421, 436, 450, 451, 456, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 475, 483, 486, 488, 579, 587, 617, 618, 668

Küçük Antant 123, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 153, 185, 187, 190, 198, 223, 250, 256, 257, 258
Küçük, Dr. Fazıl 123, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 153, 185, 186, 187, 190, 194, 198, 223, 248, 250, 256, 257, 258, 278, 330, 363, 467, 497, 591
Kudüs 104, 156, 369, 371, 479, 480, 531, 532, 536, 537, 557, 558, 559, 560, 563, 637, 639, 642, 644, 647
Kuneitra 535, 536, 543, 546
Kürt Ayaklanması (1925) 158, 159, 570, 581, 582
Kutü'l-Amare 92, 99

L
Ladakh 508, 509, 511, 512
Ladoga Gölü 278
Laval, Pierre 190, 193, 198
Lenin, Vladimir Ilyiç Ulyanov 106, 107, 108, 130, 140, 236, 241, 333, 355, 411, 416, 438, 682, 684, 712
Levon Ter-Petrosyan 704
Liaotung 76, 77, 78
Liberalizm 23, 81
Libya 282, 294, 295, 345, 384, 476, 547, 555, 556, 557, 558, 559, 562, 571, 586, 636, 645, 655, 662, 714
Liebknecht, Karl 123, 124
Liman von Sanders 83
Limni 88, 109, 628, 632, 717, 718
Lin Piao 440, 441, 442, 516
Li Peng 678, 679
Litvinov Protokolü 134, 255, 256
Livingstone, David 70
Lloyd George, David 117, 235
Lokarno Antlaşmaları 127, 128, 129, 133, 153, 174, 252, 256
Lord Radcliffe 406
Lozan Barışı 47
Ludendorff, Erich 124
Lusaka Deklarasyonu (1970) 478
Lusitania olayı 108

M
Macar Demokratik Forumu 688
Macar Sosyalist Partisi 688
MacArthur, General Douglas 346, 347, 348
Macmillan, Harold 38, 57, 68, 72, 113, 122, 130, 167, 195, 214, 335, 343, 453, 455, 456, 467, 534
Madrid Konferansı (1991) 646
Mahmut Şevket Paşa 82, 158
Makarios 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 598, 604, 608, 615, 616, 622, 627, 720
Makedonya 87, 88, 96, 97, 145, 146, 147, 149, 257, 286, 327, 696
Manchukuo Devleti 180, 181
Mançu Hanedanı 79, 509
Maniu, Julius 144, 330
Mannerheim, General Baron Carl Gustav Emil 149, 278, 279
Mao Tse-Tung 79, 206, 322, 334, 335, 436, 437, 438, 439, 441, 448, 449, 676
Marco Polo Köprüsü 207, 209
Mare Nostrum 136, 250
Marshall Planı 332, 333, 338, 341, 367, 423
Marx, Karl 23, 24, 25, 26, 105, 419, 438, 682
Maurer, Ion 420, 425, 426, 427
McMahon Çizgisi 509
Mehmet Ali 36, 51, 161, 605
Meiji Restorasyonu 75
Memel Sorunu 151, 219
Menderes, Adnan 388, 389, 398, 399, 400, 401, 405, 406
Mescid-i Aksa yangını 637
Meşket Türkleri 708, 709, 710
Metaksas, General 146
Milletler Cemiyeti 116, 117, 118, 127, 128, 132, 133, 137, 139, 151, 158, 159, 161, 164, 166, 167, 168, 169, 172, 174, 175, 176, 180, 181, 186, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 207, 209, 210, 214, 221, 245, 246, 248, 255, 256, 259, 260, 261, 264, 265, 266, 277, 485
Milli Cephe 565

Milli Demokratik Parti 702
Milli Komünizm 367
Milli Mücadele 47, 54, 272, 347, 394
Miloseviç, Slobodan 696
Minseito Partisi 208
Minsk Kongresi 106
Misak-ı Milli 238, 242, 244, 247, 254, 269
Mitla Geçidi
Molotov, Vyacheslav Mikhaliovich 228, 229, 272, 285, 298, 312, 313, 315, 317, 338, 339, 352, 354, 361
Mondros Mütarekesi 115
Monroe Doktrini 62, 63, 109, 166, 167, 168, 207, 319, 332, 341, 342
Montrö 9, 260, 262, 263, 268, 271, 304, 316, 327, 633
Mübarek Plânı 642, 643, 645
Muhammed Ali Cinnah 503
Muhammed El-Bedr 526
Muhammed Nadir Han 165
Mukden Olayı 180
Münih Konferansı 217, 218, 224, 225, 228, 258
Musaddık, Dr. 373, 374
Müslüman Kardeşler 376, 378
Müslüman Ligi 503
Mussolini, Benito 48, 135, 136, 137, 143, 146, 187, 190, 193, 199, 201, 212, 213, 214, 217, 222, 223, 224, 225, 229, 250, 259, 283, 295, 296, 298
Musul 115, 134, 157, 158, 245, 246, 250, 252, 253, 667
Mutalibov Ayaz 704, 705

N
Nagazaki 310, 346
Nanking Anlaşması (1842) 74, 180, 210, 334
Napolyon 17, 19, 20, 21, 35, 36, 37, 45, 51, 61, 64, 70, 149, 168, 225, 296
Nâsır, Cemal 344, 371, 372, 375, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 389, 390, 391, 393, 401, 477, 483, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 533, 534, 538, 541, 542, 636
Nasyonalizm 19, 20
NATO 11, 12, 13, 35, 49, 333, 335, 339, 341, 342, 345, 347, 351, 352, 368, 378, 389, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 404, 407, 427, 434, 446, 450, 453, 457, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 484, 489, 494, 495, 496, 497, 498, 506, 589, 592, 593, 594, 595, 600, 605, 608, 610, 614, 617, 619, 620, 622, 623, 626, 627, 629, 631, 632, 634, 635, 639, 640, 667, 690, 697, 716, 717, 718
Nazarbayev, Nursultan 706, 714
Nebiyev, Rahman 710, 711
Nehru, Jawaharlal 344, 357, 476, 477, 482, 483, 510, 512
Nepal 476, 508, 511
Nixon, Richard 415, 446, 447, 448, 449, 450, 454, 489, 492, 493, 516, 537, 554, 555, 611
Niyazov, Saparmurad 707
Normandiya Çıkarması 302
Nuri Said (Paşa) 158, 391, 392, 401, 403

O
OAPEC 547
On Dört Nokta 449
On İki Ada 96, 270, 316, 404
Osmanlı Borçları 245, 246, 247, 252
Ostpolitik 497, 498

P
Papen, Franz Von 183, 184, 269, 270, 271, 314, 315
PASOK (Panhelenik Sosyalist Parti) 635, 716
Pehlevi, Rıza Şah 163, 164, 254, 288, 564, 567, 581
Pekin Anlaşması (1860)
Peng Cheng 416, 679
Perestroyka 683, 684, 685, 686
Perez de Cuellar, Xavier 662, 674, 721, 722
Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) 547
Ping-Pong Diplomasisi 448
Podgorny 424, 619, 624
Polonya 14, 20, 49, 87, 98, 112, 113, 117, 118, 123, 128, 129, 130, 132, 133, 134,

142, 144, 145, 147, 150, 151, 152, 153, 168, 173, 176, 186, 190, 216, 217, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 236, 275, 276, 277, 278, 291, 297, 300, 302, 304, 305, 306, 308, 322, 330, 331, 333, 348, 352, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 366, 381, 382, 409, 411, 422, 423, 429, 433, 435, 452, 453, 497, 498, 500, 579, 580, 686, 689, 690, 692, 697, 700, 701, 732
Pol Pot rejimi 521, 522
Popov, Dimitar 693
Port Arthur 78, 305, 334, 335
Portsmouth Barışı (1905) 78
Potsdam Konferansı 308, 309, 317, 324, 346, 501
Proleter Kültür İhtilâli 421, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 676, 678, 679

Q
Quisling, Vidkun 278, 279

R
Rabbani, Dr. Seyyid Burhaneddin 577, 672
Rahmanov, İmamali 711
Rapallo 132, 133, 153
Raşid Ali Geylani 312
Raşid Kerami 550
Ras Muhammed 542, 561
Ras Tafari Makonnen 192
Ravalpindi Antlaşması (1919) 164
Razmara, Ali 373
Reagan, Ronald 572, 578, 610, 622, 626, 643, 661, 685, 686
Recai, Muhammed Ali 53, 568, 569
Ren Bölgesi 122, 196
Ret Cephesi 560
Revizyonistler 138, 436
Revizyonizm 25, 26
Reynaud, Paul 279, 280, 281
Ribbentrop, Joachim Von 212, 220, 221, 229, 230, 276, 286
Rogers Planı 634, 635
Roman, Petre 152, 695
Romanof 107
Roosevelt, Franklin D. 210, 231, 232, 277, 278, 289, 290, 291, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 308, 312, 314, 349, 460, 564
Rosa Luxemburg 124
Rutenya 218, 219, 220

S
Saadabad Paktı (1937) 158, 263, 264
Saadist Parti 376
Sabra ve Şatilla Katliamı 552, 651
Saddam Hüseyin 562, 581, 582, 583, 584, 585, 641, 645, 653, 656, 659, 662, 664, 714
Sadık Ahmet, Dr. 724
Saint-Germain Barışı 118, 138
Sait Halim Paşa 88
Salih Hacıoğlu 240
Salih Zeki 239
Sallal Abdullah 526, 527
San Remo Konferansı 154, 155, 156, 157, 245
Saraçoğlu, Şükrü 270, 272, 273, 312, 314, 316
Saraybosna Suikastı 84, 95
Sarkis, Elias 552, 553
SAVAK 565, 568
Saydam, Refik 272
SEATO 351, 352, 513, 515, 519
Sedat, Enver 527, 542, 543, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 642
Selanik 28, 55, 97, 110, 143, 147, 256, 724
Sevr Antlaşması 237, 238, 242, 243, 269, 726
Siyonizm 156
Slav Milli Kurtuluş Cephesi (SNOF) 327
Slovenya 143, 286, 696
Soğuk Savaş 368, 409
Sosyal Emperyalizm 443
Sosyalist Blok 328, 680
Sosyalizm 23, 481
Sotelo, Calvo 202
Souchon, Amiral 89, 90

Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı (1939) 196, 228, 699
Sputnik 414
SS (Schutz Staffeln) 182, 183, 184, 584
Stalin, Joseph Vissarionovich 216, 228, 230, 236, 241, 287, 297, 298, 299, 300, 304, 305, 309, 310, 315, 316, 331, 333, 343, 344, 347, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 366, 367, 368, 374, 397, 399, 409, 410, 411, 422, 429, 430, 483, 680, 682, 703, 708, 709
Stalingrad Muharebeleri 292, 301
Stratejik Hava Komutanlığı (SAC) 458
Subaylar Komitesi 371, 378
Südetler 142, 215, 217, 221, 231
Süleyman Franjiye 551
Sunay, Cevdet 625
Sun Yat Sen 79, 179, 205
Süveyş Kanalı 36, 46, 91, 160, 161, 195, 313, 365, 375, 376, 377, 378, 381, 382, 383, 396, 401, 535, 536, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 642, 733
Sykes-Picot Antlaşması (1916) 103, 245

Ş
Şafiiler 525
Şahab (General) 391
Şah Muhammed Zahir 564
Şamir Planı 645
Şam Kongresi (1920) 115, 386, 401, 479, 532, 546
Şarm eş-Şeyh 381, 533, 536
Şattü'l-Arap Anlaşması 584
Şeriatmedari, Ayetullah Said Kasım 566, 570
Şerif Hüseyin 102, 103
Şükrü El-Kuvvetli 389

T
Taha Yasin Ramazan 667
Taiwan 334, 448, 449, 450
Taksim Tezi (Kıbrıs) 406, 407
Tal Al-Za'tar 552
Talat Paşa 115
Tamirat Borçları 118, 306
Tanaka Memorandumu (1927) 179
Tanganyika 70, 118
Tanımazlık Doktrini 181
Tannenberg 87
Tanzimat Fermanı 53
Tarafsızlık Kanunu 195, 205
Taraki, Nur Muhammed 451, 575, 576, 577
Taşkent Deklarasyonu (1966) 506
Tibet 39, 40, 79, 444, 504, 508, 509, 510, 511, 515
Tienanmen 14, 678, 679, 680
Tito, Josip Broz 301, 303, 304, 327, 328, 343, 344, 359, 364, 367, 410, 411, 418, 433, 477, 483, 696
Titoizm 363, 410
Transilvanya 84, 100, 101, 115, 119, 140, 220, 284, 303, 312, 345, 367, 694
Trianon Barışı 140
Troçki, Leon (Lev Davidovich Bronstein) 107, 108, 113, 133, 241
Truman Doktrini 328, 332, 333, 336, 337, 341, 384, 395, 594
Türkiye-Afganistan Dostluk Anlaşması (1921) 253
Türk-Alman Saldırmazlık Paktı (1941)
Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması (1926) 88, 247
Türk-İngiliz Deklarasyonu (1939) 271, 273
Türk-İngiliz-Fransız ittifakı (1939) 272, 311
Türk-İtalyan Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması (1928) 137, 250, 251, 252, 259, 260
Türkiye-Irak Dostluk Anlaşması (1926, 1937) 582
Türkiye Komünist Partisi 239, 435
Türkmenistan Demokrat Partisi 707
Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması (1921) 47, 233, 235, 238, 239, 241, 246, 251, 252, 262, 270, 271, 310, 312, 314, 316, 317, 324, 325, 393, 397, 398, 459, 590, 598, 601, 613, 614, 619, 622, 623, 624, 626
Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı (1925) 246, 310
Türk-Sovyet İyi Komşuluk Deklarasyonu (1972) 614
Türk-Yunan Anlaşmaları (1930) 256

Türk-Yunan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (1953) 367, 398, 413, 444, 508, 521, 562, 581

U

U-2 Olayı 450, 455, 456, 457, 458, 459, 466
Ukrayna Halk Cephesi 700
Ulbricht, Walter 355
Umma Partisi 377
Uzun Yürüyüş 449

Ü

Üçlü İtilaf 35, 38, 40, 41, 52, 79
Üçlü İttifak 27, 32, 33, 35, 38, 40, 83, 84, 87, 88, 95, 100, 199
Üçüncü Dünya 320, 321, 382, 414, 435, 475, 476
Ürdün İç Savaşı 538, 539, 550
Ürgüplü, Suat Hayri 619, 625

V

Vafd Partisi 160, 376, 377
Vahhabiler 161
Vance, Cyrus 557, 602
Vandenberg Kararı (1948) 342
Varşova Antlaşması (1970) 497
Varşova Büyük Dukalığı 20
Venizelos, Elefterios 109, 110, 146, 249
Versay Barışı 121, 124, 166, 177
Victor Emmanuel 223
Vietnam 37, 73, 350, 351, 411, 419, 421, 444, 446, 447, 449, 451, 473, 474, 476, 483, 492, 501, 502, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 527, 531, 533, 537, 579, 580, 611, 661, 662, 669, 670, 673
Viyana Kongresi (1815) 17, 20, 21, 70
Vladivostok Zirvesi (1974) 492, 493

W

Washington Deklarasyonu (1994) 649
Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı ve Anlaşması 170, 178
Washington, George 61
Watergate Skandalı 492, 493
Weimar Cumhuriyeti 131, 181
Wilhelm, II. 34, 35, 41, 46, 83, 88, 109, 116
Wilson, Woodrow 109, 111, 112, 113, 116, 117, 135, 138, 154, 156, 160, 166, 167, 169, 304, 605, 627, 628, 630, 632, 633, 646
Woodhead Komisyonu 157

Y

Yahudi Milli Konseyi 370
Yahya (Yemen İmamı) 162, 525
Yankee Emperyalizmi 460
Yaş Anlaşması 50
Yasin Haşimi 158
Yedi Yıl Savaşları 36, 45, 58, 60, 72, 502
Yeltsin, Boris 14, 698, 708, 711, 712, 713, 714, 715, 716
Yemen 162, 375, 378, 402, 403, 476, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 559, 571, 579, 645, 662, 668
Yeni Düzen 219, 221, 283, 289
Yeni Ekonomik Mekanizma 688
Yıldırım Savaşı 275
Yılmaz, Mesut 719
Yom Kippur Savaşı 540, 541
Yumuşama (Detant) 409, 447, 467, 475, 489, 492, 494, 500, 525, 635, 694
Yüz Birinci Km Anlaşması 545, 546
Yüz Çiçek Dönemi 438

Z

Zahidi (General) 374
Zahir, Şah Muhammed 165, 574, 575
Zaidiler 525
Zapotocky, Antonin 354, 355
Zhao Zhang 679
Zimmermann Telgrafı 109
Zorlu, Fatin Rüştü 476

20. YÜZYIL SİYASÎ TARİHİ

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

TÜM YÖNLERİYLE 20. YÜZYILIN TARİHİ

"Günümüz dünyasını milletlerarası münasebetlerin yapısını ve niteliğini oluşturan gelişmelerin başlangıcı, 1914-18 arasında cereyan etmiş olan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına kadar gitmektedir. Fakat Birinci Dünya Savaşı da durup dururken patlak vermiş olan bir milletlerarası buhran değildir. Bu savaş, 1789-1815 arasında Avrupa'yı alt üst etmiş olan ve bundan da daha mühim olarak insanın siyasal yaşayışında tesirlerini günümüze kadar sürdüren çeşitli siyasal fikir akımlarını ortaya çıkarmış bulunan Fransız İhtilâli'nden sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Yani, Birinci Dünya Savaşı'nın kökleri, 1815-1914 arasının siyasal ve diplomatik gelişmelerinde yatmaktadır."

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu

Siyasi tarih alanındaki çalışmalarıyla önemli bir yer edinmiş isimlerin başında gelen Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, bu kitabıyla dünyanın dört bir yanında cereyan eden 20. yüzyılın en önemli siyasi ve sosyal olaylarını derli toplu bir şekilde, kronolojik olarak anlatmıştır. Armaoğlu, 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla dek gelen süreci, Birinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen dünyayı, dünya tarihinin seyrini değiştiren olayları ve kişileri birinci elden İngilizce, Fransızca ve Türkçe yüzlerce kaynak ve belge kullanarak aktarmaktadır.

Kitapta Liberalizm, Nasyonalizm ve Sosyalizm gibi fikir akımlarının nasıl doğup geliştiğine değinilmesinin yanı sıra Atatürk'ten Churchill'e, Hitler'den Stalin'e, Arafat'tan Mao'ya, Gorbaçov'dan Özal'a kadar doğudan ve batıdan liderler siyasi olaylar çerçevesinde zikredilmektedir.

Dünya tarihinin bu "uzun yüzyılı" boyunca yaşanmış olan savaşlar, siyasi krizler ve diplomatik hamleler Armaoğlu'nun titiz çalışmasıyla okuyuculara sunulmaktadır. Bilhassa bugün dahi etkileri süren Kıbrıs meselesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Doğu'da 1980-1995 arası yaşanan olayların içyüzünün belgeleriyle aktarımı bu kitabı daha değerli kılmaktadır.

Kronik
₺60,00
ISBN: 978-975-2430-28-0
kronikkitap.com kronikkitap
9 789752 430280